

A

A. I. Prvo slovo u svim alfabetima, koji su potekli iz feničkog. Preko su njegova talenta, a pretjerivanje mu je mana. Osobito feničkih trgovaca došlo je u grčki alfabet. Grci su razvili dva oblika mu je pošlo za rukom dati pučke tipove iz Geijerstavovih pisma, istočni i zapadni. Zapadnim su pisali grčki kolonisti u južnoj komedija.

Italiji i na Siciliji (Velika Grčka). Iz zapadnog grčkog prešlo je slovo a u **AACHEN**, grad u zapadnom dijelu Rajnske pokrajine u latinski alfabet. Iz istočnog grčkog alfabeta prešlo je u glagoljicu i Njemačkoj. Ima 162.774 stan. (1933). Leži u plodnoj ravnici na čirilicu, a nekoliko stoljeća prije i u gotsko pismo biskupa Wulfile. Sva gornjem Wurm, nedaleko belgijske i nizozemske granice. Južno od su se slova razvila iz slikovnog pisma. Tako i slovo a, koje je ispočetka grada diže se Aachenska šuma. A. ima vrlo blagu klimu.

sličilo voljujskoj glavi, radi čega je i dobilo semitsko ime alef (bik). U U planu grada jasno se razabiru dva utvrđena pojasa iz srednjega semitskim jezicima bio je a grleni suglasnik, imajući sličnu službu kao vijeka. Prvi je građen za Karla Velikoga, i njegovi su ostaci mali, dok grčki spiritus. Kasnije je dobio službu vokala. Kao takav je zvučan glas. je drugi građen u 14. st. i dosta dobro usčuvan. Na te dijelove grada Dolazi u svim indoevropskim jezicima: ispor. lat. ager, grč. agros, njem. nastavljaju se nove, moderne, većinom industrijske četvrti. Najznatnija je stara građevina stolna crkva, važan spomenik Acker, engl. acre »polje«.

U rimskim imenima A znači Aulus ili Augustus, malo a karolinškog doba s grobovima Karla Velikog i Otona III. U toj su se u logici srednjega vijeka jesni ili asertorni sud, u grčkim složenicama kao alfa privativum »ne« ili »bez«, kao latinska kratica anno »godine«, kao francuska ar mjera, na ko vanom novcu znak je prve ili glavne kovnice dotične države, a u fizici znači amper. G. Š.

2. Naziv tona šeste stupke u c-dur-ljestvičnom nizu. U slovčanom notnom pismu (od 9. st. dalje) počinjalo se tonom A (B, C, D, E, F, G, H) A. Romanski narodi nazivaju taj ton »la« (jednom slovom solmizacije).

3. Kao normalni ton za ugadanje već je starim Grcima služio ton a iz male oktave. Sada se ugadaju svi orkestralni instrumenti po tonu a iz jedamput crtane oktave (normalno a).

4. a i A služi u nauci o harmoniji kao oznaka za a-mol, odnosno za a-dur, te označuje redovno odnosni trozvuk.

5. A kao znak za alt u starijim i novijim izdanjima glazbenih djela. B. Š.

A-zrake (zrake odboja). Kad radioaktivni atom izbaci alfa česticu, ostatak atoma po zakonu o održanju veličine gibanja odleti suprotnim smjerom. Iz početne brzine alfa čestice i omjera masa izlazi početna brzina za a-zraku, na pr. kod radija 270 km/sec, gdje njezin doseg u zraku u normalnim prilikama iznosi oko 0,14 mm (-+ radio aktivnost). M. K.

AA (»voda«, opća indoevropska riječ u različitim obli-^{*} cima: lat. aqua, njem. ach ili aach, na pr. u riječi Aachen).

1. Ime mnogih rijeka u Francuskoj, Njemačkoj, Belgiji i drugim zemljama.

2. AA ili aa kratica za novinsku agenciju Avala u Beogradu i novinsku agenciju u Ateni (Agence d'Athènes). Turska poluslužbena novinska agencija (Anadolu Ajansi ili Agence Anatolie) služi se kraticom A. A.

3. Kraćenica za ad acta.

4. Havajski izraz, koji označuje lavu.

5. AA ili AAA znak, kojim su u staroj kemiji označivali amalgam.

6. Oznaka kod liječničkih recepata za jednaku mjeru sastojina.

AA, Pieter van der, knjižar i trgovac umjetninama u Leydenu. U zajednici sa svojom braćom Balduinom, tiska rom. i Hillebrandom, bakrorescem, vodio je najznatniju nakladnu knjižaru nizozemsku u 18. st. Izdao je, među ostalim, čuveni *Thesaurus antiquitatum graecarum* Jakoba Gronoviusa, djela Erazma Rotterdamskog, zbirku putopisa po Indiji i dr. Umro je oko 1730. A. Sch.

AABEL, Hauk Erlendson, * Forde 21. IV. 1869, glasoviti norveški glumac. Otac mu je norveški pjesnik Morten Andreas. G. 1897, dakle u dvadesetosmoj godini, nastupa prvi put u kazalištu u Oslo-u, pokazavši svoj komičarski talenat u komediji *Rationelt Fjesstel* od Hulde Garborg. Spontanost i originalnost, uz bogatu i živu mimiku, odlike

AACHEN Katedrala

krunili njemački kraljevi od Ljudevita Pobožnog do Ferdinanda I. (9—16. st.). Na južnoj strani trga nalazi se vijećnica u gotskom slogu s dva tornja visoka 80 m, izgrađena od 1333—50. A. ima poznatu visoku tehničku školu, kazalište, muzeje i galeriju slika. Sjeverna predgrađa su središte razvijene industrije: sukna, igala, strojeva, vagona, automobila, kožnate robe, sapuna, cigara i čokolade. U blizini su bogati rudnici ugljena, olova, željeza, bakra i cinka. A. je važno čvorište zapadno-njemačke željezničke mreže. Leži na pruzi Pariz-Liège-Köln-Hannover-Berlin.

Već je za rimskog doba bilo ovdje ljekovito kupalište (Aquae Grani). Naziv Aachen od staronjem. ahha »voda«.

Danas ima zajedno sa susjednimurtscheidom 38 sumpornih vrela, topline od 33°—75° C. Liječi se reumatizam, kožne bolesti, uzetost i katari. U Aachenu se svake sedme godine održavaju velika proštenja u drugoj polovici srpnja i tada se izlažu mnogobrojne relikvije aachenskih crkava.

LIT.: M. Prümper, *Aachen, geographische Betrachtung einer rheinischen Stadt*, Aachen 1926. N. P.

Povijest A. A. (lat. Aquae Grani, franc. Aix la Chapelle) može se

krunili malone svi njemački carevi. Osnovan je u doba rim skoga gospodstva. U rimsko doba zvao se Aquae Grani, u srednjem vijeku Aquisgranum po imenu keltskoga boga Grana (lat. Granus). Kralj Pipin stanovao je neko vrijeme u A. (756—65). Karlo Veliki prenio je sjedište franačkih kraljeva u Aachen, koji na taj način postade nekom vrsti glavnoga grada njegove države. Iskiti A. umjetninama, što ih je dao prenijeti iz Ravenne, i dade da se još za njegova života okruži u A. njegov sin Ludvik. Međutim je Ludvik, kad je postao carem, brzo dao smanjiti raskoš dvora svo jege oca, smatrajući je protukršćanskom, i uveo skromnost na svim poljima. Car Fridrik I. dade A. okružiti bede mima (1172—76) i obdari ga, kao i car Fridrik II., znatnim povlasticama. G. 1250 potvrđeni su A. njegovi gradski sta tuti. Kad se stao razvijati protestantizam, nađe nova struja u A. mnogo pristalica, koji su g. 1580 istisnuli katolički grad ski magistrat, na što je A. g. 1598 udaren državnim progrom. I ponovo, početkom 17. st., za Jilijjskog nasljednog rata, dodoše protestanti do većine, ali i opet bijahu potisnuti (1614). Kako već car Ferdinand nije bio krunjen u A., nego je krunidba bila prenesena u Frankfurt, izgubi A. mnogo od svog ugleda, a kad uto dodoše i vjerske borbe i zatim 1656 i golem požar, A. je stao sve više propadati. Mirom u Lunevilleu pripade A. Francuskoj (1801), a 1815 postade pruskim gradom. G. N.

Aachenski kongres. Pošto je Napoleon 18. VI. 1815 pobijeden kod Waterloo-a (Belle-Alliance), sklopljen je 20. XI. 1815 drugi pariški mir. Pobjednici Engleska, Pruska, Austrija i Rusija uglavniše u tajnom dijelu ugovora, da će obdržavati povremene sastanke, na kojima će sudjelovati ili sami državni poglavice ili njihovi ministri u svrhu izvršenja ovoga ugovora, jačanja njihovih saveznih veza, prosudivanja političkih prilika i određivanja mjera, koje će najbolje poslužiti čuvanju mira i napretku naroda. Prvi kongres, koji se održao prema ovoj odredbi, bijaše kongres u Aachen 30. IX.—21. XI. 1818. Njegov se program kretao uglavnom oko izgradnje četvornog saveza između Engleske, Pruske, Austrije i Rusije. U početku se nije pomisljalo na to, da bi još koja država stupila u ovaj savez. Kako se htjelo izbjeći svim onim nemilim pojavama, koje se javiše na Bečkom kongresu, na ovaj kongres ni jesu bile pozvane druge države. Ipak je na kongres trebalo pozvati i Francusku, jer se imalo odlučiti o tome, da li će se iz Francuske povući strane vojske, koje su je bile zaposjele 1815. Tada je bilo odlučeno, da će ovo zaposjednuće trajati 5 godina, ali se podjedno predviđjela mogućnost, da se ono svede na 3 godine, ako se dotle prilike u Francuskoj srede. O ovoj evakuaciji stvorio se zaključak već 9. X. 1818, pa je odmah Francuska bila pozvana, da stupi u postojeći savez. Tako je, prema zaključku od 15. XI. 1818, bila obrazovana *pentarhija* velikih sila. Kako — i pored toga — nije nestalo nepovjerenja u Francusku, a ni bojazni od novih revolucionarnih zapletaja, koji bi nastali u njoj, ostale četiri države ostaviše i nadalje na životu svoj dosadašnji četvorni savez, a u tajnom zapisniku uglavniše vojničke mjere, koje će u slučaju potrebe primijeniti proti Francuskoj. Sve kongresne države naglasiše, da će zajednički podržavati mir u Evropi i u tu svrhu održavati posebne sastanke, *réunions particulières*, na koje će pozivati i druge države.

Pored ovog političkog dijela Aachenski se kongres pozabavio nekim pitanjima iz međunarodnog prava — tako promjenom naslova suverena i rangovima diplomatskih predstavnika. Kongres je nakon dugih vijećanja zaključio, da se izmjene naslova suverena ili prinčeva ne mogu provesti bez prethodnoga pristanka četiriju velikih sila, zastupanih na kongresu. Obzirom na drugo pitanje kongres je upotunio *Règlement sur le rang entre les agents diplomatiques* od 9. III. 1815 time, što je »ministre rezidente« priznao kao posebnu klasu diplomatskih predstavnika i odredio im rang između poslanika drugoga reda i »charges d'affaires«.

Za vrijeme zasjedanja bila su nabačena i druga pitanja, sporovi između pojedinih članova Njemačke konfederacije, sukob Španjolske s Portugalom, rat Španjolske s njezinim američkim kolonijama, suzbijanje trgovine crncima.

O svemu tome kongres nije stvorio nikakvih odluka.

LIT.: A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du Congrès de Berlin* (1814—1878), sv. I., Pariz; E. Bourgeois, *Manuel historique de politique étrangère*, sv. II. (1789—1830), Pariz 1926; A. W. Ward and G. P. Gooch, *The Cambridge history of british foreign policy*, sv. II. (1815—1866), Cambridge 1923; M. Fleischmann, *Völkerrechtsquellen*, Halle a. S. 1955; Ch. Dupuis, *Le Principe de l'équilibre et le concert européen*, sv. I., La Haye 1924. J. N.

Aachenski mir 13. I. 812 g., koji je bizantski car Mihajlo (811—813) sklopio s Karlom Velikom, bio je od presudne važnosti za naš narod i naše krajeve. Pošto je potpisana isprava o mirovnom ugovoru, oslovi bizantsko poslanstvo Karla titulom »imperator« i »basileus«, čime je bizantsko carstvo priznalo Karla carem Zapadnoga carstva. Na osnovu toga mira morao se Karlo Vel. odreći Venecije i osvaja-lackih namjera u Italiji, dok se s druge strane Bizant odrekao dalmatinsko-hrvatske kneževine, a zadržao samo dalmatinske gradove i otoke. Neretva posta granicom između franačkog i bizantskog carstva.

Aachenski mir 2. V. 1668 sklopljen je poslije t. zv. Devolucionog rata između Luja XIV i Španjolske, koji je počeo Luj XIV. 1665. Poslije primirja u S. Germainu došlo je do mira u Aachenu: Luj zapadnu u tom miru neki flan-drijski gradovi (Charleroi, Douai, Tournai, Lille, Armen-tières i dr.), ali vrati Španjolskoj Franche-Comté.

Aachenski mir 18. X. 1748., sklopljen poslije Austrijskog nasljednog rata između Austrije, Engleske, Nizozemske i Sardinije s jedne, a Francuske i Španjolske s druge strane. Francuska i Španjolska priznaoše pragmatičku sankciju Karla VI., Francuska vrati sardinskom kralju Nizzu i Savoju, a Austrija ustupi španjolskom infantu Filipu Parmu,

Piacenzu i Guastallu osim još nekih drugih uzajamnih ma njih ustupaka i koncesija. G. N.

AACHEN, Hans von, * Köln 1552, f Prag 6. I. 1615, njemački slikar. Učio 1574—1588 u Mlecima i Rimu. Od 1590 dalje djeluje u Miinchenu, Augsburgu i Pragu. Slikao je alegorijske i mitologijske slike, a istaknuo se kao slikar portreta. H. v. A. je jedan od najznatnijih njemačkih ma-nirista.

LIT.: R. A. Pelzer, *Der Hofmaler Hans von Aachen, seine Schule und seine Zeit*, Wien 1911. A. Sch.

AAGESEN (Aggesen, č. Ogezen), **Svend**, danski histo ričar iz 12. vijeka, osobit poznavalac starih rimskih pisaca i latinskog jezika, kojim je i pisao. Njegovo glavno djelo *Historia Danorum* odiše žarkim patriotizmom, koji ga mje stimice zavodi i na mržnju protiv Nijemaca. U tom je djelu novelističkim načinom iznio stare danske sage. U dru gom historijskom djelu iznosi prastare norme prava na kraljevsko nasljedstvo u Danskoj. Kritičko izdanje nje govih djela nalazi se u *Scriptores minores historiae danicae medii aevi*, I. (1917—1918). F. J.

AAKJAER (izg. Okjer), **Jeppé**, * Aakjaer kod Horsensa (Jutland) 1866, danski pripovjedač, židovskih roditelja. Prikazuje u svojim pripovijetkama, vrlo omiljelima u Danskoj, život jütlandskih seljaka bez raznježenosti i stilskih majstorija, sažetom oporošću jütlandskih pisaca (J. Knudsen, Joh. V. Jensen) i zajednostnim pučkim gledanjem života. Najbolje su mu pripovijetke: *Vadmeltsfolk* (Ljudi u par-hetu, 1910), *Fjandboer* (Ljudi iz Fjanda, 1901), *Vredens Born* (Djeca srdžbe, 1904), *Hvor Bonder bor* (Gdje žive seljaci, 1908), *Arbejdets glæde* (Milina rada, 1914), *Hvor der er gjærende kræfter* (Gdje snage vriju, 1916), *Pjesme: Fri Felt* (Pod vedrim nebom, 1905), *Rügens Sänge* (Pjesme raži, 1906), *Den Sommer og den Eng* (Ljeto i tratina, 1910), *Vejr og vind og folkesind* (Pjev vjetra i pučke duše) i dr. obrađuju svijet njegovih pripovijetki i zauzimaju posebno, mjesto svojim smislom za realnost. Djela u 8 sv., Kjöben-havn 1928.

LIT.: K. K. Nicolaisen, *J. A., Kjöbenhavn 1913; Autobiografija: Mit regnebraet* (Moj obračun), Kjöbenhavn 1919. Lj. M.

AAL, Anathon, * 1876, norveški filozof i psiholog, profesor u Kristijanji. Sam naziva svoj filozofijski nazor pluralno-realističkim. Premda kod mnogih problema polazi iz kruga empirijske, eksperimentalne psihologije, ipak oštro luči vrijednost naučno-tehničkih ispitivanja iskustvenih činjenica od problematike, što se nadaje s obzirom na odnos svijesti i fizičke stvarnosti. Po Aalu se fiziološkim kategorijama ne može protumačiti psihičnost; isto tako ne da se mehanističkim pojmovima razumjeti cijela zabiljnost. Jedinstvo duše i tijela, duha i materije je samo funkcionalno. Načini bitka su mnogovrsni i samosvojni, pa se zato svijet može shvatiti samo u pluralističkom aspektu.

LIT.: *Die Philosophie der Gegenwart in Selbstarstellungen*, Leipzig 1924. V. F.-c.

AALBORG, stari danski grad u sjevernom Jyllandu, na Limfjordu sa dva mosta za prijelaz u nasuprotni grad Nor-rensundby, s kojim broji 50.000 stan. Spominje se već u 11. st. kao važno trgovačko mjesto. Ima vrijednih građevina iz srednjega vijeka, renesansni dvorac iz 16. st., ljekarnu

AALBORG - ABADAN

od 1624. Luka je važna za lov haringa, znatna je industrija piva, sapuna, šećera, duhana i tekstila, živahna trgovina ribom, stočarskim proizvodima i kredom. Podupire biblioteka i muzeja čuvena je nautička škola.

AANRUD (izg. Onrud), Hans, * Gausdal 1863, norveški pripovjedač. Kao sin seljačkih roditelja i siguran poznavalac svoje uže postojbine, A. kao zastupnik finog umjerenog realizma crta u prvom redu seljački život u samotnim krajevima istočne Norveške. Istančan smisao za prirodu i primitivna bića spojio se u njega s vedrinom i dobrotornim osmijehom. Prvi veći uspjeh pribavila mu je humoristička pripovijest: *Hvordan Vorherr e fik Heet til Amund Bergi-mellem* (Kako je Gospod Bog primio sijeno A. Bergimel- lema, 1888), u kojoj je seljak dovezao sijeno kući u nedjelju, pa se stoga tako kajao, da je po kiši izvezao sijeno i zrtvovao ga Bogu. Slijedile su zatim pripovijesti: *Fortællinger* (Pripovijetke, 1891), *En Vinternat og andre Fortællinger* (Zimska noć i druge prip., 1896), *Seminaristen* (Učiteljski pripravici, 1901), *Farvel Fantdal* (Zbogom, F., 1912). U noveli *Zimska noć* pokušao je prikazati bratubijstvo u tišini seoske noćne osame, ali je ubrzo ostavio takve drastične motive i proslavio se pripovijetkama čiste pjesničke inspiracije, naročito o djeci: *Storkarler* (1896), *Smaaføe* (Mališani, 1906), *Sidsel Sidsærk* (Sidsel Dugosuknjica, 1903, i hrv. prijev.) i *Solve Solfeng* (1910), koje su sve protkane vlastitim uspomena iz djetinjstva. Kao literarni i kazališni kritičar (ravnatelj kazališta u Bergenu, dramaturg Narodnog kazališta u Christianiji) napisao je i nekoliko komedija: *Storken* (Roda, 1895), *Hoit til Hest* (Na konju, 1901), *Hanen* (Kokot, 1906), ali se opet vratilo uspomena iz zavičaja: *Jo-Karen i Skarvangen*, *Fra Fjeldbygden i ældre dage* (Jo-Karen iz Skarvangena, Iz seoskog života starih dana).

LIT.: H. Christensen, *Unge Nordmeend* (Novi Norvežani), Chri stiania 1908. Lj. M.

AARAU, švicarski grad na desnoj obali Aare, 392 m nad m., glavni grad kantona Aargau (Argovia), 9000 stan. (30% kat.), gimnazija, učiteljska škola sa zavodom za dje vojke, lijepa crkva iz 13. st., gradska vijećnica s tornjem »Rore«, vladina palača, vijećnica velikoga vijeća, knjižnica (100.000 svéz.), bolnica, etnografski, prirodoslovni i obrtni muzej sa slikarjama na staklu iz samostana Muri, galerija slika (Arnold Böcklin). Snagom rijeke Aare znamenita industrija (svilene vrpce, obuća, živežne namirnice, stro jevi, risarske sprave, boje, ljevaonica željeza i zvonova, električne sprave, tiskarstvo). Most za željeznicu Luzern-Rajna i postaja na pruzi Olten-Zürich. Grad je postao od kaštela grofova Kiburg na prijelazu preko Aare. G. 1259 postao grad, od 1273 pripada grofovima Habsburg, od 1415 Bernu. G. 1798 zakratko glavni grad Helvetske Republike, a od 1803 kantona Aargau (* niže). A. M. S.

AARE (Aar, Arole »Arol«), najveći švicarski pritek Rajne, dug 485 km; porječje mu je među Jura-gorjem te Bermiskim i Glamskim Alpama, zaprema 17.780 km², te je najveće u Švicarskoj (2/3 cijele zemlje). Nastaje otapanjem gornjeg i donjeg Aarskog ledenjaka (Aargletscher), koji se sastaju kod klanca Grimsel. Poslije slapa Handeck (46 m) teče kroz gornju i donju dolinu Hasli, protječe Brienčko jezero, prošavši mjesto Interlaken utječe u Thunersko jezero, iz kojeg izlazi kod mjesta Thun, dotiče se Berna, iza kojeg okreće na sjevero-istok, te dotičući se gradova Solothurna, Oltena i Aaraua kod Koblenza (preko Landshuta) sliva se u Rajnu. Radi pogibelji od poplava kanaliziran je kod Meiringena, među Bernom i Thunerskim jezerom, oko Biellerskog jezera (Nidau-Kanal) i t. d. Plovan je od grada Thuna. Na cijelom se tijeku upotrebljava za industrijski pogon. Glavni pritoci: Saana i Zihl s lijeva, Emme, Reuss i Limât s desna. A. M. S.

AARESTRUP (izg. Orestrup), Karl Ludvig Emil, * Kjō-benhavn 1800, f Odense 1856, danski pjesnik. Liječnik, živio povučeno u provinciji, izdao nezapaženu malu zbirku pjesama: *Digte* (1838). Tek po smrti prijatelj mu, pjesnik Christian Winther, izdao *Efterladte digte* (Posmrtno pjesme, 1863), a naročito je izazvalo pažnju sabrano izdanje (*Sam-lede digte*, 1877, ponovno 1899) s kritičkim uvodom Georga Brandesa. Prevodio je Heinea, Byrona i Moorea i poput njih ima, unatoč poeziji malog građanskog svijeta, žestine, strasti i žive sjetilnosti. Stihovi mu se ističu lakoćom i muzikalnom jednostavnošću.

LIT.: G. Brandes, *Samlede Skrifter*, I, Kjøbenhavn 1899—1901. Lj. M.

AARGAU, kanton od 1404 km² u sjevernoj Švicarskoj. Njegove tekućice odvodi Aare svojim prosjekom Jure u Rajnu. Središte kantona je dolina Aare, na sjeveru se pro stire gorje Jura, a na jugu visoko humlje zelenih livada. Tu je i stara gradina Habsburg (Habichtsburg »kragujevac«). Preko granice na Rajni diže se Schwarzwald u Njemačkoj. Šumovita Jura (Wasserfluh 869 m) daje drva, kamenja i sadre, a ostala visoravan je poljodjelska zemlja za žita rice, voćarstvo i stočarstvo. Znatna je i domaća industrija, koju podupire jeftina vodena sila. Poznata su lječilišta Baden i Schinznach, Rheinfelden i Ryburg. Žiteljstva ima 250.000 Nijemaca, većim dijelom protestanata. Kanton je nastao 1803. N. Ž.

AARHUS, drugi po veličini grad u Danskoj (77.000 stan.), glavna luka na Jyllandu, dobro pristanište na Kattegatu, polazna stanica za četiri željezničke pruge. Trgovina sto čarskim proizvodima, brodogradnja, tekstilna industrija, astronomski opservatorij. Biskupija je osnovana 948, obnov ljena 1060. Gotska crkva, započeta u 13. st., bogata je umjetninama iz 15. st. Grad je procvao u 17. i 18. st. od trgovine s Norveškom. Uz ostale škole ima i visoku trgo vačku školu. Dvorac Marselisborg je ljetna rezidencija danskoga kralja. N. Ž.

AASEN (izg. Osen), Ivar, * Volden 1813, f Oslo 1896, norveški filolog i pjesnik. Seljački sin, pučki učitelj, uspeo se svojim radovima o norveškom jeziku do tolikog ugleda, da ga je redovno podupirala Akademija u Trondhjemu. Njegov je rad išao za tim, da se Norveška, koja se kroz 400 godina služila danskim jezikom kao književnim, emancipira i stvori od svojih narječja svoj jezik *Landsmaal* protiv daniziranog *Riksmåla*. A. je imao isprva i uspjeha i uglednih pristaša, pa je izdao i svoje vlastite pjesme, žive i ljupke, u »*Landsmaal*«. Borbu je odlučio Ibsen, koji se isključivo služio danskim jezikom (slično kao što je, ali obratno, Prešeren, kao veći i popularniji pjesnik, održao pobjedu slovenskog jezika nad Vrazovom tendencijom, da i Slovenci preuzmu hrvatsku štokavštinu).

BIBL.: *Det Norske Folkesprogs Grammatik* (Gramatika norveškog puškog jezika, 1848, kasnije *Norsk Grammatik*, 1864); *Ordbog over det norske Folkesprog* (Rječnik, 1850), kasnije *Norsk Ordbog med dansk Forklaring* (Norv- dan. rječnik, 1873—74); Pjesme: *Symra* (Anemone).

LIT.: A. Garborg, A. Hovden i H. Koht, *I. Aasen*, Christiania (Oslo), 1913. Lj. M.

AB, 1. jedanaesti mjesec židovske građanske godine (srpanj-kolovoz).

2. ab, abs, a (lat.) »od« (prijedlog), riječ indoevropska u prasadstvu s grčkim apo, njem. von. I u modernim jezicima ga nalazimo u riječima, pozajmljenim iz latinskoga, na pr. u složenicama: apsenacija (lat. absentia) »odsustvo«, apsti nencija (lat. abstinentia) »suzdržavanje«, atalenat »što je protivno talentu«. G. Š.

ABA NOVAK, Vilmos, * Budimpešta 1897, mađarski slikar i grafičar. Učio je u budimpeštanskoj akademiji. Uči telji su mu bili Ferenczy (slikarstvo) i Olgyey (grafika). A. N. uvažen je predstavnik suvremenog mađarskog sli karstva. Kao grafičar istaknuo se naročito na II. međuna rodnoj grafičkoj izložbi u Firenci 1926. A. Sch.

ABABDE, beduinski nomadi u Arapskoj i Nubijskoj pustinji između Nila i Crvenoga mora. Ababde su kao i srodni Bišari, Beni Amer, Hadendi i dr. plemu »Beda« ili »Begä« hamitskoga su podrijetla i potomci starih Blemi-jaca. Vitkoga su rasta, plemenitih crta lica, tamne puti, bujne kose. Pod jakim su utjecajem arapsko-semitske kulture. Danas su od česti ratari stalnog boravišta. S. R.

ABAD (u pehlevijskoiranskom narječju *apatanj*, perzi jski pridjev sa značenjem »vatući«, upotrebljavao se za na stanjene i kultivirane krajeve. Kasnije služi za tvorbu imena mjesta kao Buknabad, napose u Indiji: Ahmedabad, Haj- darabad, Allahabad. Tako se i naselje, što ga je oko 1600 osnovao Hasan Kafi efendija u bosanskoj varošici Pruscu, zvalo Nevabad (Novo naselje). H. K.

ABAD, Queipo Manuel, * u Asturiji oko 1749, f 1825, meksički historičar. Skupio mnoge podatke o socijalnim teškim prilikama u Meksiku, koje su dovele do čestih buna. Teškim je optužbama upozoravao vladu u Španjolskoj na te prilike, koje su izazivali španjolski predstavnici, pa je zbog toga dopao tamnice. Njegova biografija i rad nalazi se u *Biblioteca de Autores Mexicanos* (1899).

ABADAN (ABBADAN), u kršćanskoj eri naplavljeni otok na jugu Mezopotamije i istočno od Šat-el-Araba. Na njegovim plosnim obalama su prostrani gajevi paoma. Stoga ga arapski stanovnici zovu također Džeziret al Hidr, t. j. zeleni otok. G. 1912 su ga Perzijanci dali u zakup Engle-

ABADAN — ABANDON

zima na 99 godina. U Chatumu kod A. pretače se u ocean ske parobrode perzijski petrolej, koji dolazi u cijevima iz Shushtera i Maidan-i-Noftona. N. Ž.

ABADIE, Paul mladi, * Pariz 9. XI. 1812, f Pariz 3. VIII. 1884, francuski arhitekt. U pariškoj akademiji bio mu je učitelj A. Leclerc. 1856 imenovan je arhitektom pokrajine Charente, Dordogne i Gironde, gdje je gradio crkve u romaničko-bizantinskom stilu. Restaurirao je katedrale u Périgueuxu i Notre-Dame u Parizu. Kad je umro Viollet-le-Duc (1874), postaje A. arhitektom pariške dijeceze. Počeo je graditi crkvu Sacre-Coeur na pariškom Montmartre-u. Građio je i profane građevine. A. Sch.

ABADŽIJE (arap.) su krojači, koji ponajviše prave seljačku odjeću od domaćeg sukna, abe i šajaka, ali bilo je pojedinih komada odjeće, koje su nosili i građani (putničke kabanice, dugi gunjevi, zagarije i derviške abe). Donedavna je bio ovaj obrt vrlo rasprostranjen po našim selima i gradovima. U Sarajevu su abadžije imali i svoj ceh (esnaf), a njihova se čaršija zove još i danas Abadžiluk. Sada je abadžijski obrt u opadanju.

LIT.: H. Kreševljaković: *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463—1878)*. Izdanje Jugoslavenske akademije, Zagreb 1935. H. K.

ABADŽIJEV, Nikola, * Tatar-Pazardžik 1883, bugarski glazbeni pedagog i kritik. Glazbeno je obrazovanje ste kao u Bruxellesu, a kasnije se specijalizirao kod Henrika Marteau-a i premio u Bugarsku karakteristike njegove škole za violinu. Od g. 1922 predaje na sofijskoj Glazbenoj akademiji, kojoj je bio i ravnatelj. Napisao je mnogo čla naka, uređivao »Biblioteku Muzike«, preveo knjige o Wagneru, Beethovenu i Mozartu. G. K.

ABAFI, Lajos, * 1840, f 1919, pseudonim madžarskog pisca i izdavača Lajosa Aigner. Osim dramaturških i literarno-historičkih radova napisao *A magyarországi szabadságvesség története* (Povijest madžarskoga slobodnog zidarstva) u 4 sv., osnovno djelo osamdesetih godina. Kao izdavač osvjesticio osobito djela starih madžarskih pisaca i znatnija preveo na njemački. E. K.

ABAGAR je prva bugarska knjiga, štampana u Rimu 1651 U njoj je »Epistolija Abagara cara, poslana po tekljicu Ananiji Gospodinu Bogu našemu Isusu Kristu«. Odatle je knjizi ime. Osim epistolije sadrži različite molitve i pohvale časnoga križa. Štampana je na pet velikih listova po četiri stupca samo s jedne strane. Ti su se stupci mogli odrezati i tako sastaviti, da cijela knjiga čini jedan dugi zamotak. Takav je Abagar bio prikladniji, da ga vjernici nose. Autor mu je Filip Stanislavov, Bugarin iz sela Orješa u nikopoljskom okrugu. On ističe, da je knjigu sastavio za Bugare, da je nose sa sobom kao talisman »namjesto silnih mostića. Stanislavov ide u red najjačih propovjednika kat. crkve kod Bugara. Od 6. VII. 1648 do smrti 8. VIII. 1674 bio je nikopoljski biskup; kao biskup razvio intenzivan propovjednički rad među pavlikijanima. To bijaše sekta veoma bliska bogomilima. Nije poštivala ni križa ni slika svetaca. Stoga je Stanislavov metnuo u svoj molitvenik Abagar »pohvalu časnom križu« i devet slika svetaca. Išao je za tim, da pomoću tih knjiga otrgne pavlikijane Bugare od heretičkih vjervanja i da ih privede katoličkoj crkvi. Jezik je njegove knjige pod jakim utjecajima hrvatskog i srpskog jezika, koji su svi ondašnji katolički misionari među Bugarima dobro poznavali i zvali ilirskim jezikom. Knjiga je posvećena »bugarskom narodu«. Poznato je pet sačuvanih primjeraka Abagara: po jedan u Sofiji (Narodna knjižnica), Odesi, Moskvi, Beču i Leipzigu.

BIBL.: L. Miletić, *Našite pavlikijani* u Sborniku za narodni umotvo-renija, nauka i knjižina, knjiga 19.; N. Milev, *Katoličkata propaganda v Bŕlgarija prez 17. vek*, Sofija 1914; A. T. Balan, *Bŕlgarski knigopis* u Sborniku za narodni umotvorenija, nauka i knjižina, knjiga 9.; V. Fenev, *Istorija za novata bŕlgarska literatura*, sv. 1., str. 289 i s. G. K.

ABAJ (rijeka), Modri Nil - Nil.

ABAJ JEZERO u istočnoafričkom (abesinskom) tektonskom jarku, koji se raspada u više korita ispunjenih vo dom. Tako nastala jezera nemaju otcjevanja, a jedno je od njih i A. u južnoj Abesiniji, 1285 m visoko. S. R.

ABAK ili abakus (od sem. abq »prah«). Daska, ploča i druge naprave za predočiva-nje brojeva i za računanje. Preteča našeg školskog računala. Nekad vrlo raširen (neko vrijeme u srednjem vijeku naziv za aritmetiku); istisnuo ga indijsko-arapski i decimalni brojni sustav. Evo jednog

abaka: daska razdijeljena poprečno na nekoliko polja za jedinice, za desetine, za stotine i t. d. U polja se stavi nekoliko kuglica (prije kamenčića, calculus, odakle kalkularati »računati«), koje nam predočuju toliko pojedinih osnovnih brojeva (v. si. 1). Kasnije je još svako polje razdijeljeno na dva dijela, pa je svaka kuglica iz donjeg dijela značila pet kuglica iz gornjeg dijela (v. si. 2). Postoje uglavnom tri tipa abaka: 1. Daska pokrivena prašinom (naročito u Indiji); ■ **Brojni** sustav; -* **Brojka**, voskom i si.; 2. ploče sa crtama, između kojih se i na koje se meću »brojke«, dis-kosi (račun s linijama u srednjem vijeku); 3. ploče, na kojima su »značke« pričvršćene na žici (naše računalo) ili su značke u udubinama. Kvipus kod Inka u Peru-u bio je sastavljen od užeta; čvorovi na užetu = »brojka«. D. K.

Abak u graditeljstvu zovu se četverougla-te, na četiri brida klesane pokrovne ploče na dorskim i jonskim kolumnama, neposredno ispod greda. -* Kolumne.

Upotrebljavali su ga osobito u klasično doba, ali se primjenjuje i u suvremenom graditeljstvu. A. Sch.

ABAKANJSK, grad u Sibiriji, na Jeniseju niže Abakana, ima 40.000 stan., i to Tataara i Rusa. Ima luku i škver, tržište je proizvođa žitarica, stočarstva i pčelarstva. Izvrgnut je velikim poplavama, u blizini je grob Li-Kitaja sa zlatnim i kovinskim nakitom, rudnik ugljena. U Abakanjsku se na lazi željeznička stanica za Krasnojarsk. M. Š.

ABAKISTI - Algoritam.

ABANCOURT, I. Charles Xavier Joseph de Franqueville d', * 1758, f 1792, francuski državnik. Kao posljednji ministar rata Luja XVI. organizirao obranu Tuillerija. Optužen radi veleizdaje i smaknut. U.

2. **Helena de Franqueville d'**, * Beč 1879, knjižničarka. Učila povijest umjetnosti u Lavovu i Krakovu. Osim biblio grafskih i stručnih radova iz područja umjetnosti napisala je studiju *Dubrovnik — Raguza wczoraj i dziś* (1904) i na poljski prevela *Dubrovačku trilogiju* I. Vojnovića, Krakov 1910. J. B.-č.

ABANDON (fr. »napuštanje, odricanje«), pravna ustanova, prema kojoj neko lice u pomanjkanju uvjeta za ličnu neograničenu odgovornost odgovara za djela trećih lica samo određenim imutkom, s kojim su ta djela u vezi. Takve su ustanove poznate u trgovačkom i rudnom pravu, a napose u pomorskom pravu. Tamo je odgovornost brodovlasnika za djela kapetana i brodske posade stroža nego odgovornost bilo kojeg drugog poslodavca, koji radi samo posredovanjem trećih lica. Zato abandon omogućuje brodovlasniku, da tu strožu odgovornost ograniči na onaj imutak, koji je on povjerio kapetanu i radi kojeg napretka je i nastala tražbina. A. je prava brodovlasnika, da u svrhu podmirjenja obveza, koje su za njega nastale radi kapetanovih djela, prepusti svojim vjerovnicima brod i broda-rinu. A. se može poslužiti prema pravnom shvaćanju samo brodovlasnik, a ne brodar, i to samo za obveze, koje su za njega nastale radi kapetanovih djela, t. j. i zbog obveza, koje je* on preuzeo za brodovlasnika u granicama njegova zakonskog ovlaštenja (-*■ kapetan), a ne i takvih, koje je preuzeo na osnovu posebne punomoći, ali i na osnovu deliktih i kvazideliktih obveza, koje su nastale iz djela njegovih i brodske posade. Brod se imade napustiti u stanju, u kojem se nalazi na kraju putovanja, za trajanja kojeg je nastala tražbina. Za kasnije promjene u njegovu stanju odgovara brodovlasnik i svojim općim imutkom. U napuštenu masu ulaze sve one svote, koje dionu zamjenjuje vrijednost broda, kao što su odštete, pristojbe za pomoć i spašavanje i t. d., kao i brodarina za to putovanje, ali ne ulazi osigurina, koju brodovlasnik prima u slučaju propasti broda. Ta se masa naziva i pomorskim imutkom brodovlasnikovim (franc. patrimoine de mer), a čini je uvijek po jedan brod i brodarina. Samim

a. ne prelazi na vjerovnika pravo vlasništva broda. Napust kod pomorskog osiguranja (franc, *délaissement*) -* Pomorsko osiguranje. M. Pa.

S najtipičnijim slučajevima abandona susrećemo se kod nagradnog burzovnog ročnog posla i kod kuksa. Kod na gradnog burzovnog ročnog posla stiće placat nagrade pravo abandona isplatom ugovorene nagrade, t. j. on može odustati od izvršenja pogođene kupnje ili prodaje uz isplatu ugovorene nagrade. Kod kuksa, vezanih na neograničenu doplatu po zaključku družbe (»Gewerkschaft«), može se posjednik kuksa poslužiti abandonom na taj način, da svoj kuks prepusti družbi. J. B.-r.

ABANO. Desetak kilometara prema zapadu od Padove na podnožju t. zv. Euganejskih brežuljaka leži selo Abano sa nešto više od 7.000 stanovnika. Euganejski brežuljci, koji se izdižu u obliku čunjeva iz velike padovanske ravnice, nastali su zbog vulkanskih erupcija u pradavno doba, o čemu svjedoče brojna jezerca i vrući izvori vode. Najvažniji skup tih vrućih izvora nalazi se u samome selu Abano i u njegovoj blizini, gdje je tokom posljednjih decenija nastalo lječilište svjetskoga glasa Abano Terme.

Ime Abano dolazi od grčke riječi Aponos, što znači »onaj koji oduzima umor i boli«, pa prema tome samo ime ovog mjesta označuje i njegovu funkciju. U osamnaestom sto lječu poznati su ti termalni izvori pod imenom Aquae Patavinæ. Glavni prirodni izvor termalne vode od 87° C nalazi se u krateru malog brežuljka Montirone. Osim toga izvora ima još mnogo drugih prirodnih i umjetnih, koji su dobiveni bušenjem zemlje. Voda je bogato mineralizirana i vrlo radioaktivna. Glavne su joj sastojine: natrijeva sol, jod, brom, litij i sumpor. Upotrebljava se za kupke, piće, inhalacije i irigacije. Međutim slava se i vrijednost Abana nema zahvaliti toliko njegovim vrućim izvorima, koliko specifičnom produktu te vode, koji se zove fango, što bi hrvatski značilo blato ili mulj. Bilo bi posve krivo misliti, da se fango u Abanu sastoji od zemlje ili od blata, nego je to zapravo talog izvorne vode, koja protječe kroz speci jalno" izgrađene basene. U tim se basenima kroz više go dina talože sve mineralne soli i neke baš za Abano speci fične crvene i zelene gljivice. Prema tome je fango u Abanu sediment vode te se smatra koncentriranom sadržinom mi neralne vode. Zbog velike vrućine i jake aktivnosti fanga smije se to ljekovito sredstvo upotrebljavati samo pod naj strožom kontrolom liječnika. U Abanu se liječe u glavnom reumatična oboljenja zglobova, mišića i živaca, a mnogo koristi također kod bolesti izmjene tvari i kod katara respiratornoga trakta. A. Š.

ABANO, Pietro d', * 1250, f 1315, glasoviti talijanski liječnik, filozof i astrolog. Zove se d'A., jer je rodom iz lječilišta A. u okolici Padove. Nastojao je dovesti u sklad nauku arapskog filozofa Averrhoesa s kršćanskom naukom. Spomenik mu se nalazi u parku lječilišta A. Terme.

LIT.: C. Ronzoni, *Delta vita e delle opere di P. d' A.*, Rim 1878; B. Nardi, *Intorno alle dottrine filosofiche di P. d' A.*, Milano 1921.

A. Š.

ABANTI (grč. Abantes), starogrčko ratoborno pleme, koje je podjarmilo cijeli otok Eubeju. Vraćajući se iz Trojanskog rata bili su bačeni na ilirsku obalu i kraju sjeverno od Keraunskoga gorja dali ime Abantija, koje su barbarski stanovnici iskrivili u Amantija (-* Amantini). Z. D.

ABARIS, čudotvorni svećenik Apolonov iz skitske zemlje. Živio je valjda u 8. st. pr. Kr., obilazio čitavu Grčku kao prorok, liječio bolesne samom riječju svojom, izliječio Spartu od kuge, a sâm je mogao živjeti bez hrane. O. G.

ABASIDI, dinastija kalifa (750—1517), koji potekoše od Muhamedova strica Abasa. Potomak mu Abul-Abas stupio je 749 na čelo šiita, koji ustadoše protiv Mervana II., pri znajući pravo na kalifat samo članovima prorokove poro dice. Bitka 750 na Velikom Žabu, pritoku rijeke Tigrisa, odlučila je borbu u korist Abul Abasa. Njegov brat i na sljednik Al-Mansur osnova 762 novu prijestolnicu Bagdad, koji ostade sjedištem kalifata sve dok ga nije zauzeo unuk Džingis-kanov, Hulagu, i smaknuo kalifa Mustasima. Jedini A., koji izmače pokolju, Mustansir, pobježe u Kairo, gdje ga Baibars priznade za kalifa. A taj se egipatski kalifat održao do 1517, kad je turski sultan Selim I. odveo posljed njega A., Mutavakila III., u Carigrad i prisvojio vlast na sljednika prorokova. Lj. H.

ABATI Y DIAZ, Joaquín, suvremeni španjolski komediograf. Napisao je od prilike stotinu kazališnih komada što izvornih, što prijevoda, često u suradnji s Antoniom Pašom.

Njegov je umjetnički ideal vrlo skroman: nasmijati gle daoca jednostavnim sredstvima. Ali u tome katkada prevršuje mjeru, te su nekoje njegove komedije samo farse, u kojima je vis *comica* zamijenjena prostom svadom i igrom riječi. D. I.

ABATIČNA PLOHA. U udaljenosti, kod koje uz binokularno gledanje ne zamjećujemo prostorne dubine, prika zuju nam se predmeti, kao da su na ravnoj plohi. Ta se ploha zove a. R. B.-s.

ABATTUCCI, Pierre-Jean, * Molenbeck St. Jean 20. V. 1871, belgijski slikar i grafičar. Učio je u Bruxellesu, gdje su mu bili učitelji Portaels i Stallaert. Slika pejzaže i por trete. Najznatnija njegova djela nalaze se u javnim i pri vatnim zbirkama (Liège, Gent, Laeken). »Société des Aqua rellistes Belges« izdala je u svojim izdanjima njegove bakropise. A. Sch.

ABAUZIT, Firmin, * Uzès 1679, f Genève 1767, franc, protestantski učenjak. Poslije Nanteskog edikta sklonio se u

Ženevu. Glavno mu je djelo *Sur la connaissance du Christ et sur l'honneur qui lui est dû* (O upoznavanju Krista i o poštianju, koje mu dugujemo), London 1773. Čini se, da je u toj knjizi Rousseau našao neke elemente za djelo *Profession de foi du vicairé savoyard*. Čovjek ugodna karaktera, bio je voljen od Rousseau-a (u *Nouvelle Héloïse* hvali ga R.), Voltaire-a i Newton-a.

LIT.: E. Stroehlin, *F. Abauzit*, Genève 1894.

D. St.

ABAZIJA (grč. abasis »nemogućnost hodanja«) je živ čana poremetnja, pri kojoj postoji nemogućnost hodanja usprkos normalnoj pokretnosti donjih udova u položaju ležanja. A. je povezana obično s astazijom, t. j. nemoguć nošću stajanja kraj normalne pokretljivosti donjih udova u položaju ležanja. Obj e poremetnje zajedno javljaju se kao znak histerične reakcije. R. L.-ć.

ABBA (aramijski »otac«), u hebrejskim i najstarijim kršćanskim molitvama Bog; dolazi u Markovu evanđelju i u jednoj Pavlovoj poslanici Rimljanima. U istočnim crkvama (na pr. u sirske i koptskoj) služi kao naslov patrijarha i nadbiskupa. Grč.-lat. oblik abbas prešao je u mnoge evropske jezike: franc. abbé, tal. abbate, njem. Abt, hrv. opat (predstojnik samostana). Lat. abbatissa znači predstojnica samostana, u nas uobičajena u obliku opatica, koja riječ sada označuje redovnicu uopće, a ne samo nadstojnicu. G. Š.

ABBA, Giuseppe Cesare, * 1838, f 1910, talijanski književnik, Pijemontez, garibaldinac. U djelu *Dal Quarto al Volturno, Note delle di uno dei Mille* (1880) živo opisuje borbe za ujedinjenje Italije, u kojima je sudjelovao (1860 do 1861); to je jedan od najboljih dnevnika u talijanskoj književnosti. Autor je i drugih književnih djela manje vrijednosti; na pr. pjesme *Romagna* (1887), novele *Cose vedute* (1887), prozne zbirke *Cose Garibaldine* (1907), *Pagine di storia* (1914) i *Maggio 1860* (1932).

LIT.: L. Russo, / *narratori*, Firenze 1923; Id., *Abba e la letteratura garibaldina*, Palermo 1933; P. Pancrazi, *Scrittori italiani dal Carduccio al D'Annunzio*, Bari 1937; B. Croce, *La letteratura della nuova Italia*, Bari 1940.

M. D.-ić.

ABBACOMITES, 1. svjetovnjaci, kojima su francuski vladari srednjega vijeka povjeravali opatije; 2. opati s grofovskim naslovom.

ABBADIA S. SALVATORE, poljodjelski gradić i općina od 5000 stan. nedaleko Siene, na istočnom obronku Monte Amiata 829 m nad morem u šumi kestena. Ime je dobio od benediktinske opatije iz 8. st., koja je ukinuta 1782. Omiljelo ljetovalište. N. Ž.

ABBADIE, Antoine d', * Dublin 3. I. 1810, f dvorac Ab-badie u Pirenejima 19. III. 1897, i njegova braća **Arnaud** (1815—1893) i Charles (1821—1901), francuski putnici i istraživači Abesinije, Alžira i Egipta. Antoine je najvažniji. Pripravivši se u Toulousi i Parizu za istraživanje u Africi proživio je u njoj mnogo godina i stekao velike zasluge osobito za kartografiju Abesinije. Znamenito je njegovo djelo *Géodésie d'Ethiopie ou triangulation d'une partie de la Haute Ethiopie exécutée selon des méthodes nouvelles par Antoine d'Abbadie vérifiée et rédigée par K. Radau* s velikom zemljopisnom kartom Abesinije u deset listova (Pariz 1860—73), a vrijedno je i njegovo djelo *Géographie d'Ethiopie. Ce que j'ai entendu faisant suite à ce que j'ai vu*, Pariz 1890. Francuskoj akademiji des Sciences, kojoj je bio član, namro je dragocjenu zbirku abesinskih rukopisa s vlastitim popisom od 1859. Brat Arnaud je izdao

ABBADIE - ABBOT

u Parizu 1868 nedovršeno djelo *Douze ans dans la Haute-Ethiopie ou Abyssinie*, u kojemu ima mnogo vijesti o životu i radu najstarijega brata.

LIT.: G. Darboux, *Notice historique sur Antoine d'Abbadie*, u Darboux, *Éloges académiques et discours*, Pariz 1912.

ABBAS ANTIQUUS, franc. kanonist 13. st., učenik Petra Samsonskog. O njegovu se životu ne zna gotovo ništa. Pisao je o Dekretalima Grgura IX. te o Konstitucijama Inocencija IV. Njegov se rad ističe širokom kulturom, kritičnom oštrinom i živahnošću razlaganja.

ABBAS I. VELIKI, * 1557, umro 1628, perzijski šah. Poslije svršenog gradanskog rata, koji je buknuo pri koncu vladavine njegova oca šaha Muhameda iz dinastije Sefevida (Safaída), proglašen je A. šahom, pa svladavši svog takmaca, ude 1587 u glavni grad Kasvin. Pokorivši gradanskim ratom ojačane vazale, stvorio stalnu vojsku kao potporu prijestolju, kojom rastjera Uzbeke iz Korasana, otmе Turcima provincije Aserbejdžan, Širvan i Georgiju (1603—1607), a 1623 osvojio Bagdad. U savezu s Englezima uze Portugalcima njihovu koloniju Ormuz u Perzijskom zalivu 1622. U vjerskom pogledu isticao se mržnjom prema sunitima, dok je prema kršćanima bio tolerantan, pa su na pr. Španjolsku na njegovu dvoru u Isfahanu zastupali redovnici. Svoju prijestolnicu Isfahan ukrasio je velebnim zgradama. J. G.-c.

ABBAS, Mirza, * 1789, umro Mešhed 25. X. 1833, perzijski princ. Njegov otac šah Feth-Ali odredio ga je za prijestolo nasljednika, mimošavši starijeg mu brata. Od njegove se vlade mnogo očekivalo, jer je bio čovjek neobičnih darova, a nije prezao ni pred uvođenjem evropske tehnike u Perziju. Pomoću francuskih i engleskih časnika reorganizirao je vojsku, s kojom je u ratu s Rusima 1811 bio slabe sreće, no u borbi s Turskom 1821 postigao veoma znatne uspjehe. Poslije ovih ratova posvetio se unutrašnjem izgrađivanju zemlje. Pri kraju svoje vladavine zarati se s Rusijom, ali je na koncu prisiljen, da uz gubitak nekih teritorija sklopi s Rusima mir u Turkmančaju 22. II. 1828. J. G.-c.

ABBATE, Niccolò dell', * oko 1512, f Pariz 1571, talijanski slikar. Učitelj su mu bili njegov otac i kipar Bega-relli. Mnogo su na nj utjecali Correggio i Giulio Romano. 1552 pozvan je u Francusku, gdje je u Fontainebleau-u pomagao Primaticciju pri dekorativnom ukrašavanju nekih dvorana, Slikao je i u kapeli dvora Fleury-en-Bière. Njegove se slike nalaze u Louvre-u, Wilton-House-u i Stafford-House-u (*Otmica Proserpine*, njegovo najbolje djelo). LIT.: L. Dimier, *Le Primatice*, Pariz 1928. A. Sch.

ABBATINI, Antonio Maria, * 1579, f 1679, talijanski crkve ni skladatelj u stilu t. zv. rimske škole. Živio je i djelovao u Rimu. Njegova su djela (štampana): *Sacre canzoni* (6 sv.), *Missa* (za 16 glasova), 2 antifone (za 12 basova i 12 tenora), dramska kantata // *pianto di Rodomonte* (1633); u rukopisu je ostavio opere: *Dal male U bene* (1654), *Jone* (1666) i *La comica del cielo* (1668). Od ovih opera ima posebno znače nje za historiju glazbe opera *Dal male U bene*, jer je to prva komična opera. S. S.-i.

ABBAYE DE CRÉTEIL, književno društvo u Francuskoj. G. 1906 mladi pjesnici G. Duhamel, R. Arcos, Ch. Vildrac i G. Chennevière zakupiše u mjestu Créteil na rijeci Marni stari dvorac, koji nazvaše opatijom, da bi u njemu samostanski živjeli, baveći se književnim radom. J. Romain i Luc Durtain bili su česti gosti créteilskih pustinjača. Abbaye nije izdala manifesta. Pjesnik je slobodan, da radi po svome nadahnuću. Međutim jedno ih je spajalo: ljubav za život u svim njegovim oblicima, propovijedanje ljudskog dostojanstva i socijalne pravde. Pomirbeno su djelovali na otupljivanje oštrica u protivničkim književnim taborima. Naturalizam su prihvatili radi njegova isticanja objektivnosti, simbolizam zbog kulta duše i intuicije, romansku i neoklasičnu školu radi jasnoće i reda, naturalističku školu Jammes-a i grofice De Noailles zbog virgilski čistog poimanja prirode. Poeziji i riječi htjeli su povratiti iskonsku čistoću, pa su se ugledali na narodnu poeziju. Bergsonova filozofija vitalističkog elana, poetski oblikovana u Whitmanna i Verhaerena, odjeknula je u njihovim radovima, punim optimizma i vjere u središte svega, čovjeka.

Abbaye je imala svoju tiskaru, gdje je štampano 20 knjiga. U siječnju 1908, nakon 14 mjeseci zanosna rada, Abbaye je raspuštena.

LIT.: M. L. Bidal, *Les Ecrivains de l'Abbaye*; G. Duhamel, *L'Abbaye* (Art libre, ožujak, 1921); Ch. Sénéchal, *L'Abbaye de Créteil*, 1930; B. Mahn, *De l'Abbaye de Créteil au Désert de Bièvres* (Micomégas, 10. IV. 1937). D. St.

ABBAZIA -* Opatija.

ABBE, Ernst, * Eisenach 23. I. 1840, f Jena 14. V. 1905, njemački fizičar, industrijalac i socijalni političar. Kao ravnatelj zvjezdarnice u Jeni stupio je 1866 u vezu s Karlom Zeis-som i svojim znanstvenim radom i izumima u optici omogućio procvat glasovite tvrtke. Njegovim nastojanjem provedeno je i socijalno preuređenje toga poduzeća. Usavršio je mikroskop (kondenzor, apo-kromat i t. d.), konstruirao refraktometar i t. d. Njegovi sabrani članci iz fizike (*Ges. Abhandlungen*) izišli su u 3 knjige, 1904—06.

LIT.: M. v. Rohr, *Ernst Abbe*, Jena 1940.

ABBEVILLE, I. primorski grad na zamuljenom ušću Somme u sjevernoj Francuskoj. Nosi ime po opatiji Saint Riquier iz 9. st. (Abbatisvilla). Ima gotsku crkvu sv. Volframa, muzej s galsko-rimskim nalazima i knjižnicu od 50.000 svezaka. Ovdje je dva puta

zaključen mir: 1259 među engleskim kraljem Henrikom i francuskim kraljem Lujem IX. i 1527 među engleskim kraljem Henrikom VIII. i francuskim kraljem Franjom I. Ima luku za manje brodove, tekstilnu industriju, preko 20.000 stan.

2. grofovija u južnoj Karolini Udruženih Država Sjeverne Amerike, 2764 km², oko 50.000 stan. većinom crnaca.

N.Ž.

ABBEY, Edwin Austin, * Philadelphia 1. IV. 1852, f Lon don 1911, američki slikar. Učio je u akademiji svog rod nog grada. Od 1871 dalje bio je ilustrator revija (Harpers Magazine) i raskošnih izdanja engleskih klasika. Zbog stu dija za ilustracije Shakespeareovih djela preselio se 1883 u Englesku. Poslije ove ilustrativne djelatnosti priklonio se dekorativnom i historijskom slikarstvu. Najpoznatija su njegova djela *The Romance of Eleanor* (u posjedu vojvot kinje od Glouceстера), *Pavane* i niz prizora iz legende o sv. Gralu (Boston, Public Library). A. Sch.

ABBON DE FLEURY, * oko 950, f (ubijen) 13. XI. 1004, od 988 opat samostana Fleury na Loiri, poznatog literarnog središta tadašnje Francuske. Svojom pomnom naobrazbom, koju je stekao u Fleryu, Parizu i Orléansu, A. se dovinuo do položaja savjetnika franačkih kraljeva Hugona i Ro berta. Napisao je životopise nekih papa. F. H.

ABBOT, I. Charles Greeley, * Wilton (New Hampshire) 31.V. 1872, američki astrofizičar. Od 1907 je upravitelj astro nomskog opservatorija i od 1928 tajnik ustanove Smithso nian Institution u Washingtonu. Znatni su njegovi radovi na području fizike Sunca: infracrveni dio spektra Sunca, konstanta zračenja (isijavanja), promjenljivost tempera ture Sunca i Zemlje. Vodio je nekoliko ekspedicija za motrenje potpune pomrcine Sunca. Djela su mu *The Sun* (1907), *Every day Mysteries* (1923), *The Earth and the Stars* (1925). K. K.-i.

2. George, * Guildford (Surrey) 1562, f Croydon 1633, engleski puritanski teolog. Teološke studije je svršio u Balliol College-u u Oxfordu. G. 1585 stupio je u svećenički stalež. Kako je potekao iz gorljive protestantske porodice, odlikovao se kao borbeni propovjednik i nepopustljiv puritanac. G. 1600 bio je dekan u Winchesteru, 1600 vice-kancelar sveučilišta u Oxfordu, 1609 biskup u Lichfieldu i Coventry-u. Bio je velik protivnik katoličke crkve, pa je u više mahova odredio uništavanje slika, kipova i knjiga. G. 1610 postao je nadbiskup od Canterburja i primas Engleske. Radi svoje strogosti nije bio popularan kod svećenstva. To se osobito očitovalo, kad je jednom u lovu promašio jelena i ubio jednog lovca. Od silnih napadaja morao ga je obraniti sam kralj Jakov I. G. 1625 okrunio je kao primas Karla I., iza toga je bio lišen funkcije primasa, no ipak je zadržao naslov i živio do svoje smrti povučeno u Croydonu. Suradivao je kod izdavanja autoriziranog prijevoda (*Authorized Version*) biblije 1604 i u borbi protiv hereze. Napisao je *Brief Description of the whole World* (Kratak opis cijelog svijeta), 1599; *Exposition of the Prophet Jonah* (Tumač proroka Jone), 1600.

LIT.: S. Lee u *Dictionary of National Biography* I.

ABBOT -

3. John Stephen Cabot, * Brunswick (Maine, U. S. A.) 1805, f. Faički, a zatim služio u Mezopotamiji i Armeniji. 1850 postade Haven (Connecticut) 1877, američki biograf i historičar. Napisao je mušir, a za vrijeme krimskog rata zapovijeda vojskom u bezbrojne biografije glasovitih ličnosti (Granta, Marije Antoinette-Anatoliji. Sudjeluje pod Omer pašom u ratu s Cromom Go Napoleona i dr.) i time se obogatio. Živo je crtao i slike iz nacionalnom 1862, a za kretskog ustanka 1867-68 zapovijeda stra historije Španjolske, Austrije, Rusije i Italije, pa o američkoj secesiji tegijskom rezervom u Tesaliji. Iza toga postaje ministar i francuskoj revoluciji. Sve to je pisano sad po moralnim sad pprovodi u suradnji s Husein-pašom reorganizaciju turske patriotskim, a osobito po sentimentalnim i romantičnim kriterijima. oružane snage. Kao vrhovni zapovjednik turske vojske u ABBREVIATORES (lat.), konceptualni činovnici u papinsko ratu protiv Srbije 1876 pokaza se prerano ostarjelim i mli kancelariji, koji su ukratko (lat. brevis »kratak«) koncipirali papinski tavnim, bez energije i brzine u donošenju odluka, i doživi bule, pisma i konzistorijske dekrete, prije nego su bili ispisani i teški poraz, no još više dode do izražaja njegova neodluč *extenso* od pisara (scriptores). Papa Pijo II. utvrdio je njihov broj na 7 (nost u ratu s Rusijom 1877, kad je kao zapovjednik dunav ske divizije omogućio Rusima da na više mjesta prijedue Dunav i prođu duboko na Balkan. Radi ovih neuspjeha bude 23. VII. 1877 opozvan i interniran. J. G.-c.

ABBREVIATURA, kratica u glazbi, kojom se označuje bilo tempo Dunav i prođu duboko na Balkan. Radi ovih neuspjeha bilo dinamika, način izvedbe, naziv instrumenta i si. Pojedine a bude 23. VII. 1877 opozvan i interniran. J. G.-c.

ABD EL-VADITI (Benü Abd el-Wäd), muslimanska ber-berka dinastija u srednjem Magribu u Sjevernoj Africi, koja pripada velikom berberskom plemenu Zenate. Po ocu prvog vladara zovu se drugim imenom Benu Zaiyan (Zaiyanidi). Vladali su od 1239 do 1554. Svega se izmijenilo 27 vladara, a prijestolnica im je bila Tlemsen. Ebu Zekerija ibn Haldun, brat glasovitog historičara i sociologa, napisao je povijest Abd el-Vadita. M. H.

ABDENAGO, babilonsko ime nametnuto Azariji, drugu proroka Danijela u sužanjstvu. Čini se, da ime ispravno glasi Abednebo, što znači: poklonik boga Neba. R. S.

ABDERA (grč.), 1. starogrčki grad u Trakiji istočno od usća rijeke Nesta. Prema priči osnovao ju je Heraklo na onom mjestu, gdje su mu Diomedovi konji rastrgali lju bimca Abdera. Grad su oko 656 pr. K. osnovali Jonjani, zatim su ga Tračani razorili, a doskora ga 543 pr. K. Tejani nanovo naselili. Neko vrijeme podložna Perzijancima bila je A. bogata i moćna, a kad je postala nezavisna, bila je član delsko-atičkog saveza i plaćala za nj velike prinose (C. J. A. 226 i d.). G. 376 pr. K. pokorili su je Tribaljani, a oko 350 pripojio ju je Filip II. svome kraljevstvu. Tada A. prestaje kovati svoj novac, kojemu nalazimo traga sve do 500 pr. K. A. je bila rodno mjesto brojnih slavnih mu ževa: Leukipa, Demokrita, Protagore, Anaksarha, Nike- neta i dr., no ipak su njeni stanovnici kasnije bili na glasu kao vrlo ograničeni, te je ime Abderčanin postalo poslo vično (Cic. Ad Att. 4, 16; Martial. X, 25, 4; luv. X, 50). Napose je poslije glasovitog Wielandova romana *Geschichte der Abderiten* ime Abderčanin postalo sinonim za ograni čenog malograđanina. Z. D.

Ovom oznakom predočuje se glazbeniku koji svira u nekom instrumentalnom skupu (na pr. u orkestru), da ima držati stanku (pauzu) kroz 24 takta. Z. G.-č.

ABC-države, oznaka za tri najveće države Južne Am-erike: Argentina, Brazilijska, Čile. Veže se za misao njihovog političkog zbliženja i suradnje, koja se pojavila početkom 20. st., s izvjesnom oštricom proti širenju utjecaja Sjed-njenih država. G. 1915 došlo je do trostranog arbitražnog ugovora, dok je politički dio zamisli stupio u pozadinu zbog jačeg zamaha misli južnoameričke i naročito paname-ričke suradnje. J. A.

ABD (arap. »sluga«), dolazi kao sastavni dio složenih ičin- imena, na pr. Abdallah »Alahov sluga«. I drugi jezici p- znaju takvih tvorba, poglavito ličnih imena u značenju »Božji sluga« na pr. grčki Theodulos (theos »bog«, dulo: »rob«), latinski Ancus Martius »Martov sluga« (starolat ancus »sluga«), njemački Gottschalk ili Gottschall (Got »bog«, staronjem. scale »sluga«). G. Š.

ABD AR-RAHMAN I, unuk omejdskog kalifa Hišama sklonio se pred progonima nove kalifske porodice Abasidi- u Afriku i umiješao u španjolske prilike. Španjolska je tad- bila razrovana unutrašnjim borbama između osvajača Be-bera i Arapa, pa i Arapa samih, jer su ovi bili podijeljen na dvije neprijateljske skupine, Kasite i Jemenite. Na poziv Jemenita i jednog dijela Berbera prelazi A. u Španjolsku osvoji Seville, zatim Kordovu (756), gdje se prozove »em-rom Kordove i cijele Španjolske«. Borbe time nisu zav-šene, čak pobunjenici zovu u pomoć Karla Velikoga, koji poslije bezuspješne opsade Saragose doživi na povratku još i uništenje odreda prefekta Bretonske krajine, Rolanda, kod Roncevauxa (778). Svoju je vlast proširio A. sve do Ebra, ah ipak mu do smrti (788) nije uspjelo da potpuno skrši protivnike. Za **Abd ar-Rahmana II.** (822—852) pojav- ljuju se još novi neprijatelji, Normani, koji pljačkaju po seviljskoj okolini. **Abd ar-Rahman III.** (912—961) nastoji obnoviti državu u starim granicama, jer za njegovih slabih prethodnika bila je izravna vlast emirova skućena samo na provinciju kordovsku. Oslanjajući se na Židove i Španjolce, koji su prešli na islam, a često i na same kršćane, uspijeva mu skršiti moć plemstva. Pokorenjem Seville priključu zapadni dio Andaluzije, a osvojenjem Toleda (932) obnovi opet vlast nad cijelom muslimanskom Španjolskom. Upo-redo s tim širi granice na sjeveru u borbi s Navarom i u Africi u borbi s Fatimidima. Vrhunac njegovih uspjeha čini prisvojenje naslova kalifa. F. H.

ABD EL-KADER (Abdul-Kâdir ibn Muhjidin el-Gezairi), * 1807, umro u svibnju 1882, jedan od istaknutih islam- skih boraca protiv okupatorskih sila u 19. st. Porodica nje gova, koja je vukla lozu od potomaka Iman Hasanovih, bila je glasovita, a stanovala je u Vehranu u Alžiru. Abd el-Kader se odlikovao kao mladić neobičnom bistrinom i sposobnošću za nauku. Kad je čuo, da su Francuzi ušli u njegovu domovinu, bio je u Hidžazu, gdje je obavio hadž, te se odmah vratio u domovinu. Narod ga je 1832 iza brao vodom boraca protiv okupatora na preporuku nje gova oca, koji se nije htio primiti vodstva. Otada je pro- mjenljivom srećom emir Abd el-Kader vodio rat s okupa- torima, ostajući iz početka u većini slučajeva pobjednik. Velik mu je udarac zadao napadaj maročkog sultana Abdurahmana, te se morao napokon u prosincu 1847 predati Francuzima (generalu Lamoricière-u). Iza toga boravi neko vrijeme u Francuskoj, a 1853 dopušteno mu je, da može boraviti u Turskoj. Najviše je boravio u Damasku, gdje je i umro u 77. godini života. Bavio se i književnošću. Neka su mu djela prevedena na francuski. M. H.

ABD EL-KRIM, * 1807, umro 1885, turski general. Kao niži oficir polazio vojni kurs u Beču, gdje je naučio njema

ABD EL-VADITI (Benü Abd el-Wäd), muslimanska ber-berka dinastija u srednjem Magribu u Sjevernoj Africi, koja pripada velikom berberskom plemenu Zenate. Po ocu prvog vladara zovu se drugim imenom Benu Zaiyan (Zaiyanidi). Vladali su od 1239 do 1554. Svega se izmijenilo 27 vladara, a prijestolnica im je bila Tlemsen. Ebu Zekerija ibn Haldun, brat glasovitog historičara i sociologa, napisao je povijest Abd el-Vadita. M. H.

ABDENAGO, babilonsko ime nametnuto Azariji, drugu proroka Danijela u sužanjstvu. Čini se, da ime ispravno glasi Abednebo, što znači: poklonik boga Neba. R. S.

ABDERA (grč.), 1. starogrčki grad u Trakiji istočno od usća rijeke Nesta. Prema priči osnovao ju je Heraklo na onom mjestu, gdje su mu Diomedovi konji rastrgali lju bimca Abdera. Grad su oko 656 pr. K. osnovali Jonjani, zatim su ga Tračani razorili, a doskora ga 543 pr. K. Tejani nanovo naselili. Neko vrijeme podložna Perzijancima bila je A. bogata i moćna, a kad je postala nezavisna, bila je član delsko-atičkog saveza i plaćala za nj velike prinose (C. J. A. 226 i d.). G. 376 pr. K. pokorili su je Tribaljani, a oko 350 pripojio ju je Filip II. svome kraljevstvu. Tada A. prestaje kovati svoj novac, kojemu nalazimo traga sve do 500 pr. K. A. je bila rodno mjesto brojnih slavnih mu ževa: Leukipa, Demokrita, Protagore, Anaksarha, Nike- neta i dr., no ipak su njeni stanovnici kasnije bili na glasu kao vrlo ograničeni, te je ime Abderčanin postalo poslo vično (Cic. Ad Att. 4, 16; Martial. X, 25, 4; luv. X, 50). Napose je poslije glasovitog Wielandova romana *Geschichte der Abderiten* ime Abderčanin postalo sinonim za ograni čenog malograđanina. Z. D.

Ovom oznakom predočuje se glazbeniku koji svira u nekom instrumentalnom skupu (na pr. u orkestru), da ima držati stanku (pauzu) kroz 24 takta. Z. G.-č.

ABC-države, oznaka za tri najveće države Južne Am-erike: Argentina, Brazilijska, Čile. Veže se za misao njihovog političkog zbliženja i suradnje, koja se pojavila početkom 20. st., s izvjesnom oštricom proti širenju utjecaja Sjed-njenih država. G. 1915 došlo je do trostranog arbitražnog ugovora, dok je politički dio zamisli stupio u pozadinu zbog jačeg zamaha misli južnoameričke i naročito paname-ričke suradnje. J. A.

ABD (arap. »sluga«), dolazi kao sastavni dio složenih ičin- imena, na pr. Abdallah »Alahov sluga«. I drugi jezici p- znaju takvih tvorba, poglavito ličnih imena u značenju »Božji sluga« na pr. grčki Theodulos (theos »bog«, dulo: »rob«), latinski Ancus Martius »Martov sluga« (starolat ancus »sluga«), njemački Gottschalk ili Gottschall (Got »bog«, staronjem. scale »sluga«). G. Š.

ABDERHALDEN, Emil, * Ober-Uzwil (St. Gallen) 9. III. 1877, biokemičar, bivši suradnik E. Fischera, od 1911 redoviti profesor i ravnatelj fiziološkog instituta na sveučilištu u Halle. Bavio se istraživanjem bjelančevina (proteina), njihovom analizom i razgrađivanjem, osobito fermentativ-nim. Važni su za medicinu obrambeni fermenti (njem. Abwehrfermente), kao reakcija živih organizama na strane bjelančevine, koje je on otkrio. Napisao je nekoliko stotina radova u stručnim časopisima i izdao niz stručnih djela, među ostalima *Biochemisches Handlexikon* (Bioke-

N. Ž.

mijski priručni leksikon, 13 sv.) i *Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden* (Priručnik bioloških radnih metoda).

V. Pg.

ABDEST (perz. »voda za ruku«). Kao termin označava kod Turaka, Perzijanaca, a i u Bosni kod muslimana obredno pranje, koje se mora vršiti pred svaku molitvu i u nekim drugim zgodama. Arapski naziv za to pranje je »vudu'«. Propis se tog pranja osniva na 6. rečenici (âjet) poglavlja o ženama (Suretun-nisâ') iz Kurana, koja u prijevodu glasi: »O, vjerni, kada ustanete na molitvu, operite svoje lice, svoje ruke do lakata, potarite mokrom rukom svoju glavu i operite svoje noge do gležanja.« Kuran je dakle odredio glavne sastavne dijelove tog pranja. No ima i sporednih njegovih dijelova, kao što je ispiranje usta, pranje zubi, ispiranje nosa i otklanje očiju.

M. H.

ABDIJA (hebr. Obadja »sluga Božji«), živio oko g. 800 pr. Kr., jedan od 12 malih proroka Staroga Zavjeta. Pisac kanonske proročke knjige. Proročao je propast Edomaca i duhovnu obnovu u vrijeme Mesije.

J. O.

ABDIKACIJA (lat. abdicatio), odreknuće od nekoga do stajanja, časti ili prava. Upotreba te riječi sve se više su žavala te sada gotovo isključivo označuju odricanje vladara od prijestolja. A. je dragovoljni čin, ali se često izvršuje pod pritiskom vanjskih (poraz u ratu: Napoleon, Karlo Alberto) ili unutarnjih događaja (Nikola II., Carol II.). Ona može biti uvjetna, t. j. izvršena u korist sina ili daljeg nasljednika na prijestolje. Uz mnogobrojne slučajeve vladarskih a. bilo je i nekoliko a. papa (Grgur VI. 1046, Celestin V. 1294, Grgur XII. 1415). Kod predsjednika republike, ministara i si. govori se o demisiji (v.).

J. A.

ABDOMEN ■* Trbuh.

ABDOMINALNA TRUDNOĆA (lat. abdomen »trbušna šupljina«) * Trudnoća, vanmaternična.

ABDOVINA

<i>Sambucus</i>			<i>Ebulus</i>	(lat.
por.			kozokrvine	L.)
Trajna	zelen,		ima	(v.)
2	m	visoku	stabljiku	do
velikim	i		perastim	s
stovima.	Iz		bijelih	li
ružičastih,				ili
cvjetova,	s		5	pravilnih
u	krugu,	koji	se	članova
vijaju	(od	lipnja		raz
kolovoza)	u			do
cvatu	na	vrhu		velikom
ke,	nastaju	brojne		stablji
bobe.	Raste			crne
kraj	putova,	uz		zadružno
i	šume	po	čitavoj	živice
ropi.	zapadnoj	Africi.	Aziji	Ev
sjevernoj				i
je	gorkog			Lišće
okusa,	a	cvjetovi		gadnog
demova		mirisa.		ba
	ABDOVINA	ce,	korijen	i
		otrovne	biljke	listovi
pučkoj	medicini	za		služe
čenje,	protiv			u
lie,	za			čiš
bradavica i si.	Od	boba	prireduju i	srdo-
		rakiju.		bo-
				van-

ABDUCENS (VI. moždani živac) ■+ **Mozak.**

ABDUKCIJA -Adukcija.

ABDULA, Marko Todorović, * 1780, f 1823, barjaktar u Karadordevu ustanku i knez požarevačke nahije u drugom ustanku. Kao knez je bio silovit i sebičan, te je knez Miloš bio prinuđen da ga smijeni (3. I. 1821). A. potraži stoga po moći u Turaka. 28. III. 1821 podiže bunu u požarevačkoj nahiji zajedno sa Stevanom Dobrnjcem, ali bez uspjeha. Dobrnjac je uspio da pobjegne Turcima, a A. je bio uhvaćen. Poslije duge istrage bude pušten, ali je 13. I. 1823 iznenada ubijen.

M. P.

ABDULAH, I. sin Abdul-Muttalibov, unuk Hašimov, otac Muhameda, osnivača islama. Oženio se Aminom, kćeri Vehbovom, majkom Muhamedovom, i prije nego što se Muhamed rodio, Abdulah je umro 570 u Jesribu, kamo je bio otišao, da obide rodbinu. Svega je živio 25 ili 28 gođina.

M. H.

2. Abdulah bin Muhamed el-Tajši, * Darfur 1850, sin pastira iz plemena Taaiša, vođa ustanka u Sudanu i nasljednik Muhamed-Ahmed-Mehdije (arap. mahdi »obnovitelj

vjere, spasitelj«). Nakon Mehdijine smrti 1885 došao je prema njegovoj oporuci za vođu Abdulah, koga su prištaše, zavjerivši mu se, nazvali Mehdijinim halifom. Novi »halifa« navalio je odmah na Egipat, ali je već u prvom sukobu poražen. Kasnije je podvrgao pod svoju vlast cio Sudan. Egipatsko-engleska vojska vodila je s njime česte okršaje, tako 1896 pod vodstvom lorda Kitchenera, koji zauze Dongolu i krenu prema Hartumu. Kad je 1899 poginuo i »halifa derviša«, ugušen je time i ustanak.

M. H.

3. Abdulah ef., rodio u Bosne, poznat pod nazivom »Sârihul-Fusûs«, t. j. komentator poznatog mističnog djela *El-Fusus* od Ibni Arebije. Pripadao je melâmijsko-bajrâmijskom derviškom redu. Živio je i djelovao u Brusi, Cari gradu, Damasku, Egiptu, Hidzazu, a pred smrt se nastanio u Koniji, gdje je i umro 1644. Na polju islamske mistike

(tesavufa) napisao je oko šezdeset manjih i većih djela

turskim i arapskim jezikom. Između ovih je najpoznatiji komentar Ibni Arebija *El-Fusûs-a.*, koji je napisao najprije turskim, a kasnije na zahtjev Arapa i arapskim jezi kom. Turski komentar je tiskan u Carigradu u dva debela sveska 1873. Njegov komentar se u naučnom svijetu smatra kao najbolji komentar između tolških, koje su napisali mnogi učenjaci iz različitih islamskih pokrajina. Gotovo sva ostala njegova djela rade o islamskoj mistici, u kojoj on slijedi pravac Ibni Arebije. Na vlastitu oporuku uko pan je u Koniji kraj Ibni Arebija učenika Sadrudin-el-Konjeviye.

LIT.: H. M. Handžić, *Književni rad bos.-herc. muslimana*, str. 29—31, Sarajevo 1934; Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u istočnoj književnosti*, str. 74—80, Sarajevo 1912.

M. H.

4. Abdulah efendija Bošnjak, s pjesničkim nadimkom Mahir, * u Bosni 1649. Službovao je kao profesor u Cari gradu, a onda u različitim mjestima kao kadija i u tom je zvanju umro u Ajnitabu u listopadu 1710.

LIT.: Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sara jevo 1912.

H. K.

ABDUL AZIZ, * 1830, umro 1876; turski sultan od 25. VI. 1861 do 30. V. 1876, drugi sin sultana Mahmuda II. Reorganizirao je vojsku i u Bosnu uveo novačenje 1864. Izdao je t. zv. Ustavni vilajetski zakon, po kome je uređena uprava pokrajina. Abdul Aziz spada među rijetke sultane, koji nisu ratovali s drugim državama. Njegova je vladavina ispunjena unutrašnjim nemirima: Crna Gora se digla na oružje, ali je bila svladana 1862. G. 1867 napustila je turska vojska Beograd i ostale gradove u Srbiji. Ugušen je kretski ustanak 1867. Egipatski je namjesnik podignut na čast keđiva 1868. G. 1875 bukno je ustanak u Bosni i Hercegovini, a 1876 u Bugarskoj. Pod pritiskom tih događaja i radi njegova ličnog režima dođe 10. V. 1876 u Carigradu do nemira, i on bude 30. V. svrgnut, a 4. VI. umoren.

H. K.

ABDULHAK, Hamid, * 1852, moderni turski pjesnik i državnik. Otac mu, poznati historičar Hajrullah Efendi, bio je turski poslanik u Teheranu, a djed mu Abdulhak, tjelesni liječnik sultana Mahmuda i Abdulmedžida, utemeljio je medicinski fakultet u Carigradu. Abdulhak je odgojen u Carigradu i Parizu. Činovničku je karijeru započeo kao tajnik turskog poslanstva u Teheranu, zatim je službovao u Carigradu, Parizu, Grčkoj, Rusiji, Bombayu, Haagu i završio kao prvi savjetnik turskoga poslanstva u Londonu.

Osnivač je osmanlijske Moderne i prvi turski pjesnik, koji se ugledao na zapadne pjesnike. Epohalno značenje ima njegova pjesma *Sahra* (Zemlja), kojom je oslobodio tursku poeziju perzijskog utjecaja i postavio je na samostalne temelje. Naročite su njegove zasluge za stvaranje turske drame po evropskom uzoru. Napisao je 18 dramskih i lirskih djela, među kojima se ističu *Madžerai išk* (Ljubavna sudbina), *Makber* (Groblje), *Tarik*. Najznatniji je njegov učenik Ekrembey. Njegove lirске pjesme prevodio je na hrvatski Musa Cazim Čatić, a dramu *Tarik* Salihbeg Bakamović.

LIT.: P. Horn, *Geschichte der Türkischen Moderne*, str. 34; Gibb, *A history of ottoman poetry*, I, 133—135.

H. Š.

ABD-UL-HAMID L, * 1725, umro 1789, sultan 1774—1789, naslijedio je brata Mustafu III. Rat s Rusijom je zaključio mirom u Kučuk-Kainardžu (1774), kojim je Turska izgubila Azov i zemlju između donjeg Dnjepra i Buga. Ni drugi rat (1787—92) nije bio za Tursku sretniji.

Abd-ul-Hamid II., * 1842, umro 1918, turski sultan 1876—1909, sin sultana Abdul Medžida, naslijedio je brata Murata V. Stupio je na prijesto u doba, kad se u Bosni i Hercegovini raširio ustanak, a u Bugarskoj se dešavala **krvoprolića bašibozuka**, dok su se Srbija i Crna Gora spre-

F. K-n.

male na rat, koji je doskora izbio. Evropske su vlasti tražile provođenje davno obećanih reformama, pa da ih izigra, proglasi A. H. prvi ustav (23. XII. 1876), uvodeći parlament i ministarsko vijeće. Ovo ministarsko vijeće odbije za tražene reforme, jer da se protive ustavu. To je bio povod, da Rusija navijesti rat i pošalje vojsku na Balkanski polu otok. Uz nju su pristale Srbija, Crna Gora i Rumunjska. Zaključkom Berlinskoga kongresa (1878) pretrpjela je Turška znatne teritorijalne gubitke. Iza toga je izgubila Tunis (1881), Egipat (1882) i Kretu (1897). 1908 došlo je ponovno do intervencije velikih sila zbog nereda u Macedoniji. Uto izbio mladoturska revolucija, koja prisili sultana da obnovi ustav od 1876. Želeći se otresti stranih utjecaja, pristade A. H. uz Mladoturke, no kad je doskora pokušao vratiti se starom režimu, oni ga zbacе s vlasti. Ostatak života proveo je kao zatočenik najprije u Solunu (do Balkanskoga rata), a onda u Carigradu.

ABDUL-KADIR EL-GILANI (Muhjidin Ebu Muhamed Abdul-Kadir b. Ebu Salih), veliki islamski mistik i osnivač derviškoga reda *kadirija* ili *kaderija* (v.). Lozu vuče od četvrtog kalifa Alije. Rodio se u Kilanu u Perziji 1098. Nauke je svršio u Bagdadu, gdje je kasnije djelovao kao propovjednik. Pripadao je *nambelijskoj pravnoj školi* (v.). Stekavši velik glas povukao se u pobožni život i tada stupio u red derviša kod Šejh Ahmed ed Debbasa. Kasnije je predavao u medresi Ebu Sa'dovoj i napisao priličan broj djela vjerskog i specijalno mističkog sadržaja. Oko njega se okupio velik broj učenika. To su bili prvi članovi kadirijskog derviškoga reda, koji je i danas raširen po islamskom svijetu. U Sarajevu i danas postoji *kadirijska tekija* (derviški samostan). Umro je u Bagdadu, gdje mu je podignut posebni mauzolej, koji se i danas posjećuje. M. H.

ABDUL-MEDŽID I., * 23. IV. 1823, umro 25. VI. 1861, turski sultan (1839—1861), najstariji sin Mahmuda II. Za njegove vlade vođen je krimski rat (1854—1856), sklopljen mir u Parizu 30. III. 1856 i Turska uvedena u red velevlasti. Dne 3. XI. 1839 svečano je proglašen Hattiseraif (»list slo bode«) od Đulhane, kojim se obećaje sigurnost života, časti i imanja svim podanicima bez razlike narodnosti i vjeroispovijesti. Hattihumajun (»vlastoručna sultanova zapovijed«), proglašen 18. II. 1856, potvrđuje sadržaj Hattiseraifa. H. K.

Abdul-Medžid II., * 30. V. 1868, sin sultana Abdul Aziza, posljednji kalif iz kuće Osmanovića. Kad je po sljednji sultan i kalif Vehidudin ostavio Tursku, proglašena je 30. X. 1923 republika, a 19. XI. iste godine izabrala je narodna skupština u Ankari Abdul Medžida za kalifa. Dne 3. III. 1924 dokumit je i kalifat, a kalif je morao ići dan napustiti Tursku. Sada živi u Indiji. H. K.

ABDURRAHMAN -> **Abd ar-Rahman**.

ABE (grč. Abai), stari grad u Fokidi, glasovit po prastarom svetištu boga Apolona s prorocištem. Ruševine toga grada vide se i danas kraj sela Eksarha u srednjoj Grčkoj.

ABECEDARIJI, 1. popisi po abecedi ili alfabetu; 2. po četnici u čitanju (lat. discipuli abecedarii); 3. podgrljiv naziv za krajnje ili ekstremne anabaptiste 16. st., koji su čitanje i pisanje smatrali grijehom i znanje svodili na je dini izvor, na nadahnuće Duhom Svetim; 4. lat. psalmi, *hymni abecedarii*, crkvene pjesme srednjega vijeka, kojima su stihovi ili strofe započinjale redom pod jednim slovom alfabeta, tako da prva riječ prve strofe počinje s A, prva riječ druge strofe slovom B, prva riječ treće strofe sa C it. d. Bilo je i takvih pjesama, u kojima su se svi stihovi iste strofe započinjali istim slovom alfabetskoga reda, da kle na pr. svi stihovi prve strofe sa A, svi stihovi druge strofe sa B i t. d., na pr. u pjesmi *De accipitre et pavone* (lat. O kopcu i paunu), ili se ista slova alfabetskoga reda opetuju na početku više strofa, na pr. u pjesmi *Lamentum poenitentiae* (lat. Pokornička jadikovka). Sačuvalo se takvih pjesama, koje nisu bile razdijeljene u strofe, pa su pojedini stihovi započinjali slovima alfabetskoga reda. Takva je pjesma *Audite pueri quam sunt dulces litterae* (lat. Čujte, dječaci, kako je slatko učenje), koja se pjevala u rimskim školama 6. st. za pape Grgura Vel. Poznato je mnogo tako vih pjesama, kojima se ne zna za autora, na pr. *Alexander puer magnus* (lat. Aleksandar, veliki dječak), važna po ne kim motivima, koji se inače ne nalaze u drugim verzijama priče o Aleksandru Velikom. Poznati sastavljači takvih abecedarskih pjesama jesu Venancije Fortunat i bene diktinci Beda Venerabilis i Paulus Diaconus. G. Š.

ABECEDNA VOJSKA -> **Čop Matija**.

ABEL (hebr. Hebel »dah«), drugi sin Adama i Eve, umro ren od starijega brata Kajina (1. knj. M. 4,16). Bio je pastir. Legendarno obraden u kasnijoj književnosti. M. F.

Kao pastir A. žrtvuje od prvenaca svoga stada Bogu i zato je mio Bogu. Kao nevino ubijeni pravednik A. je tip Krista, koji je ubijen od svojega naroda, a Abelova je žrtva tip misne žrtve u Novom Zavjetu. J. O.

ABEL, 1. sir **Frederick Augustus**, * London 17. VII. 1827, f London 6. IX. 1902, engl. kemičar. Pronašao je način, kako se od nitriranog pamuka stvara masa, koja se može bez opasnosti preradivati i tako je usavršio proizvodnju puščanog pamuka. Time je bio pripravljen put za pronalazak t. zv. bezdimnog baruta, koji je došao u opću upotrebu koncem prošloga stoljeća. Konstruirao je napravu za određivanje točke paljenja kod petroleja. H. I.

2. **Heinrich**, * 1843, f 1926, austr. isusovac (od 1863). Dugi niz godina vrlo uspješno radio na vjerskom preproudu u Marijinim kongregacijama, duhovnim vježbama, ho

došašćima u Maria Zell i Klosterneuburg. Bio na glasu kao pučki govornik. Duhovni suradnik bečkog načelnika Karla Luegera.

LIT.: J. Leb, *Heinrich Abel, ein Lebensbild*, Innsbruck 1926. M. V.

3. **Karl Friedrich**, * Köthen 1725, f London 1787, posljednji virtuoz na instrumentu »viola da gamba« i njemački skladatelj. Bio je učenik velikog Johanna Seb. Bacha. Mnogo je putovao kao virtuoz, a dugo je vremena djelovao u Londonu. U svojim skladbama — napose u simfonijama i komornoj glazbi s klaviirom — priklanjao se novom instrumentalnom stilu (Mannheimskoj školi). Pisao je koncerte za klavir, gudačke kvartete, sonate i t. d. S. S.-i.

4. **Niels Henrik**, * Findö (kraj Kristijanije) 5. VIII. 1802, f Kristijanija 6. IV. 1829, norveški matematičar. Srednju školu polazio je u Kristijaniji. Njegov učitelj matematike Holmboe uveo ga u osnove više matematike, a Abel se onda sam odao izučavanju Eulera i Lagrangea. Došavši na sveučilište još je intenzivnije nastavio rad. Rano je spoznao, kako mnogim dokazima u matematici nedostaje potrebna strogost, kao na pr. kod izvođenja binomskog reda ili kod operacija s beskonačnim redovima. Među prve njegove radove ide dokaz, da se općena jednadžba 5. stupnja ne može razriješiti s pomoću korjenih izraza, kao ni jednadžbe, koje danas nose njegovo ime. Vrlo rano je došao inverzijom eliptičnih integrala na eliptične funkcije. Dobivši stipendij pođe u Njemačku i Francusku. U Berlinu se upoznao s A. L. Crelle-om, koji je tada stao izdavati svoj matematički časopis. Abel je tu revno surađivao. U listopadu 1826 došao je u Pariz. Francuskoj akademiji predao je radnju o integraciji algebarskih diferencijala, u kojoj se nalazi i poučak, koji je danas glasovit pod imenom Abelova teorema. Radnja je publicirana tek 1841 godine. Krajem svibnja vratio se u Kristijaniju, gdje ga je čekalo veliko razočaranje, jer nije mogao dobiti mjesto, koje bi mu pripadalo po njegovim sposobnostima. Grozničavom žurbom nastavio je rad o eliptičkim funkcijama, natječući se s C. G. Jacobijem, koji je došao na iste ideje. Oskudica i prenaporan rad skratilo mu život. U 27. godini života umro je od bolesti pluća upravo u času, kad je prusko ministarstvo prosvjete odlučilo, da ga pozove na berlinsko sveučilište.

LIT.: C. A. Bjerknes, *Niels-Henrik Abel*, Pariz 1885.

V. V.-k.

5. **Othenio**, * Beč 20. VI. 1875, njemački paleobiolog, prof. paleontologije na sveučilištu u Beču, gdje je osnovao paleobiološki zavod. Primijenivši Dollo-ovu etološkijsku metodu u paleozoologiji razvio joj je posebnu granu, paleobiologiju. Napisao je *Lebensbilder aus der Tierwelt der Vorzeit* (Slike iz prehistorijskog životinjstva), 1922, 1927²; *Grundzüge der Palaeobiologie der Wirbeltiere* (Osnovi paleobiologije kraljevsnjaka), 1912; *Lehrbuch der Palaeobiologie*, 1920, 1924². F. Š.

6. **Thomas**, engleski katolički svećenik. Godina i mjesto njegova rođenja nepoznati su. Učio je u Oxfordu (1513 do 1516) i postao kapelanom kraljice Katarine Aragonske. Svoje pristajanje uz kraljicu, kada se Henrik VIII. rastavio od nje, da može uzeti drugu ženu, dokazao je i djelcem *Invicta Veritas*. Stoga ga utamničiše i optužiše, da širi katoličke i protudržavne ideje, te ga konačno pogubiše 30. VII. 1540 u Smithfieldu.

ABÉLARD, Pierre (lat. **Petrus** Abaelardus), * Pallet (lat. Palatium, zato ga nazivlju doctor ili peripateticus palati-nus) nedaleko Nantesa u Bretagni 1070, fu prioratu St.

Marcel kod Châlonsa 21. IV. 1142, znamenit francuski skola-stik. U katedralskoj školi pariškoj slušao je Vilima de Champeaux-a i Roscellina. Kasnije je kao zastupnik umjerenog realizma pobijao i jednoga i drugoga (t. j. strogi realizam i nominalizam). Cijeli mu je život bio ispunjen borbama s neprijateljima, koji su se protiv njega služili nevjerojatnim metodama, klevetali ga pred crkvenim poglavarima i osuđivali mu naučanje na crkvenim saborima. Sv. Bernhard od Clairvauxa ga nazivlje ratobornom naravi (lat. natura bellicosa). Nakon mnogih nedaća postao je A. učiteljem dijalektike u katedralskoj školi biskupije pariške. U tom periodu njegova naučnog rada nastao je sada izgubljeni spis *Introductio parvulorum* i oko 1121 napisana *Dialectica*, koja se osniva na Aristotelu i Boethiu. Jedan dio toga spisa čine *Glossulae super Porphyrium*, koje sadržavaju piščevo mišljenje o uni verzali jama. Dok u ambrozi-janskom rukopisu *Glossulæ A.* identificira *universale* sa *vox* (lat. »riječ«), dotle u lumelskom rukopisu tumači *universale* kao *sermo* (lat. »govor«), t. j. *universale* mu nije ni *vox* ni *res* (lat. »stvar«). Pod *sermo* razumijeva logičku funkciju duha, t. j. sposobnost stvaranja ideja, koje nisu ograničene na jedan individuum. Ispravnost stvorenih ideja temelji se na realnoj sličnosti pojedinih individua istoga roda ili iste vrste, dok njihova univerzalnost zavisi o apstrahirajućoj funkciji duha. Tom naukom o apstrahiranju, proizlazeći od Aristotela i Boethia, uvodi A. problem univerzalija u novu fazu, dajući mu posve novo rješenje. Suvremenici, koji su A-ov rad objektivno prosuđivali, priznavali su mu, da je on jedini ispravno tumačio Aristotela. Dok je naučavao u Parizu, zaljubio se u prekrasnu, vrlo obrazovanu Heloisu. Osakačen od njezinih rodaka povukao se A. u benediktinski samostan St. Denis g. 1118. Isto učini Heloise, zatajivši svoj brak s Abelardom, i postade abatisom u ženskom samostanu Argenteuil. Za tu ljubav saznajemo iz divne ljubavne prepiske A-a s Heloi-šom, koja međutim nije posve autentična, nego je zapravo A-ova autobiografija, isprepletena citatima iz originalnih, ali i fingiranih ljubavnih pisama. Djelo započinje sa *Hi-storia calamitatum mearum* (lat. Povijest mojih nevolja). Na molbu svojih slušača ostavi samostan i povuče se u eremitažu (samoću) Nogent sur Seine, gdje je opet naučavao i napisao *De unitate et trinitate divina* (lat. O jedinstvu i trojstvu Božjem) protiv Roscellina. Crkveni sabor u Soissonsu 1121 proglašio ga heretikom, a knjiga mu bude spaljena. Opozvavši svoje zablude javno je recitirao Ata-nazijevo vjerovanje. Između g. 1121 i 1122 nastade njegov spis *Sic et non*, važan za povijest metode skolastičkog naučavanja. Do onda je bio običaj kompilirati sentence ili mišljenja crkvenih otaca o pojedinim pitanjima, bez ikakve kritike. A. nadomješta taj način naučnim istraživanjem. On nalazi i neka neslaganja kod crkvenih otaca, pa suprotstavlja pozitivnim mišljenjima (*sic* »tako«) i protivna mišljenja (*non* »ne«). To treba kritički ispitati i dijalektički raspraviti. Time ne uvodi u teologiju skepticizam, nego metodičko dvoumljenje ili sumnju. *Du-bitare de singulis non erit inutile, dubitando enim ad in-quisitionem venimus, inquirendo veritatem percipimus* (lat. »Ne će biti na odmet sumnjati o pojedinostima, jer dvoumljenje nas dovodi na ispitivanje, a istraživanjem upoznajemo istinu,« kaže A. s Aristotelom). G. 1123—24 napisao je A. *Theologia Christiana*, da obrani traktat, koji je u Soissonsu bio spaljen. G. 1125 bude A. izabran opatom St. Gilda u Bretagni. G. 1129 nastade A. važna rasprava *Scito te ipsum* (lat. Poznaj samoga sebe). Djelo, koje čovjek čini, nije samo po sebi ni dobro ni zlo, nego se ima prosuditi po naumu ili intenciji onoga, koji ga po-činja. Nema grijeha, ako ne postoji volja prekršiti koju moralnu normu. Još jednom osuđen od crkvenog koncila g. 1141 u Sensu, povukao se u samostan Cluny u Bur-gundiji, gdje je opat nastojao, da A-a izmiri s njegovim velikim protivnikom sv. Bernhardom od Clairvauxa i s papom Inocentom II.

A. je bio najoštrumniji dijalektičar svojega vremena. Protegnuvši i na bogoslovlje dijalektičku metodu pripremio je kršćanski zapad na Aristotela, koji je pola vijeka kasnije ušao u samostanske škole, preveden na latinski. A. doduše ističe, da je filozofija samo služavka teologije, ali su te usluge bile tolike, da su već njegovi suvremenici sumnjali u njegovu bezuvjetnu privrženost Crkvi. Njegovo nastojanje, da se svaka dogma filozofijski fundira, t. j. temelji na znanstvenim dokazima, bilo je razlogom, da mu je mističkom vjerom prožeti sv. Bernhard od Clairvauxa postao velikim protivnikom.

LIT.: B. Schmeidler, *Der Briefwechsel zwischen A. und Heloise — eine Fälschung* (Archiv für Kulturgeschichte, sv. 11., 1913); Teološka djela izdao A. Migne, *Patrologia latina*; Cousin, *Abaelardi opera*, 2 sv., J'ariz 1849-59. G. S.

ABELIN, Johann Philipp, * Strassburg, gdje je i umro između 1635—37. Njemački kroničar, pisao pod imenom Johann Ludwig Gottfried ili Gothofredus i Philipp Arlani-baeus. Osnovao *Theatrum Europaeum*, koji su drugi nastavili (kronika suvremenih događaja, na njem. jeziku, opisuje događaje od g. 1618—1718, kartografski i slikovni materijal od Meriana).

ABENSBERG (od rimske naseobine Castra Abusina), gradić nedaleko Regensburga u Bavarskoj, 2260 stan., sumporno kupalište, željezna industrija, muzej rimskih iskopina.

ABENSERAŽI (arap. ibn essaradž »sedlarov sin«), prema španjolskim kronikama i romancama plemenita maurska porodica 15. st., koja se istakla u nutarnjim borbama posljednjih granadskih vladara i u borbama s kastijskim kraljevima. Mnogo se spominje Jusuf ibn Serragh. U španjolskim se romancama opisuje, kako su A. sami težili za kraljevskim prijestoljem i u toj borbi izginuli. Isto tako prikazuje njihovu sudbinu Ginés Pérez de Hita u romanu *Historia de las guerras civiles de Granada*, prema njemu Chateaubriand u romanu *Les aventures du dernier des Abencérages* (Pustolovine posljednjega A.), a po ovome je djelu nastala Cherubinijeva opera *Les Abencérages*.

ABEOKUTA, veće naselje sa 55.000 stan. u Nigeriji, osnovano početkom 19. st. Leži od prirode dobro zaštićeno, između visokih granitnih stijena, a u plodnom i dobro obrađenom području savana. Stanovnici su ratari i obrtnici, a podržavaju živu trgovinu sa susjednim predjelima Su

dana. Saobraćaj olakšava rijeka Ogove i željeznica do glavne luke Lagos-a.

S. R.

ABER, keltski dočetak, znači »na ušću«. Dolazi u geografskim imenima na području Škotske, nekadašnje Galije (današnje Francuske) i drugdje, gdje su nekada stanovali Kelti. Tako je nastalo ime škotskoga grada Aberdeen (izg. Eberdin), koji se nalazi na ušću gorske rijeke Dee. Dee izvire u Caingorm-gorju i utječe kraj Aberdeena u Sjeverno more. **ABERACIJA.**

I. Aberacija (u astronomiji) je kutnom mjerom izražena razlika između onoga smjera, u kojem vidimo jednu zvijezdu, i smjera, u kojem bismo tu zvijezdu vidjeli, kad bi Zemlja mirovala. Aberacija (točnije aberacija svjetlosti) nastaje zbog toga, što se svjetlost rasprostire brzinom, koja je, iako vrlo velika, ipak konačna ($c = 300.000$ km u sek.), a motritelj zajedno sa Zemljom ima brzinu gibanja, koja se prema brzini svjetlosti ne može posve zanemariti. Zbog aberacije sve nam se zvijezde (izuzevši one, koje se nalaze u momentanom pravcu gibanja Zemlje) prikazuju pomaknute naprijed u smjeru gibanja Zemlje. Za razumijevanje pojave zamislimo, da zraka svjetlosti s (slikal) od zvijezde Z ima da na Zemlji prođe kroz dvije vodoravne ravnine n i n' (na pr. dva filma), na kojima pri prolazu ostavlja biljeg. Prošavši u točki A kroz ravninu n zraka s ne će ravninu rz dohvatiti u točki B, koja je u pravcu s, nego će pasti u onu točku C, koja je u kratkom vremenu r, što ga treba svjetlost da prevali razmak AB, sa gibanjem Zemlje došla na mjesto, gdje je bila točka B. Po biljezima, što ih je zraka svjetlosti s ostavila u točkama A i C, sudit ćemo, da je zraka svjetlosti došla smjerom AC, a motritelj, koji se nalazi u C, vidjet će zvijezdu na mjestu Z' u smjeru CA, pomaknutom za kut aberacije a naprijed u smjeru gibanja. (Sličnu bismo pojavu vidjeli, ako bi netko pucao na automobil, koji juri velikom brzinom, okomito na smjer vožnje. Ako tane probije i drugu stranu automobila, probit će je u onoj točki, koja je u vremenu, dok je tane letjelo kroz unutrašnjost automobila, vožnjom došla u pravac taneta. Po probojnim točkama sudit ćemo, da je tane prošlo koso kroz automobil.)

Kut aberacije je najveći, kad je smjer gibanja Zemlje okomit na zraku svjetlosti. Taj je slučaj prikazan na slici, iz koje se razabira, da je tada

$\angle BC \_ v \_ t \_ v^{isa} = AB - ct - c$ jer su BC i AB putovi prevaljeni od Zemlje, odnosno od svjetlosti u istom vremenu t , a brzinama v odnosno c .

U godišnjem gibanju oko Sunca ima Zemlja prosječnu brzinu $v = 30$ km u sek.; najveća godišnja aberacija (koja se svodi na godišnje gibanje Zemlje) iznosi 20.5" (konstanta aberacije). Pri godišnjem gibanju na eliptičnoj putanji mijenja se neprestano smjer gibanja Zemlje, a s njime iznos i smjer aberacije, pa većina zvijezda radi aberacije opisuje na nebu male elipse, kojih je glavna poluos jednaka konstanti aberacije. (Kod zvijezda u ekliptici [v.] prelazi elipsa u pravac, kod pola ekliptike u kružnicu).

Kako motritelj na Zemlji ima posebnu brzinu gibanja i zbog dnevne vrtnje Zemlje, postoji i *dnevna aberacija*, koja je međutim mnogo manja (0.3").

Pretpostavlja se, da postoji i *sekularna aberacija*, koja se svodi na gibanje Sunčeva sustava prema apeksu (v.), ali ova se aberacija ne može verificirati u motrenju.

Aberaciju je otkrio i rastumačio Bradley 1728, tražeći paralaksu (v.) zvijezda stajačica. Od paralakse, koja je uvjetovana promjenom mjesta Zemlje, aberacija, koja je uvjetovana brzinom gibanja, bitno se razlikuje i smjerom i tim, što je mnogo veća od paralakse. J. G-g.

2. Aberacija (u optici), pogrešnost optičkih leća i sustava leća, obuhvaća više slučajeva. Zrake, što izlaze iz svijetle točke S, neka se lome ili odbijaju na granicama raznih sredstava; aberacija je pojav, da se zrake iza toga, u prostoru slike, ne sastanu sve u jednoj točki S', slici točke S. (lat. aberratio »zastranjivanje«). Ako je svjetlost sastavljena, na pr. bijela, zrake se različitih boja različito lome, pa se aberacija, koja otuda nastaje, zove *kromatična* (-*- akro-matičnost). Ako je svjetlost jedne vrste, govorimo o *sfernoj* aberaciji, jer nam se kao uzrok njezin najviše nameću površine leća i zrcala, a te su obično kuglaste (grč. sphaira »kugla«). Sfera a. javlja se u više značajnih oblika.

Sfera a. u užem smislu. Kod fotografskih objektivna, dalekozora i t. d. središta svih kugala, koje lome svjetlost, u istom su pravcu: »osi« optičkoga sustava. Ako iz točke S, koja je na toj osi, ide *uzak* svežanj svjetlosti, koji obuhvata os, sve se zrake u prostoru slike sastanu približno u jednoj točki S'. No ako je svežanj zraka *širok*, nastaje aberacija: u prostoru slike umjesto jedne točke ima područje točaka, u kojima se dijelovi prvobitnog svežnja presijecaju. (S' u si. 1.) To je sfera a. u užem smislu riječi. — Ako je ta a. zgodnim izborom leća uklonjena, te S' bude točka, kažemo, da su S i S' točke »bez aberacije«. Ako je S' svijetla crtica okomita na os, ne treba da točki T pripada slika T' bez aberacije, ma da su S i S' bez nje. Ako su još i T sa T' bez aberacije, par točaka S i S' zove se »aplanatičan« (grč. a »ne«; plane »lutanje«). *Astigmatizam.* Ako je svijetla točka A dalje izvan osi, a svežanj zraka opet *uzak* i *zgađa* os, može nastati osebujno razilaženje zraka, koje se zove astigmatizam: umjesto u jednoj točki zrake se sastaju u crtici A' okomitoj na svežanj i na os (u si. je dakle A' predočeno točkom), a onda u nekom razmaku zrake se ponovno sastaju u crtici A''A'', koja produžena pogađa os. Ako svežanj možemo na tom mjestu uhvatiti na bijeli papir (u tamnoj sobi), primijetiti ćemo, da odmičući papir od A' prema A'', crtica A' prelazi kroz eliptičke likove, kružnicu, pa opet elipse u crticu A''. Nijedan se od tih likova, pa ni kružnica (»krug najmanje zbrke«) ne može smatrati slikom točke A. Što bliže je točka A osi, to kraće postaju obje crtice i to više se one jedna drugoj približe; najposlije kada A padne u os, crtice A' i A'' stegnu se u jednu jedinu točku. — Pridjev »asti-gmatičan« znači, da se svežanj ne sastaje u jednoj točki (grč. a »ne«; stigma »točka«). *Stigmatičan* je prema tome svežanj zraka, koji nema te pogreške (-*- anastigmat). Drugi je primjer astigmatičnosti, kada svjetlost ide dođue smjerom osi, ali leća nije oko osi simetrična, te je na pr. sferocilindrična. Te je vrste i astigmatizam čovječjega oka, jer potječe od takve nesimetrije rožnice i očne leće. Ako astigmatično oko oštro vidi vertikalne pravce nekoga crteža (si. 2.), izlaze mu horizontalni nejasno. U tom slučaju svjetlost od točke pogađa mrežnicu l oka u vertikalnoj crtici, pa sve takve crtice, koje potječu od točaka vertikalnog pravca, stoje se u vertikalnom pravcu. Ako promijenimo udaljenost crteža, tako da vidimo horizontalne pravce jasno, bit će vertikalni bez oštine.

Koma. Ako je svijetla točka K opet podalje od osi, a svežanj svjetlosti je *širok*, onda kad bi i bio uklonjen astigmatizam, nastaje »koma«: nesimetričan pojav svjetlosti K', koji uhvaćen na zastoru podsjeća na repaticu (komete, grč. kome »vlasica«).

Zaobljenost slike. Ako je predmet MN (si. 3.) lik u ravnini okomitoj na osi, a od svake točke S predmeta nastaje slika S' bez aberacije, može postojati pogreška, da točke S' ne leže u ravnini. Slika MN' je »zaobljena«. Ako takvu sliku hvatamo na zastor, ona bi bila oštra, samo kada bi zastor bio primjereno svinut.

Distorcija (lat. distortio »izobličenje«). Ako je slika predmeta, koji se nalazi u ravnini okomitoj na osi, ravna, može preostati da nije vjerna pogreška, metu. je predmet kojega bada biti os, četverokut s utisnutim ili s izbočenim stranicama. (SI. 4.) Ako te »distorcije« nema, optički se sustav zove *ortoskopičan* (grč. orthos »ispravan«; skopeo »motrim«). St. H.

3. **Aberacija (u zoologiji)** je većinom lokalno odvajanje u boji, nekoj strukturi ili kakvoj drugoj oznaci kod suvrsti-ca i odlika

različitih životinja. Najviše je takvih odvajanja poznato kod kornjaša i leptira. U znanstvenim se imenima obično upotrebljava kratica *ab.* Tako na pr. kod *Carabus croaticus* var. *kobingeri* ab. *travnicanus* Apfb. znači, da od vrste trčka *Carabus croaticus*, koji dolazi u Hrvatskoj i Bosni, ima u Bosni posebna geografska suvrstica *kobingeri*, od koje se još odvaja i aberacija *travnicanus*. N. F-k.

4. **Aberaciono vrijeme** je vrijeme potrebno, da svjetlost stigne od nekog nebeskog tijela do Zemlje. Poznavanje ovog vremena omogućuje, da se mjesto, gdje se nebesko tijelo nalazilo u trenutku, kad je svjetlost krenula od njega prema Zemlji, preračuna na trenutak opažanja na Zemlji. Stoga je aberaciono vrijeme važno kod točnog određivanja putanja nebeskih tjelesa. J. G-g.

ABERCIJE (lat. Abercius, grč. Aberkios), svetac, koji se slavi 22. listopada. Prema predaji bio je hieropolski biskup u Maloj Aziji kod Sinode. Živio je za cara Marka Aure-lija. Njegov je život opisan u grobnom natpisu, što ga je sam Abercije dao uklesati prije svoje smrti. Arheolog W. Ramsay otkrio je g. 1883 dva odlomka izvornog nadgrobno spomenika. Sultan Abdul Hamid pokloni papi Leonu XIII. veći komad natpisa, a Ramsay mu je ustupio manji komad, te se oba glavna odlomka nalaze sada u lateran-skome muzeju. Već g. 1881 otkrio je Ramsay kod Sinode drugi grobni natpis nekoga kršćanina Aleksandra. Na tom se nadgrobno spomeniku nalaze tri prva i tri posljednja stih Abercijeva natpisa uz promjenu imena i uz datum g. 216. Svakako je Abercijev spomenik stariji. Točan prijevod ovoga grčkoga natpisa glasi:

»Kao građanin izabranoga grada podigao sam ovo za svog života, da za vremena nađem počivalište za tijelo. Moje je ime Abercije, učenik sam svetoga Pastira, koji pase stada ovaca na brdima i u ravninama, koji ima velike oči.

što prodiru sve. Ovaj me je uputio ... u pouzdano znanje. U Rim me je poslao, da promatram kraljevstvo i da vidim kraljicu u zlatnoj odjeći sa zlatnom obručom. Tu sam također vidio puk sa sjajnim pečatom. I sirsku sam ravnicu vidio i sve gradove, pa i Nisibis, pošto sam prešao Eufrat. Svuda sam stekao istomišljenike, jer sam imao Pavla za pratioca. Svuda me je vodila vjera, i svagdje mi je ponudila za jelo ribu iz vrela, golemu, čistu, koju je čista Djeвица obujmila. I tu je ribu davala prijateljima za sveudilj-nu gozbu uz izvrsno pomiješano vino s kruhom. Ja, Aber-cije, naložio sam, da se ovo u mojoj nazočnosti napiše, kad sam već 72 godine proživio. Tko ovo razumije, svaki vjerski drug neka se moli za Abercija. Ali neka nitko ne položi drugoga u moj grob. Ako se ipak drzne to učiniti, neka rimskoj blagajni plati 2000 zlatnika i mom milom zavičaju Hieropolu 1500 zlatnika.«

Autentičnost ovog spomenika i kršćansko-euharistijski sadržaj i značaj grobnog natpisa danas je već gotovo svuda priznat.

ABERCROMBIE, Lascelles, * 1881, † 1938, engleski pje-snik i kritičar, profesor za englesku književnost na sveučilištu u Leedsu (1922—29) i Londonu (1929—38). Sabrana pjesnička djela objavljena u seriji »Oxford Poets«. Najpo-znatija kritička djela: *The idea of great poetry* (1925), *Romanticism* (1926) i *Principles of literary criticism* (1932). U njima raspravlja o estetskim pitanjima, o teoriji i teh-nici pjesništva.

ABERCROMBY, Ralph, * 1842, † Sydney 22. VI. 1897, engleski meteorolog. Postavio je pravila za pronicanje vremena na temelju izobaričke razdiobe tlakova (sinoptičkih karata). O tom raspravlja u djelu *Principles of forecasting by means of weathercharts*, London 1885. Bavio se mnogo istraživanjem oblaka. Njegova i Hildebrandsonova klasifikacija oblaka je 1896 internacionalno usvojena. Poznato je njegovo popularno djelo o vremenu *Weather*, London 1887 (preveo Pernter 1894 pod naslovom *Das Wetter*). F.M-ć.

ABERDAR * Kujundžić Milan.

ABERDARE, walesko naselje u lijepoj dolini Taf f o va pritoka Cynona s bogatim rudnicima ugljena i bakra. U vezi s time je selo A. postalo tijekom 19. st. grad (oko 60.000 stan.) sa znatnom industrijom i živim prometom. N. Ž.

ABERDARE RANGE, Lord, planinski pojas u britskoj Istočnoj Africi, zapadno od Kenije, visok do 4270 m. N. Ž.

ABERDEEN, l. grad u sjevernoj Škotskoj na ušću Dee. Važno mjesto već u 12. st. Sada ima vrlo razvitu industriju vune, pamuka, lanene prede, ljevaonice željeza i brodogradnju. U okolici su golemi kamenolomi granita. Na tom materijalu, koji se izvozi, izgrađen je ovaj grad osobita izgleda (Granite City). Izvoze se također stočarski proizvodi i ribe (lososi). Dobro uređena luka je najveća u sjevernoj Škotskoj. Znamenita je katedrala i staro sveučilište. Ima 165.000 stan.

2. Grofovija u sjevernoj Škotskoj, pretežno gorovita, izgrađena od granita i kristalinskih škriljevaca, najviše uzdignuta u masivu Grampian Mounts, ali dijelom pokrivena i tresetima, na kojima pase gojna stoka. U rijekama se love lososi, a iz gorja se vadi kamenje za gradnju. Zaprema površinu od 5.063 km², na kojoj živi 320.000 škota, pro-sječno 62 na km².

ABERDEEN, George Hamilton Gordon, * Edinburgh 28. I. 1784, † London 14. XII. 1860, potomak slavne škotske porodice Gordon, svršio je škole u Cambridge-u. G. 1806 bude izabran u gornji dom i priključi se torijevcima. Isprva ga je više od politike zanimala stara grčka umjetnost. G. 1813 predobio je Austriju za koaliciju protiv Napoleona. Istom 1828 vraća se opet politici kao ministar vanjskih poslova. G. 1830 zalaže se za priznanje kraljevstva u Francuskoj. G. 1852 postade ministar predsjednik i dokrajči orijentalnu krizu Krimskim ratom. Radi prigovora, da se rat odveć mlako vodi, povukao se konačno iz javnog života.

ABERFOYLE, škotsko selo (malo više od 1000 stan.) na sjeveru od Glasgowa u krasnom predjelu jezera, rijeka i vodopada. Pod starim imenom Clachan proslavio ga je veliki škotski romanopisac Walter Scott, prikazujući istin-ska ili izmišljena djela junaka Rob Boy-a.

ABERIJA (*Aberia caffra* Hoek, por. Boxaceae), dvodomna biljka. Gajeći je kao voćku, moraju se ženski i muški individui zasaditi nablizu. Raste obično kao ojači grm s malo lišća i puno trnja, radi čega je osobito pogodna za odgoj jakih, neprodernih živica. Cvjetići se javljaju u svibnju

ABESINIJA

ili lipnju. Plodovi su okruglasti i glatki, žute boje, krupni poput sitnije jabuke, a dozrijevaju u kolovozu ili rujnu. Meso u plodu je oslatko kiselasto, okusa dosta ugodna. Upotrebljava se poglavito za pravljenje marmelada. Umna-ža se sjemenom. Suša joj ne smeta. Do sada je slabo raširena.

ABERLE, Moritz, * Rottum (kod Biberacha) 25. IV. 1819, † Tübingen 3. XI. 1875, njemački teolog. Bio je profesor moralke i egzegeze na sveučilištu u Tübingenu od 1850 do smrti. Mnogo je surađivao u časopisu Theologische Quartalschrift. Na osobit način iznio je kritiku biblije u djelu *Einleitung*, koje je štampao njegov nasljednik na katedri P. Schanz 1877 u Freiburgu i. Br.

ABERNETHY, John, * Brigh (Ulster) 1680, † Dublin 1740, irski reformatorski teolog. Slušajući glas svoje savjesti, došao je više puta u sukob sa svojim crkvenim vlastima, osobito kad je protestirao protiv *Text-Acta*, kojim su katolici bili isključeni od izvršavanja političkih prava, j

ABERT, I. Friedrich Philipp, * Münsterstadt 1. V. 1852, † Bamberg 23. IV. 1912, nadbiskup u Bambergu, zaslužan praktični teolog.

2. Hermann, * Stuttgart 25. III. 1871, † Stuttgart 13. VIII. 1927, njemački muzikolog. Radnjom *Die Lehre vom Ethos in der griechischen Musik* (1899) i estetskim studijama o glazbi srednjega vij. stekao je 1909 katedru na sveučilištu

u Halle-u, a kao odličan muzikolog naslijedio 1920 Huga Riemanna na katedri muzikologije u Leipzigu. Napisao je znatna djela, izdao 1927 ilustrirani muzički leksikon i neke starije opere.

3. Johann Josef, * Kochovice (Česka) 20. IX. 1832, † Stuttgart 1. IV. 1915, skladatelj opera, otac predašnjega. Zastupao je u njemačkoj glazbi Meyerbeerovu školu. Život mu je opisao sin Hermann 1916.

ABERRATIO ICTUS ■* Kazneno pravo.

ABESINIJA (Habeš), ili Etiopija u s. i. Africi, među 5° i 15° sj. šir. te 35° i 48° ist. duž., 1.120.400 km² (3.7% cijele Afrike). Na sjeveru joj je Eritreja te francuska i britanska Somalija, na istoku talijanska Somalija, na jugu britanska Kenja, na zapadu britansko-egipatski Sudan. Središnji je dio visoka ravan, koja se spušta u terasama na zapad prema Nilu. Na istoku strmo, prema Crvenom moru brežu-ljasto. Nekoliko je vrhunaca više od 4000 m nad morem, kao: Ras Dašan (4620 m), Buahit (4510 m), Kollo (4360 m), Guna (4230 m), Abuna Josef (4196 m). Veće su rijeke izdubole doline kao kanjone, a erozije su izradile teško pristupačne stologlave vrhunce. Abesin-ska visoka ravan sastoji se pretežno od vulkanskog terciarnog kamenja, bazalta i trahita; na sjeverozapadnoj strani, u sredini i na jugu nalazi se kamenje iz jurskog doba. Na istoku su mlade vulkanske tvorevine, krateri i ostaci lave, dok stari vulkani u unutrašnjosti još nijesu posve mrtvi. U Abesiniji se našlo zlata, platine, željeza, bakra, ugljena, sumpora, soli i t. d., ali se slabo iskorišćuje. Hidrografijski pretežno pripada području Nila. Ispod 9° sj. šir. utječe u Bijeli Nil rijeka *Sobat*, koja izvire u slabo istraženom jugozapadnom kraju. Iz Tana jezera izvire *Abai* ili *Modri Nil* (9000 km) i u velikom zavoju protječe kroz Amharu. Pritoci su mu Dinder i Rahad sa zapadnih pristanaka Abesinije. *Atbara* s pritokom *Setit* (zajedno 600 km, u gornjem tijeku Tak-kaš) odvođi vode iz središta visoravni. Na sjevernoj strani prema Eritreji nastaje rijeka *Mareb*, koja nestaje u Chor el Gaš. Na istočnoj strani ne dopire nijedna abesinska rijeka do mora, nego se gube u nizinama. Na jugu je gornji tijek rijeke *Webi* i *šeheli* (1000 km) te još nekih, iz kojih nastaje *Džuba* (Juba, 600 km), koja utječe u Indijski ocean. *Orno* (700—800 km) utječe u Rudolfovo jezero. Najveće je jezero Abesinije *Tana jezero* (3630 km², duboko 30—70 m), zatim *Suai, Langano, Šahala* i *Abai* (Margherita), dok *Rudolfovo* i *Stefanijino* jezero djelomično leže na južnoj međi zemlje.

Abesinija se po podneblju dijeli u tri dijela: tropski do 1600 m nad m. (Kola, Quolla), subtropski u srednjem gorju od 1800—2500 m n. m. (Vojna Dega) i umjereni na visokim ravnama preko 2500 m (Dega). Na visočinama, naročito na sjevernim i zapadnim pristanacima ima dosta oborina, na istočnim manje. Kišno je vrijeme na sjeveru od travnja do

listopada, na jugu u veljači i ožujku, te od srpnja do rujna. Snijega ima na visocinama i klancima preko 3500 m cijelu godinu. Sjeverna i od česti južna ravan je nezdrava. Tu su guste prašume, pune slonova, nosoroga, potočnih konja, divljih svinja, lavova, čagalja, leoparda, risova, divljih mačaka, lisica, majmuna, različitih glodavaca i ptica, krokodila, zmija it. d. Srednje su visočine zašumljene, a najviše malo. Bilje i životinje razlikuju se u pojedinim klimatskim dijelovima. Kola je dio gustih šuma i prašuma te savana, punih životinja. Vojna Dega ima radi blage i stalne klime najrazličitije bilje, tu rodi vino, naranče i drugo voće, ulje, duhan, kaučuk, tamjanovo drvo. Dega je visoki dio nad 2500 m. Tu pasu stada goveda, koze s dugom dlakom i ovce, od kojih se dobiva vuna, meso, mlijeko, koža i t. d. U Kaffi i okolici rodi obilno kava i pamučika. Istočni su pristranci sušni i djelomično pješčane kamenite pustinje; tu se odgajaju deve, konji, mule i magarci.

Broj je stanovništva u Abesiniji nestalan, popisivanje se stanovništva teško obavlja. Mnogo podliježe bolestima i oskudici, pa je 1930 brojilo do 12.000.000 (10 na km²), a bude ga i znatno manje. Prastanovnici visoravni su *Agau*, kojima se pribrajaju posemičeni *Falasi* i hamitski *Gamanti*; s ovima se pomiješalo pleme *Ge'ez* (južni Semiti). S njima su se kasnije pomiješala druga useljena plemena, i tako je postalo stanovništvo Abesinije. Ravan je naseljena plemenima Gala i Danakila. Sada ima 3/4 mil. čistih Abesinaca, 5 mil. hamitskih Gala, 1 mil. hamitskih Somalija i Danakila, 1 % mil. crnaca, 50.000 Židova te Arapa i drugih manjih skupina. Abesinci su srednjeg rasta (muški 150-160 cm, ženske 145-148 cm), žuti, tamno i crvenkasto smeđi, najviše dugoglavci, usta naprijed izbočenih, velikih očiju, šiljaste brade i stasiti. Imućniji žive u poligamiji, roditelji prodaju ženicama desetgodišnje djevojke. Ženidba se lako razvrgne. Naselja se nalaze na visokim ravnicima, najviše su sela s okruglim i pravokutnim kućama od kamena. Gradova ima manje. Glavni je grad Addis Abeba (150.000), zatim Harar (60.000), Dava (30.000), Debra Tabar (20.000), Adua (5.000), Gondar (5.000 st.) i t. d.

Abesinija je pretežno poljodjelska i pastirska zemlja; sije se ječam, sijerak, proso i kukuruz, a najviše pšenica. Obraduju se primitivnim oruđem, većinom za vlastitu prehranu i unutrašnju trgovinu. U južnim i nižim krajevima te okolo Tana-jezera uzgajaju se tropske biljke, a kava se i izvozi. Plantaže kave počela su ponovo dizati belgijska društva, i ima ih sve više.

Industrija je ograničena na preradu pamuka za kućne potrebe, izradbu željeza za oružje i kućno oruđe, drvene predmete za gospodarstvo, poljodjelstvo i t. d. Male potrebe stanovništva, nestašica prometnih sredstava i putova nije pogodovalo *trgovini*. Nešto se trguje na stalne sajamske dane, kad dolaze karavane sa svih strana države, dopremajući lokalne proizvode i izmjenjujući ih naročito za sol i predmete evropske industrije. Addis Abeba je također trgovačko mjesto, u kojem se za sajmovu skupi više desetaka tisuća ljudi. Gondar, Sokota (Saquota) i Deseie znatna su trgovačka mjesta.

Za izvanjsku trgovinu nema točnih podataka. G. 1928 iznosila je ona 928 mil. dinara. Najviše se izvozilo kroz Džibuti (80%), te Eritreju (15%), talijansku Somaliju (3%).

Izvozi se kava, koža, krzno, vosak i smola, mirodije, ci-bet, nojevo perje, a kupci su bili Engleska, Njemačka, Francuska, Belgija, Italija, Nizozemska i Čehoslovačka. Uvezio se najviše pamuk iz Amerike, Japana, Belgije i djelomično iz Italije, koja je uvozila i šešire, strojeve, automobile, konce i pređu za umjetnu svilu. Mnogo se uvozilo soli u pločama, koje su vrijedile kao novci.

Ribe se love oko jezera Tana i po svim jezerima i rijekama u zemlji, a služe većinom za hranu, malo za trgovinu. Za novac se upotrebljavaju taliri Marije Terezije prema težini iz 1780. Car Menelik dao je 1897 u Parizu izraditi talir i druge manje novce od % *Yt*, % i Vie talira sa svojim likom, ali je talir Marije Terezije bio glavni novac. G. 1930 pomišljali su na uređenje valute na zlatnoj podlozi. Glavni je put željeznica Džibuti (francuska Somalija) — Addis Abeba (783 km, od toga francuskih 90 km). Ima i novih cesta za automobile: Deseie—Assab (izlaz na Crveno more), Gondar—Asmara—Massaua. Brzjava ima 3500 km» on spaja Abesiniju sa sjevernom Eritrejom i s francuskom Somalijom te Addis Abebu s pokrajinskim rezidencijama. U najnovije vrijeme podignuta je u Addis Abebi radiostanica.

ARABI JA Abesinijom je vladao Negus Nagast, »car careva«, kao apsolutni vladar, božanskog podrijetla. U njega je bila najviša sudska, vojnička i upravna vlast; on je bio neograničen gospodar krunskih dobara, koja su tek u zadnje vrijeme odijelili od privatnih. Uza nj su bili poglavice pokrajina: ras, dagg-azmač i t. d., koji su bili prema negusu u vazalnom odnosu. Imali su civilnu, finansijsku i sudsku vlast, ali ju je vladar sužavao. Uređenje države bilo je feudalno. Za Menelika II. borili su se »mladi« za ustav, pa je negus imenovao ministre; izvanjske poslove zadržao je za sebe; 1931 je negus Haile Selasije imenovao ministra izvanjskih

Tropske Sume
il *Nepodno područje*

posala, dao ustav i prenio dio carske vlasti na ministre. Po ustavu je vladar imenovao gornju kuću parlamenta i krunsko vijeće, a glavari pokrajina donju. Ministri su bili odgovorni vijeću. Vrhovnom je sudištu predsjedao negus, ili krunski sudac.

Socijalni poredak temeljio se na plemenskim i porodičnim uredbama. Otac je glava obitelji, i vrijedila je primo-gcnitura. U nekim je plemenima glava porodice mati.

Vojska se dijelila u krunsku i u vojsku pokrajinskih poglavica. Tjelesna vladareva straža imala je evropsku uniformu, izvježbala ju je belgijska vojna misija.

Vjera. Abesinci su pretežno kršćani monofiziti (3 1/2 mil.); zatim muslimani suniti (3 mil.), neznabošci (1 1/2 mil.), Židovi (50.000), katolici (10.000). Državna je crkva koptska s patrijarhom i 5 biskupa. Rimo-katolici imaju apostolski vikarijat i apostolsku prefekturu (katolici su plod misija, koje poslije 1840 vode lazaristi i kapucini). Temelj je mono-fizitskom vjerovanju sv. Pismo, iz kojeg izlučuju neke knjige (koje katolici i pravoslavni priznaju), a ne odbacuju apokrifite. U tumačenju sv. Pisma oslanjaju se na ugled grčkih crkvenih otaca; obrezivanje se drži za općenu religijsku dužnost, premda to crkva ne traži. Priznaju tri prva ekumenska crkvena sabora. Monaha, za koje drže, da potječu od sv. Antonija i Pahomija, više štiju nego svjetovni, kler. Velikih samostana ima nekoliko. Abesinskih monaha od 15.—18. st. je bilo i u Rimu, a 1919 otvoreno je sjeme-

KULTURE TLA U ABESINIJU

nište za abesinske mladiće napose iz Eritreje. Karitativni je rad nepoznat. Biskupi i poglavice monaha imali su znatan utjecaj na politiku, dolazili su u sukob i s vladarom, ali su ih vladari skidali, jer su imali velik utjecaj na crkvu, kao bizantski carevi u istočnoj crkvi. Crkve su male građevine, ali ima i većih iz svih vremena. Muslimani su zadržali dosta neznabožičkih običaja, a neznabošci prinose žrtve i plešu obredne plesove u maskama.

Amharsko je narječje uzeto za *književni jezik* u Abe-siniji: njim je napisana glavna književnost; stari se »ge'ez« jezic upotrebljava u liturgiji. Književnost se dijeli na antiku u 4.—7. st., najviše se prevodilo iz grčkoga Sv. Pismo N. Z. Od 7. do 13. st. nije bilo književnoga rada. Od 13. st. nastavlja se književni rad; najviše se prevodi s arapskog, ali ima i originalnih radova. Nova se književnost razvila za Teodora II. (1854—1868). U najnovije se vrijeme razvila moderna abesinska književnost.

Umjetnost. Slikarstvo je bizantsko-koptsko s nešto utjecaja sa Zapada, slike u crkvama i minijature u rukopisima. Kiparstvo je izrađivalo ornamente i reljefe za crkveni ured.

Povijest. Prvi put doznajemo za odnose između Abesinije i staroga svijeta za egipatskog kralja Sahure-a, koji je vladao oko 2750 pr. Kr., a ubrajamo ga u petu egipatsku dinastiju, dakle u onu, koja je vladala poslije graditelja velikih piramida. Ovaj je vladar dao na Crvenom moru sagraditi flotu, koju je poslao u Punt, dakle u primorje današnje Abesinije. Nema sumnje, da ta njegova ekspedicija nije bila prva takve vrsti u krajevima današnje Abesinije, a poznato je, da su se u Egiptu već prije 3000 pr. Kr. upotrebljavale mirodije iz te zemlje. Ekspedicije u zemlju Punt nastavile su se i poslije Sahure-a, kao za kralja Pepi-a I. iz VI. dinastije (oko 2500 pr. Kr.), a za vladanja kraljice Hačepsut (1501—1480 pr. Kr.) odnošaji su između abesinskih zemalja i Egipta bili vrlo prisni, trgovina vrlo živa, a zemlja Punt pod vrhovnom vlasti Egipta. Na reljefima u hramu kraljice Hačepsut u Deir-el-Bahri nalaze se prikazi i puntskih (abesinskih) krajeva, produkata i ljudi. Lade, koje su išle iz Egipta u Abesiniju, pošle su iz Theba, dakle iz gornjeg Egipta niz Nil, a onda kanalom, koji je vodio od Nila na Crveno more. Sudeći po izgledu ljudi na reljefima starih Egipćana, Puntijci (Abesinci) su bili vrlo slični Egipćanima, prikazivani kao i oni tamnocrvenom bojom. Oni su bez sumnje preci onih hamitskih plemena (Somali, Gala, Masai i dr.), koja se danas nalaze u predzemlju abesinske visoravni i južno, mnogo pomiješani s crncima. Uopće je sjeveroistočna Afrika sve do početka 3. tisućljeća bila nastavana narodima hamitske rase, a tek tada počinju prodirati crnci. U doba stare egipatske države i sve do 7. st. prije Kr. nastavala su abesinsku visoravan kušitska, dakle hamitska plemena, i to na sjeveru plemena Agau, a na jugu Sidama. Razdvajao ih je plavi Nil i Havaš. Na zapadu od ovih prema Sudanu bila su crnačka plemena, a na jugu nilo-tička. U nizini, po pustarama uz obalu, t. j. oko Soma-

TJEDNI SAJAM U AKSUMU
(*Orbis terrarum*)

lijskog poluotoka od Rasa Kassara do ušća Džube živjela su druga kušitska plemena nomadskim životom (Beda, Saho, Danakil, somalijska plemena i Gala). Izgleda, da je politička organizacija ovih plemena ostala uvijek na primitivnom stupnju i da su se samo kod Sidama stvorile državnice na teritorijalnoj bazi i s nasljednom monarhijom. Od 7. st. prodiru u A. Arapi. Baš nekako u to doba i pod utjecajem Arapa, koji se prodirući u visoravan nametnuše starosjediocima, najviše je napredovalo stvaranje države Aksum. U 3. st. pr. Kr. naseliše se na obali Crvenog mora grčki kolonisti u Adulisu. Odsada prodiru Ptolemejevići duboko u A. Oko 330—350 unijeli su u A. kršćanstvo iz Aleksan-drije robovi Frumentius i Aedesius. Frumentius je utemeljio nadbiskupiju u Aksumu i 6 biskupija. Dotada je u Aksumu vladala vjera, u kojoj su najviša božanstva bila: Astar (Nebo), Meder (Majka Zemlja), Beher (More) i Mahrem (bog rata). U primorju je zbog trgovine s Egiptom i Bizantom bilo mnogo grčkih trgovaca kršćana. Prvi je pokršteni aksumski kralj bio Ezana. Kad su oko jednog stoljeća zatim u Bizantu počeli progoniti monofizite, neki se od njih, a napose samostanci, povukoše u Jemen u Arabiji, odakle pri-jedoše u državu Aksum, gdje dovršiše pokrštenje i ustališe monofizitizam. Odatle se širilo kršćanstvo sa širenjem aksumskog kraljevstva. Semitsko kraljevstvo Aksum poduzelo je u prvim stoljećima svojega opstanka ekspanzivnu politiku prema Arabiji i Sudanu. Ipak je najveće poduzeće aksumskog kraljevstva bilo osvojenje Jemena, 525 posl. Kr. za vlade kralja Kaleba. Aksumiti su ostali u Jemenu sve do 572, kad ih odatle

istjeraše Perzijanci. Stvaranje muslimanske države u 7. st. zatvorilo je Aksumu definitivno morske putove, i on je odsada lokalna afrička država, upućena da se širi u unutrašnjost etiopske visoravni. Punihi sedam stoljeća prodire aksumitska država u krvavim borbama do Šava, pa se njen politički centar kreće iz Aksuma u centralnu Etiopiju. God. 1270 postade kraljem Yekuno Amlak i osnuje novu dinastiju Salomonida, premjestivši sjedište kraljevstva dalje prema jugu, iz Laste u Šavu. Duskora su se njegovi nasljednici morali dugo i naporno boriti protiv muslimana s juga. Dok se naime aksumsko kraljevstvo širilo prema unutrašnjosti visoravni od sjevera prema jugu, išla je muslimanska propaganda od istoka prema zapadu, sa obala Crvenog mora. Mnoga su plemena na jugoistoku poprimila islam i zbog toga, što su u njemu vidjela obranu od kršćanskih napadača. To je dovelo do osnivanja jedne muslimanske države pod dinastijom Valasma, sa središtem u kraju Ifat, s kojom su stupila u savez mnoga plemena za obranu svoje nezavisnosti od Abesinaca. Rat je trajao uz velike prekide, od 1330 do 1577, s izmjeničnom srećom, dok u zadnji čas ne dođe u pomoć Negusu jedan odred portugalskih četa, koje mu je poslao potkralj Indije (1543), i on pobjedi. Borba svrši 1578 pobjedom Abesinaca. Uto su prodrli plemena Gala i muslimanska se država pod njihovim prodorom slomila i raspala. Međutim se abesinsko

kraljevstvo oprlo i održalo. Kralj Fassalides (1632—1657) preseli glavni grad u Gondar, na sjeveru jezera Tana. Abesinski su kraljevi uzimali plaćenike iz plemena Galla i doskora su vođe Galla postavljali i skidali neguse, ali su se i Galle prilagođivali svojoj okolini, običajima i političkim prilikama. Za čitavo vrijeme jačali su veliki feudalci, a kraljevska moć postajala sve slabijom, dok na početku 10. st. kralj nije bio drugo nego vrhovni sutlac. Borbe između pojedinih feudalaca, od kojih su neki htjeli da podlože druge, nastavile su se, dok 1850 nije uspjelo Kazi, sinu namjesnika Kuare, da se domogne Amhare. On odluču da uspostavi staru etiopsku državu i pošto pokori okolne knezove, uze g. 1855 naslov etiopskog cara (Negus Nagast, kralj kraljeva) i ime Teodora II. — Njemu uspjelo ujediniti tri dotadanje države: Šoa (Šava), Tigre i Amharu. Iza toga počeo reformirati državu i crkvu. U ratu s Engleskom pod-leže T. i ubi se (1868). Usred borba naslijedi ga na vlasti Ivan IV. U to je Italija 1869 uzela Assab i proširila svoj posjed na Crvenom moru. G. 1885 zauze Massau, što izazove talijan-sko-abesinski rat (1887—8). Kad je Ivan IV. poginuo u borbama sa sudanskim mahdistima (1889), posta negusom Me-nelik II., koji sklopi s Italijom mir i prizna joj zaposjednuti teritorij. Odsada dalje sve do 1897 Menelik II. širi svoju vlast po cijeloj abesinskoj visoravni, sve do Rudolfova jezera. Od 1897 dalje ugovorio je Menelik granice s britskim 1897 i 1902, francuskim 1897 i talijanskim posjedima. Poslije njega vladao je negus Mikael, koga skinu-še ustaše i zarobiše, za caricu proglasiše Zandi-tu, drugu kćerku Mene-lika, a za prijestolonasljednika ras Taf arija. 1930 umre Zanditu, a Taf ari se proglasi carem i nazva Haile Selasije. G. 1935 započe Italija rat s Abesinijom, koji svrši potpunim osvoje-njem Abesinije. Iza toga je od Abesinije i talijanskih pokrajina Somalije i Eritreje utemeljena carevina Etiopija s glavnim gradom Addis Abebom. Talijanski kralj proglašen je carem Etiopije, kojom upravlja talijanska vojna uprava s potkraljem.

LIT.: A. S. Wilde, *Modern Abyssinia 1901*, London 1901; J. Faitlo-witsch, *Quer durch Abissinien*, Berlin 1910; G. K. Rein, *Abessinien, eine Landeskunde nach Reisen und Studien in den Jahren 1907—1913*, dva sv., Berlin 1918—19; A. Pollera, *Lo stato etiopico e la sua chiesa*, Kim—Milan 1926; Conti-Rossini, *L'Abissinia*, Rim 1929; J.-B. Coulbeau, *Histoire politique et religieuse de l'Abysinie jusqu' à l'avènement de Menelik II.*, 3 sv., Pariz 1929; C. Conti Rossini, *Storia d'Etiopia*, Rim 1928.

Državno uređenje. Menelik je učvrstio i proširio svoju vlast, vladajući kao apsolutni vladar i ostavljajući u pokrajinama patrijarhalno uređenje pod vladom njemu podvrgnutih mogućnika. On je 1907 dao zemlji prvi ustav, po kome kršćanski vladar (Negus Nagast) vrši neograničenu vlast uz ministarsko vijeće od 7 članova, a od 1910 uz vijeće starješina. Haue Selasije dao je novi ustav od 16. VII. 1931, koji opet usredotočuje vlast u rukama vladara, ali po evropskom uzoru (i kao koncesiju stranom svijetu) uvodi neke

sporazumi od 1891—4 vode računa o tom interesu, a inače daju Abesiniju u interesnu sferu Italije, koja je već 1889 sklopila s Menelikom ugovor u Uči-ali-u. Italija tumači taj ugovor kao protektorat, što Menelik, poduprt međutim od Francuske, ne će, pa dolazi do rata, koji svršava nepovoljno po Talijane. Uslijed toga i rivaliteta velevlasti Menelik usta-

reprezentativne uredbe i modernizira pravosuđe. Zakonodavni organ sastoji se od dvije kuće: članove senata imenuje car, a članove zastupničke kuće izabiru dostojanstvenici i mjesni poglavari (koji opet zavise od cara).

Međunarodni položaj. U zadnjoj četvrti 19. st. postala je Abesinija objektom pažnje i želja evropskih država. Italija, koja je na moru osnovala kolonije Eritreju (Assab 1869, Masaua 1885) i Somaliju, htjela je ondje stvoriti kolonijalno carstvo kao naknadu za Tunis, gdje ju je pretekla Francuska (1882). Ova opet, stekavši već 1862 Obock» želi preko Abesinije spojiti zapad i istok Afrike i tako zauzeti golemi neprekinuti pojas preko cijele širine toga kontinenta. Taj pokušaj morao je doći u sukob s engleskom zamisli proteza-nja vlasti duž crte Kap—Kairo, ali je napašten, kad je upadica kod Fašode likvidirana francusko-britan-skim sporazumom (g. 1899). U to doba (1894) je Francuska dobila koncesiju za izgradnju željeznice Džibuti— Addis Abeba, koja je dovršena tek g. 1917. Engleska je na Abesi-niji imala interesa poglavito zbog Sudana i njegova navodnjavanja iz voda rijeka Modri Nil, Atbara i So-bat te jezera Cana. Talijansko - britanski

ljeje i širi svoju vlast sve do granica kolonija evropskih država te stupa s njima i drugim velevlastima u ugovorne i trgovinske veze. Kad se kao novi interesent pojavila Njemačka, spomenute tri velevlasti sklopile su brže ugovor od 1906, kojim obećavaju održati status quo i međusobno osiguravaju interese u Abesiniji. Kod toga je Italiji priznat interes na zaleđu njezinih kolonija i na gradnji željeznice za spoj tih kolonija preko Abesinije.

Drugo razdoblje rivaliteta evropskih država, na dugo zabavljenih svjetskim ratom i njegovim posljedicama, započinje u doba, kada je Ras Taf ari ponovo učvrstio iza Menelikove smrti oslabljenu državnu vlast te čak, uz zagovor Italije i Francuske, a protiv volje Engleske, uspio ishoditi primitak Abesinije u Ligu naroda (1923). G. 1925 obećavaju Italija i V. Britanija (bez Francuske) međusobnu potporu kod traženja stanovitih koncesija u Abesiniji i dijele sfere gospodarskog utjecaja u njoj. Napokon je rimskim sporazumom između Lavalala i Mussolinija u siječnju 1935 dobila Italija uz ostale koncesije slobodne ruke prema Abesiniji. Kratko vrijeme iza toga nastao je od upadice kod Ual-Uala (koja se zbila 5. XII. 1934) ozbiljan sukob, koji iza više peripetija završava oružanom intervencijom Italije i zauzimanjem Abesinije.

LIT.: J. Andrassy, *Ustav Abesinije* (Mjesečnik, 1935); J. Andrassy, *Međunarodni položaj Abesinije* (Economist, 1935); Rouard de Card, *L'Ethiopie au point de vue international*, 1928; Pierre-Alpe, *L'Ethiopie et les convulsions allemandes*, 1917; Mandelstam, *Le conflit italo-éthiopien devant la Société des Nations*, 1937.

ABETZ, Karl - Šumarska politika.

ABGAR, ime mnogih kraljeva jedne arapske dinastije, koji vladahu nekoliko stoljeća prije i poslije Krista u Edesi. O Abgaru V., zvanom Ukkama (Crni), postoji legenda, da je pisao Isusu, i on mu je odgovorio. Ova je legenda proširena i tako, da mu je Isus poslao u Edesu i svoju sliku.

ABHAZI (domaće ime *Afs*), malen narod na istočnoj obali Crnoga mora, između rijeke Oshari i Gagri. Ima ih svega oko 85.000 duša, većim dijelom muslimanske vjeroispovijesti, a manjim kršćanske. Sudeći po jeziku mogli bi biti u daljnoj vezi s Baskima. Imadu vrlo razvijene narodne običaje; posebno je zanimljiv običaj davanja djece na odgoj u prijateljske kuće (*atalik*). Srodstvo, koje se tako stekne, jače je od krvnoga srodstva. Njihov je jezik dija-lekat kavkaske jezične grupe, a napose karakterizira ab-haski jezik pojave jednosložnih riječi. Često jedan kon-sonant čini posebnu riječ (š [s] kuhati). A. jezik nema posvojnih pridjeva, nego se služi prefiksima (s-ab »moj otac«, h-ab »naš otac«), a isto tako nema upitnih i odnosnih zamjenica (-* Kavkaski jezici).

LIT.: A. Schiefner, *Ausführlicher Bericht über des Generals Baron Peter von Uslar Abchazische Studien*, Petrograd, 1863; Peter v. Uslar, *Abchaskij jazyk*, Tiflis, 1887; Jenö Zichy, *Voyages au Caucase et en Asie centrale*, 1897; Mar, *Abchaskoruskij slovar*, 1928; A. Ditt, *Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen*, Leipzig, 1928.

ABHAZIJA (kratica A. S. S. R.), sastavni dio republike Georgije, preko koje ulazi' u RSS. Kavkaz. Dijeli se u pet okruga (Gagrinski, Gudauški, Gumistinski, Kodorski i Samurzakanski). Glavni grad A. je Suhum. Površina 7398 km². Ima oko 190.000 stanovnika, većim dijelom Abhaza. Osim Abhaza ima Georgijaca, Grka, Armenaca, Rusa i Perzijanaca. A. zauzima središnji dio istočne obale Crnoga mora. Klima je vrlo blaga, pa je obala A. podesna za morska ljetovališta. Unutrašnjost zemlje je većim dijelom pokrivena šumama. Zemlja je bogata rudnim blagom: ima dosta ugljena, bakra, olova, cinka. Gaji se mnogo duhana i vinove loze.

Od početka 8. st. do 10. st. bila je Abhazija samostalna država, zatim je došla pod vlast Georgije. Od 16. st. do 1810 bila je pod turskom vlašću. Konačno je 1864 pripojena Rusiji i tada se dosta abhaskih porodica preselilo u Tursku. G. 1921 ustanovljena je ASSR (Abhaskaja Sovjet-skajja Socialističkeskaja Respublika).

LIT.: S. Ašhacova, *Puti razvitiija Abhaskoj Istorii*, Suhum, 1925.
ABHIDHAMMA-PITAKA (Tipitaka), jezik svetih tek stova, kojim su pisani tekstovi budističke nauke. Na njemu je sastavljen kanon sv. pisma budista na otoku Ceylonu i u Stražnoj Indiji. Kanon se sastoji od tri dijela: 1. vjerska stega, 2. pouke i propovijedi, i 3. abhidhamma kao skup same budističke doktrine. F. J.

ABICHT, Rudolf ■* Slavistika.

ABID (egip. Abotu), 1. staroegipatski grad sjeverozapadno od Teba s Osirisovim grobom i hramovima Setha I. i Ram-zesa II., u kojima su 1818 i 1864 nađeni popisi kraljeva.

Osobito su važni pronalasci Petrijevi 1900; to su kraljevske grobnice s imenima iz tamnog razdoblja prije osnivača 1. dinastije kralja Mene.

2. (grč. Abydos), starogrčki grad u Misiji na najužem mjestu Helesponta, kolonija Mileta, spominje se već u Ilijadi kao područje kralja Asija. Tamo je Kserko sagradio svoj most. Filip III. osvojio je grad 201 pr. Kr. Za turskih provala bio je razoren. Uz A. se veže i priča o Heri i Leandru.

ABIETINSKA KISELINA (C₁₉H₂₉COOH, lat. abies »je la«) dolazi u smoli konifera, glavna je sastojina najvažnije prirodne smole kolofonija, odakle se i dobiva. R. L.

ABILA, 1. u Transjordaniji, danas valjda Teli Abil, s ostacima grada Dekapolisa; 2. u Siriji, danas Suk Vadi Barada, na željezničkoj pruzi Damask—Beirut. Arapi pokazuju u susjednoj planini Habilov grob i pričaju, da je to grob Adamova sina Abela.

LIT.: B. Meistermann, *Guide de Terre Sainte*, Pariz 1923, str. 615; V. Tšcherikower, *Die hellenistischen Städtegründungen von Alexander dem Grossen bis auf die Römer*, Leipzig 1927, str. 65.

ABILDGAARD, Nicolai Abraham, * Kopenhagen 11. IX. 1743, † Frederiksdaal 4. VI. 1809, danski slikar. Učio je u Kopenhagenu. 1772 polazi u Italiju (Rim, Napulj, Pompeji), gdje je studirao antiku i kopirao Raffaella, Michelangela i Tiziana. 1778 postaje profesor i dvorski slikar u Kopenhagenu. 1791 dekorira odaje dvora Christiansborg (požarom uništene). Najznatnija su mu djela *Ranjeni Filoktet* i niz slika po motivima iz Apulejeva *Zlatnog magarca* (Kopenhagen). A. je predstavnik danskog klasicizma, osni vač novog danskog slikarstva, a utjecao je mnogo na svog

učenika Thorwaldsena.

A. Sch.

ABIMELEH (hebr. »moj otac je kralj«), 1. filistejski kralj, suvremenik Abrahama (1. knj. M. 20); 2. sin suca Gideon, osnivač prvoga plemenskog kraljevstva u Izraelu s prijne stolnicom u Sihemu. Ubio svoju braću, sam poginuo u po buni (Knj. sudaca 8, 31-9, 57). M. F.

ABIÖGENEZA (grč. a »ne«, bios »život«, genesis »posta-janje«), protivno od biogeneze, postajanje od neživoga, spontano rađanje, generatio aequivoca. Ovu staru teoriju (Lukrecije, *De natura rerum*, 1. V.) o porodu živih bića od neživih tjelesa spojio s Darwinovom naukom Thorn, fluxley (1825—1895) i primijenio na čovjeka. Abiogeneza u biologiji * arhigonija.

ABISODINAMIKA (grč. abyssos »bezdan«, dynamis »si la«). Geološka nauka, koja proučava unutrašnjost Zemlje, istražujući sile, koje u njoj djeluju, i njihove posljedice. U naučnom svijetu poznato je djelo o osnovama a. od hrvatskoga geologa Đure Pilara *Grundzüge der Abyssodynamik*. F. T.

ABJURACIJA, svečana izjava odricanja, poznata naro čito u obliku prisege (engl. oath of abjuration), koju su u Engleskoj morali polagati članovi parlamenta, duhovnici i javni službenici, a sadržavala je nepričanje prava kuće Stuart na kraljevsku krunu. Uvedena je za Vilima III., a za kraljice Viktorije je zamijenjena općom prisegom vjernosti. J. A.

ABLACIJA (od lat. ablatio »odnošenje«), 1. u geomorfo-logiji (nauci o oblicima Zemljine površine) izraz, koji znači 1. odnošenje Zemljine površine zajedničkim djelovanjem erozije, denudacije i rastvaranja, i 2. otapanje ledenjaka.

LIT.: H. Hess, *Die Gletscherkunde*, Braunschweig 1904. N. Ž.

A. u medicini. Po analogiji s fizikalno geografskim pojmom ablacije (odnošenje razorenih — erodiranih — česti zemljine kore) označuje ablacija u medicini odluštenje na pr. mrežnice sa pozadine oka (*ablatio retinae*).

Ablacija znači i operativno odstranjenje pojedinih dije lova tijela; isto što i amputacija (v.) R. P.-č.

ABLAKTACIJA (lat. ab »od«, lac, lactis »mlijeko«, ► **Dojenje, odbijanje od mlijeka.**

ABLATIO RETINAE (lat. odluštenje mrežnice) nastupa primarno najčešće zbog mjehuričaste degeneracije mre žnice osobito kod kratkovidnih ljudi. Kod brzih pokreta oka radi potezanja prirasle staklovine pukne degenerirana mrežnica i kroz pukotinu se izljuje razvodnjena staklo- vina iza mrežnice. Operativno se liječi, da se elektrokoagu- lacijom, elektrolizom ili hemokauterizacijom stvore brazgo tine i tako zacijeli pukotina mrežnice. Sekundarno odlju štenje mrežnice razvija se nakon tumora i ekusudativnih upala žilnice i mrežnice, i nakon ozljede. A. B.

ABLATIV (lat. ablativus od glagola auferre »odnijeti«) označuje u indoevropskoj morfologiji imenice padež, koji

znači polaznu točku i odgovara na pitanje odakle. Bio je okarakteriziran dočetkom -d u singularu i izgubio se u grčkom, u balto-slavenskim jezicima i u germanskom, a u latinskom spojio se s instrumentalom i lokativom. Zbog toga je latinski ablativ dobio mnogostruko značenje: odjeljivanje, uzrok, sredstvo, ograničenje, način, društvo, mjeru, upoređenje, obilje, mjesto, vrijeme, svojstvo i cijenu. Za latinsku je sintaksu značajna konstrukcija *ablativus absolutus*, gdje stoji u ablativu imenica s participom ili pridjevom predikativnog značenja. Ova konstrukcija izriče adverbijalnu dopunu glagola i stoji bez ikakve veze s rečenicom, u kojoj se nalazi. Primjer: *Duobus litigantibus tertius gaudet* »Dok se dvojica svadaju, treći se veseli«. Mnogi adverbi potječu od ablativa. Primjer: lat. *bene, fa-cillime* (nastalo od *facillumed*) i t. d.

LIT.: K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indo-germ. Sprachen*, Strassburg 1902—4, §§ 463, 502, 576; A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, 6. izd., Pariz 1934.

P. S.

ABLEFARIJA (grč. a »ne«, blepharon »vjeda«), stanje, kad nema vjeda zbog kongenitalnog poremećenja razvoja oka, što biva nakon gangrene, lupusa, gume, tumora vjeda i ozljeda. Vjede se mogu operativnim putem izgraditi po moću kože lica, čela ili ruke i pomoću hrskavice usne školjke.

A. B.

ABLESIMOV, Aleksandr O., * 1742, † 1783, ruski dram skri pisac, jedan od osnivača i najboljih zastupnika ruske komične opere; pisac komedija iz seoskog života s glazbom i pjevanjem. Sadržaj im je sentimentalno-idiličan, ali su mnoge crte života prikazane objektivno i točno, sa soci jalnim motivom i simpatijama za potlačeno seljaštvo. Naj poznatija mu je opera *Melnik-koldun, obmanšćik i svat* (Mlinar-čarobnjak, varalica i provodadžija). Znatna mu je i opereta *Ščastje po žrebju* (Sreća na lutriji).

N. F.

ABLUCIJA -* **Kalež**.

ABNAKI -* **Algonkin**.

ABNER, rodak i vojskovođa prvoga izraelskoga kralja Saula. Kad je taj poginuo na Gilboi, spasi mu sina Išbo-Seta, te ga zakralji nad izraelskim plemenima. Kasnije prelazi Davidu, onda još kralju nad plemenom Juda. Iz zasjede ga ubio njegov protivnik Joab (1 Sam. 14, 51; 2 Sam. 3).

ABO, 1. predjel na jugu Libije, na 23° 3' sjeverne širine i 16° zapadne dužine; 2. mjesto u Talijanskoj Somaliji na sjevero-istočnoj obali Adenskog zaljeva.

A. M. S.

ĀBO -> **Turku**.

ABODRITI, slavensko pleme na srednjem Dunavu. Franački anali bilježe pod 824, da su »Abodriti, qui vulgo Praedenecenti vocantur, et contermini Bulgaris Daciam Danubio adjacentem incolunt«, tražili pomoć od Ljudevita Pobožnog protiv Bugara. Ime Abodrita, možda Bodrića, dovodi se u vezu s imenom Bodroške županije u rijeci Bodrog, gdje bi im najvjerojatnije bilo sjedište. Bez razloga su identificirani zbog drugog zagonetnog naziva »Praedenecenti« sa tobožnjim plemenom Braničevci na desnoj obali Dunava oko rijeke Mlave. Abodriti ili Obodriti spominju se i kao pleme baltičkih Slavena. Za neke vijesti nije sigurno, da li se tiču sjevernih ili južnih Abodrita.

LIT.: L. Niederle, *Slovanské starožnosti*, II., 418; *Manuel de l'anti quité slave*, I., 104.

M. J. D.

ABOGOVIĆ MAHMUD-PAŠA -> **Mahmud-paša Abo-gović-Andelković**.

ABOLICIJA -+ **Kazneni postupak XI**.

ABOLICIONIZAM (lat. abolere »uništiti«) je pokret od nosno nastojanje oko ukidanja reglamentacije u prostituci ji (-* prostitucija).

F. K.

ABOMASUS ■* **Želudac govedi**.

ABOMEY, naselje od jedno 10.000 stan. u južnom dijelu francuske kolonije Dahomey, željeznicom vezano s obalom. Prije dolaska Evropljana glavno mjesto jedne crnačke države. Stanovnici su već onda imali znatniju kulturu. S. R.

ABONDANCE, Jehan d', † sredinom 16. st., francuski dramatičar, kraljevski bilježnik u Pont-Saint-Esprit. Djela: *Moralité, mystère et figure de la Passion de Notre Seigneur J.-Ch.* (Moralitet, misterij i slika Muke našega Gospodina Isusa Krista); *Le Joyeux mystère des trois roys, à dixsept personnages* (Veseli misterij o trima kraljevima, sa 17 lica); *Farce nouvelle, très bonne, très-joyeuse, de la Cornette, à cinque personnages* (Vrlo dobra i vrlo šaljiva nova farsa o rogu, sa 5 dramatskih lica). *La cornette* je jedno od najboljih kazališnih djela iz tog vremena. A. zna dosta komično postavljati stvari, opažanja su mu stvarna i istinita.

LIT.: E. Fournier, *Le théâtre français avant la Renaissance 1450—7550*, Pariz 1872.

D. St.

ABONNEMENT (franc. pretplata, predbrojka), pogod ba, po kojoj jedna stranka unaprijed plaća određenom (re dovito sniženu) svotu novca za protučinidbu, koja se sastoji u opetovanom dobavljanju neke stvari ili vršenju neke druge činidbe (na pr. pretplata na novine, ili kod brijača, u gostionici, kazalištu i t. d.).

Lj. A.

ABONOS (od hebr. aben »kamen«), drvo preležalo dugi niz godina pod vodom. Hrastovina i orahovina, kada po stane a. ili ebanovina, ima boju od tamno-sive do crne. Božikovina je (*Hex aquifolium* L.) kao a. bijela. Drvo a. je vanredno trajno. Pod vodom se najduže drži hrastovina, arišovina i borovina.

I. H-t.

ABONYI, I. Arpad, * 1865, † 1918, mađarski pisac romana i pripovjedaka, osobito živih i zanimljivih epizoda iz okupacije Bosne i Hercegovine. *A plivai várdá* (Stražarnica na Plivi) kao i više romana za mladež od trajne su vrijednosti.

2. **Lajos** (pseudonim mađarskoga pisca Ferencá Martona), *

Kistereny 9. I. 1833, † Abony 28. IV. 1898. Pisao romane, pripovijetke i pučke drame. Nenadmašiv je u opisivaju narodnog života, napose seoskog, iz prostranih mađarskih nizina. To se naročito vidi iz romana *Magduska óróksége* (Magdino nasljedstvo). Njegovi kazališni komadi, među kojima je najpoznatiji *Betyér kendője* (Bečarov rubac), još se i danas rado gledaju.

BIBL.: *Abonyi Lajos munkéi* (Djela Abonvi Lajosa), u 20 sv., Budim pešta 1905—1907.

E. K.

ABORIGINI (lat. Aborigines) izvodi se obično od izraza *ab origine*, od početka, što bi odgovaralo grčkom nazivu autohton za starosjedilačko stanovništvo. Prema staro-rimskim pričama tako se zvalo prastaro pleme u Apeninima srednje Italije, o kojem se inače ništa ne zna, tako da znanost sve to smatra pričom.

ABORTUS (lat. pobačaj), prekinuće trudnoće i izbacivanje oplodnenog jajašca prije konca 28. tjedna, kad još plod nije sposoban za život.

Razlikuje se *rani* a., kad se jajašce izbaci u prva 3 mjeseca trudnoće, dok je *kasni* a. sa 4—7 mjeseci. *Spontani* (nehotični) a. nastaje bez vanjskog utjecaja, dok je *provocirani* (hotimični) a. prouzrokovan vanjskim utjecajima razne vrsti.

Frekvencija a. bila je prema prijašnjim statistikama od prilike 1 :8—10 porodaja, tako na pr. još koncem prošlog stoljeća u Njemačkoj. To su bili sigurno u većini spontani a. Već prije svjetskog rata, a osobito poslije njega svagdje je broj a. naglo porastao i to provociranih. Tako na pr. u Njemačkoj već 1914 računaju 1 a. na 2 poroda. I kod nas su poslije rata a. naglo učestali. Pouzdane naše statistike nemamo, jer se najveći dio tih a. tajno provocira i u tajnosti prolazi. Ne ćemo mnogo pogriješiti, ako uzmemo danas za naše prilike isti omjer kao u Njemačkoj 1914.

Spontanom a. jesu uzroci: oboljenja samoga jajašca (ploda), na pr. grozdasta potajnica, nakaze, nagrde (monstra), onda oboljenja ženskih spolnih organa: upale, nepravilni položaj materice, mionji, slabo i nepravilno razvita materica, rascjepi grljka materice od prijašnjih porodaja, smetnje u tvorenju i funkciji žutog tijela u jajniku. Daljnji uzroci spontanog aborta su razna oboljenja žene kraj zdravih organa na pr. akutna infekcija (ospice, skrljet, gripa, tifus, malarija, boginje), onda jake i ako lokalizirane infekcije na pr. upale pluća, jake i gnojne upale bubrežnih čašica (pyelitis), gnojna upala slijepog crijeva i t. d. Od kroničkih infekcija na prvom mjestu treba spomenuti lues (sifilis), koji redovito, ako nije liječen ili nije dovoljno liječen, u drugoj polovici trudnoće uzrokuje smrt ploda. Nekoliko dana ili tjedan dana poslije smrti ploda dolazi do kasnog a. ili preranog porodaja mrtvog ploda. Teška tuberkuloza uzrokuje gdjekada pobačaj. Daljnji su uzroci teške mane (griješke) srca, kronična upala bubreaga, pa šećerna bolest. Napose treba spomenuti kronična otrovanja, koja su češće uzrok pobačaja, a opažaju se u industriji kod radnica. To su otrovanja fosforom kod radnica u tvornicama žigica, olovom na pr. u tiskarama, živom u tvornicama ogledala, nikotinom u tvornicama duhana i t. d. Tu treba spomenuti i kronična trovanja alkoholom.

Koliko tjelesni i duševni insalti na pr. teški rad, dizanje tereta, pad, udarac u trbuh, onda jaka uzrujavanja mogu proizvesti pobačaj, teško je reći, ali po svemu

čini se, da su mu oni često tek povod, a pravi uzrok leži u kojoj od prije spomenutih bolesti i nepravilnosti.

Ponovi li se a. kod neke žene više puta uzastopce bez vidljivih uzroka, govorimo o habitualnom a.

Tok je spontanog a. različit prema dobi, kad na nastupa. *Ranom spontanom a.* glavni je simptom *krvarenje* sa neznatnim bolovima. Gdjekada nenadano nahrupi veća količina krvi i s njom se odmah izbaci cijelo jajnašce, a. je svršen. Žena zapravo i ne zna, je li to bio pobačaj ili samo za nekoliko dana zakasnila menstruacija. U drugim slučajevima a. se dulje vremena pripravlja neprestanim slabim krvarenjem, dok jednoga dana ne dođe do jačeg krvarenja i do pobačaja. Jaka krvarenja su izuzeci, a smrt od iskrva-renja kod spontanog a. velika je rijetkost. U gdjekojim slučajevima i kod ranog a. izade najprije samo plod, a mala posteljica (plodovi ovojii sa resicama) ostaje u materici, podržava krvarenje, a naknadno mogu kužne klice dospjeti iz vanjskog spolovila u matericu i okužiti ostatke jajnašca. Onda krv, što izlazi iz materice, zaudara, a žena ima povišenu tjelesnu toplinu. Obično to nisu virulentne (jake, za čovjeka pogibeljne) klice, nego one samo rastvaraju već obamrle dijelove posteljice. Zato s odstranjenjem tih dijelova žena brzo ozdravi. Takav abort, kod kojega ostaju dijelovi posteljice u materici, zove se *nepotpuni*, dok je *potpuni* onaj, kod kojega cijelo jajnašce izade, a da ništa ne zaostane u materici.

Kasni (poslije 4 mjeseca) a. prolazi tako, da je krvarenje obično neznatno, a glavni su mu simptomi bolovi (trudovi), koji kao i u porođaju na vrijeme otvaraju matericu tvoreći vodenjak. Kad se ušće materice dosta otvorilo, prsne vodenjak, a mali se plod brže i lakše rodi nego na koncu trudnoće. Posteljica se teže odlupljuje, pa zbog toga dolazi češće do komplikacija (krvarenja zaostataka posteljice i t. d.). Kako je a. uvijek znak nepravilnosti, to babcici nije dopušteno, da sama vodi a., nego je ona dužna odmah k svakom pobačaju pozvati liječnika. U babinjama poslije a. neka žena odleži barem tjedan dana, ako je inače sve u redu.

Provocirani a. može biti *arteficijalni* (umjetni) ili *kriminalni*. Arteficijalni je onaj, koji je izveden lege artis, t. j. od liječnika po svim pravilima medicinske nauke, dakle ne samo tehnički dobro proveden, nego mu je indikacija, t. j. uzrok, zbog kojega se prekida trudnoća, po medicinskoj nauci i po sadašnjim zakonima opravdana. Kriminalni je a. onaj, koji je bez priznate indikacije izvelo nestručno lice, zbog čega se često događaju ozljede i infekcije, pa žene stradaju zdravljem ili pače životom.

Zakoni gotovo svih država zabranjivali su uopće provociranje a., a liječnika je nauka za sebe izvodila pravo, pače i dužnost, da u slučajevima, kad zbog trudnoće dolazi u pitanje život žene, liječnik može i mora trudnoću prekinuti, jer bi u tom slučaju popust takova zahvata bio prekršaj liječnika, koji je dužan sve poduzeti, da povjerenu mu bolesnicu spasi. Ti su slučajevi s t. zv. vitalnom (životnom) indikacijom naravno vanredno rijetki. Arteficijalni liječnički a. pod stanovitim uvjetima legalizirala je kao jedna od prvih na svijetu naša država. § 173 novog krivičnog zakonika izričito određuje, da se: ne će kazniti liječnik, koji trudnoj ženi uz prethodnu prijavu vlasti, a na osnovu liječničkoga komisijskog mišljenja pravilno izazove prekidanje trudnoće ili pobačaj, da bi joj spasio život ili otklonio neizbježivu opasnost po njeno zdravlje, kad to nikakvim drugim načinom nije moguće. Tako je u Jugoslaviji dopušten arteficijalni a. iz medicinske indikacije, t. j. radi teških bolesti, kad nikako drugačije nije moguće opasnost otkloniti. Najčešće takove bolesti jesu: teška tuberkuloza pluća, tuberkuloza grkljana, rijetko tuberkuloza hrptenice (kičme) ili bubrega; onda teške griješke (mane) srca, kad kod internističkog liječenja ne dolazi do dostatnog poboljšanja, kronične upale bubrega, rjede šećerna bolest; zatim oboljenja, koja nastaju zbog same trudnoće, na prvom mjestu neutaživo povraćanje u trudne žene, kad i zavodsko liječenje ne dovodi do poboljšanja, a trudnica naglo propada, pa oboljenja u kasnije doba trudnoće (vodeni otok sa oboljenjem bubrega i povišenim krvnim tlakom te epi-leptiformnim grčevima, eklampsijom). Rjede dolaze teška oboljenja kože po cijelom tijelu, oboljenja jetara. Gdjekada su duševna ili živčana oboljenja priznata indikacija za arteficijalni a.

Drugi indikacija osim medicinskih naš zakon ne dopušta. Indikacije, koje se inače navode kao uzrok za prekidanje trudnoće, jesu: *eugeničke* i *socijalne*. Eugeničkoj je indikaciji svrha spriječiti, da se rodi biće, koje će, zbog bo lesti predaka hereditarno opterećeno, biti teško bolesno tje lesno ili duševno. Konačna joj je svrha poboljšanje rase. Danas se ta indikacija, iako je naše znanje, a naročito si gurna prognoza o pravilnosti nasljeđivanja raznih bolesti, veoma labavo, u mnogim državama proučava ili već i pri mjenjuje. Socijalnu indikaciju je najteže definirati, odno sno odrediti joj granice. Siromaštvo, preobilje djece kraj nedostatka sredstava za život, vanbračno stanje, posebne socijalne prilike ili bolje reći neprilike, na pr. trudnoća poslije silovanja, nisu do danas osim u Rusiji zakonom priznate indikacije. One su u zakonskim projektima bile u raznim državama uzete u diskusiju, ali se kod toga poka zalo, da je njihovo točno ograničenje gotovo nemoguće. I Rusija je svoje isprva liberalne propise poslije znatno ograničila.

Prema tomu možemo razlikovati kod nas *legalni* arte-fi-cijalni a., t. j. a., koji je lege artis proveden i zakonom mu je indikacija (uzrok) dopuštena, i *ilegalni* art. a., kad se a. doduše provede lege artis, ali bez dovoljne indikacije.

Uspirkos svim zakonskim propisima i kriminalni i ilegalni artef. a. sve se više širio u mnogim državama, a poslije svjetskoga rata dosegao je upravo goleme razmjere tako, da su jedan i drugi danas glavni uzrok naglom opadanju broja porođaja u cijelom svijetu. Protiv provociranog pobačaja državne se vlasti bore svim

moogućim sredstvima, s jedne strane oštrim mjerama i kaznama protiv abortera, a s druge strane nastojanjem, da raznim povlasticama podignu volju za djetetom i olakšaju ekonomske prilike obitelji sa brojnomo djecom. Italija i Njemačka u tome prednjače i već navode vidljivje uspjehe.

Veliki pokus, koji je izvela Rusija dopustivši arteficijalni a., t. j. liječnički, ali samo u zavodima izveden i iz socijalnih — vrlo liberalnih — indikacija, pokazao je (i kod nas se sada to na velikom broju takovih a. potvrđuje), da *ni najbolje liječnički izvedeni a. nije zahvat bez pogibelji i be. posljedica za ženu*. I kod liječničkog a. dolazi do komplikacija, a u praksi pače i do teških ozljeda, upala i oboljenja, ali i bez svega toga do teških *kasnijih* posljedica, kao što su: nepravilnosti u menstruaciji, sterilitet (neplodnost), začete izvan materice (* trudnoća vanmaterična), teške komplikacije u porodu, ako žena opet zatrudni, na pr. prirasla posteljica, jaka krvarenja i t. d. *Osobito su zle posljedice, kad se ženi prekida prva trudnoća. Za ženu je trudnoća fiziološka funkcija. Prva trudnoća dovodi sve ženske organe, nesamo spolne, do potpunog razvitka. Gdjekoja žena, još nedovoljno razvijena, mjesto da se podražajem i poticajem, što ga trudnoća proizvodi na cijeli organizam, razvije potpuno u zrelo ženu, nasilnim prekidanjem trudnoće ostaje nerazvijena. Naročito se to opaža na njenim spolnim organima, u prvom redu na materici, koja u takovim slučajevima nasilnog aborta bude još nerazvijena, manja i slabija, umjesto da se razvitkom trudnoće dalje ojača i izraste do normale. Posljedica je ili sterilitet (neplodnost) ili ponovni neželjeni pobačaj i smetnje u menstruaciji. Česte su zbog svega toga i psihičke smetnje naročito radi nastaloj sterilizaciji. Nasilni pobačaj je skopčan s vrlo teškim posljedicama, koje često puta nastupaju tek kasnije, čak i u slučajevima, ako je zahvat sretno proveden.*

Kriminalni (po nestručnim licima protuzakonito provo cirani) a. uzrokuje češće ozljede na spolnim organima, a re dovito i infekciju. Prve su posljedice ovakovih manipula cija krvarenje i bolovi, a s početkom pobačaja već nastu paju znakovi infekcije: povišena tjelesna toplina, ubrzano bilo, osjetljivost materice. Infekcija se obično naglo širi te dolazi do upala oko materice (* babinja groznica), a onda i do upala opne potrušnice ili otrovanja krvi te konačno do smrti ili do dugotrajnog bolovanja, kojega posljedice često ostaju za cijeli život. Broj tih teških bolesnica od kriminalnog pobačaja danas se i kod nas silno povećao. Na zagre bačkoj klinici za ženske bolesti od svih umrlih zadnjih 10 godina umrlo je 10% od gnojne upale potrušnice poslije kriminalnog pobačaja. Liječenje slučajeva kriminalnog po bačaja osobito je teško i odgovorno. Svaki provocirani a. treba liječiti u bolnici. F. D.

Abortus u kaznenom pravu ** Pobačaj.

Abortus s moralnog gledišta, kako ga zastupa kat. crkva. Od važnosti je ustanoviti, da li je pobačaj *izravan* (abortus directus): kad je sredstvo upotrebjeno s namjerom, da se plod odstrani, ili *neizravan* (a. indirectus): kad upotrebjeno

sredstvo ide za ozdravljenjem, odstranjenjem bolesnog organa, a pobačaj uslijedi mimo namjere. Prema tome zastupa kat. crkva ova načela:

1. Izravan pobačaj nije nikada dopušten, jer je jednak namjernom ubijstvu nedužna čovjeka. Stojeći na gledištu, da svrha ne posvećuje sredstva, da dakle nije slobodno učiniti zlo, da se tim postigne neko dobro, kat. crkva zabacuje izravan pobačaj i u slučaju, kad je bez pobačaja majka u smrtnoj opasnosti.

2. Neizravan je pobačaj moralno dopušten iz opravdanoga teškog razloga. U teškoj je dakle bolesti dopuštena upotreba sredstva, koje izravno nastoji ukloniti bolest, ali ujedno ima za posljedicu pobačaj. Čak je, po općem shvaćanju bogoslova, moralno dopušten i operativni zahvat u bolesnu materinu utrobu, uz posljedicu pobačaja. A. Ž.

ABOUT, Edmond François Valentin, *Dieuze 14. II. 1828, † Pariz 17. I. 1885, novinar, pisac drama, polemičar i romanopisac. U putopisu *La Grèce contemporaine* (Suvremena Grčka) odaje se kao odličan stilist, duh pun živosti i fantazije. *La Question romaine* (Rimsko pitanje) je napadaj na zemaljsku moć papinstva. Romani: *Le cas de M. Guérin* (G-ov slučaj); *L'Homme à l'oreille cassée* (Čovjek s odsječeni uhom); *Le nez d'un notaire* (Notarov nos), puni su neobičnosti. U *La vieille Roche* (Stara pećina) zalaže se za patriotizam i demokratski moral, koji brani u svom dnevniku *Le XIXe siècle* (19. stoljeće). Prevođen je bio kod nas i kod Srba (Vienac 1873 donosi u prijevodu I. T[rnskoga?]) A-ove *Pukovnijske pomenice*.

LIT.: Marcel Thiebaut, *Ed. About*, N. R. F., 1936.

D. St.

ABRACADABRA, riječ izvedena, kako se tumači, od Abraxas (v.) i Abra, a pripada istočnoj magiji. Od tih riječi napravili bi magičnu figuru, kojoj pripisivahu čarobne moći:

ABRACADABRA

ABRACADABR

ABRACADAB

ABRACADA

ABRACAD

ABRACA

ABRAC

ABRA

ABR

AB

A

M.S.

ABRAHAM (otac mnoštva, isprva zvan Abram, uzvišeni otac, Gen. 17, 5), patrijarh izraelskog naroda. Živio je iz među 2000 i 1800 pr. Kr. Na poziv Božji iselio se sa ženom Sarom i nećakom Lotom iz Ur-a u Kaldeji. Na putovanju zaustavi se u Haranu, a u 75. godini života krene preko Damaska u Kanaan. Zbog gladi preseli se neko vrijeme u Egipat, a odatle se vrati u Betel i napokon se ustali u do lini Mambre kod Hebrona. Kad mu je nećak Lot bio zaro bljen prigodom napadaja tuđih kraljeva, izbavi ga. Vrača jući se kao pobjednik sastane u Salemu kralja Melkise-deka, koji prinese kao žrtvu zahvalnicu kruh i vino (tip euharistijske žrtve Novoga Zavjeta). Na nagovor žene Sare, koja je bila nerotkinja, uze po tadašnjem običaju za drugu ženu njezinu sluškinju Agar, koja mu rodi sina Ismaela. Ali to nije bio od Boga obećani sin, nego mu Bog obeća, da će od Sare imati sina Izaka, što se doista ispunilo, kad je Abrahamu bilo 100 godina, a Sari 90. Kad je Izak ponarastao, Bog zatraži od Abrahama, da mu žrtvuje sina. Abraham je bio spreman to učiniti, ali Bog čudom zapriječi tu žrtvu i za nagradu blagoslovi Abrahama, obećavši mu broj no potomstvo, iz kojeg će se roditi Spasitelj. Ujedno je Abraham nazvan od tog vremena El-Halil, »Prijatelj Božji«. Dokaz za istinitost Mojsijeva izvještaja o Abrahamu pružaju povijesno zajamčena imena kraljeva Tudalja (he-tejski kralj oko 1900 pr. Kr.) i Ariohta (vladao u Uru i Larsi u Kaldeji). J. O.

A. je uzor pouzdanja u Boga, pobožnosti, vjernosti, junaštva i milosrđa. Pokopan je uz ženu Saru u grobnici Mahpela u Hebronu. M. F.

T. zv. A-ova oporuka je apokrif. A-ovu žrtvu dramski obradio kod nas Vetranović: *Posvetilište Abramovo*.

ABRAHAM A SANTA CLARA (porodično ime Hans Ulrich Megerle), * Kreenheimstetten 2. VII. 1644, † Beč 1. XII. 1709, bosonogi augustinac, njem. propovjednik, satiričar i pučki pisac. Od 1677 bio je u Beču dvorski propovjednik cara Leopolda I., prior, provincijal i defintor svoje redovničke provincije. U svojim propovijedima i spisima, koji se odlikuju svježim humorom i neobičnim darom pronalazačenja novih, većinom šaljivih riječi, upozorava na veliku opasnost od Turaka. On je preteča literarnog rokoko, čineći prijelaz od marinizma ili baroka u literaturu 18. st. Za njega ima riječ u prvom redu dekorativno značenje. Na Abrahamov način izražavanja sjeća propovijed kapucina u Schillerovoj trilogiji *Wallenstein*. Glavno mu je djelo *Judas, der Erzscheml* (Obješenjak Juda). Još je napisao *Merks Wien* (Pamti, o Beču), *Auf, auf, ihr Christen*

(Ustajte, o kršćani), *Etwas für*

alle (Za svakoga ponešto) i dr.

A. s

udiviljenjem spominje sigetskog junaka N. Zrinskog. *Sämtl. Werke*, 1835--54. G. Š.

ABRAHAM, I. Pal, * Apatin 1892, mađarski operetni skladatelj. Svojim je vrlo uspješnim operetama i tonfilmovima ubrzo stekao svjetsku slavu. U nekima je spretno upotrijebio mađarske, odnosno orijentalne motive. U Zagrebu su se do sada prikazivale ove A. operete: *Viktorija i njen husar*, *H ovaj ski cvijet*, *Ples u Savoju*. B. Š.

ŽRTVA ABRAHAMOVA, A. Allori. Firenze, Galleria Pitti

2. Władysław, * Sambor 10. X. 1860, poljski historičar, sveuč. prof. crkv. prava u Lavovu. Djela: *Organi zacija crkve u Poljskoj do sredine 12. st.* (1893); *Kako se organizirala latinska crkva u Rusinskoj* (1904); *Oblik skla panja zaruka i braka u najnovijem crkvenom zakonodavstvu* (1913); *Sklapanje braka u prvobitnom poljskom pravu* (1925). J. B-č.

ABRAHAMITI. 1. Sljedba 9. st., koju je osnovao Abraham iz Antiohije, a nijekala je Kristovo božanstvo. 2. Češki deisti 18. st., koji su tvrdili, da potječu od husita. Ispovijedali su obožansku vjeru Abrahamovu prije njegova obre-zanja. Zabacivali su crkveno bogoslužje i gotovo sve krš-

(Foto Scherl)

čanske dogme, te sv. Pismo osim Dekaloga i Očenaša. Ne stalo ih je za Josipa II. (1783).

ABRAM, Josip, * Tupelče na Krasu 2. II. 1875, † Ljubljana 22. VI. 1938, planinar i prevodilac. Gimnaziju je učio u Gorici i Ljubljani, bogoslovju u Gorici, iza toga bio je u svećeničkoj službi u Gorickoj, najviše u Trenti i njezinoj blizini. U doba, kad su Slovenci tonuli u aristokratskom poljskom svijetu Sienkiewiczjevih romana, oduševio se pod Krekovim utjecajem za Ukrajinu i ukrajinski jezik te osnovao prijateljsko društvo »Sič«. Izdao je slovenski prijevod Ševčenkova *Kobzara* 1907 i njegovih *Hajdamaka* 1908, glumu *Ustoličenje Valuka* 1914, *Spomenicu o J. Ev. Kreku* (1928, pod pseud. Trentar) i glumu *Zlatorog* 1934. Kugyju je pomagao kod njegove knjige *Fünf Jahrhunderte Triglav*. Čitav je život skupljao i objavivao topografsku i povijesnu građu za opis Trente.

LIT.: *Slovenski biogr. leks.*, I, s. v.; J. L., *Mentor*, 1938—39, 40—43; J. Tomšek, *Planinski vestnik*, 1938, 193—4.

ABRAMIĆ, Mihovil, * Pula 1884 od roditelja, koji potječu iz Baške na otoku Krku, arheolog, ravnatelj Arheološkoga muzeja u Splitu. Arheologiju je učio u Beču kod Bormanna, Reische, Kubitscheka i Schneidera. Dobivši sti-pendij austrijske vlade pošao je u Italiju, Grčku, sjevernu Afriku i Malu Aziju, gdje je popunio svoje znanje. G. 1910 stupio je u službu arheološkoga zavoda u Beču, koji mu je 1913 povjerio upravu državnoga arheološkoga muzeja u Akvileji. Tamo ga je zatekao svjetski rat, pa je nakon sklopljenoga mira, kada je Akvileja pala pod Italiju, od talijanskih vlasti bio interniran u Rimu. Nastojanjem Bu-lićevim već je početkom 1920 došao u Split, gdje je uskoro postao ravnateljem Arheološkoga muzeja. A. je još kao dak u Beču prisustvovao iskapanjima, osobito u Ptuju, gdje su se vodila iskapanja uz pripomoć države. Tamo je radio više godina, te je i u kasnijim godinama boravio po više mjeseci u Ptuju. Kao najbolji, po-znavalc iskopina i spomenika staroga Petovija izdao je g. 1925 na njemačkom i slovenskom jeziku vrlo dobar vodič kroz Petovij. U Dalmaciji je iskapaio na više mjesta: u Ninu, Burnumu kod Kistanja, Aequumu kod Čitluka. U novoj muzejskoj zgradi u Splitu temeljito je, po najnovijim znanstvenim principima, uredio vrlo bogate i lijepe zbirke. Njegov je naučni rad vrlo obilan. Prvi su mu radovi izlazili u bečkim njemačkim časopisima. Suradivao je u Bulićevu *Vjesniku* za arheologiju i historiju dalmatinsku, te je iza smrti Bulićeve preuzeo uredništvo toga časopisa i u njem objelodanio više radova iz područja arheologije i epigrafike. MIHOVIĆ ABRAMIĆ Suraduje također u akademičkom izdanju antiknih natpisa naše zemlje. Sa Hoffillerom zajedno uredio je Bulićev zbornik, a suurednik je i Hoffillerova zbornika. Član je dopisnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i redovni član njemačkog Arheološkog instituta.

BIBL.: *Spätromische Gräberfunde in Velm* (Jahrbuch für Altertumskunde, I, 1907); *Archaeologische Funde in Pettau* (Jahreshefte des österr. archaeologischen Institutes in Wien, XVII, 1914); *Opaske o nekim spomenicima staroga Poetovija* (Časopis za zgodovino in narodno-pisje, XXVIII, 1933); *Poetovio, Führer durch die Denkmäler der römischen Stadt*, Wien 1925 (slov. izd. u prijevodu Antona Sovre-a, 1927); *Zur Geschichte Salonas u »Forschungen in Salonae*, I, Wien; *Untersuchungen in Nord-Dalmatien* (Oesterr. Jahresh. Beiblatt, XVII, 1909); *Der Sonnenschirm auf dalmatischen und norischen Reliefs* (ibid. XXV, 1929); *Grčki natpisi iz Solina* (Vjesnik za dalm. arheologiju i historiju, sv. 47.); *O novom mijlokažinu i rimskim cestama stare Dalmacije* (ibid., sv. 49.); *Speculatores i beneficarii*, Starinar 1922; *Militaria Burnensia*, Bulićev Zbornik 1924; *Spomenici iz bedema stare Salone*, Vjes. za dalm. arh.; *Historijski natpisi iz Garduna*, ibid.; *Novi vojnički natpisi iz Ande-trium-a*, ibid.; *O predstavama Ilira na antiknim spomenicima*, Časopis za zgodovino i t. d., XXXII, 1937; *Novi votivni reljefi okonjenih božanstva iz Dalmacije* (Serta Hoffilleriana, 1940); *Kulturno-historijski pregled stare Dalmacije do dolaska Slavena*, Naš Jadran, 1939; *Ein neues Kairos-Relief*, Oesterr. Jahresh. XXVI, 1930; *Brončano poprsje iz okolice Sv. Jurja uz Južnu želj.*, Brunšmidov Zbornik, Zagreb 1938; *Split i okolica* (Biblioteka Jadranske Straže, 1928), u više jezika; *L'art byzantin en Dalmatie*, Mélanges Uspenskij, III, Pariz 1930; *Jedan doprinos k pitanju oblika hrvatske krune*, Sišićev Zbornik, 1930; *Ait-kroatische Denkmäler*, Jugoslavenski Turizam, Split 1929; *Basrelief Sv. Jurja u Zrnovnici*, Starohrv. Prosvjeta, nova ser., I, 1927; *Nekrolozi F. Buliću*, Srpski književni Glasnik 1934, Vjesnik za dalm. arheologiju 1940, <?. M. Ivekoviću, Narodna Starina, 1937, i *L. Marunu*, Glasnik Primorske banovine, II, 1939; *Archaeologische Forschung in Jugoslawien*, Bericht des VI. internat. Archaeologenkongresses in Berlin 1939. V. H. I.

ABRANTES, I. José de, sin portugalskog markiza Pedra, člana regentskoga vijeća nakon bijega Ivana VI. u Braziliju. Kad je 1807 prebjegao s ocem u Francusku, Napoleon ga nastojaše predočiti za svoju stvar pa ga zadržati kao taoca, ali bez uspjeha. U to je vrijeme pisao rasprave o botanici i poljodjelstvu. Poslije povratka u domovinu 1814 priključio se zavjeri protiv markiza de Louléa, ljubimca Ivana VI. Pošto ga poslije markizova umorstva prognaše, živi neko vrijeme u Italiji, no smatrajući, da se i na njega odnosi amnestija od 1826, pokuša se iskrcati u Lisabonu, ali ga u tom spriječiše. Nastavi put u London, gdje umre 1827, čini se, otrovan.

2. Miguel Calmon Du Pin e Almeida, * Bahia 1796, † Rio de Janeiro 1865, brazilski političar, govornik u parlamentu, pisac djela o međunarodnom pravu i političkoj ekonomiji, diplomat i više puta ministar.

ABRANYI, I. Emil, * Budimpešta I. I. 1851, † Budimpešta 20. V. 1920, mađarski pisac, sin glasovitog skladatelja Kornela A. Jedan od najplodnijih pisaca svojeg doba; ista kao se kao publicist, dramaturg, kritičar i prevodilac. Najbolji su mu prijevodi: Byronov *Don Juan*, 1892; Rostandov *Cyrano de Bergerac*, 1898, i *Aiglon*, 1903. Njegovi klasično lijepi putopisi izlazili su pod naslovom *Köbor levelek* (Lu tajući listovi) u dnevniku »Magyarország«.

2. Kornel, * Szent-György-Abrany 1822, † Budimpešta 1903, mađarski pianist, glazbeni pisac i kritičar. Od 1875 profesor Glazbene akademije u Pešti, izdaje 1860 prvu mađarsku glazbenu reviju »Ženeszeti Lápok«; pisao je stu dije iz područja glazbene teorije, estetike, biografije, povi jest glazbe (1886).

ABRAŠEVIĆ, Košta, * Ohrid 29. V. 1879, † Beograd 1898, srpski socijalistički pjesnik. Umro je mlad, ne završivši zbog bolesti ni srednju školu. Od njega je ostala jedna zbirka proleterskih pjesama, izdata poslije njegove smrti. Njegovo ime nosi radnička

umjetnička grupa *Abrašević* u Beogradu.

LIT.: J. Škerlić, *Pisci i knjige*, I.

D. P. 1

ABRAXAS, tajanstvena riječ; ne zna se, potječe li iz egiptaskoga ili iz srednjepeterijskoga (»pehlevio«) jezika; predstavlja sveukupnost sila, što se po nauci gnostika Basilida (oko 125 pos. Kr.) izlijevaju iz božanskoga bića i stvaraju postupni niz svjetova i vjekova (»eon?«) od duhovnoga carstva naniže do tvarnoga svijeta. Grčka slova od »Abraxas« brojčano iznose mistični broj 365 (1+2+100+1+60+1+200), a to je broj svjetskih božanskih moći ili duhova, dakle znači božanski svemir. To se ime urezivalo na kamenima, koji su služili kao zaštitni amuleti i nosili se redovito kao privjesci.

ABRAZIJA (od lat. abradere »strugati«), I. mehaničko djelovanje morskoga i jezerskoga vala na obalu. Što val dolazi pod većim kutom, to je i njegova snaga veća u razaranju obale. Gdje je obala izgrađena od mekanog materi-

jala, tamo se stvaraju blagi oblici, a gdje je od čvrstog kamena, tamo nastaje strma klisurasta obala. Jako abrazijsko djelovanje poznato je na škotskoj obali i na Helgolandu, a kod nas se ističe time obala oko Dubrovnika, južna obala poluotoka Lopara, pa zapadna obala Dugoga otoka i Kornata.

J. P.-k.

2. U *kirurgiji* je a. oznaka operacije, kojom se bolesno tkivo naročitim instrumentima struže s podloge.

3. *A. zubi* je pojava trošenja njihovih griznih ploha i bri dova. Prirodna a. z. nastaje tijekom vremena otud, što se donji zubi taru o gornje. Nalazimo je kod životinja i ljudi. Tako istrošeni zubi teže se rasklimaju, pa se stoga kod liječenja klimavosti zubi stvara umjetna a. brušenjem, i tako se umjetnim načinom ubrzava taj korisni prirodni proces.

ABREU, I. Capistrano de, * Maranguape 1853, † Rio de Janeiro 1927, brazilski historičar i etnograf. Proučavao je naročito doba otkrivanja i koloniziranja Brazila, sabirao je i izdavao tekstove, gramatike i rječnike indijanskih jezika. Njegova su djela *Descobrimiento do Brasil e seu desenvolvimento no século XVI, Os Bacarys, lingua e lendas, O descobrimento do Brasil, Capítulos da historia colonial, Ra-ixa-hu-ni-ku-i, a lingua dos Caxinaués*.

2. Casimiro de, * Barra de São João 1837, † Indayassú 1860, brazilski pjesnik. Kako je umro vrlo mlad, ostavio je tek malo djela, među njima dramsku sliku u 1 činu *Camões e o Jau* (Camões i njegov Javanac), pa dvije novele: *A virgem toura* (Plava djeвица) i *Camilla* (ova nije dovršena). No najvećma se proslavio svojom knjigom irskih pjesama *Primaveras*, koje su pune slatke i duboke poezije.

ABRUZZO, kraj u srednjoj Italiji, koji obuhvaća najviši dio Apenina i obronke do obale Jadranskoga mora između rijeka Tronto i Trigno. Zemlja je pretežno gorovita i sastoji se od glavnog apeninskog gorskog lanca s najvišim njegovim dijelom Gran Sasso d'Italia, u kojemu je najviši vrh Monte Corno, ujedno i najviši vrh Apeninskog poluotoka (2914 m), te od Maj elle s vrhom Monte Amaro (2905 m) i uporednog apeninskog lanca s Monte Velino (2487 m) i Monte Greco (2283 m). Između ta dva glavna lanca prostire se visočje Abruzzo, koje je poprečno visoko 1000 m, a izgrađeno je od mezozojskog i tercijarnog vapnenca, koji pokazuje mjestimice obilježja krša i gdjegdje tragove iz glacijalnoga doba. To je područje osobito bogato šumama. Abruzzo obuhvaća i lanac Subapenina sa Sabin-skim i Simbruinskim planinama, u kojima je najviši vrh Monte Viglio (2156 m). Između glavnih gorskih lanaca proteže se dolina rijeke Aterno, a dolina rijeke Pescara dijeli Gran Sasso od Majelle. Između unutarnjeg lanca i Simbruinskih planina je kotlina isušenog jezera Fucino te doline Salto i Liri. Istočni dio Abruzzo spušta se postepeno prema morskoj obali, koja nema prirodnih luka, nego se proteže u ravnoj crti isprekidanoj samo ušćima rijeka. Zbog toga služe brodarstvu samo neka ušća rijeka kao luke, osobito Pescara; još je luka Ortona. Gotovo sve rijeke u Abruzzu teku transversalno utječući u Jadransko more. Jedino Aterno-Pescara teče najprije longitudinalno i najdulja je rijeka u A. (145 km). U Jadransko more se izljevaju Tronto, Tordino, Vomano, Fino, Pescara, Sangro i Trigno. Kako A. obuhvaća zapravo dva različita područja: unutrašnje visoko i istočno nisko područje, tako je i klima različita, a s njome u vezi također oborine, vegetacija i zanimanje pučanstva. Visoki A. ima planinsku klimu s mnogo oborina (do 1500 mm). Zime su dugačke i oštre, ljeta hladna. U Aquili, koja leži u dolini Aterna, srednja je zimska temperatura +1°, ljetna 21,5°. U dolinama i u niskom A. ima manje oborina, kod Aquile 700 mm, u dolini Pescara 900 mm. U jadranskom dijelu A. temperatura je nešto niža nego na zapadnoj talijanskoj obali iste geografske širine, jer apeninski lanci priječe pristup toplim zapadnim vjetrovima. U visokom A. prostiru se velike šume, livade i pašnjaci, pa ondje narod živi većinom od stočarstva i iskorišćuje šumu, dok se po dolinama bavi ratarstvom. Na planinama iznad 2000 m javlja se alpska flora, koja je preostala iz glacijalnoga doba. Tako se može naći gentiana, saxifraga i rododendron na Gran Sasso, Majelli i Marsicanu. Za botaničare je osobito zanimljiva Majella, na kojoj ima vrlo rijetkih ljekovitih i aromatičnih biljka. Od drveća raste u nižim šumama pretežno hrast, u višim bukva, a u najvišim crnogorica. U jadranskom dijelu A. uspijeva mediteranska flora: maslina, vinova loza, kesten i badem. U A. je omeđen narodni park, u kojem su zaštićene sve rijetke vrste flore i faune. I gustoća naselja je različita, mijenja se od 200 do 50 po km². Najgušće je naseljena dolina rijeke Tronto (preko 200), a planine najrjeđe. Jedna četvrtina naselja nalazi se iznad 1000 m, a neka nadmašuju i 1300 m. Najviše naselje je Rocca Cala-scio (1464 m visoko). Pastirski ljetni stanovi sežu i preko 2000 m. Administrativno je A. podijeljen u četiri pokrajine: Aquila, Chieti, Pescara i Teramo, koje ukupno zapremaju površinu od 10.800 km² sa oko 1.030.000 stan, a poprečna je gustoća 95,4. U pokrajini Chieti ima najviše obrađenoga tla, 77,5%; u Teramu 73,5%; u Aquili 36%, ali u njoj prevladavaju šume i pašnjaci. U A. nema velikih posjeda (osim Torlonia i Fucino), nego su sve mali posjedi. U području Jadrana narod se uglavnom bavi ratarstvom i gojibdom masline, vinove loze i badema. U visokom području glavno je zanimanje stočarstvo, i to pretežno ovčarstvo, jer se zbog oskudice vode ne mogu toliko gojiti goveda, a goji se i mnogo svinja. Zbog nerazvedene obale malo se ljudi bavi ribarstvom (oko 900 ribara). Industrija je uglavnom kućna, od koje je osobito razvijeno čipkarstvo i tkalaštvo. U okolici Fucina goji se mnogo sladorne repe, a u Avezzanu je tvornica šećera, koja može proizvesti dnevno 15.000 q šećera, pa je jedna od najvećih takvih tvornica u Italiji. Od g. 1925 povećava se broj hidroelek-tričnih centrala, koje mogu proizvesti 90 milijuna kWh. U zemlji ima boksita oko mjesta Villavallelonga i Ovin-doli za proizvodnju aluminija. Još se proizvodi cement i vapno. Cestovna mreža je dobro razgranjena, a gusta je i željeznička mreža. Glavna pruga je Pescara—Avezzano—Rim, zatim obalna, od koje se odvajaju manje pruge. U gorovitom području Abruzzo javljaju se često potresi, a naročita su njihova središta doline rijeke Tronto i Aterno, zatim područja Majelle i Marsice. Zbog teških životnih prilika narod se mnogo seli u prekoceanske zemlje, ali se većinom i vraća u domovinu. Narodna je prosvjeta, pogotovo u gorovitom području, dosta slaba,

pa ima oko 45% nepismenih. Ime dolazi od latinskoga Aprutium.

LIT. I. E. Abbate, *Guida dell'Abbruzzo*, Club Alp. Ital., Rim 1903; F. Sacco, *Gli Abbruzzi*, Bol. Soc. Geol. Ital., Rim 1907; A. Balzano, *Abbruzzi e Molise*, Turin 1927.

ABSALOM, treći sin Davidov, rođen u Hebronu od Maahe, kćeri Tolmajeve iz Gesura. Odlikovao se ljepotom, osobito bujnom kosom, ali je bio tašt, častohlepan i osvetljiv. Laskajući narodu stekao je pristalica i proglasio se kraljem u Hebronu. Podigao se protiv oca, zaposjeo Jeru zalem s kraljevskim dvorom i prisvojio sebi kraljev harem. David pobjegne pred buntovnicima preko Jordana, sakupi u Manahaimu vojsku i razbije u Efraimskoj šumi A-ovu vojsku. A. u bijegu zapne kosom o granu hrasta, te ga Joab, vojvoda Davidov, probode. A-ovo tijelo baciše u neku jamu i nabacaše na nj hrpu kamenja. Spomenik A-ova groba u dolini Cedrona kraj Jeruzalema nema veze s A-om, nego je kasnijeg podrijetla.

J. O.
ABSALON, I. Axel, * Asser Rig (na Ljaellandu) 1128, † samostan Sor 1201. Učio u Parizu, postao svećenik, pa bi skup u Roskilde (1157), a dvadeset godina kasnije nadbiskup u Lundu i primas Danske i Švedske. Mnogo se brinuo za katoličku crkvu i samostane. Sudjelovao je u vojni Danaca protiv Slavena (Venda), koji su bili naseljeni na južnoj obali Baltičkog mora, te kao gusari provaljivali u Dansku. G. 1158 pobjedi ih kod Islanda, a od 1159 navaljivao je svake godine na njihovu zemlju. Za 11. provale (1169) osvoji Rujanu (Rügen) i tvrđavu Arkonu. Podiže Absalonborg, koji postade temeljem Kjöbenhavna. Tako zaustavi provalu Slavena u Dansku. Kad su Nijemci nahuckali pomeranskog kneza Boguslava protiv Danaca, A. ih je potu kao kod Rujane, tako da je pomeranski knez morao pri znati suverenitet Danske (1184). Njegovom inicijativom napisao je njegov tajnik Saxo djelo *Gesta Danorum* (Djela Danaca), u kojem slavi djela A.

F. B.
2. Karei, * Boskovicke 16. I. 1878, češki istraživač pe čina (spilja). Stekao mnogo zasluga u ispitivanju češko-moravskog krša i njegove faune (1904—1911). Istraživao je i neke naše pećine u Bosni, naročito Vjeternicu (1912—1914). Osobit poznavalac pećinske (spiljske) faune. Napisao *Kras Moravsky*, Prag 1907.

F. S.
ABSOLUTIO AB INSTANTIA, tehnički izraz starog inkvizitornog kaznenog postupka (-*■ Kazneni postupak II). Znači takvo otpuštanje optuženika ispod suđenja, koje nije istovjetno s pravim oslobođenjem od optužbe. Optuženi se otpušta ispod suđenja samo privremeno, t. j. tako dugo, dok se protiv njega ne pribave jači dokazi. Odluku o a. a. i. donosio je kazneni sud, kada su protiv optuženika postojali osnovi sumnje, koji su ga dovodili u vezu s kažnjivim djelom, o kojem se radilo, ali opt nisu bili dovoljno jaki, da bi se na osnovu njih kaznena odgovornost optuženika mogla smatrati dokazanom.

Da dođe do primjene te ustanove, pretpostavljalo se, da postoji kakva pravna zapreka, da se optuženik podvrgne

mučenju (torturi). Rijetko bi se događalo, da optuženik na mučilima ne bi priznao, a takvo se priznanje u ono doba, uz ispunjenje izvjesnih formalnosti, smatralo potpunim do kazom za kaznenu odgovornost optuženikovu. Ako bi se na optuženog primijenile sve predviđene vrste mučenja, a on ne bi priznao, oslobađao bi se potpuno od optužbe, a ne bi bio samo privremeno otpušten ispod suđenja (→ Mučenje u kaznenom postupku). U slučaju a. a. i. sud je mogao otpuštanje ispod suđenja vezati za stanoviti rok, pa bi se optuženik potpuno oslobodio od optužbe, ako se do isteka tog roka protiv njega ne bi pojavili jači dokazi i on ne bi bio osuđen. Kod najtežih kažnjivih djela sud takav rok obično nije postavljao: u tim je slučajevima kazneni progon bio nezastariv. Nestankom inkvizitornog kaznenog postupka iz prava evropskih država nestalo je i te ustanove, koju suvremena procesna prava ne poznaju. V. Br.

ABSORBENTIA (od lat. absorbere »upijati«) su sve tvari, krute ili kapljevite, koje upijaju plinove ili otopine. U širem smislu znači i primanje lijekova, odnosno otrova u sok organizma (resorpcija), dakle u krvotok. Sva sredstva, a osobito kiseline, koje upijaju lužine, držali su u staro doba kao absorbentia i zvali ih antiacida ili neutralisantia. Ta su sredstva imala u ljekarstvu u to doba veliku važnost, jer su za mnoge bolesti držali, da im je uzrok »kiselost oština«, pak su ih prema tome liječili pomoću »antiacida«.

Užarimo li tvrda tjelesa kao na pr. metale srebro, bakar, paladij i t. d., to sva ona upijaju kod taljenja plinove, tako na pr. paladij 93 puta veći obujam vodika, a kad se ohlade, ispuštaju te plinove (tako zvana okluzija). A. V.

ABT. I. Franz, * Eilenburg 1819, † Wiesbaden 1885, njemački skladatelj, studirao isprva teologiju, a tek kasnije se posvetio sasvim glazbi. Osobito je poznat po svojim muškim zborovima i popijevkama, koje su svojom lako pristupačnom i ponešto sludnjavom melodikom prodrle brzo u šire slojeve, a neke postale i pravim narodnim njemačkim popijevkama.

LIT.: B. Rost, *Vom Meister des volkstüm. deutschen Liedes* F. A., 1924. S. 5-i.

2. Roman, * 1850, † 1933, švic. inženjer, konstruktor planinskih željeznica na zupčanice za svladavanje najvećih uspona, izumitelj lokomotiva posebne konstrukcije za pogon na zupčanim prugama. Gradio zupčanice svoga sistema po cijelom svijetu, a kod nas zupčanice pruge bos.-herc. zem. željeznica, i to god. 1890—91 odsjek Pazarić—Tarin i Rašte-lica—Konjic na Ivan-planini i god. 1892—94 odsjek preko Komara na pruzi Travnik—Bugojno. Abtove lokomotive za zupčani i adhezivni pogon idu među najsavršenije strojeve te vrste

LIT.: *Tehnički list*, god. XV., br. 20—21, Zagreb 1933. S. S. - N.

ABU (arap. »otac«, sa članom iduće riječi Abu'l, u arap. narječjima sjev. Afrike Bu), riječ, koja se spaja s osobnim, apstraktnim i geografskim oznakama: 1. s imenom najstarijeg sina, na pr. Abu Bakr »otac Bakrov«, 2. s apstraktnom imenicom Abu'l Barakat »otac blagoslova«, 3. s geografskim imenom Bu Sidrah »mjesto, gdje raste biljka čičindra«.

G. Š.

ABU, 1. grad u Indiji uz obalu rijeke Banas(a) na željezничkoj pruzi Rajputana—Malva, 7000 stan., važno trgovište za susjedne kotare Danta, Idar i Mervar; 2. 1700 m visoko brdo gorja Aravalli u južnoj Rajputani sa skupinom hrma, od kojih glavni i najstariji (iz 11. i 13. st.) predstavljaju sjajnu arhitekturu i raskošnu kićenost. Ovamo hodočaste džainski sljedbenici Bude. Na brdu je sanatorij za engleske vojnike. N. Ž.

ABU HAMED, grad na srednjem Nilu, gdje rijeka počinje praviti veliku okuku prema zapadu, u kojoj je 4. i 3. kata rakt. Okuku skraćuje željeznica od Abu Hameda do Vadi Hälfe na drugom kraju okuke (željeznica 351 km, tok Nila 957 km). Druga željeznica od Abu Hameda do Kareme obilazi 4. katarakt. Radi ovoga položaja važno saobraćajno i trgovačko mjesto. A. M. S.

ABUKAZEM - Ognjanović Ilija.

ABUKIR, maleno lučko mjesto (1500 stan.) i poznato morsko kupalište u Egiptu, istočno od Aleksandrije, nedaleko staroga Kanopusa. Čuveno s pomorske bitke 1. VIII. 1798, u kojoj su Englezi pod Nelsonom porazili i uništili frančusku mornaricu pod zapovjedništvom Brueysa, koji je pao u tom boju. Time je frančuski ekspedicijski zbor pod Napoleonom ostao odrezan od domovine. 25. VII. 1799 potu kao je Napoleon kod A. Turke, a 8. III. 1801 iskrali su se ondje Englezi i osvojili tvrđavu, našto su Francuzi morali napustiti Egipat. S. R.

ABUL, Kasim (kod Evropljana Abulcasir i si.), * Zahra blizu Kordova u 10. st., umro oko 1010. Jedini arapski liječnik, koji je pisao i o kirurgiji. Glavno njegovo djelo *at-Tasrif* u 30 sv. bijaše klasični medicinski priručnik liječnicima Zapada do renesanse. Na latinski prevedeno već u 12. st., a u rukopisu se od 1300 čuva u Montpellieru.

LIT.: Gurlt, *Geschichte der Chirurgie*, Berlin 1898, I. L. T.

ABULLJA (grč. od a »ne«, bule »volja«), nenazočnost unutrašnjeg poticaja i snage za provedbu vlastite odluke. To je bolesno svojstvo, koje se javlja kod neurastenije, neuroze i drugih duševnih bolesnih promjena. R. L.-ć.

ABU 'L VAFa, ili al-Buzadžani, * Buzadžan (Perzija) 940, umro Bagdad 998, arapski matematičar i astronom, jedan od najučinijih ljudi svoga doba. On je preveo i komentirao djela grčkih matematičara i napisao iscrpljiv komentar Diofantu. Mnoga su se njegova djela izgubila, a ostalo je samo 1. *al-Kitab al-Kamil* (Savršena knjiga) ili *al-Mažisti* (Almagest) t. j. udžbenik astronomije, 2. udžbenik aritmetike i 3. knjiga geometrijskih konstrukcija napisana

arapski i perzijski. Unaprijedio ravnu i sfernu trigonome triju, kojoj je posvetio prva tri dijela svog Almagesta. Pri pisivalo mu se i izričite »varijacije« ili treće nejednadžbe u gibanju Mjeseca. S. Š.

ABUNDANTIA, kod Rimljana personifikacija *obilnosti*, vrlo se često vida prikazana na carskim novcima kao žena s preokrenutim rogom obilja, iz kojega sipa darove, a gdje-kada drži u naručju i klasje pšenice. Kada je koza Amalthea, koja je kretskeg Zeusa othranila i za nagradu bila među zvijezde uvrštena, o neko drvo jedan rog odbila, na šta ga je neka nimfa, napunila ga plodovima i poklonila Zeusu. On ga dade nimfama i obeća im, da će iz tog roga dobiti sve, što zažele. Zato je rog, što ga nosi A., rog obilnosti, *cornu copiae*, simbol plodnosti i obilja, što ih pružaju polja, vinogradi i vrtovi. Simboličko značenje A. na rimskim novcima je u tome, da je vladanje nekoga cara donijelo narodu blagostanje i bolji život. I¹R-o.

ABUNDANCIJA → Biljna zadruga.

ABUSER → Bušer.

ACADÉMIE DE DROIT INTERNATIONAL - Akademija.

ACADÉMIE DIPLOMATIQUE → Akademija.

ACAJOU (*Anacardium*), por. rujevi (v.). Tropska drveta ili grmovi zimzelenih i kožnatih listova te mnogobrojnih, sitnih pravilnih cvjetova s 5 lapova i latica i 10 pri dnu sraslih prašnika. Najpoznatija i u kulturi tropskih krajeva najviše rasprostranjena vrsta *A. occidentale* L. potječe iz Zapadne Indije te Srednje i Južne Amerike. Razvija bu-brežaste crvene plodice, nasadene na kruškolik odeblljalom i mesnatom cvjetnom dršku, koji se zbog kisellastog slatkog okusa mogu uživati. Osušeni plodići (bez mesnatog drška) daju drogu *Fructus Anacardii occidentalis*. Uljevite su sjemenke izvrsne za hranu. Iz olzjeda na kori curi sok — guma.

Acajou femelle, zapadnoindijsko cedrovo drvo, dobiva se od biljke *Cedrela odorata* L., iz por. *Meliaceae* (prsto-latičnice, v.). Drvo je poput cigle crveno i jako mirisljivo te se zbog lakoće i mekoće upotrebljava za pravljenje pokućstva, olovaka, sandučića za cigare i bombone i si.

F. K.-n.

ACALEPHAE, akraspedne meduze -* Režnjaci.

ACAMI OGLAN (ć. adžami olan), naraštaj, koji se u Carigradu odgajao za visoke službe u turskoj carevini. Uspostavivši jenjičarski red 1329, uveo je sultan Orhan posebni danak u krvi, koji je bio u tome, da su posebni činovnici, zv. turnadži-baše i jaja-baše svake pete godine (po drugim vijestima četvrte, odnosno treće) uzimali u osvojenim zemljama najbistrije, najrazvijenije i najljepše dječake određene dobi od njihovih kršćanskih roditelja i predavali ih u specijalne škole, gdje su se osposobljavali za vojničke službe. Prema izričitoj navodu Jenjičarskog zakonika uzimali su se u Bosni i muslimanski mladići. Mnogi su takvi dječaci postigli visoke položaje u turskoj državi, pa se tome pripisuje i činjenica, da je hrvatski jezik u 16. i početkom 17. stoljeća bio diplomatskim jezikom na Porti.

LIT.: T. Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, I, 74; Jov. N. Tomić, *Danak u krvi*, Biograd 1898. M. Hj.

ACANTHOCEPHALI -* Kukaši.

ACANTHOLIMON, biljni rod porodice vranjemili (→ su-latičnice), stvara velike, jastučaste busene s oštrim listovima i lijepim, peteročlanim, rumenim cvjetovima na

kratkim stapkama. U velikom broju vrsta raširen je rod u prednjeazijskim pustinjama, a na Balkanskom poluotoku dolazi jedino *Acantholimon Echinus* (L.) Boiss., koji seže iz Grčke sve do makedonskih planina (Galičica, Bistra).

I. H.

ACANTHOSIS NIGRICANS, dystrophia papillaris et pigmentosa, ide među rijetke kožne bolesti psa. Uzrok joj nije poznat, možda je neki poremećaj u ishrani živčevlja. Koža ogoli, nešto zadeblja, duboko se izbrzda, ohrapavi i svrbi. Bolest zahvati, manje ili više simetrično, donja područja trbuha i pazuha, a može prijeći i na neka područja vrata, glave, nogu i repa. Pas podnosi bolest dobro, ali mu kvari izgled i od nje se daje teško, često samo privremeno, izlječiti.

LIT.: H. Jakob, *Inn. Kranh. d. Hundes*; v. Hutysa, Marek, Mannin-ger, *Spez. Path. u. Ther. d. Haust.*; F. Rotter, *Prag. Zool. Arch.*, 1928.

SV⁴ACANTHURUS CHIRURGUS, 20—30 cm dugačka riba koštunjača, vrlo česta u Antilskom moru, tamnosmede ili žućkaste boje, poprečno tamno isprutana. Ima pokretnu oštru ubojitu bodlju sa strane repa, pa je se ljudi zbog toga boje kao zmije otrovnice, jer ranjava snažnim udarcima repa i uzrokuje žestoke bolove.

K. B.

A CAPPELLA, t. j. u stilu crkvenih kapela (pjevačkih zborova), označuje višeglasnu kompoziciju za pjevački zbor bez instrumentalne pratnje. Taj je izraz služio najprije samo za crkvene kompozicije, a kasnije i za sve ostale zborne kompozicije bez instrumentalne pratnje. Među najznačajnija djela t. zv. a-cappella stila idu brojne zborne skladbe (mise, moteti) majstora 16. st. Od hrvatskih sklada telja postigao je osobit uspjeh dr. Božidar Širola svojim a-cappella oratorijem *Život i spomen svete braće Civila i Metodija, apostola slavenskih* (izd. Beč, Universal Edition, br. 9672).

Z. G-č.

ACAPULCO, prekrasan zaliv na pacifičkoj obali Mexica. Odavle je Španjolska trgovala s Azijom, osobito s Filipi nima. U zalivu je grad istog imena sa 6000 stan. Autostrada od 300 km spaja ga s glavnim gradom u unutrašnjosti. Promet luke ne napreduje. Parobrodarske veze su sada redovite samo sa San Franciscom i s lukama Južne Amerike.

N. Ž.

ACARDIUS (grč. a »ne«, kardia »srce«) ili acardiacus kod domaćih životinja. Izrod bez srca. Nastane, kad jedan od jednojajnih dvojaka u materici već u ranom razvoju

na pristrancima visoravni prema primorju su razasuta raz ličita muslimanska plemena pastirskoga zanimanja i no madskog živiljenja. Proizvode raznovrsne žitarice, pamuk, lan, sezam, duhan i t. d. Naročitu pažnju posvećuju uzgoju goveda. Na nekim visoravnima su šume, kojih drvo bi se moglo iskoristiti za pukućstvo (*Juniperus procera*). Ovdje ondje nadeno je bakra i zlata. Nekada je morao ovaj kraj biti sretniji, kako pokazuju ostaci davnih naselja i kulturnih građevina. Talijansko upravno središte je selo Adi Caieh na visini od 2423 m sa 3500 stan., u dobrim prometnim vezama sa gradom Asmarom u susjednom dijelu ove tal. kolonije. Staro je središte bilo selo Saganeiti (preko 2000 stan.). Druga su naselja Acrur, Coatit, Senafé (arheološke starine), Halai (u visini od 2590 m), a sve važnije postaje naselje Arafali u zalivu Zula.

N. Ž.

ACCIAIUOLI, firentinska porodica podrijetlom iz Ber-gama.

1. Donato A., * 1429, † 1478, talijanski književnik, humanist, govornik, političar. Prevodio je na latinski djela grčkih klasika (na pr. Aristotela, Plutarha) i na talijanski *Historia florentina* od Leonarda Aretina (1476).

LIT.: A. Segni, *Vita di D. A.*, Firenze 1841; A. Della Torre, *Storia dell'Accademia platonica in Firenze*, Firenze 1902; E. Sanini, *Firenze e i suoi oratori nel Quattrocento*, Palermo 1922.

M. Dič.

2. Filippo A., * 1637, † 1700, talijanski književnik, autor drama za muziku. Jedan njegov libreto, *Damira plaćat a* (1680), prepjevao je Antun Gledević u svojoj drami *Damira smirena*.

LIT.: M. Deanović, *Die Übersetzungen des Anton Gledević*, Archiv für slawische Philologie, XXXVI, 1916; F. Fuà, *L'opéra di Filippo Acciaiuoli*, Fossombrone 1921.

M. Dič.

3. Niccolò A., * 12. IX. 1310, † Napulj 8. X. 1366, koji je kao pokrovitelj umjetnosti dao blizu Firenze sagraditi prekrasnu Certosu di Val d'Enna. Bio je najprije trgovac, onda vojskovođa i senešal napuljskog kralja. Stekao je velike posjede u Apuliji i Grčkoj. Njegovi su potomci vladali u Grčkoj kao vojvode Atene, Tebe i Korinta do provale Turaka 1463.

4. Zenobij A., * 25. V. 1461, † 27. VII. 1519, dominikanac, drug Savonarolin i prijatelj kardinala Giovannia Medici, koji ga kao papa Leon X. pozove za knjižničara Vatikan ske knjižnice. Tu je sastavio prvi registar tajnog arhiva.

LIT.: L. Tanfani-Centofanti, *Niccolò Acciaiuoli*, Firenze 1863; G. Tizaboschi, *Storia della letteratura italiana*, 4. izdanje, Milan 1833, str. 130 i 234.

U.

ACCIARINI, Tideo, * San Elpidio (Marche) oko 1427, talijanski humanist, najprije dvorski pjesnik kod Aleksandra Sforze, gospodara Pesara, zatim oko dva decenija učitelj u Splitu i Dubrovniku (oko 1461—1480), gdje je jamačno uputio u humanistički pogled na svijet i u nauku prve hrvatske humaniste, među kojima su Marko Marulić, Ilija i Tuberon Crijević, Ivan Gučetić, Karlo Pucić. Jakov Bunić i t. d. Marulić ga spominje izričito kao svoga učitelja (M. Šrepel, *Rad J. A.* 146, 183). Iz Dalmacije Acciarini ide 1840 u Cosenzu (Kalabrija), na poziv tamošnje općine, da otvori školu, i tu također punih deset godina širi humanističku nauku. Dopisivao je i s Angelom Polizianom. Poznavao ga je i Juraj Šižgorić, hrvatski humanist iz Šibenika, koji mu posvećuje latinsku pjesmu *Ad Tydeum Acciari-*

ACARDIUS AMORPHUS

zakrčlja tako, da se srce uopće ne razvije ili samo djelo mice (hemiacardius) te predstavlja samo kožom presvučenu kuglu, u kojoj se nalaze zametci organa i dijelova tijela bez ikakva reda pomiješani (acardius amorphus ili amorphus globosus). Nade se najčešće kod goveda, ovce, koze i svinje. - *■ Izrod.

Lj. J.

ACARIASIS - * Akariaza.

ACARINA - Grinje.

ACCAPAREMENT je pokupovanje i nagomilavanje stanovite robe u rukama pojedinca ili cijele skupine ljudi u svrhu, da se cijena umjetno podigne. Nestašica novca, poteškoća transporta i velika udaljenost od trgovačkih središta poticali su spekulante na nagomilavanje najpotrebnijih vrsta robe, osobito žitarica, da onda uz visoku cijenu ovu robu prodaju. Ove spekulante nazivali su accapareuri, pa se narod često proti njima bunio. Jednim dekretom iz 1793 u Francuskoj bio je accaparement uvršten među najveće zločine i mogao je za sobom povlačiti kaznu smrti.

D. K.

ACCELERANDO (tal. »ubrzavajući«), oznaka za poste penu promjenu u tempu jednog dijela neke kompozicije. Znači, da se tempo na označenom mjestu postepeno ubrzava.

Z. G-č.

ACCESSIO POSSESSIONIS, TEMPORIS ■ * Dosjelost.

ACCHELÈ GUZAI, južni dio tal. kolonije Eritreje od zaliva Zula do granice Abesinije, u primorju i na istoku ne plodna nizina, a u unutrašnjosti planinska visoravan s plodnim i obrađenim dolinama. Ovdje je podneblje oštro, a ondje pustinjsko. U unutrašnjosti žive kršćanski Abesinci u stalnim naseljima, baveći se ponajviše poljodjelstvom, a

num poetam (Georgii Sisgorei Sibenicensis elegiarum et carminum libri III, Venetis 1477). Zato je A. zaslužan za rani procvat hrvatskog humanizma.

LIT.: F. Lo Parco, *T. A. umanista marchigiano del sec. XV.*, Bologna 1921; Id., *T. A., u Rendiconti dell'Istituto Marchigiano di scienze, lettere ed arti*, IV., Fabiano 1928; Id., *T. A., u Archivio storico per la Dalmazia*, VII., Roma 1929; P. Kolendić, *Marulićev uitelj T. A.*, Novo Doba, Split 25. XII. 1924. M. D-ć.

ACCOLTI, aretinska porodica.

1. Benedetto, * 1415, † 1464, profesor prava u Volterri, Bologni i Firenzi, historičar i osrednji pjesnik. Glavno mu je historijsko djelo *De bello a Christianis contra Barbaros gesto pro Christi sepulcro et Judaea recuperandis* — O ratu protiv barbara, što su ga kršćani vodili, da osvoje Kristov grob i Judeju (Palestinu), Mleci 1532. U.

2. Bernardo, * oko 1458, † 1535, talijanski književnik, Toskanac, pod nadimkom »Unico Aretino« razglašen pri-godničar i dvorski pjesnik. Napisao je i komediju *Virginia* (1493) prema jednoj Boccacciovoj noveli. Djela su mu sabrana pod natpisom *Opera ... del... messer Bernardo aretino ...* (Firenze 1513).

LIT.: E. Guanera, B. A., Palermo 1901; F. Cavagni, *L'Unico Aretino (B. A.) e la corte dei duchi d'Urbino*, Arezzo 1906. M. D-ć.

3. Francesco, * oko 1416, † 1484, talijanski pravnik i književnik, Toskanac, brat prigodničara Benedetta; profesor prava i autor pravničkih djela (*Consilia seu responsa*, 1481; *Commentaria super lib. II Decretalium*, 1481); humanist, talijanski pjesnik i prevodilac (*Guerra dei Goti* od Leonarda Bruni, 1528).

LIT.: L. Landucci, *Un célèbre scrittore aretino del sec. XV (F. A.)*, u *Atti della R. Accademia di scienze, lettere ed arti di Arezzo*, VII, 1887; F. Flamini, *La Urica toscana del Rinascimento anteriore ai tempi del Magnifico*, Pisa 1891. M. D-ć.

4. Pietro, Benedetto sin, * 1455, † 1532, biskup i kardinal, bio je u mnogim diplomatskim crkvenim misijama.

ACCOMPAGNEMENT (franc; tal. accompagnamento »pratnja«). Tako se u muzičkom djelu nazivlje posebna dionica ili skupina dionica bilo za pjevački zbor ili za instrumente, koji su dodani solističkoj dionici kao pratnja. A. može izvoditi samo jedan orkestralni instrument (na pr. violina ili flauta), jedan koncertantni instrument (na pr. klavir ili orgulje), zatim skupina pojedinih instrumenata (na pr. gudački instrumenti), te konačno cijeli pjevački zbor ili cijeli orkestar. A. je redovno nesamostalni dio kompozicije, koji ne bi mogao postojati sam bez sudjelovanja solističke dionice. Dobar a. mora biti udešen tako, da ne pokriva samostalnu solističku dionicu. Prvi a. nalaze se već u početku 16. st., osobito u Italiji. Tu je pjevao solist jednostavnu melodiju uz pratnju lutnje. Kasnije se povećava broj dionica a., pa sudjeluju uz lutnju spinet, lira da braccio, gitara, a onda i drugi neki instrumenti. U razdoblju general-basa (17. do 18. st.) svirao je cembalist ili orguljaš a. iz dionice za bas, u kojoj su brojevima bili označeni akordi.

Z. G-ć.

ACCURSIO (lat. Accursius), * Bagnolo kraj Firenze 1184, † Firenze 1163, glasoviti talijanski pravnik srednjeg vijeka bolonjske pravne škole *glosatora* (v.). Učitelj mu je bio glasoviti Azo (v.). Gotovo 40 godina (1213—1253) bio je profesor na pravnoj školi u Bologni. Kasnije je preselio u Firenzu, gdje je vršio zvanje suca. Od njegovih djela valja spomenuti novo izdanje zbirke *Libri feudorum* (v.), zatim *Summa o Autentici*, t. j. zbirci Justinijanovih novela (→ Corpus juris civilis) i najzad njegovo najglasovitije djelo *Glossa magna*, poznato pod imenom, koje je kasnije dobilo, *Glossa ordinaria*. Potonjim djelom je A. sustavno i kritički sreo i u jednu cjelinu spojio sve glose i ostala djela svojih prethodnika kao i vlastite glose. Tako se *Glossa ordinaria* ukazuje kao sastavna sinteza cijeloga znanstvenoga rada škole glosatora i daje potpun komentar cijelome Corpus juris civilis. Ona je brzo došla do velikog ugleda i do velikog utjecaja u praksi. To je išlo tako daleko, da se nisu u praksi primjenjivala ona mjesta corpora, koja nisu tumačena u toj glosi. To je dovelo do poznatog pravila (priznatog od 17. st.): »quidquid non agnoscit glossa, non agnoscit curia« (što ne priznaje glossa, ne priznaje ni sud).

LIT.: Sangiotti, *Accursio, cenni storico-biografici*, Bologna 1869; Landsberg, *Die Glosse des Accursius und ihre Lehre vom Eigentum*, Leipzig 1883. B. E.

ACCURTI, Josip, *Senj II.VIII. 1824, † Trst 11. IX. 1907, botaničar. Osnovnu školu svršio je u Senju, a srednju u Karlovcu. Učio je prirodne nauke u Beču i postao 1856 profesorom u Kopru, a 1865 na njemačkoj gimnaziji u Trstu. Bio je algolog i publicirao 1858 radnju *Cenno sulle Alghe di Capodistria*. Ta je radnja nakon 67 godina, a 18 godina nakon njegove smrti, ponovno štampana zajedno s njegovim životopisom (koji je napisao Stenta M.).

LIT.: *La Nuova Notarista*, XL., 1925, p. 227—253. I. P.

ACEBAL, mjesto od 3000 stanovnika u Provincia de Buenos-Aires (Argentina), koje su hrvatski iseljenici (preko 50%, većinom sa Hvara) od malog seoca razvili u napredan gradić. G. 1891 prvi su naši iseljenici čakareri (Kokici, Ja-kas, Ivančić, Kosović, Božinović) zakupili brojna imanja i stvorili napredno poljodjelstvo u tome kraju. Ti su naši kolonizatori proveli moderno iskorišćavanje zemlje, stekavši zamjerno bogatstvo. Naši su iseljenici postali u tom mjestu prvi trgovci (braća Drinkovići) i prvi obrtnici (prvi kino je otvorio Anton Vučetić sa Hvara); osnovali su nekoliko društava. Dugo vremena bio je načelnikom Ivan Kokić, koji je podigao i popločio mjesto, uredio groblje, kanalizaciju i bolnicu. Naši su iseljenici uveli u cijeloj provinciji svečanost sv. Roka (16. VIII.), inače zaštitnika Hvara. M. B.

ACEPHALUS (grč. a »bez«, kephale »glava«), kod do mačih životinja bezglavac, izrod bez glave, a većim su mu dijelom i ostali dijelovi slabo razvijeni. Najčešće kod govoda. -*■ Izrod. Lj. J.

ACERBO, Giacomo, Baron dell'Aterno, * Loreto Aprutino 25. VII. 1888, talijanski političar. Za vrijeme svjetskog

rata zagovarao je ulazak Italije u rat. I sam je bio ratni dobrovoljac. Iza rata bio je 1921 izabran za zastupnika. Nakon fašističkog pohoda na Rim postao je državni podtajnik u predsjedništvu vlade. Tu je radio na reformi administrativnih zakona, naročito izbornoga. 1926 bio je izabran potpredsjednikom zastupničke komore. A. je profesor na Visokoj školi za ekonomske i komercijalne znanosti u Rimu. Glavna su mu djela: *Studi riassuntivi di agricoltura antica*, Rim 1927; *Studi corporativi*, Firenze 1928 i t. d. J. N.

ACERENZA, stari grad (Acheruntia) u pokrajini Basilicata (Italija), zbog jakog iseljivanja (1921) samo 4323 stan. u zbijenu naselju ratarskoga zanimanja. U prostranoj okolini proizvodi žito, ulje i naročito vino (muškato). Grad leži na brežuljku 833 m u malaričnu kraju. Stolna crkva potječe iz 11. st. Na kripti je kip cara Julijana Apostate, zaštitnika grada. Grad je, osobito radi svoje strategijske važnosti, imao vrlo burnu prošlost u srednjem vijeku. N. Ž.

ACERRA, I. prastari grad etrurskoga podrijetla u talijanskoj pokrajini Caserti kod Napulja, u rimsko doba poradao od malarije, koja se razvijala u kampanskim močvama rama rijeke Clanis, od 11. st. posl. Kr. do danas biskupija s gotskom katedralom, koja je obnovljena poslije potresa g. 1788. Grad ima 20.000 stan., a sjedište je općine, koja na plodnom tlu u vlažnom podneblju goji krumpir, grah i konoplju. N. 2.

2. Kasetta za tamjan (odlatle joj je ime arcuła turaria, area turalis). A. je većinom bila od bronce ili druge plemenite kovine, no bilo ih je i od mramora i od drva. Oblik joj je bio četverouglast ili valjkast. A. se u starije doba zvao i prenosivi mali žrtvenik, na kojem se uz odar mrtvaca palio tamjan. Cicero, *De legibus*, II, 60, kaže, da je po jednoj odredbi Zakona na 12 ploča bilo zabranjeno upotrebljavati a. kod pogrebnih svečanosti, jer se to smatralo prevelikom raskoš. Od Rimljana preuzela je a. kršćanska crkva, te je ona bila većinom valjkastog oblika. Crkva joj je -promijenila i ime, pa se zvala thymiaterium, turicarium i t. d. Danas a. ima oblik ladice, pa se zato i zove navicula. Z. D.

3. Stari grad u gornjoj Italiji na području plemena Insu-bra, bio vrlo odlučan u bojevima Rimljana protiv alpijskih plemena, jer je branio prijelaz preko Addue (Adde). Na rimskim itinerarima zabilježen je 13 milja daleko od Crémone, pa bi prema tome bio tamo, gdje je danas mjesto Pizzighettone. V. H.

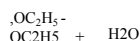
ACERVULUS - Epifiza.

ACETABULARIA je rod zelenih alga (v.) neobičnog izgleda, iz skupine *Siphonocladiales*. Žive u tropskim i subtropskim morima pričvršćene rizoidima o kamenje i imadu oblik gljive sa stručkom i klobukom. Poznato je 16 vrsta. Sve su inkrustirane vapnencem i zbog toga su više ili manje bijele. U Jadranu je česta *A. mediterranea* Lamx., koja je inače rasprostranjena u Sredozemnom moru i u susjednim dijelovima Atlantskog oceana (v. sliku). I. P.

ACETALDEHID (aethanal), CH₃CHO, nastaje kao međuprodukt kod alkoholnog vrenja. U tehnici se dobiva na dva načina: 1. oksidacijom etilnog alkohola sa bikromatom i sumpornom kiselinom ili oksidacijom sa zrakom uz djelo-

van je vrućih kontakt
 nih masa; 2. u novije
 se vrijeme dobiva iz
 acetilena (→) aldehidi).
 Acetaldehid je lako
 hlapljiva tekućina, po
 sebna ljuta mirisa. Vri
 kod 21°. Vrlo lako po-
 limerizira dodatkom
 sumporne kiseline, pa
 prelazi u trimerni pa-
 raldehyd (CH₃CHO),
 tekućinu sa vrelištem
 od 124° (sredstvo za
 spavanje). Kod nižih
 temperatura polimeri-
 zira u metaldehid, koji
 dolazi u trgovini pod
 imenom *Meta* (kruti
 špirit). Acetaldehid
 služi za proizvodnju
 srebrnih zrcala, otcene
 kiseline, raznih bojila
 i t. d. Ako se u mole
 ACETABULARIA kuli acetaldehida za
 mijene H-atomi u me-
 tilnoj skupini sa klo-
 rom, nastat će *kloral*
 CCl₃CHO. Bezbojna
 uljasta tekućina, koja s vodom kristalizira u kloralhidrat,
 poznato sredstvo za spavanje, danas je manje u upotrebi
 zbog lošeg sporednog djelovanja. M. D-ć.

ACETALI. Aldehidi stvaraju s alkoholima acetale uz izlučivanje
 vode. na pr.:

HOC₂H₅ C
 Alkoholi Acetaldehid Acetal

Acetali nastaju često kao
 sporedni produkti pri oksidaciji
 alkohola, pa tako dolaze i u starom vinu. Ugodna su
 mirisa (buke vina). Acetali su važni i u preparativnoj
 kemiji. M. D-ć.

ACETANILID (antifebrin), C₆H₅NHCOCH₃. Bijeli bezbojni
 kristali. Tale se kod 115°. Acetanilid nastaje iz anilina s ledenim
 ocom ili iz anilina i acetilklorida. Služi kao sredstvo protiv vrućice,
 ali radi nepovoljnog sporednog djelovanja zamijenjen je danas drugim
 boljim sredstvima.

Njegovo su antipiretsko djelovanje slučajno otkrili liječ-
 nici Cahn i Hepp (1886), kada im je neki ljekarnik u
 Strassburgu pomutnjom izdao acetanilid mjesto naftalina,
 koji su oni trebali za pokuse na životinjama. Acetanilid je
 dao pobude za sintezu mnogih antipiretika: fenacetina,
 aspirina i t. d. M. D-ć.

ACETATI, u kemiji naziv za soli otcene kiseline.

M. D-ć.

ACETILEN (CH = CH), nezasićeni ugljikovodik. Kod obične je
 temperature i tlaka plin, koji ima u kemijski čistom stanju slab eterični
 miris i slatko-hladni okus. Tehnički produkt miriše penetrantno od
 onečišćenja sa sumporovodikom, fosforovodikom i amonijakom.
 Lakši je od zraka (sp. tež. 0.906), dosta topiv u vodi, lakše u alkoholu
 i benzolu, vrlo lako u acetonu. Snižanjem temperature i povišenjem
 tlaka može se lako pretvoriti u tekućinu (vrelište — 81°), koja se kod
 isparivanja na zraku sledi u čvrstu masu. Kod običnoga tlaka i
 temperature nije eksplozivan. Gori svijetlim čadavim plamenom. Sa
 zrakom daje eksplozivne smjese (u granicama od 3 — 73% acetilena).
 S nekim kovinama (bakrom, srebrom, živom) daje vrlo eksplozivne
 spojeve, radi čega ventili i sl. na acetilenskim aparatima i bocama ne
 smiju biti od bakra.

Acetilen se danas u tehnici proizvodi gotovo isključivo iz kalcijeva
 karbida djelovanjem vode:

Iz 1 kg kalcijeva
 Delijo-^{*} ||| + Ca(OH)₂ dobiti 350 l
 čistog acetilena, no
 budući da tehnički kalcijev karbid nije čist, dobiva se redovito 290-
 300 l mjereno kod 15° C i 760 mm. Aparati za pravljenje acetilena
 sastoje se redovito od razvijača, praonika,

karbida trebalo bi
 spremišta za plin i čistača. Razvijača ima tri tipa: 1. aparati, kod kojih
 se potrebna količina vode automatski pripušta karbidu; 2. kod kojih
 potrebna količina karbida upada u veću količinu vode, i 3. kod kojih
 se voda i karbid prema potrebi automatski dovode u doticaj i opet
 odvajaju. Aparati po principu 1. najjednostavnije su konstrukcije i
 često se upotrebljavaju za prenosne aparate, svjetiljke za vozila i male
 uređaje za rasvjetu. Veliki industrijski aparati grade se obično po
 principu 2., jer kod njih može najteže doći do opasnog zagrijavanja.
 Prolazeći kroz vodu acetilen se u ispiraču oslobađa najgrubljih
 nečistoća prije nego uđe u spremište. Danas se grade također aparati, u
 kojima se acetilen dobiva i sprema pod povišenim tlakom (najviši je
 dopušteni pretlak 1.5 atm).

Za mnoge svrhe mora se acetilen očistiti od nečistoća, osobito od
 fosforovodika, koji je otrovan i samoupaljiv, te od sumporovodika i
 amonijaka. U tu se svrhu vodi kroz čistače s poroznim masama, u
 kojima se nečistoće oksidiraju (klornim vapnom, kromnom kiselinom,
 željeznim oksidom i dr.) ili se istalože bakrenim monokloridom i
 dr.

Zbog opasnosti postupka acetilenom i karbidom u nepogodno
 konstruiranim ili loše održanim aparatima ne smiju se proizvoditi ni
 upotrebljavati acetilenski aparati bez dopuštenja vlasti.

Acetilen dolazi u promet otopljen u acetonu pod tlakom od 12—15
 atm, kao t. zv. *acetylene dissous* (otopljeni acetilen) ili *dissous-plin*. Da
 se onemogući eksplozija, napunjene su boce posebnom šupljakavom
 masom, u koje se porama nalazi acetilen. Pri otvaranju ventila popušta
 tlak, i acetilen izlazi iz otopine gotov za upotrebu.

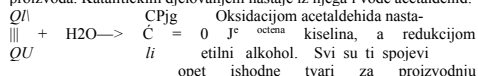
Acetilen služi za autogeno svarivanje i rezanje, jer s kisikom daje vrlo
 vruć plamen. Mnogo se acetilena (u obliku dissous-plina) troši za
 rasvjetu svjetionika. Čisti acetilen pod imenom *narcylen* upotrebljava se
 kao sredstvo za narkozu. Razdvajanjem acetilena na ugljik i vodik
 proizvodi se čađa.

Zbog svoje jake nezasićenosti lako se kemijski mijenja i polimerizira.
 U prisutću CuCl i NH₄Cl u kiseljoj otopini kondenzira se u vinilacetilen i
 divinilacetilen:

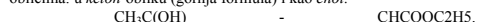
Vinilacetilen
 je važan za proizvod-
 acetilen vinilacetilen
 je su slične kaučuku. Prevodenjem acetilena kroz užarene cijevi nastaje
 benzol (Berthelot).

U kemijskoj industriji acetilen je važan za dobivanje raznih sintetskih
 proizvoda. Katalitičkim djelovanjem nastaje iz njega i vode acetaldehid:

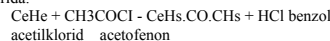
Oksidacijom acetaldehida nast-
 ketilna, a redukcijom
 etilni alkohol. Svi su ti spojevi
 opet ishodne tvari za proizvodnju
 acetilen acetaldehid mnogih boja, lijekova, otapala i t. d.,
 na pr. za indigo, aspirin, kloroform, umjetne smole. Iz aceti-
 lena se proizvodi butadien i monoklorbutadien, koji poli-
 merizacijom daju umjetne kaučuke. Iz acetilena priređuju
 acetilen-kloride, koji su odlična, nezaljpljiva otapala za
 masti, ulja, smole, lakove, katrane, firmise, sumporne
 i klorsumporne spojeve, acetylcelulozu, alkaloida i t. d.
 Najvažnije je otapalo triklor-etilen. R. P.

ACET-OCTENI ESTER (etilni ester acet-octene kiseline),
 CH₃.CO.CH₂.COO.C₂H₅. Bezbojna tekućina ugodna mirisa, koja vri
 kod 180°. Nastaje kondenzacijom iz dviju molekula etilnog acetata
 djelovanjem natrija ili natrij eva etilata. Taj spoj reagira u *tautomernim*
 oblicima: u *keton*-obliku (gornja formula) i kao *enol*:

Obični ester ima 7,4% do 8% enola i oko 92% ketona.
 Slobodna acet-octena kiselina dolazi kao acetonska tvar
 u mokraći šećernih bolesnika. Acet-octeni ester je vrlo
 važan spoj za kemijsku sintezu (na pr. dobivanje raznih
 pirazonol-boja te terapijski važnih spojeva: antipirina i
 piramidona). M. D-ć.

ACETOFENON (metilfenilketon), C₆H₅.CO.CH₃. Dolazi u katranu
 kamenog ugljena. Tali se kod 19.6°, a vri kod 200°. Nastaje suhom
 destilacijom kalcijeva benzoata i kalcijeva acetata ili iz benzola i
 acetilklorida:

benzol
 acetilfenon

Ugodna je mirisa. Prije se upotrebljavao pod imenom Hynpon kao sredstvo za spavanje.

ACETON (dimetilketon, propanon), CH_3COCH_3 , je najjednostavniji i najvažniji keton. Poznavao ga je već Li-bavius (1595). Sastav i formulu su mu odredili A. Dumas i Liebig (1832). Dolazi u vrlo malenim količinama u normalnoj mokraći i krvi, a u znatno većim količinama u patološkim slučajevima (Acetonuria, kod Diabetes mellitus).

Bezbojna je tekućina posebnog mirisa, lako upaljiva, vrelišta $56,5^\circ\text{C}$ i tališta -95°C . Miješa se s vodom u svakom omjeru. Vrlo je važno otapalo. Dobiva se na razne načine. Nalazi se u produktima suhe destilacije drva, no odatle ga je teško dobiti u čistom stanju. Tehnički čisti aceton dobiva se suhom destilacijom kalcijeva acetata: $(\text{CH}_3\text{COO})_2\text{Ca} \rightarrow \text{CH}_3\text{COCH}_3 + \text{CaCO}_3$

U Hrvatskoj ga izrađuju u velikim količinama destilacije drva u Belsišu i u Teslicu u Bosni. Octeni kreč ili sirovo vapno (sirovi kalcijev acetat), koji se dobiva iz vodenaste frakcije drvnog destilata taloženjem sa vapnom, podvrgne se u specijalnim pećima suhoj destilaciji kod cea 400°C . U Belsišu ga izrađuju na novi način iz sirove octene kiseline katalitičkim putem. Taj sirovi aceton sadrži oko 35 do 40% acetona. Ostatak je voda i razni viši ketoni. Destilacijom i rektifikacijom toga sirovog acetona dobiva se kemijski čisti aceton. Uza nj dobiva se još izvjesni pro-cenat metilketona, koji je također vrlo dobro otapalo. Ostali viši ketoni sačinjavaju zajedno t. zv. acetonsko ulje žućkaste do tamne boje i lošeg mirisa.

Važan je danas također postupak, pri kojem se aceton dobiva vrenjem raznih skrobinih sirovina pomoću posebnih bakterija (*Bacillus macerans*, *Bacterium acetoethylicum*). Ovdje se uz aceton (6 do 10%) dobiva i butanol (10 do 30%).

U Njemačkoj i Americi aceton se u velikim količinama izrađuje sintetskim putem iz acetilena i vodene pare uz prisutnost katalizatora kod 400°C :

Aceton nastaje također oksidacijom sekundarnog izopro-pilnog alkohola.

Aceton je najbolje otapalo za nitrocelulozu, pa se u velike upotrebljava kod izrade bezdimnog baruta, jer su acetonske otopine nitroceluloze vrlo viskozne (želatinirane nitroceluloze). Nadalje je aceton izvrsno otapalo za acetilnu celulozu, pa se mnogo primjenjuje u industriji umjetne svile i u izradi aeroplanskih lakova za impregna ciju platna. Aceton otapa pod tlakom od cea 20 atm vrlo velike količine acetilena, pa ta smjesa dolazi u trgovini u čeličnim bocama pod imenom *dissous-plin*. Aceton služi i kao sirovina za izradu mnogih drugih organskih spojeva, na pr. kloroforma, jodoforma, sulfonala i raznih umjetnih smola.

R. L.

ACETONEMIJA. Povećana količina acetona — dimetil-ketona CH_3COCH_3 — u krvi, koji se inače normalno nalazi u neznatnim količinama u mokraći, a u većim kod nekih dijabetičara. Kod težih slučajeva šećerne bolesti — diabetes mellitus — nalazimo ne samo hiperglikemiju jačega stepena sa glikozurijom, nego obično i *acetonemiju* s *acetonurijom* ili *ketonurijom* t. j. izlučivanjem mokraćom *acetonskih tjelesa* ili *ketonskih tvari*. Gomilanje posljednjih u krvi kod otrovanja šećerašom zovemo i *acidozom* (po Naunynu), a sastoji se od tri supstancije intermedijar-nih proizvoda masti (naročito masnih kiselina) i bjelančevina (nekih aminokiselina kao što su leucin, tirozin, fenilalanin i t. d.), i to oksimaslačne kiseline, acetocetene kiseline i acetona. Ove tvari mogu prelaziti jedna u drugu češće navedenim redom, ali i obratno, te nastaju po svojoj prilici u jetri, mišićima, bubrezima i drugim organima. Kod *aceto-nemije* izlučuje se aceton ne samo kroz mokraćnu, nego i kroz pluća, radi čega takovi bolesnici pa i njihove prostorije mirišu po voću. Kod *acetonemije* laganog stepena postoje neznatne tegobe kao slabost, nevoljkost, glavobolja i t. d. Kod jače pak *acidoze*, bilo akutne ili kronične, razvijaju se simptomi *coma diabeticum* s početnim *dubokim disanjem*, po Kussmaulu i nesvjesticom, koji često dovode do letalnog svršetka, ako se pravovremeno ne spriječi liječenjem insulinom uz dekstrozu.

Acetonemično povraćanje, nazvano i *periodično* povraćanje, — kod djece od 3—12 godina, — nastaje iznenada obično kod praznog želuca, a podsjeća na teško neu-taživo povraćanje trudnih žena (*hyperemesis gravidarum*). Sadržina je obično sluz ili žuč, a napadljivo miriše po — ACHARIUS

voću (aceton). Mogu postojati istodobno bolovi i grčevi u predjelu želuca i trbuha s povišenom temperaturom, žuticom i jakim mršavljenjem; uz to se mokraćom izlučuje aceton i acetocetena kiselina. Nalazimo ga kod gracične, neuropatične djece nakon angine i gripe, Pfeifferove groznice i t. d. Postanak nije jasan; svakako postoji veza s poremećenim metabolizmom ugljičnih hidrata. — Dokazom acetona odnosno acet-octene kiseline u mokraći možemo isključiti neke bolesti, koje obično počinju jačini povraćanjem, kao ulcus ventriculi, cholelithiasis, appendicitis, peritonitis, meningitis event, nephritis i t. d. — Terapija: ispražnjenje želuca sondom i crijeva klizmom, intravenozne injekcije dekstroze insulinom (po prilici 1 jedinica insulina na 2 g dekstroze), laktovegetabilna hrana, sedativa (luminal, sevenal i t. d.), psihoterapija. V. V-ć.

ACETONURIJA. Pod a. razumijevamo izlučivanje acetonskih (tjela),, t. j. acetona, acetilacetene kiseline i oksimaslačne kiseline u mokraći. Kod zdravog organizma nalazi se u mokraći 5 — 10 mg% a. t. U patološkim slučajevima može se ta vrijednost podići i na 600 mg%, što predstavlja izrazito otrovanje kiselinama, *acidozu*. A. t. nastaje u organizmu kod nepotpunog izgaranja masti, t. j. onda, kada mastima nedostaje za izgaranje potrebni kisik, bilo da se on inače potroši (teška infektivna stanja), bilo da postoji nedostatak ugljikohidrata (šećerna bolest, gladovanje), koji normalno daju kisik za izgaranje masti.

ACETYLCHOLIN je etilni ester biogene osnove kolina (→■ *eholin*). Nalazi se pretežno u životinjskom organizmu, gdje vrši važne zadatke, naročito pri prijenosu živčanoga podražaja sa živaca pojedinih sistema na organe. Tu se prirodno preobrazuje fermentativnim putem u kolin.

I. I.

ACEVEDO, Alonso de, španjolski pjesnik. Živio na prijelazu 16. i 17. st. O njemu se zna, da je bio kanonik u gradu Plasencia, da je dugo živio u Rimu i da je bio vrlo učen čovjek. Pjevao je sonete, no glavno mu je djelo poem u 7 pjevanja *Creadon del Mundo* (Stvaranje svijeta), koji se odlikuje lijepim opisima prirode, a izašao je u Rimu 1615.

A. M.

ACH, Narziss, * Ermerhausen (Njemačka) 29. X. 1871, psiholog. Učio u Würzburgu i Göttingenu. Od g. 1922 profesor filozofije i psihologije na sveučilištu u Göttingenu. Na njegov rad djelovali su osobito Kilpe i G. E. Müller. Od g. 1912 do 1927 izdavao publikaciju *Untersuchungen zm Psychologie, Philosophie und Pädagogik*. Bavi se uglavnom ispitivanjem mišljenja i voljnog čina, zatim i psihotehnikom. Eksperimentalnom analizom nalazi poseban voljni momenat, a voljni čin shvaća deterministički. Glavna djela: *Über die Willenstätigkeit und das Denken* (1905), *Über den Willensakt und das Temperament* (1910), *Über die Begriffs bildung* (1921), *Analyse des Willens* (1935).

R. B-s.

ACHARD, I. Franz Karl, * Berlin 28. IV. 1753, † Kumern (Sleska) 20. IV. 1821, njem. kemičar. Pokušao prvi praktički iskoristiti otkriće A. S. Marggrafa, da repa sadrži šećer, osnovavši 1802 u Kumernu prvu tvornicu za proizvodnju šećera iz repe. Postupak, koji je A. primijenio, bio je još veoma nesavršen, te je stoga bila potrebna subven čija vlade, da se tvornica održi; ipak se tu proizvodila već znatna količina šećera. Napisao je djelo *Die europ. Zucker fabrikation aus Runkelrüben* (Evropska proizvodnja šećera iz šećerne repe), 1809.

H. I.

2. Marcel, † Sainte Foy Lyon 1899, francuski dramatičar. Pripada onoj poslijeratnoj grupi pisaca, koji su preobražavali stvarnost fantazijom, humorom i uopće vedrijim gledanjem na život i društvo. Često puta nosi njegovo pro matranje svijeta sumorni pečat prave stvarnosti.

BIBL.: *La Messe est dite* (Misa je odslužena), 1923; *Voulez vous jouer avec moi?* (Hoćete li se igrati sa mnom?), 1923; *La femme silencieuse* (Šutljiva žena), 1925; *Jean de la lune, Domino, Petrus*. U drami *Je vous aime* (Ja vas ljubim), 1928, daleko je od fantaziranja, istinito osjećajući modernog čovjeka.

LIT.: P. Colin, *Le Théâtre depuis la guerre*, Europe, 15. VIII. 1924; R. Lalou, *Hist. de la litt. contemporaine*, 1925.

D. St.

3. **Pierre Frédéric**, * Lyon 1804, † Pariz 1856, jedan od najčjuvenijih francuskih glumaca 19. st. Najprije igra u provinciji, odakle ga Virginija Déjazet povede u Pariz. U Palais-Royal-u nastupao je s uspjehom. Umro je u naponu snage.

D. St.

ACHARIUS, Erik, * Gefle 18. X. 1757, † Wadstena 14. VIII. 1819, botaničar i liječnik. Bio je profesor u Wad-

steni. Acharius je pisao uglavnom o lišajevima; smatraju ga osnivačem sistematike lišajeva. I. P.

ACHENBACH, I. Andreas, * Kassel 29. IX. 1815, † Düsseldorf 1. IV. 1910, njemački slikar. Slikao je gotovo isključivo nordijske pejzaže, more i morski zal. Mnogo je na nj utjecalo holandsko pejzažno slikarstvo (Everdingen, Ruis-dael, Hobbema). 1843—1845 boravi u Italiji. A. je osnivač novog realističkog njemačkog pejzažnog slikarstva. Njegova se djela nalaze gotovo u svim njemačkim galerijama.

LIT.: H. Voss, *Andreas Achenbach*, Leipzig 1890. A. Sch.
2. Oswald, * Düsseldorf 2. II. 1827, † Düsseldorf 1. II. 1905, njemački slikar, mladi brat i učenik Andreasa A. Slikao je najradije talijanske pejzaže s bogatom stafažom iz okolice Rima i Napulja. Na impresionistički način prikazuje na svojim pejzažima atmosferske ugodaje i svjetlosne efekte. Najpoznatija se njegova djela nalaze u galerijama u Bremenu, Dresdenu, Stuttgartu i Parizu (Luxembourg).

LIT.: C. Achenbach, *Oswald Achenbach in Kunst und Leben*, Köln 1917. A. Sch.

ACHENWALL, Gottfried, * Elbing 20. X. 1719, † Göttingen 1. V. 1772. Kao profesor na sveučilištu u Göttingenu za prirodno pravo, politiku i statistiku naročito je unaprije dio državoznanstvo, koje se još nazivalo *collegium statisticum*, svojim predavanjima i djelom *Abriss der neuesten Staatswissenschaft der vornehmsten europäischen Reiche und Republiken*, Göttingen 1749. Achenwall je ime »sta tistika« uveo u nauku, te ga toga radi nazivaju »ocem statistike«. Svoje nazore o narodnom gospodarstvu ^zvio je u djelu *Die Staatsklugheit nach ihren ersten Grund sätzen*, Göttingen 1761. V. S.

ACHERY, Jean-Luc d', * S. Quentin (Francuska) 1609, † Saint Germain des Prés (Pariz) 1685, benediktinac, van-redan poznavalac kršćanske književnosti srednjega vijeka, jedan od najznatnijih pokretača znanstvenih studija u kongregaciji sv. Mavricija, oduševio benediktinca Mabillona (v.) za slične studije. Znatan kritički rad A. je izdanje sveukupnih djela bi. Lanfranca, nadbiskupa u Canterbury-u : *B. Lanfranci ... Angliae primatis Opera omnia, quae repe-tit' potuerunt*, Pariz 1648, koja sadrže i stari životopis Lan-franca i sv. Augustina, apostola Anglosasa. Neiscrpivo vrelo za izučavanje pov. srednjovjekovne crkve, dokaz marnoga prikupljanja i bezgranične strpljivosti je djelo, koje sadrži mnoštvo dotada nepoznatih vrijednih rukopisa, zakopanih po benediktinskim samostanskim knjižnicama: *Veterum aliquot scriptorum qui in Galliae bibliothecis, maxime Be-nedictinorum, latuerant spicilegium*, 13 omašnih svezaka, Pariz 1655-77.

LIT.: Tassin, *Histoire littéraire de la congrégation de Saint Maur*, Pariz 1770. G. S.

ACHILLINI, 1. Alessandrò, * 1463, † 1512, profesor filo zofije i medicine u Padovi i Bologni, protivnik Pomponatija, nazvan drugi Aristotel, nastojao je kao pristaša avero-izma spojiti Averroesovu nauku o jednom jedinom inte lektu s kršćanskom naukom. Danas se više cijene njegove radnje o anatomiji. U.

2. Claudio, * 1574, † 1640, talijanski književnik, Emili-janac, profesor prava, barokni, marinistički stihotvorac, autor razvikanog soneta *Sudate, o fuochi, a preparar metalli* (Znojite se, vatre, da pripravite kovine).

LIT.: B. Malatesta, C. A., Modena 1884; V. di Tocco, *Ideali d'indi-pendenza in Italia durante la preponderanza spagnuola*, Messina 1926. M. D-ic.

ACHIM, András, * 1871, † 1911, voda mađarskih seljaka. Prvi organizator predratnih seljaka s malo zemlje i bez zemlje. Usprkos izbornom cenzusu kroz dva parlamentarna perioda jedini agrarni socijalist. Radi novinske polemike ustrijelili ga sinovi džentrijskog protivnika. E. K.

ACHLEITNER, Arthur, * Straubing 16. VIII. 1858, † München 29. IX. 1927, pisac romana, novela i feljtona, u kojima vedro i s humorom iznosi život stanovnika u bavarskim Alpama. Bio u svoje vrijeme vrlo popularan. Djela: *Geschichten aus den Bergen*, 1889—95; *Halali*, 1896; *Bayern, wie es war und ist*, 1898; *Portiunkula*, 1904. U pokušaju rješavanja suvremenih socijalnih problema (*Leute von Flügelrad*, 1901) nije uspio.

ACHORIA (grč.) su ona amniota (v.), kod kojih za em bionalnog života ne dolazi do spoja između matere i ploda. T. V.

ACHULLA, propali grad feničkih kolonista na obali Tunisa, poznat sa natpisa na rimskim novcima. Bio je na strani Rimljana za trećega rata s Kartazanima i na strani Cezara u borbi protiv Pompeja. Sponinje se i za cara Augusta, a u 5. do 7. st. bijaše sjedište biskupa. Mjesto ovoga grada nije ipak sigurno određeno. N. Z.

ACHYLIA GASTRICA. Pod a. g. razumijemo prestanak izlučivanja želučanog soka. Dakle postoji nedostatak se-krecije ne samo solne kiseline, nego i fermenta (pepsina i zimogena). Obično je posljedicom kronične upale sluznice želuca odnosno atrofije žlijezda, koje izlučuju želučani sok. A. g. može postojati kao samostalna *idiopatska* afekcija ili može biti konstitucionalna ili endokrino uvjetovana pojava kao na pr. kod nekih slučajeva Morbus Basedow!; nadalje može nastati i kao simptom raznih infekcija kao što su na pr. typhus abdominalis, dizenterija, tuberkuloza, malarija, pa kod nekih bolesti ledne moždine (tabes dor-salis, lateralna skleroza) i napokon zbog toksičnih faktora (holeocistopatija, diabetes meli., nefritis, karcinom). Ne zaboravimo i *postoperativnu* a. g. poslije resekcije želuca radi čira dvanesaika ili želuca ili pak poslije holeocistektomije. A. g. je glavni od početnih simptoma Biermer-ove anemije. A. g. ne nalazimo kod ljudi ispod 20 i preko 60 g., a s porastom dobi ona se od 20 g. prema 60 sve češće javlja. A. g. ne pravi obično subjektivnih tegoba. Bolesnici imaju katkad osjećaj težine, punoće u predjelu želuca sa podrigivanjem bez okusa, eventualno s izlučivanjem većih količina sline po noći. Rijetko postoje jači

bolovi (a. g. dolorosa). Poslije pokusnog zajutarka po Boas-Ewaldu ne može se u neprobavljenoj sadržini ustanoviti slobodna solna kiselina, totalni aciditet iznosi najviše 10, nema mliječne kiseline ni fermenta. Postoji obično hiperomotilitet želuca odnosno insuficijencija pilorusa, dispesije crijeva, proljevi (diarhoea gastrogena), rijetko kad opstipacija. Diferencijalno dijagnostički dolazi uglavnom u obzir gastritis chronica anacida, anaemia pernicioza i carcinoma triculi.

Terapija: U prvom redu vrši se kod simptomatske a. g. etiološko liječenje, potom kod obih navedenih oblika lagana dijeta, kašasta hrana, bijelo meso (pileće kuhano, bijela riba), maslac, povrće u obliku kaše, mekana jaja, sok od limuna i t. d. Kod proljeva t. j. gastrogenih diareja propisujemo posebnu dijetu uz medikamente, t. j. solnu kiselinu per os (acidolpepsin, citropepsin i t. d.), nadalje po potrebi calcium carbonic, sa calcium phosphoric, tribas, bismuth, salicyl., pancreon, enzypan, festal i t. d. V. V-ć.

ACIDIMETRIJA → Analiza kemijska.

ACIDITET TLA → Reakcija tla.

ACIDOFILNE BILJKE. Život biljaka kreće se u razmjerno uskim granicama aciditeta, alkaliteta ili točnije: reakcije tla, slično kao što se kreće i u relativno uskim granicama topline. U supstratima kiselijim od pH 3,0 i lužnatijim (ba-zičnijim) od pH 11,5 (→ Reakcija tla) većina naših kulturnih biljaka ugiba. Razne biljke različito reagiraju na reakciju tla. Neke postizavaju najbolji razvoj na kiselim tlima, pak ih zato zovemo *acidofilnim* b., druge vole neutralnu reakciju, *neutrofilne*, dok treće najbolje uspijevaju na lužnatim (alkaliničnim) tlima, *alkalofilne* b. Acidofilan je najveći dio šumske i travnjake vegetacije podzlostih (v.) i nekih barskih tipova tla (v.), a od kulturnih biljaka: zob, proso, raž, krumpir i t. d. Alkalofilan je najveći dio vegetacije karbonatnih tla, kao što su laporasta tla i rendzine, karbonatni solončaci i solonoci (v.), a od kulturnih biljaka alkalofilni su: ječam, lucerka, šećerna repa i dr. Od kulturnih neutrofilnih biljaka spominjemo pšenicu i djetelinu. Sve acidofilne b. ne reagiraju jednako na isti stupanj kiselosti, slično kao što ni sve alkalične biljke ne podnose jednako isti stupanj alkalčnosti tla. Novija su istraživanja pokazala, da ne samo svaka biljna vrsta, već i svaka čista linija (v.) reagira specifično na reakciju sredine, u kojoj živi. Tla sa pH 7,0 imaju neutralnu, ispod 7,0 kiselu, a iznad 7,0 alkaličnu reakciju.

LIT.: O. Arrhenius, *Kalkfrage, Bodenreaktion und Pflanzenwachstum*, Leipzig 1926; W. Mewius, *Reaktion des Bodens und Pflanzenwachstum*, Freising-München, 1927; H. Kapen, *Die Bodenazidität*, Berlin 1929.

M. G.

ACIDOZA (lat.-grč. acidosis), prezasićenje organizma kiselinom, izazvano rastvaranjem bjelančevine. Sprečava izlučivanje ugljične kiseline iz tkiva i dovodi do otrovanja ugljičnom kiselinom.

ACIDUM - Kiseline.

ACIDUM TANNICUM - Tanin.

ACIJANOPSIJA (gr. kyanos »modar«, opsis »vid«), slje poča za modro → Vid. R. B-s.

ACINUS (lat. »jagoda«), u anatomiji naziv za reznjić. Žljezdani organi su izgrađeni od sitnih dijelova, međusobno odijeljenih vezivnim tkivom, koje može biti bolje ili sla-

bije razvijeno. Ti se sitni dijelovi, vidljivi prostim okom, ako se gleda žljezdani organ s površine ili na presjeku, zovu reznjici (acini) i u većini žljezdastih organa čine po razvitku jednu cjelinu. Takovi se reznjici nalaze na pr. u plućima, gušterači i velikim žljezdama u predjelu glave. Iscrpiv opis različitih acinusa v. u vezi s organima, kojima pripadaju. V. D.

ACKERMANN, I. Konrad, * Schwerin 1. II. 1712, † Hamburg 13. XI. 1771, glumac i kazališni redatelj. Osnovao 1753 u Königsbergu vlastitu družinu, s kojom putuje po Njemačkoj i Švicarskoj. G. 1765 osnovao u Hamburgu kazalište, koje se razvija pod utjecajem Lessingove dramaturgije. Njegov glumački realizam i humor dolaze najjače do izražaja u Lessingovim i Molièreovim djelima. S. B.

2. Louise Victorine Choquet, * Pariz 1813, † Nica 1890, francuska pjesnikinja. Kao dijete romantike osjeća pesi mizam i iznosi ga u knjigama pjesama i stihovanih priča. Najbolje joj je djelo *Premières poésies* (Prvenci), 1863. U kasnijim knjigama *Poésies philosophiques* (Filozofske pjesme), 1872, *Pensées d'une solitaire* (Misli samotne žene), 1882, očituje svoj pesimizam, jer svagdje otkriva bol i nesmisao života. Stihovi su joj dosta jednostavni i muzikalni, a neki imaju izvjesnu originalnost i snagu.

BIBL.: *L'Amour et la Mort* (Ljubav i smrt), *La nature à l'Homme* (Priroda čovjeka), *L'Homme à la nature* (Čovjek prirodi), *Le Cri* (Krik) i dr.

LIT.: M. Citoleux, *La poésie philosophique au XIXe s. Mme Acker mann, d'après de nombreux documents inédits*, 1906. D. St.

3. Rudolf, * Stollberg 20. IV. 1764, † Finchley kod Lon dona 30. III. 1834, njemačko-engleski industrijalac i publi cist. Pronašao je postupak za proizvodnju nepromočivog papira i platna. Udomaćio je u Engleskoj litografiju i osno vao ilustrirani mjesečnik *Repository of Arts, Literature, Fashions* (1809—28). Od ilustriranih njegovih izdanja treba spomenuti *The microcosm of London* (1808—11), *West minster Abbey* (1812), *University of Oxford* (1814), *Uni versity of Cambridge* (1815), *The Rhine* (1820), *The World in Miniature* (1821—6).

ACKTÉ-JALANDER, Aino, * 1876, finska operna pjevačica. Pjevanje je učila u Parizu. Pjevala je 1897—1904 na velikoj Operi u Parizu, 1904—6 na Metropolitan operi u New Yorku. 1907 došla je u Englesku u Covent Garden. Tu je pjevala na prvoj izvedbi Straussove *Salome*. Iz Engleske se vraća u domovinu, gdje je mnogo cijene.

ACOLLAS, Emile, * La Châtre 25. VI. 1826, † Asnières 17. X. 1891, francuski pravnik i publicist. Za vrijeme komune 1871 imenovao je za direktorij dekanom pariškog pravnog fakulteta. Napisao je *Manuel de droit civil* (3 sv., 1869) i *La Déclaration des droits de l'homme commentée* (1885).

ACONCAGUA. 1. Brdo. Najviši vrh gorja Anda, ugašeni vulkan. Ne zna se točno, koliko je visoko. Sigurno je više od 7000 m (vjerojatno 7130 m. Neki računaju, da ima 7039 m, neki pak 7020 m). Dže se na argentinskom tlu blizu granice Chile, sjeverno od Rio de las Cuevas, koje udolinom ide transverzalnim pravcem transandinska željeznica od Mendoze u Santa Rosa de los Andes. Najviši dijelovi brda su sastavljeni od andezita, a niži se sastoje od vapnenca iz gornje jure i donje krede. Snježnu među je teško utvrditi na tom brdu, jer prevladavaju južni vjetrovi. Pretpostavlja se, da je ona od prilike na visini od 4800 m. Prvi put su se popeli ljudi na Aconcaguu prilikom ekspedicije Fitzgeralda g. 1897, kasnije se popeo na nju R. Helbling, a za njim Koelliker.

2. Pokrajina u Chile, 14.210 km² i 132.000 stan., pretežno gorovita i bogata rudom (mjed), ali rijekama i umjetno natapana i stoga vrlo rodna (vinogradi). Glavni je grad San Filipe sa 12.000 stan. Pokrajinom prolaze dvije glavne željezničke pruge, transandinska i longitudinalna čilenska.

3. Rijeka u primorju Chile. U njezinoj duboko urezanoj dolini živi polovica stanovništva pokrajine A. I. R-ć.

ACONCIO, Giacomo, * Trento po jednima 1492, po drugima 1520, jedan od rijetkih Talijana, koji su pristali uz reformaciju. Godina njegove smrti je nepoznata. Ne znamo mnogo ni o njegovu životu do 1557, kad je prebjegao u Švicarsku. Osim prava učio je vjerojatno tehniku, filozofiju i teologiju. U Londonu mu kraljica Elizabeta ne dopušta patentiranje nekih izuma na području tehnike, ali ga ipak prima u službu kao vojničkog inženjera. Glavno mu je djelo *De Methodo*, kojim u povijesti filozofije osvaja mjesto Descartesova preteče. U tom se djelu ograničio na metodu postizanja potpune spoznaje (cognitio intégra). **Da** spozna, što je stvar (quid res sit), povodi se za aristotelsko-skolastičkom filozofijom. Raspravlja i o pedagogiji, pri čemu se služi analitičkim i iskustvenim metodama. Uz ostalo napisao je *Epistula de ratione edendorum librorum* i *Stratagemata Satanae*, u kojima raspravlja o nesuglasicama u protestantskoj nauci prvih stoljeća reformacije.

À CONDITION (à c.) znači uvjetno, a to je običajan izraz u knjižarstvu za knjige u komisiji. Nerasprodani pri mjeri knjiga vraćaju se koncem godine ili polugodišta nakladniku ili se u sporazumu s nakladnikom mogu za dalju godinu zadržati na skladištu. D. K.

ACONITIN (akonitin) je alkaloid iz otrovne biljke modri klobučić ili jedić (v.) iz raširene porodice žabnjaci (v.). Sastoji se od bezbojnih kristala oštra okusa. Djeluje na srce i živce. Najotrovniji je biljni alkaloid; doza od 1—4 grama djeluje ubitačno.

U japanskim i indijskim vrstama jedića ima akonitina, koji su uzimali urođenici kao otrov za strjelice t. zv. bish ili bikh. Stari su Grci trovali jedićem vukove i pantere, zato su ga zvali pardalianches (grč. pardalis »pantera«, ancho »ubijam«).

Radi prevelike otrovnosti sada malo propisuju i klobučić i akonitin, i to samo protiv migrene i neuralgije. A. V.

ACONQUIJA, SIERRA DE, visoki gorski lanac Kordilera u sjevernoj Argentini, zapadno od grada Tucumana,

dopire u područje vječnoga snijega s vrhovima iznad 5000 m. Taj gorski lanac dijeli dva različita klimatska po dručja. Na istočnim obroncima su guste šume s obilnim ljetnim kišama, a zapadni obronci prelaze u pustinski po dručje. V. B-ć.

A CONTO (a c.) znači »na račun«. A conto pisati znači primljeni novac ili mjenicu odobriti u tekućem računu. Plaćanje a conto znači platež, koji služi za djelomičnu otplatu duga. D. K.

ACORMUS (grč. a »ne« i »bez«, kormos »dėblo, trup«), kod domaćih životinja izrod bez trupa (acardius acormus). Izobličena glava, na kojoj mogu visjeti eventualno nerazvi jeni dijelovi okrajnina. Nalazi se katkada kod govoda, rjeđe kod čovjeka. -*■ Izrod. Lj. J.

ACORUS Calamus L., idirod, por. kozlaci (v.). Potječe iz jugoistočne Azije, a danas je raširen u močvarama i na obalama rijeka gotovo po cijeloj Evropi. Oko 2 cm debeo podanak na površini je žućkasto ili crvenkasto-smeđ, a iznutra je bjelkast ili bijelo-crvenkast. Mirisa je aromatična, okusa gorka i malo ljuta. Listovi su sablasti kao u perunike, a dvospolni sitni cvjetovi zbijeni u klip.

Idirod sadrži nešto eteričnog ulja s azulenom, malo gorke tvari i treslovine.

Smatraju, da je idirod jedan od najboljih lijekova protiv želučanih bolesti, osobito protiv katarata i slabe probave. Radi azulena je i antiseptikum. Zato su ga upotrebi i avali osobito Turci, protiv zaraznih bolesti kao »confectio ca lami«. A. V. 1

ACOSTA. I. José de, * Medina del Campo 1539, † Salamanca 1600, španj. isusovac i historičar Perua. Djelovao je u Peru kao prof. teologije i misionar Indijanaca i Španjolaca; provincijal (1575—1581). Znamenit svojim kulturno-povijesnim djelima o latinskoj Americi, od kojih je njegova *Historia natural y moral de las Indias*, usorkos znanstvenim zabludama svog vremena, i danas jedno od naj-znatnijih povijesnih izvora za španjolsku Ameriku.

LIT.: Astrain, *Hist. de la Comp. de Jesus en la asistencia de Espana*, 1—IV.; Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, I., Bruxelles-Pariz, 1890; Koch, *Jesuiten-Lexikon*, 1934. M. V.

2. Uriel (Gabriel da Costa), * Oporto 1585, † Amsterdam 1640, racionalistički vjerski filozof. Odgojen kršćanski od roditelja, koji potječu iz židovske obitelji, pobjegao je 1620 u Amsterdam i ondje prešao na židovsku vjeru, ali kad je i nju pobijao, bio je isključen 1623. Njegov *Exame das tradições phariseas* (Amsterdam 1642) bio je osuđen kao pogibeljan za kršćansku i židovsku vjeru. Poslije 15 godina vratio se u sinagogu, ali je ponovno bio isključen, kad se opazilo, da se još više udaljio od vjere. Nije našao mira u duši, pa se ubio ostavivši rukopis *Exemplar humanae vitae*, koji je bio štampan 1687 i kasnije preštampan. Obrađen je u književnosti dramski, na pr. od Gutzkowa.

LIT.: Gebhart, *Die Schriften des Uriel da Costa*, Amsterdam-Heidelberglondon 1922; C. Michaelis de Vasconcellos, *Uriel da Costa*, Coimbra 1922; Klaar, *Uriel da Costa, Leben und Bekenntnis eines Frei denkers*, 1909; Kalmi Baruh, *Uriel da Costa*, Jevrejski narodni kalendar 1937. N. Ž.

ACQUAPENDENTE, Girolamo, * Acquapendente kod Orvieta 1533, † Padova 1619. Izučio medicinu u Padovi kod Gabriella Fallopija, koga je naslijedio na stolici anatomije. Izgradio je znamenitu dvoranu za seciranje pred gledao cima, koja još postoji. Znamenit kirurg i cijenjen praktičar. Pisao mnogo, u starosti osobito o biologiji. Njegova latinska djela su često izdavana i iza njegove smrti, a *Tabulae anatomicae* u osam svezaka čuvaju se u Mlecima. Odičan je biolog. Njemu pripisuju otkriće zalistaka u krvnim žilama. Mnogo je izučavao razvoj životinja. A. je bez sumnje najznamenitiji liječnik u vrijeme talijanske renesanse.

L. T.
ACQUI, grad i lječilište u Piemontu iznad Genove, u humovitom kraju podno Monferrata na lijevoj obali Bormide, koja teče u Tanaro, 164 m iznad mora. U gradu ima 10.000 stan. Od rimskoga vremena (Aquae Statiellae) au poznate sumporne toplice (do 75° C). Najjače vrelo je na samom trgu, a druga su u okolici. Liječe se živčane bolesti, organi za disanje, ženske i kožne bolesti cijele godine. U blizini su ostaci rimskog vodovoda i drugih starina. Acqui je sjedište biskupa od 4. st. sa stolnom crkvom iz 11., kaštelom iz 13. st., mnogim spomenicima znamenitih muževa. Tako stoji u gradskom parku Baronijev kip Norden-skjoldovu drugu Giacomu Bove-u.

V. B.-č.
ACRANIUS (od grč. a »bez«, kranion »lubanja«), kod domaćih životinja izrod bez lubanje ili samo s nedostatno razvijenim kostima ili bez mozga ili redovito s manjkavo razvijenim mozgom. → ■ Izrod.

Lj. J.
ACRE (engl. riječ, u prasvezi s njem. Acker »polje«), engleska i sjeveroamerička mjera tla, 40-4678 ara ili 404678 kvadratnih metara.
ACRUVIUM ili ACRUIUM, latinsko ime za današnji Kotor. Spominje ga Plinije, III., 144. Natpisi se nalaze u C. I. L. III., 1710-16.

ACSADY, Ignác, * 1845, † 1906, mađarski historičar, akademik. Napose obraduje Mađarsku pod turskom vlašću, kmetstvo u Mađarskoj i teški život seljaka kmeta. Obrazlaže sve dublje opreke između mađarske dženrije i narodnih masa. Piše vrlo zanimljivo, a općenito i vrlo objektivno.

BIBL.: *A. magyar birodalom története* (Povijest mađ. države). E. K.

ACT-^{*} Bill.

ACTA APOSTOLICAE SEDIS → Kurija rimska.

ACTA ARCHAELAI. Neki Hegemonius, koji vjerojatno potječe iz Sirije, napisao je u grčkom jeziku djelo protiv sekte maniheizma. Djelo nam je sačuvano od 4. st. u lat. prije vodu. *Arhelaj*, katolički biskup, koji je ovdje po svoj prilici izmišljeno lice, vodi polemiku sa začetnikom toga krivo vjerja *Manesom*, koji je umro 297, te s njegovim učenicom *Turbom*. Ovo je djelo do nedavna služilo kao glavno vrelo za poznavanje sekte maniheizma. Budući da su u najnovije vrijeme pronađena Manesova djela u koptskom je ziku, to su svi dojakošnji spisi napisani protiv maniheizma u velikom dijelu izgubili vrijednost.

J. M.
ACTA ERUDITORUM, u Leipzigu od 1682-1782 izda van časopis, koji je po primjeru franc. *Journal des Savants* (od 1665) i tal. *Giornale dei letterai* (1668) donosio izvratke iz novijih spisa, kritičke prikaze i samostalne rasprave, sve na lat. jeziku. Pokrenuo ga prof. Otto Mencke, a njegov ga unuk od 1732 izdavao pod imenom *Nova Acta Eruditorum*.

G. Š.
ACTA SANCTORUM (Djela Svetaca), jedna od najvažnijih i najopsežnijih hagiografskih zbirki. Prvi im zamac nalazimo u evanđeljima i Djelima Apostolskim pa i u poapostolskim spisima sv. Ignacija antiohijskog, u pismu o mučeništvu sv. Polikarpa i drugim mučeništvima u prvo kršćansko doba. Otvamo ide i Crkvena povijest, koju je Euzebij napisao i kao očevidac popunio u spisu *De Martyribus Palaestinae*. Mučeništva iz prva četiri stoljeća kritično je izdao Ruinart. Uz njih i prije i poslije njih nanizala se razna Kalendarja, Martyrologia, Menologia, Legenda, Passionalia.

Acta Sanctorum u užem smislu oslanjaju se na spomenute zbirke. Glavni im je pokretač i organizator Jean Bolland (Bollandus), * 13. VIII. 1596, † Anvers 12. VI. 1665. Stupivši 1612 u D. I. primio je kasnije čitav zbor učenih suradnika iz istoga reda, koji se i sada zovu bollandišti. Današnji su suradnici H. Delehaye, P. Pelters, M. Coens, R. Lechat. Djelo kritično opisuje život svetaca, počevši od 1. I. prema godišnjem kalendaru. G. 1925 izdan je 64. svezak. Isti pisci od 1882 izdaju kao dopunjak (četiri puta na godinu) dragocjeni časopis *Analecta Bollandiana*. I. P. B.

ACTA SENATUS, spisi o raspravama u rimskom senatu. Isprva su to bile bilješke onoga, koji je predsjedao senatu, a tek pod konac republike poprimaju značaj veće pouzdanosti. Gaj Julije Cezar sabrao je sve te spise u javnoj knjižnici, čime postadoše pristupačni narodu. Službenih novina u našem smislu nije bilo u Rimu. Odluke senata izlagane su na *albumu*, isprva bijelom zidu. Međutim taj način javne kontrole njegova rada postade senatu neugodan, pa ga je August dokinuo. Pojedini pak uglednici, dok su boravili izvan Rima, primali su izvještaje o radu u senatu privatnim obavijestima (*acta rerum urbanarum*).

ACTIO (lat; njem. Tätigkeit, Wirken), djelovanje, činidba, tvorba, proizvodnja, djelo, čin (njem. Tat, Handlung). Kad tvorni uzrok proizvodi neki učinak, to je proizvođenje *actio*. Kad ga proizvodi u nečem drugom, na pr. kad jedno tijelo giblje drugo, govorimo o prelaznom djelovanju. Kad učinak ostaje u uzroku, to je neprelazno ili imanentno djelovanje; takvo je sve životno djelovanje, na pr. prehrana, osjetilno shvaćanje i kretanje, mišljenje, htjenje. Ovim djelovanjem uzrok sam sebe mijenja (giblje), premda je zavisao o drugom. Jedne i druge akcije, prelazne i neprelazne, jesu pripadne (akcidentalne, inherentne), koliko postoje u nečemu, što je neprispadno ili samostojno (substancijalno). Djelovanje u razdaljinu

ili rastojinu (*actio in distans*) jest između dva tijela bez posredovanja. Razdaljina je na pr. između sunca i zemlje, ali sunce dopire svojom snagom posredno i do zemlje; no pita se: može li tjelesni uzrok djelovati uz razdaljinu snage ili sile, kad nema nikog međutijela (u potpuno praznom prostoru) ili kad uzrok ne može djelovati na posredno tijelo? Takvo djelovanje u razdaljinu pretpostavljaju filozofi (dinamisti, jednostavni atomisti, -* Bošković), koji priznaju jednostavne sile s praznim međuprostorom, odnosno jednostavne atome; većina filozofa i prirodoslovaca ne priznaje, da bi postojala takva akcija u razdaljinu.

St. Z.

A. u pravu, jedan od temeljnih pojmova rimskog pravnog sustava, kojega se djelovanje odražuje donekle još i u modernom pravu, ali je ujedno i »jedna od najtežih riječi u ustima rimskih klasičnih pravnika« (Wlassak).

Actio (od agere) znači radnju, djelanje te se primjenjuje u veoma različitim slučajevima. U rimskom procesualnom pravu dobiva svoje tehničko značenje parbenja, koje se sastoji iz svečanog dvostranog djelanja (agere cum aliquo) parbenih stranaka pred rimskim pravosudnim magistratom u svrhu litiskontestacije, t. j. osnivanja i utvrđenja procesa. Jednako se nazivlju i ona sredstva, kojima se stranke kod toga služe (u starije doba usmene riječi i geste — legis actiones, a u novije doba pismene formule; — Rimski civilni proces).

Uz to značenje riječi a. u formalnom smislu vezan je i materijalni smisao te riječi. Subjektivno pravo sadrži u sebi ovlast, da se ostvari procesualnim djelovanjem stranaka. No to će u doba legisactionoga i formularnoga postupka postići samo onaj, kome je zakon ili pretorski edikt stavio na raspolaganje primjerenu akciju ili kome pretor ad hoc za konkretni slučaj odobri neki novi formular akcije. Odatle je bio samo malen korak do toga, da se i ono pravo, koje tužilac određenom akcijom ostvaruje, nazivlje actio. Taj materijalni značaj akcije u smislu procesualno ostvarivoga zahtjeva definira klasični pravnik Celsus: »Nihil aliud est a. quam ius quod sibi debeat iudicio persequendi«, što znači: a. je pravo (ovlast), da se sudbenim putem (zapravo: pismenom formulom, osnivanjem procesa) istjera ono, što se kome duguje.

Na taj materijalni smisao rimske akcije nadovezan je u današnjoj pravnoj teoriji pojam »zahtjeva«, t. j. prava ili vlasti tražiti od drugoga čin ili propust. Takovi zahtjevi izviru iz subjektivnih prava, ali se razlikuju od rimske akcije po momentu sudbenoga istraživanja u obliku napadaja (tužbe), koji je bitan za rimsku akciju, ali nije bitan za današnji pojam pravnoga zahtjeva, jer se on može ostvariti i obranom (ekscepcijom) u procesa, a i izvansud-beno. Osim toga poznaju Rimljani u smislu gornje Celsove definicije samo obvezne zahtjeve, uperene protiv određene osobe ili skupine osoba, dok kasnija teorija pozna i stvar-nopravne zahtjeve, koji nastaju povredom stvarnih prava, a upereni su protiv osobe svakoga povreditelja.

Zbog istaknutog formalnog značenja riječi a. gledaju rimski pravnici prvenstveno na procesualno ostvarivanje prava. Svakom subjektivnom pravu ovlaštenika pripada posebna individualna a., i tek uvođenjem nove akcije uvodi se preko nje i novo pravo. U Justinijanskom i kasnijem pravu taj se odnošaj akcije i prava nestankom formular-noga procesa mijenja, pak u prvi red stupa pravo, a namjesto pojedinih actiones stvara se pomalo pojam jedne akcije, t. j. pojam modernopravne »tužbe« kao jedinstvenog i općenitog procesualnog sredstva, kojim se obraćamo na sudsku oblast s molbom za pravnu zaštitu bez obzira na to, u kakvom smo pravu povrijeđeni.

Rimske akcije dijele se u pojedine skupine (genera actio-num) prema procesualnim, dakle formalnim gledištima obzirom na osobine pojedinih formula ili prema materijalno-pravnim gledištima obzirom na osobine onih prava, koja se tim akcijama ostvaruju. S materijalnog gledišta najvažnija je dioba na *actiones in personam* i *in rem*, t. j. na osobne i stvarne (neosebne) akcije. Prvima se istjeruje osobni (relativni) zahtjev protiv nekog određenog dužnika, koji je stoga dužan upustiti se u proces. A. in rem služi zaštiti stvarnih (apsolutnih) prava, kao na pr. prava vlasništva, i uperena je po rimskom klasičnom pravu izravno protiv stvari. Zato se tuženi posjednik stvari ili onaj, koji je došao u opreku s tužiteljevim stvarnim pravom, ne mora upuštati u proces, ako stvar prepušti tužitelju.

LIT.: M. Wlassak. *Actio* u Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, sv. I. str. 303-325. M. H-t.

ACTION FRANÇAISE, L', dnevnik, osnovan u Parizu 1908, središnji organ francuskih rojalista, koji se okupljaju oko organizacije »Ligue d'Action Française«. Propagira »nacionalne interese i javno dobro«, integralni nacionalizam, zalaže se za prvenstvo katolicizma u Francuskoj, teži za uspostavljanjem nasljedne, tradicionalne, antiparlamentarne i decentralističke monarhije. Politički ravnatelj Charles Maurras razvija teoriju o monarhiji, Jacque Bainville, jedan od osnivača rojalističkog pokreta, obraduje vanjsku politiku, dok Léon Daudet, pristaša antisemitskog pokreta, radi najviše u polemičkom smjeru. I list i pokret imaju značajniji utjecaj samo među inteligencijom, osobito mladom, dok u širim narodnim redovima nemaju odziva. Radi ideoloških razloga A. F. je bila dulje vremena osuđena od Crkve.

LIT.: Weil G., *Le Journal, origines, évolution et rôle de la presse périodique* (Bibliothèque de synthèse historique), Pariz, Encyclopédie Française, sv. XVIII. (La civilisation écrite, 3me partie, La revue et le journal). J. N.

ACTIVITAS (lat.), djelatnost, tvornost, uzrokovanje (uzročnost, kauzalnost), aktivitet, aktivnost. Tko je na pr. zaposlen pri izgradnji kuće, kažemo, da je tvornik ili proizvođač, koji otuda proizlazi; ako taj uzrok radi zato, da time dođe do novca, ta je svrha (lat. *finis*) uzrok, koliko potiče na rad, pokreće tvornik uzrok na djelovanje. Aktivnost, iz koje to djelovanje proizlazi, može biti tvorna ili proizvodna i svršna (finalna). Obično se izrazom uzročnost (lat. *causalitas*) misli na odnos egzistencijalne zavisnosti o tvornom ili djelatnom uzroku, na pr. da je kuća počela egzistirati ili da je nastala, to zavisi o djelatnom uzroku; a Izraz finalnost (grč. *teleologia*) označuje djelatnu upravljivost prema svrsi. Pozitivistički filozofi misle, da u svijetu nema uzročnosti, nego je samo sljedovna (sukcesivna) po vezanost događaja, koji se sastoje u izmjeni gibanja; kantovski filozofi uče, da je uzročnost samo poseban misaoni način, kojim spajamo osjetilne pojave. Ontologija objašnjava, kako samoopažanjem ili usebnim iskustvom pronađemo aktivnost, na pr. kad hotimično maknemo rukom; noetika dokazuje, kako sve, što se zbiva (nastaje, počinje egzistirati), mora imati svoj uzrok (*načelo uzročnosti*). Kad toga prirodne nauke ne bi priznavale, ne bi ni mogle istraživati uzroke u realnom svijetu. Time, što u promjenama začne nešto takvo egzistirati, čega ispred toga nije bilo, biva to egzistencijalno zavisno od nečega drugog, što upravo zovemo uzrokom, koliko svojom aktivnošću omogućuje egzistenciju. Kozmologija dokazuje opstanak tvornih i svršnih aktivnosti u svijetu. St. Z.

ACTON, staro predgrađe Londona na zapadu, u grofovi Middlesex, nekada pod šumom; u posjedu london skoga biskupa već od 13. st. U vrijeme republike središte puritanstva. Naselje raste vrlo brzo: 1861 g. 3151 stanovnik, a sada 65.000. N. Z.

ACTON, I. John Emerich Edward Dalberg, * 10.1. 1834, † 19. VI. 1902, engleski povjesničar i političar, učenik kardinala Wisemana i teologa Dollingera. Kao vođa liberalnih kraljica u Engleskoj istakao se neprijateljskim držanjem prema dogmi o nepogrešivosti pape na koncilu u Rimu (1870). G. 1895 postao je profesor moderne povijesti na sveučilištu u Cambridgeu i zasnovao *Cambridge Modern History* (1899—1912). A.R.

2. John Francis, * Besançon 1737, † Palermo 12. VIII. 1811, najprije u francuskoj, onda u toskanskoj vojnoj službi (vojna protiv Alžira 1774), a od 1778 u službi na-puijskog kralja Ferdinanda IV. organizirao je vojsku i mornaricu. Kao štićenik napuljske kraljice, habsburške princeze Karoline Marije, sestre Marije Antoinette, provodio je anglofilsku politiku, proganjajući pristalice franko-filske politike i slobodarskih ideja. Na pritisak Francuza, koji su bili osvojili gornju Italiju, morao je 1804 odstupiti, a kad su Francuzi osvojili i južnu Italiju, pobjegao je 1806 na Siciliju.

LIT.: A. Simioni, *Le origini del risorgimento politico dell' Italia meridionale*, Messina 1925, I. sv.

ACTUS (lat; grč. *energeia*, *entelecheia*), čin, djelo, ostva-renost, zbiljnost, savršenost; aktuiranje, uzbiljenje, ostvarenje, usavršenje. *Aristotel* je do toga pojma došao kritikom dvaju ekstremnih nazora: *Heraklitova* i *eleatskoga*. Heraklit je učio, da »sve teče« (panta rhei),

sve je samo zbivanje, događanje, gibanje, promjena. Može li biti gibanja, pita Aristotel, bez nečesa, što se giblje, mijenja, t. j. bez nosioca promjene ili prijelaza od ne biti na biti, od jednog stanja i određenja u drugo? Kad bi promjenom neprestano nečesa nestajalo, da baš ništa trajno ne ostaje, otpala bi razlika između biti i ne biti, a time i razlika između svake istine i neistine. Mora dakle osim promjene nešto egzistirati, što se razlikuje od same promjene ili prijelaza, te je zbiljski ili *aktualni* bitak. Eleačani priznaju takav bitak, a ne priznaju gibanja: iz ničesa ne može nešto nastati, ako li je pak ispred nastanka već postojalo, ne može tek nastati. Tu poteškoću rješava Aristotel time, što između ništa i aktualnog bitka postavlja moguću ili *potencijalnu* bitak (on en dynamei, lat. ens in potentia), t. j. nešto se mijenja na taj način, da je pred tim bilo samo realna (egzistentna) moć ili mogućnost (dynamis, lat. potentia). Dvostruki je dakle realni bitak: aktualni i potencijalni, zbiljski i mogući, a ovaj drugi ne egzistira sam po sebi ili u sebi, nego u nečem drugome, na pr. biljka, koliko potencijalno postoji u sjemenu, a kad je izrasla, znači aktualni bitak. Subjekt mijenjanja ili prijelaza nije samo aktualan, jer tako ne bi ni bilo prijelaza, a nije ni samo potencijalan, iz istog razloga: dakle je dijelom potencijalan, dijelom aktualan. Svaku promjenu naziva Aristotel gibanje, pa ga definira: uzbiljenje (entelecheia, actus) nekog bića koliko je u mogućnosti. U samom je pojmu gibanja uključena razlika između aktualnog bitka i potencijalnoga, koji po sebi još nije egzisten-tan, ali je toliko realan, što je osnovan u realnoj dispoziciji nečeg drugoga. Zar ćemo reći, da je netko sposoban djelovati, samo kad aktualno djeluje, a nije li djelovanje, i kad ga taj čas nema, realno osnovano u osposobljenju, po kome je dočično djelovanje moguće! Inače bi trebalo reći, da je netko kraj svoga vida slijepac, jer taj čas ne gleda, a kada gleda, odjedamput opet i ne bi bio slijepac. Čovjeku pripadaju djelovanja, kojih ne živa bića nemaju, na pr. mišljenje, htijenje, učenje, govorenje, pa se ne može s pravom poricati, da ta djelovanja, kad jesu aktualna i kada to nijesu, pretpostavljaju u subjektu osposobljenje, po kome bivaju moguća.

Za svako se usavršavanje, na pr. za učenje u glazbi ili u govorništvu, traži izvjesna dispozicija, u kojoj se savršenost realno osniva. Postanak biljke nije u jednakom odnosu prema kamenu i prema sjemenu. Svaki liječnik znade, da ima realnih dispozicija za zdravlje i za bolest. Ni smrti ne bi bilo bez realne pretpostavke, da je organizam sastavljen i raspadljiv. Ljudi radaju ljude, od životinja se radaju životinje, a biljke proizvode biljke, i to sve tako različito, jer aktualni bitak proizlazi iz realne (a ne samo misaone) mogućnosti. Ona je nešto takvo, što egzistira u stvarnom osposobljenju (dispoziciji), a samo po sebi još nije zbiljsko. Tek promjenom postaje zbiljsko, nešto drugo, što više nije samo u stanju mogućnosti, i zato kaže Aristotel, da je realna moć počelo (grč. *arche*, lat. *principium*) promjene s obzirom na nešto drugo — bilo da promjenu proizvodi, bilo da je prima. U prvom je slučaju moć *aktivna* (djelatna, tvorna, proizvodna), u drugom *pasivna*

(trpna, prihvatna). Aktivna je time, što se odnosi na akciju ili djelovanje, a sva su djelovanja u svijetu promjene ili gibanja (ne samo u lokalnom smislu, nego istoiznačno sa svakom promjenom), i stoga veli Aristotel za aktivnu moć, da je počelo gibanja. Pasivna je moć u subjektu osposobljenje da primi promjenu, t. j. ona je počelo u subjektu podobnom da »pretrpi« ili primi nešto — ne samo djelovanje, nego bilo kakav bitak (pripadni, akciden-talni, na pr. neku količicu i kakvoću, odnosno supstanci-jalni). Što god biva aktualno, ima svoj početak u pasivnoj moći (zato je i nazvana počelo, princip); što god nastaje, imade svoj bitak i djelovanje od drugoga, jer je pasivno (prihvatno, gibano ili mijenjano). Ta je istina upravo sadržana u načelu *uzročnosti*: što god se gib 1 je, mora se gibati od drugoga (i kad subjekt samoga sebe giblje, nije identično gibati i biti giban). Budući da sve aktivne moći u svijetu nastaju, zato su one ujedno pasivne, t. j. svaka sposobnost djelovanja, koja je nastala, eo ipso je primljena, pasivna; njezin bitak nije istovjetan s djelovanjem. Gdje bitak nije primljen, gdje nema pasivnosti, a tako je u Bogu, tu je bitak i djelovanje isto, tu je sama aktualnost ili *čisti akt* (lat. *actus purus*). U nastalim je bićima nasuprot realno moguću bitak uzbiljen ili ostvaren, postao je zbiljski ili aktualan, t. j. nešto određeno, upravo akt, koji prema mogućem bitku znači savršenost i zato je nazvan ente-lecheia (grč. en »u«, telos »svrha«, echein »imati«), dok energiea označuje zbiljski bitak s obzirom na djelovanje. Budući da akt znači zbiljnost, kojom je nešto moguće uzbijeno, zato su oba pojma — aktualno, potencijalno — kore-lativna, t. j. potencijalno je kao priprava za akt, a on je opet uzbiljenje potencije; oba su značenja međusobno povezana.

Razlikovanje realnog bitka u zbiljski i mogući, aktualni i potencijalni, služilo je Aristotelu (i čitavoj skolastičkoj filozofiji njegova smjera) osnovicom sustavno izgrađene filozofije, pa zato imadu oba pojma u povijesti filozofije fundamentalno značenje.

LIT.: Manser, *Das Wesen des Thomismus*, Freiburg (Schweiz) 1935; Fuetscher, *Akt und Potenz*, Innsbruck 1933. SL Z.

ACTUS POTENTIARI (lat. »nasilna djela«), pravni realni delikti staroga hrvatsko-ugarskog prava, kojima se nekomu nanosila protivpravna sila. Razlikovalo se veće nasilje (*potentia maior*) od manjega (*potentia minor*). Veća su nasilja bila taksativno u zakonu navedena, a manja je sud, kao takova, po vlastitu nahodjenju utvrđivao. Ranije se veće nasilje moglo samo protiv plemića počiniti: ako bi, naime, tko provalio u dom plemićev ili zauzeo njegov posjed, ili ako bi ga ograničio u ličnoj slobodi, zlostavio ili usmrtio. Međutim za Karla III. su, u prvoj polovini 18. st., proglašeni takovi napadaji na ličnost i onda većim nasiljima, ako su bili upereni protiv neplemića državnih službenika u povodu vršenja njihova zvanja, ili protiv članova sabora zbog kakovih njihovih žalbi na saboru, zatim protiv članova županijskih skupština i sudskih prisjednika, pa protiv članova povjerenstava, koja su potraživala odbjege kmetove ili istraživala vojničke izgrede, a onda i svako osakaćivanje rodaka do četvrtog koljena, pa povreda pismeno zajamčenog slobodnoga prolaza (*salvus conductus*) i ponovno odbijanje ovrho voditelj a (*repulsio*). Od tog su se doba oni raniji slučajevi većeg nasilja protiv plemića nazivali »starima« i poznati su u vrelima pod nazivom »quin-que casus antiqui«.

Veće se nasilje kažnjavalo gubitkom glave ili konfisciranjem imovine. Izbor je u toj alternativni pripadao povrijeđenom tužiocu. Međutim, u postupku se protiv žena, duhovnika i rodaka moglo tražiti samo konfisciranje imovine, ali ni oni nijesu mogli zahtijevati počiniteljevu glavu, ako bi njima bilo veće nasilje naneseo. Gubitak se imovine, pri tome, smatrao otkupom glave, pa se razlikovala veća i manja otkupnina. Manja se sastojala iz punog homa-gija delinkventu va, a plaćala se povrijeđenom u sporovima između duhovnika i svjetovnjaka. U svakom se pak drugom slučaju osuđivalo na veću otkupninu, koja se sastojala od čitave imovine počiniteljeve. Od tako naplaćene veće otkupnine pripala bi Vs povrijeđenom tužiocu, a preostale Vs sucu.

Kazna za manje nasilje bila je uvijek samo globa i to, po pravilu, u iznosu homagija delinkventova. Nego ako bi vlastelinski podanik (kmet ili sluga) počinio manje nasilje protiv plemića, onda bi na zahtjev povrijeđenog bio vlastelin dužan, da putem svoga suda pritegne delinkventa na

zadovoljštinu. Ako bi se vlastelin kratio udovoljiti toj svojoj dužnosti, onda bi se on, na tužbu povrijeđenog pred podžupanovim sudom, osuđivao na globu, kao da je sam počinio nasilje, a usto i da plati homagium delinkventov i naknadi povrijeđenom štetu i pamične troškove. Takav se postupak nazivao »processus impensionalis«.

M. L-ć.

ACUMINCUM, rimski stalni logor u Donjoj Panoniji. Prema Tabula Peutingeriana to je današnji Slankamen, gdje su se našli i natpisi, C. I. L. III., 3252 i 3253.

LIT.: W. Tomaschek u Pauly-Wissowa, *Realencyclopaedie*, I., 338.

Z. D.

ACUNA, Cristobal de, * Burgos 1597, † Lima posl. 1675, španj. isusovac (od 1612). Kao misionar pohodio je Paraguay, Chile i Peru. Pratio je generala Texeiru pri istraživanju rijeke Amazonke i izdao opis putovanja, koji je ušao u mnoga geografska djela, izdana na raznim jezicima.

LIT.: Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, I., Bruxelles-Paris 1890. M.

ACUSTICUS VIII, moždani živac → Mozak.

AČA (Acsa, Acha, Aca, Agha — vrlo često lično ime nepoznata značenja), plemićka porodica mađarskog podrijetla, koja se naselila u srednjovjekovnoj Slavoniji vjerojatno u doba kralja Ladislava (g. 1091) i stekla kraljevskim darovnicama imanja od potoka Stenjeva kod Zagreba do Sutle i Gornje Stubice u Zagorju. Možda rođaci tadašnjeg ostrogonskog nadbiskupa Ache. Prvi po imenu poznati član ovog plemena je Vratislav (Vratislavus de

Zagrabia, filius Vratislai, između g. 1198 i 1217), koji vrši g. 1209 čast zagrebačkog župana. U borbi između kralja Emerika i njegova brata hrvatskoga hercega Andrije pristaje s braćom uz posljednjega i pruža mu zaklonište. Pojedinci de genere A. javljaju se od 1242 do 1342, kada nestaje ovo plemensko ime, a zamjenjuje ga ime Arlanda (Rolanda), vjerojatno potomka Vratislava (de genere Arlandi, Arlanth). Arlan-dovići su gospodari tvrdog Susjedgrada, koji se pod tim imenom spominje prvi put g. 1287. Po njemu dobivaju pri-djevak de Zomzedvar, kada postaju g. 1345 slavonski velikaši. Plemenski posjed dolazi g. 1439 ženidbom s Dorom, kćeri Ivana (IV.), u ruke Andriji Heningu. Pleme izumire negdje poslije g. 1482. Od 2. pol. 13. st. česte su u njemu borbe radi diobe. »Ovo stalno svadanje bitna je jezgra i sadržina historije porodice Arlandovića...« (Šišić). VI. Mažuranić zastupa, protivno Lj. Ivančanu i F. Šišiću, mišljenje, da plemo A. nije mađarskog podrijetla. Dokaz mu je velik broj hrvatskih imena u njemu i nadimak Tót (Thouth ili Thot, od g. 1340 dalje) u značenju Slovinac (Slavonija — Slovinje).

LIT.: Lj. Ivančan, *Vratislav i plemo Aka*, Vjesnik zem. arhiva, VI., Zagreb 1904; F. Šišić, *Seljačka buna od 1573*, Jug. Njiva, VII., Zagreb 1923 (L); VI. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, s. v. Aka. J. S-k.

ADA, mjesto u Bačkoj, 13.000 stan., spominje se u 17. st. potkraj turskoga gospodstva. Nakon ukinuća vojne krajine u Bačkoj 1741 počinju se u A. kolonizirati Mađari. Od 1751 A. je pripadala potiskoj krunskoj oblasti, a 1848 pripojena je Bačkoj županiji. Stanovništvo A. se bavi ratarstvom i stočarstvom. A. ima i srednju gospodarsku školu.

P.P.

ADABALDUS, učenik Alkuina, monah samostana sv. Martina u Toursu, prepisivač knjiga. Među ostalim prepisao je jednu zbirku djela sv. Augustina. Njegovi se radovi broje među najljepša poluuncijalna djela.

ADABAZAR, grad u Maloj Aziji na rijeci Sakariji, 85.523 stan., na staroj cesti od Carigrada na istok, željez nička pruga priključuje se Anadoljskoj željeznici. Svična i lanena industrija, izvoz duhana i kože. M. Š.

ADAD, sumersko, babilonsko i asirsko božanstvo pri rodnih fenomena vjetera i bure, kakvih personifikacija po znaju i religije drugih naroda (ispor. njem. *Wodan*, skandinav. *Odin*, ime nastalo od njem. *wehen* »puhati«). Kao rimski bog *Jupiter Pluvius* i germ. božica *Frey a* šalje i Adad bla gotvornu kišu poljima i vinogradima. Ali kada se razbjesci, baca munje na ljudska naselja, a kao bog rata tamani ne prijatelje poput germ. boga Tora, koji svojim čekićem (simbolom munje) ubija divove. Adadu je svet blijesak, a stovali su ga u prilici golema bika. G. Š.

ADAGIO (tal. „lagodno“, „široko“, „otegnuto“), oznaka tempa neke skladbe, ali često i naziv nekog dijela (stavka) složene kompozicije, na pr. sonate, simfonije i si.; u takvim je kompozicijama a. obično drugi dio (stavak). Naziv a. počeo se upotrebljavati već početkom 17. st. Kad se naziv a. upotrebljava za oznaku tempa, često mu se dodaje i

poneki pridjev, kojim se označuje poblize sam tempo, ali i način izvođenja odn. izražaja same kompozicije. Tako se označuje na pr. *adagio assai* t. j. vrlo široko; *adagio di molto*, t. j. vrlo široko; *adagio cantabile* t. j. široko raspjevano; *adagio patetico* t. j. široko sa zanosom; *adagio pe sante* t. j. otegnuto i teško; *adagio sostenuto* t. j. rastegnuto u širinu. Z. G-č.

ADAKALE, otok na Dunavu blizu Oršove. Do 1913 bio je nominalno pod turskim suverenitetom, kao enklava iz među Ugarske, Srbije i Rumunjske, a zapravo bez gospo dara. G. 1913 zaposjela ga je Austrougarska, a iza svjetskog rata pripao je Rumunjskoj. Ima oko 300 stan., uglavnom Turaka, koji se bave ribolovom. Na otoku se nalaze ruše vine austrijskih utvrda iz 18. st. Za prvog srpskog ustanka 1804 uhvatiše i pobiše na Adakale četvoricu dahija na bijegu iz Beograda. Z. D-i.

ADAKALKA ***Vinova loza.**

ADALBERON, I. Eppensteinski (po gradu Eppensteinu blizu Judenburga na gornjoj Muri). Prije g. 1000 naslijedi svoga oca kao krajiški grof (Markgraf) Karantanske marke; 1012 steče i vojvodinu Korušku. Optužen zbog veleizdaje bi skinut 1035. Da se opet dokopa vlasti, potraži vezu s Hrvatima, ali se između Koruške i Hrvatske zabijala kao klin Slavinska marka pod carevim pristašom krajiškim grofom Vilimom II. A. ga doduše ubije 1036, no protivnici bijahu tako jaki, da je morao napokon pobjeći u Bavorsku. Lj. H. 2. A., **Reimski**, † 989, nadbiskup, potekao iz moćne feudalne porodice na Rajni. Postavši 969 nadbiskupom u Reimsu, nastojao je oko duhovne obnove crkve, boreći se na brojnim biskupskim sinodama protiv rasipnosti visokoga klera, sileći kanonike na zajednički život, što više nadomješćujući ih monasima. Premda je 979 Ludo vika V. okrunio za francuskog kralja, ipak se A. zagrijavao za politiku Otona II. i III. i podupirao ih u njihovu nastojanju oko svjetskog imperija. U prijestolnim borbama franc. feudalaca iz smrti Ludovika V. odlučio se za Huga Capeta i okrunio ga 980 krunom francuskih kraljeva.

ADALBERT, sv. → **Vojtjeh.**

ADALJA (turski Antalya, starogrčki Attaleia, za križara Satalija), grad sa 25.000 stan., velika luka na južnoj obali Male Azije, ali zamuljena, pa ne dopušta većim brodovima da sidre u njoj, već stoji izvan luke; željeznica u Smirnu škodila je mnogo A., koja je ipak ostala sabira-lište kapitala bogatog vilajeta Konija. A. je znamenita u historiji srednjega vijeka; tu je imao svoje sjelo Kilij Arslan, tu je prolazila vojska francuskog kralja Ljudevita VII. 1148, a tu je stao i engleski kralj Rikard Lavljeg srca, prije nego je osvojio Cipar. Zauzeše je konjiški Seldžuci, onda postade glavnim gradom pokrajine Tekke; poslije gospodstva Venecije i Genove zauze je 1432 sultan Murad II. Traktatom od 10. VIII. 1920 u Sèvresu dobi Italija ekonomski mandat nad A., ali je već 1921 prepusti Turskoj.

M. Š.

ADALIN (nyctal), gorki bijeli kristalinični prašak, brom dietilni acetilo-karbamid. Uspavljuje i ublažuje boli, a manje je otrovan od hipnotika barbiturne kiseline (veronala, medinala, luminala); djeluje tek poslije jednog sata.

A. V.

ADAM (hebr. «od zemlje stvoren»), ime prvog čovjeka, praoca roda ljudskoga; Bog je Adamu kao najodličnijemu zemaljskom stvoru stvorio tijelo posredno od zemaljskih elemenata, udahnuvši mu neumrlu dušu, po kojoj je čovjek sličan Bogu. Adama je Bog obdario: 1. naravnim darovima: razumom i slobodnom voljom; 2. svrhunaravnim darovima: milošću posvetnom i posinjenjem Božjim; 3. mimonaravnim darovima: izvanrednim ulivenim znanjem, slobodom od požude, tjelesnih bolova i smrti. Bog učini, da Adam tvrdo usne, i tada načini od njegova rebra tijelo prve žene Eve. Mogli su sretno živjeti u raji zemaljskom, ali uz uvjet, da u znak vjernosti Bogu ne uživaju ploda s drveta spoznanja dobra i zla. Pod tim uvjetom mogao je Adam sačuvati sreću ljudskoga roda svemu potomstvu. Pakošću đavla, koji se poslušio zmijom, dali su se prvi ljudi zavesti. Prekršili su Božju zabranu, jeli su od zabranjena voća i tako počinili grijeh, koji postade nasljedan za sve ljude. Prozvan bi istočnim grijehom, jer istječe od prvih ljudi. Po njemu je čovjek izgubio svrhunaravne i mimonaravne darove, a u naravnim kao da je postao ranjen: razum mu potamnio, volja oslabila i postala sklona zlu. Ali da se ipak omogući spasenje čovjeka, Bog obeća prvim ljudima Spasitelja. Zbog grijeha istjerani su prvi ljudi iz raja, i otada počinje njihov

mukotrpan život. Adam je poživio 930 godina. Adam i Eva porodiše *Kaina*, *Abela*, *Seta* i još mnogo drugih sinova i kćeri. Njihov se spomen slavi 24. prosinca uoči Božića, da se tako istakne opreka između prvog Adama, koji je upropastio ljudski rod svojim grijehom, i drugog Adama, Krista, koji je ljudski rod spasio od grijeha. J. O.

Midraš, t. j. židovski tumač sv. Pisma, utjecao je na kršćanske i muslimanske legende o prvom čovjeku. Kršćanska legenda je i dramatzirana. Najstarija dramska obradba, nastala u Francuskoj u 12. stoljeću. **Representacio Adae** (Crkveno

prikazivanje o Adamu). Ispor. u staroj hrv. književnosti: *Koleda o Adamu i Evi*. G. Š.

ADAM, I. umjetnički zlatar. Živio i radio početkom 17. st. u Vojvodini. Bio protomajstor zlatarskog ceha u Rosicama.

Foto Stuhle ADAM S

LIT.: V. Petrović-M. Kašanin, PORTALA TROGIRSKJE KATEDRALE *Umjetnost u Vojvodini*, 1927, str. 67. Z. S. M.

2. Adolphe Charles, * Pariz 24. VII. 1803, † Pariz 3. V. 1856, proslavljeni francuski operni skladatelj. Bio je učenik Boieldieua na konzervatoriju u Parizu, te je najprije istupio sa skladbama za klavir, popijevkama i si., a poslije se latio skladanja opera. Od njegova 53 scenska djela najveći je uspjeh postigla komična opera *Le postillon du Lonjumeau* (prva izv. u Parizu 1836, prva izv. u Zagrebu 1899). Vrlo je uspjela i opera *Si j'étais roi* (Da sam kralj). U Zagrebu je izveden i njegov balet *Gizela* (prva izv. 1897).

LIT.: J. F. E. Halévy, *Notices sur la vie et les ouvrages de A. A.* Pariz 1859; A. Pougin, *A. A.*, 1877. S. S.-i.

3. A. Bremenski, † oko 1085, najraniji i najznamenitiji historičar i geograf sjeverne Njemačke srednjega vijeka, ka nonik i skolastik, t. j. predstojnik biskupske škole pri stolnoj crkvi u Bremenu, suvremenik nadbiskupa Adalberta. Potonji je pomoću cara Henrika IV. za borbe o investiture htio u Bremenu osnovati nordijski patrijarhat, nezavisan o papi. Adam je napisao *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* (Djela biskupa hamburške crkve) u 4 knjige.

Mnoge vijesti o sjevernim narodima Skandinavije pripio mu je danski kralj Sven Estridson. To je djelo ujedno je dan od najvažnijih izvora povijesti zapadnih Slavena, koji su stanovali u ranom srednjem vijeku oko Labe. Pripio je jedanje dopire do smrti nadbiskupa Adalberta. Izdanje u *Monumenta Germaniae historica*.

LIT.: O. Schmiedler, *Henrich IV. und seine Helfer im Investiturstreit* Leipzig 1927. Q. §.

4. A. de la Halle, * Arras oko 1235, † Napulj 1285, francuski trubadur. Jedan od najboljih predstavnika muzičkog i pjesničkog pokreta u Ar rasu. Pisao je ljubavne pjesme, motete, rondoe i kazališne igre. Oko 1260 prikazan je njegov igrokaz *Le jeu de la feuilée*, ou *Le jeu d'Adam* (Igra o smokvinu listu ili o Adamu), komedija protkana satrom na građane Arrasa. Taj i *Le jeu de Robin i Marion* (Igra R-a i M.), pastorale, najstariji su primjeri francuske opéromique. G. 1282 slijedi Karla anžuvinskog u Italiju, gdje je prikazivan *Robin i Marion*.

LIT.: Henry Guy, *Essai sur la vie et les oeuvres littéraires du trou vère Adam de la Halle*, 1898; A. Guesnon, *Adam de la Halle et le Jeu de la Feuillée*, 1917. D. St.

5. Guillaume (Guillelmus Adae), dominikanac iz južne Francuske. Bavio se dugo na Istoku (Perzija, Indija, Jermenska, Bizant); oko 1324—1341 bio je nadbiskup u Baru. Adam je svakako pisac djela *Directorium ad passagii*

um

faciendum ad Terram Sanctam, 1332, posvećenog francuskom kralju Filipu VI., koje sadrži dragocjene podatke za historiju Srba i pored vrlo neprijateljskog stava pisca prema »šizmatičimac«. Spis je ranije pripisan nekom Brocardu (Pseudo-Brocardus). U novije vrijeme izražena je sumnja, da je Adam pisac *Directorium*-, ali, čini se, bez dovoljno osnova.

LIT.: St. Novaković, *Godišnjica N. Čupića 14* (1894); Ch. Kohier, *Recueil des historiens des croisades* (Documents arméniens, II., 1906); isti, *Revue de l'Orient latin*, XII., 1909; M. Sully, *Vjesnik zem. arhiva*, XIII., 1911; O. Görka, *Anonymi descriptio Europae orientalis*, 1916; M. Tur-ković, *Avinjonske pape i srpske zemlje*, 1934. M. J. D.

6. Juliette **Lamber**, * Verberie 4. X. 1836, jedna od naj aktivnijih žena javnog života Francuske u 19. st. Pratila je živim učestvovanjem politička strujanja u zemlji. Njen sa lon su posjećivali književnici i političari, a kao svijesnu i borbenu republikanku cijeni je Gambetta. Protiv papinske zemaljske moći piše knjigu *La Papauté* (Papinstvo), 1860, i slavi Garibaldija. Zalaže se za odmazdu protiv Nijemaca, a za rusko-francusko prijateljstvo. Od 1873—1909 piše uspo mene iz političkog života poslije 1870 i o opsadi Pa riza. G. 1879 osniva *La nouvelle Revue* (Nova revija), u kojoj suraduju videniji književnici. U romanima *Païenne* (Poganka), 1883; *Chanson des nouveaux époux* (Pjesma no vih supruga), 1883; *Grecque* (Grkinja), 1877; *Laide* (Rugoba), 1876, i dr., brani slobodarske i donekle poganske ideje, a iz svakog spisa izbija mržnja na klerikalizam. O sebi je napi sala romane *Le Roman de mon enfance* (Roman moga dje tinjstva), 1902, *La Vie des âmes* (Život duša), 1919, *Chrétienne* (Kršćanka), 1913. U posljednjim knjigama priklanja se kršćanstvu. Cijeli se život borila za pravo žene na svim područjima, pa je ustala na obranu comtesse d'Agout i George Sandove.

LIT.: A. Elliot, *Mme Adam*, Pariz 1922. D. Št.

7. A., kotorski biskup (1349—1352). Nestalno je, s koje je biskupske stolice bio od Klementa VI. premješten na kotorsku, kao i koje je narodnosti.

LIT.: Farlati, *Illyricum Sacrum*, VI. I. S.

8. A., porodica njemačkih slikara podrijetlom iz Nörd-lingena. Najznatniji su njeni članovi: *Albrecht*, slikar ži votinja i bitaka (1786—1862), dvorski slikar Eugène Beau- harnaisa, veličao je Napoleonove pobjede velikim slikama, bio 1812 u Rusiji, a djelovao kasnije u Italiji; *Heinrich*, slikar pejzaža (1787—1862); *Benno* (1812—1892), slikar ži votinja; *Eugen* (1817—1880), slikar bitaka i vojničkih pri zora.

LIT.: Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, I., Leipzig 1907. A. Sch.

9. A., opat sv. Bartula na Kapitulju kod Knina, bio je kancelar hrvatske dvorske kancelarije za kralja Petra Kre šimira oko 1067.

LIT.: Rački, *Documenta*; Šišić, *Genealoški priloz*, 1914, 69. M. B. a.

10. Paul, * Pariz 1862, † Pariz 1. I. 1920, francuski pisac, učenik E. Zole. Pod utjecajem Zolina naturalizma piše ro mane *Chair molle* (Meka put), 1885; *Le Thé chez Miranda* (Caj kod M.), 1886; *Jeunesse de Manuel Héricourt* (Mladost M. H.), 1891. O porodici Héricourt (zapravo Adam) piše tetralogiju: *La force* (Sila), 1899, *L'Enfant d'Austerlitz* (Di jete A-a), 1901, *La Ruse* (Lukavstvo), 1903, *Au Soleil de Juillet* (Na srpanjskom suncu), 1903. *Le Lion d'Arras* (Lav od Arrasa) je završna knjiga ove epopeje o jednoj obitelji. A. je dobar slikar masa, dobar opažac, a kroz djela mu se provlači filozofska nit spojena sa studijem socijalnih pi tanja. Romani su mu puni života, natrpani problemima i snažnim pothvatima junaka, pa se često gubi ravnovjesje tako zvane harmonične cjeline: *Mystère des foules* (Miste rij masa), *Les coeurs nouveaux* (Nova srca). A. je obojio mnoge stranice lirizmom, a u dodiru sa simbolizmom znao je biti i nejasan.

LIT.: Maclair C., *Paul Adam*, 1920; Jean Desthieux, *Le dernier des encyclopédistes, Paul Adam*, 1928. D. St.

11. Robert, * Kirkcaldy 1728, † London 3. III. 1792, škotski arhitekt. Učio je od 1754 dalje u Rimu, gdje je naročito proučavao ruševine rimskih terma. U Rimu se upoznao s francuskim arhitektom Charles Louis Cléris- seau-om, s kojim je 1757 došao u Split, da snimi Diokle cijanovu palaču. Clérisseau je izveo crteže palače, koji su kasnije poslužili (rezali su ih u bakar Bartolozzi, Zucchi, Santini i drugi) kao ilustracije za Adamovo djelo *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro*, London 1764. Clérisseau je Dioklecijanovu palaču velikom fantazijom rekonstruirao. Bulić ističe, da je to monu mentalno djelo od velike vrijednosti, iako je u njemu Dioklecijanova palača rekonstruirana prema osobitim na- zorima autora, naime u pretpostavci, da je palača sagrađena u potpunosti simetriji, t. j. da je Dioklecijan sagrađio polovicu južnog dijela palače prema moru za svoje odaje, a isto tako za kolegu Maksimilijana, koji se istodobno kao i on odrekao prijestolja, ali nije nikad došao u palaču. Malone svi oni, koji su se kasnije, sve do posljednjih vremena, bavili palačom, slijedili su Adama ili. bolje rečeno, ponavljali ga, a kadikad i loše. — Vrativši se u Englesku obrazovao je Adam u zajednici sa svojim bratom Jamesom novoklasicistički arhitektonski stil (t. zv. Adamov stil), u kojemu su izgradili čitave ulice i trgove. Tako u Londonu Adelphi Terrace, u Edinburghu sveučilište i Register House, kod Derbyja Kedleston Hall. Svoj stil primjenjivali su i pri unutrašnjem uređaju i pokuca stvu. Najznatniji muzevi onodobne Engleske bili su prisni prijatelji Adamovi (Hume, Robertson, Adam Smith).

LIT.: *The works in architecture of Robert and James Adam*, London 1778—1822, novo izdanje 1902; J. Swarbrick, *Robert Adam and his bro thers*, London 1916; A. T. Bolton, *The Architecture of Robert and James Adam*, London 1922; Don Fr. Bulić, *Razvoj arheoloških istraži*

vanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij. Zbornik Matice Hrvatske o tisućoj godišnjici hrvatskog kraljevstva, Zagreb 1925. A. Sch.

ADAMAC, župan ninski, spominje se kao svjedok u ispravama više puta od 1067 do 1078. Tako u ispravama kralja Petra Krešimira 1067, 1069 i 1072, u darovnici Radovana 1070, braće Sovine, Desimira, Petra, Grimela i Slavca 1072, Večenega 1073 i kralja Zvonimira 16. IV. 1078.

LIT.: Rački, *Documenta*. M. B. a.

ADAMANTINOMA (grč. adamas »najtvrde«, »gleda«) je tumor čeljusti, koji se razvio od epitela glednog organa. Najčešće ga nalazimo u donjoj čeljusti, a može narasti do veličine jajeta. A. može biti kompaktan ili mjehurast; obično ne pravi metastaze (v.). J. Bk.

ADAM ANTOBLAST (od grč. adamas »najtvrde«, »gle da«, i blast »kllica«, ameloblast, ganoblast) je stanica, koja izgrađuje glednu prizmu na zubu. Adamantoblasti čine unu tarnji sloj glednog organa. J. Bk.

ADAMAUA, krajina u srednjem Sudanu (tropski dio zapadne Afrike), u sjeveroistočnom nastavku Kamerunskog visočja. Ime je dobila po jednom vodi Fulba, koji je 1826 ovu krajinu osvojio. Južni dio A. je gorovit i ulazi u Ka-merunsko visočje. Srednja i sjeverna A. blago je zatalasana ravnica, srednje visine 500 m, s koje se naručito u srednjoj A. dižu strmi, osamljeni granitni masivi i preko 2000 m (Alantika, Gendero, Ssaro). Gornji tok rijeke Be-nue, lijevoga pritoka Nigera, glavna je vodena žila A. Klima je tropska, ali pokazuje znatne razlike u pojedinim dijelovima radi velikih opreka u visini. Vegetacioni oblici su tropske prašume, savane i svijetle otvorene travne stepe. Prevladavanje travnih formacija pogoduje životu žirafa, antilopa, bivola, slonova, nosoroga i lavova. Kulturne su biljke proso, kukuruz, sezam, riža, pamuk, indigo. Goji se goveče i perad. Gorje daje željeza, bakra i olova. Većinu stanovnika čine neznabožaci sudanski Crnci, kojima su do dolaska Evropljana vladali islamski Fulbe. Ovi su tu imali više državnica. U savani su dosta rašireni i Hause, mješanci Hamita (Berbera) i sudanskih Crnaca. Oni su okretni trgovci i glavni ekonomski element. Glavni grad je Joba na rijeci Benue. Ostala su važnija mjesta Banjo, Ngaundere, Ribago, Tibati, središta nekadašnjih urođenčkih država. Prije svjetskoga rata veći je dio A. pripadao njemačkoj koloniji Kamerun. Danas je veći dio u vlasti Velike Britanije, a manji Francuske.

LIT.: E. Banse, *Lexikon der Geographie*, Braunschweig i Hamburg 1923; Klute-Wittschell-Kaufmann, *Afrika u Handbuch d. geogr. Wissen schaft*. S. R.

ADAMELLO, 1. Planinska skupina u talijanskom dijelu Istočnih Alpi, istočni nastavak Bergamskih Alpi prema dolini Adige, na jugu previje Tonale (1884 m). Dolina Sarca dijeli je u dva golemo masiva: južni, Adamello, i sjeverni, viši, Presanella (3564 m), sa 9 vrhova iznad 3400 m. Oba su izgrađena od granita (tonalita) i vapnenca te pokriva vječnim snijegom i velikim ledenjacima.

2. Vrh od 3554 m, drugi po visini u adamelskoj skupini. Na njemu je ledenjak Mandron i planinarska koliba.

N. Ž.

ADAMELIT je po Bröggeru najkiseliji član monzonitske serije, dakle ona intruzivna stijena, koja osim kremena kao najvažnije sastojke sadrži ortoklasa i plagioklasa u ojed-nakom omjeru. Amfibolia i biotita ima znatno manje. Prema tome u klasifikacijskom sistemu stoji između granodiorita i alkalijskog granita. Kod nas još nije sigurno utvrđen.

M. T. r.

ADAMETZ, Leopold, *Brno 11. XI. 1861, austrijski zootehničar. G. 1887 postao je asistentom svog učitelja, prof. Wilckensa, na visokoj gospodarskoj školi u Beču, 1891 profesor stočarstva i mljekarstva na gospodarskom odjelu sveučilišta u Krakovu, vraća se 1898 natrag u Beč za na sljednika Wilckensova, gdje djeluje do umirovljenja 1934. Njegov znanstveni rad je za nas od osobita značenja, jer je uz poljski jezik razumio dobro češki i hrvatski, pa je u originalu pratio našu stručnu literaturu i mnogo putovao po našim krajevima. Ljeti 1891 poduzeo je istraživačko putovanje kroz Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Crnu Goru i Sandžak. G. 1896 putovao je po Crnoj Gori, a 1905 i 1907 na poziv hrvatske vlade proputovao je razna uzgojna područja Hrvatske i Slavonije, kako bi mogao dati svoje mišljenje o mjerama za unapređenje stočarstva. Njegove studije su bile prvi znanstveni prikazi našeg stočarstva, a broj njegovih učenika u našim krajevima je vrlo velik, te je zapravo njegov utjecaj odlučan u našem znanstvenom istraživanju i praktičnom radu oko unapređenja stočarstva u našim krajevima. Najvažniji njegovi radovi za naše prilike jesu: *Studien zur Monographie des illyrischen Rindes*, 1895 i 1896, *Jahrbuch für Landw.*, Berlin; *Die Rinderrassen und Schläge in Bosnien-Hercegowina und im nördl. Teil des Sandschak von Novi Pazar*, Landw. Tierzucht, 1892; *Untersuchungen über den Körperbau der montenegrinischen Schläge des illyrischen Rindes*, *Jahrbuch für Landw.*, 1896, Berlin. B. H.

ADAMI, Giuseppe, *Verona 1878, talijanski komediograf. Dao je mnogo komedija, među kojima: *La capanna e il tuo cuore* (1913), *Capelli bianchi* (1915), *La piccola felicità* (1917), *Parigi* (1921), *La Bambola di Francia* (1925), *Le Mo-nachine* (1931), *Arlecchino* (1935), *Provincia* (1936). Komedije su mu dražesne i slikovito pisane, ali nemaju dramske snage. Napisao je i nekoliko libreta za opere i djela za kinematograf.

LIT.: G. Ruberti, *Storia del teatro contemporaneo*, III. izd. Bologna 1931; S. D'Amico, *Il teatro italiano*, II. izd. Milano 1937. M. D-ić.

ADAMICH, Andrija Ludovik, *Rijeka 29. XI. 1767, † 29. X. 1828, riječki patricij i trgovac, osobito zaslužan za razvoj grada Rijeke i riječke trgovine. Roden u uglednoj i bogatoj riječkoj trgovačkoj porodici, spremao se i sâm za trgovca. Već je u svojoj dvadesetoj godini pokazao vanredno poduzetan duh. Roditelji su mu naime bili oklevetani, da su našli neko zakopano blago, a o tom da nijesu obavijestili državnu blagajnu, pa su bili utamničeni u Crikvenici. Mladi A. pođe ravno u Beč caru Josipu II. i tamo opravda svoje roditelje. Time stekne naklonost carevu i veze na dvoru. Ostade i dalje u Beču, da uči trgovinu, ali mu prvi napoleonski ratovi prekinuše ta nastojanja i A. morade bježati prema Parizu, zatim u Španjolsku i fl Tursku. Tek g. 1799 vrati se na Rijeku, gdje 'M osnuje trgovinu drva i konopa, koju je razvio do silnih razmjera. Bio je neobično poduzetan te je neprestano snovao, kako bi riječku trgovinu što bolje unaprijedio. Vidio je, da karolinška cesta između Karlovca i Rijeke ne zadovoljava suvremenom prometu i zato zamisli izgradnju nove ceste. Za tu svoju zamisao je znao oduševiti mnoge velikaše i posjednike u Gorskom kotaru, a i sam je žrtvovao mnogo imutka za osnutak društva, koje je izgradilo tu cestu po nacrtima najgenijalnijega tadašnjega graditelja ceste generala Filipa Vukasovića (→ Lujzinska cesta). Kad je cesta izgrađena, razvila se riječka trgovina do neslučenih razmjera, a A. je kod toga najzaslužniji promicatelj. Tako on stvara projekte za regulaciju Kupe i za izgradnju

kanala, koji će Rijeku približiti ANDRIJA LUDOVIK ADAMICH vodene putove iz panon-

ske nizine, a radi podizanja industrije sam gradi g. 1821 tvornicu papira na Sušaku, iz koje se kasnije razvila dan* šnja velika tvornica papira Smith & Meynier, i tvornicu stekla u Mrzloj Vodici. Svomu rodnomu gradu sagradio je i darovao g. 1805 kazalište (t. zv. staro kazalište). Za vrijeme francuske okupacije i Ilirskog kraljevstva A. je sačuva ugarsko podanstvo, ali je ipak uživao velik ugled kod francuskih upravljača, pa je u diplomatskim poslovima bio slan čak i u London na pregovore. Poslije Napoleonova poraza 1821 g. vodi deputaciju Riječana na poklonstvo caru Franji u Ljubljani i moli ga, da Rijeku združi s kraljevinom Ugarskom, zatim da se u Martinšćici podigne lazaret za riječku luku, da se u Rijeci osnuje tvornica duhana, da se sagradi cesta između Rijeke i Trsta i konačno da Rijeku dobije svoju biskupiju. Sve ove zahtjeve zajedno s još nekim prijedlozima o unapređenju riječke trgovine iznio je i na ugarskom saboru g. 1825. Kako je uskoro iza toga sabora umro, nije sam doživio uspjeha svojih nastojanja, ali su zato njegove osnove prihvaćene od kasnijih upravljača grada Rijeke, i po njima se Rijeka razvijala u 19. st. A. je tipski pred stavnik okretnoga i poduzetnoga hrvatskoga primorca, u kojega je razvijen poslovni duh i lokalni patriotizam, što je pokretao sva njegova nastojanja. Hrvatskoga patriotizma na žalost nije osjećao, i čitava njegova politika je išla a tim, da Rijeku što tješnje poveže s Ugarskom, jer je od toga vidio velike gospodarske koristi i spas od tršćanske konkurencije, koju je naročito favorizirao Beč. Tim njegovim nastojanjima je i Kossuth odao priznanje. Riječai su se odužili uspomeni svog velikog sina, nazvavši jedai trg i pristanište njegovim imenom (Molo Adamich), a cai mu je podijelio ugarsko-hrvatsko plemstvo. Ime A. je vrlo poznato u čitavom Hrvatskom primorju, a i moderni Sušak ima zahvaliti djelatnosti A. jednu od svojih prvih {ro'at-nica blizu mosta preko Rječine.

LIT.: *Andrea Ludovico Adamich*, »II Popolov«, Rijeka 29. VI. 1911.

P. T.

ADAMIČ, I. Emil, * Dobrova kod Ljubljane 25. XII. 1877, † Ljubljana 6. XII. 1936, skladatelj. Bio je učitelj u Toplicama kod Zagorja, u Kamniku i Trstu. G. 1915 —1920 u zarobljeništvu u Taškentu, gdje je bio učitelj glazbe m učiteljskoj školi i konzervatoriju; iza povratka u domovinu bio je učitelj pučkih škola u Ljubljani, zatim pomoćni učitelj pjevanja i od 1930 dalje profesor glazbe na muškoj učiteljskoj školi do umirovljenja 1932. Bio je jedan od najplodnijih i

najpopularnijih slovenskih skladatelja. Napisao je preko 1000 najrazličitijih zbornih, klavirskih, violinskih, solističkih, simfonijskih i komornih skladba; pisao koder glazbu za igrokaze, pozicije za gudalački, školski i tamburaški orkestar. Naročito je stekao glas kao zborni skladatelj, napose još kao tvorac mnogih odličnih omladinskih zborova; tako je pomogao, da se digne slovensko omladinsko pjevanje i da se pospješi omladinski glai-beni pokret. Najvažnije kompozicije: a) Simfonijske: *Dječji suita*, *Tatarska suita*, *Iz moje mladosti* (suita) i *Potrkan ples* (scherzo); b) za gudalački orkestar: *Ljubljanski akvareli* (suita), *Zaboravljeni ples* i *Tri kompozicije za gudalački orkestar*; c) zborne: ep *Smrt cara Samuela* i di. U svojem smjeru oslanjao se na kasnu romantiku i im-presionizam, ali je nastojao da se prilagodi i najnovijim glazbenim tekovinama i da ih istakne u nekim svojim djelima. Što se motiva tiče, crpao je najviše iz slovenske folklore. Nadasve je zanimljiv ritmikom i harmoničnom gradnjom. Njegovo stvaranje pokazuje često i sadržajnu i formalnu neprodubljenost i površnost, što je utjecalo na kvalitet mnogih njegovih kompozicija. Uza sve nedostatke predstavlja u slovenskom glazbenom stvaralaštvu znatan lik.

LIT.: L. M. Škerjanc, *E. A., Življenje in delo slov. skladatelja*. Bibliografijo sestavi S. Koželj, Ljubljana 1937. D. C.

2. Karlo, * Sodražica u Sloveniji 1887, orguljaš i skladatelj. Rodom Slovenac, sav je svoj život proveo u Hrvatskoj, radeći zdušno na promicanju hrvatske glazbene

kulture. Učio je orguljašku školu u Ljubljani, ali je ispit za učitelja glazbe položio pred ispitnim povjerenstvom u Zagrebu. Od 1908 do 1922 bio je regens chori u stolnoj crkvi u Senju. Već tada je počeo skladati hrvatske i staroslavenske crkvene popijevke, a marno je bilježio i staroslavensku pučko liturgijsko i crkveno pjevanje u Senju i okolici. Iza toga službovao je kao orguljaš i zborovoda u Koprivnici i Križevcima. Od 1933 je učitelj glazbe u biskupskom sjemeništu u Splitu. Sam je izdao zbirku lakih preludija za orgulje ili harmonij, pa nekoliko zbirki hrvatskih i slovenskih crkvenih zbornih popijevaka i napisao nekoliko misa (od tih i jednu staroslavensku).

LIT.: Sv. Cecilija, Zagreb 1937.

B. S.

3. Louis, * Blato kod Grosuplja (Kranjska) 23. III. 1898. Otac mu je bio trgovac drvetom. Svršivši tri razreda gimnazije u Ljubljani preselio se 1913 u U. S. A. Radio je više godina kao radnik, plovio kao mornar i stekao isku stvo teškog života, koje mu je kasnije dobro poslužilo kao socijalnom piscu. Za svjetskog rata borio se kao dobro voljac u američkoj vojsci u Francuskoj. Kao samouk naučio je engleski jezik tako, da je u njem postao majstorom stila i izraza.

Svoje doživljaje i dojmove o Americi opisao je u *Laughing in the Jungle, The Autobiography of an Immigrant in America* (Smijeh u džungli, autobiografija jednog useljenika u A.), 1932 (slov. pr. 1933, hrv. B. 1940), i u zbirci članaka iz 1928 do 1938 pod naslovom *My America* (Moja A.), 1938. Tu je knjigu izdao pomoću Rockefellerove ustanove, a jury književnika, koji sud svake godine o vrijednosti književnih izdanja, proglasio ju je najznamenitijom knjigom 1938 u U. S. A.

Pored toga je izdao prijevod Cankarova Hlapca Jer-neja (*Yerneys Justice*) 1926; *Robinson Jeffers, A portrait of an Poet* (R. J., portrait jednog pjesnika) 1929; *Dynamite, The Story of Class Violence in America* (Dinamit, povijest klasnih borba u A.) LOUIS ADAMIC 1931 (novo izd. 1934 u Londonu s predgovorom S. K. Ratcliffea; hrvatski prijevod Br. Kojića, 1933); *Grandsons, A Story of American Lives* (Unuci, povijest amer. života) 1935, roman trojice Amerikanaca, koji su već davno zaboravili, da im je djed bio Slovenac; *Lucas, King of the Balucas* (Luka, kralj B.), Los Angeles 1935 (slovenski prijevod u Modroj ptici III.); *Cradle of life, The Story of one Man's Beginnings* (Kolijevka života, povijest početka jednog čovjeka). 1936 (hrvatskom slikaru M. Vanki posvećena njegova romantizirana biografija); *The House in Antigua, A Restoration* (Kuća u A.), 1937. Pomoću Guggeii-heimove stipendije pohodio je 1933 stari rodni kraj, sto mu je dalo gradivo za nove dvije knjige: *The Native's Return, An American Immigrant visits Yugoslavia and discovers his old Country* (Domoročev povratak; jedan američki useljenik pohada Jugoslaviju i otkriva svoju staru domovinu), 1934, i *Struggle, Translated from the Yugoslav* (Borba. Prevedeno s jugoslavenskog), 1934; to su slike iz unutrašnje politike Jugoslavije.

Među najljepše njegove manje stvari idu: *Smrt u Kranjskoj, Moj prijatelj iz Hercegovine i Žena iz Hrvatske*.

Mnoge su njegove knjige izišle u isto vrijeme u dva izdanja, u New-Yorku i Londonu. U svojim spisima nastoji ispitati, što su naši iseljenici dali Americi i kako ih je ona oblikovala. U američkim listovima često je ustao na obranu časti jugoslavenskih iseljenika i branio njihove zasluge za Ameriku. Sada skuplja građu za povijest Jugoslavena u Sjevernoj Americi. Živi u Washingtonu kao »Consultant to the Advisory Commission of the Council of National Defense«.

LIT.: Carey Mc. Williams, *L. A. and Shadow-America*, Los Angeles 1935; L. A., *Mr. Guggenheim in Jaz* (»Prijatelj« 1938).

J. G.

ADAMITI (prozvani po Adamu), ime različitih sljedbi, koje su kultom golotinje htjele povratiti čovječanstvu nevinost iz zemaljskog raja. Zabacivali su ženidbu, no dopuštali spolnu razvratnost. Spominje ih Epifanije i Augustin. Koncem srednjeg vijeka nazivale su se tako skupine Valdovaca i Braće slobodnog duha u Flandriji, zapadnoj Nje mačkoj i Austriji te jedan dio Taboričana u Češkoj. Bilo ih je i među nizozemskim anabaptistima.

St. B.

ADAMKIEWICZ, Albert, *Zerkowo u Poljskoj 1850, f Beč 1921. Liječnik na različitim njemačkim klinikama i konačno profesor patologije i terapije u Beču. Napisao velik broj radnja i djela iz područja unutarnjih i živčanih bole sti, među kojima *Die Funktionsstörungen des Grosshirns* (Poremećenja u djelovanju velikog mozga), 1898, *Die Gross hirrinde als Organ der Seele* (Kora velikog mozga kao organ duše), 1902, *Die Heilung des Krebses* (Liječenje raka), 1903, *Die Formel der Schöpfung* (Formula stvaranja), 1907.

L. T.

ADAMNAN, *Drumhome (Irska) oko 624, †23. IX. 704 kao prior samostana na jednom škotskom otoku, škotski redovnik i opat. Prvi je uveo obrede rimske crkve u sjev. Irsku. Kao učenjak uživao je među suvremenicima velik ugled. Napisao je *Vita sanetae Columbae*, djelo velike povijesne vrijednosti, i *De locis Sanctis*.

ADAMOV MOST (Adams Bridge), pličine i otočići iz među Ceylona i Britanske Indije, prilazno tijesno Pambam samo za brodove, koji ne gaze više od 4 m; najjužniji dio Palkova puta.

M.

Š.

ADAMOV ■* Marković Pa ja.

ADAMOVA JABUKA ■* Grkljan.

ADAMOVIĆ, Georgij, * 1894, ruski pisac, za boljše vizma živi kao emigrant u Francuskoj. Originalan, ali malo plodan pjesnik. Ističe se kao istančan, pronicav i impul zivan književni kritičar. Uredio je s M. L. Kantorom prvu antologiju suvremenog ruskog emigrantskog pjesni

štva: *Jakorj* (Sidro), Berlin 1936. U razdoblju 1916—1939 izdao je zbirke svojih pjesama *Oblaka* (Oblaci), *Čistilište* i *Na Zapad je*.

N. F.

ADAMOVIĆ, I. Bela, pl. Čepinski, * Čepin 1856, † Čepin 1921, potomak stare hrvatske plemićke porodice, koja je imala svoje sjedište u Čepinu. Škole je učio najprije u Osi jeku, gdje je položio i ispit zrelosti; poslije je svršio visoku gospodarsku školu u Beču, gdje je usto od 1890 do 1893 učio i glazbu (kompoziciju), pa se onda u dokolici bavio i skladanjem, priklanjajući taj svoj rad najvećma instrumen talnoj glazbi. U Zagrebu je izvedeno nekoliko njegovih orkestralnih djela (*Andante religioso, Adagio f-mol*), pa i fantastični balet u 1 činu *Jela* (scenarij po Riickertu izra dio L. Frappart). Svoju *Hrvatsku misu* uvježbao je i diri girao sam u Voćinu 1911. Inače se sav posvetio naprednom gospodarstvu na svom obiteljskom dobru.

B. Š.

2. Gerasim, Srbin, drugi samostalni episkop pravoslavnih Rumunja u Erdelju pod austrougarskom vlašću (1788—1796). Stolovao je u selu Rešivaru kod Sibinja i nastavio organi zaciju pravoslavne rumunjske crkve u Ugarskoj prema upu tama prvog erdeljskog episkopa Gedeona Nikitića.

LIT.: Rad. M. Grujić, *Prilozi istoriji odnošaja naših s Rumunima*, Sr. Karloveci 1906.

R. G.

3. Julije, * Golubinci 1857, † Zagreb 1940, pedagoško-književni radnik. Gimnaziju je polazio u Sr. Karlovcima, sveučilište u Zagrebu i Beču, a nakon toga bio na nau-kama u Parizu. Djelovao je kao prof. i ravnatelj gimnazije, te kao lektor francuskog jezika na sveučilištu u Zagrebu, gdje je počeo obuku 1890. Osnovao je u Zagrebu Cercle Français. Mnogo je surađivao u hrvatskim i francuskim listovima, te je izdao nekoliko metodički dobro obrađenih udžbenika francuskog jezika, koji su doživjeli više izdanja. Prva njegova *Francuska gramatika* izašla je 1894. Zatim slijede *Francuska početnica*, *Francuska čitanka* za niže i više razrede srednjih škola, *Francuska gramatika* za više razrede sred. škola i *Francusko-hrvatski rječnik* (I. izd. 1901) Vrijedna mu je monografija o *Francuskoj drami* (izd. M. H. 1896).

J. D.

4. Lujo, * Rovinj 31. VII. 1864, † Dubrovnik 19. VII. 1935, botaničar. Svršio je pučku i srednju školu u Dubrovniku, prolazno pučkim učiteljem, a poslije se posvetio studiju medicine (do 1886) u Beču. 1886—1888 studira prirodne nauke u Beogradu (botaniku kod Pančića) i diplomira. Nekoliko godina bio srednjoškolskim profesorom u Zaječaru, Pirotu, Gor. Milanovcu, Kronji. 1897 nastavlja studij u Berlinu i u junu 1898 promovira (sa 34 godine). 1901—1905 sveučilišni profesor u Beogradu; napu-stivši to mjesto postade docentom na sveučilištu u Beču i dopisnim članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Za austrijske okupacije u Srbiji ponovno je upravljao botaničkim vrtom u Beogradu. Po-

slije rata povukao se iz javnog života, živio u Zagrebu i Dubrovniku, ali nije prestao raditi sve do svoje smrti.

Adamović je veoma mnogo putovao i obišao čitav Balkanski poluotok istražujući mu floru i vegetaciju. Uz Becka-Mannagettu je najistaknutiji istraživač vegetacije Balkanskog poluotoka. Dva su područja, kojima se Adamović posebno bavio: mezijske zemlje, t. j. onaj dio Balkana, što se prostire od Drine i Lima na istok sve do Crnoga mora (a zaprema Srbiju i Bugarsku), i Dalmaciju. O prvom području napisao je opsežnu monografiju, štampanu kao XI. knjiga u seriji Engler A. u. Drude O., *Die Vegetation der Erde*. To veliko djelo, štampano 1909 u Leipzigu, obasije blizu 600 str. s brojnim originalnim slikama i vegetacijskim kartama, a nosi natpis: *Die Vegetationsverhältnisse der Balkanländer (Mösische Länder umfassend Serbien, Altserbien, Bulgarien, Ostrumelien, Nordthracien und Nordmazedonien)*. Još i danas služi to djelo kao osnovno za poznavanje vegetacije Balkana. U njemu je sakupljena brojna literatura, a citirani su i drugi brojni Adamovičevi radovi, koji se tiču mezijskih zemalja. O vegetaciji Dalmacije napisao je Adamović dva veća djela, *Die Pflanzenwelt Dalmatiens* (Leipzig 1911) i *Die Pflanzenwelt der Adrialänder* (Jena 1929). I te dvije knjige su osnovne za poznavanje vegetacije primorske Hrvatske. U oba djela navodi se brojna literatura, a citirani su i Adamovičevi radovi, koji se tiču dalmatinske Hrvatske. Osim toga objavio je Adamović više rasprava u *Radu* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, poimeone o flori jugoistočne Srbije i o vegetaciji zimзелених i listopadnih krajeva Dalmacije, Bosne i Hercegovine, u *Glasniku Hrv. prirodoslov. društva* i t. d. Neposredno pred smrt izdao je veliko djelo pod naslovom *Die Pflanzengeographische Stellung und Gliederung Italiens*, Jena 1933. U svim svojim djelima odlikuje se Lujo Adamović vanrednom oštrinom opažanja i snažnim koncepcijama o razvitku flore i vegetacije jugoistočne Evrope, napose Balkanskog poluotoka. Iako neka njegova shvaćanja nijesu općenito prihvaćena, ipak Adamović uz Becka-Mannagettu predstavlja neosporno jednu od najjačih ličnosti predratne geobotanike.

LIT.: L. Marčić, *Smrt L. Adamovića*, Priroda, XXV., 1935; I. Horvat, *Znansveni rad L. Adamovića*, Priroda, 1935.

5. Stevan, * Hodmezovásárhely (Madžarska) 3. XI. 1878, kipar. Svršio je učiteljsku školu u Somboru. Kiparstvo je odličnim uspjehom studirao na akademiji u Bruxellesu. Tu su mu nagrađeni medaljom kralja Leopolda radovi *Fi zicka i moralna patnja*, *Sveta pjesma* i *Bolesno dijete*.

Z. S. M.

6. Vicko, * Dubrovnik 1838, † Dubrovnik 9. I. 1919. Kratko vrijeme bio je učitelj pučke škole u Janjini, zatim pohađao bečki Paedagogium, slušao na sveučilištu prirodne nauke i osposobio se u tim predmetima. Služio na realci u Rovinju, a zatim kao upravitelj muške pučke škole spojene sa dvogodišnjom realkom u Dubrovniku. Isto dobio upravlja i nautikom (današnjom pomor, akademijom) 1869—1876. Vršio i dužnost školskog nadzornika (1875—1883). G. 1899 umirovljen. Proučavao je dubrovačku prošlost i napisao monografije: *Zupa, Graz, Rijeka dubrovačka*; studije: *O trešnjama grada Dubrovnika*, *O dubrovačkim bedemima*, *Dubrovnici izvan zavičaja* i t. d. Glavno mu je djelo: *Grada za istoriju dubrovačke pedagogije*, štampano u Slovincu, pa i u izdanju Hrv. ped. knjiž. zbora u Zagrebu, 2 sv., 1885 i 1892. Kao vrstan poznavalac talijanskog jezika pisao je i talijanske studije o dubrovačkom novcu, otoku Lopudu, tvrđavi Lovrijencu i t. d. Filološka talijanska *Accademia della Crusca* imenovala ga je svojim članom. J. D.

AD AMO VICI, članovi plemićke porodice, koja je mnogo značila u prošlosti virovitičke županije. Po nekim su izvorima podrijetlom iz Bosne, po drugima iz Bugarske. Ugar-sko-hrvatsko plemstvo podijelio je kralj Karlo III. 6. XI. 1714 Pavlu A., njegovoj ženi Juditi i njihovoj djeci. Darovnicom kraljice Marije Terezije 23. III. 1765 stekao je Ivan Kapistran I. A. dobro Čepin, pa mu je po tom dobru 6. X. 1770 podijeljen pridjevak Čepinski. U 18. st. stekli su A. većim dijelom ženidbama velike posjede u Slavoniji. Prema najvažnijim posjedima Čepinu i Tenju razlikuju se dvije loze: čepinska i tenjska. Od čepinske je loze najvažniji Ivan Kapistran II. (1802—1876), koji je bio vrlo napredan ekonom i začetnik isušivanja močvara oko Vuke. Njegov unuk je Bela, hrvatski skladatelj (v.). Od tenjske loze je najznamenitiji Ivan, koji je bio i zastupnik na ugarsko-hrvat-skom saboru, a 20. X. 1913 podijeljeno mu je barunstvo.

Članovi ove porodice žive još i danas, većim dijelom u Slavonskoj P. T.]

ADAMS, I. Charles Francis, * 1807, † 1886, sjeverno-američki žurnalista i diplomat, jedan od osnivača republikan-ske stranke u Ujedinjenim državama Sjv. Amerike. Borio se za ukidanje ropstva, a za Secesijskog rata djelovao je kao poslanik u Londonu (1861—68), radio na učvršćenju prijateljstva između Ujedinjenih država i Engleske imi međunarodnom pacifističkom pokretu. Njegovu definiciju neutralnosti prihvatila je nauka o međunarodnom pravu. Kao pisac i govornik spada među najistaknutije zastupnike američke civilizacije prošloga stoljeća. Nauke je svršio u Rusiji, Njemačkoj i Engleskoj, dok mu je otac bio u Evropi poslanikom.

2. Charles Kendall, * 1835, † 1902, američki prosvjetni radnik i povjesničar. Na sveučilištu u Michiganu predavao je (1868—85) povijest. Bio je rektor sveučilišta Cornell (1885—92) i Wisconsin (1892—1902). Glavna su mu djela *Democracy and monarchy in France* (1874) i *Christophen Columbus* (1892). G. F. J.

3. Henry, * Boston 16. II. 1838, † Washington 27. >] 1918. Pravo je učio u Americi, zatim u Njemačkoj i Italiji, gdje se živo zanimao za Garibaldijev pothvat. Svoja dojmova o tom, kao i svoj sastanak s Garibaldiemu opisao je u *Boston Courieru*. Dugo je surađivao s ocem Charlesom Francison, poslanikom u Londonu, kojemu je Lincoln povjerio važan diplomatski zadatak. Poslije toga predavao je 7 godina povijest na Harvard-univerzitetu. Napisao je *Life of Albert Gallatin*,

Mont Saint Michel arm Chartres i *Education of Henry Adams*. Osobito mu je važno djelo *History of the United States (1801—1817)* koje i danas vrijedi kao dokument velike vrijednosti za proučavanje američke vanjske politike onoga vremena. I.

4. Herbert Baxter, * 1850, † 1901, američki povjesničar i nastavnik. Pohađao sveučilišta Amherst College, u Göttingenu, Berlinu i Heidelbergu. Bio je profesor američke povijesti na sveučilištu u Baltimoreu. A. je jedan od osnivača američkoga povijesnog društva (American Historical Association). Glavno mu je djelo: *Methods of Historical Study* (1884). G. F. I.

5. John, * 1735, † 1826, sjevernoamerički političar, koji je branio prava engleskih kolonija Sjeverne Amerike protiv presizanja centralne engleske vlade. Za sukoba između Francuza i Indijanaca formirale su se u duhu mlado A. ideje o budućoj veličini Amerike. U spisu *Novanglus or history of the dispute with America* (1764) tvrdi, da američke kolonije nikada nisu priznavale autoritet engleskog parlamenta, da su što više i prosvjedovale protiv njegovih samovoljnih odluka. *Acts of trade* smatrale su kolonije trgovačkim ugovorom, koji nipošto nije Engleskoj davao pravo miješati se u unutarnje poslove kolonija. Kao član kongresa 1774—78 zastupao je tezu, da se kolonije proglašavaju nezavisnim. U prvom redu njegovom zaslugom postavili su G. Washingtona na čelo novoosnovanoj revolucionarnoj vojsci. Bio je mišljenja, da s Francuskom valja sklopiti samo trgovački ugovor bez ikakvih političkih ili vojničkih obaveza. G. 1779 pregovarao je kao opunomoćnik kolonija o miru s Engleskom. Nakon sklopljenog mira imenovan je 1785 američkim poslanikom u Londonu, gdje je napisao *Defense of the constitution of government of the united states*. Kao potpredsjednik Sjevernoameričke republike 1789—96 nastojao je oko organizacije vladavine. Bio je protivnik neograničene demokracije, na lazići u njoj klicu tiraniji. Stoga naglašava važnost aristokracije, dijeleći narod na gentlemens (plemstvo) i simplemens (obični ljudi). Za stabilnost vladanja drži monarhiju najpodesnijom, s kraljem ili doživotnim predsjednikom na čelu. Parlament imao bi dva doma: aristokratski senat i narodnu skupštinu.

6. John Couch, * Laneast (Cornwall) 5. VI. 1819, † Cambridge 21. I. 1892, engleski matematičar i teoretski astronom, sveuč. prof. u St. Andrews i Cambridgeu, a od 1861 ravnatelj zvezdarnice u Cambridgeu. Proučavao je i nepravilnosti u gibanju Urana, pri čemu je pronašao stazu nepoznatog planeta, koji smeta kretanje Uranova. Po rezultatima njegovih računa mogao je 4. i 12. VIII. 1846 J. Challis u Cambridgeu tražiti i vidjeti novi planet Neptun, koji je nešto kasnije, 23. IX. 1846, prema računu U. I. J. Leverrierera, u Berlinu otkrio i kao planet utvrdio I. G. Galle. F. M.-ć. I.

7. Maude, * Salt Lake City (Utah) 1872, američka I.

glumica. Istakla se u sentimentalnim komadima, kojima je autor Škot J. M. Barrie. Čuvena je njezina interpretacija dječaka Peter Pana u istoimenoj komediji spomenutog pisca (1905). D. I.

8. Samuel, * 1722, † 1803, sjevernoamerički državnik, koji je imao znatan udio u stvaranju ustava Ujedinjenih Država. Braneci autonomiju engleskih kolonija u Sjevernoj Americi izdavao je vatrene manifeste i apele, naglašavajući svakom prilikom usku vezu između novinstva i formiranja javnog mišljenja i političkog odgajanja naroda. Boreći se očajnom odlučnošću za oslobođenje sjeverno-američkih kolonija, pobijao je pravo, da bi engleski parlament kolonijama nametao poreze i takse. Prema prirodnom pravu, kako su ga definirali Englez Locke i Nijemac Puffen-dorf, nema nijedan zakon vrijednosti, ako ga komuna ili zajednica ne potvrdi. Svaki pojedini član zajednice ima pravo i dužnost, da vodi brigu o zajedničkim interesima i da o njima raspravlja. Engleski parlament nije dakle ovlašten, da kolonijama bez njihova pristanka nameće zakone. Glavna zasluga, da je rat za nezavisnost uspio, ide Adamsa. On je zasnovao i sjajno organizirao otpor protiv Engleske, koji se sastojao u bojkotu engleske robe i u dobro naoružanim ustaškim četama.

9. William, * Gillingham oko 1564, † Japan 1620, engleski pomorar i trgovac. Kao prvi Englez stekao je radi svog pomorskog znanja naklonost japanskog cara Shoguna 1880.

M. P.-s.

ADAMSKO KOLJENO (sjeme, potomak). Po našim nar. pjesmama pripada mu žena stalna, nepokolebljiva, dobra i plemenita. Ne stoji ni u kakvoj vezi s Adamom, koji vrijedi kao Božji, rajski, dobar, nego s »adamantski« (grč. adamas »neukrotiv«), pa sa »adamant«, najtvrdje željezo, a kasnije i s »diamant«, tvrd dragi kamen. Možda je izraz potekao iz kojeg apokrifna o svojstvima Adamovim (poređi tal. *carattere adamantino*). Druga je predodžba: Kad žena redom rodi samo muško ili žensko dijete, to je dijete »adamsko koljeno«, obično nesretno, ali slatke krvi, milostivo i osjetljivo (poređi kod Slovenaca »desetnik« ili »de-setnica«).

LIT.: V. Blažičić, *Nar. pjes. (u Slavoniji)*, Petrinja 1920, s. 89; *Nar. pj. Ropstvo Stojana Jankovića*; J. Veselinović, *Adamsko koljeno*.

M. S.

ADAMSON, Robert, * 1852, † 1902, škotski filozof, profesor u Glasgouu, zastupa kritički idealizam. Polazeći od Kantova mišljenja smatra neodrživim strogi dualizam, kako subjekta i objekta u spoznajnoj teoriji, tako duha i prirode u metafizici. Zabiljnost je jedinstvena cjelina, koja dopušta dva načina promatranja i određivanje po java u dva reda: u jednom uzimaju se pojave kao uvjeti iskustva (objektivno), a u drugom kao sadržaj iskustva (subjektivno). U etici zastupa mišljenje, da je najviše dobro maksimum sreće ili savršenstva ljudskog bića. Najznatnije mu je djelo *On the Philosophy of Kant*, Edinburg 1879; njemački prijevod od C. Schaar-Schmidta, Leipzig 1880.

M. P.-s.

• ADAMS-STOKESOVA BOLEST ili Adams-Stokesov kompleks simptoma je napadaj omaglice i nesvjestice s pojavom padavici sličnih grčeva. Uzrokovan je naglim prestankom optjecaja krvi u mozgu, i prema tome, da li cirkulacija krvi izostaje manje ili više vremena, nastaje slabiji ili jači napadaj. Već 8 sekundi pošto je izostala cirkulacija osjećaju bolesnici slabost i omaglicu, a nakon 10 sekundi padaju u nesvijest. Izostane li cirkulacija još dulje vremena, dobivaju, bolesnici tonično-klonične grčeve, a ako se za 3—4 minute optjecaj krvi ne popravi, bolesnik umire.

Cirkulacija krvi u mozgu može prestati zbog prebrza ili zbog prepolagana rada srca, i radi toga razlikujemo tahikardni i bradikardni oblik Adams-Stokesove bolesti. Kod tahikardnog oblika radi bolesno srce prebrzo, udarni volumen je malen zbog slabog dijasistolnog punjenja klijetki, i cijela periferija, pa i mozak, dobivaju premalo krvi. Kod bradikardnog oblika je pauza između pojedinih kontrakcija klijetki preduga, i cirkulacija je u mozgu nedovoljna. Bradikardni oblik Adams-Stokesove bolesti može biti izazvan oboljenjem mišića srca (kardiogeni oblik), ili jakim centralnim ili perifernim podražajem vagusa (neurogeni oblik). Neurogeni oblik zovemo i Morgagnijevim, a može se od miogenog oblika razlikovati elektrokardiografski i po reakciji na atropin. Kod miogenog oblika nalazimo u elektrokardiogramu znakove oštećenja mišića srca i provodnog sistema.

Prognoza Adams-Stokesove bolesti je loša, jer u svakom napadaju može bolesnik umrijeti. Poznati su i slučajevi, gdje se napadaji nisu više ponovili.

Terapiju provodimo prema uzroku bolesti. Kod takihardnog oblika moramo nastojati da usporimo rad srca reflektornim draženjem živca vagusa, intravenoznom injekcijom strofantina ili kinina. Preventivno dobro djeluje kinin. Kod prestanka rada klijetki nastojimo jakim udarcima i ma sažom srca izazvati ponovni rad srca. U težim slučajevima dajemo u srce injekciju adrenalina s kofeinom. Profilaktički dajemo preparate efedrina i simpatikotoničnih sredstava. Dobro djeluje i barium chloratum. Kod neurogenog oblika injiciramo atropin i simpatikotonike te provodimo kauzalnu terapiju (odstranjivanje uzroka, koji je izazvao nadražaj vagusa). I. Bt.

Adams-Stokesova bolest u veterini poznata je samo kod konja, i to dosta rijetko. Uzrokovana je gotovo isključivo organskim promjenama u provodnom sistemu srca, a očituje se u povremenim napadajima, za kojih životinja radi akutne anemije mozga teško diše, ruši se, gubi svijest i zapada u grčeve. Konji su nesposobni za rad, te prije ili kasnije ugibaju u takovu napadaju. St. R.

ADANA, grad na jugu Male Azije, 76.306 stan. u staroj

Ciliciji, ima u gorama minerala, a na plodnom polju, koje protječe Seihun, žitarica, sladorne trske; izvozi preko morske luke Mersine, kamo vozi željeznica preko Tarsa; vrlo lijep most, ruševine grada, koji je utemeljio 782 kalif Harun al Rašid; poznato je mjesto po tome, što su Turci u njemu 1909 posmicali 30.000 Arnauta. M. Š.

ADANSON, Michael, * Aix u Provansi 7. IV. 1727, † Pariz 3. VIII. 1806, botaničar. Nakon studija prirodnih nauka u Parizu boravio je od god. 1748 do 1753 u Senegalu kao namještenik Afričke kompanije. Sabravši golem materijal, što botanički, što zoološki, dadne se na obradbu. Od godine 1774 živio je povučeno pišući opsežnu prirodno-slovnju enciklopediju, koja nije nikad štampana. I. P.

ADAPTACIJA (lat.), 1. U fiziologiji prilagodivanje kojeg osjetnog organa stalnom djelovanju istog podražaja. Pri mjer: kod prijelaza iz svijetle prostorije u mračnu ne razlikuje čovjek isprva ništa, a iza nekoliko minuta postaju mu vidljive barem konture predmeta. Uho adaptirano za stalni zvuk (zidna ura i si.) ne primjećuje ga, ali smjesta primijeti, kad ura stane, i si. F. S.

2. U građevinarstvu preinaka koje građevine ili pojedinih njezinih dijelova. Često je povezana s vrlo teškim tehničkim i estetskim problemima tako, da dolazi u pitanje opravdanost uložene troška. A. A.

ADAŠEV, Aleksej Fjodorovič, * između 1510 i 1520, bijaše ministar i jedan od glavnih savjetnika cara Ivana IV. Groznog. 1547 nalazi se A stalno na carskom dvoru i postaje uz metropolitu Makariju i patrijarha Silvestra intimni suradnik mladoga cara. Njih trojica poduzimaju golem posao oko reforme ruskog sudstva, administracije i vojske, a njihovi su rezultati veoma značajni. »Sudebnik« i »Ustavna gramaty«, veoma važne reforme ruskog sudstva i administracije, djelo su Adaševa. On stvara prvu rusku stalnu vojsku, »strijelce«, formirane u pukove, a naoružane vatrenim oružjem. Uredivši Rusiju iznutra, obraća pažnju vanjskoj politici, pa na njegov nagovor bude 1522 g. osvojen kanat Kazanski. 1553 oboli na smrt car Ivan IV., a bojari, kojima se priključio i Aleksejev otac Fjodor, uskratit će prisegu njegovu malodobnom sinu Dimitriju. No Ivan ozdravi i strogo kazni izdajice, a od toga doba počinje Adaševljevi utjecaj padati. 1556 pokoren je kanat astrahanski; pod tatarskom vlašću ostao je još samo kanat krimski. Adašev nagovara cara, da i taj posljednji ostatak tatarske vlasti pokori, no njegovi protivnici, među kojima se ističe carica Anastasija i bojarska obitelj Zaharin (od kojih potekoše Romanovi), nagovaraju cara, da poduzme vojnu na Litvu. U to dolazi i smrt carice Anastasije, a car sumnja, da je otrovana, te okrivljuje Adaševa radi njene smrti, pa naredi, da ga zatvori u kulu Dorpat, gdje je poslije 2 mjeseca zatočenja g. 1560 umro. 1561 bude njegovu bratu Danijelu zajedno s nejakim sinom odrubljena glava na trgu u Moskvi.

LIT.: Soloviev, *Istoria Rusii v drevnejših vremen*, Petrograd 1894.

J. G.-c.

ADATCI, Mineiteiro, * 29. VII. 1870 u pokrajini Jama-gata u Japanu, † Amsterdam 28. XII. 1934. Iza kratke akademske karijere stupio je 1893 u diplomaciju te je od 1912 bio poslanikom Japana u raznim državama. Sudjelovao je kao delegat Japana na brojnim međunarodnim konfe-

rencijama, a napose u radu Lige naroda i Međunarodne organizacije rada. Od 1931 do smrti bio je sudac Stalnog suda međunarodne pravde.

J. A.

ADDA, rijeka u sjevernoj Italiji, lijevi pritok rijeke Po. Izvire u Reijskim Alpama 2290 m n. m., teče dugodolinom Val Tellina, protječe Lago di Como i nakon izlaska kod Lecca tvori jezera (Pescarenico, Garlate, Olginate i Brivio), zatim teče dubokim kanjonom kroz područje morena i prolazeći pored grada Lodi utječe u Po, 18 km iznad Crémone. Duga je 310 km, a njezino porječje obuhvaća 7990 km². Kanal Martesana spaja je s Milanom. Njezina vodena snaga je vrlo dobro iskorišćena.

V. B.-ć.

ADDIGRAT, glavno mjesto okruga Agame, pokrajina Tigrai u Abesiniji, 2527 m n. m., u plodnoj dolini na cesti Asmara (Eritreja) — Senafé — Macalle; za talijansko-abesinskog rata 1895 talijanski centar opskrbe municijom i hranom. U okolici je misija francuskih lazaraista s nešto katoika iz portugalskog vremena.

A. M. S.

ADDIS ABEBA, glavni grad Abesinije, usred zemlje, u južnom dijelu pokrajine Šoa, na visokoj ravni (2424 m n. m.), odasvud okruženoj visokim gorama, sagrađena pretežno od malih rasijanih kuća i pozemljušica od trske i slame s nešto primitivnih zidanica, 150.000 stan. (4000 Evropljana). Središte je A. A. nekadašnji negusov dvor na brežulju s više velikih i malih zgrada za dostojanstvenike

ADDIS ABEBA

i pratnju, sve okruženo zidom. U A. A. je rezidencija koptskog nadbiskupa, katedrala sv. Georgija, bolnica i t. d., na ravni kraj dvora je prostor za vojničke smotre i svečanosti. U istočnom dijelu grada velik je trg, gdje trguje na tisuće naroda iz najudaljenijih krajeva novcem i izmjenom, tu su zgrade novčanih zavoda, stanovi stranih trgovaca, dvorci rasova i t. d. Sve je bez regulatorne osnove, zato A. A. nema oblića evropskoga grada. Do A. A. ide željeznica (783 km) od Džibutja (obala francuske Soma lije); blizu A. A. topli izvori (76° C). G. 1899 podigao je Menelik novi grad Addis Alan (jugozapadno od A. A.) za ljetnu rezidenciju radi povoljna podneblja, spojena s A. A. autocestom. Mirom u A. A. 1896 priznala je Italija neza-visnost Abesiniji, a 5. V. 1936 proglasila u njoj ukinuće nezavisnosti Abesinije i utemeljenje talijanske carevine Etiopije s glavnim gradom Addis Abebom.

A. M. S.

ADDISON, Joseph, * 1672, † 1719, engleski esejist, pjesnik i državnik. Pohadao je sveučilište u Oxfordu, gdje se istakao poznavanjem klasika. Kasnije je putovao po evropskom kontinentu i stupio u diplomatsku službu. G. 1706 imenovan je državnim podtajnikom. Od 1708 do smrti bio je član parlamenta.

Najpoznatija mu je pjesma *The Campaign* (1704), u kojoj slavi pobjedu vojvode Marlborougha kod Blenheim. Njegova tragedija *Cato* (1713), koju je Voltaire pohvalio, postigla je velik uspjeh radi političkih aluzija. Pisao je političke pamflete i izdavao nekoliko kratkovjekih političkih časopisa (*The Whig Examiner*, 1710, *The Freeholder*, 1715, i t. d.), te je time zaslužan za razvoj engleskog novinstva. Addison je ipak najviše poznat kao pisac eseja. Na tom polju njegovo je ime usko povezano s imenom Richarda Steelesa, s kojim je surađivao u časopisima *Tatler* (1709—11), *Spectator* (1711—12, 1714) i *Guardian* (1713). Addisonov jasan i elegantan stil smatra se uzorom engleske proze, i radi tog svog stila Addison je

zauzeo jedno od prvih mjesta među engleskim piscima eseja. Umjereno satiričkim tonom svojih eseja snažno je utjecao na običaje i društvene konvencije svoga vremena. Najbolji su mu eseji objavljeni u *Spectatoru*, a međ njima se ističu oni, u kojima se pojavljuje glasoviti Sir Roger de Coverley, jednostavni, dobruđušni, staromodni ladanjski plemić. To lice je prvi izmislio Steele, ali ga je Addison razvio pokazavši, kako reagira u raznim životnim prilikama: kod kuće, u crkvi, na sudu, u gradu, u kaznolistu i t. d. Addison je preko Sir Rogera znatno utjecao na razvoj engleskog romana u 18. st. Slabo zdravlje i razne svade, naročito sa Steeleom i Popeom, ogorčale su mu posljednje godine života. Pope ga je u satiričnoj *Pasle nici Dr. Arbuthnotu* izvrgao vječnom ruglu pod imenom »Atticus«.

G. F.

ADDISONOVA BOLEST je endokrino oboljenje (v.) i jedna od prvih bolesti iz velikog specijalnog poglavlja patologije žlijezda s unutarnjom sekrecijom, koju je opi-sao 1855 Englez T. Addison. — A. b. je posljedica insuficijencije kore nadbubrežne žlijezde, zbog čega mogu do-lesnici kod nekih slučajeva na pr. kod obostranih krva-renja u toku akutnih zaraznih bolesti — kao kod skrleta, difterije, sepse, tifusa i t. d. — svršiti smrću. Simptomi se pak kronične insuficijencije pomalo razvijaju; najčešće

su uzrokovani obostranom tuberkulozom suprarenale - što se i u rentgenskoj snimci može često ustanoviti kao ovapnjenje ognjišta — zatim luetičkim promjenama, tu morima i t. d. Glavni su simptomi ovi: smeđe-crvenkasto poput mjedi obojena koža, naročito brazda dlanova ruke, pa glave, vrata, sluznice usta i spolovila, t. zv. *melanoderma*, zbog čega je bolest i nazvana od Engleza bron-zed *skin*. Nadalje postoji velika slabost, oronulost - *adynamia* — obično spojena s mršavljenjem, smetnje probavnog aparata s gastričnom ahilijom, proljevima i grčevima, bolovi u mišićima te snižen pritisak krvi i smanjen šećer u krvi. Prognoza je loša, bolest obično svršava smrću zbog kaheksije kroz 2—3 godine. Američkim istraživačima Swingleu i Piffneru uspjelo je 1929 izolirati iz kore nadbubrežne žlijezde hormon, koji potkožno uštrcavan može umanjiti i eventualno odstraniti navedene simptome te m-taj način odložiti smrtni svršetak. Loša je strana spome-nutog hormona (Cortin i slični preparati Cortigen, Cortidin i t. d.), što se mora svaki dan injicirati u većim koli-činama i što je relativno skup lijek.

V. V.-ć.1

ADE, George, * 1866, američki humorist i dramatičar. Od njegovih desetak komedija neke su imale mnogo uspjeha, osobito *The County Chairman* i *Father and the Boyx* (obje 1924). Izašao je na glas svojim humorističnim bas-nama iz modernog života, pisanim u dijalektu. Najpoznatije su mu zbirke: *Fables in Slang* (1900) i *Ade's Fablet* (1914).

G. F.

ADECIDUATA su sisavci, koji kod placentacije ne stvaraju deciduu. Decidua je onaj dio sluznice materice, koji se kod nekih sisavaca i čovjeka poslije poroda odbacuje zajedno s embrionalnim ovojcima. Ovojnice ploda, koje čine fetalni dio posteljice (placente), odjlušte se kod adeciduata poslije poroda razmjerno lako od sluznice materice, te u tim slučajevima ne dolazi do odbacivanja dijelova sluznice materice niti do znatnijih krvarenja. T. V.

ADEKVATAN (lat. ad-aequatus »prikladan«) t. j. takav, da se slaže s nečim drugim. Pojam je a., ako potpuno odgo-vara onome, što njime označujemo. Misao je a., ako nje-zin sadržaj (smisao) potpuno odgovara predmetu, na koji se odnosi. Izjava je a., ako se potpuno slaže s doživljajem subjekta. A. podražajem zovemo fizikalni proces, prikla-dan, da podraži onaj osjetni organ, koji svojim specifičnim ustrojem njemu odgovara. Tako je tlak a. podražaj za osjetilo dodira, elektromagnetski titraj za vidni organ, sni-ženje temperature za osjetilo hladnoće i t. d. Naprotiv su inadekvatni oni podražaji, koji u nekim prilikama podra-žuju drugi, nepravni organ: na pr. udarac po glavi mehanički podražuje vidno osjetilo, visoka temperatura podražuje i organe hladnoće, električnom se strujom mogu podražiti različiti organi.

R. B.-s.

ADEKVATNI PODRAŽAJ. Osjetni organi mogu se podražiti svakim oblikom energije, no svaki je od njih posebno udešen tako, da ga jedan oblik energije najlakše može uzbuditi; ta vrst energije je adekvatni podražaj za to osjetilo. Na pr. za kožni opip i mišićni osjet je a. p. mehanička energija, t. j. pritisak, za mrežnicu oka svjetlana

energija, za osjetila topline i hladnoće u koži toplinska energija. Nasuprot a. p. je inadekvatni podražaj. R. H.

ADELAER → Sivertsen Cort.

ADELAIDE, glavni grad Južne Australije, na Torrensu; 312.629 stan.; nad A. je Adelaide gorje (711 m); 10 km od mora je Port Adelaide, osnovan 1836. G. 1881 imao je A. 68.000 stan., danas ima 27 predgrada, sveučilište, mašinsku, tekstilnu i lončarsku industriju. Sve se to skuplja u južnom dijelu grada. Po množini crkava zove se »Holy City« (sveti grad). M. Š.

ADELAIDE ARHIPELAG, otočje na obali Antarktika (69° z. Gr.), na meridijanu Cap Horna. M. Š.

ADELBURG, August, * Carigrad 1. XI. 1830, † Beč 20. X. 1873, znameniti violinski virtuoz. Od 1850 do 1854 bio je učenik bečkog majstora Maysedera. Istakao se kao virtuoz osobito lijepim i velikim tonom. Napisao je niz skladba za violinu (etide, sonate, koncerte i dr.) te 3 opere, među njima *Zriny* (prva izv. u Budimpešti 1868). S. S-i.

ADELFRIDA (Adelfried), biskup u Ninu 90-tih godina 9. st. Protiv njega vodi parnicu Petar, nadbiskup Splita, tražeći, da mu povrati crkvu sv. Jurja u Patalju s posjedom, koji je toj crkvi bio darovao knez Mislav. Ta parnica svršava osudom Adelfrede, a izrekao ju je knez Mutimir 28. IX. 892 u Bijačima nedaleko Trogira pred crkvom sv. Marte.

LIT.: Rački, *Documenta*, 14—17; Sisić, *Povijest Hrvata*, 1925, 395; isti, *Priručnik*, 1914, 195—197. M. B-a.

ADELHEID, I. Burgundska princesa, udovica talijanskog kralja Lothara. * 931, † 999. Udala se 951 za Otona I. Velikog, te tako ojačala njegov položaj u Italiji. Vršila je s izvjesnim prekidom velik utjecaj na svog sina Otona II. Za malodobnosti Otona III. vodila je regenciju sa snahom Teofanom (—991) i nadbiskupom Willigisom od Mainza (—995). Za njezine vlade povedena je neuspjela ofenziva na Poljske Slavene. Njezine veze s clunijevcima utjecale su na odgoj Otona III.

2. Ruska princesa (Eupraxia, Praxedis), udova Henrika, grofa Sjeverne marke. Udala se 1089 za cara Henrika IV. Njezin bračni život izazvao je skandal, kojim je papa u borbi za investituru nastojao da moralno uništi njemačkog vladara. F. M-n.

ADELIE LAND, strma obala Antarktika na 140° z. Gr., vječno prekrita snijegom, obrete je Dumont d'Urville 1840. M. Š.

ADELINGI, starogermansko plemstvo, koje spominje već Tacit, a čini se, da su ga sačinjavali članovi kraljevske obitelji te poglavice pojedinih plemena i njihovi potomci.

ADELOFAGI (od grč. adelos »potajno«, phagein »jesti«), sljedba prvih kršćanskih vjekova u Maloj Aziji. Učili su pozivajući se na 3 Kralj. 13, 9 si., da nije dostojno kršćana, da ih drugi gledaju, kako jedu. Neki drže, da su osim toga učili, da je Duh Sveti stvoren. Prvi ih spominje u 5. st. biskup Filasterije, a iza njega sv. Augustin. St. B.

ADELSHEIM, Marija, rodom Slovačkinja, članica njemačkih kazališnih družina, koje nastupaju u starom zagrebačkom kazalištu sredinom 19. st. Od 1854 glumi i u hrvatskim dramama. G. 1864 udala se za glumca Lazara Popovića, s kojim 1867 napušta zagrebačku pozornicu. S. B.

ADELUNG, **Johann Christoph**, * Spantekow 8. VIII. 1732, † Dresden 10. IX. 1806, prvi njemački veliki grama-tičar i leksikograf, napisao djela trajne vrijednosti, kojima se leksikografija i danas služi. S njegovim solidnim radom ne može se nijedan od gramatičara prošlih vjekova isporučiti. Svojom opsežnom gramatikom *Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache*, 1782 (2 sv.), učvrstio je prevlast novovisokonjemačkog jezika na svim područjima, pa i u južnoj Njemačkoj, i postavio književnom njem. jeziku gramatička pravila. Prvi je upozorio na to, da bi valjalo pisati onako, kako se govori, što u njemačkoj ortografiji do danas nije provedeno, dok je Adelungovo mišljenje o načinu pisanja ponukalo Vuka St. Karadžića, da 8e počeo u nas služiti fonetskim pravopisom.

BIBL.: *Versuch eines grammatisch-kritischen Wörterbuchs der hochdeutschen Mundart* (Leipzig 1774—86 u 5 sv., II. izd. 1793—1801 u 4 sv.) Sastavio je i poliglotsku knjigu *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde*. G. S.

ADEMARUS CABANNENSIS → **Adhemar de Chabannes**.

ADEMOLLO, **Luigi**, * Milan 30. IV. 1764, † Firenca 11. II. 1849, talijanski slikar i bakrorezac. U firentinskom Palazzo Pitti naslikao je u kapeli i nekim dvoranama velike historijske i alegorijske slike. Druga su mu djela dekorativne slike u katedrali u Arezzu, u Palazzo Ducale u

Luči i freske u jednoj kapeli Annunziate u Firenci. Gra fička su njegova djela *Gli spettacoli dell' antica Roma*, Firenca 1837, i jedan dio ilustracija za firentinsko izdanje Danteovih djela (1817—19). A. Sch.

ADEN, u starom vijeku Attana, 152.000 stan., britanska kolonija; centralna luka Arabije na Indijskom oceanu, na jugoistoku od Jemena, a blizu tijesna Bab el Mandeb; daje ime zatonu i poluotoku, na kome se nalazi između dvaju starih vulkanskih kratera; čitav faktički posjed dijeli se na grad Aden, otok Perim u spomenutom tijesnu i na komad zaštitnog zemljišta. Pod upravu adenske oblasti idu otoci Sokotra, u Crvenom moru Kamaran, Zukur i Haniš, a pod nadzorom oblasti stoji Hadramaut. Stanovništvo je vrlo izmiješano, pa ima osim Britanaca još Be duina, Inda, Suahela, Arapa, Crnaca i Židova. Na zapad gradu podiže se u posljednje vrijeme luku Steamer Point sa 32.490 stan. (1931), koja se arapski zove Bender Tanahi, pa je više izložena vjetru od samoga Adena. Već u starom vijeku luka je Attana bila središte Arabije Felix. Marco Polo cijeni Aden 1276 na 80.000 stan.; u ono vrijeme bila

je to znamenita luka za indijsku robu, koja je polazila u zemlje Sredozemnog mora. Kad su Portugalci našli put u Indiju oko Afrike, poče Aden propadati i padne na ne znatno selo sa 600 stan., kad su se oko njega tukli Portugalci (Albuquerque), Egipćani i Arapi; podiže se nešto iza toga, ali životari do početka 19. st.; g. 1839 uze ga Velika Britanija, 1850 postaje slobodnom lukom, 1856 budu otvoreni veliki »tanks«, naime cisterne, koje mogu sadržati 320.000 hl vode; za izvoz dobiva Aden iz Jemena duhan, kavu, raž i komuškarice. M. Š.

ADENET, ili **Adam le Roi** (kralj menestrela). Francuski pjesnik i trubadur na dvorovima brabantskih knezova Henrika, Godefroya i Jeana. G. 1296 je na dvoru flandrijskog grofa Guya de Dampierre, kasnije na francuskom dvoru, gdje mu je zaštitnica Marija Brabantska. Napisao je četiri viteška romana, *Enfance Ogier* (Ogierovo djetinjstvo), *Berthe au grand pied* (Velikonoga Berta, sujet iz germanske priče), *Baron de Commarchis, Eléonades*.

LIT.: A. Jeanroy, *Bibliographie sommaire des chansonniers pro vençaux*, 1916. D. St.

ADENITIS KONJA - Ždrebećak.

ADENOIDNE VEGETACIJE. U stražnjem dijelu čovječjega nosa nalazi se nakupina adenooidnog tkiva, koju zovemo *tonsilla pharyngea* ili treća mandula. To je tkivo kod djece razvijeno obilnije nego kod odraslih i čini se, da mu je funkcija bar donekle vezana uz rast čovjeka, jer nakon puberteta to tkivo redovito gotovo posve atrofira. Međutim pod nekim, nama dosad još nepoznatim uvjetima, može to tkivo nabujati u bolesnom opsegu, te onda govorimo o adenooidem vegetacijama (njem. Wucherung der Rachenmandel). A. v. nalazimo vrlo često kod male djece, gdjekad i kod odraslih, a vrlo rijetko kod novorođenčadi i kod dojenčadi. Ne smijemo adenooidno povećanje tkiva zamijeniti s polipom, koji predstavlja specijalne patološke produkte nosne sluznice, u kojima nema ni traga adenooidnog tkiva. Kao posljedica a. v. nastaje karakteristična klinička slika, poznata i liječniku i mnogom laiku: Kad je naime nos straga potpuno začepljen, prisiljeno je dijete disati na usta, što dovodi do vrlo loših posljedica — nos zaostaje u razvitku, jer je izvan funkcije, te je premlen u razmjeru prema glavi bolesnika; usta su uvijek napola otvorena, gornja čeljust je sa strane komprimirana, tvrdo nepce je vrlo visoko, te ima oblik gotskoga luka, grudni koš je plosnat i uzak, jer se pluća slabo ventiliraju; dijete kadšto slabo čuje, jer mu se začepi otvor Eustahijeve cijevi, koja spaja srednje uho sa ždrijelom, odaje pospan i blesav izgled, premda može imati normalnu inteligenciju; govori unjkavo, nemirno spava, često mokri u krevetu (enuresis nocturna), ima slab tek, blijedo je, zaostaje u razvitku i slabo napreduje u školi. To se karakteristično stanje naziva *stalus adenoides*. Ono je već odavno bilo poznato liječnicima, ali je uzrok otkrio istom g. 1869 danski liječnik Meyer, koji je tim otkrićem učinio čovječanstvu neprocjenjivu uslugu. Čim je otkriven uzrok, našao se i način, da se odstrani. A. v. mogu se odstraniti jedino operacijom, koja se zove adenotomija ili abrazija. Uspjeh operacije redovno je dobar. Adenotomijom vegetacije uspostavlja se normalno disanje kroz nos, pluća se bolje ventiliraju, što dovodi do bolje mijene tvari (metabolizam). Oblik grudnoga koša se popravlja; dijete brže raste, bolje se razvija, dobiva mnogo bolji tek, mirno spava, svježije je, a smetnje s uhom potpuno nestaju. Važno je spomenuti i to, da djeca s a. v.

zbog disanja kroz usta više naginju na bolesti ždrijela, organa za disanje i na sve zarazne bolesti. Nakon operacije dijete je otpornije protiv svih zaraza. Operacija nije vezana na dob bolesnika. Kriva je pretpostavka, da treba s operacijom čekati do stanovite dobi, jer bi takav postu pak bio nelogičan i štetan po dijete, već je treba izvesti, čim se ustanovi, da postoji razlog za nju. Istina je doduše, da se ona izvodi najčešće kod djece od 4—5 godina, ali je gdjeak potrebna i u najranijem djetinjstvu, pa čak i kod dojenčeta, ako zbog povećanih vegetacija ne može disati na nos, pa prema tome ne može ni sisati.

A. Š.

ADENOIDNO TKIVO je veoma važan sastavni dio ljud skoga tijela. Sastoji se od t. zv. retikularnoga vezivnog tkiva. To su zvjezdolike razgranjene stanice, koje, među sobno svojim ograncima povezane, stvaraju i vrlo finu mrežu ne samo u jednoj ravnini, nego u svim smjerovima prostora, i tako nastaju više manje okrugla tjelesa, koja bismo mogli porediti s praznom spužvom. Te stanice sa svojim ograncima stvaraju dakle okosnicu (reticulum) adenooidnoga tkiva, a u mnogobrojnim šupljinama, koje su između njih, nalaze se bijela krvna tjelešca. A. t. nalazi se katkada difuzno razasuto u ljudskom tijelu, a katkada stvara mala zrnca, koja se vide i prostim okom, kao na pr. u sluznici digestivnoga trakta, t. j. u ždrijelu, jednjaku, želucu i crijevima. Takve male nakupine opisanoga tkiva nalaze na žlijezde, pa im odatle ime adenooidno tkivo (grč. aden »žlijezda«, eidos »oblik«). Ta vrst tkiva stoji svuda u tijelu u najužoj vezi sa sustavom limfnih žila (vaša lymphatica), pa stoga mogu bijela krvna tjelešca iz a. t. lako doći u optok limfne tekućine. Druga karakteristika a. t. je njegova velika labilnost, t. j. ono može pod različnim fiziološkim ili patološkim utjecajima silno nabujati ili gotovo potpuno nestati. Prema tome imaju organi, koji sadrže a. t., promjenljiv oblik i veličinu. Ako su nakupine a. t. mikroskopski malene, ili velike kao zrno prosa, ili kao zrno graška, onda govorimo o adenooidnim čvorićima, a ako su velike kao lješnjak ili kao golubovo jaje te pokazuju osobitu strukturu i oblik, onda govorimo o tonzilama. Funkcija adenooidnih čvorića nije još sasvim utvrđena. Sigurno je, da to nisu zasebni organi, nego su samo dio velikoga, u ljudskom tijelu vrlo raširenog t. zv. limfatičnog sustava. Da kako da funkcija a. t. može biti prema lokalnim prilikama u organizmu donekle modificirana ili, da bolje reknemo, prilagođena tim prilikama, t. j. funkcija a. t. u nosu ili u ustima i u crijevu može se donekle razlikovati, iako služi jednoj istoj svrsi. Vrlo je vjerojatno, da to tkivo stoji u službi probave u najširem smislu te riječi (→■ Mijena tvari → Metabolizam).

A. Š.

ADENOM, oteklina, nastala umnožavanjem žljezdano epitela, neopasne je naravi. Veličina joj se kreće od zrna graška do veličine srednje jabuke. Oštro je ograničena od okolnog tkiva, obično omotana vezivnom čahurom, tako da se može kirurški lako izluštiti. Razvija se gotovo u svim žlijezdama, šta više i iz žljezda u sluznicama. Najčešće je susrećemo u sluznicama, jetri, bubrežima, dojci, te na koži. Na sluznicama vrlo često visi na peteljci; u tom slučaju govorimo o adenomatoznom polipu. Mikroskopski se vidi, da epitel tih novotvorba gradi cijevi i mjehuriće, po čemu su slične žlijezdama. Otud i ime (grč. aden »žlijezda«, oma »nastavak za novotvorbu«). Ako su šuplje ne adenoma velike, prostrane, onda se govori o cistadenomu (cystadenoma). Iako je adenom neopasna novotvorba, zna prijeći u jako bujanje (opasna alteracija), koja razara okolinu i štetna je za cijeli organizam. Tada govorimo e raku. Osobitog su značenja adenomi žlijezda s unutrašnjom sekrecijom. Najčešće se nalaze u štitnjači, nadbu brežnoj žlijezdi, u hipofizi mozga, epitelnim tjelešcima i epifizi mozga. Potonja tri imaju posebnu važnost, jer iza živaju poremećenje u hormonalnoj cirkulaciji i s tim ti vezi različita opća patološka stanja organizma.

S.S.

ADENOMIKOZA (grč. aden »žlijezda«, upalna oteklina limfnih čvorova, prouzrokovana gljivicom *adenomyces* Cruz. Vlada endemično u Braziliji.

S.S.

ADENOPATIJA (grč. aden »žlijezda«, pathos »bolest«) klinički naziv za tuberkulozu hilusnih limfnih čvorova pluća s karakterističkom kliničkom slikom.

S.S.

ADENOSKLEROZA (grč. aden »žlijezda«, kleros »tvrd«) otvrdnuće limfnih čvorova, prouzrokovano sifilisom. Nastaje umnožavanjem veziva u limfnim čvorovima i njegovim pretvaranjem u čvrsto vlaknato sklerozno tkivo, j

S.S.

ADENOTOMIJA (grč. aden »žlijezda«, temnein »re-zati«, operacija, kojom se odstranjuju bolesne ili povećane adenooidne vegetacije (v.). Za tu operaciju upotrebljava se i riječ abrazijska (v.)

A. Š.

ADENSKI ZALIV, najzapadniji zaliv Arapskoga mora, između polutoka Somalije i Arabije, 25 km uskim vratima Bab el Mandeb vezan s Crvenim morem. A. zalivom prolazi i pomorski put iz Evrope u južnu i istočnu Aziju i Australiju.

S.R.

ADEODAT I. (zapravo Deusededit I., ime istoga značenja, a Deodatus), sv., papa (615—618), vratio je vanjski (sekularni) kler u neke crkvene službe, koje su sv. Grgur Veliki († 604) i Bonifacij IV. († 615) povjeravali monasima. Niša autentična dva dekreta, koja mu se pripisivahu.

LIT.: Fliehe et Martin, *Histoire de l'Eglise*, sv. 5., 1938; *Dictionnaire de Théol. cath.*, sv. IV/L, 1924 (pod *Diedonné* 1); Migne, *Patr. Lat.*, sv. 80.

M.V.

A. II. (Deusededit II.), papa (672—676). Kako su neki Deusededita I. zbog istog značenja imena nazivali Adeo-datom, broji se ovaj papa kao Adeodat II. Nije se nikako isticao u političkim borbama, koje uznemirivahu Italiju i Franačku. Od njega su sačuvana samo dva dokumenta On je, čini se, prvi papa, koji je datirao pisma po godinama pontifikata.

LIT.: Fliehe et Martin, *Hist. de l'Egl.*, sv. 5., 1938; *Diet. de Théol. cath.*, I/L, 1930; Migne, *Patr. Lat.*, sv. 138.

M.V.

ADEODATUS, toskanski kipar 12. st. Radio je u zajednici sa svojim bratom Gruamonsom. Na arhitravu glavnog portala crkve sv. Andrije u Pistoji ima reljef s prizorima putovanja i poklonstva sv. Triju kralja s natpisom: *Fecit hoë op. Gruamons magist. bon. et Adeodatus frater ejus.*

LIT.: O. H. Giglioli, *Pistoia*, Pistoia 1904; A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, III., 490; M. Salmi, *La scultura romanica in Toscana*, Firenz 1928.

A.

Setuj

ADEPT (od lat. adipisci »postići«, adeptus »tko je po- stigao najviši stupanj spretnosti«). U srednjovjekovnoj alkemiji zvali su se početnici u toj nauci alkemistima, napredniji magistrima, a najstariji, t. j. koji su prodrli u bit znanosti i ušli u trag svim tajnama prirode, adeptima. Potonji su tražili *kamen mudraca*, tajanstveni preparat, pomoću kojega bi se iz neplemenite kovine pravilo zlato. Nadalje su eksperimentirajući pripravljali sveopći lijek *panaceu*, kojom bi se mogle izliječiti sve bolesti i ljudski vijek neobično produžiti. U tim nastojanjima imamo tražiti početke kemije i farmacije. Adepti su na pr. našli fosfor, izumili porculan, a moderna je znanost dokazala, da ni nastojanje, da se pretvori jedan elemenat u drugi, nije puka fantazija. U novije vrijeme a. znači uopće čovjeka, koji je upućen u neke tajne.

G. Š.

ADERNŌ, grad na jugozapadnom obronku Etna na Siciliji u visini od 500 m. Željeznička je stanica na pruzi oko Etna. U plodnoj okolici mnogo se goje agrumi (limun i naranča) i vinova loza. Ima 41.000 stan. Tu je bio grčki grad Hadrakon, osnovan oko 400 pr. Kr. za tiranina Dio-

nizija. Sačuvani su tragovi poganskoga hrama. Rimljani su ga zvali Hadranum. Od vladavine Normana ostali su tvrđava i toranj iz 12. st. V. B-ć.

ADHEMAR de Chabannes, * Chabannes 988, f Jeru zalem 1034, franc, srednjovjekovni kroničar. U samostanu Saint-Cybar piše kronike i prepisuje rukopise. Glavno mu je djelo *Chronicon Aquitanicum* u 3 knjige. Počinje s legendarnim kraljem Pharamondom, a dovršava svoj rad sa 1028. Prve dvije knjige su kopija *Gesta regum Francorum* (lat. Djela frančakih kraljeva), dok je treća knjiga (814 do 1028) veoma važna, jer se osniva na mnogim danas izgubljenim dokumentima. Njegovu kroniku nastavio je do 1174 Helie de Ruffec. Sve svoje kronike pisao je A. latinskim jezikom pod latiniziranim imenom Ademarus Cabannensis. D. St.

ADHEZIJA (lat. adhaesio »prianjanje«), u fizici međusobno privlačenje dvaju tijela, koja se tijesno dotiču (→ Kohezija).

Adhezija u medicini u smi
slu sraštenja, u priraščivanja,
priraslice, nastale kao poslje
dica kronične upale. Poznate
su osobito priraslice pluća,
kad ona čvrsto prirastu vezi
vom uz grudnu stijenk. Ako
su priraslice pluća (t. j. sloj
veziva, koji se pod tfm razu
mijeva) jako debele, govori
mo o kožuri. Na si. mikroskop
skog okomitog presjeka kroz
priraslicu (u sredini) pluća (do
lje) uz porebriću (gore). S.
Adhezija u pravu → Međunarodni ugovori.
ADHEZIVNA ŽELJEZNIKA (njem. Adhäsionsbahn,
Reibungsbahn; engl. adhesion railway; fr. chemin de fer à
adhérence; tal. ferrovia ad aderenza), kod koje se za vož
nju iskorisćuje trenje među tračnicama i pogonskim ko
tačima lokomotive. Pretežni dio željeznica su adhezione
željeznice. → Zupčane ž., Žične ž., Uspinjače. Lj. P.

ADHEZIVNI POSTUPAK → Kazneni postupak V.
ADICIA (od lat. addere »dodavati«, »zbrajati«) → broj,
numeričko računanje, operacija (napomenimo, da se zbroj
a+b definira postepeno: najprije za prirodne brojeve, pa
za cijele racionalne, racionalne, realne i konačno za kom
pleksne. Slično produkt a . b). D. K.

ADICKES, Erich, *Lesum kod Bremena 1866, †Tübin
gen 1928, njemački filozof, zaslužan za izdavanje Kantove
rukopisne ostavštine u okviru Kantovih djela, što ih je
izdala Berlinska akademija (1911—1914). S tim u vezi na
pisao je *Kants Opus postumum dargestellt und beurteilt*,
1920 (Kantovo posmrtno djelo, prikazano i ocijenjeno). U
spoznajno-teoretskom pogledu zastupa empirizam, s agno
sticičkim obilježjem. Metafiziku kao nauku zabacuje. Ona
je, veli, stvar vjerovanja i izvire iz emocionalnosti, a ne
iz spoznaje. Kao takvu je prihvaća i priznaje. Priklanja
se panteističkom montizmu. U etici zastupa eudajmonistički
relativizam. Značajniji radovi: *Charakter und Weltan
schauung* (Značaj i gledanje na svijet), 1905; *Die Zukunft
der Metaphysik* (Budućnost metafizike) u *Weltanschauung*,
Berlin 1911; *Kant als Naturforscher* (Kant kao prirodno
slovac), 2 sv., 1924 i 1925. Sam prikazuje svoju filozofiju
u *Die deutsche Philosophie der Gegenwart in Selbstdar
stellungen* (Njemačka filozofija sadašnjosti u prikazima sa
mih pisaca). S. P-1.

ADIGE, najveća talijanska rijeka iza rijeke Po, duga 414 km, a
porječje zaprema površinu od 22.000 km². Izvire u Njemačkoj na
prijekoju Reschenscheideck u visini od 1510 m i protječući dolinom
Vintschgau između planinskih skupina Otztal i Ortler pored grada
Merana u velikom slažu prima s prijekoja Brennera niže Bolzana
(Bozen) pritok Eisack i udara k jugu pored gradova Trenta
(Trident), Rovereta i Rivolija u mletačku nizinu i od Vérone dalje
sporo tekući pored rijeke Po utječe u Jadransko more kod Porto
Fossone širokim ušćem od 680 m. Plodna i gusto naseljena prolod
od Bolzana do Vérone stiješnjena je na više mjesta ledenjačkim
nanosima, od kojih je naj-znatniji Slavini di San Marco nedaleko
Rovereta, gdje je Dante zamislio svoj ulaz u pakao (Inferno). U
donjem toku ima A. veliku gospodarsku važnost, njezinim se
vodama umjetno natapa zemlja, služi industriji tjerajući mlinove i
daje električnu snagu, no poplavama čini i velike štete
češće mijenjajući korito. Nakon potresa nastao je rukav Adigetto,
koji preko Rovigae teče samostalno u more između rijeka Adige i
Po, spojenih mnogim kanalima.

LIT.: E. Capra, // *fiume Adige e U suo bacino*, Padova 1907; N.
Krebs, *Die Ostalpen*, Stuttgart 1928. N. Ž.

ADIGE → Cerkezi i Kavkaski jezici.

ADIJABATSKI (grč. adiabatos »neprohodan«), pridjev, kojim
se u fizici označuje takva promjena stanja, kod koje se tijelu ili
sistemu ni ne dovodi ni ne odvodi toplina, a koja osim toga teče
povratno, t. j. u trajnoj ravnoteži sistema. Približno adijabatski
ekspandira na pr. para u izoliranom cilindru parnoga stroja (v.), gdje
kod većih brzina nema vremena za izmjenu topline. Odavanje se
rada kod adija-batske ekspanzije (v.) ili kod adijabatskog
demagnetiziranja (v.) vrši samo na račun unutarnje energije tijela,
tako da mu temperatura pada (adijabatsko hlađenje). Kod
adijabatskog trošenja rada (kompresija, magnetiziranje) temperatura
raste (adijabatsko zagrijavanje). To je vrlo važno za sve toplinske
strojeve, za rashladne strojeve (ledane), za ukapljivanje uzduha. U
meteorologiji je to uzrok stvaranju oblaka (v.), budući da se tople
uzdušne mase pri dizanju na veće visine, gdje vlada niži pritisak
uzduha, gotovo adijabatski rastežu i pri tom se hlade do temperature

ispod rosišta. Pri adijabatskoj promjeni ostaje entropija (v.) tijela (ili
sistema) stalnom. Kod idealnih je plinova pri adijabatskoj ekspanziji
— = I^γ A^γ, gdje je p pritisak, V obujam, γ = — je omjer spec. toplina
pri stalnom

pritisaku i obujmu. Također je =? = (—) * odakle se može

pri zadanim pritisacima odrediti promjena temperature. Za
uzduh i dvoatomne plinove je % = 1,4 za jednoatomne
γ = 1,667. Za pregrijanu vodenu paru γ = 1,3. F. B-ć.

ADIJAFON (grč. »kome se ugodaj ne može pokvariti«),
1. glazbeni instrument s tipkama poput harmonike. G. 1820
konstruirao ga je urar Schuster u Beču; 2. glazbeni instru
ment s tipkama, pomoću kojih se izvode udarci na ugo
dene glazbene viljuške, 1882 konstruiran od Fischera i
Fritscha u Leipzigu. ■+ Celesta. B. Š.

ADIJAFORA, vrednosno indiferentan predmet. Kinici
su i stoici smatrali indiferentnim sve, što se nalazi između
dobra (koje predstavlja za njih samo krepost) i zla (koje
predstavlja samo zloća) i to su nazivali »adiaphoron«.
Vrednosno su ravnodušni, bezvrijedni za stoike: bogatstvo,
čast, ljepota, zdravlje, pa i sam goli život. Sam pojam
nema kod svih filozofa isti opseg. Neki pače poput
Epikura tvrde, da nema vrednosno indiferentnih predmeta
(adiafora) na svijetu. V. F-ć.

ADIJATERMAN, nepropustljiv za toplinske zrake. → Dijaterman.
ADIMARI, Lodovico, * 1644, † 1708, talijanski književnik, član
firentinske obitelji. Profesor talijanskog jezika na visokoj školi Studio
fiorentino. Osim pjesama pisao je i drame. Najpoznatiji je po dugim
satirama (*Satire*, Amsterdam 1716).

LIT.: D. Provenzal, *La vita e le opere di L. A. Rocca S. Casciano*
1902; A. Belloni, // *Seicento*, II. izd. Milano 1929. M. D-ić.

ADIN RUKOPIS, evangelistar s dragocjenim minijaturama, jedan
od najvrednijih primjera umjetnog obrta t. zv. karolinške renesanse.
Čuva se u Trieru, napisan i slikan po nalogu abatise Ade, navodno
sestre Karla Velikoga.

ADIN AMI JA (grč. a »ne«, dynamis »snaga«) je stanje potpunog
oslabljenja i klonulosti tijela, osobito mišića. Kao bolesni simptom
javlja se kod različitih bolesti, na pr. kod Addisonove bolesti (v.) i
akromegalije (v.). R. L-ć.

ADIPONECROSIS (grč.). Potkožna adiponekroza novo
rođenčadi je neopasna promjena masnoga tkiva, koja se
javlja otvrdnućem ograničenih dijelova kože. Razlog su
tome mehaničke povrede prilikom porođaja ili utjecaj ni
žih temperatura. F. K.

ADIPOSITAS. Gojaznost je bolest izmjene tvari i nastaje kao
posljedica poremećene ravnoteže između kalorične vrijednosti i
potrošene energije. Stanje abnormalne pretilosti bez većih smetnja
metabolizma može nastati i zbog drugih razloga, na pr. endokrine
etiologije — kod poremećenih funkcija žlijezda s unutarnjom
sekrecijom — kao na pr. kod promjena hipofize t. zv. *dystrophia*
adiposo-genitalis (hipofizarni tip po Frohlichu 1901) uz atrofiju
spolovila i slabo razvijene sekundarne spolne oznake i t. d. Ta je
endogena gojaznost (hipofizama, tireogena, ovari-

jalna i t. d.) hereditarna, obiteljna te se opaža u većem ili manjem stepenu u djetinjstvu i kod više članova obitelji, a naročito kod ženskih kombinirana sa dismenorejom ili amenorejom. Opaženo je, da neke osobe odebliju poslije preležanih zaraznih bolesti. Vjerojatno utječu poznate ili nepoznate klice na endokrine žlijezde — dakle radi se opet o indirektnoj *endogenoj gojaznosti*. Osim te *endogene gojaznosti* razlikujemo i drugu vrstu, t. zv. *egzo-genu pretilost*. Ova se obično razvija kod većinom lijehih i flegmatičnih osoba, koje se obilno hrane, češće jedu i piju (naročito alkoholna pića), a malo fizički rade. Nerijetko su oba spomenuta oblika gojaznosti kombinirana. Posebna rijetka vrsta gojaznosti je t. zv. *adipositas* ili *neurolipomatosis dolorosa* (Morbus Dercum 1888). Ova se sastoji u nakupinama sala osjetljivog na dodir ili pritisak. Uzrok nije poznat. Radi se također o endokrinom adipo-zitetu češće kod ženskih neuropata u klimakteriju, a pato-loško-anatomski mogu se ustanoviti degenerativne promjene štitnjače i hipofize. Liječenje se gojaznosti sastoji prema uzroku, i to kod obih navedenih vrsta u oskudnoj ishrani, većem gibanju, gimnastici, masaži, kuru znojenja, balneoterapiji i elektroterapiji. Kod endokrine pak gojaznosti upotrebljavamo u prvom redu razne hormonalne preparate, naročito tireoideje, hipofize, ovarija, nadalje jod i t. d.

V. V-č.

Adipositas kod domaćih životinja nastaje u namjernom tovljenju životinja, kojima se čovjek hrani, tako što zdrave životinje, koje se obilno hrane i nedovoljno kreću, debliju, osobito ako su proždrljive, flegmatične i konstitucijski tome naginju ili ako su uskopljene. Inače je neuroendokrino kao i lokalno deblijanje kod životinja rijetko. Pretuste su životinje trombe, brzo se zasope, oznoje i umore, postaju nesposobne za rasplod i brzo trpe od probavnih poremetnja. Izuzevši rijetke slučajeve endogene noga deblijanja, na koje se utječe jačanjem izmjene tvari i diuretici, deblijanje se daje redovito odstraniti reguli ranjem hranjenju i držanja životinja.

L. B-č.

ADIRONDACKS, pogorje, sjeverni nastavak Appalačian Mountains u sjeverozapadnom dijelu države New York. Pojedini gorski nizovi rastavljeni su dubokim i tijesnim dugodolinama, u kojima su mnogobrojna i duga jezera. To je značajan glacialni reljef. Pogorje je sastavljeno od prekambrijskog kristalinskog kamenja, bogato rudom (magnetovac), pokrito gustom šumom, u kojoj živi mnogo zvje radi (puma). Drvo se izvozi rijekama Hudsonom i Sv. Lovrijencem. Dio ovoga divljačnog kraja čuva se kao nacionalni park. Stanovnici New Yorka su ovdje podigli lijepe ljetnikovce.

N. Ž.

ADITIVNO SVOJSTVO matem. funkcije $f(x)$ jest veza brojeva $f(x+y)$, $f(x)$, $f(y)$. Na pr. a $(x+y)=ax+ay$, t. j. funkcija ax zadovoljava funkcionalnu jednadžbu $f(x+y)=f(x)+f(y)$; prema Cauchy-u, ax je jedino neprekidno rješenje te jednadžbe. Za $f(x)=a^x$ imamo $f(x+y)=f(x) \cdot f(y)$; za $f(x)=\cos x$ je $f(x+y)+f(x-y)=2f(x) \cdot f(y)$. Važno je odrediti sve uniformne (-*) funkcije $f(x)$ kompleksne varijable x , koje imaju jedan »racionalan teorem adicije«; naime da bude $P f f(x), f(y), f(x+y)=0$, gdje je P neki algebarski polinom ($\rightarrow$) u $f(x), f(y)$ i $f(x+y)$. Jedinne takove funkcije jesu (Briot-Bouquet): a) racionalne $f. u x$; b) rac. $f. e^{ax}$ (dakle i gonimetrijske funkcije) i c) eliptične funkcije.

LIT.: E. Picard, *Equations fonctionnelles*, Pariz 1928.

D. K.

ADJEKTIV (lat. *adjectivus*) »što služi dodavanju« od *adficere* »dodavati« u našoj gramatičkoj terminologiji preveden u pridjev, kao i lat. naziv što prevodi grčko *epitheton onoma* »ime pridodato« označuje dio govora, koji znači svojstvo. Slavenki jezici razlikuju se od ostalih indoevropskih time, što razlikuju dvije semantičke kategorije pridjeva, one koji znače svojstvo i one koji znače pripadanje. Pomoću sufixa *-ov* i *-ski* mogu praviti od iste osnove ove dvije kategorije pridjeva. Primjer: *könjev* i *könjski* od konj. Pridjevi imaju u morfološkom pogledu iste tipove deklinacije kao imenice. Od imenica razlikuju se time, što imaju moćiju, t. j. različit dodatak za muški, ženski i srednji rod. Pored toga imaju komparaciju, koje imenice ne poznaju. U sintaktičkom pogledu upotrebljavaju se ili kao jednostavan atribut uz imenicu ili kao predikat u rečenici. Jjednake prirode sa adjektivima su participi, koji se tvore od glagola. Od srednjega roda pridjeva mogu postati imenice. Brojevi redni i glavni vrsta su pridjeva. Germanski i baltičko-slavenki jezici poznaju određenu neodređenu deklinaciju pridjeva. Neodređena je imeničkog karaktera, a određena uzela je od zamjeničke deklinacije sufixs -yo. Indoevropski jezici razlikuju se među sobom u pogledu pridjeva time, što pridjev kao predikat atnu dopunu neki jezici, kao germanski, ne slažu sa imenicom, a drugi, kao latinski, romanski i slavenki jeziciH slažu. Romanski jezici prave veliku razliku u značenju pridjeva, stoje li prije ili poslije imenice. Pridjev pred imenom ima stilističko značenje. Primjer: tal. *il buon uomo* i *l'uomo buono*. Jezici se u pogledu morfologije adjektivA veoma razlikuju. U ugro-finskim i turskim jezicima nikakve morfološke razlike nema između imenice i adjektiva. Adjek« tiv se označuje u ovim jezicima položajem pred imenicom« s kojom čini neku vrst složenice. Primjer: madž. *szép kisasszony* »lijepa djevojka«, tur. *ak hisar* »bijeli grad«. U japanskom jeziku, gdje se od iste osnove može napraviti pridjev, imenica ili glagol, karakteriziran je pridjev zasebnim dočetkom. Tako postupa i esperanto, koji karakterizira imenice sa dočetkom -o, a pridjeve sa dočetkom -a, primjer: *La ĉevalo estas granda* »Konj je velik«.

LIT.: K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strassburg 1902—4, str. 293, 304, 315, 339, 341 i t. d.; Hermann Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, V. izd. Haale a. S., cap. XX; K. Brugmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, sv. II., odjeljenje II., str. 652; J. Vendryès, *Le langage*, Pariz 1921, str. 138; T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1931; P. Skok,

Pregled francuske gramatike, sv. I., Zagreb 1938, i *Osnove romanske lingvističke**, sv. III., Zagreb 1940. P. S. ■

ADJUDIKACIJA (lat.), način sticanja vlasništva i stvarnih prava uopće dosuđivanjem suca. Do nje dolazi u diobnim parnicama i u parnicama o zemljišnim međama. Za razliku od drugih presuda a. osniva pravo. U diobi između suvlasnika biva to dosuđivanjem samovlasništva cjeline jednoj strani uz novčanu odštetu ili drugu naknadu (na pr. osnivanje služnosti, navlastito uživanja u korist druge) ili određivanjem samovlasništva raznih stranaka na pojedinim dijelovima uz djelomičnu odštetu, ako dijelovi nisu jednaki. A. je u moderno pravo preuzeta iz rimskog prava, gdje je do nje dolazilo u tri diobne parnice (actio communi dividundo, actio familiae ereiseundae, actio finium regundorum). Lj. A. 1

ADJUNGIRANO (u matem. smislu). 1. Adjungirati neki broj nekom brojnomo tijelu -* Algebra. 2. Adjunkt, adjung-girana determinanta odn. adjung. matrica -*■ Determinante. 3. Adjungirana forma → Forma. 4. Adjungirana krivulja → Čunjosječnice.

ADJUNKT (lat. adiunctus), pristav, pomoćni činovnik u upravnoj i drugoj službi, koji u nekim prilikama zamjenjuje upravitelja. U crkvenoj službi pomoćni svećenik, koji zamjenjuje bolesna druga. Na nekim akademijama i sveučilištima drugi stručnjak, koji u slučaju potrebe može prvoga zamijeniti. *Adjoins* u francuskoj civilnoj administraciji općinski činovnici, a u vojnoj vrst potčasnika. U Skandinaviji, a nekad i u Njemačkoj mladi učitelj na višim školama.

ADJUSTIRANJE predstavlja vanjski oblik opreme robe onako, kako se ona nudi kupcu. Adjustiranje ne valja stoga zamijeniti ambalažom, omatanjem (pakovanjem), te se prema tome materijal, upotrebljen za adjustiranje, ne priznaje tarom. Ovamo idu kartonske kutije, pričvršćiva nje predmeta na ljepeku i t. d. Adjustiranje imade prido njeti estetskom izgledu robe te prema tome pojačati i mogućnost njene prodaje. J. B-r.

ADJUTANT (od lat. adjutare »pomagati«), pojedinim zapovjednicima na pr. bataljuna, pukovnije, brigade i t. d. 1. pridijeljeni časnik za kancelarijske poslove, poglavito za izrađivanje i prenošenje zapovijedi. Višu adjutanturu čine: adjutanti brigade, divizije, vojnoga zbora, armije i t. d. To su obično generalštabni oficiri (časnici glavnoga stožera). 1. lični adjutanti su časnici pridijeljeni na osobno službovanje državnom poglavaru, ministru vojske, vojskovođi ili ličnostima kneževskoga roda. Vojnu pratnju vladara čine: generali i krilni pobočnici (vladareva vojna kuća).

ADLATUS (lat. ad latus »uz bok«), pomoćnik, doglavnik. Nakon okupacije (1878) povjerena je uprava Bosne i Hercegovine vojnom zapovjedniku u svojstvu zemaljskog poglavice. G. 1882 dodijeljen mu je građanski doglavnik (civilni adlatus) za pripomoć u svim poslovima građanske uprave. On je bio osobno podređen zem. poglavici, ali je neposredno ravnao sveukupnom građanskom upravom. Pravno bio je zastupnik i pomoćnik zem. poglavice, dok je faktično vršio funkciju neposrednoga poglavara zem. vlade

i sviju upravnih oblasti u zemlji. Kad su u Bosnu uvedene ustavne uredbе (oktroiranim ustavom 17. II. 1910), nije se više mogao održati dotadašnji položaj građanskog doglavnika, pa je i sam naziv ukinut. G. 1912 uređena je vlast zemaljskog poglavara i njegova zamjenika, koji vode svu civilnu upravu zemlje preko zem. vlade. To stanje trajalo je sve do potkraja 1918.

LIT.: Eugen Sladović, *Upravna nauka i upravno pravo Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1916, str. 100—104. E. S.

ADLER, I. Alfred, * Beč 7. II. 1870, † 1939, poslije završena studija medicine posvećuje se praktičnom liječništvu, najprije je okulist, onda liječnik za unutrašnje bolesti, a konačno se odlučuje za psihijatriju. Učenik je i suradnik S. Freuda, osnivača psihoanalize, od koga se međutim uda-ljuje i osniva svoju t. zv. »individualnu psihologiju«. Njegov psihologijsko-terapeutički rad ima i bitno pedagoški obilježje. Kao nastavnika nalazimo ga na pedagozijskom institutu u Beču, poslije je profesor u New Yorku. Adler naziva svoju psihologiju »individualnom« zato, jer drži, da se duševne pojave mogu naučno proučavati samo s obzirom na individualni karakter jedne osobe. Individualnost svakog čovjeka ima svoj koji jen u duhovnoj atmosferi one društvene zajednice, u kojoj on živi. U tom duhu A. uči, da se ljudski individuum može pravilno razvijati samo onda, ako živi kao dio cjeline i u skladu s njom. Individualnost čovjeka i njegov socijetet jesu prema tome dva korelativna pojma, t. j. oni se među sobom obostrano uvjetuju. Tako Adlerova individualna psihologija ima i karakter socijalne psihologije. Psihu pojedinca možemo razumjeti istom onda, ako uzmemo u obzir stav, koji on zauzima prema idealima i dužnostima, koje mu postavlja društvo, u kojem živi. A. je protivnik svake metode, koja u proučavanju duševnog života zanemaruje ovu socijalnu uvjetovanost. U razvoju Adlerove individualne psihologije razlikujemo tri faze: biološku, pozitivističko-fikcionalističku i metafizičku. U prvoj fazi Adler uči, da je osnov čovjekove individualnosti u naravi njegovih tjelesnih organa i onih nagonskih snaga, koje predstavljaju psihičke korelate funkcija tih njegovih tjelesnih organa. U drugoj fazi uči on, da cjelokupna struktura naše psihe zavisi o životnom cilju, koji se postavlja već u najranijem djetinjstvu i koji Adler u skladu s poznatim pozitivistom H. Vahingerom karakterizira kao fikciju. U posljednjoj fazi A. je gotovo potpuno napustio pozitivistički stav i prešao na gledište metafizike. Tu on uči, da je praosnov svega života, organskog kao i duševnog, u težnji usavršavanja, u tendenciji, kojoj je svrha savršenstvo. U toj točki A. zauzima protivan stav od Freuda. Jer dok je po Freudu osnov cjelokupnog života nagon smrti (der Todestrieb), dotle je po Adleru osnov svega u prirodi i historiji težnja k savršenstvu, dakle »nagon života«. Organi man je vrijednosti znače po Adleru organe, koji su »u razvoju zaostali, koji su u svom rastu bilo u cjelini bilo u pojedinim dijelovima zaustavljeni ili izmijenjeni«. To su osjetilni organi, aparat za hranjenje, aparat za mokrenje, žljezdani aparat, organi za krvotok, živčani sustav i t. d. Manjevrjednost tih organa može se javiti na dva načina: morfološki i funkcionalno. Morfološka manjevrjednost jednog organa ima u pravilu svoj osnov u defektnom fetalnom razvoju.

Funkcionalna je manjevrjednost uglavnom u takvom načinu rada organa, »koji ne udovoljava normi i izvanjskim zahtjevima«. Primjer morfološke manjevrjednosti je povećano srce; primjer funkcionalne manjevrjednosti nepravilni rad srca, kratkovidnost i t. d. U vezi s tim je i Adlerova nauka o kompenzaciji. Ona se sastoji u tome, što se manjevrjednost jednog organa može izravnati, na pr. izravnati je funkcionalne manjevrjednosti jednog bubrega može izvršiti drugi bubrež. Najvažnija je međutim kompenzacija, koju vrši živčani sistem. Ona može biti i psihička i fizička, a pod povoljnim uvjetima vodi i do »natkompen-zacije« (Überkompensation). Psihičku kompenzaciju mozak izvodi na taj način, što »traži da zaštiti manjevrjedni organ pomoću naročito interesiranja za njega, i što teži, da pomoću trajne pažnje izbjegne neku ozljedu, koja možda, kada je manjeg opsega, daje poticaja, da se pažnja probudi, poveća i veže za dotični organ«. Ona ima veliko značenje za strukturu naše psihe. U slučaju na pr. manjevrjednosti jednoga osjetila u psihi neke osobe pojačaće se predodžbe i interes za stvari, koje stoje u vezi s tim osjetilom. Na taj način razvili su se neki ljudi sa slabim vidom u vizuelne tipove, neki ljudi sa slabijim sluhom u muzičare i t. d. Iz osjećanja manjevrjednosti (Minder-

wertigkeitsgefühl) izvire »nagon za važenjem« (Geltungstrieb), koji može dobiti i neurotički oblik. U našoj kulturi muškarac ima vodstvenu ulogu. On se uzima kao onaj, koji je »jači« i koji je »gore« u hijerarhiji života; dok je žena »slaba« i »dolje«. Taj položaj uzrok je posebnog ženskog osjećanja manjevrjednosti. Normalno osjećanje manjevrjednosti može biti pojačano nepovoljnim društvenim i ekonomskim prilikama. I pogrešan odgoj može dovesti do jačanja osjećaja manjevrjednosti. Individualna psihologija otklanja stoga autoritativni odgoj. Ako autoritativnom odgoju uspije skrstiti ili ukrotiti dječju volju, onda to vodi izravno do intenzivnijeg osjećanja manjevrjednosti. U protivnom slučaju volja za važenjem reagira prkosom, razdražljivošću i preosjetljivošću. Ako je samopouzdanje u većoj mjeri ugroženo, onda je kompleks manjevrjednosti vrlo štetan za kasniji razvoj. U svakom slučaju nagon za važenjem (nagon za moći) vidljiv je izraz pojačanog osjećaja manjevrjednosti. I teža neurotička oboljenja prema stajalištu individualne psihologije posljedica su »bijega« obeshrabenog čovjeka od zadaća života. Adleru je moguća individualno-psihologijska terapija neurotičkih pojava pomoću prijateljskog razgovora između liječnika i pacijenta. Pacijent treba da izvješćuje liječnika o svom zvanju, o poteškoćama zvanja, o svojoj radnoj volji, o ambiciji i uspjesima, o razočaranjima i nedostacima. Pored toga liječnik nastoji da se uputi u seksualni život svog pacijenta i njegov odnos prema braku i porodici. Zanima ga nadalje

odnos i stav prema zncanima, prijateljima i daljnim članovima obitelji. Na osnovu svega toga liječnik izrađuje anamnezu neurotičkih pojava. Zadaća liječnika sastoji se u tome, da poukom, savjetom i interpretacijom osjećanja manjevrjednosti (koja je korijen neuroze) učini to osjećanje »bespredmetnim« što je više moguće, da izazove samopouzdanje na osnovu pravilne ocjene individualnih interesa i mogućnosti, a obzirom na zadaće i zahtjeve života, koji se izvana postavlja.

BIBL.: *Über den nervösen Charakter* (O nervoznom karakteru), 1928, 3. izd.; *Der Sinn des Lebens* (Smysao života), 1933; *Studien über Minderwertigkeit von Organen* (Studija o manjevrjednosti organa), 1926, 2. izd.; *Trotz und Gehorsam* (Prkos i poslušnost), *Entwicklungsfehler des Kindes* (Pogreške u razvoju djeteta), *Individualpsychologie in der Schule* (Individualna psihologija u školi); *Menschenkenntnis* (Poznavanje čovjeka), 1927; *Praxis und Theorie der Individualpsychologie* (Praksa i teorija individualne psihologije), 1927, 3. izd.; *Zur Kritik der freudschen Sexualtheorie des Seelenlebens* (Kritički priloz Freudovoj seksualnoj teoriji duševnog života); *Heilen und Bilden* (Liječiti i obrazovati), 1922, 2. izd. U Beogradu izašli su prijevodi *Individualna psihologija, Teorija i praksa*, 1937, i *Poznavanje čovjeka*, 1934.

LIT.: M. Sperber, *Alfred Adler, Der Mensch und seine Lehre*, 1926; A. Brauchle, *Psychoanalyse und Individualpsychologie*, 1930 (izd. Reclam); Nikola Popović, *Psihoanaliza*, 1935, II. glava: *Psihoanaliza i njeni protivnici A. Adler i K. G. Jung*, S. P-i.

2. Friedrich, * Beč 9. VII. 1879, sin Viktora A., austrijski socijalni demokrat. Studirao prirodne znanosti u Zürichu. Od 1911—16 tajnik austrijske socijaldemokratske stranke i urednik mjesečnika *Kampf*. Osuđen zbog atentata kao protesta protiv rata. U listopadu 1918 izabran u parlament, potpredsjednik socijaldemokratske frakcije. Tajnik 2V2 internacionale (v.) i poslije II. Internacionale. Jedan od najizrazitijih predstavnika mahističke revizije marksizma.

BIBL.: *Die Erneuerung der Internationale*, 1917; *Ernst Machs Überwindung des mechanischen Materialismus*, 1918. V. V-r.

3. Guido, * Eibenschütz u Moravskoj l. XI. 1855, veoma uvažen njemački muzikolog, glazbeni povjesničar i istraživač, voda bečke muzičko-znanstvene škole. Bio je učenik Brucknera i Desoffa na bečkom konzervatoriju, doktor prava i filozofije, 1895 profesor na sveučilištu u Pragu, od 1898 do 1927[^] nasljednik znamenitog profesora E. Hanslicka na sveučilištu u Beču, gdje je osnovao glazbeno-povijesni institut. Zajedno s njemačkim glazbenim povjesničarima Chrysanderom i Spittom osnovao je 1884 reviju »Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft«, vodio i uređivao izdanja spomenika glazbe u Austriji (*Denkmäler der Tonkunst in Oesterreich*), napisao velik broj važnih glazbeno-po vi jesnih rasprava (*Der Stil in der Musik*), monografija, biografija i t. d. God. 1924 izdao je odlični priručnik glazbene povijesti *Handbuch der Musikgeschichte*, 2. izd. 1930. On je odlučni zastupnik tretiranja glazbene povijesti po stilovima. S. S-i.

4. Max, * Beč 15. I. 1873, austrijski filozof i socijalni teoretičar. Jedan od glavnih predstavnika austromarksizma. Kušao spojiti Kantovu idealističku filozofiju s marksizmom. Zajedno s Hilferdingom izdavao *Marxstudien*, G. 1920 postao izvanrednim profesorom sociologije i povijesti socijalizma na bečkom sveučilištu. Socijaldemokratski poslanik

u austr. parlamentu, a inače u radničkom pokretu radio uglavnom na kulturnom polju.

BIBL.: Važnija djela: *Marx als Denker; Wegweiser; Studien zur Geistesgeschichte des Sozialismus; Marxistische Probleme; Einleitung zur Neuauflage des kommunistischen Manifests; Lehrbuch der materialistischen Geschichtsauffassung*, Berlin 1930.

LIT.: Kürschner, *Deutscher Gelehrtenkalender*, 1926; Blum, *Adlers Neugestaltung des Marxismus* (Archiv für die Geschichte des Sozialismus u. der Arbeiterbewegung, VIII., 1919).

5. Viktor, * Prag 24. VI. 1852, † 11. XI. 1918, vođa austrijske socijaldemokratske stranke. Svršio u Beču medicinu. G. 1883 otišao u Švicarsku, pa u Englesku, da tamo studira socijalne pokrete. Tamo došao u dodir s Engelsonom (v.). Pod njegovim utjecajem nakon povratka u Beč prišao radničkom pokretu, gdje je ubrzo zauzeo istaknut položaj. Velikim dijelom je njegova zasluga, da je 1889 došlo do kongresa u Hainfeldu, na kome je ujedinjenjem raznih struja stvorena austrijska socijaldemokratska stranka. G. 1905 izabran u parlament, ostao njegovim članom do svoje smrti. Predstavnik kompromisa i oportunitizma u radničkom pokretu, za vrijeme rata 1914—18 zauzeo stajalište »obrane zemlje«.

ADLERBETH, Gudmund Jöran, * 1751, † 1818, arheolog, bio je jedan od prvih imenovanih 13 članova švedske akademije, te za Gustava III. dvorski kazališni pjesnik. Nje govim komadima *Cora* i *Alonzo* bilo je otvoreno dvorsko kazalište u Stockholmu. Njegova tragedija *Ingjald Illradd* bila je tada na glasu. Povodeći se za Sofoklom i Voltaireom napisao je dramu *Edip* (1792). Prevodio je rimske pjesnike Virgilija, Ovidija i Horaca, zatim Racinea, pa je tako udario temelje švedskoj metrici. Zanimljive su njegove historijske bilješke iz vremena od 1856 do 1857.

ADLERCREUTZ, Karl Johan, * 1757, † 1815, švedski general. U inače nesretnom ratu protiv Rusije, u kojem je Švedska izgubila Finsku, iznio je A. dvije sjajne pobjede (kod Revolaksa i Lappa 1808), koje ga učinile vrlo popularnim. Stao je na čelo oficirskoj zavjeri protiv kralja Gustava IV. Adolfa, a u ratu s Napoleonom upravljao je glavnim stožerom kralja Karla XIV. (maršala Bernadottea). Odlikovao se osobnom hrabrošću, ali nije imao sposobnosti velikog vojskovođe.

AD LIBITUM (lat. „po volji“), oznaka u glazbi, kad se želi, da izvadač izvede neku kompoziciju ili njezin dio slobodno, t. j. bez obzira na oznaku tempa i takta. *A. l.* (ili *ad lib.*) može označivati i to, da jedan ili više instrumenata može otpasti iz instrumentalnog sastava, koji skladatelj propisuje u partituri; na pr. *corni ad lib.* znači, da dionica rogova nije obligatna. *Ad lib.* kao oznaka pjevačke solističke dionice (poneki skladatelji pišu onda u partituri za ostale instrumente i oznaku »*colla voce*«) dopušta pjevaču ili pjevačici, da dio kompozicije smije izvesti i interpretirati slobodno, bez obzira na trajanje označenih notnih vrednota i prema svom osjećanju; upotrebljava se naročito u opernoj literaturi za označivanje istaknutih dramskih mjesta u recitativima.

AD LIMINA APOSTOLORUM (lat. »na pragove apostola«). U starokršćansko doba smatrali su grob pragom (lat. *limen*) između zemaljskog i vječnog života; »limina Apostolorum« — pragovi apostola — znače u kršćanskoj arheologiji i terminologiji kanonskog prava »Grobovi apostola Petra i Pavla«. Katolički su biskupi dužni u određenim rokovima (naši svake pete godine) pismeno i usmeno izvjestiti papu o stanju svoje biskupije. U tu svrhu moraju osobno doći u Rim na pragove apostola sv. Petra i Pavla, da se poklone njihovu grobu. To je bilo uvedeno još u 5. st., a kasnije (1587) propisano je zakonom kao stroga obveza, »ad veneranda limina Apostolorum« (da se poklone grobovima ap. P. i P.). (V. kk. 340—342 Kod. kan. pr.). Fr. H.

ADLUNG (ili Adelung), Jacob, * Bindersleben kod Erfurta 1699, † Erfurt 1762, uvaženi učitelj glazbe i pisac. Njegova su djela *Anleitung zu der musikalischen Gelahrtheit* (Uvod u glazbenu znanost), Erfurt 1758, *Mušica mechanica orga-noedi*, Berlin 1768, i *Musikalisches Siebengestirn* (Glazbeno sedmerozviježđe), Berlin 1768, važna za povijest glazbe.

LIT.: Autobiografija u Marpurgovim *Kritische Briefe* (1759 do 1763).

S. S-i.

ADMET (grč. *admetos* »neukrotiv«), kralj u Feri u Te-saliji. Sudjelovao je u kalidonskom lovu i išao s Argonauti-ma po zlatno runo. Bio je ljubimac Apolonov, koji je za nj kod Moira isposlovao milost, da se može izbaviti od smrti, ako netko drugi za nj umre. Kad se nisu njegovi ostarjeli roditelji htjeli za nj žrtvovati, umrla je mjesto njega žena mu Alkestida, kći kralja Pelije iz Jolka. On se zavjeto-

ADMIRAL

vao, da će je dati za ženu samo onomu, koji upregne u kola lavove i veprove. To je učinio Admet uz pomoć Apolonovu. Alkestidu je Perzefona poslala natrag na gornji svijet. Po drugima ju je Heraklo oteo Hadu i doveo natrag mužu. Priču o Alkestidi obradio je u tragediji Euripid, a u novije vrijeme ona je bila sadržajem nekoliko opera (Lully, 1674, Handel. 1727, Gluck, 1767).

ADMINISTRACIJA → Uprava.

ADMINISTRATEUR DÉLÉGUÉ (franc.) je ravnatelj dioničarskog društva, koji je izabran iz sredine ravnateljstva, odnosno upravnog odbora (→ Code de commerce' du 10. IX. 1807, loi le 4. VII. 1867). Prema francuskom zakonu davstvu bira se katkad administrateur délégué i kod naših dioničarskih društava, kad se bilo s kojih razloga ograničava njihovo poslovanje.

ADMINISTRATOR APOSTOLICUS (lat. »upravitelj

apostolski«), visoki kat. crkveni službenik, kojega u nere dovnim, izuzetnim prilikama postavlja Apostolska Stolica (papa), da u njezino ime kao vršilac biskupske dužnosti upravlja određenom biskupijom ili nekim određenim dije lom biskupijskoga teritorija. Biskupu odnosno biskupije, ako ga ima, obustavlja se sva vlast na području, za koje je postavljen administrator apostolski. (V. kk. 312—318, Kod kan. pr.).

ADMIRAL, zapovjednički oficirski čin u ratnoj mornarici. Riječ admiral potječe od staro-arapskih izraza »amir ar rahl« ili možda još točnije od »amir al bahr«, to jest zapovjednik transportne flote odnosno komandant mora. Mauri su rabili te izraze i imali te činove u svojim ratnim i trgovačkim flotama već u devetome odnosno desetome stoljeću i tako nazivali vode i zapovjednike većih brodskih sastava. U ono doba bili su i trgovački brodovi naoružani i plovili poput ratnih u zajedničkim sastavima i pod zajedničkom komandom, da bi se što bolje osigurali od gusarskih prepada i pothvata. Kasnije je taj izraz latiniziran i pretvoren u »admiratus« te ga u toj formi nalazimo u 11. st. u sicilijanskoj mornarici, gdje se tako naziva komandant ratne flote. Genovežani rabe u 13. st. za svoje komandante flota naziv »almirante«, i taj čin nalazimo u raznim sredozemnim flotama, koje su prevozile pojedine krstaške ekspedicije i vojske u Svetu Zemlju. Mlečani, i ako poznati i slavni pomorci, ostaju međutim kod svojeg početnog naziva »capitano generale del mare« i tako zovu komandante venecijanskih flota i eskadra.

Englezi, Holandani, a nešto kasnije i Francuzi, zovu svoje vrhove komandante na moru admiralima, i to počevši od sredine 13. st. U velikim i moćnim flotama ovih naroda dobiva admiralni čin postepeno i svoje gradacije u vidu kontra-admirala, viceadmirala i admiral. Admiralom se nazivao obično pomorski oficir na položaju glavnog^ zapovjednika flote (eskadre), viceadmiral je drugi po rangu iza njega i u borbenom odnosno marševnom poretku komandira čeonom divizijom. Kontra-admiral je treći po rangu i zapovijeda brodovima na začelju. U vezi s tim poretkom je i sam naziv »kontra-admiral«, engleski »rear admiral« ili u ranijoj talijanskoj terminologiji »retro ammi-raglio«. Holandani, koji imaju jednu od najslavnijih pomorskih tradicija, zovu oficire čina kontra-admirala još i danas »shout byj nacht«, i taj stari izraz potpuno odgovara naprijed spomenutom položaju borbene linije i poretka. Englezi su počevši od 1546 g. imali još i čin »lord high« admiral, koji je bio glavni zapovjednik cjelokupne britanske mornarice. Početkom prošlog stoljeća taj je čin ukinut.

Spomenuta tri tradicionalna i osnovna admiralska čina odgovaraju generalskim činovima u vojsci i to: kontraadmiral brigadnom generalu, viceadmiral divizijskom generalu, admiral armijskom generalu. No pored te gradacije admiralskih činova postoje naročito u nekim većim mornaricama još i drugi viši admiralski činovi. Tako je u ruskoj mornarici ranije postojao čin »general admiral« za najstarijeg i najvišeg komandanta. Danas se u Rusiji taj čin naziva »flagman flota 1. rang«. Objte te časti odgovaraju činu generala-pukovnika u vojsci. Nijemci su ranije imali čin vele-admirala, Grossadmiral, a danas imaju još i general-admirala. Čin »Grossadmiral« je najviši i odgovara feld-maršalu. Taj se čin dobiva samo za osobite zasluge i dosada su ga imali samo admiral Tirpitz, a nedavno ga je dobio i admiral Raeder, sadašnji glavni komandant njemačke mornarice. U Velikoj Britaniji odgovara veleadmiralu čin »admiral of the fleet«, koji su imali poznati admiral Jellicoe i Beatty.

Zanimljiva je talijanska gradacija admiralskih činova, koja imade ove šarže: »contrammiraglio, ammiraglio di divi-sione, ammiraglio di squadra, ammiraglio di armata i grand-ammiraglio«. Ovi činovi odgovaraju analognim činovima u talijanskoj vojsci. Treba primijetiti, da se u internacionalnom ceremonijalu, kojega se vrlo točno drže sve mornarice, čin i počast viceadmirala priznaju tek divizijskome admiralu. Za razliku od talijanske i britanske mornarice postoje u Francuskoj samo dva admiralska čina (kontraadmiral i viceadmiral), a u Americi samo čin kontraadmirala. Drugi viši činovi dobivaju se samo izuzetno.

Svi admiralski činovi bili su ranije podjeljivani samo pomorskim oficirima, ali se u novije doba takvi činovi daju i stručnim oficirima (mornaričkim liječnicima, inženjerima, intendantima i t. d.), dakako uz dodatak dotične struke. Sličan je slučaj i kod vojske s generalskim činovima. Lučkim admiralom naziva se glavnokomandujući admiral jedne ratne luke odnosno uporišta, baze i t. d.

U našoj mornarici postoje tri admiralska čina: admiral, viceadmiral i kontra-admiral. U »Plemenitom tijelu bokeljske Mornarice« dva najviša časnika nose nazive admirala i viceadmirala.

Admiralitet, najviša zapovjedna i upravna vlast ratne mornarice. Takav službeni naslov nosi i britanski admiralitet (admiralty). Međutim u mnogim drugim mornaricama službeni je naziv ovakvih vlasti ministarstvo, sekretarijat, podsekretarijat, zapovjedništvo mornarice i t. d. Kod nas se riječ admiralitet uzima u istom značenju kao i generalitet, to jest kao skupni naziv za veći broj oficira admiralskog / čina. U nekim drugim mornaricama znači admiralitet savjetodavni organ ili kolegij, sud, koji se sastoji od pomorskih oficira admiralskih činova. Taj se organ bavi različitim stvarima iz pomorskog prava, administracije, pomorske strategije, taktike i t. d.

Admiralski brod je plovna jedinica, na kojoj je stalno ukrcan i s koje upravlja svojom flotom, eskadrom ili sastavom komandujući admiral. Svaka veća flota ima dva ili više admiralskih brodova, koji se nazivaju komandnim brodovima. Nijemci uzimaju riječ *Flaggschiff*, a Englezi *Flagship* za admiralski brod.

Dobro poznati admiralski brodovi bili su »Victory«, na kojem je bio ukrcan admiral Nelson za vrijeme bitke kod Trafalgara i koji se, vrlo dobro sačuvan, nalazi u Ports-mouth. »Mikasa« je bio komandni brod admirala Toga u bitci kod Tsušime, »Iron Duke« vijao je zastavu admirala Jellicoe, a »Lion« zastavu admirala Beatty kod Skagerraka. S broda »Ferdinand Max« komandirao je admiral Tegett-hoff kod Visa.

Admiralska zastava (stijeg) vije se na jarbolu komandnog broda admirala dotičnog sastava, eskadre, flote i t. d. Svaki admiralski čin ima svoju naročitu zastavu, i svaka mornarica propisuje i obznanijuje admiralske stjegove tako, da se kod susreta pojedinih brodova u inostranstvu odmah zna, koji čin ima dotični komandujući admiral i koje mu počasti po međunarodnom ceremonijalu pripadaju.

Admiralski stjegovi se viju prema činu i položaju ukrasnog admirala na raznim jarbolima komandnog broda. Ko mandant flote i admiral vije svoju zastavu na velearbolu, viceadmiral odnosno drugi po rangu admiral unutar flotnog ! sastava ima svoju zastavu na prednjem jarbolu, a kontra admiral na krmenom jarbolu svoga komandnog broda. Svi j admiralski stjegovi (zastave) su kvadratne forme. Oni se svečano dižu kod preuzimanja komande i isto tako spuštaju [(uz odavanje počasne paljbe) kod konačnog iskrcavanja t dotičnog admirala. Admiralska zastava (stijeg) je uvijek različite forme od državne i glavne brodske zastave, koja se vije na krmenom koplju odnosno sošnjaku. Pomorski oficiri, koji nisu u admiralskom činu, a ipak komandiraju | brodskim sastavima, viju također svoje komandne zastave, | ali su one različite od admiralskih stjegova. Ar. P.

ADMIRAL (Pyrameis atalanta), prekrasan naš danji [leptir smedecrnih krila; na prednjim krilima ima kosu I crvenu prugu i pred njom bijele pjege, a stražnja su krila [crveno obrubljena. Mužjak leti od svibnja do kasnoga I ljeta, a ženka prezimi i u idućem proljeću odlaze jaja.

K. B.

ADMIRALSKI OTOCI, na 1° j. sir. na sjever Novoj Guineji. Ima ih 40, većinom koraljnih, a najveći je otok I među njima Manus. Zapremaju 2276 km², sa 14.917 stan. Papuanaca; izvoze kokos, kopru, ribe i biser. Obretoše ih i Holandani 1616, onda ih pohodi Philip Carteret 1767, pa ih okrsti današnjim imenom na čast admiraliteta; g. 1875 dode onamo engleska ekspedicija Challenger. Pod njemačkim protektoratom bili su od 1885 do 1914; potom su predani kao mandatsko područje Australskom Commonwealthu.

M.Š.

ADMONITIO ■* Fassio perennalis.

ADMONT (od lat. ad montes »u gore«), austrijsko lje tovalište i sportsko izletište u Štajerskoj, preko 600 m nad morem, znamenita benediktinska opatija, osnovana pod kraj 11. st., sa filozofskim i teološkim fakultetom i bogatom bibliotekom (82.000 svezaka, 11.000 rukopisa, 800 prvo tisaka). G. Š.

ADNEXITIS (lat.) je upala adnexa sc. uteri t. j. pri vjesaka materice -*■ jajovod, jajnik, oboljenja. F. D.

ADOLF NASSAVSKI, njemački kralj 1292—1298. * oko 1250. Da spriječe na njemačkom prijestolju nasljedstvo pre više opasnih Habzburgovaca, izaberu ga knezovi izbornici za kralja. No i on pokuša u Thiiringiji i Mišnju stvoriti sebi jaku kućnu vlast. Protiv moćnih knezova ostioni se na redove malih dinasta, od kojih je i sam potekao. Njegovo jačanje uznemiri knezove izbornike. Oni ga svrgnu na sa stanku u Mainzu 1298, te izaberu za kralja Habzburgovca, Albrehta Austrijskog. U borbi za krunu poginu Adolf kod Gölheima. F. M-n.

ADONAJ (hebr. »Gospod«). Tako se čita četveroslovno ime Božje na hebrejskom JHVH, koje se ne izgovara.

G. Sch.

ADONIS. Priča o ljubavi Afrodite prema lijepom Adonisu je azijskog podrijetla. Po toj priči A. je bog, no u grčkoj legendi on je polubog divne ljepote. Čim ga je Afrodita spazila, obuze je neodoljiva ljubav prema njemu; izbjegavala je svačije društvo, samo da što više bude s njime i da mu se što ne dogodi. U lovu ga ipak rani vepar, a on od rane umre. Na želju A. iz njegove krvi niče anemona. Zeus dopusti, da po želji Afroditinoj Adonis proživi pola godine u podzemnom, a pola godine na gornjem svijetu. Jezgra je same priče u umiranju prirode u zimsko doba i njenom oživi jenju u proljeće. Takovo značenje ima i kult Adonisov (»Adonia«), koji se spominje već kod Saphe i Ksenofana. ' Svečanost se obavljala usred ljeta i sastojala se u svečanom ophodu sa za-lobnim pjevanjem i pogrebom. Drvena lutka prikazivala je A., a oko njegova lijesa napravio bi se Adonisov vrt s cvijećem, koje brzo vene. Kult se A. dugo održao; u Aleksandriji se obavljao još 362 pos. Kr.

P. Mo.

ADOPCIJA (lat. adoptio). Uzimanje djeteta pod svoje, posvojenje (posiniti, pokćeriti). A. je pravni posao, kojim netko tuđe dijete uzima pod svoje; poznata je od davnine gotovo svim kulturnim, pače i nekulturnim narodima, ali je nema u Anglosasa. U *rimskom* pravu razlikuje se adopcija i arogacija (arrogatio). *Adopcija* je posvojenje osobe pod očinskom vlasti (alieni iuris), a obavlja se prividnom — za sinove — trokratnom ili — za kćeri — jednokratnom prodajom, iza koje prividni kupac pred pretorom prividnom parnicom o očinskoj vlasti (in iure cessio filii) protiv prodavaoca vindicira za sebe očinsku vlast, pa budući da pater familias ne bi protuslovio, dosudio bi pretor

ADONIS IZ CAPUE
(Nanuli. Museo Nazionale)

dijete adoptantu. — *Arogacija* je posvojenje osobe, koja nije pod očinskom vlasti (sui iuris), a biva formalnim za konkom u narodnoj skupštini. U Justinijanovu pravu biva adopcija očitovanjem adoptanta u zapisnik kod suda u prisutnosti i privolom adopta ta. Učinak posvojenja: posvojeni ulazi u očinsku vlast počima, postaje njegovo dijete, stupa u rodstvo s njegovim rođacima i dobiva zakonsko nasljedno pravo prema počimu. Tako adopcija podražuje prirodu. A. u *današnjem pravu* -*• Posinjenje. Lj. A.

ADOPCIJANIZAM je vjerska zablude toledskog nadbiskupa Elipanda i urgelskog biskupa Feliksa, koji su u 8. st. proglasili Krista po božanstvu pravim sinom Božjim, a po čovječjoj njegovoj naravi samo posnikom Božjim, adoptiranim sinom (odatle i ime nauke), kao što svi vjernici po primljenoj milosti krštenja postaju djeca Božja. Adopcijanizam, u stvari novo izdanje nestorjanizma, razara u Kristu jedinstvo osobe. Pobijao ga je Alkuin i osudile crkvene sinode u Regensburgu (792), Frankfurtu (794) i Rimu (799), te pape Hadrijan I. i Leon III. Feliks je oduzeta biskupska stolica, i on se odrekao svojega krivovjerja, dok je Elipand u arapskoj Španjolskoj ustrojao kod svog mišljenja. S njegovom smrću nestaje njegove nauke.

LIT.: Hergenrother, *Kirchengeschichte*, II., str. 145.

ADOR, Gustav, * Ženeva 23. XII. 1845, † 31. III. 1928, švicarski pravnik i državnik, više puta član švicarskog velikog, državnog i staleškog vijeća, član različitih komisija, potpukovnik savezničke vojske, 1918 predsjednik švicarskog saveza, 1920 zastupnik Švicarske u Društvu naroda. Od međunarodne važnosti je njegovo djelovanje kao predsjednika internacionalnog odbora Crvenog kriza u Ženevi (od 1902). G. 1914 osnovao je obavještajnu službu u ratnim zarobljenicima i time olakšao njihov saobraćaj s rodbinom u različitim zaraćenim zemljama.

ADORACIJA (lat. adoratio), klanjanje kao vjerski čin, kod katolika izraz najuzvišenijeg stovanja, latreia, koja se iskazuje samo Bogu i onim stvarima, što po hipostatskom sjedinjenju bitno pripadaju Isusu: na pr. Srce. Samo u relativnom značenju vrijedi i za križ (na Vel. petak); za slike nikako. Budući da je Isus po crkvenom naučanju osobno prisutan u Otajstvu oltara, to mu se ondje iskazuje klanjanje. Danas je u biskupijama uveden običaj, da se svečano klanjanje vrši svaki dan u kojoj drugoj župi. Prate ga tjelesne kretanje: klečanje ili padanje nice. J. V.

ADORNO, znamenita plebejska obitelj feudalne Genove, koja je puna 2 stoljeća (od 14.—16.) imala u političkom životu Genove vrlo značajnu ulogu. Njeni članovi dali su Genovi nekoliko duždeva, koji su se istakli u borbi protiv kneza milanskog, kralja napuljskog i Francuza, kojih je težnja bila zagospodariti Genovom, velikim centrom sredozemnoga svijeta, pa su uspjeli sačuvati nezavisnost svoje države. Kroz vijek i po stvarali su članovi obitelji Adorno historiju Genove, prošavši kroz sve unutrašnje i vanjske bure, nestalosti i nedaće građanskih ratova, dok ih konačno g. 1528 Andria Doria definitivno ne potisne s historijske pozornice. Najznamenitiji član ove obitelji bijaše *Antoniotto*, koji je koncem 14. st. četiri-puta bio izabran i četiri puta bio svrgnut s duždevske stolice. Oslobođio je papu Urbana VI., kojega je napuljski kralj Karlo III. zatvorio u tvrđavu Nocera, poduzeo je zatim krstaški rat protiv tuniskih Maura i napokon, da bi spasio svoju domovinu od navala milanskog kneza, povjerio ju je zaštiti francuskog kralja Karla VI. 1396 g.

LIT.: Derossi, *Istoria genealogica e cronologica delle due nobilissime case Adorno e Botta*, Firenze 1719; Litta, *Famiglie celebri italiane*; Giustiniani, *Anali della repubblica di Genova*, Genova 1854. J. G.-c.

ADOUR, francuska rijeka u pokrajini Gascogne. Izvire u zapadnim Pirenejima ispod vrhunca Pic du Midi, teče pokraj grada Tarbesa i utječe kod grada Bayonne u zaliv Biscaya. Prit ječe mu iz Pireneja Gave de Pau, na kojoj leži hodočasničko svetište Lourdes. Adour je dug 335 km, porječje mu zaprema površinu od 22.000 km², vodom je obilat i u donjem toku plovnan na dužini od 133 km. N. Ž.

ADRA → **Abdera**.

ADRAS, po grčkoj mitologiji kralj u Argu, a poslije i u Sikionu, udavši kćerku za tebanskog kraljevića Poli-nika, povede na čelu sedmorice boj protiv Tebe, iz kojega je on jedini iznio živu glavu. Deset godina kasnije osvojio Tebu, ali izgubi pri tom sina Egialeja i umre od žalosti za sinom. Identičan s kraljem Adrastom u Iljadi. Isprva Dio-nizu srodan bog, kasnije na mnogim mjestima stovan kao heroj (grč. adrestos »kome se ne može uteti«).

ADRENALIN (lat. ad »nad«, renes »bubreg«) je hormon iz jezgre nadbubrežne žlijezde, koji ima u životinjskom organizmu važne zadatke. Syn.: Suprarenin, epinefrin. A je prvi od hormona, koji bijaše kemijski čist i kristaliničan, prikazan (Takamine 1901) i sintetički dobiven (Stolz i Dakin nezavisno 1904). A. je dioksifeniletanolmetilamin, u vodi slabo, a u lužinama jako topljiv. U većim koncentracijama jak otrov. Nazočnost se a. pored manje važnih kemijskih načina dokazuje uglavnom biološkim metodom: na kunićevoj uski, izresku crijeva, na žabi, s po moću pupilarnih reakcije i krvnoga pritiska. Djelovanje adrenalina sastoji se u nadražaju simpatičkoga živčevlja: suzu je krvne žilice (izuzevši plućne), diže krvni pritisak, pospješuje srčanu radnju, rješava grčeve bronha, te djeluje raznoliko i na druge organe. Osim toga se oslobađa pri prijenosu živčanog nadražaja sa simpatika na organ. Obilno se upotrebljava za lokalnu anesteziju, kod krvarenja, ko lapsa, šoka, astme, urtikarije i t. d. Srodnici: mnogi aktivni amini iz prirode i sintetički. Antagonisti: ergotoksin, hidrastinin, pilokarpin, kofein i dr. I. I.

ADRESA se zove u političkom životu pismeni sastavak, u kom redovito zakonodavna tijela (sabor, narodna skupština, parlament) postavljaju neke zahtjeve, i to načelne ili programatske naravi. Po

tom svom sadržaju razlikuje se a. od peticije, koja sadržava konkretno formulirane zahtjeve, a isto tako i od rezolucije, u kojoj se iznose samo želje i mišljenja. A. je usko povezana s ustavnim životom monarhijskih država. Redovito se upravlja glavi države, suverenu. A. se zove i odgovor zakonodavnog tijela na akt vladarev o otvaranju zakonodavnog tijela. (→ **Prijetolna besjeda**). Često nosi adresu vladaru posebna deputacija Adresna je debata bila u svim monarhijskim ustavnim državama prilika, da se načelno raspravljaju temeljna politička pitanja, zatim da se podvrgne kritici vladina politika kao i da se istaknu narodne želje i potrebe. A. je hrvatskom saboru napose služila za iznošenje tegoba i postavljanje najvažnijih političkih zahtjeva hrvatskog naroda.

Danas je i u Engleskoj adresa puka formalnost. J. A.

ADRIA, talijanski grad u pokrajini Rovigo sjeverno od rijeke Po. Leži na kanalu Bianco, 4 m nad morem, ima 20.000 stan. Nekada je bio udaljen od mora 12 km, a danas je 25 km zbog naplavina rijeke Po. Grad je nekada imao vrlo veliku važnost, u rimsko doba poznata morskala luka pod imenom Atria. Nastavalo ga je pleme Veneti, ali je on stariji, jer su se našli etruščanski i grčki nalazi. Od 5. do 10. st. pos. Kr. bila je A. najjača utvrda, koja je dominirala nad krajem između rijeke Adige i Po. Sijelo je biskupa. Danas nema naročite važnosti. Ima muzej starina i neke lijepe građevine.

LIT.: F. A. Bocchi, *Trattato geografico-economico comparativo per servire alla storia dell' antica Adria*, Adria 1880. V. B.-c.

ADRIAENSEN, Alexander, * Antwerpen 1587, † Antwerpen 30. X. 1661, flamski slikar. Slikao je cvijeće, ptice i ribe, vrčeve i čaše. Sve to prikazuje izvanredno vješto finim i lakim kistom u nježnom srebrnastom tonu. Njegova se djela nalaze u svim većim evropskim galerijama. A. Sch. I

ADRIANI Giovanni Battista, * 1511, † 1579, talijanski historičar, autor povijesti Firence od 1536 do 1579, *Istoria de' suoi tempi* (1583), koja je nastavak povijesti Firence Benedetta Varchi-ja.

LIT.: M. Lupo Gentile, *Studi sulla storiografia fiorentina alle corte di Cosimo de' Medici*, Pisa 1905; E. Fuster, *Geschichte der neueren Historiographie*, II. izd., München 1915. M. D.-ic.

ADRIASAUROS, okamenjeni gušter iz krednih naslaga Komena kod Gorice, koji je 1880 opisan pod imenom *Adriasaurus Suessi Seeley*. Sličan je fosilnim gušterima iz krede otoka Hvara, iz porodice *Varanidae*. To su bili zmi-joliki gušteri s kratkom i zaslijenom glavom, te s prednjim nogama za polovicu kraćim od stražnjih. F. S.

ADSORPCIJA (od lat. sorbere »srkati, upijati«). U fizici i kemiji smatramo adsorpciju pojavom, kad se neka plinovita, parovita ili otopljena tvar zgušćuje na graničnim površinama neke druge, obično krute, tvari. Svojsvo drvenog ugljena, da oduzima boju i miris otopinama, bilo je poznato već u 18. st., a možda i prije, no ta pojava dugo još nije bila ispitana. Tu je sposobnost drvenog ugljena upoznao empirijski nešto bolje Lowitz (1875), a malo zatim je drveni ugljen i praktički iskorišćivan u industriji" (za odbojenje šećera).

Pojavu adsorpcije proučavali su s termodinamskog stajališta Gibbs, J. J. Thomson, Wi. i Wo. Ostwald, Freundlich, Michaelis, Donnan i dr., a s molekularno kinetskog

stajališta Haber, Eucken, Polany, Langmuir, A. M. Williams, Harkins i dr. Freundlich, pobornik termodinamskog shvaćanja, tumači adsorpciju iz otopena na osnovi Gibbsova teorema i dovodi je u najužu vezu s pojavama napetosti površine. Neki su istraživači mišljenja, da je adsorpcija uvjetovana t. zv. van der Waalsovima silama (Eucken, Polany), dok drugi zastupaju mišljenje, da adsorpciju treba razjasniti djelovanjem električnih sila (Debye, Magnus, Iljin i dr.). Langmuir navodi šest raznih vrsta sila, koje mogu sudjelovati kod adsorpcije, pa zato razlikuje razne tipove adsorpcije.

Nezavisno o biti istraživanja je pojava adsorpcije kvantitativno. Međutim teoretski još nije izvedena jednadžba općenite valjanosti. Boedecker-Freundlichova jednadžba

izoterma adsorpcije: $x/a=k \cdot c$ — nađena je empirijski (slika).

U toj jednadžbi označuje x količinu adsorbirane tvari (adsorptiva), a količinu adsorbensa (tvar, na površini koje se adsorbira plinovita, parovita, tekuća ili otopljena tvar), c je koncentracija neadsorbirane tvari nakon uspostavljene ravnoteže, dok su k i n empirijske konstante, koje su različite za razne adsorbense i adsorptive. Porastom koncentracije adsorptiva povećava se i adsorpcija, no porast adsorpcije kod većih koncentracija postizava neku konstantnu vrijednost. Izoterma adsorpcije vrijedi samo u području nekih izvjesnih koncentracija i to približno točno. Ako tu jednadžbu lo-

garitmiramo i vrijednosti $\log$ — i $\log c$ unesemo u koordinatni sustav, dobivamo pravac, t. j. logaritmirana izoterma adsorpcije je pravac.

Bolje odgovara stvarnosti Langmuirova jednadžba, u kojoj se povezuje zakon o djelovanju masa s pojavama adsorpcije.

Organski spojevi istog homolognog niza bit će adsorbirani jače na istom adsorbensu, što su veće molekule (Traubeovo pravilo). Kod visoko-molekularnih tvari to pravilo ne vrijedi uvijek. Uzrok je toj nepravilnosti vjerojatno taj, što različiti adsorbensi nemaju istu poroznu građu.

Adsorpcija je egzotermna pojava, a zavisna je o tlaku i temperaturi. S porastom temperature opada, a s porastom tlaka raste adsorptivnost. Brzina je adsorpcije velika, no često se ravnoteža adsorpcije uspostavlja sporo. Uzrok je tome ponajviše u građi adsorbensa. Usitnjene krute tvari, koje najčešće služe kao adsorbensi, imaju veliku aktivnu površinu. Kod poroznih je tvari ta površina znatno veća, jer kod njih imamo i unutrašnju površinu (razne vrste aktivnog ugljena, gline i dr.). Dimenzije mikropora i mikro-kanala adsorbensa svakako su jedan od bitnih uvjeta za brzinu uspostavljanja ravnoteže adsorpcije. Koloidno raspršene čestice imaju također veliku aktivnu površinu. Istraživanja pojava adsorpcije napose su važna u koloidici, osobito adsorpcija elektrolita na koloidne u živim organizmima i u tlu kao hrana bilju.

Empirijska je i tehnička primjena pojava adsorpcije velika. U kemijskim radionicama i tvornicama izdašno iskorisćuju adsorpciju za čišćenje raznih proizvoda (oduzimanje primiješanih boja i mirisa), zatim za fiksiranje isparenih tvari na aktivnom ugljenu (filtri u maskama za zaštitu od bojnih otrova). Adsorpcija se upotrebljava za kromato-grafičko odjeljivanje raznih otopljenih tvari, za dobivanje visokih vakuumu i t. d. U medicini i farmaciji služi aktivni ugljen (Carbo medicinalis) i druge neke tvari s velikom površinom adsorpcije. Njihova se moć adsorpcije iskorišćuje tako, da se u probavnom traktu na površini adsorbensa fiksiraju produkti toksičnog djelovanja i bakterije.

LIT.: H. Freundlich, *Kapillarchemie*, Leipzig, sv. I. (1930), sv. II. (1932); I. Langmuir, *Oberflächenchemie*, (Nobelovo predavanje) Verlag Chemie, Berlin 1933; G. Bailleul, W. Herbert, E. Reismann, *Aktive Kohle*, Stuttgart 1937.

U mineralogiji. Minerali, koji su se razvili u vidu koloida, imaju osobinu, da pri svom razvitku, prelazeći iz otopljenog stanja u čvrsto, u t. zv. gel, prime u svoj sastav najrazličitije tvari, koje su se nalazile u otopini, iz koje se razvijao neki koloidski mineral. Te tvari mogu biti u otopini ili otopljene ili kao čvrste čestice ili kao plin. Ako među njima vlada molekulska privlačivost, vežu se i međusobno i s koloidskim čvrstim mineralom, gelom, u jedno tijelo. Molekulsku privlačivost, što vlada među pojedinim tvarima u koloidskoj otopini, zovemo adsorpcijom ili samo sorpcijom. Zato koloidne minerale (*gele*), koji su sastavljeni od vrlo različitih tvari, shvaćamo adsorpcijskim spojevima. Takav je adsorpcijski spoj na pr. boksit, u kome preteže kao glavni sastavni dio aluminijski hidroksid, koji je primio za vrijeme svoga razvitka u sebe još koloidsku silicijsku kiselinu SiO₂, koloidski željezni oksid i hidroksid, vodu, litij, kalij, vanadij, fosforu kiselinu i t. d.

F. T. U tehnič. Na površini »adsorbenta« nagomilava se »adsorbat« s većom gustoćom nego što vlada podalje od površine adsorbenta. Ovoj »pozitivnoj« adsorpciji suprotna je rjeđa »negativna«, kod koje je granični sloj siromašniji adsorbatom (manje gustoće) nego neposredna okolina. Kako je pretičak nagomilanog adsorbata na površini adsorbenta tek neznatan spram koncentracije u okolini, to se za ikoliko izdašniju adsorpciju mora uzeti adsorbent s vrlo velikom raščlanjenom površinom — na pr. porozni ugljen. Moguća

količina adsorbiranoga zavisna je o prirodi adsorbenta i adsorbata, o veličini površine, o obliku pora te o temperaturi i pritisku. Uzrok su adsorpciji mole kularne sile (van der Waalsove sile), koje imaju domašaj manji od promjera molekula, jer su adsorbirane količine uvijek znatno manje, nego što bi to odgovaralo jednodrednome (monomolekularnome) sloju molekula adsorbata. Pri adsorpciji oslobada se adsorpcijska toplina, koja je razmjerna adsorbiranoj količini U tehnici služe u glavnom tri praktički važne vrste adsorbata: aktivni ugljeni, silica - gel i gline. Aktivni ugljen treba da je po prirodi porozan, na pr. drveni ugljen. On se vodenom parom pročisti od pakline, a potom se vrlo vrućom vodenom parom (od 1000° C) izazove proces vodenog plina (v.), koji potroškom ugljika ohrapavi, »aktivira« površinu u porama. Pored veličine sveukupne površine osobito je još važan i oblik rupica, i to za selekcijsku — izlučnu — adsorpciju. Aktivni je ugljen najvažnije sredstvo za bistrenje — odbojenje — otopina (na pr. u šećeranama), a često se upotrebljava za razdvajanje plinskih mješavina. Silica-gel sastoji se u glavnome od amorfne, osobito porozne kremene kiseline SiO₂. Služi u glavnom za adsorpciju plinova i vodene pare (sušenje uzduha). Dobiva se taloženjem koloidalnog anhidrida SiO₂ iz kiseline i kremenog stakla. Jako je hidrofilan (privlači vodu) i zato nepodesan za adsorpciju otopljenih supstancija. Gline kao aluminijski silikati različitog sastava aktiviraju se danas najedanjem kiselinama i služe za odbojenje ulja.

Na površini katalizatora adsorbirani plinovi jesu često kemijski »aktivirani«, t. j. oni se kemijski spajaju s drugim tvarima s mnogo većom brzinom reakcije nego u neadsorbiranom stanju. To je osobito važno za katalizatorsko djelovanje ovakvih adsorpcijskih površina kod heterogenih kemijskih reakcija (kontakti sintetičkih procesa, površina goriva kod izgaranja). Adsorpcija je vrlo važna za bojenje tkiva, gdje tkivo predstavlja adsorbent, a boja adsorbat, koji kasnije prodire i u unutrašnjost tkiva.

LIT.: Enehen-Jakob, *Der Chemie-Ingenieur*, I. sv. 3. dio (*Thermisch-Mechanische Materialtrennung*, kap. XVII), Leipzig 1933. F. B.-c.

ADSTRINGENTI (adstringentia od lat. adstringo »stežem«) su sredstva, anorganskog ili organskog podrijetla, kojih razrijeđene otopine izazivaju na sluznici osjećaj stezanja i suhoće, imaju trpkii okus i obarajući stanične bjelančevine učinjaju kožu. Koncentrirane otopine djeluju jetko (kaustički). Svojim djelovanjem na tkivnu bjelančevinu a. splasnjaju zbog upale nabubreno vezivno i potporno tkivo, što vodi do smanjenja bolesnih sokova, a pored toga djeluju na neizravni način i na zarazne klice. Stoga se uspješno upotrebljuju u medicini za liječenje upala sluznica ustiju, a napose crijeva, zatim oka i nosa, pa kod opekline, ekcema i manjih krvarenja. Najvažniji a. su alun, t. zv. burova voda, cinkov sulfat, olovni acetat, srebrni nitrat, željezni klorid, zatim treslovine (tanini) i droge, koje sadržaju treslovine, kao hrastova kora, šiške, srčanjak i t. d. I. I.

ADŠMIR, AJMER, predgrađe grada Ajmer-Mervare, središte predjela Rajputane, leži na podnožju brda Taragre (840 m), na kojemu je tvrđava. Sjajne građevine su znak čestoga boravka muslimanskih vladara u Ajmeru. U jednom svetištu se često skuplja mnogo svijeta na molitvu kraj groba nekoga muslimanskog sveca. To oživljuje trgovinu i širi bolesti. U gradu je zavod za odgoj rajputanskih

kneževića i željeznički čvor za pruge u Rajputani i Malvi. Grad ima 115.000 stan. N. Ž.

ADUA, glavni grad abesinske pokrajine Tigré, 1965 m nad morem, oko 10.000 stan., važno trgovačko i strateško mjesto. Tu su se vodile brojne bitke. Abesinci su tu po-

Kristov dolazak budi u čovjeka radost, što je otkupljen, pa može, ako hoće, postati sretan u vječnosti; drugi do lazak potiče na ozbiljnost i pokoru, kad čovjek promisli, kako će trebati položiti račun o svom životu. Zato se u adventu postilo i nemrsilo po nekoliko dana u sedmici. Od 1918 nije više propisan ni post ni nemrs, osim u adventskim kvatrama. Crkva i sada svojom adventskom službom potiče vjernike na svu ozbiljnost vremena i na pokoru. Od 17.—23. XII. u svojim t. zv. Velikim antifonama vapije ona za Kristovim dolaskom: Dodi, Gospodine Isuse!

B. S.

ADVENT-BAL, naselje na južnoj strani Eisfjorda u za padnom dijelu Spitzberga. Cilj je mnogobrojnih turista. Ovdje je ugljenik Longyear-City, koji su otvorili Američani, a od 1916 rade u njemu Norvežani sa 200 radnika, A. je sjedište norveške uprave za čitavo područje Spitzberga. N. Ž.

ADVENTISTI (od lat. *adventus* »dolazak«), sljedba, kojoj je osnovna misao naučavanje skorog Kristova dolaska. Začetnik je sljedbe američki farmer William Müller (1782—1849). Bio je najprije bezvjerac, a zatim baptist. Mnogo je čitao sv. Pismo, a osobito mjesta, koja govore o svršetku svijeta i drugom Kristovu dolasku. G. 1833 izdao je spis: *Dokazi iz sv. Pisma i povijesti za drugi dolazak Kristov oko 1843*. Svoj zaključak osniva na Dan. 8, 14, da će svagdanja žrtva trajati, dok se ne ispuni 2300 dana i noći, a onda će se očistiti svetinja. Müller je samovoljno pretvorio Danijelove dane u godine, čišćenje svetinje protumačio kao požar na koncu svijeta, a kao početnu godinu svoga računa uzeo je 457 pr. Kr., kad je izašao nalog, da se gradi jeruzalemski hram, te je tako dolazak Kristov odredio za 22. III. 1844. Kad očekivani sudnji dan nije došao, prenio ga je na 22. X. 1884, jer je prema Mat. 25,5 si. zaručnik na svadbu došao pola dana kasnije. Iza ovog razočaranja mnogi su ostavili Müllera. On ne sustaje i provodi borbu protiv svih crkava, koje nisu odobravale njegovo naučavanje. Zbog toga baptisti u siječnju 1845 isključe iz svoje zajednice njega i sve njegove pristaše. U travnju iste godine organiziran je u Albanyu (država New-York) adventizam kao zasebna sekta. Adventisti se razdijelili na više grana. To su: adventistički kršćani; evanđeoski adventisti, životno i adventističko jedinstvo, Božja Crkva i adventisti sedmoga dana. Svima je zajedničko krštenje odraslih pognjurivanjem i vjerovanje u skori dolazak Kristov. Izvan Amerike od važnosti je samo adventizam sedmoga dana, kojem su duševni začetnici i vode James White i njegova žena Ellen White. A. sedmoga dana raširio se osobito iza svjetskog rata. Odraslih (t. 'zv. komunanata) imade danas oko 300.000. Na čelu je generalna konferencija (Washington). Više općina (misijskih polja) čini udruženje, više udruženja veže se u unije, a one u divizije, kojih ima svega 8. Brigu za Balkan vodi adventističko misijsko društvo u Ha'mburgu. Kod nas ih imade u Hrv. Zagorju, oko Samobora, u Srijemu, Vojvodini, gdje ih zovu subotari, i dalje u Srbiji. A. sedmoga dana vjeruju u Trojstvo, Kristovo božanstvo, a niječu naravnu neumrlost

ADUA, Ulaz u Spasiteljvu crkvu (*Orbis terrarum*)

tukli Turke 1578, onda Talijane pod carem Menelikom 1896, a u tome kraju su vodili i između sebe brojne bitke, koje su odlučivale o prevlasti jednoga plemena nad drugim.

I. R.-ć.

ADUKCIJA (lat. ad »pri«, *ducere* »voditi, micati«), pri micanje središnjoj crti tijela ili sredini jednog njegova dijela. Izvodi se djelovanjem pojedinih mišića ili mišićnih grupa, koji se po tome nazivaju aduktori. Kao adukcija označuje se i skretanje očne jabučice prema unutra. Pro tivno je odmicanje od središnje crte ili kod očne jabučice skretanje na izvan, a zove se abdukcija; izvode je mišići abduktori. V. D.

ADULA-ALPE, današnji St. Gotthard, kod Rimljana Adula Mons. U starini bio je alpski lanac od St. Gottharda do Spliigena, a sada je najistočnija skupina zapadnih Alpa među klancima Lukmanier i Splügen; masiv od gra nitnog gnajsa te škriljevca i tinjca; najviše uzvisine: Rhein walhorn (3398 m), Güferhorn (3393 m) i Tambohorn (3276 m) su zaleđeni. Zappot-Gletscher je izvorno područje Stražnje Rajne. Glavni dio Adula-Alpa ide u kanton Grau bünden. A. M. S.

ADULAR, mineral, vrst glinenca ortoklasa. Razvio se obično u čistim, kao voda bistrim kristalima, naročito po pukotinama silikatnih stijena St. Gottharda, koji je prije nosio ime Mons Adula, pa otuda ime mineralu. Ima ga dakako po pukotinama silikatnih stijena i u drugim krajevima, obično u društvu kremenata, pa po rudnim žilama, koje su u vezi s izlivnim eruptivnim stijenama. Poneki su mu kristali više providni nego prozirni. Kako je lijepa staklena sjaja i znatne tvrdoće, upotrebljava se kao uresni kamen. Osobito su lijepi adulari sa Ceylona. Oni se odlikuju naročitom osobinom: u nekom smjeru pokazuju naime modrušastobijelu svjetlost poput mjesečine. Zbog toga je adular nazvan i mjesečevim kamenom ili mjesečnjakom. Što su kristali bistriji, ta je svjetlost jača. F. T.

ADULT SCHOOLS, engleski prođužni tečajevi za obrazovanje odraslih. Od 1845 do 1899 bio je pokret školstva za obrazovanje odraslih uglavnom u rukama kvekerja. Te se godine društva za takvo obrazovanje (Adult Educational Societies) ujedinjuju u savez (Adult School Union), koji i nadalje ostaje pod velikim utjecajem kvekerja sve do danas. To se napose očituje u isticanju religije i u radu za »kršćansko bratstvo« (Christian Brotherhood) i za League of Nations' Spirit. Nastavnu osnovu tih škola objavljuje svake godine Savez u Lesson Handbook-u (Priručnik za obuku). Pojedini satovi počinju molitvom, čitanjem kojeg izvataka iz biblije i pjesmom iz Hymnbook-a. Tada dolazi predavanje, a poslije kraćeg odmora diskusija za produblivanje izloženoga gradiva. Osnovan je i niz posebnih škola za voditelje tečajeva za odrasle (Adult Colleges) pod utjecajem danskog pokreta za pučko prosvjećivanje. Adult schools predstavljaju samo jedan od mnogih oblika naširoko zasnovanog rada na obrazovanju odraslih.

LIT.: G. Martin, *The Adult School Movement*, 1924; B. A. Yeaxlee, *Spiritual Values in Adult Education*, 1925; nadalje *The publications of the Adult Education Commute*, naročito broj 9. i 7. S. P.-i.

ADVENT (lat. *adventus* »došašće, dolazak«) je pri prava na Spasiteljev dolazak. Kad se u 4. st. počeo svetko vati poseban dan rođenja Isusova (Božić), stala se Crkva na taj blagdan i odulje pripravljati. Advent počinje ne djelom najbližom sv. Andriji (30. XI.). Od 11. st. vlada običaj rimske liturgije, da advent ima samo 4 nedjelje. Sjeća na prvi Isusov dolazak (utjelovljenje, Božić) i na drugi, kad će doći suditi žive i mrtve (sudnji dan). Prvi

duše, čistilište i pakao. Vjeruju u skori dolazak Kristov i uče krštenje odraslih, i to pogurivanjem. Kao glavni propis drže svetkovanje subote i traže uzdržavanje od mesa, alkohola i narkotičnih stvari. Od sakramenata su uz krst zadržali zadjnu večeru s bezalkoholnim vinom.

LIT.: K. Algermissen, *Christi. Sektan u. Kirche Christi*, 1925; G. Beyer, *Katholik oder Adventist*, 1922; J. Busch, *Das Sektentwesen*, 1929; Stj. Bakšić, *Tko su adventisti i Sto uče*, 1930. St. B.

ADVENTIVNE BILJKE - Antropofiti.

ADVERB, od lat. ad »do« i verbum »riječ, glagol«, u našoj gramatičkoj terminologiji prevedeno kao »prilog«, označuje u indoevropskim jezicima dio govora, koji ne pozna mijenjanja, a služi kao dopuna pridjevu (primjer: *vrlo dobar*) ili glagolu (primjer: *lijepo govori*). Adverbi su različita postanka. Ima ih od zamjeničkih osnova, kao *ovdje, ondje, tu*. Ima ih, koji sadrže staru pokaznu zamjenicu kao drugi element (primjer: *jutros, jesenas*). Vrlo mnogo adjektiva upotrebljava se u srednjem rodu kao adverb (primjer: govori *lijepo*). Mnogo adverbala sadrži okamenjene padeže od najstarijih vremena. Primjer: *jučer* je stari akuzativ vremena od večer; *mukom, krisom* su instrumentali. Adverbi mogu imati i svoje sufikse: kao *-ice* i t. d. Ovaj sufiks može doći na instrumental (primjer: *kradomice*). U romanskim jezicima adverbi se danas prave pomoću sufiksa tal. šp. *-mente*, fr. *-ment*. Ovaj sufiks dolazi od latinskog ablativa načina *mente* od lat. imenice *mens, mentis* »duh, duša, način«. Odatle dolazi opće romansko pravilo, da se mora dodavati na ženski rod pridjeva. U pogledu značenja (ili semantički) dijele se adverbi u četiri kategorije, prema tome, da li se odnose na mjesto, vrijeme, način ili uzrok.

LIT.: K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indoeuropäischen Sprachen*, Strassburg 1902—4; A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, 7. izd., Pariz 1934; T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1931; Hermann Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle a. S.; Vendryès, *Le Langage*, Pariz 1921; P. Skok, *Pregled francuske grammatike*, I. sv., Zagreb 1938. P. S.

ADVOCATUS DIABOLI (lat. »vražji odvjetnik«), nekoć se zvao pučkim jezikom promotor fidei (lat. promicatelj vjere) u postupcima za proglašenje blaženim i svetim. Glavna mu je dužnost, da iz nečijega života i rada iznese sve, radi čega ne bi smio biti proglašen blaženim i svetim, odnosno da pobija razloge, koje zamjenik pokretača po stupka (procurator) iznosi u prilog proglašenja. Potonji se nekoć zvao pučkim jezikom Advocatus Dei (lat. Božji odvjetnik). A. C.

ADVOKAT, ADVOKATSKA KOMORA → Odvjetnik, Odvjetnička komora.

ADWENTOWICZ, Karol, * Radom 20. X. 1871, poljski glumac i redatelj. Glavne uloge: Hamlet, Otelo, Peer Gynt. Gostovao 1915 na zagrebačkoj pozornici u *Hamletu*, *Sa blastima* i *Za srećom*. S. B.

ADY, Endre, * Érmindszent 22. XI. 1877, † Budimpešta 27. I. 1919, mađarski pjesnik, potomak stare erdeljske plemićke porodice. Pravnik, pokrajinski novinar. Buntovnički ga temperament trga iz malogradske jednoličnosti, te 1904 odlazi u Pariz, i draži tog novog života odlučuju njegovom subdinom, preobrazuju i izgrađuju njegov pjesnički dar. Tu nalazi nove mogućnosti pjesničkog izražaja. *Uj Versek* (Nove pjesme), izašle 1905, izazivaju u mađarskoj javnosti svojim revolucionarnim duhom i radikalnim političkim shvaćanjem velike borbe. Otada je svaka njegova pjesma i svako njegovo djelo događaj. Od svih mađarskih pisaca najviše spominjan i najviše napadan. Pobjedila je ipak spoznaja njegove vrijednosti. A. postaje najznačajnijim i najslobodnijim likom modernoga mađarskoga pjesništva. Najviše se ističu političke pjesme pune tragičnih vizija mađarskog naroda, koji pred mrakom svoje epohe srce u buni i u njoj propada. Obarao se neobičnom snagom na Stj. Tiszu i njegovu politiku. Stalni motivi njegove lirike: čežnja, patnja i misao o smrti, refren su svega njegova pjesništva. Oni ga dovode i pred Boga, s kojim razgovara glasom starozavjetnih psalama. U posljednjoj knjizi *A ha-loiák élén* (Na čelu povorke mrtvih), 1918, otkriva divlje dubine i govori u dubokoj rezignaciji o mrtvačkom pokrovu i sjeni rata, koja pada na njegov narod. Njegov utjecaj na javnost bio je silan, a njegovi su stihovi postali jednom od osnova novoga mađarskoga shvaćanja života. Punih 12 knjiga njegovih pjesama daju mađarskom čovjeku širok i jedinstven pogled na svijet i borbu ljudske snage sa životom za nove ideale. Jezik mu zvoni duboko i lično, riječi su mu sugestivne, a misli tako izvorne i pune žara.

da mu poslije Petőfija nema premca. A. je ne samo najkrupnija pojava mađarske književnosti 20. st., već i jedan od velikana u modernom svjetskom pjesništvu. Hrvatskoj javnosti prikazao ga je u svojoj *Knjizi eseja* Miroslav Krleža i preveo više njegovih pjesama. E. K.

ADŽARI (georgijski: Atšara, stanovnik rijeke Ačaris-Tzgal), georgijsko pleme, muslimani, oko 70.000 duša u Adžaristanu, jugozapadni dio Georgije, autonomna rusko-sovjetska republika s glavnim gradom Batumom. V. K-k.

ADŽARISTAN (Adžarija), autonomna sovjetska repu blica (3000 km² sa 130.000 stan.) pokraj Georgije, nastanjena Adžarima, plemenom Georgijaca. Graniči s Turskom. Sva je ispunjena divljim gorjem do 3000 m visine. Glavni grad je Batum. N. Ž.

ADŽIĆ, I. fra Kajo, * Pleternica 19. I. 1805, † Požega 2. XII. 1892, član franjevačke provincije sv. Ivana Kap. Profesor filozofije i teologije. Ravnatelj gimnazije u Požegi 1848. Provincijal 1857 i drugi put 1869. Učen i plodan pisac.

BIBL.: Glavna su mu djela: *Sastav bogoslovlja djelorednog*, 2 sv. (Budim 1847); *Štjenje poslanica i evanglija* (Zagreb 1851 i Požega 1865); *Manuale franciscanum* (Budim 1872); *Dvije čudoredne predstave*. . . (Požega 1882). Njegovom brigom je izišlo prošireno djelo P. Aem. Nieberle: *Octava Seraphica* (Budim 1871).

LIT.: *Acta Ordinis Minorum*, XI. (1892), 235.

St. P.

2. Sreten, * 1856, † 1933, profesor i pedagog. Odlikovao se kao pedagog praktičar i pedagoški pisac.

BIBL.: *Ručni rad u muškoj školi*, 18%; *Srpska nacionalna škola*, 1891; *Telesno vaspitanje za učitelje*, 1892; *Uvod u nauku o vaspitanju*, 1894; *Učiteljeve zabeleške*, 1894; *Telesni razvoj i gimnastika: Vaspitačeve zabeleške*, 1909, i dr. M. P.

3. Stjepan, * Rajevo selo 1. pol. 18. st., svećenik, pri godni pjesnik-latinist. Izdao štampom *Soliloquia* sv. Augustina (Osijek 1779) u hrv. prijevodu franjevca Petra Mandikića, a osim toga desetak svojih pjesama i govora, ispjevanih i rečenih 1767—1788 u čast odličnika crkvenih i svjetovnih zvanja. Umro kao kanonik u Pečuhu.

LIT.: Jakošičev spis *Scriptores Interamniae*, Grada II., str. 131—2.

F. F.

ADŽIJA, Božidar, * 24. XII. 1890, pravnik, publicist i po litičar. Neko vrijeme (1920) povjerenik za socijalnu skrb u Zagrebu, načelnik odsjeka u SUZOR-u. Aktivno surađivao u soc.-dem. štampi, uređivao listove i časopise (Socijalna misao), prevodio knjige (Beer) i izdao niz brošura (*Kapita lizam i socijalizam*, 1920; *Od Platona do Marksa: razvoj sociološke ideje*, 1929). Postepeno prelazi na lijevicu rad ničkog pokreta i postaje urednik Naših Novina (1939). Iz toga vremena brošura *Karl Marks* (1936). V. V-r.

AECIJE, 1. (s nadimkom) Bezbožnik, * Celesiria svršetkom 3. ili početkom 4. st., † Carigrad 367, carigradski herezizarh. U burnoj mladosti učio je medicinu i gramatiku, a poslije se posvetio Aristotelovoj dijalektici i teologiji. Kao dakon u Antiohiji postao je začetnikom ekstremne arijevske sekte i učio, da Krist nije iste biti s Bogom Ocem, niti je sličan biti Boga Oca, kako su to učili semarijevci.

Sljedbenici Aecijevi se po njegovu glavnom učeniku Eunomiju, biskupu iz Cizika (†394), zovu eunomijanci ili heterouzijanci, jer uče, da je Sin druge biti negoli Otac. Zovu se i eksuktijanci, koliko kažu, da je sin nastao iz ni šta (*ex uk ontion*). Semarijevci su ga prisilili, da se ukloni iz Antiohije, i on ode u Aleksandriju, odakle se vrati u Antiohiju 358. I opet bude otjeran i vrati se 361 ponovo u Antiohiju, gdje bude rehabilitiran i postade biskupom. Ali ni sada se tu nije dugo održao, jer je morao doskora po bjeći, te je otišao u Carigrad, gdje je umro kao biskup bez biskupije. Suvremeni ga pisci smatraju epikurovcem, čovjekom bez savjesti, muktašem i drzovitim i neukrotivim disputatorom. J. M.

2. (Aetius Flavius), * Durostorum (Silitria) 395, † Ravensna 454, posljednji veliki vojskovođa u doba propa danja zapadno-rimskog carstva za vlade Honorija i Valentinijana III. Vodio je sretne ratove i spasio zapadno-rimsko carstvo od barbarskih naroda: zap. Gota, Franaka i dr., te hnskog kralja Atile 451 (na Katalaunskom polju). Kad je za svoje zasluge zatražio od cara Valentinijana III. ruku njegove kćeri Eudokije za svog sina, probode ga car vlasti tim mačem. J. G-c.

AEDIFICATIO → Vlasništvo.

AEDONA (grč. Aedo), kći Pandarejeva, žena tebanksoga kralja Zeta, komu je rodila sina Itila. Zavideci bračnu sreću Niobi, ženi kralja Amfiona, htjela je u noći ubiti njegova najstarijeg sina, ali je zabunom ubila vlastitog sina Itila. Zeus je pretvori u slavu, koji uvijek oplakuje si novu smrt. Z. D.

AEHRENTHAL, Alois prof., * Veliki Skal (Gross-Skal, Češka) 27 IX. 1854, † Beč 17. II. 1912, od 1909 grof Lexa, austro-ugarski diplomat i konačno zajednički ministar vanjskih posala. Njegov otac bijaše neko doba zastupnik velikog posjeda, *odana ustavu u praškom saboru*, a majka grofica Thun-Hohenstein. Sveučilište je polazio u Bonnu i Pragu. Stupivši u službu ministarstva vanjskih posala bijaše ataše u Parizu i Petrogradu. U Petrogradu, služeći pod poslanikom Gustavom Sigmundom Kálnokyjem, počeo je Kálnokyjevim očima prosuđivati ruske i slavenske prilike, ali je marljivo učio ruski jezik i rusku književnost. Kad je Kálnoky 1881 postao ministrom vanjskih posala, dođe i Aehrenthal s njim u Beč. Uska veza između Kálnokya i Bismarcka jako je djelovala na izgradnju njegova međunarodno-političkog gledanja. G. 1895—1899 bijaše poslanik u Bukureštu, a 1899—1906 poslanik u Petrogradu. U duhu Bismarckovu zagovarao je podjelu interesnih sfera na Balkanu između Austro-Ugarske i Rusije, ali se nikako nije spora-zumio s mogućnošću rješenja pitanja Carigrada i Dardane-la prema ruskom programu. Podjela interesnih sfera na Balkanu, po njegovu nazoru, imala bi se provesti putem saveza, trgovačkih ugovora i vojnih konvencija. U tom je duhu živo sudjelovao na sporazumu između Austro-Ugarske i Rusije, sklopljen u Miirzstegu 9. XI. 1903, u pitanjima reforme u Macedoniji. Ministrom vanjskih poslova Austro-Ugarske postao je 24. X. 1906 i na tom položaju ostao do 16. II. 1912. U prvom ekspozeju, koji je u prosincu 1906 dao pred delegacijama bečkog i budimpeštanskog parlamenta, odlučno se založio za podržavanje iskrenog prijateljstva između Austro-Ugarske i Rusije, naglasivši svoje prijateljske veze s ruskim ministrom vanjskih posala Izvoljskim i izričitu svoje simpatije za Srbiju. Taj smjer politike jasnije je obrazložio pred austro-ugarskim zajedničkim ministarskim vijećem 27. X. 1907. Tada je izjavio, da bi se politika u Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini imala voditi u smjeru, da se »gravitacijska točka srpsko-hrvatskog ALOIS grof AEHRENTHAL naroda smjesti u monarhiju«. Dorskora se njegovi nazori izmjenjеше. Svoju balkansku politiku htio je osnovati na antagonizmu između Srbije i Bugarske. Sve se više kod njega utvrđivalo uvjerenje, da s pomoću Bugarske treba obuzdati Srbiju. To i njegovo neodređeno gledanje na Carigrad i Dardanele udaljivalo ga je od Izvoljskoga. Kad su se obojica sastala 15. i 16. IX. 1908 u Buchlau-u, dvorcu grofa Berchtolda u Moravskoj, nijesu ni otvoreno ni pošteno (Baernreither) raspravili međunarodne prilike uoči bosansko-hercegovačke aneksijske krize. Nije se slagao ni sa šefom generalnoga stožera Conradom von Hötzendorf-fom u pogledu položaja Austro-Ugarske u Trojnom savezu. Poslužio se mladoturkom revolucijom i nepovoljnim međunarodnim i vojničkim položajem Rusije nakon njezina poraza u sukobu s Japanom, da 5. X. 1908 pismom cara i kralja Franje Josipa I. proglasi aneksiju Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj. S ozbiljne austrijske strane zamjeravali su mu, što je proveo »aneksiju«, kad se ni stvarno ni pravno-politički Bosna i Hercegovina nijesu mogle anektirati ni samoj Austriji ni samoj Ugarskoj, a ni monarhiji kao cjelini. Upisali su mu u grijeh, što je čitavo pitanje shvatio samo u vanjskopoličkom smislu, a da nije prodro u njegovu pravu bit.

U studenom 1910 uhvatio se Aehrenthal u koštac s tadanjim profesorom Tomom Masarykom, kad je ovaj u delegacijama iznio neke činjenice, koje odavahu, da je austrougarsko poslanstvo u Beogradu stajalo u vezi s falsificiranjem dokumenata, koji su bili od presudnog značenja u Friedjungovu procesu 1909. Radi te afere pao mu je ugled.

LIT.: R. W. Seton-Watson, *Die südslavische Frage im Habsburger Reiche*, Berlin 1913; B. Molden, *Alois Graf Aehrenthal, Sechs Jahre äusserer Politik Osterreich-Ungarns*, Stuttgart-Berlin 1917; R. Charnatz, *Osterreichs äussere und innere Politik von 1895—1914*, Leipzig—Berlin 1918; J. M. Baernreither, *Fragmente eines politischen Tagebuches. Die südslavische Frage und Osterreich-Ungarn vor dem Weltkrieg*, Berlin 1928. J. N.

AELST, Willem van., * Delft 1625/26, † Amsterdam po slije 1683, holandski slikar. 1643 primljen je u Delftu u bratovštinu slikara. 1645—1649 boravi u Francuskoj, a do 1651 u Italiji. Iza toga djeluje u Amsterdamu. Slikao je izvan! rednom vještinom gotovo isključivo divljač, ribe, voće j cvijeće. Važnija djela u galerijama u Berlinu, Kopenh genu, Amsterdamu, Rotterdamu i Haagu. A. Sch. i

AENONA, rimski grad u Liburniji, sjeverno od laden (Zadra), danas Nin. Spominju ga Plin. III., 140, Ptol. II 16, 2. Konst. Porf. De adm. imp. 30 p. 145 i 31 p. 151 kaže: *Zupania i kastron tes Chrobatias he Nona*. Natpisi se n* laze u C. I. L. III., 2969—2990. ■* Nin. LIT.: W. Tomaschek u Pauly-Wissowa, *Realencyclopaedie*, I., 596.

Z. D.

AEPINUS, Franz Ulrich Theodor., * Rostock (Saska) 1724, † Dorpat (Tartu) 1802, njemački fizičar iz obitelji, koji je ime Hugk, srodno s njem. hoch »visok«, prema grčkots aipeinos polatinila. Od 1757 do 1798 bijaše akademik u Petrogradu. Zaslužan je za nauku o elektricitetu i magnetizmu. St. H.

AEQUUM (lat. „prikladno“), označuje u *Pirquetovu* sit stavu ishrane onu količinu hrane (izraženu u nemira, t. j. u mliječnim jedinicama), koja je potrebna, da se ljudska tijelo pri vanjskom radu održi u ravnoteži. E. M.

AEQUUM (»Konjsko«), važan rimski grad na mjestu gdje je danas imanje sinjskih franjevacu Čitluk (6 km sjeverno od Sinja). Spominju ga stari pisci i natpisi. Tako: It Antonini, Tab. Peut. 16 milja sjeverno od Salone (Solina), Ptolemej II, 16, 7 (Aikun Kolonia). Natpisi ga zovu: Co Ionia Delmatiae Claudia Aequum (CIL, III, 1323), Col(onia) Aeqvitat (CIL, III, 2026), Col(onia) Aeqvensis (CIL, III, 1108); građani se zovu Aeqvenses (CIL, III, 2732). Na crkvenom koncilu Solinskom nazvan Equitimum. Tu je nedavno nađena još neobjelodanjena ploča s natpisom, koju posta-više građani toga grada u počast caru Komodu. Kako je Komodovo ime odmah nakon njegove smrti bilo po naredbi senata brisano s javnih spomenika, otučeno je i *m* ovoj ploči čekićem. Taj se natpis nalazi u franjevačkom muzeju u Sinju.

A. je nastao za cara Augusta, kad su Rimljani osvojili Dalmaciju;

nastanili su se u njemu rimski legionari i ur-č denici iz bližnjih razrušenih gradova, kao što su Osinium (Sinotium, danas Sinj) i Setonia (danas gradina kraj Bukovice u Sutini), a razoren je u 4. st., ali zakratko, kako to pokazuju zidovi zgrada, u koje je uzidan stariji materijal. Nestaje ga, kad i Salone, početkom 7. st. Bedemi mu se još i danas lijepo vide, na mjestima i do dva m povrh zemlje. Bio je to bogat grad, pun krasnih zgrada, kako to pokazuju veliki mramorni stupovi i ostaci mnogih kipova. Kopalo se u njemu 1860, 1884 i 1911. Otkopan je tek mali dio (forum i nedavno terme). Bogati nalazi većinom su u, franj. muzeju u Sinju. Osobito je lijepa glava Heraklova, iz škole Lizipove, i noćna božica Hekata.

LIT.: A. P. Mišura, *Colonia Romana Aequum Claudium (Čitluk)*, Graz-Beč 1921; *Izvištaj franjevačke gimnazije u Sinju*, godište I. i II.; W. Tomaschek u Pauly-Wissowa, *Realencyklopaedie*, I., 605. A. J.

AEREBOE, Friedrich., *Horn kraj Hamburga 23. VII 1865, profesor poljoprivredne ekonomike na sveučilištu u Breslau-u, 1905 u Bonnu, a 1910 na Visokoj poljoprivrednoj školi u Berlinu. Pridonio je vrlo mnogo produbljenu poljoprivredne ekonomike, pokazujući na primjerima iz cijeloga svijeta, kako uređenje poljoprivrednih gospodarstva kao i način (tehnika) proizvodnje zavise o prirodnim, ekonomskim i socijalnim činiocima proizvodnje i kako se mijenjaju sa promjenom ovih činilaca. Zalaže se za načela što potpunijeg liberalizma u agrarnoj politici, pa je po tome u oštroj opreci s praktičnom agrarnom politikom Njemačke posljednjih decenija.

BIBL.: *Beiträge zur Wirtschaftslehre des Landbaues*, Berlin 1905; *Allge meine landwirtschaftliche Betriebslehre*, Berlin 1917, 6. izd.; *Die Beur teilung von Landgütern und Grundstücken*, Berlin 1928, 2. izd.; *Agrar politik*, Berlin 1938. M. K.-'

AERENHIM → Staničje biljno.

AERO (od grč. aer »vzrak«), u mnogim složenicama.

AEROBIONTI ili **OKSIBIONTI**. Pasteur je podijelio 1861 sve mikroorganizme po njihovu odnosu naprama slo-² bodnom kisiku na dvije skupine: *aerobionte*, koji za vršenje životnih funkcija nužno trebaju slobodan kisik, i *anaerobionte* (anoksibionte), koji podnose slobodan kisik, ali ga ne trebaju, jer potrebnu energiju dobivaju redukcijskim procesima. Osim ovih dviju ekstremnih skupina (obligatno aerobnih i anaerobnih) mikroorganizama postoji i skupina t. zv. fakultativno anaerobnih mikroba, koji mogu živjeti kako u prisustvu tako i odsustvu slobodnog kisika.

Kasnije je ova razdioba protegnuta na sva živa bića. Ljudi kao i najveći dio životinja i biljaka spadaju među obligatne aerobionte. Najviše anaerobionata ima među bakterijama; mnoge od ovih uvjetuju i teška oboljenja, kao na pr. tetanus (*Bacillus tetani* Nicol), gangrenozno otrovanje krvi (*Bac. oedematis maligni* Novy) i t. d. M. G.

Da udovolji potrebi za kisikom, ima najveći dio životinja posebne organe za disanje, skrge, pluća, dušnice (lokalizirano disanje), a samo posve male životinje s vrlo mekanom i nježnom kožom mogu primati kisik preko kože (difuzno disanje). Od životinja mogu podnijeti vrlo veliku nestašicu kisika neki praživi, crvi glibnjače i gujavice, ličinke nekih muha, a prije svega nametnici u crijevima, gdje nema kisika, kao amebe, bičaši, naljevnjaci, gomilice, pa travkvice, gliste i kukašl.

Ovi crijevni nametnici, tako obična glista, dobivaju u pomanjkanju kisika potrebnu energiju za život t. zv. životinjskim vrenjem (dokazao Weinland), rastvaranjem gliko-gena, pri čem se javljaju ugljični dioksid i jednostavne

masne kiseline, najviše valerijanska. Kod tog procesa se iskorišćuje vrlo malo energije, ni četvrtina koliko bi se oslobodilo oksidacijom, ali to crijevnim nametnicima ne

smeta, jer imaju na raspolaganju veliku množinu hrane.

I octene glistice mogu živjeti više sedmica posve bez uzduha, isto tako i neke gujavice, a žabe izdrže 25 sati u uzduhu, koji je potpuno bez kisika. N. F-k.

AEROCOL → **Eozoidi.**

AERODINAMIKA → **Aeromehanika.**

AERODROM, uzletišta, letišta, zračna luka, zračna baza je prostor uređen u svrhu uzletavanja i spuštanja aviona, te olakšanja i omogućavanja njihova manevriranja, koje je potrebno u gornje svrhe, za vršenje zračnog prometa. Posebni zaštićeni prostori, hangari, služe u svrhu spremanja aviona. Aerodromi služe vršenju civilnog zračnog prometa, kao i u vojno-ničke svrhe. Civilni aerodromi u velikim gradovima imaju obično tvrdu, betoniranu pistu, t. j. samo uzletišta, dok je u manjim aerodromima pista običan travnjak, koji je stalno držan u dobrom stanju i čuvan od vode. Aerodromi se u velikim državama nalaze često i pod zemljom, radi zaštite od napadaja iz zraka. Tu su hangari betonirani i sigurni od bomba, a iz njih vode naprijed i natrag rampe, preko kojih aeroplani silaze nakon spuštanja u hangare, ili se dižu na travnjake, sa kojih uzlijeću. Pored stalnih aerodroma ima i pomoćnih, sakrivenih, u koje pretaze aeroplani u slučaju rata, radi pogibelji uništavanja na glavnim zračnim lukama. Na aerodromima se obično nalaze savršene radionice i skladišta za benzin i druge potrebe, a na vojnim aerodromima još i vojne za zrakoplovnu momčad. Često su aerodromi povezani i s posebnim zrakoplovnim školama. Ima aerodroma za manji broj aeroplana, za manji promet, a ima ih i za najveći promet, kao Tempelhof u Berlinu i Croydon u Londonu, te Le Bourget u Parizu s hangarima za stotine i više stotina aparata; naročito su golemi vojnički aerodromi u Moskvi. U ratu je pravilo, da se rastereti velike aerodrome, da ih ne ugroze protivničke zračne sile. Aerodromi za hidroplane nalaze se pored velikih vodenih ploha, koje se upotrebljavaju za uzletišta (pistu), a hangari i skladišta su pored same vode. Aerodromi su uvijek opskrbljeni s napravama za vezu, s radiostanicama, s goniometrima i s meteorološkim stanicama radi upućivanja aparata u letu.

Aerodrom je inače velika slobodna ravna ploha sa što gušćom, tvrdom i gladom površinom za uzlijetanje (startanje) i spuštanje (ateriranje) zračnih aparata. Veliki aerodromi imaju uvijek tvrda uzletišta odnosno piste, da bi se otpor prigodom kretanja na zemlji snizio i tako postigla što kraća pruga kretanja na zemlji. Pruga za startanje, uzle-

tište, mora biti položena nasuprot običnom smjeru vjetra od kraja uzletišta prema nutrinu. Poželjno je opet, da se kod spuštanja dobije što jače trenje na tlu, da se time skрати put kretanja na zemlji. Ali obzirom na pogibelj, da se aeroplan ne prevrne, ne smije to trenje biti prejak. Hangari moraju obično ležati zaštićeni od vjetra i od pijeska, a isto tako druge zgrade skladišta i pisarnice za upravu. U zemljama, gdje je jak zračni promet i gdje ima više privatnih prometnih društava za zračni promet, može općenito svako takvo društvo podizati zračne luke, aerodrome i hangare, ali uz dopuštenje vlasti nakon preispitanja tla određenog za aerodrom. Kod nas je zračni promet pod potpunom kontrolom vlasti i to izričito zapovjedništva vojnog zrakoplovstva, koje ima svoj posebni odio za civilno zrakoplovstvo. To zapovjedništvo preko svojih orga

na nadzire sve aerodrome i njihovu ispravnost te se stara za tehnički napredak na njima. Jugoslavija ima u svim većim mjestima države svoje aerodrome: u Beogradu-Zemunu, Zagrebu, Ljubljani, N. Sadu, Sušaku, Skoplju, Nišu, Mostaru, Sarajevu, Podgorici, Dubrovniku i Sinju za

Split. Borovo ima privatni aerodrom tvrike Bata d. d. a obzirom na sve veću brzinu samoga starta i spuštanje te s obzirom na dugačke putove uzletavanja i spuštanja traže se još i sada za aerodrome najbolje velike i ravne površine. Zato se izboru aerodroma još uvijek podaje najveća važnost. To bi se pitanje pojednostavnilo, kad bi napokon bila moguća okomita uzletavanja i spuštanja. Ipak u zadnje doba radi tehničkih poboljšanja bivaju putovi uzletavanja i spuštanja sve kraći. Od aerodroma se uvijek traži, da dopušta aeroplanu dužinu kretanja po zemlji od 600 metara u svim smjerovima, a unutar zatvorenih mjesta i gradova najmanje 1000 metara. Okolica mora biti bez visokih zapreka. Sve se više traže za kretanje i startanje cementni putovi, a za spuštanje čvrsti tvrdi travnjaci. Teren aerodroma ne smije biti prašan radi čuvanja motora od praha i kamenčića, a nikako ne smije biti ni malo močvaran, odnosno previše vlažan, pa ni u vrijeme, kad se snijeg topi. Pomoću dima vatre, koja se u tu svrhu neprestano

pali, ilipomoću drugih naprava za pokazivanje smjera vjetrova ima se pilotima i letačima učiniti vidljiv smjer vjetra odmah nad zemljom, jer spuštanje, startanje i uzletavanje mora se propisno uvijek izvoditi proti vjetru. Na velikim aerodromima nalaze se osim hangara, potrebnih zgrada (meteorološke stanice, radiostanice s goniometrijskim aparatima, radionica, kantina i restauracijskih prostorija za putnike) još i posebne stanice za zračno redarstvo. Za noćni promet moraju se osobito osvijetliti sve zapreke u blizini aerodroma te cijeli opseg njegove površine, a posebno pista, t. j. uzletišta i to po mogućnosti neonskim cijevima. Poželjno je, da zračna luka leži blizu gradskog središta i da je pristup gradu lagan. Pomorske zračne baze, t. j. pom. aerodromi morali bi po mogućnosti biti u blizini kojega kopnenog aerodroma radi brzine spoja. Za zračne čamce, amfibije, hidroplane potrebne su mjesto aerodroma široke mirne vodene površine, s dubinom vode od najmanje četiri metra, naravski odmah uz kopno.

Velike države kao Njemačka, Engleska, Amerika, Rusija, Italija i Francuska imaju golemi broj aerodroma, koji u Njemačkoj nadilazi sada nekoliko stotina. U Engleskoj je najveći broj aerodroma u južnom dijelu otoka ispod linije London-Themza-Bristol pa do južne obale. SI. P-č.

AEROFAGIJA (od aer »zrak«, phagein »jesti«). Kod nervoznih, neuropata, hysterika i t. d. možemo ustanoviti tu živčanu smetnju, koja se sastoji u gutanju većih količina zraka, uslijed čega su te osobe u većoj ili manjoj mjeri nadute, »meteoristične«. Zato se pacijentu podričuje ne rijetko i kiselo, pogotovo kod istodobne gastro-

dispensije. Uslijed na više potisnutog ošita bolesnici teže dišu, a eventualno dobivaju i palpitacije, uz osjećaj pritiška u predjelu srca, s poremećajima optjecaja krvi, glavoboljom, vrtoglavicom i nesvjesticom. Pojave donekle slične kod anginae pectoris (t. zv. „gastrokardijalni kompleks simptoma“ po Roemheldu). Liječenje: sedativa i dijeta, a prema slučaju dolazi u obzir i psihoterapija. V. V-ć.

A. kod konja → Granje.

AEROFITI - Epifiti.

AEROFOTOGRAFIJA → Fotografija.

AEROKLUB u Zagrebu, utemeljen 1929, sada autonomna ustanova Banovine Hrvatske, ujedno središnjica za Bano vinu Hrvatsku, dok su mu podružnice u Mostaru, Sušaku, Osijeku, Splitu, a mjesni odbori u Bjelovaru, Čakovcu, Karlovcu, Koprivnici i Varaždinu. Aerodromi se nalaze u Zagrebu, Sušaku, Osijeku; Split se služi aerodromom u Sinju. U Zagrebu postoji škola za gradnju letaćih modela i radionica za izgradnju jedrilica te motornih aeroplana. (Dom aeroplana). U radionicama aerokluba zaposleni su samo domaći majstori-specijalisti. Klub posjeduje 9 aeroplana i 16 jedrilica. Među školskom omladinom organizovane su posebne skupine u Zagrebu i u provinciji, gdje postoje odbori, koji se bave promicanjem bezmotornoga letenja. Na svim se srednjim školama nalazi podmladak aerokluba i bavi izučavanjem gradnje letaćih modela. Modelarski na stavnici srednje tehničke škole u Zagrebu drže o prazni cima besplatne jedriličarske i modelarske tečajeve u Zagrebu i provinciji. Jedrilačka škola Zagrebačkog A. K. nalazi se u Posavskim Bregima kod Ivanić-grada. Vrhovni predstavnik aerokluba u Jugoslaviji je A. K. u Beogradu, koji izdaje i časopis *Nasa Krila* već 17 g. kao organ Jugo slavenskog A. K. F. B.

AEROLIT, kamen kozmičkog podrijetla ***Meteorit**.

AEROLOGIJA → **Meteorologija**.

AEROMEHANIKA je mehanika plinovitog agregatnog stanja. Dijeli se u aerostatiku i aerodinamiku. Prva se bavi pojavama ravnoteže u plinovima pri stalnoj temperaturi, druga pojavama gibanja plinova ili gibanja kroz plin.

U nekim područjima aerostatike možemo plin smatrati tekućinom, koja se od tekućina u užem smislu razlikuje samo svojom stlačivošću. Zato u tim područjima vrijede isti zakoni kao u hidrostatici. Tako zbog vrijednosti Boy-leova zakona vrijedi u plinovima Pascalov zakon, koji kaže, da vanjski tlak u tekućinama jednako djeluje u svim smjerovima. Samo kod eksplozija, gdje se val tlaka naglo širi, dolazi do velikih odstupanja od tog zakona, jer se na pojave tlaka nadovezuju nagle zračne struje.

Tlak atmosferskog zraka mjeri se barometrom i jedinicom tlaka (***barometar**).

Za zavisnost tlaka plina o njegovu obujmu pri stalnoj temperaturi (izotermičke promjene) vrijedi zakon, koji je

$P(Atm)$

0 12 3 4 $5dm^3$

Sl. 1. IZOTERME ZA RAZLIČITE TEMPERATURE

postavio Boyle (1662), a eksperimentalno potvrdio Mariotte (1676). Po tom je zakonu produkt tlaka i obujma plina stalan; t. j. $p \cdot v = \text{const}$. Prikazemo li to grafički, uzima-

jući obujme kao apscise, a tlakove kao ordinate, ta je za-visnost tlaka o obujmu prikazana istostranom hiperbolom kojoj su koordinatne osi asimptote. Ta se krivulja nazivi izotermom. U stvari je Boyleov zakon samo poseban slučaj općeg plinskog zakona $p \cdot v = nRT$ za n mola plina i obujmu v (R = plinska konstanta za 1 mol plina, T = apsolutna temperatura), ako temperaturu T držimo konstantnom. Dakle s porastom temperature raste konstanta i Boyleovu zakonu, pa se u grafičkom prikazivanju izoterm s porastom temperature sve to dalje odmiču od ishodišta (sl. 1). Na Boyleovu se zakonu osnivaju zatvoreni manometar, Mac Leodov vakuum-metar, kompresori i običnije sisaljke za tekućine i za plinove (osim molekularne i di-fuzione). Kako se plin stezanjem zagrijava, a rastezanjem ohlađuje, moraju se izotermičke promjene izvoditi vrlo polako, da bi se temperatura plina prije opažanja tlaka i obujma izjednačila s temperaturom okoline.

Boyleov zakon je idealan zakon, kojem se vladanje realnih plinova samo više ili manje približuje, i to tim bolje, što je plin dalje od svoje kritičke točke (→**likvefakcija** plinova). Plin, koji bi se u svim područjima tlaka vladao točno po Boyleovu zakonu, zove se idealan plin. Kod zraka, I kisika, dušika i još nekih plinova pri sobnoj temperaturi mogu se razlike prema Boyleovu zakonu zanemariti sve do tlakova od 100 atm. Stanju idealnog plina najviše se približuje helij.

Arhimedov zakon o uzgonu vrijedi i u plinovima, pa svako tijelo izgubi u plinu toliko od svoje težine, koliko teži istisnuti plin. Baroskop ili dzazimetar (sl. 2) je malena vaga, koja na jednom kraju nosi kov-ni uteg, a na drugom zataljeni stakleni balon. Vaga je u zraku u ravnoteži. Ova se poremeti, ako aparat uc unese-mo u lakši ili u teži plin. U lakšem plinu ili u razrijeđenom zraku prevagne krak sa staklenim balonom, u težem plinu krak s kovnim utegom. Svako tijelo izgubi

1,293

u zraku temperature $0^\circ C$ i normalnog tlaka - j - j postotaka svoje težine, gdje je s specifička težina tijela. Zato se kod točnih vaganja moraju rezultati svesti na vakuum, da bi se dobile prave mase. Na pr. ako na osjetljivoj vagi u zraku izjednačimo 100 g tvari specifične težine 2,7 s utegom od mesinga specifične težine 8,6, dobivamo za njih nakon redukcije na vakuum znatno nejednake mase (100,048 g za tvar, 100,015 g za uteg), jer su njihovi gubici težine u zraku nejednaki. Na uzgonu u zraku osnivaju se baloni (→**aeronautika**) i baloni sonde. Ovi posljednji nose meteorološke sprave ili sprave za mjerenje ionizacije uzduha zbog vi^š skih zraka, pa su u pojedinim slučajevima doprli više 30 km isin visoko (***visinske zrake**),

Prijelaz između aerostatike i aerodinamike čini istjecanje plina iz jednog rezervoara kroz okrugli otvor pod djelovanjem tlaka, ako je površina otvora malena prema obujmu rezervoara. Tada se brzina, kojom se molekuli u rezervoaru pomiču prema otvoru, može zanemariti. Ako je razlika tlaka p prema **vanjskom** tlaku p_0 , malena, izlazi za brzinu istjecanja: $v = \sqrt{\frac{2(p-p_0)}{\rho}}$, gdje je ρ masa plina u jedinici

obujma. Dakle je kod raznih plinova brzina istjecanja obrnuto razmjerna s kvadratnim korijenom iz gustoće. Primjena formule za veće brzine ograničena je s jedne strane time, što se plinski mlaz izvan suda širi, s druge time, što se kod toga plin ohlađuje. Bunsen je pomoću te formule s dovoljnom točnošću mogao odrediti gustoće nekih plinova. U aerodinamici možemo u području stacionarnog gibanja plinove smatrati nestlačivim tekućinama, bilo da se tijelo giba u plinu ili da se plin giba, a tijelo miruje. Tako aero-dinamika postaje ogrankom hidrodinamike. Struja je stacionarna, ako je brzina u svakoj točki vremenski stalna smjerom i veličinom. Gornja granica za takvo stanje u zraku iznosi 600 do 700 km na sat; kod većih brzina na; staju smetnje od stlačivosti zraka. Prema tome su današnji najbrži avioni dostigli tu graničnu brzinu.

Glavni razvoj aerodinamike nastao je upravo u našem stoljeću u vezi s razvojem aeronautike. To se odrazilo i u pravcu njezina razvoja time, što su glavni napori u istraživanju upravljani na ispitivanje otpora na tjelesima, koja se gibaju u zraku, sa svrhom, da bi im se dao takav oblik, koji uvjetuje najmanji otpor. Pokazale su se veće poteškoće kod nastojanja, da bi se cijeli kompleks pitanja općenito obuhvatilo teoretskim istraživanjem. Načelo sličnosti za slična tjelesa dolazi ovdje slabije do izražaja i u pogledu specifičnog otpora i u pogledu raspodjele otpora po tijelu, koje se istražuje, jer se pokazalo, da kod iste brzine i raspodjela otpora i specifički otpor na pr. na ploči ili na kugli znatno zavise o njihovim dimenzijama. Zbog toga je nova aerodinamika postala čisto eksperimentalnim područjem.

Podloga ovim istraživanjima je načelo relativnog gibanja u aerodinamici, po kome je za pitanje otpora svejedno, da li se tijelo giba u mirnom zraku ili tijelo miruje, a zrak struji suprotnom brzinom. Premda je optok struje drukčiji u prvom nego u drugom slučaju, mjerenja su pokazala, da je taj drugi put, koji je lakše ostvariti za eksperimentalno istraživanje, u prvoj približnosti ekvivalentan prvome. Tako su nastali za potrebe eksperimentalnog istraživanja na što većim modelima t. zv. kanali vjetrova. To je široka cijev glatkih stijena, u kojoj možemo proizvesti široku struju zraka bez vrtloga, a brzinu vjetra mijenjati u širokim gra-

akustici.

Nastavimo li na ploču na strani, okrenutoj izvoru struje, poluku-glu, otpor padne na V_s prijašnje vrijednosti, a pada na V_e prijašnje vrijednosti, ako ploču zamijenimo kuglom istog promjera. Upravo kugla je dobar primjer, kako specifički otpor iste kugle zavisi o brzini. U si. 7 prikazane su crte strujanja oko kugle pri manjoj, u si. 8 pri većoj brzini. U ovom drugom slučaju je vrtložno područje iza kugle jako umanjeno, pa se tim specifički otpor kugle jako umanjuje.

Kako velik dio otpora dolazi od vrtložnog prostora iza tijela, otpor će se dalje jako umanjiti, ako glatkoj površini tijela dademo takav oblik, da tijelo u struji ispunja cijeli vrtložni prostor iza svog najšireg presjeka, a ispod ovog presjeka mu površinu tako sve-demo, da crte strujanja posvuda teku uza samu površinu tijela. To je t. zv. aerodinamički oblik ili riblji oblik, koji je već davno pronašao Leonardo da Vinci kao oblik najmanjeg otpora, ali je poslize njega pao u zaborav. Tim se oblikom otpor umanjuje na V_s prvobitnog otpora okrugle ploče, kojoj je površina jednaka najvećem presjeku aerodinamskog tijela, okomitom na struju. U si. 9 prikazan je moderni aerodinamski oblik zrakoplova, a u si. 9a Da Vin-

SI. 3. HORIZONTALNI PRESJEK KANALA VJETROVA

nicama. Promjer cijevi u pojedinim slučajevima ide do 16 m, i to ne samo zato, da bi se mogli ispitati što veći modeli, nego i zato, da bi se u srednjem dijelu posve uklonio utjecaj stijene. U si. 3 je prikazan presjek jednog takvog kanala; brojevi znače metre. U srednjoj cijevi desno je propeler, koji svojim okretanjem stvara struju vjetra. Poprečne pregrade u uglovima su nizovi lopatastih pregrada, koje struju savijaju bez vrtloga. Uklanjanju vrtloga služe i guste mreže kanala u obliku pčelinjeg sača, koje dolaze u izlaznoj cijevi; njihova uloga je i uklanjanje nejednolikosti vjetra. Pogonske snage za propeler idu od nekoliko stotina do neko-koliko hiljada KS, a brzine vjetra do 100 m/sec. Mjerenje ukupnog otpora određuje se zgodno konstruiranim vagama, a za raspodjelu tlaka, koja je u vezi s raspodjelom otpora, upotrebljava se Pitotova cijev u obliku, koji joj je dao Prandtl (pneumometar, si. 4).

Staza, koju u stacionarnoj struji opiše jedna čestica, zove se crtom strujanja. Uzduž nje je zbroj tlaka i kinetičke energije jedinice volumena tekućine u gibanju stalan (Ber-nouillijev poučak). Crte strujanja u zraku možemo učiniti vidljivima zgodnim dimom (pare titanova tetraklorida) ili lakom prašinom (likopodij). Klasični izraz za otpor glasi: $r = K \cdot q \cdot v^2$, gdje je q površina najšireg presjeka tijela okomito na smjer vjetra, v je relativna brzina, dok bi K trebao biti koeficijent specifičnog otpora, t. j. otpor tijela sličnog onome, koje istražujemo, ali s presjekom $q = 1 \text{ m}^2$ kod brzine 1 m/sec. Pokazalo se je, da se otpor daje bolje prikazati izrazom $r = K \cdot q \cdot v^n$, gdje K zavisi i o veličini presjeka tijela i o brzini, dok je općenito $n \approx 2$, premda je uvijek blizu 2.

U si. 5 prikazana je raspodjela crta strujanja oko ravne okrugle ploče, položene okomito na smjer struje. Iza ploče daleko zaobilaze crte strujanja, pa u tom dijelu između ploče i njoj najbližih crta nastaje vrtložno područje, u kom se stvaraju dva vrtloga lijevo i desno od sredine. U savijenim dijelovima crta strujanja nastaju centrifugalne sile, kojih komponenta okomita na ploču proizvodi na ovoj tlak u smjeru struje. Tlak je najveći u sredini ploče. Uopće je tlak upravljen prema konveksnoj strani crta strujanja. Iza ploče je područje pod-tlaka. Razlika tih dvaju tlakova daje otpor ploče u struji. U si. 6 su prikazane crte strujanja oko ploče, koja leži koso u struji, pa je posljedica nesimetrije ta, da se ploča nastoji namjestiti okomito u smjer struje. Na tom se osniva Dvorak—Ray-leighova pločica za mjerenje tlaka zvuka u

čijeva crtna tijek najmanjeg otpora, oboje za isti smjer gibanja (na lijevo). U si. 10 vidimo tok crta strujanja oko profila avionskog krila U si. 11 prikaza- si. 9a. TIJELO NAJMANJEG OTPORA

nn lp lclirn M otmor ⁹⁰ LEONARDO DA VINCIU (L. da no je, kako se otpor Vinci *Del moio e misma dello acqua*) umanjuje prijelazima od kratkog valjka, kojemu os pada u pravac struje, do

aerodinamskog oblika.

li nastaju neprestano novi valovi zgušćivanja na glavi ta-neta. Tu nastaje nešto slično valovima, koji se šire postrance od pramca parobroda, kad se giba na mirnoj vodi U si. 13 prikazana je snimka valova zgušćivanja i razrjeđenja oko šiljastog taneta, koje leti kroz zrak brzinom, ve-

U si. 12 vidimo crte strujanja oko dugog valjka, kojemu je os okomita na struju, a koji rotira u smjeru kazala na uri. Iz oblika crta kazala na uri. Iz oblika crta strujanja slijedi prema gornjemu, da na valjak djeluje sila, uperena u smjeru najveće konveksnosti crta strujanja. To je u slici u smjeru drška, koji podržava os valjka. Općenito je u takvu slučaju sila okomita na prvobitni pravac crta strujanja, a uperena je prema onoj strani, na kojoj se smjer rotacije podudara sa smjerom struje. Staza lakog papirnato valjka, koji ro

tira padajući, otklanja se na lijevo, ako valjak rotira u smjeru kazala na uri. To je t. zv. Magnusov efekt. Flettner je pokušao tu pojavu praktički primijeniti na gibanje broda. Njegov je rotor bio visok valjak na palubi broda i taj se valjak okretao motorom malene snage. Kad vjetar puše, brod se giba okomito na smjer vjetra.

Ako relativna brzina tijela i zrak prelazi spomenutu graničnu brzinu, ne može se zrak, i uopće plin, više pro-matrati kao nestlačiva tekućina. Tu se javlja utjecaj osnovnog svojstva plina, njegove stlačivosti. To dolazi već kod struja u parnim turbinama i kod gibanja avionskih propelera. Si.

12. Pogotovu to vrijedi za brzine, koje su blizu brzini zvuka u plinu ili je nadilaze. Tu se ne smiju zanemariti ni promjene temperature, koje nastaju zbog naglih promjena obujma plina u blizini tijela. Te pojave čine područje plinske dinamike u užem smislu, a u ovoj čine posebno poglavlje brzine veće od brzine zvuka, kako je to kod pušćanog ili topovskog taneta.

Ispred glave tijela, koje se giba velikom brzinom, zrak se naglo zgušćuje, pa se to zgušćivanje širi brzinom zvuka u svim smjerovima. Ali ako je brzina tijela, na pr. taneta, veća od brzine zvuka, val zgušćivanja širi se sporije, nego

čom od brzine zvuka. Snimka je dobivena t. zv. metodom šlira. Tamna mjesta znače zgušćivanja, svijetla znače razrjeđenja. Polovina kuta, koji zatvaraju erte iz glave taneta, zove se Machov kut. Taj je to oštiji, što je brzina veća. Oblačni trag iza taneta odgovara vrtložnom području. Posve slične pojave nastaju na zapreci, u koju udara struja zraka, kojoj je brzina veća od brzine zvuka.

LIT.: H. Lamb, *Statics*, Cambridge 1924; *Hydrodynamics*, Cambridge 1924; Wien—Harms, *Handb. d. Experim.-Physik*, sv. IV., dio 1.-3., Leipzig 1930—1932; L. Prandtl, *Abriss der Strömungslehre*, Braun schweig 1931. M. K.

AERONAUTIČKA BOLEST sastoji se od pojava, koje kod vožnje zrakom, naročito aeroplanom, nastaju kod osoba, koje se ne mogu u relativno kratko vrijeme prilagoditi raznim visinama. Uz promjenu temperature, koja opada, uz vlagu i ionizaciju, koja raste, mijenjaju se i druge klimatske prilike. Tako na pr. u većim visinama priječi ozon, koji proširuje pluća, prodor ultraviolelnih zraka, dok niži atmosferski slojevi, nadasve oblac magle, dim, prašina i t. d. također slabe blagotvorno djelovanje spomenutih zraka, koje su potrebne za neke funkcije našega organizma. Važna je promjena opadanja barometrijskog pritiska, pa i na manje od polovice, kojemu se organizam može prilagoditi relativno brzo pa i privremeno. Utjecaj tog opadanja na naš organizam osjeća se već u visinama od 1000 m, a znamo, da se spomenuti pritisak umanjuje na ca. Vio u visini od 2500 m i na polovicu u visini od 5000 m.

U slobodnoj atmosferi možemo se popeti do ca. 13.000 m, gdje barometrijski pritisak iznosi samo 11 mm Hg, poradi čega moramo umjetno inhalirati kisik iz posebnih sprava.

Pojave »visinske bolesti«, bilo »bolesti aeronauta«, bilo »gorske bolesti« kod boravka na visokim planinama, počinju obično u visinama od 3000 do 4000 m, ali i niže, a katkad i na više do 8200 m, radi nedostatka regulatornih faktora odnosno nedovoljne adaptacije

našega organizma.

Po sebi se razumije, da će nagle oscilacije barometrijskog pritiska, kakvim smo izloženi kod vožnje zrakom, provocirati i jače, neugodne subjektivne simptome, koji nastaju zbog promjene ravnoteže između plinova sadržanih u normalnim šupljinama našega organizma i onih u promjenljivo razrijeđenu zrakom, a prema različnoj visini. Tako osjećamo šum u ušima, dispneju, uz periferno proširene krvne žile, glavobolju, besanicu i bolove u zglobovima i mišićima, slične pojave ne samo kod aeronauta, nego i kod »gorske bolesti«. Poradi razrijeđenog zraka i umanjene koncentracije kisika u njem nastaju simptomi t. zv. anoksemije (ili anoksihemije) (v.). Zato se povećava i broj crvenih krvnih tjelešaca (t. zv. polyglobulia symptomatice), i to već poslije nekoliko sati boravka u visinama. Ta anomalija eritrocita traje za sve vrijeme boravka u visinama, bez razlike, radi li se o urođenimcima ili o osobama, koje prolazno, za koji dan, borave u visinama. Tako se na pr. povećava normalan broj eritrocita kod čovjeka od 5,000.000 u 1 cmm

$|\rho|$

na visini od 500 m za ca. 750.000, na visini od 1.500 za ca. 1.500.000, na visini od 5.500 m za 2.500.000 do 3.500.000 eritrocita. Istodobno su eritrociti jače zasićeni hemoglobinom, koji veže i prenosi kisik za izgaranje u našem organizmu, no ta saturacija ne raste proporcionalno s razrijeđenim zrakom odnosno s umanjenom koncentracijom kisika u zraku.

Istodobno s povećanom »unutarnjom respiracijom« krvi raste i »vanjska respiracija«, ventilacija pluća, jer se prodube respiratorne ekscurzije, uslijed čega se može ustanoviti ponekad i hipertrofija desne klijetke srca.

Usput sa sniženim barometrijskim pritiskom, t. j. s umanjenom sadržinom kisika u zraku, i povećanom ventilacijom pluća opada na granici plućnih alveola i ugljična kiselina i njena sadržina u krvi, a time raste i alkalična reakcija krvi.

Još ćemo navesti neke reakcije organizma u visinskom predjelu, koje dosad još nisu protumačene, a to su promjene fizičnog, psihičnog i intelektualnog stanja, seroloških reakcija, funkcija endokrinih žlijezda i t. d.

V. V-ć.

AERONAUTIKA - * Zrakoplovstvo, zrakoplov.

AEROPUT, društvo za zračni saobraćaj d. d. To je društvo osnovano g. 1927 sa zadaćom, da preuzme organizaciju i provedbu cjelokupnog zračnog prometa u kraljevini Jugoslaviji. Sjedište mu je u Beogradu, dionička glavnica devet milijuna dinara, a od države ima godišnju potporu 18 milijuna dinara. Društvo ima svoje aeroplane većinom u priključku na aerodrome vojnog zrakoplovstva, dakle u svim većim gradovima naše države, a naročito u Beo-gradu-Zemunu, Zagrebu, Novom Sadu, Nišu, Skoplju, Ljubljani, Sarajevu, Mostaru, Sušaku, Dubrovniku i Sinju. Društvo se služi i privatnim civilnim aerodromom tvrtke »Bata« d. d. u Borovu. Cijeli civilni zračni promet usredotočuje se u tom društvu. Ono se nalazi pod izravnim nadzorom vojnog zrakoplovstva, koje podržava svoga posebnog komesara zrakoplovnog stručnjaka u ime ministra vojske i pomorice, kao što i ministar trgovine i industrije ima svog posebnog komesara.

Društvu pripada ne samo organizacija zračnog civilnog prometa na teritoriju naše države, nego i nadzor nad stranim zračnim linijama, koje prelijeću naš teritorij i saobraćaju s našom zemljom. Društvo ima svoje aerodrome, svoju autobusnu službu, svoju tehničku službu, svoj letaćki park, park aeroplana, svoj vozni park i svoja skladišta za gorivo i mazivo. Društvo ima aeroplane raznih tipova: američanski Loakid-elektra, Kodron, Dragon, Spartan, Mitro-vić MMS-3, Moxmouth, Gipsimouth. Uprava nastoji, da cjelokupni letaćki park ujednostavi i unificira po moguć- nosti u američanskim Loakid-aparatima. G. 1940 društvo je održavalo sljedeće zračne linije:

1. Beograd—Borovo—Zagreb. 2. Beograd—Niš—Skoplje. 3. Ljubljana—Zagreb. 4. Beograd—Sofija. 5. Beograd—Dubrovnik—Sarajevo—Beograd —Sarajevo—Dubrovnik —Beograd. 6. Zagreb—Split—Sarajevo—Zagreb—Sarajevo—Split—Zagreb. 7. Beograd—Podgorica. 8. Zagreb—Beč. 9. Beograd—Zagreb—Venecija—Milano. 10. Bukurešt—Beograd.

S Aeroputom surađuju ova strana zrakoplovna društva vršeći redovnu službu preko teritorija naše kraljevine: I. *Njemačko društvo D. L. H.* na linijama: 1. Budimpešta—Beograd—Sofija—Carigrad i 2. Beograd—Sofija—Solun—Atena.

II. *Talijanska društva Ala Littoria i Avio Linee Italiane* na linijama: 1. Milano—Venecija—Zagreb—Beograd—Bukurešt—Constanza; 2. Rim—Beograd—Bukurešt; 3. Rim—Venecija—Budimpešta—Varšava.

III. *Poljsko društvo Lot* na linijama: 1. Varšava—Budimpešta—Venecija—Rim; 2. Varšava—Atena; 3. Varšava—Budimpešta—Beograd.

IV. *Nizozemsko društvo K. L. M.* na liniji: Amsterdam -Batavija, i to preljetajući iznad našeg teritorija. Aeroplani ovoga društva spuštali su se na beogradski aerodrom, samo kada su to specijalne okolnosti zahtijevale.

V. *Rumunjsko društvo Lares* na liniji: Constanza—Bukurešt—Beograd—Zagreb—Venecija—Milano.

VI. *Mađarsko društvo Malert* na linijama: 1. Rim—Venecija—Budimpešta—Varšava; 2. Budimpešta—Beograd.

Francusko društvo *Air France* obustavilo je saobraćaj preko našeg teritorija mjeseca ožujka 1939. Ovo je veliko zrakoplovno društvo prvo uvelo zrakoplovni promet na našoj zemlji još 1921 g.

Radi neredovitih prilika u Evropi mnoge su strane linije ukinute, tako da su krajem g. 1939 ostale samo linije talijanskih i mađarskih društava. Njemačka D. L. H. također je jedno vrijeme bila obustavila saobraćaj, ali ga je u manjem opsegu kasnije ponovno uvela.

Trgovački brutto prihodi Aeroputa iznosili su 1939 go dine 7.277.995.50 dinara, a čist dobitak, ubrojivši i prinos države u iznosu od 18 milijuna, 636.214.78 dinara. Pri tom se mora uzeti u obzir, da je na ime inventara, aerodroma i t. d. u godini 1939 otpisano 7.937.360 Din.

SI. P-ć.

AEROSTATIKA → Aeromehanika.

AEROTROPIZAM → Tropizam.

AERSEN van (č. Arsen), nizoz. obitelj, koja je republici dala istaknute državnike i vojnike. Glava obitelji *Cornelius* bijaše vrlo utjecajna ličnost za vlade velikog pan-zionara Oldenbarneveldta, pa je 1584 bio imenovan kancelarom državnih staleža u Haagu. Njegov sin *François*, * Bruxelles 1572, † Haag 27. XII. 1641, baron van Sommelsdyk, imenovan je 1609 nizozemskim poslanikom u Parizu, no po smrti Henrika IV. (1611) opozvan sa položaja. Pripisujući svoj otpust Oldenbarneveldtu postade mu od pristaše najogorčenijim protivnikom. Po smrti Oldenbarneveldta zauzeo je vrlo značajno mjesto u republici, pa mu je princ Moric povjeravao vrlo delikatne državne poslove. Suradivao je i s nasljednikom Morica, princom Fridrihom Henrikom. Richelieu ga je veoma cijenio.

LIT.: *Nieuw. Nederl. Biogr. Woordenboek.*

J. G-c.

AES (lat.; grč. chalkos), bakar, ruda, kovina, bronc. Novac se pojavljuje u Italiji u 5. st. pr. Kr. i to u bakru, koji je srebro tek

kasnije istisnulo na manje vredniji položaj. Nastaje dakle u brončano doba, kada se ta kovina mnogo upotrebljavala i bila ujedno mjerilo vrijednosti. Riječ aestimare (procijeniti) izvodi se od aes, što konačno znači i novac. Bakar se odvagao u nepravilne komade kao svaka druga roba, i to je bio *aes rude* ili *aes infectum*, t. j. surova, neizrađena kovina. Da bude tvrdi i lakše topiv, dodavalo mu se oko 7% kositra i tako nastali bronc formiran je kasnije u grumene i okrugle komade u težini od 2 g do 2 i pol kg. U Hrvatskoj i Bosni nalaze se takovi komadi redovito u talioničkim nalazima, t. j. u mjestima, gdje se ta kovina prerađivala u druge svrhe. Od sredine 4. st. pr. Kr. zamjenjuju se ti veliki i teški komadi s četverouglastim pločama određene težine i sa slikama životinja i simbola. To je t. zv. *aes signat um*.

Grad Rim započinje s lijevanjem bakrenoga novca za svoje potrebe nakon rata sa Samnicanima (343—341) i zauzećem Kapue, prodorom u kampansko područje, te iza rata protiv Latina (340—338), i to onako, kako je to bilo uobičajeno u tim zemljama: preuzima težinski sistem stare italske funte od 272.88 g i od nje stvara jedinicu svog novčanog sistema. Takvi veliki, lijevani komadi, italski i rimski, zovu se *aes grave*. Težinsku funtu, *libru*, uzima Rim pod imenom *as* za novčanu jedinicu. *As* se dijeli na 12, a u nekim krajevima i na 10 *unca*. Dijelovi *asa* su se i kovali i stalno nose znakove vrijednosti. Svi komadi, dakle jedinica i njezini dijelovi, imadu na naličju sliku prove (prora, nostrum) okrenute nadesno, po čemu se zaključuje, da su ti novci nastali iza pomorske bitke kod Ancija 338 pr. Kr., koja se je na veliko slavila u Rimu. Za početak lijevanja rimskog novca uzima se općenito 335 pr. Kr. Osim Rima lijevali su takav teški bakreni novac i drugi italski gradovi, federativne države i *coloniae latinae*. Osobito je važna kovnica u Kapui, gdje se je kovao i prvi državni rimski zlatni i srebrni novac. Povijest rimskoga novca do uvođenja *de-nara* 269 pr. Kr. dijeli se na 3 odsjeka: prvi od 335—312 (*As* od 272.88 g), drugi od 312—286 (*As* od 327.45 g) i treći od 286—269 (*As* od 136.44 g). U svakoj od ovih perioda izrađuju se različite slike na licu i naličju novca.

LIT.: E. J. Haebelin, *Aes grave*, 1910; Fr. Stefan, *Münzkunde des Altertums*, 1932; Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, 1924—1929; Schröter, *Wörterbuch der Münzkunde*, 1930.

AETERNITAS (vječnost), u doba rimskih careva carska titulatura. Kao personifikacija prikazuje se često na rimskim carskim novcima kao žena, koja ili stoji, ili sjedi, ili se vozi s različitim simbolima vječnosti, na pr. s pticom feničem (lat. Phoenix), koja izljuje iz pepela; sa suncem i mjesecom, koje u rukama drži; s kuglom, na kojoj sjedi ili stoji, ili s prstenom, — obadvoje stvari, koje nemaju ni po četka ni svršetka. Katkada je prikazana, kako se vozi na kolima, koja vuku slonovi; a slon je također, zbog duga života, simbol vječnosti.

I. R-o.

AETHER BROMATUS (etilni bromid) je bistra, bez boja i hlapljiva tekućina. Miriše po eteru, jako lomi svi jetlo, s vodom se ne miješa, a topljiv je u alkoholu i etilnom eteru. Udisan izaziva narkozu s potpunom bezbolnošću, a nepotpanom bešćutnosti. Rado se kvvari, pa se zbog toga afekte. Pokazuje se i neka pravilnost u različitim fazama i zbog pogibelji za disanje rijetko upotrebljava. Prije su se njime vršile kratke narkoze (t. zv. rauš) za manje operacije, niče ali je danas zamjenjen etilnim kloridom.

AETHER SULFURICUS, eter, etilni eter, dietilni oksid, nosi u farmaciji neispravno pridjevak »sulfuricus« (jer se dobiva destilacijom etilnog alkohola sa sumpornom kiselelinom). Boje je a. aethylicus. Veoma je hlapljiva i lako upaljava tekućina posebna mirisa, koje pare s uzduhom daju eksplozivnu smjesu. U postupku s njim treba biti oprezan. U vodi je slabo rastvorljiv, a s alkoholom, masnim i ete-ričnim uljima miješa se u svakom omjeru. Dragocjeno je otapalo za smole, alkaloide i druge organske tvari, stoga se mnogo i obilato upotrebljava u industriji, kemiji, farmaciji i u obrtu. U medicini služi uglavnom za opću narkozu (inhalacionu, intravenoznu i rektalnu), te mora u biti naročito čist (Aether pro narcosi). Nadalje leptik, sām ili pomiješan s alkoholom (na kapi).

AÉTOSAURUS (grč. aetos »orao«, sauros »gušter«) je leće u području zjenice nakon operacije mladenačke, matske i staračke katarakte (sive mreže), kad se leća operacijom odstrani iz oka, kad se leća uopće nije razvila. AFANASIJEV, Boris -* Gljebov Igor. AFANITNA STRUKTURA (od grč. aphanes »nevidljiv«). Za neki se kamen kaže, da je afanitne strukture, ako su mineralna zrnca, od kojih je sastavljen, tako sitna, da ih prostim okom ne možemo zapažati.

AFAR (v. Danakil), arapsko ime za bezbrojna nomadska i ribarska plemena, koja nastavaju obalu i otko nom dijelu Afrike južno od Adulisbai do zaliva Tadjura, a odavle prema jugozapadu do Šoa. Sami se pripadaju plemenu etiopskih hamita. Po englesko-talijanskom sporazumu od 1891 pripala ih je većina talijanskoj koloniji Eritreji, dok je jedan dio pripao francuskoj koloniji Obok.

AF AZIJA (od grč. a »ne«, phanai »govoriti«), nesposobnost stvaranja riječi ili razumijevanja riječi, uzrokovana sustavnom povredom moždana. Kod dešnjaka povrijeđena je lijeva moždana polutka, a kod ljevaka desna. Razlikujemo:

1. motornu afaziju: bolesnik ne može govoriti ni riječima označavati predmete ni ponavljati čuveno, iako razumije rečeno i ima točne predodžbene slike o riječima. Tu i tamo protiskuje nekoje glasove ili isprekidano iskrvljene riječi. Postoji istovremeno i nesposobnost pisanja (agrafija).

2. senzoričnu afaziju: bolesnik ne razumije ništa ili vrlo malo od onog, što mu govorimo. Ne razumije ni naše naloge. Sam govori vrlo mnogo, ali besmisleno, često zamjenjujući riječi (parafazija). Aдекватnu smetnju kod pisanja nazivamo paragrafijom. Cesto zajedno postoji nesposobnost čitanja (aleksija), a eventualno i nesposobnost glazbenog razumijevanja (amuzija).

3. amnestičnu afaziju: bolesnik govori i razumije rečeno, ali teško nalazi riječi. Osobito teško imenuje osobe i predmete. Povrede moždana, koje uzrokuju afaziju i druge slične smetnje, mogu biti: krvarenje u mozak, začepjenje moždane žile embolijom (v.) ili bolesnom promjenom moždanih arterija, sklerozom, sifilisom, pa novotvorina, čir, tuberkuloza, izvanjska nasilna pozljeda glave i druge. Afa-zije mogu biti trajne kod većih povreda, a prolazne kod manjih, osobito kod grčeva moždanih arterija.

Prema starijem shvaćanju smatrala se za motoričnu afaziju odgovornom povreda motornoga govornog centra (Broca, v.) u donjem dijelu čeonog vijuge, a za senzoričnu afaziju povreda gornje sljepoočne vijuge (Wernicke-ov centar). Danas ne smatramo afaziju tako jednostavnim bolesnim procesom, da je možemo ograničeno lokalizirati, nego više kompliciranim mehanizmom radi povrede neko liko moždanih polja i putova.

AFEKAT (lat. affectus). Psihična uzbuđenja kao strah, srdžba, veselje i si. zovu se afekti. Od njih treba razlikovati doživljaje samoga čuvstva (ugodna i neugodna). Afekti su kompleksni doživljaji, u kojima se uz čuvstvo ističu osjeti različitih tjelesnih promjena; to su promjene disanja, rada srca, krvnih sudova (bljedoća, crvenilo), žlijezda (znoj, suze), tonusa mišića i t. d. Afekti se osnivaju na nagonima i dovode do vanjskih učinaka, kojima je karakteristika, da nisu razumski opravdani. Afekti se pojavljuju naglo (na pr. srdžba, veselje), ali katkad je iza njih neka trajna dispozicija, iz koje se uz različite povode ponavljaju jednaki afekti (na pr. ljubav, mržnja). Gdje su trajne dispozicije za jake afekte uz neke djelatnosti (na pr. kod zabave, igre, lova, sakupljanja predmeta), govorimo o strasti. Karakteristična je ovdje neodoljiva težnja.

Opće priznate razdiobe afekata nema. Noviji je pokušaj, da se afekti podijele prema vrstama različitih nagona (Me Dougall) na afekte, koji se odnose na hranidbu, spolni nagon, održavanje života, održavanje u socijalnoj borbi i ta Staro razlikovanje steničnih (snažnih) i asteničnih (nesnažnih) afekata osniva se na tome, što neki afekti povećavaju mišićni tonus (na pr. srdžba, veselje), a drugi smanjuju sposobnost za mišićni rad (na pr. strah, žalost).

Po Cannonu je najvažnije mozgovno središte za afekte i čuvstva

Afekativnost je važna karakteristika ličnosti u dva smjera: jakosti afekta i po vrsti predmeta, koji pobuđuje

širi i mijenja broj predmeta, koji nas uzbuđuju: pubertet, sko doba nalazi interes za drugi spol, otkriva ljepotu pri rode, podaje se dojmovima umjetnosti i t. d., u zrelo se doba uz ostalo zanosimo za socijalnim vrednotama, u sta rosti se opet postepeno suzu je broj objekata, koji pobuđuju afekte. U pravilu je veća uzbuđljivost za afekte kod žena (a to većinom za astenične afekte), nego kod muškaraca (većinom za stenične afekte). I kod različitih skupina mogu se u tom opažati razlike: primitivni ljudi, stoga van je čovjek uopće afektivniji nego civilizirani, evropske rase uopće afektivniji nego azijske rase.

AFEKCIJONALNA VRIJEDNOST → Vrijednost. AFEL (grč. a »po, od« helios »sunce«), točka ekliptičke putanje planeta i periodičnih kometa, u kojoj je planet ili komet najviše udaljen od Sunca.

AFEREZA (grč. aphairesis, od aphairein »odnositi«) označuje hipokoristik Tone od Anton, ili u dijalektima Talija, mjesto Italija, dok se općenito govori u književnom jeziku Italija, talijanski. U dijalektima još Mèrika pored Amerika, torak pored utorak, nùk za unuk i t. d. Uzroci afereze leže ponajviše u sintaktičkoj fonetici. Potječu odatle, što se vokal ili konsonant prethodne riječi asimilira vokalu ili konsonantu iduće riječi, pa u jezičnoj svijesti nastaje pometnja u dijeljenju riječi.

AFFAIRE DES FICHES. G. 1902—1905 bilo je u Francuskoj na vladin ministarstvo Emile Combes, u kome je kao ministar rata sjedio general André Combes je svojim zakonskim prijedlozima udarao na bratovštine, na svećenstvo, pa čak iznio i pitanje odnosa francuske države s Crkvom i Vatikanom. Ministar rata, da bi suzbio svaki klerikalni upliv u vojski, obavještavao se preko cedulja (fiche), koje dobivaše od slobodnih zidara, o političkom raspoloženju časnika, koji se za Dreyfusove afere bijahu pokazali reacionarima. Jedan činovnik Velikog Orijenta ukrade čitavu zbirku takovih cedulja, proda je vladinim protivnicima i jedan nacionalistički zastupnik iznese interpelaciju o denuncijacijama u vojski (délation dans l'armée) i s govornice pročitao cedulje. 28. X. 1904 vlada teškom mukom dobi većinu od četiri glasa. Ministar André podnese ostavku i zamijeni ga radikalni socialist Maurice Berteaux. 18. I. odstupi čitavo ministarstvo.

LIT.: A. Debidour, L'Eglise catholique et l'Etat sous la Troisième République, Pariz; A. Zévaès, Histoire de la Troisième République, Pariz 1938. J. N. AFFIDAVIT (sredovj. lat. »zadao je vjeru«), isprava, koja sadržava pod prisegom danu izjavu o nekoj činjenici ili okolnosti, da služi kao dokazalo pred sudovima i oblastima. A. se mnogo upotrebljava u anglosaksonskom pravu.

A. B. G. 1

AFFÖ, Irëneo, * Busseto 1741, † Parma 1797, franjevac. Počeo se vrlo mlad baviti naukom, pa je 1785 izabran bibliotekarom u Parmi. Iste je godine objelodanio prvi svezak djela *Storia di Guastalla*, a četiri godine zatim *Memorie degli scrittori e letterati parmigiani* (Parma 1789—97, 5 svez.), koje se smatra njegovim najboljim djelom. Napisao je i djelo *Storia di Parma* (Parma 1793), koja seže do g. 1346. Smrt ga je zapriječila da dovrši djelo.

LIT.: C. Ugóni, *Delia lett. ital. nella seconda meta del sec. XVIII*, Milano 1856-57. J. G.-c.

AFFRE, Denis Auguste, * Saint-Rome de Tarn 27. IX. 1793, † Pariz 27. VI. 1848, pariški nadbiskup. Bijaše u početku generalni vikar u Luçonu, pa u Amiensu, a zatim koadjutor biskupa u Strassbourgu i napokon 1840 nadbiskup Pariza. Došao je u sukob s kraljem Lujeom zbog pitanja slobode odgoja. Za vrijeme pariške revolucije u lipnju 1848 postavio se na barikade, da bi spriječio prolijevanje krvi, no nesretnim slučajem bude pogoden i umri je dok su ga nosili u

† Auguste Affre, Pariz 1849. J. G.-c.

njegovu palaču.

LIT.: P. M. Cruce, *Vie de Denis Auguste*

AFFRESCO → **Fresko**. **AFFRY**, jedna od najstarijih švicarskih obitelji, čiji su članovi do 14. st. vršili časti gradskih načelnika, odnosno opata u samostanima, no od 16. st. daje obitelj Affry vrhovne zapovjednike švicarskih četa u službi Francuske. Jedan član ove obitelji, *Louis Auguste Philippe*, * Fribourg 1743, † Bern 1810, bijaše zapovjednik švicarskih četa u Francuskoj, pa je kao takav branio Tuilleries za vrijeme revolucije između 9. i 10. VIII. 1792. Kad je švicarska vojska bila otpuštena, vratio se u domovinu, gdje bude imenovan zapovjednikom vojne sile. Sudjelovao je u poslanstvu, koje je Švicarska 1802 uputila u Pariz prvom konzulu Na-poleonu. 1803 bude od Napoleona imenovan švicarskim Landammannom (predsjednikom kantonskoga vijeća). LIT.:

Dictionnaire historique et biographique de la Suisse. J. G.-c. **AFGANISTAN**, zemlja Afgana, zove se tako od 18. st., otkad njom vlada to pleme. Leži na sjeveroistoku Iranske visoravni, gdje se sastaju centralnoazijska visočja; znamenit je kao razmeđa iranskoga, indijskoga i mongolskoga življa, a i zato, što se ondje sastaje južnoazijsko i sjeverno-azijsko nizozemlje najnižim sedlima. Granica je na sjeveru Amu-Darja, na istoku Pamir, od koga se odjeljuju dvije kose u Hindu Kush, koji je u sjevernom svom dijelu granica; od njega polazi ona na jugozapad do Kojak-sedla, dalje prema Baludžistanu, ide na zapad, a onda preko Hamuna do Amu-Darje. Siromašna zemlja, igra veliku ulogu kao granica sovjetskih i britanskih interesa; SSSR se 1921 odrekao aspiracija na Afganistan priznavši mu nezavisnost, i otad dolaze evropski mjernici u zemlju, pa se A. pomalo evropeizira. Afganistan je uza sve rivaliziranje Britanaca i Sovjeta ostao do u najnovije vrijeme slabo poznat, Evropljanima i njihovoj civilizaciji zatvoren. A. ima 5 pokrajina (Herat, Kabul, Kandahar, Katagan, Mezar) i nezavisne vladine okruge (Farrah, Meimene, Simat-i-Janubi, Simat-i-Mashriqui). A. ima 650.000 km², a oko 7.000.000 stan. Hrptenicu A. čini Hindu Kush (Koh-i-Baba 5140 m), na sjeveru ga prati praporna i pješčana ravan AFGANISTANSKI GRB ^{plima} Turanu, te je natopljena rijekama, koje dolaze sa Hindu Kusha. Na istoku odijeljen je jedan dio oazama u granitu i gnajsu (Sefid Koh 4760 m); zapadni je dio A. tercijeran. Tu se diže Gol Koh (4530 m), koji odvodi rijeku Helmand (Hulmend) u baru Hamun. Djelomično niski krajevi, sada pusti, bili su nekad lijepo obrađeni. Na jugu je A. ograden vapnenom pustinjom Dasht-i-Margo i pješčarom Re-gistan. Na istoku odvaja se od industrijskog kraja britanskog Sulajman-gorja. Amu-Darja prati A. sa sjevera, u sredini zemlje teče kroz Seistan spomenuti Helmand, prema zapadu ide Har i Rud, ali se gubi u pješčari; u Ind teče rijeka Kabul. Preko Hindu Kusha vodi sedlo Chawak (3600 m), na granici Brit. Indije ima sedlo Khyber (1030 m) i Nuksan (5050 m), na granici Baludžistana Khojak (2200 m). Najznatnije je sedlo između Kabula i Brit. Indije Banian, stari »indijski put«. Klimatski su odnosi u tom visokom kraju, a daleko od mora, ekstremni, ali zdravi; suša vlada gotovo u čitavoj zemlji, a osobito na Amu-

Darji i u Seistanu. Grad Kabul, koji leži 1760 m nad morem, ima samo 285 mm kiše; nigdje nema više kiše od 400 mm, a veliki baseni na jugozapadu osuše se posvema. Znatne su amplitude temperature: zimi —24° C do —26° C, a ljeti +35° C do + 48° C. Kabul, koji je zaštićen gorama sa sjevera, ima u siječnju —0,1° C, a u srpnju +24,8° C. Zimi nosi vjetar nešto snježnih pahuljica preko Hindu Kusha. Ljeti se ugrijava tlo na jugu tako žestoko, da južni vjetrovi gube svoju vlagu već u Baludžistanu, samo na jugoistoku ima nešto kiše. U Kandaharu vladaju ljeti jake oluje, dok je zima gotovo bez snijega. Rasprostranjenost bilja vrlo je različna; sjever i jugoistok je stepa, pa se zato ondje razvilo stočarstvo, koje je glavno vrelo privrede. Oko Hamuna i Sei-stana ima datuljnih paoma, u riječnim dolinama ima drvoreda uz rijeke, i to od topole, šipka, gloga, *Pinus Pinea*, koja se goji i u voćnjacima uz drugo voće. U novije se vrijeme sade vinova loza i dinje, pa nekoje vočke. Maslina raste divlja. Visine su gole, ali ima ipak lijepe crnogorice, napose na Sefid Kohu, gdje ide šuma do 3350 m. Većih šuma ima malo, i to u istočnim krajevima, rijetke su šume hrasta, tise, platane, jele, bora i borovice. Na pašnjacima se javlja u proljeće mak, perunika i tulipan, a na Sulajman-gorju raste poznati malajski *Cedrus Deodara*. Životinjstvo se u A. dijeli uglavnom na dvoje: na zapadu su stepske životinje (glavni predstavnik je gazela), a na istoku gorske životinje. Uopće je fauna oskudna radi nepovoljnih klimatskih prilika. Domaće su životinje koza, ovca, konj i zebu. Rudno je blago dosta razgranjeno, specijalno oko Hindu Kusha, gdje se nalazi nešto zlata; ima velikih rudnika srebra, kod Baniana su željezni i bakreni rudnici, dok se u starim zapuštenim rudnicima nalazi i olovo. Osim toga nalaze u novije vrijeme smeđeg ugljena, soli, petroleja i sumpora; u Badakšanu ima poznati lapis lazuli, osim toga ima vrlo lijepih rubina i tirkiza. Današnje stanovništvo, Afgani, doseliše se iz Sulajman-gorja u 15. st. a alaridske su rase.

Cisti afganski Turko-Iranci (3.000.000) stanuju u južnoj sredini A., na zapad od Kandahara, a nižu se uskim trakom na sjeveroistoku od Kabula; dijele se na Durane, Ghilzaije i Kafire. Na istokovima stanuju Afganci, koji imaju arijske krvi od susjednih Indijaca. Na zapad Banianu do Herata niz rijeku Hari Rud izmiješani su vrlo s mongolskim plemenima, a dijele se na Hazare i Aimake. Na krajnjem sjeveroistoku i uopće do mede države Iran stanuju Ta-džici, starosjedioci afganski (2.000.000). Napokon sjever zapremaju turska plemena (3.000.000). Stanovnici A. su velikom većinom muslimani suniti, ljudi neprijatni, tvrdoglavi, svaki od njih oboružan, svaki grad, svako naselište tvrđava. Dvije trećine Afgana govori svoj jezik, koji zovu pashtu, ali je službeni jezik perzijski. Osim toga govore u plemenu Aimak turski. A. je emirat, priznat od Velike Britanije 8. VIII. 1919 kao nezavisan, ali je još posve ovisan o Velikoj Britaniji. Kako je zemlja gorovita, to je treba natapati, a onda rodi indigom, dobiva se assa foetida, ricinovo ulje, jabuke, kruške, badem, breskve, dunje, kaj-sije, šljive, višnje, mogranj, grožđe i dud, što se sve izvozi u susjednu Indiju. Znamenita je ovca sa steatopigijom, ona je hrana stanovništvu, a krzno se izvozi. Kabul je središte industrije, Kandahar ima predionice pamuka, a sve tvornice pripadaju državi. Saobraćaj vrši se samo cestama, koje spajaju sva veća mjesta u državi, promet vrše dvo-grbe deve i konji. Željeznica uopće nema. Glavni su gra-

dovi spojeni telefonom, bežični brzozjav ima 4 postaje, leukidsku i na njoj izgrađenu arapsku. Kasnije je zemlja Jedinica novca je 1 Afgan (10 g srebra), koji se dijeli na naizmjenice pripadala Perziji i velikim moguhma u Ljelniju. 100 pula. U starom vijeku A. je najprije pod indijskim, a onda pod perzijskim utjecajem. Od Aleksandra Velikoga dolazi u dodir s Grecima. U 7. st. zauzeše ga Arapi, u 13. Tatari, početkom 16. st. dođe pod vlast Velikoga Mo-gula, 1747 je samostalna monarhija, u 19. st. odbojna država (état-tampon) između Velike Britanije i Rusije. G. 1879 dobije Vel. Britanija Khyber-sedlo i kontrolu nad vanjskom politikom A. God. 1931 ugovorom sa SSSR A. je ustavna monarhija, kojom vlada parlament i senat. Vojska broji 60.000 ljudi.

LIT.: E. Trinkler, *Afghanistan, eine landeskundliche Studie*, Gotha 1928; Sirdar Iqbal Ali Shak, *Afghanistan of the Afghans*, London 1928; M. Pernot, *En Asie musulmane*, Pariz 1927; R. Furon, *L'Afghanistan, Géographie, Histoire, Et-nographie, Voyages*, Pariz 1926. M. S.

Povijest. Današnji se A. nalazi na mjestu starih perzijskih pokrajina Sarange, Areje, Arahozi-je, Gandarite, Satagide i Baktrije (prema Herodo-tu). Poznat nam je naročito iz pohoda i osvajanja Aleksandra Velikoga 330—329 pr. Kr. Ostaci su ove Aleksandrovce okupacije od njega osnovani gradovi Aleksandrija Arahozijska (Kandahar), Aleksandrija Arijska (Herat). Kad je stvorena partska država, pripao joj je veći dio ovih krajeva, osim sjevernih i istočnih oblasti, gdje se morala boriti s mjesnim dinastijama iz vremena diadoha. G. 196 osvoji spomenute pokrajine baktrijski kralj Demetrije. G. 140 osvoji Baktriju barbari, dok su krajevi na jugu Hin-dustana ostali u nekoliko malih grčkih država. G. 90 osvoje A. Kušani iz kineskog Turkeстана, koji ostadoše u dijelu A. sve do 10. st. Od 226 pos. Kr. pripali su zapadni krajevi A. perzijskoj državi Sasanida. Međutim su se iz Arahozije širili njezini stočarski stanovnici Pakti ili Pahtan, ili, kako su ih zvali Perzijanci, Afgani, pod svojom starom plemenskom upravom i plemenskim uređenjem prema ostalim krajevima. Uto su u 7. st. pos. Kr. Arapi osvojili južni A. i njegovo stanovništvo obratili na islam. Politički bio je sada osvojeni dio A. pod istom arapskom upravom, pod kojom je bio i od njih osvojeni dio Indije. U 10. st. počeo od vremena na vrijeme pobune arapsko-indijskih namjesnika protiv kalifa, jer su mnogi željeli da postanu samostalni vladari. Tako je krajem 10. st. Subuktahin (976—997) postao vladar Ghaznija (Ghaznah) i osnovao dinastiju. Njegov sin Mahmud osvojio je velik dio Indije, uzeo Badakhshan, Turkestan i Perziju. Na njegovu dvoru boravio je i pjesnik Firduzi. Poslije njegove smrti izgubiše njegovi nasljednici zemlje osvojene na zapadu. Tako je 1186 konačno bila srušena dinastija, koja je vladala preko jednog stoljeća. Od ostalih dinastija istakli su se Ghoridi u

Poslije umorstva perzijskog šaha Nadira osnova Ahmed Kan Abdali Afgansku državu (1747), koja je obuhvatala i krajeve od Oksa do Indijskog oceana. Međutim su unu- j trašnje borbe rastakale novoosnovanu državu. U takvim prilikama zamoli 1838" Suda al-Muluk, potomak Ahmeda, Englesku za pomoć protiv pretendenta Dost Muhameda. Tada prodriješ engleske čete sve do Kabula i postaviše Sudu za vladara, a za njegovu zaštitu bude obrazovan kod kraljevskog dvora kod Kabula, Balahissar-a, utvrđeni tabor. Međutim se protiv Engleza podiгоše 1841 Afganci, ubiše engleskog predstavnika AFGANISTAN

vlast u zemlji i da se osigura protiv Rusa, koji su prijetili sa sjevera. Kad je to tadanja liberalna engleska vlada odbila, stade se Šir Ali otvoreno približavati Rusiji. U takvim prilikama Engleska, da osigura svoj utjecaj u A., zapo-sjedne u veljači 1877 grad Kvetu u južnom A. i spoji ga željezničkom prugom s dolinom Inda. Kad je iza toga Šir Ali uz najprijateljskije postupanje prema Rusiji istakao svoje neraspoloženje prema Engleskoj, predoše 21. XI. 1878 tri engleske vojske granicu A. i počeo rat protiv njega. Do kraja studenoga zaposjednuše Englezi najvažnije strateške točke A. Rusi nisu smatrali, da treba da uđu u rat s Englezima zbog A. Šir Ali pobježe na sjever, u Turkestan, gdje umre 21. II. 1879. Njegov sin Jakub Kan sklopi s En-Hindustanu, zatim Kart (1245—1389). U 13. i 14. st. razorili glezima mir (19. V. 1879). On ustupi Englezima Kvetu i su Džingis kan i Tamur posvema stare kulture u A., se- klance, koji vode iz sjeverozapadne Indije u Afganistan, a

Managhtena, zatvoriše klance, napadnuše Engleze i druge Evropljane u Kabulu, te je od njih tek 20 ljudi moglo da umakne u Indiju. Ustanici ubiše i Sudu al-Mu-luka. Da kazni pobunjenike, poduze indijski guverner Ellenborough 1842 ekspediciju na A. Njegovi generali potukoše vođu ustanka Akbara, sina Dost Muhameda, oslobodiše zarobljenike i taoce, popališe Kabul i Istalif, zemlju opustošise, i pošto su tako kaznili Afgance, postaviše za vladara Dost Muhameda, a onda na-pustiše A. Iza toga sklo-j piše Englezi s Dost Mu-1 hamedom 1855 i 1857 ugovore i dadoše mu novca- I nu potporu. Dost Muha- j med imao je još dosta ! posla, dok je svladao svoje protivnike i konačno ponovo ujedinio A. Umro je 1863. Poslije smrti Dost Muhamedove nastadoše borbe za prijestolje između njegovih sinova, za kojih se Engleska nije vojnički uplitala. Te su borbe potrajale sve do 1869, kad je konačno pobijedio Šir Ali. Tada ga je priznala Engleska i odredila mu novčanu pomoć. Međutim su reforme Dost Muhamedove, a u prvom redu siljenje vazala, da dadu redovitu vojnu pomoć, dovele do nezadovoljstva protiv njega, do ustanaka, kojima se priključio čak i njego^ sin, koji je vladao u He-ratu. Šir Ali svlada svoje protivnike, ali zatraži od Engleske, da stupi s njim u savez za navalu i obranu, da tako osigura svoju

oni mu zato odrede 60.000 funti godišnje. Osim toga obeća Jakub Kan, da će primiti u Kabul jednog britanskog rezidenta. Ali malo zatim bi engleski rezident u **Kabulu** umoren (3. IX. 1879). Sada su Englezi ponovo provalili u A., prisilili Jakub Kana na ostavku i povelili ga sa sobom u Indiju. Pošto su Englezi kod Ghazni-a porazili Muhameda Kana, koji je bio na čelu ustaša, priznaoše za vladara unuka Dost-Muhamedova, Abd ar Rahmana, koji je živio u Samarkandu pod ruskom zaštitom i koga su gorska plemena na Hindukušu isključila za vladara, a 22. VII. 1880 izabrala ga na to jedna skupština afganskih poglavica u Kabulu za afganskog emira. Iza toga povukoše se Englezi iz A. Međutim su se u A. nastavile borbe između Abd ar Rahmana i Ejub Kana, koga je bio njegov brat Jakub postavio za namjesnika u Heratu. U teškim borbama, a uz izdašnu englesku vojnu pomoć, napredovaše Abd ar Rahman, kome pođe za rukom da konačno porazi Ejuba kod ruševina starog Kandahara, 22. IX. 1881. Iza toga prizna u Herat Abd ar Rahmana za emira, a Ejub pobježe u Perziju. Međutim je Rusija, videći odlučni nastup Engleske i njeno pomaganje novog emira, prodrla iz Merva prema visoravni Pamir i prisilila emira, da joj 1886 ustupi Pens-deh, a 1887 i kraj između Kuška i Murgaba. S druge strane htjela se osigurati i Engleska. Ona sklopi s emirom 12. XI. 1893 t. zv. »Durand agreement« (nazvan po pregovaraču sir Mortimeru Durandu) u Kabulu, na osnovu kojega joj emir ustupi sva prijeporna područja (Be-dšur, Svat, Tšitral, Vaziristan) i Čaman. Engleska je za to povisila za polovicu svoj godišnji doprinos emiru i prepustila mu Asmar i Vahan. 1895 ustupila je indijska vlada A-u Kasiristan. Ma da je 1895 Rusiji bilo priznato od strane Engleske ustupanje dijelova Šug-nana i Rošana, ipak je Rusiji smetao golem utjecaj Engleske u A., i ona je 1899 zaposjela Herat, na što je Engleska odgovorila time, što je zaključila da izgradi do Kandahara željeznicu, koja je išla do Kveti, i u tu svrhu otvorila tunel kroz Koča-Amrun gorje, a u Mučamanu podigla jednu stanicu. Poslije smrti Abd ar Rahmana 1901 naslijedi ga sin Habib Ullah, kome je Engleska nastavila davati godišnju potporu. Kad je međutim Rusija bila poražena u istočnoj Aziji, on se potpuno priklonio Engleskoj. Tu sklonost Engleskoj učvrstio je njegov posjet u Indiju u veljači 1903. 31. VIII. 1907 sklopiše Engleska i Rusija sporazum o svojim interesima u Aziji. Rusija izjavi, da A. ne spada u njenu interesnu sferu, i obveza se, da će samo preko Engleske dolaziti u vezu s a. emirom. S druge strane obveza se Engleska, da ne će anektirati A. ni bilo koju teritorijalnu poziciju, da se ne će miješati u unutarnje prilike u A. i da ne će pomagati A. u eventualnom napadaju na Rusiju. Od sada do 1914 živio je A. u miru. Međutim je Habib Ullah, čovjek darežljiv, sportista, zanesen za fotografiju, žene i kuhinju, slabo mario za državu, u kojoj je omladina, oduševljena mlado-turskim idejama, širila simpatije za Turke, koji su u svjetskom ratu (1914—1918) bili protiv Engleske. Zbog njegove anglofilске politike, ogorčeni slomom Turske, ubiše ga zavjerenici 20. II. 1919.

Poslije smrti Habib Ullaha došlo je do borbe za nasljedstvo, u kojoj pobijedi Aman Ullah, treći sin Habib Ullahov. Ovaj proglasi u travnju 1919 nezavisnost A. i poslao u Moskvu jednu diplomatsku misiju. Zbog toga dode do englesko-afganskog rata 8. V. 1919. Rat je trajao svega 20 dana. Emir zamoli mir, a Englezi pristadoše na to. 8. VIII. 1919 bi u Revalu potpisani mir: Engleska prizna A. pravo da importira oružje i ratni materijal, a ukida potporu A. u novcu. U ugovoru se nije spominjala nezavisnost A., ali je ova bila istaknuta u pismu ministra vanjskih poslova engleske vlade afganskom delegatu. Tada je od 1920 g. slobodni A. stupio u vezu s ostalim državama, bez engleskog skrbištva. U ožujku 1920 sklopljen je u Moskvi tursko-afganski ugovor, zatim u veljači 1921 rusko-afganski, a u rujnu 1923 perzijsko-afganski ugovor. G. 1921 dade emir A. ustav i uze titulu padišah (kralj), a onda je poslao afg. misiju u razne glavne gradove, da saopći afg. nezavisnost i stupanje novoga kralja na prijestolje. Reforme novoga kralja naišle su na opoziciju kod širokih masa, pa je 1924 došlo u nekim krajevima do revolucije. Kralj morade obećati, da će povući neke reforme. Na kraju pobijedi kralj ustaše. G. 1927 pošao je Aman Ullah u posjet raznim prijestolnicama. Tada je 1928 sklopljen ugovor tursko-afganski o prijateljstvu i sigurnosti, a osim toga 1927 afgansko-perzijski ugovor o prijateljstvu i garanciji. G. 1928, dne 2. X., dode opet do demonstracija u Kabulu zbog reforma, a zatim do ustanka u zemlji, i kralj je bio prisiljen da povuče reforme, a na kraju je morao abdicirati (14. I. 1929). Naslijedi ga Habib Ullah Ghazi, a nato Aman Ullah povuče abdikaciju. Međutim dode u A. Nadir Khan, potomak Dosta Muhameda, koji, potpomognut od Engleza, proglasi, da će raditi za Aman Ullaha. I treći pretendent Ala Ghu-lam Nabi Khan dolazio je sa sjevera. Uto Aman Ullah napusti borbu i povuče se u Indiju. Poslije njegovih po bjeda proglasi 15. IX. narodna skupština za kralja (šaha) Nadir Khana. Halib Ullah bude uhapšen i strijeljan, a Nadira prizna i Engleska. G. 1930 obnovi Nadir ugovor od 1921 s Engleskom i priznade sve ugovore kralja Amana Ullaha. G. 1931 počeo Nadir reorganizirati državu i 31. X. proglasi novi ustav. G. 1933 bi osnovana u Kabulu Narodna banka. Međutim unutarnje borbe ne prestadoše, i 1933 bi Nadir šah ubijen u svojoj palači. Za kralja bi proglašen prijestolonasljednik Muhamed Zahir (* 1914). Odsada je u A. bio mir. G. 1934 bio je A. primljen u Društvo naroda. Razvijena trgovina dovela je 1934 do prve izlozbe u Kabulu, a 1935 izdane su prve banknote. G. 1934 bi osnovan

(Foto Szanto)

Kabulu filozofski fakultet, diže se materijalna kultura, grade putovi i provodi navodnjavanje.

LIT.: Malleson, *History of A.*, II. izd., London 1879; R. DoIlot, *L'Afghanistan*, Pariz 1937; Isti, *Appendice*, L. 1938, str. 56. 57. G. N.

Međunarodno-politički odnosi. Ovoj srednjoazijskoj državi daje u svjetskom političkom previranju posebno značenje njezin povoljan položaj. Kao što je u vjerskom smislu A. sastavni dio onog muhamedovskog lanca, koji ide od Male Azije do Indije, tako bi imao zauzeti važno mjesto u svakom zamišljenom panislamskom pokretu.

Podjedno je spojnica između indijskog i zapadnoazijskog svijeta, između Kine i prednje Azije. A kako se ovdje najviše dotiruju južna i sjeverna Azija pa otkrivaju svoje najkraće međusobne prolaze, tako je Afganistan podjedno važno prelazno područje saobraćaja i političkih težnja više u smjeru prema Indiji nego prema vjerski i kulturno srodnoj Perziji. Trgovina se više od polovice vrši s Indijom.

S evropskim državama stupio je Afganistan u vanjskopolitičke odnose potkraj 18. st. (1798). Pothvati, da s indijskim poglavcima sklopi saveze, izazvao agresivnu politiku Perzije prema njemu. Nakon diplomatskih uspjeha Francuza u Perziji sklopi Engleska g. 1809 s afganistanskim vladarom savezni ugovor, po kome bi, u slučaju perzijsko-francuskog napadaja — Napoleonov plan invazije u Indiju — podupirala Afganistan novcem. Na perzijske vojne protiv Afganistana g. 1832 nadovezuje se englesko-ruska opreka. Otada odnos Engleske prema Afganistanu stoji pod dojmom držanja Afganistana prema Rusiji i njegova držanja u slučaju ruskog udara na Indiju. Prvi englesko-afganistanski rat 1838—1842 vođen je u svrhu slabljenja

ruskog upliva u Afganistanu. Rat je svršio nepovoljno za Englesku. 12 godina kasnije (1855) sklopi Engleska ugovor o miru i prijateljstvu s emirom Dost Muhamedom, kad mu je zaprijetila opasnost od strane Perzije. Ugovor bi obnovljen 1857. Te iste godine čl. 6. ugovora o miru između Afganistana i Perzije povjeri Engleskoj odluku o sporovima između obiju država. Perzija je tada priznala nezavisnost Afganistana. U sporovima između Afganistana i Perzije Engleska je odlučivala 1863—1872. Odluke u korist Perzije pokvarile prijateljske veze između Afganistana i Engleske. G. 1878 prvi Afganistan jedno rusko izvanredno odaslanstvo, a ne prista, da malo nakon toga dođe i englesko. Zbog toga buknu drugi englesko-afganistanski rat, kojega se prvi dio završi za Englesku povoljnim mirom u Gandamaku 26. V. 1879. Emir se obvezao, da će vanjsku politiku voditi sporazumno s britskim vladinim vijećem, a Engleska, da će podupirati Afganistan u slučaju vanjskog napadaja. Kako je u Kabulu imao boraviti britski rezident s prikladnom vojnom zaštitom, a 3. IX. 1879. malo vremena nakon ratifikacije ugovora, od pobunjene afganske vojske bio umoren i rezident Cavagnari i njegova zaštita, započe drugi dio rata. Engleska je polučila nove uspjehe. Rusija i Perzija obvezaše se Engleskoj, da se ne će upuštati u političke veze s Afganistanom, pa je vladar Afganistana mogao podržavati političke odnose jedino s Engleskom. Tako je Afganistan postao nekakav »état tampon« između Rusije i Indije i stajao pod engleskim nadzorom. Engleska je ustrajala U2 ugovor g. 1879, ali se odrekla prava, da u zemlji drži svog rezidenta. Mjesto njega došao je kao njezin zastupnik u Kabulu muhamedanski agent i ostao sve do evropskog rata kao jedini stalni zastupnik Engleske u Afganistanu.

Engleska je u Afganistanu povukla tri željezničke pruge prema granici. Već je time pokazala, da traži prevlast, i to u svrhu, da Indiju zaštititi od prodiranja opasnih struja iz srednje Azije. Očekivalo se, da će na afganistanskom području doći do sudara između britskog i ruskog imperijalizma. Mjesto toga 31. VIII. 1907 Rusija i Engleska sklopiše u KARAVANA U AFGANISTANU Petrogradu znamenit ugovor, kojim ukloniše međusobnu opreku zbog Perzije, Afganistana i Tibeta, ugovor, kojim je bio potpuno izgrađen englesko-francusko-ruski Trojni sporazum, protuteža njemačko-austroougarsko-tali-janskom Trojnom savezu (v.). Rusija je izjavila svoj désintéressement, a Engleska, da se ne će miješati u nutarnje prilike zemlje, čijim je vanjskim odnosima ravnala već od 1879. Čl. 1. onog dijela ugovora, koji govori o Afganistanu, glasi: »Le gouvernement de Sa Majesté Britannique déclare qu'il n'a pas l'intention de changer l'état politique de l'Afghanistan. Le gouvernement de Sa Majesté Britannique s'engage, en outre, à exercer son influence en Afghanistan seulement dans un sens pacifique, et il ne prendra pas lui-même en Afghanistan et n'encouragera pas l'Afghanistan à prendre des mesures menaçant la Russie. De son côté, le gouvernement impérial de Russie déclare qu'il reconnaît l'Afghanistan comme se trouvant en dehors de la sphère de l'influence russe, et il s'engage à se servir pour toutes ses relations politiques avec l'Afghanistan de l'intermédiaire du gouvernement de Sa Majesté Britannique; il s'engage aussi à n'envoyer aucun agent en Afghanistan.« I tako je Afganistan ostao sasvim u engleskom pojasu. Ovom utanačenju emir nije dao svoj pristanak. Kad je 1914 buknuo rat, Afganistan je objavio indijskoj vladi svoju neutralnost; ali za rata je primio turska, njemačka i austroougarska odaslanstva, a nije primao engleska. Neutralan je ostao za čitavog rata s razloga, da za slučaj istupa na strani Turske ne bi došao pod udar Rusije i Engleske.

Nakon rata ugovorom u Rawal-Pindi od 8. VIII. 1919 bi

uspostavljena potpuna nezavisnost Afganistana, a ugovorom od 22. XI. 1921, koji je potvrdio ugovor od 1919, a time i nezavisnost Afganistana, Engleska prizna njegovu potpunu nezavisnost, obnovi obustavljenu godišnju potporu emiru, pristade na slobodan uvoz ratnog materijala preko Indije u Afganistan, obveza se na poštivanje njegove nezavisnosti, a i na to, da bez emirova pristanka nijedan Englez ne će doći u zemlju. Pored toga 27. III. 1921 Afganistan bijaše sklopio ugovor o prijateljstvu s Rusijom, po kome se strane ugovornice obvezaše, da ne će sklapati s trećim državama političkih i vojničkih ugovora, koji bi mogli biti na štetu jednoj od njih. Rusija pristade na uvoz robe u Afganistan i na izvoz iz njega bez carina i vrati ona afganistanska područja, koja bijaše sebi prisvojila 1884 i 1895. Afganistan i Turska uglaviše ugovorom od 1. III. 1921, da će se oprijeti svakoj stranoj osvajačkoj politici, a prijateljskim ugovorom između Afganistana i Perzije iste g. 1921, koji se u glavnome osniva na vjerskim odnosima, te dvije zemlje obvečaše jedna drugoj za slučaj rata s nekom trećom državom dobronamjernu neutralnost i obvezaše se, da će eventualne sporove, kojih ne bi mogle riješiti same među sobom, podvrgnuti arbitražnom sudu. Trgovačkim ugovorom s Indijom odrekla se Sovjetska Rusija svakog djelovanja na štetu Engleske i u Indiji i u Afganistanu. U siječnju 1925 Afganistan postade slobodnom kraljevinom i kao takav bi priznat od velikih sila. I

∴ '■ y "If*!*&^

tako se Afganistan povezao povoljnim ugovorima i prijateljskim vezama sa susjedima te stekao naklonost i potporu

Engleske, pa je njegov međunarodni položaj znatno ojačao.

LIT.: Abdur Rahman, *L' Afghanistan nouveau. Son évolution historique, ses relations internationales, ses tendances politiques et économiques*, Pi-riz 1924; J. Castagne, *Notes et documents sur l'Afghanistan*, Pariz 1921; P. Rouire, *Rivalité anglo-russe en Asie*, Pariz 1908. J. N.

Jezik. Afganski jezik zove se u domaćem govoru *puštu* prema nazivu naroda Puštana (singular *Puštun*). Ide u istočnu iransku grupu indoevropske jezične porodice. Njime govori 4 milijuna duša. Posjeduje pisanu književ-

(Foto Scanto)

nost od 16. st. U 17. st. doživjela je afganska lirika svoj klasični period pod utjecajem perzijske književnosti. Osobito je bogato razvijena narodna pripovijetka i narodna pjesma. Područje mu počinje oko rijeke Inda. Govori se donekle i u Perziji, a najviše u emiratu Afganistanu, gdje se govori perzijski, beludžistanski, mongolski, turski, arapski i još po koji istočni jezik. Afganski razvio se i do književnog jezika.

LIT.: Vendryès, *Les langues du monde*, str. 40 i si.

P. S.

AFIDNA (grč. Aphidnai i Aphidna), antički gradić. Nala zila se nedaleko od Maratona. Tu je Tezej sakrivao Helenu. Zato su je zauzeli Tindarevi sinovi, kad su tražili svoju sestru.

Z. T.)

AFILIJACIJA (lat.), 1. posinjjenje -** Adopcija. 2. Na području privrede predstavlja vrst privredne koncentracije, a nastaje, ako se određenom poduzeću (kao glavnom poduzeću) pridruži drugo (kao uzredno, podređeno) poduzeće, tako da posredno ili neposredno potpadne pod njegov nadzor i utjecaj. Afilirana privredna poduzeća pravno su samostalna, ali privredno međusobno ovisna (slabije od jačega). Afilijacija nastaje u povodu različitih privrednih uzroka, a njome nastoje postići različite privredne svrhe. Susreće se naročito između dioničarskih društava.

Pojam afiliranog poduzeća utvrđen je u članku 63 uredbe minist. trgovine-industrije u Beogradu broj II-41.032-K od 23. XI. 1934 o zaštiti novčanih zavoda i njihovih vjerovnika (SI. N. 272-LXXI od 24. XI. 1934).

LIT.: M. Ivšić, *Oblici koncentracije*, Ekonomist, sv. 2., Zagreb 1935; *Trgovački i pravni leksikon*, Osijek 1937, str. 5—6.

E. S.

AFINA DIFERENCIJALNA GEOMETRIJA → Diferencijalna geometrija. AFINA GEOMETRIJA - Geometrija.

crnoj trahitnoj stijeni, pa mu otud ime Karahisar; ima tvornicu sagova, a izvozi opium (afium), vunu, raž i tiftik.

M.Š.

AFONIJA (od grč. a »ne, bez« i phone »glas«, stanje, u kojem bolesnik ne može glasno govoriti nego samo šapće. Takav bolesnik je afoničan. A. nastaje, kad glasilnice zbog upale nabreknu, kad su rubovi glasilnica nagriženi, ili kad su glasilnice obložene naslagama fibrina ili osušena sekreta. A. se javlja i kao posljedica bolesti mišića grla ili živaca, koji ove inerviraju. Uzrok afonije može biti i psihički, kao na pr. kod hysterije. A. nije isto što i nijemost, jer nijem čovjek može proizvesti glas, ali ne može taj glas artiklirati u govor.

A.Š.

AFORIZAM (grč.) je zbijeno izrečena, sažeta duhovita misao o svijetu i životu, osnovana na razmišljanju i iskustvu i podesna da čovjeka izazove na razmišljanje. Prerado vič ih naziva »domišljaj«, ali pod tim imenom obuhvata i epigram (v.), koji je srodan aforizmu. Znamenite su Tommasoeve *Iskrice* (napisane 1841—42, izd. Matica Hrv.), kratka razmatranja o životu, u kojima ima mnogo aforistički izraženih misli. Politički mislioci M. Pavlinović, A. Starčević skloni su aforističkom izražavanju misli, jer su blizi narodu, koji u poslovicama stvara slična životna pravila (→■ poslovice). Misli (*Pensées*) B. Pascala, La Roche-foucaulda i dr., zbirke aforistički izraženih misli i dojmova, poznate su u čitavoj svjetskoj književnosti. Lj.M.

AFRAAT (grč. Aphraates), zove se najstariji sirski Otac, perzijski mudrac, što ga je zapadni svijet bolje upoznao, kad je W. Wright 1869 izdao njegove 23 homilije ili demon stracije, napisane između 343 i 345. Bio je monah, a po svoj prilici i biskup. 22 slova sirskeg alfabeta poput akrostiha spajaju pojedine njegove homilije ili rasprave. Na čistom sirskom jeziku, nenatrunjenom grecizmima, pisac, pun revnosti za vjeru i Crkvu, obrađuje osobito praktičnu stranu kršćanskih istina. Napose o sakramentima pokore i euharistije donosi više jasnih svjedočanstva. Poput potonjih sirskeg nestorijanaca uči i on, da duša poslije tjelesne smrti ostaje sve do uskrsnuća u besvjesnom ili pospanom stanju u tijelu.

I. P. B.

AFRANIJE, I. Lucije Afranije, prema Veleju Paterkulu suvremenik Scipionov i Lelijeve. Pisao je rimske originalne komedije (fabula togata). Znamo za naslove preko 40 njegovih komada. Njegov *Pozar* (Incendium) prikazivao se još u doba cara Nerona. Povodilo se za grčkim komedijografom Menandrom i drugima.

2. **Lucije Afranije**, pristaša Pompejev u građanskom ratu između Pompeja i Cezara. Služio je u ratu protiv Sertorija, a zatim protiv Mitridata. Kasnije je bio Pompejev legat. Iza Pompejeva poraza kod Farzala pobježe u Afriku, a odavde prijede u Hispaniju k Sekstu Pompeju. No do skora padne u ruke Cezaru i bude na njegov nalog ubijen ili je ubijen u sukobu s Cezarovim vojnicima.

Z. D.

AFRIČ, Vjekoslav, * Hvar 26. VIII. 1906. Svršio glu mačku školu u Zagrebu. Isprva glumio u Splitu, Sarajevu i Beogradu, a od 1931 angažiran u Zagrebu. Igra velik broj mladenačkih, junačkih i karakterno-psiholoških uloga u kla sičnom, modernom, a osobito u ruskom repertoaru. Naj važnije su mu uloge: Hamlet, Britanik, Raskoljnikov (*Zlo čin i kazna*) i Knez Miškin (*Idiot*).

S. B.

AFRIKA ■* Zumara.

AFRIKA, kontinent, južni dio Staroga svijeta, koji osim A. čine još Evropa i Azija.

SADRŽAJ: Ime, 62; Otkriće i upoznavanje, 62; Položaj, 63; Granice, veličina i oblik, 63; Geologija, 64; Vertikalna raščla-njenost, 64; Hidrografija, 67; Klima, 68; Flora i vegetacija, 70; Fauna, 72; Stanovništvo, 75; Iseljenstvo, 77; Kultura, 77; Posjedi, 77; Prometna sredstva, 78; Vjere 79; Politička razdioba, 79; Jezici, 80; Glazba 80; Odnosi naroda i jezika, 80.

Ime. Stari Grci nazivali su ovaj kontinent Libija. Rimljanima je A. bila posjed u današnjem Tunisu i Tripolisu, a kasnije su ovo ime proširili i na ostali dio afričkog kontinenta.

Otkriće i upoznavanje. Sredozemni dio A. poznaju Evropljani od pradavnih vremena. Po Egipćanima doznaju i za crnačke krajeve u unutrašnjosti. Feničani su već u 11. i 10. st. prije Kr. imali svoje kolonije u A. Ima vijesti, da su Feničani po nalogu egipatskoga kralja Neha g. 600 oplovili A. Kasnije su Kartažani plovili do Senegala, a Karta-zanin Hanno dopro je u 5. st. do Sierra Leone. Vijesti o A. ima u Herodotu, Eratosten u 3. st. vrši prvo znanstveno mjerenje veličine naše Zemlje na tlu Afrike, a najveći geograf Klaudije Ptolemej u 2. st. poslije Kr. živi i djeluje

u Aleksandriji. I Rimljani su pridonijeli poznavanju A. širenjem svoje vlasti. Vojni odjeli zalazili su i u Saharu; o jednom se priča, da ju je i prošao. Car Neron odredio je, da se nade izvor Nila. Ta je ekspedicija došla uz Nil do močvara Bahr-el-Gazala.

U srednjem vijeku širi se kršćanstvo i u A., ali većinom u već poznatim krajevima. Mnogo više znaju o A. u tom I vijeku Arapi: Massudi, Ibn Haukal, Edrisi, Ibn Haldun, Leo Africanus i dr. Obeid el Bekri dao je prvi opis crnačkih zemalja A., Abulfeda kuša nacrtati kartu dijela A. (14. st.), a u tom vijeku putuje A. Ibn Batuta, dolazi u Timbuktu i Sansibar i bilježi svoja opažanja u dnevniku.

Najveći napredak za upoznavanje A. učinjen je u vijeku otkrića. Glavnu zaslugu imaju Portugalci, koji početkom 15. st. pod infantom Henrikom Pomorcem počinju sistematski ploviti niz zapadnu obalu A. G. 1404 prošli su rt Bojador, 1456 došli do Gambije, 1484 prošli su ušće Konga. G. 1487 oplovio je Bartolomeo Diaz južni rt A., a 1498 oba-sao je Vasco da Gama južnu A., plovio dijelom uz istočnu obalu i došao prvi ovim putem u Indiju. Malo zatim oplov-ljena je i sva istočna obala A., pa su tako bile upoznate glavne konture ovoga kontinenta.

Sve ove istraživaooe ne vodi naučni nego praktični interes: naći pomorski put u Indiju i po njemu uspostaviti trgovinu. Oni se zato zadovoljavaju samo poznavanjem primorja; tu osnivaju trgovačke stanice kao etape za trgovinu s Indijom i s urođenicima u zaleđu. U

ovoj su trgovini domalo crnački robovi postali glavna trgovačka roba. Kada onamo dolaze u 17. st. i drugi evropski narodi (Francuzi kraj Senegala, Holandani u južnu A., Briti), i oni] se drže obale.

Do prodiranja u unutrašnjost A. nije odmah došlo s više razloga: G. 1492 otkrivena Amerika bila je privlačnija i pristupačnija. Obale A. su nerazvijene i neprijazne za čovjeka: negdje su uz njih pustinje, negdje nezdrave močvare, negdje guste prašume; ispred nekih su pješčani nanosi ili koraljni grebeni, a negdje su obale izložene udarcima valova. Oskudni prirodni proizvodi, koje su crnci donosili u trgovačka naselja, pa žarko podneblje ni jesu mamilili bijelog čovjeka u unutrašnjost A. Za takovo prodiranje nije bilo ni zgodnih putova, jer velike afričke rijeke prave baš blizu ušća brzice i vodopade, koji sprečavaju plovidbu.

Istraživanje unutrašnjosti započinje tek g. 1788 osnutkom afričkoga društva (African Association) u Londonu. Bezbrojni putnici učenjaci, misionari, osvajači, pa i pustolovi ulaze sada u unutrašnjost kontinenta i razotkrivaju njegove tajne. Po nalogu afričkoga društva prodire 1795—97 i 1805—06 Mungo Park od Senegala do Nigera, u kojoj rijeci i pogiba. 1798 ulazi Hornemann iz Kaira preko oaze Siwah u Saharu i preko Mursuka dolazi do Bornu. Na tom putu i umire. 1813-17 istražuje Burckhardt gornji Nil. Tuckey ispituje 1816 donji Kongo, a 1818 Mollieu otkriva izvore Senegala, Gambije i Rio Grandu. G. 1822 Oudey, Denham i Clapperton polaze iz Tripolisa kroz Saharu do Kuke, otkrivaju Čadsko jezero (Tchad, Chad) i zadržavaju se u urođeničkim državama oko njega. G. 1826 došao je Clapperton s obale Gornje Guineje do Sokota i tu umro. G. 1824—28 prošao je Caillié sjeverozapadnu A. Nju istražuju i drugi Francuzi i tu osnivaju svoju vlast. Buri, koji su još u 17. st. osnovali naseobinu u današnjem Capetownu, prodiru 1834 dalje u unutrašnjost i osnivaju države Oranje i Transvaal. 1836—38 istražuju krajeve oko gornjega Nila Russegger i Kotschy. G. 1840 dolazi u južnu A. kao misionar jedan od najvećih njezinih istraživalaca, D. Livingstone. On je otkrio Ngami jezero (1849), istražio gornji tok Sambesija (1852—54) i došao do Loande na zapadnoj obali. Otale se kao prvi uputio prijeko kroz južnu A. prema /, spustio se niz Sambesi, našao vodopad iVlosiva-tunju (Viktoriin vodopad) i izbio na istočnu obalu (1854—56). G. 1859 otkrio je Širva jezero i Njsa jezero. G. 1866—72 istraživao je kraj oko izvorišta Konga, našao njegove rijeke sastavnice Lualabu i Luapulu i otkrio Bang-veolo jezero. Na tome je jezeru i umro 1873. U g. 1840—44 djeluje na 5 Afrike »Exploitation scientifique de l'Algérie« pod vodstvom Bory de Saint-Vincenta. G. 1849 polazi u Sudan preko Mursuka ekspedicija engleske vlade pod Richardsonom, u kojoj su bili Overweg i Barth. Prva su dvojica na putu umrla, Barth je u A. ostao 5? godina, došao do Timbukta i našao Benue, glavni pritok Nigera. 1856—64 Du Chaillu istražuje Gabu i nalazi patuljasti narod Obongo. 1857 Speke i Burton ulaze s istočne obale

u unutrašnjost i nalaze Tanganjika jezero, a Speke otkriva Ukereve jezero. 1859—64 Burton i Mann istražuju Kame-runsko gorje; poslije njih slijedi utakmica francuskih i njemačkih istraživalaca. G. 1861 istražuje Baker pritoke Atbare i nalazi Albertovo jezero (1864). G. 1861 počinje svoja afrička putovanja jedan od najzaslužnijih istraživalaca, G. Rohlfs. On je prvi posjetio Sus u južnom Maroku i prešao Visoki Atlas (1864). 1865—67 je kroz Saharu preko Kuke došao do Lagosa na guinejskoj obali; 1867—68 bio je u Abesiniji. G. 1873 i 1874 boravi u Libijskoj pustinji i oazama kraj Nila. 1879 dospio je sa Steckerom iz Benga-sija do Kufre. Ponovno je bio u Abesiniji i na Sansibaru. G. 1861 dolazi u A. i G. Nachtigal, također jedan od njezinih glavnih istraživalaca, i započinje svoja putovanja 1869 iz Tripolisa preko Mursuka u Bornu. Na tom putu došao je kao prvi Evropljanin u Tibesti, ali je otale morao uteći. Ispitao je Čadsko jezero i krajeve oko njega i putujući prema / prošao srednji i istočni Sudan do Bijeloga Nila (1874). Ponovno je bio u A. 1879 i 1884 u političkoj misiji i na povratku iz Kameruna umro na brodu. Među zaslužne istraživače A. spada i Schweinfurth. Njegov rad počinje 1864, a tiče se uglavnom Kirenaike, gornjeg Egipta, Libijske pustinje, Sudana, Abesinije i gornjega Ponilja, kojom prigodom dolazi daleko na J do urođenika Njam-Njam i Mangbattu, pa tom prilikom otkriva na sjeveroistočnoj vo-domeđi Konga patuljasti narod Akka. G. 1871—72 prodire iz Sansibara u unutrašnjost istočne A. Stanley, da traži Livings-tona, kome se zameo trag. Našao ga je, ali je ostao u A. i postao uz Li-vingstonea najveći njezin istraživač. G. 1873-74 bio je s engleskom ekspedicijom u Ašantiju. G. 1874 polazi opet sa sansibarske obale u istočnu A. i tu boravi tri godine. Ispituje krajeve oko Viktorijina i Tanganjika jezera, Agan-du, nalazi Edwardovo jezero i najgornji tok Nila (Kageru), spušta se do Lualabe i prvi plovi cijelom dužinom Konga do Bome. Poslije je boravio više godina u Kongu, organizirao tamo trgovinu i našao jezero Leopolda II. Od g. 1882 radio je sa Stanleyem i Hrvat Dragutin Lerman iz Požege, uz prekid do 1896. Bio je generalni povjerenik za Istočni Kongo i kasnije uživao mirovinu belgijske države. Krajem prošloga stoljeća djelovao je u A. poglavito u Egiptu i Abesiniji i drugi Hrvat, Mirko Se-ljan iz Karlovca. Neko vrijeme bio je upraviteljem jedne pokrajine u Abesiniji za cara Menelika. G. 1875 dolazi u A. i živi tamo do 1892 E. Schnitzer, poznat pod imenom Emin-paša. Djeluje u istočnom Sudanu i istočnoj A. kao upravni činovnik i istraživač. G. 1879 našli su Moustier i Zweifel izvor Nigera. Niz cijeli se Niger provezao prvi Hourst tek 1896. G. 1880 Lenz putuje iz Maroka preko Timbukta do Senegala; iste godine Matteucci prolazi kroz zapadni Sudan do ušća Nigera, a Wissmann od 1880—87 dva puta prolazi južnu A. od Z do /.

Ova istraživanja dala su prilično jasnu sliku o unutrašnjosti A. Ona su pobudila ne samo dalji naučni interes, nego kod mnogih evropskih država i želju za sticanjem novih područja, to više, što takvih slobodnih područja više nije bilo na drugim kontinentima. I sada, krajem 19. i početkom 20. st., nastaje prava utrka država za sticanjem kolonijalnih posjeda u A. Na zauzetim područjima nastavljaju se detaljnija istraživanja, koja će se još dugo morati nastaviti, prije nego dobijemo posve vjernu sliku ovoga dijela svijeta.

Položaj. Matematički položaj: Najsjevernija točka je rt Enghela na 37° 20' sjev. šir., a najjužnija rt Agulhas (Igleni) na 34° 50' juž. šir., udaljene 8000 km. Najzapadnija je točka Cap Vert (Zeleni rt), 17° 34' zap. duž., a najistočnija Ras Hafun, 51° 28' ist. duž. Njihova je udaljenost oko 7400 km. A. je kontinent žarkoga pojasa, jer samo malenim dijelom na S, a još manjim na / zalazi u umjereni pojas. K tome

leži simetrično s jedne i druge strane ekvatora, pa se ovaj položaj odrazu je u afričkoj klimi.

Položaj prema drugim kontinentima i morima. Evropi se A. približila u Gibraltarskim vratima na 14 km, a u Sicil-skim (Tuniskim) na 140 km. Ova su vrata i plitka, i kad bi se u njima more spustilo za nekih 300 m, nastala bi kopnena veza između Evrope i A. Inače među njima leži toplo Sredozemno more, koje veže sjeverni dio A. s južnom Evropom u jedno prirodno područje, ali je ovo za plovidbu pogodno more omogućilo već od pradavnih vremena intenzivan saobraćaj ljudi između ova dva kontinenta. Taj se saobraćaj ograničio samo na usko područje sjeverne A., jer je Sahara u njegovu zaleđu veća zapreka napredovanju nego more. S Azijom se A. srasla u Sueskoj prevlaci, koja je tek od g. 1869 prokopana. Priroda se sjeverne A. nastavlja i u azijskom poluotoku Arabiji. Usko Crveno more u tome je samo malen prekid, a na njegovu izlazu u vratima Bab-el-Mandeb približila su se ta dva kontinenta na samih 25 km. Istočna A. imala je zato u svim vremenima veze s ovim dijelom Azije, najprije s Feničanima, a onda s Arapima, koji su se proširili po istočnoj i sjevernoj A., donijevši onamo i svoju vlast i kulturu, osobito islam. Monsunski vjetrovi u Indijskom oceanu omogućivali su vezu A. i s južnom Azijom (Indijom), a azijski su Malajci naselili istočni dio Madagaskara. Australija je daleko od A., a to se očituje u slaboj njihovoj međusobnoj vezi. Južnoj Americi primakao se najbliže pustinjski i tropski dio zapadne A. i to najistočnijem, gospodarski manje važnom ekvatorskom dijelu Južne Amerike. Najvredniji dijelovi A., na S i J, leže najdalje od najnaprednijih južnih dijelova Južne Amerike. A. je daleko i od najbogatijega dijela Sjeverne Amerike, pa je tako njezin položaj prema drugim kontinentima prilično nepovoljan. Nju plače Indijski i Atlantski ocean sa Sredozemnim i Crvenim morem. Ova mora i oceane brazdaju važni svjetski saobraćajni putovi, ali oni većinom samo polaze uz A. i mimo nje. **Granice, veličina i oblik.** Otkako je prokopana Sueska prevlaka, A. je otok, velik s otocima blizu 30 mil. km² (točnije 29,818.000 km²), a sve mu granice plaču mora i oceani. Plitko je more ograničeno na usku prugu uz obalu i brzo se spušta do velikih dubljina. Cijeli se afrički blok prema tome neposredno izdiže iz dubokoga mora. Obale su nerazvedene, jer more nigdje ne ulazi duboko u kopno i nije raščlanilo ovaj kontinent. Na 5 je samo zaliv Syrte, na I Adenski zaliv. Neku razvedenost obale stvara lagana uleknina obalne crte kod Sansibara i u kanalu Mozambique.

Jako uvlačenje obalne crte na Z stvara veliki Guinejski zaliv, koji je delta Nigera razdijelila u Beninski i Biafra zaliv. A. stoga nema poluotoka, a siromašna je i otocima. Jedini je poluotok Somaljski na 57. Uz sjeverozapadnu A. leže vulkanski Capvertski i Kanarski otoci i Madeira, a uz obalu Portugalske Guineje leže kontinentalni Bissagos otoci. Na velikom rasjedu, koji se iz Kamerunskoga gorja nastavlja prema JZ na dnu Guinejskog zaliva, leže vulkanski otoci Fernando Poo, Principe, Sao Thomé i Annobon. Vulkanskog su postanka i oceanski otoci Ascension i otok Sv. Helene. Na / je A. nastavak Somalije kontinentalni otok Sokotra. Ostatak je nekadašnje kopnene veze i najveći afrički otok Madagaskar, četvrti po veličini na Zemlji. U njegovoj su blizini otočne skupine Komora, Maskarena, Amiranta i Seychella. Ovi otoci leže na kontinentalnoj podlozi, ali su vulkanskog ili koraljnog postanka. Od ko-raljnog su vapnenca izgrađeni i obalni otoci Sansibar, Pemba i Mafia. Na otoke i poluotoke otpada samo 2-1% sveukupne površine, a 97*9% na trup. (U Evropi je taj omjer 35 :65). Slaba ova horizontalna raščlanjenost očituje se i u razmjerno malenoj dužini obala u poredbi s veliči-

FRANCUZI NA MADAGASKARU

nom unutrašnjosti. Tu na 1 km obale dolazi oko 1000 km² površine, a u Evropi samo 250 km².

Posljedica je ove slabe raščlanjenosti glomazan oblik A., na kome razlikujemo samo dva dijela: sjeverni, širi i glomazniji, u obliku trapeza, i južni, skoro za polovicu uži u obliku trokuta. Kako more nigdje ne zalazi duboko u kopno, ono i ne nosi u unutrašnjost svoj blagotvorni utjecaj na klimu, prirodu i život čovjeka. Unutrašnja je A. daleko od mora; više od trećine kontinenta udaljeno je od mora preko 800 km. Srednja je ova udaljenost 670 km (u Evropi 340 km) i u tome je premašuje jedino Azija. A. je dakle uz Aziju »najkontinentalniji« kontinent. Ako se uz nerazvedenost obale uzmu još i drugi njezini, prije nabrojani nedostaci, pa neupotrebljivost rijeka za plovidbu s mora u unutrašnjost, razumljivo je, što su Evropljani tako kasno prodrli u nju, što saobraćaj s A. i s njezinom unutrašnjosti i danas stvara velike poteškoće, i što na takvom kontinentu nijesu mogli nastati i razviti se pomorski narodi.

S. R.

Geologija. Afrika predstavlja s Arabijom i Indijskim poluotokom južni borani dio Eurazije, koji je nastao sukobom masa dvaju kontinentata. U sjevernoj A. značajna je geološki ploča Sahare. Njezini horizontalni slojevi prekrivaju staro eroziono gorje u velikom raširenju, a slabo je nagnuta prema boranom gorju Sredozemnog mora. Prekrivena podloga nije jednovita, već sastoji od slojeva razne starosti. U tom dijelu A. su mnogo istraživali Gentil, Faureau, Chudeau, Gautier. Paleozoičke naslage prostiru se između marokanskog Džebila i pozadine Kap Verde. One tvore jezgru Atlasa i podlogu zapadne Sahare. Silur, devon i donji karbon otkriveni su na nekoliko mjesta i pokazuju evropski razvoj, što dokazuje jugozapadno brazdenje španjolskih naslaga. Istočni izdanci tog variskičkog gorja točno se zapažaju. Jugoistočno od ove zone prostiru se stari borani slojevi, kojima je kristalinska podloga prekrivena dis-kordantno od gornjosilurskih rožnjaka, slojeva s Monograp-tus i rožnjaka donjeg devona. Tu je seriju slojeva Hang nazvao Saharide. U Tibesti počinje serija slojeva sa silur-skim pješčenjacima i konglomeratima. Ona leži preko ar-hajske podloge. Kakove je starosti granit Ahaggar gorja, nije sigurno, a jednako su prijeporne starosti i škriljevi Danome, Akka i Togo, kao i zlatna ležišta kremenog konglomerata u predjelu Tarkwa. Preko ovog kompleksa prelazi transgresija gornje krede, koja se može lijepo motriti zapadno od jezera Čada sve do predbrežja Atlasa. Srednjooceanska transgresija bila je veoma raširena i sezala je od Senegala do zemalja Sredozemnog mora. Velika stratigrafska razlika između Sahare i novih bora Atlasa leži u tome, da marinski trias prelazi ovamo od Sredozemnog mora, dok se u Sahari ispod krede razabiru samo pješčenjaci razne starosti, zvani nubijski pješčenjaci. U jednom dijelu libijske pustinje razvijen je enoman u svim stepenicama sve do eocena. Gornja krede je izgrađena od vapnenaca, koji su bogati zvijezdama i rudistima. Na abesin-skoj visocini zatvara se južno od Adena terasasti predjel Somalije. Njegovo temeljno gorje iz gnajsa, amfibolita i granita izgrađuje predbrežja na obali. Preko željezovitih pješčenjaka leži srednja i gornja jura evropskog tipa. Isto vrijedi i za naslage donje krede. Visinski predjeli ploče izgrađeni su od gornje krede i eocenskih vapnenaca. Nu-mulitni i alveolinski vapnenci prekrivaju neposredno na mjestima temeljno gorje. U masivu Ahaggar, kao i u kotlini Crvenog mora poznate su erupcije bazaltnog kamenja.

Istočnom A. povlače se veliki lomovi, koji se prostiru od Crvenog mora i zatona Aden do istočnog podnožja Abe-sinije, a odavle južno do Njassa. Ti lomovi mnogo doprinose obliku tla. Najveće raširenje zaprema arhajske gorje. Njegovi gnajsi, tinjčevi škriljci i amfiboliti izgrađuju glavne visočine Ruwenzori gorja. Diskordantno su u tim naslagama uklopljeni algonkijanski filiti i kvarciti (Uganda). Zanimljivi su šareni položiti pješčenjaci, koje Krenkel naziva Tanganjika pješčenjacima, ali im starost nije odredio. Juru zastupaju pješčenjaci, škriljci i vapnenci, koji pripadaju doggeru, a i mladim slojevima Jure. To su geološke prilike uz more. U unutrašnjosti razvijene su naslage bogate amonitima, a gornjojurski sedimenti poznati su po ostacima Dinosauria. Ove naslage se u Tendaguru gorju izmjenjuju s morskim naslagama. Donja krede leži neposredno na naslagama jure od Kenije do Mozambique-a. Te naslage pripadaju sedimentima velikog mora, koje se je protezalo od Kutcha u sjeverozapadnoj Indiji sve do

najjužnije točke Indijskog oceana, a imalo je, kako to dokazuje nađena fauna, vezu sa Sredozemnim morem. Ti su odnosi vladali i za eocena, kako to dokazuju alveolinski numulitni vapnenci kod Lindi u Istočnoj A., ti odgovaraju posvema sličnim naslagama zapadnoga Madagaskara. Isto potvrđuju i miocenske naslage, koje dopiru daleko na jug. Mlado vulkansko kamenje pripada u predjelu Kilimandžaro trahit-doleritu i leucitnom fonolitu, dok su za predjel Virunga vulkana značajni fonoliti i tra-hiti. Zapadno od Njassa prostire se arhajski sistem Rodezije, koji s jedne strane prelazi u Kongo, a s druge prema jugozapadu u pustinju Kalahari. U Rodeziji su poznati ugljenonosni slojevi s ostacima Glossopteris. Strukturnu podjelu Istočne A. dao je Gregory. U donjem dijelu Konga zapadno od Stanley Pool tvori pragorje veliku Kongo-kotlinu, koja se proteže sve do ruba uvala Tanganjika-Kiwu i dalje sve do visoke ravni Katange. Raščlanjenje ove kotline proveo je Cornet, no pomanjkanje fosila i bujnost vegetacije priječe poredbu sa sličnim kotlinama južne A. U Katanga predjelu leže na prekambrijskim (bakrom bogatim) kvarcitima i kremenim škriljcima (slične naslage u Transvalu) slojevi, koje je Cornet izjednačio s taložinama od Karru. Donju seriju ovih slojeva zovu Kundelungu sistem, a sastoji od crvenih škriljeva i pješčenjaka. Karru sistem istog je petrografsčkog značaja, samo je bogat ostacima fosilnog bilja. Na Kundelungu slojevima leže Lualaba naslage, bogate ostacima riba. Kako većina ovih naslaga pokazuje morsko podrijetlo, Hennig misli, da su te naslage u blizoj vezi s oceanom, koji se je morao protezati na istoku. Preko ovih taložina u srednjem Kongu leže naslage kontinentalne

jure.

Južna je A. geološki najbolje ispitana.

Na kristalastim škriljcima (Swazi-sistem) leže diskordantno naslage zvane Witwatersrand sistem, a preko njih zlatom bogati kreneni konglomerati uklopljeni u kvarcitima (Mainreef serija), a koji su nastali rastrošbom temeljnoga gorja. Naslage, koje leže na ovoj seriji, probijene su diabazom, a na svemu tome diskordantno leže Ventersdorp slojevi, koji su dugo vrijedili kao nosioci zlata.

Transvalisistem počinje konglomeratom s diabaznim va-luticama (Blackreef). Preko njih leže dolomiti i pješčenjaci (Pretoria-serija). Znatne su erupcije Buschveld serije, kojom se završuje gornji algonkijan. Buschveld serija bogata je platinom, koja je vezana na bazično kamenje i pegma-tične granitne blokove. Preko naslaga ove serije leže devonski pješčenjaci (Waterberg), a na njima bez reda Karru slojevi bogati ugljenom.

Na temelju ispitivanja Höhnela upozorio je Suess na tektonsku kotlinu, koja se proteže istočnom A. i stoji u vezi preko Crvenog mora s kotlinom Jordana. Prvi tra-! govci toj pretpostavci nađeni su u stepenastim razmacima Natala. Naročito se pak lijepo očituje ta tektonika sje verno Sambesija i u povoru afričkih jezera. Taj povor počinje sa Njassa, proteže se od sjevera prema jugu, zakreće sjeverozapadno i dopire zapadno do Tanganjike, a odavle preko jezera Kiwu, Eduardova i Albertova je zera dopire do Uganda visočine i tu se gubi. F. Š.

Vertikalna raščlanjenost. A. je u davnoj prošlosti bila dio mnogo većeg Južnog kopna (t. zv. Gondwana), jer je bila u vezi na Z s današnjom Južnom Amerikom, a na / preko Madagaskara s Indijom i Australijom. Veza A. s Brazilijom postojala je još u karbonu, a prekinuta je bila na J u permu, a na 5 tek potkraj krede. S Indijom je postojala iako uska kopnena veza također do krede. Prekidanje ovih veza nastalo je zbog rasjedanja Zemljine kore, spuštanja i stropštavanja jednih njezinih dijelova pod more, dotično vertikalnog izdizanja drugih. Ova rasje-dana i vertikalna gibanja u Zemljinoj kori, koja još i danas traju, glavni su uzrok sadašnjem obliku A. i njezinoj unutrašnjoj vertikalnoj raščlanjenosti.

Stariju geotektonsku građu A., njezinu podlogu, čine uglavnom gnajsi, kristalinski škriljevci, kvarciti i mramori. To je najstarije kamenje i ovdje kao i svagdje na Zemlji nabrano. Bilo je i kasnijeg naboranja, u paleozoiku na sjeveru A., u Sahari i u južnoj A. U doba karbona, kada je aktivnost naboranja zahvatila Zemljinu koru u svima dijelovima svijeta, osjeća se ova aktivnost i u A. u području Atlasa i na SZ Sahare. U mezozoiku je bilo naboranja u rubnim dijelovima južne i jugozapadne A. Veliko tercijarno naboranje, koje je stvorilo današnje najviše mlado nabrano gorje u Evropi, Aziji i na Z jedne i druge

Amerike, zahvatilo je samo vrlo malen, sjeverozapadni dio A., naime područje Atlasa, koje se zato tektonski kao tuda sastavina odvajaju od A. i više pripada Evropi. Gore, koje su nastale starijim nabiranjem, snižene su i uravnjene većinom još u karbonu pod utjecajem razornih vanjskih sila, prije svega atmosferilija. Na f su u tom smislu djelovali u karbonu i ledenjaci.

Preko ove starije, nabrane i manje više uravnjene grade kao podloge leži mlada grada kao pokrov. Ova je grada staložena u moru ili u slatkovodnim jezerima ili na kopnu. Po sačuvanim morskim naslagama zna se, da je mezo-zojsko more prekrivalo samo rubne dijelove južne A., koja je od karbona kopno, dočim je ono u kredi i na početku tercijara na 5 sezalo i daleko u unutrašnjost Sahare. U tercijaru se javlja izdizanje u sjevernoj A., osobito u području Atlasa, ali more još uvijek pokriva jedan dio S i kraj oko Nigera, dočim morskim naslaga iz toga vremena ima samo mjestimice na uskim rubovima na J. Ovo pro-stiranje morskog taloga pokazuje, da je A. već potkraj tercijara imala uglavnom svoj današnji oblik. Kako velike površine prekrivaju taložni slatke vode, zna se, da je A. na svršetku paleozoika i na početku mezozoika imala mnoga i prostrana slatkovodna jezera.

Sva ova mlada grada, staložena još od paleozoika u moru, u jezerima ili kontinentalnoga podrijetla, leži nepo-remećena u manje više horizontalnim slojevima kao pokrov ili ploča na staroj građi podloge. Gdje ovoga pokriva nema zato, što ga uopće nije bilo ili što su ga razorile i odnijele vanjske sile, izbija na površinu stara grada. Ne-poremećeni ležaj slojeva pokriva dokazuje, da oni od vremena svoga postanka ni jesu bili zahvaćeni procesom nabiranja, ali je zato A. bila izložena intenzivnom rasjedanju i vertikalnim gibanjima Zemljine kore. Ovi su procesi ispreparirali A. iz nekadašnjeg velikog Južnog kopna i dali joj današnji oris, ali su oni bili i glavni faktor stvaranja njezine današnje *vertikalne rasčlanjenosti*. Spuštanjem pojedinih dijelova Zemljine kore nastali su udubljeni oblici, obrubljeni višim dijelovima. Dugi i uski takvi oblici jesu tektonski jarci, a više zaokruženi su plitke zavale ili dublje kotline. Izdignuti dijelovi stvaraju plošnjake, koji se u manje ili više strmim stepenicama spuštaju do nižih plošnjaka, do zavalu, kotlina ili jaraka, ili od njih nastaju gore, ako su sa svih strana okruženi nižim predjelima. Najintenzivniji su ovi procesi bili u tercijaru, i to u istočnoj A., koja se izdigla od Crvenoga mora do Sambesija u dužini od 7000 km. U isto se vrijeme ovaj izdignuti i svi-nuti dio A. raspuknuo na svome tjemenu, pa je time nastalo razbijanje izdignute kore rasjedima pretežno u smjeru S—J. Ovo rasjedanje u istočnoj A., jedinstveno na Zemlji, samo je nastavak identičnih procesa u Siriji (Sirijski jarak s Mrtvim morem) i Crvenom moru, koje i nije drugo, nego morem zaliveni tektonski jarak. I u istočnoj A. nastali su između paralelnih rasjeda tektonski jarci, ali samo dijelom ispunjeni vodom (jezerima). Jedan, t. zv. Središnji ili Centralni jarak započinje u dolini gornjega Nila i ide prema J sve od donjeg tijeka Sambesija. U njemu su jezera Albertovo ili Nyansa, Edwardovo, Kiwu i Tanganjika. Ovo jezero leži 780 m nad m., a seže u du-blinu do 1435 m (dno mu je dakle 655 m ispod površine mora). Kako se okolina jezera diže i do 3000 m, vidi se otuda velika dubljina jarka. Drugi, Istočni jarak, nastavak Sirojskoga jarka i jarka Crvenoga mora, ide od toga mora kroz srednju Abesiniju kao Abesinski jarak prema J, a od Mombase vodi jarak smjerom prema JZ do sjevernog ruba Njassa jezera, gdje se sastaje sa Centralnim jarkom. U abesinskom dijelu Istočnoga jarka ima također jezera, među njima Abaj, Stefanjino i Rudolfovo jezero. Izdignuto područje između Središnjeg i Istočnog jarka najšire je oko ekvatora i dalje prema J, Sredina ove prostrane, preko 1100 m uzdignute visočine u sredini je ulek-nuta poput udubljene zavalu, koja je nekada bila većim dijelom pod vodom, dok je danas najniži dio ispunjen 69.000 km² velikim, ali plitkim Victoria jezerom (→ Njansa), najvećim jezerom A. Usporedo s rasjedanjem, a valjda i u uzročnoj vezi s njim dešavale su se u istočnoj A. vulkanske provale i izlivi lave. Osobito su moćni bili ovi izlivi u rasjedima obrubljenom, ispresijecanom i izdignutom Abesinskom visočju, gdje vulkanski izlivi čine plosne pokrove i po više stotina m debele. U ostaloj istočnoj A. stvorili su ovi izlivi većinom čunjaste vulkane, koji se uglavnom drže rasjednih linija. Takav je i ugasli vulkan Kibo u Kilimandžaru, 5900 m visok i najviši vrh A. Uš sklopu Kilimandžara je i vulkan Meru, a na 5 Kenia i Elgon, svi u području Istočnoga jarka. U samom Cen-I tralnom jarku diže se vulkan Kirunga između Kiwu i Ed-I wardova jezera, dok još viši, 5125 m visoki, Ruwenzoril (Runsoro), nije vulkan, nego čunjasto brdo od arhajskog i starog eruptivnog kamenja.

Ovo Istočnoafričko jezersko visočje s visočjem Abesi-I nije čini najviši dio A. Nešto nižu nadmorsku visinu ima Južna A. Iz zapadnoga primorja ona se izdiže u strmim! odsjecima rubnoga gorja do visine od 2000 m, a onda sel prema unutrašnjosti spušta u prostranu, oko 1000 m visoku, I mladim kontinentalnim talozima ispunjenu zavalu Kala-I hari, koja je na 5 širokim Južnim ekvatorskim pragom! morfološki i hidrografski odijeljena od slične, samo pro-I stranije i dublje kotline Konga. Na / se zemljište opet! uzdiže do visina od 3650 m u ostatku starog nabranog! Qauthlamba (Draken) gorja, koje se strmo ruši u nizinu! istočnog primorja. Na J se južna A. spušta u stepenicama I u južno primorje.

Abesinska visočina, koja se prema / nastavlja u izdig-I nutu, od S prema / nagnutu Somalsku ploču, pa Jezersko I visočje i Južna A. čine t. zv. Visoku A.; ona skoro sva i leži iznad 1000 m, a samo se malo točaka spušta ispod tel visine. Nizina prati samo primorje kao uski trak; tek na malo mjesta ima ona širinu od 100—200 km. Sjevero-i zapadna granica Visoke A. teče od Benguelle u primorju I Angole do Port Sudana na Crvenom moru. Sva ostala A.I — osim Atlasa — čini t. zv. »Nisku« A., koja se samo na malo mjesta diže iznad 1000 m, ali kako joj srednja visinaj znatno premašuje 200 m, ona je »Niska« samo u poredbi I s Visokom A. Ona zaprema dvije trećine A., i to kotlinu I Konga s okolinom, Guineju, Sudan, Saharu, Ponilje i kra-I jeve uz Sredozemno more izvan Atlasa. I ovaj je dio

A. I velika pločevina, na kojoj se izmjenjuju dublje ili pliće I uleknute kotline i zavale, s različito izdignutim prostranim I plošnjacima ili užim svinutim pragovima. Značajna je tul jedinica velika Kotlina Konga, u koju se s / spušta Istočno-I afričko jezersko visočje, a s J Južni ekvatorski prag. Sa! 5 je ova kotlina ograđena Sjevernim ekvatorskim pragom, I vodomedom između Konga s jedne, a Nila i voda Čadskog jezera s druge strane. Od mora na Z rastavlja Kotlinu I Konga prag obalnog gorja Donje Guineje, koje se naglo spušta u usko, nisko primorje. Pragovi su izgrađeni veći- i nom od nabranog starog kristaliničnog kamenja, dočim je I dno kotline ispunjeno horizontalnim slojevima pješčenjaka I i mladim naplavinama Konga. Gorje Donje Guineje veže] se na 5 s gorjem Kameruna, koje se strmo ruši u primorje I zaliva Biafre. Ovo je gorje također područje rasjedanja. I Uz rasjede, koji idu smjerom S!—JZ, vezana je vulkanska i djelatnost. Iz same obalske nizine diže se živi 4070 m vi- [soki vulkan Kamerunskog brda, a tvorevine vulkana su i u rasjednom smjeru nanizani otoci u zalivu Biafre.

Sjeverno i sjeverozapadno od Kotline Konga stere se Sudan s prostranim, većinom naplavljenim primorskim nizinama Gornje Guineje i Senegambije. Sudan se proteže od Atlantskog oceana do Abesinskog visočja i Crvenoga mora. U njegovoj jednoličnoj građi opet se izmjenjuju plitke zavale ispunjene mladim slojevima, dotično najmlađim naplavinama, i izdignuti pragovi, koji manje više rastavljaju zavale, a izgrađeni su pretežno od starog kristaliničnog kamenja. Središte zapadnog Sudana je zavalu Nigera, s jezerima u svom najnižem dijelu, ostacima nekada mnogo veće vodene površine. Od niskog primorja Gornje Guineje zapadni je Sudan odijeljen izdignutim pragom, koji je mnogim riječnim dolinama rastočen u pojedine gorske skupine, koje na SZ dozižu i visinu od 2000 m. Na I rastavlja Zapadni Sudan izdignuta zaravan Air od slične zavalu velikog, ali plitkog jezera Čad, najnižeg dijela Srednjega Sudana. Ova je zavalu na J omeđena Sjevernim ekvatorskim pragom, a na, I dugim i širokim pragom, koji se od ravnjaka Tassili u sklopu gorovitog Ahaggara pruža prema JI preko Tibestija, s vulkanskim vrhovima i preko 3000 m visokim, do visočja Darfura, granitnog ravnjaka s mladim vulkanskim masama i zamrlim vulkanima. Središte Istočnoga Sudana zaprema prema 5 otvorena dolina Bijeloga Nila, dočim je ona s drugih strana ograđena pragovima: visočjem Darfura, Sjevernim ekvatorskim pragom, Jezerskim visočjem i visočjem Abesinije.

Sudan prema 5 prelazi u Saharu, najveće prirodno područje A., koje s 8 milijuna km² površine zaprema sav

preostali kontinentat između Atlantskog oceana i Nila, osim Atlasa, primorja Tripolisa i Barke. To je uglavnom pločasta zaravan, srednje visine od 500 m, a ta se pločovina nastavlja i dalje s onu stranu Crvenoga mora u poluotoku Arabiji. Jednoličnu prirodu prostranih ravnih plošnjaka prekidaju uzvisine, koje su složene od izdignutih ravnjaka različite visine i gorja, nastalog eksogenim razaranjem izdignutih plasa ili gomilanjem vulkanskih izbacivanja. One se pružaju od SZ prema JI sredinom Sahare i nastavljaju u Sudanu (Ahaggar, Air, Tibesti, s najvišim, 3400 m visokim isponom Sahare). Prema / i SI od ovog niza uzvisina stere se golema 300—500 m visoka jednolična ploča, a njezin najveći dio zaprema strašna, kamena ili pješčanin nanosima (dinama) prekrita Libijska pustinja, iz koje se poput zelenih otoka izdvajaju oaze Kufra, Fessan, Dahel. Na samom sjevernom rubu Sahare, u tektonskom jarku, koji se spušta do 24 m ispod razine mora, smjestila se oaza Siwah. Sjeverno od Ahaggara širi se Algerijska Sahara, većinom pješčana pustinja (erg). Južno podnožje Atlasa prati također uleknuto područje, koje se spušta i ispod razine mora i ima oaza i slanih vodenih nakupina (šotova). Zapadnu Saharu sastavljaju pločaste zaravni i valovite ravnice srednje visine od 200—400 m, s kojih se izdižu samo pojedini nešto viši usponi, a u sredini je uleknina El Duf, »trbuh« pustinje. Na krajnjem SZ A. diže se područje, po svojoj građi posve strano ovom kontinentu, Atlas, koji pripada mladom tercijarnom nabi-ranju, što se otale kroz južnu Evropu i cijelu Aziju stere do Tihog Oceana.

UT.: F. Klute-L. Wittschell - A. Kaufmann, *Afrika* (Handbuch d. geogr. Wissenschaft), Wildpark-Potsdam 1930; P. Vidal de la Blache ■ L. Gallois, *Géographie universelle*, sv. XI, Pariz 1937; Sievers-Hahn, *Afrika*, Leipzig-Berl 1903; H. Lautensach, *Länderkunde, ein Handbuch zum Studer*, Gotha 1926; A. Hetner, *Grundzüge d. Länderkunde*, 2. sv., Leipzig-Berlin 1930; G. Maurer-Frey, *Afrika* (Gerbing, *Erdbild d. Gegenwart*), sv. II, Leipzig 1927.

S. R.
 Hidrografija. Oblici površine afričkoga kontinenta i klimatske prilike utječu na razvoj rijeka i jezera A. Rijeke su pretežno visočinske, u gornjem tijeku teku ravno po afričkoj ploči, a u donjem su izdule uske doline, s brzacima i slapovima, radi kojih su plovne na prekidu. Rijeke imaju svoja porječja u zatvorenim zavalama i teku preko pragova prema morskoj obali; one izviru u zavalama, koje su pretežno nezavisna riječna područja. Usto najveće rijeke prodiru pragove svojih zavala, pa su i u tom pogledu njihova riječna područja nezavisna od oblika površine. Afričke su rijeke: 1. obalne s pretežno kratkim tijekom;

2. u zavalama (Šari, Okavanga i više pritoka Konga); 3. prodorne. Glavne velike rijeke u A. sve su prodorne, a kako one prodiru gorske pragove, nije općenito točno ustanovljeno. Vode svih porječja ne izlaze k moru; među porječja Atlantskog i Indijskog oceana uturala se i područja bez izlaska k moru. Takva porječja mogu nastati samo u sušnoj klimi, gdje je ishlapijivanje jače od količine oborina, te u područjima zavala, gdje rijeka nije prodrila strme pragove i ne može otjecati do mora. Pretežan je dio afričkoga tla bez odviranja vode k moru. Oskudica oborina i visoka temperatura, uslijed koje se voda brzo ishlapljuje, priječe razvoj pravih rijeka; u takvim područjima ima samo riječnih suhih korita — u sjevernoj A. *mdj*, u južnoj *riwer* —, u kojima ima vode za naglih kiša: njihova voda nestaje u tlu, sabire se ispod površine i izbija na pojedinim mjestima, kao vrelo, oko kojega se tlo natopilo, bujno rašće razvilo i nastale oaze u pustinjama ili stepama. Tri su suha velika područja: Sahara, Istočna A. i Kalahari, u kojima ima više manjih područja. Samo u tropskoj A. mogu nastati velike rijeke sa stalnom vodom, jer se one snabdijevaju vodom ekvatorijalnih kiša i sup tropskih pojasa, u kojima kiši u stalna razdoblja. Granice porječja nijesu u A. svuda stalne radi račvanja nekih rijeka. Tako Mao-Kebi u sjevernom Kamerunu utječe djelomično u Logone (Šari) i u Benue (Niger). Rijeka Kunene u Južnoj A. utječe u Atlantski ocean, ali kad nabuja, šalje vodu u Etošča kotlinu. Rijeke se prema množini vode dijele u stalne i trajne te u suha riječna korita, koja imaju vode i teku samo za jakih kiša. Ali plovnost rijeka sa stalnom trajnom vodom ipak nije uvijek stalna, jer se količina vode vrlo mijenja, pa je u sušno doba malena.

Afričke rijeke utječu u Sredozemno more, Atlantski i Indijski ocean te u Crveno more. Najznatnije su rijeke Atlantskog oceana: Senegal, Gambija, Niger, Ogove, Kongo, Kunene, Oranje; Indijskog oceana: Limpopo, Sambesi,

Rufidži, Rovuma, Tana, Juba; Sredozemnog mora: Nil. Sva obala Crvenoga mora prima nekoliko beznačajnih rječica kao Baraka, koja ne prinosi moru ni toliko vode, koliko prosječno napada u jedan dan u godini. Premda u A. ima dosta rijeka, ipak nema izobila vode, i premda su neke rijeke vrlo velike, ipak ne služe naročito unutrašnjem prometu, jer nemaju stalne količine potrebne za plovību. Kiše u svim područjima rijeka padaju kao prolom oblaka, nastanu naširoko poplave, a onda kiše ne padaju po više mjeseci uzastopce, te rijeke prestanu teći, pretvaraju se u močvare ili posve presuše. Usto i visočine dopiru sve do mora, a rijeke ih prodiru, radi čega nastaju slapovi i brzice u donjem tijeku, rijeke su plovne samo na prekidu, pa se samo zaobilazjenjem tih slapova i brzica može željeznicom i dobrim cestama kroz unutrašnjost putovati. Ali su afričke rijeke vrlo važne za natapljanje sušnih krajeva, te su se zato prirodne poplave tehnički uredile. Tako je naročito uređena Nilova poplava, pa njegovo područje nosi veliku dobit. U Egiptu ima 17.000 km kanala, pomoću kojih se provodi umjetno natapanje u donjem Egiptu. Ali Nilovo područje, najveće poplavno na afričkom kontinentu, nije još uređeno u gornjem dijelu, a kada bi se uredilo (pripada egipat-britanskom Sudanu), rodilo bi izobila riže i pamuka. Nil je plovna od ušća do Assuana, dalje se promet nastavlja željeznicom do Char-tuma, odakle je opet plovna do Wadi Hälfe. Donji tijek Senegala također je široko poplavno područje, koje nije posve uređeno i djelomično se iskorišćuje. On je plovna u donjem i srednjem tijeku. Niger ima vrlo prostrano poplavno područje, punih 30.000 km², te veličinom malo zaostaje za

Egiptom. Kad se i njegove poplave uredi, moći će se područje Nigera racionalno iskorišćivati, te će donositi izobila žita i pamuka. Niger je plovna od ušća do mjesta Bammako uz znatno zaobilazjenje željeznicom. Kongo dolazi po množini vode odmah iza američke Amazonke, ali teče terasastim područjem, u kojem još nije sebi utro pravilan pad, pa dosta brzica i slapova prekida plovību, a od ušća do Tanganjika jezera putuje se parobrodom i željezničkim obilaženjem na tri mjesta. Kongo je plovna od ušća do Bome, te se put nastavlja željeznicom do Leopoldvilla, od njega parobrodom do Stanleya, odakle se još nekoliko puta izmjenjuju parobrodi i željeznice. Na prostoru oko Indijskog oceana, naročito u jugoistočnom dijelu, nijesu se mogle razviti velike rijeke. Plovna je Sambesi od ušća do Livingstona s jednim prekidom. Plovni rukav spaja Sambesi s Njassa jezerom. Limpopo je plovna u donjem tijeku, a Rufidži nedaleko ušća. Abesinska visoravan ima obilno vode; ona se priklanja većim dijelom k porječju Nila ili Jube i Uebi Schebeli, kojega se donji tijek drži obale Indijskog oceana i nestaje u tlu neposredno pred Jubom. Dvije oveće rijeke, Orno i Hawasch sabiru znatan dio oborina, prva utječe u zatvorenu zavalu Rudolfova jezera, a druga nestaje u depresiji Danakila.

Jezera na istočnoj strani kontinenta različite su prostra-nosti, visine i dubljine. Tu je Viktorijino jezero (79 m najdublje). U zavalu su Nila Albertovo jezero, Eduardovo i Tana jezero, iz kojeg izvire Modri Nil. U kotlini Konga je Tanganjika, Moero, Bangveolo i Leopolda II. jezero. U zavalu Sambesi ja je Njassa jezero. Još su tu: Meru, Kiwu, Rikwa, Ejassi (Njarassa), Manjara, Magad, Abaj, Gandžule jezero i dr. Od brojnih jezera na južnim pri-krajcima abesinske visoravni najprostranije je Rudolfovo jezero. Jezera s otjecanjem imaju slatku vodu, a ona bez otjecanja su slana. U sušnim krajevima gotovo nema jezera radi nestašice vode. Ovdje su brojne velike i male uleknine ispunjene pijeskom, glinom i zemljom, a često i vapnenačkim talozima — zato su to plitke tave, koje samo povremeno imaju vode ili budu poplavljene, na pr. Etošča u jugozapadnoj A. Jezera i tave bez odviranja ograničeni su na sušna područja. Takova su jezera i šotovi u području Atlasa. Čadsko jezero nema doduše otjecanja, ali je ipak slatko. Ono je očito posve mlada tvorba, pa nije još primilo dosta soli. No Čadsko jezero nije strogo uzeto jezero, već prostrana močvara, prosječno 1/6 m duboka (najveća poznata dubina 12 m), kojemu se područje mijenja do 16.000 km². U nj šalje vodu rijeka Schari, pojačana rijekom Logone. Čini se, da Čad, kad nabuja, šalje dio svoje vode u Niger. U Južnoj A. mu je slično malo isušeno jezero Ngami, koje je nekoć zapremalo depresiju među srednjim tijekom Sambesija i pustinjom Kalahari.

Jezero, koja se izljevaju, imaju pretežno duboke pećinaste zavalje kao Tanganjika jezero (1435 m) i Njassa jezero (786 m). Viktorija ima plitku (tek 75 m) zavalu; Mweru i Bangveolo jezera također su plitka. Sva jezera bez odviranja mijenjaju svoj opseg, a mnoga posve isušuju i ostavljaju za sobom suhu udubinu s osušenom solju. Vremenom ona postaju plitke, prazne kotline, kakvih ima u sjevernoj Kalahari. Od jezera su plovna: Viktorija, Tanganjika i Njassa jezero.

Klima. A. je najtropskiji, najtopliji i najsušiji kontinent. To je posljedica njegova položaja i reljefa. Tri četvrtine kopna se prostiru u tropskom pojasu među obratnicama i pod utjecajem su sjeveroistočnog i jugoistočnog pasata, a samo krajna područja na 5 i J dopiru u suptropske pojase. U tropskom pojasu stoji Sunce godišnje dva puta u zenitu nad svakim mjestom, dan nije nikada kraći od 10^h sati, a toplina je tokom cijele godine visoka i jedina je promjena u kišovitom i nekišovitom doba. Ovoj visokoj toplini doprinosi također 1. glomaznost kontinenta, osobito u sjevernom dijelu, koji je zatvoren Južnom Evropom i Arapskim poluotokom, 2. slaba horizontalna raščla-njenost i velika ispetost tla na rubnim dijelovima, što priječi svježem oceanskom uzduhu da ublaži zagrijavanje u unutrašnjosti kontinenta, 3. nerazvedenost obale, 4. što u više dijelova A. nema nijedne velike rijeke, 5. što su nepregledna područja bez biljnoga saga, koji bi zadržavao vlagu i smanjivao utjecaj Sunca na tlo, 6. utjecaj suhih pasatnih vjetrova, koji pušu prema ekvatoru iz sjevernih i južnih dijelova kontinenta, a ne donose vlagu. Vlage ima uglavnom posvuda malo, i to oduzima A. tropsko obilježje u mnogim stranama.

Temperatura je općenito vrlo visoka. Srednja godišnja temperatura je na velikim površinama 30° C, a ispod 16° ne pada ni na krajnim rubovima S i J . Primorje Crvenoga mora (Massaua), južna Sahara i sjeverni Sudan idu u red najtoplijih zemalja na svijetu. Značajno je, da godišnja izoterma od 30° ide spomenutim zemljama, dakle između 5° i 25° sjev. šir., a nisu najtopliji krajevi oko ekvatora, koji bi imali biti najtopliji, nego su uistinu mnogo hladniji od onih. U prvi mah iznenaduje i opreka među istočnom i zapadnom obalom istih zemljopisnih širina, osobito južno od ekvatora, gdje Mozambique pokazuje srednju godišnju temperaturu od 25° i Mossamedes 19°, a Durban i Port Nolloth imaju tek 20° odnosno 15°. Ta razlika potječe od različitih toplina mora: na istoku je struja topla, a na zapadu hladna. Stoga uspijevaju palme i na Kaplandu, ali dalje ih na zapadnom primorju nema sve do Kunene. Slična je razlika donekle i na sjeveru od ekvatora: Massaua na Crvenom moru sa 30° srednje godišnje temperature toplija je za 5° od St. Louisa na Senegalu sa 25°. Ovdje je tomu uzrok hladna struja sa Kanarskih otoka. U unutrašnjosti kontinenta mnogo je veća opreka u temperaturi između dana i noći, a u suptropskim krajevima (naime u Sahari i na visočini Južne A.) također između ljeta i zime. To je posljedica razlike u nadmorskim visinama i oskudice naoblake. Ljeti skače toplina u Sahari preko 50° i čak preko 60°, u ostaloj A. je maksimum od 45° redovit, a u unutrašnjosti pada po visoravnima 5 i J na —10° i —12°, jer blagi utjecaj s mora ne može prodirjeti preko rubnoga gorja u unutrašnjost na visoravni. Ljeti vlada u Sahari izoterma od 36°, slično je stanje pola godine kasnije i u Južnoj A., ali zimi je srednja temperatura najhladnijega mjeseca u oba područja još uvijek 15°. U tropskom području klima i njezini učinci nisu svuda jednaki: oko samog ekvatora je nepromjenljivo vruća i vlažna (na pr. u dijelovima francuskog i belgijskoga Konga). Zato pogoduje bujnosti rašća i šuma, ali je neurodenicima vrlo neprijatna. Na visokim isponima ekvatorske A., na Kilimandžaru, Keniji i drugim visokim krajevima ima klima obilježje kontinentske klime s vrućim danima i hladnim noćima i zato su ovdje vrhunci pokriveni snijegom.

Zračne struje tropskoga pojasa, naime sjeveroistočni pa-sat na S i jugoistočni pasat na J od ekvatora, duvaju redovito veći dio godine, samo ih kadgod izmjenjuju monsun suprotnoga smjera na tropskom primorju istočne A. i na Gvinejskom zatonu zapadne A. Jednoličnost vjetrova objašnjuje se jednoličnošću zračnoga pritiska. Nad velikim dijelom A. pritisak je malen, ispod 760 mm, a veći je pritisak nad 5 i J kontinenta. Područje niskoga pritiska seže na 5 od ekvatora sve do 30° sjev. šir., a na J od

njege ide tek do 8° juž. šir. To je razumljivo, jer je kow tinalniji sjever topliji. Ljeti se niski pritisak prostim također nad gotovo čitavom sjeverozapadnom A., zin dopire po prilici do 20° sjev. šir., a u to isto doba, kad je kod nas ljeto, prekriva svu južnu A. Svuda je na J pre-j teži vjetar gotovo cijele godine jugoistočni pasat, a sam« na krajnom južnom primorju, osobito od Sansibara prema] sjeveru, vladaju naizmjenice monsun, ljeti s jugozapada i] zimi sa sjeveroistoka. Ovaj vjetar du va nad sjevernim] dijelom kontinenta najveći dio godine. Lokalni su vjetrovi! harmattan u Gornjoj Gvineji i khamsin ili gibli u Egiptu i Sahari, scirocco (jugo) i leveche u Sredozemnom moru tej leste na obalama Maroka. Strašni su t. zv. Mauritius-] orkani, koji haraju i pustoše za vrijeme promjene mon-] suna. Izvantropski dio A. ima zdravu klimu, povoljnu za] Evropljane. Stoga su se ovdje najprije i stalno nastanili] a u tropskim je područjima pretežno nezdrava za ljude] izvantropskih širina, i oni se teško privikavaju na nju, a nepovoljno utječe i na urođenike, jer ih duševno i tje-1 lesno čini mlitavima. Na Madagaskaru su tri klimatska] područja: u dijelu prema afričkom kopnu je vruća klima] s ljetnim kišama, u istočnom dijelu trajno vlažna, a u] sredini topla s oborinama ljeti. Otoci uz istočnu obalu u] monsunskom području imaju dovoljno vlage i oborina, tej su nezdravi. Jugozapadna obala A. je vlažna i umjerenoj topli, a Capetown i okolica su u klimi oceanskoj s blagom! ljetnom i zimskom toplinom. Nepovoljni utjecaji tropske! klime u Južnoj A. znatno su manji nego u Sjevernoj, jeij ona nije tako glomazna i visoka, pa oceani i sunčana toj plina povoljnije utječu na klimatske odnose. Zato se ■ njoj Evropljani lakše aklimatiziraju.

Budući da vjetrovi, koji dolaze s mora, ne mogu odtej žiti vlagu u unutrašnjosti, jer su je odložili već prije kod prelaza preko rubnoga gorja ili se nad ugrijanom i žarkom! zemljom i sami ugrijavaju sve više, moraju unutrašnji kra-1 jevi računati na kišu jedino u doba ekvinokcija,

kad iml je Sunce u zenitu. Iz toga slijedi posve pravilna podjeli! oborina za cijelu godinu: padanje kiše pomiče se pro-1 Storno i vremenski prema pomicanju Sunčeva zenita nadi pojedinim predjelima sjeverno i južno od ekvatora prema! 5 i J , odnosno prema J i 5. Uski pojas oko ekvatora primal obilato kiše u svim mjesecima. U krajevima prema sje-1 veru i jugu izmjenjuju se po dvije periode kiše i suše,! ali prema obratnicama su te" izrazitosti sve slabije i na obratnicama se izmjenjuje samo po jedno kišno dobal s jednim jedinim sušnim doba. U sušnim područjima pal sata (naime u Sahari i na visoravni Južne A.) ima nel samo malo kiše, nego je gotovo i nema cijele godine, a! krajni rubovi na primorju sjeverne i južne A. u suptrop-1 skom pojasu dobivaju kišu zimi, dakle baš onda, kad iml Sunce kruži najbliže horizontu, a ljeti, kad Sunce žeže,! oskudijevaju kišom i trpe od suše. Množina kiše nije u A, velika u poredbi s velikom vrućinom i time uvjetovanim! ishlapijivanjem. Ovdje pada mnogo manje kiše nego si Južnoj Americi i u Australiji, a na sjevernom rubu Su-1 dana, koji je na istoj zemljopisnoj širini s vrlo kišovitim! Južnom Amerikom i južnom Azijom, vlada izrazita suša. I U pustinjiskim i stepskim predjelima na 5 i J pada manje! od 250 mm kiše u godini. To su sušni dijelovi kontinenta! čitava sjeverna A. (izuzevši zemlje Atlasa), istočno pri-1 morje nasuprot Madagaskaru, Kalahari i velika područja! Kaplanda. Mnoštvo kiše u Somaliji, Transvaalu i Rhodéziji! pa u zemljama Atlasa iznosi 250—500 mm. Posve su dro-1 gačije prilike u ostalim dijelovima kontinenta. Mnoštvo! oborina naglo raste do 1000 mm i preko toga. Tako prima! čitava zavalja Konga, južni Sudan i gornje Ponilje između! 1000 i 2000 mm kiše. Istočna A. od Kenije do Natala ne dosiže 1000 mm, a istočno primorje Madagaskara presižet i 2000 mm. Još je kišovitiji Gvinejski zaton. Na deltu! Nigera i po zapadnom pristranku Kameruna pada u go-1 dini dana preko 10 m kiše, dakle kao malogdje na Zemlji!

Podjela kiše u toku godine je po prilici ovakova: Čitav! Sjever do granice Sudana prima kišu zimi, a ljeti je suh! i žedan. Sudan je područje jedne kišne periode potkraj! ljeta. Slično je kišovita zima na krajnom / i JZ A., a na J i u unutrašnjosti ljetu. Snijeg pada u zemljama Atlasa I i u Južnoj A. katkada i na obali, a pohada također čitavu I Saharu na nižim površinama. Snježnih mećava ima u gor-1 skim predjelima atlaskih zemalja, a vrlo su rijetke u I Egiptu. Velika mnoštva snijega pokrivaju vrhove Atlasa, i osobito u Maroku, onda visoke vulkane u tropskom pojasu!

ali samo Kilimandžaro, Kenija i Ruwenzori imaju vječnoga snijega i ledenjaka, a Pik Kamerun i abesinske gore ne dopiru u područje vječnoga snijega, nego se bijele od snijega samo kadgod.

Za vrijeme kiše nebo je zastrto teškim i tamnim oblacima, a zrak je težak i tako vlažan, da se svuda pojavljuje plijesan od vlage i rda na kovinama. Za vrijeme suše je zrak pun prašine, pogled u daljinu zamračen i nemoguć, a žedno je tlo nadaleko raspucano. Gdje je za vrijeme kiše bila bujna vegetacija trava, grmlja ili šuma, ondje je sada sve sivo i opaljeno. Najljepše i veličanstveno je pre-lazno doba, jer se onda vidi na daleko i s užitkom promatra divlja igra prirode u oluji, koja sprema promjenu od kišnoga doba na sušno ili obratno.

Kilimandžaro,
Kenija i Ruwenzori
pokazuju jasne
tragove nekadašnjega
prostranijega
zaleđenja. To znači,
da je A. bila nekada
hladnija i vlažnija,
vodom i snijegom
obilatija. Ipak su te
promjene neproučene,
pa se ne može tvrditi,
da ovaj kontinent biva
od ledenoga doba do
danas sve suši.

LIT.: E. Banse, *Illustrierte Länderkunde*, Braunschweig 1921; Knox, *The climate of Africa*, Cambridge 1911. N. Z.

Flora i vegetacija.
A. pripada trim
flornim carstvima:
kapskom (Capensis),
staro-tropskom (Palaeotro-
pis) i holarktičnom (Holarktis).

Holarktis se prostire samo u sjevernoj A., a Capensis samo na krajnjem jugozapadu, tako da najveći dio kontinenta zaprema paleo-tropsko f lorno carstvo.

I. *Kapsko flor-no carstvo* (→) ■ BILJNI POKROV AFRIKE tvrdolisne zimzelene šume. — 2. step. — ca-pensis). Ovo najmanje f lorno 3. pustinje. — 4. savana. — 5. tropska kišna šuma (džngla). — 6. polupustinje s bodljikavim carstvo sa nekih 12.000 vrsta šikarama.

U Kapskoj flor-noj carstvu sa nekih 12.000 vrsta šikarama. ■
pokazuje veoma veliku ekološki i sistematsku osebujnost. Tipično razvijeni kapensis dolazi samo u najjugozapadnijem dijelu Kapa, i to od Olifants River na jug uz Duge planine do zaliva Knysna. Sjeveroistočno od toga areala javljaju se još brojne kapske kolonije, dapače imade kapskog bilja mjestimično još u centralnoj A. Uz tipični kapensis nalaze se područja, koja uglavnom sežu sve do rijeke Oranje, u kojima se nalazi doduše već paleotropsko bilje, ali je ono posvema kapskoga izgleda. Iako maleno, područje kapensisa može se rastaviti u dva pojasa, obalni, više vlažni, mezofitski pojas i unutrašnji kserofitski pojas. Obalni mezofitski pojas sastoji se od dviju pokrajina, kapske tvrdolisne pokrajine i kapske subtropske šumske pokrajine.

Kapska tvrdolisna pokrajina zaprema samo krajnjem jugozapad. Klima je gotovo posve jednaka onoj Sredozemlja. I ovdje imade ljeti veoma malo oborina, osim toga vladaju u to doba vrući vjetrovi. Kiše padaju samo zimi, množina kiše iznosi 300 do 700 mm na godinu. U toj pokrajini nema

pravih šuma, već tlo prekriva šikarje nalik na sredozem sku makiju. Šikare su niske i sastoje od različnoga tvrdog lisnog bilja, koje većinom imade sitno lišće; tek su u f linama bujnije i dosežu visinu od 3 do 5 m. Sastavljene s prvom redu od kapske masline (*Olea verrucosa* Link) j j neobično značajnog, poput srebra sjajnoga drva, *Leucadendron argenteum* R. Br. Ostalo bilje je veoma često vrijeme sastog oblika. Značajno je za ovaj dio Kapa i za tu sitno! lisnu šikaru, da imade u njoj mnogo zastupnika iz porodica *Proteaceae* (70 vrsta roda *Leucadendron*, 60 vrsta rod!) *Protea* i 52 vrste roda *Serruria*). Nadalje je veoma zastupnik u tom dijelu rod *Erica* (*Erica*). U južnom dijelu AM

vrsta toga roda!
Značajno je na e
brojno stupanje a
i porodica Res i
naceae (80 vrst i
Burmanniaceae (ohm 50
vrsta), napose! su
bogati vrstama
rodovi *Peperomia*
i *Heliconia* sum.
Osim ovešd kare
značajne su za
kapsku tvrdo-lisnu
pokrajinu
kamenjare s veoma
bogatom flo-l rom.
Mnoge od tih biljaka
uzgajaju se kod nas
kao ukrasno bilje.
Flora je kapske tvr-
l dolisne pokrajine!
veoma stara; time
se tumači i njezi-l na
mnogobrojnost!
vrsta, sistematski!
osebujnost i eko-
logijska jednodol-
nost.

Kapsko-suptrop-
sko-šumska
pokrajina obuhvaća
obalni pojas
34o 26' juž. šir., i
značajna je veću!
oborinama i vlaž-
l nijim vjetrom. — i
Ovdje pretežu do!
duše paleotrop-
sko-afričke biljke! ali
tamošnje : zelene
šume i du kapsko
lice šume ove
pokraji-l ne

drvolike paprati i dva roda cikadeja.

Unutrašnji kserofitski pojas najjasnije je razvijen u pu-
stinji Karu (Caroo). U toj pustinji posve pretežu sukulenti I Među njima je osobito zastupan rod *Mesembrianthemum*; i u samom području Karu raste 225 vrsta toga roda. Nadalje I rastu ovdje vrste iz rodova *Stapelia*, *Crassula*, *Senecio* (sec. I *Kleinia*). Mnogi od tih sukulenata su upravo savršeno pri-l lagodeni oblicima okolišnog kamena, tako da se jedva za-l pažaju, na pr. *Mesembrianthemum canum* Haw. s listo-] vima, koji izgledaju kao kamenje; jednako tako imade i *Mesembrianthemum calcareum* Marloth listove nalik i kamenje. Oko pustinje Karu imade i stepa, u kojima i česte različite vrste iz roda *Aloë*. Oдавде je i ona n obična biljka *Testudinaria Elephantipes* Salisb., kojoj velik« prizemni gomolji služe kao spremišta za vodu. Za kišne pe-l riode imade čitav niz biljaka s lijepim cvijećem, pa se mno-l ge od njih uzgajaju. Okolina pustinje Karu obrasla je bodljikavim grmljem, pod kojim raste brojno sitno bilje. ■

II. *Paleotropsko florno carstvo* (paleotropis). Od paleotropskog flornog carstva nalazi se u A. samo indo-afrička regija (■* indoafricanum), koja zaprema ne samo najveći dio A., nego siže sve do Indije. U A. zaprema goleme površine od južnoga ruba Sahare na sjeveru do rijeke Oranje na jugu. Od holarktika dijeli ga pustinja Sahara, a od kapensisusa pustinja Karu. Indoafricanum je u A. veoma obilan vrstama; računa se, da imade od prilike 13.000 vrsta višega bilja, od toga malo stranih flornih elemenata. Tek neki kapski elementi prodiru daleko na sjever, pa ih nalazimo još na planinama središnje A. i Abesinije. Zanimivo je, da u planinama središnje A. žive i neki holarktički elementi, na pr. zdravčica (*Sanicula europaea* L.) naših šuma i sredozemna crnica (*Erica arborea* L.). Afrički indoafricanum veoma je bogat endemima, a napose se ističu neka područja endemima velike sistematske izoliranosti i neobičnog arhaičnog izgleda. Posebno su spomena vrijedne u tom pogledu neke afričke planine, otok Sokotra i pustinjski kraj Kalahari. Od 618 poznatih viših biljnih vrsta endemična je na Sokotri preko jedna trećina. Kod toga valja istaknuti, da je Sokotra samo nešto preko 300 kilo-

Ceiba i *Bombax* (iz porodice *Bombaceae*), a od dudovaca *Chlorophora excelsa* Benth. U istom sloju rastu i razna drveća iz porodica *Ebenaceae* i *Sapotaceae*. U posljednju porodicu pripada kauliflori orijša *Omphalocarpum procerum* Beauv. I u afričkoj džungli imade mnoštvo lijana iz raznih porodica, napose *Piperaceae*, *Passifloraceae*, *Sapindaceae* i *Dioscoreaceae*. Epifiti su pretežno paprati i kačunovice. Afrička džungla veoma je neprohodna gustoćom, mnoštvom lijana i bujnom podstojnom vegetacijom.

Na lagunama i na ušćima rijeka razvila se posebna zadruga zvana *mangrove* (v.). U A. je mangrove-šuma u zapadnom dijelu sastavljena iz američkih vrsta, a u istočnom dijelu iz indijskih.

Savana je za tropsku A. nesumnjivo najkarakterističnija formacija. Savana je tvrdolisni travnjak, u kojem imade pojedinih drveta. One, u kojima nema drveta, ili ima samo grmlja, nazivaju neki pisci stepama i polupustinjama. U A. je teško povući granicu između savana i polupustinja, jer su te dvije formacije vezane postepeno prijelazima. Savane se prostiru od Transvala na sjever do nilskih zemalja i do Senegala. Više ih ima u unutrašnjosti, a manje u primorju. Savane daju A. veoma veliku monotonost. Usprkos tome, što su floristički veoma raznoličnog sastava, izgledom su veoma jednolične. Trave, koje čine savanu, gdje gdje su niske (do metar i po), i tad je savana pregledna, a gdje gdje su trave visoke oko 2—3 metra, pa je tad preglednost veoma teška. Imade savana, u kojima su trave visoke 4—5 metara (slonova trava — *Pennisetum*). Savane izgrađuju uglavnom trave, koje pripadaju rodovima *Pennisetum*, *Eragrostis*, *Panicum*, *Andropogon* i *Aristida*. Drveće je u različitim predjelima različito. Većinom je listopadno i imade sušni počinak. Veoma karakteristične su vrste iz roda *Acacia*. *Acacia Verek* Guill. čini granicu savana spram Sahare. Svojim krošnjama poput kišobrana značajna je *A. sp.* rocarpa* Höchst. Najpoznatije je drvo svakako baobab (v.), koje svojim nezgrapno tustim deblom i velikom krošnjom bitno utječe na izgled savana. Savanska su drveta također sapotacea *Butyrospermum Parkii* Kotschy i *Tamarindus indica* L., a u nekim i palme rodova *Hyphaene* i *Borassus*.

Na visokim planinama pokazuje biljni pokrov velike razlike. Kao primjer visinskog rasezanja vegetacije tropske A. neka posluži Kilimandžaro. U bazalnom dijelu Kili-mandžara su savane, što i odgovara malenoj količini oborina (do 1000 mm). Taj pojas seže po prilici do visine od 1600 m. Više gore je gorski pojas, koji dopire do približno 3000 m. U tom pojasu su šume, koje se ne bi mogle nazvati izrazito tropskim. Ovdje imade doduše mnogo oborina (do 3000 mm), ali su razlike temperature prevelike, a napose su noći hladne (do 7° C). Floristička raznolikost tih šuma je velika. Povrh njih je oreofitski pojas s prostranim travnjacima (*Eragrostis olivacea* K. Schum., *Koeleria*, *Andropogon*, *Setaria* i druge trave). Veoma osebujan je pojas u visini od 3000 — 4000 m, gdje raste sredozemna crnica (*Erica arborea* L.) u primjercima, koji su i do 10 m vi-

ADENIUM SOCOTRANUM (Vegetationsbilder)

metara udaljena od afričkoga kopna. Za tu neznatnu udaljenost je procenat endemičnosti veoma velik. Međutim još je značajnije, da je na Sokotri čitav niz biljaka neobičnog izgleda. Već u pustom obalnom pojasu raste vrsta iz porodice zimzelena, *Socotora aphylla* Balf., koja izgleda poput kakve drvolike preslice. Još su neobičniji izgleda drveta *Dendrosicyos socotrana* Balf. (porodica bundeve), *Dorstenia gigas* Schweinf. (por. dudovi) i *Adenium socotranum* Vierh. (por. zimzeleni). Ta 3—6 m visoka drvca pokazuju veliki nerazmjer između velikog i zdepastog debla i neznatne krošnje. Kalahari ili točnije krajevi između pustinja Kalahari i Atlantskog oceana imaju također veoma velik postotak endemičnih vrsta, među kojima čitav niz sistematski veoma izoliranih endema neobičnog izgleda. Ovdje u pustinji raste i neobična gnetacea *Welwitschia mirabilis* Hook, (v.), po izgledu tako osobita, da ju je njezin obretnik držao za utvaru. Ne manje neobično izgleda pasifloracea *Echinothamus Pechuëlli* Engl., koja svojim sukulentnim bodljikavim stabljikama viri iz stijena. *Cissus Crameriana* Schinz (por. loze) sjeća na ona tri drvca sa Sokotre i raste 4 metra visoko. Veoma neobičan je i *Acanthosicyos horrida* Welw. (por. bundeve), koji viri iz pijeska bezlisnim

bodljikavim stabljikama. Za ove i još neke slične biljke tog područja tvrdi Steiner, da su u današnjem obliku terciarne starosti. Bogate su endemima i planine središnje A., pa i tamo imade posve neobičnih biljaka. Napose je vrijedno spomenuti kukmasto drveće *Senecio adnivalis* Stapf (= *S. Johnstonii* Oliver) iz por. glavočika i *Labelia Volken-sii* Engl. Afrički indoafricanum raspada se u više pokrajina. U vegetacijskom i gospodarskom pogledu ističu se vlažna i suha područja. U prvima pretežu šume, a u drugima savane i polupustinje.

Džungla ili tropska kišna šuma razvija se u krajevima s najviše oborina. Najljepše je razvijena oko Gvinejskog zaliva i porječja rijeka Nigera i Konga s njegovim pritocima. Sastav džungle je veoma raznoličan, te se u svom izgledu podudara sa džunglom u malesijakumu i u neutro-pisu. Floristički je afrička džungla od onih dviju siromašnija, a elementi, iz kojih je sastavljena, imadu većinom zapadnoafričko rasprostranjenje. Džungle sežu od Senegala do Angole, a u porječjima rijeka Konga i Nigera zalaze duboko u afričko kopno.

Afrička je džungla veoma obilna vrstama, pa je već s tog razloga teško dati kratak pregled njezina sastava. Drveta dosežu do 60 m visine. Šuma imade obično nekoliko slojeva. Drveće, koje čini džunglu, pripada veoma različitim porodicama. Ističu se poimence dudovi, *Anonaceae*, mimoze, *Caesalpinaceae*, lepirnjače, *Meliaceae*, *Burseraceae*, *Sterculiaceae*, *Guttiferae*, *Flacourtiaceae*, *Sapotaceae*, zimzeleni i ločike. U najgornjem sloju česti su rodovi

soki. Ovdje se pojavljuje i neobična biljka, koja podsjeća na juku. To je *Lobelia Deckenii* Hemsl. Još neobičniji je drvoliki *Senecio Johnstonii* Oliv, s razgrananim debлом i gustim ružicama listova. Na ostalim visokim brdima središnje A. rastu slični tipovi. Tako žive na Ruvenzoriju vrste *Senecio adnivalis* Stapf, i *Lobelia Stuhlmanii* Schweinf., a na Keniji opet nove, neobično značajne vrste istih rodova. Sve te neobične biljke dolaze u travnjacima u visini između 3000 i 4600 m. Kod 4600 m prestaje spomenuta drvolika crnica i vrste rodova *Lobelia* i *Senecio*, da ih zamijeni smilje (*Helichrysum*), koje dopire sve do pojasa snijega.

III. *Holarктиčno florno carstvo* (→ holarktis). Holarктиčnom flornom carstvu pripadaju u A. dvije regije: Palaeo-aridis, Mediterraneis i prelazno područje Makaronezije. Pa-laeoaridis i Mediterraneis dolaze iz van A., i to prvi u Aziji, a drugi u Evropi i Aziji.

Pflanzenwelt Afrikas, insbesondere seiner tropischen Gebiete, knj. IX, iz niza Engler & Prade, *Vegetation der Erde*, Leipzig I—II, 1908—W; M. Rikli, *Geographie der Pflanzen (Florenreiche)* u Handw. d. Naturwiss. IV., Jena 1913; J. Brunnthaler, *Vegetationsbilder aus Deutsch-Ustafrika: Regenwald von Usambara* u »Vegetationsbilder«, 11. red sv. 8, Jena 1914; E. Rubel, *Pflanzensozialitäten der Erde*, Bern 1930; C. E. B. Bremekamp, *Merkwürdige Sukkulenentypen aus dem nördlichen Transvaal* u »Vegetationsbilder«, 23. red sv. 3., Jena 1932; A. F. W. Schimper i F. C. Faber, *Pflanzengeographie*, Jena 1935. LP.

Afrička fauna se mnogo razlikuje od životinjskoj svijeta drugih kopna. Radi toga, a najviše po osobitom karakteru urođenih sisavaca, najveći je dio afričkog kopni odvojen u posebnu afričku ili etiopsku oblast sjevernog carstva, arktogeje. Samo u sjevernom dijelu A. poret Sredozemnog mora rasprostranjena je nekako do rakove obratnice najvećim dijelom fauna sredozemskog područja, mediterana, sjeverne oblasti, holarktika. Granično područje između te dvije različite faune pravi široki pustinjski pojas Sahare, gdje se, osobito na njezinu jugu, one djelomično miješaju.

U sjevernom dijelu A. do u Saharu, kao i na atlantskim otočjima, nalazimo mnogo evropskih životinja, osobito onih iz južne Evrope, ali je u ovo toplo umjereno podneblje naseljeno i nešto pravih afričkih, pa i indijskih životinja. Tako uz berberskog jelena (*Cervus elaphus bat-barus*), šarenog lopatara (*Dama dama*), etiopske koze, divlje svinje (*Sus scrofa baeticus*), lasice, medvjeda (*Ursus crowtheri*), zeca, pustinjskog skočimša (*Jaculus jaculus*), dikobraza, čaglja, dolaze ovdje i neke antilope, kao adaks antilopa (*Addax nasomaculatus*), sjeveroafrička kravlja antilopa (*Bubalis buselaphus*), gazele, grivasta ovca (*Ammo-tragus lervia*), cibetka (*Genetta genetta*), ihneumon (*Mungos ichneumon*), prugasta hijena, majmun bezrepi magot (*Simia inuus*), neke vjeverice, kao pozemna vjeverica (*Atlantoxerus*) i dr. Od velikih mačaka žive i u sredozemskom području gotovo istrijebljeni lav, koji se ističe u prekrasnom berberskom lavu (*Felis leo barbaricus*), i onda vrlo veliki leopard (*Felis pardus antiquorum*).

Od ptica ima u tom dijelu A. mnogo vodenih, tako čaplja — osobita je čaplja govedarica (*Bubulcus lucidus*) —, nesita, plamenaca, ibisa, onda supova, orlova, žura, ribolovaca (*Ceryle, Halcyon*), pećinskih jarebica (*Caccabii petrosa*), ružičastih čvrjljaka i t. d. Gmazovi su radi toplijeg podneblja znatno mnogobrojniji nego u Evropi, a k ovima se dakako pridružuju još i drugi, kao kameleoni, ma-caklini, agame — od njih se ističe bodljorepa agama (*Uromastix aegyptius*) —, onda pustinjski varan (*Varanus gri-seus*), berberski rovac (*Eumeces algeriensis*), valjkasti gušteri (*Chalcides*), pješčani gušter (*Psammadromus algerus*), zatim kolutičavi gušter (*Trogonophis wiegmanni*) i t. d. U sjevernom dijelu A. ima i mnogo otrovnih zmija, kao egi-

PALME ULJARICE (*Elaeis*) u BELGIJSKOM KONGU (*Orbis terrarum*)

1. *Palaeoaridis* dijeli u A. i zapadnoj Aziji palaeotropis od holarktisa. U mišljenju, da li palaeoaridis pripada palae-otropisu ili holarktisu, nisu svi istraživači složni. Palaeoaridis imade tri pokrajine: Sahara, Mezopotamsko-arapska pustinja i Iransko-sindska pustinja. Prva je vezana na A., druge dvije pripadaju Aziji. Ipak oni dijelovi A., koji se nalaze istočno od Nila, nalikuju već posve na mezopotamsko-arapsku pokrajinu. Saharska pokrajina seže čitavom širinom sjeverne A. od južnih obronaka Atlasa pa sve do od prilike 18° sjev. širine. Sahara je najvećim dijelom bez vegetacije. U preostalom dijelu je flora veoma siromašna i brojem individua i brojem vrsta. Sahara je ili klisurna (hamada) ili kamena (sferir) ili pješčana (areg). U sva tri tipa Sahare vegetacija je oskudna, dijelom i povremena, a izrazito pustinjska. Daleko bujnija je vegetacija u oazama. Karakterno drvo oaza je datulja (*Phoenix dactylifera* L.). U pješčanoj Sahari značajna je lepirnjača *Rétama Raetam* Webb, et Berth, i trava *Aristida pungens* Desf. U kamenoj Sahari čest je tako zvani pustinjski karfiol (*Anabasis are-tioides* Moq.). Uopće se u Sahari ističu s jedne strane biljke jastučastih oblika, a s druge strane znatan broj jednogodišnjih, koje se nakon kiše brzo razvijaju i donesu plod.

2. *Makaronesia*. Makaronezija zaprema otočje Madeira, Azore, Kanarsko i Kap-Verdsko. U suštini je flora tog otočja mediteranska, ali su zastupani i mnogi paleotropski elementi. U Makaroneziji imade mnogo endema, a baš ti pokazuju na srodstvo s holarktisom. Nesumnjivo je najbliže srodna Makaronezija sa Sredozemljem, ali je njezina flora jamačno ipak starija i uslijed dugotrajne izoliranosti osebujnija. Mnoge makaronezijske biljke pokazuju vezu sa srednjoevropskim tercijarom. Najbogatiju makaronezijsku floru imadu Kanarski otoci. Značajna je visinska raščlanje-nost makaronezijskih otoka. U najnižem pojasu nalazimo suptropsku afričku vegetaciju, povrh nje je mediteranski pojas šuma kanarskog lovora, a više gore su šume kanar-skog bora. Makaronezija se odlikuje značajnim biljkama, koje bitno utječu na izgled kraja. Takovo je znamenito zmajsko drvo (*Dracaena Draco* L.) i neobična, poput kakve kakteje razvijena kanarska mlječika (*Euphorbia canariensis* L.).

3. *Mediterraneis*. Sjeverni dijelovi Maroka, Alžira i Tunisa te dijelom obalne zone Libije i Egipta pripadaju sredozemnoj regiji. U nižim dijelovima pretežu šume alepskog bora (*Pinus halepensis* Mili.) i u krajnjem kutu značajna *Argania sideroxylo*n Roem. iz tropske porodice *Sapotaceae*. Više gore uspinju se šume crnike (*Quercus ilex* L.), hrasta plutnjaka (*Quercus suber* L.), da ga još više zamijene četinjari (*Cedrus atlantica* Manetti i *Abies numidica* De Lannoy), dok su najviši usponi Atlasa pokriveni stepskom vegetacijom. Spram ostalog Sredozemlja odlikuje se sje-vernoafrički dio vrlo velikim postotkom endemizma i većim flornim bogatstvom.

LIT.: A. Griesbach, *Vegetation der Erde*, Leipzig 1872; F. Wettstein, *Sokotra* u »Vegetationsbilder«, 3. red sv. 5., Jena 1906; W. Busse, *Deutsch-Ostafrika, Zentrales Steppengebiet* u »Vegetationsbildew, i red sv. 7., Jena 1907; R. Marloth, *Das Kapland*, 1908; A. Engler, Die

patska guja (*Naja haie*), rogata ridovka (*Cerastes cor-nutus*) i dr., pa uz kopnene maurske čančare i nekih vodenih kornjača. I neke afričke ribe (*Tilapia*) zašle su ovamo sve do ušća Nila. Poznata su golemo jata putničkih ša-šaka, kao marokanske (*Stauronotus maroccanus*), egipatske (*Schistocerca peregrina*) i dr., koje upustoše velike predjele.

Atlantska otočja, Kanarsko, Azorsko, Kapverdsko, Madeira imaju radi jače osamljenosti više urođenih životinja, pa one daju njihovu životinjskom svijetu posebnije obilježje.

Zatim ima u afričkoj oblasti veliko obilje zvijeri. Osim vrlo rasprostranjenih lavova u više odlika, leoparda, geparda, prugaste hijene, čaglja, love ovdje plijen pjegava hijena, prugasti tvor, serval, barski ris (*Lynx chaus*), brojne cibetke (*Viverrinae*, kao *Helogale*, *Nandinia*), mungi (kao *Crossarchus*), kune (*Poecilogale*, *Galeriscus*), velikouhi pas (*Otocyon megalotis*), hijenski pas (*Lycan pictus*) i dr. Posebno je zanimljiva cibetna hijena (*Proteles cristatus*), koja se uz strvinu hrani i termitima, pa joj je zubalo radi toga znatno zakržljalo. Onda ima tu i risova i vidra, a mjesto pravih jazavaca je daleko rasprostranjen dvobojni jazavac (*Mellivora ratele*).

U afričkoj fauni su značajni i neki majmuni, prije svega u prašumskom području veliki čovjekoliki majmuni gorila i čimpanza. Onda se ističu pavijani, kao dželada, grivasti, čakma, babuin, pa kratkorepi pavijani dril i mandril, onda mnogi zamorci, sakati majmuni (*Colobus*), mangapi i t. d. Još su značajniji polumajmuni, kojih ima na afričkom kopnu samo malo, jedino dva roda: galagiji (*Galago*) i poti (*Perodicticus*), ali su do osobitog izražaja došli na Madagaskaru.

Između vrlo mnogo glodavaca, koji su slični evropskim, izdvajaju se kao posebni afrički bodljavi miševi (*Acomys*), skočicez (*Pedates caffer*), neki zečevi, kao kapski zec (*Lepus capensis*), pečinski zec (*Lepus saxatilis*), trčimiševi (*Gerbillinae*), drvni miševi (*Dendromyinae*), čekinjavi štakor (*Thryonomys*), pečinski štakor (*Petromys*), velikouhi štakori (*Otomomyinae*), onda dugorepi dikobraz (*Atherura*), cekin jave vjeverice (*Xerus*), mnoge prave vjeverice, bod-ljorepe vjeverice (*Anomaloridae*) i među njima lepršava vjeverica (*Ildiurus*), više rodova sljepaša, osobito brzorovci (*Tachyoryctes*), pa zemljorovci (*Bathyergidae*), koji žive kao krtice, onda dikobrazi, skočimiši i t. d.

VELIKOUHI PAS (*Otocyon megalotis*)

Osobito prilagođeni i vrlo osiromašeni životinjski svijet živi južnije, u Sahari i u prelaznom stepskom području. Kako je Sahara postala pustinjom tek u novije vrijeme, iza ledenog doba, sačuvala se u njoj još i neke od prvobitnih životinja, koje su živjele na tom području. Tako dolaze usred pustare, gdje se nađe samo malo vode, i naše poznate žabe, zelena žaba i zelena gubavica, ribe mreine i neki puževi, a nađe se i krokodil. Prema samom tlu razlučen je pustinjski životinjski svijet, pa drugačiji živi po pjeskovitoj, a drugačiji opet po kamenitoj pustinji. Mnoge pustinjske životinje, i sisavci, i ptice, i gmazovi, kao i kukci imaju posve sličnu sivkastu i smeđastu boju tla, a mogu dobro podnositi sušu i jaku dnevnu žegu, kao i noćnu hladnoću. One su najviše, osobito u sjevernijem dijelu, eurazijske, a u južnijem ima i pravih afričkih.

U Sahari se, kao i na prijelazu pustinje u stepe, zadržavaju prema životnim uvjetima neke antilope, uz spomenute adaksi i kraljicu još i beisa (*Oryx beisa*), pa gazele. Uz običnu gazelu (*Gazella dor cas*) živi tu i bijela gazela (*Gazella leptoceros loderi*), koja je posebno prilagođena na sipko pješčano tlo te ima proširene papke, da ne propadne, kao na pr. sob radi snijega. Zatim se tu zadržavaju manje zvijeri, prugasta hijena, čagalj, gepard (*Acinonyx guttatus*), serval (*Felis serval*), pustinjski ris (*Lynx caracal*), pustinjska lisica (*Canis zerda*), cibetka, ihneumon, prugasti tvor (*Zorilla lybica*) i t. d. Mnogi maleni glodavci zakopani su u podzemnim stanicama, kao skočimiš, trčimiševi (*Merio-nes*, *Psammomys*, *Pachyromys*), a osobiti su gundi (*Cle-nodadyhs gundi*) i pečinski miš. Od kukcožderaca ističe se tu posebna rilasta rovkica (*Macrosclides rozeti*).

U pustinji se zadržavaju i mnogi supovi, orlovi, lunje i sokolovi, ima i nojeva, a mnoge su ptice također sure pustinjske boje. U pijesku su zakopani gušteri rovc, kao pustinjski gušter (*Scincus officinalis*), valjkasti gušter (*Chalcides ocellatus*) i drugi gušteri resatoprstaši (*Acan-thodadyhs*), pustinjski varan, neke agame, kao pustinjska agama (*Agama mutabilis*), bodljorepa agama, pustinjski trkač (*Eremias guttulata*) i dr. Od otrovnica je česta rogata ridovka. Još više ima značajnih pustinjskih beskrali-ješnjaka, osobito kukaca štipavaca, mračnica (*Solpugidae*), pa i puževa.

Sva ostala A. južno od Sahare s otočiima u Indijskom oceanu ima posebni životinjski svijet afričke oblasti. Taj je složen od samih starinskih životinja, koje nam predočuju davni životinjski svijet, kakav je bio u Evropi i južnoj Aziji za gornjeg miocena i donjeg pliocena. Podneblje u čitavom ovom životnom prostoru najvećim je dijelom vruće, a i oblik tla i raslinstvo je također u velikom prostanstvu jednolično. Na istočnom su dijelu silni travnjaci, savane, a na zapadnom pak goleme prašume. Zbog toga nema na velikim afričkim područjima znatnijih razlika u staništima, pa su mnoge životinje rasprostranjene gotovo čitavom oblasti i napučuju je u vrlo velikom broju.

Posebno obilježje daju afričkoj oblasti sisavci, a među njima se najviše ističu dvoparkari i kopitari, kojih ima u silnoj množini i velikim stadima. Tu su prije svega mnogobrojne antilope s oko 140 vrsta. Onda su osobito značajne afričke različite zebre, pa žirafe u više vrsta prema broju rogova i šarama, i starinski osebujni okapi (*Okapia john-stoni*) u Belgijskom Kongu, koji je poznat tek od početka ovog stoljeća, a isto tako i vodenkonji. Značajni su i afrički nosorošci, osobito gotovo istrijebljeni bijeli noso-rožac (*Cer at other ium simum*), kao i strašno prorijedejeni bivoli (*Bos caffer*) i dr.

Dok je mjesto ovaca i koza, značajnih u eurazijskom umjerenom području, rasprostranjeno A-om toliko antilopa, mjesto pravih svinja iz onog područja žive ovdje drugačije svinje, kao barske (*Potamochoerus*), bradavičave (*Phacochoerus*) i posebna starinska šumska svinja (*Hyl-choerus meinertzhageni*), koja je otkrivena u prašumama Konga još iza okapija, godine 1904. Značajne su životinje ove oblasti i afrički slon s više geografskih suvrstica i pečinari (*Prociavidae*), malene životinje naj srodni je kopitarima, koje su velike samo kao kunić. Oni žive po pećinama samo ovdje u A., a tek jedna vrsta dolazi i u Siriji.

KAPSKI PEČINAR (*Prociavia capensis*)

Među netopirima se ističu neki posebni letipci, i među njima noćni letipci (*Roussetus*), a među kukcoždercima četiri osobite porodice: rovkice vidrašice (*Potamogallidae*), ri-laste rovkice (*Macrosclides*) s vrlo dugačkim stražnjim nogama, zlatne krtine (*Chrysochloridae*) i čekinjasti ježežvi

(*Centetidae*), koji žive samo na Madagaskaru. Od drugih posebnih sisavaca dolaze u afričkoj fauni i neki ljuskavci (*Manis*), a od svih se odvajaju svojom osebnosti čjevo-zupci s jedinom porodicom termitoždera (*Orycteropus*), koji su posve značajne afričke životinje.

Ptice, koje mogu letjeti na sve strane, ne daju afričkoj oblasti tako izrazit karakter kao sisavci. Ali unatoč toga ima dakako i među njima dosta posebnih afričkih ptica. Općenito su poznati joj i pepeljasta papiga ili jako. Vrlo su značajne pletilje (*Ploceidae*), koje imaju često vrlo žive boje, onda morske kokoške (*Numididae*) i t. d.

Ali ovaj vrlo šaroliki afrički ptičji svijet još periodički znatno izmijene svake godine evropske selice, koje ovamo dolete na zimovanje, jer najveći dio naših selica zimuje u A. Ovamo dolaze ili zapadnim putem duž Pirenejskog poluotoka ili još više istočnim putem duž zapadne Azije i toka Nila. Mnoge selice ne zalaze duboko u A. nego zimuju uz rubove kopna nedaleko mora, ali znatan broj zađe i daleko u unutrašnjost kopna, a rode dopru pače i do južne A.

Još su manje od ptica značajni gmazovi u afričkoj fauni. Od njih su na daleko rasprostranjeni krokodili, veliki varani, agame, macaklini, kameleoni, gušteri pasanci (*Zonuridae*), zatim neki kolutičavi gušteri (*Amphisbaenidae*), pa od zmija velike neotrovnice, kao pečinska pedičavica (*Python sebae*) i krasna kraljevska pedičavica (*Python regius*), pa neke otrovnice, ljutice (*Viperidae*) i otrovni guževi (*Elapidae*), osobito u pustarama, kao egipatska guja, rogata ridovka i siktavica (*Bitis arietans*). Radi velikih sušnih prostora ima u afričkoj oblasti manje vodozemaca. Dosta ima pravih žaba i osobito gubavica. Kao posebne afričke se ističu pandžašice (*Xenopodidae*) i slične *Hymeno-chirus*), onda dlakave žabe (*Astylosternus*), drvene žabe (*Chiromantis*), gatalinkama slične *Hylambates* i t. d. Dosta ima ovdje i beznožaca rijača (*Coeciliidae*), a nema nijednog repaša, kao ni pravih gatalinka.

U afričkim vodama ima mnogo riba, najviše šaranka, osobito mrena, zatim somova, a posebne su afričke *Ci-chlidae*, električne *Mormyridae*, munjeviti som (*Malapte-rurus*), afrička dvodihalica (*Protopterus annectens*), kojima ima sličnih u Australiji i Južnoj Americi. Kad vode presuše, zakopa se ta riba u mulj i u ljetnom snu preživi sušno doba. Posve osobite ribe dolaze u jezeru Tanganyika, i ⁴/₅ tih riba ne mogu se naći nigdje drugdje. Ali u tom jezeru ima kraj nekih posebnih rakova i mnogo osobitih starinskih puževa, kojima su slični samo okamenjeni ostaci iz srednje i donje krede u Evropi.

Dakako da i među svim ostalim životinjama ima dosta takvih, koje daju životinjskom svijetu afričke oblasti poseban izražaj. Kako je u gotovo čitavoj A. vruće podneblje, tu su u velikom broju i raznolikosti razvijeni bezbrojni kukci, pa se mnogi leptiri i kornjaši odlikuju veličinom i sjajnim bojama. Od kornjaša je najpoznatiji najveći kornjaš starog svijeta goujat (*Goliathus druryi*), a mnogo ima i njegovih srodnika zlatnih mara, kao i strizi-buba, krasnika i crnokrilaca. Zatim ima mnogo opnokrilaca, osobito osa i mravi. Poseban pak izraz daju afričkoj krajini svojim gradnjama termiti. Mnogo ima tu i ravnokri-laca. Među njima su osobito škodljive putničke šaške, koje lete u golemim jatima i opustoše čitave pokrajine. Uz vode ima mnogo komaraca (t. zv. moskiti), a od drugih dvokrilaca treba spomenuti zloglasne zajedavke ili tsetse muhe (*Glossina*). Svojim ubodom prenose one u krv sićušne pražive vrtuljke (*Trypanosoma*), koji kod čovjeka uzrokuju tešku bolest spavanja, a kod goveda, konja i druge stoke strašnu pošast naganu. I u A. ima velikih št-pavaca i stonoga, a u slatkim vodama rakovnica. I među slatkovodnim puževima ima posebnih, kao kuglaša (*Am-pullarius*, *Lanistes*), kao i među školjkama (*Egeria*, *Aethe-ria*, *Mutela* i t. d.). Inače se od mekušaca najviše ističu kopneni puževi ahatine ne samo po tome, što su najviše rasprostranjeni, nego i radi toga, što su to najveći kopneni puževi. Njihova je kućica velika do 20 cm, a jaja dosegnu veličinu golubinih. Od grabljivih plućnjaka (*Apera*) dolaze *Tayloria*, *Gonaxis*, *Edentulina*, *Gulella* i dr. Među crvima su značajni *Eudrilidi* i kopnene pijavice.

Premda su životne prilike u afričkoj oblasti na daleko jednolične, ipak se na samom kopnu mogu odlučiti prema karakteru staništa tri donekle različita područja: zapadno-afričko područje tropskih prašuma, istočnoafričko područje otvorenih travnjaka, savana, s grmljem i pojedinačnim skupinama drveća, i sušno južnoafričko područje. Znatno

je više različito četvrto otočno područje Madagaskara s velikim šumama, kao i okolnih otočja Komora, Maska-rena, Seychella, Amiranta i t. d. To madagaskarsko područje smatraju neki radi posebnog i egzotičnog životinjskog svijeta i posebnom oblasti.

U zapadnoafričkom području, koje je razmjerno dosta slabo napučeno, ističu se među značajnijim životinjama osobito čovjekoliki majmuni gorila i čimpanza, onda mandril, od polumajmuna pot, pa zatim okapi, lepršava bodljorepa vjeverica, veliki čekinjasti štakor, rojka vidra-šica, vodeni patuljasti moškavac (*Hyemoschus aquaticus*), patuljasta antilopa, šumska svinja, okruglouhi afrički slon, vodenkonj — od kojeg ima u Liberiji i posebni patuljasti vodenkonj (*Choeropsis liberiensis*), poznat tek malo dulje od okapija —, onda veliki ljuskavac (*Manis gigantea*) i t. d. U ušćima velikih rijeka, pa i u Čadskom jezeru živi neobično veliki sisavac sirena afrički lamantin (*Trichechus senegalensis*), oblikom sličan kitovima, a najrodniji kopitarima. Od ptica su značajne pepeljasta papiga, banašice, pletilje, ribolovci, zatim ima uz 18 posebnih rodova gmazova krokodila, kornjača, pedičavica i t. d., pa onda kornjaš golijat.

U istočnoafričkom području živi najveći dio značajnih afričkih životinja. Tu dolaze velika stada dvopapara i kopitara, antilopa, žirafa, zebra, divljih magaraca, ima noso-rožaca, nojeva. Dakako da tu nalaze obilan plijen mnoge zvijeri. Od drugih su tu sisavaca neke posebne rilaste rovkve, kesni miševi (*Eosacomys* i si.), varljivi štakor (*Pectinator*), brzorovci, ljuskavci, termitožderci i t. d. Na pojedinim visokim brdima dolazi i osiromašena visoko-gorska fauna, koja je osobito izražena u Abesiniji. Uz obale Indijskog oceana i Crvenog

mora žive također sirene, i to moronji: indijski (*Dugong dugon*) i crvenomorski (*Dugong hemprichi*). U području gornjeg Nila ima mnogo vodenih ptica, među kojima se ističe krupnokljuna čapla.

U južnoafričkom području dolaze uz obične afričke životinje i neke druge posebne starinskog izražaja, a u pustinji Kalahari i pustinske. Uz ostale antilope žive tu i poskočljiva, vijoroga, eland, šašna, kraljva antilopa i dr. Od zvijeri dolaze cibetna hijena, hijenski pas, velikouhi pas i neke cibetke, a nema lava, kao ni slona. Od malenih sisavaca živi samo u tom području 18 posebnih rodova, tako od glodavaca mnogi miševi, skočjec, kapski zec, kapski kunčić (*Oryctolagus crassicaudatus*), zemljorovac, pa od kukcoždera zlatne krtine, rilaste rovkve te posebne hrpe sisavaca pećinari i termitožderci. I ptica ima također ovdje posebnih, često i krasnih boja, kao neke pletilje, rajske udovice (*Steganura*), zatim šareni golub (*Vinago la-landei*), neke ševke, šljuke i t. d., a dolazi i noj. Između 14 posebnih rodova gmazova 10 su gušteri, a i od vodozemaca postoje 4 posebna roda. Među kukcima su ovdje vrlo česti termiti i golema jata putničkih šaška (*Pachyulus migratorioides*).

Golemo bogatstvo afričke oblasti na velikim sisavcima su evropski naseljenici i lovci gotovo posve upropastili. Silno su prorijedjena nebrojena stada antilopa, gazela, zebra, slonova, jedva da još ima bivola, žirafa, nosorožaca, osobito bijelih, a zebre kvage (*Equus quagga*) i modru konjsku antilopu (*Hippotragus leucophaeus*) uopće su istrijebili. Time su strašno narušili sklad afričke prirode, jer su onemogućili život i tolikim drugim životinjama, pa su na dalekim prostorima upropastili životinjski svijet A. Da se u zadnji čas sačuva, što se još može sačuvati od tog posebnog afričkog životinjstva, propisani su vrlo strogi lovni zakoni i zaključene konvencije za zaštitu afričke prirode, a na više mjesta su određeni i posebni zaštitni krajevi za čuvanje ovih životinja i afričke prirode, tako Al-bertov narodni park u Belgijskom Kongu, Kriigerov narodni park u Transvalu, Drukensberški narodni park u Natalu i t. d., a u različitim afričkim pokrajinama određeni su veliki rezervati za divljač.

Svakako je zanimljivo, da od tolikih dvopapara i kopitara, koji su drugdje dali najvažnije domaće životinje, nisu mogli u A. ni jednog pripitomiti, pa ni slona ni zebra.

Konačno je četvrto, madagaskarsko područje već samim svojim otočnim položajem izdvojeno iz ove oblasti, te se po karakteru svoje odijeljenosti može usporediti s australskim carstvom rasprostranjenosti životinja. Premda je u blizini A., ipak nema ni najobičnijih i najznačajnijih afričkih sisavaca i ptica. Od sisavaca nema majmuna, lava, leoparda, hijena, antilopa, zebra, žirafa, slonova, nosorožaca, dikobrazu, vjeverica i drugih glodavaca, jezeva, ljuskavaca

i termitožderaca. Od 28 rodova sisavaca na Madagaskaru žive samo 3 i na afričkom kopnu, a i ti su tek naknadno došli ovamo. Posebno se ovdje ističu polumajmuni i kukco-žderci.

Polumajmuni daju osobitu oznaku životinjstvu mada-gaskarskog područja. Tu živi najpretežniji dio tih posebnih životinja na Zemlji uopće, pa s nekih 50 vrsta daju gotovo polovinu svih sisavaca, koji napuštaju to područje. Oni su posebno prilagođeni na vrlo različite životne uslove, pa radi toga ima među njima posve različitih oblika, slično kao kod australskih tobočara. Između mnogih se ističu patuljasti makiji (*Microcebidae*), pravi makiji (*Lemurinae*), najveći polumajmuni indriji (*Indrididae*), onda sifake (*Pro-pithecus*), mačji makiji (*Cheirogallus*), pa prstaši (*Dauben-toniidae*), koji imaju zubalo slično glodavcima i t. d. K polumajmunima se pridružuju i posebni kukcožderci čekinjasti ježevi (*Centetes*, *Ericulus*, *Microgale* i drj. pa osebujni starinski miševi, kao otočni miševi (*Nesomyinae*), nosati štakori (*Rhynchomyinae*) i neki mungi (kao *Euple-res*, *Galidia*, *Hemigalidia*), pa cibetke. Njima je srodna i najveća madagaskarska zvijer, vrlo osebujna cibetna mačka ili fosa (*Cryptoprocta ferax*). Od netopira leti ovdje i pravi letipis (*Pteropus*), kojih nema na afričkom kopnu, ali su vrlo rasprostranjeni u indijskoj oblasti, pa tako zalaze ovamo i indijski sisavci. Za zaštitu i održavanje tog jedinstvenog životinjskog svijeta, osobito polumajmuna, određeno je na Madagaskaru na različitim staništima 10 prirodnih rezervata.

I kod ptica nema ovdje također mnogih, koje su značajne za afričku oblast, a namjesto njih dolazi mnogo drugih osebujnih ptica, tako da se samo 12 rodova kopnenih ptica podudara s onima na afričkom kopnu, a čitavih 100 rodova živi samo u madagaskarskom području, kojima se pridružuju još i izrazito indijske, kao na pr. plemenite papige (*Palaeornis*). Značajne su tu ptice vikačice uhoraste pite (*Philepittidae*), neke kokoške (*Mesoenas variegata*), pjevica (*Eurycerotidae*, *Artamia*), neki svračci (*Vanga*), kričalice (*Cona*), smrdovranke kuroli (*Leptosomus*), crna papiga (*Coracopsis vaza*) i t. d. Afričkih daleko rasprostranjenih ptica, kao pepeljastih papiga, sjevovitih čaplja, morskih kokoška ima ovdje vrlo malo, a mnogih značajnih ni nema, kao kljunorožaca, bananašica, mišjakinja, drvnih pupavaca, supova, mednih kukavička, bradašica, droplja, djetlova i t. d.

Posve pak posebne bile su u ovom području neke velike ptice, koje su izumrle u povijesno doba. Na samom Madagaskaru bila je to nebično velika golemašica (*Aepyornis maximus*), visoka do 5 metara, koja je bila slična nojevima, ali nije bila nimalo srodna s afričkim noj em. Ta je ptica bila tri puta veća od njega, a njezina jaja, velika 34 cm, zapremaju preko 8 litara, t. j. oko 150 kokoških. Na Maska-renima su opet živjele ptice srodne s golubovima dodovke (*Dididae*), koje su bile velike poput purana, i to tun java dodovka (*Didus ineptus*), koja je živjela na Mauritiusu još oko 1680 godine, i burbonska dodovka (*Didus borbonicus*) na Réunionu, te samotarka (*Pezophaps solitarius*) na otoku Rodriguez, koja je izumrla koncem 18. st.

Na istim Maskarenima bilo je nekada i vrlo mnogo kopnenih gorostasnih kornjača (*Testudo gigantea*), koje su sada sačuvane samo u malenom broju na Seychellima i Aldabri kao dragocjeni prirodni spomenici. Inače ima kraj nešto drugih kornjača (*Podocnemis*, *Pelomedusa*, *Sterno-thaerus*) od gmazova u madagaskarskom području mnogo kameleona, macaklina, onda legvana (*Hoplurus*, *Chalaro-don*), guštera rovacca, guštera pasanaca, pravih kržljonoška (*Boinae*), kao madagaskarske kržljonoške (*Boa madagas-cariensis*), i drugih neotrovnih zmija, onda zmija sljepa-rica (*Typhlops*), a nema otrovnica ni pedičavica. Dok su ovdje gmazovi pomiješani afrički i južnoamerički, vodozemci su južnoamerički i indijski, pa se među žabama ističu letižabe (*Rhacophorus*), krošnjarice (*Dendrobates*), pa *Discophidae*, *Mentella* i t. d., a nema značajnih afričkih pandžašica. Ribe su opet pomiješane afričke, indijske i južnoameričke. Najviše ima *Cichlida*, onda somova, zuba-tih šarančića (*Cyprinodontidae*), a svi beskralješnjaci su više indijski nego afrički i još pomiješani s južnoameričkim i australskim.

Od mekušaca ima vrlo mnogo puževa, a od njih je gotovo polovina kopnenih poklopnika (*Operculata*). Osim njih ima vrlo mnogo grabljivih puževa plućnjaka (*Streptaxacea* kao *Priodiscus*, *Gibbus*, *Impeturbatia*, *Ptychotrema*, *Acanthennea*, *Elma*), pa velikih zavojnjaka (*Helicidae* kao *Helicophanta*, *Acavus*, *Stylodon*, *Ampelita*, onda *Cla-vator*) i t. d. Kukci imaju najmanje sličnosti s afričkim, a od gujavica se ističu posebne madagaskarske *Kynotus*.

Velike razlike prema afričkom životinjskom svijetu, a sličnosti s ostalim susjednim oblastima i carstvima, osobito kod starinskih gmazova, žaba, riba, mekušaca i raka s južnoameričkim, pokazuju, ne samo da se je madagas-karsko područje već davno odcijepilo od afričkog kopna (u miocenu), nego da ono mora biti rastepeni ostatak golemog starinskog južnog kopna Gondwane iz paleozojskog doba, kojem je pripadalo sve do jure. Ostaci tog gond-vanskog kopna su kao t. zv. Lemurija podržavali još neko vrijeme vezu s Indijom, ali i ona je također propala, pa je madagaskarsko područje od kraja krede odijeljeno i od Indije.

Usljed velike odijeljenosti sačuvao se je na tom dijelu Zemlje posve starinski životinjski svijet, među nižim životinjama gondvanski, kakav dolazi i u Južnoj Americi i Australiji, onda ponešto indijski, a među sisavcima afrički. Starinski afrički sisavci, koji su prije prešli u ovo područje, razvijali su se nakon odcijepjenja dalje posebno, slično kao u Australiji, dok su ih na afričkom kopnu istisnuli na prednji doseljenici (majmuni, antilope, žirafe, vodenkonji, nosorošci, slonovi), koji su u pliocenu dolazili iz Indije preko kopnenog spoja s Azijom. Oni su bili sposobniji za život od starinskih urođenih životinja, pa su se u novom prebivalištu razbujali u bogati i različiti sadašnji živo

tinjski svijet -afričke oblasti, a u svojoj postojbini su ne stali. U ono je doba bila A. povezana i s Evropom, pa je tako njezin sjeverni dio naseljen životinjama iz sjeverne oblasti, a Sahara je zadržala njihovo dalje rasprostranjanje u Afriku.

Stanovništvo. Prema iskopinama je u cijeloj A. bilo ljudi već u diluvijalno doba. Danas ima 151,660.000 stan., 7-20/o čovječanstva, prosječno 4*8 na km². Najgušće su na seljeni oni krajevi, koji su zgodni za poljodjelstvo i otvoreni promet. Plodne su oaze gusto naseljene. Najveća je oaza Nilova, gdje na 31.600 km² živi 1-4 mil., na km² do 440 stan. Gusto je naseljena i gornja dolina Nigera, za padna i sjeverozapadna obala Viktorija jezera, oko Rta Dobre Nade i istočni Madagaskar.

Rasno se Afričani mogu dijeliti u ove skupine: crnačku rasu (s dva ogranka: Bantu-ogranak i sudanski), hamitsku granu prednjeazijske (»semitske«) rase i pi-gmejsku rasu centralno-afričkih patuljastih stanovnika i Bušmana. Na 5 A. u nekih plemena ima komponenta bijele (evropske) rase, osobito u nekih Berbera, na Madagaskaru malajskih, a uz istočne obale ima komponenta azijskih rasnih tipova (Arapa, Indijaca, Perzijanaca, koji su dospjeli onamo ekspanzijom tih naroda.) ** Crnci, Pigmjeji, Hamiti,

(foto i>=zanto)

razlučivati ove EGIPCANKE SA SUDOVIMA ZA VODU

Rase.

Etnografski se mogu u

A. r * skupine:

1. Pigmjejska u ekvatorskoj A., uglavnom u Kongu, i bu-šmanska na J. A. To su sve lovci i sabirači, okupljeni u manjim nomadskim skupinama od nekoliko obitelji, bez uže plemenske veze; kulturnih dobara ima razmjerno malo, premda ih ima pažnje vrijednih. Dok je s jedne strane kod njih izvorno vrlo značajan nedostatak na pr. lončarstva, obradbe kovine, pređenja, tkanja i dr., s druge strane svi poznaju luk i strelicu, vještaci su u lovu različnim metodama: pojedinačno hajkama, maskiranjem; dok su umjetničke tvorbe (na pr. glazbene) razvite slabo, razmjerno je bila razvita samo jedna vrsta (figurama umjetnost u Bušmana); u religiji pored mnogo elemenata manizma, vrlo razvite magije, pa demonizma i animizma utvrđena je vrsta priprostoga iskonskog monoteizma te primicijске žrtve. Ipak

je duhovni svijet ovih primitivaca A. razmjerno bogatiji nego materijalna kultura, a i socijalno-pravne tradicije.

2. Crnačka (Bantu i sudanska s ograncima u kulturnim mješavinama, tako kod Nilota). Materijalna je kultura znatno obilnija, pače u mnogočemu dotjerana. Sve su to plemena sjedišta, bave se kulturom bilja s pomoću motike (motična kultura), nešto i gojenjem stoke (sporedno), lovom i ribarstvom. Tehnologija je već vrlo razvita: lončarstvo, tkanje, metalurgija, osobito značajna kovačija; proizvodnja (i spremanje) hrane, materije za odjeću, alko holnih pića, sajmovi i razvito trgovanje uz upotrebu određenih međuplemenskih jezika, novčana sredstva i razgranjan transport dobara. Stanovi su solidno građeni,

različnih vrsta, oblika i grade. Oružje im je mnogovrsno (koplje, luk i štit). Umjetničke su tvorbe dijelom visoko razvite, likovne u vezi s razvatom tehnologijom (drvorezbarije, rezbarije od slonove kosti i dr.), muzičke i koreografske u vezi s obredima, kojih ima veoma mnogo. Religija se kreće osobito u demo-nizmu, dijelom i fetišizmu ""(u pravom smislu, ->■ fetišizam), kult pokojnika veoma je mnogovrstan u izražajima. U socijalnoj strukturi zapažaju se matrijarhatske kao i

„DMT... cit'DAWMnM patrijarhatske komponente, a zna-
CRNICAKSUKRAŠENOM čajno je ^ ^ u O'voji Er...
načkoj skupini institucija poglavica.

Stvaranje i propadanje većih i manjih državnih tvorba također je značajka cijele ove skupine.

3. Hamitska je u mnogočemu kulturno srodna pređašnjoj, ali ima i osnovnih razlika: pokazuje izvorno pretegu stočarstva (osobito govedarstva), stoga je u nje življa pokretnost manjih i većih skupina, ratobornost i razvito ratništvo, mnogovrsna upotreba kože, stoka kao izraz bogatstva i kao platežno sredstvo. U pojedinim krajevima A. i ova je skupina diferencirana prema sredini, u kojoj se nalazi, i prema miješanju s ostalim etničkim i kulturnim skupinama. Na 5 je osobito izrazita u pustinjskom pojasu s nekim posebnostima (čador, gojenje deva i dr.).

^ Osim krajeva, gdje su ovi kulturni tipovi manje više čisti, izvorni, oni se miješaju na velikim prostorima A, napose na / hamitska kultura s crnačkom istočnih Bantu, na 5 u Sudanu sa sudansko-crnačkom, s jakim utjecajima arapske kulture i drugima iz bližeg Orijenta, pa i iz Evrope. Utjecaji evropske civilizacije dosta su vidni i traju već niz vjekova, napose na čitavoj periferiji A., a na istočnoj periferiji još i indijsko-perzijsko-arapski pa (na Madagaskaru) malajski. Nije od toga ostala pošteđena ni unutrašnjost, dakako u prvom redu u materijalnoj kulturi (evropski katuni i slične tkanine za odjeću, nakit od svakojakih šarenih ili blistavih evropskih predmeta, lima, staklenih zmaza; kišobrani i šeširi i uopće evropski tip odijevanja; noževi, drugi pribor i t. d.).

Osim spomenutih glavnih

i većih kulturnih skupina ima u A. još više manjih s posebnim značajkama, tako naročito kultura nilotska, plemena oko gornjeg Nila (oni su stočari i donekle ratari, s nekim elementarnim oblicima oružja, kao što je štit za pariranje i srpasta kijača / bumerang], bave se lovom na potočne konje — inače ima u njih mnogo srodnosti s Hamitima). Živo se na-pokon odvajaju kulturne pokrajine i plemena 5 i / A., u prvom redu stara i suvremena kultura Egipta i njegova susjedstva, sve uz sjeverni rub A. do Atlantika, a prema J do Abesinije i Somalije. Tu je kulturni sinkretizam jači nego igdje u A., pri čemu jaku komponentu čine kulturna dobra Mediterana kao davnoga područja kulturne ekspanzije (na pr. građenje kamenih kuća, oranje priprostim ralima, kultura nekih biljaka, koje se drugdje u A. ne goje, magarac, maz-ga i konj uz ostalu sto-

SS S'n 'n'nr'n DJEVOJKA IZ PLEMENA JETSANG U
KAMERUNU

(*orbis terrarum*)

vezi svojevrsna seljačka kultura Felaha i njima srodnih elemenata i t. d.), a s druge strane od velikog su utjecaja mnoga unesena kulturna dobra iz susjedne Azije, u prvom redu posredovanjem Arapa i Židova, pa se može govoriti o »arapsko-židovskim« komponentama (različni dotjeraniji zanati, metalurgija, lončar-stvo, preradba i ukrašavanje kože, neki muzički instrumenti, pjevanje i plesovi, nakiti i odjevni oblici, upotreba tipičnih amuleta — i bez obzira na sam islam, koji se u pratnji toga kulturnoga strujanja s / ovamo širi i daje I obilježje).

Po starini i slijedu dadu se temeljne kulture A. poredati ovako: pigmejsko-bušmanska kao ostaci kulture prastanovnika A., mladi je kompleks crnačkih kultura (vjerojatno seobom dospio u A., makar i u vrlo davno doba), još mladi hamitski (koji se razlijeva sa / prema Z i / kontinenta sve do Kafra i Hotentota) i napokon još mladi utjecaji arapski, židovski i drugi iz susjedne Azije, odnosno malajski (otprilike u 6. st. pos. Kr.) na Madagaskaru. * Bantu, Crnci, Hamiti, Niloti, Hotentoti, Pigmeji, Bušmani, Berberi.

LIT.: E. Eickstedt, *Rassenkunde und Rassengeschichte der Mensch-*

Foto ENIT

STANOVNIK S RIJEKE ER ER U ABESINIJU
Frobenius, *Atlas africanus*, München 1931; L.

Frobenius,
Das unbekannte Afrika, München 1923; H. Baumann, *Afrikanisches Ge-
werbe* (u H. Bossert, *Geschichte des Kunstgewerbes*, Berlin-Bec-Zü-
rich 1929, 2. sv.).

M. G.-i

Iseljeništvu. Afrika imade ukupno oko 8 hiljada hrvatskih, srpskih i slovenskih iseljenika. Najviše imade među njima Hrvata (oko 5000), koji žive u Južnoj Afričkoj Uniji i u obadvije Rodezije, poglavito u Johannesburgu i Pretoriji brojem oko 2000, u Egiptu 2000, u Alžiru i Tunisu oko 200 i t. d.

Ima hrvatskih naselja, koja su stara više od 100 godina, naročito u Aleksandriji, kamo su plovili naši morari i tamo se zadržavali na radu, osobito u vrijeme gradnje Sueskog kanala.

M. B.

i t. d. dobro razvili. U sjevernoj A. bila je prije Arapa bizantska i kršćanska kultura, kojoj ima tragova i u Sudanu. Oko Timbuktu naišlo se na tragove atlantske kulture (tkalačka tehnika, brončano lijevanje i t. d.). Sve je to poništio islam. Abesinci se kao kršćani pribrajaju sjeverno-afričkoj kulturi, premda zemlju obrađuju drvenim ralom starih Egipćana. U Nigeriji je pretežno evropska civilizacija.

A. M. S.

PRIJEVOZ ZAROBLJENIKA (Egipatski reljef iz Nubije) (*Orbis terrarum*)

Kultura. A. je imala svoje kameno doba, kako se vidi iz predmeta toga doba; izrađivali su ih precizno Bušmani. Našlo se urezanih i fresko slikanja. Kultura je današnjih crnaca još uvijek primitivna. Izrađuju lončarsku posudu, lule od zemlje slikovitih oblika i dr. Iz drveta izrađuju štitove, bubnjeve, glazbala, maske i t. d. Bave se taljenjem željeza. Oružje im je koplje, štit i luk sa strelicom. U istočnoj A. upotrebljavaju se bodeži, mačevi, koplja, strijele i plosnati drveni buzdovani za bacanje (bumerang). Štitovi su od bivolje i krokodilske kože. Od drveta su još kipovi idola i fetiša, životinja, posude, stolice, često sa šarama. Odjeća je crnaca pretežno tek najnužnije pokrivalo oko pojasa, a danas djelomično i evropsko rublje.

Nomadski plemena žive u sušnim područjima. U kišovitim i gusto naseljenim i tropskim područjima obrađuju se motikom, a ralo nije poznato; sije se proso, kukuruz i sočivo. U šumskim područjima nisu povoljne prilike za krupnu stoku radi pošasti, zato se drže koze, svinje, kokoši i psi. U njima se potreboće namiruju od drveta; ono im daje koru, lišće i vlakna za odjeću, a i kuće su im od drveta. Prašume su utočište potisnutim plemenima, kao patuljcima i drugima. U savanama i stepama uspijeva krupno stočarstvo. Od goveda se upotrebljuje mlijeko za hranu, koža za obuću, odjeću i štitove, a meso se malo jede. Za stanove u tropskoj A. služe okrugle kolibe s ču-njastim krovom od šasa, zatim kolibe od granja i lišća (patuljcima), kolibe na četiri ugla i sa sedlastim krovom (u Istočnoj A. i Kongu). Ima koliba pletenih kao košnice, a i od drvene grade, omazanih blatom i sa širokim krovom od lišća ili vlatova. U prašumama ima kuća na četiri ugla i sa zabatom. U tropskoj A. su krovovi pretežno šiljastih oblika radi kiša. Neki urođenici nomadi u travnim područjima žive u šatorima.

U Južnoj A. su tropskoga karaktera samo obalske nizine južno od Kunene do Limpopo. Visoka svježa unutrašnjost zgodna je za stočarstvo, te su Bečuani, Kafri, Amakosa i Zulu stočari. Zulu su se u 19. st. osilili, držali robove za obrađivanje polja, a sami ratovali. Bušmani su se povukli u suhu Kalahari, gdje žive kao lovci i sabirači. Na suhim zapadnim visoravnima žive Hereri i Hotentoti, nomadski-rani stočari.

Crna se rasa od svih najbolje privikla tropskom pojasu, u njem stalno živi, radi i brojno se množi, što druge ne mogu. Ona je snažna i zdrava rasa i ne opada radi degeneracije, nego djelomično radi međusobna zatiranja, pošasti, gladi, pomora djece i t. d. U novo joj doba vrlo škodi alkohol. Najčišći su crnci na obali Gornje Guineje. Oni su za napredak A. nenaknadivi.

O općenoj se duševnoj sposobnosti crnaca ne može dati opći pregled, jer se vrlo razlikuju. Crnci među tropima lijevi su, na visoravnima radljivi poljodjelci (Basuto u Južnoj A.), a u Sudanu i Južnoj A. podigli su pače jake organizacije. Bili su doduše bezobzirni autokrati, ali su uveli red i sigurnost. Crncima se pripisuje iznalazak upotrebe željeza i t. d., a i religiozne predodžbe ni jesu im tako primitivne, kako se naoko pričinjaju. Ipak se ne može reći, da su postigli višu kulturu, pače su se redovno vraćali u primitivno stanje, kad su ih bijeli vodiči napustili. Općenito se drži, da im je potrebno vodstvo bijele rase.

Razvoj je afričke kulture usko vezan s pridošlicama i njihovim kulturama. Arapi su utjecali na Sjevernu A., Saharu i Sudan, tako da su Hamiti preuzeli islam, arapsku kulturu i jezik, ali se krvno nijesu miješali. Na Tell-Atlas, Barku, Atlasko primorje utjecala je mediteranska kultura, koja ih je naučila poljodjelstvu i vrtlarstvu, zato Berberi siju pšenicu, raž, sade južno voće, goje uljeno drveće i vinograde. Gradovi su ovdje obilježeni mediteranskom i arapskom kulturom. Na nomade u Sahari i pustinjama nije utjecala mediteranska kultura, njima je deva i ovca jedino blago, a karavane saobraćajno sredstvo. U oazama se obrađuje natapljanjem i spravama starih Egipćana. U pustinji se nije razvila materijalna kultura, ali su se duševne sposobnosti kao opreznost, razumnost, opažanje

ADUA, Zidne slikarije u Spasiteljevoj crkvi (*Orbis terrarum*)

Posjedi. Evropljana ima oko 3.000.000. Oni iščekavaju prema urođenimcima, koji su i u miješanim krajevima u većini. Sva je A. osim Egipta i Liberije u evropskom posjedu. Još prije 50 g. bila je A. bijelaj rasi slabo po-

KUĆE KOD BANFORE NA OBALI SLONOVE KOSTI

znat kontinent; znalo se samo za Sjevernu A., koloniziranu od Grka i priključenu Rimskom carstvu. Dalje na jug sprečavala je put evropskoj kulturi velika Sahara, koja dijeli sjevernu A. od ostale, a prodiranje u unutrašnjost s morske strane otežavao je karakter obala i rijeka. Prvi su se Evropljani naselili 1651 u klimatski zdravom kraju Capetowna i odanle prodirali u unutrašnjost. G. 1834 naselili su se nizozemski poljodjelci Buri oko rijeke Oranje i utemeljili države Transvaal i Oranje. Otvorenje Sueskog kanala 1869, Stanleyevo otkriće unutrašnjosti tropske A. i Konga 1876 te otkriće bogatih zlatnih poljana u Transvaalu 1886 potaklo je evropske velevlasti na osnivanje kolonija. Za 50 godina došla je malone sva A. u vlast Engleza, Francuza, Nijemaca, Portugalaca, Talijana, Španjolaca, Turaka i Belgijanaca. A. kao evropsko kolonijalno područje daje materi-zemlji sirovine, biljke za hranu i užitak i t. d., a u Evropi prerađene sirovine prodaju se u kolonijama kao industrijski proizvodi. Kolonije daju nekim evropskim državama i vojnike.

Razvoj kolonija zavisi o pristupačnosti, uređenim prilikama i povoljnoj klimi za Evropljane. U tropskim područjima žive Evropljani pojedinci privremeno. Stalna su se evropska naselja mogla razviti u tropskom području samo na visinama, kao u Angoli, Kamerunu, Gornjoj i Donjoj Guineji, pa na visoravnima Istočne A. Posve su povoljna područja za Evropljane u Južnoj A. i na Sredozemnom moru, ali je i ovdje razmjerno malo Evropljana, te u svim kolonijama ima pretežno više urođenika. Najpovoljnija su područja za Evropljane visoravni Abesinije i jezersko područje, ali su ti krajevi gusto nastanjeni urođenimcima, pa se dosad Evropljani nijesu u njih mnogo useljavali. Zato se u tropskim područjima A. dižu crnačke kolonije s malim brojem Evropljana, koji njima politički i gospodarski upravljaju.

Prometna sredstva uređuju se prema potrebi područja. U pustinjama i stepama upotrebljuju se jednogrnbne deve, na kojima se i sada doprema roba iz Sudana na obale Sredozemnog mora (ali znatno manje, otkad se trgovina svela u Guinejski zaliv). U tropskim područjima nema krupne stoke radi poštasti, zato robu prenose Crnci nosači. Na rijekama, naročito na Kongu, Nigeru, Sambesiju, upotrebljuju se čamci izdubljeni iz jednog debla (kanoe, kanu). Buri u stepama Južne A. ujamrljuju pod kola po deset pari volova i tako prevoze teret. Sa svijetom vežu A. engleska, francuska, njemačka i nizozemska parobrodarska društva, a sa Sjevernom A. i naša. Radi neplovnosti rijeka potrebna je izgradnja željeznica iz unutrašnjosti do obale. Riječnih parobrodarskih putova ima u A. 15.000 km, ali je redovni promet samo na 8000 km. Na rijekama je izmjenični promet parobrodima i željeznicama (gdje prestaje plovnost za parobrod, nastavlja se promet željeznicom kao na Nigeru, Kongu, Sambesiju i t. d.).

U cijeloj A. ima do 60.000 km željeznica, od tog 50% u engleskim kolonijama. Glavne su pruge: Vadi Halfa—Chartum—El'Obeid—Port Sudan; Džibuti—Addis Abeba; Mombas—Kisumu (Viktorija jezero) i Dar es Salam—Ki-goma (Tanganjika); Rt Dobre Nade—Maf eking (preko Be-čuanee i Rodezije) do Katange (Južni Kongo); Borna—Leopoldville (uz Kongo); Dakar—Bammoko i Kano—Lagos (Nigerija); pruge na Madagaskaru; Massaua-Asmara, Che-ren—Agordat (Etiopija); atlaska i sjevernoafrič'a željeznička mreža. Željeznica od Kaira do rta Dobre Nade, koju su zasnovali Englezi, i francuska željeznica preko Sahare bit će dva golemo željeznička uspjeha i od velikog značenja u političkom i gospodarskom životu A. Po cijeloj se A. izgradilo mnogo auto-cesta. Brojni su kabeli položeni u Sredozemnom moru i duž Atlantskog i Indijskog oceana vežući A. s evropskom i svjetskom telegrafskom mrežom, a radiotelegrafija je dnevno sve veća u svim područjima A. Po jezeru Viktorija, Tanganjika i Njassa plove parobrodi. A. je za svjetsko gospodarstvo veliki ekonomski izvor. Prva je zemlja na svijetu za zlato Južna A., na koju otpada 50% cijele svjetske produkcije. Daje i mnogo dijamanta. Južna A. daje asbest» Kongo baVar, Katanga u Južnom Kongu fosfate, Tunis i Alžir željezo, Maroko kositar, Madagaskar grafit, Zlatna obala mangan, Kenya sodu, Libija, Eritreja, Somalija i Sahara sol, a ugljena i petroleja ima na više mjesta.

Danas se goje biljke za hranu i užitak na uređenim nasadima i farmama kao kakao, kava, te industrijske biljke pamuk, sisal, kaučuk, arahnide, kokosove palme i t. d. Goveda, koze, ovce također se goje na farmama. U Južnoj A. je vuna vrlo važan proizvod (3. mjesto na svijetu); iz Sjeverne, Istočne, Južne A. i Madagaskara dobiva se svježe i uledeno meso. Ribe ima dosta svuda, na libijskoj obali love tune i spužve; Crveno more daje biserje. Pšenica,

ječam i riža rode u Egiptu, Južnoj A., Kenji i na Mada gaskaru; kava u Etiopiji, Kenji, Tanganjiki, Ugandi i t. d. Pamuk se dobiva naročito u Sudanu i Egiptu, a klinčići na Sansibaru. Razvoju industrije priječi uvoz industrijskih produkata iz Evrope, a industrija bi mogla napredovati radi izobilja sirovina i vodene snage, koja se zasad iskorišćuje samo na Sambesiju za proizvodnju elektriciteta. G. 1937 vrijedio je uvoz 47,992.000.000; izvoz 40,250.000.000, tako da je promet iznosio 88,342.000.000 dinara. A. M. S.

Kršćanstvo i druge vjere. Kršćanska je crkva u A. ute meljena koncem I. st. iz Rima. Usprikoš progonima, rasko lima i krivim naučima lijepo je evala. Za sv. Augustina bilo je ondje 470 katoličkih biskupa. Kršćanska umjetnost i književnost brojile su više odličnih predstavnika. U 5. st. progonili su kršćane arijski Vandali; tada su Egipat, Libija, Thebais i Pentapolis primili monofizitizam. U 7. st. je kršćanstvo u Sjevernoj A. poništio islam. U 13. i 14. st. počele su katoličke misije djelovati u Maroku i Tunisu, ali su slabo uspjele. U ostalim krajevima A. počelo se kršćan stvo širiti s otkrićima u 15. st. Sa ono malo kršćana, što je .ostalo u Sjevernoj A., upravljala je Kustodija sv. Zemlje, kojoj je sv. Stolica povjerala katolike u muslimanskim zem ljava. G. 1839 uspostavljen je vikarijat u Aleksandriji. U polovici 19. st. počela se pod vodstvom Propagande ozbiljno organizirati katolička crkva u Srednjoj (Sudanu) i Južnoj A. Protestantske misije došle su do značenja školskim radom. G. 1939 bilo je u A. katolika 7,595.000, protestanata 5,434.000, pravoslavnih 128.000, drugih kršćana (Kopta, monofizita i t. d.) 4,655.000, muslimana 50,560.000, Židova 482.000 i leznabožaca 73,916.000. A. M. S.

SEFROU U MAROKU, radionica sagova

zemlja (96.795 km² i 1,623.000 stan.; 16.6 na km²); f) Sv. Helena-Ascension-Tristan da Cunha (326 km² i 4.346 stan.; 13 na km²); g) Seychelli (404 km² i 30.461 stan.; 69 na km²); h) Somali-zemlja (176.000 km² i 347.000 stan.; 7,8 na km²); i) Južno-afrički Savez država (1,223.854 km² i 9,797.200 stan.; 7,8 na km²); j) Basuto-zemlja (30.343 km² i 562.411 stan.; 19 na km²); k) Bečuana-zemlja (712.700 km² i 265.756 stan.; 0,2 na km²); l) Swasi-zemlja (17.363 km² i 156.715 stan.; 6,5 na km²); m) Rhodezija (Sjev. i Juž.) 1,135.140 km² i 2,681.775 stan., 5 na km²; n) Nigerija (967.000 km² i 20,190.771 stan.; 21 na km²); o) Gambija (10.706 km² i 198.000 stan.; 19 na km²); p) Obala zlata (203.600 km² i 3,231.000 stan.; 14 na km²); r) Sierra Leone (80.400 km² i 1,672.057 stan.; 21 na km²); s) Sudan englesko-egipatski (2,505.800 km² i 5,697.348 stan.; 2,5 na km²); š) Tanganjika (mandat, 949.450 km² i 5,146.886 stan.; 5,4 na km²); t) Južno-zapadna A. (mandat, 835.113 km² i 359.144 stan.; 0,4 na km²); u) Togo (mandat, 33.775 km² i 338.650 stan.; 8,7 na km²); v) Kamerun (88.266 km² i 825.294 stan.; 9 na km²).

3. *Francuski posjed* (10,825.650 km² i 41,332.100 stan.; 3,18 na km²): a) Alžir (2,204.864 km² i 7,234.694 stan.; 3,3 na km²); b) Tunis (125.130 km² i 2,608.313 stan.; 21 na km²); c) Ma roko (415.000 km² i 6,296.136 stan.; 15 na km²); d) Zapadna A. (4,701.575 km² i 14,702.583 stan.; 3,1 na km²); e) Ekva-torska A. (2,255.870 km² i 3,323.000 stan.; 1,4 na km²); f) Istočna A. (643.333 km² i 4,300.000 stan.; 36 na km²); g) Togo (mandat, 52.000 km² i 762.629 stan.; 12 na km²); h) Kamerun (431.320 km² i 2,340.819 stan.; 5,1 na km²); i) Francuski Maroko (415.000 km² i 6,296.136 stan.; 15 na km²).

4. *Talijanski posjed* (3,481.950 km² i 8,447.500 stan.; 2,4 na km²): a) Etiopija (785.000 km² i 5,300.000 stan.; 2,4 na km²); b) Eritreja (221.000 km² i 1,000.000 stan.; 4,5 na km²); c) Somali-zemlja (702.000 km² i 1,300.000 stan.; 2 na km²); d) Libija (1,773.952 km² i 839.524 stan.; 0,4 na km²).

5. *Portugalski posjed* (2,058.930 km² i 7,750.000 stan.; 3,8 na km²): a) Kapverdski otoci (4033 km² i 158.930 stan.; 39 na km²); b) Guineja (36.125 km² i 300.403 stan.; 10,8 na km²); c) St. Thomé i Principe (994 km² i 60.000 stan.; 62 na km²); d) Angola (1,246.700 km² i 3,225.015 stan.; 2,6 na km²); e) Mosambique (771.125 km² i 4,006.011 stan.; 5,2 na km²).

6. *Španjolski posjed* (339.900 km² i 984.200 stan.; 2,9 na km²): a) Španj. Maroko (28.000 km² i 795.202 stan.; 28 na km²); b) Zap. Sahara (Rio de Oro i If ni, 285.200 km² i 22.000 stan.; 0,1 na km²); c) Španjolska Guineja (26.659 km² i 167.002 stan.; 6 na km²); d) Tanger (373 km² i 60.000 stan.; 161 na km²).

Od svjetskog se rata opaža pokret proti evropskom kolonijalnom gospodarstvu. Uz borbu Egipta za nezavisnost radi i t. zv. *etiopski pokret* o potpunoj ravnopravnosti bijele i crne rase te o oslobođenju od evropskog i svačijeg tuđeg gospodarstva. Pokret podupiru američki crnci.

SPREMIŠTA ZA ŽITO U KAMERUNU
(Orbis terrarum)

Politička razdioba. Nezavisne su države *Egipat* (994.300 km², 15,904.925 stan.; kulturna površina 35.170 km²; 452 na km²) i *Liberija* (95.400 km² i 2 mil. stan.; 21 na km²). Ostalo su evropski posjedi:

1. *Belgijski posjed*: a) Belgijski Kongo (2,336.892 km² i 11 mil. stan.; 4,7 na km²), b) Mandati Ruanda-Urundi (54.172 km² i 3,500.000 stan.; 65 na km²).

2. *Britski posjed* (9,899.100 km²; 60,696.100 stan.; 5,3 na km²): a) Kenya (582.374 km² i 3,261.000 stan.; 5,3 na km²); b) Uganda (244.000 km² i 3,686.695 stan.; 14,6 na km²); c) Sansibar (2.642 km² i 237.000 stan.; 89 na km²); d) Mau ritus (2.096 km² i 403.000 stan.; 192 na km²); e) Njassa

AFRIKA

LIT.: Johnston, *A history of the colonisation of Africa*, Cambridge 1913; Darmstädter, *Geschichte der Aufteilung und Kolonisation Afrikas*, dva sv., Berlin 1913—1920; Dove, *Wirtschaftsgeographie von Afrika*, Jena 1917. A. M. S.

Jeziči. Na afričkom kontinentu razlikuju se jezici kolonizatora od jezika urođenika i osvajača. Od evropskih jezika dolazi u obzir 1. engleski u Južnoafričkoj uniji, Egiptu, Keniji, Engleskoj Istočnoj Africi i t. d., 2. nizozemski kod Bura u Transvalu, Rodeziji i na rijeci Oranje, 3. francuski u Tunisu, Alžiru, Maroku, Kongu i u fran-skoj Somaliji, 4. španjolski u Rifu, 5. portugalski u Angoli i Mozambique, 6. talijanski u Tripolisu, Kirenaici, Eritreji, u talijanskoj Somaliji i Abesiniji.

Od jezika, koji su se osvajanjem raširili, najvažniji je arapski. Ovaj je prekrpio čitavu sjevernu Afriku, potisnuo kopt-ski, današnji preostatak starog egipatskog jezika, i rasparčao berberski (v.).

Zbog trgovine crnačkim robljem u zapadnoj Africi stvorili su se i crnačko-kolonizatorski jezici, kao crnačko-portu-giški na otoku Cap Verde i u Gvineji, negro-engleski i negro-francuski. Ove evropske jezike u ustima crnaca zovemo kreolskima. Što se tiče domaćih jezika, raspada se afrički kontinent na četiri grupe. Čitava sjeverna A. sjeverno od Sansibara pa do Senegala ide lingvistički u hamito-semitsku grupu. Osim berberskoga i arapskoga idu ovamo i kušitski jezici, koji zauzimaju velik teritorij južno od Egipta između Nila i Crvenoga mora i čitav istočni afrički rog na Indijskom oceanu, južno sve do četvrtoga stupnja južne širine. Najpoznatiji su kušitski jezici so-mali, gala, etiopski, koji ima staru literaturu. Njegov stariji stepen zove se geez i danas ima više dijalekata, od kojih je najvažniji amhara u Abesiniji.

Sidi Ben-Arous Može se prema tome reći, da hamito-semitska (*terrarum*) jezična grupa obuhvaća čitav golemi TUNIS, ulica sjeverni dio afričkog kontinenta. Granica između ovih (*Orbis*) jezika i druge lingvističke grupe, koju čine mnogobrojna sudanska narječja, ide sjeverno od Zanzibara preko Asuana na Nilu, preko Timbaktu na Nigeru do ušća Senegala u Atlantski ocean. Prema afrikanistu Lepsius došli su Hamiti iz Azije. Među njima valja stoga razlikovati stariju predrim-sku i predfeničku (predpunsku) grupu, koju predstavljaju Berberi i ostali, od mlade arapske, koja se raširila ekspanzijom islama.

Afrički crnački jezici raspadaju se u tri grupe: 1. Su-dansko-gvinejska, koja obuhvaća sve crnačke jezike zapadno od kušitske grupe i južno od afričko-arapskog i ber-berskog teritorija, a sjeverno od teritorija jezika Bantu (v.). Sudanski crnački jezici dijele se na 16 grupa, od kojih se svaka raspada na tridesetak dijalekata. U zapadnom Sudanu tri su velika jezika: mande, fui ili pulah i haussa. Ovaj posljednji važi kao trgovački jezik za čitav zapadni Sudan. 2. Grupa crnačkih jezika Bantu. 3. Malen je teritorij bušmansko-hotentotskih jezika u jugozapadnoj Africi sjeverno od rijeke Oranje. Ovu grupu W. Schmidt naziva Khoini (»ljudi«). Nazivi Bušmani (po domaću Nama) i Ho-

tentoti (po domaću San) nizozemskog su porijekla. Bušmani dolazi od nizozemske riječi *bochiman*, što znači šumski čovjek. Hotentot znači u nizozemskom mucavac. Najpoznatiji afrikanisti kao Lepsius, Meinhof i t. d. di-1 jele također afrički kontinent u lingvističkom pogledu na tri zone: na hamitsku, na srednju zonu, koja bi po njihovu! mišljenju također prvobitno pripadala jezicima grupe Bantu, ali je pod uplivom Hamita izmijenjena u današnju grupu, što prema talijanskom afrikanistu A. Trombettiju nije vje-i rojatno. Prema njemu i prema A. Dellafosseu, francuskom! afrikanistu, sudanski crnački jezici sačinjavaju zasebnu! grupu. Treća zona crnačkih jezika Bantu može se uzeti! da leži južno od ekva-F tora. Sjeverna njihova granica ide od rijeke Ta-L na u Kenyi do Duala u! Kamerunu u Gvinejskom zali vu.

Nauka, koja se bavi! izučavanjem ovih jezika, zove se afrikanistik%.

Imena pojedinih jezik*! i naroda v. na priloženoj karti.

LIT.: M. Dellafosse u zbori niku *Les Langues du monde*, Pariz 1924 (*Langues du Sudan et de la Guinée*); L. Homburger, *Langues bochimanes et notenotes*, ibidem str. 463 i sl., 591 i sl.; Marcel CoheB *Langues chamito-sémitiques*, ibidem str. 81 i sl.; *IfM* Schmidt, *Die*

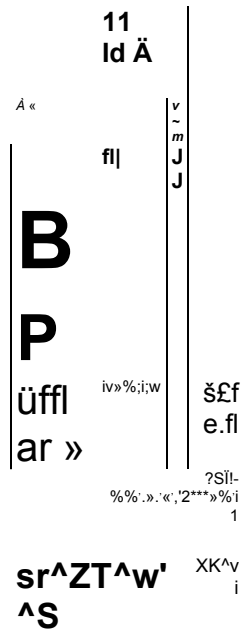
Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde, Heidelberg 1926 (k tome karti u Atlasu za isto djelo); A. Trombetti, *Elementi di g'offo-logia*, Bologna 1924. P. S. ■

Glazba primitivnih afričkih naroda pokazuje tolike raznolikosti, kolike i druga područja folkloru, pa se ne da obuhvatiti jedinstvenim pogledom, jer se i u glazbi za-pažaju tragovi starosjedilačke kulture, zahvaćeniM sad jače, sad slabije kasnijim kulturnim prinovama, unesenim što od došljaka samih, što od rasprostiranja, koje je iza njih slijedilo. Sjeverna ■ A. pod utjecajem arapske kulture. Glazbeni instrument sa žicama arap-sko-perzijskog kultura« kruga, al-ud, istiskuje stil riju egipatsku harfu, te . buni, dok staroegipatskM tamburu, nablu, preuzhtS preko Perzije arapski perzijski kulturni krug« to pod perzijskim imenom »tanbur«; perzijska žurna istiskuje staroegipatski argul i dr., rasprostire se i primitivna gudačka (iz indijskog kulturnog kruga?) pod imem» rebab, čemane, kemandže i si. U crnačkom dijelu A. prevladavaju udaraljke, pa se razni bubnjevi upotrebljavaj« i u obredima, ali i za vrlo razvijenu obavještajnu služu» Osim toga u A. je dosta raširena upotreba marimbe (ksilo« fona, instrumenta sa zvučnim drvenim daščicama različab dužine), kao i instrumenta šanse, na kojem se trzaju željezni ili drveni tanki štapići, učvršćeni nad šupljom kutijon« Osobito razvijena ritmijska raznolikost u upotrebi tih instrumenata u skupnom muziciranju nadomješta siromaštva u melodijskoj liniji. Glazba u mnogome služi obrednim ceremonijama.

LIT.: E. M. v. Hornbostel, *African Negro Music* (Internat. Institut of Africa, Languages and cultures. Memor. IV.); Ankermann, *Die afri-kanischen Musikinstrumente* (Ethnol. Notizblatt IL. Berlin 1903). B. S.

Odnosi naroda i jezika. Grupe jezika A. i grupe kultura« (etnografske) slažu se samo do neke mjere, inače sel ukrštavaju. Dolazi to odatle, što je afrički kontinent bio poprište nekih značajnih kretanja naroda i perturbacija slaganja novih uz prijašnje stare ili »nad« njima, pa se

•vT V?.V--

:«?

AFP.ICKI JEZICI I NARODI

HĚ3 ***** j m, Ci

1 MII HAMITO-SEMITSKI JEZ.

g TILOTSKI JEZICI

KANUJSKI JEZICI EBAHTÖDSKI

JEZICI 3 BANTU JEZICI

teSgKHKwoiK JEZICI

i jezici

PHEMA P.W. SCHMIDT U:

OIE SPRACHFÄMILIE H UNO SPBACMENKREISE DEB ERDE
M J E R I L O :

gdjegdje gotovo mogu lučiti slojevi jedan od drugoga. U tome je pogledu najvećma kompliciran sjeverni rub A. i »sjen ŠI (napose područje Abesinije). Tu se mogu vrlo teško i nejednako povlačiti granice jezika, rasa i kultura, zbog mnogoga i dugoga miješanja. To je otuda, što su nove primjese dolazile uglavnom iz Azije, a ta upravo ovdje ima svoj prodorni ulaz. Nisu jednostavni odnosi ni kod najprimitivnijih stanovnika A., Pijmeja (Negrila) ekva-torske A.; oni svi govore jezicima svojih okolnih crnaca, s kojima žive u neke vrste simbiozi odnosno pod njihovim protektoratom, no nije uspjele još pouzdano pokazati, da bi koji od tih jezika bio izvorni jezik ovih Pijmeja; a ipak im je kultura bitno različna od one okolnih crnaca, i rasno se od njih vrlo razlikuju. Kod ostalih se grupa jezična grupacija manje ili više podudara s kulturom, tako sudan-

skih jezika sa sudanskom kulturom (koja se redovno dijeli u zapadnu i središnju odnosno istočnu), zapadnih bantu-jezika sa crnačkom kulturom uglavnom Konga, istočnih s kulturom istočnih Bantu otprilike od ekvatora (istočno od jezera Viktorija) do porječja rijeke Limpopo, južnih s kulturom južnih Bantu (otprilike na jug porječju rijeke

Kunene, sjevernim granicama pustinje Kalahari i porječju rijeke Limpopo); tu su obrnuto od slučaja s Pijmejima Bušmani jasno odvojeni i jezično i kulturno, a isti se jezični korijen nalazi i u susjeda na zapadu Hotentota, no kulturno se oni već davno odvajaju kao stočari (daleko sežni utjecaji Hamita sve dovle). Potreba sporazumijevanja raznojezičnih Afričana dovela je do upotrebe nekih interplemenschkih jezika (kao takav osobito se ističe na / A. jezik Suahili). M. G-i.

AFRIKATA (lat. affricatus »natrt« od glagola affricare »natrti«) zovu se u fonetici složeni konsonanti, od kojih je prvi zatvoren (okluziv), a drugi spirant iste prirode, t. j. koji se artikulira na istom mjestu kao i prvi. Takvi su konsonanti u hrvatskom c (ts), dz, koji se govori u Dubrovniku i u macedonskim narječjima, č (tš), dž. Ovo je grupa dentalnih i prepalatalnih afrikata. U grupi labijala posjeduju njemački jezik afrikatu pf, na pr. u Topf »lonac«, koja ne postoji u našem jeziku.

LIT.: Grammont, *Traité de phonétique*, Pariz 1933.

AFRODITA. U Homerovim epima spominje se A. kao kći Zeusa i Dione, pelazgičke božice i žene nebeskog boga. Prema mlađoj legendi ona se rodila na otoku Kipru iz morske pjene (odatle joj potječe i ime); na Kipru je i njen najstariji kult. Božica A. je azijskog podrijetla i u vezi s feničkom božicom ljubavi Astartom, koja je također rođena iz pjene. Ona prikazuje stvaralačku moć prirode i uglavnom je štovana kao božica ljubavi i ljepote. Štovala se kao A. Pandemos (zemaljska, pučka), koja daje moć svim nagonima u prirodi, i kao Urania (nebeska), jer dijeli plodnost i blagoslov. Još se štovala kao A. Pontia (pomorska), koja mornarima daje sretnu plovidbu. Kult A. imao je često izrazito seksualno značenje.

A. je najljepša od svih žena i božica. Njenoj moći podliježu i najdublji filozofi kao i divlje zvijeri. Ona posjeduje pojas miline, kojim neodoljivo osvaja muškarce. Može ga i drugim ženama posuditi. Prate je kao pomoćnice Harite i Eros (ljubav), Pothos (čežnja) i Himeros (pohota). Muž joj je bog vatre, nakazni Hef est; po drugoj legendi i Ares, bog rata.

U trojanskoj priči ona je povod ratu, jer je pomogla Parisu da osvoji Helenu kao uzdarje za dosudenu joj jabuku ljepote.

P. M-o.

A. se prikazivala u staroj umjetnosti H lične prikazivala na raz- figure kazuju s Ori j enta pri ma pritisnutim nagu s ruka di. U grčkoj na gru bila je prikazivana umjetnosti brojeno puta. U ne Fidižno stvoren je doba tiv pojma božice sjetil- ne ljubavi pojam uzvi- šene božice. Sam Fidija je u Olimpiji postavio kip A. Urani je od zлата i slonove kosti. Božica AFRODITA MILSKA je jednom nogom sta (Pariz. Louvre) je bila simbol kućevno- sti. I na frizu na Partenonu nalazila se A. u krugu bogova, koji pro matraju predaju pepla. Znamo, da je njen kip izradio i Alkamen. Od brojnih kipova Praksitelovih spomenut će mo njegovo najslavnije djelo, knidsku A. Sam se kip nije sačuvao, ali imamo od njega brojne reprodukcije; najbolja je mramorni kip u Vatikanu. I glasovita Venera iz Arlesa dovodi se u vezu s knidskom A., a isto tako i Venera iz Kapue. Dok se na Praksitelovim kipovima odražuje djevičanska čistoća, kasnija umjetnost ide više za s j etilnim efektima (Venera Medici u Firenci i Kapitolska Venera u Kapitolskom muzeju u Rimu). Iz helenističkog je doba originalni kip A. Milske, kojim se danas ponosi Louvre u Parizu. Nađen je 8. IV. 1820 na otoku Melosu (Milu). To je danas valjda najpopularniji kip starine.

AFRODIZIJAK (grč. Aphrodite, ime božice ljubavi) je sredstvo za pojačanje ili pobuđenje spolnoga nagona. Ne koć u većoj, sada u manjoj upotrebi. Na prvom mjestu Yohimbin, alkaloid iz kore afričkih bročeva, rubiaceae: Corynanthe Yohimbe. To je otrov, koji djeluje na ne koja središta donje hrptene moždine i tim putem na spolne organe. Manje valjan, ali popularniji je Cantharidin, poznat pod imenom španjolske muhe. To je zapravo prašak iz mekanih dijelova kukca Lytta vesicatoria, koji djeluje tako, da podražuje mokraćne organe i izaziva upale. I druge nadražajne tvari mogu biti afrodisijak, ako draže organe male zdjelice.

I. I.

AFTALION, Albert, * 21. X. 1874 u Ruščuku (Bugarska). G. 1906 postao je titularni profesor na pravnom fakultetu u Lille-u, a 1923 na pravnom fakultetu u Parizu za katedru statistike. G. 1930 imenovan je doktorom honoris causa na Slobodnom sveučilištu u Bruxellesu. Naročito se bavio pitanjem međunarodnih plaćanja i naukom o konjunkturi. Protivnik je kvantitativne teorije.

BIBL.: *La femme mariée. Ses droits. Ses intérêts* (Udata žena. Nje- I zina prava. Njezini interesi), 1898; *L'épargne de la femme mariée* (Ušteda udate žene), 1898; *L'oeuvre économique de Sismonde*, 1899; *La crise de l'industrie linière et la concurrence victorieuse de l'industrie cotonnière* (Kriza lanene industrije i pobjednička konkurencija pamučne industrije), 1904; *Le développement de la fabrique*

et le travail à domicile dans les industries de l'habillement (Razvoj fabrike i kućni rad u odjevnoj industriji), 1906; *Les crises périodiques de surproduction* (Povremene krize u višku proizvodnje), 2 vol., 1913; *Le fondement en socialisme. Etudes critiques* (Osnovi socijalizma. Kritičke studije), 1923; *L'industrie textile en France pendant la guerre* (Tekstilna industrija u Francuskoj za vrijeme rata), 1924; *Monnaie, prix et change* (Novac, cijena i izmjena dobara), 1935; *Monnaie et industrie*, 1929; *Cours de statistique* (Predavanja o statistici), 1931; *L'or et sa distribution mondiale* (Zlato i njegova podjela u svijetu), 1932; *L'équilibre dans les relations économiques internationales* (Ravnoteža u međunarodnim gospodarskim odnosajima), 1937. Suraduje u Revue d'économie politique, Revue de Paris u različitim financijskim časopisima i novinama. B. L.

AFTARTODOKETI, sekta onih monofizita 6. st., koji su učili, da postoje dvije naravi u Kristu, ali su se služili terminologijom monofizita, t. j. uzimali riječ narav i osobu tako, da su govorili i pisali o jednoj naravi, a mislili time jednu osobu, da se ograde protiv nestorijanaca, koji su učili, da su u Kristu ne samo dvije naravi, nego i dvije osobe. Začetnikom te sekte je Julijan, biskup iz Halikarnasa, koji je protiv patrijarhe antiohijskog Severa i patrijarhe aleksandrijskog Teodozija učio, da je tijelo Kristovo radi svoga hipostat-skog sjedinjenja (t. j. sjedinjenja čovječanske naravi u božanskoj osobi Kristovoj) bilo nepokvarljivo. Krist je imao otkupiti čovječanstvo od pokvarljivosti, pa je prema tomu i sam morao biti nepokvarljiv. Pristaše te sekte zovu se i *gajaniti* po svom biskupu Gajanu, koga su slijedili u borbi protiv spomenutog aleksandrijskog patrijarhe Teodozija. Riječ a. dolazi od grč. a »ne«, phtheirein »kvariti«, dokein »misлити«.

LIT.: J. P. Kirch, *Kirchengeschichte*, Freiburg i. Br. 1930, I., str. 666; Marié, *De Agnoetarum doctrina*, Zagreb 1914, str. 39—40.

St. B.

AFTAZIDI, muslimanska dinastija u Španjolskoj, koja je vladala u Badajozu od 1027—1094. Prvi član ove dinastije Abdulah-ibn-al-Aftaz vodio je neprekidne ratove sa susje dnm državicama, a naročito s Abadidima iz Seville. Nje gova nasljednika Muhamed-al-Muzafara prisilio je kralj Leóna i Kastilije Ferdinand I. na plaćanje danka. Po smrti Muhamed-al-Muzafara dolazi do unutrašnjih trzavica, pa kraljevina Badajoz sve više propada, tako da je nadošli Almoravidi iz Afrike, skupa sa ostalim muslimanskim drža vicama Španjolske, lako pokoriše.

J. G-c.

AFTE - * Stomatitis aphthosa.

AFTONIJ (Aphthonios), antiohijski retor u drugoj polovici 4. st. i učitelj govorništa u Ateni. Sačuvala se njegova zbirka basna, priča i »v a si. Svakom poglavlju dodao je primji što ga je sam sastavio.

AFUS-ALI → Vinova loza.

AFZELIUS, I. Adam, * Larf u zapadnom Gotlandu 26. X.

1750, † Upsala 20. I. 1837, botaničar i zoolog. Bio je Linnéor učenik. Boravio je 1792 godine u Sierra Leone i sabrao vri jedne zbirke. Zatim je bio činovnik poslanstva u Londonu, a napokon profesor u Upsali. Pisao je o flori Švedske i Gvineje.

2. Arvid August, * Fjällakra 6. V. 1785, † Enköping 25. IX. 1871, švedski pjesnik i folklorist. Svršio je teologiju u Upsali, suradivao mnogo u časopisu »Idun«. Preveo obje *Edde*. Sabirao legende, narodne pjesme i plesove iz Gotlanda, odakle je bio rodom. Izdao *Traditioner af svenskt folk-dansar* (Tradicija Šved. narodnih plesova), *Svensh folk-visor* (Švedske narodne pjesme), 1814—17. Sve je to

izdao u 11 svezaka 1830 pod naslovom: *Svenska folkets sagohöfder* (Pričašnja švedskoga naroda). To je bogata riznica za švedski folklor. Njegova autobiografija *Minnen* (Uspomene) štampana je u Stockholmu 1901.

AGA (tur. aga — čitaj a'a; ist.-tur. »stariji brat«). U osmanskoturkom riječ aga ima više značenja. U prvo vri-I jeme bio je to visoki naslov. Na sultanovu dvoru imali i su taj naslov visoki dvorski časnici: rikab agalari, vrhovni konjušar, bostandži-baša it. d., i službenici u haremu: kežlar agasi, kara agahar, ak agalar. U vojsci je taj naslov nosio janičarski zapovjednik (yeniceri agasi) i drugi časnici. Kasnije je davan i nižim časnicima do kapetana. U devetnaestom stoljeću uživaoci kmetskih selišta (ranije sahib-i erz) u Bosni nazivaju se u agrarno-pravnim spomenicima agama. Inače se u Bosni i u drugim krajevima tako naziva niže plemstvo. Izuzetno su imali taj naslov i slobodni seljaci, većinom islamizirani, vojnički i poluvojnički redovi. Sada se u Bosni riječ aga upotrebljava i za domaćina kuće, a u nekim se krajevima, kao na pr. u Posavini, javlja i prvotno značenje, t. j. stariji brat.

LIT.: Dr. Č. Truhelka, *O porijeklu bosanskog agalika*, Sarajevski List II. V. 1912; Id., *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, Sarajevo 1915.

AGABITI, Pietro Paolo, * Sassoferrato oko 1470, † Cu-pramontana oko 1540, talijanski slikar. U njegovu razvoju zapažaju se utjecaji mletačke škole, a naročito Carla Cri-vellija. Kasnije utječe na nj Lorenzo Lotto. Od 1522 do 1524 djeluje u gradu Jesi. Istaknuo se i kao arhitekt (Casa Saporiti u Sassoferratu) i keramičar (nekoliko jaslica od pečene gline). Najvažnija se njegova djela nalaze u Padovi, Sassoferratu i Jesi.

LIT.: Thiem-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, Leipzig 1907.

AGADES, mjesto s jedno 5000 stan. u gorju Air (Asben), u francuskoj koloniji zapadne Afrike Nigeriji, na granici Sahare i Sudana, stjecište karavanskih putova s Niger a (Timbuktu), Sokote i Čadskog jezera, odakle vodi put kroz Saharu prema sjeveru u zemlje oko Sredozemnog mora. To je tržište imalo u 16. st. deset puta više stan.

AGADIR (berb. „tvrđava na rtu“), malo lučko mjesto na atlantskoj obali Maroka. Obala je zašla nešto dublje u kopno između Visokoga Atlasa i Antiatlasa i stvorila si drište dobro zaštićeno od vjetrova. A. su osnovali Portugalci oko 1500 kao tvrđavu Santa Cruz de Berberia radi za štite ribarstva. G. 1536 osvojili su tvrđavu Maročani i raz vili važno trgovačko mjesto. Poslije ga je pretekao Moga don Od 1916 A. je u vlasti Francuza.

AGA KHAN, vrhovni svećenik Miridā u Bombayu, osobito časćen kod pamičkih Tadžika, koji mu dolaze u hodočašćima. Današnji Aga je Sir Sultan Mahomed Shah, * 1875, pristalica Velike Britanije.

AGALAKTIJA (od grč. a »ne«, gala, galaktos »mlijeko«) znači stanje dojkinje poslije gubitka mlijeka. Agalaktija odnosno hipogalaktija dojkinje može nastati od naslijedene nesposobnosti mliječnih žlijezda zbog različitih interkurentnih bolesti žene, a i od lošeg, nedovoljnog sisanja sa mog dojenčeta.

Agalaktija se često javlja kod krava, krmača, kuja i kobila, a i ostalih životinja. Ovakvo se stanje pojavljuje redovito bez ikakvih bolesnih promjena na mliječnoj žlijezdi, pa je vrlo teško utvrditi pravi uzrok. Nezgodno je dakako, što mladunčad nema hrane, pa se mora pribjeći umjetnom hranjenju. Kao uzrok dolaze u obzir endokrine smetnje, kronična otrovanja, naporan rad, pretilost. Dešava se, da krava ima mlijeka sve do teljenja i da pod konac bremenitosti ne presuše, kako bi trebalo. Tada se može očekivati poslije teljenja smanjena količina mlijeka. Agalaktija se odnosi na čitavu mliječnu žlijezdu ili vime ili na pojedine dijelove. Uz ovo ima čitav niz slučajeva, kad nema sekrecije mlijeka, ali se tada može ustanoviti uzrok, na pr. za kakvog drugog unutarnjeg, infektivnog oboljenja, pa je to onda samo simptom uz ostale simptome; ili kod upala mliječne žlijezde, akutnih ili kroničnih, kad je žlijezda tako promijenjena, da ne može secernirati mlijeka za vrijeme bolesti ili uopće više nikada. Neki se put dogodi, da agalaktija pomalo prestaje, ali je zato drugi put svako liječenje uzaludno. Dogada se koji put, da poslije drugog porođaja žlijezda secernira sasvim normalno. Ako je prestanak sekrecije bio u vezi s drugim oboljenjem, onda se obično sekrecija mlijeka povrti poslije ozdravljenja. Kada se pak radi o primarnoj agalaktiji, može se pokušati ener-

gičnijom masažom, češćom mužnjom, ne bi li se žlijezda potaknula na rad, a ima i čitav niz različitih lijekova.

LIT.: E. Weber, *Die Krankheiten des Rindes*, 1937.

B. O.

AGALIC, Ivan Krstitelj ■* Agatić Ivan Krstitelj.

AGALMATOLIT (od grč. agalma, agalmatos »kip«, lithos »kamen«). To su guste vrste nekih mekih minerala, koje upotrebljavaju u Kini, da od njih rezanjem prirede različne figure i male statue kineskih bogova, pagoda (zato se zove agalmatolit i pagodit) i drugih uresnih predmeta. Jedan dio agalmatolita pripada mineralu pirofilitu, jednoj alumosilicij-skoj kiselini formule Si-IO²AkIHfe, koja je po svom kemij skom sastavu srodna kaolinu. Drugi dio agalmatolita nije ništa drugo nego masnik ili setatit, vrsta milovke. Neki agalmatoliti pripadaju po svom sastavu kalijskom tinjcu, muskovitu. Sve se te mineralne vrste odlikuju gustim sastavom i malom tvrdoćom, i te im dvije osebine daju dovoljnu čvrstoću, koja je potrebna za priređivanje napomenutih kipića, figura i uresnih predmeta. Agalmatolit je boje sive, crvenkastosive i zelenkastosive, gdje se crvene i zelene česti jasno ističu, što osobito lijepo djeluje na tim malim kiparskim predmetima. U kiparske svrhe upotrebljavaju ga samo u Kini.

F. T.

AGAME (Agamidae) su gušteri najrazličitijeg oblika tijela i prekrasno obojeni, a poznato ih je 30 rodova s preko 200 vrsta. U ustima im je debeo jezik, koji slabo

ispružaju. Sve su agame neopasne životinje, iako neke po kazuju zastrašni izgled bodljikavim repom ili grebenom na leđima, bodljama na glavi i tijelu kao moloh. Žive od jugoistočne Evrope (na otocima Egejskog mora, u južnoj Turskoj i južnoj Rusiji) prema jugu do kraja Afrike, a prema istoku do Kine, južnoazijskih otoka, Australije i Polinezije; najviše ih ima u južnoj Aziji. Gotovo sve agame kopnene su životinje, hrane se kukcima ili biljem: plodo vima, travom i iščem. Najpoznatija je agama *krilati zmaj* (Draco volans) s pobočnim kožnim naborima na lažnim rebrima, koje može raširiti u letnicu, pa se njome služi kao padobranom. Kad spazi kukca, koji leti, raširi letnicu i skoči na njega, a onda se opet smiri negdje na grani. Zmaj je velik oko 20 cm i živi na drveću Sundajskih otoka te na jugu Malajskog poluotoka. *Agama pecinarka* (Agama planiceps) naraste oko 27 cm i skače po golim granitnim peći nama jugozapadne i istočne Afrike. *Agama colonorum* ima žarko crvenu glavu i naraste do 35 cm, a živi u zapadnoj i u sjeveroistočnoj Africi i jede kukce (mrave). *Bodjiorepa agama* (Uromastix aegyptius) može da naraste preko pol metra, a živi u Egiptu i Arabiji, hrani se biljem i brani bodljikavim repom; Beduini je jedu. *Moloh* (Moloch horridus) izgleda doduše strašno radi svoga bodljikavoga tijela, ali je posve bezopasan, pa i svojim malenim ustima ne može ugristi. Živi u Australiji na pjeskovitu tlu, naraste i do 22 cm, a hrani se mravima i može mijenjati boju kože.

K. B.

AGAMED (grč. Agamedes), sin kralja Stinfela, ili Apolona ili Zeusa, podigao je sa svojim bratom Trofonijem Apolonov hram u Delfima i riznicu Hirijeja, kralja u Beotiji. Nju su sagradili tako, da se jedan kamen dao lako izvaditi, a oni su mogli krasti iz riznice blago. Kad se jednom Agamed uhvatio u zamku, odrezao mu je Trofonije glavu, da ga ne prepoznaju, i odnio je sa sobom. Trofonija je progutala zemlja. Tu je onda nastalo Trofonijevo proročište.

Z. D.

Ide u red mitskih graditelja, kao što su Rade neimar i graditelji Skadra u našoj narodnoj pjesmi, i među priče o majstorskim kradljivcima. Herodot pripovijeda o graditelju i njegovu sinu, koji su sagradili riznicu egipatskom kralju i onda potajno ulazili u nju i kralji blago. Otac bude ubijen, a sin ukloni truplo očevo, zaveđe faraonovu kćer, koja je čuvala blago, i postade faraonovim nasljednikom. U mnogo verzija dolazi ta bajka u srednjovjekovnoj literaturi, a ima joj tragova i na istoku sve do Indije.

G. Š.

AGAMEMNON, mitski kralj u Mikeni, sin Atrijejev. Djed mu je bio Pelop, a pradjed Tantal. A. i brat mu Mene-laj oženili su se u Sparti kćerkama kralja Tindareja, A. Kli-temnestrom, a M. Helenom. A. je imao sina Oresta i kćeri Ifigeniju i Elektru. Kada su Grci polazili na Troju, da kazne Trojance, zato što je trojanski kraljević Paris, sin kralja Prijama, oteo Menelaju ženu, nisu mogli iz luke Atulide krenuti dalje, jer nisu imali povoljnog vjetrova. Prorok Kalhant izjavio je, da će dobiti povoljan vjetar, ako A. žrtvuje svoju kćer Ifigeniju. A. je upravo htio da Ifigeniju zakolje, kad je Artemida mjesto nje podmetnula košutu, a

samu I. ugrabila i prenijela na Tavidu (Krim), da joj bude svećenica. Pod Trojom je bio A. vrhovni zapovjednik Grka. Dok je A. boravio pod Trojom, iznevjerila mu se žena Klitemnestra s Egistom, sinom Tijestovim. (Tijest je bio brat Atrejev, sin Pelopov i praukun Tantalov.) Kad se A. vratio iz Troje, ubio ga je (prema Homeru) Egist, dok pjesnici tragedija kažu, da ga je ubila Klitemnestra. Orest je osvetio očevu smrt ubivši majku Klitemnestru i Egistu.

AGAMOGONIJA (od grč. a »ne«, gamos »ženidba«, gone »rađanje«, »rađanje bez oplodnje«, ili poprečna dioba, način razmnožavanja kod praživa. Čitavo se tijelo praživa dijeli u dva poprečnom dijelu. dio bom u dva nova i sa mostalna, samo nova i sa polovinu manja i sa Kad novo biće dora- ste do normalne ste lične, opet se raz množava na isti način. Pri tom se tijelo praziva dijeli kao svaka stanica, da se najprije podijeli jezgra, a na

POPREČNA DIOBA PRAŽIVA razmnožavanje PAPAČICE (*Paramacium*): čitava životinja se dijeli u dvije nove trajati godinama. Woo-

gojio preko 8000 pr. od po koljenja papučica, Bc- laf preko 1200 pokoljenja sunašca Actinophrys, Hartmann više tisuća pokoljenja bičaša okate loptice Eudorina. Ali u prirodi dolazi radi različitih uvjeta obično mnogo prije do kopulacije, t. j. do stapanja dviju jedinaka, pa se javlja gamogonija (grč. »rađanje oplodnjom«), jer od same agamogonije ne mogu praživi trajno opstati. Ovo uklapanje gamogonije u mnogo pokoljenja agamogonije je jedan od slučajeva izmjene pokoljenja.

AGANOOR POMPIJ, Vittoria, * Padova (od oca Per-zijanca) 1855, † Rim 1910, talijanska pjesnikinja. Najbolje pjesme sabrala je kasno u zbirci *Leggenda eterna* (1900), koja sadržava intimnu povijest duge, duboke i nesretne ljubavi u spontanim i savršenim stihovima. Djelomično se smirio njezin duh, pošto se udala (1901) i u braku našla utjehe za izgubljenu mladost. To se novo raspoloženje duha odražuje u drugoj zbirci pjesama *Nuove liriche* (1908). Njezin je mali ljubavni kajit'onijer jamačno najljepši, koji je ikada spjevala jedna Talijanka (B. Croce). Njezina se poezija svjđela i kod nas, pa su je prevodili (na pr. A. Makale, *Odreka*, Prosvjeta XV., Zagreb 1906) i pisali o njoj.

BIBL.: V. A. P., *Poesie complete*, a cura di L. Grilli, III. izd., Fi-renze 1927. LIT.: G. A. Borgese, *La vita e il libro*, IL, Torino 1911; B. Croce, *La letteratura della nuova Italia*, IL knj. III. izd., Bari 1929; P. Mor- retta, *V. A. P.*, Teramo 1921; A. Alinovi, *V. A. P.*, Milano 1921; A. Calletti, *Il Novecento*, Milano 1935; Jakša Cedomid (J. Čuka), *V. A.*, Prosvjeta X., Zagreb 1901. M. D-ić.

AGAPANTHUS umbellatus L'Hérit, por. ljljani (v), trajnica iz južne Afrike (Kapska zemlja) sa širokim lineal- nim listovima i lijepim modrim lijevkastim cvjetovima u paštiticima na dugim peteljka. Cvate ljeti. Goji se u više odlika u hladnijim krajevima u loncima (prezimi u hladnoj sobi), dok se u toplijem primorju sadi u vrtovima, gdje lako napolju prezimi.

AGAPE (grč. »ljubav«, kasnije »milostinja«). Većina hi storičara drži, da su prvi kršćani imali u vezi s misom za jedničko blagovanje (agape). U 1. Kor. 11. sv. Pavao kori zloupotrebe, koje su se uvukle u taj običaj. Od 1. do 5. st. to su gozbe, što su ih bogatiji kršćani priređivali za siro mahe. R. S.

AGAPET I., sv., papa (535—536). Na mŃrbu ist. gotskoga kralja Teoda(ha)ta pošao je u Carigrad, da ga zagovara u cara Justinijana, ali mu je trud bio uzaludan. Ipak je u toj prigodi polučio, da se s carevom privolom makne s patrijarške stolice carigradske potajni monofizit Antim, štićenik carice Teodore. Umro je u Carigradu (22. IV. 536), a tijelo mu je prevezeno u Rim.

A. II., papa (946—955), vladao je u teško doba prevlasti spoletskoga vojvode Alberika II. i ljutih stranačkih borba u Rimu. Apostolskim autoritetom izravnao je mučan spor zbog reimske metropolije, provodio reforme redovnika, išao na ruku Otonu I., koji je radio na crkvenoj organizaciji slavenskoga kraja buduće magdeburške nadbiskupije.

LIT.: Fliehe et Martin, *Hist. de l'Égl.* sv. 4. i 7., 1940; *Lexikon (L. Theol. und Kirche*, 1930. M. V.

AGAPIC, * Cres oko 1540, dalmatinski slikar. Spominj ga 1562—1568 zapisnici rimskog Zavoda sv. Jeronima, koji je bio član. U Zavodu se nalazila njegova slika sv. Jea nima, za koju Kukuljević kaže, da je na njoj »risarija bra, bojadisanje podosta živahno i naravno«. LIT.: I. Kukuljević, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb 1858. A. Sch.

AGARA (hebr. Hagar), sluškinja Abrahamove žene Sare, dovedena iz Egipta desete godine nakon Abrahamova dola ska u zemlju Kanaansku. Na nagovor nerotkinje Sare uze je Abraham za inoću (prema babilonskom pravu, Hamurabijer zak. § 144). Ona mu rodi sina Ismaela. No jer su se ona i sin joj uzoholili, otpusti je Abraham sa šesnaestgodišnjim sinom Ismaelom. U pustinji čudom spašena odgoji Ismaela i oženi ga Egipcankom. Ismaelovi su potomci arapska no madska plemena. Sv. Pavao u poslanici Galaćanima (4, 21) poređuje odnos Agare i Ismaela prema Sari i Isaku s odno som Staroga Zavjeta kao zavjeta ropstva/prema Novom kao Zavjetu evandeoske slobode. J. O.

AGAR-AGAR je sluzava tvar, dobiva se iz različitih vrsta crvenih alga (*Rhodophyceae*), koje su najvećim dijelom rasprostranjene u toplijim morima oko istočne i južne Azije. Danas se agar dobiva iz

mnogih zemalja, no glavnu potražnju podmiruje agar, koji se proizvodi u Japanu, i to uglavnom iz vrsta roda *Gelidium* (*G. Corneum* Huds. i *G. cartilagineum* Gaill.). Cejlonski agar daju alge *Gracilam lichenoides* Ag. i *G. confervoides* (L.) Grav., dok se javan-ski agar dobiva od vrste *Eucheuna spinosum* (L.) J. Ag.

F. K-n.

Glavni sastavni dio agara jesu pektinske tvari, koji ima oko 60% o. One se kuhanjem u vodi otapaju, a kad ohlade, čine želatinsku tvrdi masu. Ta je njegova odlika danas svestrano iskorišćena: u hranj ilik bolesnika, a osobito dijabetičara, u kućanstvu kao nadomjestak za želatinu, u industriji kod različitih apretura, u medicini kao sredstvo za otvaranje, a u bakteriologiji za pripremanje tvrdih podloga kod uzgoja bakterija. U dijetetskoj kuhinji ima prednost pred animalnom želatinom, koja joj je inače kulinarski slična. Kao sluzava tvar, koja dosta apsorбира vodu, uspješno služi kao lijek protiv začepjenja. M. B-ć. i E. M.

AGARDE, Arthur, * 1540, † 1615, engleski antikvar. Raspravljao na učenim sastancima i pisao o podrijetlu parlamenta, o službi i pravima glasnika (herolda). Nekoliko njegovih rasprava štampano je u *Curious discourses written by eminent antiquaries* (1720). Većina se njegovih rukopisa čuva u britskom muzeju.

AGARDH, I. Jakob Georg, * Lund 8. XII. 1813, † Lund 30. I. 1901, švedski botaničar. Bio je sin algologa A. Karla Adolfa. Od 1854 do 1879 vršio je službu profesora u rodnom mjestu. Djela su mu važna za poznavanje morfologije i sistematike alga. Za naše morske alge važna je knjiga: *Algae maris Mediterranei et Adriatici*, Pariz 1842. LP. I

2. Karl Adolph, * Båstad u Schonenu 23. I. 1785, † Karl stad 28. I. 1859, švedski botaničar. Bio je u Lundu najprije docent matematike (1807), a tek kasnije profesor botanike (1812—1834). Od 1816 bio je župnik u Lundu, a od 1834 biskup u Karlstadu. Sudjelovao je u političkom životu Švedske kao narodni zastupnik. Između 1810 i 1835 štampao je mnogo algoloških djela i znatno izgradio sistematiku alga (*Species algarum*, 1820—28; *Systema algarum*, 1824 i d.; *Icones algarum europaearum*, 1828—32). Napisao je živo topis Linnéov i mnogo članaka iz matematike, teologije i ekonomije. I. P.

AG ARENI ili Agarjani (nom. sg. Agarenin ili Agarjanin, lat. Agareni ili Agareus), potomci Abrahamove inoće Agare i njezina sina Ismaela. Vodili su bojeve s Izraelcima, koji su o njima govorili kao o odbačenom plemenu. S istim značenjem ušla je ta riječ i u kršćansku tradiciju.

Balkanski su kršćani nazivali Agarenima naročito Turke, Arape i sve druge muslimane. Narodna pjesma prezirno' ističe »prokletu krv agarjansku«.

AGASSIZ, I. Alexandre, * Neuchâtel (Švicarska) 17. XII. 1835, † 27. III. 1910 na brodu Adriatic na putu iz Egipta u Sjedinjene države, sin Louisa Agassiza, prirodoslovac. Izučavao je meduze, razvoj nižih životinja, dubokomorske životinje Antila i Meksičkog zatona.

BIBL.: *North American Alaepliae*, Cambridge 1865; *Report on U tehinoidea*, Challenger, London 1881; *Three cruises of the U. S. coast ar geodetic survey steamer Blake*, 2 sv., London 1888.

LIT.: F. A. Forel, *A. Agassiz, u Actes de la Soc suisse des Sciences nat.*, 93., 1910, ss. 51–57; M. Meisel, *A Bibliography of American Natural History*, 1., s. 156, Brooklyn 1924. K. B.

2. Louis, * Motier (Švicarska) 28. III. 1807, † Cambridge kod Bostona (Sjev. Amer.) 14. XII. 1873, prirodoslovac, studirao je na njemačkim sveučilištima, u Parizu je bio u živom saobraćaju s Cuvierom i A. v. Humboldtom. Izučavao je recentne i fosilne ribe, pa ledenjake i postavio temelje daljim istraživanjima oledenja Evrope. Poslije je bio profesor na Harvard-sveučilištu, pa je kao zoolog i geolog razvio veliku djelatnost.

BIBL.: *Recherches sur les poissons fossiles* (Istraživanja o okamenjenim ribama), 5 sv., Neuchâtel 1833–1844, *Histoire naturelle des poissons d'eau douce de l'Europe Centrale* (Slatkovodne ribe srednje Evrope), Neuchâtel 1839.

LIT.: E. C. Agassiz, *L. Agassiz, his Life and Correspondence*, Boston 1885, njem. izdanje Berlin 1886, francusko izd. Neuchâtel 1887; J. Marcou, *Life, Letters and Works of L. Agassiz*, London 1896; M. Meisel, *A Bibliography of American Natural History*, 1., str. 157, Brooklyn 1924. K. B.

AGATA (grč. agathe «dobra»), svetica i mučenica, zaštitnica malteškog viteškog reda. U Kataniji se njezina koprena nosi u procesiji prigodom provala Etna. Od 5. st. spominje joj se ime u rimskom, milanskom i ravenskom misnom kanonu. Ima o njoj i latinska pasija, koja spominje, da su je za cara Decija mučili, iščupavši joj grudi. Svetkovina 5. veljače.

AGATANGEL (Agathangelos), armenski historičar. Ži vio je u 4. st. pos. Kr. i kao tajnik kralja Tiridata II. na pisao povijest njegova vladanja. Pripisuje mu se i djelo o prahistoriji Armenije, no po svemu se čini, da nije autor toga djela. J. G.-c.

AGATARH (grč. Agatharchos), grčki kazališni slikar sa Samosa, između 460 i 420 pr. Kr.; u Ateni uveo perspektivu u grčko slikarstvo.

AGATARHID (Agatharchides) iz Knida, grčki pisac 2. st. pr. Kr. Živio je u Aleksandriji kao učitelj. Napisao nekoliko djela, što gramatičkih što historijskih, na pr.: *Ta kata ten Asian* (Azija), *Ta kata ten Evropu* (Evropa), u 49 knjiga; *Peri tes Erythras thalasses* (O Crvenom moru), 5 knjiga. Od tih su se djela sačuvali samo izvaci kod Diodora, Ateneja, Fotija, Artemidora i Strabona. Fragmente o Crvenom moru publicirao je C. Müller u *Geographi Graeci Minores*, Pariz 1., st. 111—195. Od hrvatskih krajeva spominje Vis (Issa) i kaže, da je viško vino najbolje na svijetu.

LIT.: Schwanz u. Pauly-Wissowa, *Realem.*, 1., 739—741; H. Leopoldi, *De Agatharchide Cnidio*, Rostock 1892. G. N.

AGATHIAS SCHOLASTIKOS, * Myrina u Elidi 536, † 582 u Bizantu, gdje je bio odvjetnik. Grčki pjesnik i povjesničar, učio u Bizantu i Aleksandriji. Izdao je zbirku epigrama, od kojih je oko stotinu sam spjevao. Njegov historijski spis vrijedan je nastavak djela historičara Prokopija Cezarejskog. Dok je Prokopije u prvom redu izvor za seobu naroda, za rat Justinijanov s Gotima i Vandalima, a njegova *Arcana* za tiraniju Justinijana i Theodore, opisuje A. Justinijanovu vladu od 552 do 558 (u 5 knjiga), što Prokopije nije dospio da obradi.

LIT.: Izd. Dindorf, 1871; Teuffei, *Studien u. Charakteristiken*. G. S.

AGATHIS, por. borovi (v.). Stablo naraste i preko 30 m visine i nosi na ograncima ovalne, jako sploštene, zimzelene i kožnate listove za razliku od ostalog crnogoričnog bilja, koje ima u pravilu igličaste listove. Jednospolni se cvjetovi razvijaju u češerima. Ženski su češeri okruglasti (u promjeru 5—10 cm). U svim se njegovim dijelovima nalazi mnogo smole, koja sama od sebe curi iz stabla. Smola vrste *A. Dammara* Rich. (Malajski otoci i Filipini) dolazi u promet kao damar-smola, a smola vrste *A. australis* Salisb. (Nova Zelandija i Australija) kao kauri-kopal. F. K.-n.

AGATIĆ, Ivan Krstitelj, * Rijeka, † Rijeka 30. X. 1649, biskup senjski i kasnije modruški. Kao redovnik augustin-skoga reda imenovan je 7. VII. 1617 senjskim biskupom. Kao biskup istaknuo se velikim zauzimanjem za crkvene glagoljske knjige, pa je njegovim nastojanjem sazvana i biskupska sinoda u Bribiru 1624, koja se pozabavila pitanjem štampanja novih glagoljskih knjiga za crkvene potrebe i taj posao povjerila trsatskom franjevcu Franji Glavi-niću. G. 1634 dao je biskup A. napušteni dominikanski samostan sv. Nikole u Senju pavlinima i povjerio im obučavanje mladeži. To je ujedno i zametak kasnije senjske gimnazije. Budući da se od 1567 nije posebno popunjavala Stolica modruških biskupa, nego su senjski biskupi bili ujedno i administratori modruške biskupije, bio je biskup A. također administrator modruške biskupije, ali radi bolje Uprave obiju biskupija i radi male nade, da bi se veći dio modruške biskupije mogao osloboditi od Turaka, isposluje od pape Urbana VIII. g. 1640 sjedinjenje obiju biskupija. A. je dakle prvi episcopus segniensis et modrussensis.

Pokopan je na Trsatu u bazilici Majke Božje pred oltarom sv. Petra. Sačuvan je njegov portret u biskupskom dvoru u Senju, koji je ujedno i najstariji portret u neprekinutoj seriji senjskih biskupa od 1617 do danas.

Prezime ovoga biskupa dolazi u nekim knjigama pogrešno kao Agalić, ali u spomenicima je Agatić.

LIT.: Senj, izdanje Jug akademije, Zagreb 1940, str. 72. P. T.

AGATODEMON (grč. agathos daimon «dobra demon»), 1. starogrč. bog, čuvar kuća u doba rimskih careva. 2. Učeni aleksandrinac, koji je po hipotezama nekih modernih učenjaka (C. Müller, E. Kiepert, U. Berger i dr.) valjda u 4. ili 5. st. pr. Kr. nacrtao jednu kartu ili sve karte dodane Geografiji Ptolemejevoj. Hipoteza se osniva na tumačenju jedne bilješke, što se nalazi na kraju mnogih rukopisa Ptolemejevih.

LIT.: O. Dinse, *Die handschriftl. Ptolemaeusarten und die Agathodemofrage*, u *Zeitschrift d. Gesell. f. d. Erdkunde*, Berlin 1913. Z. D.

AGATOKLO (Agathokles), * Therme na Siciliji 360 pr. Kr., † Sirakuza 289/8 pr. Kr., sirakuški tiranin. Oženivši se udovicom bogatog Sirakužanina Damanta, postade gospoda rom njegove imovine. Pristalica demokratske stranke, ista knuo se u borbi protiv oligarhijske vlade, zbog čega je mo rao bježati iz Sirakuze. 318 vrati se u Sirakuzu, gdje je

316 poslije krvavog prevrata bio izabran zapovjednikom vojske. Postavši sirakuškim tiraninom, uredi državu iznu tra, a onda pregne da osvoji čitavu Siciliju. Protiv toga nije gova nastojanja dignu se Messina, Gala i Agrigent i stupe u savez sa Kartazanima. Kad ovi posljednji potukoše A. na rijeci Himeri 310 pr. Kr., prenese zgodnim manevrom flote rat u Afriku, potuče Kartazane, no 307 morade se iznenada vratiti u Sirakuzu, jer su tamo Agrigenčani potukli Sirakužane. Dokrajčivši sretno rat, vrati se u Afriku, gdje nije imao uspjeha, a radi unutrašnjih nemira u Sirakuzi bude prisiljen sklopiti s Kartagom mir (305). Cijela grčka Si cilija, osim Agrigenta, ostade pod njegovom vrhovnom vlad. Iza toga vladao je umjereno i blago, dižući blagostanje svoje zemlje. Ratovao je s Brutjicima u Italiji, gdje uze Kroton i Hiponimu, zatim na Korkiri, gdje porazi macedonskog kralja Kasandra, koji je posjedovao Korkiru. A. uze Korkiru i dade je svojoj kćeri Lamassi, koja se uda za episkopog kralja Pira (Pyrrhos). Međutim se Lamassa rastavi od Pira i uda za Demetrija Poliorketa, kome donese i Kor kiru u miraz (290). Poslije razmirica u porodici proglasi A. za svog nasljednika sirakuški narod, što je dovelo do anar hije i propasti sirakuškog imperija. J. G.-c.

AGATON, * Atena oko 450 pr. Kr., pjesnik tragedija. Napisao je više tragedija, među njima i *Anthos* (Cvijet), gdje je po prvi put iznesena potpuno izmišljena radnja, koja nije imala građu iz mitologije. G. 416 pobijedio je svojom tragedijom i proslavio pobjedu gozdom, koju je majstorski opisao Platon u svom dijalogu *Simpozij* (Gozba). Fragmente mu je izdao A. Nauck: *Tragicorum graecorum fragmenta*, 2. izd., Leipzig 1889. P. M.-o.

AGATON, sv., papa (678—681). Na velikoj sinodi u Rimu (680) osudio monoteletsku herezu, o kojoj rade i njegova dva znamenita dogmatska pisma caru Konstantinu Pogonatu, pročitana uz živo odobravanje na 6. općem saboru u Carigradu (680). U jednom od ta dva pisma izlaže načelo nepogrešivosti rimske Stolice. — Po S. Sakaču D. I. predstavnici su Hrvata s Agatonom sklopili poznati ugovor o nenapadanju na susjedne narode, sačuvan u spisu *De administran-do imperio* cara Konstantina Porfirogeneta.

LIT.: K. J. Hefele, *Conciliengeschichte*, 3., 2. izd. 1877; *Dictionnaire de Théol. cath.*, 1., 1930 (tu su i oba dogm. pisma, lat. i franc.); Stj. Sakač, *Ugovor Pape Agatona i Hrvata proti navahom ratu* (oko g. 679), u »Croatia Sacra«, 1., Zagreb 1931. M. V.

PAPA AGATON (Seppelt-Löffler. *Pansteeschichte*)

AGATONOVIĆ, Radoslav, * Brus 30. VI. 1869, † 31. V. 1928, političar. Služio je kao profesor u srpskoj gimnaziji u Solunu i ravnatelj gimnazije u Skoplju, gdje se isticao kao nacionalni radnik. Poslije ratova bavio se politikom, od 1922 bio narodni zastupnik.

BIBL.: Važniji su mu radovi: *Car Simeon — Simla Nemanjić Paleolog*, 1893; (sa P. M. Spasićem), *Srpski ustanci u vezi sa narodnim seobama u tudinu od 1459—1814*, I. 1895, II. 1896; *Odnosaji između Srbije i Bugarske od XII. do XV. veka*, 1899.

AGAVA (Agave), por. sunovrati (v.). Kao višegodišnje zeljaste biljke dostižu agave vrlo veliku starost i veličinu, pa se obično drži, da cvatu svake 100. godine. Radi sporog rasta nadzemne stabljike listovi su smješteni u prividnoj ružici, obično mesnati i debeli, s produženi ili slabije jače razvijenim bodljikama. Raznobojni se cvjetovi razvijaju samo na više godišnjim primjercima, i to u bogatim cvatovi ma, koji s gornjim di jelom stabljike naglo izrastu i po nekoliko metara u dužinu. Broj ne vrste ovoga roda ra stu u Mexiku, u Južnoj Americi i u južnim di jelovima Sjeverne Ame rike. Mnoge vrste dola ze i u kulturi, u kojoj su prenesene i druge zemlje, gdje se po sve udomaćile; tako se *oto Griesbach* udomaćila kod nas u Sredozemlju Dalmaciji i u ostalom Ameri cana L. Agave su vrlo korisne, to najviše kao biljke, koje daju vrlo dobra biljna vlakanca.

Najvažnije su *A. sisalana* Perrine, *A. caniala* Roxb. i *A. fourcroydes* Lemaire. Neke služe i za hranu, kao lijek i t. d. Korisna je i prije spomenuta *A. Americana*, koja odvoje nim oblikom svojih velikih i mesnatih listova daje u vri jeme cvatnje naročitu fizionomiju sredozemnim krajevima. Vlakanca su te biljke vrlo podesna za izradbu finih pletiva, napose čipaka, koje se mnogo proizvode na više mjesta u Dalmaciji. Mnoge se agave zbog lijepih oblika odgajaju u staklenicima i u sobama kao ukrasno bilje.

U Americi se iz batva nekih agava dobiva šećerni sok, koji se u Meksiku ukuhava u sirup (mimiahuatl) ili se upo trebljava za produkciju alkoholnog pića (pulque). Po opi sima Evropljana (J. Menschl, 1913) pulque ima okus kao rasol sa nešto jabučnog vina. Narod u Meksiku pije pulque u velikim količinama; današnje vino od agave (pulque fuerte) sadržava: alkohola 4.38%, manita 5.6%, dekstrina 3.3%>, običnog šećera 0.2% i jabučne kiseline 0.54%. Osim toga peče se osobita rakija (mescal). Mlado lišće agave služi i kao povrće.

AGAZIJA (Agasias), I. st. pr. Kr., grčki kipar iz Efeza. Njemu se pripisuje glasoviti borgheski mačevalac u pari škom Louvre-u, koji je vjerojatno kopija kipa iz 4. ili 3. št. pr. Kr.

AGAZO (lat. agaso), kod Plauta mazgar, kasnije konju šnik, znači u Ugarskoj konjanika u dvorskoj službi. Zapo vjednik agazonā (agasonum regahum magister) bio je dvor ski dostojanstvenik deseti po činu (Kubinyi-Csaplovics, *Enchir. lex iuris*).

AGAZZARI, Agostino, * 1578, † 1640, talijanski muzičar. Roden u Sieni, glavni dio života proveo u Rimu. Njegovao je polifonijsko pjevanje u madrigalima i crkvenom pjevanju. Poslije Palestrine pojednostavnio kontrapunkt, idući za subjektivnim izražajem, promicao tehniku »neprekidnog« basu (basso continuo) i komponirao melodram *Eumelio*.

AGAZZI, Rosa, * Volongo kraj Crémone 26. III. 1866, talijanska pedagoška spisateljica, upravlja sa svojom sestrom Karolinom dječjim zavjerenjem u Mompianu (Brescia). To je prvi dječji dom, koji je ona uredila po svojim odgojnim načelima u Italiji. Njezin školski sustav daje oduška prirodnoj dječjoj aktivnosti, pobuđuje ljubav za red i rad iskorišćujući igru za obuku i razvijajući osjećaj odgovornosti i samostalnosti. Zajednički život djece ima upućivati na međusobnu pomoć i odgajati smisao za kolektivni život. Pedagoške poglede tumači Rosa Agazzi u brojnim spisima, među kojima su osobito vrijedni: *Jezič, kojim se govori* (La lingua parlata), Brescia 1898; *Abeceđa odgojnog pjevanja* (L'abbici del canto educativo), Brescia 1908; *Umjetnost malih ruku* (L'arte delle piccole mani), Brescia 1923; *Vodič za dječje odgojiteljice* (Guida per le educatrici dell'infan-zia), Brescia 1932. Danas je metoda Agazzije priznata kao najznatniji prinos novije talijanske pedagogije o'čjoj praktičnoj dječjoj pedagogiji. Od druge slavne odgojiteljice Marije Montessori razlikuje se i time, što ističe mnoga prirodna pomagala, koja ili ništa ne stoje ili su vrlo jeftina.

LIT.: P. Pasquali, *Il nuovo asilo*. Brescia 1903.

AGEJ (lat. Aggaeus, hebr. chaggaj »svećani«), oko 250 pr. Kr., jedan od 12 starozavjetnih malih proroka, suvre menik proroka Zakarije, pisac kanonske proročke knjige. On je poticao Židove na povratku iz babilonskog ropstva,

da ustraju u gradnji hrama jeruzalemskoga, kojemu će slava biti veća od Salomonove, jer će se u njemu pojaviti Onaj, za kojim čeznu narodi.

J. O.
AGE JE V, Fahrlejl-Islam, * Tenise v (Penzenska gubernija) 1887, predstavnik tatarske dječje i omladinske književnosti. Popularan mu je pjesmotvor *Bokre a jak tavok* (Šepava ko kica).

AGELLI, Antonio, * Sorrento 1532, † Rim 19. XI. 1608, glasoviti biblicist. Došavši u Rim bavio se učenjem grčkog i hebrejskog jezika, a onda se posvetio izučavanju Svetoga Pisma, u čemu je našao potporu kasnijeg kardinala Guglielma Sirleto. Brzo je postigao visoke duhovne časti Papa Pijo V. imenovao ga je članom komisije za reviziju *Vulgate*, na kojem je položaju ostao sve do njena izdanja 1592. Papa Klement VIII. imenovao ga je biskupom Acerna. Napisao je mnogo djela s područja crkvenih znanosti, među kojima se još i danas cijene: *In Lamentationes lere-miae commentarium* (Rim 1589) i *Commentarium in psal mos et divini officii cantica* (Rim 1606).

AGEN, francuski grad na srednjem toku rijeke Garonm raskršće željezničkih pruga Bordeaux—Montauban i Auch-Bergerac, glavni grad departementa Lot-et-Garonne, 25.000 stan., sjedište biskupa i suda, sjemenište i učiteljske, na zeji i starine, katedrala iz 12. st., krasan vodovod na 23 luka, tekstilne tvornice i bojadisaonice, trgovina voćem. Ovdje je bio glavni grad keltskih Nitiobriga, onda sjedište pretora akvitanske Galije, grad se zvao Aginnum, a biskupa ima od 4. st. pod metropolitom u Bordeauxu.

AGENCIJE NOVINSKE (ili telegrafske) su poduzeća, kojima je svrha, da što brže saberu, srede i pregledaju najnovije vijesti i da ih stave na upotrebu svojim stalnim pretplatnicima. To su obično dnevni listovi i uopće dnevna štampa, ali mogu biti također oblasti, privredna poduzeća i si. Novinske agencije su uglavnom osnovali privatnici kao tečevna poduzeća, ali su s vremenom gotovo sve važnije agencije potpale pod nadzor države (oficijozne agencije). Najstariju novinsku agenciju je osnovao Charles Louis Havas 1835 u Parizu, sjedinivši nekoliko novinskih korespondencija. Usprkos velikim novčanim subvencijama, što ih je kralj Luj Filip davao Havasu, ipak je cijelo poduzeće oko 1840 došlo u vrlo nepovoljan položaj zbog golemih režijskih troškova. U taj kritičan čas dosjetio se Havas jeftinu načinu dobavljanja novih vijesti. Uredio je naime između Londona, Bruxellesa i Pariza stalni promet golubova listonoša, tako da je u večernjim listovima donosio ono, što su u Londonu javljali jutarnji listovi. Sada je Havas na cijelom svijetu uživao neki monopol za dobavu novih vijesti. Tek 1848, kad je između Havasa i njegovih najužih suradnika došlo do rascjepa, ostavili su ga njegovi glavni pomoćnici, od kojih je Bernhard Wolff 1849 osnovao u Berlinu *Wolffs Telegraphisches Büro*, a Israel Josaphat Beer je otišao u London, gdje je 1851 pod imenom *Reuter* osnovao Reuterovu agenciju. 1859 sklopio je Havas sa svojim bivšim suradnicima ugovore o izmjeni vijesti, jer se pokazalo praktički nemogućim, da jedno poduzeće u vlastitoj režiji skuplja vijesti s čitava svijeta. Prvi ugovor sklopio je Havas s Reuterom, a 1866 i s Wolf f om. Ovakvo vi ugovori o izmjeni novih vijesti pokazali su se toliko potrebni, da danas ne postoji nijedni novinska agencija, koja ne bi bila povezana ugovorima s

J. D.

glavnim agencijama na svijetu. Najvažnije novinske agencije na svijetu su danas ove:

Belgija: *Agence Télégraphique Belge* — *Belga*. Belga je danas dioničko društvo, koje je 20. VIII. 1920 nastalo od *Agence Havas Belge*, dakle podružnice agencije Havas u Belgiji. Još danas se opaža velika zavisnost o Havasu, osobito stoga, što sav oglasni posao Belge vodi i nadalje Havas. Belga daje vijesti samo na francuskom jeziku, pa ih radi toga preuzimaju većinom valonski listovi u Belgiji, zatim listovi u Luxemburgu i u belgijskoj koloniji Kongo. Bugarska: *Agence Télégraphique Bulgare*. Bugarski obavještajni ured za štampu je zapravo odjel direkcije za štampu kod bugarskog ministarstva vanjskih poslova. Ovaj je odjel osnovan 1898 te danas daje vijesti tri puta dnevno u bulletinima, koji izlaze na bugarskom i francuskom jeziku. Posebno je organizirana služba za trgovačke i privredne vijesti. Budući da je karakter bugarske agencije služben, ona uživa bezuvjetni monopol kod dobave novih vijesti za štampu. Vijesti se dobavljaju preko velikih evropskih agencija i posredovanjem atašea za štampu kod bugarskih diplomatskih predstavništava u inozemstvu.

Danska: *Ritzaus Bureau, Dansk Telegrambureau*. Danska obavještajna agencija je privatnog karaktera. G. 1866 osnovao je Erik Ritzau u Kopenhagenu novinsku agenciju, na koju se već za kratko vrijeme preplatilo 30 danskih listova, a kasnije se njezin utjecaj proširio time, što su njezine vijesti počele prenositi novine u Oslo-u, Malmo-u i Štock-holmu. Od 1892 snabdjeva danska agencija cijelu dansku pokrajinu vijestima, tako da se njima 1925 služilo 150 listova i nekoliko stotina privatnika (trgovci i industrijalci). Pet podružnica (Aalborg, Aarhus, Kolding, Odense i Ny-kjöpning) bave se obavještavanjem pokrajine. Danske zemlje Grönland i Färeörska ostrva snabdjevaju se vijestima preko emisijske stanice blizu Kopenhagena.

Estonka: *Eta* — *Estnische Telegraphenagentur*. Dioničko je društvo s dionicama kod štampe, vlade i važnijih industrijskih i trgovačkih poduzeća. Uživa stalnu subvenciju vlade, a unutrašnja organizacija joj je privatno-trgovačkog karaktera.

Finska: *Suomen Tietotoimisto* — *Finska Notisbyrån* (*STT* ili *FNB*). Dioničko društvo s većinom dionica u posjedu finskih listova. Politički smjer *STT-a* je nezavisan. Vijesti se daju na finskom i švedskom jeziku.

Francuska: *Agence Economique et Financière*. Dioničko društvo s kapitalom od 5 milijuna fr. Glavni su posjednici dionica Comité des Forges i anglosaksonske petrolejske grupe. Agencija skuplja vijesti iz privrede i daje ih svakog dana uveče svojim pretplatnicima, kojih ima 8000. Osnovao ju je 1911 Yves-Guyot. Oko 1937 zalagala se osobito za održavanje i razvitak trgovačkih veza Francuske sa Sovjetskom Rusijom. Svakog četvrtgodišta prilažu se dnevnim izvještajima grafički prikazi dnevnih tečajeva i kretanja cijena na burzama i tržištima.

Agence Havas. Havas je danas najznatnija novinska agencija na svijetu. Od 1879 je dioničko društvo s državom kao najjačim dioničarom. Današnjem ravnatelju Léonu Rénieru uspjele je reorganizirati cijelo poduzeće 1914 pretvorbom oglasnog odjela u samostalno poduzeće *Agence Générale des Annonces*. Taj razvitak je dovršen 1923, kad su sva oglasna poduzeća A. H. sjedinjena pod imenom *Havas Publicité*, kojima nasuprot stoji Havasova obavještajna služba *Havas-Information*. Havas posjeduje i radio stanice ili sudjeluje u njihovoj upravi, zatim ima stanice za televiziju i filmska poduzeća. Bulletin s najnovijim vijestima izlaze svakog sata, a njima se služe svi listovi u Francuskoj i francuskim kolonijama, svi francuski listovi u inozemstvu, štampa u Južnoj Americi, listovi u Sjevernoj Americi, koji ne izlaze na engleskom jeziku. Havasov oglasni odio iznajmljuje gotovo sve oglase u francuskim listovima, a poseban odio bavi se raspačavanjem novina u uskoj suradnji s poduzećem *Messageries Hachette*, koje je o Havasu zavisno. *Bulletin Quotidien de la Société d'Etudes et d'Informations Economiques*. Društvo, koje podržava ovu agenciju, zapravo je odio za propagandu poduzeća *Comité des Forges*. Pretplatnika ima vrlo malo, jer godišnja pretplata iznosi 1200 fr. Agenciju je osnovao poznati francuski diplomat A. François-Poncet.

Grčka: *Agence d'Athènes*. Grčka agencija je osnovana 1906, osnivač i ravnatelj Vasilios Vekiarellis, karakter joj je poluslužben. Vijesti se najvećim dijelom preuzimaju od Havasa, Reutera i *DNB-a*, osim toga od talijanske radiostanice Bari.

Iran: *PARS*. Agencija *PARS* je osnovana 1935 po uzoru turske agencije *Anadolu Ajansi*, te je izravno odgovorna ministarstvu vanjskih poslova. Vijesti se daju jedamput dnevno svim teheranskim listovima, a potječu većinom od Reutera. Iz pokrajine javljaju vijesti mnogobrojni dopisnici. Bulletin izlaze na perzijskom i francuskom jeziku.

Italija: *Agenzia Stefani*. U Italiji postoji 31 što većih, što manjih agencija, od kojih jedina A. S. ima poluslužben karakter. A. S. je osnovao Guglielmo Stefani u Torinu pomoću Cavourovom u siječnju 1853. Po ugovorima o izmjenjivanju vijesti dospjela je A. S. kasnije u vrlo zavisan položaj prema Reuteru i Havasu. Stanje se popravilo tek 1920, kad je poduzeće pretvoreno u dioničko društvo pod državnim nadzorom. Današnji ravnatelj je Manlio Morgagni. Vijesti se daju telefonskim i radiofonskim putem, a odmah zatim na hektografiranim ili cinkografiranim listovima.

Japan: *Domei Tsushin Sha*. U Japanu se duže vremena osjećao nedostatak središnjeg ureda, iz kojega bi se vodila smišljena politička propaganda. Obje velike novinske agencije *Rengo* i *Denpo* nisu mogle sasvim ispuniti taj zadatak, pa se moralo pristupiti njihovoj sjedinjenju. Ovako je 1. I. 1930 nastala agencija *DOMEI*, koja je organizirana po uzoru američkog poduzeća *Associated Press*. Financiranje agencije *DOMEI* preuzela su razna npvinska poduzeća, među kojima se najjače ističu poluslužbena Japan Radio Corporation i Koreansko društvo za radiofoniju. *DOMEI* ima također engleski odio, koji daje vijesti svim inozemnim novinskim korespondentima u Japanu, i vrlo velik broj dopisnika u Aziji, osobito u Kini i u

Mandžukuo. *DOMEI*-evim vijestima se izdašno služi i japanski radio.

Jugoslavija: *Agencija Avala* — *Agence Avala*: Osnovana je 1919 kao poduzeće vrlo zavisno o Havasu. G. 1929 preuzela je većinu dionica država, te je time *A.A.* postala poluslužbenom agencijom pod nadzorom Centralnog pres-biroa. Vijesti se daju najmanje tri puta dnevno. Dopisnici se nalaze u svim važnijim evropskim glavnim gradovima.

Kina: *Central News Agency* — *Chung Yang Tung Sing She*. Izvještajna služba iz inozemstva za kineske listove vrši se preko velikih svjetskih agencija Reuter, Havas, United Press i Transocean. Vijesti iz same Kine sabiraju same kineske agencije. *Central News* je službena agencija Kuo-mintanga s godišnjom subvencijom vlade. Osnovana je 1926; ima podružnice u svim većim gradovima Kine te snabdjeva vijestima oko 650 listova.

Kuo Min News Agency — *Kuo Min Tung Sing She* je službena agencija ministarstva vanjskih poslova i ministarstva financija nacionalne vlade, a daje vijesti dnevno na engleskom jeziku.

Le tonska: *LETA* — *Lettische Telegraphenagentur*. Autonomno državno poduzeće, osnovano 1919 pod imenom *Lat-vijas preses birojs*. *LETA* je danas poluslužbena agencija, koja daje vijesti dnevno u nekoliko izdanja čitavoj leton-skoj štampi.

Litva: *ELT A* — *Litauische Telegraphenagentur*. Agencija *ELT A* je izravno odgovorna ministarstvu vanjskih poslova. Osnovana je 1920 i vezana posebnim ugovorima sa svima baltičkim novinskim agencijama.

Madžarska: *Magyar Tavirati hoda* — *MTI*. Privatno društvo s poluslužbenim karakterom. *MTI* je osnovan 1881 kao novinska agencija, 1898—1918 u posjedu Samuela Rado-a, 1918 u državnim rukama, a od 1921 dioničko društvo. Vijesti se daju dnevno nekoliko puta. Obavještavanju štampe služi također Ured za informacije (*Information Hirlapudosto*). Osim toga ima u Madžarskoj još 13 manjih agencija i korespondencija.

Mandžukuo: *Mandžu Koho Kumiaj*. Koncem 1935 bio je u Mandžukuo slično kao u Japanu uveden monopol na dobavu vijesti. *MKK* je zadržano poduzeće s pravom monopola, koje sačinjavaju glavni mandžurski i japanski listovi u Mandžuriji i u Kvantungu.

Njemačka: *DNB* — *Deutsches Nachrichten-Büro*. Tu je agenciju osnovala nacionalno-socijalistička vlada 1933, fuzijom agencija *WTB* (*Wolffs Telegraphisches Büro*) i *TU* (*Telegraphen Union*, u posjedu Hugenbergova concerna). *DNB* ima poluslužbeni karakter, a daje vijesti nekoliko puta dnevno većim dijelom radiofonski.

Nizozemska: *Algemeen Nederlands Persbureau*. Privatno poduzeće nizozemskih novinskih nakladnika (*De Ne-derlandsche Dagbladders*).

ANP je nastala 1. VII. 1935 sjedinjenjem ovih poduzeća: *Aneta-Holland, Nederlandsch Correspondentie-Bureau voor Dagbladen* i *Persbureau Vaz Dias*.

Algemeen Ned'erlandisch-Indisch Persbureau — ANIP (ANETA). Ta je nizozemska agencija za Nizozemsku Indiju dioničko društvo s većinom dionica u rukama Holan-dijskog nacionalnog sindikata, kojim upravljaju ravnatelji najvećih nizozemsko-indijskih trgovačkih tvrtka. ANIP posreduje izmjenu vijesti između Nizozemske i Nizozemske Indije.

Norveška: *Norsk Telegram-Byrå*. Norveška izvještajna služba ima već izvjesnu tradiciju, jer je norveška novinska agencija osnovana već 1867 od jednog privatnika. Poslije 1918 pretvorio se *NTB* u dioničko društvo na zadružnoj osnovi, njegove dionice posjeduje čitav niz listova u Oslo-u i u pokrajini. Veze sa službenim mjestima norveške vlade vrlo su slabe, tako da je nezavisnost agencije od vlade vrlo velika.

Rumunjska: *Agence Orient-Radio — RADOR*. Dioničko društvo službenog karaktera s kapitalom od 15 milijuna leja. Država nadzire i subvencionira čitavo poduzeće. Osnovano je 1921, ima podružnice u svim velikim gradovima Rumunjske. Dnevno se daju nekoliko puta vijesti, burzovni tečajevi i posebni privredni bulletin.

Španjolska: *Agenda Telegrafica Fabra. ATF* je osnovao 1865 Nilo Fabra y Deas pod naslovom *Centro de Correspondent*. Karakter joj je poluslužben, a pretplatnici su gotovo svi listovi u Španjolskoj i štampa u latinskim državama Južne Amerike. Danas je *ATF* dioničko društvo s kapitalom od 1 milijuna peseta. Dnevno izlazi više telegrafskih izdanja (po prilici svaka dva sata). Osim toga postoji manja agencija *Logos* za pokrajinsku štanplu.

Sovjetski Savez: *Telegrafnoje Agentstvo Sojuza Sovjetskih Socijalističkih Respublik — TASS*. Državno društvo s pravom monopola na dobavu vijesti, osnovano 1918 pod imenom *ROST A*, a 1925 prozvano 7/4 SS. Svi su sovjetski listovi pretplaćeni na vijesti te jedine sovjetske agencije. Korespondenti postoje u svim evropskim glavnim gradovima, u Americi i na Dalekom Istoku.

Švedska: *Tidningarnas Telegrambyrå — TT*. Već je 1867 osnovana prva švedska agencija kao podružnica njemačkog *WTB-a*, pod imenom *Svenska Telegrambyrå*. Postepeno je širila svoj utjecaj na švedske listove, pa je 1868 prešla u švedske ruke i postala poluslužbenom. Poduzeće danas imade 140 dnevnik. Nijedna grupa nema većinu njegovih dionica. *TT* dobavlja sve vijesti švedskoj radiotelefonskoj službi.

Švicarska: *Schweizerische Depeschentagetur*. Zadružna ustanova u obliku dioničkog društva, koja pripada glavnim švicarskim novinskim nakladnicima. Politička i privredna nezavisnost poduzeća nastoji se zadržati time, da se dionice smiju otuđivati samo dopuštenjem nadzornog odbora. Švicarska je agencija poslovno poduzeće, koje nema ni služben ni poluslužben karakter. Ipak švicarska vlada često upotrebljava agenciju *SDA*, da proširi svoj utjecaj na javno mišljenje. Manja novinska agencija je *Presstelegraph*.

Turska: *Anadolu Ajansi — Agence Anatolie*. Dioničko društvo s kapitalom od 20.000 turskih lira. Država posjeduje 51% dionica, pa prema tome možemo *A. A.* smatrati poluslužbenom agencijom. 1917 bila je osnovana *Agence de Constantinople*, ali je 1919 opet ukinuta. Mladoturci su već tada raspolagali poduzećem *Agence Ottomane*, koje se promijenilo u službenu *Agence Muli* i konačno u današnju *A. A.* Vijesti se daju 4 puta dnevno na turskom i francuskom jeziku. Utjecaj *A. A.* je velik na Blížem Istoku, osobito u Iranu. Podružnice su osnovane u Smirni i Carigradu, gdje *A. A.* ima također monopol na ulično plakatiranje.

U. S. A.: *Associated Press*. Privredno poduzeće na zadružnoj osnovi. *A. P.* je agencija, koja je nastala privrednim udruživanjem američkih novinskih nakladnika u svrhu zajedničkog obavještavanja, pa radi toga nema tečevni karakter, prema tome ni dioničke glavnice, ne pravi nikakvih poslova i ne dijeli dividende. Svaki član zadruge dužan je odmah dojaviti svaku novu vijest sa svog područja centrali, koja se smjesta stavlja na upotrebu svim listovima (1340), koji sačinjavaju *A. P.* Po ovoj osnovnoj ideji isključena je svaka stranačka ili privredna zavisnost. *A. P.* je osnovana 1900 s najmodernijim tehničkim sredstvima, tako da danas daje dnevno otprilike 367.000 riječi, a od 1935 uređena je također dnevna služba za ilustracije pomoću televizijskih stanica.

U pogledu organizacije postoji 6 područja (New York, Chicago, Denver, Atlanta, Kansas City, San Francisco), a Washington kao prijestolnica sačinjava posebno područje. Za sabiranje vijesti postoji čitav štab od 3500 suradnika u U. S. A., Kanadi, Južnoj Americi, Evropi i na Dalekom Istoku.

International News Service. Glavni vlasnik je William Randolph Hearst, koji je ovu agenciju osnovao u borbi s *Associated Pressom*. *INS* daje vijesti dnevnim novinama cijelog svijeta, uglavnom listovima Hearstova koncerna i južnoameričkim listovima (a tih je preko 600). Agencija služi osim toga Hearstovim radiofonskim stanicama.

United Press. Novinska agencija koncerna (chain) *The Scripps-Howard Newspapers Alliance*. Osnovao ju je 1908 Edward W. Scripps fuzijom nekoliko manjih poduzeća. *UP* daje svoje vijesti izravno štampi u 42 države na 20, različitih jezika, a u britanskom imperiju suraduje s *British United Press*.

Universal Service. Posjednik je W. R. Hearst, koji služi ovom agencijom obavještavanju jutarnjih listova svoga koncerna.

Vatikan: *Agencia Fides. A. F.* je osnovana 1927, vodi je Opera delia Propagazione delia Fede, a služi obavještavanju vatikanskog lista *Osservatore Romano* i izvještajnoj službi oko 1600 periodika na cijelome svijetu. Vijesti se daju je-damput nedjeljno na talijanskom, njemačkom, engleskom, francuskom i španjolskom jeziku. Na isti način je organizirana i služba za ilustracije.

Velika Britanija: *Central News*. Posjednik je *The Central News Ltd.*, godina osnutka 1871. Velik broj korespondenata na cijelome

svijetu. Pretplatnici su ponajviše dnevni listovi, novčani zavodi i klubovi.

Exchange Telegraph. Posjednik je *Exchange Telegraph Company Ltd.* Vijesti se daju dnevno neprestano kroz 24 sata. Znameniti su burzovni i privredni izvještaji. Budući da je agencija privatno vlasništvo, opaža se jaka stranačka i politička zavisnost.

Press Association. Posjednik je *Liability Company*, gdje su glavni dioničari engleski pokrajinski listovi. Izvještajna služba daje se neprekidno danju i noću. Posebne brzajavne veze vežu *P. A.* s 30 londonskih listova te 38 jutarnjih i 80 večernjih listova u pokrajini.

Reuters Ltd. Posjednik je *Limited Liability Company*, koje posjeduju također *Press Association*. Godina osnutka 1852, neprekidna služba danju i noću, kojom se služi cijeli svijet. Specijalno područje interesa su vijesti iz vanjske politike i iz cijelog britanskog imperija. Drži veze sa cijelim svijetom pomoću telegrafskih linija, kabela i radiofonije. U njemu rade 124 urednika, koji raspolazu golemim štabom suradnika širom čitavog svijeta. Budući da je skupljanje vijesti iz cijelog svijeta vrlo skup i kompliciran posao, podijelile su velike novinske agencije cijeli svijet na t. zv. rezervate, na područja, gdje je samo izvjesno poduzeće ovlašteno sakupljati nove vijesti, ali je »kružnim ugovorom« ujedno vezano, da te vijesti stavlja i drugima na upotrebu. *Havasov* »rezervat« je Francuska s kolonijama, latinske zemlje Evrope, evropski jugoistok, Blíži Istok, a zajedno s *Associated Pressom* i Južna Amerika. *Reuterov* »rezervat« je Britanski imperij, Daleki Istok, Nizozemska i Skandinavija. *Associated Press* ima »rezervat« Sjevernu Ameriku i zajedno s *Havasom* Južnu i Srednju Ameriku. Na taj način je kapital postao najvažnijim faktorom u svjetskoj obavještajnoj službi. To se opaža osobito kod agencije *Havas*, koja je gotovo svemoćna u francuskoj štampi, a po svom utjecaju na svjetsku obavještajnu službu također u mnogim inozemskim novinskim agencijama, osobito na evropskom jugoistoku. Danas je općenita tendencija svjetske štampe, da se novine riješe pretjeranog utjecaja novinskih agencija i različitih monopola, koji su na taj način nastali. Stoga ima na pr. u američkom novinstvu pokušaja, da se uz glavnu agenciju *Associated Press* osnuju i takve agencije, kojima će biti povjerene posebne zadaće, tako da će ta poduzeća biti sposobna da se osamostale. U Evropi ipak danas još nije moguće skršiti moć velikih novinskih agencija, osobito *Havasa*. Što je među ostalim pokazala bezuspješna borba, koju je protiv te prevlasti vodio francuski tvorničar François Coty svojim

listom *L'Ami du Peuple*. Prema tome treba kod prosuđivanja novinskih vijesti uvijek pripaziti na agenciju, koja ih daje, i na one sile privrednog i političkog značaja, koje vjerojatno stoje iza agencije.

LIT.: Bömer, *Handbuch der Weltpresse*. Herausgegeben vom Institut für Zeitungswissenschaft an der Universität Berlin, Berlin 1937; Bömer, *Internationale Bibliographie des Zeitungswesens*, Leipzig 1932; Bauer, *Stampa evropskih vjela i Amerike*, Zagreb 1940; Bauer, *Evropska obavještajna služba i Agencija Avala*, Ekonomist 9. X. 1931T. E. B.

AGENDE (lat. agenda »što treba činiti«) označivale su u prvim vremenima Crkve sve čine bogoslužja, a u srednjem vijeku misu i oficij. Odatle izrazi Agenda B. Mariae, Agen da matutina, Agenda mortuorum i t. d. Kod protestanata 16. st. nalazili su se u agendama uz propise o liturgijskim činima i crkveno-pravni propisi o ulazu u posjed crkvenih služba, u pogledu škole, uprave crkvene imovine, brige oko siromaha i t. d. Stoga one pripadaju izvorima njihova crkve nog prava. Protestantске agende dijele se uglavnom na luterovske, reformirane i anglikanske. Kad je 1826 pruska vlada propisala nove agende i naredila svima pruskim crkvama, da ih uvedu, nastala je radi toga u Pruskoj ze stoka borba (Agenden-Streit). Borba je svršila 1841 stvaranjem posebne luterovske crkve u Pruskoj. A. C.

AGENEZIJA (od grč. a »ne« i genna »roditi« ili »proizvoditi«). Prema nauci kat. crkve o unutrašnjem životu u božanstvu druga božanska osoba izlazi (rođenjem) od Boga Oca, a treća božanska osoba, t. j. Duh Sveti, izlazi od Oca i Sina. Prema tomu Bog Otac nema principa ili počela, iz kojega bi izlazio, nego sam Bog Sin i Bog Duh Sveti. I zato grčki Sv. Oci pridjevaju Bogu Ocu ageneziju, t. j. uče, da Bog Otac nema počela, iz kojega bi izlazio.

LIT.: P. Siegel, *Der Agnesiebegriff in der griechischen Theologie des 4. Jahrh.*, Freiburg i. B. 1913. J. M.

AGENT (lat. agens »koji radi«) je oznaka za posrednika najrazličitijih poslova. Može biti osiguravajući, iseljenički, burzovni, eksportni agent i t. d. Najvažnija vrst agenata je *trgovački agent*. On je samostalan trgovac, kojemu jedna ili više trgovačkih kuća povjerava, da u njihovom interesu posreduje kod trgovačkih poslova ili da u njihovo ime i za njihov račun sklapa trgovačke poslove. Značajke su trgovačkog agenta: stalnost i posredovanje ili sklapanje trgovačkih poslova. Agent, kojemu je povjereno posredovanje ili sklapanje samo netrgovačkih poslova, nije trgovački agent u smislu trg. zakona. Agenturni posao vodi se u različitom opsegu. Neki agenti nemaju ni svoj ured, a drugi vode svoj posao u velikom opsegu. Ima agenturnih tvrtka, osobito za prekomorsko poslovanje, koje su po svom prometu i ugledu jednake velikim trgovačkim kućama. D. K.

Agent je trgovac, koji se bavi time, da za jednu trgovačku kuću ili više njih trajno pribavlja mušterije. Novi trgovački zakon od god. 1937 označuje ga kao lice, kojemu je od drugog (gospodara posla) trajno povjereno, da u njegovo ime i za njegov račun posreduje ili i sklapa trgovačke poslove, ako tu djelatnost vrši u smislu privrednog zanimanja, a nije u službenom odnosu s gospodarom posla. U dosadašnjem hrv. trg. zakonu od 1875 nije položaj tog lica još ureden, jer se radi o institutu novijeg razvoja trg. prava. Drugačije je u novom trg. zakonu, koji se u pitanju agenata uglavnom povodi za austr. zakonom o agentima iz godine 1921. On upotrebljava za agenta istodobno još i naziv trgovački zastupnik. Taj izraz zastupnik uzet je dakle ovdje u naročitom smislu, pa se upotrebljava za agenta i onda, kad on nema ovlasti, da sam sklapa poslove za gospodara posla, t. j. kad mu ne pripada zastupstvo u smislu opće teorije priv. prava, već on samo posreduje sklapanje poslova.

Agent valja razlikovati od trg. posrednika (mešetara), komisionara i trg. namještenika. Od posrednika se razlikuje po tom, što mu je povjereno, da se *trajno* brine za pojedinog trgovca, stanovitu trg. kuću, dok posrednik radi za neograničen krug mušterija, prema tome, kako mu stižu. Od komisionara se razlikuje po tom, što samo posreduje poslove, odnosno ako ih i sklapa, onda to čini u ime i na račun gospodara posla, dok komisionar sklapa poslove u vlastito ime, a na račun gospodara. Od trg. namještenika razlikuje se po tom, što je samostalan trgovac, dok je trg. namještenik u službenom odnosu s gospodarom posla.

Kako je položaj trg. agenta u mnogom pogledu srodan položaju trg. namještenika, to se propisi o agentima podu daraju u mnogom s propisima o ovim potonjima, a donekle i s propisima, koji vrijede za trg. posrednike odnosno komisionare. P. R.

AGENT PROVOKATOR (franc. agent provocateur) je osoba, koja drugog potiče, da počini kažnjivo djelo s isključivom svrhom, da taj drugi bude kažnjen. To je sredstvo pronašla apsolutistička policajna država, a upotrebljavalo se u prošlosti, kako se u mnogim državama upotrebljava i danas, ne samo u borbi s politički sumnjivim osobama, nego i u borbi s nepolitičkim zločincima. Danas ima a. p., koji rade i za račun privatnika. Mračnu djelatnost a. p. pozna naša javnost uostalom vrlo oskudno, uglavnom s političkog područja. Ništa nam naprotiv nije poznato o djelovanju a. p. u Hrvatskoj kao agenata vlasti protiv nepolitičkih zločinaca, jer se upotreba tog sredstva, što je i razumljivo, krije pred javnošću. U državama, gdje su policajne metode mnogo rafiniranije nego kod nas, razvila se tajna djelatnost a. p. u svim spomenutim pravcima.

Pomoć agenata provokatora postaje državnom organu potrebna u ovakvim slučajevima: izvršeno je kažnjivo djelo, a policiji upotrebom svih raspoloživih dopuštenih sredstava nije pošlo za rukom protiv nijedne od osoba, koje su sumnjive, da su ga počinile, sakupiti takve dokaze, da bi ih na temelju njih sud mogao osuditi; katkada zločin nije još ni počinjen, nego se samo sumnja, da će biti počinjen, ali je za državnu vlast vrlo opasno čekati, da ona istom poslije izvršenja reagira (na pr. u slučaju sumnje zbog špijunske djelatnosti); u toj se stisci vlast laća a. p. kao zadnjeg sredstva. A. p. uspijeva predočiti povjerenje sumnjivca, koji na njegov poticaj čini

kažnjivo djelo i biva pomoću agenta provokatora pri tom uhvaćen i predan sudu. Agent provokator redovito se zadovoljava navesti sumnjivca samo na pripreme radnje ili na pokušaj kažnjiva djela, ako se radi o djelu, kod koga su već pripreme radnje ili pokušaj kažnjivi. On će u svim slučajevima nastojati da po mogućnosti otkloni onu štetu, koja bi nastupila izvršenjem kažnjiva djela, jer nastanak te štete nije u interesu javne vlasti.

Djelatnost je a. p. u smislu našeg kriv. zakonika nepoduštena i kažnjiva. Ponajprije imamo niz zak. propisa, koji samo podstrekavanje na stanovito kaž. djelo smatraju kažnjivim djelom sui generis (na pr. §§ 95, 100 od. 3, 107 t. 3, 113 od. 4 k. z. i t. d.). Ali i bez obzira na te slučajeve nema sumnje, da se djelatnost a. p. dade svesti pod opći pojam podstrekavanja na kaž. djelo predviđen u § 34 k. z. Iz toga propisa k. z. slijedi, da će sud, uz opće pretpostavke kažnjivosti, kazniti a. p., kao da je on sam učinio ono kažnjivo djelo, koje je učinio podstreknuti. (T& ne znači, da će obojica u svakom slučaju dobiti istu kaznu, jer sud ima mogućnost individualizacije kazne). Po istoj će odredbi k. z. dobiti kaznu i onaj, koji je a. p. dao nalog, da djeluje, bez obzira na to, je li to bio organ državne vlasti ili privatnik.

Neki pisci drže, da djelatnost a. p. uz stanovite pretpostavke nije protupravna. Pozivaju se na to, da se suvremeni zločinci služe tako promišljenim metodama i savršenim tehničkim pomagalima u svrhu izvođenja zločina i uništenja njegovih tragova, da se u pojedinim slučajevima a. p. pokazuje jedinim uspješnim sredstvom u borbi protiv njih. Hafner na pr. smatra, da bi se djelatnost a. p. kao *zadnje* sredstvo mogla tolerirati jedino uz pretpostavku, da njome upravlja moralno pouzdan činovnik, da se radi o vrlo ozbiljnoj sumnji na neku osobu, a djelo, o kojem se radi, da je za *općenitost* (ne za pojedinca) vrlo opasno. Protupravnost svakako postoji, kad privatna osoba upotrijebi agenta provokatora. Valja međutim uočiti, da vlast upotrebljava a. p. u slučajevima obične sumnje, kada još nema u rukama nikakvih dokaza (inače bi a. p. bio suvišan). Vlast dakle ne može nikada biti sigurna, da ona u tim slučajevima sama ne stvara zločin i zločinca. Taj razlog, zatim velika opasnost zloupotrebe, kao i još neki drugi razlozi sile nas, da ostanemo kod našeg izloženog stajališta, da je djelatnost a. p. po našem k. z. kažnjiva. Ističemo još samo, da pod pojam a. p. ne stavljamo i ne smatramo kažnjivim one agente vlasti, koji svojim djelovanjem samo *daju* sumnjivcu *priliku*, da počini kaž. djelo, a ne navode ga u pravom smislu riječi na nj. (Tajni agent vlasti dolazi na pr. osobi sumnjivoj, da se bavi krivotvorenjem putnica, s molbom, da mu načini krivotvorenu putnicu). Ovakvi slučajevi ne idu pod pojam a. p., koliko aktivnost agenta nije od bitne važnosti za postanak djela, ako dakle agent pri svom djelovanju ne upotrijebi *naročito* lukava i prepređena sredstva, da navede sumnjivca na djelo.

LIT.: Heilöom, *Der Agent provocateur*, Berlin 1901; Singewald, *Der Agent provocateur*, Breslau 1908; Endemann, *Hetze als Gefährdungsproblem*, Mannheim 1924; Hafner, *Provokation u Handwörterbuch der Kriminologie*, Berlin 1936, II., str. 438 i si.; Schneickert, *Kriminalistik*, Berlin 1940, V. B-1.

AGER. Riječ ager znači u rimsko doba državni teritorij, bilo rimski, bilo neke druge države.

Ager romanus označivao je kasnije teritorij Rima u najstarije njegovo doba. To je ager *antiquus*. Taj stari rimski ager išao je od grada najviše 4 do 5 milja (promjer oko 9 milja = 13 km) i mogao je imati najviše oko 150 km². Samo unutar njega mogle su se obavljati neke religiozne i političke ceremonije: auspicija, saziv kurijatnih i centuri-jatnih komicija, imenovanje diktatora.

Ager peregrinus označuje teritorij država, s kojima je Rim sklopio neki međunarodni ugovor, a koji je teritorij na osnovu tog ugovora on postivao, kao što je i druga ugovorna strana pošivala njegov.

Ager hosticus je teritorij države, koja je u ratu s Rimom, i onih država, koje nisu s Rimom sklopile nikakav ugovor.

Ager publicus. Prema formuli, kojom su se pobijedjeni predavali, pobjedniku je pripadao narod, grad, polja, vode, granice, hramovi, pokucstvo, »sve stvari božanske i ljudske«. Rim je, poslije osvojenja, mogao konfiscirati cijeli teritorij, čak i preseliti drugamo stanovništvo. Najčešće bi konfiscirao trećinu, polovinu, ili dvije trećine, a ostalo ostavio starom stanovništvu u posjed (possessio), koji se mogao uz plaćanje određenog danka (tribut, stipendium, vectigal) i opozvati, što je značilo, da je gospodar rimska država.

Ono zemljište, koje je bilo stvarno konfiscirano, pripadalo je *ager publicus-u*, dakle je postajalo vlasnost rimskog naroda. Taj je ager publicus država ustupala svojim građanima ili tako, da im ga je davala u zakup na određeno vrijeme (*ager scripturarius*), ili da ga eksploatiraju uz uvjet, da njoj godišnje nosi određen prihod u plodovima, i to 10-inu za žito, a 5-inu za voće (*agri occupatorii*, zvani i *agri arcifinales*). Vlasnikom je ostajala država i mogla ih je oduzeti, kad je htjela. Napokon je država sam ager publicus i darivala i prodavala (*ager adsignatus*). Bila su to zemljišta, koja je u ime države prodao kvestor (*ager quaestorius*), ili su kod osnivanja kolonije (*ager colonicus*) bila ždrijebom darovana, ili darovana pojedincima (*ager viritanus*). Pravidno je »occupatio« bila pristupačna svim Rimljanima, dok su adsignacije bile dane kao neka vrsta nagrade, ili u svrhu kolonizacije. Ali je u stvarnosti bilo obrnuto. Pod varljivom prividnošću, da zadovoljava sve Rimljane, *occupatio* je zadovoljavala samo manjinu. Država je za *ager occupatorius* uvela sustav, koji joj je davao dvostruku korist: da unaprijed primi novac i da se ne brine za prihode. Tako se dogodilo, da je *ager occupatorius*, a toga je bilo najviše, posvuda davan zajednicama, pa su ove bogate jedinice uzimale potreban personal i primale iz zemljišta sve koristi. Senat je morao mnogo puta ustati protiv njih zbog zloporabe. Tako je načelo, da svaki može uzeti pašnjake za pašu i obraditi *ager occupatorius*, bilo samo prazna riječ za onoga, koji već nije imao obilnu stoku, ili nije imao radne sile i sredstava za rad. Praktički je dakle *ager occupatorius* i *ager quaestorius* služio samo bogatašima, koji su jedini mogli zakupiti prihod i paziti na pašu svojih stada.

Samo se besplatnim darivanjem ždrijebom moglo pomoći širokim masama. Ali to senat nije htio, smatrajući, da je *ager publicus* rezerviran za *occupatio* bogataša.

Adsignacija se provodila zakonom, koji je određivao teritorij, što se imao podijeliti. Taj se najprije izmjerio, a onda dijelio. Kad se osnivala kolonija, zakon (*lex colonica*) je određivao broj osoba, koje su polazile, i veličinu dijelova, koji su se ždrijebom podjeljivali kolonistima. Zato se i zvahu »sortes«. Drugi je način davanja zemljišta bio pojedinačni (viritim), t. j. ager publicus se davao pojedincima, a da se nije osnivala nova kolonija. U tom slučaju zakon nije određivao ni broj onih, kojima je što trebalo podijeliti, ni veličinu onoga, što im se imalo podijeliti, i nije im se davalo ždrijebom, nego poimence. Zemljište ovako podijeljeno, bilo kolonijjski, bilo pojedinačno, postajalo je puno privatno vlasništvo (*agri privati optimo iure*). Ta zemljišta nisu plaćala nikakav porez (*vectigal*) i morala su biti upisana u jedan od 35 tribusa i označena u censusu. Ona su postajala *agri privati ex iure Quiritium*.

Zemljišta *ager publicus-a* su se i prodavala, ili odmah poslije osvojenja ili kasnije, zaključkom senata, odredbom cenzora, ili zakonom. Prodavali su ih kvestori, pa se i zvahu *agri quaestorii*. Kupac je primao zemljište u posjed, ali ne u vlasnost, pa je zato plaćao neki *vectigal*, čime se htjelo istaći, da je zemljište vlasnost države. Takvo je zemljište bilo nasljedno, ali se nije moglo prodati.

Bilo je zemljišta, koja je država davala u najam (locatio), ali je ona njima upravljala. To su bila u prvom redu osobito plodna zemljišta (na pr. *ager Campanus*), zatim pašnjaci, koji su se davali u zakup publikanima, jezera i rijeke, na kojima se davao u zakup ribolov.

Radi nagomilavan ja *ager publicus-a* u rukama bogataša dolazilo je u Rimu do borbe onih, koji ga nisu imali, protiv onih, koji su ga posjedovali. Agrarno je pitanje počelo rano u Rimu, a kulminira za braće Grakha. Nema sumnje, da je u 4. st. pr. Kr. donesen zakon (predaja ga pripisuje Licin. Sekstu, 367 pr. Kr.) o 500 jutara, čime su htjeli postaviti gibanicu posjeda *ager publicus-a*, a suvišak podijeliti onima, koji ga nisu imali, ili ga pretvoriti u državne pašnjake.

Osvojenjem Veja Rim je više nego udvostručio svoj teritorij, stekavši 120.000 hektara zemljišta. G. 377 pr. Kr. osnovani su tribusi: Stellatina, Tromentina, Sabatina, Ar-nensis, pa je ostalo još 20 ili 30 tisuća hektara nedoznače-nog zemljišta.

Zakonom Tib. Grakha određeno je, da nitko ne može posjedovati više od 500 jutara državnog zemljišta, 750, ako ima jednog sina, a 1000, ako ih ima 2 ili više. Sve, što je netko imao preko toga, imao je vratiti državi. Ono, što je ostalo, bilo je oslobođeno poreza. Ovako dobivena zemljišta trebalo je podijeliti na udjele i razdijeliti siromašnim građanima uz uvjet, da ih ne mogu otuditi i da plaćaju određen porez (tribut). Izvršenje ovog zakona bilo je povjerenom komisiji *triumvira*, koje je svake godine imao birati narod.

Brat Tiberijev C. Grakho obnovi zakon, ali i on pade, a novi su zakoni, davajući slobodu prodaje primljenog udjela, dopuštali bogatima, da ih kupe i šire svoja latifundija. Iza toga su bile obustavljene dalje podjele i puštalo se da posjeduje, koliko tko hoće, uz plaćanje nekog *vectigala*. G. 111 pr. Kr. ukinut je *vectigal*, ali su uvedene opet granice posjeda, kao za Grakha, te se u vlasnost pretvaraju svi posjedi od *ager publicus-a*.

Ager publicus u provincijama. Sav teritorij u provincijama, koji nije dan rimskim kolonijama, ili pojedinačno rimskim građanima, a ne pripada saveznim ili slobodnim gradovima (civitates foederatae, ili civitates liberae et immunes), postaje *ager publicus populi Romani*, t. j. rimski je narod vlasnik. Međutim najveći dio toga zemljišta ostaje u posjedu i na iskorišćivanje provincijalaca, koji za to plaćaju danak (tribut).

LIT.: Bloch-Corcopino, *Histoire Romaine*, II., 149 ss. u: *Histoire Générale*, par Glotz, III. partie, Paris; Niese, *Grundriss der römischen Geschichte*, 5. izd., 1923, str. 171 ss; De Ruggiero, *Dizionario epigrafico*, s. v.; Pauly-Wissowa, *Real-Encycl.*, s. v.; De Sanctis, *Storia dei Romani*, I., 377; Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, I., II., Leipzig 1887; Schwarze, *Beiträge zur Geschichte altröm. Agrarprobleme*, Halle 1912; Beloch, *Der italienische Bund unter Roms Hegemonie*, str. 45; Bruns, *Fontes iuris romani antiqui*, I., 7. izd., Str. 166.

AGESILAJ (Agesilaos), * oko 444 pr. Kr., † oko 360 pr. Kr., kralj Sparte, naslijedio na prijestolju svoga brata Agisa. Spartanske su vojske u Maloj Aziji ratovala još od vojne Kira Mladega s Perzijancima. Kad su se ovi 397 spremali na jaču navalu, povjereni su A., da sa 8000 hoplita ode u Aziju, da tamo s Perzijancima sklopi mir ili da ih odbije. Njemu uspije da porazi vojsku satrapa Tisaferna kod Sarda i da s njegovim nasljednikom sklopi primirje, ali kad je počeo da u Aziji razvija veliku diplo matsku akciju, morao se vratiti natrag, da brani Spartu od perzijskih saveznika Atene, Korinta i dr. Naišavši u Beotiji na neprijateljsku vojsku, koja mu je priječila prolaz, iza zove je na bitku i potuče kod Koroneje (394). Vrativši se kući, vodi hrabro i razborito rat protiv perzijskih saveznika i poslije bitke kod Leuktre spasi dva puta Spartu od neprijatelja. Kad je od Epaminonde bio poražen u bitki kod Mantineje (362), spriječi Spartancima da sklope mir, već sklopi samo primirje, za kojeg se trajanja bori u Egiptu protiv *Perzijanaca, na čelu plaćenika najprije u službi kralja Taka, a onda Nektaneba, kako bi dobio novaca za dalje vođenje rata. Kad je stekao 220 talenata, krene u domovinu, ali se putem razboli i umre u starosti od 84 godine. Agesilaj je istaknuta ličnost stare Grčke, odlučan i hrabar vojnik i vojskovođa.

J. G.-c. j
AGEUZIJA (grč. a »ne, bez«, geucin »okusiti«) je nestanak okusnog osjeta. Smetnje su jednostrane ili obostrane, a nastaju na prednjoj dvotrećini jezika, ako je pozlije-

AGEUZIJA

den živac facialis (v.), ili na zadnjoj trećini, ako je povri jedan živac glosso-pharyngeus (v.). Povrede mogu nastati od različitih moždanih bolesti, ali je ageuzija zapazena i kao psihogena pojava kod histeričkih osoba. Smanjeni osjet okusa zove se hipageuzija.

R. L.-ć.
AGGHAZY, I. Gvula, * 1850, † 1919, mađarski slikar, profesor umjetničke akademije. Osim genre-slika iz mađarskog narodnog života slikao je oltarske slike trajne vrijednosti za budimsku Krunidvenu crkvu i za budimpeštansku baziliku.

E. K.
2. Karoly, * 1855, † 1929, mađarski kompozitor i pianist. Učio je najprije na narodnoj akademiji u Budimpešti, a zatim u Beču, gdje je bio učenik Brucknerov i Volkmannov, a kasnije ga je (1875—8) u klaviru poučavao sam Liszt. Nastanio se stalno u Parizu i nastupao kao najbolji interpretator naročito romantične glazbe. G. 1882 postao je profesorom u Berlinu, i to na konzervatoriju Stern, a zatim na konzervatoriju Kullak. Od 1889 bio je profesor na Akademiji u Budimpešti. Od njega ima više kompozicija za klavir, za komornu muziku, pa jedna kan tara za sola, zborove i orkestar. Komponirao je i operu *Maritta*. A. stoji pod odlučnim utjecajem pariške muzike. U plesnim i simfonijskim kompozicijama želio je da odjene romantičke i zapadnoevropske oblike u mađarski muzički jezik.

E. K.
AGIĆ, I. Antun Marija (Aghieh), * Dubrovnik 1754, † Assisi 1830, franjevac-književnik. Od njega ima lat. prigodnih pjesama, pisama, u kojima ispituje kulturna pitanja dubrovačke prošlosti, a naročito prijepisa dubrovačke starije lat. poezije. Većina toga čuva se u knjižnici dubrovačkog samostana Male braće.

F. F.
LIT.: Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich nella Libreria de' RR. PP. Francescani di Ragusa, str. 149, 161, 208—209.

N. N.
2. Oskar, * 1870, šumarski stručnjak, ravnatelj bivše lugsarske škole u Vinkovcima. Za njene potrebe je izdao više udžbenika.

N. N.
AGILOLFINGI (njem. Agilolfinger), najstarija bavarska vojvodska porodica, nazvana po praocu Agilolfu. Vladala je po prilici od 600 do 788. Izumrla s Tasilom III., koji se bunio protiv franačkog gospodstva, radi čega ga je Karlo Veliki zatvorio u samostan. Bavarska bi priključena Franačkoj državi.

D. K.
AGIO (adžo) je u postocima izražen iznos, za koji tečaj jedne vrste novca ili jednog vrednosnog papira prekoračuje njegovu nominalnu vrijednost (franc. »prime«, engl. »premium«). Disagio je iznos, za koji tečaj novca ili vrednosnog papira zaostaje iza njegove nominalne vrijednosti (franc. »perte«, engl. »diseont«). Agio i disagio imamo kod novca, međunarodnih plaćevnih sredstava, kod vrednosnih papira i kod nekih određenih plaćanja.

D. K.
AGIR (staroislandska riječ, u prasvezi s gotskim ah va, lat. aqua »voda«), personifikacija mirnoga mora, div, koji pripada morskim božanstvima Vanir (po pripovijedanju *Edde*). Živi u prijateljskim odnosima s nebesnicima Asima, koji ga pozivlju na gozbu, kao što po pripovijedanju Ho merovu Zeus pozivlje boga Okeana. Ćirova žena je Ran, koja utopljenike svojom mrežom odvlači u morske dubine.
LIT.: G. Neckel. *Reallex. d. germ. Altertumskunde.* G. S.

AGIS, više spartanskih kraljeva.

A. I. je mitski otac porodice Agijada (Agida) ili Euriste-nida, po predaji sin Euristena. Pokorio je perioike i helote. A. II., † 397, vladao je u Sparti 427—397 pr. Kr., provalio je sa spartanskom vojskom 427 i 425 u Atiku, a 418 pobijedio atenske saveznike Argivce kod Mantineje. G. 415 primio je Alkibijada, koji je pobjegao iz Atene. Po Alkibija-dovu savjetu zaposjeo je 413 Dekeleju u Atici. Kad mu je Alkibijad zaveo ženu, namjeravao ga je ubiti, ali je Alkibi-jad pobjegao k Perzijancima.

A III. postao je 338 pr. Kr. kraljem. Bio je pored Demo-stena najveći neprijatelj Aleksandra Velikoga. Pa i onda, kad se Atena poslije bitke kod Isa nekako smirila, ostao je Agis III. neprijatelj Aleksandru hoteti osloboditi Grčku od makedonske prevlasti. U ratu, koji je na nj poveo Anti-patar, bijaše Agis III. usprkos junačkom otporu 330 potučen kod Megalopola, gdje je pao u boju.

A. IV. postao je kraljem 244 pr. Kr. u jeku potpune izro-denosti Spartanaca, kojih je bilo u svemu 700, a svim zemljištem upravljalo je oko 100 građana. Agis je htio provesti radikalnu reformu. U sporazumu s njim predložio je efor Lisandar g. 242 zakon, da se davanjem građanskih prava nekim perijecima i strancima povisi broj građana na

— AGLABIDI

Mnogi teoretičari smatrali su, da je za soc^ć pokrete dovoljna samo a. i propaganda, na pr. Lavrov (v.) svojom teorijom »kritički mislećih ličnosti«. Iskustvo svih velikih soc. pokreta pokazuje međutim, da to nije tako. Ipak je uloga a. zamašna.

Osobit značaj ima a. kod socijalnih pokreta u Americi, gdje ona poprira metode poslovne reklame. A. uopće ima dosta sličnosti s reklamom.

Oblici a. su mnogobrojni: živa riječ, pismo, slika, govor, pjevanje, knjiga, kazališna predstava, film, letak, plakat, radio-emisija. Veći socijalni pokreti imaju posebne grupe i štabove stručnjaka za a. i propagandu.

U našem je narodu pojam a. usko spojen s pojmom izbora: izborna agitacija. Utoliko a. znači isto, što i starija riječ »kortešacija« (v.). Agitaciju seljačke stranke u Hrvatskoj označio je Stjepan Radić za razliku od izborne agitacije (kortešacije) ostalih stranaka apostolatom.

LIT.: Članak Harolda D. Laswella o a. u *Encyclopaedia of Social Sciences*, New York. V. V-r.

AGITATO, oznaka značaja nekog glazbenog djela ili njegova dijela. Sama riječ kaže, da značaj izvedbe ima biti užurbanost, uzrujanost. A. redovno stoji kao pridjev uz neku oznaku tempa, na pr. *allegro agitato*.

Z. G-ć.

AGIĆ -> Adžić.

AGLABIDI, dinastija kairuanskih kalifa (800 do 909). Osnivač te dinastije bio je Ibrahim ibn al-Aglab, koji je primio 800 od Harun ar-Rašida za godišnji danak u nasljednu vlast grad Kairuan s Tunisom, zapadnim Tripolisom i istočnom Algerijom. Duskora se taj emir razvio u veliku pomorsku vlast. Odlučni je korak učinio Zijadat Alah, kad je na poziv bizantskoga generala Eufemija poslao 827 svoje brodovlje, da pokori Siciliju. Arapi se iskr-čaše u Mazari, južno od Lilibeja; 831 zauzeše Palermo, 842 Mesinu, 859 Castrogiovanni. Kad pade 878 i Sirakuza, bila je njihova gotovo cijela Sicilija osim Taormine.

Međutim su proširili svoje pohode i na južnu Italiju. Napulj ih pozva u pomoć protiv Beneventa 837; malo zatim povedoše se dvije protivne stranke u Beneventu za napulj-skim primjerom. Već 839 izgubiše Bizantijci Tarent, 841 Bari. Idućih 30 godina bijahu jadranske obale izložene arapskim zulumima. Međutim su Saraceni zavlada i Ti-renskim morem. 846 pristadoše čak na ušću Tibera i opljačkaše baziliku sv. Petra u Rimu. Istina, udružena flota Napulja, Amalfija i Gaete uništila je 849 veliko njihovo brodovlje, koje je opet krenulo prema Rimu, ali je to ostala epizoda. Tek 871 pode franačkom caru Ludoviku II. za rukom, da poslije četirigodišnje opsade, u kojoj je na kraju sudjelovalo i hrvatsko brodovlje, osvoji Bari; no izdajstvo vojvode beneventskoga onemogućilo dalje uspjehe. Poslije Ludovikove smrti ote bizantski car Vasilije I. Francima 876 Bari i nastavi njihovu ofenzivu protiv Saracena. 880 zauzmu njegove čete Tarent, a do 886 oslobode još i ostali dio južne Italije. Tirenskim su pak morem i dalje nesmetano gospodarili Afrikanci. 876 opustošiše rimsku Kampanju »kao skakavci«; 877 razorise sela i gradove do Rima; 878 morao je papa Ivan VIII. pristati na godišnji tribut. Kampanjski su ih gradovi doduše otjerali 882 s Vezuva, ali se zato neprijatelj još iste godine naselio na Gariglianu i ođanle kroz 33 godine nemilice harao srednjom

4500; ali je proti tomu ustao drugi kralj Leonida II. i s njim neki efori. Njih je zato Agisova stranka skinula i protjerala. Odmah su se otvorile tamnice, iz kojih su bili pušteni na slobodu dužnici, i spaljene su knjige, u kojima su bili zapisani dugovi. Međutim je Agisov stric Agesilaj, koji ga je prije pomagao, sada stvar otezao, jer mu je bilo krivo, što je i on morao izgubiti svoj veliki posjed. Kad je uto Agis pošao u rat protiv Etoljana i vratio se bez naročita uspjeha, iskoristio je to protjerani kralj Leonida, koji se vratio i organizirao svoju stranku. U promijenjenim prilikama bio je Agis osuđen na smrt i zadavljen g. 241. G. N. • **AGITACIJA** (lat. agitare »tjerati«) je djelatnost oko širenja izvjesnih ideja, ili predobivanje ljudi za neku ideju. Za razliku od propagande, koja znači širenje većeg kruga ideja, čitavog jednog nazora na svijet, a. znači širenje jedne ideje ili uskog kruga ideja među veći broj ljudi.

A. je nerazdvojna od svakog socijalnog pokreta, bio taj pokret demokratski, nacionalistički, radnički ili seljački, manje ili jače organiziran. Ako tko želi za svoje ideje pre-dobiti manji ili veći krug ljudi, mora upotrijebiti različite metode i sredstva, kako bi se i ostali ljudi predobili za te ideje. Ta je djelatnost upravo a.

Italijom. Na početku 10. v. obnovila se opasnost i na jugu. Ibrahim II. osvoji 902 Taorminu i prijede Mesinski tjesnac. Već se hvatao, kako će uništiti »grad maturoga starca Petra«. Rim, kad ga za opsade Cosenze snađe nagla smrt. Vojska se vrati u Afriku, pa dok se dinastija istrebljuje u bratoubilačkim borbama, dižu se Berberi, uzbuđeni šiitskom propagandom, i protjeraju 909 posljednjega Agla-bida, Zijadat Alaha III., koji se skloni u Egipat.

LIT.: *Encyclopédie de l'Islam* pod A.; G. Lokys, *Die Kämpfe der Araber mit den Karolingern bis zum Tode Ludwigs II.*, 1906; Ch. Ju lien, *Histoire de l'Afrique du Nord*, 1931; M. Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, 3 sv., 1854—1872; J. Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin 867—1071*, 1904; L. Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittel alter*, 1911.

AGLAOFONT (grč. Aglaophon), o*ac i učitelj grčkog slikara Polignota, bio je na glasu kao slikar u prvoj polovici 5. st. pr. Kr. Čini se, da je A. prvi prikazao krilatu Niku (božicu pobjede). I njegov je unuk bio glasovit slikar u 2. pol. 5. st. Njemu su pripisivali 2 slike, na kojima je bio prikazan Alkibijad kao pobjednik u igrama. Z. D.

AGLAURA ili AGRAULA, bijaše kao i njene sestre Herza i Pandroza prvotno božica poljske plodnosti, a zatim u antičkoj priči kćerka Kekropova. Da spasi domovinu, bačila se s tvrđave. U gaju podno Akropole, koji je njoj posvećen, pomagali su atenski efebi građansku prisegu. Prema drugoj priči A. i njena sestra Herza pomahnitale su i bacile se s Akropole, jer su otvorile od Atene im povjereni kovčez, u kojem je bio Erihtonije, sin Hefesta i Zemlje, premda im je to Atena bila zabranila. Z. D.

AGLIARDI, Antonio, *ologna (na Seriu) 1832, † Rim 1915, kardinal, naslovni nadbiskup Cezareje i apostolski delegat u Indiji, 1886 sekretar kongregacije za vanredne crkvene poslove. Važan je njegov rad u pokušajima pomirenja talijanske vlade i papinstva kao i na približenju Njemačke katoličkoj crkvi poslije »Kulturkampfa«. Stoga je bio imenovan apostolskim nuncijem u Munchenu, a zatim u Beču. Na tom je položaju bio zagovornik kršćanskog socijalizma. Postao je kardinalom 1896 i vršio mnoge visoke crkvene službe.

AGLIO (Alлио), Agostino, * Cremona 15. XII. 1777, † London 30. I. 1857, talijanski slikar. Učio je u milanskoj Breri. S Englezom Wilkinsom proputovao je Grčku i Egipat, a 1803 pošao s njim u Englesku, gdje je djelovao do kraja života. Slikao je dekoracije za Opera House i Drury-Lane Theatre u Londonu i ukrasio dekorativnim slikama Pantheon u londonskom Oxford Streetu i neke engleske ljetnikovce. Izveo je litografije za djelo W. Wilkinsa *Magna Graecia* (1807) i za razna druga izdanja.

LIT.: F. Sacchi, *Cenni sulla vita e le opere di A. A.*, Cremona 1869; Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, 1., Leipzig 1907.

AGLIPAJIZAM, racionalističko-nacionalistička sekta na Filipinima. Osnovao ju je kao *Iglesia Catolica Filipina Independiente* u Manili 1902 otpali katolički svećenik Gregorio Aglipay. Broji oko 100.000 vjernika. Niječe Trojstvo, Kri stovo Božanstvo, Božje materinstvo bi. Djevice Marije, primat, pakao i čistilište. St. B.

AGLOMERAT (lat. agglomerare »nagomilati«). Vulkan izbacuje gustu žitku lavu, od koje postaje ohlađivanjem vulkansko kamenje, pa sitniji i krupniji pršinci. Ako su pršinci sastavljeni od mješavine kamenja i vulkanske drozge, zovu se aglomerati. Pršinci i a. su uvijek izmjeničnog položaja s vulkanskim kamenjem. J. P.-k.

AGLUTINACIJA (lat. agglutinatio »prijepljivanje«) je stariji lingvistički izraz, kojim se označuje zaseban tip onakvih jezika, gdje su različiti lingvistički elementi spojeni s korijenom ili osnovom u jednu riječ, ali tako, da se lako raspoznavaju. Naziv potječe od W. Humboldta, koji uči, da se jezici dijele u jednoslovčane (monosilabične), aglutinirajuće i fleksivne. Prema njegovu učenju aglutina-cija predstavlja jednu od triju faza jezičnog razvitka. Na osnovu aglutinacije tumačio je Bopp indoevropsku deklinaciju i konjugaciju. Prema njemu, dočetak -mi u grčkom glagolu *didomi* potječe od lične zamjenice. Danas je ovaj termin napušten u lingvistici. Među jezike, koji stoje na stepenu aglutinacije, tako se učilo, idu uralo-altajski, kao madžarski, turski, gdje se plural pravi po istom kalupu. Primjer: turski *beyler* »begovi«, *agalar* »age« od imenica *bey* i *aga*, madžarski *vasutak* »željeznice« od *vasut* i tako redom.

LIT.: F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Lausanne—Paris 1916, str. 248 i si.

Agglutinacija u biologiji je svako zgrušavanje čestica, bilo suspendiranih, bilo koloidalno rastopljenih.

U imunološkom smislu a. je pojava obaranja grudica ili pahuljica u epruveti, koje nastaju nagolimanjem u krpice bakterija ili drugih stanica iz prvobitno jednoličnih suspenzija, pod utjecajem nekog aglutinina.

Agglutini su posebna vrsta protutvari, koje se nalaze već u normalnom serumu ili u njemu nastaju, kada na živi organizam djeluju strani antigeni, a odlikuju se sposobnošću, da pod stanovitim okolnostima neke stanice ili bakterije skupljaju u grudice i obaraju ih u obliku taloga.

Ima više vrsta aglutinina:

Iso-aglutinini se nalaze u malim količinama već u normalnom organizmu. Neki od njih imaju svojstvo obaranja eritrocita drugih organizama iste vrste i zovu se iso-haem-aglutinini (od grč. isos »jednak«, haima »krv«). Na temelju iso-haem-aglutinacije nađene su krvne grupe kod ljudi (Landsteiner).

Auto-aglutinacija je pojava obaranja eritrocita nekog organizma pomoću aglutinina vlastitog seruma.

Svojstvo aglutinina u nekom serumu, da obaraju baš one strane stanice ili bakterije, koje su njihovo nagolimanje u tom serumu izazvale (hetero-aglutinacija [od grč. heteros »drugi«] nasuprot iso- i auto-aglutinaciji), iskorištava se danas svestrano u bakteriologiji i medicini za prepoznavanje bakterija i utvrđivanje uzročnika bolesti (kod tifusa, kolere, pjegavca i t. d.). Ovdje nastaju često poteškoće, jer i bakterije srodne uzročniku stanovite bolesti katkada aglutiniraju sa

serumom bolesnika. Tu govorimo o *grupnoj agluti-naciji*. U drugim slučajevima nastupa *paraaglutinacija*, o kojoj se govori kod aglutinacije raznovrsnih bakterija, koje inače žive pod istim okolnostima, iako je uzročnik bolesti samo jedna vrsta. Na pr. ako serumu bolesnika, koji boluje od dizenterije, dodamo bacile dizenterije, oni budu agluti-nirani, ali također i Bacterium Coli, koji nije uzročnik bok sti, može biti aglutiniran, ako se doda ovom serumu.

LIT.: A. Wolf-Eisner, *Handbuch der experimentellen Therapie (Sen und Hämotherapie)*, J. F. Lehmanns Verlag, München, 1926; Kolli-Hetsch, *Bakteriologie*, Urban-Schwarzengerg, Berlin-Ber 1938; *Die Reagenzien der Behringwerke*, Beiheft zu Behringwerk-Mitteilungen, sv. 10., Behringwerke Marburg-Lahn, 1939.

AGNANO, jezero, nalazilo se jedno 8 km istočno od Napulja. U rimsko doba nije postojalo, nego je nastalo tek u srednjem vijeku sakupljanjem vode u jednom od starih vulkanskih kratera, koji su značajni za kraj oko Pozzuola (Campi Flegrei). Kraj je bio vrlo nezdrav, pa je 1870 jezero isušeno. Danas su u sredini toga nekadašnjega jezera raskošne toplice s mnogim izvorima i velikim kaza lišnim zgradama. Tamo se liječe bolesti kosti, zglobova, bubrega, kože i dr. Tu se nalazi i kupalište Sv. Germana, sagrađeno na ostacima starih rimskih terma, od kojih su sačuvani ostaci svih bitnih dijelova: tepidarium, caldarium, laconicum, sudatorium. V. H.

AGNATHIA (od grč. a »ne, bez«, gnathos »čeljust«), kod domaćih životinja izrod bez donje čeljusti, te se radi toga približe, katkada sastanu uši (synotia). Većinom manjka usna šupljina ili je vrlo mala (mikrostomia). Nalazi se najčešće kod ovaca i svinja.

* Izrod Lj. J.

AGNATI → Srodstvo.

AGNEESSENS, Edouard, * Bruxelles 24. VII. 1842, † Neele u Brabantu 20. VIII. 1885, belgijski slikar. Učio je kod Portaelsa. Djelovao neko vrijeme u Petrogradu. U Bruxellesu bio je mnogo uvažen slikar portreta. Znatno je utjecao na razvoj modernog belgijskog slikarstva i njegovo oslobođenje od akademizma.

LIT.: H. Hymans, *Belgische Kunst im XIX. Jahrhundert*, 1906; Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, L. Leipzig 1907.

AGNELLI, Federico, * Milano 1626, † Milano 14. XII. 1702, osnivač znamenite milanske tiskare i glava obitelji, koja je vodila tiskarski posao puna tri stoljeća. Od F. pre laži uprava tiskare ovim redom od oca na sina: *Frat ceseo* (1665—1739), *Antonio* (1719—1750), *Pasquale* (1761—

1839) *iPietro* (1814—1879) kao posljednji neposredni izdanak ove obitelji i imena. Tiskara u švicarskom gradu Lu-ganu, koju 1746 osnovala Giambattista i Giuseppe (Fede-ricovi nećaci), isticala se štampanjem protuvjerskih pamfleta naročito protiv isusovaca, radi čega je svjetina više puta napala tiskaru. Najposlije, prigodom napadaja, koji se desio 29. IV. 1799, bude tiskara potpuno uništena.

LIT.: P. Borgo-Carrati, *La famiglia Agnelli, tipografi*, Milano 1898; E. Motta, *La tipografia Agnelli in Lugano*, 1882. J. G.-c.

AGNELLO, mletački dužd (811—827) iz porodice Par-teciaca, prvi je od duždeva, koji je stolovao na Rialtu, otočiću na laguni, oko kojega su bili drugi nastanjeni otočići, iz kojih je nastala današnja Venecija. Tada je mirom u Aachenu (812) Karlo Veliki vratio Bizantu osvojene krajeve Venecije, uz neke druge, a bizantski mu je car priznao naslov cara. Agnello Parteciaco i njegovih šest nasljednika iz iste porodice priznavali su bizantsku vlast, pa je A. 814, prilikom promjene na bizantskom prijestolju, poslao u Carigrad svoga sina Justinijana, a 820 svoga unuka Agnella zajedno s njegovom ženom, Grkinjom, Romanom. Međutim je za odsutnosti Justinijanove uzeo A. za suđužda drugog svog sina Ivana. Uto se vratio Justinijan, koji je u Carigradu dobio naslov hypatosa, i prisilio oca, da skine Ivana sa časti suđužda i da za suđuždeve uzme njega i njegova sina Agnella. Ivan bude prognan u Carigrad. Dužd A. dade obnoviti gradove Heraclianu i Chioggiu, koji su bili razoreni u ratu između Pipina i dukata, i osnova (819) benediktinski samostan S. Ilario kod Gambarare, gdje su pokopani on i njegov sin Justinijan. Tada je car Leon V. darovao Agnellu tijelo sv. Zaharije i novaca, da podigne samostan i crkvu. A. sagradi ženski samostan sv. Zaharije i dužddevsku kapelu S. Teodoro, u kojoj je 828 bilo provizorom postavljeno tijelo sv. Marka, kad su ga krišom donijeli iz Ale-ksandrije. Najvažnija njegova gradnja je duždjev dvor, na mjestu, na kojem se i danas nalazi.

LIT.: Romanin, *Storia di Venezia*, I., Molmani, *Storia di Venezia nella vita privata*, I., Bergamo 1905; H. Kretschmayr, *Geschichte von Venedig*, I., Gotha 1905. G. N.

AGNESE, Battista, kartograf iz Genove, živio polovicom 16. st. i radio donajviše u Mlecima. Sačuvano je više njegovih atlasa na pergamenti, koji se odlikuju više crtačkom vještinom nego naučnom točnošću.

AGNESI, Maria Gaetana, * 1718, † 1799, talijanska matematičarka. Počela se baviti matematikom g. 1737, a 1748 izdala je vrlo dobar udžbenik više matematike *Istituzioni*

Istituzione ad- uso della gioventù italiana u 2^a sveska. U emu je skupila rezultate razbacane po mnogim časopisima; prvom svesku radi o algebarskoj analizi (v.), t. j. o analizi maćnih veličina, a u drugom o infinitezimalnoj analizi .), t. j. o analizi beskonačno malenih veličina. Kasnije su j udžbenik istisnuli klasični Eulerovi udžbenici (→ Euler).

1738 izdala je knjigu *Propositiones philosophicae* o vrlo različitim pitanjima. Ponudenu joj katedru matematike u vrlo sveučilištu u Bologni nije prihvatila, nego se posvetila religioznom i karitativnom radu.

LIT.: L. Anzoletti, *M. G. Agnesi*, Milano 1900. R. C.

AGNEZA, I. svetica, uživa veliko štovanje svuda, a osobito u Rimu. Ime ne dolazi od latinske riječi *agnus* (jaganjac), nego od grčkoga *hagne*, što znači »čista«. Pohrvaćeno njezino ime u narodu je Janja.

Spominje se prvi put u pisanom dokumentu 4. st., zvanom: *Depositio martyrum*. Većina naućnih kritika tvrdi, da je mućena u Rimu u vrijeme cara Valerijana (253—259). Pokopana je u katakombama na Via Nomentana, gdje je car Konstantin dao nad njezinim grobom podići baziliku, već prije 337. Slavi se 21. sijećnja kao zaštitnica djevićanske ćistoće.

Stara pućka predaja sadržava opširniji životopis sv. Agne-ze, s mnogo mašte iskićen- (spaljena na lomaći, ukazala se s jaganjcem na ruci, zavodnik pao mrtav i si.). Podacima te predaje poslužili su se: papa Damas (366—384), sv. Ambrozije, biskup milanski (374—397) i pjesnik Španjolac Prudencije. Papa Damas sastavio je latinsku pjesmu te je uklesanu u kamen postavio na svetićin grob. Sve su pućke predaje složene u 5. st. zajedno te se širile na latinskom, grćkom i sirsom jeziku pod naslovom *Mućeništvo sv. Agneze*.

Tijelo njezino počiva u bazilici u Via Nomentana, glava u istoimenoj crkvi na trgu Navona u Rimu. Na dan sv. Agneze (21. I.) blagoslivlju se u njezinoj crkvi na Via Nomentana živi jaganjci, a od njihove se vune prave t. zv. nadbiskupski paljji (znak nadbiskupske ćasti).

LIT.: *Diet, d'hist. et de géog. eccl.*, Pariz 1912, I., 971; *Diet, d'archéol. ehret, et de liturg.*, Pariz 1907, T., 905—918. D. N.

2. Češka bl., * Prag 1205, † Prag 1282, kei kralja Premysla Otokara I., osnovala je samostan klarisa u Pragu i sama u nj stupila 1234 te postala starješicom. Dopisivala je s osni vaćicom reda sv. Klarom. Pio IX. je potvrdio stovanje bl. Agneze.

LIT.: W. W. Seton, *Some new Sources for the Life of Blessed Agnes of Bohemia*, London 1915.; C. Wenck, *Archivium Franciscanum*, Histor., XV., 1922, str. 203 i si. U.

3. Žena hercega Bele. Bela, brat ugarsko-hrvatskoga kra lja Stjepana IV., bio je poslan u Carigrad, a Stjepan je morao predati caru Manuilu i Belinu baštinu u upravu, t. j. Hrvatsku na jug Velebitu s Dalmacijom. Manuilu je bio odredio Belu za svoga nasljednika i zarućio ga sa svojom kćerkom Marijom. Ali kada mu se rodio sin (1169), car raskine zaruke i oženi ga Agnezom ili Anom, sestrom svoje prve žene Marije, koja je bila potomkinja Roberta Guiscarda, apulijskog vojvode. Bela je otišao sa svojom ženom u Ugarsku, gdje ga 1174 okruniše za kralja. Agneza rodi Beli dva sina, Emerika i Andriju. Iza njezine smrti (1185) oženi se Bela francuskom princešom Margaretom.

LIT.: Vj. Klaić, *Povjest Hrvata*, I., Zagreb 1899, S. Katona, *Historia critica regum Hungariae stirpis arpadianae*, IV., Posoniae et Cassoviae 1781; G. Pray, *Annales regum Hungariae*, I., Vindobonae 1763. S. A.

AGNI (u prasvezu s lat. ignis »vatra« i slav. »oganj«), I. u mitologiji Inda bog vatre, glasnik između bogova i ljudi, koji prenosi žrtve s ognjenog žrtvenika k nebu, također zaštitnik kuće i stada. 2.

Grupa plemena jedinstvenog jezika u južnom dijelu francuske kolonije Obale Bjelokosti. Agni i Ašanti saćinjavaju širu zajednicu naroda od 3 milijuna ljudi.

AGNIVCEV, Nikolaj N., * 1888, † 1932, talentiran ruski lirski satirićar i popularan dramatićar »malih forma«. Pisao je skećeve u stihovima, prizore i pjesmice, poznate u cijeloj Rusiji. Imao je vlastito kazalište »vedre umjetnosti«. Jedan dio napisanog izdao je u knjigama: *Blistateljnyj Sankt-Peterburg* i *Pjesy* (kazališni komadi), obje u Berlinu 1923. Tipićan je zastupnik ruskih bohema. Bio je u emigraciji. U velikoj materijalnoj oskudici umro u Moskvi. N. F.

AGNOETI, monoiizitska sekta 6. st. Pristaše ove sekte zovu se i temistijanci po Temistiju, dakonu aleksandrij-skom, koji je njezin zaćetnik. On je naime na osnovu evanđelja sv. Marka, 13, 32, Iv., 11, 34 i drugih nekih mjesta Sv. Pisma Kristu pridijevao neznanje. Teolozi kao i historici nisu sve do najnovijeg vremena bili na ćistu, u kojemu je smislu la sekta pridijevala Kristu neznanje. Velika većina pisaca držala je, da su agnoeti ili temistijanci bili monofiziti u strogom smislu i da su prema tomu govoreći o neznanju Kristovu nužno imali na umu i njegovo božanstvo. Njemaćki dogmatićar Dr. Pohle piše: »Otkako je Jos. Marić (De Agnoetarum doctrina, Zagreb 1914) dobrim dokazima pokazao, da temistijanci potjeću iz sekte Severa, patrijarha antiohijskoga, koji je u posve ortodoksnom smislu razlikovao dvije naravi u Kristu, lako je shvatiti, da su agnoeti, budući da nisu spovijedali pravi monofizitizam, neznanje ogradili iskljućivo na ljudsku dušu Kristovu« (Lehrbuch der Dogmatik, Paderborn 1921, 2., str. 123). Marić je naime dokazao, da je papa Grgur Veliki pod konac 6. st. ovu sektu osudio kao krivovjernu zato, jer je ljudskoj Kristovoj duši pridijevala neznanje. Isti papa kao i drugi pisci onog vremena uće, da duša Kristova, uzevši ljudsku narav iz soteriološkog motiva, t. j. radi okupljenja ljudskoga roda, nije poprimila i ljudsko neznanje, kao što je Krist iz istoga motiva uzeo na sebe ljudske patnje, nego da je duša Kristova radi svoga hipostatskoga sjedinjenja, t. j. radi svojega sjedinjenja u božanskoj osobi, bila prosta od ljudskoga neznanja. Ovo mišljenje Marićevo prihvatili su svi teolozi, historici i pisci povijesti dogmi, kada je izašlo drugo djelo dra. J. Marica: *Das Menschliche Nichtwissen kein soterio-logisches Postulat*, Zagreb 1916.

LIT.: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg i. Br. 1930, I., str. 142; J. Marić, *De Agnoetarum doctrina*, Zagreb 1914. St. B.

AGNOLETTI, Fernando, * Firena 6. III. 1875, † 25. XI. 1933, pripadao je firentinskoj grupi književnika »Voće«, koja je reagirala protiv danuncijevskog dekadentizma težeći za umjetnićkom i moralnom iskrenošću. G. 1915 spjevao je protivvaustrijsku himnu *Trento e Trieste*. Umjetnićka mu je proza sabrana u knjigama *Dal giardino ali' Isonzo*, Firenze 1918, II. izd. 1937; *Il bordone della poesia*, Firenze 1937.

LIT.: C. Pellizzi, *Le lettere italiane del nostro secolo*, Milano 1929; E. Falqui, *Ricerche di stile*, Firenze 1939; G. De Robertis, *Scrittori del Novecento*, Firenze 1940. P. M.

AGNOSTICIZAM je filozofski nazor, da ne možemo spoznati ono, što je neosjetno, nepojavno, neiskustveno (metempiričko, metafizičko): to je nepoznato, nespoznatljivo (grč. agnoston, kaže skeptik Sextus Empiricus oko 200 posl. Kr.; engleski prirodoslovac Huxley 1869 stao je upotrebljavati naziv agnosticizam). Nemoguće je po toj nauci tvrditi ikoju znanstvenu istinu o Bogu («Apsolutnom»). Ne možemo doduše logički (teoretski, s razlozima) ni poricati, da Bog postoji, ali je nemoguće, da izrekemo koju istinu o njegovoj biti (naravi), t. j. našim pojmovima ne možemo shvatiti, što je Bog, — pa ni toliko ne možemo tvrditi, da je on uzrok svijeta. Agnosticizam je negacija znanstvene (racionalne, spekulativne) metafizike (v.) uopće, napose metafizičke filozofije o Bogu (teodiceje). Razlikuje se dakle od teizma ili filozofskog nazora, koji dokazuje, da ima Bog, i od ateizma, koji to poriče (na pr. na pretpostavci materijalizma). Ne samo što nemamo misaono obrazložene spoznaje o Bogu, kažu agnostici, nego također ni o duši kao izvoru svjesnih doživljaja, pa ni o zbiljskim (realnim) uzrocima izvanjskih ili tjelesnih pojava. Ovaj negativan stav prema teoretskoj metafizici zastupaju agnostici na osnovu različitih nazora o samoj spoznaji, pa je prema tome opravdanje agnosticizma zavisno o tom, da li su mu pojedine spoznajoteoretske (noetičke) pretpostavke kritički održive.

Historijski pregled agnosticizma. U historijskom razvoju filozofiranja ističu se tri struje: precjenjivanje razuma, potcjenjivanje i — srednja linija, koja do izvjesnih granica priznaje razumu sposobnost spoznavanja i nadiskustvenih predmeta. Prvom smjeru pripadaju gnostici (grč. gnosis »spoznaja«) u prvo doba kršćanstva, donekle u srednjem vijeku (Abelard) i u 19. st., kada se i neki teolozi povode za racionalizmom iz 18. st., koji proglašuje razum isključivo mjerodavnim za sve (i objavljene, nadnaravne, vjerske) istine o Bogu. — Drugom smjeru pripada agnosticizam. Tragovi mu idu u grčku filozofiju pr. Kr. Zastupaju ga skeptici (v.). Protagora († 411 pr. Kr.), Seksto Empirik, Karnead († 129 pr. Kr.) i drugi. U srednjem su vijeku nomi-nalisti (v.) poricali objektivnost općenitih pojmova i logičkih načela. U tom je smjeru nastavio Luther napadajući na sposobnost razuma u filozofiji (i teologiji). O Bogu, religiji, besmrtnosti ne može razum ništa znati, uči Luther na osnovu pretpostavke, da je iskonskim grijehom ljudska narav potpuno onesposobljena. Od 17. st. ovamo javljaju se različite filozofske pretpostavke agnosticizma: u Engleskoj empirizam (v.), u Njemačkoj Kantova filozofija, u Francuskoj pozitivizam (v.). Početkom 17. st. stao se razvijati engleski empirizam. Donekle ga zastupa Bacon Veru-lamski (v.), koji znanost ograničuje na iskustvene (empi-ričke) predmete i sve nadiskustveno (on kaže »nadnaravno«) proglašuje nespoznatljivim. Poslije Bacona uči John Locke (v.), da spoznaju čine samo iskustveni elementi (a nedosljedno tome priznaje, da možemo spoznati Boga). Dok je Locke isticao isključivo empirički izvor spoznanja, u 18. st. uči David Hume (v.), da je empirijom postavljena definitivna granica našoj spoznaji, i da ona nije općenito-nužne vrijednosti, pa stoga nema te vrijednosti ni načelo uzroč-nosti («svaka promjena i sve, što nenužno egzistira, mora imati svoj uzrok»). Ne može se dakle ovim načelom dokazivati, da egzistira nešto preko iskustvenih granica. Napokon je Berkeley (v.) zanijekao i samu izvansvjesnu egzistenciju tjelesnog svijeta. — Povodeći se za Humeom Kant je odbacio mogućnost teoretske metafizike zato, jer je znanstvenu spoznaju ograničio na pojavni ili iskustveni svijet. Moguća je po Kantu samo »praktična« metafizika, koja Boga, besmrtnost duše i slobodnu volju proglašuje postulatima moralne svijesti ili praktičnim »idejama« vjerovanja. Ovaj protumetafizički (agnostički) stav dopire u njemačkoj filozofiji do najnovijeg vremena (F. A. Lange, Harnack, Paulsen...). — Francuski pozitivizam od 19. st. ovamo zastupaju Comte (v.), Littré, Taine, Renan...; njemački Laas (v.), Ziegler, Dilthey, Jodl...; talijanski Ardigò, Ferrari...; slavenski Lavrov, Troickij, Ochorowicz, Krejči (donekle Masaryk) i dr. Po-zitivisti ograničuju spoznaju na iskustvene činjenice, u kojima znanost istražuje zakone, a sve, što je prekoisku-stveno (metafizičko), samo je predmet »vjerovanja«, ne spoznanja. Za našu je spoznaju sigurno ili »pozitivno« samo to, da iznalazimo stalne međusobne odnose (zakone) unutar iskustvene građe, a sve je drugo fiktivno (himerično, besmisleno): općeniti pojmovi o prvotnim i konačnim uzro-cima, o nečem apsolutnom — sve su to isprazne riječi (nomina), pa stoga i nemamo o tim predmetima znanstvenih sudova. Pozitivizam je u Engleskoj zastupao Stuart Mill, a pod nazivom agnosticizma glavni mu je predstavnik Herbert Spencer (v.). On priznaje, da Bog postoji, ali poriče, da bismo išta mogli o njemu spoznajno izricati. Kantov i Spencerov agnosticizam postao je osnovicom modernizma (v.), kome su glavni zastupnici Loisy, Tyrell, Le Roy... Na francuske je moderniste uplivao Henri Bergson. Nitko od njih nije izričito ateist; oni priznaju nadiskustvenu zbiljnost (realnost), ali ne priznaju, da je misaona spoznaja (apstraktni pojmovi i zaključivanje) put do te realnosti, t. j. zabacuju metafiziku razuma ili racionalnog (logičkog) postupka, a zastupaju iracionalnu metafiziku (v.). Po Berg-sonu je kadra dohvatiti životnu realnost samo intuicija (v.), jer je ona osvješćenje stvaralačkog nagona ili života. Neki opet misle, da nas čuvstvovanje, doživljavanje ili unutarnje iskustvo upućuje na »vjeru« u Boga (imanentizam). U na-1 gonskoj težnji za Bogom izviru neke spoznaje o njemu, ali te su spoznaje subjektivne, bez apsolutne (objektivne) istine. Pragmatisti (v.) im pripisuju samo »praktičnu« vrijednost, koliko pogoduju životu. — Napokon u negiranju metafizike (u agnosticizmu) sastaju se i najsuprotniji nazori: teo-zofija (brahmanske filozofije, novoplatonizam...) i empi-riokriticizam (Avenarius, Mach, Petzold, Ziehen, Verworm, Cornelius ...). Prvi nazor zagovara izravno zrenje (intuiciju) Boga i zato smatra suvišnom metafiziku dokazivanja; po drugom je nazoru svaka metafizika nemoguća, jer da je sva spoznaja osjetna, pa stoga nema samostojnih (supstanci-jalnih) bića — ni duše, ni Boga.

Pretpostavke agnosticizma u svijetlu kritike. Možemo li našim pojmovima izricati istinite sudove o nečemu neis-H kustvenom ili o nečemu, što prelazi (prehvata, transcen-dira) iskustvene predmete? To

je pitanje, koje valja riješiti u raspravi s agnosticizmom: radi se o opsegu (granicama) naše spoznaje i time o mogućnosti metafizike. To je **pro9** blem nauke o spoznaji (noetike). Njezina je zadaća ispitati pretpostavke agnosticizma: na osnovu čega agnostici zabacuju metafiziku, t. j. zašto drže, da misaono ili razumski (pojmovima i sudanjem odnosno zaključivanjem) ne možemo spoznati ništa neiskustveno? Te su pretpostavke — kako je pokazao historijski pregled — veoma različite. Neki agnostici, rekosmo, ne poriču, da egzistira i nešto neiskustveno (metafizičko), samo što mi o tome nemamo pravih pojmova. Štoga o Bogu mislimo, sasvim je subjektivno. [Teodiceji uči, kaže Paulsen, da možemo razgovorom Boga shvatiti i o njemu govoriti, kao da, recimo, s kolegom razgovaramo... Čovjeku jedino dolikuje, da s poštanjem stoji ispred nedo-hvatno beskonačnoga, u kome su izvor i svrha života i svega bitka. — Beskonačna je stvarnost, kaže Littré, kao ocean, koji dotiče našu obalu, ali mi za nj nemamo čamca ni jedra, te nam još ostaje spasonosna i stravična vizija o njemu]. — Ovi su agnostici u potpunom pravu, kad zabacuju onu (apriorističku, racionalističku) metafiziku, koja hoće nezavisno od iskustva (a priori) da spozna metafizičku stvarnost (kao što Spinoza, Leibniz i dr.). Sva je spoznaja zavisna o iskustvu; prve naše pojmove imamo o tjelesnim (materijalnim) predmetima, koje osjetilno opažamo. Ovo stajalište zastupa u psihologiji — počevši od Aristotela — empirizam, koji je ujedno »intelektualističan«, koliko priznaje misaonu sposobnost (razum) i uči, da razum dobiva vlastite (po svojoj vezi s osjetilnošću) pojmove apstrakcijom (v.) ili odmišljanjem onoga, što je bino u osjetivim pojedinkama. Kad bismo ove pojmove istoznačno izricali o neosjetnim predmetima, bilo bi to poimanje krivo, i tako bi doista bila nemoguća spoznaja neosjetnih bića. Ali o njima možemo imati analogne (v.) pojmove, koji izriču nešto tek po sličnosti s iskustvenom stvarnošću. Mišljenje može od vlastitih (materijalnih) predmeta apstrahirati najopćenitije pojmove — o biću, jednoti, različnosti, samostojnosti, uzročnosti —, koje zovemo transcendentalni pojmovi, koliko ne označuju izričito materijalnu stranu predmeta, pa ih stoga možemo analogno izreći također o neosjetivim (neiskustvenim) predmetima; takve pojmove priručimo iskustvenim i neiskustvenim predmetima znajući, da je među njima sličnost, a ne potpuna jednakost. Kad na pr. za Boga kažemo, da je osobne naravi ili da ima razum i volju, sva tri ova pojma — osoba, razum, volja -dobivamo apstraktivno (izvedeno) od iskustvenih predmeta, i premda znadem, da je razumno-voljna narav u Bogu na

posve drugi način nego u ljudima (t. j. bez ikoje nesavršenosti i u najvišem stepenu savršenosti), ipak je ljudskoj donekle slična (koliko je u obdavljuje savršenost spoznaje i volje, pa u tom smislu i smatramo čovjeka »sličnim« Bogu). Tako su i drugi pojmovi o Bogu — živ, sve*, luči, svemoguć, nepromjenljiv, nevremenit... — stečeni apstrak-tivno (iz empiričkog svijeta), te ih o Bogu izričemo bilo afirmacijom u najvišem stepenu savršenstva (budući da je Bog nužni ili samosebno egzistentni uzrok svijeta i kao takav mora imati savršenosti svojih učinaka), bilo negacijom svake nesavršenosti. I ako naše analogno poimanje Boga nije potpuno (jer ga ne shvaćamo, kako je u sebi, nego na osnovu empiričkih savršenstava), ne može se ipak reći, da je Bog posve nepoznatljiv. — Nije nam dalje zadaća, da ulazimo u sustavno izlaganje i opravdavanje teodiceje; označili smo tek onaj postupak (metodu), kako filozofija dolazi do spoznaje o Bogu i kako na tome putu spoznaja (apstraktnih i analognih pojmova) postaju neosnovane pretpostavke agnosticizma. Dakako, iz samih se pojmova ne može izvoditi, da Bog egzistira, pa je stoga potrebno prije dokazati njegovu egzistenciju, da zatim pojmovno upoznajemo njegovu narav (savršenstva). Teodiceja to dokazuje na osnovu iskustva: sve je u svijetu promjenljivo i nenužno (kontingentno), pa mora da ima svoj uzrok, koji egzistira nužno ili o sebi, te ima savršenost svojih učinaka u neograničenoj mjeri. Spoznaja Božje egzistencije osniva se dakle na načelu uzročnosti (v.). Jednak je logički postupak u filozofskoj psihologiji, kad je u pitanju egzistencija i narav čovjekove duše (v.).

U agnosticizmu je stjecište navedenih filozofskih nazora, koji upravu čine njegove pretpostavke; t. j. polazeći od tih nazora rezultira agnosticizam kao njihov zajednički stav suprotan filozofiji (koju smo nazvali »srednjom linijom«) i koja priznaje, da o nadosjetnim predmetima nemamo izravne ni potpune spoznaje, ali pri tom zastupa mogućnost metafizičkog spoznanja. To ona zastupa na osnovu noetike, koja kritički otklanja navedene nazore i opravdava (proti skepticizmu) našu sposobnost za istinu uopće, a napose (proti svim drugim nazorima »subjektivizma«) objektivnost istine i njezinu realnost. Kada se ispostavi, da realna vrijednost načela uzročnosti nije ograničena na empiričke uzroke, biva time omogućeno dokazivanje, koje od empiričkih (fizičkih i psihičkih) činjenica polazi k njihovim metempiričkim uzrocima, — au tome i jest po Aristotelu zadaća filozofiranja.

Agnosticizam se oslanja na tvrdnju ili nazor *fenome-nizma*, da mi spoznajemo samo ono, što je pristupno opa-žajnom ili iskustvenom shvaćanju, t. j. pojave ili fenomene. Fenomenizam je ili *empiriistički* ili *idealistički* (Kantov), prema tome kako tumači iskustvenu ili empiričku spoznaju. Prvi kaže, da je opažanje (izvanjsko ili osjetilno i usebno ili neposredno) jedini izvor spoznanja, koje se ograničuje) na prostorno i vremenski individualne predmete. Nije drukčije ni ono naše znanje, kojim izričemo nešto općenito, na pr. »uzročnost« znači pravilan slijed pojava, »supstancija« znači njihovu trajnost, »osoba« znači spoj doživljaja i t. d. Sve su to samo nazivi ili riječi (nomina); zato je to nazor nominalizma. — Idealizam nasuprot priznaje razumski izvor spoznanja, ali razum nije drugo, nego spajanje (sintetiziranje) osjetne građe tako, da od razumskih spojeva (»kategorija«) zavise iskustveni ili pojavni predmeti. Proti obadvjema pretpostavkama agnosticizma dokazuje aristotel-sko-skolastički *intelektualizam*, da u opaženim predmetima shvaćamo (uvidajem ili intuicijom, i to apstraktivno ili odmišljajući svaku prostornu i vremensku stvarnost) nešto, biće (ens, to on). To je prvotni predmet pojmovnog shvaćanja, a dalji su pojmovi: bivstvovanje, bit, jedno, isto, različno, uzrok, svrha i t. d. Predmeti ili objekti ovih pojmova nijesu pojavni, nego *ontički* ili u tom smislu objektivni, da su neovisni o poimanju (kao što dokazuje noetički objektivizam, najprije na osnovu neposrednog opažanja). To je prvi korak u kritičkom suzbijanju agnosticizma. Drugi je korak u dokazivanju, da ovi pojmovi *važe transcendentno*, t. j. da njima objektivno shvaćamo i onaj uzrok, koji prelazi (transcendira) sav iskustveni svijet, te je razumne i voljne ili osobne naravi: Bog. Ovu trans-cendentnu vrijednost imadu pojmovi zato, što u pojmu »biće«, na kome se osnivaju, nije uključeno, ni da je supstancija, ni koliko, ni kakvoća, ni vrijeme, ni prostor, ni bilo koja kategorija; sve su one »nešto ili biće«, i toliko kažemo, da je pojam bića transcendentalan ili da obuhvata sve kategorije. Na ovim se pojmovima osniva objektivna i transcendentna vrijednost prvih načela, na pr. protivu-rječnosti i uzročnosti; ovo drugo načelo neposredno služi za spoznaju bivstvovanja i biti Božje. Tako je sustavno sva noetika zapravo kritika agnosticizma ili rješavanje problema o mogućnosti metafizičke spoznaje.

Agnosticizam je osudio vatikanski sabor (1869—70) i enciklika Pija X. *Pascendi dominici gregis* 8. IX. 1907.

LIT.: Garrigou-Lagrange, *Dieu, Son existence et Sa nature*, 6. izd., Pariz 1933; Descoqs, *Praelectiones theologiae naturalis*, Pariz sv. I. 1932, sv. II. 1935; Ortega, *Philosophie de la religion*, Pariz 1938; Flint, *Agno sticism*, New York 1903; Ward, *Naturalism and agnosticism*, London 1915; *Dictionnaire Apologétique de la Foi catholique*, I.; A. Ušeničnik, *Uvod u filozofiju*, I., Ljubljana; S. Zimmermann, *Opća noetika*, Beograd 1926; Idem, *Temeljni filozofije*, Zagreb 1934.

AGNOZIJA (grč. a »ne« i gnosis »spoznaja«) je nespo sobnost nešto osjetilom zamijećeno raspoznati, razumjeti i pojmovno označiti, na pr. viđeno, čuveno, opipano, omiri-sano ili okušano. Vrsta agnozije je i duševna sljepoća, pri kojoj bolesnik predmete vidi, ali ih ne raspoznaje. Nastaje od ozljede središta za vid u stražnjem dijelu mozga. Slična je pojava duševna gluhoća pri povredi jednog dijela sljepo- oćnog mozga, pri čemu bolesnik čuje, ali čuveno ne raspo znaje. Agnozija je uzrokovana raznim bolesnim moždanim promjenama. R. L-ć.

AGNUS DEI (lat. »Jaganjac Božji«). 1. Ime. Simboličko ime Isusa Krista. Sv. Ivan Krstitelj je nazvao Krista Jaganjac Božji (Iv., 1, 29). Zato je janje s križem simbol Kristov.

2. Zaviv. U sv. misi prije pričesti moli svećenik, a pjevači pjevaju *Agnus Dei*. Isto se moli na koncu litanija.

3. **Blagoslovina**. Obla voštana pločica s utisnutim likom janjeta i natpisom *Eccae Agnus Dei* te imenom onodobnog pape s jedne, a s likom kojega sveca s druge strane. Blago-sliva sam papa, a služi kao osobni i kućni blagoslov. Z. M-ć.

A. D. je u kršćanskoj umjetnosti od 4. st. dalje simbolično prikazivanje Isusa: janje, koje nosi grijehe svijeta, s aureolom oko glave, s križarskom zastavom i kaležem.

A. D. se također zovu medaljice, s jedne strane prikazujući jaganjca Božjeg i ime vladajućeg pape, a s druge strane kakovog sveca, u običaju od 9. st., do kada su ostatke uskršnje voštanice dijelili kao sakramentale vjernicima. Te voštane medaljice blagosliva papa na Bijelu nedjelju u I. i svake 7. godine svojega vladanja, umajući ih u posvećenu vodu, izmiješanu krizmom. Služe kao amu-leti protiv svakojakih zala i zlih sila.

A. D. je u nekih Hrvata na SZ amulet, koji se o Uskrsu blagosliva i nosi o vratu kao vrećica, a u njoj vosak, zrna žita i dr., i zove se *jagnuš, jagnec*. M. S. i M. G-i.

Lik Božanskog jaganjca sa zastavicom i križićem na njoj javlja se često na novcima srednjega vijeka. Kod nas je grad Ulcinj dao u dubrovačkoj kovnici 1378 kovati svoj autonomni bakreni novac s Jaganjcem Božjim i natpisom: M. DE DVLCIGNO na licu i s Majkom Božjom na prijestolu na naličju.

LIT.: M. Rešetar, *Dubrovačka numizmatika*, I., Beograd 1924, str. 511; Ippen, *Über Münzen Albanien*, Num. Zeitschrift, Beč 1901, str. 189.

I. R-o.

AGOBARD, * u Španjolskoj 769, nadbiskup lionski (816—40), vrlo uvažena ličnost za vlade Ludovika Pobožnoga, protiv kojega je napisao više spisa (tako *Liber apolo-geticus*, pa glasovitu *Cartula*). Borio se uvijek protiv preziranja države u pitanja crkve. Važni su i njegovi pastirski spisi, u kojima je pobijao pučko praznovjerje. Ova su djela vrlo važni izvori za povijest civilizacije.

LIT.: M. Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittel alters*, I., München 1911.

Z. D.

AGOGIKA je izraz, kojim je dr. Hugo Riemann označio sitne izmjene tempa (→■ rubato) kod interpretiranja glazbenih djela. Općenito je agogika ovisna o dinamici. Kad muzička fraza kod izvođenja raste u intenzitetu zvuka (*crescendo*), tempo se može malo požuriti; a kada intenzitet zvuka oslabljuje (*decrescendo*), tempo se malo usporuje. Svako preterivanje u tom pogledu valja osuditi. Ukus, ispravno poznavanje cijele fakture izvođene kompozicije, dobro fražiranje i smisao za postizavanje snažnih porasta u interpretaciji opravdavaju agogičke promjene. Z. G-ć.

AGONA je krivulja, što spaja sva mjesta na površini Zemlje, koja nemaju *magnetske deklinacije* (v.); ona je *izogona* (v.) sa 0° deklinacije. Duž agone u svakoj njezinoj točki horizontalno namještena (deklinatorna) magnetska igla postavlja se u onaj smjer, koji u dotičnoj točki ima *geografski* meridijan. Ona rastavlja na površini Zemlje

područja istočne i zapadne deklinacije. Po agoni, koju je prvi bio prešao Kristof Kolumbo, a iza njega Sebastijan Cabos, sasvim su se neispravno bile počele računati geografske dužine, a papa Aleksandar VI. odredio je bio ovu agonu za demarkacijsku liniju između Španjolske i Portugala. Na cijeloj Zemlji postoje uglavnom samo dvije agone. Jedna od njih u našem razdoblju okružuje jedno odvojeno jajoliko područje zapadne deklinacije u istočnoj Aziji, a u 1940 g. jednim svojim dijelom prolazi ova agona i istočnim predjelima Srbije u okolini 22° i. duž. Greenw. te se stalno primiče sve zapadnijim krajevima. J. M.-č.

AGONIJA (grč. »borba«) je stanje, u kojem se živ organizam bori sa smrću. Prema raznom uzroku i težini bolesti pacijenti mogu biti i pri svijesti, no većinom leže u besvještici pokazujući prema tome i različite somatske pojave, različita podrijetla i više manje tipične kod agonije. Agonija traje u nekim slučajevima kraće, u drugim pak dulje vremena. Bolesnici imaju ozbiljan izraz lica, mrkog su pogleda, celo im je obiliveno hladnim znojem, dišu teško, površno i nepravilno nosnicama, usne su suhe, cijanotične, postoji i akrocijanaza, t. j. hladni i ljubičasti vršak nosa, uši i drugih okrajak a tijela, dok je bilo maleno, mekano i učestano. Temperatura tijela je obično niska, ali može biti i povišena. Često bolesnici leže nepomično, ili su pak nemirni, prebacuju se u deliriju i bulazne, izgovarajući nerazumljive riječi, što je obično izraz bola i muke.

Što su navedene pojave agonije bliže koncu života, to su sve slabije izražene, i pomalo se ugase u prvom redu glavne funkcije života, t. j. optjecaj krvi, disanje i regulacija to pline tijela. V. V.-č.

AGORA (grč.). Prema najstarijem značenju, još iz Homerova doba, agora je skupština slobodnih ljudi, u kojoj glavari saopćavaju svoje odluke. Katkad agora donosi zaključke valjane za sve svoje članove. U ovom posljednjem slučaju iznose geronti izradene prijedloge. Agoru nalazimo kod svih homerskih naroda; jedino je nemaju Kiklopi. U kasnije doba ime agora znači skupštinu fila (plemena), dema (rodova) i si., i onda se tim imenom počinje nazivati mjesto, na kojem se držala skupština, većinom jedan, glavni trg grada, oko kojeg su se nalazile javne zgrade i hramovi, pa agora doskora znači »trg«, »tržnica«, kao središte ekonomskog života grada. U agori se sada nalaze razni mali, sitni prodavači (*kapeloi*), a nadziru ih *agoranomoi* i *metro-nomoi*, t. j. oni, koji paze na vrstu robe ili bdiju nad mjerama i utezima. Uz njih su brijači i prodavači mirisa i t. d. Prodavači su grupirani prema vrsti robe, na pr. gdje se prodaje »svježi sir« i dr. Na agori su i novčari, koji mijenjaju i posuđuju novac. Na agori se skuplja cio grad svakodneвно, naročito prije podne. U Ateni je u to doba znalo biti na agori do 20.000 ljudi. Tu su ljudi od posla, bada-vadžije, sviračice na flautu (i prostitutke), sifofanti i t. d. Agora je gradski centar: ekonomski, moralan i svet; odavde kreću svečane procesije (na pr. panateneje). Građani čuvaju agoru i mogu da ne dopuste pristup na nju izgnaniku, ubici, pa ga mogu čak uhapsiti i predati vlasti. Agora je srce *polis*-*SL*, tu je politički život najjači.

Najglasovitija je atenska agora. Oko kvadratne areje u kraju Keramika nalazile su se glavne javne zgrade. Srednji je dio trga popločen, oko njega herme i kipovi heroja i zaslužnih građana, masline i platane, trijemovi i zdenci. Tu su se nalazili kipovi eponima, na kojima su se izlagale vijesti za građanstvo. Portici su bili mjesta sastajanja ili uz neku zgradu ili sami po sebi. U Ateni je najčuveniji trijem bio *poikile stoa*, koga je oko 470 urešio Polignot s Tassa uz pomoć dvojice slikara, Mikona i Panena. On se nalazio na južnoj strani agore. Istok atenske agore zatvarao je trijem Atalov.

Na zapadnoj strani trga bijahu javne zgrade: *Tholos*, u kom su stanovali pritani, *Buleuterion*, u kom se sastajala *bulē* (vijeće od 500 članova), *Metroon*, hram Megale Meter, u kom je bio državni arhiv, *Stoa basileios*, gdje su bili izloženi temeljni državni zakoni. Do njega, na sjeveru, bio je kamen, na kom su polagali zakletvu glavni državni funkcionari. Nadalje je tu bila državna tamnica i sjedište policije.

LIT.: W. Dörpfeld, *AU-Athen und seine Agora*, I., Berlin 1937; Pauly-Wissowa, *Realencycl.*, pod *Agora*. G. N.

AGORAFBIJA (grč. agora »trg«, phobos »strah«) je bolesni neurotični strah pred kojim otvorenim prostorom: trgov, ulicom, dvoranom, crkvom i t. d. Bolesnici zadržu, oblije ih znoj, zahvati strah, srce im zalupa, iskre im dođu pred oči, ako moraju prijeći preko širokih prostora ili ako moraju uz neke osobite prilike i gledati u te široke pi store. Okrenu li se na drugu stranu, gdje tih prostora nenu nestaje im bolesni osjećaj. R. L.-č.

AGORAKRIT (Agorakritos), grčki kipar s Para, u< nik Fidijin, konac 5. st. pr. Kr. Glavno mu je djelo oko 6 m visoki kip Nemeze u Ramnuntu, od kojega su nađeni dijelovi podnožja s reljefima iz priče o Heleni. Ulomci se čuvaju u Britskom muzeju u Londonu i u Narodnom mi zeju u Ateni. Z. D.

ACORDAT, glavno mjesto (3000 stan.) talijanskoga k< mesarijata Barca, Gase i Setit u Eritreji, na desnoj rijeke Barca, 875 m nad morem; kuće su kolibe s zidanica, poštanski ured, brzojav, telefon, željeznička vezi s Cherenom, karavanska cesta do Cassala u Sudanu i N< gara u Abesiniji, trgovačko mjesto za uljano sjemenje, mu, kavu, stoku, poljoprivredne i pamučne proizvode trgovinu puceta iz oraha palme dum (Hyphaene), koji se preraduju u A. Kod A. su Talijani 27. VI. 1890 potukli der više i proširili talijansku okupaciju na zapad, a 1893 Mal dija i zauzeli Cheren i Asmaru. A. M. S.

AGOSTI, Giuseppe, * Belluno 1715, † Belluno 10. 1786, isusovac i botaničar. G. 1752 proputovao Hrvatski Primorjem, a rezultate štampao u radnji *De re bot ankr tractatus* (Belluno 1770). LP.

AGOSTINI, I. Cesare, * Foligno 1803, † London I talijanski političar i emigrant. Isprva činovnik u rodni mjestu, postao je 1847 činovnik u ministarstvu u Rin G. 1849 bio je izabran za narodnog

zastupnika u ustai tvornu skupštinu (Assamblea costituente) i istakao se k gorljiv republikanac. Triumvirat mu je povjeravao pojed i vrlo važne misije. Nakon pada republike pošao je u pi gonstvo u London i ondje živio siromašno. Potpomogao je Mazzini.

LIT.: G. Leti, *La rivoluzione e la repubblica romana*, Milano 1903.

2. Giovanni degli, * 1701, † 1755, venecijanski franje' Bio i se je knjižničar samostana della Vigna u Mlecima. Vi jedno je i mu- korisno njegovo djelo *Istoria degli scrittori mezzani*, Mleci 1872.

3. Leonardo, medaljer i antikvar, živio je u Rimu. Izrai je oko 400 medalja i popunio djelo Filipa Parute *La Si Ha bali descritta con medaglie* (Opis Sicilije na temelju r dalja), koje je isto izišlo u Palermu 1612. Sastavio je i opšii zbirku *Le gemme veza antiche figurate* (Antikne germe s ure; nim likovima), najstarije poznato izdanje iz Rima 1657, ima 214 tabla, dok je dodatak s 53 table izišao u Rii 1670. Ne zna se ni kad se rodio ni kada je umro.

4. Lodovico, * Ferrara 1534, † Ferrara 1590, svećenik i muzičar. Mantovanskom vojvodi Guglielmu posvetio 1586 svoju zbirku madrigala pod naslovom *Le lagrime peccatore* (Suze grješnika). Sve mu kompozicije, pače knjiga *Canzoni alla napoletana* (Napuljske pjesme) u 5 gl sova (1574), spadaju u madrigalsku literaturu. G. 1567 izd je knjigu *Musica sopra le rime bizzarre di M. Andi Calmo ed altri autori* (Glazba na bizarne pjesme M. A. i drugih autora). Njegovao je još i formu dijaloga. Iz< *Enigmi musicali* (Muzičke zagonetke). Z. D.

5. Niccolò degli, talijanski književnik 16. st. Spjevao nastavak eposa *Orlando Innamorato* od M. M. Boian Autor je dvaju pjesmotvora. Pripisuje mu se djelo *Im moramento di Tristano e Isoita* (1520).

LIT.: P. Verona, *Studio sul poema »Lo innamoramento di Lanciulo e di Ginevra« di N. D. A.*, Firenze 1901; G. Malavasi, *La mah poetica del ciclo bretone in Italia*, Bologna 1903. M. D-ič.

6. Paolo Laus Deo, * Vallerano 1593, † Rim 1629, t< janski muzičar. Iako je umro u cvijetu mladosti, proslavio se kao kompozitor. Učiteljem mu je bio G. Bernardino Nanino. Od djela mu spominjemo *Salmi, Inni e Motetti della Vergine da 1 a 3 voci* (Psalmi, himne i moteti u Djevice) Rim 1619, pa 5 knjiga *Messe a 4 voci* (Mise glasa), Rim 1627.

LIT.: A. Liberati, *Letter a at Persapegi*, Rim 1689; A. Cat *Frescobaldi in Roma*, Torino 1908. f

Z. **AGOSTINO DI DUCCIO**, * Firenca 1418, † 1481, ^ fmski kipar i arhitekt. Na njegov je razvoj znatno utjecat Donatello. Najranija su njegova djela (1442) četiri mala reUefa s prizorima iz života sv. Geminijana na pročelju kaudrale u Modeni. Od 1447 do 1454 izvodi u Riminiju, vjerojatno po svojoj vlastitoj osnovnoj zamisli, unutrašnju plastičku dekoraciju crkve sv. Franje (Tempio Malatestiano). Od 1457 do 1461 nastaje njegovo najbolje djelo, raskošni plastički ukras pročelja crkvice sv. Bernadina u Perugini, djelo nešto manirirano, ali zacijelo originalno. Naročito se

ističu dražesni likovi anđela i glavice serafa. U stvari je djelo više umbrijsko nego toskansko. Poslije toga nastaju manja djela (tabernakuli u firentinskoj crkvi Ognissanti i rimskoj S. Agostino). G. 1475 izvodi u zajednici s domaćim majstorima u Perugiji vrata Porta di S. Pietro, koje pročelje podsjeća na ono crkve sv. Franje u Perugiji, djelo L. B. Albertija. Djelo je međutim ostalo nedovršeno.

LIT.: Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, i, Leipzig 1907; A. Pointner, *Die Werke des florentiner Bildhauers Agostino d'Antonio di Duccio*, Strassburg 1909. A. Seh.

AGOSTON, Péter, * 1874, † 1925, mađarski sociolog, profesor pravnog fakulteta u Budimpešti. Za vrijeme mađarske komune (1918—1919) narodni komesar za inostrane poslove. Proturevolucija osudila ga na smrt. Rusija ga preuzela u zamjenu. G. 1922 bio neko vrijeme sovjetski poslanik u Tokiju, kasnije došao u opreku sa sovjeticima, emigrirao u Pariz, tamo i umro. Njegov naučno-literarni rad udario je osnove mađarskom socijalnom zakonodavstvu. U golemom djelu: *A magyar világi nagybirtok története* (Povijest mađarskog svjetovnog veleposjeda) kritizira mađarski veleposjednički sistem. E. K.

AGOULT, Marie Catherine Sophie, de Flavigny, comtesse d', * Frankfurt 31. XII. 1805, † Pariz 5. III. 1876, francuska spisateljica. Rastavši se od muža grofa d'Agoult, živjela je dugo vremena s virtuozom i kompozitorom Franzom Lisztom, s kojim je imala sina i dvije kćeri, od kojih se Cosima udala za Richarda Wagnera. U njezinu salonu u Parizu, najglasovitijem u ono vrijeme, sastajahu se Lamennais, Sainte-Beuve, Rossini, Meyerbeer, Chopin, Heine i dr. Svoja oštroumna opažanja o Njemačkoj izmijela je u *Revue des deux mondes* i *Revue indépendante*. Iza februarske revolucije 1848 nastupa kao politička spisateljica, podvrgavši u *Lettres républicaines* (1848) oštroj kritici vladavinu Luja Filipa. Zatim napisala *Histoire de la révolution de 1848* (3 sv.), a u *Esquisses morales et politiques* dade zbirku duhovnih maksima i aforizama. Njezino glavno djelo *Histoire des commencements de la république aux Pays-Bas 1581—1621* nagradila je francuska Akademija. Završila je spisateljski rad uspomenu iz mladosti pod naslovom *Mes souvenirs*. J. G.-c.

AGRA (Slana lokva), grad u Britanskoj Indiji, 229.764 stan. (62% Indijaca, 20% muslimana), na rijeci Jumni, u plodnom kraju, gdje ima raži i pamučike; nekad grad na lijevoj obali. Veliki Mogul preložio ga u 16. st na desnu

Franz Arnold zastupajući nagodbenjačku politiku. G. 1922 izlaze pod natpisom *Zagreber Tagblatt* (v.), a od 1926 do danas kao *Morgenblatt*. M. O.

AGRAMER THEATER-JOURNAL, zagrebački njemački časopis. Donosio je kazališne vijesti, ali i zabavne i poučne sastavke, koji nisu u vezi samo s kazalištem. Izlazio 1815. Izšlo vjerojatno 17 brojeva, od kojih je sačuvan samo prvi.

LIT.: Dr. I. Hergešić, *Hrvatske novine i časopisi do 1848*, Zagreb 1936, Mala knjižnica Matice Hrvatske. S. B.

AGRAMER ZEITUNG. Te su novine počele izlaziti u Zagrebu 1826 pod natpisom *Luna, Agramer Zeitschrift*, s literarnim sastavcima na hrvatskom i njemačkom jeziku. Prvi su urednici bili F. S. Stauduar i Ferd. Rosenau. Od 1830 izlaze pod natpisom *Agramer Politische Zeitung* zastupajući mađaronski pravac u hrvatskom političkom životu. Od 1848 izlaze pod natpisom *Agramer Zeitung* sve do 1912, kada ih je izdavao Henrik K. Bresnitz. Od 1829 izlazi kao njihov prilog *Unterhaltungsblatt, Beilage zur Agramer Zeitschrift*, koji se od 1830 zove *Luna, Unterhaltungsblatt als Beilage zur Agramer Zeitung* sve do godine 1858, kada prestaje izlaziti.

LIT.: I. Hergešić, *Hrvatske novine i časopisi do 1848*, Zagreb 1936. M. O.

AGRAR (od lat. riječi ager »polje«), kod nas se upotrebljava kao osnova za pridjev »agraran« (agrarna zemlja, država, agrarna reforma, agrarno pitanje i t. d.) u osnovnom značenju »poljoprivrednik«, ali nerijetko ima i samostalno, vrlo složeno značenje (zemlja, zemljišni odnosi, zemljišne reforme). Tako se na pr. govori upasti pod agrar, a znači pasti pod agrarnu reformu. Ukoliko se taj izraz upotrebljava za poljoprivrednu proizvodnju i izmjenu * Poljoprivreda.

AGRARCI, agrarizam, agrarne stranke označuju gospodar-sko-političke pokrete, kojima je svrha da zaštite poljoprivrednike i poljoprivredu od drugih grana proizvodnje. U naučnoj terminologiji postoje pojmovi agrarna botanika, agrarna kemija, agrarna meteorologija. O tome → botanika, kemija, agrikulturna kemija, meteorologija i t. d.

U privredi Agrarna banka — Banka.

U pravu »agrarni zakoni rimski« — Rim.

O svim ostalim pitanjima iz poljoprivrede, koja nijesu obrađena pod imenom agrar, agraran — Poljodjelstvo. U vezi sa životom poljoprivrednika-seljaka — Selo, Seljački pokreti.

U. Agrarne i industrijske države. Agrarnim državama se smatraju one, u kojima brojem prevladava agrarno pučanstvo, t. j. one, koje živi izvan gradova baveći se poljodjelstvom. Industrijskim državama smatraju se one, u kojima brojčano prevladava industrijsko radništvo i gradski žitelj. Narodnogospodarski pisci i političari različito su prosuđivali pitanje, da li je za pojedini narod i pojedinu državu korisnije da bude više agrarna ili industrijska. A i danas je još otvoreno pitanje o tome, da li je bolje sačuvati čisti agrarni karakter pojedinog naroda, ili je za cjelinu povoljnije, ako se prelazi u industrijsku državu.

Činjenice su s obzirom na taj problem ukratko ove: Od ukupnoga pučanstva otpada na poljoprivrednike u Engleskoj 3,02%, u Francuskoj 20,21%, u Švicarskoj 25,29%, u Danskoj 31,10%, u Češkoj 37,49%, u Italiji 51,92%, u Mađarskoj 55,79%, u Finskoj 59,22%, u Bugarskoj 74,77%, u Jugoslaviji 76,20%, u Rumunjskoj 79,88%. Posljednje su tri države tipično agrarno-seljačke ne samo zbog navedenog omjera između seljačkog i ostalog pučanstva, već i

AGRA, Tađ Mahal (Orbis terrarum)

stranu; u 17. st. urešen perzijskim građevinama; osobita je Moti-Masjid (»biser-mošej«) i grobnica Tađ Mahal, najljepša na Zemlji. U susjednom je mjestu Sikandra, crveno-bijeli grob Velikoga Mogula Akbara (umro 1605). A. je raskršće željezničkih pruga. Znatna izvoz pamuka. M. Š.

AGRAFA (grč. graphos »nepisan«) su pojedine rečenice (ne čitavi odlomci), što se navode kao riječ Božja, ali ih ne nalazimo u kanonskim vrelima objave. Na pr.: »Gospodin kaže: Spas naroda ja sam, kaže Gospod« (Intr. 19. nedj. po Duh.). U užem značenju: riječi, koje se navode kao Kristove, a nema ih ni u jednom od 4 evanđelja; na pr. Sv. Pavao apostol (u Dj. Ap. 20, 35) kaže: »Treba se sjecati riječi Gospodina Isusa, jer je on rekao: Blaženije je davati, negoli primati.« Ili u sv. Justina: »Naš G. I. Krist je rekao: Ja ću vas suditi u onom stanju, u kom vas zatečeni« (Dial. 47).

LIT.: A. Resch, *Agapha*, 2. izd., Leipzig 1906; J. H. Ropes, *Agapha*, u *Diet. de théol. catholique*; L. Vaganay, u *Diet. Bibl.*, suppl. I, 159—98; *Biblica*, 2. 1922, 300—309. J. O.

AGRAFIJA (lat.) je bolesna nesposobnost pisanja; aleksija (grč.) je bolesna nesposobnost čitanja. Obje smetnje dolaze kod moždanih povreda (→ afazija). R. L.-c.

AGRAMER POLITISCHE ZEITUNG → Agramer Zeitung.

AGRAMER PRESSE. Te je novine počeo 1877 izdavati u Zagrebu Josip Frank, a uređivao ih je Max Kohn. Zbog pisanja protiv vlasti bile su zaplijenjene 54 puta, a urednik nekoliko puta zatvoren. Nakon zabrane izlazi Agramer Presse pod natpisom *Kroatische Post*, koju izdaje Jakob Frank do 17. IV. 1879, kada prestaje izlaziti. M. O.

AGRAMER TAGBLATT, Organ für Politik und Volkswirtschaft. Te je novine počeo 1886 izdavati u Zagrebu

zbog toga, što je zemlja u tim državama gotovo posve u rukama malih posjednika-seljaka. Engleska je nasuprot naj-čišći predstavnik industrijske države. U svim ostalim državama seljaštvo je postupice uzmicalo u relativnom omjeru prema gradskom i industrijskom pučanstvu. Ali i ovo se uzmicanje u gotovo svima državama nastoji sprečavati. Tako je u *Francuskoj* Méline svojom knjigom *Le retour à la terre et la surproduction industrielle* (Pariz 1905) uzbudio svu javnost, te se odonda nastoji pomoću zakonodavstva poboljšati život na selu. Ali sva ta nastojanja pretrpjela su težak udarac socijalnim zakonima Léona Bluma (1938); njima se pogodovalo jedino industrijskim radnicima tako, te je najbolji dio seljačke omladine bježao sa sela u industriju. Zemlja je zapala u tešku agrarnu krizu zbog nestašice radne snage kao i zbog nerentabilnosti poljodjelstva. — U *Češkoj* je nastojanjima prvog ministra predsjednika A. Švehle odmah poslije rata otvoreno pretpostavljena agrarna proizvodnja industrijskoj dijelom iz razloga, što je Švehla želio osigurati premoć pretežno *agrarnog* češkog pučanstva proti pretežno *njemačkom* industrijskom pučanstvu, a dijelom i iz razloga, što je češka industrija izgubila propašću austro-ugarske monarhije najjačeg kupca svojih proizvoda, te se morala prilagoditi novim skućenim prilikama prode. — U *Švicarskoj* i *Danskoj* nalazimo posve srodna nastojanja, da se unatoč trajnog opadanja agrarnog pučanstva u cjelokupnosti naroda ipak održi, koliko je moguće, važnost seljaštva proti trajnom porastu industrije. U tom je pogledu naročito u Švicarskoj uspio »seljački sekretar« prof. Dr. E. Laur. U Danskoj je položaj poljodjelstva prema industriji određen nastojanjima biskupa Grunswicka još u prvoj polovici prošloga vijeka.

— *Mađarska* nastoji postepenim provođenjem agrarne reforme ojačati agrarni element proti industrijskom i kapitalističkom; s tom svrhom odvede se otkup svih imanja, koja su u rukama Židova. U *Engleskoj* se pod vodstvom L. K. Elmhirsta po načinu Fabijevaca vrši živa propaganda za agrariziranje u matiči-zemlji, pošto je kroz stotinu godina država (osim prolazno u svjetskom ratu) bila potpuno indiferentna prema poljodjelstvu. — Prva država u modernoj Evropi, koja je odlučno naglasila važnost agrarnog karaktera države, bila je *Italija*, za koju je Mussolini izjavio, da je temelj njezina socijalnog napretka osnovan na poljoprivredi.¹⁾ Izgradivanjem korporativnog sistema udovoljeno je načelu ravnoteže interesa poljodjelstva, industrije i potrošača, te je danas problem u Italiji konačno riješen. — U *Njemačkoj* je nagla industrijalizacija poslije rata g. 1870 privlačila narod sa sela u gradove (g. 1870 bilo je u Njemačkoj 8 gradova s više od 100.000 stanovnika, a 1910 godine već 48 gradova). No i kroz sve to vrijeme nastojanjima Roschera, Buchenber-gera, Seringa, Damaschke-a, Darré-a i drugih budila se svijest o važnosti poljoprivrede i seljaštva za narodni život. Nacionalni socijalizam stavio je, štaviše, poljoprivredu na prvo mjesto izjavom vode Hitlera: »Njemačka će biti seljačka država ili je uopće ne će biti.« Naročitim je zakonima opstanak seljaštva na rođenoj grudi trajno osiguran (zakonima o seljačkim nasljednim dobrima »Erbhofgesetz« od 29. IX. 1933); osigurana je i trajna rentabilnost poljodjelstvu (»Reichsnährstandsgesetze« od 13. IX. 1933 kao i kasniji zakoni o određivanju cijena i organizaciji tržišta »Marktordnung«), a osigurana je i maksimalna proizvodnja svih za prehranu i industriju potrebnih sirovina (»Erzeugungsschlacht«). Tako je i u Njemačkoj uspostavljena ravnoteža između interesa poljoprivrede i industrije. — U *Rusiji* se prvotno mislilo, da se poljoprivreda može i mora posve jednako organizirati kao i industrija, t. j. da se ukidanjem privatnog vlasništva ostvare veliki kolektivni pojedina, »kolhozi«, i državna agrarna poduzeća, »sovhozi«. Ali se nakon teških kriza, u kojima su milijuna ljudi od gladi stradali, uvidjelo, da se seljaštvu mora ostaviti individualno vlasništvo — bar u ograničenom opsegu. Tim je namisao totalitarne »industrijalizacije« poljoprivrede dobila drugi sadržaj. Sama industrijalizacija Rusije ide u okviru uzastopnih »pjatiljetka« golemim korakom naprijed, te veže sve više seljačko pučanstvo uz industriju.

U seljačkim je državama jugoistočne Evrope problem: agrarna ili industrijska država već odavno postavljen. On je raspravljan na razne načine. Kritički je svakako taj problem najbolje osvijetlio rumunjski ekonomist Manoi-lesco time, što je dokazao, da agrarne države jugoistočne

») Vidi: G. Tassinari, *L'économie fasciste*, 1927, str. 134.

Evrope moraju ostati trajno siromašne i tributarne industrijskim državama, ako se same ne industrijaliziraju. Jednako je i pisac ovoga članka iznio konkretne podatke o tim državama, o njihovoj prenapućenosti i prijeko potrebi industrijalizacije. — Ali ta težnja za industrijalizacijom seljačkih agrarnih država teško nailazi na razumijevanje i potporu u industrijskim državama; te se naime boje nove konkurencije. Ipak je taj strah nepotreban, ako se agrarne države budu ograničile na takve industrijske grane, koje ne kolidiraju s industrijama, kojih proizvode moraju preuzimati agrarne države u zamjenu za vlastite agrarne proizvode. Uostalom bio taj strah opravdan ili ne, prenapućenost sela tako je odlučan faktor u privrednoj politici seljačkih država jugoistočne Evrope, da imperativno traži brzo i radikalno rješenje, koje se — uz intenzifikaciju poljoprivrede, melioracije, kolonizaciju, javne radove i t. d. — može najbrže i najradikalnije provoditi putem industrijalizacije. Seljačke se države nalaze već na tom putu. Od g. 1920 do 1934 iznosio je prirast pučanstva u ‰o:

	U gradovima i industr. središtima	Na selu
Bugarska	2,32 9,81 2,28	1,54 0,01 0,31
Jugoslavija		
Rumunjska		

U apsolutnim brojevima povećao se broj industrijskih radnika od g. 1929 do 1937.:

	God. 1929	God 1937

Bugarska	277.459	506.496 717.674
Jugoslavija	225.104 206.547	231.000
Rumunjska		

Tim putem idu seljačke države jugoistočne Evrope k rješenju »problema agrarne i industrijske države« na svoj način i prema svojim životnim i narodnim potrebama.

LIT.: Darre, *Das Bauerntum als Lebensquelle*, München 1935; Damaschke, *Die Bodenreform*, Jena 1923; Sering, *Agrar- oder Industrie staat?* (Wörterbuch der Volkswirtschaft, 3. izd.); Manolesco, *Théorie du protectionisme*, Pariz 1927; Isti, *Die nationalen Produktivkräfte und der Aussenhandel*, Berlin 1937; Franges, *L'industrialisation des pays agricoles du Sud-Est de l'Europe*, Revue économique intern., Brwxelles 1938; Isti, *Problem relativne prenapućenosti u Jugoslaviji* (»Arhiv«, Beo grad 1938); Isti, *Die Bevölkerungsdichte als Triebkraft der Wirtschaftspolitik der südosteuropäischen Bauernstaaten*, Kieler Vorträge, Jena 1939; Lamer, *Razvojni oblici ekonomske politike*, 1938.

AGRARNA EKONOMIJA (lat. ager »polje«; grč. oiko-nomia »upravljanje kućom, kućno gospodarstvo«; seljačko gospodarstvo), svijesna djelatnost sa svrhom stvaranja novih dobara na podlozi tla, koje posredstvom svih ostalih prirodnih elemenata, rada i kapitala donosi nova dobra (hranu za ljude, krmu za stoku, sirovine za obrtnu i industrijsku preradu i t. d.). Prema tome bi se agrarna ekonomija mogla smatrati tečevnim poduzećem kao svaki obrt ili industrija, no ona se bitno razlikuje od ekonomije tih poduzeća, bar u pogledu seljačkog gospodarstva; ovo naime ne predstavlja ujedinjenje triju navedenih faktora proizvodnje u svrhu tečevine i dobiti, već ima u prvom redu »omogućiti dobar i napredan seljački život« (Ivšić). »Zemljišni posjed nije isto što i gotov novac ili druga nepokretna imovina« (A. Radić), on je podloga opstanka seljačke obitelji, toga prouzročava sve narodne snage, njegove kulture i njegova etosa. Po svome seljaštvu dobiva svaki narod svoju zasebnu fizionomiju u kolu naroda; iz seljaštva se dižu svi drugi staleži i zvanja; njegov boljiak, njegova ekonomska sredenost i napredak odlučuje o napretku čitavog naroda i države. A. e. nije istovjetna s drugim vrstama ekonomije, napose ne s obrtom i industrijom, jer se a. e. temelji na *organskoj* produkciji, industrijska i obrtna na *anorganskoj*; prva obuhvaća vrlo različite radove i ne pozna kontinuitetne proizvodnje kao druga; prva ne može pospješivati svoje proizvodnje diobom rada ili sličnim mjerama, jer se razvi-tal" i dozrijevanje ne može pospješiti nikakvim mjerama, što ih pozna industrija i obrt; u seljačkom gospodarstvu je seljak izravno interesiran na svojoj proizvodnji, kojoj posvećuje svu svoju brigu dan i noć bez ikakva ograničenja radnog vremena; seljak radi u svakom vremenu i u vječitoj borbi s naravnim utjecajima; u industriji nasuprot

radnik radi u zaštićenom prostoru, radi zakonom propisani broj sati i nema nikakve dalje veze s produktom svoga rada. Seljak radi uvijek za sebe i za svoju vječnu porodicu, produkt njegova rada jedina je nagrada njegovih napora, njegova odricanja od svega, što industrijski radnik uživa (osiguranje za slučaj bolesti, nemoći i smrti, higijenske i kulturne ustanove, političko i socijalno udruživanje, zabave i udobnosti gradskog života). Zato seljak traži, da slobodno raspolože proizvodom svoje ekonomije, želi ostati singularan i individualan na svojoj rođenoj grudi i ne može se odreći svoje privatne imovine, ne može se utopiti u bilo kojem obliku kolektiva bez privatne svojine. Pokušaji komunističke organizacije agrarne ekonomije u Rusiji nisu dosad uspjeli. I kad su se izjalovili nasrtaji na individualnu seljačku agrarnu ekonomiju, a radi otpora seljaka mnogo milijuna ljudi pomrlo od gladi, pošlo se kompromisnim putem dopuštajući, u ograničenom opsegu, privatnu svojinu seljacima uz obvezu suradnje u kolektivnom gospodarstvu. Tako organizirana a. e. dovela je do sniženja produkcije u pogledu biljne i životinjske proizvodnje, te Rusija, koja je prije 1914 prehranjivala Njemačku i nordijske države, danas više nema važnosti na svjetskom tržištu u pogledu svojih agrarnih proizvoda.

Sve to vrijedi naravski za seljačka gospodarstva u državama s izgrađenim seljaštvom. Posve je druga slika velikih posjeda, kolonija čisto industrijskih država i t. zv. Novih zemalja. Tu a. e. ima posve značaj i svrhu kapitalističkih poduzeća za što veću dobit. Agrarne se poduzeća podudaraju posve s ekonomijom svake druge industrije, koja ide za tim, da ujedinenjem prirode, rada i kapitala postigne što unosniju proizvodnju dobara.

LIT.: M. Ivšić, *Seljačka politika*, 2. sv., Zagreb 1938; A. i Stj. Radić, *Seljački nauk*, Zagreb 1936; R. Bičanić sa suradnicima, *Kako živi mod.*, 3. knj., Zagreb 1937—1939; E. David, *Sozialismus und Land virtschaft*, Leipzig 1922; R. W. Darre, *Das Bauertum als Lebensquelle der nordischen Rasse*, München 1935; O. Franges, *Die sozial-ökonomische Struktur der Jugoslav. Landwirtschaft*, Berlin 1937. O. F.

AGRARNA KRIZA pojavljuje se, kad se u socijalnoj ili proizvodnoj strukturi poljodjelstva dešavaju nepovoljne poremetnje. Agrarne krize socijalne naravi bilježi povijest od najstarijih vremena. Seoba Židova iz Egipta i njihovi kasniji zakoni o »Jobel«-u, Solonovi zakoni u Ateni, pokreti braće Grakha u Rimu, Pertinaksovi zakoni o latifundijima, seljačke bune u srednjem vijeku, moderne agrarne reforme u različitim državama, sve je to bilo uzrokovano socijalnim agrarnim krizama. No pored socijalnih agrarnih kriza bilježi povijest već starog vijeka i agrarne krize uzrokovane poremetnjama proizvodnje i rentabilnosti u poljodjelstvu. Kad je Rim počeo uvoziti žito iz Afrike i besplatno ga dijeliti proletarijatu grada, pala je cijena proizvedenog žita u Italiji ispod proizvodnih troškova; seljaci su bježali u gradove, a kapitalisti jeftino kupovali njihova zemljišta i stvarali latifundija, zbog kojih je — po mišljenju Plinija st. — prepalalo rimsko carstvo. A po svoj prilici je i nedostatak prehranbenoga prostora dao najjači poticaj općoj seobi naroda početkom srednjega vijeka, naročito pokretima Mongola na zapad u srednju Evropu i na istok u Kinu. Isto je tako svaka nerodna godina uzrokovala glad i nevolju, dakle prave krize za čitavo vrijeme i svagdje, gdje prometna sredstva nisu omogućila suzbijanje nevolje zbog nestašice hrane. No ono, što se danas općenito razumijeva pod pojmom »agrarna kriza«, pojavljuje se prvi put za blokade, koju Napoleon I. provodi proti Engleskoj početkom 19. st. U to se doba počinje poljodjelstvo u zapadnoj Evropi oslobadati samoprehranbenog i patriarhalnog načina gospodarenja i prelaziti na proizvodnju proizvoda za trg, t. j. na novčano i kreditno gospodarenje. Cijene žita i stoke bile su tada dosta povoljne, jer su pokrivala sve proizvodne troškove i još k tomu odbacivale zamjernu dobit. To je i dalo povoda Ricardovoj teoriji o zemljišnoj renti. Međutim, zbog Napoleоновe blokade prestala je prodaja žita s kontinenta u Englesku, koja se već u ono doba nije mogla sama prehraniti. To je prouzročilo, te su cijene žitu na kontinentu naglo počele padati, dok su porezi, kamati na hipoteke i t. d. ostali jednaki. Poljodjelska imanja u Francuskoj, Njemačkoj, Poljskoj, Rusiji, zapala su u krizu, a mnoga i propala. Za to je vrijeme izgradila Engleska svoju proizvodnju žita toliko, da poslije Napoleоновog pada nije više trebala uvoziti žito. Kriza se tim na kontinentu još više pooštrila, jer su cijene žitu oko 1820—1825 pale na trećinu cijena iz 1800. Ipak porastom broja pučanstva i razvojem industrije na evropskom kontinentu porastao je i potrošak žitarica, te se položaj u ratarstvu postepeno popravljao sve do 70-tih godina prošloga stoljeća. U to su naime vrijeme u Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike, u Kanadi, u Argentini došle pod plug »djevčičanske zemlje«, na kojima se žito moglo strojevima daleko jeftinije proizvoditi, nego li u Evropi. Osim toga je i sama Rusija počela u daleko većoj mjeri bacati na evropska tržišta žito (naročito raž). A i države jugoistočne Evrope ušle su u konkurenciju žitnoga tržišta, te je ponuda daleko prelazila potražnju. Cijena je žitu po neoborivim zakonima narodnogospodarske nauke i dalje padala i ispod samih proizvodnih troškova. U Engleskoj je tako pala cijena pšenici u 90-tim godinama prošloga stoljeća za 43% od prosječne cijene godina 1850—1875, u Njemačkoj za 64% za pšenicu i 76% za raž.

Taj nagli pad cijena, odnosno nerentabilnost u poljodjelstvu, izazvali su tešku agrarnu krizu u čitavoj Srednjoj Evropi. Poljodjelska imanja — velika i seljačka — redom su propadala zbog zaduživanja njihovih vlasnika. Ti su naime u pomanjkanju prihoda od gospodarstva morali trošiti svoju glavnicu, uzimajući hipotekarne zajmove u potrošne svrhe umjesto samo u proizvodne.

Nevolja poljodjelskih imanja prisilila je državne vlasti srednje Evrope, da podižu cijene ratarskih proizvoda uvođenjem zaštitnih carina na uvoženo žito. Pod zaštitom tih carina mogla se tek sad razvijati i bolja tehnika u gospodarstvu: upotreba boljih alata i strojeva, primjena umjetnog gnojiva, selekcionirano sjemenje, uvođenje oplemenjene rasplodne stoke i sl., te je gospodarski i socijalni dohodak od jedinice površine postepeno opet porastao.

Kriza se tako ublaživala sve do svjetskoga rata. Za vrijeme rata nastale su međutim nove poremetnje u svjetskoj trgovini žitom: Engleska je mogla dobavljati žito samo iz prekomorskih zemalja. Rusija je kao dobavljač posvema otpala, a Srednja Evropa, u nemogućnosti da proizvodi žita u dovoljnoj količini, živo je nastojala pošto potu povećati žitarske površine. Engleska, da osigura sebi kruh, ugovorno se obvezala u prekomorskim zemljama, da će još pet godina nakon svršetka rata preuzimati od njih žito i druge plodine uz ratne cijene. To je ponukalo prekomorske zemlje, da su povećale svoje obradive površine, pretvarajući travnike (prerije) u obrađeno tlo. Tim se povećala ukupna proizvodnja kukuruza za 6.4%, zobi za 9%, riže za 9.5%, repe za 10.8%, ječma za 13.2%, raži za 16.6%, pamuka 18.1%, pše-

[Proizvod mjesto boliranje cijene	1 siječanj godine									
	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	+1938	
Čaj GoodPekoc K										
famuk New Orleans Kaučuk Batavia Kakao London										1
Lan-vlakno Riga										
Pšenica VAnpea Rita Rangoon Kukuruz Buenos Aires Uno Montpellier pot'alkohola										1

CIJENE RATARSKIH PROIZVODA U ZLATNIM FRANCIMA
prema stanju od 1. I. u g. 1930—1938 za 100 kg
(Prema podacima *Annuaire internationale de statistique agricole*
1938—1939, Rim 1939)

nice za 23%, vina za 29%, krumpira za 38.2%, duhana za 56%, kave za 58.3%, čaja za 61.9%, kakao za 129.2%. Istina, broj se govoda u to doba nije povećao ni umanjio; pora-

stao je jedino broj ovaca za 28.6% i svinja za 15.4%. Broj ljudstva se u prvih 10 godina povećao samo za 8% na čitavoj Zemlji, a u Evropi samo za 5%.

Poslije rata se pokazalo, da navedeno povećanje ratarske proizvodnje prelazi svjetsku potrebu, da viškovi proizvodnje potiskuju cijene i da su uzrokom svjetske krize ne samo u poljodjelstvu, nego i svima ostalim granama proizvodnje; kupovna je naime snaga najširih slojeva pučanstva — seljaštva — padom cijena njegove robe ispod proizvodnih troškova vrlo malena, te proizvodi industrije ne mogu naći svojih potrošača. Tu je činjenicu utvrdila i prva svjetska ekonomska konferencija u Ženevi g. 1927. fe je tražila, da se poruše sve carinske barijere i otvori slobodan put svjetskoj trgovini i općoj izmjeni dobara na osnovu »komparativnih troškova« manchesterske liberalne gospodarske škole. Međutim nijedna država nije udovoljila tom zahtjevu. Sve su države nasuprot nastojale, da zaštitnim carinama, izvoznim premijama, subvencijama na proizvodnju, preferencijalnim odstupcima od klauzule najvećeg po-vlašćenja i sličnim mjerama omoguće povišenje cijena ratarskih proizvoda do proizvodnih troškova i preko njih. Te su se mjere provodile naročito u onim industrijskim zemljama, u kojima je želja za održanjem seljaštva kao praizvora sve narodne snage dovela do »agrarizacije«, t. j. do posebnih zakona i uredba za očuvanje seljaštva (Italija, Njemačka, S. A. D.). Agrarna je kriza Srednje Evrope počela jenjavati prema g. 1924, kad su se cijene industrijskih proizvoda počele postepeno spuštati prema palim cijenama ratarskih proizvoda. Tim je kupovna snaga seljaštva relativno porasla. Kriza se međutim od g. 1927 ponovno naglo zaoštrila i snažno nastupila u velikom dijelu svijeta g. 1931. Od tog se vremena ona polagano popravlja (v. dijagram 1.).

Zivotinski proizvod

potrošnje masti i t. d.

Iako pokušaji za temeljito popravljnje svjetske agrarne krize nisu dali

ska konferencija u Londonu od g. 1931 razila se bez rezultata. Isto su tako ostale bez uspjeha posebne konferencije u Rimu (1934), Londonu (1935) i Otawi (1935); one su naročito prètre-soj sale plan Ernesta Laura ³⁰-j o smanjenju proizvodnje ⁴⁰.

žita, o pretvaranju žita INDEKSNE CIJENE BILJNIH I ŽIVOTINJSKIH PROIZVODA U JUGOSLAVIJI njih u alkohol, o povećanju « 1920-1928-
(¹⁹¹³⁼¹⁰⁰) Beograd SSSR i in. u izd. 1928. P. 62-63

nikakvih naročitih plodova, može se ipak utvrditi, da se postepeno poboljšavao omjer između cijena ratarskih proizvoda i proizvoda industrije (»škare« M. Seringa). Tako je na pr. u Sjedinjenim Američkim Državama u ožujku 1937 u usporedbi s g. 1929 (indeks 100) porasla cijena ratarskih proizvoda za 33.7%, a industrijskih za 12.9%. U isto vrijeme iznosi u Italiji porast cijena ratarskih proizvoda 16.8%, a industrijskih 11.5%.

Naročito su se popravile cijene ratarskih proizvoda u onim državama, gdje je državna vlast utvrđivala cijene. To je učinjeno najprije u Italiji, onda u Francuskoj i konačno u Njemačkoj jednako uzornim uređenjem tržišnih cijena (»Marktordnung«) kao i prisilnim intenziviranjem poljodjelske proizvodnje (»Erzeugungsschlacht«) po uzoru talijanske »battaglia del grano«.

Njemački »Marktordnung«, rukovoden »Reichsnähr-stand«-om, pomoću sindikalnih organizacija, u kojima se nalaze proizvođači, trgovci i potrošači, određuju najniže cijene, koje se moraju proizvođaču platiti, nadalje maksimalnu dobit trgovca i raspoložbu suvišaka proizvodnje (voća, povrća, jaja, maslaca i si.). Sve te viškove preuzima država i spravlja za kasniju potrošnju. Njemački je seljak tim osiguran, da će sve, što proizvodi, moći prodati uz rentabilnu cijenu. To je dalo poticaja njemačkom poljodjelstvu, da se u najvažnijim životnim namirnicama moglo osloboditi uvoza u velikoj mjeri, a u nekim proizvodima i posve (raž, zob). »Marktordnung«-om uspjelo je njemačkom seljaku osigurati stalnu otkupnu cijenu za 100 kg pšenice na RM 21.— (u Winnipegu je stajala u svibnju 1940 RM 5.60, u New Yorku RM 9.42), za svinjsku mast RM 183 (Chicago RM 33.66), jaja po komadu od 65 grama 1134 Pfenniga (u Zagrebu 6.7 Pf.) i t. d. Njemački je seljak radosno mogao uz ovakve prilike primjenjivati sve odredbe

»Reichsnährstand«-a u pogledu intenziviranja gospodarstva; on je krizu potpuno prebrodio i nalazi se danas na putu povoljnoga razvitka. Osim toga je u Njemačkoj sretno riješena i socijalna agrarna kriza. Zakonima naime o nasljednim seljačkim posjedima (»Erbhofgesetz«), o razduživanju seljaka, o seljačkome kreditu, o kolonizaciji i t. d. osigurana je seljaku trajna podloga njegove egzistencije i utvrđen društveni ugled i staleški ponos.

Sličan je povoljan razvoj poljodjelstva i u Italiji, gdje je Mussolini uspio svojom »žitnom bitkom«, t. j. utakmicom najboljih gospodara po kotarevima, pokrajinama i u čitavoj državi podići prirod žitarica do visine, da se Italija može potpuno osloboditi od uvoza pšenice. Do te »bitke« je uvoz iznosio još u g. 1928 do 21 ¹/₄ mil. mtc. Istodobno se podigla rentabilnost stočarstva, povrtljarstva, voćarstva (naročito agrumena).

U Francuskoj se također osigurala rentabilna cijena pšenice i vina tim, da je vlada otkupila sve viškove ponude. Tako je predurela krizu, koja je prijetila rataretvu 1935-38. Nažalost su socijalni zakoni vlade Leona Bluma, koji su išli jedino za povišenjem nadnica industrijskih radnika i skraćivanjem radnoga vremena, prouzrokovali daleko povoljniji položaj industrijskog pučanstva nego li poljodjelskog. To je bilo još jačim povodom bijegu sela u gradove i u industrijska središta. Poljodjelstvo je stvarno ostalo bez radne snage. Cijena je zemlji spala na petinu prvotne cijene. Stoka se morala velikim dijelom poklati, jer je nije imao tko timariti. Sela su opustjela ili su ostala na starcima i djeci. U takvoj krizi zatekao je Francusku g. 1939 rat, koji je krizu još više pooštrio tim, što je i zadnja radna snaga sa sela bila pozvana na obranu domovine.

Engleska je ugovorom u Ottawi osigurala svojim dominionima i kolonijama carinske pogodnosti u tolikoj mjeri (do 10% ad valorem), da 1933-1934-1935 je u čitavom carstvu osigurala cijene ratarskih proizvoda i

iznad proizvodnih troškova.

A i u samoj se Engleskoj poja- j vio pokret, vođen L. K. i Elmhirstom, koji traži | agrarizaciju Engleske i | osiguranje cijena, kako bi j se proizvodnja najvažni- j životnih namirnica I čem opsegu. U Nizozemskoj je

država stavila granice daljoj proizvodnji stoke i stočnih proizvoda u svrhu, da se održe njihove rentabilne cijene. U Švicarskoj je nastojanjem dr. E. Laura uvedena carinska zaštita za sve ratarske proizvode, a djelomično i nagrađivanje pojedinih proizvoda tako, te je švicarski seljak bio osiguran za rentabilnost svog gospodarstva. U Sjevernim Američkim Državama je predsjednik Roosevelt nastojao ublažiti agrarnu krizu premijama za smanjivanje zasijane površine pšenice i pamuka, državnom intervencijom pri I prodaji (New Deal) i nagovaranjem farmera, da prijednu na proizvodnju krmnog bilja i izmjenično gospodarenje (Wallace).

U seljačkim državama jugoistočne Evrope, naime u Jugoslaviji, Mađarskoj, Rumunjskoj i Bugarskoj bio je poslije I svjetskog rata tečaj agrarne krize prilično jednolik. Tako je odmah poslije velikoga rata nastala za agrarne države jugoistočne Evrope, a naročito za kraljevinu Jugoslaviju, vrlo povoljna konjunktura, jer su mogle sve svoje suviške prodati uz cijene u trajnom porastu — naravski, koliko su tih suvišaka uopće imale. Kasnije pridošla inflacija uzrokovala je još jači porast cijena tako, te je pšenica notirala I. II. 1922 na burzi u Novom Sadu 500 dinara za 1 q. Seljak je mogao namiriti svu zemljarinu na jedno katastralno jutro cijenom od 0.48 kg pšenice. Od g. 1928 počele su cijene

postepeno padati, jer je cijena u svjetskoj trgovini popuštala i jer je valutama deflacija i kasnija stabilizacija dimara dizala kupovnu snagu dinara. Međutim je 1929 počelo naglo padanje cijena kao odraz svjetske krize (vidi tečaj u dijagramu 1.), dok tečaj krize cijena za samu Jugoslaviju prikazuje dijagram 2. u indeksnim brojevima.

U godinama 1933—34 pala je cijena biljnim proizvodima na 60% cijene prema godini 1926, kad je cijena još pokrivala proizvodne troškove. Taj nagli pad cijena ratarskih proizvoda uz iste javne terete (poreze i daće), zakupnine,

kamate na dug i amortizacione obroke prouzročio je nerazmjer između izdataka i prihoda u poljodjelstvu. Kriza je još jače pooštrena tim, što je bio najveći nerazmjer u padu cijena industrijske i ratarske proizvodnje. Dok su naime industrijski proizvodi u cijeni tek neznatno pali, pale su cijene gotovo kod svih seljačkih proizvoda skoro za polovicu. Ako se uzme u nas plaća poljodjelskog radnika s 10 do 30 dinara (prosječno 20 din.), a spreznoga radnoga dana 60-70 dinara (prosječno 65 din.), iznose troškovi proizvodnje (uz ostale troškove) po jednom mtc. pšenice (uz prirod od 20 mtc. po ha) 230 dinara, kukuruza (prirod 30-40 mtc.) 115-153 din., krumpira (prirod 130-180 mtc.) 43.50-60.90 din. Koliko su trgovačke cijene niže, toliko je zarada također niža; životni standard poljodjelaca opada, njihova se kupovna snaga umanjuje, proizvodi se obrta i industrije ne mogu prodavati, rad se u njima obustavlja, radnici otpuštaju, — a tim se od ratarske krize-stvara opća privredna kriza. Takvo je stanje gospodarske krize bilo sve do 1935, kad su se počeli javljati prvi inaci poboljšanja. Novim trgovačkim ugovorima s Austrijom od 9. II. 1932, Njemačkom od 1. V. 1934 i Čehoslovačkom od 6. VI. 1935, pa kasnije sporazumima s Italijom obavlja se razmjena dobara Jugoslavije više manje mimo klauzule najvećeg po-vlaštenja. Te države međusobno osiguravaju sebi cijene za stalne vrsti i količine (kontingente) njihovih proizvoda neovisno od cijena u svjetskoj trgovini. »Preferencijalne« cijene ravnaju se prema proizvodnim troškovima i tim za-jamčuju sigurni rentabilitet kulture pojedinih proizvoda (na pr. uljanog sjemenja: repice, suncekreta, soje, bunde-vinih koštica, maka, konoplje, lana i t. d.) i isključuju privatnu utakmicu, jer se sva izmjena dobara obavlja putem državnih središnjica za promet pojedinih proizvoda. Takva je središnjica za Jugoslaviju »Prizad« (Privilegirano akcionarsku društvo za izvoz zemaljskih proizvoda); ono je ostvareno sredstvima države i nekih gospodarskih ustanova (uz majoritet države sa 81%) zakonom od 10. VII. 1931 sa svrhom, da se cijena ratarskih proizvoda održi na primjerenj višini. Svrha je društva »Prizad« postignuta toliko, da je g. 1937 mogla cijena pšenice biti 1. VII. 1937 podignuta na 190 dinara za 100 kg (postavno lađa Tisa), a 1. IV. 1938 na 168 dinara, dok je u isto doba bila cijena pšenice cif (v.) u Rotterdamu 104 dinara (kasnije 87.70 din.). »Prizad« je postepeno potegnuo uređivanje cijena i na kukuruz, grah, uljarice, šljive, pekmez, jabuke, grožde, opium, te je povišenje cijena svih tih proizvoda donosilo povećanje narodno-gospodarskog prihoda iz zemljoradnje od nekoliko milijarda dinara. Treba naime uočiti, da se osiguranjem prodaje svih suvišaka uz povoljnu cijenu u inozemstvu diže cijena svim tim proizvodima i u unutarnjoj trgovini, te je stoga povišen ne samo dohodak vanjske trgovine nego uopće sav dohodak iz gospodarstva. Dodamo li još, da je položaj našega seljaka u zadnjih godinama poboljšan još i poreznim popustima, zakonima o zaštiti seljaka u slučaju zaduženja, razvitkom zadrugarstva, nastojanjima oko podizanja nadnica i cijena putem »Gospodarske Sloge«, to je opravdano mišljenje, da je agrarna kriza u našoj državnoj zajednici na putu osjetljivog popravljanja.

LIT.: V. Dietze, *Die gegenwärtige Agrarkrise*, Berlin 1930; Isti, *Agrarkrisen* u W. d. V. 1. sv., Jena 1931; O. Franges, *Kriza poljo privrede u kralj. S. H. S.*, Ekonomist, Beograd 1926; Isti, *La situation de l'agriculture dans les pays de l'Europe orientale*. Rapport principal, Congrès inter, d'agric., Rim 1927; Isti, *La possibilité d'organiser la production agricole dans le but de régler l'offre et la demande des produits agricoles*. Rapport principal, Congrès intern, d'agriculture, Prag 1931; Isti, *Die Krisenbekämpfung in den Agrarländern des Donaubeckens*. Intern. Konferenz für Agrarwissenschaft, Bad Eilsen 1934; Isti, *Problem relativne prenapučenosti u Jugoslaviji*, Arhiv, Beograd 1938; M. Ivšić, *Seljačka politika*, II. sv., Zagreb 1938; S. Pošćić, *Poresko opte rećenje poljoprivrede*, Zagreb 1926; Isti, *Nekoja fakta i uzročnici poljoprivredne krize*, Zagreb 1927; Isti, *Proizvodni troškovi i rentabilitet*, Beograd 1930; G. Ruhland, *System der politischen Ökonomie*, Berlin 1933; M. Sering, *Agrarkrisen*, Berlin 1929.

AGRARNA POLITIKA je termin uveden u 19. st. u Njemačkoj i udomačen u svim zemljama Srednje Evrope, a obilježava dva pojma: 1. agrarnu politiku kao praksu t. j. djelatnost nosilaca ekonomske politike (države, pokrajina, općina, poljoprivrednih organizacija, zadrugarstva) ili mjere, koje oni poduzimaju na području poljoprivrede; 2. agrarnu politiku kao naučnu disciplinu, koja proučava motive, potrebe, opravdanost, zatim svršnost i uspješnost mjera praktične djelatnosti agrarne politike. Agrarna politika kao praksa prethodila je nauci o agrarnoj politici i agrarnoj ekonomiji. Od početka društvene organizacije do naših dana uvijek su poduzimane neke mjere agrarne politike.

U plemenskoj gospodarskoj organizaciji ove mjere propisuju plemenski glavari ili plemenska skupština, u državama staroga vijeka nosioci centralne vlasti, poglavari države ili građanska zastupnička tijela. U evropskom srednjem vijeku čine to kraljevi, carevi, knezovi i banovi kao nosioci centralne vlasti i feudalni gospodari u dvojakom svojstvu: kao gospodari zemljišta, vršeći svoju gospodarsku vlast (dominium), i kao regionalni upravljači, vršeći administrativnu vlast (imperium), koju su preoteli u većoj ili manjoj mjeri kralju. Samo u nekim zemljama sudjelovali su seljaci u staleškim skupštinama, tako u Tirolu, u Švicarskoj i nordijskim zemljama. U novom vijeku sa jačanjem centralne vlasti vodi se i jedinstvenija poljoprivredna politika, koja se postepeno izgrađuje u cjeloviti sistem. U starom i srednjem vijeku prevladavaju u agrarnoj politici motivi proizvodnje za potrebe grada i vojske, kasnije dolaze jače do izražaja trgovački motivi. Kako su se stare kulture na pr. egipćanska, kineska, indijska, u homersko doba grčka, u vrijeme kraljeva i republike rimska, zatim slavenska, temeljile na poljoprivredi, morala je plemenska ili općedržavna vlast voditi smišljenu agrarnu politiku. Porezi i dažbine plaćani su u ptirodinama i država je stoga morala voditi brigu oko proizvodnje, izgradnje kanala za natapanje, uređenja dužnosti i obveza obrađivača. Kad su se radi društvene diferencijacije javila socijalna pitanja u poljoprivredi, agrarni sukobi i agrarni pokreti (v.), država se miješala u agrarne odnose provodeći agrarne reforme (v.). Agrarno-politička djelatnost države ne napreduje ravnomjerno, nego

je adekvatna povijesnim situacijama. Ako je središnja državna vlast jača, smišljenija je i njezina a. p., ako ona slabi i ako dobiva prevagu regionalna vlast, gradska, crkvena ili feudalna, prilagođuje ona i a. p. svojim interesima. Promjene u organizaciji vlasti donosile su i promjenu u sadržaju agrarno-političke djelatnosti, osobito pak prema jednome od središnjih pitanja historijske a. p., naime prema problemu zemljišnog vlasništva (→■ z. vi.). U ptolemejskom Egiptu na pr. smatralo se zemljište kao vlasništvo države i obrađivači su privremeni ili nasljedni (emfitutički) zakupnici; u Egiptu rimskog doba jača privatno zemljišno vlasništvo i osobito veliki posjed. Ali samo jačanje centralne vlasti ne donosi sa sobom upućivanje a. p. u istom pravcu. Tako na pr. jačanje centralne vlasti u novom vijeku u Engleskoj ima za posljedicu jačanje velikog posjeda na štetu seljaka i na kraju potpuno uništenje seljaštva, a u zemljama na evropskom kontinentu stvaranje apsolutne monarhije ima u a. p. obrnute posljedice. »Urbarske odredbe Marije Terezije prava su sreća po hrvatske seljake.« kaže Mažuranić (Prinosi, str. 510) i vidi napredak prema prijašnjem stanju u tome, što su tim odredbama još za doba kmetstva uređena seljačka selišta (v.), utvrđen alodij vlasteoski, i »trebalo je tada samo još zaključak hrv. sabora cl. 27, 28 :1848 i ces. pat. od 2. III. 1853 t. d., da se stvori mali posjed, najzdravija jezgra — pored svih nevolja i nedaća našega narodnog bića« (Vlad. Mažuranić, ibid.).

Urbarske odredbe 18. st. su samo jedna pojava čitavog procesa, koji se vrši u zapadnoj i srednjoj Evropi pod utjecajem gospodarskog razvitka, novijih filozofskih shvaćanja o prirodnoj jednakosti svih ljudi i stvaranja velikih teritorijalnih država, više ili manje centralistički upravljanih.

Srednji vijek je u Evropi započeo sa slobodnim seljacima a većim teritorijalnim državama, a u toku hiljadugodišnjeg razvoja plemenski su poglavari postali feudalni gospodari, dok su njihovi suplemenici ili članovi pokorenih plemena postali kmetovi. Težište moći i vlasti preneseno je na feudalne gospodare i gradove. Oba ova nosioca vlasti smatrala su zemljište svoga područja svojim vlastitim, mijenjala jednostavno u svoju korist prijašnje odnose sela prema gradu i seljaka prema feudalnom gospodaru, vežući selo za grad i seljake za gospodare, stvarajući od sela i seljaka sve više samo objekte prava. U novome vijeku, kada radi povećanja žiteljstva i potrebe veće proizvodnje u poljoprivredi okvir ekonomskog prometa između grada i njegova područja na selu postaje tijesan, kad se počinju stvarati manufakture, kada prodire novčano gospodarstvo, kad u vojsci dolazi do izraza novo oružje, puške i topovi, a pojačava se značaj pješništva narodne vojske pred oklopnicima, konjanicima i plaćenicima, tad veliki teritorijalni gospodari (kraljevi) traže svoj oslon na šire narodne slojeve, značaj seljaštva ponovno raste i selo i seljaci postaju postepeno opet subjekti prava. Njihov položaj se ne uređuje više

mjesno i jednostrano, nego s gledišta cijele države i gledišta potreba poljoprivredne i manufakturne proizvodnje. U t. zv. liberalnoj eri gospodarske politike, od francuske revolucije do Svjetskog rata 1914, naizmjenično dobivaju u a. p. prevagu pitanja agrarne strukture odnosno agrarnog uređenja i pitanja proizvodnje, promicanja proizvodne tehnike radi postizavanja većega prihoda.

Za cijeloga 19. st. radi se u srednjoj Evropi najprije na stvaranju, zatim na učvršćenju i napokon na održanju se-ljačko-vlasničkog poretka, koji se teško može pomiriti s napredovanjem novčanog gospodarstva, s liberalnim sistemom slobodne konkurencije u gospodarstvu i građanskim pravom, stvorenim za više diferencirana društva i s jačim građanskim slojevima, nego što su ih mogle imati pretežito seljačke zemlje. Koliko seljaci postaju subjekti prava, osobito političkih, i koliko pojedine zemlje idu ususret jednakom izbornom pravu, toliko postaje aktualnije t. zv. agrarno pitanje, na pr. u Italiji, austrijskim zemljama, Ugarskoj, Hrvatskoj, Njemačkoj, Rusiji. A. p. koleba se u tim zemljama između težnje za održanjem agrarno-posjedovnog poretka, kakav je proizašao iz doba pravnog oslobođenja seljaka, između težnji za promjenom agrarne strukture pomoću agrarnih reformi (v.) i između agronomsko-naučnih i ekonomsko-naučnih načela, koja se temelje na motovima kvantitativnog i kvalitativnog promicanja proizvodnje te imaju određena gledišta na veličnu poljoprivrednog gospodarstva i organizaciju proizvodnje. Po međunarodnoj podjeli rada u 19. st. odlučuju u a. p. nejednaki ekonomski uvjeti poljoprivredne proizvodnje, koji dovode do borbe oko t. zv. agrarne zaštite, t. j. zaštite domaće poljoprivredne proizvodnje od inozemne konkurencije i do primjene ove zaštite, na pr. u Njemačkoj, Francuskoj i Austro-Ugarskoj, odnosno do njezina napuštanja na pr. u Velikoj Britaniji i žrtvovanja poljoprivredne proizvodnje industrijskim interesima. Na kraju bjezanje sa sela, težak položaj poljoprivrednih radnika bez zemlje ili s nedovoljno zemlje, raseljavanje nekih veleposjedničkih krajeva, zatim politički motivi utječu, da unutrašnja kolonizacija postaje jednim od važnih problema a. p. Ali ma kako veliko značenje ova pojedina pitanja imala u različitim historijskim situacijama u pojedinim zemljama, ipak poljoprivredna proizvodnja, njezino promicanje i mjere, koje se u tome cilju poduzimaju, ne prestaju biti glavno načelo a. politike. Koliko god je poljoprivreda najosobitija i najmanje uniformna grana gospodarstva i koliko god ona pokazuje velike razlike po kontinentima, zemljama i krajevima, ipak a. p. i onda, kad njome ravnaju ista načela proizvodnje mora poduzeti vrlo raznovrsne mjere, jer je položaj poljoprivrede u zemlji samoj i prema inozemstvu toliko geografski i historijski uvjetovan, da su i konkretni zadaci a. p. sasvim različiti. Od kraja Svjetskog rata do danas agrarna politika na pr. Velike Britanije brine se za održanje onakve poljoprivrede, kakva se tamo zatekla, t. j. kakva je moguća s obzirom na to, da država ne će carinskom zaštitom nikako jačati domaću proizvodnju, da ne bi poskupila cijene životnih potreba, a s tim i cijene svojih izvoznih industrijskih izrađevina. A kako se ne bi mogla pri takvim uvjetima i zbog skupoće radne snage održati proizvodnja pšenice i šećerne repe, država je neprestano održavala njihovu proizvodnju na određenoj visini nagradama za proizvodnju. Obrnutu politiku vode tri velike kontinentalne zemlje: Francuska, Njemačka i Italija, koje održavaju visoke cijene svojih žitarica i stoke u zemlji, zaštićujući ih carinama od inozemne konkurencije. Pri tome su sve te velike evropske zemlje više uvoznici nego izvoznici agrarnih proizvoda i imaju zbog toga veću slobodu u manipuliranju cijenama vlastite poljoprivredne proizvodnje na domaćem tržištu. Isto tako sve te zemlje pokazuju namjeru, da očuvaju zatečenu agrarno-posjedovnu strukturu ili da je mijenjaju samo vrlo polako. U sasvim drukčijem položaju su evropske zemlje jugoistoka, koje moraju svoje poljoprivredne proizvode izvoziti, koje su mijenjale naglo svoju agrarnu strukturu, koje nemaju još izgrađena proizvodno tehničkog ni prometnog aparata, ni kapitala u poljoprivredi, nagomilana vjekovima, koje pokazuju velik stupanj agrarne prenaseljenosti i razdribojenosti gospodarstva, a mali stupanj tehničke prosvijećenosti, i. u kojima je poljoprivreda seljačka, polikulturama (mješovitima), malo specijalizirana.

Agrarna politika kao naučna disciplina je novijega datuma. Ona se počela razvijati od vremena, kad su postala moguća alternativna agrarno-politička rješenja na većim državnim područjima, što znači od kraja 18. st. Pri tome treba razlikovati a. p. na naučnim temeljima i s težnjom za objektivnim spoznajama od a. p., koja je izraz težnja, programa i načela pojedinih grupa agrarnih interesenata (velikih posjednika, velikih, srednjih, malih seljačkih posjednika, poljoprivrednih radnika, specijaliziranih gospodarstva i t. d.) ili pojedinih stranaka, koje polaze od utvrđenih polaznih točaka kao agrarnopolitičkih aksioma. Ovo razlikovanje nije uvijek jednostavno, jer su i t. zv. objektivni znanstvenici svojim podrijetlom, socijalnim položajem ili životnim nazorom unaprijed »opredijeljeni«, i zbog toga, što je a. p. i kao naučna disciplina praktična nauka, koja za okvir svoga izučavanja uzima po pravilu postojeći društveni i gospodarski poredak, tako da na ovom području, kao i u svim granama naučne gospodarske politike, dolazi neprestano u pitanje »objektivnost« naučne spoznaje. Da bi znanstvena a. p. izbjegla opasnosti zauzimanja pristranog ili stranačkog gledišta, ona se odriče postavljanja ciljeva, pretpostavlja, da su ciljevi, koji se imaju postići, određeni odnosima snaga društvenih grupa i političkim formacijama, koje ove grupe predstavljaju. Ciljevi agrarno-političke prakse mogu biti održanje ili povećanje pučanstva ili pojedinih njegovih slojeva (plemstva, društvene »elite«, seljaštva i t. d.), blagostanje naroda, socijalna pravičnost ili iskorišćavanje slabijih u zemlji ili u inozemstvu, i ti se ciljevi s objektivno-znanstvenog gledišta ne mogu ni usvojiti ni odbaciti. Kontinentalna evropska a. p. polazi pretežno s gledišta, da su seljaštvo i seljački sistem vlasništva zemlje i poljoprivredne proizvodnje socijalno svrsishodni i da ih treba očuvati; engleska a. p. polazi sa suprotnog stajališta; oba polazna stajališta uzimaju se kao dana, i na njima znanstvena a. p. razvija svoja ispitivanja i donosi svoje zaključke, uzimajući u obzir, da je ona nauka o sredstvima, kojima se imaju postići unaprijed postavljeni ciljevi, a ne

i nauka o samim ciljevima, koji su izvan mogućnosti, da budu objektivno-naučno postavljeni. Pojedini mislioci, kod Hrvata osobito dr. Antun i Stjepan Radić, nisu gledali na seljaštvo samo s gledišta ekonomsko-poli-tičkog, t. j. kao na stvaraoca materijalnih dobara i kao na socijalnu skupinu potrebnu za održanje socijalnog ravnovjesja, nego su u seljaštvu vidjeli i izvor fizičke i moralne snage i stvaraoca kulturnih vrednota. Kao praktična gospodarska nauka i pod tim imenom a. p. se najviše razvila na brojnim sveučilištima njemačkog kulturnog kruga, gdje se redovno obrađuje i predaje već više od jednog stoljeća i gdje je također objavljen najveći broj sistematskih djela od Rau-a i Roschera u prvoj polovini prošlog st. do novijih djela Phillipovicha (prevedeno i objavljeno na srpskom u Beogradu), Conrada (danas nastavlja Albert Hesse), Bu-chenbergera, Brentana, Skalweita, Wygodzinskog, Grün-berga, u novije vrijeme Adolfa Webera i dr. Dok se u njemačkim istraživanjima više pazi na odnos države i društva prema poljoprivredi, u djelima zapadnoevropske i američke nauke, koja problematiku a. pol. obrađuje pod imenom agrarne ekonomije (engl. agricultural economics, franc. économie rurale non technique, tal. economia rurale), daje se veća vrijednost pretežno ekonomskim pitanjima poljoprivredne proizvodnje, jer se pretpostavlja, ka da se gospodarski odnosi u poljoprivredi stvaraju i razvijaju u sistemu konkurentnog gospodarstva. I ako se ova pitanja obrađuju u prvom redu s gledišta opće nauke o narodnom gospodarstvu, ipak se na taj način i agrarna ekonomija približava nauci o poljoprivrednom poslovanju (poljoprivredna uprava). Tek noviji agrarni ekonomisti (od Engleza Y. A. Venn, *The foundation of agricultural economics*, Cambridge 1933, Ashby u raznim djelima, od Americana Rexford G. Tugwell i Calvin B. Hoover poslije RoOse vel tove »nove politike«, a od starijih Henry C. Taylor i Richard T. Ely, od Švicaraca Laur i t. d.) pokazuju tendenciju više za sistematsko proučavanje mjera državne intervencije u poljoprivredi u svojim i u tuđim zemljama. Kao pomoćni organi a. p. i agrarne ekonomije stvoreni su u zemljama zapadne i srednje Evrope, u Sovjetskoj Uniji i u Sjedinjenim Državama Amerike agrarno-ekonomski instituti. Prvu suvremenu znanstvenu obradu a. p. objavio je u Hrvatskoj Dr. Fran Milobar (*Izabrana poglavlja narodnog gospodarstva*, Zagreb 1903, knjiga II.), na poljoprivrednim fakultetima u Zagrebu i Beogradu organizirani su zavodi za poljoprivrednu upravu, a kod Gospodarske Sloge Zavod za proučavanje seljačkoga i narodnoga gospodarstva (1936).

LIT.: Dr. A. Radić, *Sabrana djela*, Zagreb 1936—1939 (I.—XIX.); W. Wygodzinski, *Agrarpolitik*, članak u *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, IV. izd., I. svezak, 1923; E. G. Nourse i Asher Hobson, *Agricultural economics*, dva članka u I. svesku *Encyclopaedia of the Social Sciences*, 1935; Dr. Fran Milobar, *Ispravna poglavja narodnog gospodarstva*, I. svezak 1902, II. svezak 1903; Dr. Milan Ivšić, *Seljačka politika*, svezak I. i U., 1937 i 1938; Dr. Mijo Mirković, *Agrarna politika*, 1940. M. M. 6.

AGRARNA PRENAPUČENOST je glavni ekonomski problem u seljačkim zemljama. Zajedničko je obilježje seljačkih zemalja, »da većinu njihova stanovništva sačinjava seljaštvo, da većina njihova izvoza otpada na poljoprivredne proizvode, da je seljački posjed u njima jako razdobljen i u svima se javljaju znaci agrarne prenapučenosti«. Naprotiv u industrijskim zemljama većina je stanovništva zaposlena u drugim zanimanjima više nego u poljoprivredi, šumarstvu i ribolovu zajedno. Poljoprivreda u tim zemljama ima jako nutarnje tržište te gotovo i nema izvoza poljoprivrednih proizvoda, zatim su u tim zemljama niske cijene industrijskih proizvoda, koje nužno unose u poljoprivredu racionalizaciju i gospodarenje za rentabilitet. Bitne su posljedice toga: 1. uoštećenje tehničkih sredstava u proizvodnju (stroj u poljoprivredi); 2. veličina gospodarstva prilagođuje se danim uvjetima (veća poljoprivredna gospodarstva u industrijskim zemljama); 3. smanjuje se broj ljudi zaposlenih u poljoprivredi.

Ako unesemo u jednu tabelu broj pučanstva i broj poljodjelaca u pojedinim evropskim zemljama, jasno ćemo moći lučiti jedne i druge zemlje.

D r ž a v a	Broj pučanstva na 1000 stanovnika (1921)	Broj poljodjelaca na 1000 stanovnika (1921)	Prema ukupnom broju pučanstva - 100 - otpada na poljoprivrednike		svaga %
			na aktivne	na neakt.	
Engleska	193-90 23-	713 22-14	3-02 35-94	20-14	56-08 20-21
Nizozemska	50 7600	26-71 30-69	41-59 13-91	19-40 17-	60-99
Danska	245-90 29-	33-97 40-63	16-47 12-30	19 18-47	31-10
Švedska	20 83-10	44-78 44-91	2200 1516	1319 793 6-	34-94
Njemačka	13-70 98-70	47-63 59-24	26,65 17-23	94 29-10	25-29
Čehoslovačka	80-30	61-07 62-49	30-37 37-67	20-26 28-85	2913 1
Pojška	139-00 93-	65-66 79-75	11-47	23-90 18-79	2210 1
	90	81-59 89-62	43-93 2636	30-84 2596	55-75
	105-50 9-40	90-47 81-66	36-40	39-80	37-49
	82-80 8-80				5922
	61-20 58-80				61-57
	133-80 56				30-26
	33				79-88
					74-77
					51-92
					76-20

Granica među seljačkim i industrijskim zemljama dosta je jasno izražena. Jugotok i istok Evrope je seljački dio Evrope, gdje je oko 75% svega stanovništva seljaštvo. Prilike, u kojima taj seljački svijet živi, dobro je još prije 30 godina okarakterizirao dr. Antun Radić ovim riječima: »1. seljak nema zemlje ili je nema dosta, 2. zemlja je diobom posvema raskomadana, 3. zemljište je zaduženo, 4. seljak ne zna i nema čim zemlju dobro obraditi, 5. seljak ne može priroda dobro prodati«. Do danas se to stanje nije gotovo ništa izmijenilo. Oko 100 milijuna seljaka na Balkanu i u istočnoj Evropi živi kao »zaboravljen čovjek« životom neshvatljivim za Zapadnu Evropu.

I zato u svim tim seljačkim zemljama nastaju politički pokreti, koji među ostalim imaju za cilj, »da i onima, koji moraju biti na selu, učinimo život snošljivijim i uopće mogućim« (Predavec).

S tim u vezi dolazi sve više i više i do naučnih promatranja seljačkih problema, pa tako i do promatranja toga centralnog seljačkog problema — agrarne prenapučenosti.

Teoretski postoji apsolutna i relativna prenapučenost. Prema Mombertu apsolutna prenapučenost postoji onda, kad u nekom kraju nije više moguće nikakvim tehničkim i ekonomskim napretkom uvećati kapacitet stanovništva.

Relativna prenapučenost postoji onda, kada je stanje gustoće stanovništva takvo, da se ono uz bolje ekonomske i tehničke iskorištenje prirodnih izvora bogatstava može uzdržati, čak i povećati.

J. Poniatowski definira agrarnu prenapučenost kao ukupan broj ljudi (uposlenih i neuposlenih), koji bi se mogao izlučiti iz poljodjelstva, a da se ne umanjri prirodni kapacitet socijalnog dohotka.

Rumelin veli, da »zemlja dolazi u stanje prenapučenosti, kada trajno, to jest kroz dulji niz godina broj stanovnika raste u brzjoj progresiji nego narodni dohodak i narodni imutak ..., kada površina zemlje više ne dostaje, da stanovnicima dade obične i neophodne živežne namirnice i sredstva za izdržavanje«.

Dr. Bičanić uočio je ove tri oznake prenaseljenosti: 1. kada broj stanovnika raste brže od socijalnog dohotka, 2. kada stanovništvo raste, a socijalni dohodak pada, 3. kada stanovništvo pada, a socijalni dohodak pada brže od stanovništva.

Prema Mirkoviću »prenaseljenost u poljoprivredi postoji, kada poljoprivredno stanovništvo raste, a proizvodna tehnika napreduje«. Tu prenaseljenost karakteriziraju ove posljedice:

1. Porast cijene zemljišta i dizanje visine zakupa. Cijena zemlje u našim prenapučenim krajevima daleko je iznad rentabiliteta. Privilegovana agrarna banka, filijala u Zagrebu, provela je anketu o cijenama zemljišta na teritoriju banovine Hrvatske, i po tom imamo ovu sliku cijena u pojedinim našim krajevima (za zemlju jednake vrijednosti):

Bivša županija ili kraj	CIJENE U DINARIMA PO 1 KAT. JUTRU		
	Oranice	Livade	Vinogradi
Zagorje i Međumurje	10—15.000	15.000	20.000
Bjelovarsko-križevačka	6— 8.000	6—10.000	15.000
Požeška	4— 5.000	5.000	10—15.000
Virovitička	5— 6.000	4— 5.000	15.000
Srijem	3— 5.000	3— 4.000	10—15.000

Ovo je samo približna slika radi ilustracije. Zato su i uzeti tako veliki rejon, ali samo se po sebi razumije, da unutar tih rejona cijene zemljišta vrlo variraju prema različitim uvjetima. Ali ono glavno ostaje: cijene rastu s brojem stanovništva na zemlji, jer seljak zemlju kupuje, plaća je kad manje, kad više, a često i dosta visoko, jer mu je ona temelj njegova rada i njegova opstanka, a dokaz je samo nesređenih prilika i opće nebrige za seljački svijet, ako seljak tu zemlju mora plaćati više, nego što to njegovo gospodarstvo i njegova snaga može podnijeti (Predavec).

2. Porast ponude radne snage i opadanje nadnica. Radna snaga nepotrebna na selu sve više nadire u gradove. Točnih brojeva o tome nemamo, ali se zna, da broj radnika iz godine u godinu sve više raste. Tako se prema statistici osiguranih radnika njihov broj povećava ovako:

1933	492.449	1936	548.309
1934	484.232	1937	596.965
1935	506.496	1938	621.774

Međutim osim tih osiguranih radnika ima velik broj onih, koji nisu nigdje registrirani, a svojom jeftinom radnom snagom ruše i onako nemoguće nadnice.

Poseban problem u toj ponudi radne snage stvaraju poljoprivredni radnici, koji dolaze baš iz naših najnapučenijih krajeva.

Prema podacima, kojima raspolaže Gospodarska Sloga, ima oko 110.000 nadničara i slugu u banovini Hrvatskoj, -koji su stalno u službama u našim bogatijim krajevima, a još je veći broj sezonskih poljoprivrednih radnika.

3. Promjene u strukturi poljoprivredne proizvodnje:

a) razdobljenost seljačkog posjeda. Prema statistici o posjedovnim odnosima (→ posjed) u kraljevini Jugoslaviji je 67,8% seljačkih posjeda manjih od 5 ha. Tih 67,8% gospodarstava zaprema površinu od 30,6% ukupne produktivne površine. U bivšoj Primorskoj banovini gotovo jedna trećina svih gospodarstava nema veće površine od 1 ha, a gotovo polovica ih doseže tek do 5 ha. U Njemačkoj težište posjedovanja leži na posjedima veličine iznad 5 ha, i najveći broj posjeda (34,8%) ima veličinu od 5—20 ha, u Danskoj otpada 41,5% posjeda na veličinu od 10—60 hektara.

Koliko je ta razdobljenost seljačkog posjeda u vezi s prenapučenošću, klasičan je primjer anketa profesora Jurića, koju je on proveo u nekim selima Hrvatskog Zagorja i u okolici Križevaca. Za bazu svojeg ispitivanja uzeo je istraživanja Ognjeslava Utješenovića iz godine 1859. U tim istim selima proveo je on anketu 1924. Rezultati su ovi:

Drobljenje seljačkog posjeda u Hrvatskom Zagorju i okolici Križevaca:

a) bogata sela:		1859		1924	
broj istraženih		kuća u %		kuća u %	
ukupan broj seljačkih kuća	332	100	780	100	
ispod 3 kat. jutara	77	23,2	546	70	
od 5—10 kat. jutara	199	59,9	219	28	
od 15—40 kat. jutara	48	14,5	15	1,8	
preko 40 jutara	8	2,4	1	0,1	
b) siromašna sela:		171		100	
ukupan broj selj. kuća	171	100	309	100	
ispod 5 jutara	104	60,8	209	67,6	
od 5—15 jutara	37	21,6	89	28,8	
od 15—40 jutara	20	11,7	9	2,9	
preko 40 jutara	10	5,9	2	0,7	

U istraženim bogatim selima broj kuća je porastao za 134%, a u siromašnim za 80,7%.

Objavljujući ove podatke Jurić je napisao: »Narodu se poljulao temelj pod nogama ili još bolje narod se je nalazio u neprestanoj trešnji na krupnom rešetku, kroz čije ne rupe, nego provalije propadoše jedna narodna kuća za drugom. Dokle smo došli takvim radom? Tko bi to znao! Kod nas se ne vodi računa o tome. Ako te dvije skrižaljke spravimo, vidjet ćemo, da su se za dvije generacije bogata sela sasvim i gotovo na dlaku izjednačila sa prije siromašnim selima. I metod je jasan, kojim je to postignuto: pojačanom diobom seljačkih kuća. Dok je u siromašnim selima broj kuća porastao za 80,7%, dotle ta povišica iznosi u bogatim selima 134%, dakle bez malo dvostruko. I što je još značajnije, u bogatim selima vidi se opadanje sviju kategorija, tek jedina najmanja kategorija, ona do 5 kat. jutara, bilježi procentualni porast sa 23,2 na 70%. Rekao bi čovjek, da je u bogatija sela ušao još veći bijes dioba, dok je siromaština u siromašnim selima više silila na oprez, te je narod već privikao od prvoga početka, da si nekako drugačije pomaže, a ne diobama. Ja mislim, da se može apodiktikički reći, da seljački posjed kod nas prosječno do 5 kat. jutara, kraj naših privrednih prilika, kraj slabe obrazovanosti naroda i kraj nesmetane mogućnosti i za dalje diobe, znači istodobno i krajnju sirotinju.«

Ovakvo se drobe seljački posjedi i u drugim našim krajevima. Taj se proces vrlo dobro vidi po broju domaćinstava. U Jugoslaviji je broj domaćinstava za deset godina, t. j. 1921—1931, porastao za 220.000, odnosno nastalo je toliko novih gospodarstava, kod kojih novi gospodari imaju obično manje i živog i mrtvog inventara, a ako nestane zaprege, nestane i pluga i brane, pa je očito, da put ekonomskom napretku ne ide ovim pravcem.

U našim trima županijama, kojima se teritorij nije mijenjao u novim prilikama, iznosio je broj domaćinstava:

	1895	1931
Bjelovarsko-križevačka županija	59.036	71.376
Virovitička	32.660	45.984
Požeška	37.175	46.868

Za Zagorje iznosi Heraković, da je kategorija gospodarstva veličine do 3 jutara gotovo polovica svih gospodarstava, a zauzimaju samo trećinu obradive površine. Tamo otpada na jedno lice poljoprivredna čestica od 100 m duljine i 44 m širine. Imade bezbroj čestica, na kojima se ne može ni plug obraćati, već se mora prelaziti na susjedovo zemljište ili se moraju obrađivati motikom.

U Bugarskoj je produktivna površina u veličini od 4.372.529 ha razdijeljena na 11.862.159 parcela. Jasno je svakome, da se na ovakvim površinama ne* može ni zamisliti racionalno iskorišćavanje radne snage, a pogotovu je nemoguće unošenje poljoprivrednih strojeva u proizvodnju.

b) Relativno opadanje broja krupne stoke vrši se u Hrvatskoj kroz cijelu 19. st. Stoka brojčano doduše raste, ali još brže raste seljačko stanovništvo. Tako je između 1801 i 1895 stanovništvo u Hrvatskoj poraslo za 78%, a broj goveda samo za 64%, broj svinja samo za 20%.

Na području bivše Savske banovine dolazilo je na 1000 stanovnika:

godine	konja	goveđa	ovaca	svinja
1911	125	440	320	460
1921	104	430	160	270
1933	101	293	145	189

Uvedene su kroz to vrijeme kod nas neke kvalitetnije vrste stoke, ali brojčano, što je u našem slučaju glavno, siromašimo na stoci.

4. Tendenciju iseljavanja možemo promatrati samo historijski, jer u današnje vrijeme nema mogućnosti za seljenje u druge zemlje, naročito u Ameriku. Međutim, kada bi te mogućnosti postojale, imali bismo žalosnu sliku.

Prema podacima za desetogodište od 1901—1910 iselilo se s područja Hrvatske i Slavonije (bez Dalmacije) 147.965 ljudi. Kasnije je sličan broj bio za cijelu državu, naročito poslije rata pa do 1930. Veliko značenje imade i sezonsko iseljavanje na rad u druge zemlje. U roku od 5 godina (1930—1934) iznosio je taj broj oko 60.000 ljudi.

Takve posljedice agrarne prenapučenosti mogli bismo analizirati u svim seljačkim zemljama.

Preostaje nam da ukratko osvjetlimo brojčano stanje suvišnog agrarnog stanovništva kod nas.

Prema popisu od 1931 ima u Jugoslaviji 11.590.165 seljaka ili 82% od svega stanovništva. Ako taj broj projiciramo na površinu produktivnog tla (bez suma), tada dolazi na 1 km² 81,6 seljaka, a na 1 km² oranica u 1935 g. 156,8 duša. U banovini Hrvatskoj taj odnos je još nepovoljniji. Kod nas dolazi 81,62 seljaka na produktivnu površinu, a na površinu oranica 178,1 duša.

Tabelarna slika za cijelu državu po banovinama izgleda ovako: Broj pučanstva, ukupne i produktivne površine po banovinama 1931.

Relativna gustoća seljačkog stanovništva:

Banovina	Broj pučanstva		Površina		Na 1 km ²	
	svega	seljaka	ukupno km ²	ktivnog tla u ha	pučanstva	seljaka
Dravska	1.144.298	689.772	15.849	825.194	72,2	83,6
Dunavska ... Moravska	1.534.739	1.263.245	27.845	1.383.686	55,1	91,5
... Primorska ...	2.387.295	1.783.555	31.229	2.695.847	76,4	66,2
Vardarska ...	1.435.584	1.231.997	25.466	1.332.285	56,4	92,6
Zetska	901.660	753.164	19.653	1.203.031	45,9	62,7
	2.794.383	2.037.165	40.535	2.352.359	66,7	86,7
	1.574.243	1.228.337	36.672	1.769.589	42,9	69,2
	1.037.382	914.565	18.917	925.724	54,8	98,8
	925.516	758.556	30.997	1.327.987	29,9	57,0
	288.938	5.055	578	13.493	56,3	77,4
	13.934.038	10.670.365	247.542	13.792.995		

Ako se uzme za kriterij stav zapadne Evrope, da je potrebno 35 do 45 ljudi na 1 km² (100 ha) obradive površine kao najpodesniji broj, koji podnose današnje produkcijske prilike u poljodjelstvu u kulturnim državama Evrope, tada se po gornjoj tabeli vidi, kako smo agrarno prenapučeni.

Prema podacima Gospodarske Sloge cijela banovina Hrvatska ima agrarni suvišak oko 900.000 duša. Ta brojka dobivena je na osnovu današnjeg shvaćanja o potrebnoj količini zemlje za jednu obitelj, pa uz današnje produkcijske uvjete i današnji životni standard pokazuje svu težinu našeg agrarnog problema.

Rješenje toga problema nameće nam se svaki dan sve više. Glavne mjere za rješenje bile bi:

1. Povećanje poljoprivredne površine. To povećanje u prvom redu treba biti na račun mnogih neplodnih površina, koje bi se uz bolju agrarnu tehniku vrlo brzo dale bolje iskoristiti (ličke vršine, kraška polja, pašnjaci i t. d.). Zatim dolaze melioracije, koje mogu biti od vrlo veUktfj* značenja, premda one u većini slučajeva već plodno tlo osiguravaju od visokih voda. Provedbom tih melioracija ne će mnogi naši krajevi stalno strahovati za svoju ljetinu, a mnogi ne će više biti pasivni. Pretvaranjem relativnog šumskog tla u poljoprivredno mogu se dobiti dosta velike površine za naseljavanje našeg agrarnog suviška. Na relativnom šumskom tlu ima u bivšoj Savskoj banovini oko 490 hiljada ha, a u bivšoj Primorskoj 41.000 ha šume, koja treba ustupiti mjesto oranicama.

2. Intenzifikacija poljoprivrede. Treba odmah naglasiti, da bi ova mjera u prvom redu trebala služiti podizanju životnog standarda seljaštva, koje živi na srednjem seljačkom posjedu vrlo lošim životom. Njezin utjecaj na rješavanje agrarne prenapučenosti mogao bi doći vrlo malo u obzir. Osim toga potrebno je vrlo oprezno i polagano provoditi tu intenzifikaciju.

3. **Nutarnja kolonizacija** i provedba agrarne reforme. U nekim zemljama postignuti su veliki uspjesi razmještanjem pučanstva iz pregusto naseljenih krajeva u manje naseljene. Pri tome mnogi seljački gospodari dobivaju nekoliko puta veću površinu zemljišta, nego su imali prije u svom starom kraju. Provedbom agrarne reforme i parcelacijom velikih posjeda dolaze i siromašniji seljački gospodari do povećanja svojih premalenihih posjeda.

4. **Domaći obrt i stvaranje uzgrednih zanimanja na selu** za suvišne radne snage. Ta mjera može biti vrlo korisna, ali samo uz dobro organizirano naše domaće tržište za kupovanje proizvoda domaćih ljudi (kako je na pr. u Nijemaca i Japanaca).

5. **Industrijalizacija.** Na početku su bile spomenute neke odlike zemalja, u kojima je razvijena industrija. Industrijalizacija zemlje može biti i preduvjet za povoljniji razvoj poljoprivrede. Naša industrijalizacija morala bi se, naravno, osnivati na pravoj seljačkoj politici, koja ne traži stvaranje velikih tvorničkih gradova, nego osnivanje industrija, naročito poljoprivrednih, na selima, tako da suvišna radna snaga na selima nađe dovoljno posla, ali da se opet potpuno ne otrgne od zemlje i sela. Ovakav način industrijalizacije predlaže dr. Ante Radić u svojoj kulturno-političkoj studiji »Podravina«, gdje vrlo zorno razlaže nemoguće stanje, u kojemu se nalaze seljaci u velikim podravskim selima. Svakako nije taj problem samo u Podravini, nego i u čitavoj našoj domovini, ali smjernice su iste i putovi su pokazani.

LIT.: Cjuro Basariček, *Konač jedne laži*, Zagreb; J. Barač, *Problem naših pasivnih krajeva*, Zemur 1939; R. Bičanić, *Agrarna prenapučenost*, Zagreb 1940; A. Bilimović, *Agrarna struktura Jugoslavije in Slovenije v primeri z agrarno strukturo nekaterih drugih dežel*, Ljubljana 1939; O. Franges, *Problem relativne prenapučenosti u Jugoslaviji*, Arhiv Min. poljoprivrede, sv. 11.; O. Frangeš, *Podizanje privrede u banovini Hrvatskoj* (Economist, VI.); M. Mirković, *Agrarna politika*, Beograd 1940; *Održanje seljačkog posjeda*, Zagreb 1937; J. Predavec, *Selo i seljaci*, Zagreb 1934; A. Radić, *Sabrana djela*, knjiga IV. i XVI. (»Podravina«), Zagreb 1938; C. E. Whipple and A. U. Toteff, *The Problem of Surplus Agricultural Population*, The Journal of Agrarian Affairs, sv. 1., br. 1. F. G.

AGRARNA REFORMA, kod nas *oslobodjenje kmetova i odvajanje zemlje velikih posjeda* te predavanje njihovo u ruke *starih posjednika* ili zemljodjelaca bez vlastitog zemljišta. Tako je shvaćena i provedena a. r. i u Bugarskoj i Rumunjskoj. U drugim državama (Čehoslovačkoj, Poljskoj, Baltičkim državama, Mađarskoj) znači a. r. jačanje seljaštva stvaranjem *srednjih seljačkih posjeda* namjesto starijih velikih posjeda. Veliki posjedi će se čuvati, koliko je to u interesu cjeline s obzirom na posebne zadatke velikog posjeda kao matice najbolje rasplodne stoke i selekcioniranog sjemenja, kao živih primjera intenzivne obradbe zemlje, kao pionira gospodarskih industrija i si. U tom je smjeru najdalje pošla Njemačka, stavljajući svu a. r. u službu stvaranja novih i čuvanja starih srednjih seljačkih posjeda zakonom o seljačkim nasljednim gospodarstvima (»Erbhofgesetz« od 29. IX. 1933).

Teoretsko obrazloženje a. r. u širem smislu polazi s gledišta, da je po Davidu Riccardu iznesena »zemljišna renta« neopravdan prihod »bez rada«, što ga donosi »monopolistički značaj zemljišnog posjeda«. Na toj osnovici su Th.. Spencer, O' Brien i Alfred R. Wallace tražili, da sva zemlja prijede u ruke općenitosti (»općine«), koja bi je davala pojedincima na uživanje. Henry George, a kasnije Flürscheim i Damaschke traže, da zemlja služi općenitosti i da svi porasti u njezinoj vrijednosti (napose kao gradilišta) dodu u korist općenitosti. K. Marx traži ostvarenje velikih zajedničkih, industrijskim načinom uređenih gospodarstva, a ukinuće malih seljačkih posjeda. To su gledište nastojali boljševici ostvariti u SSSR. U Čehoslovačkoj je Švehla iznio osnovnu misao, da svaka vlast dolazi od posjeda zemlje i da se ona ima vratiti opet narodu, kojemu je bila od velikih posjednika oduzeta. Ti su nazori imali odlučan utjecaj na izvođenje a. r., kako se izvodila u Jugoslaviji od g. 1918 do danas.

Koncem rata nastale su u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojvodini pod utjecajem vojnih izbjeglica (»zeleni kader«) i vraćenih zarobljenika iz Rusije česte pljačke i nasilno otimanje zemlje, povodom čega je Narodno Vijeće zaključilo u Zagrebu 26. XI. 1918 odmah pristupiti demokratskim agrarno-političkim reformama, i to: 1. posvemašnjem dokidanju kmetstva, 2. eksproprijaciji velikih posjeda uz pravednu odštetu i 3. oduzimanju posjeda ratnih dobitnika. Dne 25. II. 1919 izdane su *Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme*, u kojima se određuje uglavnom ovo:

Kmetovski (»čifčijski«) odnos u Bosni i Hercegovini te u novim krajevima Srbije i Crne Gore razrešuje se, a novo se stvaranje takvih odnošaja zabranjuje. Isto vrijedi i za kolonatski i kmetstvu slične odnošaje u Dalmaciji. Prijašnji vlasnici (age, gospodari) dobivaju pravednu odštetu; svi veliki posjedi se izvlašćuju; zemlja će se dati državljanima, koji se bave obrađivanjem zemlje, a koji zemlje ili uopće nemaju ili je nemaju u dovoljnoj mjeri. Seljaci je dobivaju toliko, koliko mogu sami obrađivati. Prvenstvo kod te razdiobe imaju invalidi, udovice i siročad ratnika, vojnici i dobrovoljci. Oni dobivaju zemlju prethodno u zakup do definitivnog uređenja a. r. Svi veći šumski kompleksi prelaze u vlasnost države, odnosno samoupravnih tijela. Odšteta za oduzetu zemlju uredit će se posebnim zakonom. Te se odredbe ne protežu na onaj teritorij Srbije, koji je ona imala do g. 1912. — Nažalost, kako je Ministarstvo agrarne reforme pristupilo izvođenju »prethodnih odredaba« bez ikakvih priprava i bez prokušano upravno činovništva, morala se agrarna reforma provoditi, kako je to išlo u korist političkih stranaka i njihovih pristaša. Zbog toga su nužno nastale zloupotrebe, koje su u mnogočemu kompromitirale čitavu akciju. Napose su seljački agrarni odbori i povjerenici (» agrar, odbori), a katkad i mjesne agrarne zajednice (» agrar, zajednice) unosili nerazpoloženje proti agrarnoj reformi.

1. U **sjevnim krajevima** (Slovenija, Hrvatska, Slavonija i Vojvodina) uređena je a. r. »konačno« zakonom od 19. VI. 1931 i kasnije zakonima od 5. XII. 1931 i 6. V. 1933. Po tim zakonima, koji

su uglavnom mogli samo uzakoniti kroz 12 godina stvoreno stanje po »prethodnim odredbama«, razdijeljeno je ukupno 689 velikih posjeda (467 privatnih, 29 državnih, 117 upravnih općina, 29 zemljišnih zajednica i 47 drugih vlasnika), od kojih su 310 bili veleposjedi inozemaca. Ukupna površina tih veleposjeda iznosila je 2,185.863 kat. jutara, od kojih je bilo obradivog tla 835.703 k. j., pašnjaka 282.844 k. j., šuma 903.295 k. j., a ostalih kultura 164.041 k. j. Za svrhe a. reforme stvarno je upotrijebljeno do 1935 god. 511.376 k. j. obradivog tla (61,9%), pašnjačkog i poplavnog tla 57.176 k. j. (20%) i šuma 151.684 k. j. (16,8%). Velikom je posjedu ostavljen zakonom predviđeni maksimum od 50 do 300 ha obradivog tla ili 500 ha zemlje uopće — prema gustoći pučanstva i njezinim prilikama (* agrarni maksimum), a u slučaju, da se na posjedu podržava uzgajalište rasplodne stoke, rasadnik voća ili loze, selekcija sjemenja, uređuju ribnjaci ili izvode druge opće korisne ustanove, ostavlja im se i supermaksimum. Agrarni interesenti plaćaju zemlju državi prema zakonom određenoj cijeni, koliko nisu već otkupljene fakultativnim otkupom (→ fakultativni otkup), a država daje vlasnicima agrarne obveznice, koje se postupice ždrebaju, a mogu biti lombardirane. — Prema tim zakonskim odredbama dobili su zemlju:

Vrsta nadjeljenika	Broj nadjeljenika	Ukupna površina u kat. jut.	Na jednog nadjeljenika otpada k. jutara
Dobrovoljci:			
Mještani	7.163	55.157	7,7 8,7
	11.750	100.729	
(„agrarni interesenti“)	189.115	337.927	1,7 5,8
Optanti iz susjednih država i bjezgunci odanle	1.700 124	10.054	4,7
Kolonisti		583	
a) zakoniti doseljenici	3.402	27.691	8,1
	1.005	5.199	5,1 1

Po toj podobi povećan je u sjev. krajevima broj premalenihih i patuljastih posjeda, a posve je pušten s vida pravi narodni cilj agrarne reforme — stvaranje zdravog, jakog srednjeg seljačkog posjeda kao kičme narodnoga tijela.

2. U **Bosni i Hercegovini** su po »prethodnim odredbama« oslobođeni kmetovi odnosno njihove kućne zadruge i odmah su unesene u gruntovnicu kao neograničene vlasnice. Tim je bila osigurana trajnost svih tih srednjih seljačkih posjeda. No kasnijom odredbom (17. V. 1923) preneseno

je obiteljsko vlasništvo na sve pojedine članove prema propisima građanskog zakonika; i tako je i ovdje omogućen raspad seljačkih domova. Konačno uređenje agrarnih odnosa na beglučkim zemljama u Bosni i Hercegovini izvršeno je zakonom od 3. XII. 1928 i novelom od 19. XI. 1929. — Agrarnom reformom u Bosni i Hercegovini dobilo je 113.000 obitelji 566.000 ha u neograničeno vlasništvo. Svu odštetu agama za oduzetu zemlju, kmetstvu ili beglučku, namiruje država obveznicama kao u sjev. krajevima. Uz kmetove su dobili od raspoloživih pašnjaka (utrine, mere) još ratni dobrovoljci po 5 ha, uzurpanti po 10 ha, a ostali od 0,5—2 ha, — ukupno 53.110 porodica 110.654 ha.

3. U **Dalmaciji** je konačno oslobođenje kmetova («kolona») uređeno zakonom od 19. X. 1930 i novelom od 6. III. 1931. Taj se zakon proteže na 96.953 težačkih obitelji i 53.000 ha zemljišta različite vrsti, što su ga težaci u kolonat-skrom odnosu obrađivali. Težaku, koji je bio u čistom kmetovskom odnosu ili u kolonatskom odnosu do g. 1878, data je zemlja posve besplatno; težaci kolonisti poslije g. 1878 dobivaju zemlju uz pola procijenjene vrijednosti; drugu polovicu plaća država; zgrade plaća težak sâm u punoj vrijednosti.

4. U **južnim krajevima** (Vardarska banovina i dio Zetske) izvršeno je oslobođenje kmetova kao i u Bosni i Hercegovini, samo što su ovdje učinjene razlike prema načinu, po kojemu je uživatelj obrađivao zemlju. Pravi kmetovi («čif-čije») dobivaju po zakonu ramazanskom od 2. V. 1858 (koji je i u Bosni vrijedio) i po zakonu o ukidanju timara i zijameta od 3. XI. 1839 zemlju besplatno. Svi ostali uživaoci (napoličari, jaregljice, česimlje, zakupci, kirijaši momci) moraju zemlju platiti državi u roku od 10 godina. Zakon od 5. XII. 1931 i novela od 24. VI. 1933 uređuju sve te odnose, a napose, da se' odšteta čifčisahibijama (agama i begovima) isplaćuje odmah u gotovom novcu, a ne u državnim obveznicama kao u ostalim krajevima države. Istim je zakonom uređena i *kolonizacija* u južnim krajevima.

LIT.: Augé-Laribé, *Grande et petite propriété*, Montpellier, 1902; Brdlik, *Hospodářské a sociologické základy pozemkové reformy v republice Československé*, Zemědělský archiv, Prag 1919—25; Constantinesco, *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie*, Bukurešt 1925; Damaschke, *D-e Bodenreform*, Berlin 1918; Feilalik, *Die bosnische Agrarfrage*, Beč 1916; Franges, *Landwirtschaft und Agrar politik in Jugoslawien*, Deutsche Agrarpolitik, Berlin 1932; Isti, *Die sozial-ökonomische Struktur der jugoslawischen Landwirtschaft*, Berlin 1937; *La réforme agraire dans les pays du sud-est de l'Europe*, Bulletin périodique, Bruxelles—Liège 1926; *La situation de l'agriculture dans les pays de l'Europe orientale*, Comptes rendus du Congrès intern. d'agriculture, Rim 1927; *La réforme agraire en Yougoslavie*, Bulletin mensuel, Institut intern. d'agriculture, Rim 1934; Fritscher, *Agrarverfassung und agrarische Umwandlung in Jugoslawien*, Berlin 1930; Grünberg, *Die Agrarverfassung und das Grundentlastungsproblem in Bosnien u. d. Herzegovina*, Leipzig 1912; Gianella, *Agrarian reform in East and Mid Europe*, Edinburgh 1929; Hollmann, *Kolonisation und Entwicklung der Landwirtschaft in Südserbien*, Berichte über Landwirtschaft, svezak 1., Berlin 1926; Isti, *Agrarverfassung und Landwirtschaft*, Berichte über Landwirtschaft, sv. X., 3., Berlin 1931; M. Ivšić, *La réforme agraire en Yougoslavie*, Pariz 1924; Isti, *Les problèmes agraires en Yougoslavie*, Pariz 1926; Lapradelle, *La réforme agraire Yougoslave devant la justice internationale*, Pariz 1931; *La réforme agraire d'Europe centrale—Finlande—Lettonie—Lituanie—Pologne*, Institut intern. d'agriculture, Rim 1930; Laur, *Politique agraire*, Genève 1919; Nikosavić, *Die Agrarverfassung und der landw. Kredit Jugoslawiens*, Berichte über Landw., poseb. sv., Berlin 1935; Schullern, *Das Kolonat in Görz, Građiska, Dalmatien und Tirol*, Beč 1908; Spaho, *Die Agrarfrage in Bosnien und der Herzegovina*, Beč 1912; Todić, *Die landw. Eigentums- und Betriebsverhältnisse in Bosnien und der Herzegovina*, Erlangen 1913; Tassinari, *Saggio intorno alla distribuzione del reddito nell'agricoltura italiana*, Piacenza 1926; Vlainatz, *Die agrarrechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbiens*, Jena 1903; *Zakon za trudovi zemljedjelski stoparsiva*, Sofija 1924; Demetrović, *Agrarna reforma u Jugoslaviji*, Beograd 1933; Dimitrijević, *Politička ekonomija*, II. Agrarna politika, Zagreb 1929; Franges, *O agrarnoj reformi*, Memorandum hrv.-slav. gospodarskog društva, Zagreb 1919; Frangeš-Jurić-Ugrenović, *O agrarnoj reformi*, Mnijenje profesorskog zbora gospodarsko-šumarskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1922; Galić, *Problemi agrarne politike u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1921; Jovanović, *agrarna politika*, Beograd 1930; M. Ivšić, *Dijelom sela*, Zagreb 1936; Isti, *Seljačka politika*, sv. I. i II., Zagreb 1937—8; Košić, *Osnovi ekonomske politike*, III. Agrarna politika, Beograd 1935; Krstić, *Kolonizacija u Južnoj Srbiji*, Sarajevo 1928; Lenarčić, *Misli o agrarnoj reformi u Sloveniji*, Ljubljana 1921; Medini, *O postanku i razviku kmetovskih i težačkih odnosa u Dalmaciji*, Zadar 1920; Mirković, *Agrarna politika*, Beograd 1940; Ninić, *Istorija agrarno-pravnih odnosa*, Beograd 1920; Nenadić, *Napomene pravilniku o odšteta ma za eksproprijirane šume*, Zagreb 1931; Rittig, *agrarna reforma*, Petrinja 1919; Stebut-Todorović-Cosić, *Ispitivanja kolonizacije sposobnosti Orcepoljskog reona*, Beograd 1928; Todorov (Gjermanović), *Agrarna reforma*, Zagreb 1919; Tuškorić, *agrarna reforma*, Zakoni i naredbe, Zagreb 1935; Truhelka, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, Sarajevo 1915; Ugrenović, *Misli vodilje naše šumske politike*, Zagreb 1921; Isti, *Agrarna reforma i šuma*, Zagreb 1920.

Agrarna reforma u Sloveniji. I pored načela privatne seljačke svojine bilo je nakon prevrata u Sloveniji veoma mnogo zemlje u rukama veleposjednika. Osobito je u Pre-komurju 10 veleposjednika, većinom stranih državljana, imalo golemu površinu obradive zemlje. U ostalim dije-

veleposjedniku ostavilo se u smislu zakona samo 75 ha obradive zemlje. Od spomenutih 15.060 ha obradive zemlje, koja je bila određena za izvla- šćenje, otpalo je 9.905 ha na 10 veleposjednika u Preko-murju, a ostatak od 5.155 ha na svu ostalu Sloveniju.

Obradiva zemlja bila je podijeljena na više od 22.000 seljačkih porodica. Uzmemo li u obzir porodice od 5 članova, okoristio se od agrarne reforme približno šesti dio seljačkog pučanstva Slovenije. Na porodicu otpalo je poprečno jedva 0,66 ha.

Po zakonu od 1931 odnosno 1933 izvlašćeni su također pašnjaci i planine, što je bilo važno za slovenske gorske krajeve. Posvuda, gdje je bilo potrebno, organizirale su se pašnjačke odnosno planinske zadruge, kojima su se dodi- jelili pašnjaci i planine, te su se na taj način od vlasti organizirali čitavi kotari u svrhu pospešivanja razumnog marvogojstva.

Šumskih veleposjeda bilo je izvlašćeno 13 s površinom od 39.119 ha. U većini slučajeva došlo je do kompromisnog rješenja t. j. do sporazuma među veleposjednicima i okolnim općinama kao novim vlasnicima šuma. Prigodom iz-vlašćenja uzimane su u obzir također potrebe okolnih seljaka i drvne industrije, da ne bi brojni radnici i vozar[?] izgubili zaslužbu.

Agrarna reforma u Sloveniji pretvorila se više u socijalnu reformu, jer je raspoloživa zemlja bila razdijeljena među najpotrebnije seljačke obitelji kao pripomoć u njihovoj borbi za život. Nije, međutim, mogla stvoriti jakih seljačkih obitelji i pružiti im mogućnost samostalnih seljačkih gospo darstva, jer je radi gustoće pučanstva premalo zemlje, a potrebe su velike. I. S-r.

AGRARNA STATISTIKA — Statistika.

AGRARNA ZAŠTITA → Zaštita poljoprivrednika.

AGRARNE STRANKE → Stranke.

AGRARNE ZAJEDNICE su obvezatna udruženja agrarnom reformom nadijeljenih dobrovoljaca, kolonista i drugih zemljoradnika sa značajem privrednih zadruga. Za osnivanje a. z. potrebno je barem 10 osoba po mogućnosti iz istoga sela ili kolonije. Članovi agrarne zajednice kao zadruge jamče prema državi neograničeno sa svim svojim imtkom, a prema drugima ograničeno s trostrukim iznosom udjela; taj mora iznositi do 100 dinara. A. z. su obvezane pristupiti jednom od Saveza agrarnih zajednica, preko kojih država čini pozajmice i subvencije a. zajednicama (Naredba min. za agr. ref. od 30. XI. 1923 br. 47.086). Savezi imaju pravo revizije agr. zajednica, oni se brinu za nabavu sjemenja, alata i strojeva, stoke, građevnog materijala, za prodaju proizvoda i t. d. Do 1933 primili su savezi iz državnih sredstava preko 122 milijuna dinara prema broju 40.927 članova, kako se vidi iz ovog prikaza:

Sjedište saveza	B r	o 'y	Iznos u tisućama i dinara	
	zajednica	članova	primljeno	otpisano
Novi Sad	58 71	2872	2713	1093
Vel. Bečkerek . . .	137 112	4736	8333	6917
	68	10502	17253	10803
		8490	12240	6951
		14327	81881	63301
Svega	446	40927	122420	89064 O. F.

lovima Slovenije bile su prilike za seljaka povoljnije, i je ipak najbolja zemlja bila u rukama veleposjednika.

Pod udar agrarne reforme došlo je u Sloveniji 208 veleposjeda. Budući da se po zakonskim odredbama veleposjedom smatrao svaki posjed, koji je imao više od 200 ha, potpali su pod agrarnu reformu ponedje čak i bolji seljaci u gorskim krajevima, što nije bila svrha agrarne reforme.

Po zakonu iz 1931 god., koji je zahvatio samo one veleposjede, koji su imali iznad 75 ha obradive zemlje ili iznad: 1000 ha šume, bio je broj veleposjeda reduciran na 77. Od: tih je ostalo pod agrarnom reformom 49 veleposjeda radi površine obradive zemlje, a ostalih 28 radi obradive zemlje i šumske površine zajedno ili samo radi šumske površine.

Svi ti veleposjedi imali su 22.311 ha obradive zemlje i 105.955 ha šuma, zajedno 143.447 ha površine. Od toga bilo je izvlašćenih samo 15.060 ha obradive zemlje i 3.689 ha pašnjaka i planina. Svakom

AGRARNI KOLEKTIVIZAM ■* Kolektivizacija.

AGRARNI MAKSIMUM se nazivaju one površine, koje zakon od 21. VII. 1919 u pojedinim krajevima određuje kao dopuštenu izmjeru za velike posjede. Kao takav se smatra: u Dalmaciji i Hercegovini 50 ha obradiva zemljišta (orane, sjenokoše, vrtovi, voćnjaci, vinogradi, maslinjaci i hmeljnici) ili 100 ha zemlje uopće (zajedno sa šumama i pašnjacima); u Sloveniji, Prekomurju i Međumurju, u hrv. županijama varaždinskoj, modruško-riječkoj i ličko-krbavskoj 75 ha, odnosno 200 ha; u Hrvatskoj u kotarevima: Za greb, Stubica, Samobor, Dugo selo i Sv. Ivan Zelina i kotar Zagreb, te u novim krajevima Crne Gore 100 ha, odnosno 300 ha; u ostalom dijelu zagrebačke županije i cijeloj županiji bjelovarsko-krizevačkoj te u Bosni (izuzevši dalje navedene kotareve) 150 ha, odnosno 400 ha; u županiji požeškoj, te u kotarevima: Novi, Prijedor, Banjaluka, Bosanska Gradiška, Derventa, Gradačac, Brčko i Bijeljina 200 ha, odnosno 450 ha; i konačno u Slavoniji, u županiji virovičkoj i srijemskoj, u Banatu, Bačkoj i Banatu te u novim krajevima Srbije 300 ha, odnosno 500 ha. Uz zakonske uvjete mogao se uz ovaj maksimum ostavljati i supermaksimum u neopredijeljenom opsegu radi održavanja pepinjera stoke, za uređena ribničarstva, industrije, drenaže i si. (→ ■ Agrarna reforma). O. F.

AGRARNI ODBORI. Prvotno su ustrojeni naredbom ministra za agrarnu reformu od 10. IV. 1919 i bana Hrv. i Slav., od 14. IV. 1919. Oni su raspušteni i nanovo ustrojeni naredbom ministra za agr. reformu od 29. I. 1920 broj 1091, po kojoj se ustrajaju općinski agr. odbori izravnim izborom interesenata (kategorija A—E), pri čemu i ženski ratari (zemljoradnici) imaju pravo glasa, ako samostalno gospodare. Općinski agr. odbori biraju svoje zastupnike u kotarske agr. odbore, a ovi opet u županijske a. odbore. Odbori su savjetodavni organ vlasti, koje izvode »Pretходne odredbe za pripremu agrarne reforme« (§ XIV). Pri provođenju agrarne reforme javili su se toliki nedostaci, da su se vlasti prestale služiti tim odborima; oni se u zakonu nima o konačnoj likvidaciji agrarne reforme više i ne spominju. (→ ■ Agrarna reforma). O. F.

AGRARNI POKRETI → Seljački pokreti.

AGRARNI SEKVESTRI postavljali su se temeljem na redbe ministra za agrarnu reformu od 11. II. 1920 br. 2202, kojom se svi veliki posjedi stavljaju pod državni nadzor, a prema potrebi preuzimaju i u državnu upravu. Tom se naredbom određuje i gospodarenje na velikim posjedima, naročito u granama, koje su od općeg interesa (pepinijere, selekcijske stanice, industrije i si.). Koliko veliki posjednici ne bi htjeli ili ne bi mogli raditi po tim propisima, postavlja im se državni sekvestar, čija beriva određuje ministar za agrarnu reformu na teret prihoda sekvestriranih imanja. Ta je naredba stavljena izvan snage naredbom od 3. IX. 1920 br. 14.082. (→ Agrarna reforma). O. F.

AGRARNI SINDIKALIZAM → Sindikati.

AGRARNI SUSTAVI, različiti oblici poljodjelske proizvodnje, nastali u povijesnom razvitku pod utjecajem rada i kapitala kao glavnih njihovih faktora. Priroda je u primitivnom stadiju privrede, na stupnju čiste *okupatorske* djelatnosti, najodlučniji i gotovo jedini faktor proizvodnje: ribarstvo, lov, sabiranje prirodnih plodova zavise potpuno od prirode, udio rada se ograničava na sâm čin prisvajanja, a udio kapitala na primitivno oruđe za ribarenje, lov i sabiranje plodova. Na višem stupnju je *nomadstvo* i *stalno pastirstvo*. Tu kapital u obliku stada, goveda, krda ovaca i čopora konja ima odlučnu ulogu, no i opet u punoj zavisnosti od prirodnih elemenata: kiše i suše, studeni i vjetrova. Rad se ograničava na čuvanje stada od neprijatelja i grabežljivaca, seljenje od jednog pašnjaka na drugi, spremanje zaliha preradevina od mlijeka, mesa, koža i t. d. Treba naglasiti, da su stočarski pašnjački narodi uvijek miroljubivi, oruči i sijući preko ljeta po koju krušnu biljku (ječam, zob, proso, pir, pšenicu i raž). Kad poberu plodove i iscrpe za to podesno zemljište, napuštaju polja i pašu i traže drugu. Nasuprot su *konjanički* pašnjački narodi redovno razbojnički i nasrtljivi, ratoborni i osvajački. Svi nomadi trebaju velike površine zemlje za svoje gospodarenje. Ako toga nema, tada polaze na osvajanja ili propadaju. I stari Slaveni su vjerojatno bili miran polunomadski narod, s čoporima goveda i ovaca, no nije isključeno, da su se iza tih prvih miroljubivih i dobroćudnih skupina pojavili kasnije konjanički, nasrtljivi i gospodski elementi, koji su se nametnuli za vođe i gospodare. Međutim rijetko koji

polunomadski narod zadržava svoj prvotni način gospodarenja. Kako se pučanstvo množi, ponestaju mogućnosti trajnog seljenja (uz ljetno obrađivanje zemlje), nastaju trajna naselja, ponajprije izolirana i pojedinačna (po svoj prilici kod nas u obliku obiteljske zadruge), a u daljem razvitku u selištima. U tom se sustavu počinje i provodi individualna diferencijacija između privatnog i zajedničkog plemenskog zemljišta. Oranice se prisvajaju ili trajno ili se po ždrijebu (Zrib) dijele u kraćim vremenskim razmacima ovlaštenicima jednog plemena; paše i šume ostaju redovito uvijek zajednička imovina na uživanje svih suplemenika. Na rutinama, određenim za oranje, podižu se stalni nastani (iz drva, sušene ilovače ili kamena) i tako se stvara nepokretni kapital u obliku zemlje i zgrada, i pokretni u obliku stoke i zalihe hrane. Ipak ostaje stoka kao »blagov« najmiliji oblik kapitala; po broju se stoke prosuđuje bogatstvo porodice, kao što se po broju konja i za ratnu službu sposobnih konjanika ocjenjuje politički ugled. U tom agrarnom sustavu dolazi do približnog ravnotežja svih triju faktora proizvodnje. No to ne znači, da bi to već bio oblik kapitalističkog gospodarenja. Proizvodnja se u tom stadiju upotrebljava gotovo isključivo za namirenje vlastitih potreba (samoopkrbno gospodarstvo), dok za daće i poreze služe krzna od

plemenite divljači (kunovina), vino, ulje, a u kasnijem kmetovskom odnošaju još i kudjelja, laneno povjesmo, sir, sušeno meso i si. Glavno oruđe za obrađivanje zemlje je motika i ralo (bez željeza), kasnije plug (sa željeznim le-mešom), brana i valj, pa srp za žetvu i vrecalica za pravljenje maslaca. Takva su gospodarstva većinom ekstenzivna. Na raspoloživu površinu dolazi razmjerno malo rada i kapitala, te gospodarenje zavisi u velikoj mjeri još uvijek od prirode i njezinih promjenljivih pojava. U kasnijem će razvitku dublje oranje, često okapanje i prekapanje, košnja kosom (ne srpom), mlatnja batom (mlatom), bolje spremanje plodova u sušama, hambarima i podrumima, podizanje trajnih zaklona i staja, uvećati relativni udio kapitala i rada na jedinicu površine, i tada tek počinje *intenziviranje* gospodarstva, koje se najviše odražuje u *plodoredima* (v.), a ti idu za tim, da što više osiguraju maksimalni prirodni uzorak što jače uklanjanje štetnih učinaka s jedne, a iskorišćavanje povoljnih faktora s druge strane.

(O razvitku agrarnih sustava pod feudalizmom i dalje → ■ Kmetstvo). O. F.

AGRARNI USTAV. Agrarni se odnosi sastoji u svim državama od mnogobrojnih socijalnih, pravnih, političkih, gospodarskih i općekulturnih pojava i činjenica. Sve te pojave skupa uzete čine u neko određeno vrijeme zaseban agrarni poredak, koji mi nazivamo agrarnim ustavom. S pravnog gledišta agrarni ustav sadržava u glavnom pravo vladanja, raspolaganja i iskorišćavanja zemljišne površine i zemljišne imovine; njime se uređuju vrste posjeda i zemljišnog vlasništva. Prema tome, agrarnim se ustavom utvrđuju odnosi između vlasnika i zemljoradnika, odnosi između posjednika (zakupnika, kolona, kmeta i slično) i vlasnika, odnosi između vlasnika i političke vlasti (država). Agrarni ustav tiče se i radnih odnosa i uslova u poljodjelstvu. Njime se uređuje položaj zemljoradnika, koji rade po tuđem nalogu i na tuđi račun. Sa stajališta pak stvarnog stanja agrarni ustav predstavlja svako privredno i socijalno agrarno stanje u određenom razdoblju.

Svaki je agrarni ustav posljedica dugogodišnjeg razvitka. 'No i ako se pojedini agrarni ustavi razlikuju od drugoga, ipak se svi agrarni ustavi mogu svrstati u više tipova, od kojih su najvažniji:

1. Vlastita (kućna) privreda, koja se pojavljuje: a) kao *obiteljska kolektivna privreda*; ona se nalazi u prapočecima kod svih naroda; tu nema traga trgovini ni novčanom prometu; — i b) kao *privreda slobodnog seljaka*. I ta ima obilježja još skupnog vlasništva. U skupno vlasništvo poje dinih seljačkih obitelji spada kuća za stanovanje, obradivo zemljište i kućište.

2. Tečajem vremena mijenja se odnos skupnog vlasništva. Zajedničko vlasništvo nad zemljištem uzmiče sve više pred zasebnim vlasništvom, i ako ni zajedničko nikad potpuno ne prestaje postojati. Stvara se stalež slobodnih po-jedinačkih vlasnika i jednakopravnih seljaka. U to vrijeme služe se slobodni vlasnici i neslobodnom radnom snagom: robovima, podanicima, raznim zarobljenicima i si.

3. Feudalni (patrimonijalni) sistem (počevši od 7. st. dalje) uzrokom je dalekosežne promjene u srednjem i zapadnoevropskom privrednom području. Zemljište, koje se u po-

četu smatralo vrhovnim vlasništvom kralja, kneza (suverena), prelazi pomalo u vlasništvo svetovnih i crkvenih velikaša (plemića, knezova, vlastele); podanici kralja — zemljoradnici — postaju podložni vlasteli. Međutim ondje, gdje je bilo pored vlastele i slobodnog seljastva, kao što je to bio slučaj i kod nas Hrvata, utjecali su ratni tereti, teška podavanja, neprijateljske provale i druge nevolje na slobodne seljake-poljodjelce; ti su predavali svoja zemljišta velikašima-plemićima, ali su ostajali na njima kao kmetovi i polukmetovi. Feudalizam je doveo do razlikovanja dotadašnjeg društva u gornji (socijalno viši) sloj zemljo-vlasnika (zemljogospodara, spahija) i u donji (socijalno niži) sloj kmetova, vezanih na zemlju (glebae adstricti) i obvezanih na različita osobna i stvarna podavanja. Feudalni agrarni ustav obilježava gotovo čitavi srednji vijek evropske kulturne povijesti, a vlada u svim evropskim državama sve do 19. stoljeća.

4. Nakon ukidanja feudalno-državnopravnog sustava nastupa tokom 19. st. *slobodna seljačka privreda*; seljak-zemljoradnik postaje slobodni vlasnik svoga zemljišta i oslobada se svih feudalnih obveza.

Iako je agrarni ustav tokom povijesnog razvitka u svim evropskim državama u bitnosti sličan, pokazuje u pojedinim državama značajne osobitosti. U nekim državama pre-vladaju velika imanja (veleposjed), a u drugim državama nalazi se zemljište u rukama prosječno imućnijih seljaka-poljodjelaca. Pored toga različito se u pojedinim državama shvaća pojam velikoga, srednjeg i malog zemljišnog posjeda. To ovisi od gustoće pučanstva, od veličine obradive zemljišne površine, od načina intenzivnoga ili ekstenzivnog gospodarenja, od pravnih odnosa (ograničeno ili neograničeno, slobodno ili vezano raspolaganje sa zemljištem) i si. Na razvitak pravnih odnosa utjecala je u najvećoj mjeri okolnost, da li je zemljište bilo pojedinačno ili skupnog (zadružnog) općinskog vlasništva. Prema rezultatima povijesnog istraživanja smatra se, da je do 19. st. skupno i javnopravno vlasništvo zemljišta predstavljalo općeniti i glavni oblik vlasništva, iako je i u tom razdoblju paralelno postojao i oblik privatnog i individualnog zemljišnog vlasništva.

S obzirom na pravne oblike iskorišćavanja zemljišta ne mora pravo vlasništva na zemljište i njegovo poljodjelsko iskorišćavanje biti nužno sjedinjeno u istom pravnom subjektu. Ako je u jednom te istom pravnom subjektu sjedinjeno pravo vlasništva i pravo iskorišćavanja zemljišta, postoji *vlastita uprava* (samoupravljanje, vlastito gospodarstvo, izravno gospodarstvo). Vlastita uprava mogla je opet biti ili u obliku skupnog gospodarenja i vlasništva ili pak u obliku privatnog vlasništva, a skupno-obiteljskog gospodarenja. Skupno zemljišno vlasništvo i gospodarenje zadržalo se kod nas Hrvata najdulje u pravnom obliku *kućnih zadruga* i *zemljišnih zajednica*. Takvi oblici mogu nastajati i po propisima o privrednim zadrugama. — Ako pak pojedina osoba živi i radi na tuđem zemljištu na osnovi ugovorno-pravnog odnosa o iskorišćavanju zemljišne površine (»zakupa«), postoji za zemljovlasnika *indirektno* upravljanje, koje mu odbacuje zemljišnu rentu bez vlastitoga izravnog rada. — Ta dva sistema mogu postojati i paralelno jedan uz drugi. Sâm se vlasnik može prema vlastitoj koristi odlučiti ili za vlastito iskorišćavanje svog zemljišta, ili za njegovo davanje u zakup.

U formi vlastite poljodjelske privrede mogu se razlikovati dvije naročite vrste: a) što vlasnik neposredno obrađuje svoju zemljišnu površinu sâm (sa svojim obiteljskim članovima) ili pomoću najmljenoga pomoćnog osoblja; — i b) što za obrađivanje zemljišne površine skrbe opunomoćenci zemljovlasnika na njegov račun; upravitelj poljodjelske privrede je činovnik, koji u glavnom samostalno vodi čitavu poljodjelsku upravu. Ta uprava prekida osobnu vezu između zemljovlasnika i njegova zemljišta. Ona nastaje često zbog nemogućnosti zemljovlasnika, da obrađuje sâm svoje zemljište i da na njemu stanuje. U tim slučajevima nastaje t. zv. *apsentizam*.

Indirektna poljodjelska uprava pojavljuje se i u drugim oblicima, naročito u obliku vremenski ograničenog zakupa, nasljednog zakupa i podijeljene privrede (»kolonata«), kakav je oblik postojao već u starom i srednjem vijeku. U svim tim oblicima zemljovlasnik dijeli sa seljakom, koji obrađuje njegovo zemljište, zemljišni prihod u naravi prema određenoj (ugovorenoj, uobičajenoj ili zakonskoj) visini.

Iskustvo pokazuje, da kolektivistička i feudalno-velepo-sjednička (vlastelinska, spahijska) organizacija zemljišnog vlasništva može postojati samo u ekstenzivnom sistemu obrađivanja. Na intenzivni sistem moralo se prijeći, čim je nastala veća potreba živežnih namirnica i drugih agrarnih proizvoda. Na mjesto starog travnog i pašnjačkog gospodarstva nanošlo je dvopoljno i tropoljno gospodarstvo, koje je postojalo u Evropi do sredine 18., odnosno do kraja 19. stoljeća. Da se to provede, morao se preinačiti čitav dotadašnji agrarni ustav, morale su se ukinuti kolekti-vističke povezanosti i ograničenja raspolaganja, moralo se osloboditi seljaka-poljodjelca od svijui podložničkih stega i obveza, te na taj način omogućiti racionalno ratarstvo.

Odlučan utjecaj na agrarne odnose i agrarni razvitak vršili su i vrše porezi kako s obzirom na njihovu visinu, tako i s obzirom na njihovo ubiranje i osiguranje poreznog prihoda. Štaviše, može se s mnogo opravdanja smatrati, da je podloga čitavog feudalnog agrarnog ustava bila osnovana na oporezovanju. Kontingentiranje poreznih kotareva dovelo je do stvaranja velikih feudalnih kotareva i do velikih zemaljskih gospodara, koji su skršili moć manje zemaljske gospode. A kao što je već i rečeno, znatan je dio slobod-nih seljaka napuštao u feudalno doba svoju slobodu samo u težnji, da izbjegne plaćanju ratnih poreza. Proširenje i povećavanje njihovih podavanja (desetine), uvođenje na-Bijednog poreza (laudemium) i točarine i si. bilo je uzro- l kom, da se u feudalno doba postepeno umanjivao broj slo-) bodnih seljaka i ukidala sloboda kretanja. I povijest izvan-) evropskih država (Egipat, Kina, Japan) pokazuje, da je) porez jednako utjecao na razvitak agrarnog ustava, u ko- l jemu se stvaralo posebno feudalno pravo.

Agrarni ustav povezan je u svim državama s njihovim) političkim

razvojem. Tako je rimski slobodni seljak sasta-) vljao općinske skupštine i vojsku, a ono zemljište, koje je j osvojeno mačem, očuvao je kao kolonist. Prezaduženje j toga slobodnog seljaka dovelo u 3. i 4. st. do teških unutarnjih kriza. Agrarni ustav u rimskoj državi pokazuje značajnu crtu, da su se vodile mnogobrojne borbe za ukidanje nagomilanih seljačkih dugova, koji su nastali zbog ; teških agrarnih podavanja, visokih lihvarskih kairiata i prisvajanja javnog zemljišta (»ager publicus«). Te borbe dovele su u Italiji do građanskog rata, u kojemu su vlastodršci (»oligarsi«) tražili pomoć vanjskog neprijatelja, a seljaci (»plebejci«) pomoć i spas od tirana. Agrarne borbe uzrokovala su u starom vijeku političku propast mnogih država, na pr. Sparte, Sirakuze, pa i samog rimskog carstva (»latifundia Italiam perdidere«). U germanskim državama, nastalima u srednjem vijeku na području nekadašnjeg rimskog carstva, razvio se novi državopravni sistem — feudalizam, koji uzima upravo ratarstvo za podlogu svoga političkog i privrednog života. Istu pojavu susretamo i u drugim evropskim državama istog vremena. Od 16. do 18. st. (u eri merkantilizma) nastaju promjene u političkom ustrojstvu, a s time i u agrarnom ustavu,

S agrarnim ustavom povezuje se tokom povijesti i *so-cijalno-pravno* uređenje država i naroda. Time, što se u srednjem vijeku nije počesto razlikovalo javno od privatnog vlasništva zemljišta, državno se pravo zapovijedanja (»imperium«) osnivalo na pretpostavki, da je sve zemljište državno vlasništvo; pored toga smatralo se državno vlasništvo prvotnim i izvornim, a privatno vlasništvo izvedenim (»derivativnim«). Po tom je agrarnom ustavu vršio svaki zemaljski gospodar na svom zemljištu sve poglavar-stvene čine (upravnu, vojničku, sudsku i redarstvenu vlast: »*culus regio, illius imperium*«). Zemaljski gospodar bio je gospodar nad ljudima, koji su se nalazili na njegovoj zemlji, jer su se oni smatrali zemljišnom pripadnosti. Međutim taj odnos zemaljskog gospodara i podanika (»kmeta«) izaziva počesto teške socijalne nemire. Seljaci-kmetovi, izvrgnuti samovolji zemaljskih gospodara, težili su za svojim oslobođenjem i zato se tečajem 16. do 19. st. vode u evropskim državama teške socijalne i političke borbe za oslobođenje seljaka-kmetova. Dugotrajni seljački nemiri i bune (u Hrvatskoj im je prethodila seljačka buna pod Matijom Gupcem) doveli su konačno do spoznaje, da je dotadašnji agrarno-pravni odnos između zemljovlasnika i seljaka-kmetova glavna zapreka gospodarskom napretku. Neslobodan seljak nerado obrađuje tuđu zemlju, a od toga slaba korist zemljogospodaru, državi i narodnoj privredi. Toj je spoznaji mnogo doprinijela i opća ideja o slobodi i jedna-kopravnosti svijui ljudi. I ta ideja otad snažno utječe na promjenu dotadašnjeg agrarnog ustava, na provedbu agrarne reforme i oslobođenje kmetova-seljaka od feudalnih agrarnih odnosa. Na oslobođenje kmetova i izmjenu

AGRARNI USTAV -

agrarnog ustava utječe u znatnoj mjeri i znanstveno istraživanje novih metoda u poljodjelskom radu.

Svi ti momenti ubrzavaju izmjenu dotadašnjih agrarnih i socijalnih odnosa i preživjeloga agrarnog ustava. Međutim, o jačim se izmjenama jedva može govoriti sve do 18. stoljeća. Socijalni dio agrarnog ustava ostao je do 19. st. gotovo nepromijenjen. Ostala je jaka osobna i stvarna povezanost seljaka-kmeta sa zemljom. Privredna sloboda osobe i posebno zemljišno vlasništvo postojalo je jedino na osnovu posebnih povlasti. Nakon mnogobrojnih pokušaja, da se provede što slobodniji agrarni ustav i njegovo prilagodivanje potrebama pojedinih naroda, nastaje jaki preokret pod utjecajem ideja škole naravnog prava (fiziko-kmeta), načela francuske revolucije i manchesterske nauke. Pošlo se s osnovnog shvaćanja, da svakom čovjeku pripada osobna sloboda i slobodno djelovanje (privređivanje), koje su ideje prodrle početkom 19. st. u svim evropskim državama (u Engleskoj i nešto prije). S time u vezi provode se reforme agrarnog ustava pod nazivom — oslobodenje seljaka i otkup realnih tereta. Iste reforme čine prijelaz od feudalnog do liberalno-gradanskog društvenog uređenja, u kojemu će i seljaci živjeti kao slobodni ljudi. Na evropskom kontinentu prva je Francuska razriješila kmetske odnose zaključcima narodne skupštine od 4. i 11. VIII. 1789. Dekretom od 28. VIII. 1792 ukidaju se sva dotadašnja feudalna prava bez svake odštete. U Njemačkoj je zemljišno podložništvo ukinuto 9. X. 1807. U Hrvatskoj provodi se ukidanje feudalnih odnosa sredinom 19. st. patentom od 7. IV. 1848 za vrijeme bana Jelačića.

Tijekom 19. st. uvažuje se u sve većoj mjeri *seljačka* privreda, dok veleposjednička gubi svoju nekadašnju vrijednost. Seljački se dom smatra zasebnim socijalno-narodnim organizmom (a ne poduzećem u smislu obrtnih i trgo-vačko-pravnih norma); seljaštvo se cijeni kao najbrojniji dio naroda i kao njegovo fiziološko vrelo; na njemu se osnivaju sve žive narodne snage. Zato se potkraj 19. i na početku 20. st. sve upornije ističe načelo, da zemljište mora pripadati onome, koji ga obrađuje. S tim je u vezi postavljen i odlučan zahtjev, da se putem izvlazbe ukinu veliki zemljišni posjedi, a jačaju mali i srednji seljački posjedi.

U 20. st. nastaje i novo rješavanje agrarnih problema pod imenom »agrarnih reforme«. Pojavljuje se naime sve jača potreba za osiguranjem malog i srednjeg zemljišnog posjeda. Tim pitanjima počinje se sve više baviti i sama nauka o agrarizmu. Agrarna politika postaje najvažnijim dijelom sveukupne gospodarske politike. Pored načela go spodarske i političke slobode seljaka naglašuju se sve jače i socijalni momenti njegova života. Seljačka privreda ulazi u sklop planskog gospodarstva, a samo seljaštvo postaje državna i narodna osnovica. S tim novim mjerama agrarne politike ulazimo u novi agrarni ustav, različit od liberalno-gradanskog u 19. stoljeću.

AGRARNO PITANJE pojavljuje se kao problem neso-cijalne i negospodarske podiobe zemljišnog posjeda i vlasništva. Rješavanje toga problema pripada agrarnoj politici. Agrarno se pitanje pojavljuje u povijesti u različitim zemljama i narodima s različitim obilježjima: ropstvo, kmetstvo, zemljišni državni i privatni monopoli, pretežitost lati-fundijskog velikog posjeda nad seljačkim, fideikomisarna dobra i prenapučenost seljačkog pučanstva, neimaština zemljišnog posjeda, loše zemljište za samostalno seljačko izdržavanje, seljačka prezaduženost, ovisnost seljačkog tržišta o industrijskom, zakupni odnosi na štetu seljaka i narodnog gospodarstva, nesredene prilike poljodjelskog radništva (proletera i poluproletera) i slično. Postanak je agrarnog pitanja različit: prisvajanjem zemljišta po ratnim pobjednicima, prikupljanjem malih posjeda k velikom posjedu, napuštanja vlasništva nad seljačkim zemljištem u cilju utočista kod jačih, zakonskom izvlazbom malih posjeda u korist velikih (»enclosure acts« u Engleskoj), prisilnom ili dragovoljnom prodajom zemljišta osiromašenih seljaka i slično.

Kao što je različit postanak agrarnog pitanja, tako su i različiti načini njegova rješavanja. Jednom se dioba zemljišnog posjeda mijenjala revolucijom, kako nam to bilježi povijest stare Grčke, rimskog carstva, država u srednjem i novom vijeku. Druga je opet samo zakonodavstvo uklanjalo socijalne i gospodarske nejednakosti. Tako je, primjerice, već u davnini Mojsijev zakon određivao novu diobu zemljišta svake pedesete jubilarne godine.

AGRARNO PRAVO

9

Agrarno pitanje rješava se različito i danas: jednom revolucionarnim, druga više evolutivnim putem. I t. zv. »agrarnim reformama« poslije svjetskoga rata bila je svrha, da uklone agrarno pitanje u zemljama srednje i istočne Evrope, da uklone sve preostatke feudalnih agrarnih odnosa, a naročito da provedu diobu latifundijskih i velikih posjeda u srednje i male seljačke posjede. Vidjelo se, da zemljište u rukama nekolicine posjednika uzrokuje iseljavanje u prekooceanske krajeve; pučanstvo bez zemlje stvara zemlju bez pučanstva.

Kao prvotni put u rješavanju agrarnog pitanja jesu mjere, kako da se između velikih, srednjih i malih zemljišnih posjednika uspostavi što socijalniji gospodarski odnos. A zdrav socijalni odnos ne postoji nigdje, gdje kraj malog broja latifundista postoji bezbroj sićušnih posjeda i polubeskućnika. Pod latifundistima pak ne razumijevamo samo privatne vlasnike nego i javne i polujavne ustanove. Da se preduzretno svakoj revoluciji, imaju se za vremena tražiti putovi dragovoljne izvlazbe velikih posjeda u korist malih i srednjih posjednika i vlasnika.

O rješavanju agrarnog pitanja u nas -* agrarna reforma.

M.I.

AGRARNO PRAVO je skup pravnih pravila, koja uređuju pravne

odnose seljačkoga životnog područja u vezi sa zemljištem (zemljom). To pravo mora načelno odgovarati biću i zadaći seljaštva. Ono je ujedao važan dio općeg pravnog poretka i odraz njegovih osnovnih načela primijenjenih na prilike i potrebe seljačkoga zemljišnog posjeda. Prema današnjem opće priznatom shvaćanju: 1. Seljaštvo je onaj dio naroda, koji je najuže povezan sa zemljom, na kojoj živi i radi vršeći svoju važnu narodno-političku zadaću čuvara narodnoga životnog prostora i osiguratelja narodne prehrane. Agrarno pravo mora u prvom redu zadovoljavati toj zadaći seljaštva. Ovamo spada onaj dio agrarnog zakonodavstva, koji uređuje kućne (obiteljske) zadruge i seljačko nasljedno pravo, a svrha mu je, da seljačke domove zajedno s njihovim zemljištem sačuva za potomstvo u jednoj istoj obitelji, odnosno da ih proglaši nedjeljivima, neotuđivima i zaštićenima od ovrhe. To se tiče naročito zaštite seljačkog posjeda u slučajevima, u kojima je seljak radi dugova dospio u tegotan položaj, a pravni ga poredak zaštićuje tako, da se ne može oterati od zemljišta. To je pravo kućišta ili okućja, a u Hrvatskoj je uređeno uredbom od 12. X. 1939 o zaštiti seljačkog posjeda od ovrhe (N. N. br. 235, od 17. X. 1939). Seljačko zemljište treba da načelno stekne samo osoba, koja ga razumije upotrijebiti na seljački način i kojoj je obrađivanje zemljišta životno zvanje. Agrarno pravo uređuje i promet sa seljačkim zemljištem (naročito pitanje zakupa) vršeći time utjecaj na posje-dovno-pravne odnose na zemljištu. 2. Zemljište je osnova svake poljodjelske privredne djelatnosti i svakoga seljačkog gospodarstva, a predstavlja vrelo i glavno mjesto za proizvodnju svih potrebitih i korisnih sirovina. Čitav organski život vezan je sa zemljištem. Zbog toga predstavlja razdioba zemljišta i zemljišno-pravni poredak najvažniji temelj društvene organizacije. To vrijedi za poljodjelsko i šumsko zemljište. Razdioba zemljišta utječe odlučno na diobu imovine, prihoda i vlasti, oblikuje društveni (socijalni) i politički ustav svake pojedine politički organizirane zajednice te osigurava životnu egzistenciju ljudi, obitelji i naroda. Od toga ne zavisi samo stanje i položaj poljodjelstva, nego i svih ostalih privrednih grana. Obrt, trgovina, industrija i promet razvijaju se drukčije, ako po selima prevladava mali, srednji ili veliki zemljišni posjed, zadovoljni i dobro uređeni seljački domovi ili seljački beskućnici i radnički proletarijat. Često se događa, da pored pomanjkanja zemljišta za osnivanje novih seljačkih gospodarstava (domova) postoji i rascjepkanost i porazbacanost zemljišnih čestica (oranica, livada, pašnjaka), koje pripadaju pojedinim seljačkim domovima. Takvo je stanje vrlo nepovoljno i štetno, a nastoji se ukloniti pomoću komasacije zemljišta. Komasaciono pravo je važan dio agrarnog prava. U Hrvatskoj bio je seljak sve do 1848 većinom vlastelinski kmet. Hrvatski sabor raskinuo je zak. čl. XXVII. 1848 podložničku vezu i seljaka pretvorio u vlasnika urban-skog posjeda. No iza toga nastale su mnoge diobe i nastojanja, da se skine veza skupčine, u kojoj su seljaci živjeli u vrijeme kmetskog podaništva. To je uzrokovalo veliku rascjepkanost seljačkih gospodarstava i poteškoće kod isko-rišćavanja pojedinih, međusobno često vrlo udaljenih zem-

10

ljisnih čestica. Da se te štetne posljedice uklone ili bar što više ublaže, stvoren je u hrvatskom saboru zakon od 26. V. 1891 o komasaciji zemljišta, da se zaokruže pojedina seljačka gospodarstva. Kada taj zakon nije donio očekivanih uspjeha, stvoren je od hrvatskog sabora drugi zakon od 22. VI. 1902 o komasaciji. Ove zakonske odredbe nadopunjene su § 23 zakona od 31. VII. 1925 (Sl. N. br. 173-XXXVI od 1. VIII. 1925) i naredbama ministarstva za pravosuđe broj 156 od 2. I. 1926 i broj 50.643 od 28. VII. 1926. Pored komasiranja važno je i pitanje melioracija (poboljšanja zemljišta), naročito odvodnje i natapanje, što zakonodavstvo predviđa posebnim zakonskim propisima (kao primjerice zakon o vodnom pravu i si.). 3. Važno područje agrarnog prava tiče se seljačke zajednice i seljačke organizacije, kojoj je svrha, da spoji žive narodne sile u formi odgovorne samouprave u selu, županiji, poljodjelskim komorama i u državi. Životna snaga ove organizacije očituje se u zajednici seljačkih domova, u kojoj se razvija socijalni životni odnos između seljaka, domara i njegove pomoćne radne družine. U seoskoj zajedničkoj organizaciji budi se i formira seljački kulturni život. 4. Posebna pažnja priklanja se agrarnom kreditnom pravu. Pa dok je u prijašnja vremena kredit bio u glavnom osnovan na stvarnim sigurnostima, a konačno često svršavao ovršnim dražbama i gubitkom seljačkog doma, suvremeno agrarno pravo pored zaštite minimuma egzistencije provodi nastojanja, koja se tiču uspješne organizacije seljačkog kredita, razduženja seljaka i zaštite najpotrebnijih stvari za rad (stoka, oruđe) na seljačkom gospodarstvu u slučaju ovrhe (§ 209 zakona od 9. VII. 1930 o ovršnom postupku; Sl. N. br. 165-LXII od 25. VII. 1930). 5. Agrarno pravo uređuje i poboljšanje seljačkoga poljodjelskog rada i tržišta poljodjelskim proizvodima (poboljšanje sjemena, unapređivanje stočarstva, pogodovanje osnivanja silosa i rada seljačkih privrednih zadruga i si.). 6. Posebno agrarno pravo uređuje i izvodi i t. zv. agrarnu reformu.

LIT.: M. Mirković, *Agrarna politika*, Beograd 1940; M. Smrkar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Sla voniji*, IV, Zagreb 1903.

AGRARNO STANOVNIŠTVO → **Poljoprivredno stanovništvo**.
AGRARNO ZAKONODAVSTVO. Tome je zakonodavstvu svrha, da stvori, održi i unaprijedi poljodjelski posjed. Obuhvaća uređenje pravnih odnosa između zemljo-vlasnika i seljaka-kmetova, otkup kmetovnih selišta i oslobodenje seljaka od podložničkog odnosa, komasaciju, zaštitu seljačkog doma i kućista, a u novije vrijeme naročito pitanje naseljavanja (unutarnje kolonizacije), seljačkoga nasljednog prava, prometa sa seljačkim nekretninama i si. * Agrarno pravo, Kolonizacija, Komasacija, Okučje, Seljačko nasljedno pravo.

LIT.: V. Kršković, *Upravna nauka*, Litografirano, Zagreb 1921 (str. 1—54); Fritz Stier-Somlo, *Agrargesetzgebung* (Handwörterbuch der Rechts wissenschaft, Berlin—Leipzig 1931, sv. VIII., str. 30); Haack, *Agrar gesetzgebung* (Handwörterbuch der Rechtswissenschaft, Berlin—Leipzig 1926, sv. I., str. 73); E. Sladović, *Agrarni ustavi u prošlosti i sadašnjosti* (»Pregled«, Sarajevo, Sv. 163—164 ex 1937, str. 385); Č. Truhelka, *Stari turski zakonik za Bosnu* (Glasnik zemaljskog muzeja u B. i H., Sarajevo 1916, XXXVIII., broj 3—4); Schiff, *Die Agrargesetzgebung der euro päischen Staaten vor und nach dem Kriege* (Archiv für Sozialwissen schaft und Sozialpolitik, Tübingen, sv. 54).

E. S.
AGRAULA → **Aglaura**.

AGRA VACUA (od lat. gravis »težak«, agraviatio »note zavanje«) je svjesno ili nesvjesno pojačavanje nazočnih bolesnih pojava. Treba je razlikovati od simulacije, a važna je za ocjenu bolesti kod sudova i za ocjenu radne spo sobnosti.
 R. L-č.

AGRAVIADOS (španj. »nezadovoljnici«), španjolska, u prvom redu katalonska stranka, koja se za španj. nasljednog rata (1701—13) protivila Burboncu Filipu, a podupirala Habsburgovca Karla. Tako su se i dalje zvali neprijatelji burbonske dinastije u Španjolskoj. Braneci krajnju reakciju htjedoše 1826 dići na prijesto infanta Don Carlosa i stadoše osnivati četnička udruženja. Protiv Giunte (Odbora) istupi svom energijom Ferdinand VII. i tako zaredaše progona i smrtno osude najistaknutijih agraviadosa.

AGREDA, Maria de, prezimenom **Coronel**, * Agreda 2. IV. 1602, † 24. V. 1665, redovnica. Ona, majka joj i sestra pretvore rodnu kuću u samostan bosonogih franjevka od Bezgrešnog začeta, u kojem se posvetiše Bogu; otac joj otišao među franjevce. Već 1627 posta A. glavaricom samostana i ostade to do smrti. Provodila je kontemplativni mistični život i primila mnoge objave, na temelju kojih je napisala knjigu: *Mistica ciudad de Dios* (Mistični grad Božji). To je životopis Bl. Dj. Marije u vezi s Isusovim životom, preveden (skraćeno) na hrvatski, Zagreb 1933, II. izd. Napisala je još ove duhovne knjige: *Escala para subir a la perfection* i *Ley es de la esposa* (izdanje Barcelona, 1911—1920 u 7 sv.).

LIT.: Marija Agredska, *Život Bl. Djev. Marije*, 2. izd., Zagreb 1933.

D. N.

AGREGATNO STANJE (lat. aggregare »pridružiti«), u fizici skupljanje čestica nekog tijela u agregatna stanja: kruto, kapljevito i plinovito. U krutom se stanju tijelo opire velikom silom promjeni i obujma i oblika. U teku čem (kapljevitom i plinovitom) stanju otpor je prema promjeni oblika povoljno malen, ako se promjena vrši dovolj no polagano. Plinovi se od kapljevina razlikuju time, što smanjivanju svog obujma pružaju daleko manji otpor nego kapljevine. Svako tijelo može nastupiti u svakoj od ovih formi, već prema pritisku i temperaturi, pod kojima se nalazi. U p , t -dijagramu (v. si. 1) mogu se odijeliti po dručja različitih pritiska-
 ka p i temperatura t ,
 koja pripadaju tim agre-
 gatnim stanjima. Tako
 može voda pri atmosfer-
 skom tlaku p_a postojati
 ili kao led L (ako je
 temperatura t_L < t_A),
 ili kao voda V (t_A < t_V),
 < t_B), ili kao pregrijana

para P (t_p < t_B). Pri
 atmosferskom je prit-
 sku (760 mm Hg) za vo-
 du $t_A = 0^\circ\text{C}$, $t_B = 100^\circ\text{C}$, dok su te vrijednosti za svaki
 drugi pritisak druge, kako se to razabire iz toka linija ta
 ljenja i vrenja. Što je niži pritisak p , to se temperature
 tališta A i vreništa B manje razlikuju, da za pritisak p_1
 obje točke padnu u zajedničku točku T. To je »trojna
 točka« T (njem. Tripel-Punkt, engl. triple-point). To su
 naime jedini tlak i jedina temperatura, pri kojima mogu
 postojati sva tri agregatna stanja nekoga tijela uporedo.
 Vrijednost trojne točke p_1 i t_1 za svako su tijelo stalne
 (fundamentalna točka). Tako je za vodu $t_1 = + 0,0075^\circ\text{C}$,
 $p_1 = 0,0062$ at. Za ugljični dioksid CO₂ je $t_1 = - 56,6^\circ\text{C}$,
 $p_1 = 5,28$ at. Kako je za CO₂ tlak u trojnome stanju veći
 od atmosferskoga, to od okolišnog pritiska mogu postojati
 sami kruti i plinoviti CO₂, dok se CO₂-kapljevina može
 promatrati samo u posudama pod pritiskom većim od 5,28
 at. Ovo je važno u tehnici hlađenja, jer se kod hlađenja
 snijegom ugljičnog dioksida ovaj ne tali, već sublimira, i
 tako ne moči svoj spremnik. Stoga se i kaže: »suhi led«
 (Trockeneis, dry-ice).

Kruto agregatno stanje može nastupiti u nekoliko oblika. Kod vode je do 10.000 at poznato 5 stabilnih vrsta leda, koje različito kristaliziraju, a koje su stabilne kod različitih pritisaka i temperatura. Tako se dobiva čitav niz trojnih točaka.

Poredak molekula je u svim agregatnim stanjima različit. Kod plinova lete molekule kao taneta slobodno prostorom, dok se ne sraze međusobno ili sa stijenkom suda, da po zakonu sraza promijene smjer i brzinu. Kod **krutina atomi** titraju (osciliraju) zbog međusobnog utjecaja oko nekog srednjeg položaja. Tek po koji atom ustitra resonancijom tako jako, da se istrgne i poleti dalje, čime dolazi do difuzije i u čvrstim tjelesima (na pr. cementiranje željeza i t. d.). Za kapljevine slika još nije jasna, no čini se, da se molekule giblju nekako između translacije i harmoničnog gibanja (sinusoidalnog titranja), t. j. da se giblju po slomljenom putu, u »cik-caku«. Osim toga su molekule kod kapljevina združene (asocijirane) u veće skupove. Svaka molekula nosi određenu količinu kinetičke energije zbog velike translatorne brzine i zbog eventualne rotacije molekula, a stanovitu potencijalnu energiju zbog molekularnih sila. Zbroj ovih energija svih molekula čini »unutarnju energiju« U kcal tijela. Kod idealnih je plinova unutarnja energija, a prema tome i specifična toplina ovisna samo o temperaturi, a ne o gustoći. Primijene li se na gibanje ogromnog broja molekula statistička razmatranja s računom vjerojatnosti (kinetička teorija plinova), to se za najjednostavniji slučaj dolazi do istoga rezultata kao s neposrednim pokusom na razrijeđenom plinu, t. j. do jed-

radnje stanja t. zv. idealnih plinova $PV = GRT$ ili sa $v = \frac{V}{m}$ do jednadžbe $Pv = RT$ (zakon Boyle-a, Mariotte-a i Gay-Lussaca). Tu je G kg težina plina, T °K apsolutna temperatura u Kelvinovim stupnjevima (v). V m³ obujam plina, R mkg/kgK individualna konstanta. Što je manja gustoća plina, to se on točnije pokorava ovom zakonu. Kod većih gustoća odstupaju plinovi od idealnih, jer ovdje dolazi do međusobnog utjecaja molekula molekularnim silama, koje zbog manjeg razmaka molekula postaju od značaja. Ove sile naime naglo rastu sa smanjivanjem udaljenosti molekula, tako da molekule ne lete više pravocrtno, već po manje ili više zakrivljenim stazama, kad proljeću međusobno u maloj udaljenosti. To naročito vrijedi za stanja u blizini područja zasićenosti, gdje vrijedi van der Waalsova jednadžba stanja $P = \frac{RT}{v-b} - \frac{a}{v^2}$. Faktor b vodi računa o konačnim dimenzijama molekula, po čemu bi kod obujma $v = b$ molekule bile tako gusto zbijene, da bi se dodirivale, pak se ne bi ni s najvećim pritiskom mogle utisnuti jedne u druge. Član $\frac{a}{v^2}$ predstavlja molekularne sile kohezijskog karaktera. Za razdvajanje molekula pri prijelazu u rastresitije stanje troši se energija, tako za taljenje toplina taljenja, za isparivanje toplina isparivanja, za sublimaciju toplina sublimacije. Pri obrnutim procesima iste topline pri istim temperaturama oslobađaju. Tako je za 1 kg vode

$$\text{risp} = 539 \text{ kcal/kg pri } 1 \text{ Atm } (100^\circ \text{C}) \text{ rta} = 79,5 \text{ kcal/kg pri } 0^\circ \text{C rsubi} = 720 \text{ kcal/kg pri } -5^\circ \text{C}$$

Kritično stanje. Isparivanje moguće »kritičnog perature« (1869). 1 stalnom tura nju se zbog raju rose 2. Kritisno stanje. i je tlaka Plin (v. si. 2) sa hladimo pri stalnom tlaku pa mu temperatura pada do 2. U tom trenutku se plin zamagli, zbog ohlađivanja raju se prve rose (to je vrelišna peratura ta = ti = tr) = t4 za tlak pa. Dalje

hlađenje (odvođenje topline) ne snižuje temperaturu t_0 , već ukapljuje preostali plin tako, da u stanju 4 sve kondenzira (vrela kapljevinna 4). Daljijm hlađenjem pada opet temperatura, pa je kapljevinna u stanju 5 ohlađena primjet-ljivo ispod svoje vrelišne temperature. Obujam V_2 prvog zamagljivanja (suho zasićena para) bitno je veći od obujma V_4 (vrela kapljevinna). Kod visokih pritisaka P_b ($P_b > P_k$) nema ove promjene obujma u skokovima, već se naprotiv hlađenjem sasvim postepeno, bez zamagljivanja, t. j. bez stvaranja drugog agregatnog stanja, prelazi u stanje 7. Najviši pritisak, do kojega se još može zapaziti zamagljivanje, zove se kritični pritisak p_k s kritičnom temperaturom t_k i kritičnim obujmom V_k .

Kritični podaci nekih tvari

Tvar	Oznaka	P_k kg/cm ²	t_k °C	V_k m ³ /kg
Živa.....	Hg	1000	1470	0,2 3,09
i Voda.....	H ₂ O	225,5	374,1	3,3 3,6
1 Alkohol.....	CeHe	48,6 65,2	288,5	1,92 4,24
1 Sumporasta kiselina (anhidr.)	C ₂ H ₆ O	80,3	243	2,16 6,18
Amonijak	SO ₂	116,0	157,5	3,22 3,2
Ugljični dioksid	NH ₃	75,3 47,3	133 31,0	32,3
Ugljični oksid ..	CO ₂	35,8 38,5	— 82,9	15
Uzduh.....	CHU CO	13,2 2,34	—139—	—
Vodik.....	H ₂ He		141 —	—
Helij.....			240 —	—
			268	—

Postoji veza između promjene obujma i utrošene topline kod prijelaza iz jednog agregatnog stanja u drugo, i to po Clapeyron-Clausius-ovoj jednadžbi

$$\frac{dP}{dT} = \frac{A}{v_2 - v_1} = \frac{L}{T(v_2 - v_1)}$$

gdje su P i T pritisak i temperatura zasićenja, a jedinični obujmi vrijede: v' m³/kg za polazno stanje (na pr. vrela voda), v'' za postignuto stanje (na pr. suho zasićena para), dok je r kcal/kg toplina dovedena za ovaj prijelaz. $A = 427$ kcal/mkg je toplini ekvivalent mehaničkog rada. Kad je kod procesa s dovođenjem topline ($r > 0$) izraz $JE > 0$, onda je $v'' > v'$, tako na pr. kod isparivanja vode raste P s temperaturom vrenja t , pa je i obujam pare v'' veći od obujma vrela vode v' . Naprotiv je kod taljenja obujam leda v' manji od obujma ledene vode v'' pa je prema tome $\frac{dP}{dT} < 0$, t. j. kod vode se temperatura ledišta snižuje povišenjem pritiska i to otprilike za 1° pri povišenju pritiska za 100 at.

F. B.-ć.

AGRELL, I. Alfhild, * Harnösand 13. 1.1849, † 8 XI. 1923, švedska spisateljica. Mnogo je putovala po Italiji, izdala 1883 putopisno djelo *Bilder från Italien* (Slike iz Italije). Pisala i drame za vrijeme Ibsena i Strindberga, te polemizirala za samostalnost žena u dramama *Räddat* (Spašen) i *Dömd* (Osuđen). Pisala je pod različitim pseudonimima, najviše pod Luisa Petterkvist pripovijesti iz malogradskeg života *I Stockholm* (U Stockholmu), *Från land och stad* (Iz sela i grada).

2. Per Sigurd, * 1881, poznati švedski filolog slavist. Pro fesor slavistike na sveučilištu u Lindu, bavi se u prvom redu proučavanjem fonetike i akcentologije slavenskih

jezika.

F. B.

AGRÈMENT ■+ **Diplomatsko zastupanje država.**

AGRENJEV-SLAVJANSKI, Dimitrij Aleksandrovič, osnivač i zborovoda poznate pjevačke kapele, s kojom je — u zajednici s kćerkom Nadeždom — proputovao Rusiju i sve zemlje zapadne Evrope, te sjevernu Ameriku, izvođeći ruske narodne popijevke, što ih je sam obradio u zvučnim zbornim stavcima. G. 1890 nastupio je u Zagrebu. Po njegovu uzoru organizirao je još krajem te iste godine prof. V. Klaić uz suradnju I. pl. Zajca, V. Novaka, A. Stöckla koncerte, u kojima su bile prikazane obrađene hrvatske narodne popijevke za sola, zborove (muške, mješovite, ženske i dječjačke) uz pratnju orkestra. Uspjeh tih koncerata Hrvatskog glazbenog zavoda bio je vrlo velik.

LIT.: H. Riemann, *Musiklexikon*, II. izd., Berlin 1926; Dr. A. Goglia, *Hrvatski glazbeni zavod 1827—1927*, Zagreb 1927. S. 5-1.

AGREST (lat. *agrestis* »divljika«) nazivaju se nezrela gro zdova zrna, koja se konzerviraju u octu ili u soku od ne zrele grožđa. Prije se osobito u vinorodnim krajevima upo trebljavao agrest mjesto kuhinjskog octa. Drugi proizvodi iz agresta jesu: agrestsirup s medom ili šećerom i slični pro dukti iz drugog divljeg voća. Već su stari Rimljani pravili jabučni agrest oštra teka iz germanskih divljaka (poma agrestia). E. M.

AGRESTI, Livio, * Forli, † Rim oko 1580, talijanski slikar. Radio u Ravenni, Terniju, Narniju, Ameliji i Rimu. Najpoznatiji su mu radovi u Rimu. Dobar dio njegovih slika je propao. Najbolji su mu radovi: *Cenacolo* (Blagovaonica s posljednjom večerom) u oratoriju Gonfalone (Rim) i *Cro-cifisso con angeli* (Raspeti Isus s anđelima) u pinakoteci u Forliju.

LIT.: Thieme-Becker, *Künstler Lexikon*, I., Leipzig 1907; U. Gnoli, *Pittori miniatori nell'Umbria*, Spoleto 1923.

AGRIJANI (grč. *Agrianes*), tračko-grčki pogranični narod oko gornjeg Aksija, koji je prije makedonske ekspanzije bio zaposio čitavu Beotiju i Ematiju i prodro u dolinu Strimona. Sačuvao je svoju slobodu sve do Filipa i Aleksandra Vel. U 3. st. pr. Kr. heleniziraju ga ili podjarmljuju Tračani. Agrijanima spadaju i Peonjani (v.), koji su nastavali područje od gornjeg Strimona do Aksija. U makedonskoj vojsci sačinjavali su lako naoružane pješake

T. C** 00

AGRICOLA, I. Ivan, * Eisleben 20. IV. po svoj prilici 1494, † Berlin 22. IX. 1566, učenik Lutherov. Došao je u sukob s Melanchthonom zbog njegova zahtjeva, da se propovijed o pokori nadoveže na Stari Zavjet, kojega su priproste priče najbolja uputa pobožnima, kako treba urediti život, jer ih uče spoznavanju i svladavanju samoga sebe. Luther je pristao u tom »antinomističkom« (t. j. protiv staroga »zakona« uperenom) sporu uz Melanchthona. Stoga je A. napao 1537 i njega, ali je napadaje morao opozvati i pobjeći u Berlin.

gdje je postao 1540 dvorski propovjednik. Kad je car Karlo V. dao 1548 izraditi t. zv. augsburški interim, kompromis između katolika i protestanata, bio je A. pored katoličkih teologa Pfluga i Helsinga jedan od glavnih suradnika, ali je na sebe svojom nepopustljivošću navukao mržnju pro testanata. Lj. H.

2. Martin (pravo mu je ime Martinus Sore), * Schwiebus 1486, † Magdeburg 1556, uvaženi njemački skladatelj i glazbeni pisac 16. st., koji je stajao vrlo blizu krugu Martina Luthera i prvi se u svojim djelima služio njemačkim jezikom (umjesto do onda uobičajenog latinskog). Njegova djela — među njima *Musica Instrumentalis, deusch* (Njemačka instrumentalna glazba, 1528 i si.) — od osobitog su značenja za instrumentalnu glazbu i praksu 16. st. Ostala su njegova djela *Ein Sangbüchlein aller Sonn-tags-Evangelia*, 1541; *Duo libri musices*, 1561, te instrumentalni kanoni na protestantske crkvene popijevke. S. S.-i.

3. Rudolf, * 1442, † 1485, po tadašnjem običaju latinsko ime za Rolefa Huysmana, istaknutoga nizozemskog humanistu 15. st. Pod utjecajem Th. Gaze od skolastičkoga je studija prešao na zanimanje klasičnim jezicima i literaturom i u toj se obrazovanosti istakao među prvima svojega doba živo radeći na pridizanju smisla za grčku i rimsku kulturu. Sam je predavao i pisao lijepim latinskim jezikom, a bavio se i filozofijom. Glavno mu je djelo *De inventione dialectica*, na osnovi originalnih spisa Aristotelovih, a ne kako se dotada ponajviše raspravljalo i naučavalo na osnovi grčkih i arapskih komentara. Sabrana djela izašla u Kolnu 1579. A. B.-a.

AGRICOLA-BAUER, Georg, * Glauchau u Sasko 1494, † Chemnitz 1555, humanist, liječnik i osnivač moderne mineralogije i metalurgije. Izučivši medicinu u Italiji počeo se kao liječnik u Joachimstalu zanimati za rudstvo. Time se najviše bavio i kasnije u Chemnitzu do smrti. Ispitujući rudno blago Saske stekao je mnogo zasluga za unapređenje rudarstva u Njemačkoj. Pisao je latinski, a glavna su mu djela *De natura fossilium* (o rudama) i *De re metallica* (o metalurgiji), tiskana u Baselu 1546 odnosno 1556.

LIT.: E. Darmsaedter, *Agricola*, München 1926. Njemačko izdanje *De re metallica libri XII*, Berlin 1928. F. S.

AGRIGENTO, starogrčki Akragas, rimski Agrigentum, do 1927 Girgenti,

AGRIGENT, Hram božice Sloge
(*Orbis terrarum*)

1. trgovački grad na brežuljku podalje od mora u južnoj Siciliji, 31.000 stan., koji žive od prometa stranaca i trgovine (pšenica, sumpor). Luka mu je Porto Empedoclo. Grad su osnovali Dorani u 6. st. pr. Kr. Procvao je za tiranina Terona u 5. st. Sačuvane su ruševine prekrasnih građevina. Za Kartažana i Rimljana je znatno nazadovao, a pridigao se opet u srednjem vijeku pod Saracenima i Nor-manima. Sjedište je biskupa već od 1. st.

2. Pokrajina u južnoj Siciliji, pretežno gorovita s najvišim vrhuncem M. Cammarata (1578 m), zaprema površinu od 3004 km². U njoj su 44.000 stan., koji žive većim dijelom u gradovima. Kopnenom prometu služi dobro razvijena željeznička mreža, a za pomorski promet su najvažnije luke Empedoclo, Sciacca i Licata. Sam kraj obiluje mnogim vulkanskim pojavama: vrućim vrelima, izvorima plinova, muljevitim vulkanima i solfatarama. Nalazišta sumpora sačinjavaju glavno bogatstvo pokrajine. Sije se mnogo žita i goji vinova loza, maslina i badem. Gl. je grad Agrigento. V. B.-ć.

AGRIKOLA (lat. Gnaeus Julius Agricola), * Forum Julii (danas Fréjus, Franc.) 13. VI. 40 pos. Kr., † Rim 23.

VIII. 93, vojskovođa, tast rimskog povjesničara Tacita, koji ga je ojkovječio u spisu *Agricola*. Obogatio se kao kvestor u provinciji Aziji (64), bio pučki tribun 66, pretor 68. Pristavši uz Vespazijana pošao s XX. legijom u Britaniju. Kao consul suffectus udao je 77 kćer za Tacita. Ra tujući kao legatus Augusti pro praetore 77—85 u Britaniji, došao je 79 do ušća Tanaja (engl. Tyne). G. 80 utvrdio je istam između rijeke Clota (engl. Clyde) i Bodotria (engl. Forth). Kaledonce je pobijedio 83 na Graupijanskom gorju, a onda mornaricom oplodio Britaniju. Osobito zaslužan za romaniziranje Britanije. G. Š.

AGRIKULTURA → Poljoprivreda.

AGRIKULTURNA KEMIJA, kemija s osobitim osvrtom na organiziranu biološku prvoproizvodnju (poljoprivrednu). Prvi put se spominje 1813, kada je engleski kemičar Humphrey Davy izdao djelo *The Elements of Agricultural Chemistry*, ali su joj naučni temelji udareni nekoliko decenija kasnije radovima francuskog agronoma Boussingaulta i osnivača kemije ugljikovih spojeva Justusa Liebiga, te engleskih kemičara i poljoprivrednika J. B. Lawesa-a i J. H. Gil-berta; oni su se nesamo vrlo živo bavili a. kemijskim istraživanjima, već su dali i mnogo podstreka eksperimentalnom radu, koji je doveo do osnutka brojnih poljoprivrednih stanica. U prvo se vrijeme bave agrikulturni kemičari isključivo problemima biljne hranidbe. Egzaktnim istraživanjima kemijskog sastava biljnog tijela i tla, te studijem značenja pojedinih elemenata za život bilja pokušavaju

riješiti osnovna pitanja biljne proizvodnje. S vremenom proširuju svoje naučno područje na sva sredstva, koja služe poljoprivrednoj proizvodnji, kao što su gnojiva, tlo, zrak, insekticide i fungicide, krma, materije poljoprivredne industrije i t. d. Ali duh ljudski ne miruje; nauke i naučne grane, koje je a. k. uzela kao vlastito naučno područje, sve se više razvijaju, postaje im s vremenom pretijesno pod plaštem a. kemije, pa se jedna po jedna oslobađaju stare veze i nastupaju kao samostalne prirodne nauke: nauka o hranidbi bilja, nauka o fertilizaciji i fertilizatorima, pedologija, nauka o ishrani domaćih životinja i poljoprivredna kemijska tehnologija. A. k. izgubila je svoje prvobitno značenje, suzila, ali i jasnije odredila opseg svog naučnog područja; postala je kemijom s osobitim osvrtom na poljoprivrednu proizvodnju. Razvoju kemijske nauke ona trajno pridonosi svoj dio, jer je obogaćuje novim spoznajama na onim specijalnim područjima, koja su od interesa za poljoprivredu.

LIT.: A. Mayer, *Lehrbuch der Agrikulturchemie*, 4 sv., Heidelberg 1906—8, F. Scheffer, *Agrikulturchemie*, Stuttgart 1938; D. N. Prianišnikov, *Agronomija*, Moskva 1936. M. C.

AGRINIJ (Agrinion), starogrčki grad u Etoliji, u dolini rijeke Ahelaja. G. 314 pr. Kr. bio je u posjedu Akarnanaca, ali je kasnije prešao u vlast Etolaca. Otkrivene su mu i ruševine. Za uspomenu na taj antiki grad dobilo je u novije doba mjesto Vrakori (kratica od Evreokori »jevrejski grad«) u nomosu Etolija-Akarnanija ime A. Kod brojenja 1926 imalo je blizu 15.000 stan. Leži u plodnom kraju, u kojem se osobito sadi duhan. Po A. gradu prozvalo se i jezero Trichonis Agrinijem. V. H.

AGRIPA (u drugom st. pos. Kr.), pristaša skeptičkoga smjera; svodi deset Enesidemovih načina, kako se dokazuje nemogućnost spoznaje, na ovih pet: postoje opreke mnijenja i ne daju se ukloniti; dokazivanje se može u beskrajnost nastavljati; sve promatranje je relativno; nema dokazivanja bez pretpostavaka ili se pak kreće u krugu. A. B.-a.

A., Marko Julije, * 10 pr. Kr., † 44 pos. Kr., kralj Judeje i rimski vazal. Kaligula ga imenova kraljem jednog dijela Sirije. Poslije toga dobio je Galileju, Pereju i Judeju.

A. II., Marko Julije, * oko 28 pos. Kr., † oko 100, sin Agripe I. Rimljani ga imenovaše g. 50 kraljem Kolhide, a dobio je i nadzor nad jeruzalemskim hramom. Kolhida mu je uzeta g. 53. a mjesto nije dano mu je drugo, veće kraljevstvo u libanonskom kraju. U vrijeme judejskog ustanka g. 66 nastojao je da izmiri Židove s Rimljanima.

A., Marko Vipsanije, * 63 ili 62 pr. Kr. od plebejskih roditelja, † 12 pr. Kr. Kad je Gaj Julije Cezar g. 45 poslao nećaka Oktavijana na Balkan, dao mu je za drugove Agripu i Kvinta Salvidijana Rufa. Kad je Oktavijan poslije Cezarova umorstva g. 44 došao u Rim, bila su s njime i ta dva prijatelja, koji su mu pomogli u građanskom ratu. G. 40 postao je Agripa pretor, zatim je uspješno ratovao kao namjesnik u Galiji. U ratu Oktavijana protiv Seksta Pompeja stvorio je Agripa Oktavijanu mornaricu, spojio jezera

Averno i Lukrinsko i stvorio ratnu luku, Portus Julius, a onda svladao u pomorskim bitkama kod Mila i Nauloha Seksta Pompeja g. 36. Najveće njegovo djelo, koje je odlučilo sudbinom rimske države, bila je pobjeda nad Antonijem u pomorskoj bitki kod Akcija g. 31. Poslije smrti Mar-cela, sina Augustove sestre Oktavije, oženi se Agripa njegovom udovicom, Augustovom kćeri Julijom, s kojom je imao tri sina i nekoliko kćeri. Tada posta A. Augustov kolega i dan mu je prokonzularni imperij i tribunska vlast. Istaknuo se velikom građevnom djelatnošću u Rimu. Osobito je znamenit njegov Panteon. Pisao je govore i uspomene. U nauci je stekao najveću slavu time, što je zasnovao u i najvećem dijelu dovršio geografsku kartu tadašnjeg poznatog svijeta. Karta je imala da bude urezana u trijemu, što ga je počela graditi njegova sestra na Martovu polju u Rimu i trebala da pokaže veličinu rimske države. Ali prije nego je karta bila dovršena, Agripa umre. Djelo je dovršio August. To je glasoviti Agripin *Orbis Pictus*, prema kojemu su onda kopirali različite itinerare, od kojih se sačuvala čuvena *Tabula Peutingeriana*.

LIT.: Gardthausen, *Augustus u. seine Zeit*, Leipzig 1891—1894. G. N.

AGRIPINA, Julia (Julia Agrippina), kći Germanika i Agripine starije, rođena 15 pos. Kr. u Germaniji. Udata od 14 god. po volji Tiberija za Gneja Domicija Ahenobarba. Poslije smrti majke ostali su bili od devetero djece još na životu ona i dvije sestre i brat Gaj Cesar. G. 40 bi Agripina zajedno sa sestrom Julijom izagnana iz Rima.

G. 41 bi Kaligula ubijen, a nasljedi ga stric Klaudije, koji političkim osuđenima dopusti da se vrate u Rim, pa se i dvije sestre vratit će. Brzo dođe do sukoba između njih dvije, koje su bile Klaudijeve nećakinje, i njegove žene Valerije Mesaline. Kad 48 pogibe Valerija Mesalina, uze Klaudije za ženu dopuštanjem senata svojoj nećakinji Agripinu, a g. 50 adoptira njena sina Lucija Domicija, koji dobi ime Klaudije Nero i posta ravan Britaniku, sinu Klaudija i Mesaline. Kao žena bila je neporočnog moralnog ponašanja, ali, poput svoje majke, častohlepna, a još više od nje gramziva za vlašću. U dvor, koji je bio za njene predšasnice Mesaline sjelo luksuza i razvrata, ona je uvela ozbiljnost, red i trijeznost. Željna vladanja A. je htjela da bude ne samo žena careva, nego i carica, pa dobi i titulu Augusta. Ona okružila Klaudija odanim ljudima, između kojih postavi za zapovjednika pretorijanaca Afranija Burra (Burrhus), a Seneki, kome isposlova povratak iz prognostva, povjeri odgoj svog sina. Svu je brigu posvetila tome, da svom sinu osigura nasljedstvo. Sestra i žena careva, htjela je da bude i majka careva. U tom nastojanju nije poznavala skrupula. Međutim dok je sve to spremala, u listopadu 54 pos. Kr. oboli Klaudije i umre. Tacit, a i toliki drugi, rekoše, da ga je ona dala otrovati, što je, bez sumnje, samo objeda, koja nije ničim dokazana, ali su A. smatrali sposobnom da učini i najgore, kad se radiilo o njenim ambicijama. Sada ona daje da pretorijanci proglašaju Nerona, koji još nije imao 17 godina, imperatorom. Iza toga izabere ga i senat. Ali se Agripina prevarila u računu, da će ona vladati. Na svaki način htjela je vladati, ali je udaljena s dvora. Optužiše je zbog urote protiv cara; Burro je spase (55 pos. Kr.). Sukob između nje i Nerona dovede do krajnje napetosti nova Neronova ljubavnica Popeja Sabina, koja je tražila, da je on vjenča. Kad se Agripina oprla, daje je Nero, nagovoren od Popeje, utopiti u Baji, ali ne-uspje. Agripina se spase plivajući. Ma da je sada A. poručila Ne-ronu, da mu prašta, on je svejedno daje ubiti (59). Bile su joj 44 godine. Napisala je uspomene, od kojih su se sačuvala dva fragmenta.

IZV.: Tacit, Svetonije, Dio Kasije

LIT.: Schiller, *Geschichte des römischen Kaiserreichs unter der Regierung des Nero*, 1872; *Geschichte der römischen Kaiser*, I. Gotha 1883; Dessau, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, Berlin 1926, II, 1.; Ferrero, *La donne dei Cesari*, Milan 1926; Silvagni, *L'impero e le donne dei cesari*, 3. izd., Torino 1927; Stahr, *Agrippina*, 2. izd., Berlin 1880.

G. N.

A., Vipsania (*Vipsania Agrippina*), kći M. Vipsanija Agripe i Augustove kćeri Julije, žena Germanika. Bila je uzorna vladanja, ponosna, prava rimska matrona, ali ambiciozna, impulzivna, osjetljiva i neobuzdana u nastojanju oko vlasti i slave svoga muža i svoje djece. Stara majka Tiberije-jeva, a žena Augustova, Livija, nije je voljela. Na svog muža imala je A. velik utjecaj i pratila ga je posvuda. G. 14 pode Agripina k mužu na Rajnu, gdje je on ratovao. Ofenziva, koju je Germanik, bez znanja Tiberijejeva, započeo protiv Germana, bila je dobrim dijelom od nje potaknuta. Ona je i lično sudjelovala, kad nije dala da se sruši

most na Rajni, i tako omogućila povlačenje četa, koje je vodio Cecina; čak je i govorila vojnicima. Možda je i to njeno vladanje djelovalo na opoziv Germanika sa Rajne. Agripina je pratila muža i na Istok (18 pos. Kr.). U Siriji dođe do sukoba između Germanika i Gneja Pisona, koga je Tiberije poslao uz Germanika, da mu bude savjetnik, pomoćnik i da pazi da se ne prenamagli. U tom sukobu su, bez sumnje, veliku ulogu igrale njihove žene. G. 19 umre Germanik u Antiohiji, a na Pisona i na njegovu ženu Plancinu pala je sumnja, da su ga oni otrovali, a protivnici Tiberije-jevi okrivljivali njega i zbog Germanikove smrti. Sada razvi Agripina veliku djelatnost: vrati se u Italiju s pepelom svoga muža i pokopa ga u Rimu uz veliko učesće i simpatije naroda, uperene donekle i protiv carske porodice. Pisona optuzivali u tajno i javno, i konačno podigoše protiv njega i optužbu. Do suđenja ne dođe, jer je Pison prije toga počinio samoubojstvo, ma da je bez sumnje bio nevin. Malo po malo kvarili su se sve više odnosi između nje i Tiberija, to više, što su se protivnici Tiberijejevi kupili oko nje. Kad ju je Tiberije optužio pred senatom zbog raznih uvreda, a njezina sina Nerona zbog nemoralnih odnosa, narod je bio uz nju. Ali Sejan ipak uspije i Agripina bi protjerana na otok Pandatariju (Ventotene), gdje je straj-kujući gladu umrla (33), pošto su joj umrla oba sina Nero i Druso (31).

LIT.: G. Ferrero, *Le donne dei Cesari*, Milan 1926; Silvagni, *L'impero e le donne dei cesari*, 3. izd., Torino 1927; Stahr, *Römische Kaiser frauen*, 2. izd., Berlin 1880.

G. N.

AGRIPINSKI PORODAJ je onaj, u kojem se dijete rodi nogama naprijed. Naziv izvode 1. od lat. imena Agrippa = »qui in pedes nascitur«, 2. od lat. aegre parère »teško roditi« i 3. od imena Agripine, majke cara Nerona, koji da se tako rodio.

LIT.: F. Solmsen, *Indogerm. Eigennamen*, Heidelberg 1922.

F. D. i G. S.

AGRIPPA → **Nettesheim Heinrich**.

AGRON, * oko 270, † 230 pr. Kr., sin Pleurata I., ilirski kralj. Da proširi mladu ilirsku državu na kopnu i na moru, sklapa savez s makedonskim kraljem Demetrijem II. Njegova je država obuhvatala današnju dalmatinsku Hrvatsku od Krke na jug, zatim današnju Hercegovinu, Crnu Goru i Albaniju, sve do Epira, osim Apolonije i Epidamnosa, sa sjedištem u bizonu (Risan) u Boki Kotorskoj. Na kopnu protezala se od Jadranskog mora sve do današnjeg Kosova polja, gdje je graničila s Dardancima. Nastojeći, da pod svoju vlast podvrgne i grčke kolonije na Jadranu, dobio je Pharos, gdje je vladao njegov vazal Demetrije; 231 osvoji Korkyru, započe opsjedanje Epidamnosa i Isse (Visa), ali ih ne osvoji. Uto se on, pozvan od makedonskog kralja, umiješa u grčke razmirice, a njegove se čete sukobiše s Etolicima pod akarnamskim gradom Medionom 231 pr. Kr. i potukoše ih. Iliri se vratit će kući s bogatim plijenom.

LIT.: Polibije, *Hist. II.*; Appian, *Illyr.*; G. Novak, *Hvar*, 1924. G. N.

AGRONOM. Stari su Grci riječju agronomos označivali nadziratelja njiva. Pošto je agronomija shvaćena kao sistem teoretskog i praktičnog znanja iz oblasti poljoprivrede, držalo se, da je agronom poljoprivrednik teoretičar, »koji ne kopa zemlju i ne ore, već samo piše knjige« (Joigneux i Moreau). Danas smatramo agronomom svakoga absolventa poljoprivrednih škola, koji se bavi bilo proučavanjem ili primjenom poljoprivrednih nauka. Diješe se obično na agronome-učenjake i agronome-praktičare. M. G.

AGRONOMIJA je sistem teoretskih i praktičnih znanja iz oblasti poljoprivrede. -*■ Poljoprivreda.

AGRUMI (tal.), zajednički naziv za sve vrste ploda citrusa (limuni, narandže, mandarine, cedrati, lumije, limonele, bergamote, bizarije, limete i t. d.). Pri dijeljenju služe kao nosioci C-vitamina. — Narančevice. E. M.

AGUADILLA, glavni grad istoimene gusto naseljene pokrajine na otoku Portorico. Leži na njegovoj sjeverozapadnoj obali, ima preko 8000 stan. i željezničku stanicu. Izvozi kavu, slador, duhan i razne druge tropske prirodine.

V. B-ć.

AGUADO, Alejandro Maria, * Sevilla 29.VI. 1784, † Gij on 14. IV. 1842, podrijetlom Židov, za vrijeme Napoleonovih ratova pristao uz N. i postao adjutant N. Soult-a, vojvode dalmatinskog. Poslije N-ova pada otvorio u Parizu banku. Davao u više navrata zajmove Španjolskoj, pa ga je Ferdinand VII. imenovao za zasluge markizom de las Marismas del Quadaquivir. G. 1834 dao zajam Grčkoj. Posjedovao je neobično bogatu zbirku slika, koju je kasnije prekupila francuska vlada.

AGUAS CALIENTES (španj.) »vruće vode«.

1. Država u unutrašnjosti republike Meksiko. Zaprema površinu od 6472 km² i ima 108.000 stan. španjolskoga govora, katolika, od kojih je polovica pismenih. Zemlja je posvema gorovita, leži na meksičkoj visoravni 1800—2200 m nad morem, ali ima umjerenu temperaturu s kišom od lipnja do rujna. Proizvodnja zemaljskih plodina i voća veća je od potrošnje, pa se suvišak izvozi u ostale države Meksika. Isto se tako izvoze stočarski proizvodi (sir i maslac). U sjeveroistočnom dijelu države nalaze se rudokopi zlata, srebra, bakra i olova. Istočni je dio države gušće naseljen nego zapadni, onuda prolazi i glavna željeznička pruga A.—El Paso i A.—Tampico.

2. Glavni grad države A. u Mexiku. Vrlo lijep i uredan grad, leži 1900 m n. m., ima 50.000 stan. Klima mu je blaga i zdrava, ima lijepih javnih zgrada i šetališta, a poznat je po svojim toplicama. Leži na važnom križanju željeznica, pa mu je trgovina i industrija vrlo dobro razvijena, osobito tekstilna i topionička. Žene se bave vezenjem kao kućnim obrtom, koji se mogu cijeni.

AGUDAS-JISROEL (hebr. »savez Izraelaca«), svjetska organizacija ortodoksnih Židova. Cilj: organizatorno okupljanje, odgojni rad, naseljenje Palestine, sve na strogo religioznoj osnovi. Za Jugoslaviju središte Zagreb. R. B.

AGÜEROS, Victoriano, * Tlachapa (Meksiko) 1854, † 1911, meksički književnik i publicist. Istakao se na polju književnosti velikim brojem kratkih novela, eseja, prikaza, romana, a bavio se i poviješću književnosti, pa je u svom djelu *Escritores mexicanos contemporaneos* (Mexico 1880) dao dobru preglednu sliku meksičkog književnog života i rada u 19. st.

AGUESSEAU (Daguesseau), **Henri Francois d'**, * Limoges 27. XI. 1668, † Pariz 9. II. 1751, nekoliko puta kancelar Francuske. Već u mladosti se istakao kao odličan govornik, te ga Saint-Simon proglasi »orlom parlamenta«. Potpuno neosoban, bio je unatoč čestoj oportunističkoj neodlučnosti smatran od suvremenika uzorom činovnika, savršeno pošten, kulturni, uvidavan, stavlajući iznad svega svoju dužnost građanina i činovnika. Imao je značajnih zasluga u reformi francuskoga sustva i obrani sloboda galikanske crkve (pribran je uz jansenizam), a istakao se i kao pisac djelima: *Discours sur la vie et la mort, le caractère et les moeurs de M. D'Aguesseau, conseiller d'État*, gdje s pijetetom slika uzoran lik svojega oca, i *Mémoires historiques sur les affaires de l'Église de France depuis 1697 jusqu' en 1710*. Na svom položaju ostao je sve do 1750, kad je zbog starosti odstupio.

BIBL.: *Oeuvres complètes du chancelier D'Aguesseau*, sv. I.—XVI, Pariz 1818—1819.

AGUILAR, I. Diego d', * Madrid 1700 kao maran (v.), † London 1759, došao 1722 pod Karlom VI. u Beč, bio ge neralni upravitelj duhanskog monopola, te postao barunom i tajnim savjetnikom, osnovao sefardsku općinu u Temišvaru i tursku sefardsku u Beču. Bio je u vezi s beogradskim Ži dovima. Smatraju ga mecenom židovske književnosti. Pri mio je ime Moses Lopez Pereira. Njegovi sinovi preselili su jednim dijelom u Sarajevo, gdje se nalaze još i danas njihovi potomci. Drugi potomci i u našim krajevima nose ime Aguilar ili u njemačkom prijevodu Adler.

2. **Gaspar Honorât d'**, * Valencija 1561, † Valencija 1623, španjolski pjesnik, tajnik i majordom velikaških kuća i član akademije de los Nocturnos (Noćnika) u Valenciji pod imenom Sombra (Sjena). U svojim je lirskim pjesma ma, diskurzima za pjesničke utakmice i kazališnim koma dima, većinom za svečane zgrade, oduševljen domoljub. Važnija su mu djela: *Vida y muerte de san Luis Bertrán* (Život i smrt sv. L. B.), izvoden 1610 prilikom beatifikacije toga sveca; *Expulsion de los Moros de Espana*, panegirik u 8 pjevanja na dekret Filipa III. o izgonu Maura, i posljed nje mu djelo *Epitalamio a las bodas de los senores de Gan dia* (Prigodna pjesma o vjenčanju njegova gospodara), ali krivo shvaćeno, radi čega je izgubio mjesto i doskora umro u bijedi.

AGULÓ Y FUSTER, Marian, * Palma na Majorci 16. V. 1825, † Barcelona 6. VI. 1897, katalonski pjesnik i sabirač narodnog blaga, ravnatelj sveučilišne knjižnice. Proučavao stara djela katalonske književnosti, a putujući katalonskim pokrajinama skupljao narodne pjesme, pripovijesti i riječi, te izdao *Romancero popular de la terra catalana* i dr. Isprva pjeva kastilijanski, a kasnije samo katalonski. Odlikuje se svježinom inspiracije i elegancijom stihova. Važnija djela: *Amorosas, Llibre de la Mort i Llibre consells*.

AGUJARI, Lucrezia, * Ferrara 1743, † Parma 1783, jedna od najvećih pjevačica svog vremena, po opsegu glasa, koji je u visokoj položini sezao do c; pravi fenomen. Nastupala je pod umjetničkim imenom *La Bastardella* sa senzacional nim uspjesima u Italiji i u inozemstvu, napose u Londonu, 1775. God. 1780 povukla se s pozornice i udala.

AGULHAS (izgov.: Aguljaš), Cabo A., Igleni rt, najjužniji rt Afrike, 34° 50' južne širine, 20° istočne dužine, nazvan tako od portugalskih pomoraca u 15. st., jer im je ondje magnetska igla pokazivala ravno na S. Rt se pruža u plitko more, u kome se stječu hladna Benguelska struja (na Z) i topla Agulhaska struja (na /), pa je bogato ribom. S.R.

AGUSTÍN (Augustinus), **Antonio**, * Saragosa 25. III. 1517, † Tarragona 31. V. 1586, španjolski historičar i pravnik. U početku je studirao filozofiju, no ubrzo je ostavlja i prelazi na pravo. Sluša glasovite pravnike svog vremena u Padovi i Bologni, pa je 1541 postigao čast doktora obiju prava. Prvo njegovo tiskano djelo s područja pravnih nauka izišlo je u Veneciji 1543: *Emendationum et opinionum libri*. 1554 postaje papinski ambasador u Engleskoj, da bi posredovao u ženidbenim pregovorima između Filipa II. španjolskog i škotske kraljice Marije Stuart, a zatim postaje papinski nuncij u Beču, dok konačno ne bude postavljen biskupom Alife, Léride i Tarragone. Čitavog života bavio se pravnim naukama, pa je na području kanonskog i rimskog prava napisao velik broj djela. Pri koncu života

pripremao je izdanje djela Isidora Seviljskog, no pri poslu zateče ga smrt.

LIT.: Maassen, *Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Rechts im Abendlande*, Graz 1870; Schott, *Laudatio funebris... An tonu Augustini* u djelu: Gallandi, *De veteribus canonum collectionibus dissertationum sylloge*, Mainz 1750.

AGUTI (Dasypocta), glodavac u Južnoj Americi, lije pog. gustog i sjajnog krzna. Rado ga drže u zoološkim vrto vima.

AHAB, kralj u Izraelu, sin Omrija (875—854 pr. Kr.), suvremenik Salmanasara III., kralja Asirije. Uvodi feničku kulturu i jača kenaansko vjerovanje u narodu. Za njegova je vladanja bila najjača kriza monoteizma u Izraelu. Naj-znatnija vladarska ličnost sjeverne izraelske države. M. F.

Oženjen Jezabelom, kćerju tirkoga kralja Atbaala. Pod njezinim utjecajem pogodovao je štovanju Baala i Astarte dopustivši, da se u Samarij i podigne hram Baalu. Budući da je progonio pristalice izraelskoga kulta, navijesti mu prorok Ilija sušu, koja je potrajala tri i po godine. Jezabela dade ubiti Nabota, da prisvoji njegov vinograd, a Ilija navijesti zato Ahabu i Jezabeli Božju kaznu. Ahab je u ratu sa Sircima bio smrtno ranjen. Njegovu su krv lizali psi na mjestu, gdje je bio Nabot kamenovan, a Jezabela su psi rastrgali za ustanka kralja Jehuja.

AH ACIC, Kajetan, * 1824, † 1873, osnivač ugledne slovenske tvornice poljoprivrednog oruda i promicatelj t. zv. fužinskog obrta, koji se u Trziču gaji već od davnih vremena. Tamo su od davnine postojale kovačke radionice (fužine) za čavle, kose, lopate, sjekire i t. d. Porodica Ahačić je jedna od najstarijih tržičkih porodica, koja je vršila fužinski obrt. Njene su fužine baštinom prelazile od oca na sina i razvijale se sve bolje. Kajetan Ahačić povećao je opseg toga obrta. Proizvodi kosa njegove fužine bili su nadaleko na glasu. Iza njegove smrti vodila je poduzeće njegova udovica Barbara Ahačić (* 1829, † 1906). Ona je 1884 od Kranjske industrijske družbe kupila fužinu »Njivu«. Nekadašnji vlasnik »Njive« bio je prof. J. V. Radetzky, slavni austrijski vojskovođa, koji je bio vlasnikom grada u Trziču od 1807 do 1819 i podigao novu tvorničku zgradu, koja se još danas upotrebljava. Barbara Ahačić je ostavila »Njivu« svom sinu Francu Ahačiću (* 1867, † 1928). Sadašnji je vlasnik Dr. Kozma Ahačić (* 1895). Vlasnici su poduzeće postepeno povećavali i popunjavali. Proizvodi tvornice prodaju se po cijeloj Jugoslaviji i izvoze se i u druge balkanske države.

LIT.: V. Kragl, *Zgodovinski drobci župni je Trzič*, Spominski zbornik Slovenije, 1939, str. 654.

AHAD-HAAM, pseudonim Ašera Ginsberga (1856—1927), hebrejski esejist i filozof, ideolog nacionalnog pokreta i tvorac kulturnog cionizma. Stvorio je hebrejski znanstveni stil i utjecao mnogo na hebrejske književnike.

BIBL.: *Al parašat derahim* (Na raskršću), 4 sv., članci i eseji, Igerot A.-H. (Pisma A.-H.) Na hrvatskom: članci u kult. i lit. prilogu *Židova*.

LIT.: *Antologija novohebrejske književnosti*, Zagreb 1932. S. R-o.

AHAGGAR, prostrani goroviti kraj u francuskoj Sahari na granici vrućeg i umjerenog pojasa. Iz niske okoline izdižu se viši ravnjaci, zaravnjene površi, koje se u stepenicama uspinju do središnjeg dijela. Kraj je izgrađen od kri-

stalinskoga kamenja i paleozojskih škriljevaca. U tercijaru je bilo rasjedanja i vulkanskih izvlija. Najviši nasadeni vulkanski ispon centralnoga dijela visok je 3000 m. Poslije kiša, kojih je malo, ali ih ima u svim godišnjim dobama, nastaju periodične rijeke, koje se preko rubova stepenica ruše u uskim gudurama i gube u pijesku. Vegetacija je oskudna (trava, akacije, tamarisk). Stanovnici Tuaregi su nomadski stočari. Gdje je moguće natapanje, gaje proso, pšenicu, ječam, povrće.

S. R.

AHAJA, krajina na Peloponezu, proteže se duž Korint-skog zaliva, a u unutrašnjost seže do gorja Erimanta (Olo-nos 2224 m) i Kilene (Ziria 2374 m). U središnjem dijelu dominira gorje Voidias (Panahaikon 1927 m). Rijeke su kratke, a usjikle su uske doline, koje su teško prohodne. Najviše naselja ima uz morsku obalu, a među ovima se ističe Patras (62.000 stan.). U unutrašnjosti je znamenit samostan u pećini Megaspoleon. Glavni proizvodi Ahaje su grožđice, korinte i masline.

U klasično doba bilo je u Ahaji 12 gradova, povezanih slabim savezničkim vezama. Glavni grad Helike je 373 pr. Kr. radi pozitivnog pomicanja obalne linije utonuo pod more, a tad je postao središtem saveza Aigion. U rimsko doba nazivala se Ahajom pokrajina, koja je obuhvatala najveći dio Grčke.

LIT.: E. Oberhammer, *Griechenland u Klute, Handbuch der geogr. Wissenschaft*, Potsdam.

AHAJCI. Ahajcima ili Ahejcima nazivamo one Indo-evropljane, koji su u drugoj polovini 3. tisućljeća pr. Kr. došli sa sjevera i počeli zauzimati južni dio Balkanskog poluotoka. Kroz mnogo godina, a možda i nekoliko stoljeća, oni su naselili, polako produčući, cijelu kasniju Grčku. To su prvi Grci, koji su došli na Balkan. Na sjeveru naišli su na posljednje ostatke neolita, dok je središnji i južni dio kasnije Grčke bio već duboko prožet kretscom civilizacijom. Duskora se Ahajci utvrdili u gradovima Tirinsu, Mikeni, Amikli, Pihu i drugima; njihovi vladari primahu u posao radnike i zanatlije visoko kulturne Krete; i dok su Ahajci uglavnom zadržali svoj način života, svoju vjeru i svoje običaje, nastajala je pod utjecajem Krete jedna nova vrsta civilizacije, mješavina indoevropskog duha i kretskih tekovina. Tada nastaju prve palače u Mikeni i Tirinsu i prve grobnice. Tako je bilo do oko 1400 pr. Kr. Ali kada su na južni dio Balkanskog poluotoka sišla nova grčka plemena, Eoljani i Jonjani, potiskivani od Tračana i Ilira, Ahajci, stisnuti, tražili su oduška i oko 1400 g. osvojiše Kretu. Tom prilikom porušiše kraljevsku palaču u Knosu. Osim Krete uzeše još neke otoke u Egejskom moru i iskreaše se na obale Male Azije posvuda, doprijevši čak na Kipar. Ahajci se pretvorili sada u pomorce, u prvom redu u gusare. U ovo vrijeme (oko 1250–1200 pr. Kr.) istrčavaju se oni čak do Iberije (Pirenejski poluotok). Dva puta dolaze u Egipat, ali bez uspjeha. Iza toga poduzimaju pod svojim kraljem Agamemnonom borbu s Trojom za posjed Helesponta i pobjeđuju (prema tradiciji 1180 pr. Kr.).

Ahajom se kasnije, svakako od 9. st. pr. Kr., nazivala zemlja na sjevernom dijelu Peloponeza, a njeni stanovnici Ahajcima. Kako im je zemlja bila premalena, iseljavali su se u prvom redu u južnu Italiju, na tarentinski zaljev i današnju Kalabriju. Ahajske općine na Peloponezu osnovaše početkom druge polovice 3. st. pr. Kr. savez, protje raše svoje tirane i macedonske posade i stvorili saveznu državu. Ahajski savez, ma da je ostavljao veliku slobodu pojedinim općinama, bio je čvrsta jedinica izjednačenih političkih institucija; na čelu je bila jedna vlada (strateg, hiparh, nauarh, savezni admiral i državni pisar). Ahajski je savez brzo postao najvažnija politička sila u Grčkoj i ostao tako sve do njene propasti (146 pr. Kr.).

G. N.

AHAMOTH, riječ židovskoga podrijetla, znači nižu mu drost; po fantastičnoj nauci gnostika Valentina (→ Aleksandrijska filozofija) o fazama stvaranja ili eonima; ona je kći od Boga rođene mudrosti (sophia), posljednje od tride set principa, što izviru iz punoće svemoći (savršenoga eona); iz nje je proizašao graditelj («demurg»), koji je sazdao tvorni svijet i čovjeka.

A. B-a.

AHASVER (hebr. Ahašveroš, staroperzijski Kserkses).

1. Starozavjetna knjiga Esther pripovijeda, kako je mudra i odvažna Židovka Esther, žena perzijskog kralja A., spasla Židovski narod od propasti.

2. A., lice kršćanske eshatološke legende. A. ili Vječni Žid je priča o latalici t. j. čovjeku, koji je Isusa poznavao, ali je od njega proklet, da bludi po svijetu do sudnjega

dana. A. je simbol ili židovskog naroda ili po shvaćanju njem. pjesnika Hamerlinga simbol čovječanstva, koje se nikada ne smiruje i uvijek dalje živi. Prvi trag priči o Vječnom Židu nalazimo u kronici samostanca Matije Pariškog (Matthaeus Parisiensis) *Historia Maior*. Po njemu je neki armenski biskup donio vijest u Englesku, da u Armeniji živi čovjek, koji je Isusa na svoje oči vidio, dakle je nepobitni svjedok protiv svake nevjere i hereze. Zove se Ka-tafil, a bio je vratar Poncija Pilata. Kada je Isus prolazio, udario ga je u zatiljak, govoreći mu: »Požuri se, Isuse, zašto oklijevaš?« Na to je Isus odgovorio: »Ja idem, ali ti ćeš čekati, dok se ja ne vratim.« Po pripovijedanju talijanskog astrologa Guida Boratti-a († oko 1300) ukazao se Vječni Žid u Forliu g. 1267 pod imenom Joannes Buttadeus (tal. buttadio »tko Boga tuče«). Njem. biskup grada Schleswiga Paulus v. Eitzen vidio je za vrijeme propovijedi pred propovjedaonicom čovjeka visoka, zaognuta dugom poderanom kabanicom, bosonoga, kako je pobožno slušao i svaki put se tukao u prsa i uzdahnuo, kadgod bi čuo ime Isus. Biskup je iz njegovih usta čuo, da je u Jeruzalemu rođen, po zanatu cipelar i da je kao pristalica farizeja bio Isusov protivnik. Pomogao je, da Isusa dovedu pred Pilata, te je sa svjetinom vikao: »Raspi ga!« Kada su Isusa vodili na Golgotu, nije mu dopustio, da počine na pragu njegove kuće, našto je Isus rekao: »Ja ću se ipak ovdje odmarati, ali ti ćeš bluditi po svijetu do sudnjega dana.« Na pripovijedanju toga biskupa počiva pučka knjiga o Vječnom Židu, prvi put na njem. jeziku štampana 1602 u

Leydenu. Ima vijesti, da se je A. ukazao u Madridu, Beču, Liibecku, Moskvi, Parizu, Bruxellesu. U Nizozemskoj ga zovu Isaac Laquedam. U Španiji su ga vidali sa crnom povezicom oko čela, da bi sakrio užareni križ, koji mu pali mozak. I njemačka i armenska verzija priče slažu se u tom, da je A. skroman, šutljiv, ozbiljan, da nerado odgovara na znatiželjna propitkivanja i da je milosrdan prema sirotinji. Poetski je obrađen od Senoe u pripovijesti *Vječni Žid u Zagrebu*, ali poglavito u njemačkoj literaturi, u epskim pjesmama Schuberta, W. Millera, Lenaua, Goethea, Mosena, Zedlitz, a najveličanstvenije od Hamerlinga u opsežnom epu. Francuz Eugen Sue spojio je u romanu život A. sa sudbinom Herodijade, koja je skrivila smrt sv. Ivana Krstitelja. Hero-dijada kao Kundry dolazi i u R. Wagnerovoj muzičkoj drami *Parsifal*. Ona ne može umrijeti, jer je htjela svojim čarima zavesti Spasitelja. I *Ukleti Holandez*, koji luta po moru, neka je vrst Vječnoga Žida.

LIT.: Friedr. Heibig: *Die Sage vom Ewigen Juden*, Berlin 1874, Soergel 1905, Kappstein 1905.

G. S.

3. **Ahasfer**, pjesma bugarskog pjesnika Nikolaja Lilijeva, objelodanjena u njegovoj zbirci *Sthovi* (Stihotvorenia), Sofija 1932. Duša Židova, koja nije htjela pomoći Isusu, postala je u pjesmi simbol čovjeka osamljena, gonjena od svoje grješnosti, čovjeka, koji uzalud čeka, da ponovo dode Bogočovjek. Sjena Ahasverova visi nad vjekovima kao savjest razapetog čovječanstva, koje gladuje za mirom ili smrti. Ta pjesma Nikolaja Lilijeva ide među najznatnija djela simboličke poezije u Evropi. Pogledi su joj veličan stveni, stih zasićen tragičkim tonovima, perspektiva bes krajna.

G. K.

AHAT (po rijeci Achates na Siciliji) je vrsta prutasta kalcedona, t. j. po svom kemijskom sastavu jednak je kre-menu, dakle SiO₂. Ne javlja se nikad u obliku kristala, već samo u gustim kristalnim nakupinama. Prutanja ahata potječu od tanjih i debljih slojeva, koji su negdje horizontalni, negdje vijugasti, pa i posve okrugli, tako da se redaju od središta ahata kao vrlo uzani, posve pravilni kolobari. Znaju ta prutanja, odnosno slojevi, biti takvi, da ih je na komadu ahata debelom oko 3 cm nabrojeno 17.000. Slojevi su različito obojeni, pa se izmjenjuju crvenkasti, žutkasti i mutni slojevi s providnim sivim, smeđim, bijelim i veoma crvenim slojevima. Često je jezgra ahata sastavljena od kremenja i ametista, pa se vidi, kako krajevi kremenja i ametista završavaju kristalnim formama kao šiljcima, koji strše u neispunjeni prostor ahata, jer mu je nutrina često šuplja. Kremen i ametist iskristaliziraju se katkada i između pojedinih slojeva ahata. Nalazi se u šupljinama površinskog eruptivnog stijenja, na pr. u šupljinama melafira. U te je šupljine, koje su postale djelovanjem plinova i para pri ohlađivanju me-lafirске lave, dospjela otopenja silicijjskog dioksida, pa se oborila kao ahata ili se od česti iskristalizirala kao kremen i ametist.

Za upotrebu dobiva se najviše iz melafira u Urugvaju i

iz tamošnje susjedne brazilske pokrajine Rio Grande do Sul. Upotrebljavao se kao uresni kamen već u mikensko doba, pa mnogo u doba Aleksandra Velikoga i kasnije, na pr. dvadesetih godina prošloga stoljeća, kad su ga počeli i na umjetni način bojadisati. Prireduju se od njega igle za ured, prstenje, puceta, zdjelice, u kojima se mrve tvrdi minerali u sitan prah, uresni pisaci pribor, držala za noževe, kutije, potporni osovina osjetljivih finih kemijskih tezulja i dr.

LIT.: M. Bauer, *Edelsteinkunde*, III. izd., 685; F. Tucan, *Specijalna mineralogija*, 167.

AHAZ, bezbožni i najgori kralj judejski (736—721 pr. Kr.), sin Joatamov, a otac Ezekijin. Protiv njega zavojšte sirski kralj Rasin i izraelski kralj Faceja. Pomoć asirskoga kralja Tigletpilezara III. morao je platiti skupim danom. U nevolji savjetova mu prorok Isajaja, neka traži od Boga čudo. A haz je to odbio s iz likom, da ne mu će iskušavati Boga. Nato mu se Isajaja proreče, da će se od djevičan Spasitelj Emanuel (hebr. Bog s nama, Is. 7, 14). Mjesto zakonitog kulta u hramu jeruzalem skom promicao je kult la i Astarte. Svoga sina dao je spaliti na Molohu u dolini Hinom.

AHDNAMA (pismo o jamstvu), znamenita pove lja, čuvana u franjevačkom samostanu u Fojnici, kojim je osvajać Bosne Mehmed II. g. 1463 ili 1464 zjamčio bosanskim katolicima, da smiju i nadalje po svjoj vjeri živjeti, a njihovi stiri (rubani »redovnici«) mogu svuda hodati u duhovne službe i da oslobadaju od svakoga reza. Tko bi svakoga franjevce, koji žive u ili se u nju vraćaju, prijeti se Mehmed kaznom, i zemlje, svim' svetim gama, svojim velikim rokom, dvadeset i četvori com proroka i sabljom, jom se paše. Prema tradiciji izdana je ahdnama na Milodraževu fra potvrdio Zvizardanoviću. I. ju je g. 1612 sultan Ahmed svih kasnijih turskih temelj danih bosanskim povelja, iz te su se franjevci uvijek na nju pozivali i njom više puta išli u Carigrad. Ahdnamom su se branili i protiv grčkoistočnih patrijarha, koji su htjeli bosanske katolike podvrći pod svoju vlast. Kad je 1760 pečki patrijarha dobio od sultana ferman, da mu se moraju pokoriti svi kršćani u Bosni, nastao je naj žešći spor, koji se riješio 13. VIII. u Travniku presudom bosanskih kadija, koji rekoše, »da ferman ne može biti nad hatišerifom« (ahdnamom). Fojnički gvardijan kao čuvar ovoga carskog dokumeta morao je pri nastupu svakoga no vog bosanskog vezira osobno donijeti iz Fojnice ahdnamu, kojoj je vezir iskazao počast i obvezao se točno držati nje zine naredbe. Ahdnama je kao službeni dokument registri rana u kancelariji sultanova dvora u Carigradu, te je dobro bila poznata osmanlijskim vlastodršcima.

L. Č. **AHEC** (749 m), daleko vidljiv gorski stožac na južnom obodu Ljubljanskoga barja iznad Turjaka, kule krajiških generala Auersperga. Na vrhu crkvice sv. Ahacija, sagrađena u spomen ofenzivnog ratovanja Hrvata i Slovenaca protiv Turaka, što je počelo kod Siska 22. VI. 1593. J. R. **AHEJ** (grč. Achaos), * oko 250 pr. Kr., † Sard 214, vojskovođa i kralj u Maloj Aziji. Sirski kralj Antioh III. po-

slao ga je s vojskom protiv pobunjenoga pergamskoga kralja Atala. Ahej je pobijedio, a kad mu je vojska ponudila naslov kralja, on je to odbio. Poslije se Antioh zaratio s egipatskim kraljem Ptolemejem, a tada se Ahej sam proglasio kraljem. Antioh je sklopio sa Ptolemejem primirje i okrenuo svu svoju silu protiv Aheja, koji nije mogao odoljeti navalama na bojnomo polju, nego se povukao u svoju prijestolnicu Sard, gdje je izdržao dvogodišnju opsadu. Naj-poslije izdali su ga njegovu plaćenici s otoka Krete, koji su ga predali Antiohu, a on ga je dao okrutno mučiti i smaknuti.

LIT.: Pauly-Wissowa, *Realencyklopädie*, I., 1894; Beloch, *Griechische Geschichte*, 2. izd., II., 204 i sl.

P. G. **AHELOJ** (Aspropotamos), I. rijeka u Grčkoj, 293 km duga, dolazi iz epirskog gorja, gdje se usjekla u usku dolinu. Utječe u Jonsko more, kao pogranična rijeka između Akarnanije i Etolije. U njegovu deltamost ušću nalazi se nekoliko stjenovitih otočića, koji su riječnim nanosima vezani s kopnom.

2. U mitologiji je A. riječni bog, najstariji od 3000 sinova Posidona i Tetide. S Heraklom

se borio u obliku bika za Dejaniru. Tom mu je prilikom otkinuo He-raklo rog, koji se pretvorio u rog obilja.

(grč. Achai- staroj državi, u nazvana Ahemenu. je Velikom, perzijskoj državi, u nazvana Ahemenu. je tako po praocu dobila je Veliko značenje Kiru ujedinio koji istom po Kiru 558 i 550 perzijska plemena i državu srusio medijsku državu Kirovu kralja Astijaga. U natpisu Kirovu babilon skom natpisu čitamo ove »Ja sam Kir, kralj i Babilonije, Sumera i Akada, kralj četiriju kra jeva svijeta, kralj sin Kambizov, veliki kralj, kralj grada An- zana.« Medu njegovim na sljednicima su se I. (522—486), *Kserko* I. (486—465), *Artakserkso* I. (465—424), *Artakserkso* III. (358—337). Porodica je razmi mnogo stradala radi pojedinih rica i članova. Kao njezinih svim istočnim dinastijama dolazilo je i među Aheme- nidima do krvavih obraču navanja između otaca i si- nova, braće i kraljevih žena. Najpoznatija je pobuna Kira Mladega protiv brata Artakserksa II. g. 401 pr. Kr. Pod konac se dinastija bila izrodila. Kraljevi nisu mogli više krepko vladati golemom državom, zato je Aleksandar Veliki dosta lako srusio i Ahemeneide, a s njima i staru perzijsku državu. P. G.

AHERONT (grč. Acheron), ime više rijeka u staroj Grč koj, napose rijeke, koja u epirskom kraju Tesprotiji pro tječe kroz močvarno jezero Aheruziju. Danas se zove Mavros ili Lakkioitikos ili Phanarotikos. U mitologiji je Aheront rijeka podzemnog svijeta, u koju utječu Piriflegentont i Kokit, a kasnije je on glavna rijeka, koja okružuje pod zemni svijet. Zato Aheront često znači i samo podzemlje. Kao personifikacija Aheront je sin Geje (Zemlje), koga je Zeus pretvorio u močvarno jezero, jer je vodom opskrbljivao Titane, kada su jurišali na nebo. Z. D.

AHERUZIA, Tako se zove više jezera i močvara u staroj Grčkoj (u Epiru, Argolidi) i Velikoj Grčkoj (juž. Italiji kraj Cumae) u vezi s podzemnim svijetom kao i Aheront., od koje riječi i ime A. i izvedena (pragrčki) Acherontia. **AHILEJ** (Ahil), proslavljeni junak grčki, bio je sin Pe-leja, mirmidonskog kralja iz Ftije, i Nereide Tetide. Nje-

AHILEJ -

gov je život iskitila grčka priča, a napose Homerova Ilijada. Prema pohomerskoj priči okupala je majka Tetida Ahileja kao dijete u Stiksu, pa je tako postao neranjiv po čitavom tijelu, osim na peti, gdje ga je majka pri kupanju držala (Ahilova peta). Prema proročanstvu nije Troja mogla pasti bez ruke Ahilejeve, a Tetida, znajući, da će joj sin pod Trojom poginuti, htjela ga je spasti. Zato ga je poslala kralju Likomedu na Skir, gdje je u ženskom odijelu među kraljevim kćerima odrastao, ali ga je lukavi Odisej, tražeći ga za trojanski rat, na varku prepoznao. Homer je prikazao Ahileja kao najvećeg junaka pod Trojom; on je najljepši i najhrabriji, velikodušan i nepopustljiv, on je gostoljubiv, blag prema nesretnima, nježan prema majci, pobožan prema

ubivši mjesto njega nekoga kažnjenika roba. Uskoro egipatski kralj izazove asirskog, da izvede tešku zadaću, uz uvjet, da će mu isplatiti krupan danak, a opet on njemu, ako ne uspije. Asirski kralj se rastuži i požali za svojim dobrim savjetnikom Ahikarom. Poglavar krvnika otkrije mu, da je Ahikar živ; kralj se obraduje i pošalje A. u Egipat, da izvrši zadaću (trebalo je načiniti grad, koji visi u zraku). Ahikar odgovori na sva pitanja egipatskog kralja, koja su mu bila postavljena zlonamjerno, te ga napokon pobije i s obzirom na zračni grad (na orlovskim konjima, koje je prije toga izvježbao, izašalje momke kao graditelje, koji stanu iz visine vikati Egipćanima, neka im dodadu gradu; ovi odgovaraju, da ne mogu, a Ahikar nato kaže, da — kako je jasno — ne može sagraditi grada). Ahikar se vrati u Asiriju, obasut častima, te izradi, da nezahvalnog Nadana svezu na vratima kuće, a Ahikar, izlazeći i ulazeći, svaki mu dan daje moralne ukore i pouke (drugo kolo pouka). Konačno Nadan, razdražen poniženjima, pobjesni i umre.

Ahikar se spominje u starozavjetnoj *Knjizi Tobijinoj* (koja nesumnjivo pada prije 2. st. pr. Kr.) — u *Vulgati* je ime iskvareno u Achior —, te se po tom zaključivalo o starosti te priče. Ulomci, otkriveni među papirusima židovsko-aramejskim u Elefantini 1907, potječu iz 5. st. pr. Kr. i dokazuju, da Ahikar pripada među najstarije knjige semitske poslovične i pripovjedačke književnosti, pa je, što se tiče posloviča, u uskoj vezi sa starozavjetnom knjigom *Poslovica*, a vjerojatno je i izvor nekim poukama *Ekleziastika* Isusa iz Siraha.

Knjiga Ahikarova predstavlja tipski oblik istočnjačkog »romana«: autobiografski, poput najstarijeg egipatskog romana o Sinuhi, što — kako se čini — potječe od starih kraljevskih zapisa, a i velikih grobnih natpisa, pa i historijskih memoara, kao u Bibliji kod Ezdre i Nehemije, a kasnije kod Tobije; i proroci pa i Apokalipsa pripovijedaju svoja viđenja u prvom licu. Naročito je karakteristično, da pripovijedanje uokviruje nizove životnih pouka i zagonetki (tako i kod *Tobije* i u *Knjizi Jobovoj*) —■ trag te moralno-zaturno-pripovjedačke tehnike osjeća se kod nas čak još i u Hektorovičevu *Ribanju*, gdje unatoč sasvim realističnom prikazu samog ribarskog izleta pjesnik prevrćuje mjeru u nabranjanju zagonetki i posloviča, u kojima se ribari međusobno natječu. To je oznaka svih istočnjačkih »romana«, a tako se u tom s njima podudaraju i stare indijske priče. Nameće se još neriješeno pitanje o prastarim dotirima između indijske i semitske kulture. Značajna je također »mudrost« tih knjiga: ona nije plod nikoje objavljene i određene vjere, nego se osniva na jednostavnom razumu, životnom i svakidašnjem iskustvu, koje nije bez nekog skepticizma i realizma, te bi se moglo nazvati »dravim razumom« ili »gradanskom mudrošću«. Odražava se i u nekim knjigama Starog zavjeta, koje se pripisuju kralju Salomonu, ali se već sama Biblija poziva na to, da je ta mudrost iz Egipta ili »od istočnih mudraca«. Prema tome, ona je plod semitskog duha, nezavisno od užeg izraelskog i židovskog vjerskog razvoja, te je bitno važna za povijest kulture.

U najstarijoj verziji priča o Ahikaru ima historijski kolorit asirskog dvora, gdje je kralj Asarhadon već prikazan kao mušičav i razdražljiv istočnjački despot, ali ipak plemenit i uvidavan. Prema tome bi pripadala 6. st., ali same »pouke« i poslovice bit će još starije. Priča je toliko raširena po čitavom svijetu, da ju je Ed. Meyer s pravom nazvao »najstarijom knjigom internacionalne književnosti«. Preveo ju je Demokrit, a i t. zv. *Vita Aesopi* nije drugo

AHIL I KENTAUR HIRON. *Herkulan, Fresko iz Bazilike*

bogovima, on voli pjesmu i liru. U Homera se opažaju i njegove slabe strane: on ne poznaje mjere u strastima, jer je bezobziran u srdžbi na Agamemnona, divlja je u navali na Hektora, a neizmjerena je njegova bol za drugom Patroklom. Ali se s vremenom i on smiruje, a pred nama je opet oplemenjena duša Ahilejeva. U prvih 9 godina rata on je voda Grka. Događaje desete godine opisuje Ilijada. Ahilej, gnjevan, što mu je Agamemnon oduzeo lijepu robinju Brizeidu, ne ide više u boj, pa tako Trojanci pobje duju. U najtežoj nevolji Grka dopušta svom drugu Patroklu, da u njegovoj opremi otjera Trojance iz grčkog tabora. Ali Patroklo pada od Hektorove ruke, a Ahilej se sada vraća u boj, da osveti mrtvoga druga. Dobivši od Hefesta novo oružje, najvećom umjetnošću izradeno, svojim juna štvom uništava Trojance i ubija njihova najvećeg junaka Hektora. Priveže ga mrtva za svoja kola i doprema u tabor. Ali doskora stiže pod Trojom neumoljiva sudbina i Ahileja. Od Parisove ruke, kojom je ravnao Apolon, pada Ahilej kod Skejskih vrata, pogođen strijelom u petu baš u času, kad je Poliksenu, kćer Prijamovu, vodio na njen čanje u Apolonov hram. Ahilejev su pepeo Grci sahranili na brdu Sigeju. Po čitavoj Grčkoj poštovali su Grci Ahileja kao heroja, a umjetnici ga prikazivahu slična Aresu, kao vitka junaka krasna tijela. O. G.

AHILOVA TETIVA izbočuje kožu na stražnjoj strani potkoljenice iznad pete. Njom se pričvršćuje za petnu kost troglavi lisni mišić flat, musculus triceps surae), sastavljen od tri široke mišićne ploče, koje svojom masom daju oblik listu na potkoljenici. Ova je tetiva građena od vezivnih niti, koje se tako ukrštaju, da je ona u svom gornjem i donjem dijelu šira, a u sredini sužena, što daje vitkost pot koljenici u dijelu iznad stopala. Ime je dobila po grčkom junaku Ahilu. V. D.

Pri udaru medicinskim čekićem po nategnutoj Ahilovoj tetivi nastaje t. zv. refleks Ahilove tetive t. j. savijanje stopala u smjeru pregiba stopala. Taj refleks može biti pojačan, oslabljen ili ugasnuto u raznim bolestima živčevlja.

R. L-ć.

AHIMELEK, 1. veliki svećenik kod sv. Šatora u Nobi,
AHIKAR

11

7

prauk Helijev. Kad se kod njega sklonio David, bježeći pred Saulom, dade mu on, da se nahrani posvećenim hljebovima iz sv. Šatora i preda mu Golijatov mač; zato ga Saul pogubi na prijavu Doega (I. Sam. 21, 1—9). Imao je sina Abijatara, a ovaj 2. Ahimelek-a, koji je za kralja Davida bio glavar 8 svećeničkih plemena iz roda Itamarova i savjetnik Davidu kod rasporedbe svećenika na 24 razreda (II. Sam. 8, 17). J. O.

AHIRIT → **Dioptas**.

AHIKAR, junak znamenite moralno-poučne pripovijesti istočnjačkog podrijetla, koja je postala općim dobrom srednjovjekovne književnosti. Sadržaj je priče, prema po-najstarijoj i najpotpunijoj sirskej verziji, ovaj: Ahikar, mudri savjetnik dvojice asirskih kraljeva, Senaheriva i Asarhadona, napušta radi starosti svoju službu i predaje je svome posinku Nadanu, dajući mu niz pouka u tu svrhu (prvo kolo pouka). Nezahvalni Nadan okleveče Ahikara kod kralja, koji naloži glavaru krvnika, da ga pogubi; ali taj ga poštedi,

nego njezina prerada. U armenskoj se književnosti zove deformirano Hikar, kod Rumunja Arkirie, kod Slavena (»premdri«) Akir (Akiryos). Slavske, osobito ruske, verzije upravo su bezbrojne. Kod nas je V. Jagić u Kukuljeviću Arkiu za povjestnicu jugosl. (IX, 1869, str. 137 i sl.) objavio potpuni tekst *Sfova premudrosti Akirove* prema glagoljskom rukopisu iz 1468 i *Nauk primudroga Akira* prema dubrovačkom (ćirilskom) tekstu iz 1520. Priča je vrlo raširena kod Arapa, a čini se, da je podlogom i znamenitom perzijskom Firdusijevu poemu *Šah-nameh* (Kraljeva knjiga), gdje se kraljev doglavnik zove Buzurđmih, a asirski i egipatski kraljevi zamijenjeni su perzijskim i indijskim.

LIT.: R. Smend, *Alter u. Herkunft des Ahikarromans u. sein Verhältnis zu Asop*, Giessen 1908 (Beihfte zur Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft XIII); F. Nau, *Histoire et sagesse d'Ahikar l'Assyrien*, Pariz 1909; E. Meyer, *Der Papyrusfund von Elephantine*, 2. izd., Leipzig 1912; Jagićeva gore navedena radnja donosi samo oba naša teksta, no ne ulazi pobliže u pitanje podrijetla same priče. Lj. M.

AHLBECK, morsk kupalište na otoku Usedomu u Istočnom moru, kod Stettina. Mjesto ima 4.000 stan. Morske kupelji pomažu kod neurastenije, astme i drugih bolesti, a na glasu je i kao oporavilište za djecu.

AHLDEN, gradić u Hannoveru. U tamošnjem dvorcu bila je od 1694 do 1726 zatočena Sofija Doroteja, kad je bio razveden njezin brak s engleskim kraljem Đurom I. (1714—1727). Princesa je bila poznata pod imenom »prin-cesa od A.«

AHLE, Johann Rudolf, * 1625, † 1673, njemački skladatelj crkvenih pjesama. Napisao je i dva teoretska djela. Cio svoj život proveo je u Mühlhausenu, gdje je bio i orguljaš, a kasnije i načelnik. Izbor iz njegovih djela izdao je J. Wolf (Denkm. deutscher Tonkunst, 5).

AHLGRÉN, Ernst (pseud. Viktorije Benedictsson), * Domme 6. III. 1850, † Kjöbenhavn 23. VII. 1888, švedska spisateljica, nesretno udata, dugo prikovana uz postelju, hodala tek na štakama. Ipak zauzima u svojim djelima, romanima i novelama iz seoskoga života hrabar stav prema životu, iako ponešto melankoličan. Bori se za pravo žene, ali pri tom zastupa nerazrješivost braka.

BIBL.: *Novela: Fran Skane* (Iz Skanije, 1884); *Folkliv och sra be-rättelser* (Pučki život i sitne priče, 1887); romani: *Pengar* (Novci, 188.5); *Fru Marianne* (Gđa M., 1887, fina psihološka analiza mlade žene); *Samlade Skrifter* (Sabr. djela, 7 sv., Stockholm, 1919—20).

LIT.: A. Lundegard, *Viktoria Benedictsson*, Stockholm 1890; Ellen Key, *Ernst Ahlgrén*, Stockholm 1889. Lj. M.

AHLOROPSIJA (grč. chloros »zelen«, opis »vid«). Slje poča za zeleno → Vid. R. B-s.

AHLQUIST, August Engelbrekt, * Kuopio u Finskoj 7. VIII. 1826, † Helsingfors 20. XI. 1889, pseudonim Oksanen, finski pjesnik, jezikoslovac i rodoljub. Sabirao je na rodne pjesme, proputovao Finsku i upoznao narode slične Fincima u Evropi i Rusiji, te izdao *Uspomene na put u Rusiju* (1854) i neka finska lingvistička djela, na pr. o ostjačkom i vogulskom jeziku. Naslijedio je Eliasa Lönrötha kao profesor za finski jezik u Helsingforsu (1863). Pisao je o strukturi finskog jezika. Izdao lirske patriotske pjesme i prevodio na finski Schillera. F. B.

AHLWARDT, Theodor Wilhelm, * 1828, † 1909, njemački arabist, profesor orientalistike na sveučilištu u Greifswaldu, bavio se izučavanjem arapskog starog pjesništva iz pred-islamskog doba i dvaju vjekova nakon pojave islama; istakao se kao izdavač tekstova iz toga doba, a osobito svojim katalogom *Verzeichnis der arabischen Handschriften der königlichen Bibliothek zu Berlin* (1887—1899). To ogromno djelo u 10 svezaka kvartformata služi kao važno pomoćno sredstvo za konsultaciju pri izučavanju stare arapske književnosti.

LIT.: *Enzyklopädie des Islam*, s. v. P. S.

AHMADABAD, grad u Britskoj Indiji, 313.789 stan. (Vio su hindusi, drugo muslimani), na duboko urezanoj, ali vodom siromašnoj rijeci Sabarmati. U 16. st. imao je 900.000 stan. U 15. st. ga već urešiše lijepim građevinama i moše-jama, a u 19. st. procvate industrijom pamuka; vrijedan je starinski obrt, tkanje i bojadanje svile, mlinovi za ulje, u blizini solane. M. Š.

AHMADNAGAR, I. distrikt Britske prednje Indije u središnjem dijelu pokrajine Bombay, južno od gornjeg toka rijeke Godaveri. Ima oko 1.000.000 stan., kojih broj u zadnje vrijeme opada. Kraj je dosta neplodan, jer ima malo kiše. Glavni su produkti sorgo, pšenica i pamuk.

2. Grad u istoimenom distriktu. Ima nešto preko 40.000 stan. Željeznička stanica, važna vojnička i misijska postaja. Grad je osnovao 1494 šah Ahmad Nizam na mjestu starog grada Bhingara. Kraljevstvo je tog šaha trajalo do 1636,

kada ga je oborio šah Jahan. U engleskom se posjedu nalazi od 1817. U gradu je razvijena trgovina pamuka, svile pa bakrenih i mjedenih predmeta. Tu su i tvornice pamuka, kože i t. d.

AHMATOVA, Ana A., * 1888 (u prvom braku žena pjesnika N. S. Gumileva), ruska pjesnikinja. A. je utje lovljena ženskost: pjeva o sreći i ljubavi, o patnjama i osamljenosti žene. Pjesme su joj: isповijest, molitva, dne vnik, pripovijest, pune nježne intimnosti. Zbirke pjesama: *Večer*, 1912; *četki* (čisla), 1913; *Bjela ja staja* (Bijelo ja to), 1917; *Podorožnik* (Bokvica), 1921; *U samago mor ja* (Na rubu mora), 1921; *Anno Domini MCMXXI*, 1922. Sva djela A. Ahmatove izdana su u Petrogradu. N. F.

AHMED L., * Magnezija 1589, umro Carigrad 22. XI. 1617. Kao 14-godišnji dječak postao je g. 1609 četnaestim turskim sultanom. Vladao ANA AHMATOVA

je 14 godina, mijenjao sedam puta velike vezire, sklopio ugovore sa sedam kršćanskih evropskih država i ostavio sedam sinova. Kušao je krvolovštima i tiranijom zaustaviti nazadovanje turske države. Na zapadu je imao uspjeha. Dao je okruniti krunom iz Carigrada za kralja ugarskoga Stjepana Bočkaja. Sklopio je u Žitva-Dorogu 11. XI. 1606 prvi redoviti mir Turske s Habsburgovcima. Na istoku je nesretno ratovao s Perzijancima. Doživio je mnogo buna i nemira, među njima i bune u Sarajevu i u Banjaluci. Posredovao je u sporu između Dubrovnika i Mletaka radi otoka Lastova. Najznamenitija su mu djela zidanje džamije Ahmedije u Carigradu, obnova predvorja u Meki i uređenje zakonika, koji nosi njegovo ime, premda je objelodanjen dvije godine poslije njegove smrti.

A. II., * 1642, umro 6. II. 1695, 21. turski sultan, stupio na prijestolje 23. VI. 1691. U svojem kratkom vladanju doživio je mnogo neuspjeha. U bitki kod Slankamena 1691 pao je njegov veliki vezir Mustafa-paša Čuprilić (Köprülü) i potučena je njegova vojska od Ludviga Badenskoga. Mlečani su u tako zvanom morejskom ratu osvojili cijeli Peloponez. Veliko mnoštvo muslimanskoga stanovništva iselilo se iz Like, Dalmacije, Ugarske i Slavonije u Bosnu i Hercegovinu.

A. HL., * 1673, umro 1736, postao 1703 sultanom. Kao sa veznik švedskoga kralja Karla XII. ratovao je nesretno s ruskim carem Petrom Velikim. Mlečanima je nanovo oteo Peloponez, ali je zato doživio više poraza od austrijskoga vojskovođe princa Eugena Savojskoga. Mirom u Požarevcu 1718 izgubio je Banat, Temišvar, malu Vlašku, jedan dio Srbije i Bosne. 28. IX. 1730 pobunio se proti njemu ja njičari i postavili na prijestolje Mahmuda I., s kojim je započelo doba evropskih reformi u Turskoj. P. G.

AHMED, ime nekoliko turskih dostojanstvenika i znamenitih ljudi:

1. **Gedik Ahmed-paša**, umro 1482, veliki vezir (1472—1473). Borio se pod sultanom Mehmedom II. na bojištima Anatolije i Albanije. Zauzeo je Kaffu, a Genovi oteo sve njene kolonije na Crnome moru. Kao zapovjednik turske flote poveo je 1480 ekspediciju, koja je osvojila Otrant. Ubijen kod Drinopolja (Adrianopolis).

2. **Ahmed-paša**, umro 1497, prvi lirski pjesnik turskog klasicizma u doba Murata II. i Mehmeda II., postao je kasnije veliki vezir. Od njega su nam sačuvane 33 gazele. Često se ugledao u perzijskog pjesnika Hafiza.

3. **Ahmed-paša Hercegović**, * 1456, umro 1519, sin hercega Stjepana Vukčića i Barbare, udove Petra Kliskog (podrijetlom srpske princeze). Bio je četiri puta veliki vezir, i to za vlade Bajazida II. i Selima I. Prije nego je prešao na islam, zvao se Stjepan, a od 1474 nosi ime Ahmed. Nije jasno, kako je došao među Turke i primio islam. Bio je zet sultana Bajazida. G. 1481 bio je beglerbeg Anatolije. G. 1495 postao je prvi put, a 1515 četvrti put veliki vezir. Zbog ostavštine svog oca zadao je Dubrovčanima mnogo nepravilika. Kao vojskovođa nije bio osobite sreće. Između 1509 i 1510 bio je galipoljski sandžakbeg. Na nje-

govu je dvoru bilo i kršćana. Ostavio je više zaklada u Carigradu i Dilmaberu. Na njegovu je molbu odredio sultan, da se Dilmaber prozove Hercegovinom. Iza njega su ostala dva sina, Alibeg i Mustajbeg; prvi je bio lirski pjesnik a pjevao je pod imenom Širi.

LIT.: Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*, str. 229—239; Bašagić, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci*, Zagreb 1931.

4. Ahmed-paša, s nadimkom »Kain« (izdajnik), bio je poslan u Egipat, gdje se pobunio i 1524 bio ubijen.

5. Kara Ahmed-paša, vodio 1553 i 1555 vojne ekspedicije u Perziju. Na nagovor sultanice Khurrem osuđen na smrt od sultana Sulejmana i pogubljen.

6. Hezarparah Ahmed-paša, zet sultana Ibrahima i njegov veliki vezir za vrijeme kandijskog rata s Venecijom.

7. Čuprilić Ahmed-paša, sin turskog vojskovođe i velikog vezira Mehmeda Čuprilića, naslijedio je oca u časti velikog vezira, vodio sretne ratove s Austrijom 1663—64 i sklopio mir u Vašvaru s Leopoldom I. S uspjehom je vodio rat za Kandiju, koju je i osvojio 1666. J. G.-c.

8. Ahmed Dževdet-paša, * Lovca 1823, umro u Bebeku na Bosporu 25. V. 1895, turski državnik, historičar i jezikoslovac. Vršio je različita visoka zvanja. Reformirao školstvo i otvorio prve ženske škole. Kao povjerenik Porte proveo u Bosni 1863—4 prvo novačenje i utro put reorganizaciji uprave. S drugim učenjacima izradio zemljišni zakon (Erazi-kanunname), a od 1867 do 1876 predsjedao anketi, koja je izradila turski građanski zakon (Medželei ahkjami adlije). Glavno djelo *Povijest turske carevine 1774—1826* u 12 sv. S Mehmedom Fuadom napisao je *Kavaidi Osma-nije* (u hrvatskom prijevodu od Josipa Dragomanovića: *Pravila otomanskog jezika*, Sarajevo 1870).

LIT.: H. Kreševljaković, *Dževdet pašina pisma o Bosni iz 1864 g.*, Novi Behar, V. H. K.

9. Ahmed Midhad-paša, * 1822, umro 1885. Pravo mu je ime Ahmet Šefik. On je jedan od najvećih pobornika ustavnosti u Turskoj. Po njemu je i prozvan prvi ustav u Turskoj, proglašen 1876 za Abdul Hamida II. Midhad paša bio je 1860 valija u Nišu. Za 4 godine istrijebio je hajdučiju, koja je tamo vladala, izgradio ceste i putove, proveo navodnja vanje, uredio domove za neopskrbijenu djecu. G. 1864 pre mješten je u Vidin, gdje se je bila također pojavila hajdu čija. I tamo uguši taj ustanak. Iz Vidina bi premješten za predsjednika državnog vijeća u Carigrad. Poslije godinu dana odlazi u Bagdah, gdje uredi kulturu pamuka. Radi neslaganja sa tadašnjim velikim vezirom Mahmud Nedim pašom daje ostavku i vrati se u Carigrad. Ali da im tamo ne bi smetao, ponude mu mjesto valije u Edreni. Prije odlaska prikaže sultanu Azizu žalosno stanje u zemlji i otvoreno se izrazi protiv štetne politike velikog vezira Mahmud Nedim paše. Sultan ponudi njemu mjesto velikog vezira, koje on i prihvati 1872, ali ostane na tom položaju samo dva mjeseca.

Poslije postaje ministar pravde, a zatim odlazi u Solun za valiju. Tu je već postojalo Društvo mladih Osmanlija, kojemu su na čelu bili poznati pjesnici Namik Kemal i Zija-paša.

Kad je M. prestao biti veliki vezir, nastaje u narodu vrenje i brzo dođe do poznate pobune softa, koji navalise na Visoku Portu. Za ovu pobunu okrive M. pašu. U sporazumu sa Rušti pašom i drugima svrgne M. paša sultana Aziza i dovede Murata. Sultan Murat pokaže se nesposobnim za vladavinu, pa M. dovede na prijestolje Abdul Hamida II.

Nastojeći da zemlji dade što prije ustav, nagovori novog sultana, da potpiše proglas. Prvi turski ustav bi proglašen 1876, ali ni to ne promijeni teških prilika u državi, jer nastadoše ozbiljne pobune u Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji. Dok je M. paša radio na zakonu o izborima, neiskreni je Abdul Hamid nastojao da spriječi ostvarenje ustavnih propisa i provedenje izbora. Nasta zategnutost između sultana i M. paše. Tom prilikom napiše M. paša poznato pismo, u kojem je upozorio vladara na njegove dužnosti i prava naroda rekavši: da će biti odgovoran narodu za svaki svoj rad, koji bi bio na štetu narodnih interesa.

Abdul Hamid II. razbjesi se na ovo pismo i progna M. u inozemstvo, ali plašeći se i tamo njegova rada namami ga obećanjima, i on se povratio. Dvor ga optuži, da je dao ubiti bivšeg sultana Aziza, a izvanredan sud u dvoru osudi M. na smrt. Sultan ga »pomilova« i posla u progonstvo u Siriju, u Taifu, gdje 26. V. 1885 umre nasilnom smrću po nalogu iz Carigrada. H. B.-c.

10. Ahmed Vefik-paša, * Carigrad 1819, umro Rume-lihisar 1890, turski državnik i književnik. Diplomatsku je karijeru započeo kao tajnik turskog poslanstva u Parizu, onda je u istom svojstvu služio u Petrogradu, a zatim kao poslanik u Teheranu i Parizu. Iza toga je postao ministar vakufa, veliki vezir i napokon namjesnik u Brusii. Tu pade u nemilost i proveo ostatak života, baveći se znanošću, u Rumelhisaru. Kao historičar, filolog i prevodilac služio je modernim idejama i stekao velike zasluge za moderni turski književni jezik. Najvažnije mu je djelo *Lehzei Osmani* (Turski rječnik) u dva dijela.

LIT.: *Serveri Funun* god. I., br. 3., str. 38; *Encyklopaedie des Islam*, I., str. 216. H. K.

AHMED AL BADI, Sidi, * oko 1200, umro Tanta (Egipat) 24. VIII. 1276, najveći svetac i čudotvorac muslimanskog Egipta, osnivač sekte. Njegovi pristaše *ahmedi* nose crveni turban.

AHMED ibn HANBEL (Imām Ebu Abdulah Ahmed, ibn Muhamed ibn Hanbel eš-Šejbani), * Bagdad 781, umro 855, poznati islamski učenjak, osnivač hanbelijske pravne škole, koja se odlikuje vjernim održavanjem vjerske pre daje (hadisa), radi čega je putovao u Meku, Medinu, Da mask, Jemen, Basru i Kufu. Kad je mutezilijska sekta htjela s pomoću državne vlasti nametnuti svoje učenje, Ahmed se istakao kao žestok protivnik te je više puta kažnjavan i

zatvaran. Napisao je nekoliko opsežnih djela, koja su za pravo zbirke islamske predaje, a najznačajnije je *El-Musned*, koje ima oko 40.000 hadisa (arap. hadith »rečenica, riječ«). M. H.

AHMEDIJA, komad platna, koji se omotava oko kape kao posebni islamski znak. Predaja kaže, da je Muhamed preporučivao, da se ahmedija upotrebljava i služi kao znak muslimana. Mjesto toga čuje se i naziv *saruk* od turske riječi *sarik*, od glagola *sarmak* (»zamotati«), a onda i riječ *turban* (od turske riječi *tulbend* »tanko platno«). Sveće nički stalež obično nosi bijelu ahmediju. Hadžije (hodo časnici u Meku) i stariji ljudi nose vezenu ahmediju. Ahmedije su vezene žučkastom svilom po bijelu platu. Donose se većinom iz Damaska. Derviški stalež upotrebljava crne i zelene ahmedije. M. H.

AHMED KHAN, * Delhi 1817, umro 1898, muslimanski reformator u Britskoj Indiji. Pređi su mu došli iz Arabije u Indiju. Od 1837 do 1875 služio je u sudskoj struci. Za indijske je muslimane osnovao 1870 kolegij u Ghazipuru, a u Aligarhu literarnoznanstveno društvo i oživio islamski anglo-orijentalni kolegij usprkos mnogih protivnika, koji su u zapadnom načinu odgajanja gledali propast islamske vjere. Kolegij je otvoren u svibnju 1875, a radi i danas. Pored brojnih književnih radova glavno mu je djelo *Athar al-Sanadid* (Starine Delhija), pisano 1847, prevedeno na francuski 1861, zatim rasprava o uzrocima ustanaka u Hin-dustanu (prevedena 1873 na engleski). Održao je mnogo predavanja iz različitih područja znanosti.

LIT.: *Encyklopaedie des Islam*, I., str. 211. M. H.

AHMED SAH DÜRANI, * 1724, umro 1773, afganistan-ski vladar (1748—54). Ratovao protiv Indije, osvojio Pendžab i Delhi, pobijedio Nadir šaha i opljačkao mu blagajne i sve dragocjenosti, zadavši smrtni udarac samostalnosti turskih vladara u Indiji. U osvojenim krajevima poubijao je 30.000 Hindusa i popalio mnoge hramove. Bio je dobar vojničar, ali slab političar. Premda je više puta pobijedio, ipak nije mogao zadržati, što je osvojio. Među Afganincima probudio je svijest, da su zaseban narod, pa ga prema tomu treba smatrati osnivačem afganske države u pravom smislu riječi. H. B.-c.

AHMED ZOGU - Zogu I.

AHMESOVA RAČUNICA. Napisao ju je pisar Ahmes (točnije Aahmesu) između g. 2000 i 1700 pr. Kr. u Egiptu. Najstarija do sada poznata računica, pisana hijeroglifima na papirusu dugačkom 20 m i širokom 30 cm. Našao ju je u polovici prošloga stoljeća engleski učenjak A. H. Rhind, i zato se zove Papyrus Rhind, a čuva se u Britanskom muzeju u Londonu. Naslov joj je (zapravo početna rečenica): »Upute za poznavanje svih tajna, koje su sadržane u stvarima i t. d.« Iz nje razabiramo, da su tadašnji Egipćani poznavali računanje cijelim brojevima i razlomcima (koje su uvijek rastavljali u zbroj osnovnih razlomaka, na pr. $\frac{2}{18} = \frac{1}{8} + \frac{1}{52} + \frac{1}{104}$); brojni sustav im bijaše dekadski, ali bez mjesne vrijednosti brojaka. Izračunavali su površinu tro-kutnih i četverokutnih polja te objumove hambara za plodove, ali sve samo s pomoću približnih formula, koje su našli empirički, pokušavanjem; za današnji broj % imali su dosta dobru vrijednost ($\frac{1}{60}$)² = 3 1604 ..., dok su stari Kinezi

tečom pravne teorije, koja se kasnije razvila pod utjecajem t. zv. vjencapadne njemačke filozofske škole.

Za ugled njegovih djela svjedoči činjenica, da su prevedena još i na talijanski, španjolski, portugalski i mađarski jezik.

BIBL.: Glavna su mu djela: *Cours de droit naturel*, Pariz 1838; *Die organische Staatslehre*, Beč 1850, 6. izdanje pod naslovom *Naturrecht oder Philosophie des Rechts und des Staates auf dem Grunde des ethischen Zusammenhanges von Recht und Kultur*, Beč 1870-1; *Juristische Enzyklopädie*, 1857.

2. Heinrich Ludolf, * 1809, † 1881, njemački klasični filolog. Glavna su mu djela *De graecae linguae dialectis* u 2 sv., Göttingen 1839-43, nanovo obradio R. Meister pod naslovom *Die griechischen Dialekte*, Göttingen 1882-89 i *Bucolicorum graecorum reliquiae* (Odlomci i ostaci grčkih bukolika) u 2 sv., Leipzig 1855-59. Manja mu je djela (*Kleine Schriften*) izdao Häberlein.

3. Wilhelm, * 1872, † 1927, njemački matematičar. Polje njegova rada bilo je znanstveno obrađivanje matem. igara, o čemu je izdao veliko djelo *Mathematische Unterhaltungen und Spiele*, 2. izd. u 2 sv. 1910 i 1918 s opsežnom bibliografijom; skraćeno izdanje: *Mathem. Spiele*, 4. izd. 1919. O tom predmetu napisao je i referat u *Encyclopädie der mathem. Wissenschaften*, sv. I., 2., str. 1081.

AHRIMAN, u Avesti Ahra-mainyu (Angra-mainhu »zloduh«), od vjeka postojeći negativni princip, koji svakoj pozitivnoj tvorbi suprotstavlja negativnu, tako, da se i u čovjeku princip dobra neprestano bori s principom zla. Filozof i jsko-teologij skla spekulacija u zapadnom Iranu (Perziji) naziva ocem dobra i zla vječnog boga Zruvān, dok je Zaratuštra naučavao, da će princip dobra *Ahura-Mazda* (novoperzijski *Ormuzd* »premurdi Gospod«) napokon iznijeti pobjedu nad Ahrimanom. Taj je Ormuzd arjijski bog svijetla, koji je stvorio životinje, biljke, a iz biljke čovjeka, ali ne može prepriječiti, da ne bi Ahriman dobru suprotstavio zlo. Borba između dobra i zla odigrava se u 4 razdoblja, svako po 3000 godina. Na sudnjem danu bit će Ahriman uništen. Dok Ormuzdu pomaže šest nesbenika, *amsha spenta* (besmrtni sveci), zapravo personifikacije Ormuzdovih savršenstava, pomaže Ahrimanu šest zlih duhova (davola). Da je zlo sastavni dio božanskoga plana, naučava i kršćanska *teodiceja* i *mistika* (Jakob Böhme).

G. Š.

AHROMATIN (od grč. a »ne«, »bez«, i chroma »boja«), ili limin, tvar, koja je sastavni dio stanične jezgre, što pri godom bojadisanja stanice za mikroskopsku istraživanje vrlo slabo prima boje. Dok stanična jezgra miruje, raste sen je ahromatin u njoj u nitima, a ove se isprepleću u pro stornu mrežu ili okosnicu, koja ispunjava jezgru. Po toj su okosnici razdijeljena zrnca druge i najglavnije sastojine jezgre hromatina. Kod posredne diobe stanice ili mitoze nastaje od ahromatina karakteristični ahromatički lik jezgre u obliku vretena, sastavljenog od mnogo niti, a koje izlaze od centrosoma.

N. F.-k.

AHROMATOPSIJA (grč. chroma »boja«, opsis »vid«), sljepoća za boje → Vid.

AHROMATSKI → Vidni osjeti.

AHROMIJA (od grč. a »ne«, »bez«, chroma »boja«) znači bezbojnost. Prirodna a. odgovara albinizmu.

F. K.

AHUACHAPAN, pokrajinski glavni grad u srednjoameričkoj republici El Salvador. Proizvodi kavu, a ima 35.200 stan.

N. Ž.

AHURA MAZDA → Ormuzd.

AHVAS, 1. arapsko ime stare pokrajine Elsam-Susiane između Babilonije (Irak) i Farsa (nekad Persis); 2. perzijski grad na brzcama rijeke Karuna. Nekada važan grad perzijskih kraljeva, a za Abasida znamenit trgovački grad, do 16. st. levantsko tržište sa znamenitom industrijom šećera, a sada ishodište petrolejskih vodova. Anglo-Persian-Oil-Company razvija naglo i pristanište i naselje, koje broji 3000 arapskoga stanovništva. Do A. plove po Karunu mor ski parobrodi.

N. Ž.

AIBLINGER, Johann Kaspar, * Wasserburg na Innu 1779, † München 1867, njemački skladatelj. Nastupio je s mnogo uspjeha na*polju crkvene glazbe (mise, rekvijemi, psalmi, litanije, ofertoriji, duhovne popijevke). Pisao je i scenska djela (opere i balete) bez većeg značenja.

LIT.: Hotz, *Zum Gedächtnis A-s* (1867).

S. S.-i.

AICARD, François Victor Jean, * Toulon 4. II. 1848, † Pariz 13. V. 1921, veoma plodan francuski dramatik, romanopisac i pjesnik. U pjesmama je nježan, crta familijarni život unoseći u stihove provansalski kolorit. Roman *Maurin*

des Maures podsjeća na Daudetova *Tartarina*. Dramatik A. vrvi praznim emfazama, premda zna stvari dramski točno postaviti. Drame: *Pygmalion*, 1872; *Mascarille*, 1873; *Othello*, 1882, *Père Lebonnard*, 1889 i t. d. Pjesme *Jeunes croyances* i *Poèmes de Provence*.

LIT.: J. Calvet, *La poésie de J. Aicard*, 1909; J. Calvet, *La prose de J. Aicard*, 1911; Sl. Ježić, *J. Aicard i A. G. Mato's*, Savremenik, XIX., 1926.

D. St.

AICARDI, Giovanni, iz Cunea, † 1625, talijanski arhitekt. Djelovao je najprije u svom zavičaju Piemontu. U Genovi sagradio je nekoliko palača, među kojima se naročito ističe Palazzo Serra. Upravljao je gradnjom akvedukta u Calzolu, koji je dovršio njegov sin Giovanni Jacopo.

LIT.: Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, I., Leipzig 1907.

A. Seh.

AICHINGER, Gregor, * Regensburg 1564, † Augsburg 1628, jedan od najvažnijih skladatelja južno-njemačke škole. Umro je kao kanonik i vikar stolne crkve. U svojim crkvenim skladbama

(duhovne popijevke, mise, rekvijemi, moteti, laudes i t. d.), tiskanim u velikom broju, stoji doduše još pod utjecajem vjencijanske i rimske škole (Pale-strina), ali se već pomalo probija monodijski princip. Važan je i kao predstavnik katoličke koncertne glazbe 17. st.

LIT.: *Denkmäler der Tonkunst in Bayern*, I., biografija od Th. Krojera.

S. S.-i.

AID AN (Aedan), sv., † 31. VIII. 651, engleski apostol u 7. st., prvi biskup lindisfarnski. Osnovao je mnoge samostane i škole. Beda ga zbog neobičnih kreposti u svojoj *Historiji crkve u Engleskoj* uvelike hvale.

AIDE MÉMOIRE (franc.) je stručni diplomatski izraz. Nazivi *mémoire* ili *memorandum* u diplomatskoj terminologiji označuju pisani sastavak, kojim jedna država upućuje nekoj drugoj ili drugima neko saopćenje u određenim političkim pitanjima. Odgovor na takva saopćenja naziva se *contremémoire*. Takvo se saopćenje zove *aide mémoire*, kad služi kao podupiranje ili upotpunjenje nekog već izvršenog saopćenja. To se odrazuje u samoj riječi *aide* — *aider* (franc, poduprijeti). Vrlo se često usmena saopćenja potkrepljuju ili upotpunjuju pisanim *aide mémoire-om*. Ovaj se razlikuje od diplomatskih nota u prvom redu po tome, što nije vezan uz stalne oblike, pa se nekako smatra nastavkom usmenog razgovora. Redovito se ne potpisuju, a mogu se podastrijeti ili službenim notama i uz usmen razgovor.

LIT.: E. Satow, *A guide to diplomatic practice*, 2. izd., London 1922; Martens, *Guide diplomatique*, 4. izd., Pariz; R. Genêt, *Traité de diplomatie et de droit diplomatique*, Pariz 1931—1932; H. Meyer, *Das politische Schriftwesen im deutschen auswärtigen Dienst*, Tübingen 1920. J. N.

AIDIN, glavni grad istoimenog vilajeta u Maloj Aziji, na Menderesu, ima 15.500 stan., većinom Turaka. Zauzeo ga Seldžuci u 13. st. Živahan obrtom i trgovinom, leži na južnom traku željeznice Smirna—Agadir.

M. Š.

AIDONE, talijansko mjesto na Siciliji u pokrajini Enna, 7150 stan., 840 m n. m., u okolici rodi vinova loza i maslina; u blizini se nalaze kamenolomi mramora, petrolejski izvori i rudnici sumpora.

AIGIALOSAURUS, Zmijoliki gušter, od koga je Ivan Bačić našao ostatke u krednim naslagama kod sela Vrbanje na otoku Hvaru. Opisao ih je Gorjanović u 109. Radu i odredio dvije vrste, *Aigialosaurus dalmatinus* i *Aigialo-saurus novaki*. Od prve vrste nađeni su glava, hrptenjača s kralješcima, rebra te prednje i stražnje noge, koje su bile gotovo jednako dugačke. Glava je ovom gušteru bila produljena, kralješci sprijeda konkavni i straga konveksni. Tijelo je po svojoj prilici bilo prekruto ljuskama, no one se nisu sačuvala. Tijelo je bilo vitko, ali nađenom primjerku manjka dio repa. Gušter je s potpunim repom mogao biti dug oko 134 cm. Zubi se nisu usčuvali, a na nogama je bilo pet prsti s pandžama. Druga je vrsta imala duži rep i tijelo pokrilo rombičkim i nejednakim ljuskama, koje su se usču-vale. Taj je primjerak bio dug po svojoj prilici 2% metra. Prema Gorjanoviću *Aigialosaurus* se teško gibao po kopnu, njegovo je tijelo bilo udešeno za život u vodi. On čini pre-lazni oblik između grupe Lacertidae i Pythonomorpha.

F. Š.

AIGNER, Lajos * Abafi La Jos.

AIGNER, Piotr, * 1746, † Firenca 1841, poljski arhitekt. Studirao u Rimu kao stipendist kralja Stanislava Augusta. U klasičnom stilu pregradio i sagradio nekoliko palača i crkvi u Varšavi (sv. Ana, sv. Aleksandar), a slavne su mu gradnje u Pulawama. Kratko vrijeme bio je profesor arhitekture na varšavskom sveučilištu. Napisao nekoliko radnja o graditeljstvu na poljskom jeziku.

J. B.-č.

AIGUÈS MORTES (od lat. *Aquae Mortuae* »mrtve vo de«), francuski grad kod Arlesa, 6 km udaljen od Sredo zemnoga mora, na rubu slanih močvara, iz kojih se dobiva sol, nekad lučki grad na moru. Odavle je francuski kralj sv. Luj IX. pošao na križarske vojne 1248 i 1270. Sačuvane su utvrde iz srednjega vijeka. Grad je sjedište općine u départementu Gard. Broji 4000 stan. Ovdje se križaju četiri kanala i prolazi željeznica k moru.

AIGUN (kitajski: Hei-lung-kiang-tsh'eng »riječni grad crvenoga zmaja«), ima 38.112 stan., uporište u sjevernoj Mandžuriji protiv sovjetskoga Blagovješćenska. G. 1900 za bokserskog ustanka od Rusa razoren, sada se opet diže na seljavanjem Kitajaca.

AIHMOFOBIJA (grč. *aichme* »koplje«, *phobos* »strah«) je bolesni strah pred ostrim predmetom. Bolesnici osjećaju smjesta tjeskobu, ukočenost u cijelom tijelu, smetenost, drhtanje u udovima, lupanje srca, klonulost, čim vide neki ostri ili šiljasti predmet, na pr. iglu, nož, britvu, iverje stakla, ili čim pomisle, da se takav predmet nalazi u njhoj blizini ili eventualno u jetu. A. je neurotična pojava, koja traje nekoliko časaka, rjeđe duže, a stavlja bolesnika na velike muke, no nestaje, čim se predmet ukloni iz nje gove blizine ili čim se bolesnik uvjeri, da u blizini nema nikakvog oštrog predmeta.

AIKEN, Conrad Potter, * 1889, američki kritičar, pjesnik i pripovjedač. Književnicu mu uzori James Joyce i T. S. Eliot. U poeziji upotrebljava muzičke efekte. Uredio je antologiju modernog američkog pjesništva i izdao više knjiga originalne lirike te dva eksperimentalna romana: *Blue Voyage* (1927, pod utjecajem Joyceova *Ulysses*) i *Great Circle* (1930).

AIL, crkva sv. Ahilija (biskupa Larise, koji je sudjelovao na I. vaseljenskom saboru) na otoku A. u jezeru Prespa. Crkvu je podigao car macedonskih Slavena Samuilo i u nju prenio 896 moći spomenutog sveca. G. 1072 opljačkali su je Alani i Franci. Tu je, prema predaji, umoren knez zetski Vladimir. Crkva, vrlo prostranih mjera, nalazi se u ruše vinama. U oltarskoj apsidi ispisane su stolice biskupija, podređenih ohridskom arhiepiskopu, što bi išlo u prilog tvrdnji, da je u 10. st. stolica arhiepiskopa bila u Prespi. Crkva je trobrodna bazilika s tribinama iznad bočnih brodova. Protesis i đakonikon predstavljaju dva paraklisa, nadvišena kupolama, koje su okrugle i izvana i iznutra. Od slikarija, kojih se vide dvije naslage, jedna više druge, ostalo je samo vrlo malo u srednjem brodu.

AILLOLI, provansalski maslac, mješavina od žumanjka, maslaca, ulja, limuna i češnjaka. Taj je začim bogat A, D i C vitaminima.

AILLY, Pierre d' (Petrus de Alliaco), * Compiègne 1350, † Avignon 1420, profesor pariškoga sveučilišta, 1389 njegov kancelar, 1395 biskup u Le Puy en Velay, 1396 u Cam-braiu, 1411 kardinal. Pod" utjecajem Ockhamova smjera u skolastici spajao je pokornost prema crkvenom autoritetu sa smjelom spoznajnom kritikom. Kad je izbila posljedice smrti Grgura XI. 1378 velika shizma te je pariško sveučilište ubacilo u borbu koncilijarnu ideju, bio je stoga P. d' A. jedan od glavnih mislilaca, koji su izgrađivali teoriju koncilijarizma. Izvodeći iz raskola zaključak, da nije papa više ona stijena, na kojoj Crkva počiva, nego jedino Isus, isticao je, da je papa samo organ Crkve, a ne njen gospodar te se ne razlikuje od ostalih biskupa podrijetlom svoje duhovne vlasti, jer je i ostali biskupi, veli, imaju isto tako neposredno od Boga. Crkva može prema tome sazivati opće koncile, ako urebta, i bez pape; što više, čak je dužna, da to učini, jer ako se već prema zakonima organske prirode svako živo biće brani protiv komadanja, koliko se više mora onda braniti Crkva, koja je mistično tijelo Isusovo. Opći koncil stoji zato iznad pape; samo se s vremenom zbog svrsishodnosti ostavljalo papi, da saziva koncile. Kad se svrha više ne postizava na taj način, pravo se vraća općem koncilu. Ali je i on nepogrešiv samo dotle, dok je ujedinjen u Isusu, t. j. dok se oslanja na Sv. Pismo.

Koncil u Konstancu (1414 do 1418) bijaše veliko doba njegova života. U duhu njegovih načela izvajstila je koncilijarna stranka na koncilu rješenje shizme; sam je pak P. d' A. stekao u širokim slojevima naroda još potkraj života velik ugled dvjema traktatima praktične mistike, *Speculum considerations* i *Compendium contemplations*.

LIT.: P. Tschackert, *Peter von Ailly*, 1877; H. Fink, *Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils*, 1889; L. Salemhier, *Bibliographie des oeuvres du cardinal Pierre d'Ailly*, 1909.

AIMAK (mong. »rod«), rodovi, na koje se raspadaju mongolska plemena, ali ima i jedno mongojsko pleme toga imena, koje živi s plemenom Hasara u sjeveroistočnom Iranu između Herate i Kabula nomadskim životom. A. su po jeziku i rasi Mongoli, a po vjeri suniti, dok su Hasara šiiti.

AIM AR A (Aymarā) ili **Kolla**, stari amerindijski narod na jugu Perua, s posebnim jezikom i dosta visokom kulturom, kojom oploduje ostale stare Peruance. Čuveni su ostaci različitih nalazišta, osobito na jezeru Titicaca (gdje im potomci i danas žive), među njima naročito hram božanstva sunca (kamena građevina s reljefima), zemljane ukrašene posude — s razvijenim posebnim dekorativnim stilom zvanim *Tiahuanaco* po istoimenom mjestu nalazišta (→ Peru).

AIMARD, Gustave (Olivier Gloux), * Pariz 13. IX. 1818, † Pariz 20. VI. 1883. Duh željan avantira, živi među crvenokošcima Amerike, putuje Kavkazom, Španjolskom, Turskom. Pustolovni su mu romani *Les Trappeurs de l'Arkansas*, 1858; *Chercheur des pistes*, 1858; *Les Pirates des prairies*, 1859; *La Fièvre d'or* (Zlatna groznica); *Bandits de l'Arizona* i t. d. Za prusko-francuskog rata organizira u štampi kampanju protiv Nijemaca. Na njega je utjecao

Fenimore Cooper, koji je dosta preveden na francuski jezik.

AIMOIN, francuski ljetopisac, * u Perigordu, † kao redovnik samostana Fleury na Loiri 1008 god. Biograf je opata Abbona, a usto je napisao djelo *Historia Francorum*, koje je u dva maha, u li. i 12. st., bilo nadopunjavano i nastavljano te seže do 1165 god.

AIMOIN DE SAINT-GERMAIN, franc. redovnik 9. st. Živio je u pariškom samostanu St. Germain-des-Prés i napisao djelo u 2 knjige *De miraculis sancti Germani*, koje sadržava dragocjenih podataka za povijest 9. st.

AIN, 1. desni pritok Rhône u Francuskoj, izvire u Juri, prolazi krajeve Jure i Aina, dug 190, a plovao 90 km, utječe 35 km iznad Lyona. U gornjem toku ima više slapova, od kojih je Port-de-la-Saïsse (16 m visok i 132 širok) najvažniji i u zapadnoj Evropi najveći. 2. Pokrajina između Rhône i donje Saone (5826 km², 345.000 stan.), zapadno od Lemanskog jezera, južni dio stare burgundske vojvodine, nazvana po rijeci A. Na istoku je ispunjena gorskim lancima gorja Jure s najvišim vrhuncem Cret de la Neige (1723 m). Doline su ovdje plodne, a u rudnicima ima željeza, asfalta i građevnog kamena. U tom se kraju dobiva najbolji litografski kamen u Francuskoj. Zapadni dio zaprema humo-vita nizina s mnogo jezera i ostacima morena. Tu se kopa treset i kameni ugljen, a uspijevaju žitarice (osobito u ravnici La Bresse), vočke i vinova loza (napose u okolini grada Belley). Najviše je razvijeno stočarstvo, pa industrija svile, vune, pamuka, kože, fajanse, stakla i t. d., a s tim u vezi i trgovina stokom, lončarskom robom i t. d. Glavni je grad i važno željezničko čvorište Bourg-en-Bresse.

AINGER, Alfred, * 1837, † 1904, engleski književnik i propovjednik. Kapelan kraljice Viktorije i Edwarda VII. Pisac književnih životopisa *Charles Lamb* (1882) i *George Crabbe* (1903).

AINMILLER, Max Emanuel, * München 14. II. 1807, † München 8. XII. 1870, njemački slikar. Učio je u münchen-skoj akademiji i djelovao najprije kao crtač u porculanskoj manufakturi u Münchenu. Kasnije slika gotovo isključivo na staklu. Izveo je prozore katedrale u Regensburgu, Speie-ru i Kolnu, crkva u Cambridgeu, Londonu i Stuttgartu. Pri tome se ograničio na ornamentalni dio, dok su figuralni izvodili drugi slikari (Schwind, Schnorr v. Carolsfeld, W. 'Kaulbach).

LIT.: Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, I., Leipzig 1907.

AINSWORTH, William Harrison, * Manchester 1805, † Reigale 1882, engleski pisac romana. Počeo je karijeru kao pravnik. Kad mu je Sir Walter Scott pohvalio jedno početničko djelo, dao se na pisanje romana. Od njegovih 39 povijesnih romana najpoznatiji su *The Tower of London* (1840), *Old St. Paul's* (1841) i *Windsor Castle* (1843). U Engleskoj je do nedavna uživao nezasluženu popularnost.

LIT.: S. M. Ellis, *W. H. A. and his friends*, London 1911. G. F.

AINTAB, plodan kraj između Sirije i Male Azije i turski trgovački grad na važnom raskršću u vilajetu Urfa, u dolini Sadžur, ima 90.000 stan., proizvodnja čipaka, pamučnog sukna (aladža) i jarečih koža.

AINU (takoder i Ajnu; Aino je pogrešno i ima pogrdno značenje), narod na Jesu i Kurilima. Ostali dio ovoga naroda živi u Japanu, gdje se rasno jako odvaja od svojih susjeda. U drevnoj prošlosti bilo ih je u Japanu mnogo više nego što ih ima sada. Aino su rasno izo lirani; mogu se vezati i s evropskom i s australskom rasom. Imaju posve zaseban jezik. Sve govori, da su Aino podrijetlom iz Azije (Indonezije) i da Uglavnom se prehranjuju ribarstvom i ostalim lovom. Značaj na je kod ovoga nara da odjeća od lika, kojim dijelom tku elementar horizontalnim sta nom. U njih je razvito dekorativno umijeće. Posebno je značajna ornamentika vitica i juga na odjeći, u vrom redu na plaštevi ma sa širokim rukavi ma, koji u mnogočemu sliče na kimono. Raz vijeno je rezbarenje drv, kosti i poseb nim služe daščicama, na koje brade. U kultu je poravnavanje čajna uloga je medvjeda koje odgajaju i svake godine njima u čast priređuju posebnu sve-

AINU U ODJECI OD LIKA čanost. Razvijen je i kult pokojnika, kojima u čast rezuckaju posebne štapiće sa kovčastim ostruščima. Mrtvace sahranjuju na otvorenu na povišenim odrima ili u zemlji. — Rado uživaju opojna sredstva (rižino vino, pušenje i t. d.). Sela su ima malena, siromašna i prljava. M. G.-i.

AIR (Asben), gorje na jugu Sahare u francuskoj zapadnoj Africi, izgrađeno od granita i starog (silurskog) pješčanika. Najviši je vrh Timgué ili Tamgak (1700 m). Razrezano je dolinama suvaja, koje u doba ljetnih kiša imaju vode, jer A. kao visočina u nižoj suhoj okolini djeluje kao kondenzator vlage. Vlačnija su mjesta obrasla (akacija, trave) i nastanjena životinjama (gazele, nojevi, čaglj, la vovi). Ima i nešto ratarstva. Stanovnici (oko 20.000) su Hause i berberski Tuaregi, a stanuju u selima ili su no madski stočari. Glavno je mjesto Agades. S. R.

AIRDRIE, škotski grad istočno od Glasgowa, ima 25.000 stan.; bogati rudnici kamenog ugljena i željeza; metalna, tekstilna i papirna industrija.

AIROLDI, Alfonso, * Palermo 1729, † 1817, nadbiskup heraklejski, učenjak, filozof i arheolog. O svom trošku osnovao je katedru za arapski jezik u Palermu. Skupio je veliku zbirku knjiga, novaca i gema, koja se danas čuva u Palermu u gradskoj biblioteci. Njega je zaveo u bludnju opat Giuseppe Vella, pa je izdao dva od njega krivotvorena arapska rukopisa uz talijanski prijevod, Palermo 1788—1793. A je pisao rasprave o staroj povijesti Sicilije. Njih je skupio i izdao G. Capozzo u 2 sv. *Memorie su la Sici-lia*, Palermo 1840—42.

LIT.: L. Caetani, *Saggio d'un dizionario bibl. ital.*, Rim 1924, I., 596-7. Z. D.

AIROLO (njem. Griels), švicarsko mjesto s 1000 stan. (Talijana), na Ticinu, kanton Tessin, južni izlaz tunela sv. Gottharda, željeznička postaja, tvrđava. G. 1799 je Suvorov ovdje pobijedio Francuze; zračno lječilište. A. M. S.

AIRY, George Biddel, * Almvick 27. VII. 1801, f London 2. I. 1892, engleski astronom; od 1862 prof. matematike u Cambridgeu, a dvije godine kasnije prof. astronomije. Na glas je izišao djelom *Principles and construction of the achromatic eyepieces of telescopes* i otkrićem astigmatičnosti čovječjeg oka. Radio je na različitim područjima astronomije i optike, teoretski i praktički. G. 1835 došao je na upravu zvjezdarnice Greenwicha i ostao na tom položaju 46 godina. Uveo je redovna motrenja Sunca, Mjeseca, planeta i zvijezda stajačica na meridijanskom krugu i alta-zimutu, zatim meteorološka i magnetska opažanja, a od 1873 određivanje radijalne brzine zvijezda i fotografiranje Sunca. Napisao je udžbenike za akustiku, magnetizam, valnu teoriju svjetlosti i gravitaciju.

Izveo je po Ruderu Boškoviću predloženi pokus o aberaciji. F. M.-č.

AIS, u glazbi naziv hromatski povišenog tona »a« (solmi-zacijom »la«). Označuje se pomoću povicilice. Francuzi zovu taj povišeni ten »la dièse«, Talijani »la diesis«. Z. G.-č.

AISNE (lat. Axona), 1. lijevi pritok Oise u sjevernoj Francuskoj, dug 280 km, izvire u šumi Argonne, u gorjem toku dijeli donju i gornju kreu, *Champagne humide* i *pouilleuse*, primajući s desna Aire, a u donjem toku pro bija vanjski vapnenački rub Pariške zavale i utječe u Oise kod grada Compiègne. Gornji tok je podesan za splavljenje drva, a donji je djelomice kanaliziran, na dužini od 117 km plovani i kanalima spojen s rijekama Marne i Meuse. Važan je 58 km dugi kanal od Berry-au-Bac preko Reimsa do Condé-sur-Marne. Na ovoj rijeci je Cezar potu kao Belgijce 57 pr. Kr., a bila je strateški važna i u svjet skom ratu 1914 i 1918 pa u ratu Njemačke s Francuskom

1940. 2. Francuski département na donjem toku Marne do belgijske granice, stepenasto je područje na sjeveru Francuske s prostranim šumama i pašnjacima, ali ima i mnogo plodnoga zemljišta za žitarice i sladornu repu, a na jugu za vinovu lozu i voće (od jabuka i drugoga voća mnogo se pravi t. zv. cidre). Nedaleka ležišta ugljena dadoše rano temelj razvoju industriji tekstila, šećera i drva. Départementu, koji na površini od 7428 km² obuhvaća 490.000 stanovnika pokrajina Isle de France, Picardie i Brie, glavni je grad Laon. N. Ž.

AÏSSÉ (HAÏDÉE), Charlotte, * 1693, † Pariz 1733, turska ropkinja, vjerojatno grčkoga podrijetla, koju je na carigradskom trgu kupio francuski poslanik Charles de Ferriol. Doveo je u Pariz, gdje je stekla vrlo lijepu obrazovanost i ubrzo postala ugledna osoba pariškog društva. Drugovala je s mnogim uglednim francuskim književnicima, a poslije smrti postala junakinjom kazališnih komada (A. de La-vergne, P. Foucher i L. Bouilhet). Njezina su pisma švi-carki Calandri postala glasovita i doživjela više izdanja s bilješkama i predgovorima Voltaira i Sainte-Beuvea.

LIT.: Neera, // *Secolo galante (XVIII)*, Firenca 1900. str. 49—77.

AÏSTULF, langobardski kralj (749—756), obnavlja težnju svojih prethodnika za ujedinjenjem Italije, koje su kočili ostaci bizantske vlasti. U tom nastojanju osvaja 751 egzardhat ravenski i prodire 752 prema Rimu. Franački kralj Pipin, pozvan od pape u pomoć, pobijedi ga 754 i 756, prisili na priznanje franačke vrhovne vlasti i na predaju zauzetih teritorija papi. F. H.

AÏŠA, žena Muhameda, osnivača islama, kći prvog kalifa Ebu Bekra, umrla u Medini 677. Muhamed se s njom vjenčao 622 kao djevojčicom od 6 godina. Iza toga je još nekoliko godina ostala kod svojih roditelja. Bila je obrazovana i služila kao učiteljica ženama. M. H.

AÏTKEN, I. John, * Falkirk 1839, † Falkirk 1919, škotski fizik. Poznat je osobito po svojoj metodi mjerenja množine prašine u zraku. Djela su mu sabrana u *Collected Scientific Papers* (1923). K. K.-i.

2. **Robert Grant**, * Jackson (Kalifornija) 31. XII. 1864, američki astronom. Od 1895 djeluje kao astronom na opservatoriju Mt. Hamilton u Kaliforniji, gdje je 1923 postao pomoćnim ravnateljem. Osobito su poznata njegova istraživanja o broju i o raspodjeli dvostrukih zvijezda. Na pisao je *Binary Stars* (1918). K. K.-i.

AÏTON, William, * Hamilton u Škotskoj 1731, † Kew (London) 1. II. 1793, botaničar; 1759 bio je direktor bota ničkog vrta u Kewu. U djelu *Hortus Kewensis* opisao je mnoge biljke, među kojima je bilo 500 novih. I. P.

AÏTZEMA, Lieuwe van, * Dokkum 16. XI. 1600, † Haag 24. II. 1669, nizozemski historičar i državnik. Skupljao je važne spise i dokumente te ih prodavao drugim državama. Najvažnije mu je djelo *Historie of verhael van saken van staat en oorlogh in ende omtrent de Vereenigde Nederlanden* (15 sv. 1657—71), a obuhvaća period od 1621—1668. Djelo sadrži velik broj državnih dokumenata te je od silne važnosti za proučavanje jednoga od najburnijih razdoblja nizozemske povijesti.

Četiri nastavka te povijesti napisao je pjesnik i historičar Lambert van den Bos u Amsterdamu 1685, 1688, 1698 i 1699. U njima je obrađena povijest do 1697 g.

AÏVALYK, grad u Maloj Aziji, 12.965 stan., nasuprot otoku Mitilini, parobrodarska stanica, nedaleko ruševine

grčkoga grada Herakleje. Grčko stanovništvo je izmijenje no 1924 s evropskim Turcima iz Grčke.

AIX, nekoliko znamenitih gradova toga imena:

1. Aix-en-Provence (rimске Aquae Sextiae). Prije Rimljana nastavali su brežuljak Atremont, 3 km sjeverno od Aixa, Keltoliguri i imali na njemu svoje gradište (*oppidum*). To je gradište razorio rimski konzul Kaj Sekti je Kalvin i (122 pr. Kr.) osnovao na mjestu, gdje su se nalazila vruća vrela, lječilište, koje po njemu dobi ime *Aquae Sextiae*. Ime Aix nastalo je od *Aquis*. Pod zidinama A. S. potuče Marije (102) najprije Ambrone, a dva dana zatim Teutone. Iza toga dađe Marije podići u A. S. neke građevine i vodovode. August pretvori A. S. u latinsku koloniju. Kasnije, vjerojatno za Kaligule, postadoše A. S. rimska kolonija i zvali se *Colonia Julia Aquae Sextiae*. U kasnom carstvu A. S. su glavni grad provincije Narbonensis Secundae, napredujući ekonomski sve više, kao i cijela Galija. Tada se A. zove *Metropolis Civitas Aquensium*. G. All osvojiše grad Zapadni Goti, a iza toga ga opljačkaše Langobardi. Krajem 6. ili početkom 7. st. posta A. dio franačkih kraljevstava. G. 731 opustošiše ga Saraceni. Od 9. st. A. je glavni grad provincije Provence u kraljevini Arlesa. Od 13. sto ljeća borave u A. provansalski grofovi sa svojim dvorom. Za Renata Anžujca je A. sjelo sjajnog dvora i centar provansalske terature. G. 1524 zauzeše ga carske čete pod connétablom od Bourbona, a 1536 osvoji ga Karlo V., koji se okruni od za kralja Arlesa. Još od 4. st. je u A. sjelo bi skupa, od 8. st. sijelo nadbiskupa, a od 15. st. ima A. sveučilište. U sastajali su se redovito sabori. Od provansalski bio je A. sje 1501—1790 bio parlamenta, koji dište Luj XII. (1501), a koji sudi »u ime kra lja, grofa Provanse«. Još danas vide se u A. dvije rimske kule, koje su se nalazile s obiju strana monumentalnih vrata prema Rimu, a tako i jedan okrugli mauzolej iz rimskih vremena.

LIT.: M. Clerc, *Aquae Sextiae, Hist. d'Aix en Provence dans l'anti quité*, Marseille 1916; Pitton, *Histoire de la ville d'Aix*; C. Julian, *Histoire de la Gaule*, III., Pariz 1909; De Haitze, *Histoire de la ville d'Aix*; 6 svezaka, 1880—92. G. N.

Danas je to veći francuski grad sjeverno od Marseille u šumovitom humlju i na željezničkoj pruzi iz Marseille u Arles na Rhoni i u Grenoble u Alpama, 200 m nad morem. Ima 36.000 stan. Proizvodi ulje, staklo, šešire i žigice, a trguje mnogo i južnim voćem. U okolici se lomi mramor i vadi sadra. Sjedište je nadbiskupa (stolna crkva iz 10. st.), višega suda i dvaju fakulteta marseilleskoga sveučilišta s bogatom bibliotekom.

2. Aix-la-Chapelle ■* Aachen.

3. Aix-les-Bains, u rimsko doba Aquae, sumporno kupa lište (45° C) za reumu, zračno lječilište tuberkuloze (godiš nja temperatura 10° C) i mjesto zimskoga sporta. Grad od 12.000 stan., u koji dode godišnje oko 35.000 gosti, leži u prostranoj dolini s lijepom okolicom nedaleko jezera Le Bourget, sa željezničkim spojem u Lyon, Grenoble i Genève. Ima mnogo rimskih spomenika. N. Ž.

AIZEN-MYOO, podrijetlom indijsko božanstvo. U Japan ga je uvela budistička sekta Šingon. *Myoo* označuje veliko budističko božanstvo. Sanskrtsko ime raga, što znači ljubav ili kolorit, Japanci su okrenuli u *Aizen* (ai »ljubav«, zen »crnilo«). A.-M. prikazuju s tri oka i šest ruku. Božanstvo sjedi na lotosovu cvijetu. Uništava boležljiva nagnuća i potiče ljude na dobrohotnost dajući im u izborilu najveća dobra.

AJA SOFIJA → Bizantska umjetnost.

AJACCIO, glavni grad Korzike, luka i tvrđava u prostranom zalivu, koji okružuju snijegom pokrite planine. Ima 24.000 stan. i zimi mnogo gosti. Izvozi ulje, vosak i kesten, preraduje duhan i gradi brodove. Odavle vodi železnica preko otoka do utvrdenoga grada Bastije nasuprot Elbi. U gradu je mnogo uspomena na Napoleona Bonapartu, koji se ovdje rodio. U kapeli palače Fesch je grob njegove majke Leticije. Ajaccio je sjedište biskupije za cijeli otok. N. 2.

AJAN (pl. od arap. riječi ajn »oko, izvor, odličnik«). Ajani su bili neka vrsta gradskih tribuna, koje su birali odličniji građani na određeno vrijeme, pa i doživotno. Oni su branili interese građana pred organima vlasti, a u važni jim poslovima zvali su ih namjesnici pokrajina na vijeće. Po zakonu od 1178 (1764—5) dobili su to pravo bosanski gradovi. Izbor se vršio pod nadzorom šerijatskog suda i javljao namjesniku, ali namjesnik nije smio ni na koji na čin utjecati na izbor. U siječnju 1769 izdan je naročiti فرمان, kojim se strogo zabranjuje namjesnicima imenovati ajane, kako su to neki počeli činiti. U vijeću su imali ajani samo votum consultativum; ali je namjesnik s njihovim raspoloženjem morao računati, jer su oni znali često pro svjedovati na carigradskom dvoru proti namjesniku vim od

redbama, a i proti samoj namjesnikovoj osobi. Ovo je pravo dokinuto 1836 uvođenjem reformi u Turskoj. Potomci nekih bosanskih ajana prozvaše se Ajanovići. (Isp. Glasnik ze maljskog muzeja za 1917, str. 252). H. K.

AJANOVIC, Hamza-lija,* Tesan j 1892, umro Vrbanja 3. VII. 1925 Gimnaziju je svršio u Sarajevu, a filozofski fakultet (slavistiku i romanistiku) u Beču, Gra-zu i Zagrebu. Kao dak se isticao u organizaciji *Mlada Hrvatska*, pa je 1910 bio tajnik, a 1912 predsjednik te organizacije u Sarajevu i urednik lista *Hrvatska svijest*. G. 1920 je biran u banjalučkom okružju u konstituantu kao zastupnik Jugoslavenske muslimanske organizacije, a 1923 i 1925 u Narodnu skupštinu u Beogradu. Od 1922 do 1925 bio je urednik *Pravde* (glasilo JMO). Pokopan je kod Ferhadije, džamije u Bio je jedan od glavnih osnivača *Narodne A.N.*

Banjoj Luci.

Uzdance.

AJANT (grč. Aias). Pod ovim imenom spominju se u trojanskoj priči dva grčka junaka:

1. Sin salaminskog kralja Telamona; najveći je gorostas od svih ostalih, surov i ponosan na svoju tjelesnu snagu. Kod Homera sudjeluje u svim ratnim pothvatima te je uz Ahila najveći junak. Poslije smrti Ahilove natječe se kao najzaslužniji za njegovo oružje; ali kad je Agamemnon dosudio oružje Odiseju, on se u ludilu probode mačem.

2. A. iz Lokride, sin kralja Oileja. Odljuje se pred Trojom bacanjem koplja i trkom, u kojoj zaostaje jedino za Ahilom. Na povratku iz Troje stiže ga kao osveta bogova smrt kod Kaferejskog vrta, jer je provalio u hram Paladin, vukao za kosu prorociu Kasandru i prevalio Paladin kip. Lada se njegova razbila o klisure, a on se spasio na obali. Kad je u svojoj bahatosti odbio pomoć bogova rekavši, da će se sam spasiti, Posidon udari trozubom o klisuru, i on se utopi. P. M.-o.

AJANTA, naselje u Brit. Indiji, spada pod kneževinu Hajderabad, ima znamenite građevine, a u blizini je budi stički samostan. M. Š.

AJASBEG (Ajas-paša), bosanski sandžakbeg, sin Abdul-hajev. Takvim i sličnim imenima (Abdulgafur, Abdulah) zvali su svoje očeve poislamljeni kršćani, koji su tako skrivali svoje podrijetlo. Ajasbegov je zavičaj po svojoj prilici Visoko. Bio je dvaput sandžakbeg bosanski (od 1470 do 1475 i od 1484 do 1485) i hercegovački kralj (1478—1483). Istakao se kao vojskovođa. G. 1472 provalio je s vojskom od 30.000 u Hrvatsko Primorje, Istru i Furlansku, plijeneći po okolici Oglaja, Trsta, Kopra i Senja, pa se krcat plijenom povratio. To bijaše prva veća turska vojna u našim zemljama nakon pada Bosne 1463, koja je dugo ostala u crnoj uspomeni naroda onih krajeva. Prije 1477 sagradio

je u Sarajevu džamiju, javno kupalište i vodovod, u Visokom također u Grazu. G. 1898 otišao je u Beč na umjetničku akademiju, gdje kupalište i vodovod i uz to ostavio lijepu zakladu. Sve je to propalo: apsolvira opću školu prof. Hellmera i Bitterlicha te specijalnu školu kupalište u Sarajevu 1697, a u Visokom oko 1800, džamija 1879. Umro duže vremena kod prof. Hausmanna u Frankfurtu na M. Nastanio se u Beču, gdje još i danas živi i radi većinom nadgrobnim spomenike. Prvu je veću narudžbu dogotovio za crkvu u XI. bečkom kotaru. Najvažniji su mu radovi portreti i crkvene umjetnine. Radio je najviše za Beč i bivšu Austriju, ali se njegovi radovi nalaze i u domovini i u Rusiji

LIT.: Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*; Kemura, *Sarajevske džamije*, Glasnik zem. muzeja, 1910; H. Kreševljaković, *Hamami (javna kupališta) u Bosni i Hercegovini 1462—1916*, Beograd 1937; H. Kreševljaković, *Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarajevu*, Sarajevo 1939.

AJATASATRU, kralj u Magdhi. Uspeo se na prijestolje ubivši svog oca Bimbisara, 491 pr. Kr. Prema budističkim spisima bio je zaštitnik Davadatte, učenika, a zatim najljućeg neprijatelja Budina. Kasnije je i sam prešao na budizam.

AJDOVSKI GRADEC, prahistoričko naselje, visinska Lijepa mošeja i živahna trgovina. 2. Ajmere-Merwara, mala brana nad Bohinjskom Bistricom (711 m), prizorište uvoda pokrajina u Rajputani, složena od dva distrikta, glavno je Prešernova *Krsta pri Savici*. J. R. mjesto Ajmere. Gorjem Aravalli ide razvodnica Gangesa i Inda.

AJDOVŠČINA, I. (tal. Aidussina), slovensko trgovište u Juljskoj Krajini, zajedno sa Šturjama 1741 stan. Drugi industrijski centar u Goričkoj. Gospodarsko središte Vipavske doline uz studeni Hubelj. U doba rimske okupacije cestna stanica Ad Frigidum. 2. Pogansko (slov. ajd, nj. Heide »poganin«) grobište s obaduvju strana stare ceste, što je išla iz rimske Emone prema Savi. Danas ime trga u Ljubljani na odvojkju dviju državnih cesta, Tyrseve (Dunajske) i Gosposvet-ske (Celovačke) ceste. J.R.

AJDUKIEWICZ, 1. Juljan, * Krakov 1883, poljski slikar, sin Tadeusza Ajdukiewicza, Stusza dirao u Münchenu i Pa rizu. Portretist (Maršal predsjednik Republike Pilsudski, G. Narutowicz). J. B-ć.

2. Tadeusz, * Wieliczka 1852, † Krakov 1916, poljski slikar. Učio u Krakovu i Münchenu. Došao na glas slikom Tabor *ustaša* u *Sumi* (1874). Boravio u Parizu, putovao na Istok. Porreti, genre-slike, najviše batalistika: manevri, ko nji. Preselio se u Beč (portreti Franje Josipa Rudolfa, najviše aristo kracije), zatim na bugarski dvor. U svjetskom (Acacia *Senegal*) ratu stupio u poljske gije i umro od upale pluća. Od svih portreta naročito mu je slavan onaj generala Pejačevića. J. B-ć.

3. Zygmunt, * 1861, † 1917, poljski slikar, bratić Tadeusza A. Studirao u Beču i Münchenu. Živio većinom u Beču. Slikao historijske prizore, portrete i genre-slike. U svoje vrijeme naročito su bile popularne njegove slike: *U podne*, *U konvikt*, *Stari sluga*, *Budući vitez*, *Prvi bje gunci*, *Opsada Beča*. J. B-ć.

AJHENVALD, Julij Isajevič, * 1872, † Berlin 1928, ruski literarni kritičar. Subjektivist i impresionist; oslobodio je književnu kritiku od stranih utjecaja, odijelivši je i od književne publicistike i od književne povijesti. Njegova je kritika izlaganje emocija, izazvanih djelom pisca, čiju je dušu nastojao otkriti kroz prizmu njegova stvaranja.

BIBL.: Najpoznatiji su mu radovi: *Silueti ruskih pisatelej* u 3 sv. (od 1906 do 1929, izišlo 6 izd.); *Poety i poetessy*, Moskva 1922. N. F.

AJLEC (Ajlez), Jožef, * Lastomeri kod Ljutomera 1874, slov. kipar. Proti volji seljačkih roditelja učio je rezbarstvo u Mariboru kod Ivana Čuvana, a zatim bio pomoćnik

AJTA, dugačka košulja, koja je u donjem dijelu široka i nabrana. Nose je u Povardarju muški. Zamjenjuje fu-stan i jako naliči na suknjicu.

AJTOS, 1. Rijeka u istočnoj Bugarskoj, izvire podno Ajtoske planine; kod Burgasa stvara liman Va jak joj, dug 10 km, širok 2—3 km, koji je danas priesjekom potpuno odvojen od mora.

2. Grad u istočnoj Bugarskoj na istoimenom rijeci, u kotlini ispod Ajtoske planine, 5000 stan. Ima vruće izvore i kamenolom andezita. Z. D-i.

AJVAR, turska riječ za rtarodno jelo u Bosni i Srbiji, koje se pri reduje od samljevenih plavih patlidžana, zele ne paprike, gorušice i papra. Daje se uz meso mjesto salate. U Srbiji kažu i kavijaru ajvar (= Kavijar). Š. B.

AJVAZOVSKI, Ivan Konstantinovič, * Feodosija 17. VI. 1817, † Feodosija 19. IV. 1900, ruski slikar. Učio je u petrogradskoj akademiji, gdje su mu bili učitelji Vorobjev i Tanneur. Mnogo je putovao po Istoku i Evropi. Glavni je motiv njegovih slika more (naročito Crno more), koje prikazuje u njegovim mnogo-likim atmosferskim i svjetlosnim ugodajima. Bio je veoma plodan, pa sam navodi, da je do 1887 naslikao četiri hiljade slika. Sasvim je prirodno, da kraj toliko obilne djelatnosti pada često u manirizam.

LIT.: Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künster*, I., Leipzig 1907; N. Tarasov, *Enciklopedičeskij slovar (Granat)*, I., Moskva s. a. A. Sch.

AKA (Akka), grad u Palestini, dobra luka na poluotoku istoimenog zaliva, s dobrom cestom uz primorje na sjever (do Beirut) i na jug (u Haifu i Jafu), ima 11.000 stan., od kojih su dvije trećine Arapi i jedna trećina kršćani. Feničani su ga zvali Akko, Grci Ptolemais, a križari Saint-Jean d'Acre, pa mu Francuzi i danas kažu Acre. Već u 2. st. bijaše sjedište biskupa. G. 638 osvojiše ga Saraceni, 1104 Balduin, 1187 Saladin. 1191—1291 je križarski, od 1517 turski. Napoleon ga je 1799 uzalud podsijedao, 1832—1840 ga je držao Ibrahimpaša, a onda je bio opet turski do konca svjetskoga rata, kad je s Palestinom došao pod Engleze. Susjedna Haifa ga danas znatno preštize. N. Ž.

AKA, Larenceja (Acca Larentia) bila je po rimskoj priči žena pastira Faustula i dojilja Romula i Rema. Imala je 12 sinova, s kojima je svake godine prinostila jedamput žrtvu za plodnost polja; zato su se i zvali fratres arvales (lat. arvum »oranica«). Tako se zvao i ugledni svećenički kolegij, koji je po priči osnovao Romul. A. L. identificirana je sa Dea Dia, staroitalskom božicom zemlje, koja je uvi jek oplodivala rimska polja.

AKABA, utvrda i pristanište za muslimanske hodočaća snice, na sjeveru Crvenoga mora (Akapski zaliv), a na jugu Vadi-el-Arab, koji vodi do Mrtvog mora. U starom vijeku raskršće egipatskih i sirskih cesta; kad je u 16. st. nađen put u Indiju oko Afrike, Akaba je uskoro izgubila svako značenje kao pristanište. M. S.

AKACIJA, *Acacia*. Rodu akacija iz por. mimoza (v.) pripada nekoliko stotina subtropskih i tropskih biljaka, raz vijenih u obliku drveća ili grmova, rjeđe penjačica, s trnjem ili bez njega. Zajednička su im obilježja: dvostruko perasti listovi (s mnogo malih listaka) i sitni pravilni cvjetovi, koji čine brojne guste glavčaste ili produžene cvatove. Srasle dijelove ocvijeća nadvisuju brojni prašnici, koji bojom (najčešće žutom) daju glavni izgled cvatovima. Akacije su značajne za afričke savane, u kojima se ističu visokom krošnjom i jakim ili slabijim razvojem trnja. Među akacijama ima mnogo vrlo korisnih biljaka. Takve su napose one, od kojih se dobivaju različite vrste guma, a koje rastu na području Afrike, Australije i Istočne Indije. Za dobi vanje vrlo važnih guma (na pr. *gummi arabicum*) dolazi u obzir na prvome mjestu do 6 m vis. *A. Senegal* Willd., koja raste u Senegambiji, Sudanu, Nubiji i drugdje. Vrlo su važne za dobivanje vrsta guma još i: *A. glaucophylla* Stend., *A. Abyssinica* Höchst., *A. stenocarpa* Höchst. (južna Nubija, Abesinija), *A. Arabica* Willd., *A. gummifera* Willd., *A. Farnesiana* Willd., *A. pycnantha* Benth. i dr. Najveći dio tih vrsta za dobivanje gume dolazi u Africi, znatno manje u Aziji i u Australiji. Većina akacija imade napose u kori i u plodovima vrlo mnogo treslovina. Osobito su bogate tim tvarima australske vrste *A. decurrens* Willd., *A. dealbata* Link i *A. pycnantha*. *A. Catechu* (L. fil.) Willd., *A. Suma* Kurz (obje iz Prednje Indije i tropske Afrike) i još neke druge daju prerađivanjem drveta katehu, *catechu ni grum*, koji se mnogo upotrebljava za ućinjanje koža i za bojenje. U Aziji ga od najstarijih vremena zvaču s bete lom. *A. homalophylla* Cunn. iz južne Australije daje vrlo cijenjeno drvo, koje miriše na ljubicu, a *A. melanoxylon* R. Br. je najskupocjenije australsko drvo. F. K-n.

Nekoje se akacije goje kao ukrasno drveće kod nas u hrvatskim primorskim krajevima, osobito *A. dealbata* i *A. longifolia* (Andr.) Willd., koje cvatu već počevši od mjeseca siječnja ili ožujka. Cvjetne grančice obaduju vrsti šalju se koncem zime u velikoj množini s talijanske i francuske rivijere u velike gradove kao omiljelo zimsko cvijeće za buketu. Z. A.

AKACIJE, † 365 ili 366, biskup cezarejski iza smrti Euzebija cezarejskoga 340. Kao fanatičan pristaša arijanstva nadao se kao konsekrator sv. biskupa Cirila jeruzalemsko ga, da će i njega pridobiti za arijanstvo, kako je već prije predobio zaklete neprijatelje sv. Atanzija, srijemske biskupe Ursacija i Valenta. Ali se tu prevario, jer je Ciril vazda stalno učio čistu katoličku nicejsku nauku, premda nije spominjao ni Arija ni arijanstva i premda je dulje vremena zbog umirenja stranačkih strasti izbjegavao izraz »homousios«. Poradi toga je imao mnogo trpjeti od metro polite Akacija, silno utjecajna na carskom dvoru, koji ga je svojim spletama dva puta (358 i 360) protjerao iz Jeru zalema. Akacije bijaše baš u to vrijeme ponajglavniji po bormik arijanstva na sinodama u Milanu (355), Antiohiji (358) i Seleuciji (359). Ovdje je poprimio 4. sirmijsku formulu (homoiōs), ali je zabacivao »kata panta homoiōs« i isto tako nijekao sa svojih 38 pristaša »homousios« i »homoiōsios«, kao i drugu krajnost »anomoiōs«. Svrgnut od seleucijske sinode, doveo je uz pomoć Konstancijevu »ho moios« do pobjede. Uz pravovjernoga cara Jovinjana pri zna »homoiōs kat'usian«. Pod carem Valentom opet se uteče arijanstvu te je 364 ponovno svrgnut. Začasnou po vlasticu, kojom je nicejski sabor u 7. kanonu odlikovao jeruzalemskog biskupa, nije htio priznati. I. P. B.

AKAČIĆ, I. Cezar, * Bakar 29. V. 1868, † Zagreb 6. IX. 1935. Gimnaziju je polazio na Rijeci i Senju, a na filozofskom fakultetu zagrebačkog sveučilišta svršio je farmaceutске studije. Roden i odgojen u Hrvatskom primorju u doba revolucionarnog pravaštva, koje je niklo i razvilo

se baš na primorskom kršu, već u ranim godinama stupa u prve redove pravaškog pokreta. U zajednici sa Supilom, Bakarčićem, Barčićem ml. i drugima radi na buđenju i širenju hrvatske svijesti našeg naroda, osobito na Rijeci, te su djeluje neustrašivo u borbi protiv Khuen-Hedervarya i njegove politike u Hrvatskoj. Svoju neustrašivost u borbi protiv Khuen-Hedervarya pokazao je, kada je u jednom svečanom momentu na Rijeci god. 1891 skočio na nogostup kočije, u kojoj se vozio Khuen s Banfijem, te im u lice viknuo: »Dolje krvnici, živio dr. Ante Starčević!« Taj poklik ispaštao je Akačić cijeli život, ali mu je pribavio priznanje cijeloga hrvatskog naroda. Početkom 20. st. nalazio se u redovima hrvatsko-srpske koalicije, gdje je zajedno s Trumbićem i Supilom radio u duhu riječke rezolucije. Iza raspada koalicije pridružio se s ostalim pravaškim političarima pravaškoj grupi dra. Mile Starčevića te

je na programu Starčevićeve stranke prava bio biran u Ivancu za narodnog zastupnika u hrvatski sabor. Za vrijeme svjetskog rata preselio se u Zagreb, gdje je nastavio svojim radom oko odcjepljenja Hrvatske od Austro-ugarske monarhije. Bio je jedan od najvidenijih ljudi hrvatske skoga sabora. Odlikovao se stvarnoću svojih govora te vrijedio kao stručnjak za go spodarska pitanja. Poslije slo ma habsburške monarhije po stao je u vladi Narodnog vijeća povjerenikom za poštu i brzojav i kao takav izdao prve hrvatske marke. Kao član Privremenog predstavništva ušao je u Narodni klub. CEZAR AKACIĆ Istakao se kao član naše delegacije na mirovnoj konferenciji u

Parizu, gdje je nastojao kao vrstan poznavalac prilika u Istri i Hrvatskom primorju, a napose na Rijeci, da te krajeve sačuva hrvatskom narodnom teritoriju.

Kao član Hrvatske zajednice mnogo je radio na njejoj organizaciji te je bio jedan od njenih voda. Kako se nije slagao s politikom, kakva se prema Hrvatima vodila u novo stvorenoj državi, otklonio je kao član Hrvatske zajednice da preuzme ponudenu mu listnicu ministarstva Suma i ruda. Konačno se, posve razočaran u svojim idealima, potpunoma povukao iz političkog života.

Pored političkog djelovanje važan je i njegov nesebični rad na drugim poljima, koja su se ticala pridonijanja gospodarske snage hrvatskog naroda napose na Sušaku i Rijeci, pa je i njegova velika zaslug, što je baš naš element na Rijeci početkom svjetskog rata bio gospodarski najjači.

Bio je dugogodišnji član, tajnik i odbornik Hrvatske na rodne čitaonice na Rijeci. Sudjelovao je i u radu Hrvat skog sokola, te je bio stariješina sokolske župe Sušak-Rijeka, a neko vrijeme i I. zamjenik stariješine Hrvatskog sokol skog saveza. H. A.

2. Frano, * Kraljevica 1884 (Hrvatsko primorje). Polazio gimnaziju u Zagrebu; u vrijeme borbe protiv Khuen-Hedervarya odselio se u Ameriku te se nastanio u San Franciscu. G. 1905 uređivao list *Naša Sloga* u San Franciscu. G. 1909 pozvan je da uređuje *Jadran* u San Franciscu (osnovan 1908), koji je uređivao, a kasnije i izdavao sve do 1920. G. 1921 pohodio je domovinu pa se zatim vratio u Kaliforniju, gdje je nastavio publicističkim radom te g. 1925 osnovao list *Narod* u Oaklandu, koji i danas izlazi pod njegovom upravom i uređništvom.

AKAD (Akkad, Agade). Sjeverni dio Babilonije, t. j. kraj, gdje Eufrat ulazi u močvarni dio i gdje se najviše približava Tigrisu, nazivao se Akkad. U ovaj kraj, koji je do tada pripadao Sumeranima, prodri su početkom 3. tisućljeća pr. Kr. semitski Akadijci, osvojili ga, a onda prihvatili staru sumersku kulturu s pismom i umjetnošću. Po tom se i zemlja, u kojoj su Akadijci živjeli, i zvala Akad (Akkad). Oko 2775 pr. Kr. srušio je Akadijac Sargon su-meransku vlast i kraj dosadašnjeg glavnog akadskog grada Sippare (sada Abu Habba), osnovao novu prijestolnicu, grad Akkad (pisano Agade). Iza toga osvojio Elam i prodr do Perzijskog zaliva, a na zapadu podjarmi zemlju Subartu, podvlasti Američane u Siriji, prodr do Sredozemnog mora, zauzme istočnu Malu Aziju i prijede na Kipar. Tako je

Sargon stvorio prvu poznatu svjetsku velesilu od Perzijskog zaliva do Sredozemnog mora (= Sargon). Iz spomenika doznajemo za pet njegovih nasljednika i za njihova djela. Ti su: Urumuš, Maništušu, Šarganišari, Naramsin i Šarganišari II. Vladanje ovih akadskih kraljeva (oko 2775—2618 pr. Kr.) ispunjeno je ratovima s okolnim zemljama i narodima. Od Sargonovih se nasljednika ističe Naramsin; protiv njega se bio podigao savez od 17 kraljeva, kojima je on odolao, a osim toga osvojio Arabiju (Magan). Kao gospodar golemog imperija nazivao se Naramsin »kralj četiriju strana svijeta«, a u natpisima se nazivao često »bog Akkada«. Oko 2618 nestaje akadске dinastije, a malo zatim potpadoše opet Akadijci pod sumersko gospodstvo. Glavni akadski bog bio je sunčani bog Šamaš u gradu Sippari; glavno božanstvo u gradu Akkadu bila je božica Ištar (Anunit). Osim ovih poštovali su Akadijci napose boga mjeseca Sin. U Babilu (Babilonu) bilo je sjedište mjesnog boga Marduka. Već su za Sargona Akadijci bili dostigli svoje učitelje Sumerane u umjetnosti i pismenosti, a za Naram-sina su ih i nadmašili. U gradu Akkadu dao je Sargon sagraditi svoju palaču, a u mnogo se mjesta u Babiloniji i izvan nje nalaze spomenici njegovih nasljednika. U hramu u Akkadu podigao je Naramsin poslije jedne njegove pobjede svoj dioritni kip; Šarganišari i Naramsin obnovili su hram boga Šamaša u Sippari te proširili i povećali hram na katove u Nippuru sagradivši još nekoliko hramova. Iz vremena akadске dinastije sačuvao nam se jedan Sargonov reljef, jedan fragmenat Maništušuvoga kipa iz alabastra i mnogo pečatnih cilindara i natpisa.

LIT.: G. Barton, *The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad*, New Haven 1929; E. Meyer, *Geschichte des Altertums*, 1, 2. izd., Stuttgart 1931, st. 435 ss, 501 ss; A. Moret, *Histoire de l'Orient*, 1, Pariz 1929, st. 350 ss; Delaporte, *Les Hittites*, Pariz 1936, st. 38 ss; Delaporte, *Les peuples de l'Orient Méditerranéen*, Pariz 1938; sa iscrpnom literaturom za natpise, arheološke nalaze i dr.; *The Cambridge Ancient History*, 1, Cambridge 1928.

AKADEMIJA (grč. *akademia* ili *akademeia*). Tako su se zvali od 4. st. pr. Kr. do danas vrlo različite škole, društva i zavodi za njegovanje nauke i umjetnosti. Danas se pod imenom akademija obično razumijevaju društva najuglednijih i najučenijih ljudi u pojedinim zemljama, koja svojim publikacijama, raspravama i povremenim akademijskim sastancima daju stalno nove poticaje naučnom istraživanju i gajenju čiste znanosti, umjetnosti i moralnih vrline. U mnogim zemljama članovi akademija uživaju poseban ugled u društvu.

SADRŽAJ: Ime i uvod, 127; Akademije poslije renesanse, 127; Prve hrvatske akademije, 128; Novije hrvatske akademije, 129; Srpska akademija, 131; Slovenske akademije, 132; Najvažnije akademije na svijetu, 132; Akademija Platonova, 133; Akademija atenska, 133; Akademija duhovna, 133; Akademija jonska, 133; Akademije katoličke, 133; Akademija za međunarodno pravo, 134; Poljska akademija znanosti, 134; Američka akademija političkih i socijalnih znanosti, 134; Akademije kao škole i zavodi, 134.

Akademijom zvalo se isprva jedno mjesto na sjeverozapadnom kraju Atene, posvećeno heroju Akademu. Tu je bilo svetište Atenino i jedna od najvećih atenskih gimnazija u perivoju maslina i platana. U tom perivoju stao je filozof Platon 387 pr. Kr. držati svoja predavanja i njegova je škola po tom mjestu bila nazivana akademijom. Tu je Platon stanovao i bio pokopan, ali je škola tu i poslije nastavila rad. Istom poslije tri stoljeća prenijela se obuka u središte Atene. Trajala je sve do 529 posl. Kr., kad je za cara Justinijana bila zatvorena, a njena dobra kao vlasništvo poganske institucije zaplijenjena.

Akademiji je bio na čelu ravnatelj, koji se zvao sholarh. Njega je doživotno birala cijela školska zajednica. Uza nj je bilo i drugih nadstojnika, koji su se brinuli za žrtve i obredne gozbe. Isprva je školska aktivnost bila ograničena samo na izlaganje Platonove filozofije, ali se kasnije proširila na sva područja ljudskoga znanja.

Ta prva organizacija naučnoga rada doživjela je za vrijeme svoga dugotrajnoga opstanka različite filozofske orijentacije, a uglavnom se razlikuje pet razdoblja (→ Akademija Platonova).

Slični zavodi, premda drugog imena, bijahu *Museion* u Aleksandriji, osnovan 314 pr. Kr., i *škola* u St. Martinu de Tours, koju je osnovao g. 796 posl. Kr. Karlo Veliki na poticaj Alkuinov. Prema tomu je riječ akademija značila isprva filozofijsku školu, a kasnije se upotrebljavala u dvojakom značenju: za društvo učenjaka i za više učilište. Tu je praksu utvrdio i proširio Novi vijek.

LIT.: Natorp u Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, 1, Stuttgart 1894, str. 1132—1137.

AKADEMIJE POSLIJE RENESANSE

Naziv akademija udomaćio se od doba renesanse, t. j. otkad je preporučena klasična nauka, a s njome i klasična nomenklatura. Onda se pojam akademije stao sve jasnije formirati u dva pravca: u značenju učenih društava, u kojima se okupljaju predstavnici nauke i umjetnosti, i u značenju raznovrsnih škola i instituta.

Danas se akademijama zovu društva učenih ljudi, kojima je cilj da se bave naukom kao takvom, bez obzira na korist. Stoga one moraju imati obilne temeljne glavnice ili subvencije, da mogu slobodno raditi. Njihov naučni rad obuhvaća ili sve ljudsko znanje i umijenje, pa se u tom slučaju dijele na nekoliko temeljnih grana nauke (koje se zovu razredi ili akademije) ili se ograničuju na koju specijalnu granu nauke. Akademije imaju svoja utvrđena pravila, po kojima obično imaju određen broj članova, katkada i određen znak, a ponegdje dobivaju članovi i stalnu potporu za naučni rad. Neke su se akademije podigle do najautoritativnijih državnih ili općenarodnih institucija. U novije doba ima više pokušaja, da akademije međusobno suraduju, isprva samo unutar jednoga naroda ili države (nacionalne unije), a kasnije i po cijelom svijetu (Internacionalna unija akademija). Suradnja se sastoji u izmjeni izdanja, u organiziranju međunarodnih naučnih kongresa, u zajedničkim izdanjima publikacija od općeg interesa i t. d. Ali dok je došlo do ovakvog tipa učenih društava, pojam akademije doživio je više različitih faza.

Kolijevka je nove akademije Italija. Ondje su nastali prvi skupovi u svrhu promicanja književnosti ili nauke, i to oko učenih

humanista ili oko velikodušnih mecena. Njihov je pravac isprva bio filozofski, ali je doskora prevladao interes za arheologiju i filologiju. Prvi je tip akademije dakle humanistički tip, koji se izivljava u 15. i 16. st. Među prvima i znatnijima su: *Accademia Pontaniana* (ili *Alfoncina*), koja je nastala na dvoru Alfonsa V. u Napulju oko 1453, a na čelu je njezinu bio književnik Giovanni Pontano (1426—1503), održala se do 1542, a 1807 je obnovljena; *Accademia Platonica* u Firenci (1470—1521), kojoj je bio mecena Cosimo Medici, a duša književnik Marsilio Ficino; *Accademia Pomponiana* odnosno *Antiquaria* u Rimu okupljala se oko učenoga humanista Pomponija Leta (1428—1498), održala se do 1550, a članovi su joj se bavili pretežno arheologijom.

Kad je u 16. st. stao u Italiji jenjati humanistički zanos, počeo se ondje razvijati novi tip akademija, koje su se uglavnom zanimale za lijepu književnost. Tip tih društava neobično se proširio po cijeloj Italiji, a djelomično i po ostaloj Evropi i održao se do kraja 18. st. Ali sve te akademije nisu gotovo nimalo unapređivale književnog stvaranja, nego su podržavale književni formalizam, retoričnost i izvan ju glatkoću, a bez unutarnje veličine. Takvo je više manje bilo cjelokupno književno stvaranje toga doba u Italiji; to je doba sećentizma, arkadizma, pseudoklasicizma i političkoga ropstva; književnost je daleko od života. Stoga nisu ni te akademije imale životne aktivnosti ni slobode, zatvorile su se u društvene formalnosti i suhoparnost. U zaslugu im se može upisati gojenje društvenosti, ukusa i osobito narodnoga jezika. Ukočenost tih akademija očituje se i u njihovim pravilima, koja propisuju mnoge formalnosti, društveni znak, posebna društvena imena za članove, svečano čitanje književnih plodova i si. Ekstravaganantna su često i imena akademija: neobična, šaljiva i čak ironična, kao *Umidi* (vlažni), *Rozzi* (neotesani), *Oziosi* (dokomi), *Apa-tisti* (ravnodušni) i si.

Tih je bezivotnih akademija nastalo u Italiji cijelo čudo, čak i u manjim mjestima. Ali iz tog se bljedila razvilo nekoliko njih, koje su vremenom, baš njegujući narodni jezik, stekle zasluga za talijansku književnost i nauku i bile uzor za stvaranje novih akademija po Evropi. Takva je prije svega *Accademia della crusca* (tal. la crusca »mekinj«), osnovana u Firenci 1582 s glavnom svrhom, da očisti jezik od barbarizama, kao što se čisti brašno od mekinja. Ona je dala velik prilog proučavanju i čistoći talijanskoga jezika time, što je izdala 1612 uzoran rječnik talijanskoga jezika. Druga je znatna akademija književnoga smjera toga vremena *Accademia degli Arcadi* ili *Arcadia*, koju su osnovali 1690 u Rimu ljudi iz okoline švedske kraljice Kristine, a u prvom redu pjesnik G. M. Crescimbeni. Prvotni joj je cilj bio, da na ustuk sećentizma obnovi književni ukus, ali se izrodila u lažnu prirodnost, t. j. pseudopastoralnost, a zatim u eruditizam, galanteriju i sitničavost, pa je stoga i cijelo

književno stvaranje u Italiji bilo gotovo čitavo iduće stoljeće pod dojmom njezina ukusa (buon gusto). Njezin je utjecaj bio to veći, što je bila osnovala čitavu mrežu svojih kolonija po cijeloj Italiji. Možda joj je najveća zasluga njegovanje ukusa i promicanje kulturnog zajedništva.

Tip prave naučne akademije u Italiji i Evropi uopće počeo se organizirati, otkad je osnovana u Rimu *Accademia dei Lincei* 1603 i *Accademia del Cimento* u Firenci 1657. Već su Lincei sebi postavili za zadaću njegovanje čiste nauke, i to na samoj prirodi (tal. lince »ris«, životinja, koja ima osobito oštar vid). Njezin je najveći um bio znameniti Galileo Galilei. I članovima Cimenta je glavno bilo proučavanje fizičkih pojava eksperimentalnom metodom. No to su još specijalizirane akademije, koje se bave jednom granom nauke kao i Crusca. Pojedine su se akademije istom kasnije proširivale odnosno spajale, da zahvate sva područja nauke.

Doba racionalizma dalo je nekim akademijama praktičan naučnogospodarski pravac, koji je završio svoj vijek u 19. stoljeću; druge su akademije pod utjecajem političkih prevrata i novih ideja ili prestale djelovati, ili su se spajale s drugim akademijama. U 19. st. akademije su brojčano nazadovale, ali su kvalitativno znatno napredovale i prilagodile se novom duhovnom stanju i naučnim ciljevima.

Svi navedeni tipovi akademija našli su odjeka i po ostalim zemljama Evrope. Njihov broj sve više raste u 17. i 18. st. U većim evropskim kulturnim središtima već su se početkom 17. st. za-metnule klice kasnijih velikih nacionalnih naučnih akademija, u prvom redu po ugledu na talijansku Cruscu, a zatim na Lincei. Tako je Crusca bila poticaj em: njemačkom društvu *Fruchtbringende Gesellschaft*, što je bilo osnovano u Weimaru 1617; francuskom društvu za njegu jezika, koje je osnovano 1629, a Richelieu ga je pretvorio u *Académie Française*, kasniji *Institut de France*; napokon španjolskoj *Real Academia española*, osnovanoj u Madridu 1713 s lingvističkim pravcem. Akademija Lincei bila je uzor engleskoj najstarijoj akademiji *Royal Society of London*, osn. 1662, koja i danas radi. Slično je nastala i franc. *Académie des Sciences* 1666.

U 18. st. nastale su još ove znatnije naučne akademije: 1700 osnovao je Leibniz u Berlinu *Societas Regia Scientiarum*, a to je današnja *Preussische Akademie der Wissenschaften*; 1724 osnovana je u Petrogradu *Academia Scientiarum Imperialis Petropolitana*, današnja *Rossijskaja akademija nauk sojuza Sovjetskih Socijalističkih Respublik*; 1743 osnovana je prva naučna akademija u Americi: *Philosophical Society* u Philadelphiji; 1751 *Gesellschaft der Wissenschaften* u Göttingenu; 1759 *Bayerische Akademie der Wissenschaften* u Münchenu; 1770 *Kral. Češka Společnost Nauk* u Pragu i t. d.

PRVE HRVATSKE AKADEMIJE Kod Hrvata osnivaju se akademije od 16. st. do danas. Starije akademije, koje su se osnivale u krajevima bližim Italiji, bile su PRIMANJE NOVOGA ČLANA U FRANCUSKU AKADEMIJU pokušaji, da se osnivanjem akademija

nalik na one u Italiji oživi književna djelatnost, interes za njegovanje jezika, a djelomično i za druge grane nauke. Na kraju 18. st. u doba racionalizma imamo i kod nas akademija s praktičnim svrhama.

Akademija složnih (Accademia dei Concordi) u Dubrovniku nosi prvenstvo. Osnovana je negdje u drugoj polovici 16. st. od pjesnika Savka Bobaljevića (1530—1585) i Miha Monaldija († 1592) po uzoru talijanskih književnih društava. Sastajalište članova književnika bila je palača Sponza. Član Marin Kaboga bio je član i akademije »dei Confu-si« u Viterbu.

LIT.: F. M. Appendini, *No-tizie storico-critiche*, II., 232; M. Maylender, *Storia delle accademie d'Italia*, II., 51.

Ilirska akademija (Academia linguae Illyricae) u isusovačkom Rimskom kolegiju postojala je, koliko znamo, barem od 1599 do 1604, a glavni joj je cilj učenje hrvatskoga jezika. Čini se, da je to bila školska akademija, kakve su se osnivale po isusovačkom školskom redu u njihovim kolegijima u svrhu njegovanja književnosti i nauke. Takve su akademije priredivale književne sastanke, javne priredbe i kazališne predstave. U Rimskom kolegiju postojale su i hebrejska i grčka akademija. Članovi »Ilirske akademije« bili su i stranci i naši ljudi. Učitelji hrvatskoga jezika bili su tu Aleksandar Komulović i Bartol Kašić, koji je baš za tu akademiju i sastavio prvu gramatiku hrvatskoga jezika: *Institutio-num linguae illyricae li-bri*

duo, g. 1604.

LIT.: M. Murko, *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven*, Slavia V., 73—78; M. Vanino, *Le P. Barthélémy Kašić S. I.*, Archivum Historicum Societatis Jesu, VI., 1937, 219—221.

Accademia cynica osnovana je u Zadru 1664 i traje do 1678, ali se o njoj ne zna gotovo ništa. Čini se, da nije bila ni najstarija u Zadru, jer jedna vijest iz 1562 spominje ondje akademiju *degli Animosi*. Nešto više se znade o zadarskoj akademiji *degli Incaloriti*, osnovanoj 1694. Akademski znak bio joj je ptica feniks. Imala je namjeru, da njeguje latinsku, hrvatsku i talijansku knjigu, pa je bila za tu svrhu pozvala iz Mletaka i štampara. Ali od svega ne bi ništa, jer je akademija ostala sve do kraja (t. j. do 1752) neproduktivan skup erudita, koji je producirao paradnu prigodničarsku poeziju uglavnom na talijanskom i latinskom jeziku. Član te akademije bio je i hrvatski književnik Zadrani Ivan Tanzlinger Zanotti. Kad je ta akademija zaspala, osnovala se doskora nova 1752 pod imenom *de' Rav-vivati*, koja se održala do 1772. Njezini su članovi davali još goru prigodničarsku poeziju na latinskom i talijanskom jeziku, premda je bilo pokušaja, da se počne ozbiljnijim radom.

Sličnih je akademija bilo i po istarskim gradovima: Koprur, Rovinju, Piranu i Trstu.

LIT.: G. Sabalich, *Le Accademie Zaratine*, Rivista dalmatica, vol. III.—IV.; Maylender, o. c. II., 17, III., 186, IV., 376; M. Deanović, *Odrzi talijanske akademije u degli Arcadii preko Jadrana*, Rad J. A. 248, 10; S. Urlić, *Crice iz dalmatinskoga školsva*, Zadar 1919, 60—63.

Akademija ispraznih (Accademia degli Oziosi Eruditi, Academia Otiosorum Eruditorum) u Dubrovniku osnovana je između 1690 i 1695 po primjeru rimske Arkadije, pošto se već 1642 izjalovio pokušaj, da se osnuje jedno književno društvo. Održala se do trećeg decenija 18. st. To je bila najznamenitija dubrovačka akademija, premda se ni ona ne može pohvaliti većim uspjesima. U njoj su se okupljali ljubitelji književnosti i nauke, koji su se od vremena do vremena sastajali u Dvoru, u Sponzi ili drugdje na recitiranje svojih radova. Ti su radovi bili u arkadijskom duhu i dosta neznatni: prevladao je formalizam i prigodničarstvo. Katkada su se obrađivale i naučne teme, ali bez većih težnja. Članovi su nje govali tri jezika: latinski, hrvatski i talijanski; između ova dva posljednja bilo je i borbe. Jedina stvarno dobra inicijativa bila je člana Đure Matijaševića (Mattei), da se izradi rječnik latinsko-talijansko-hrvatski, a zatim i gramatika, ali stvar je ostala kod ekscerpiranja građe. Članovi akademije bili su duhovno i staleški heterogeni. Najveće je ime među njima Ignjat Đorđić (Đurđević), ali ni on ne duguje akademiji svoju pjesničku veličinu. Drugi su znatniji članovi bili: Petar Kanavelović, Baro Betera, Ignjat Gradić, Đuro Matijašević (Mattei), Ivo Natalić Ale-tim, tajnik republike i duša akademije, Stjepo Rusić (Rosa) i dr. Stjecajem prilika bio je postao članom akademije i poznati talijanski književnik Girolamo Gigli, a uza nj i neki drugi talijanski književnici. Akademija je zaslužna za njegovanje književnoga ukusa, za društvenost i urbanizam Dubrovnika, kojemu su članovi nastojali podići ugled.

Isprazni su bili uzrokom, te se u Dubrovniku osnovalo nekoliko kratkotrajnih i neznatnih akademija, koje su imale njegovati knjigu, a bile su obično vezane na koju obitelj ili ime. Tako su g. 1719 pokušavali neki osnovati jednu privatnu akademiju *ilirskoga jezika* oko Ignjata Đorđića. Iste godine osnovala se kratkotrajna *Akademija od Šturaka* (ili *Accademia degli Invidiati*) oko pisca Frana Getaldića, koja je bila neka opozicija Ispraznima. U njezinim raspravama bio je isključen latinski jezik.

Iste godine (1719) bila se u Rimu okupila šačica Dubrovčana oko Đure Matijaševića i sastavila malu akademiju, koja je raspravljala jezična, osobito leksička pitanja hrvatskoga jezika.

Zanimljivo je spomenuti, da je još 1802 Antun Kaznačić pokušao oživjeti u Dubrovniku jedno arkadijsko književno društvo pod imenom *L'Arcadia Parteno-Epidauritana degl' Intrepidi*, koje je imalo biti trojezično. Naravno, da je taj pokušaj ostao bez značenja. LIT.: M. Deanović, *Odrzi...*, Rad 248 i 250.

Akademija slovinska (Accademia Illyrica) je jedina akademija, za koju se znade u Splitu. Spominje se od 1703 do 1713. Duša joj je bio književnik Ivan P. Markić (1658—1733). Isprva je imala 12 članova, koji su vodili rasprave na hrvatskom jeziku, pisali u stihu i u prozi, a glavna im je svrha bila čišćenje jezika (kao firentinskoj Crusca). Marki je smatrao, da će se ta svrha najbolje postići prevođenjem dobrih knjiga sa stranih jezika, pa je on to i činio. Član te akademije bio je jamačno i književnik Jeronim Kavanjin.

LIT.: M. Deanović, o. c. II, 11; M. Maylender, *Storia...* III., 138; Flo-rio Banfi, *L'istituzione della Biblioteca Patrizia di Spalato*, Archivio storico per la Dalmazia, XV., vol. XXVIII., 1940; S. Urlić, *Crice...* 61.

U zadnjoj četvrti 18. st. stala su se po Dalmaciji osnivati na inicijativu mletačke republike ekonomsko-literarna društva (u duhu racionalizma) s posve praktičnim ciljevima, a zvala su se također akademijama. Takve su akademije postojale u Splitu, Trogiru i Hvaru. Najjača je bila ona u Zadru. Zvala se *Società Economico-Letteraria*, a osnovana je bila 1787. Za francuske vladavine zamijenila ju je *Accademia Agraria*. Obje su imale zasluga ne samo na ekonomskom, nego i na širem naučnom polju izdavanjem stručnih knjiga.

LIT.: M. Maylender, o. c. III., 61; S. Urlić, *Crice...* 62. NOVIJE

HRVATSKE AKADEMIJE

Poslije hrvatskoga narodnoga preporoda nastavljaju se u drugoj polovici 19. st. nastojanja, da se osnuju među Hrvatima akademije u modernom smislu.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu osnovana je najviše inicijativom biskupa Josipa J. Stross-mayera, i to 4. III. 1866, kad je car Franjo Josip I. potvrdio njezina pravila. Otpočela je radom 1867. Bila je zamišljena kao naučno središte za sve južne Slavene, stoga je dobila takvo ime i u tom je smislu radila, ali otkad je osnovana Srpska kr. akademija (1886), ona je stvarno postala hrvatskom akademijom.

Pripreme za osnivanje naučne akademije u Zagrebu mnogo su starije od njezina osnutka. Već je u kolovozu 1836 zaključio hrvatski sabor, da se osnuje »učeno društvo«. Zaključak nije izvršen, jer je bio potrebit pristanak vlade. Stoga se prišlo osnivanju društva, koje nije trebalo takvoga odobrenja, a to je Čitaonica, osnovana u Zagrebu 1838 sa zadaćom, da širi »koristne znanosti«, kao i da osnuje knjižnicu i muzej, ali Čitaonica nije skidala pitanje učenoga društva s dnevnoga reda. Međutim je iz krila Čitaonice nikla 1842 »Matica ilirska« (kasnije Matica hrvatska), društvo za populariziranje nauke i književnosti. G. 1843 i 1845 sabor je opet tražio, da se ostvari zaključak od 1836, i tako je dvor 1847 dao načelno odobrenje za osnutak učenog društva uz uvjet, da se osigura njegova financijska strana. Događaji od 1848—9 zavukli su stvar. Tek je Ivan Kukuljević 1850 osnovao Društvo za povjesnicu jugoslavensku, koje je izdavalo Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, i tako djelomično vršilo ulogu akademije.

Nakon vraćanja ustava pokrenuo je pitanje akademije biskup J. J.

(Foto Oriesbach)

AKADEMIJE ZNANOSTI | U ZAGREBU

Strossmayer. On je 10. XII. 1860 predao banu Josipu Šokčeviću

pismo, u kojem ističe potrebu osnivanja naučnoga društva za sve južne Slavene sa sjedištem u Zagrebu, te mu je u tu svrhu predao 50.000 forinti za temeljnu glavnica. Za stvar se zatim zagrijao sabor i zaključio u travnju 1861, da se buduća akademija stavi pod zaštitu sabora i da sabor izvrši sve pripreme za njezin osnutak. Sabor je tada poslao dvoru i pravila na odobrenje, ali odobrenje nije dolazilo. Kako su otada tekli u fond za akademiju mnogi novčani priloz, fond je 1866 iznosio preko 400.000 K. Tada je sabor 21. TI. 1866 podnio dvoru predstavku za odobrenje akademijih pravila. Car je 4. III. 1866 potvrdio pravila, a sabor je zatim predložio prvih 14 prvih članova. To bijahu dr. Janez Bleiweiss (Slovenac), Mirko Bogović, dr. Vatroslav Jagić, Ivan Kukuljević-Sak-cinski, Šime Ljubić, Antun Mažuranić, dr. Pavao Muhić, dr. Franjo Rački, dr. Jovan Subotić (Srbin), dr. Josip Schlos-ser-Klekovski, dr. Bogoslav Šulek, Josip Torbar, Antun Veber-Tkalčević i Živko Vukasović. Kako su se I. Kuku-

Ijević i A. Mažuranić na časti zahvalili, imenovana su nova četvorica: dr. Duro Daničić (Srbin), Matija Mesić, dr. Mirko Šuhaj i Ljudevit Vukotinović. Dne 26. VII. 1866 izabran je pokroviteljem akademije biskup Strossmayer, koji je to ostao do smrti 1905, a prvim predsjednikom Strossmayerov pobratim i učenjak dr. F. Rački, koji je sve do 1886 ostao na čelu akademije i do smrti joj bio duša. Pošto je spomenuti izbor odobrio dvor 10. IV. 1867, održana je 28. VII. iste godine prva svečana sjednica akademije, i time je ona započela svoj redovan rad.

Svrha je akademiji samostalno istraživanje i svestrano promicanje nauke i umjetnosti, osobito koliko se to tiče južnih Slavena; dijeli se na četiri razreda: 1. historijsko-filološki, 2. filozofsko-juridički, 3. matematičko-prirodno-slovní i 4. umjetnički. Prva su tri odmah započela rad, dok je umjetnički ostvaren tek kad je narastao njegov fond, pa je počeo radom istom 1919. Nadalje prema pravilima ima akademija najviše 32 redovna prava člana (po osam u svakom razredu), 12 izvanrednih pravih članova (po tri u svakom razredu), zatim može imati 16 počasnih članova, a dopisnih članova, koliko sama odredi. Na čelu je akademije predsjednik, kojega biraju članovi, a potvrđuje vladar. Dosad su bili ovi predsjednici: dr. F. Rački (1866—1886), dr. P. Muhić (1887—1890), J. Torbar (1890—1900), dr. Tade Smičiklas (1900—1914), dr. Tomo Maretić (1915—1918), dr. Vladimir Mažuranić (1918—1921), dr. Gustav Janeček (1921—1924), dr. Gavro Manojlović (1924—1933) i dr. Albert Bazala (od 1933).

Akademija može imati i pokrovitelja. Prvi je to bio Strossmayer, njezin stalni i veliki dobrotvor, a drugi nadbiskup zagrebački dr. Antun Bauer, također njezin dobrotvor. Akademija ima dva tajnika: jednoga gospodarskoga, a drugoga književnoga. Prvi tajnik gospodarski i književni bio je D. Daničić sve do svoje smrti (1882). Sve članove kao i upravu biraju članovi na redovnoj godišnjoj skupštini, i to pokrovitelja doživljava, a predsjednika, potpredsjednika i tajnika na tri godine. Na čelu svakoga razreda je razredni predstojnik, kojega biraju pojedini razredi također na tri godine. G. 1924 bila su stara pravila promijenjena prema novim državnim prilikama, a g. 1939 prihvatili su članovi prijedlog, da se akademija nazove hrvatskim imenom.

Glavna akademijina palača sagrađena je na Zrinjskom trgu u Zagrebu 1880 u renesansnom slogu (graditelj F. Schmidt) potporom zemaljske vlade i Strossmayera. U nju se uselila uprava, zbirke, a g. 1884 i galerija slika. G. 1896 sagrađene su iz glavnice četiri stambene kuće. Prevratom g. 1918 devalvirana je velikim dijelom temeljna akademijina glavnica, pa joj je rad bio vrlo reduciran. Malo pomalo ipak se oporavljala vladinim potporama, a osiguran joj je rad, otkad je većim poklonom vlade mogla sagrađiti veliku stambenu palaču na Trgu kralja Petra u Zagrebu g. 1931. Akademijini su zavodi biblioteka, arhiv i galerija slika. Arhiv i biblioteka osnovani su 1868, kad je Strossmayer otkupio za akademiju biblioteku i rukopise Ivana Kukuljevića. Do 1892 vodili su se zajedno arhiv i biblioteka, a tada su odijeljeni. Knjižnica se umnažala poklonima i kupnjom, te danas broji oko 90.000 knjiga. U njoj su se našle biblioteke baruna Kušlana, Mirka Bogovića, Franje Račkoga, Ivana Tkalčića, Nikole Mašića i drugih. Zastupana je ponajviše naučna književnost za hrvatsku i uopće slavensku povijest i književnost, a osobito je lijepa zbirka starih hrvatskih knjiga. Tu su i izdanja, koja šalju akademiji mnoge strane akademije i slični zavodi.

Arhiv se vremenom obogaćivao poklonima i kupnjom većih zbirki, kao što je Mihanovićeve, Kegle viceva, Lopa-šićeva, Jelačićeva, Ožegovićeve, Sermageova, Theinerova, Tkalčićeva, Strossmayerova, Mažuranićeve, Milčetićeve i dr., tako da je to danas velika riznica kodeksa i listina vrijednih navlastito za hrvatsku povijest i književnost. Osobito je dragocjena zbirka glagoljskih rukopisa, zapravo najveća na svijetu. Originalnih listina na hrvatskom i latinskom jeziku ima u arhivu oko 33.000.

Strossmayerovu galeriju slika osnovao je Akademijin pokrovitelj već 1868, kad je poklonio Akademiji svoju zbirku slika i umjetnina, ali je galerija otvorena istom 1884, kada su slike smještene u današnje prostorije u Akademijinoj palači na Zrinjskom trgu. Za uzdržavanje galerije darovao je Strossmayer lijepu svotu opet 1888, a obogaćivao ju je novim poklonima slika i on i drugi darovatelji, no povećavala se i kupnjom. Tako danas galerija broji oko 570 umjetnina i predstavlja najveći zavod svoje vrste među južnim Slavenima. No radi nedostatka prostorija izložena je tek polovica slika. Najvrednije su slike starih talijanskih škola.

Unutrašnji rad Akademijin sastojao se od početka u sabiranju, obrađivanju i izdavanju svega naučnoga gradiva, koliko, zasijeca u područje južnih Slavena, a osobito Hrvata. Taj se rad odvijao u njezinim razredima, a posebno u pojedinim odborima. Radni odbori imaju specijalna područja: a) za sakupljanje i izdavanje historičkih, historičko-juri-dičkih i literarnih spomenika, b) za folkloru, c) za istraživanje hrvatskih i srpskih dijalekata, d) za Strossmayerovu galeriju, e) za istraživanje zemlje, f) za istraživanje historičkih kolonizacija u našim zemljama, g) za orijentalnu zbirku, h) za knjižnicu, i) za Biološko-oceanografski institut u Splitu i j) komitet u Međunarodnoj uniji akademija. Suradnja naše akademije u Međunarodnoj uniji akademija afirmirala se dosad na četiri pothvata: a) na priređivanju novoga izdanja Du Cangeova Rječnika latinskog jezika srednjeg vijeka, b) na izdavanju Zbornika antiknih vaza, c) na Zborniku grčkih i latinskih natpisa i d) na Arheološkoj karti rimskoga imperija. Odbor za oceanografski institut surađuje zajedno sa sličnim odborom Srpske kr. Akademije na upravi i iskorišćivanju oceanografskog instituta u Splitu, koji izdaje *Acta Adriatica*. Odbor za orijentalnu zbirku brine se za uvećavanje i proučavanje Akademijine zbirke rukopisnih i drugih spomenika islamske prošlosti, koja se lijepo razvila (oko 1700 knjiga i rukopisa). Odbor za galeriju brine se ne samo za galeriju, nego i za popisivanje, fotografiranje i proučavanje svih umjetničkih spomenika u našoj zemlji. Ostali Akademijin rad razabire se najbolje iz njezinih izdanja, koja izlaze u serijama od Akademijina osnutka do danas u relativno velikom broju. Na taj je rad Akademija utrošila najveći dio svojih prihoda i stvorila cijelu

biblioteku.

Najstarija serija Akademijinih izdanja je *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, koji je počeo izlaziti još 1867. Njegov je preteča bio naučni časopis *Književnik*, što su ga izdavali V. Jagić, F. Rački i J. Torbar, dok se čekalo na osnutak Akademije. *Rad* je zbornik zaokruženih naučnih rasprava. Do 1940 izašlo je 268 knjiga. Prvih 59 sadržava zajedno rasprave iz područja svih triju Akademijinih razreda, a od 60. knjige dalje (t. j. od g. 1882) napose za prvi i drugi, a napose za treći razred. G. 1868 počela je izlaziti zbirka izvora za povijest južnih Slavena pod latinskim naslovom *Monumenta spectantia Slavorum Meridionalium*, od koje su dosad izašle 43 knjige. Nadopuna tim izvorima jesu naši pravni spomenici, koji su izašli u 12 knjiga zbirke *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium*. G. 1869 počela se pribirati građa za političku i kulturnu povijest u zborniku *Starine*, kojega je dosad izašlo 40 knjiga. Iste godine počela je izlaziti serija *Stari pisci hrvatski*, u kojoj se objelodanjuju književna djela starijih hrvatskih pisaca; dosad je izašlo 26 knjiga. Jedan od najvećih pothvata Akademijinih je *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, koji je počeo izlaziti 1881 pod uredništvom Đure Daničića (5 svezaka). U uredništvu ga je naslijedio Matija Valjavec (6. svezak), Pero Budmani (do 25. sveska) i napokon Tomo Maretić, kojega je smrt zatekla, kad je završio 52. svezak (koji svršava riječju »provrtočina«). Rječnik je pretežno historijskoga karaktera, jer se osniva na rječničkom blagu hrvatskih i srpskih pisaca do 19. st. Osnova mu je tokom obradbe sve više proširivana, a jamačno će s vremenom biti još više proširena kajkavskim jezičnim blagom, pa će taj rječnik biti, kad bude završen, najveća riznica hrvatskog jezika. Već je dosad štampano 11.040 stranica velikog formata. G. 1896 pokrenut je *Zbornik za život i običaje južnih Slavena* (od 1940 *Zbornik za život i običaje hrvatskoga naroda*), koji donosi gradivo i rasprave iz etnografije; dosad su izašle 32 knjige. Slično je 1897 počela izlaziti *Grada za povijest književnosti hrvatske*, od koje je dosad izašlo 15 knjiga. G. 1904 počelo je sistematsko izdavanje listina hrvatske prošlosti pod uredništvom Tadije Smičiklase u kolekciji *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (Codex diplomaticus...); dosad je izašlo 15 knjiga. G. 1908 počeo je izlaziti u sveščićima veliki rječnik Vladimira Mažuranića *Prinosi za hrvatski pravno-povijestni rječnik*, koji je dovršen 1923. Posebnu skupinu čine *Djela Jug. akademije*

znanosti i umjetnosti, u kojoj izlaze pojedinačna veća djela iz različitih područja; dosad izašlo 35 djela. Slična je zbirka *Znanstvena djela za opću naobrazbu*, koja se izdaju iz posebnog fonda; dosad je izašlo 12 knjiga. Izvan spomenutih kolekcija izlaze također različita izdanja, kojih dosad ima 31. G. 1913 počela je izlaziti nova kolekcija: *Prirodoslovna istraživanja Hrvatske i Slavonije*, od koje su dosad objelodanjena 22 sveska. Da se istraživanja naše akademije učine pristupačnima stranom naučnom svijetu, počeli su se već 1914 izdavati na francuskom jeziku izvodi akademjskih radova, i to najprije iz matematičko-prirodoslovnog razreda (*Bulletin des travaux de la classe des sciences mathématiques et naturelles* do 1929), a zatim *Bulletin international de l'Académie Yougoslave des Sciences et des Beaux-arts*, i to posebno za razrede historijsko-filološki, filozofsko-juridički i umjetnički, a posebno za mate-matičko-prirodoslovni razred. Ti se Bulletin izdaju paralelno s redovnim izdanjima. Osim svih navedenih edicija izašao je priličan broj knjiga potporom Akademije, a nekima je Akademija preuzela nakladu. Na samom početku nalaze se kolekcije *Zbornik jugoslavenskih pučkih pobjevaka i Hrvatski kulturni spomenici*. Kod pokušaja je ostao *Južnoslovenski enciklopedijski rječnik i Hrvatski biografski rječnik*. U izdavačkom posao spadaju katalozi galerije, spomenice, albumi i razglednice kao i *Popisi publikacija Jug. akademije znanosti i umjetnosti*.

LIT.: *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 1.-52.; *Popis publikacija Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1867—1935* i druga izdanja Akademije.

Staroslavenska akademija u Krku osnovana je na inicijativu i uz potporu krčkoga biskupa dra. Antuna Mahnića 1902. Cilj joj je bio njegovanje glagoljske liturgije, izdavanje glagoljskih liturgijskih knjiga i proučavanje starih glagoljskih tekstova. Članovi su joj većinom svećenici krčke biskupije. Najradiniji njezin suradnik bio je češki slavist svećenik Josip Vajs, koga je biskup Mahnić pozvao u Krk, pošto je već ondje bio osnovao štampariju. Predsjednici su akademije bili: generalni vikar dr. Franjo Volarić (1902—1908), kanonik Mate Oršić (1908—1925) i prof. Ante Šepić (1925—1927). Akademijin rad sastojao se: a) u nastojanju da se pravilno riješe pitanja slavenske liturgije kod Hrvata u skladu s težnjama Hrvata za proširenje te liturgije na sve hrvatske krajeve i u skladu s katoličkim principima, b) u njegovanju slavenskoga liturgijskog pjevanja, c) u sabiranju glagoljskih spomenika, a naročito d) u izdavanju liturgijskih i naučnih edicija. Glavna joj je zbirka *Analecta Sacrae Scripturae ex antiquioribus codicibus glagoliticis* u 8 svezaka, što ih je priredio J. Vajs. Osim toga izdano je još 15 knjiga većeg ili manjeg opsega, u koje idu i dva sveska *Vjesnika Starost, akademije* od g. 1912 i 1913, u kojima je ljetopis društva i manji prilozii iz hrvatskoga glagoljizma. Društvene edicije štampale su se isprva u Krku, zatim u Pragu, Rimu i Zagrebu. Akademija nije imala veće temeljne glavnice ni većih potpora, pa joj je svjetski rat paralizirao rad. Na to je djelovao i nedostatak naučnih radnika, periferijski po-

ložaj Krka i nerazumijevanje širom UNUTRAŠNOST PALACE JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
Znanosti i umjetnosti

hrvatskih krajeva. Stoga je nakon životarenja od nekoliko godina akademija 1927 zaključila, da se spoji s Hrvatskom bogosloveskom akademijom u Zagrebu kao njezin Staroslavenski odsjek.

LIT.: Ovi su podaci erpljeni iz Akademijina arhiva i njenih edicija, osobito *Vjesnika*; J. Vajs pisao je o Akademiji u praškoj *Slaviji*, II., 1923—4, 734.

Hrvatska bogoslovska akademija u Zagrebu osnovana je 1922. da gaji bogoslovnju znanost i pomoćne njezine struke. Prvi joj je predsjednik bio Frane Bulić, a za njim Fran Barac. Od 1923 izdaje kao svoje glasilo *Bogoslovsku smotru*, stručni časopis, koji je od 1910 izlazio kao prilog Katoličkog lista, a od 1912 do 1919 izdavao ga je profesorski zbor bogo-slovskog fakulteta. Otkad se s društvom spojila Staroslavenska akademija u Krku i Leonovo društvo u Senju (1927), osnovani su odsjeci: a) za opću teologiju, b) staroslavenski odsjek i c) filozofski odsjek, a 1930 osnovan je d) historijski odsjek, koji izdaje časopis za hrvatsku crkvenu povijest *Croatia sacra*. Akademija izdaje i zasebna izdanja iz svojega područja (dosad 23 knjige) i priređuje javna predavanja, da popularizira kršćansku znanost. Sredstva su joj skromna, oslanja se na svoje dobrotvore (biskup A. Ak-šamović, nadbiskup A. Bauer, prof. J. Pazman i prof. F. Barac) i članove.

LIT.: *Bogoslovka smotra*, posebno g. XI, 122-125, XI, 506—512, XVII, 477, XXI, 182 i dr. V. Š.

SRPSKA AKADEMIJA
Preteče su joj bila dva učena društva: Društvo srpske slovesnosti (1842 do 1864) i Srpsko učeno društvo (1864 do 1892).

Društvo srpske slovesnosti počeli su pokretati nastavnici kragujevačkog liceja 1841 radi pretresa-nja pitanja naučne terminologije i pravopisa (osnovano u Beogradu 31. V. 1842). Tim pitanjima se društvo i poslije mnogo bavilo, pa je pokrenulo *Jezikoslovni rečnik*, koji je morao biti obustavljen zbog prosvjeda Vuka Karadžića, jer je zastranio u kovanje novih riječi, a i inače nije uspijevaao kao ni drugi pothvati društva zbog slabe aktivnosti članova i malog broja kulturnih ljudi u Srbiji. Društvo je još pribiralo historijsku građu, izrađivalo školske i zabavne knjige, izdavalo *Glasnik D. S. S.* i pokretalo druge prosvjetne akcije. Kad je društvo primilo u svoje članstvo Garibaldija, Čer-nysevskog i Hercena, došlo je u sukob s vlašću, te je bilo ukinuto 27. I. 1864.

Srpsko učeno društvo u Beogradu upravo je nastavak Društva srpske slovesnosti, ali mu je rad po vrijednosti bolji. Osnovano je 29. VII. 1864. Zadatak mu je bio, da se bavi naukama i umjetnošću, koliko se to tiče srpstva. Imalo je četiri odsjeka: 1. za nauke moralne, jezikoslovne i književne, 2. za nauke prirodoslovne i matematičke, 3. za nauke historijske i državne i 4. za umjetnosti. Prvi mu je predsjednik bio Jovan Gavrilović. Društvo je razvilo rad u svim pravcima nacionalne nauke, pribiralo je historijsku i kulturnu građu, proučavalo arhitektonske i slikarske spomenike, skupljalo topografsku i meteorološku građu srpskih krajeva i dr., a zatim je proširilo svoj interes i na opće

naučne grane: matematiku, prirodne nauke, kemiju, medicinu i dr. Ipak društvo nije ni po sastavu ni po radu bilo strogo naučno, jer je u njemu bilo i samo ljubitelja nauke kao i političara, a k tomu ono se brinulo i za narodno prosvjetčevanje, te je 1883 osnovalo u svojem krilu i »Odbor za širenje nauka i književnosti u narod«. Raznorodan sastav te preširok i nejasan cilj društva kočili su njegov rad. K tomu se u društvo uvukao politički antagonizam napred-njačke i liberalne stranke, pa je stoga ministar prosvjete M. Kujundžić 1886 društvo suspendirao, da bi moglo biti osnovano čisto naučno društvo. Kujundžićevim nastojanjem potpisao je kralj Milan I. XI. 1886 osnovni zakon o stvaranju Srpske kraljevske akademije nauka i imenovao je prvih 16 članova Akademije, koji su bili svi izabrani među članovima Srpskog učenog društva. Po osnovnom zakonu moralo je Srpsko učeno društvo ustupiti akademiji svoju biblioteku, zbirke, imanje i povlastice, ali je zbog toga izbio spor i trvenje, koje je — budući da je Srpsko učeno društvo ponovno otvoreno 1887 — završilo 1892 sporazumom o spajanju obadva društava. Pri tom je akademija primila još 8 članova S. U. D. za svoje redovne članove, a ostale članove S. U. D. primila je za svoje počasne članove. S. U. D. je izdavalo *Glasnik Srpskog učenog društva*, od kojega je izašlo ukupno 90 svezaka; među posebnim izdanjima izašlo je 16 knjiga historijskog, etnografskog i bibliografskog sadržaja.

Srpska kraljevska akademija započela je svoj rad, kad je održan prvi skup, 28. IV. 1887. Ona ima da se bavi svim granama naučnoga rada, pa je stoga i podijeljena na četiri razreda: 1) za prirodne nauke, 2) za filozofske nauke, 3) za društvene nauke i 4) za umjetnosti. Po čl. 5. Osn. zakona su istraživanju etnografskom, jezikoslovnom i istorijskom obzire se Kr. srpska akademija na prvome mestu i naročito na zemljište Srba i srpskoga susjedstva«. Isprva je moglo biti 25 akademika, a od sporazuma sa Srp. učenim društvom 34 (od toga izvan Srbije 8); dopisnih članova može biti dvostruko. Članove bira akademija sama, samo je prvih 16 (t. j. po četiri za svaki razred) imenovao kralj Milan. Tako je kralj imenovao i prvoga predsjednika, a to je bio prirodoslovac dr. Josip Pančić, rodom iz Bribira u Hrvatskom primorju. Slijedili su predsjednici: Č. Mijatović, M. Đ. Milčević, J. Mišković, D. Nešić, J. Ristić, S. Lozanić, S. Novaković, J. Žujović, J. Cvijić, B. Gavrilović i A. Belić. Već po Osnovnom zakonu akademiji je dana u upravu odnosno u nadzor Narodna biblioteka i Narodni muzej u Beogradu, a i svaka naučna inicijativa, koja je računala na državnu pomoć, morala je imati akademijin »placet«. Da se osigura financijska strana akademije, propisao je čl. 31. Osnovnog zakona, da se akademiji ustupa zemljište, koje je bio ostavio u prosvjetne svrhe knez Mihajlo, zatim biblioteka i zbirke kao i sve imanje i povlastice Srpskog učenoga društva; osim toga joj je čl. 32. stavljao na raspolaganje državnu pomoć u granicama budžetskih mogućnosti, slobodan stan i besplatno štampanje u državnoj štampariji. Isto tako bila je svakom akademiku određena stalna mjesečna pomoć. Zaštitnik akademije uvijek je sam kralj. Dok je državna pomoć ovisila o naklonosti vlada, akademija je stekla s vremenom i druge izvore prihoda, a to je Akademijina palača i mnoge zadužbine i fondovi. U tim je fondovima njezina financijska snaga i njezina popularnost. Jedne zadužbine i glavnice namijenjene su nagradivanju Akademijinih djela, druge posebnim naučnim ispitivanjima, treće za nagradivanje književnih djela, četvrte za izdavanje popularnih knjiga i si.

Pretežni dio rada ogleda se u Akademijinih izdanjima. Ona je dosad izdala oko 550 knjiga, i to u ovim serijama: 1. *Glas Srpske Kr. Akademije*, zbornik za naučno obrađene teme, koji je počeo izlaziti već 1887, a do danas su izašle 183 knjige što prirodno-matematičke, što historijsko-filološke sadržine; 2. *Spomenik*, za objavljivanje građe, od kojega su dosad izašle 92 knjige s pretežno historijsko-filološkim sadržajem; 3. *Godišnjak*, u kojem se daje godišnji izvještaj o radu Akademijinu, izašao je dosad u 48 knjiga; 4. *Posebna izdanja* sadržavaju glavna djela Akademijinih članova (J. Cvijića, M. Petrovića, M. Rešetara, VI. Petkovića i dr.), a dosad je izašlo 128 djela; 5. *Srpski etnografski zbornik* s etnografskom građom (dobrim dijelom trud J. Cvijića) ima do danas 54 knjige; 6. *Zbornik za istoriju, jezik i književnost*, pokrenut 1902, izdaje spomenike u četiri odjela: I. Spomenici na srpskom jeziku (dosad 24 knjige), II. Spomenici na tuđim jezicima (dosad

14 knjiga), III. *Fontes rerum Slavorum Meridionalium* (dosad 10 knjiga) i IV. Istočnjačka grada (1 knjiga); 7. *Srpski dijalektološki zbornik* ima dosad (od 1905) 8 knjiga. U Akademijina izdanja treba ubrojiti i *Bulletin de l'Académie Royale Serbe*, koji se izdaje od 1933 radi obavještanja evropske naučne javnosti o radu Akademije. U njezina izdanja mogu se ubrojiti i izdanja njezinih zadužbina i fondova, kojih je izašlo 45 knjiga različitog sadržaja.

Osim toga Akademijin se rad sastojao od arheoloških iskapanja i proučavanja srpskih starina; zatim od prikupljanja rječničkog blaga za veliki rječnik suvremenoga književnog i narodnog jezika, za koji je leksikografski odsjek sabrao preko 3,000.000 listića; Akademija je pomagala crpljenje historijske građe, organizirala geološka i druga istraživanja it.d.

Akademija je već prije svjetskog rata započela suradnju s drugim slavenskim naučnim društvima, a poslije je proširila veze i na svjetske naučne organizacije, naročito na Internacionalnu uniju akademija, u kojoj suraduje zajedno s Jugoslavenskom akademijom u Zagrebu. Sa zagrebačkom Akademijom ona suraduje i u drugim poslovima od zajedničkog interesa, a naročito u vođenju Oceanografskog instituta u Splitu. Izmjenjuje svoja izdanja sa 700 naučnih institucija, a poslije svjetskog rata vrlo je aktivna na internacionalnim naučnim kongresima.

Akademija posjeduje četiri zbirke: biblioteku, arhiv, zbirku rukopisnih spomenika i zbirku etnografske građe. Biblioteka ima oko 13.000 brojeva u 15.000 svezaka, a arhiv blizu 9.000 brojeva.

LIT.: *Godišnjaci Srp. Kr. Akademije*, naročito g. 47., B. Miljković, *Akademija nauka u Stanojevićevoj Enciklopediji* I.

SLOVENSKE AKADEMIJE Prva među Slovencima osnovana akademija bila je prema talijanskom uzoru stvorena *Academia operosorum*, društvo većinom svjetovnih učenjaka s

enciklopedičkim, lokalno kranjskim obilježjem i tendencijom protiv isusovačkog monopola na polju znanosti. Djelovala je 1693—1725. Opsežna knjižnica, koju je osnovala, nalazi se u ljubljanskom sjemeništu. Njezini su članovi mnogo pridonijeli razvitku umjetnosti, osobito graditeljstva u Ljubljani. Na glazbenom je polju djelovala *Academia philoharmoni-corum*, osnov. 1701. Zamišljalo se i osnivanje drugih akademija i spremao se projekat sveučilišta. Krajem 18. st. obnovili su Akademiju operoza racionalistički prosvjetitelji pod vodstvom Bl. Kumerdeja i J. Japlja; oni su dali njezinu radu narodni pravac. Formalno je ta akademija trajala 1779—81. Kad je Ljubljana izgubila svoje dotadašnje više škole, te se u Austriji u toku 19. st. znanstveno nastojanje centraliziralo u drugim središtima, a u Ljubljani je sav duhovni život zamro. Obnovio se tek 1921 osnivanjem Znanstvenoga društva za humanističke nauke, koje se pretvorilo u *Akademiju znanosti in umetnosti v Ljubljani*, odobrenu zaključkom ministarskog savjeta 11. VIII. 1938. Prvi su članovi imenovani kraljevim ukazom 17. X. 1938. Ljubljanska Akademija ima tri razreda: filol.-historijski, mat.-prirodoslovn i umjetnički. Publikacije: *Delà*, *Korespondence znamenitih Slovencev*, *Pravni spomeniki sloven-škoga naroda*, *Prirodoslovne razprave*, *Razprave matema-tično-prirodoslovnega razreda*.

LIT.: *Apes academiae operosorum Labacensium*, Labaci 1701; V. Ste-ska, *Ac. Op.* (Izv. muz. društva za Kranjsko, 1900, 37—54, 77—94); Fr. Kidrič, *Zgod. slov. slovstva*; Fr. Stele, *Spominski zbornik Slovenije*, 302—3; H. Bren, *Carniola*, 1919, 205—17.

NAJVAŽNIJE AKADEMIJE NA SVIJETU Najvažnije akademije, što danas postoje u Evropi, jesu ove: B e l g i j a : *Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux Arts* u Bruxellesu, koja potječe od 1769. — B r i t a n i j a : a) *Royal Society* u Londonu, osnovana u Oxfordu 1645, a 1658 preseljena u London, bavi se samo prirodnim naukama i matematikom; b) *British Academy* (osn. 1902) nasuprot bavi se samo povijesnim i Biološkim naukama; c) *Royal Society* u Edinburgu (osn. 1782). — B u g a r s k a : *Balgarska Akademija na Naukite* u Sofiji nosi to ime od 1911, dok je od 1869 živjela pod imenom Balgarsko Književno Društvo. — Č e š k a : *Kral. češka společnost nauk* osnovana je u Pragu 1784, ali joj počeci sežu u 1770; *Češka akademie pro vědy, slovesnost a umění* u Pragu osnovana je 1890. Objse su zaslužne za slavensku nauku. Nijemci imaju u Pragu *Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste*, osnovanu 1891. — D a n s k a : Kr. dansko naučno društvo u Kopenhagu (*Kongelige Danske videnskabernes Selskab*) osn. 1743. —

Finska: Finsko naučno društvo u Helsinkiju (*Societas Scientiarum Fennica*) osn. 1838. — Francuska: Mnogo akademija znanosti i umjetnosti po većim gradovima, a glavni im je predstavnik u Parizu *Institut de France*, koji od 1806 sačinjava ovih pet akademija: 1. *Académie Française*, osnovana 1635 odobrenjem Richelieua za njegovanje jezika i književnosti, izdavač znamenitoga rječnika *Dictionnaire*, 1. izd. 1694, 7. izd. 1878, g. 1795 proširena u tri razreda (fizičko-matematički, moralno-politički i književno-umjetnički), ima 40 članova »besmrtnika«; 2. *Académie des inscriptions et belles-lettres* (za povijest i književnost), osnovao ju je Colbert 1663; 3. *Académie des sciences* (za matematiku, kemiju, fiziku i si.), osnovao ju je također Colbert 1666; 4. *Académie des sciences morales et politiques* (za filozofiju, političku ekonomiju, pravo i opću povijest), osnovana 1797, i 5. *Académie des beaux-arts* (za umjetno-sti), osnovana 1795, ali joj počeci idu u 1664 i još prije. Svaka akademija radi za sebe i po svojim izaslanicima u Institutu, koji izdaje svoj *Annuaire*. — Grčka: — *Akademija atenska i Akademija jonska*. — Holandija: *Akademija znanosti (Koninklijke Akademie van Wetenschappen)*, osn. 1855 u Amsterdamu. — Irska: *Royal Dublin Society*, osn. 1731. — Italija: *Accademia della Crusca* (v.) u Firenci; *Istituto di Bologna*, osn. 1712; *Ate-neo di scienze e belle lettere* u Bresciji; *Accademia del Cimento* u Firenci (v.); *Reale Istituto Lombardo di scienze* u Milanu, osn. 1820; *Istituto Veneto* u Mlecima, osn. 1838; *Accademia dei Lincei* u Rimu. Ta je 1847 postala papinska pod imenom *Nuovi Lincei*, a 1870 se razdijelila na kraljevsku i papinsku: papinska se bavi prirodnim naukama, a kraljevska *Reale Accademia dei Lincei* proširila se i na druge razrede. Tu je državnu akademiju stala zasjenjivati *Reale Accademia d'Italia*, koja je na želju B. Mussolini ja osnovana 1926 i stupila u život 1929. I papinska akademija *Nuovi Lincei* reformirana je 1936 dobivši ime *Pontificia Accademia delle scienze*. — Norveška: Naučno društvo u Oslu (*Konglia Norske videnskabs Akademien*), osnovano 1857. — Madžarska: *K. Magyar Tudományos Akadémia* u Budimpešti, osn. 1825. — Njemačka: *Preussische Akademie der Wissenschaften* u Berlinu, osn. 1700 od Friedricha I. po Leibnizovoj osnovi; *Gesellschaft der Wissenschaften* u Göttingenu, osn. 1751; *Bayrische Akademie der Wissenschaften* u Münchenu, osn. 1759; *Sächsische Akademie der Wissenschaften* u Leipzigu, osn. 1846; *Deutsche Akademie* u Münchenu za proučavanje nijemstva, osnovana 1925; *Akademie der Wissenschaften* u Beču, osn. 1846, dijeli se u dva razreda: matematičko-prirodoslovni i historijsko-filozofski. Zasluzna je mnogo i za naše krajeve. Osim toga ima u njemačkim krajevima više manjih i većih akademija. Veće od njih su 1906 osnovala savez *Verband deutscher wissenschaftlicher Körperschaften*. — Poljska: — *Poljska akademija znanosti*. — Portugal: *Academia Real das Sciencias*, osn. 1779 u Lisabonu. — Rumunjska: *Academia Romana*, osn. u Bukureštu 1866. — Rusija: *Rossijskaja Akademija Nauk S.S.S.R.* u Lenjin-gradu, bivša carska akademija, osnovana 1724 od Petra Velikoga; s njom se 1841 spojila *Imperatorskaja rossijskaja akademija*, koju bijaše osnovala Katarina II. g. 1783 kao II. odio, koji ima velikih zasluga za studij ruskoga jezika i književnosti; *Ukrainska Akademija Nauk*, osn. 1919 u Kijevu. — Švedska: *Svenska Akademien* u Stockholmu, osn. 1739, poznata naročito po tomu, što dijeli Nobelove nagrade. — Španjolska: *Academia Espanola de la Lengua* u Madridu, osn. 1713; *Academia de Barcelona* u Barceloni, osn. 1751. — Švicarska: *Institut National Genevois des Sciences*, osn. 1852. — Turska: *Naučno društvo* u Carigradu, osn. 1851.

Izvan Evrope znatne su akademije na pr. *American Academy of Arts and Sciences* u Bostonu, osn. 1780; *Philosophical Society* u Filadelfiji; *R. Asiatic Society of Bengal* u Kalkuti sa sekcijama u više gradova Azije. Kitaj ima svoju akademiju *Han-lin-yuen* u Pekingju, koja je najstarija na svijetu; *Australian Association for the advancement of Science* u Sydneyju; *Institut Egyptien* od 1865 u Kairu, Aleksandriji it.d.

Velik je broj akademija po svijetu udružen u nacionalne ili druge saveze u svrhu naučne suradnje na područjima općeg interesa. Najznatnija je Međunarodna akademijaska unija (*Union académique internationale*) u Bruxellesu, s kojom suraduju i zagrebačka i beogradska akademija.

V.Š.

AKADEMIJA PLATONOVA
dijeli se obično u stariju, srednju i novu akademiju. U stariju akademiju spada Platonov nasljednik Speusip, zatim Ksenokrat iz Halkedona, Polemon i Krat, oba Atenjani. Pored njih idu u taj krug mislilaca Heraklid Pontski i Filip Opunski. Svi oni zanose Platonovu nauku u pitagorovački smjer. Srednju akademiju predstavlja Arkezilaj iz Pitane, koji skreće na put Prionova skepticizma; na tom putu dolazi do vrhunca Karnead, koji je predstavnik nove akademije. U kasnijem razvoju razlikuje se još t. zv. četvrta akademija, koju predstavlja Filon iz Larise (oko 80 pr. Kr.), i peta s Antiohom iz Askala na čelu (oko 50 pr. Kr.). Objke su ove posljednje sjedinjujući platonске ele mente s onima iz peripatetičke (Aristotelove) i stoičke škole udarile eklektičkim pravcem i utrlje put novoplatonizmu. U početku novoga vijeka, u doba renesanse, kad je nastao otpor protiv svemoći Aristotelova filozofijskog autoriteta i očitovao se u pokretu za Platonovu filozofiju, obnovljena je platonска akademija u Italiji na dvoru Cosima de' Medici u Firenci. U tom krugu ističu se poznati platonovci: Gemisthos Plethon, kardinal Bessarion i Marsilius Ficinus.

AKADEMIJA ATENSKA
Još za oslobodilačkog rata (1821—1829) bila je nabačena

misao, da se ustanovi akademija u gradu, gdje se rodila prva akademija na svijetu. Mnogo godina kasnije sagradi bogati Grk iz Beča barun Sina u Ateni raskošnu palaču, da u nju smjesti akademiju. Tek 1926 ministar prosvjete i sveučilišni profesor Dem. Eginitis ustanovi *Atensku aka demiju*, koja se sastoji od tri razreda: 1. pozitivne znanosti, 2. moralne i političke znanosti i 3. književnost i umjetnost (60 redovitih i 40 stranih članova).

K. K.

MEĐUNARODNA DIPLOMATSKA AKADEMIJA (franc. *Académie diplomatique internationale*), osnovana 1926 sa sjedištem u Parizu, okuplja diplomate gotovo svih zemalja svijeta sa svrhom, da na mjesečnim sastancima raspravljaju o pitanjima međunarodnoga prava i međuna rodnih odnošaja. Uz druge publikacije izdala je *Dictionnaire diplomatique* (Diplomatski rječnik) u tri goleme sveska s prinosisma istaknutih diplomata, državnika i pravnika. J. A. AKADEMIJA DUHOVNA
To je ime srpske redovne više bogoslovske škole, koju je 1744 osnovao episkop bački Vizarijon Pavlović u Petrovaradinskom Šancu, današnjem N. Sadu. Prvi prefekt i na stavnik filozofije i bogoslovlja u toj akademiji bio je Dionizije Novaković, Dalmatinac, kasnije episkop budimski, dak ruske Duhovne akademije u Kijevu. Otvorena je pri stupnim predavanjem *O pohvatah i polzje nauk svobodnih*. Radila je samo nekoliko godina. R. G.

AKADEMIJA JONSKA

Utemeljena je 1824 na Krfu od engleskog filhelenista Fridrika Guilforda i jonskog sabora. To je zapravo bio viši zavod, koji je mnogo koristio grčkoj prosvjeti. Kada su Jonski otoci, oslobodivši se engleskoga protektorata, bili pripojeni Grčkoj, bude jonska akademija zatvorena. K. K.

AKADEMIJE KATOLIČKE

Od današnjih su najglasovitije: *Accademia Pontificia dei nuovi Lincei*, koja vuče lozu od Accademia dei Lincei (osn. 1603; ime »lincei« označuje »one, koji se služe lećama« t. j. istraživače ili učenjake; obnovljena pod današnjim imenom za Pija IX. g. 1847). Sastoji se od redovnih, dopisnih i pridruženih članova (membri ordinari, corrispondenti ed aggiunti). Novi zamah dao joj je Pijo XI., koji je okupio u njoj korifeje današnje znanosti bez razlike vjere i narodnosti. *Accademia Romana di San Tommaso d'Aquino* duguje svoj osnutak Leonu XIII., a cilj joj je njegovanje tomi-stičke filozofije i teologije. *Accademia Pontificia dei Nobili ecclesiastici* potječe od Klementa XI. To je visoka škola za papinske prelate i diplomate. Osim toga postoje još i druge akademije za njegu pojedinih grana crkvene kulture, kao na pr. gregorijanskoga pjevanja i si.

Accademia Velehradensis nikla je iz nastojanja raznih, a naročito slavenskih teologa oko zblizjenja katoličke Crkve i kršćanskoga Istoka. Osnovana je na II. velehradskom kongresu 1909. Izdaje: *Acta Academiae Velehradensis* (4 puta godišnje).

Akademija Sv. Alberta Velikoga (Albertus-Magnus-Akademie) zamišljena je kao institut za filozofiju, napose škola

stičku, te je osnovana u Kolnu 1922. Osnovali su je nje mački biskupi, a ušli su u nju kao članovi neki istaknuti suvremeni filozofi i psiholozi, kao Joh. Lindworsky, Art. Schneider (kasnije rector magnificus kölnskoga sveučilišta) i dr. Izdaje *Veröffentlichungen der Albertus-Magnus-Akademie*. K. G.

AKADEMIJA ZA MEĐUNARODNO PRAVO

G. 1914 zasnovana uz suradnju i pomoć Carnegieve za klade, a 1923 otvorena *Académie de droit international* u Haagu, kojom upravlja posebni kuratorij. Zadaća joj je njegovati visoki studij međunarodnoga prava. U srpnju i kolovozu svake godine održavaju ondje na poziv kuratorija stručnjaci iz svih zemalja svijeta predavanja, redovito na francuskom jeziku, o raznim materijama međunarodnog javnog i privatnog prava, koja se štampaju u zborniku akademije (*Recueil des cours*), koji već danas predstavlja najugledniju zbirku monografija i rasprava iz međunarodnog prava (do 1938 izišlo 66 svezaka). Slušači dolaze iz svih zemalja svijeta. J. A.

POLJSKA AKADEMIJA ZNANOSTI

Poljska akademija u Krakovu nosi od 22. XI. 1919 naslov: *Poljska Akademia Umiejetnosci*. Nastala je od učenoga krakovskog društva (*Towarzystwo Naukowe Krakowskie*) 1816 po uzoru varšavskog društva prijatelja nauka, koje je osnovano 1800. G. 1872 potvrdila je austrijska vlada pravila krakovske akademije. A. se dijeli u tri odjela: filo loški, historijsko-filozofski i matematičko-prirodoslovni. Članovi su pravi i dopisni. Svaki odio može imati najviše 27 pravih domaćih i 32 dopisna domaća člana te 27 pravih stranih i 32 dopisna strana člana. Predsjednici Akademije bili su: Jozef Majer (1873—1890), Stanislaw Tarnowski (1890—1917), Kazimierz Morawski (1918—1925), Jan Michal Rozwadowski (1926—1927), Kazimierz Kostanecki (od 1928). A. ima dvije naučne ispostave u tuđini. To je *Biblioteka Polska* u Parizu i *Stacja Naukowa* u Rimu; osim toga dva muzeja (arheološki i fiziografski) i svoju knjižnicu u Kra kovu. Izdaje niz naučnih publikacija iz pojedinih odjela, izvještaje, bulletine u stranim jezicima, posebna izdanja i djela kao: *Biblioteka poljskich pisaca*, *Arhiv za povijest književnosti i prosvjete u Poljskoj*, *Spomenici staroga polj skoga prava*, *Antropološko-arheološka i etnografska grada*, *Zbirka vijesti o domaćoj antropologiji*, i t. d. Posebno je izdala nekoliko svezaka *Poljske enciklopedije* (fizički je mljopis, počeci slavenske kulture, poljski jezik, povijest lijepe književnosti, politička povijest). Radi se oko staropoljskog rječnika, atlasa poljske flore, zatim *Thesaurus latinatis polonae medii aevi*. Periodička izdanja: *Kwartalnik filozoficzny* i *Przeglad historiji sztuki*. J. B-č.

AMERIČKA AKADEMIJA POLITIČKIH I SOCIJALNIH ZNANOSTI (The American Academy of Political and Social Science), osnovana 1891. Sjedište joj je Philadelphia, Pennsylvania. Izdaje *Annals* (Anali). Akademija nastoji da sakupi što više valjanih informacija, koje onda objavljuje, da bi tako pri donijela ispravnom mišljenju javnosti. V. H-t.

AKADEMIJE KAO ŠKOLE I ZAVODI Već su se od 15. st. stale i pojedine škole nazivati akademijama, a poglavito takve, koje su obučavale više naučne discipline, filozofiju i teologiju. Katkada se taj naziv protegnuo i na potpuna sveučilišta, ali se ponajviše ograničio na nepotpuna sveučilišta ili na pojedine visoke škole, a u novije doba osobito na visoke stručne škole. Kao sinonim za visoke škole dao je naziv akademija povoda mnogim terminima, kao: akademska čast, akademski građanin, akademska četvrt, akademičar i si. Na području stručnih učilišta naziv akademije dobili su i pojedini zavodi, koji idu u red srednjih škola, osobito trgovačke akademije.

Prve škole akademije bile su kod nas filozofsko-teološko učilište pavlina u Lepoglavi i isto takvo isusovačko učilište u Zagrebu, oba osnovana i dopunjavana u 17. st. Kad je zagrebačka akademija 1773 prešla u državne ruke, dobila je doskora i pravni fakultet, a g. 1850 je bila reducirana na samu pravoslavnu akademiju. Ta je dakle akademija bila pretečom zagrebačkoga sveučilišta, osnovana 1874 (v. V. Klaić, *Kr. akademija znanosti u Zagrebu*, Hrv. Kolo Matice Hrv., Zagreb 1912). U Ljubljani su isusovci osnovali akademiju sličnu zagrebačkoj već koncem 16. st.

Duhovne akademije zovu se viša bogoslovna učilišta osobito kod pravoslavaca. Poznate su takve akademije u Rusiji (u Petrogradu-Lenjingradu, Moskvi, Kijevu). Srbi su bili osnovali kratkotrajnu Duhovnu akademiju u Novom Sadu g. 1744.

Umjetničke akademije su danas visoke stručne škole za obrazovanje umjetnika, osobito u slikarstvu i kiparstvu. One su često postale od nižih škola za umjetni obrt, a najstarije od njih razvile su se iz sredovječnih bratovština. Prvu pravu umjetničku akademiju osnovao je u Milanu L. da Vinci 1485, a 1563 osnovana je u Firenci *Accademia del disegno*. Zatim su takve akademije nicala redom po Italiji i ostaloj Evropi, na pr. u Parizu (osn. 1648), u Madridu i Londonu, a za nas su imale posebno značenje one u Mün-chenu i Beču. Kod nas je prva umjetnička akademija osnovana u Zagrebu 1907, iako ne pod tim imenom. Danas, kad ima rang fakulteta, nosi ime: *Akademija likovnih umjetnosti*. U Beogradu je takva akademija osnovana 1937.

Muzičke su akademije u starije vrijeme bile društva ljubitelja muzike, katkada i u okviru književnih akademija, a kasnije su se pretvarale u škole muzike. Katkada su se i kazališta nazivala akademijama. Danas se muzičkim akademijama zovu uglavnom samo visoke škole za muziku.

Muzičke priredbe, koncerti, zovu se također akademijama, a katkada i druge slične priredbe.

Najstarija muzička akademija (kao društvo) među južnim Slavenima bila je ljubljanska *Academia Philharmoni-corum* od 1701.

U Zagrebu je osnovan *Glazbeni zavod* 1827 kao društvo, koje je 1829 otvorilo glazbenu školu. Školu je 1923 preuzela država te je postala muzičkom akademijom, a priznat joj je i rang fakulteta pod imenom *Akademija glazbe i kazališne umjetnosti*. U Beogradu je također priznat rang fakulteta muzičkoj školi, osnovanoj 1899.

Vojne akademije su visoke škole za obrazovanje oficira svih vrsta oružja. U Jugoslaviji postoji takva akademija (niža i viša) u Beogradu za sve vrste oružja, a u Dubrovniku je vojna pomorska akademija.

Od srednjih škola nose ime akademije pomorske i trgo vačke akademije. Prve odgajaju pomorske kapetane, a druge trgovački pomladak. U banovini Hrvatskoj postoje pomorske akademije u Bakru i Dubrovniku, treća je u Kotoru, a trgovačkih imade u svim većim gradovima Hr vatske i cijele Jugoslavije. V. Š.

AKADEMSKA SLOBODA ili se odnosi na ukupnost nastavnika i studenata shvaćenih kao korporacija, ili na naročitu vrstu kontrole nad studentskim životom, koja se razlikuje od one slobode, koju su prije toga uživali, i od one, kojoj će poslije toga u životu biti podvrgnuti. Ovakovo shvaćanje vuče svoje podrijetlo iz srednjeg vijeka. No najvažnija je u smislu autonomije sveučilišta. A. s. pruža slobodu nastave, koja u sebi uključuje slobodu govora, mišljenja i publiciranja. A. s. pruža nesmetanu mogućnost proučavanja i predavanja na visokim školama.

A. s. je moguća samo onda, ako su nastavnici svijesni svoje socijalne funkcije. Nastavnik ne smije zlo upotrebljavati svoj položaj te nametati slušateljima jednostrano mišljenje. U zapadnoevropskih naroda i u Americi osobito se ističe opasnost, koja prijeto od materijalne pomoći države ili pojedine klase, jer se misli, da kontrola u financijama dovodi i do kontrole rada sveučilišta. U manje razvijenim sredinama naprotiv se ističe neposredna zavisnost od političkih momenata. Tako je i kod nas bila živa diskusija 1922, u povodu samovoljnog postavljanja profesora i kritike nastavnika, koju je provodila vlada u interesu »državno-nacionalnog karaktera zagrebačkog sveučilišta«. Kao najbolja garancija smatra se sigurnost namještenja profesora. Ne samo pri postavljanju, nego i pri uklanjanju profesora treba da ima fakultet glavnu riječ. Naravno, time se pojačava opasnost, da se samo profesorsko tijelo pri prosuđivanju ne bi služilo više drugim nego naučnim kriterijima.

LIT.: Stenografski zapisi hrvat. sabora od 19.—21. srpnja 1894. Pole mika oko događaja 1922 nalazi se u *Narodnim Novinama* od 11. IX. 1922, u *Obozoru* od prosinca 1922, te veljače, travnja i lipnja 1923. *Novoj Evropi*, knjiga 7., 1923, te *Jugoslavenskoj Njivi i Riječi* od iste godine. Čitav spor je iznesen pod naslovom »Sveučilište i Politika« od samog filozofskog fakulteta. Z. G.

AKADEMSKA ZALOŽBA (naklada), osnovana je u Ljubljani 1934, vlasnik joj je Silvestar Škerl; izdaje akademske priručnike (»Akademska biblioteka«, dosad 10 svezaka), važnije starije slovenske tekstove (Trubarjev kate-kizem, brižinski spomeniki), iz područja povijesti umjetnosti »Monumenta artis slovenicae«, uglednije moderne pjesnike (O. Župančič) te je priredila minijaturna izdanja starijih slovenskih pjesnika (Prešeren, Gregorčič, Aškerc) i slovenskih narodnih pjesama (Stare žalostne). Zbirka »Pogledi« imala bi sačinjavati enciklopedijsko džepno izdanje

(dosad 5 svezaka). Posebnu pažnju posvećuje ukusnoj opremi svojih publikacija. A. P-c.

AKADI → Prednjoazijski (azijski) jezici. AKAMANT (grč. Akamas), sin Tezejev i Fedrin, brat Demofontov. Prema antičkoj predaji obojica su se borila pod Trojom.

AKANT (grč. akanthos), primog, biljka. U južnim krajevima Evrope rastu dvije vrste toga roda, manja s bodljikama (*Acanthus spinosa*) i veća bez bodljika (*A. mollis*).

U Grčkoj je prva vrst vrlo obična, pa se češće upotrebljava za ogradu vrtova i cvjetnih lijeva. Stari su Grci akantov list upotrebljavali kao lijevke protiv različitih bolesti. Njihovi su umjetnici rano počeli obrađivati lijepo rašćane članjene forme akan-tova lista. U stiliziranoj formi oni su upotrebljavali osobito kod t. zv. kapitela i drugih ukrasnih dijelova građevina, a u nešto je taj motiv promijenjen u rimskoj arhitekturi. Nalazimo ga i kao ures nadgrobnih spo-

menika u toreutici na srebrnim i brončanim posudama, pa u tekstilnoj umjetnosti na čilimima, jastucima, odijelima, velima. Iz antike umjetnosti prešao je motiv akanta u kasnije periode umjetnosti. V. H.

AKANTOLIZA (grč. akantha »trn«, lyo »otopiti«) je naziv za pojavu, gdje se stvara šupljina oko stanica epidermisa, što se obično zbiva na granici epidermisa i kutisa; time može nastati epidermoliza. F. K.

AKANTOZA je proširenje epidermalnoga sloja kože, koje je uvjetovano povećanjem broja i veličine epidermalnih stanica. Acanthosis nigricans je rijetka dermatoza, koja se javlja odeblijanjem i pocrnjenjem kože te kadikad ukazuje na postojanje raka u organizmu. F. K.

AKAPNIJA (od grč. a »bez« i kapnos »dim«), bolje hipokapnija: smanjenje ugljične kiseline u krvi i plućima, iza zvano najčešće dubokim disanjem, na pr. na visokim bregovima. To je jedan od uzroka brdske bolesti. F. S.

AKARIJAZA (grč. akariasis, demodicosis), vrst šuge, koju uzrokuje invazija grinje, demodex follicularum (→ Demodicidae), pak se zato bolest danas ispravnije naziva demodikoza. Znaci su bolesti u osipanju kože ljuskama, kvržicama ili bubuljicama. S osutih mjesta pada dlaka, koža izmijeni svoju debljinu, sastav i boju, ali ne boli ništa, ili jedva malo svrbi. Bolest može ostati dugo ograničena na manja mjesta glave, vrata, nogu ili trupa. Međutim se obično,

AKARIJAZA PSA (1)

dikoza. A. se prenosi izravnim i neizravnim putem. Od nje obole ponajviše psi, i to u pravilu samo u mlađoj dobi, rjeđe druge dom. životinje. Grinja se useli u dlačni tobol-Čić, gdje se množi i vodi često do infekcije stafilokokima.

racija. Prema tome je akc. a = $\frac{1}{v}$. Ako je jedinica brzine m/sek, onda je jedinica akceleracije »metar u sekundi u sekundi« i bilježi se m/sek² (→ ■ gibanje, dimenzije jedinica).

St. H.

AKARIJAZA PSA (2)

sporije ili brže, širi i može zahvatiti najveći dio kože. Što je životinja mlađa i slabija i što se je bolest više raširila, to ju je teže liječiti. Ako se pak bolest rasprostrla široko po koži, tada se ne da uopće izliječiti, nego joj životinja podlegne.

LIT.: v. Hutrya, Marek, Manninger, *Spez. Path. u. Ther. d. Haust.*, 1938; Fröhner, Zwick, *Lehrb. d. spez. Path. u. Ther. d. Haust.*; Wirth, Zwick, *Komp. d. Spez. Path. u. Ther. f. Tzie.* L. B-c.

AKARNANIJA, krajina u zapadnom dijelu srednje Grčke između rijeke Ahelolja i mora, a na sjeveru dopire do zaliva Arte. To je krška zemlja s bogato razvedenom obalom. Uleknina Valtos između zatona Karvasara i donjeg Ahelolja ispunjena je krškim jezerima. Visočje Ksero-meros uzdiže se do 1600 m, a na jugu je radi pozitivnog pomicanja obalne linije rastrgano u otoke. Od ovih su se unutrašnji otoci nanosima Ahelolja povezali s kopnom, dok su vanjski, Ehinadi (ili Kurtsolari), očuvali svoj otočni značaj. Na jednom od nekadašnjih otoka u delti nalazio se grad Oiniadai, a na dominantnom položaju iznad Ahelolja savezni grad Stratos.

LIT.: E. Oberhammer, *Griechenland u Klute, Handbuch d. geog. Wissenschaft.* Potsdam. Z. D-i.

AKATIST (grč. akathizein »stajati«) zove se himan bi. Djev. Mariji, koji pjevaju Grci u 5. korizmenoj sedmici (subota akatista) stojeći cijelu noć u crkvi. Misli se općenito, da ga je spjevao patrijarh Sergije kao zahvalu za oslobođenje Carigrada (626). Himan ide među najljepše tvorevine grčkog pjesništva.

LIT.: *Kritično izdanje od kard. Pitre, Anal. sacra* 1876, I, 262; *Liturg. značenje kod Maksim, princa sakson., Praelect. de liturgia orient.*, 1907, 103—4; *Akatist* od F. Rožica (Katol. L. 1904, 501) je pje-snička umotvorina o povijesti i mislima pravog akatista. T. H.

AKBAR, Abu'l-Fath Džalal ad-Din Muhammed, veliki mogul indijski (1556—1605), unuk Baberov. * 1542 u progonstvu, osvojio je gotovo cijelu sjevernu Indiju i značajne dijelove Dekana. Golem ratni plijen i uređena administracija omogućile mu neizmjerne prihode. Oko njega su se kupili vještci crtači, zatim freskoslikari, koji su mu ukrasili veličanstvene zgrade, zatim prevodioci, koji su mu prevodili na perzijski znamenita djela sanskrtke literature. Iako je bio nepismen, stekao je odličnim pamćenjem veliku obrazovanost. Družeci se sa sufijcima, isusovcima, braman-cima i drugima, napustio je islam i osnovao novu religiju, tevhid-i-ilahi, no ona ga nije preživjela. F. M-n.

AKCELERACIJA, posp jesen je, ubrzanje. Tijelo M neka se giblje pravcem AMB, te mu je u točki M brzina (v.) v = -v'. Onda se brzina, kojom raste brzina, zove akcele-

AKCENAT (lat. *accentus*; od ad cantus »prijjev«), hrv. naglasak, označuje u običnom govoru način izgovora nekoga jezika. Pri tom se misli na posebni ritam i intonaciju izgovaranja. Tako se veli za Nijemce i Mađare, da drugim akcentom izgovaraju hrvatski. U lingvističkoj nauci znači a. jače isticanje samoglasnika u određenom slogu. Ne samo što riječ sama po sebi može u tom slučaju imati svoj a., nego i skup riječi; a može biti i takovih sitnih riječi, koje nemaju svoga a., i zbog toga ne mogu se upotrebljavati same za se, nego istom u vezi s drugom riječi mogu dobiti a. Takove riječi zovemo enklitike ili proklitike. Na pr. prijedlog po dobiva a. u vezi (po vodu).

Prema isticanju samoglasnika u određenom skupu slogova nastaje razlika između naglašenih i nenaglašenih slogova, koja u svim jezicima nije jednaka. Primjer: u našoj riječi *čovjek* samoglasnik o u slogu *čo-* jače je istaknut nego *-je-* u slogu *-vjek*, ali je i ovaj posljednji slog ipak sasvim razgovijetno izgovoren. Naprotiv, u njem. riječi *Donner* »gromljava« samo se početni naglašeni slog *Do-* sasvim jasno i razgovijetno izgovara. Prvi tip zovemo muzikalnim, a drugi ekspiratornim.

Ima jezika, koji pritisak, što se očituje u a., podjednako dijele na sve slogove u riječi. Primjer: franc. riječ *nation* »narod« izgovara se doduše s glavnim a. na posljednjem slogu *-sjo*, ali i prvi slog *na-* ima izvjesnu duljinu i naglasak; pa kad ovu riječ izgovaraju Francuzi, za naše uho gotovo je teško odrediti, koji je slog naglašen. Enklitike i proklitike su riječi bez akcenta i samo u punijem obliku mogu se govoriti same za se i tada imaju a. Primjer: Pun oblik *njega* ima a. i riječ se može govoriti sama za sebe. Koga vidiš? *Njega*. Istoznačna kratka riječ *ga* nema akcenta i može se govoriti samo iza naglašenog glagolskog oblika, kao u rečenici: *Vidim ga*. Zbog toga se zove enklitika (od grčke riječi *en i klinō*, što znači »prisanjam« na ono, što stoji pred nečim. Prijedlog *po* nema a., kao ni akuzativ lične zamjenice ženskoga roda *ju*, ali ako se udruže, *po* dobiva naglasak: *pō nju*. Francuski član i zamjenice za 3. l. *le, la, les*, nemaju naglasak i zbog toga ove tri riječi ne mogu se govoriti same za se, nego samo u vezi sa imenicom ili glagolom, koji slijede. U imenicima i glagolu leži glavni a. skupine. Primjer: *la France, il le voit* (»on ga vidi«). Kako *le, la, les* stoji pred naglašenom imenicom, zovu se proklitike (od grčke riječi *pro i klinō*, što znači naslanjam na ono, što slijedi).

Ako riječ ima tri ili više slogova, može se dogoditi, da slog pred naglaskom ili poslije njega dobije sporedni a., tako da u riječima nastaje slijed akcenata, koji imaju svoj izvjestan ritam. Primjeri: veličanstvo, veličanstava pokazuju, da je glavni akcenat na samoglasniku sloga *-ča-*, ali da postoje i sporedni akcenti na slogovima *vē-* i *-vā*. Jezici se znatno razlikuju prema prirodni akcenata. Neki jezici imaju a., koji se osniva samo na jačini pritiska zračne struje, koja se ispoljuje na samoglasniku nekoga sloga. U takovim jezicima može da nastane velika opreka u izgovaranju naglašenih i nenaglašenih slogova. Samo naglašeni slog izgovara se potpuno jasno za uho slušaoca, dok ne-naglašeni slog postaje gotovo nejasan za slušaoce. Takav je a. njemački, a poznavao ga je nekada i francuski, koji ga je danas napustio. Francuski se današnji a. gotovo pri-bližuje tipu muzikalnoga a.

A. se može nadalje vezati i s intonacijom, t. j. s raste-njem ili padanjem, s uzlaženjem ili silaženjem glasa. Ova vrst muzikalnoga a. raširena je u našim štokavskim dijalektima naročito u jeziku, kako ga je zabilježio Vuk.

Ova vrst a. poznata je i u norveškom i finskom jeziku. A. se može nadalje vezati i s duljinom ili kraćinom vokala, s t. zv. kvantitetom. Takav a. pogađa kratke i duge vokale jednako. Vukov a. spojen je i s kvantitetom i s intonacijom. Vuk razlikuje četiri a., kratki (uzlazni i silazni) i dugi (uzlazni i silazni). Primjeri: *rak, žena, meso, ruka*. Francuski i talijanski jezik poznaju a. vezan s kvantitetom, t. j. razlikuju kratke i duge naglašene slogove. Primjeri: tal. *porta* »vrata«, *amētō* »ljubljen«, franc. *petit* (ptf) »malen«, *bise* (bīz) »bura«.

Velika je razlika između našega jezika i ova dva romanska u pogledu kvantiteta. Naš jezik pozna kvantitet neovisan od a., t. j. i u nenaglašenim slogovima, i to štokavski samo poslije a., a čakavski i pred a. Primjer: štok. *rukav*, čak. *jūnāc* i t. d. U tal. svi nenaglašeni slogovi su kratki, a u franc. mogu biti ne samo kratki, nego i polu-dugi prema stalnim pravilima.

Od nama najbližih jezika a. ne vežu ni s kvantitetom ni s intonacijom rumunjski, bugarski i novogrčki, dok arban-ski veže a. i s kvantitetom.

Još se razlikuje slobodan a. od a., koji je vezan na određeni slog. Prvi tip a. ne pada samo na određeni slog u riječi, nego svaki slog u riječi može biti akcentuiran. Takav tip a. nalazi se u slovenačkom, hrvatskom ili srpskom i ruskom jeziku. Ali već u hrv. književnom jeziku ne može naglasak stajati na zadnjem slogu, ako je riječ dvosložna ili višesložna, dok u čakavskom i u ruskom može stajati u takovim slučajevima i na zadnjem slogu. Primjer: štok. *žena*, čak. *žena*.

Vezani a. može se nalaziti ili na početnom slogu, kao u germanskim jezicima (na pr. njemačkom) i u mađarskom, ili od slavenskih u češkom, i t. d.; ili može biti na drugom slogu od kraja, kao u poljskom; ili se a. može ravnati prema kvantitetu preposljednjeg sloga ili penultime, kao u latinskom, gdje trosložna ili višesložna riječ, ako je pen-ultima kratka, nosi a. na trećem slogu (proparoksitoni), ili, ako je penultima duga, onda pada na nju a. (paroksitona). Primjer: *pērtica* »motka« pored *amātus* »ljubljen«.

Grčki a. vezan je i s kvantitetom i s intonacijom i na određeni broj slogova. Unutar tri zadnja sloga, ako je riječ višesložna, a. može varirati prema izvjesnim pravilima. A. može igrati veliku ulogu u razvitku jezika, kao u germanskim i romanskim jezicima. A. je važan i u gradnji stihova. Stihovi modernih jezika obično se grade prema pravilnoj izmjeni naglašenih i nenaglašenih slogova, t. j. prema ritmici a., dok su se klasični stihovi pravili prema pravilnoj izmjeni dugih i kratkih vokala ili prema ritmici kvantiteta.

Nauka, koja se bavi izučavanjem akcenta, zove se akcen-tologija. Ona je dio fonetike (v).

LIT.: Olaf Broch, *Slavische Phonetik*, Heidelberg 1911, str. 269—344; Maurice Grammont, *Traité de phonétique*, Pariz 1933, str. 115—142; L'Abbé Rousselot, *Principes de Phonétique expérimentale*, Pariz 1924, str. 989—1100; Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga*

jezika, II. izd., str. 100—112; A. Leskien, *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache*, Heidelberg 1914, str. 119—227; A. Schmitt, *Akzent des Griechischen und Lateinischen*, u zborniku *Untersuchungen zur allgemeinen Akzentlehre*, Heidelberg 1924; P. Skok, *Osnovi romanske lingvi stike*, sv. 1, str. 168—175. P. S.

AKCEPT ili prihvata jest pismena izjava tezovnika, koju stavlja preko prednje strane mjenice riječi »prihvaćam« zajedno s naznakom datuma i svojim potpisom. Akceptom međutim smatramo još i svaku prihvaćenu mjenicu. →■ Mjenica. J. B-r.

AKCEPTANT je tezovnik, koji je mjenicu prihvatio, te se time priznao glavnim mjeničnim dužnikom, nakon čega izdatnik postaje samo t. zv. regresni dužnik. Ako se akceptant traži izvan osobe tezovnika, jer ispunjenje mjenične obaveze s njegove strane nije sigurno, tada govorimo o akceptantu za čast. J. B-r.

AKCEPTNI KREDIT je indirektan kredit, koji banka odobrava svome klijentu tako, da njegovu teziću (tratu) akceptira, te mu na taj način pruža mogućnost eskonta mjenice kod druge banke. Redovito se to događa tako, da banka akceptira tratu kupca na korist prodavača ili pak da akceptira tratu prodavača na teret kupca. I ramburni (rembours) kredit je akceptni kredit, samo se kod ovoga uručuju banci, radi osiguranja, robni i transportni papiri, u prvom redu polica o osiguranju te konosman. J. B-r.

AKCESIJA - * Međunarodni ugovori, Vlasništvo.

AKCESORNA OBLIGACIJA - Obveza.

AKCIDENT (grč. *symbebekos*, lat. *accidens*) ili pripadno biće je ono, što kao prolazno, promjenljivo, sekundarno i utoliko »slučajno« određene pridolazi odn. pripada jednoj stvari, zapravo supstanciji (v.).

— Razlikuje se: 1. *Logički* akcident, t. j. ono, što tako pridolazi jednoj stvari, da ona i bez njega može postojati (Porphyrius: quod adest et abest praeter subiecti corruptionem; na pr. čovjek — obučan, učen i t. d.); suprotivi se biti (v.) i vlastitosti (v.); u tom smislu imamo oprečnost »per accidens — per se«; *fizički* akcident, t. j. ono, što je po čitavoj svojoj biti određeno, da egzistira u drugom (S. th. 1 q. 28 a. 2: »accidentis esse est inesse«; Quodl. 9 q. 3 a. 5 ad 2: »a. est res, cuius naturae debetur esse in alio«), obuhvaća kako logičke akcidente, tako i vlastitosti, a suprotivi se supstanciji. Kao zajedničko ime fizički ili realni akcident označuje 9 aristotelskih kategorija. 2. *Apsolutni* akcident, koliko se radi o unutarnjem određenju odnosno usavršenju supstancije (-* kolikoća, → kakvoća); *relativni* akcident, koliko se supstancija samo stavlja u odnos prema drugom (→■ relacija); t. zv. *modalni* a. je vrlo prijeporne naravi (→■ modus).

i avioni imaju obično znatno veće akcijske polumjere od ratnih. Kod ovih posljednjih mogu najduže udaljenosti prelatiti, bez dopune zaliha, krstarice, podmornice i uopće brodovi na pogon teškim plinskim uljima. Od velikih bojnih brodova, modernog tipa, sa vrlo velikim akcionim polu njerom spominjemo poznati njemački »džepni« bojni brod »Admiral Graf Spee«, potopljen pred La Platon. Taj brod mogao je prevaliti oko 10.000 nautičkih milja, zahvaljujući svojim naročito ekonomičnim dvotaktnim motorima MAN. Akcioni radiusi aviona daleko su manji od brodskih zbog znatno manje zalihe pogonskog materijala, kojima raspolažu, i radi činjenice, da još nije potpuno uspjelo ugraditi na zrakoplove motore, tjerane teškim uljima, koji su znatno ekonomičniji od sadanjih motora na benzinski pogon.

Ar. P.

AKCIZA je preteča današnjeg potrošarinskog poreza. Ovim imenom nazivaju se porezi na potrošnju, koji su se ubirali u unutrašnjosti države od robe proizvedene u zemlji. Akciza se najprije plaćala u korist gradskih općina, a kasnije, počevši od 16. st., i u korist države. Sam pojam akcize nije oštro određen, te obuhvaća različite unutrašnje posredne poreze, a ne samo današnju potrošarinu. Naziv *akciza* vuče po jednim korijen od latinske riječi *accidere* ili cedere »pridoći« (*accidere quia de capitali summa acci-ditur domino presentando*), po drugima od latinske riječi *assidere* ili *assisia* (*comitia publica; assisia rerum venalium, t. j. decretum regium, quod in assisiis definitum est, super rerum venalium qualitate pretium cett.*); po trećima (Hüllmann) riječ *akciza* potječe od računске potrebe rovaša (rovaš »ciza«, »tallia«). Ciza se plaćala isprva od pića, a kasnije i od žitarica. U kasnijem razvoju dodan je cizi još jedan novi porez pod imenom akciza.

Akciza se najprije plaćala od pića, a kasnije od stoke. Najstariji trag akcizi nalazimo u 13. st. u Kolnu, gdje je uvedena kao porez na pivo, a u Ulmu kao porez na medovinu; u 14. st. susrećemo akcizu u Magdeburgu. U isto vrijeme proširila se akciza u mnogim austrijskim, rajnskim i nizozemskim gradovima pod imenom *Ungeld*, t. j. mit Unrecht erhobene Abgabe (protupravno utjerivan porez). U Engleskoj je uvedena akciza pod imenom *exciza* prvi put 1643, da se prikupi sredstva za vođenje rata protiv Karla I. Palgrave misli, da engleski izraz *exciza* potječe od latinskog glagola *excidere*, čime se smjera na činjenicu, da je taj porez sadržan u cijeni proizvoda i da umanjuje dobit od prodaje. Po drugima taj izraz potječe od takva izgovaranja riječi *akciza* u engleskom jeziku. U Engleskoj postaje *exciza* 1660 nasljedno dobro kruna kao hereditary *excise*, te se plaćala kao potrošarinski porez od piva i drugih alkoholnih pića, nadalje od čaja, kave i čokolade. Jednake porezne stope kao kod hereditary *excise* bile su odobrene za života kraljeva kao temporary *excise*. Sa Jamesom II. nestade u Engleskoj temporary *excise*, ali bude ponovno uvedena za Vilima III. od soli, ugljena, slada, stakla, duhana, kože i drugih predmeta.

Akciza je obuhvaćala široko polje posrednog poreznog opterećenja. Osim akcize od navedenih predmeta nalazimo akcizu od dozvola, od kočija i prevoznih sredstava, konja, od luksuznih predmeta, od šećera, cikoriije i dr. Akcize nadalje dijelimo na proizvodne (specijalne faktičke), prodajne i prometne. Budući da se ova vrsta poreza kao latentno porezno opterećenje prividno najlakše plaćala, to je pod kraj 17. st. vladala misao, da se uopće umjesto svih poreza uvede jedan jedini porez kao sveopća akciza.

U Hrvatskoj susrećemo akcizu pod imenom vratarina, te se najprije javlja kao općinski porez na ulazima hrvatskih gradova, a kasnije i kao državni porez. U istom obliku javlja se akciza kao uvoznina u gradovima Bosne i Hercegovine, te u dalmatinskim gradovima i na otocima, koji su bili t. zv. zatvorena mjesta. U području hrvatsko-slavonske krajine nazivala se akcizom ona odšteta, koja se plaćala od svakog vedra istočnog vina i od svakoga grla zaklanog blaga kao regalno podavanje.

Koncem 19. st. postala je akciza sinonim za potrošarinu, u koju se posve pretopila.

LIT.: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, sv. 1., III. izd., str. 20—21 i sv. 1., IV. izd., str. 205—206; Roscher, *System der Finanzwissenschaft*, Stuttgart 1890, str. 415.

B. L.

AKČA je sitan srebrni turski novac, kovan počevši od sultana Orhana pa do konca 17. st. Ime je izvedeno od turskog pridjeva ak »bijel«, dakle »bijeli novac«. Za prvih sultana bila je težina akče 1,07 g, ali je iz spekulativnih razloga s vremenom opadala, sve do 0,13 g u 17. st. Starije su akče kovane od boljeg (bijelog) srebra, tehnički su bolje radene, dok su mlade u 16. i 17. st. kovane gdje su upravo nemarno, pa su rijetke, na kojima se može natpis potpuno pročitati.

LIT.: Ghālib, *Tarih meskūti osmanije*, Carigrad 1889; Zambaur, *Prägungen der Osmanen in Bosnien*, Numismat. Zeitschrift, Beč 1908; Truhelka, *Jedan nalaz tur. akči iz Makedonije*, Glasnik Zemaljske muzeja 1919; Rengjio, *Tursko-bosanski novci*, Zagreb 1933.

I. R.-o.

AKČAR, 1. rijeka u sjeverozapadnoj Bugarskoj, izvire ispod Stare Planine, a utječe u Dunav pored istoimenog mjesta. 2. mjesto u sjeverozapadnoj Bugarskoj, leži na obali Dunava.

Z. D.-i.

AKČEMET → Simferopol.

AKENSIDE, Mark, * 1721, † 1770, engleski pjesnik i liječnik. Studirao medicinu u Edinburghu i Leydenu. Smollett ga je karikirao u svom romanu *Peregrine Pickle*. Glavno mu je djelo didaktični spjev *The Pleasures of Imagination* (1744 i, prepjevano, 1757), koji je preveden na više jezika. Osim toga je pjevao ode (*Odes on several subjects, 1745*) i manje pjesme, od kojih je najbolja *Hymn to the Naiads* (1746).

G. F.

AKERMAN (rum. Cetatea Alba), grad i luka u Besarabiji na Limanu kod ušća Dnjestra. Grad broji 36.000 stan. U starom vijeku bila je tu grčka kolonija Tyras, u srednjem vijeku grad se zvao Mauro Castro i pripadao Mleča-

nima, a kasnije Genevežanima, kojih tvrdava još i danas postoji. God. 1484 grad je osvojen od Turaka, 1812 dođe s cijelom Besarabijom pod vlast Rusije, 1918 pod Ru munjsku, a 28. VI. 1940 ponovo pod rusku vlast. Glavno je zanimanje stanovništva brodarstvo, ribarstvo i vinogradarstvo. Luka izvozi žito.

N. P.

Akermanski ugovor g. 1826. Ekspanzivna nastojanja Rusije od doba carice Katarine II. dalje dade povod ratu s Turskom, u prvom redu zbog toga, što je Rusija ponovno isticala svoje zahtjeve na Vlašku i Moldavsku. Prema članu 5. ugovora o miru u Bukureštu 1812 Rusija je imala vratiti Moldavsku i Vlašku Turskoj. Unatoč toga, što je ugovorom u Jassy-u 1792 riječka Dnjestar bila uglavljena kao granica između Rusije i Turske, sad je ta granica bila pomaknuta na Prut. To je značilo, da Besara-bija prelazi Rusiji i da će se možda ostvariti vjekovni san Rusije, da se što više primakne Carigradu i dobije u svoj posjed morske tjesnace Dardaneli. Car Nikola I., malo poslije stupanja na prijestolje (1825), zatraži u ultimativnom obliku od Porte izvršenje garancija, obećanih podunavskim kneževinama, i rješenje srpskog pitanja. Engleska je vlada sklonula Tursku na popuštanje pa je 7. X. 1826 bila potpisana Akermanska konvencija, »konfirmativna i eksplikativna konvencija« Bukureštanskom ugovoru. Rusija dobi Sukhum-kaleh, Anakliju i Redut-kaleh na podnožju Kavkaza i dade proglasiti slobodu plovidbe na Crnom moru. Srbija postade gotovo nezavisna. Najglavnija odredba ugovora bijaše, da su se u Rumunjskoj gospodari imali birati iz broja boljara na 7 godina uz odobrenje njihova izbora sa strane Porte i Rusije. To je značilo ograničenje vrhovne vlasti Turske nad Rumunjskom.

LIT.: Strupp, *Ausgewählte diplomatische Aktenstücke zur orientalischen Frage*, 1916; Jorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildung*, Gotha 1905; Driault, *La Question d'Orient depuis ses origines jusqu'à la paix de Sévres*, 8. izd., 1921.

J. N.

AKHISAR (turski »bijela kula«), 1. turski trgovački grad u vilajetu Manisa, u plodnoj dolini rijeke Memena, na željezničkoj pruzi Smirna—Panderma, ima 30.000 stan., proizvodi opium i pamuk. U starini je tu bio grad Thyateira, poznat radi grimiznih tkanina, a spominje se i kao kršćanska općina u Otkrivenju sv. Ivana. 2. Akhisar je tursko ime za albanski grad Kroju i za Beograd.

AKHMIM (Achmim), grad na Nilu u gornjem Egiptu (blizu 30.000 stan., od toga V* Kopta), na ruševinama stara roga Hemisa, svetišta boga Hema, središte kasnog antičkog svilarstva u Egiptu.

S. R.

AKIBA, ben Josip, znamenit židovski učenjak iz 2. st. pos. Kr. Uzorno svrstao židovsku predaju u »Misi rabija A.« Kao gorljivi protivnik Rimljana odusevljavao je židovski narod na bunu protiv Rima za cara Hadrijana. Kad je buna ugušena, pogubljen je A. s još 9 učenika, te su poznati pod imenom 10 mučenika. Popularna rečenica: »Nema ništa novo pod suncem« citat je iz djela Karla Gutzkova *Uriel Acosta*, a izrekao ju je rabin Ben Akiba (iz bibl. knjige Propovjednik I, 9).

G. Sch.

AKID, sin Pana i nimfe Simetide, kćeri riječnog boga Simeta. Simet izvire na gori Etni, a utječe u more južno od nje. A. je bio ljubavnik morske nimfe Galateje, kćeri Nerejeve i Doridine, u koju je bio zaljubljen kikklop Poli-fem. O toj ljubavi pjeva Teokrit 6, 11. Polifem je Galateju progonio svojom ljubavlju, ali ona nije htjela da znade za njega. Kada je jednom Polifem kod Galateje zatekao Akida, ubio ga je bacivši na nj pećinu. Nato je A. pretvoren u rijeku, koja izvire ispod jedne pećine. Ta se rijeka danas zove Fiume di Jaci. Na glasu je zbog studene vode. Tu je priču obradio Ovidije (Metam., XIII, 749 i si.). Z. D.

AKIF-PAŠA, *Yuzghad 1787, umro Aleksandrija 1848, turski državnik, učenjak i pjesnik, ministar vanjskih i unutrašnjih poslova za vlade Mahmuda II. Po uvođenju refora-ma bio je prvi ministar vanjskih poslova. On je prvi počeo reformirati turski književni jezik izbacujući arapske riječi, osim nužnih naučnih izraza, a isto tako i perzijske, izuzevši one, koje su bile potrebite poeziji. Uveo je u turski jezik lak stil i kratku rečenicu.

LIT.: *Enzyklopaedie des Islam*, I, 251.

H. K.

AKIMENKO, Fjodor Stjepanovič, * Harkov 20. II. 1876. Bio je učenik Balakireva i Rimskog-Korsakova; iza toga neko vrijeme učitelj u carskom pjevačkom zboru u Petrogradu. Od 1903 do 1906 živio je u Francuskoj, onda u Moskvi. G. 1915 postao je profesorom na konzervatoriju u Lenjingradu. Istakao se kao skladatelj (orkestralna djela, komorna glazba, brojne skladbe za klavir, popijevke i zborovi).

B. Š.

AKINAK (grč. akinakes), kratak perzijski mač. Herodot (VII., 61) kaže, da su ga Perzijanci nosili pričvršćena o remen visoko na desnoj strani. Na reljefima iz Perzepola prikazani su mačevi 35 do 45 cm dugi, pripasani na desnoj strani. Poznavali su ih i Kaspjci (Herod. VII., 67) i Skiti (Her. VII., 67). U skitskim kraljevskim grobovima u južnoj Rusiji nađeno je više takvih mačeva. Jedan je nađen s dru gim skitskim zlatnim predmetima i u Njemačkoj kod mjesta Vetersfelde u pokrajini Brandenburg. Sada se čuva u Berlinu (Berliner Antiquarium).

Z. D.

AKINDŽIJE (tur. akin »pljačkaški pohod«, od toga akinci), u osmanskoj vojsci lako naoružano konjaništvo, koje je služilo kao naprijed isturene čete za napad na neprijateljsku zemlju. Osim akindžija bilo je i drugih sličnih lakih konjaničkih četa: četedžije ili čarkadžije, dobrovoljci (gönüllü), delije i bešije. Zapadni izvori nazivaju cijelo lako oružano neredovno konjaništvo akindži-jama. Taj rod vojske postojao je već u najranijim osmanskim danima u Anadoliji.

LIT.: *Enzyklopaedie des Islam*, pod *Akindji*; Hammer, *Des Osm. Reiches Staatsvert.*, Beč, 1815; Prof. Uzunçarçioğlu, *Kurnlusundan Osmanlı te'kilâtî*.

B. D.

AKINEZA (grč. a »ne«, kinēsis »kretanje«) je nepokretnost tijela ili teškoća pokreta, nastala od oboljenja mozga, osobito moždanog debela, na pr. kod epidemične upale mozga, ili je psihogenoga karaktera, na pr. kad histeričnih reakcija ili duševnih bolesti (■→■ stupor).

R. L.-ć.

AKINS, Zoe, * Humansville (Missouri) 1886, američka kazališna spisateljica. Djela joj se odlikuju okretnim dijalogom i originalnim idejama. Među ostalim napisala je *Déclassée* (Deklasirana), *Daddy is gone a-huniing* (Otac je pošao u lov), *The Texas nightingale* (Slavuj Teksasa).

N. Ž.

AKKRA, glavni grad engleske kolonije Obale Zlata (Gold Coast) u Gvinejskom zalivu, važno tržište na otvorenom primorju, spojeno željeznicom s Kumasi, starim glavnim gradom kraljevine Ašanti, i podmorskim kabelima s Evro pom i Južnom Afrikom. Dosta je zdravo suho podneblje u pregradu Victoriaborg, gdje je sjedište vlade. Akkra kao tržište izvozi naročito kakao, koji se mnogo proizvodi u unutrašnjosti.

N. Ž.

AKLAMACIJA (lat. acclamatio), dovik, klicanje, burni i živi pozdrav mnoštva u znak pristanka, priznanja ili ve selja; na pr. klicanje: »živio«, »zdravo«. U Rimljana je već za vrijeme republike vojska akklamirala svog pobjedo nosnog vojskovođu, koji je time stekao naslov »imperator«, a u carsko doba je vojska a. birala careve. I danas se kod jednošnosti zaključaka govori o izboru ili zaključku »per acclamationem«.

Lj. A.

Aklamacija je kao svečani pozdrav mnoštva uvedena najprije u ceremonijal bizantskih careva (ondje se naziva »polychronion«). Tako su pozdravljali u istočnoj crkvi i visoke crkvene dostojanstvenike. U Dubrovniku su pjevali već 1192 tripud na godinu aklamacije ili »laudes« bizantskim carevima, kasnije drugim vladarima, rimskim papama

i nekim dostojanstvenicima. Za vrijeme o. S. Cerve (u prvoj polovini 18. st.) pjevali su »laudes«, kojih je tekst o. Cerva zapisao, kanonici za vrijeme svečane pontifikalne mise (za što su od dubrovačkog kneza dobivali novčanu nagradu), a odgovarao im je zbor. Iza te svečane mise vraćali su se redovnici, koji su također misi prisustvovali, u samostan, pjevajući »Te Deum«.

LIT.: H. Riemann: *Musiklexikon*, XI. izd., Berlin 1929; B. Sirola: *Pregled povijesti hrvatske muzike*, Zagreb 1922.

B. Š.

AKLIMATIZACIJA je prilagođivanje svih životnih funkcija nekog organizma, vrste ili roda na klimatske uvjete nekog kraja zemlje. Klima utječe na tjelesno i duševno stanje pojedinca i naroda sve dotle, dok se ne uspostavi ravnoteža između čovjeka i klimatskih faktora. Čovjek je od davnine nastojao, da za sebe osvoji krajeve u slabo naseljenim klimatskim pojasima, kako bi tamo preselio i udomao različite biljke i životinje, koje su mu potrebne i korisne za život i rad. Ovo prilagođivanje izvjesnoj klimi postizava se nekom borbom organizma i novih životnih prilika, što uvjetuje različnu lakoću i brzinu priljubliva-nja neke vrsti ili rase novoj ili drugoj klimi. Kod toga vrijedi princip, da će ta borba, odnosno aklimatizacija, biti lakša, što je veće područje, po kojem se dotična

vrsta ili rasa raširila. Nesumnjivo je, da promijenjeni životni uvjeti izazivaju neke naročite promjene kod vrsta, koje se akli-matiziraju. Opazilo se naime, da kasnije generacije u Sjevernu Ameriku useljenih Evropljana imaju dugi i tanki vrat i mršavo tijelo i tako s vremenom postaju pravi »Yankee«. Promjena klimatskih faktora utječe često i na veličinu tijela. Vrlo je rašireno mišljenje, da se čovjek može veoma lako i brzo prilagoditi svakoj klimi i da u svakoj klimi može živjeti i uspijevati. Iskustvo nije to mišljenje potvrdilo, posebno za arijsku rasu. Pravilo je, da se Ariji lakše prilagođuju hladnoj klimi nego toploj. Osobito se teško prilagođuju arijski narodi na tropsku klimu, koja vlada između 15° sj. šir i 15° juž. širine. Tome su različni uzroci, među koje idu u prvom redu tropske infekciozne bolesti, kao malarija, dizenterija i žuta groznica. Urođeno stanovništvo tropskih krajeva postiglo je izvjestan imunitet protiv tropske anemije i žute groznice, dok od malarije i disen-terije nisu urođeni imuni, ali djelovanje tih bolesti nije za njih tako opasno kao za doseljene Evropljane. Velika smrtnost Evropljana nije u tropima uvjetovana samo klimom, nego i pretjeranim uživanjem vode i alkohola pa čestim i dugim kupanjem. Rijetki su krajevi na Zemlji, gdje temperatura okolice premašuje toplinu krvi, pa u takvim krajevima čovjek ne bi mogao živjeti; na manje se razlike u temperaturi čovjek može postepeno i lagano prilagoditi. Najštetniji faktor tropske klime je vlaga, pa je ona glavni razlog nepokretnosti i lijenosti afričkog crnca, jer suha toplina s noćnom svježinom ne umara i ne razmekšava duh i tijelo, kako to pokazuje život i rad stanovnika pustinja. Uz rasni imunitet, koji u maloj mjeri imaju i neki evropski narodi, kao Maltežani, Španjolci i Portugalci, kojih su se predi miješali s Feničanima i Maurima, ističe se također i neka individualna dispozicija za život u tropima, koja se može i naslijediti. Poznato je, da neki od sjevernih Evropljana, koji žive u tropima, ne dobivaju tropske bolesti, pa su sposobni, da se sačuvaju i od tropske anemije. Rijetkost stanovništva polarnih krajeva nije izravno uvjetovana klimom, nego nerodno tlo nije prikladno za poljodjelstvo i stočarstvo, pa je čovjek tamo potpuno upućen na more. Visinska klima priječi širenje čovjeka, jer je trajno stanovanje u krajevima višim od 4500 m nad morem (zapadni Tibet, Peru) nemoguće.

LIT.: Fr. Ratzel, *Anthropogeographie*, Stuttgart 1899; Zuntz, Loewy, Müller i Caspari, *Höhenklima und Bergwanderungen in ihren Wirkung auf den Menschen*, Berlin 1906.

O. O.

Aklmatizacija (zoo) je priučavanje stranih životinja iz drugih područja na nove krajeve s eventualno drugačijim podnebljem. Najbolje se priuče i udome u novoj postojbini otpornije životinje iz sličnog podneblja. Tako su i kod nas aklimatizirane mnoge životinje. Puran iz Sjeverne Amerike postao je naša vrlo važna i korisna domaća životinja. U perad ubrajaju i morsku kokoš iz Zapadne Afrike. U lovištima je aklimatiziran obični gnjeteo, koji živi u Aziji od obala Crnog i Kaspijskog mora sve do For-moze i Kine u mnogo geografskih odlika. Već je odavno udomačena odlika pravi obični gnjeteo iz zapadne Azije, a mnogo kasnije i odlika grivnjasti obični gnjeteo iz Kine. Obje ove odlike su se već do danas toliko iskrizale, da se teško nađe čista pasmina. U većim lovištima je aklimatiziran jelen šareni lopatar, kojemu je postojbina istočni Me-

diteran u jugozapadnoj Aziji i sjevernoj Africi. U vodama su aklimatizirane i neke ribe iz Sjeverne Amerike, tako patuljasti som, dužičasta pastrva, barjaktarica i t. d.

Protiv volje čovjeka u Srednjoj Evropi od 1906 izvrsno se aklimatizirala američka ondatra. Kod Praga su pustili 3 ženke i 2 mužjaka, od kojih se namnožilo toliko tih glodavaca, da su napučili čitavu Srednju Evropu i 1932 prešli su preko Drave u Hrvatsku, gdje ih ima sve više, i do početka 1940 već su napučili Zagorje, pa ih moraju proganjati radi štete. Daleko nam je škodljiviji trsov ušenjaj, filoksera, koji potječe također iz Sjeverne Amerike. Kod nas se pojavio 1880 u Ledincima kod Kamenice u Srijemu i tako se dobro aklimatizirao, da je u kratko vrijeme uništio sve naše stare i plemenite vinograde u Hrvatskoj, a u Hercegovini i Dalmaciji se još danas naglo širi, pa vinogradi propadaju bez pomoći. Zadnjih godina doprla su do granica Hrvatske još dva strašno škodljiva kukca iz Sjeverne Amerike: koloradska zlatnica, koja uništava krumpir, i San-Joséov er vac, koji upropaštava voćke.

Dakako da su se isto tako aklimatizirale i neke evropske životinje u Americi i Australiji, pa su neki kukci za uzvrat u Americi još škodljiviji nego ovdje. Kako su se Evropljani naseljavali po udaljenim zemljama i otocima, aklima-tizirali su tamo i svoje domaće životinje: ovce, koze, svinje, goveda, konje, pčele, pa i neke ptice pjevice. Tako se na pr. na New Zealandu više od svih drugih čuje pjevanje naših ptica: kosa, češljugara, čvorka i drugih, jer su ondje aklimatizirali 21 vrstu drugih ptica.

Protiv volje čovjeka su se svuda, dokle je on dopro, aklimatizirali i njegovi sustanari i nametnici: štakori i mi ševi, muhe i buhe, stjenice i uši.

Aklimatizacija (bot.). Pod aklimatizacijom kod biljaka razumijevamo pojavu, da se neki genotipovi, preneseni iz prvobitne sredine u koju sasvim drugu, u ovoj posljednjoj prilagodbe novim klimatskim, edafskim (tlo) i biotskim prilikama.

U poljoprivredi smatramo, da se je neka biljka aklimatizirala onda, kad u novom proizvodnom području daje dovoljne prinose, kako u količini, tako i u kakvoći, u poredbi s lokalnim vrstama, koje pripadaju istom varijetetu.

S promjenom sredine pokušava svaki individuum svoje organe i čitav svoj rast prilagoditi intenzitetu vegetacijskih faktora novog područja. Ovo prilagođenje (reakciona norma) biljke ide dakako samo do neke granice (modifikacione granice), a nju određuju nasljedni faktori.

Ako je intenzitet vegetacijskih faktora u novom proizvodnom području takav, da reakciona norma ne odgovara toj novoj sredini, onda biljka loše napreduje i ona se ovdje ne može aklimatizirati.

Aklimatizaciju dijelimo na somatsku i genetsku. So-matska je ona, kad se biljka prilagodi novim prilikama, a da se pri tom ne promijeni genetska (nasljedna) konstitucija.

O genetskoj a. pak govorimo onda, kad se biljka prilagodi novoj sredini radi toga, što su se promijenila njezina nasljedna svojstva. Takve nasljedne promjene mogu nastati iz više razloga, i to u povodu: a) prirodnog križanja, b) svjesnog križanja po oplemenjivaču i c) mutacijom.

Ako mjesto jednog individuum promatramo vrstu, onda je njezina aklimatizacija različita, već prema tome, da li sve njezine biljke pripadaju jednom genotipu ili su smjesa raznih genotipova, dakle populacija. Potonji slučaj imamo kod alogamnih biljaka (biljke strane oplodnje). Kad je vrsta genotip, onda sve njezine biljke podjednako reagi raju na jedan izvjesni intenzitet vegetacijskih faktora, dok kod populacije reagira svaki genotip sasvim individualno (→ oplemenjivanje bilja).

A. T.
Aklimatizacija (u sociologiji) -*■ Prilagodivanje. AKLINA ■*

Magnetski ekvator.

AKMEIZAM (od grč. akme »vrh, oštrica«), ruska književna škola, pravac, koji se pojavio 1912—1913 kao reakcija na simbolizam, uglavnom zbog njegove mistike i pretjerane emocionalnosti. A. je htio pjesništvo vratiti načelima jednostavnosti, jasnoće, točnosti, strogosti i tehničkog savršenstva. Osnovao ga je pjesnik Sergej Gorodeckij, ali je vodstvo uskoro preuzeo pjesnik Nikolaj Gumilev, koji je točno formulirao ciljeve i zadaće akmeizma. Osim ovih najpoznatiji su pjesnici akmeisti: Ana Ahmatova, Osip Mandelštam, Georgij Ivanov. A. je unio u rusko pjesništvo svježju struju, ali ga je nestalo za boljševičke revolucije 1917. N. F.

AKMOLINSK, l. kraj u Sibiriji, leži na Išimu, pritoku Irliša, pa je prirodni put od Taškenta i Buhare u Sibir. Temperatura u siječnju — 19°, u srpnju +17°. U blizom gorju Tarbagataj kopa se zlato, pa se izvozi željeznicom.

2. Grad u SSSR, u Kozačkoj republici, ima 38.000 stan. Na jug se prostire suha Bak-par-dala (stepta gladi), pa slana jezera, dok na sjeveru ima dosta paše za nomadske Kirgize, koji dolaze sa stadima konja, deva, ovaca i koza. Akmolinsk ima aerodrom, od Petropavlovskaja je spojen željezni com sa sibirskom prugom. M. Š.

AKNA (vjerojatno od grč. akme »vršak«) oznaka je za šiljast, kao proso ili leća velik, upalni čvorčić na koži, koji može imati gnojni vršak. Obično nazivamo tako samo one eflorescencije, koje nastaju upalom žlijezda lojnica. Kod mnogih se kožnih oboljenja pojavljuju aknozne eflorescencije, pa je starija medicina sve takve dermatoze označila kao akne bez obzira na njihovo podrijetlo i smještaj s obzirom na žlijezde lojnice. Obična, jednostavna, mladenačka akna (acne vulgaris, simplex, juvenilis) pojavljuje se uz seboreju u pubertetu i kasnije na obrazima, na bradi, na čelu i na leđima i ramenima. Poslije 40 godina jedva je kad vidimo. Iz svake se sujedice (comedo) može razviti akna. Ako su akne velike kao grah ili kao lješnjak, i uz to tvrde, govorimo o a. indurata. A. conglobata nastaje, ako se više induriranih akna sljubi u podrovnane, pretežno gnojne,

crvenoljubičaste tvorbe. Potonje se zbiva osobito na leđima. Vulgarna akna redovno ne ostavlja brazgotina, dok se ta kve nadu kod konglobirana i indurirana oblika. Liječenje vulgarne akne sastoji se u lokalnoj primjeni sumpora, u regulaciji probavnih smetnja i onih sa strane žlijezda s nu tarrijim izlučivanjem i t. d. Za vrijeme utrjavanja masti i si., u kojima se nalazi katran, mogu nastati na koži, a oso bito na njenim dlakavim područjima, male aknozne eflore scencije, a. picea. Nakon uzimanja ili baratanja s halogenima (klor, jod, brom, fluor) preosjetljive osobe dobivaju klornu, jednu i t. d. aknu i na onim područjima (na pr. na prsima), gdje se vulgarna akna ne pojavljuje. Varioliformna ili nekrotična akna (a. varioliformis, necrotica, atrophica, fron talis) samostalna je bolest. Na vlasištu, osobito na grani cania kose prema čelu, pojavljuju se kao proso velike, aknozne tvorbe, koje se nekrotično raspadaju; iza njih ostaju male brazgotine, nalik na one poslije boginja. Obično ih prati jaki svrbež. Bolest se brzo izliječi, ali se rado po navlja. Skrofulozna akna i akna kahektičara starijih autora zasebna je vrsta tuberkuloze kože (tbc. lichenoides cutis). A. teleangiectodes stari je naziv za milijarni, diseminirani lupus (■→■ tuberkuloza kože). Aknekeloid je sinonim za folli culitis seleroticans nuchae (v.). A. decalvans je sinonim za folliculitis decalvans (-*■ alopecia). A. urticata je sinonim za trophulus (v.). A. syphilitica (→■ sifilis). F. K.

Akna u veterini. Kod domaćih životinja označuje a. upalu žlijezda lojnica i dlačnih toboččića. Uzrok je upali ponajviše infekcija bakterijama gnojenja, posebno stafilo-kokima. Akna se najčešće javlja kod konja u sedlištu i sprijeda na prsima, kod pasa na nosu, obrazima i nogama te kod goveda na repu. Kadikad ne ostane ograničena, nego se širi i dalje po tijelu. Povod infekcije kože obično je mehaničko trenje sedlom, remenjem i t. d., osobito ako je koža nečista i znojna. Rjeđe nastane zbog trljanja kože lijekovima ili u pratnji ždrebećaka ili štenećaka. Akna je i pri-šćićavi (pustulozni) oblik akarijeza pasa (→■ Akarijeza kod dom. živ.). Oboljela se koža ospe manjim ili većim kvržicama i boli. Kvržice se kasnije često zagneju i njihov sekret sljepi na njima dlake, koje zajedno s nastalim krasticama otpadaju. Gnojno razaranje zna osobito kod pasa zaci i dublje pod kožu i tkivo pod njom razrovati. Bolest se liječi medikamentima, vakcinama, napravljenim od vlastitih uzročnika upale i vlastitim gnojem (autovakcine i autopiote-ra-pija), ultraljubičastim i X-zrakama, a do potrebe i kirurški.

LIT.: v. Hutyr-Marek-Manninger, *Spezielle Pathologie u. Therapie d. Haustiere*, Jena 1938; Fröhner-Zwick, *Kompendium d. speziellen Pathologie u. Therapie für Tierärzte*, Stuttgart 1938; H. Jakob, *Innere Krank heiten d. Hundes*. L. B.-c.

AKNITIS (grč.), stari naziv za tuberculosis papulonecro tica (→ tuberkuloza kože). F. K.

AKOAZMA, slušna halucinacija — **Halucinacija**.

AKOLA, britskoindijski grad u dolini rijeke Purna, zapadno od Nagpura, na želj. pruzi Bombay—Kalkuta, znatno tržište; ima 38.000 stan.

AKOLADA (franc. »zagrljaj«), obred, kojim se pojedinac podigao u viteški red. Budući da se vitez predao pod zaštitu vladara, koji ga je primao, naoružao i naoružana

zagrlio dajući mu udarac tupom stranom mača, smatralo se, da je grljenje već samo po sebi značilo podizanje u isti viteški rang, što ga je zauzima onaj, koji je vršio akoladu. Obred je poznat već u doba Merovinga te ga je opisao Grgur od Tours-a. Isto tako je Vilim Osvajač podigao u viteški red svoga sina Henrika. Prilikom akolade novi je vitez primao mač, kacigu, kasnije ovratnik i zastavu. U Francuskoj još i danas onaj, koji izručuje odlikovanje, zagrliti odlikovanoga.

Akolada je spojka nalik luku u sredini prelomljenom. Akoladom se vežu crtolva (linijski sustavi) u muzičkom pismu, u klavirskim kompozicijama, zborovima, raznim instrumentalnim ansamblima i orkestralnim partiturama, ako zvuče istodobno. Na pr.:

Akolada -

Z. G-ć.

Akolada se upotrebljava u grafičkoj struci kod slaganja rodoslovlja, koncertnih rasporeda i t. d.

J. K.

AKOLIT (grč. akolithos »pratilac, poslužnik«) je bogo slovo, zareden nižim redom akolitata. Kod svečane mise drži i nosi zapaljenu svijeću, posluhuje vinom i vodom, te pomaže subdakonu i dakonu.

Z. M.

AKOMINAT, Niketa, → Honiat.

AKOMODACIJA (od lat.) je prilagođivanje oka na razne udaljenosti gledanog predmeta. Slika predmeta na mrežnici mora biti oštra. Za čovječje oko s normalnim razmjerima to biva kod predmeta daljih od 5 metara. Oko čovjeka je udešeno za gledanje dalekih predmeta. Kod gledanja na manju udaljenost mora se povećati refrakcija oka. To se postizava stezanjem mišića u oku (musculus ciliaris), koji je smješten iza ruba šarenice. Time popušta na petost ovojnice leće, i leća se radi elasticiteta izbočuje, uglavnom prema naprijed, postaje debljom, žarišna daljina čitavog lomnog aparata se skraćuje i slika blizog predmeta na mrežnici postaje oštra. Što je predmet bliži, to se jače mora izbočiti leća, i to je jače napinjanje mišića (Helmholtz). Sposobnost akomodacije smanjuje se dobom. Sa 10 godina može se oko akomodirati sve do udaljenosti od 7 cm pred njim, sa 60 godina prestaje sposobnost akomodacije popuštanjem elasticiteta leće (presbyopia). Isti mehanizam akomodacije kao ljudi imaju i drugi sisavci, a kod ptica i gmazova se akomodacija vrši izbočenjem prednjeg dijela leće od izravnog pritiska cilijarnog mišića na rub leće, dok najveći broj riba akomodira na daljinu, privlačenjem leće natrag prema mrežnici.

R. H.

AKORD (suzvuk) je rezultat, koji se dobiva, kad najmanje tri odabrana glazbena tona zazuče istodobno ili ubrzo jedan iza drugoga (*arpeggio* ili *arpeggirani akord*).

U nauci o vezanju akorda (nauci o harmoniji) razlikuju se a. po broju tonova, koji su od najnižeg tona nanizani jedan povrh drugog u tercama; na pr.

- a) trozvuk ili kvint-akord;
b) četverozvuk ili septakord; c) pete-rozvuk ili nonakord.

A. može biti samostalan ili *konsonantan*, te nesamostalan ili *disonantan*. U konsonantnom a. svi su glasovi konsonantni intervali. U disonantnom je a. bar jedan član u disonantnom snošaju prema osnovnom tonu akorda. Konsonantni su prema tome samo dur- i mol-trozvuci, dok su svi ostali trozvuci, te četverozvuci i peterozvuci disonantni. Disonantni a. traže razrješenje, t. j. iza takvog a. slijedi konsonantni a. vazda u suglasju s principima harmonije.

Po veličini i vrsti intervala, od kojih je sastavljen a., nauka o harmoniji razlikuje 4 vrste trozvuka; to su:

1. dur-trozvuk; 2. mol-trozvuk; 3. povećani trozvuk; 4. umanjeni trozvuk. Četverozvuci i peterozvuci nazivaju se po stupnju ljestvice, na kojem su sagrađeni; na pr. septakord dominante, septakord vodice, septakord drugog stupnja i t. d.

A. mora imati najmanje tri raznoimena tona. U zboru, na klaviru i orguljama, te u punom orkestru dobivaju se akordi tako, da se neki tonovi akorda udvoje u višim oktavama; na pr.:

1 = prima, 3 *■ terca,
5 ◀■ kvinta, 7 = septima. Iste brojke pokažu, koliko je puta odvojen neki ton akorda.

Z. G-ć.

AKORDION, jedno stavna vrst harmonike-rastegače (v.), koju je konstruirao Demian u Beču 1829. B. Š.

četverozvuk

AKORDNA NAD

NICA → Nadnica.

AKOV (madž. akó), stara mjera za tekućine; jedan akov sadrži 056589 hl. Po ovoj mjeri slažu se i prodaju njemačke

duge (dužice) za burad.

A. P.

AKOZMIZAM (grč. a »ne« i kosmos »svijet«), filozofski nazor, da *tjelesni svijet ne postoji nezavisno od svijesti* (= s obzirom na svijest transcendentno, ekstrakonscijen-cijalno, izvansvjesno, zbiljski ili realno, transubjektivno, transpsihički; to ne mora biti »transomatski, ekstraorgan-ski«, jer i vlastito tijelo svjesnog subjekta, kao i sve, što se u njemu zbiva, t. j. sve, što je »intrasomatsko, intraor-gansko«, jest transubjektivno ili transpsihičko).

Objašnjenje akozmizma. Općenito je uvjerenje, da osjetilno shvaćamo (senzitivno percipiramo) tjelesa kao nešto nezavisno od našeg shvaćanja. Akozmisti uče, da je to uvjerenje (= naravna sigurnost) varavo, t. j. da u istinu ne postoje percipirana tjelesa nezavisno od svijesti, nego samo u njoj kao pojave svjesnoga subjekta. Stoga se akozmisti zovu »imanentisti« (tjelesa »ostaju u« — lat. manent in — svijesti) ili »konscijencijalisti« (lat. conscientia »svijest«) i »fenomenalisti«, koliko drže, da su tjelesa samo usvjesne pojave ili fenomeni. (Fenomenalisti su zapravo kantovski filozofi, koji nijesu akozmisti, jer pretpostavljaju, da nezavisno od svijesti postoji neka nespoznatljiva »stvar po sebi«). Akozmisti dakle ne kažu, da tjelesnog svijeta nikako nema, nego samo tvrde, da *tjelesa postoje jedino u svijesti* ili jedino po samom percipiranju; tjelesni bitak (lat. esse) znači biti percipiran (percipi). Akozmisti priznaju »izvanjske« stvari, ako riječ »izvanjski« znači tjelesno (protežno, otporno), za razliku od svjesnog subjekta i njegovih doživljaja, kod kojih nema tjelesnog obilježja; ali ne priznaju, da bi te izvanjske stvari bile »izvanjske« u tom smislu, da postoje nezavisno od svijesti, a upravo je opće uvjerenje to, da su tjelesa »izvanjska« = izvan-svjesna (pitanje izvansvjesne protežnosti ne uzimamo sada u obzir).

»Osjetimo shvaćati« znači shvaćati ili percipirati pomoću osjetila: vida, dodira, sluha... U takvu su shvaćanju sadržani različiti osjeti ili senzacije: bijelo, crno, tvrdo, teško, glasno... (zato namjesto »osjetimo« kažemo također »osjetno« shvaćanje); na pr. ja sada vidno i dodirno percipiram ovu knjigu u ruci, t. j. ja osjetilno opažam tu knjigu. Ova je knjiga »metnuta pred« moje opažanje i stoga je ona opaženi »predmet« ili objekt; tako su sva tjelesna predmeta ili »stvari« osjetilnog opažanja (senzitivno per-ceptivni objekti). Pojedini osjetilni opažaj ili senzitivna percepcija — na pr. moj sadašnji opažaj ove knjige — nije samo skup osjeta (ove boje, ove težine, veličine, oblika), nego sam ja opažajno upravljen ili usmjeren prema toj knjizi kao izvanjskom predmetu. T. j. intendiram izvanjski objekt. Koliko su osjeti objektivirani, čine osjetilno opažanje ili percipiranje, a već za same osjete kažemo, da su jednostavne percepcije.

Otkuda su nam osjeti? Subjektivni akozmisti, među koje ubrajamo novoplatonike, Fichtea i neke druge, kažu, da ih prouzrokuje sam percipirajući subjekt. Neki su od njih umjereniji: priznaju, da postoji vlastito tijelo, i kažu, da su osjeti samo učinci osjetilnih organa; to su »fiziološki« akozmisti. Drugi akozmisti (Berkeley) mogli bi se nazivati teističkim ili objektivnim, jer ovi kažu, da je osjetima neposredni uzrok Bog. Jedni i drugi dakle priznaju opstanak netjelesnih bića, t. j. svjesnih subjekata i Boga, pa tvrde, da tjelesa postoje *jedino u subjektu*. Utoliko

akozmisti pripadaju *idealistima*, te su nepotpuni ili samo dijelom (partikularni) idealisti, jer zabacuju izvansvjesnu egzistenciju samo djelomično, za tjelesa, a ne općenito (univerzalno, kako čine univerzalni ili apsolutni idealisti, koji ničemu ne priznaju egzistencije osim apsolutnom misaonom subjektu; među ovima se neki zovu »objektivni« idealisti, a Berkeley je »objektivan«, iako priznaje više subjekata). Moglo bi se također reći, da su akozmisti potpuni (»apsolutni«) idealisti, jer zabacuju izvansvjesnu egzistenciju tjelesa, dok su »nepotpuni« (relativni, fenomena-listički) oni idealisti, koji priznaju egzistenciju, ali ne priznaju njezinu spoznatljivost.

Akozmist i realisti. »Tjelesni je svijet samo u nama; tjelesa su s našom svijesti isto« — govori akozmist, a svi ljudi govore protivno: »Mi opažamo tjelesa izvan nas, izvan-svjesno zbiljska ili realna.« Svi su ljudi *realisti*, i to bez razmišljanja (dokazivanja, filozofiranja): svi su *prirodni*, nefilozofski, nekritički realisti. Po čemu? Sama osjetilno opažajna svijest upućuje na »izvanjsko«, na pr. kad gledam ovaj stol, u samom je gledanju ili vidnom opažanju uključena sigurnost, da je taj opaženi predmet izvansvjestan. Nije li ta naravna sigurnost svijesti varava? Da na to pitanje odgovorimo, treba znati, da se općeljudska sigurnost o iz vans vi jesnim stvarima osniva na 'tome, što svi znamo, da su to različiti doživljaji, kad *opažamo* tjelesa ili kad ih samo *pomišljamo* (predočujemo, predstavljamo); pri pomišljanju nekog predmeta taj predmet nije osjetilno nazočan, a možda uopće ne postoji, dok je pri osjetilnom opažanju predmet osjetilno *nazočan* — i ta je nazočnost izvor sigurnosti, da je opaženi predmet izvansvjestan ili izvanjski. *Osjetilno nazočan* znači upravo nazočan osjetilnom organu, na pr. oku (zatvorim li oči, ne vidim nikoje stvari), a ne zavisi o svijesti, što će biti oku nazočno, da li ova knjiga ili kuća ...

Time je već donekle opravdan prirodni realizam: opće-ljudsko uvjerenje, da su opažene stvari izvanjske, i prema tome da nisu istovjetne sa samim opažanjem. Tako to opravdavaju *filozofski*, kritički realisti; njihova je sigurnost o izvanjskim stvarima filozofska ili refleksna, jer je dobivena osvrtno (refleksijom) na doživljaje opažanja i pomišljanja tako, da poredbeno (odnosajnom refleksijom)-pronalažimo među njima različnost. Nije li to ipak samoobmana? Kad bi nas osjetilna sposobnost — koja ne može opažati tjelesa drukčije nego kao izvansvjesna — ipak zavaravala, kako akozmisti kažu, to bi značilo, da je ona po naravi određena za zabludu, a to vodi u skepticism.

Za opaženu stvar kažemo, da je osjetilno nazočna, koliko je podražajno u nama, na pr. fotokemička slika neke videne stvari u oku. Na taj je način u osjetilju ili u organ-sko-svjesnoj sposobnosti, na pr. u vidu, opaženi predmet *neposredno* nazočan, t. j. mi izravno opažamo izvanjski predmet, a ne da je u nama neki predmet, koji najprije opažamo (= opažena, usvjesna pojava) i tek njegovim posredovanjem da opažamo izvanjski predmet; opaženi predmet nije podvostručan. Tako uče *neposredni* ili filozofski prirodni realisti i slažu se s nefilozofski prirodnim realistima, jer su svi ljudi uvjereni, da neposredno opažaju izvanjske stvari.

Podražaj nekog predmeta znači, da smo o njemu *zavisni*, te ne bi ni došlo do opažanja, kad ne bi predmet podraživao osjetilne organe. Pri našem opažanju mi primamo (recipiramo) predmet po njegovu organskom potraživanju. A primati podražaj tako, da od njega zavisi postanak opažaja, znači to, da je subjekt u svom opažanju *uzročno* zavisan o podraživanju predmeta kao o uzroku. Kad je neko zbivanje (dogadanje, nastajanje) zavisno o nečemu, kažemo, da je s tim u odnosu *uzročnosti* ili *kauzal-nosti*. »Sve, što god se zbiva, mora imati svoj uzrok« to je načelo uzročnosti (lat. principium causalitatis). Akozmisti također priznaju, da postanak percipiranja ima svoj uzrok, ali jedino i isključivo u subjektu, odnosno u Bogu, dok realisti dokazuju, da je taj uzrok izvan subjekta. Koliko se *pri dokazivanju služe načelom uzročnosti* kao sredstvom zaključivanja, zovu se realisti *posredni*, a neki ih zovu kritički. Oni u percipiranju nalaze razlog ili osnov egzistencijalne zavisnosti o tjelesima, t. j. analitički pronalaze uzročnu zavisnost subjekta o iz vansub jektivnim predmetima. Da su percepcije svakako zavisne o nekom uzroku, toga realisti ne trebaju ni dokazivati, jer to i akozmisti priznaju, samo je pitanje: koji je to uzrok? Ako bi se pak pitalo: »mora li tako biti, da sve, što se zbiva, zavisi o uzroku, ili mi samo tako moramo misliti?« — realisti odgovaraju, da tako »mora biti«, t. j. ta je nužnost nezavisna o našem mišljenju (objektivna). Prema tome je posrednim realistima načelo uzročnosti dokazno uporište ili sredstvo zaključivanja (a time nije rečeno, da i nefilo-zofska sigurnost o vanjskim stvarima nastaje nekim posredovanjem). Neki su realisti, na pr. Descartes, Malebranche, posredni u tom smislu, što se pozivaju na Božju vjerodostojnost, koja jamči, da se ne varamo.

Neposredni realisti kažu, da u dokazivanju proti akozmi-stima ne treba ići dalje od same naravi osjetilne spoznaje, niti se upirati na načelo uzročnosti, kako to čine posredni realisti (premda se i neposredni pozivaju na zavisnost subjekta o podražaju, t. j. priznaju, da bez fizičkih uzroka ne bi percepcije ni postojale). Posrednima prigovaraju, da hoće proti akozmistima dokazati izvansvjesnu egzistenciju, a pri tom da već pretpostavljaju izvansvjesno realnu vrijednost načela uzročnosti. Taj prigovor nije opravdan, jer posredni realisti pretpostavljaju dokazanom samo objektivnu vrijednost toga načela (t. j. njegovu nezavisnost o mišljenju, iako samo u okviru opaženih promjena i njihovih uzroka), a tek onda, kada se analizom osjetilne spoznaje ispostavilo, da postoje izvansvjesno realni uzroci, dobiva pojam uzroka i promjene izvansvjesnu vrijednost, i po tom dobiva tu vrijednost načelo uzročnosti. Njegova pak objektivna vrijednost dolazi u obzir, pri dokazivanju proti akozmistima, samo s obzirom na kantovske subjektiviste (v.), koji drže, da zavisnost o uzroku (uzročnost) nije drugo, nego poseban način našega mišljenja: mi moramo tako misliti, da su percepcije zavisne o uzroku. Stoga posredni realisti dokazuju, da su percepcije izvansvjesno prouzročene — kada je već ispred toga dokazano proti subjekti-vistima, da sve, što se događa (ako to uzmemo i samo kao predmet opažanja), mora imati svoj uzrok nezavisno o našem mišljenju. [To je sporno pitanje ovdje

izneseno zato, da se razumije metodičko razilaženje u sustavnoj izgradnji noetike].

Drugo je sporno pitanje među realistima važno za upoznavanje spoznaje. Neposredni kažu, da su neki realisti (Kilipe, Mercier, Geysser...) posredni zato, što se služe načelom uzročnosti kao sredstvom dokazivanja, a tako ih još zovu i zato, jer drže, da ti realisti pretpostavljaju dvostruki opaženi objekt: jedan u svijesti, koji služi sredstvom u opažanju drugog, izvanjskog objekta. Posredni bi realisti prema tome učili, da mi izvanjske objekte opažamo posredno, neizravno, pomoću objekta u svijesti. Međutim, posrednim realistima nije potrebno da to pretpostavljaju, jer oni samo analiziraju osjetilnu spoznaju, kao i neposredni realisti. Kantovski realisti doista uče, da su opaženi objekti usvi-jesni (pojavnii, fenomeniski), ali oni ne priznaju, da bismo uopće opažali iz vans vi jesne objekte, t. j. što je izvansvjesno, to ne smatraju spoznatljivim, nego nespoznatljivom »stvari po sebi«. Zato su to realisti samo, koliko proti akozmistima priznaju, da postoji »nešto (x)« izvan svijesti, a zapravo su fenomenalisti (v.), koliko drže, da spoznajemo jedino pojavne objekte. Njima suprotni realizam dokazuje, da opaženi objekti ne samo što izvanjski egzistiraju, nego ih mi također možemo* spoznati (osjetilno i misaono).

LIT.: Dont, *Critica**, Oeniponte (Innsbruck) 1937; Gretd, *Elementa philosophiae*, II., Frib. 1937; Ušeničnik, *Uvod v filozofiju*, I., Ljubljana 1921; *De cognoscibilitate mundi externi* (tu »Acta Pont. Acad. Rom.« 1939); Zimmermann, *Opća noetika**, Beograd 1926. St. Z.

AKRANIJA (od grč. a »bez«, krania »glava«), 1. priložna nakaznost glave, koja se sastoji u osobito opsežnom defektu lubanje, tako da potpuno manjka svod lubanje. Acranius je sam nakazni individuum, a acrania njegova nakaznost. S. S.

2. Akranije su ribolike malene životinje u morskom pijesku zakopane, vrlo primitivne, nesimetrične grade, bez lubanje i parnih udova. Ispod živčane cijevi poduprtje je tijelo čvrstim osnim skeletnim štapićem od staničnog veznog tkiva, svitkom ili chorda. Srca nemaju, nego veće žile kucavice, dišu kroz škržne pukotine. U životinjskom sustavu zapremaju u hrpi Chordonia mjesto između plaštenjaka i kralješnjaka. Najpoznatiji je oblik amfioks (kopljača ili sulčića). K. B.

AKRATOTERME (grč. akrotos »nepomiješan, čist«, ther-ma »topli izvori«) su tople ljekovite vode (terme), koje se odlikuju time, što sadrže vrlo malo otopljenih tvari. Njihova je mineralizacija oskudna. Zovu se i oligometalne (»s malo metala«) vode. Mogu biti vrlo ljekovite, što se ne pripisuje samo djelovanju topline, nego i toj čednoj mine-

ralnoj sadržini, a napose t. zv. plemenitim plinovima (ra diju, toriju, heliju, argonu), zatim eventualno sadržanom cirkoniju, taliju i titanu, te kremenjoj kiselini. Vjerojatno je po srijedi i djelovanje deuteriumoksida (teške vode). A. ima u Evropi i na drugim kontinentima. U Hrvatskoj: Krapinske, Stubičke, Sutinske i Tuheljske toplice, Daru var, Topusko i Sv. Helena (kod Samobora). U Bosni: Ilidža, Fojnica i dr. U Sloveniji: Čateške toplice, Dobrna, Laško, Dolenske toplice, Topolšćica; u Srbiji: Jošanička banja. Niska banja i Soko banja. U Jugoslaviji ima ih svega oko 40, koje bolesnici posjećuju. I. I.

AKREDITIV. Pod akreditivom razumijevamo nalog od izdatnika akreditiva obično putem koje banke, da se iz gotovine izdatnika ili iz njemu otvorenog kredita isplati trećoj osobi — akreditiranoj ili pogodovanoj — određena svota u cijelosti ili u obrocima. Izdatnik akreditiva može biti i sama banka. Označena svota za isplatu vrši se i prijenosom naloga na koju drugu banku. Izdatnik akreditiva može i sâm sebe akreditirati putem svoje banke kod koje druge banke s tim, da može podići određenu svotu u sjedištu potonje banke. U poslovanju postoji *akreditiv robni ili do-kumentni* i *akreditiv osobni*.

1. Robni ili dokumentni akreditiv. Gospodarsku važnost poprima akreditiv u trgovini robom s inozemstvom osobito poslije svjetskoga rata. Kod robnog akreditiva izdatnik je obično sâm kupac, ili banka po nalogu svoga klijenta-kupca. Kupac izdaje nalog nekoj banci (»akreditivnoj banci«), da ta prodavaču isplati do određene svote na osnovu predočenih dokumenata o otposlanoj ili uskladištenoj robi određenu svotu novca odmah u cijelosti ili u obrocima. U pravilu mogu biti taj dokument uz fakturu (s oznakom količine i cijene robe) još i konosementi, skla-dišnice, duplikati tovarnih listova, police o osiguranju robe, uvjerenje o podrijetlu robe, uvozna i izvozna dozvola i t. d. U običaju je, da konosement i skladišnica vrijede kao dokaz (dokument) za *predaju* — izručenje — robe, a to-varni list i duplikat tovarnog lista kao dokaz o uto var en ju robe. Čim je banka u posjedu duplikata tovarnog lista, ne može više prodavač otposlanoj robom raspolagati; no s druge se strane banka obvezuje, da će odmah po primitku duplikata tovarnog lista iskupiti duplikat. Ne iskupi li banka duplikat tovarnog lista, može prodavač obustaviti naslovniku uručenje robe. Kod izdavanja akreditiva mogu postojati različita utanačenja između kupca i prodavača s obzirom na način slanja robe, isplate računa kao i s obzirom na rok izvršenja ugovora.

Preuzimanjem dokumenata dobiva kupac pravo na raspolaganje kupljenom robom, ukoliko između njega i banke ne bi postojalo založno pravo banke. U svakom slučaju kupac kod akreditiva nije siguran, da li kupljena roba odgovara točno ugovoru kupa. Da se izbjegne svaka pogibao za kupca prigodom naknadnog »manisanja« i konačnog obračuna, može prodavač izdati protuakreditiv, na osnovu kojeg će se provesti zaključni obračun, ili odšteta za neizvršeni ugovor. — Akreditiv za isplatu robe može se izvršiti na nalog kupčev ne samo po akreditivnoj banci u mjestu prodavača nego i posredstvom korespondentne banke. Tim se olakšava kupcu, da ne mora sa sobom nositi novca, a ni deviza (čekova i mjenica) za isplatu robe, ukoliko bi je kupio u inozemstvu. Akreditiv ipak mora biti dan onoj akreditiranoj banci, koju označuje prodavač kao sebi najpovoljniju. U svakom slučaju jamči kupac za svaki propust ili učinjenu štetu, koju bi počinila akreditivna banka akreditiranom prodavaču. — Za izvršeno akreditivno poslovanje između kupca i prodavača zaračunava akreditivna banka ugovorenu proviziju, izračunatu obično u postotku akreditirane svote. Ta se provizija zaračunava i onda, kad do posla ne dođe bilo zbog opoziva sa strane kupca bilo zbog neposlanih dokumenata i neizvršenog odašiljanja robe unutar određenog roka sa strane prodavača. — Da prodavač uzmogne doći do isplate novca putem akreditiva, potrebno je, da primi ne samo izdanu obavijest na akredi-tivnu banku o nalogu kupca, nego i obavijest od same banke, da je preuzela nalog za isplatu robe.

Akreditiv izdan banci sa strane kupca može biti *opoziv* i *neopoziv*. Opozivnost akreditiva sastoji se u tome, da kupac može u svako vrijeme utnuti akreditiv kod akredi-tivne banke. Akreditiv se u tom slučaju izdaje »do opoziva«. No tim, što akreditiv sa strane kupca može biti opoziv, dolazi akreditivna banka, a i prodavač, u poslovnu nesigurnost. Da se tome izbjegne, izdaje kupac *ročni neopozivi akreditiv*, koji veže kupca prema banci kao i prema prodavaču na neopozivost akreditiva kroz određeno vrijeme. Kupčeva neopozivost ne obvezuje ipak ni u koliko akredi-tivnu banku prema prodavaču. Da se poslovanje utvrdi i s te strane, potvrđuje i sama banka nalog kupčev, svojoj obvezu i neopozivost akreditiva, ukoliko samo bude prodavač sa svoje strane ispunjavao sve uvjete ugovora. Banka primjerice izda sljedeće saopćenje prodavaču: »Obvezujemo se, da ćemo Vam iznos od Dinara... na račun Gospodina ... isplatiti, ukoliko nam budete predočili propisane dokumente do...«. Takvom izjavom postaje akreditiv sa strane banke ne samo *neopoziv* nego i *potvrđen*. Izdana potvrda obvezuje banku na izvršenje posla bez obzira, kakvi odnosi za vrijeme urećenog roka mogu nastati bilo između kupca i akreditivne banke, bilo između kupca i prodavača. Banka je s tim samostalno preuzela obvezu prema prodavaču i za slučaj, primjerice, stečaja kupca. — U svim se drugim slučajevima smatra akreditivna banka slobodnom, da može u svako vrijeme otkazati akreditiv. Jedino mora postupati prema nalozima kupca, te ukoliko što čini, čini sve na račun (korist i štetu) kupčevu. Ona može, štaviše, i samom kupcu povratiti akreditiv. — Da se još jače utvrdi poslovna sigurnost, izdaje se akreditiv na točno određeno vrijeme, nakon kojeg automatski utrnjuje. Akreditivna se banka u tom slučaju obvezuje na isplatu naloga samo do tog određenog vremena. Isto se tako akreditirani prodavač obvezuje ili ovlašćuje na šiljanje robe do tog roka. — Ako je izdan akreditiv na točno određeni rok, akreditivna banka mora pozvati akreditiranog prodavača, da podnese propisane dokumente do određenog roka.

Ukoliko prodavač tih dokumenata ne bi htio ili ne bi mogao pridonijeti do određenog roka, akreditiv bi automatski utrnuo. Akreditiv utrnjuje i onda, ako podnošenje dokumenata ne bi bilo moguće unutar određenog roka zbog kakve više sile (»vis maior«). Za naknadno donesene dokumente akreditivnoj banci morao bi biti izdan novi akreditiv.

Važno je napomenuti, da se kupac s prodavačem već u samom ugovoru može obvezati, da će treća osoba moći nastupiti ili kao kupac prema prodavaču ili kao prodavač prema kupcu. Nastupi li treća osoba kao kupac, prvotni kupac kao izdatnik akreditiva snosi puno jamstvo prema akreditivnoj banci kao i prema akreditiranom prodavaču. — Akreditiv se smatra utnutim u slučaju stečaja kupca, pa makar bio urečen na određeno vrijeme. Samo u tom slučaju mora banka akreditiranu svotu po odbitku provizije povratiti stečajnoj masi. Stečajem pak same banke ne utrnjuje automatski izdani akreditiv. Kupac mora svoj akreditiv otkazati; u protivnom je slučaju prepušteno stečajnom upravitelju, da li će prvotno izdani akreditiv izvršiti ili ne će.

2. Osobni akreditiv. Osobnom je akreditivu uobičajen već kod nas naziv »kreditno pismo« prema njemačkom nazivu »Kreditbrief« ili prema engleskom »letter of credit«. Tim se pismom (otvorenim ili zapečaćenim), izdanim od banke ili od trgovca, zamoljava koja druga banka ili trgovac u inozemstvu, da donosiocu kreditnoga pisma (ili uopće osobama navedenim u pismu) stavi na raspoloženje stanovitu ili neograničenu svotu novaca na teret izdatnika. Prema tome kreditno pismo nije ništa drugo nego isplati na posebnom obliku, na temelju kojega će banka akreditiranoj osobi izvršiti isplatu na teret tekućeg računa inozemnog komitenta.

Da se izbjegnu zloupotrebe kod poslovanja s kreditnim pismom, obično se traže od akreditirane osobe prigodom isplate legitimacija, identičnost potpisa i suglasnost izdanog pisma s »modelom« ili »specimenom«.

Akreditirana osoba može dizati isplate u obrocima ili jednom u cijeloj svoti. Sve se isplate unose u kreditno pismo. Ukoliko se ne bi iscrpila označena akreditirana svota, može akreditirana stranka vratiti kreditno pismo izdatniku za povrat neiskorišćene svote. U svakom slučaju vrijedi kreditno pismo samo za određeno vrijeme. Preko tog vremena ono se može produljiti samo po posebnom nalogu.

U sadašnjim vremenima ima kreditno pismo posebnu važnost za promicanje turizma kao i za izravna sitna plaćanja (kupovanja) u inozemstvu. Osoba, koja boravi u tuđini ili želi izravno ondje kupiti robu u namjeri, da izbjegne neprilike ili devizna ograničenja kod kupovanja i prijenosa gotova novca ili kod iskupa čekova, polaže kod banke svoje države određenu svotu novca. Banka na osnovu uplate toga novca izdaje stranci kreditno pismo, u kojem je sadržan nalog stranoj banci za isplatu označene

svote donosiocu pisma. — Da se stranc-putnik kao akreditirana osoba još bolje može poslužiti kreditnim pismom i da može podići novac na više mjesta i kod različitih banaka, izdaje mu se ili posebno kreditno pismo na svaku pojedinu banku ili mu se izdaje t. zv. *circularno (kružno) kreditno pismo*, u kojem su navedene poimenično banke, ovlaštene za isplatu do određene svote. Obično se izdaje akreditiranoj strani posebna knjižica s popisom banaka za isplatu («carnet d'indication»), u kojoj se nalazi i vlastito ručni potpis akreditirane osobe radi legitimiranja. Pošto je iscrpljena svota kružnog kreditnog pisma, zadržava se od posljednje banke i vraća izdatniku. Kreditno pismo može banka izdati stranci ne samo na osnovu gotova pologa nego i na osnovu tekućeg računa («otvorenog kredita»). U tom se slučaju svota za izdavanje kreditnog pisma stavi pod zaorku do konačnog obračuna kreditnog pisma ili se unese kao gotov izdatak na teret tekućeg računa. — Kreditno se pismo može preneti na drugu akreditiranu osobu, dakako uza sve mjere opreza za ispravno kreditiranje. M. I.

AKREFIJA (grč. Akraiphia, Akraiphion, lat. Acraephia), stari grčki grad u Beotiji, sjeverno od jezera Kopais, blizu sadašnjega sela Kardica. Nije bio sasvim samostalan, nego ovisan od Tebe, pod koji je grad spadalo i svetište Apolo na Ptoonskog na obronku brda Ptoona. Još se vide ruševine toga grada s gradskim zidovima debelim preko 2 m. Grad je kovao u vrijeme od 550 do 450 pr. Kr. srebrne novce s beotskim štitom na prednjoj, a slovima A ili AK kraj posude na stražnjoj strani. V. H.

AKRESCENCIJA * Nasljedno pravo.

AKRIDIN, C₁₃H₉N, kristalizira u bezbojnim lecima. Tali se kod 111°, posebna je mirisa. Otopina akridina fluo-rescira modro kao i mnogi drugi akridinovi spojevi. Sintetski ga dobivamo iz difenilamina s mrvljom kiselinom i cinkovim kloridom.

ZnCh

+ 2H₂O

Akridin je temeljna supstancija mnogih akridinskih boja (žutih i narančastih, Trypaflavin, Benzoflavin, Chrysanilin i t. d.) Kemoterapeutski su važni derivati amino-akridina: *atebrin*, sredstvo protiv malarije, i *rivanol*, sredstvo protiv grize (njem. Amöbenruhr).

LIT.: J. T. Hewitt, *Dyestuff derived from pyridine, Quinoline, Acridine and Xanthen*, London 1922; O. Fischl-H. Schlossberger, *Hand buch der Chemotherapie*, I. dio, Leipzig 1932. M. D-č.

AKRILNA KISELINA (CH₂CH-COOH), jednobazična nezasićena kiselina oštrog mirisa po octenoj kiselini, tališta 13° C, vrelišta 139° C. Kuhanjem polimerizira i stvara velike molekule. Naročito brzo polimerizira njezin metilni ester. Dobiva se iz monokloretilnog alkohola, a metakrilna kiselina lina iz acetona. Esteri obiju ovih kiselina neobično su važni za izradbu organskog elastičnog stakla i raznih umjetnih masa. R. L.

AKRITAS, Digenis, legendarna ličnost iz grčke srednjovjekovne epopeje. Akritas (grč. »graničar«) je naziv vojnika, koji čuva granice bizantske države (grč. akra »granica«), kao što su milites limitarije čuvali granice rimskog carstva. O tim je braniteljima nastao ciklus junačkog pjesništva »Akritički ciklus« (grč. akritikos kyklos). Najglasovitiji je među ovim junacima Digenis Akritas, o čijim pothvatima priča epski spjev, koji je sačuvan u nekoliko rukopisa u raznim evropskim knjižnicama, po prvi put objavljen u Parizu 1875. Radi o nekom Akriti, kojemu je ime Digenis (grč. »dvojakog podrijetla«), jer je pripadao dvjema narodnostima (grč. dyo »dva«, genos »rod«). Prema legendi rođen je od oca Arapina i od majke Grkinje iz carske obitelji Duka. Nitko ga nije mogao pobijediti nego Karont, koji ga je iz jala htio odvesti mlada u kraljevino Ade. Kad se kupao poslije lova, razbolio se i umro.

Oko tog branioca granica bizantskog carstva spleo se vijenac junačkih pjesama kao oko španjolskog narodnog junaka Cida u borbi protiv Maura, francuskog paladina Karla Velikoga markgrofa Rolanda (*Chanson de R.*) i kraljevića Marka. Ciklus *Akritas Digenis* utjecao je na epiku južnih Slavena (Bugara, Srba i Hrvata).

LIT.: Karl Krumbacher, *Eine neue Handschrift des Digenis Akritas mit zwei Tafeln*, München 1904; Brehier, *Un héros de roman dans la littérature byzantine*, Clermont-Ferrand 1908; Em. Legrand, *Les exploits de Digenis Akritas, épopée byzantine d'après le manuscrit de Grotta Ferrata*, Paris 1892. K. K. i G. S.

AKROAMATSKI (od grč. akroama »što je čuveno«, »na mijenjano slušanju«), znači najprije suvislo predavanje neke nauke. Akroamatskima su se nazivali esoterički spisi Ari stotelovi, nastali iz predavanja njegovim učenicima. Metoda suprotna akroamatskoj je erotematska, u kojoj prevladava način pitanja i odgovora. Dok je prva izrazito monološka, druga je dijaloška. U didaktici se pod akroamatskom metodom razumijeva oblik nastave, koji se služi predavanjem, dok erotematski oblik pomoću pitanja i odgovora nastoji aktivirati nastavu (izazvati samorad učenika, njegovu aktivnost i spontanost). Na akroamatsku nastavnu metodu postavljaju se zahtjevi: 1. predavanje treba da je što slobodnije i kao »živa riječ« što neposrednije i uvjerljivije; 2. jezik treba da je lijep; 3. treba izbjegavati predugačko predavanje (osobito u nižim razredima), jer umara, umanjuje koncentraciju i pažnju, te tako dolazi u sukob s osnovnim didak-

tičkim načelom interesa.

S. P-i.

AKROBATIKA. Akrobatom (grč. akrobates) najprije se označivao čovjek, koji hoda po užetu, a zatim, u širem smislu, čovjek, koji je izvodio razne neobične vježbe snage i spretnosti. Akrobati su bili poznati u Egiptu već u 3. st. pr. Kr., nalaze im se tabanima na starokretske slikama, 1500 g. pr. Kr., a u Švedskoj još u brončano doba. Isto tako ih je bilo i kod Grka i Rimljana (*Ilijada, Odiseja, Hekyra*).

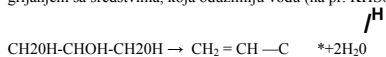
Akrobatikom zovemo one tjelesne pokrete, koji predstavljaju vrhunac vježbanja i koji, s obzirom na poteškoće izvedbe, iziskuju maksimalne tjelesne sposobnosti. Akrobatika se dijeli na takozvanu »parter-akrobatiku« i artistiku (t. zv. »zračnu akrobatiku«). Ako se parter-akrobatika bavi poje dinamičnim vježbama, onda može biti riječ o akrobatskoj gimnastici i o plesnoj akrobatici. Ako se pak bavi figurama i* kombinacijama, onda se radi o akrobatskom plesu i o groteskama. N. F-i.

AKRODINIJA, se. »infantilna«, je bolest, koja se osniva na patološkim promjenama u području centralnog vegetativnog živčanog sustava. Uzrok tih smetnji* ponajviše je infekciозна karaktera. Osim općenitih simptoma javljaju se patognostičke pojave na perifernim dijelovima tijela (znoj en je i ljuštenje na tabanima i dlanovima, granulosis rubra [naziv po Dragišiću]). Kod infantile a. razlikujemo ove tri najvažnije grupe: 1. klasične forme (tahikardija, hiperglobulija, jako znojenje, hipertenzija u krvotoku, hiperglikemija kod šećernog pokusa); 2. atipične forme, gdje su osobito izraženi pojedini simptomi ili zahvaćeni pojedini organi; 3. abortivne forme (»formes frustes« francuskih autora). Po autorima, koji su najzaslužniji za studij te »nove« bolesti, naziva se a. infantilis i *Selter-Swift-Feerova* bolest.

LIT.: F. Mayerhof er, *Ergebnisse f. innere Medizin u. Kinderheilk.*, 54. sv., 1938. E. M.

AKROKORINT je tvrđava starog Korinta, sagrađena na strmu brijegu, dok se sam grad širio podno brijega, kao što se Atena nalazi podno brijega, na kojem je izgrađena akropola. Z. D.

AKROLEIN, CH₂ = CH-CHO. Najjednostavniji nezasićeni aldehid. Bezbojna tekućina, nepodnosiva vonja. Vri kod 52°. Stvara se u malim količinama žarenjem masti. Dobiva se iz glicerina grijanjem sa sredstvima, koja oduzimlju vodu (na pr. KHSO₄):

glicerin

akrole

Akrolein je zbog svoje nezasićenosti vrlo nestojan, a kao aldehid lako polimerizira. Postojanost mu se može znatno povećati dodatkom minimalnih količina fenola ili hidrohi-nona (po Moureu). Služi za različite sinteze, na pr. grijanjem s anilinom daje kinolin (Skraupova sinteza). M. D-č.

AKROLIT (grč. akros »gornji«, lithos »kamen«), kip, kod kojeg su odjeveni dijelovi tijela bili od bojadisanja ili pozlaćena drva, a goli dijelovi od mramora. Stari pisci (Pau-zanja, Vitruvije) često spominju takve kipove. Izradivali

su ih i najpriznatiiji umjetnici, tako Fidija, Damofon i Leohar. S akrolitima se mogu porediti i kipovi, kojima su goli dijelovi tijela bili načinjeni od bijeloga mramora, a odjeveni od tamnijega kamena. To nalazimo već u staroj grčkoj umjetnosti, tako na jednom hramu u Selinuntu, gdje su na metopama tjelesa ženskih figura načinjena od istoga kamena (tufa), od kojega je sagrađen i hram, dok su lica, ruke i noge od parskoga mramora. U rimsko carsko doba nalazimo takve kipove često.

LIT.: H. Blümner, *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern*, III. V. H.

AKROMATIČNOST. Kada lećom stvaramo sliku točke (kruga), koja svijetli jednostavnom bojom, namještaj točke-slike stoji do vrsti boje. Dolazi to otuda, što se zrake crvene svjetlosti najslabije lome, a zrake žute, zelene, modre, ljubičaste svjetlosti redom sve jače. Prema tome ako je točka bijela, zrake različitih boja sadržanih u bijelom ne sastaju se u jednoj točki, te nastaje slika bez oštine i obojena. Taj se pojav zove *kroma-tična* aberacija (grč. chroma »boja«). Kod astronomskog dalekozora treba objektiv velike žarišne daljine; kada bi se za objektiv uzela naprosto jedna leća, žarište *Fm* za modru boju moglo bi biti čak za nekoliko cm bliže leći nego li žarište *Fc* za crvenu boju. (SI. 1.)

Da se ukloni kromatična pogreška prvih dalekozora, može se objektiv sastaviti od dvije leće, koje se dotiču: od jedne *Li*, pozitivne (zbirne), druge *L2*, negativne (rastresne), slabije, od drugog vrsti stakla. (SI. 2.) Zraka *AB* bijele svjetlosti, što dolazi od zvi jezde, samom bi se prvom lećom rastavila kao prizmom u lepezu zraka različitih boja i priklonila prema osi leće, a samom drugom lećom u lepezu, u kojoj su boje obrnuto poredane, a od osi je otklonjena (SI. 3.). Ako su te lepeze počevši od crvene pa do modre svjetlosti jednako široke, onda druga leća otklanja modru zraku za toliko više od osi nego li crvenu, za koliko je prva leća više priklanja prema osi, ^o,

šavši kroz prvu i drugu leću ide istim smjerom kao i crvena. Onda se *Fm* podudara sa *Fc*, a očekujemo, da će se s njima bar približno s3 poklapati i žarišta za sve ostale boje. Tako

sastavljen objektiv zove se *akromatičan* (grč. a »ne«). Važno je, da priklon di prema osi, što ga izvodi leća *Li*, ne bude jednak kao i otklon *62*, što bi ga izvela sama leća *L2*, već treba da je $di > d2$. Inače bi zraka iz druge leće izašla smjerom, kojim je ušla u prvu, te bi sastavljena leća bila bez žarišta i ne bi stvarala sliku. Zgodno je uzeti za *Li* »krunsko« staklo, a za *L2* »flint«.

Newton je na osnovu nedostatih pokusa zaključio, da se nikojim ponovnim lomljenjem svjetlosti ne da udesiti, da bi zraka bijele svjetlosti promijenila smjer i da se pri tom ne bi raspala u boje (*Opticks*, knj. I., dio II., pokus 8.). Jedan njegov teorem glasi: »Usa vršen je dalekozora sprečava se različitom lomljivošću zraka svjetlosti« (*Opticks*, knj. I., dio I., teorem VI.). Nastojanje, da se ukloni kromatična pogreška, po Newtonu je »beznažno« (desperate). Uz to mišljenje pristajahu svi fizičari prve polovice 18. st. Suprotstavio mu se istom g. 1747 Euler, koji je svoj prigovor osnovao na (krivoj) pretpostavci, da je čovječje oko akroma-tično. U polemici protiv Eulera (1752) živo se zauzeo za Newtonov nazor John Dollond, no taj isti engleski optičar uputio je londonskom Royal Society g. 1758 raspravu, u kojoj opisuje akromatički objektiv, ne prikazujući, kojim je načinom svoje mišljenje stubokom promijenio. Kasnije se pokazalo, da je zapravo sudac Chester Moore Hall izumio akromatični objektiv; po njegovu je napatku gradio takve leće već 1733 Bass i stavljao ih u promet. Dollond je znao za njih svakako već 1755. Veliki uspjeh Dollondov za dugo je zasjenio zaslugu Hallovu; povrh toga je patentna parnica, koju je iza smrti Dollondove poveo njegov sin kao tužitelj, svršila — iz razloga pravne prirode — u prilog tužiteljev. (Danjon et Couder, *Lunettes et télescopes*, Pariz 1935, § 127.)

Zahtjev, da se žarište crvenih zraka podudara sa žarištem modrih, ponešto je neodređen, jer ima bezbroj takvih zraka u spektru. Za crvenu može se točnije uzeti svjetlost Fraun-hoferove C-crte, za modru svjetlost F-crte. Ako se žarišta akromatičnoga objektivna za te dvije odabrane svjetlosti podudaraju, žarišta su za druge boje ponešto različita, te slikama ostaje ipak neka obojenost. Budući da jedna jedina leća daje boje, kao što prizma stvara spektar, zove se ublaženi pojav boja kod prvotnog akromatičnog objektivna *sekundarni spektar*. Da se i ta manja pogreška ukloni, treba pri sastavljanju objektivna nastojati, da se žarišta podudaraju za više nego li dvije boje. Prvi su na tom radili Clairaut i Bošković. -*• Apokromat.

U objektivu dalekozora leće se dotiču.

LIT.: Czapski i Eppenstein, *Grundzüge der Theorie der optischen Instrumente nach Abbe*, Leipzig 1924. St.

AKROMEALGIJA (grč. akros »vršak« i megas »velik«) je oboljenje prednjeg dijela moždane žlijezde hipofize (v.). Bolest započinje obično u srednjoj dobi i razvija se vrlo polagano. Bolesnik zapaža, da mu prsti na rukama i nogama postaju duži i deblji. Istovremeno zapaža okolina obično prije nego sam bolesnik, da mu i nos postaje deblji, duži i tubast, brada šira i tuplja, a šake i stopala glomazna i zdepa. Kasnije nabreknu i uši, zadebljaju jezik i sluznice u ustima i usne, zubi se razdaljuju od povećanja donje vilice. Nekad zadebljaju i mišići šake, stopala i trupa. I glava dobije povećani izgled, lice grube crte, fizionomija se izmjenjuje. Koža je

suha, gruba, namreškana i bez sjaja, a na rukama i nogama spužvasto vlažna. Rjede se povećavaju i unutrašnji organi, kao srce, jetra i slezena. Seksualni organi pokazuju vrlo rano smetnje, najčešće u formi amenoreje te sterilnosti kod žena, a impotencije kod muškaraca. Glas postaje grub i hrpav. K ovim bolesnim oznakama pridolazi katkada i povećanje šećera u krvi i mokraći, pohlepa za pićem i jelom, često mokrenje, neuralgične boli, osobito glavobolje, te vrlo karakteristične smetnje vida u formi ispada postranog vidnog polja s obje strane. U takvim slučajevima može se gornjim simptomima pridružiti *sindrom* (v.) povećanog pritiska moždanog s teškom glavoboljom, povraćanjem, vrtoglavicom, slabljenjem vida do potpune sljepoće, s pozljedom nekih moždanih živaca i dr.

Uzrokom bolesti je najčešće novotvorina u prednjem dijelu hipofize, koja oštećuje ne samo žlijezdu nego i važne dijelove mozga, bilo izravno bilo neizravno, povećavanjem pritiska u lubanji. Zato je potrebno bolest odmah u početku utvrditi i liječiti. Jedan dio slučajeva daje se liječiti rtg. zračenjem, ali većim dijelom mora se novotvorina ope racijom odstraniti. Uspjije li to i ne nastanu li kakove ne zгодne komplikacije, bolest se može sasvim izliječiti. Na pretkom moderne neurokirurgije neuspjesi pri operativnom liječenju nisu danas česti.

R. L-č.

AKROMION (grč. akros »krajnji«, omos »rame«). Na stražnjoj strani čovječje lopatice uzdiže se jedan kroz kožu opipljivi koštani greben (spina scapulae). Proteže se iznad ramenog zgloba i tu svršava kao proširena koštana ploča, koja je prema gore najizbočenije mjesto na ramenu. Taj se prošireni kraj lopatičnog grebena zove akromion. Na unutrašnjoj strani ima udubenu ploštinu za zglobni spoj s ključnom kosti. Akromion se razvija iz posebne jezgre okoštavanja.

V. D.

AKRON, grad u državi Ohio, na kanalu Ohio-Erie. Isko-rišćujući izvore plina i rudnike ugljena u okolici razvio je industriju, osobito gumenih predmeta i automobila, te trgovinu, koju podupiru dobre željezničke veze, tako da mu je broj stanovnika u malo decenija poskočio preko 200.000.

AKROPATIJA u širem smislu riječi znači u pedijatriji one bolesti, koje se javljaju na krajnjim dijelovima nogu i ruku i drugih krajnjih dijelova tijela. Po *Mayerhoferovoj* razdiobi ubrajaju se ove pojave, odnosno bolesti u pojam a.: 1. infantilna akrodinija ili *Selter-Swift-Feero-la* bolest; 2. akrodiniformni (akrodinoidni) sindromi, kao što su: pe-lagra, kroničko otrovanje arsenom, sekalizam (ergotizam), ustilaginizam (alimentarno otrovanje sporama kukuruzne snijeti); 3. skupna grupa akropatskih simptoma kod nekih hereditarno-familijarnih ili konstitucionalnih oboljenja, kao što su: Raynordova bolest, Chorea fibrillaris-Morvan, akro-dermatitis mutilans-Parkes-Weber, kronička akrocijanoza-Croque-Cassier, eritromelalgija-Weier-Mitchel, krvarenja kod skorbuta na nogama i rukama, keratoma hereditare

palmplantare-Unna-Thost-During, naša »mljetska bolest« = keratosis extrematum hereditaria progrediens, Hallo-peau-ova bolest *■
 l'acrodematite continue suppurative, pu-stulozna psoriza sa periferenom lokalizacijom, nadalje dugotrajni pustulozni osipi na dlanovima i tabanima, akro-sklerodermije, dermatomiozotide i akrodermatitis atrophicans. Od svih tih navedenih sindroma najvažniji su: infantilna akrodinija (v.), ustilaginizam (v.), pelagra kod djece i naša »mljetska bolest«.

LIT.: E. Mayerhof er, *Ergebnisse f. innere Medizin u. Kinderheilk.*, 54. sv., 1939. E. M.

AKROPOLA (grč. Akropolis). Riječ znači gornji grad ili grad na visini. Još u prastaro doba, kad bi se civilizacija jače razvila, te su stanovnici kojega mjesta imali i nešto drugo braniti, a ne samo sebe i svoje porodice, birali su visoka mjesta, po mogućnosti s više strana strma, i tu su smjestili svetišta svojih božanstava, palače vladara i sve, što je bilo vrednije. Samo naselje bilo je obično u nizini ispod ili oko toga brjega, koji je bio utvrđen zidovima. Tako utvrđen grad na brjegu je akropola.

U antikom svijetu oko Sredozemnog mora, koji je kasnije bio pod utjecajem grčke kulture, bilo je mnogo akropola, koje su nastale u vrlo staro doba, još prije trojanskih ratova. One su plodovi gospodске kulture, t. j. nastale su po nalogima vladara, koji su ih dali utvrđivati od svojih podanika. Kad bismo išli nabrajati, gdje su se sve našli ostaci takvih utvrđenih akropola, dobili bismo vrlo velik broj. Najviše ih je razmjerno bilo na Peloponezu. Mikena i Tirins bili su već u 5. st. pr. Kr. ruševine. Grčki putopisac Pazuhanija piše, da je najstarija akropola bila Likosura. Isto tako veli za Orhomen, da je stara akropola bila na vrhu brda, a u njegovo doba bilo je samo još ostataka zidova i javnoga trga. Inače treba još spomenuti i akropolu Arga (zvanu Larisa) i Korinta, koja je imala naziv Akrokorint (v.). Mesena i Sparta imale su svoje stare akropole, koje su kasnije bile napuštene. U srednjjoj Grčkoj imala je Teba svoju kadmejsku akropolu, a bilo ih je i dosta drugih. Mnoge od njih bile su u doba Pauzanijino, t. j. sredinom 2. st. pos. Kr. već napuštene i ruševne. Bilo je akropola i u Maloj Aziji, na egejskim otocima, u Africi, u Italiji, a preko Tesalije i Epira one su došle i u naše krajeve. Kod nas je sistem bio isti, samo su mjesto debelih kamenih zidova iskopani nasipi, na kojima su bili drveni zidovi.

Kada govorimo o akropoli, mislimo na najljepšu i najraskošnije uređenu akropolu grčkoga svijeta, na atensku. Ona je sigurno nastala u doba tirana, kao Mikena, Tirins i drugi slični gradovi, ali ima tu prednost, da su je kasniji Atenjani uzdržavali i poljepšavali, tako da je postala ponosom Atene.

Atenska je akropola duguljast brežuljak, dug oko 300, a širok oko 150 m, svuda strm osim na zapadnoj strani, gdje je nekada i bio uzlaz. U najstarije doba bio je taj brežuljak učvršćen debelim zidovima, kao što i Tirins i Mikena, pa je nešto od zidova i ostalo. Ostalo je i nešto ruševina od jedne kraljevske palače iz vremena oko 1500 pr. Kr., ali je ta palača bila mnogo čednija od drugih palača iz istoga vremena, koje su nam sačuvane u ruševinama. Grad se najprije razvijao na jugu akropole, i tu su malo po malo nastala znatna svetišta. Cvat Atene počinje tek iza godine 1000 pr. Kr. Ona postaje glavno središte Atike, i u njoj se svake godine svetkovala svečanost u čast ujedinjenja atičkih općina, koje se pripisivalo Tezeju. Oko 630 po prilici nastojao je neki Kilon, došavši iz Megäre, zagospodovati Atenom, ali mu to nije uspjelo. Predaja o tom događaju poznaje već božicu Atenu, koja je postala zaštitnicom grada i svega stanovništva.

U 6. st dao je Solon gradu nov ustav, oslobodio narod ropstva radi dugova, podigao trgovinu i oteo Megaranima otok Salaminu, koja leži pred vratima Atike. U to doba nalazimo na akropoli već brojne hramove i palače, rađene u t. zv. *porosu*, žučkastom rupičavom kamenu, koji se daje rezati, dok je vlažan. Danas poznajemo s akropole ostatke od preko 10 ovakvih zgrada, u porosu, ostatke skulptura sa zabatâ, koje su namazane kredom i zemljom i onda bojadisane. Te su zgrade sagrađene uglavnom u prvoj polovici 6. st. pr. Kr. O najznatnijoj od njih znademo nešto više. To je dorski hram, koji je sagrađen na sjevernoj strani, a bio je dug oko 100 stopa, pa su ga Atenjani zato zvali Hekatompedon. U to doba došla je iz Jonije i vještina obrađivanja mramora, pa krov Hekatompedona već ima i mramorne ploče i ukrase. U to vrijeme već je bilo dosta kipova na akropoli, više ženskih nego muških, jer su Ateni najviše služile žene, ali ne znamo, kako je izgledao kip Atenin. Po svoj prilici je bio iz drva. Govorilo se, da je pao s neba. Odijevali su ga u skupocjen pelpos i kitili zlatnim nakitimâ.

Još u doba Solonovo digao se u Ateni Pizistrat, koji je 560 osvojio akropolu i zavladao Atenom kao tiranin. On je s prekidima vladao do 527, a iza njega su preuzeli vladu njegovi sinovi Hipija i Hiparh. Hiparh bude 514 ubijen, a Hipija 510 protjeran. Ipak je to bila vladavina od nekih 50 godina, i u to se vrijeme mnogo toga promijenilo. Pizistrat je bio čovjek, koji je imao smisla za umjetnost, a imao je i veza s istočnim Grcima, s kulturno jačim Jonja-nima. On je prije svega poljepšao Hekatompedon i dao načiniti nove skulpture na zabatima.

Na akropoli nastao je čitav niz kipova. On je preuređio panatenejske igre s procesijom, koje su se davale svake četvrte godine, i za ulaz te procesije na akropolu dao na zapadnom rubu načiniti mramorna vrata. U donjem gradu načinio je nekoliko novih svetišta. Bio je plemić iz Braurona, pa je zato u jugoistočnom uglu akropole uredio svetište Brauronske Artemide, ali joj nije podigao hram. Za vrijeme Pizistratida Atenjani su se obogatili, pa su kao bogati ljudi i sami podupirali umjetnost.

Kad su Pizistratidi bili protjerani, došle su nove demokratske reforme. Umjetnost je dobila nove zadaće. Sve, što je ta tiranska porodica načinila, trebalo je zamijeniti nečim boljim. Hekatompedon nije bio dosta dobar, počeo se na južnom dijelu akropole graditi nov, mnogo veći hram Atenin. Kod planiranja mjesta za taj novi hram uzeo se za ispunjavanje jama materijal sa starih zgrada, rađenih u *porosu*. Toj činjenici imamo zahvaliti, što smo ih opet mogli iskopati. Atičkom kiparu Antenoru dali su Atenjani da iskleše za akropolu grupu ubojica Hiparhiovih, Harmodija i Aristogitona. On je načinio i jednu žensku figuru za akropolu, koja nam je također sačuvana. Kipar Endoj načinio je za akropolu figuru Atene, koja sjedi. Za pobjede nad svojim

susjedima Atenjani su na akropoli iz novaca od plijena načinili brončana kola sa četveropregom.

U to doba dolaze i teške borbe s Perzijancima. Kserko upada 490 u srednju Grčku, ali biva kod Maratona pobijeđen. Deset godina kasnije trebalo je taj poraz osvetiti. Perzijanci osvoje od Atenjana ostavljenu i slabo branjenu akropolu i unište sve, što su na njoj našli. Međutim bude kod Salamine perzijska mornarica raspršena, a 479 kopnena vojska kod Plateje odlučno potučena.

Vrativši se u Atenu, Atenjani su morali nanovo utvrditi akropolu. To su osobito mogli iza Kimono'e pobjede na Eurimedonu (465), kada je u grad došlo veliko bogatstvo* Stari utvrđni zid bio je porušen, sagrađen je nov iz kvadra; time je plato akropole bio proširen, pa su se opet morale ispunjavati praznine, pri čem je ponovo upotrebjeno mnogo starijih umjetničkih odlomaka. U to doba radi veliki kipar Miron, i od njegove ruke bilo je više plastika na akropoli, ali su se sve izgubile.

G. 461 pada Kimon od radikalnodemokratske stranke, kojoj je na čelu bio Periklo, koji je vladao u Ateni oko tri decenija.

Za njegove vlade javlja se u Ateni kipar Fidija, koji je u staro doba bio smatran najvećim kiparom i odlučno utjecao na razvitak umjetnosti onoga vremena. Akropola je bila puna njegovih djela. Već s ulaza u luku atensku vidio se izdaleka iza ulaznih vrata na akropolu veliki brončani kip božice Atene, koju su kasnije nazvali »Pro-machos«. Mi je poznajemo samo sa starih novaca. Nedaleko od toga kipa stajao je drugi kip Atenin od Fidijs, manji, također iz bronce, koji nam je sačuvan u mramornim kopijama. Mislimo, da je to njegova t. zv. »Lemnia«, što su je dali podići Atenjani, koji su se iselili na otok Lemnos. Iza g. 449, kada se imutak hrama božice Atene na akropoli silno povećao, moralo se nastaviti s gradnjom njezina novoga hrama, Partenona, koji je već prije bio* započet. Nacrtje je načinio Iktin, a gradnjom je upravljao Kalikrat. Hram je postao najljepši spomenik dorskoga stila. Građen je iz pentetskoga mramora, a bogato urešen skulpturama. Sam Fidija je izradio kulturni kip, božicu Atenu, visoku do 12 m, od zlata i slonove kosti. Iznad stupova naokolo bile su 92 metope se reljefima, koji su prikazivali prizore bojeva iz atenskih priča, a na zabatima bilo je prikazano u okrugloj skulpturi na istočnom rodenje Atenino, a na zapadnom njezino natjecanje s Posidonom, tko će više usrećiti Ate-njane: ona je zasadila uljuku, a on je udario trozubom o

TLOCRT STARE AKROPOLE

pečinu i otvorio slan izvor. Razvoj kiparske umjetnosti u to doba u Ateni najbolje dokazuje mramorni friz oko hrama, na kojem je živo prikazana panatenejska procesija.

Još u Periklovo doba pada gradnja propileja. Na akro-polu su sa zapadne strane vodila jednostavna vrata. Mne-siklo je izradio nacrt za raskošna vrata, koja su kasnije prozvana propilejama. Nažalost nije njegov plan sasvim Izveden. Teren je bilo vrlo teško svladati, a osim toga tu su bila dva svetišta: Artemide Brauronske i Atene Nike. Uza sve to građevina je bila vrlo cijenjena. Pred propilejama na jugozapadu leži hramić Atene-Nike. Već je Kali-krat dobio nalog za gradnju, ali je gradnja tek kasnije izvedena u jonskom stilu. Hram je svršen u doba peloponeskoga rata. U to doba umre i Perikle, koji je atenskoj akropoli dao velik sjaj.

Peloponeski je rat (431—404) bio za Atenjane vrlo nesretan. Uza sve to, ili valjda baš zato, živjela je želja, da se nastavi Periklov rad, da se dadu novi sjajni domovi božanstvima i herojima, koji su stajali u vezi s najstarijom

Goviješću grada. Malo oduška dobili su Atenjani t. zv. likijinim mirom (421).

U to doba pada na akropoli početak gradnje t. zv. Erehtejona. Na sjevernoj strani akropole, gdje je nekada stajao stari Atenin hram, zvan Hekatompedon, bila su osim Ate-nina još i neka druga svetišta. Tu se slavila uspomena na Kekropa, tu je bila spilja Erehtejeva, koji se kao kućna zmija akropole zvao »Erichthonios«, tu je bio bunar slane vode, koji je po priči nekada ovdje načinio Posidon, uda-rivši trozubom o stijenu. Ta je svetišta trebalo sjediniti u jednoj zgradi, a to je bila teška zadaća, to više, što je i zemljište bilo neravno. Problem je sretno riješen. U glavnom dijelu bilo je svetište Atenino sa starim kipom Atene Polias, do nje svetište Erehtejevo, sjeverno na dubljem terenu bio je posebno dograđen trijem s bunarom Posidonovim, na jugu natkriveno stubište, kojemu krov dižu ženske figure s košarama na glavi umjesto stupova (Karijatide). Erehtejon je svršen negdje oko godine 406, kada se Atenjanima časovito nasmijala sreća. U isto vrijeme izgorio je i stari hram Atenin, tako da je nova zgrada stajala slobodno i dobro se, vidjela. U to su doba nastali valjda i veseli reljefi na balustradi hrama Atene Nike kraj propileja, koji prikazuju žrtvu radi neke pobjede. Tada je živio i radio u Ateni Fidijin učenik Alkamen, koji je izradio više kipova na akropoli. Na akropoli stajalo je u to doba sigurno i mnogo mramornih ploča s natpisima i reljefima, koji su slavili važne historijske događaje, pobjede, saveze i t. d.

Koncem 5. st. dobila je atenska akropola onaj izgled, kojemu su se divila kasnija pokoljenja. Akropola je kasnije vidjela i žalosne dane, a novoga je pridolazilo malo. U 4. st. načinio je za akropolu veliki kipar Praksitel kip božice Artemide Brauronske, a iza g. 230 je pergamski kralj Atal, protjeravši Gale, poklonio za atensku akropolu četiri brončane grupe: boj bogova s gigantima, boj Atenjana s Amazonkama, bitku kod Maratona i svoju pobjedu nad Galima. Te su grupe bile postavljene na akropoli uz jugoistočni zid.

Neke promjene doživjela je atenska akropola u rimsko doba. Car August dobio je zajedno s božicom Romom okrugao hram istočno od Partenona. I propileje su skoro iza toga (za Kaligule 37—41) dobile udobniji i monumetalniji prilaz. Po ostacima toga stubišta još se i danas penju posjetioći na akropolu. Najviše je zavolio Atenu i njezinu akropolu car Hadrijan. On je na svojim mnogim putovanjima tri puta posjetio Atenu i za njegove vlade sagrađeno je u Ateni više palača. Zahvalni Atenjani postavili su njegov kip u samom Partenonu uz Atenin kip. Careva putovanja našla su odjeka kod tadašnjih bogatih ljudi, koji su putovali po svijetu, da vide razne ljepote. To je urodilo novom vrsti literature, putopisima i vodičima. Jedan od takvih putopisaca (periegeta) bio je u doba cara Antonina Pija, nasljednika Hadrijanova, Pausanija, čije nam je djelo sačuvano. On je bio i na atenskoj, akropoli i opisao nam točno svoju setnju po njoj.

Da nema ostataka spomenika i da nisu iskopavanjima dobiveni spomenici i baze s natpisima, ostalo bi mnogo mjesto kod njega nerazumljivo, a opet nam je njegov opis mnogo pomogao kod iskapanja.

Neki dobar udes sačuvao je spomenike na atenskoj akropoli sve do 5. st. pos. Kr. U to vrijeme nestalo je kipa Atene Parthenos (Djevice) iz Partenona i Partenon je preuđen za kršćansku crkvu. Tako je to ostalo sve do 1204, kada je gečko carstvo pbdleglo u četvrtom križarskom ratu. Dva i po stoljeća vladale su tu talijanske i francuske porodice.

koje su sebi u propilejama uredile palače i sagradile na južnom krilu toranj.

Crkve su predane rimskom obredu. G. 1458 osvojili su akropolu Turci, i Partenon je bio pretvoren u mošeju, a Erehtejon postao harem. G. 1645 udario je grom u propileje, kojom je prilikom eksplodirao barut i raznio velik dio te prekrasne građevine. G. 1687 podsjedali su akropolu Mlečani. Da pojačaju zidove, Turci su razrušili hram Atene Nike. 26. IX. iste godine pala je granata u barut, koji se nalazio u Partenonu, tako da je velik dio hrama uništen. Na sreću imamo iz vremena prije te katastrofe nekoliko crteža, koji nam prikazuju, kako je Partenon izgledao ranije. Oko 1800 pokupio je i skinuo lord Elgin mnoge skulpture s Partenona i odnio ih u London, gdje se čuvaju u Britskom muzeju. Nova slobodna Grčka mnogo je trošila na iskapanja, tako da je istražen svaki korak. Na akropoli podignut je poseban muzej, u kojem su pohranjeni iskapani ostaci najstarijih umjetničkih-spomjenika atenske akropole.

LIT.: A. Michaelis, *Arx Athenarum a Pausania descripta*, Bonn 1901; Judeich, *Topographie von Athen*, München 1905; Cavvadias-Caverau, *Anaskaphai tes akropoleos*, Atena 1907; D'Ooge, *Acropolis of Athens*, New York 1908; Schede, *Die Burg von Athen*, Berlin 1922; Luckenbach, *Die Akropolis von Athen*, 2. izd., München 1905; Walter, *Athen, Akropolis (Führer durch Griechenland HL)*, Wien 1929. V. H.

AKROSTIH (grč. akros »kraj«; stichos »red, stih«) je pjesma, kod koje početna slova (ili slogovi) pojedinih sti hova zajedno daju neko ime (katkad i poslovice ili geslo). Danas se to smatra samo vir tuoznom igrarijom; u starijoj poeziji ponajčešće se tim kazi valo ime samog pjesnika ili že ne, kojoj je pjesma bila nami jenjena (Šiško Menčetić u 16. st. ima više akrostiha sa svojim imenom Zizumundo, te ženskim imenima : Kata, Pera, Mara i tako dalje). Lj. M.

AKROTERIJ (grč. akrote-rión), u antičnoj arhitekturi krajnji ukras na vršku i krajevima zabata hramova, grobnih stela i sarkofaga. Javlja se najprije u obliku palmete, a kasnije kao akantov list, pa i u bogatijim i složenijim tvorevinama. A. zovu se i male, gore ravne ploče na donjim krajevima i vršku zabata, na kojima su stajali figuralni i drugi ukrasi, koji su po svom simboličkom značenju bili u vezi s namjenom građevine.

LIT.: C. Praschniker, *Zur Geschichte des Akroters*, Brno 1929. A. Sch.

AKSAKOV, I. Ivan I., * 1823, † 1886, ruski slavofil, najbolji pu blicist i najliberalniji među njima. UGAONI AKROTERIJ Svršivši 1842 pravo bio je do 1851 PARTENONA u drž. službi, g. 1875—78 vrlo aktivan član Slav. odbora za pomoć Juž. Slavenima. Vatreni borac za oslobođenje ruskog seljaka i Slavena, a protiv cenzure i policijskog režima stalno je u sukobu s vladom. Kao pravnik primjenjivao je slavofilsku načela najviše na pravna i ži votna pitanja. G. 1852—86 iz daje *Moskovski zbornik* i pe riodična izdanja: *Ruska Be-seda, Parus (Jedrlica), Paro-brod, Dan, Moskvić, Rusj. Polnoe sobranie sočinjenij* (Sabrana djela), 7 sv. (1886—1887); *Pisjma* (1888—92, 1896); *Sbornik stihotvorenij* (Pjesme, 1886). V. R.

2. Konstantin S., * 1817, † 1860, ruski je moskovsko sveučilište, autor slavenofilskog političkoga programa: caru apsolutnu držav-IVAN I. AKSAKOV nu i političku vlast, narodu savjetodavni zemski sabor, slobodu života, misli i riječi. Kao povjesničar traži, da povijest prikazuje život narodnih masa, ustajući protiv djela Petra I. i novoga doba ruske povijesti. Pisao nekritički o ruskom jeziku, narodnim pjesmama i običajima.

LIT.: V. Jagić, *Istorija slavjanskoj filologu*, 1910, 459—461.

1. **3. Sergije T.**, * 1791, † 1859, ruski pisac. Svršivši kazansko sveučilište, služio je u Petrogradu i Moskvi, a dijelom živio na selu. U književnosti se pojavio kao neoklasik i tek je u 42. god. života prihvatio realizam. Jedan je od malog broja pisaca, koji prikazuju i pozitivne strane ruskoga ži vota. *Zapiski ob uženje ryby* (Bilješke o pecanju ribe), *Za-piski ružejnog ohotnika Oren-burgskoj gubernii* (Bilješke lovca Orenburške gub.), *Raz-kazy i vospominanja ohotni-ka* (Priče i uspomene lovca), *Sobiranje baboček* (Skuplja nje leptira) pokazuju u Aksa-kovu ruskog Brehma. Sjajan je slikar ruske prirode, savr-šeni poznavalac života njezina

životinjskog carstva. U osobi tom poznavanju narodnog je zika upoređuju ga s L. Tol-stojem. *Porodična kronika* po kazuje kolonizatorski i kul turni rad ruskog plemstva 18. st. u divljim stepama ist. Ru sije. *Djetskije gody Bagrova vnuka* (Djetinjske godine Ba grova unuka) daju finu sliku razvitka dječje duše, jednu od najboljih u svjetskoj književnosti. *Polnoe sobranie sočinjenij* (Sabrana djela u 6 sv.), izd. 1886. V. R.

AKSELJROD, Ljubov I., * 1868, ruska teoretičarka marksizma. Glavna su joj djela: *Filosofske očerki, Protiv tečenija, Kritika osnov sovremennoj buržuaznoj ideologu, V zaštitu dijalektičeskago materializma*, 1928.

Bavila se i temeljnim problemima umjetničke *(Metodo-logičeskie problemy izkusstva, 1927)* i književne kritike, pišući o djelima O. Wildea *(Moralj i krasota v proizvede-nijah O. Wildea)* i L. Tolstoga. Kao pristalica književnog realizma zauzima kritički stav prema sociološkoj metodi doktrinarnih marksista. J. B.

AK-SHEHER, stari Philomelion, grad u Maloj Aziji u konijskom vilajetu, u plodnom polju, nekad grčka kolonija; Cicero je bio u njemu na putu u Ciliciju. Poslije Bizanti-naca dolaze Seldžuci, a u 14. st. Turci. Muslimani hodo-časte u A. na grob pobožnoga Nasr-ed-dina hodže. Danas je stanica Anadoljske željeznice. M. Š.

AKSILA (lat. axilla) → **Pazuho**.

AKSINIT. Kristalizuje trikliniski. Kristali oštih bridova (poput sjekire, pa otuda mu ime od grč. aksine »sjekira«). Tvrdooće 6,5—7. Jake staklaste sjajnosti. Proziran do providan. Većinom smeđ, siv kao biser, zelenkast, smeđastolju-bičast, modar kao sljiva, crven kao breskvin cvijet. Kemijski sastav veoma je zamršen. Uglavnom je kalcijski alumo-silikat sa borom, željezom, magnezijem, manganom i vodom [SiO₄]sB₂A₁₄(CaFeMgMnH₂)₇. Nalazi se po pukotinama eruptivnoga stijenja, na pr. kod nas na Avali u sitnim, ljubičastim kristalčićima. Upotrebljava se kao dragi kamen, pa ga bruse obično u vidu kabošona.

LIT.: B. Dimitrijević, *Sur les conditions de gisement de l'axinite*. Comptes Rendus des séances de l'Académie, sv. 185, 286., Pariz 1927. F. T.

AKSILOGIJA se bavi problemom vrijednosti. Kao za* sebna disciplina to je najmlada filozofska grana, premda je njezin problem star isto tako kao i nauke o duhu, odnosno kulturi. Naziva se i timologijom (Döring, Kreibitz).. Njemački je naziv Werttheorie. Kao svojevrsni problemi uočen je problem vrijednosti istom koncem prošloga stoljeća. Aforistički ga je nabacio Nietzsche (»Umwertung; aller Werte«, što znači: izmijeniti i preokrenuti sve vrednote), a prvi ga je pobliže obradio H. Lotze. Kako je Lotze *vrednosnom doživljavanju* posvetio naročitu pažnju», nije čudo, da su psiholozi ovaj problem odmah prihvatili kao eminentno svoj problem, pa se tako kao jedna od prvih javlja *psihologistička* aksiološka škola. Njeni predstavnici identificiraju teoriju vrednota s psihologijom vred-nosnog doživljavanja (vrednovanja). Kako je pak psiho-

logija toga vremena bila pretežito prirodno-naučno orijentirana, te je istraživala duševni život samo u relaciji s osjetno datim predmetima, a zapustila duhovne doživljaje i njihove korespondentne intencionalne predmete (koji su dakako neosjetne, duhovne prirode), to je i čitav vrednosni problem s toga stajališta obraden. Neki između ovih psihologa uočili su činjenicu, da se uz doživljaj na pr. moralnoga čina ili umjetničkog djela javlja u nama čuvstvo ugođe, drugi pak, da čovjek dobro i lijepo želi, a zlo i ružno odbija. I tako su oni prvi smatrali čuvstvene (emocionalne), a ovi drugi voljne (volitivne) doživljaje primarnim i isključivo vrednosnim doživljajima. Emocionalisti (Kreibig, Meinung, Dürr) vide u čuvstvenim, a voluntaristi (v. Ehrenfels, Frischeisen-Köhler, Münsterberg) u voljnim doživljajima ne samo duševna stanja, u kojima se vrednote kao nešto prema sadržaju doživljaja osobito pronalaze, nego i akte, po kojima vrednote nastaju, po kojima se one stvaraju. Čuvstveni su odnosno voljni akti smatrani tako konstitutivnim aktima vrednosnog svijeta. Vrednosno indiferentni supstrati postaju po subjektivnim aktima vrednosno diferentni.

Po tim psihologističkim koncepcijama bila bi vrednosna određenja posve subjektivna. Da bi se uklonili potpunom vrednosnom relativizmu, koji konsekventno domišljen dovodi do vrednosnog nihilizma, a u isti mah se ne slaže ni sa životnom praksom, psiholozi sebi pomažu konstrukcijama. Ne može svaki pojedinačni subjekt, vele oni, po svojim časovitim doživljajima biti određiva objektivnog vrednosnog reda. Tek onaj subjekt, koji bi mogao svijesno stajati u svim mogućim čuvstvenim, odnosno voljnim relacijama prema nekom predmetu, bio bi u svojim određenjima objektivno mjerodavan. Taj subjekt trebao bi osim toga da bude »normalno organiziran«, da bi onda njegove vrednosne spoznaje bile mjerodavne za sve druge »normalne« subjekte. — Tako sebi, eto, empirijska psihologija pomaže fikcijama (mogući doživljaji su važniji nego faktični), da se ne izgubi u relativizmu, koji je ne samo teorijski nego i praktički neodrživ. Teorijski, jer dovodi do vrednosnog nihilizma, a praktički, jer protuslovi svakom kulturnom redu, koji je uvijek obilježen stalnom vrednosnom hierarhijom.

Psihologističke teorije, koje i danas imaju svojih predstavnika (G. Störring), predstavljaju zapravo tip *nominalističke aksiologije*, t. j. po njima su vrednote samo riječi, kojima ne odgovara objektivno nikakav ni realni ni idealni predmet. Vrednosno indiferentni supstrati dobivaju po nekim subjektivnim stanjima oznaku vrijednosti. U okviru subjektivnih duševnih doživljaja iscrpljuje se sva vrednosna egzistencija.

Nasuprot ovim koncepcijama nalazimo u suvremenoj aksiologiji i smjer, koji s jednog drugog psihologijskoga gledišta vidi i objektivnu stranu vrednosnog doživljaja. To je t. zv. *fenomenološka* struja.

Brentano je prvi svratio pažnju na intencionalnost (v.) ili upravijenost akata ljubavi i mržnje na idealni predmet, koji nazivamo vrednotom. Time je dao aktima ljubavi i mržnje (i aktu pretpostavljanja) dignitet spoznajnih akata, jer se njima dohvata intencionalni predmet, koji leži u sferi duha i do koga se drugim spoznajnim putem ne može doći. Zazbiljnost se ne dohvata samo razumom, nego i čuvstvom, a iz toga načina »gledanja« izvire saznanje o vrednosnoj strukturi svijeta.

To je gledanje u aksiologiji onda razradila fenomenološka škola, poglavito M. Scheler i N. Hartmann. Fenomenološkom (v.) analizom osvijetlili su oni ne samo emocionalne akte vrednosnoga doživljavanja, nego i njihov ko-rezendentni predmet — vrednotu. Tako Scheler tvrdi, da su vrednote (Werte) pravi i distinktni duhovni kvaliteti na objektima, koje nazivamo kulturnim dobrima (Kulturgüter). Vrednote kao primarne fenomene ne možemo dakako definirati; možemo ih samo uočiti. Treba međutim jasno razlikovati kulturna dobra kao realne nosioce vrednota od idealnih vrednota samih. Dok su kulturna dobra prolazna, vremenski i prostorno određiva, i samo tako egzistencijalna, dotle su vrednote nadvremenske. Vrednote poput ideja važe i onda, kad se ne ostvaruju. Možemo ih — izolirajući ih od supstrata, na kome su ostvarene — razumijevati kao »predmete« posebne intencije, zakonitosti i egzistencije. One su kao takove nezavisne ne samo od svojih realnih nosilaca (dobra), nego i od akata svijesti, u kojima su samo otkrivene, dohvaćene, ali ne i stvorene. — Vrijednosti, na pr. pravda, ljepota, plemenitost, vječne su, iako njihovi supstrati, kulturna dobra propadaju i druga se (opet vremenski i prostorno ograničena) po njima ostvaruju. One ne propadaju, kad nestaje njihovih konkretnih nosilaca, jer pripadaju području idealnoga bitka.

Analizirajući vrednosne doživljaje i utvrđujući pojedinačne vrednote aksiologija iznosi i stalan vrednosni red (hierarhiju), u kojoj su vrednote međusobno vezane. Ovo pronalaženje objektivnog vrednosnog reda ne stoji u kontradikciji s relativnošću individualnih vrednosnih određenja, jer aksiologija vraća pažnju na evoluciju vrednosne svijesti, na životnu aktualnost pojedinih vrednosnih nizova, koji se dogleđaju iz određenih konkretnih životnih situacija, kao i na heterogeniju (v.) vrednota. — Po vrednosnoj hierarhiji dobivaju svoj biljeg različite kulture, različiti kulturni tipovi. Razlikovati, recimo, evropsku od indijske kulture znači pronaći vrednosnu hierarhiju jednoga i drugoga kulturnoga života, koji baš po toj svojoj vrednosnoj hierarhiji predstavlja svojevrstni kulturni tip. Aksiologija tako predstavlja osnovnu filozofijsku disciplinu za istraživanje svih područja kulturnoga života, jer je vrednovanjem (vrednosnim doživljavanjem) obilježen cijeli ljudski duhovni život. Aksiologija postaje stoga propedeutičnom disciplinom za etiku, estetiku, sociologiju, filozofiju prava, filozofiju kulture, pedagogiju i dr.

Ima i jedna filozofska škola, koja obrađuje vrednosni problem kao sveobuhvatni problem cjelokupne filozofijske problematike. Za nju je vrednota opća kategorija, pod koju spada i istina (→ ■ Badenska škola). — Svakako je vrednosni problem jedan od

najaktualnijih problema suvremene filozofije, no očito je, da treba lučiti aksiološku filozofijsku problematiku od vrednosne problematike nacionalne ekonomije (v.). Nacionalna ekonomija obrađuje problem t. zv. sekundarnih ili izvedenih vrednota, koje nastaju u vezi s praktičnim potrebama života i konkretno su izražene u obliku cijena. Ti pak problemi ne ulaze u aksiologiju, koja se bavi problemom primarnih vrednota.

LIT.: O. Kraus, *Die Grundlagen der Wertheorie* (štampano u *Jahr bücher der Philosophie*, II. godište, Berlin 1914); J. Hessen, *Wert philosophie*, Paderborn 1937; V. Filipović: *Aksiologija i pedagogija* (Na predak 1934). V. F.-ć.

AKSIOM (grč. aksioma), osnovno načelo, stavak, koji se ne može dokazati, a i ne traži dokaza, jer je neposredno očit ili evidentan. Aksiomi su osnove i pretpostavke svega daljnjeg dokazivanja. Formalno logički aksiomi su uvjeti ispravnog mišljenja; to su zakoni mišljenja; načelo isto-vetnosti, protuslovlja, nemogućnosti izmira kontradiktornih sudova i načelo dovoljnog razloga. Pod aksiomima razumijeva Kant sintetičke dužove a priori, koji su neposredno evidentni, osnivajući se na »intuitivnim načelima« o kojima uopće zavisi spoznaja iskustva, — točnije samo iskustvo (kao što su na pr. načelo uzročnosti, supstancija). Aksiomi matematike su »prve istine«. Oni su očiti u sebi, istiniti bez dokaza, a osnov su svemu matematičkom dokazivanju i zaključivanju (na pr. Euklidov aksiom o paralelama: kroz jednu točku s jednim zadanim pravcem može se povući samo jedna paralela). Po Millu, Helmholtzu, Jodlu i dr. aksiomi su generalizacije iz iskustva. Prema stajalištu nekih (Jacoby, Laas i dr.) aksiomi su postulati mišljenja, kojih »upotrebljivost« predstavlja osnov njihove vrijednosti (očitosti). U sličnom duhu proučava problem aksioma o paralelama: kroz jednu točku s jednim zadanim pravcem može se povući samo jedna paralela). Po Millu, Helmholtzu, Jodlu i dr. aksiomi su generalizacije iz iskustva. Prema stajalištu nekih (Jacoby, Laas i dr.) aksiomi su postulati mišljenja, kojih »upotrebljivost« predstavlja osnov njihove vrijednosti (očitosti). U sličnom duhu proučava problem aksioma o paralelama: kroz jednu točku s jednim zadanim pravcem može se povući samo jedna paralela). Po Millu, Helmholtzu, Jodlu i dr. aksiomi su generalizacije iz iskustva. Prema stajalištu nekih (Jacoby, Laas i dr.) aksiomi su postulati mišljenja, kojih »upotrebljivost« predstavlja osnov njihove vrijednosti (očitosti). U sličnom duhu proučava problem aksioma o paralelama: kroz jednu točku s jednim zadanim pravcem može se povući samo jedna paralela).

Postojanje aksioma u aksiološkom (vrednosnom) i posebice u etičkom području nastoji pokazati M. Scheler, koji se u tom naslanja na Brentana. Tako prošireni pojam aksioma dobiva općenit osnov u mnogolikoj konstituciji čovjekova duha. S tim u vezi postavlja se značajno filozofijsko pitanje o izvoru aksiomskih istina. Različite interpretacije aksioma izraz su nastojanja, da se njihov očiti-

toš »protumači«, ako i ne dokazivanjem, a ono metodama razumijevanja, bilo psihološki, bilo pragmatički, bilo formalnologički, kako to čini Hubert. S. P-1.

Kod pitagorovaca znače aksiomi principe matematike. Po Aristotelu aksiomi su stavci, koje treba poznavati, da se ne što nauči. Kod Euklida aksiomi su osnovne istine, koje pri hvacamo bez dokaza. F. Klein definira aksiome kao stavke, u kojima nisu izrečene neposredne činjenice zrenja, nego njihova idealizacija u svrhu logički deduktivnoga izgradnja vanja geometrije. -* Aksiomatika. R. C.

AKSIOMATIKA. Neprolazna tekovina grčke matematičke filozofije bila je spoznaja hipotetsko-deduktivnog karaktera matematičke nauke, napose geometrije. Budući da je nemoguće svaki pojam definirati i sve tvrdnje dokazati, ako ne ćemo »da odemo u beskonačnost« (Aristotel), nužno je, da se na početku geometrije stavljaju kao dani neki osnovni pojmovi i osnovni odnosi među njima (aksiomi, postulati), za koje se čini, da se nameću jednostavnošću, jasnoćom i svojom prikladnošću za dalje izvode, iz kojih će izlaziti svi drugi pojmovi definicijom, a svi drugi izričaji logičkim zaključivanjem. U toj su metodi istraživanja, koja se sve jasnije očitovala kao bitna, kako su se u tijeku vremena sređivali rezultati grčkih geometara, i Platon i Aristotel gledali osnov matematičke metode i izvor njene dokazne snage. Aristotel prvi i spominje aksiome, kako se u matematički zovu. Euklidovi *Elementi* (oko 300 pr. Kr.) najsavršenije su grčko geometrijsko djelo izrađeno na aksiomatskoj podlozi: osnovne definicije (na pr. točke, krivulje, površine, kruga i dr.), postulati (kojih je zadaća uglavnom, da osiguraju dalje konstrukcije) i aksiomi (koji se odnose na veze jednakosti i nejednakosti geometrijskih veličina) izričito su navedeni, dokazi na njihovu temelju strogo su i sustavno izvedeni. To je djelo ostalo uzorom sve do novijega doba; Pascal ga ima pred očima, kad traži bit matematičkoga duha i umijeća osvjedočavanja, kao što čine i drugi matematičari, kad im je stalo do savršene metodičke jasnoće. Samo ta metoda daje jasan pogled na strukturu neke nauke, otkrivajući prve sastavne dijelove, iz kojih se izgrađuje cjelina, i ističući eksplicite način zavisnosti pojmova i njenih rezultata od ishodnih elemenata i povezanosti njenih dijelova; po njoj je samo moguće izabrati elemente najprikladnije za gradnju i u nužnom broju; osim toga izučavanje utjecaja, što ga pojedini elementi imaju na izgradnju cjeline, daje rezultate često od osobite važnosti za tu nauku. No istom moderna aksiomatika, koja potječe od Hilbertovih *Osnova geometrije*, oslo-bodivši se tradicionalnih spona, dala je u punoj mjeri sve, što je bilo sadržano u njenu pojmu. Ona ne ispituje podrijetlo aksioma, da li su izričaji apstrahirani iz eksperimentalnih činjenica ili izriču svojstva, koja a priori tvore okvir naše spoznaje, ili su napokon dogovorene ustanove, koje se uzimaju kao najprikladnije radi logičke svoje jednostavnosti i slaganja s iskustvom. Ona ne čini razlike između postulata i aksioma, koja je dolazila u Euklidu kao ostatak metafizičko-matematičkih rasprava iz doba čišćenja tih pojmova. Ni zahtjev zornosti i jasnoće nije za nju jedini odlučan; aksiomi se biraju prema potrebi i cilju, za kojim se ide u tom području, tako da u istom području može biti sustava aksioma, koji leže više ili manje duboko u osnovama te nauke. Što manji njihov broj i što veća jednostavnost zahtjev je ekonomije postupanja, ali ni on nije apsolutan. No ipak mora svaki sustav aksioma zadovoljavati neke zahtjeve. Aksiomi moraju biti u načelu međusobno nezavisni (kao što mora biti i sustav osnovnih pojmova), tako da se nijedan aksiom ne može dokazom izvesti iz ostalih. To se može utvrditi tako, da se pokaže, da se na negaciji jednoga aksioma može izgraditi isto tako suvisla i neprotivurječna zgrada, kao ona, što je bila izgrađena na prvotnom aksiomu. Tako je nezavisnost t. zv. aksioma o paralelama (t. j. da se jednom točkom u ravnini izvan pravca može povući samo jedna paralela s tim pravcem) od ostalih Euklidovih aksioma bila početkom 19. st. izvor za izgradnju geometrije sasvim različite od Euklidove, t. zv. neeuklidske geometrije (v.). Napose su važni zahtjevi neprotivurječnosti i potpunosti aksioma. Ne-protivurječnost njihova mora nam zajamčiti, da ne ćemo nikada naići na dvije međusobno protivrječne tvrdnje, ma kako daleko išli u izvodima u toj nauci; potpunost će nam dati sigurnost, da se svaki izričaj pojedine nauke može izvesti polazeći od aksioma i osnovnih definicija sustava. Jedna karakteristika tako izgrađenog aksiomatskog sustava jest, da definicije osnovnih pojmova nisu dane eksplicite i individualno, nego zajedno u cjelini i implicate. Ne definira se u današnjoj aksiomatskoj geometriji izričito, što su točka, pravac, ravnina; sve, što o njima znamo, jesu veze, u koje oni ulaze i koje su opisane aksiomima, a izričemo ih s »leži na«, »leži među«, »paralelan s...« i si. Posljedica tih implicitnih definicija jest, da su one nezavisne o značenju pojmova i njihovu sadržaju, pa svaki sustav elemenata, što zadovoljava iste aksiomatske odnose, može biti predstavnik tih pojmova. Na taj se način geometrijske činjenice mogu predočiti u obliku aritmetičkih izričaja, a to i jest način, kojim je Hubert utvrdio neprotivurječnost aksioma euklidske geometrije, osnovavši je na neprotivurječnosti aritmetike realnih brojeva. Svaki se aksiomatski sustav može dakle interpretirati na različite ekvivalentne načine; jedna njegova realizacija predočuje njegov model. Teoremi, izvedeni u jednoj interpretaciji, vrijede nepromijenjeno, ali s drugim značenjem i u drugoj interpretaciji. Mada je već i time bio osvjetljen formalizam matematičke nauke, trebalo je ipak ići još bitno dalje, da se uzmogne provesti istraživanje neprotivurječnosti, kao i druga teoretska istraživanja aksiomatike, strogo, potpuno i nezavisno od svih slučajnosti shvaćanja i predočivanja; valjalo je formalizirati sav postupak matematike uz pomoć simbola matematičke ili simboličke logike (v.). A kako u jednu ruku još nitko nije dokazao neprotivurječnost analize, i napose aritmetike, a na nju se svodio dokaz neprotivurječnosti drugih grana matematike, pa kako je u drugu ruku nemoguće odijeliti u osnovama elemente logičke od matematičkih, postavio je Hubert osnove za novu zajedničku teoretsku izgradnju na aksiomatskoj podlozi i analize i logike. U tu se svrhu

najprije uvode znakovi za različite kategorije »promjenljivih«, za osnovne logičke i matematičke relacije, aksiome, formule te pravila za formalno operiranje njima. Sve dosadašnje izricanje sadržajnih zaključaka u matematički i logički prelazi time u skup formula, koje sadržavaju i logičke znakove (na pr. za »slijedi«, »ne« i »i«) i s kojima se vrše točno označene formalne operacije. Definicije, aksiomi, dokazi, teoremi nisu rezultat misaonih operacija, nego su formule dobivene operiranjem sa simbolima. Sadržajna ispitivanja počinju tek na višem stupnju, koji čini t. zv. metamatematiku i kome je glavni predmet istraživanja sama bit dokaza. Teorija dokaza ima za svrhu ispitivanje operiranja dokazima, koji u tome stadiju nisu drugo nego konkretne, formalne sheme izrađene po točno utvrđenim pravilima; na tome se temelju istražuje teorija toga formalizma (na pr. koji su aksiomi potrebni za neki dokaz), a napose neprotivurječnost cijeloga sustava aksioma, koja u tom formalizmu izlazi na dokaz nemogućnosti dviju formula, građenih na neki poseban način. Po tome je uzoru uspjele dokazati neprotivurječnosti nekih važnih formalnih sustava (na pr. aritmetike, teorije skupova), pri čemu je došao do izražaja neočekivani jedan rezultat te teorije, koji vrijedi za svaki formalni sustav, naime spoznaja o načelnoj ograničenosti sredstava te teorije, pošto je Gödel dokazao, da nijedna formalna teorija, koja obuhvata aritmetiku i simboličku logiku, a neprotivurječna je, ne može dokazati svoje neprotivurječnosti iz svojih formalnih sredstava, nego ih nužno mora uzeti iz opširnijega kojeg formalizma; matematika, kako je rečeno, ne da se obuhvatiti jednim samo formalnim sustavom; uži dio može dokazati svoju neprotivurječnost samo takovim formalnim dokaznim sredstvima, koja prelaze granice toga područja. Što se tiče dokaza potpunosti aksiomatskoga sustava, mogao je Gödel pokazati, da ima takovih formula, da se ni one ni njihove negacije ne daju u njemu izvesti, dakle da ima teorema, o kojima načelno ne može pasti odluka ni u jednom ni u drugom smislu unutar formalnog okvira toga sustava, kao što ima i pojmova, koji se ne daju u njemu definirati. Aksiomatika je posljednji stadij u razvoju svake nauke, okosnica, iz koje je, istina, nestalo svakog traga žive realnosti stvaranja, ali koja je po čistome svom formalizmu osobito važno sredstvo za teoretska istraživanja, napose osnova matematike, a zatim i svakoga područja nauke, koje se dovinulo do onoga stupnja egzaktnosti, kako ga traži aksiomatika. Jer »aksiomatski postupati ne znači u tom smislu ništa drugo nego svijesno misliti« (Hilbert).

LIT.: D. Hilbert, *Grundlagen der Geometrie*, 1899, 7. izd. 1930. B. G. Teubner, Berlin—Leipzig; D. Hilbert-P. Bernays, *Grundlagen der Mathematik*, sv. I (1934), II (1939), J. Springer, Berlin; A. Tarski, *Einführung in die mathematische Logik und in die Methodologie der Mathematik*, J. Springer, Beč 1937; F. Gonseth, *Les fondements des mathématiques*.

De la géométrie d'Euclide à la relativité générale et à l'intuitionisme.
A. Blanchard, Pariz 1926; J. Cavaillès, *Le problème du fondement des mathématiques*, Hermann et Cie, Pariz 1938.

AKSOLOTL (aztečki aksolotl) »vodena igra«; lat. Amblystoma tigrinum), veliki vodozemac, repaš, od 14—21,5 cm, živi u slatkoj vodi Sjeverne Amerike i Meksika, pa za razliku od drugih vodozemaca ne izvršuje preobrazbu od škrgnog do plućnog disanja, nego redovno zadržuje trajno škrge i kao ličinka postane spolno zrelo (neotenija); često ga označuju i imenom Siredon pisciformis.

AKSNOMETRIJA → **Deskriptivna geometrija**.

AKSUM, grad u sjevernoj abesinskoj pokrajini Tigre, nekada glavni grad aksumitske države, u koju je Frumentius već u 4. st. uveo kršćanstvo. Početkom ovoga stoljeća nadeni su u A. stari kraljevski rukopisi (iz 3. i 5. st.), stoji njak monolita (do 33 m), stari dvor i grobnice kraljeva. Danas A. ima oko 5000 stan., koji većinom stanuju u okruglim kolibama, a kao sveto mjesto hodočašća ima do 800 svećenika i redovnika.

AKŠAM (složenica od turske riječi ak »bijel« i perzijske šam »večer«) označuje večer, t. j. doba od zalaza sunca do potpuna mraka. Istim se imenom zove posebna molitva kod muslimana, koja se obavlja u spomenuto vrijeme u džamiji ili privatno. To je četvrta dnevna muslimanska molitva po redu. Kaže se: akšam klanjati t. j. obaviti ovu molitvu. Pravo vrijeme ove molitve počinje od astronomske zalaza sunčeva i traje sve dok se rumenilo (šefek) s obzorja ne izgubi. *Akšam hajir olsun!* je večernji pozdrav i znači: Dobar večer. U Bosni ga upotrebljavaju većinom muslimani. Taj je običaj ostao od Turaka.

AKŠAMOVIC, Antun, * Garčin u Slavoniji 27. V. 1875, od 22. IV. 1920 biskup bosansko-srijemski ili dakovački. Bogosloviju svršio u Đakovu. Djelovao u duhovnoj pastvi; profesor morala i pastoralna u bogoslovskom sjemeništu u Đakovu. Materijalno i moralno pomagao sveučilište (bogo-slovski i gospodarsko-šumarski fakultet), mnoge prosvjetne i kulturne ustanove, proveo korisne reforme u biskupiji. Apostolski administrator dijela pečuske biskupije: Baranje, koja je Trianonskim mirom (1920) pripala Jugoslaviji, i onih 13 župa sjeverne Slavonije, koje je Marija Terezija bila otcijepila od hrvatske crkvene uprave. Dr. h. c. A. Ž.

AKT (od lat. actus »čin«, odnosno actum »učinjeno«) znači najprije ljudsko djelovanje kao očitovanje čovjeku svojstvene snage, sposobnosti, djelovne mogućnosti, i njim stvorenu promjenu u okolini, djelo. Onda se prenosi na

↑>odručje stvaranja uopće i nauku o tom, što jest, ili onto-ogiju, kao izraz za ono, po čem je nešto zbiljsko (de facto) nasuprot onome, što je kao još neostvareno tek u mogućnosti, da bude, bez obzira na to, da li je pretpostavka mogućnosti u stvari samoj (realna), ili se nalazi samo u misli (idejno). Ontologijski pojam akta prvi je iznio Aristotel; ostvarenje je po njegovu mišljenju prevođenje mogućnosti u zabiljnost posredstvom akta (→ actus). U vezi s tim uzima se, da se efektuiranje mogućnosti osniva na nekoj određenoj poziciji (podlozi, »supstanciji«, bivstvu, zakonu), utvrđenoj u podjeli stvarnih mogućnosti i održivoj u sastavu svijeta: po teoriji supstancijaliteta (v.) uvijek mora nešto biti, da može djelovati (operari sequitur esse); akt je izvod bitka. S druge strane drži se, da je takvo osnivanje kao sredstvo shvaćanja zgodno i supstancija kao kategorija mišljenja u izvjesnom pogledu vrijedna, ali u stvari ne bi bila neophodna, jer se zabiljnost po teoriji aktualiteta (v.) može osnivati i na samim aktima, u vječitom stvaralačkom procesu, što redovitošću i pravilnošću zbivanja daje utisak supstancijalne dispozicije; tako na pr. po Wundtu nisu supstancije faktori zabiljnosti, već su to djelatnosti, što središtu zabiljnosti u supstancijalnom obliku. Pojam akta upotrebljava se naročito u psihologiji. I tu se pod njim najprije razumijevaju duševne radnje, što se očituju u nizu svjesnih stanja, a sačinjavaju na se (prisebno) upravljani, subjektno nošen način postojanja u obliku »ja«, bez obzira na daljnje pitanje, imaju li se promjene u struji doživljavanja svesti na neku supstancijalnu podlogu, ili se duševna stvarnost ima shvatiti kao ustrajno razvijena djelatnost, dakle aktualno-reально jedinstvo. Posebno značenje ima akt za razliku od sadržaja svijesti i predmeta, na koji se odnosi. Onda je akt u svakodobnom svjesnom procesu momenat, koji se često najavljuje u čuvstvu djelovnosti, ali ponajviše ne nastupa izrazito i ne zamjećuje se jasno. Mnogi stoga uzimaju, da akti nijesu svjestiti, ili kažu, da se u doživljaju implicite daju, iako se eksplicite ne nahode, proživljavaju se, ali se na znadu u smislu pažljiva zamjećivanja. U sva-

kom slučaju oni su nezorni, neposredno nazočni (prezentni) faktori doživljaja, naprosto doživljaji u njihovoj čisto usebnoj svjestitosti. Kao takvi razlikuju se akti prema smjeru, kojim udara proces osvješćavanja, t. j. izvođenja svjesnih značenja i s njim ujedno postavljanja sebe (Ich-setzung). Od pravca, u kojem se manje ili više spontano, reaktivno ili aktivno, razvija duševna mogućnost, zavisi karakter doživljaja: subjekt se nalazi u stanju osjećanja, predočavanja, čuvstvovanja, težnja i drugih kompliciranih kvaliteta dje lovanja (po Husserlu), i u odnosu na se sve to izražava u formuli: »ja« sam — pod impresijom, u misli, raspoloženju, namjeri i si. To neposredno nahodjenje sebe u izvjesnoj namještenosti (Einstellung) ili naperenosti (Richtung) duševne radnje po bistvenoj sposobnosti svijesti prelazi u drugi momenat, u kojem se ono, u čem sam »ja« znajući za se prezentira kao pribavljeno imanje ili sadržaj »u meni« i određuje se u obliku znanja o sebi, što se izražava u formuli: »ja« imam — utisak, sliku (predodžbu), čuvstvo, volju i t. d. Djelovanja predstavljaju se kao označeni predmeti. Svjesne note (po Avenariusu »karakter poznatosti«) izlaze iz intimne datosti i kao u refleksu odbijajući se od nepo-

sredno prisebna akta doživljavanja vide se nekako odličene, subjektu nasuprot eksponirane na opažanje i predočivanje, prikazuju se u objektiviranom (predmetnom) liku, u kojem »nijemo rođena« psihička datost postaje psihološka, t. j. (uzimajući »logos« u značenju, koje ima u grčkom jeziku) smislom obilježena i razgovorljiva, riječima izražena. Sadržajni momenti doživljaja kao predmeti svijesti onda ko načno upućuju na neku stvarnost, koja se s njima »mni« ili pomijne, a može biti objektna (stvarna, izvan svijesti i sama nesvjesna), subjektna duševna, u svijesti postojeća (individualna i interindividualna), skupno svjesna (duhov na nadsubjektna iznad fizičke i psihičke realnosti, »treće carstvo« idealnih zahtjeva).

A. B-a.
U pravničkom jeziku označuje akt razna djela državnih organa, na pr. vladarski akt (→ upravni akt).

J. A.
Aktom zove se u likovnoj umjetnosti crtež, slika ili plastični rad izveden u svrhu studija (Akt-studija) po golom živom ljudskom modelu. Stajati kao akt znači stajati neodjeveno kao model. U proširenom smislu služi riječ akt kao općenit naziv likovne vrste onih djela, u kojima je prikazano nago tijelo. U ispravnijem značenju naziv akt pripada jedino slikarskom ili kiparskom crtežu prema čovječjem tijelu, što ih umjetnici i likovni radnici izrađuju zbog studija čovječjeg tijela, zbog vježbe i konačno radi potrebnih prethodnih predradnja za svako figuralno umjetničko djelo.

Od najranijih izraza u povijesti umjetnosti pa sve do današnjice bio je prikaz čovječjeg lika gotovo glavna sadržina umjetničkih djela (→ Čovjek, u umjetnosti). Prema tome je nago tijelo bilo gotovo u svim periodima umjetnosti predmet umjetničkog studija. Kako se stoljećima mijenjalo oblikovanje tog vječnog sadržaja, tako se mijenjao i način izučavanja — studij prirode. Na osnovi predanog studija čovječjeg tijela ostvareni su umijećem Grka u starom antikom svijetu nenadmašivi oblici skladnog ljudskog tijela. Otkrit je idealni tip čovječe tjelesne ljepote. Tu je ljepotu opet ponovno otkrio renesansni čovjek nakon dugih stilskih perioda, koji su oblikovali druge sadržaje drugim osjećajima za sklad i ljepotu, nego što ih je imao antiki čovjek. Tim otkrićem postaje opet prikaz nagosti u vrijeme renesanse za umjetnost odlučan i važan, zato se i studiju čovječjeg tijela posvećuje u tom periodu velika pažnja. Taj studij postaje glavnom brigom svakog umjetnika. U majstorskim radionicama Toskane, Umbrije, Lombardije i Venecije uči se poznavanje tijela, crta se i modelira prema živim modelima, kako to pokazuju bezbrojne studije akta sačuvane u grafičkim zbirkama (Accademia — Venecija; Uffizi — Firenca; Albertina — Beč; Louvre — Pariz i t. d.). Veliki majstor Andrea Verrocchio (1436—1488) nije samo kipar i vanredan crtač ljudskog lika, već i učitelj, u čijoj radionici primaju najvažniji umjetnici renesanse prve pobude, kao Leonardo, Botticelli i mnogi drugi. Crtanje akta postalo je u to vrijeme glavni temelj obrazovanja jednog umjetnika. Prema crtežu akta prosuduje se vrijednost svakog umjetnika. Svi veliki renesansni umjetnici su majstori u crtanju akta, a majstor nad majstorima, i to ne samo u vrijeme renesanse, ostaje Michelangelo. Njegove studije postaju nenadmašivim uzorima čitavog kasnijeg baroka.

Dinamika michelangelovskih likova potakla je i zamah Tintorettova (1518—94), koji pokretnim i nemirnim rukopisom hvata ritam tijela u gibanju. Dok se klasika i veli-

kani talijanskog preporoda izivljuju u samom obliku, od oblika traže živost i život, to se određuje barokni Rembrandt (1606—1669), taj mag sjevera, i u najmanjem crtežu akta drugačije. On traži od života oblik, zato su njegovi oblici daleko od lijepe spoljašnosti, ali blizu životu i lijepe po svojoj nutarnjoj živosti. Između ta dva pola: lijepe spoljašnosti i unutarnje životne ljepote kreću se studije i crteži kasnijih perioda. U 19. st. klasicistička struja u Francuskoj, kao i ona u Njemačkoj, nastoji oko skladne i racionalne uravnoteženosti; takav je Ingres (1780—1867) i Proud-hon; takav je u svojoj biti i Marées (1837—87) u svojim crtežima akta. Protivnom polu pripadaju Delacroix (1798—1863) s romantičarima, kao i kasniji umjetnici sve do današnjeg dana, koji nastoje ostvariti u umjetničkom izrazu prvenstveno osjećanje (ekspresionisti). Pokus sintetiziranja tih dviju suprotnosti znače izražajni i formalno lijepi aktovi A. Renoira (1841—1919).

S vremenom razvile su se iz renesanskih majstorskih radionica pomalo umjetničke škole sa sistematskom obukom. Jedna od prvih takvih škola bila je u Padovi, gdje je Squarcione uz crtanje antikinog odjeva sistematizirao i crtanje živog modela. U Milanu 1794 Leonardova radionica bila je prava škola i s teoretskom obukom. A teoretski spisi Vincija, što su nam sačuvani u njegovim Kodeksima, mogu u većini vrijediti kao predavanja-u toj prvoj akademiji umjetnosti. Kasnije je u Rimu, u vrijeme Grgura XIII., Accademia di San Luća slično organizirana. U Bologni još kasnije već je potpuno izgrađena škola Lodovica Carraccija poput suvremenih akademija umjetnika. U toj je školi crtanje i slikanje živog modela glavni predmet.

Sisteme talijanskih akademija preuzimlje pariška Akademija, osnovana 1648; i tamo je rad po živom nagom modelu za naučni način odlučan. Bez preimake to je zadržano po brojnim umjetničkim akademijama čitave Evrope u 18. i 19. st. sve do danas. Crtanje, slikanje i studiranje po živom modelu tako je povezano s pojmom akademije, da se i danas još u Francuskoj označuju slike ili studije nagog tijela kriticom «academie» bez obzira, da li su na kojoj umjetničkoj školi od akademski obrazovanih umjetnika izvedene.

Osim što je crtanje akta temelj, na kojem se osniva umjetnička nastava, ono služi redovno kao vježba. Što je za glasovirača nužno vježbanje skala i etida, to je za svakog umjetnika crtanje akta, bio on na školi ili na vrhuncu svoga razvoja.

Crtanje akta služi kao prethodni osnov svake savjesno provedene figuralne kompozicije, slikarske ili kiparske. Gotovo svi savršeni i vječni obučeni likovi, što ih je renesansni period ostvario, prvotno su crtani po golom modelu. Tako je radio Raffael. Tako je isto crtao Michelangelo sve svoje proroke i sibile sikstinskog svoda. Tako su postupali i drugi majstori baroka u 18. st., a poneki i u 19. st., kao na pr. Puvis de Chavannes, Degas, Feuerbach. Rodin je modelirao ponajprije nage figure za svoje *Calaiske gradane*.

Sve tri vrste crtanja akta mogu biti različito izvedene. Ili su nabačene skice pokreta, strukture ili naročitih odnosa, ili su opet izvedene do najveće mogućnosti sa svim napomenama i opisima, kakvih primjera ima u djelu A. Durera. Ti crteži nadalje mogu biti crteži detalja ili cjeline. Među crtežima detalja osobito se ističu studije ruku. Po crtanju ruke prepoznaje se uopće dobar crtač. Studije ruku su posebno poglavlje povijesti umjetnosti, koje su slavne stranice: crteži ruku Leonarda, Grünewalda, Botticellija, Leibla i konačno crteži ruke od Van-Gogha.

Kroz stoljeća izvodio se crtež akta u različitim materijalima različitim sredstvima: perom, srebrnom pisaljkom, grafitom, rötelom, ugljenom, trskom, šarenim kredama, bijelom i tamnom kredom i pastelom, kistom (Japanci crtaju tankim šiljatim kistom). Način same izvedbe kod crtanja akta je mnogo vrstan. Ta se mnogo vrsnost daje svesti na tri glavne grupe: 1. crtež akta u konturi; prototip je tog načina crtež na grčkim vazama, a služili su se njime obično svi klasicisti; 2. crtež stroge modelacije oblika. Svijetlo su i sjena upotrijebljeni samo u toliko, koliko je potrebno, da se istakne oblina; taj način upotrebljuje rana renesansa i visoka renesansa; 3. način je tonski, koji približuje crtež slikanju; odlika mu je, da izražava atmosferu i da s najmanje sredstva na skali od svijetla do najtamnije sjene ostvari oblike u prostoru. Tim su se načinom ponajviše služili slikari baroka, a osobito Rembrandt.

U našim je stranama povezano crtanje akta još uvijek uglavnom uz školski rad. Početne generacije likovnih pionira u 19. st. nisu dale umjetnosti kod Hrvata izrazitih crtača akta. Crteži aktova tih generacija običan su školski rad. Tako crteži akta B. Csikosa (1864—1931). Na višoj su evropskoj razini crteži akta M. Kraljevića (1885—1913), kao što su Račićevi i Becićevi. Plančićevi (1899—1930) aktovi nose naročito bolečivu draž, dok su Uzelčevi tempera mentno izbačeni aktovi puni ukusa i živosti. Lj. B.

AKTEON → Artemida.

AKTI (lat. acta) su spisi, koji su postali iz službenog poslovanja oblasti. Po postanku i po povodu svog postanka stoje u vezi s ispravama, imaju s njima dodirnih točaka, ali između isprava i akata ima mnogo prelaznih pojava. Glavna bi razlika bila u tome, što isprava u neku ruku stoje same za sebe i kao takove se mogu i poimati; svaki akt stoji u vezi s drugim aktom, a nekoliko njih zajedno može se procijeniti po mjestu, koje imaju u toku poslovanja. Isprava je cjelina za sebe, akt dio jednog omota, fascikula. Isprava je gotova stvar, akt dio cjeline, koja nastaje u poslovnom saobraćaju. Ovo je prvi kriterij, po kome se prosuđuju akti kao povijesni izvori. Ali načela za prosuđivanje isprava i akata su jedna, ista. Prvo se pitanje kreće oko postanka. Kod akta nije tako lako odrediti, da li se radi o čistopisu, konceptu ili čak formularu kao kod isprave. Ima mnogo raznolikosti i u glavnim oblicima kao i u pojedinim stupnjevima razvoja, a pojedno su ti pojedini oblici zavisni od vremena i mjesta svog postanka. Poteškoća je i u pomanjkanju jedinstvene terminologije, jer pojedine zemlje, pojedine oblasti i razno vremensko doba poznavaju i upotrebljavaju različite nazive. Spominje se pismo, punomoć, ovjerovljenje, instrukcija, zapisnik (protokol),

memorandum, mnijenje, izvod, postupni spisi, oblici zakletve, vijesti, registri, popisi, zapisi, računi i računske potvrde. U kancelarijama 17. st. upotrebljavaju se kadšto nazivi: kabinetske odredbe, reskripti dvorski i ministarski, imedijatni izvještaji zajedno s izvještajima središnjih oblasti, raspisi, pisma, edikti, patenti. Uvijek se javljaju prvi sastavci i prijepisi. Koncept može biti sačinjen jednom rukom, pregledan od jedne ili više osoba, pregledan neposredno od izdavača, naknadno izmijenjen od kancelarijskog osoblja, kod ravan čistopisu ili koncept, koji već služi kao čistopis. Kod akata vanjske službe spominju se nacrti za koncept, prvi stupanj samog koncepta. Koncepti mogu biti već ispravljani, a da još ne budu gotovi za čistopis, jer nijesu primjerice unesena imena, koja se drže u tajni. Čistopis može biti odatlan ili samo spreman da bude odatlan. Odatlanje — expeditio — je posao, koje kancelarije dodavaju samim aktima. Je li odatlanje došlo do primaoca ili nije, ide izvan granica pitanja, koja su u vezi s aktima. Ali od značenja je pitanje o primanju i odatlanju akata. Redovito će se gotov akt nalaziti među primljenim aktima primaoca, a koncept među odatlanim aktima izdatelja.

Za kritičko prosuđivanje akata od značenja je pitanje o osobama, koje su kod njega sudjelovale. Poredbom rukopisa mogu se odrediti glavni momenti; za to je potrebno imati na raspolaganju dovoljno gradiva, a ako ga nema, onda svakako otpada jedna važna strana kritičkog razmatranja. Nakon poredbu rukopisa, ili ako nema dovoljno gradiva, do riječi dolaze pravilnici za kancelarije i pravilnici za pismeno poslovanje, pored toga privatna korespondencija činovnika, dekreti o njihovu postavljanju i imenovanju, pa i drugi podaci o njima. Kod akta se često javljaju neki stalni oblici. Za molbenice upotrebljava se u 18. st. naročit papir, naročit oblik papira; kadšto se određuje, kako ove molbenice imaju biti savijene, da li se imaju predati otvorene ili zatvorene, zapečaćene ili nezapčaćene. Za koncepte se nešto slično kadšto određuje, a kadšto ne određuje; može biti, da se koncepti smiju pisati na polovicu arka. Za čistopis se uzima bolji papir nego za koncept. Za stanovite slučajeve određuje se papir sa zlatnim ili crnim rubom, za neke sastavke papir u obliku kvart ili folio. Opažaju se razne nijanse u mastilu i načinu pisanja, u kriticama i drugim oznakama prema običaju pojedinih kancelarija. Nutarnje oznake akta uzimaju se u obzir po primjeru nutarnjih oznaka isprava, u prvom redu one formalne naravi. Pazi se na naslove, pa su često kancelarije izradivale sebi posebne »titularne knjige«, koje su se kadšto i stampale. Među nutarnje oznake dolazi poseban stil pojedinih kancelarija, koji se mijenja i prema predmetu, o kome se radi, i prema osobi, kojoj je namijenjeno rješenje. U kancelarijama se razvija i poseban službeni jezik; upotreba latinskog, francuskog, talijanskog pa i hrvatskog jezika u kancelarijama nije baš onakva, kakva je u svagdanjem životu. Jezične oznake u

službenom poslovanju jedne oblasti često se znatno razlikuju od oznaka druge. U nekim se slučajevima može primjerice opaziti, da je jezik akata protestantskih oblasti drukčiji nego jezik akata katoličkih oblasti. Pojedine napomene u samim aktima često lijepo pomažu njihovu kritičkom ispitivanju.

Osobitu pažnju zaslužuje činjenica, je li akt, prije nego što je bio riješen, bio potpisan od vladara odnosno njegova zamjenika ili od predstojnika neke oblasti, prvog činovnika ili od druge osobe; dalje je li bio supotpisan od odgovornog činovnika uz potpis vladara ili predstojnika oblasti. To je naročito od značenja, kad se u spisima javljaju napomene: »ad mandatum speciale regis« ili »par ordre exprès du roi« ili nešto slično.

Oznake mjesta mogu se odnositi ili na mjesta, u kojima je akt sačinjen, ili na mjesta, u kojima boravi poglavica, u čije se ime akt potpisuje. Kod oznaka vremena javlja se gregorijanski i julijanski kalendar.

Za praktične historijske svrhe akti se mogu najbolje podijeliti u ove skupine: 1. akti međudržavnog saobraćaja, 2. upravni, 3. vojnički, 4. staleški i 5. saborski. Akti među državnog saobraćaja mogu se najbolje odvojiti od ostalih. Zbog svog značenja zaslužuju posebnu pažnju.

LIT.: W. Bauer, *Einführung in das Studium der Geschichte*, 2. izd., Tübingen 1928; G. Wolf, *Einführung in das Studium der neueren Geschichte*, Berlin 1910.

Akti (**Acta**) međudržavnog saobraćaja obuhvaćaju u glavnome poslaničke akte, koji se mogu porazdijeliti ovako: 1. vjerodajna (kredencijalna) pisma, 2. punomoći (mandati), 3. instrukcije, 4. izvještaji (relations, dispacci, rapports, despachos), 5. upute vladara ili njegova zamjenika ili mini starstva vanjskih posala, 6. pomoćni ili dopumbeni spisi, ključevi za šifriranje i 7. računi.

Vjerodajna pisma i punomoći imaju redovito oznake potpunih isprava pa su u formalnom smislu i naj dotjerani je. Vjerodajno pismo (credencia, credence, kreditiv, geloubs-brief) govori o osobi, koja se šalje, a redovito i o svrsi, u koju se šalje. Kadšto može biti sastavljeno u obliku privatnog pisma, a kadšto spojeno s punomoćju (plein-pouvoir). Punomoći papinskih nuncija mogu prelaziti okvir poslaničkog prava, ako se njima podjeljuju posebne ovlasti u crkvenim stvarima. Instrukcije se, po svom obliku, približavaju aktima sa svim njihovim osobinama, od koncepta do čisto-pisa. U tekstu sadržaja nalazi se istaknut njihov cilj. Mogu se razlikovati opeñente i posebne instrukcije, više ili manje tajne, instrukcije, koje se naknadno upotpunjuju ili izmjenjuju. Po karakteru najrodnije su pismima. Izvještaji su vrlo različiti i po obliku i po sadržaju. Mogu biti upućeni vladaru, državnom kancelaru, ministru vanjskih posala. Kadšto se približavaju privatnim pismima, pa čak i novinskim izvještajima. Uvijek su ovisni od mogućnosti izvješćivanja i stanja saobraćaja pa i o stupnju političke samostalnosti pojedinih država. Osobito mjesto imaju međusobni izvještaji gradova ranijih vremena. Venecija je od 15. st. dalje osobitu pažnju posvećivala poslaničkim izvještajima, a tako isto i Dubrovnik. Izvještaji su u uskoj vezi s uputama i od njih često potpuno zavisni. Kada poslanici napuštaju mjesto, za koje su određeni, podastiru završne izvještaje, u koje sabiru pregled rezultata svog djelovanja, dobivenih iskustava i iznose svoje poglede na buduću politiku svoje države. Upute mogu biti upućene nekom stalnom predstavništvu u inozemstvu ili u obliku okružnica svim predstavništvima.

Za povijest su akti međudržavnog saobraćaja od velika značenja, iako se više puta ustanovilo, da se precjenjuju. Zato se, koliko je moguće, ispituju u vezi s ostalim arhivskim gradivom. U svakom je slučaju potrebno brižno paziti na jezik i terminologiju ovih akata, kao i na činjenicu, da države, putem pošte ili na bilo koji drugi način, u pojedinim slučajevima, koji nijesu baš rijetki, rado kontroliraju stranu diplomatsku korespondenciju. Prema tome je za znanstvene svrhe uvijek potrebno ustanoviti, na koji je način jedan diplomatski izvještaj, bio šifriran ili ne, došao na određeno mjesto, pa da li je postojala težnja i mogućnost, da strana država i njezini organi izvještaje »ulove« — »intercipiraju«, kako glasi tehnički naziv, ili nije. Dalje je potrebno poznavanje ranga poslanika, čiji je izvještaj na raspolaganju, pa običaja i etikete međudržavnog saobraćaja i organizacije vanjske službe u različito doba i u pojedinim zemljama. Sadržaj poslaničkih izvještaja može biti vrlo različit, ali redovito odgovara interesima primaoca, sposobnosti osobe,

koja ga šalje, i ugledu, koji uživa u diplomatskim krugovima.

Akti ministarstava vanjskih posala dijele se u velike skupine kao: politički spisi, personalni, trgovačko-politički, računski, novinski, spisi o saobraćaju, iseljeništvu. Među njima nalazimo *circularne*, *verbalne*, *kolektivne*, *note o identitetu*. Sa čitavim ovim gradivom stoje u vezi međunarodni ugovori. Posebno mjesto zauzimlju knjige u bojama, plave, bijele, crvene, žute, zelene, u kojima redovito ministarstva vanjskih poslova objavljuju stanovitu količinu diplomatskih dokumenata i akata, da bi širu javnost obavijestili o pojedinim pitanjima, koja su na dnevnom redu u međudržavnog saobraćaju, i koja su predmetom međudržavnih pregovora. Sastavljaju se obično ili kao gradivo za parlamentarna raspravljanja o međunarodnim pitanjima u doba mira ili kao opravdanja stanovitih mjera u slučaju rata ili ratne opasnosti. U povijesne se svrhe mogu upotrebljavati uz velik oprez, u prvom redu zbog cilja, kome su namijenjene, pa i zbog toga, što su redovito nepotpune i što objelodanjeni dokumenti nijesu uvijek neosporno autentični. Knjige u bojama vuku svoju lozu iz Engleske; njezini prvi »Blue-Books« potječu iz 1681. To su ponajprije bili izvještaji i zbirke dokumenata, sastavljeni po nalogu parlamenta. Engleska ih je počela predavati javnosti 1836, Francuska svoj »Livres jaunes« 1852, Njemačka svoj »Weissbuch« 1884, a Italija svoje »Libri verdi« 1861.

Akti se međudržavnog saobraćaja čuvaju redovito u velikim

središnjim arhivima i u posebnim arhivima ministarstva vanjskih posala. Ali nije nikakav izuzetak, da poslanici svoju službenu korespondenciju smatraju svojim privatnim vlasništvom, pa je, nakon svršetka svojih misija, smještavaju u svoje privatne arhive.

LIT.: E. Satow, *A guide to diplomatic practice*, 2. izd., London 1922; R. Genet, *Traité de diplomatie et de droit diplomatique*, Pariz 1931—1932; W. Bauer, *Einführung in das Studium der Geschichte*, 2. izd., Tübingen 1928; G. Wolf, *Einführung in das Studium der neueren Geschichte*, Berlin 1910; R. Gilady Gruber, *Internationale Kongresse und Konferenzen*, Berlin 1919; L. Bittner, *Die Lehre von den völkerrechtlichen Vertragsurkunden*, Berlin—Leipzig 1924; H. Meyer, *Das politische Schriftwesen im Deutschen Auswärtigen Dienst*, Tübingen 1920. J. N.

AKTINIJ, Ac, atomska težina oko 226. Radioaktivni ele-ment, koji nastaje radioaktivnim raspadanjem iz *proto-aktinija* (Pa, atomska težina 230). Protoaktinij nalazimo redovno u uranovim rudačama, pa se iz njih može i izolirati. Tako uranov smolnac sadrži u 1000 kg oko 72 mg proto-aktinija. Sam aktinij dosta je nepostojan element. Već u roku od 20 godina polovica će se aktinija uz emisiju β -zraka, raspasti na *radioaktinij* (RdAc, atomska težina 226). Po svojim kemijskim svojstvima aktinij nalikuje na rijetke zemlje.

S.M.

AKTINOGRAM je aktinometar tako udešen, da pro mjene Zarenja sam bilježi na papir, što ga ura pomiče. Tako se mogu očitati za svako vrijeme promjene relativno prema početnoj točki. Apsolutna se vrijednost mora odrediti porredjenjem s normalnim aktinometrom. Nijedna od konstrukcija (Crova, Moll-Gorczyński, Robitzsch i t. d.) ne zadovoljava potpuno.

S.Š-b.

AKTINOLIT ■*■ **Amfibol**.

AKTINOMETAR ili pyrhelometar je sprava, kojom se određuje 'množina topline (Zarenje, emisija), što dolazi od Sunca u nekom određenom vremenu (na pr. u 1 minuti, → so-larna konstanta). Načelno se sastoji od dva glavna dijela: od površine, koja upija (apsorbira) po mogućnosti sve zrake (grč. aktis. gen. aktinos, odatle ime), što dolaze od Sunca i od mjerila, koje tu množinu topline određuje kao djelovanje na jedno tijelo. Kao površina, koja najbolje upija zrake, uzima se redovito počadena površina sa što finijom čadom, koja ne smije biti potpuno glatka (sjajna). Ta upija oko 98% zraka. Mjerni se dio razlikuje kod raznih konstrukcija. Danas su u upotrebi kao normalni instrumenti ili onaj po Ångströmu ili onaj po Abbotu i Fowleu; kod prvoga se množina topline određuje tako, da se dvije jednake vrlo tanke i malene počadene pločice jedna do druge griju do jednake temperature, i to jedna sunčanim zrakama, a druga, zasjenjena električnom strujom. Iz jakosti električne struje i otpora pločice izračuna se toplina, što je daje struja. Ta je, uz jednaku temperaturu pločica, jednaka toplini, što je druga pločica u isto vrijeme dobiva od Sunca. Kod aktinometra po Abbotu i Fowleu nalazi se na dnu valjka određena crna površina, koja grije vodu, pa se iz povišenja temperature vode, poznate količine, može odrediti množina topline, što ju je dana površina upila u jednoj minuti.

Kao relativni instrumenat služi Michelsonov aktinometar, kod kojega se množina topline određuje pomoću svijanja bimetalne pločice, koja je jednim krajem učvršćena i na koju sja Sunce; zavoj, koji je malen, očitava se na skali. Tu se mora prije odrediti, koliko je topline potrebno za stanoviti zavoj, odnosno za određeni stupanj na skali.

Najstariji, Davyev aktinometar je termometar, kome je kuglica počadena, a oko nje je još znatno veća staklena kugla bez zraka. Iz poređenja s jednakim termometrom nepočadene kuglice imala bi se izračunati množina topline sa Sunca. No taj instrumenat, koji se još nalazi u starijim zbirnkama, ne daje sigurne rezultate. S. Š-b.

AKTINOMIKOZA, kronična infektivna bolest kod goveda i svinja, rijetko kod čovjeka, prouzrokovana posebnim gljivicama, koje su u obliku grudica ili rozeta složene u tkivu; te su gljivice u središtu nitaste, a na krajevima kijačasto odebijane: *Actinomyces* (zrakasta gljivica). U prirodi se nalaze na stabljikama trava, poimence na slankama žitarica, odakle kod životinja dospiju u jezik ili drugo koje mjesto usne šupljine ili u daljnjem toku u probavne ustroje. Kod svinja dolaze osim toga često povlačenjem trbuha po stništu kroz lagane povrede kože napose u vime, a kod čovjeka čačkanjem zubi takovim zaraženim slankama ta koder u usnu šupljinu. U ustima prouzroče prvotne promjene i eventualno se prošire na druga mjesta, na pr. u sujednne mezo-govne čvorove na vratu ili krvnom strujom do spiju u udaljenije dijelove tijela, kosti ili unutarnje organe. U mekanim dijelovima, kao što su sluznice, podsluznički slojevi vezivnog tkiva, mišići, mezo-govni ili limfni čvorovi, pluća i t. d., pojavljuju se na mjestima zaraženja kronične upale sa stvaranjem tvrdih ograničenih kvrga ili se pak otvrdnuta mjesta šire, kao na pr. na jeziku govoda, t. zv. drveni jezik. Iz takovih kvrga znadu probijati kanali, fi stule, na površinu u usta ili kroz kožu čeljusti ili vrata, propuštajući trajno ili povremeno gnojni sadržaj, u kojem se opažaju bjelkasto žuta zrnca, sadržavajući grudvice gljivica. Na prerezu se te kvрге sastoje od tvrdog vezivnog tkiva, prošupljenog mnogobrojnim rupicama i kanalčićima, ispunjenim gnojnim sadržajem.

Uvuku li se te gljivice u čeljusnu kost, što je često kod govoda, preobrazu je ja ko i deformiraju je, razara jući gnojenjem staru kost, a stvarajući ujedno novo i opet prošupljeno koštano tkivo če sto u velikim dimenzijama (v. sliku). Takve deformacije na jeziku ili kostima otešćavaju pri manje hrane. Lj. J.

Kod čovjeka proizlazi aktinomikoza najčešće iz usta i ždrijela (šuplji zubi) i stvara oteklina i fistule na čeljusti ma i na vratu. U drugim slučajevima razvija se u trbuhu, proizlazeći iz crijeva (slijepo

AKTINOMIKOZA DONJE ČELJUSTI GOVEDA (za zahvaća pluća i poredicu i pravi sliku plućne tuberkuloze. Liječi se kirurškim za hvatima, Röntgenovim zrakama, jodovim preparatima i injekcijama vakcine. Izuzevši pojedine slučajeve svršava obično smrtno radi septičkih komplikacija i zahvatanja važnih organa. F. M.

AKTINOMORFAN → **Organ biljni. AKTINOTERAPIJA** (od grč. aktis »zraka«) znači liječenje zrakama. Primjenjuju se zrake gotovo svih dužina vala, od toplinskih (soluks), pa ultravioletnih (kremene živine lampe, na pr. gorsko sunce i t. d. ili svijetlo ugljene lučne lampe po Finsenu) preko Buckyjevih i Röntgenovih do y-zraka (radium). Prodnornost zraka čini ih osobito podesnima za liječenje. Ona je to veća, što im je dužina vala kraća. Tako ultralubičaste zrake prodiru otprilike 1 mm duboko u kožu, dok Röntgenove zrake i zrake radiuma prolaze cijelim tijelom. Vidljive se promjene nakon liječenja zrakama javljaju to kasnije, što je kraća dužina vala upotrebljenih zraka, i obrnuto. Toplinske i ultralubičaste zrake s jedne te Röntgenove i y-zrake s druge strane razlikuju se time, što u običajnoj dozaciji za lije-

čenje ove druge uvjetuju trajne, a one prve samo prolazne promjene u vitalitetu i biologiji tkiva. Aktinoterapija se primjenjuje u svim granama medicine, bilo za izravno liječenje nekih promjena na koži ili u unutrašnjosti organa (tumori), bilo za izazivanje općih reakcija (ultralubičasto svijetlo). F. K.

AKTIVA - Bilanca.

AKTIVIZAM (u filozofiji) je stajalište i s njega odmjeren pravac, proveden do potpunoga filozofijskog nazora, prema kojem djelovno upiranje i očitovanje ima fundamentalno značenje u izgradnji ljudskoga života napose i u razvijanju stvarnosti uopće. Aktivističko se držanje na različit način ističe ondje, gdje se težište života stavlja u djelotvorno očitovanje ili praksu, pa se prema tome filozofijskoj težnji namjenjuje zadatak, da unaprijedi i izgradi »životno umješstvo«, i tomu se zadatku onda podređuje teorija ili misaono razmatranje i spoznavanje, jer je čovjek radnik u svijetu, a ne samo promatrač. Aktivisti u tom smislu su: Sokrat, stoici, kršćanski učitelji u misli, da se čovjek opravdava djelima, a ne samo praznim vjerovanjem (Jak. 2, 24), Bacon cijenjeći znanje kao sredstvo za

svladavanje prirode, Kant, kad interes za sposobnost uma dovodi u vezu sa svrhama ljudskoga života, Fichte zamišljajući život kao dužno izvršenje Senje, Comte po načelu: znanje radi predviđanja, a ovo, da bi se moglo raditi; aktivistički stav zauzimaju H. Spencer, W. James, Fr. Nietzsche, R. Goldscheid, R. Eucken, Hermann Keyserling, A. Fouillée, H. Bergson i mnogi drugi. U politici se aktivistima zovu ljudi akcije, koji djelotvorno sudjeluju u javnom životu. Utvrđivanje i sustavno izgradnja divanje aktivističkoga nazora upire se na princip volje i mogućnost svjesno-namjerna, svrhovito upravljena života, ali manje ili više ide do pretpostavke, da je volja osnovni faktor duševnoga svijeta (→ voluntarizam). Otvajajući se od psihološkoga smjera, koji taj svijet osniva na funkciji uviđanja (intelektualizam) i prikazuje ga kao gibanje elemenata znanja (»mehanika predodžbi«), što se noseći čuvstvene i voljne note u svojem složaju dovija spontanim idejnim konstrukcijama, aktivizam uzima, da je duševni život od iskona, u osnovnoj određenosti svojoj bitak, koji se izvodi na teženju, i da se samo na pregalačkom osnovu mogu razviti ne samo akcije, radnje u nužnom slijedu vršenja, nego akti, djelovanja pokrenuta iz »ja«-središta, i na j aktima izgraditi duhovni krug smislenih teza i svrhovitih nastojanja. Dosljedno tome uvažava se i u teoriji spoznaje udio volje (kao voljno zauzeti stav prema doživljajima, »akt povrh akta«) na stvaranju pojmovnih značenja i dinamički značaj istinskoga određivanja (→ istina), a ujedno se spoznavanje dovodi u odnos sa životnom praksom, iako se pri tom opravdano ističe, da ono životu dobro služi samo instrukcijama, koje su izrađene u »volji k istini« i prema zahtjevima misaone uvidavnosti ili prema zakonu razumske svijesti. I za ostala područja duhovnog života kao stvaranja u svjesnom odnosu na smisao, vrednote, svrhe, predstavljene u moralnoj, socijalnoj, umjetničkoj, religijskoj ideji, aktivizam zastupa osnovno, upravo tvoračko značenje voljna djelovanja: carstvo duha gradi se na činu, ostvaruje se upornim zalaganjem, osvaja se u sveder obnovljenom nali letu; nema tu mirna bitka ni bezbrižna imanja, nego samo trudna dobit ustrajna teženja i borba za održanje na idealnoj visini. Ukoliko se ulaskom djelotvorne volje u prirodu izvan čovjeka i u njegovu rodeno, pojedinačnu i društvenu prirodu unosi smisao i vrijednost, te se tim prirodno zbivanje prevodi u kulturno stvaranje, aktivizam postaje humanizam, upućen na osvajanje ljudski dostojne postojbine, u kojoj dolazi do izražaja odnjegovana, oplemenjena čovječnost. Naziva se i »idealizmom budućnosti«, koliko je kao energetički i progresivni stav upravljen na ostvarenje sve višega stupnja, sve savršenijih oblika života, što ne nastaje u izvršenju neke predvremenski date dispozicije, nego u potrazi za duhovnim značenjima, u kojima se izgrađuje »deja« kao izgledana mogućnost smisleno-svrhovita postojanja. Među predstavnicima aktivizma ističu se J. G. Fichte, R. Eucken, A. Fouillée, H. Bergson, F. C. Schiller i dr. U nas je volutarističko-aktivističke poglede iznio A. Bazala i proveo ih do nacrta o kompoziciji svijeta. A. B-a.

Aktivizam u **književnosti** je nastojanje mlade generacije pisaca oko 1912 u Njemačkoj, da, kako oni kažu, »duhovnom u politici dadu nadmoć« i da »teleološki u čovjeka postave iznad biologijskoga«, t. j. da osjećajni život podrede razumski određenoj svrsi. Prema tomu je bit pokreta racionalistička, tendencija političko-revolucionarna, te se i očitovao tako, da je književnosti i umjetnosti nametao

zadatak direktnog političkog djelovanja. Voda je aktivizma bio Kurt Hiller, izdavač publikacije *Das Ziel. Jahrbücher für geistige Politik*, a suradnici među ostalim Heinrich Mann, dok su prvobitni pristaše kao Max Brod, Franz Werfel i dr. napustili pokret. Prešao je i u susjedne centralno-evropske zemlje (naročito u Mađarsku), ali se nije dugo održao pod tim imenom, nego je dobio jači izražaj i općenitiju formulu u ekspresionizmu. Lj. M.

AKTIVNA LEGITIMACIJA → Grpp. IV.

AKTIVNI UGLJEN → Ugljen.

AKTIVNOST, optička → **Optički aktivni spojevi.**

AKTUBINSK, grad u kozackoj republici SSSR, između Aralskoga jezera i juž. Urala oko Mugodžar-gore. Ima 37.200 stan. Klimatski odnosi nisu najbolji: ljeti silne pješčane oluje (buran), a zimi oštar snijeg. U ljetu +31°C. Suha se stepa mora navodnjavati, da bar nešto uspijeva. Kirgizi pasu svoja stada sve do Sir-Darje. U porječju Embe ima nafte. A. leži na transaralskoj željeznici Orenburg-Taškent. M. Š.

AKTUALIZAM, 1. metafizička nauka, da je sva zbiljnost neprekidna djelatnost (akt), nastajanje, samostvaralaštvo; 2. teorija o duševnom životu, po kojoj je taj život stalno zbivanje, proces. U prvom značenju aktualizam je oprečan metafizičkom substancijalizmu, nazoru, koji zamišlja svijet graden od postojanih nosilaca promjena (supstanacija), a u drugom je značenju oprečan psihologijskom supstancijalizmu, koji duševnim zbivanjima — doživljajima — stavlja kao trajan i nepromjenjiv supstrat dušu. Osnivačem metafizičkog aktualizma smatra se Heraklit («sve teče»). Plotin svodi zbiljnost na vječan akt emanacije, kojemu je božansko Jedinstvo ishodište, a tvar završni stadij. Po Fichteu »ja« kao djelatnost postavlja bitak. Po Hegelu po stoji apsolutni proces, dijalektički razvoj, koji polazeći od sveobuhvatne »ideje« logičkim putem teze, antiteze i sin teze stvara zbiljnost. U novije doba aktualizičku filozofiju isposviđavaju Nietzsche, Mach, Vaihinger, James, Münsterberg i dr., a jedan joj je od glavnih predstavnika Bergson («Nema stvari, postoje samo akti»). Psihologijski aktualizam zastupa već Protagora, po kojemu duša nije ništa drugo nego prolazno osjećanje. Hume niječe supstancijalnost duše, te duševni život prikazuje kao »snop ideja« (piedočaba), povezanih oko ideje »ja«. U novijoj psihologiji nakon stadija, u kojem je istraživanje činjenica svijesti na način prirodnih nauka («prirodnoznanstvena psihologija») mahom htjelo biti »psihologija bez duše«, javljaju se nova shvaćanja, koja ističu organičku suvislost doživljaja u psihičkoj strukturi te donekle izmiruju aktualizički sa supstancijalnim pojmom duše (duhoznanstvena psihologija; Spranger, Jaspers, Erisman i dr.). U Hrvatskoj iznosi aktualizičke poglede u sklopu svog aktivističkog nazora A. Bazala (→ aktivizam, Bazala). K. K-ć.

AKUMETAR (od grč. akuein »čuti«) je sprava za određivanje stupnja naglušnosti pomoću zvuka, izazvanog pa dom čelične kuglice na čelični valjak s određene visine (Pollitzer). F. S.

AKUMULACIJA KAPITALA (od lat. accumulare »nagomilati«) nastaje, kad se jednokratni uložak ili periodičke uplate stalno periodički ukamaćuju. Izračunavanje konačnih vrijednosti takvog kapitala opisano je u kam. računu (-Aritmetika politička). Akumulacija kapitala u računu životnog osiguranja stvara se iz premijskog plaćanja osiguranika, i to iz onog ostatka premije, koji preostaje, kad se od iznosa netto premije P_x odbije godišnja riziko-

premija osiguranja $S = \frac{Q}{i} - f - k$. Taj ostatak premije je ušte-

da, koja se periodički ukamaćuje po kamatnjaku mort, tablice, a osim toga se godišnje povećava ta ušteda po ko-ličniku omjera broja živih osiguranika na početku i na svršetku odnosno godine ($l_{k+1} - l_k \wedge k + 1$). Na taj se način može iz stanja prošlogodišnje rezerve *rekurzivno* izračunavati stanje ovogodišnje rezerve osiguranja po formuli

$$\text{Ovog. rez.} = \text{Prošlog. rez.} \cdot (1 + i) + \sum_{j=1}^k \frac{P_j}{(1+i)^j} - \sum_{j=1}^k \frac{f_j}{(1+i)^j} - k$$

($r = 1 + i$, t. j. $1 + -JQQ$ - ili $d = \text{dekurzivni kam. faktor za jednu periodu}$).

Izračunavanje prem. rezerve po retrospektivnim i prospektivem formulama opisano je pod naslovom *Aritmetika priv. životnog osiguranja*. K. B-k.

AKUMULATORI (električki), naprave na principu elektrolitičke polarizacije (v.), koje izložene nabijanju (punjenju) izvana privedenom električnom strujom »nakr-cavaju« energiju te struje (u obliku kemijske energije produkata stvorenih u akumulatoru **elektrolizom); tako postaju posredno (sekundarno) galvanski ■» elementi, iz kojih je *izbijanjem* (ispražnjivanjem) moguće nakrcanu energiju dobiti uglavnom natrag u obliku električne struje (na račun kemijskih reakcija protivnoga smisla od onih kod nabijanja).

Ime a. potječe od lat. accumulare («nakrcavati»). Osobinom, da se slijed procesa nabijanje-izbijanje može kod a. po volji ponavljati, razlikuju se ovi *sekundarni* galvanski elementi od *primarnih* (običnih) galvanskih elemenata, koji sastavljeni mogu odmah davati struju, ali nisu udešeni, da se nakon iscrpljenja regeneriraju strujom izvana.

Zasluga je Gastona Planté-a, da je nakon dugotrajnih pokusa donio (1879) *olovne akumulatore*, koji se u modificiranim konstrukcijama i danas još najviše upotrebljavaju. Ako se urone u sumpornu kiselinu, razrijeđenu vodom, dvije olovne ploče što veće površine (koje će se same po sebi u kiselini prevući kožicom

olovnoga sulfata), stvorit će se na površini tih ploča pod utjecajem elektrolitičkih učinaka struje nabijanja olovni superoksid i čisto olovo, i to (čokoladnosmedu) superoksid na ploči, na koju struja nabijanja ulazi (anodi), a (sivo) olovo na izlaznoj ploči (katodi). Istodobno će se količina sumporne kiseline nešto povećati, a količina vode u tekućini a. ponešto smanjiti. Nastaje tako galvanski element po shemi: »olovni superoksid PbO-2 + smjesa sumporne kiseline H2SO4 i vode H2O + olovo Pb« sa PbOž kao pozitivnim i Pb kao negativnim polom. Elektromotorna sila toga elementa, nešto iznad 2 volta, kod nabijanja a. suprotstavlja se elektromotornoj sili izvora struje nabijanja (te ova posljednja mora biti veća, da se ona prva može svladati). Naprotiv kod izbijanja a. njegova elektromotorna sila izvodi struju izbijanja kroz strujni krug, sastavljen od a. i priključenoga potrošača; izbijanjem se PbO2 i Pb (na pozitivnom, odn. negativnom polu) pretvaraju oba u PbSO4 i istodobno se polagano troši u tekućini prisutna sumporna kiselina H2SO4, a umjesto nje se stvara voda H2O (jer, kako kod izbijanja struja u tekućini a. teče u smislu obrnutom od onoga kod nabijanja, tako su i elektrolitički procesi protivni). Nakon izbijanja a. se ponovno može nabijati i t. d.

Sumarno uzeto kemijski se procesi kod izbijanja mogu predočiti kemijskom jednadžbom:

$PbO_2 + 2H_2SO_4 + Pb = PbSO_4 + 2H_2O + PbSO_4$ (I) Za 1 ampersat (1 Ah) izbijanja a. (dakle za struju 1 amper podržavanu 1 sat ili struju 0,2 ampera podržavanu 5 sati ili si.) treba teoretski prema jednadžbi (I) 4,46 g (grama) olovnoga superoksida s pozitivne ploče, 3,85 g olova s negativne ploče i 3,66 g sumporne kiseline iz tekućine, da bi se stvorilo ukupno 11,3 g olovnoga sulfata na oba pola i 0,67 g vode u tekućini. Kod nabijanja vrijedi u konačnom rezultatu također jednadžba (I), samo je treba čitati u obrnutom smislu, dakle od desna na lijevo, jer (ukupno uzeto) reakcije kod nabijanja idu u protivnom smislu nego kod izbijanja.

Prema rečenomu će onaj a. moći dati više Ah (ili, kako se još kaže, imat će *kapacitet* od više ampersati), koji bude imao na pločama više »aktivne mase«, dakle u nabijenomu stanju više PbO2 i Pb prikladnih da se kod izbijanja akumulatora lako pretvore u PbSO4. A stvoreni PbSO4, spužva-ste strukture, treba da se kod nabijanja iza toga lako natrag pretvara u PbO2, odn. u Pb. Iskustvo je pokazalo, da se količine aktivne mase, a s njima i kapacitet a. u Ah, dadu povećavati samo *postepeno* kod akumulatora s masivnim olovnim pločama, kakve je Planté uveo, i to čestim nabijanjima i izbijanjima a., t. zv. *formiranjem*, koje treba izvesti prije nego se a. dađe u upotrebu. Formiranjem se postizava, da kemijski procesi postepeno sve dublje prodiru u ploče a.; samim pretjeranim forsiranjem nabijanja šiljanjem struje punjenja u a., kome se već aktivna masa pretvorila u PbO2 i Pb, ne postizava se cilj, nego samo to, da se živahno razvijaju na pločama vodik i kisik, što je i kod formiranoga akumulatora znak svršetka nabijanja.

Kod kasnijih usavršenja olovnog akumulatora nastojalo se, da se skupocjeni i neudobni proces formiranja što više skрати, ako ne i potpuno eliminiра. S tom svrhom a. se grade mjesto od masivnih olovnih ploča od ploča snabdjevenih mrežom šupljina ili zlijebova ili sličnih prostora, koji se ispune prikladnim pastama s olovnim spojevima.

Olovo se kod ovakvih »ploča s masom« može uzeti više kao nosilac masa, koje kod nabijanja prelaze u PbOs na pozitivnom polu, a u Pb na negativnom, dok kod izbijanja nastaje spužvasti PbSO4 na oba pola. Već prema fabricatu detalji konstrukcije ploča s masom dakako variraju, a i pasta je druga za negativne, a druga za pozitivne ploče. Pozitivne se ploče uostalom izvode katkad u obliku »ploča velike površine« s vrlo mnogo naročito gusto nanizanih, dubokih i uskih žlijebova.

Redovito se akumulatori grade s više pozitivnih i negativnih ploča u istoj tekućini (dakle u istom elementu), na pr. s 2 pozitivne i 3 negativne kao u si. 2. i 3. (odn. uopće tako, da obje vanjske ploče budu negativne). Sve pozitivne ploče priključuje se na jednu zajedničku prečku, a sve negativne na drugu prečku. Da bi se postigli s a. viši električni naponi, nego ih daje sam jedan element (si. 1.), ne treba nego dovođen ljan broj elemenata spojit »serijski« u bateriju kao u si. 2., gdje su 3 elementa, svaki s naponom oko 2 V (volta), spojena u bateriju s ukupno oko 6 V. Naprotiv ako se ne traži više od 2 V napona, ali struja treba da je veća nego je pojedini element po svojoj veličini smije davati, elementi će se spojiti »paralelno« (po shemi kao u si. 3., gdje su tri elementa spojena paralelno u bateriju, iz koje se smije crpiti triput toliko ampera kao iz pojedinoga elementa. Ispravan razmak između ploča pojest J dinoga elementa postizava se bilo po moću rebrastih izbočina na stijenkama (staklene, ebonitne ili slične) posude elementa ili pomoću posebnih separatora od stakla, drveta, ebonita i t. d. Kise lina a. mora biti kemijski vanredno čista, jer i neznatne primjese mnogih soli kvare a.; slično i voda, koja se od elektromotornoj sili a. (koja je kod nabijanja ponešto povećana, a treba je cijelu svladati) pribraja potrošak napona zbog svladavanja unutarnjeg otpora nabijanoga a. Zato krivulja napona nabijanoga a. (v. gornju krivulju u si. 4.) ima vrijednosti Ek iznad onih kod izbijanja (obično u najvećem dijelu nabijanja oko 2,25 V, ali čak do 2,6 V pri

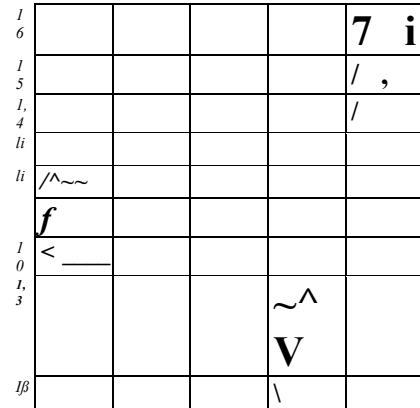
kraju nabijanja). Prema tomu, iako je »omjer vrsnoće« a. (broj kod izbijanja od a. danih Ah prema broju kod nabijanja primljenih Ah) obično vrlo povoljan, »energetički« »stepen djelovanja« a. zbog razlike napona stezaljki kod izbijanja i nabijanja je osjetljivo lošiji, jer po samom značenju pojma »stepena djelovanja« pod tim treba razumijevati omjer od a. kod izbijanja danih i kod nabijanja primljenih vat-sari (Wh). Ako se na pr. a. izbija 4,5 h sa 10 A uz prosječno 1,95 V napona stezaljka, a kod nabijanja je trebalo kroz 10 h slati u njega struju kod napona stezaljka od prosječno 2,25 V, njegov omjer vrsnoće je

$$(10 \times 4,5) / (10 \times 5) = 0,90, \text{ a}$$

stepen djelovanja bi mu bio:

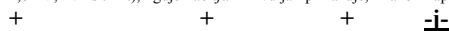
$$(1,95 \times 10 \times 4,5) / (2,25 \times 10 \times 5) = 0,78. \text{ Ili u}$$

postocima: prvi bi iznosio 90%, a drugi 78%.

vremena do vremena nadolijeva u a. (da se nadoknadi ishlapljena voda i potrošena kod razvijanja vodika i kisika pri koncu nabijanja), treba da je destilirana. Uopće olovni a., da bi dugo trajali i dobro radili, traže pažljivo postupanje (po uputama tvornice): ne smiju na pr. biti izbijani, ni nabijani prejakim strujama, ne smiju nipošto stajati dulje vremena izbijeni i t. d.

Od elektromotorne sile E a. samo se mali dio potroši kod izbijanja za svladavanje unutarnjega otpora a., jer je taj redovito neznatan (maleni dio oma po elementu); tako najveći dio od E (po elementu skoro 2 V) ostaje raspoloživ za stvaranje struje u priključenom potrošaču. Taj raspoloživi napon Ek može se mjeriti voltmetrom priključenim između stezaljka opterećenoga a., pa se i zove »napon stezaljka« kod izbijanja. Tokom izbijanja Ek samo po lagano opada, a kad počne naglje padati, to se ima smatrati znakom, da se izbijanje ima prekinuti (na pr. kod 1,8 V; v. si. 4.), gdje donja krivulja prikazuje, kako napon

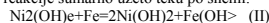

daje rezervne rasvjete, za tjeranje električkih prevozila i t. d., a u velikim »stacionarnim« baterijama služe kao rezervni izvor struje i za izjednačenje opterećenja dinamostrrojova kod vrlo promjenljivih pogona.

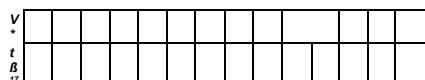
J. L.
AKUPUNKTURA (od lat. acus »igla«, pungere »uba dati«), isprva istočnoazijska metoda liječenja, prema kojoj uzroci bolesti mogu kroz kožu izaći iz tijela u obliku plina ili pare. Zato se koža preko bolesnog mjesta izbode mnogo brojnim sitnim ubodima igle ili finih nožića. Za svaku je bolest određeno mjesto, veličina izbodenog područja, množina uboda i način ubadanja. Ubođeno mjesto može se premazati uljenom tekućinom, najčešće uljem lovora, gorušice ili krotona, što izaziva stvaranje mjehurića, te na stajaje osip, koji za nekoliko dana osušen otpada. Služi u narodnoj medicini mjesto rogova (v.) i čaša ili kataplazma (v.).
V. B.

stezaljka-Ek u voltima (V) varira s vremenom izbijanja t u satima (h) u jednom konkretnom slučaju; kod postignutog Ek = 1,8 V nakon 3,75 h izbijanje bi se prekinulo. Kod nabijanja napon stezaljka Ek je znatno veći, jer sada se

Osim opisanih a. s olovom i kiselinom ima i drugih vrsta, od kojih su najveću raširenost postigli željezo-nikaljni al-kalijski a. s lužnatom tekućinom (uglavnom otopinom ka-lijske lužine KOH). Oni su manje osjetljivi prema gruboj upotrebi, mogu se izvesti s malo težine, mogu stajati ne-nabijeni i t. d., no napon stezaljki im je manji i nije tako stalan kod izbijanja, a i stepen djelovanja im je jedva oko 50%. Krivulje izbijanja i nabijanja kod njih teku po pri- i lici kao u si. 5. Kemijske reakcije sumarno uzeto teku po shemi:

Akumulatori se mnogo upotrebljavaju kao izvori struje, na pr. u automobilizmu, uz prijemne radio-aparate, za ure-

AKUSTIKA (grč. akuein »čuti«). 1. Nauka o zvuku ili akustika zasijeca u područje mehanike, napose u mehaniku elastičnih tjelesa. Dijeli se obično u fizikalnu i fiziološku a. Fizikalna ispituje pojave, koji budu osjet zvuka. Fiziološka se bavi pitanjima, koja su u vezi s organima za sluh i govor. U novije su se vrijeme razvile kao zasebne naučne grane elektroakustika, tehnička a. i a. glazbe.

Razne osjete zvuka razlikuje uho kao prasak, šum, zvek, ton. U fizikalnom smislu se definira ton kao jednostavno titranje materijalne točke, koje se kroz elastično sredstvo, obično kroz uzduh, širi i prenosi u uho. Kod zveka je gibanje zvučnog izvora i okolnog sredstva kompliciranije, no može se rastaviti u više jednostavnih titraja. Kod šuma i praska je to gibanje nepravilno.

Postoji više metoda za fizikalnu analizu i registriranje tona, zveka i šuma. Jednostavno mehaničko registriranje pokazuje si. 1. Šiljak viljuške, koja titra, crta na pomičnoj »očadenoj ploči valovitu krivulju titranja ili oscilogram.

Sender šalje na radne dane vrlo točne normalne frekvencije. Uho zdrava mlada čovjeka zamjećuje tonove od 16 do 20.000 Hz.

Frekvencije niže od 16 Hz spadaju u infra-zvuk, a one iznad 20.000 Hz u ultrazvuk. U područje infra-zvuka ulaze trešnje zemaljskog tla, koje izvode potresi, udaranje vjetra i morskih valova na obalu i dr. Na strmu obalu u Norveškoj udaraju morski valovi s tolikom sna-

REKVENCIJA ULTRAZVUKI

INFRAZVUK

Pjevanje pran

Morski Val

Bas

Vjetar

Instrumentalna glazba

JOL

SI. 3. Pregled zvučnih frekvencija

gom, da se pomoću osjetljivih instrumenata mogu opažati trešnje tla u srednjoj Aziji. U područje ultrazvuka ulaze titraj i kvarcovih pločica i štapova, uzbuđeni pjezoelektri-citetom. Time se polje akustike proširuje preko granica, koje stavlja organ sluha.

Skupove ili spektre akustičkih frekvencija prikazuje pregledno slika 3., u kojoj brojevi ispod horizontalne osi znače frekvencije u hercima. Kod donje i gornje granice sluha,

SI. 1. Udarena viljuška ostavlja trag na počadenoj ploči

Današnja nauka upotrebljava u tu svrhu mikrofon, pojačalo i katodni oscilograf. SI. 2. pokazuje *lml* oscilogram za čisti ili jednostavni ton, kakav daje na pr. glazbena viljuška (A), za zvek ili sastavljeni ton glazbenog instrumenta (B) i za šum (C).

lml

SI. 2. Oscilog

2. Kod zvučnog izvora govorimo o zvučnoj snazi; to je energija, koju zvučni izvor šalje u jednoj sekundi na sve strane. Nekoliko podataka za tu snagu je sabrano u ovoj tablici:

običan govor.....	7 . IO ⁻⁶ vata
najjači govor čovjeka	2 . IO ⁻³ „
gusle (fortissimo).....	10 ⁻³ „
trublja „	3 . 10 ⁻¹ „
orgulje „	1 do 10 „
veliki zvučnik	100 „

Kod niskih frekvencija (v. 3.) je zvučna energija neznatna. Izračunali su, da je energija prosječnog govora jednog čovjeka kroz 150 godina po prilici tolika, da bi se njome mogla skuhati šalica čaja. Kod visokofrekventnih titraja, koje uho ne zamjećuje, postizavaju se velike zvučne energije. — Zvučni izvor šalje u jednoj sekundi na kvadratni centimetar u okomitom smjeru energiju, koja se zove jakost ili intenzitet zvuka. Ta veličina zavisi o amplitudi titranja, o daljini izvora, o sredstvu, u kojem se šire zvučni valovi, i o broju smjerova širenja. Mnoga opažanja pokazuju utjecaj sredstva. Džepna ura se čuje u zraku 3 m, u vodi 7 m daleko. Glas čovjeka, čija su pluća napunjena vodikom, prazan je i slab, jer je gustoća vodika manja od gustoće zraka. U razrijeđenom zraku na visokim bregovima prasak puške zvuči slabije.

3. Visina tona se mjeri frekvencijom titranja. Njezina je jedinica 1 titraj u sekundi ili, što je isto, 1 ciki u sek. ili kraće 1 herc (Hz). Kao normalne frekvencije uzimaju se danas tonovi od 440 i 1000 Hz. Radiostanica Deutschland-

t. j. kod 16 i 20.000 Hz, povučene okomite linije dijele pravi zvuk t. zv. audiofrekvencije od infrazvuka i ultrazvuka. U sredini područja s audiofrekvencijama zabilježeno je mjesto za prijašnji normalni »komorni ton« a¹ s 435 Hz. Uokvirena mjesta kazuju frekvencije za instrumentalnu glazbu i pjevanje (bas, sopran). U području infrazvuka su omeđene frekvencije za trešnje zemaljskog tla kod potresa, kod udaranja vjetra i morskih valova na obalu.

Fiziolozi su konstatali, da je za neke životinje gornja granica iznad 20.000 Hz. U si. 4. su notama

označene gornje granice sluha za mladog čovjeka (20 hiljada Hz), za morskog prašćića (33.000 Hz) i za psa (38.000 Hz). Kod

20000 35000 1
čovjek morskog prašćić Gornja granica sluha

50-go-dišnjeg čovjeka

gornja granica sluha iznosi oko 13.000 Hz.

4. Širenje zvuka. Brzina zvuka t. j. brzina širenja longitudinalnih zvučnih valova određuje se računom i mjerenjem. Za brzinu zvuka v u plinovima daje teorija formulu

$v = \sqrt{\frac{P}{\rho}}$ (Newton, Laplace), u kojoj p znači tlak,

ρ

ρ

Op

A

gustoću plina. Konstanta k je jednaka kvocijentu specifične topline plina kod stalnog tlaka i specifične topline kod stalnog volumena. Eksperimentalne metode su pokazale valjanost ove formule.

Kroz posljednjih 300 godina određivali su brzinu zvuka u uzduhu mnogo puta. Služili su se najviše metodom direktnog signaliziranja. Na jednom su mjestu, istodobno sa zvukom, proizveli bljesak, a na udaljenom mjestu su odredili vrijeme između opažanja bljeska i dolaska zvučnih valova. Noviji su eksperimenti (1918, 1919, 1924, 1938) dali za brzinu zvuka u slobodnom atmosferskom uzduhu kod normalnog tlaka i 0° srednju vrijednost 331,8 metara u sekundi (m/sek). Na brzinu zvuka u zraku utječe znatno temperatura, manje tlak, a vrlo neznatno vlaga. Zavisnost od temperature (t) pokazuje ova tablica:

t	-100°	0°	20°	+100°	+1000°
v (m/sek)	263	332	344	387	717

Poveća li se tlak zraka od 1 na 26 atmosfera, naraste brzina zvuka za 8%. Uvećanju tlaka od 200 atmosfera odgovara prirast brzine za 22%/o.

Brzine zvuka u suhom zraku i u zraku sa 100% vlagom razlikuju se za 1,5%/o.

Vrlo su velike početne brzine zvučnih valova kod jakih eksplozija. Brzina detonacije za plin praskavac iznosi 2820, a za nitroglicerim 7450 m/sek. Za glazbu i govor je brzina zvuka posve nezavisna o frekvenciji. U području ultrazvuka utvrdili su, da samo kod plinova zavisi ova brzina o frekvenciji. Ta se pojava zove disperzija zvuka. U ugljičnom dioksidu ostaje nepromijenjena brzina zvuka sve do frekvencije 100 khz (100.000 hz). U intervalu od 100 do 1000 khz naraste ona za 4%, a kod viših frekvencija ostaje opet stalna. Osobita ta pojava selektivne

sredstvo	v (m/sek)	disperzije je u skladu s teoretskim razmatranjima. — U tekućinama i čvrstim tjelesima je brzina zvuka nekoliko puta veća nego u zraku. Nekoliko podataka daje ova tablica:												
željezo	5000 1900	<table border="1"> <thead> <tr> <th>sredstvo</th> <th>v (m/sek)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>bukovo drvo</td> <td>3400</td> </tr> <tr> <td>pluto</td> <td>430—</td> </tr> <tr> <td>destilirana voda (13°)</td> <td>530 1441</td> </tr> <tr> <td>morska voda (15°)</td> <td>1461 1381</td> </tr> <tr> <td>teška voda (gust. 1,1053)</td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	sredstvo	v (m/sek)	bukovo drvo	3400	pluto	430—	destilirana voda (13°)	530 1441	morska voda (15°)	1461 1381	teška voda (gust. 1,1053)	
sredstvo	v (m/sek)													
bukovo drvo	3400													
pluto	430—													
destilirana voda (13°)	530 1441													
morska voda (15°)	1461 1381													
teška voda (gust. 1,1053)														
bakar	1320 2730													
olovo	5950—													
platina	6190													
staklo														

Pokus s najjačim izvorima zvuka pokazali su nepravilno širenje zvučnih valova. Oko mjesta eksplozije ili jake topovske pučnjave mogu nastati dva odijeljena područja, u kojima se zvuk čuje: nutarnja i vanjska zona. Među njima je zona šutnje. Nutarnja zona može sezati na pr. 100 do 150 km daleko. U većoj daljini, na pr. kod 200 km, počinje vanjska zona i može ići do daljine 300 do 350 km. U mjestima nutarnje zone izmjerili su normalnu brzinu zvuka. U vanjsku zonu stižu valovi sa zakašnjenjem, pa izlazi prividna brzina zvuka, koja je za 30 do 50 m/sek manja od normalne. Iz tih podataka se mora zaključiti, da na udaljena mjesta dolaze valovi strampaticama, t. j. da oni putuju koso do visokih slojeva atmosfere, odakle se vraćaju. Radi apsorpcije duž zemaljskog tla ne mogu zvučni valovi prijeći zonu šutnje. U gornjim dijelovima atmosfere je manja apsorpcija. Da protumače tu pojavu, ne+T- ki uzimaju, da 500 km valovi zvuka dosegnu 70 km visoke slojeve s vodikom, u kojima je velika brzina zvuka, pa lako dolazi do totalne refleksije. Dru-go je tumačenje, da su u velikoj visini gornji slojevi atmosfere topliji od donjih. Takve eksperimente, kojima je svrha, da se ispita veliko zvučno polje, izveli su u Rusiji (Moskva 1920), Francuskoj (La Courtine 1924) i Njemačkoj (Oppau). U si. 5. su točkama ispunjene zone, u kojima se čula eksplozija u Moskvi.

5. Kao kod drugih valova, tako i u svijetu zvuka postoje Nutarnja i vanjska zona eksplozije u Moskvi (9. V. 1920)

pojave refleksije, loma, interferencije, ogiba i apsorpcije. Poznate su akustičke pojave: jeka, pazvuk, rezonancija, udari. Nekoje se od tih pojava mogu i fotografski snimiti Tehnička akustika, napose akustika zgrada i prostorija, iskorišćuje rezultate tih istraživanja.

Poznato je teško prodiranje zvučnih valova kroz zidove, no da se postigne dobra izolacija zvuka, treba prostoriju opkoliti dvostrukim stijenama i šupljine među njima ispuniti poroznim materijalom, vatom, slamom, piljevinom od drva ili pluta. U takvim se sredstvima zvučni valovi nepravilno i često reflektiraju i lome. Apsorbirana zvučna energija prelazi u toplinu.

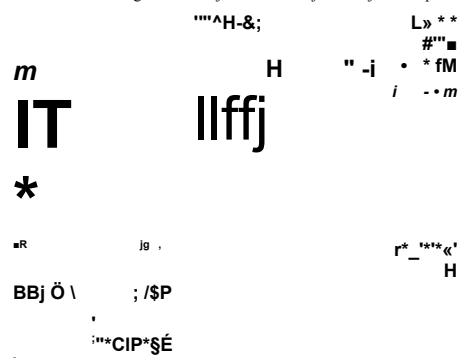
6. Izvori zvuka mogu biti elastična tijela sviju agregat njih stanja. Anizotropna tjelesa, drvo i kristali, služe ta koder za tu svrhu. Akustički izvori mogu imati jednu, dvije i tri dimenzije. Jednodimenzionalni su izvori žice, štapovi, tekući i uzdušni mlazovi. Dvodimenzionalni su izvori ploče, zvona i membrane, a trodimenzionalni svirale. Uzbudjenje i uzdržavanje titranja može biti mehaničko i elektromagnetsko. Mehaničko se služi kratkim udarcem, dužim potezanjem, duvanjem. Izvori s elektromagnetskim uzbudjenjem mogu se smatrati transformatorima električne energije u mehaničku. Ubrajamo ovamo na pr. zvučnik i — pijezoelektrični generator. Osobiti su izvori zvuka razni uređaji s elektronskom cijevi i s fotoelektričnom stanicom.

7. Mehanički učinci zvuka. Pokusi pokazuju, da zvučni valovi tlače t. j. da na lagana pomična tjelesa djeluju silama, koje prema prilikama mogu biti ili privlačne ili odbojne. Važna su u tom području istraživanja našeg fizičara V. Dvofäka (1875, 1882).

U si. 6. nacrtan aparat, nazvan Rayleighova (Dvofäkova) pločica, služi za mjerenje tlaka i : jakosti zvuka. Lagana pločica P obješena na ; tankoj niti n nastoji se, iz svoje kose orijen- i taci je prema izvoru

zvuka, namjestiti u oko- , mit smjer. Ova sprava služi za ispitivanje / zvučnika i mikrofona.

Dvorak je nadalje dokazao, da osim odbojnih i privlačnih akustičkih sila postoje sile, koje izvode reakciono gibanje. Dvije Dvofäkové spravice, reakciono zvučno kolo i zvučni radio-Rayteigh'ova metar, pokazuje si. 7. Reakciono kolo sastoji (Dvofäkova) se od 3 ili 4 kuglasta ili cilindrična Helm- P čiča? n nit noptzova rezonatora, koji su smješteni u krug oko vertikalne osovine sprave. Kolo se okreće, ako zvuči ton, na koji su udešeni rezonatori. Vrtinja se tumači međusobnim odbijanjem zvučnih valova i zračne struje, koja izlazi kroz otvore rezonatora. Zvučni radiometar naliči poznatom Crookesovu radiometru. Sastoji se od 3 lagana aluminijeva krila s brojnim čunjastim rupicama.

Sl. 7. Reakciono kolo i zvučni radiometar

Takva se sprava najbrže vrti, ako se nalazi u trbuhu stojnog vala jedne svirale. Reakciono kolo najbrže rotira na čvornim mjestima.

7. Akustika ili akustičnost prostorija je važan problem tehničke akustike. U zatvorenom se prostoru zrake zvuka nekoliko puta odbijaju, a uz to dolazi do apsorpcije i interferencije zvuka. Dok refleksija zavisi samo o geometrijskom obliku prostorije, pitanje apsorpcije se rješava tako, da se odredi, koliki se dio od cijele zvučne energije gubi tim procesom. Na akustičnost dvorane utječe najprije jeka. Ako između dva sloga riječi dođe u uho slušača jeka, go-

vor je teško razumljiv. No jeka može pojačati zvuk i popraviti razumljivost govora, a to će biti onda, ako između direktnog i reflektiranog vala, koji uzbuđuju uho, prođe vrijeme kraće od 0,1 sek. Razlog je tomu, što u običnom govoru za izgovor jednog sloga treba 0,1 sek, a radi toga kritično vrijeme jeka iznosi 0,1 sek.

Oble stijene mogu davati dvorani lijep arhitektonski oblik, no mogu izazvati znatne akustičke smetnje. Nalazi li se na pr. blizu jednog žarišta eliptične dvorane izvor zvuka, u drugom će se žarištu zvuk koncentrirati. No ima i vrlo akustičkih dvorana bez smetnja s oblim parabolikim ploham. Nastoji se uopće, da reflektirane zrake zvuka teku podjednako u raznim smjerovima.

Ima više metoda, pomoću kojih se može ispitati, da li projektirani oblik dvorane odgovara zahtjevima akustike. Mogu se na pr. u crtnji ispitati putovi zraka zvuka, koje izlaze iz jedne točke u prostoriji. Češće se radi s prostorno-akustičkim modelima. Izvode se pokusi valovima vode u posudi, koja ima presjek sličan presjeku dvorane. Radi se i tako, da se u modelu izazovu valovi zvuka pomoću električne iskre i onda se, pomoću poznate optičke metode šlira fotografiraju vidljive fronte tih valova.

Oko teoretskog i praktičkog rješavanja toga problema mnogo se trudio američki akustičar W. C. Sabine. On je u tu svrhu uveo i definirao nove veličine, koje se mogu mjeriti. Važna je takva veličina trajanje pazvuka, koje se definira kao vrijeme, u kojem, iza prekinutog uzbuđenja, zvučna energija spadne na milijunti dio. Ta veličina utječe znatno kod slušanja glazbe i govora. Utvrdili su na pr., da je razlučivanje pojedinih slogova riječi najbolje, ako pa-zvuk traje 1 sek. Kod dužeg pazvuka slijevaju se slogovi i govor se teže razumije. U velikim je glazbenim dvoranama dopušteno, da pazvuk traje najviše 2,5 sek. U prostoriji bez pazvuka zvuči govor suho i odsječeno, a glazbi nedostaje živahnost. Trajanje pazvuka može se odrediti subjektivno urom, a može se mjeriti i objektivno oscilografskom metodom. Sabine je našao, da je trajanje pazvuka za razna mjesta dvorane približno jednako i da ne zavisi o tom, na kojem se mjestu nalazi izvor zvuka, a ni o tom, na kojem su mjestu predmeti, koji zvuk apsorbiraju. Visina tona može utjecati na pazvuk. Raste li trajanje pazvuka s visinom tona, pogoršava se slušanje instrumentalne glazbe, koja dobiva oštru boju i vrjedba sluh. Za trajanje (sek)

V pazvuka dao je Sabine formulu $t = k \frac{V}{F}$, u kojoj znači V ar volum dvorane (m^3), F površinu (m^2), a koeficijent apsorpcije. Za konstantu k našao je Sabine vrijednost 0,16. Ima slučajeva, u kojima se ne može primijeniti Sabineova formula. Takvi su slučajevi kod složenih dvorana i velikih crkava s nekoliko lada.

8. Kroz posljednja dva decenija opaža se osobito zanimanje za probleme akustike, pa se ova grana fizikalne nauke naglo razvija i napreduje. Velik broj akustičkih istraživanja ima svrhu, da se usavrši radiofonija i tonfilm. Istaknuti su problemi današnje akustike: analiza glasova, vjerni prijenos govora i glazbe, suzbijanje buke. U toj grani nauke definirani su novi pojmovi, analogno prema pojmovima optike i elektriciteta, postavljene su nove mjere i jedinice, razvijena je nova eksaktna metodika i tehnika mjerenja. U akustičkim aparaturnama dolazi komplicirani električni instrumentarij. Akustika nije više zatvoreno naučno područje. Njezini se problemi rješavaju općim fizikalnim metodama.

LIT.: F. Trendelenburg, *Einführung in die Akustik*, Berlin 1939; J. Jeans, *Science & Music*, Cambridge 1937; F. Scheminzyk, *Die Welt des Schalles*, 1935; D. C. Miller, *Anecdotal History of the Science of Sound*, New York 1935. D. P.-C.

Akustička mjerenja. Ova se mjerenja osnivaju na mjerenju duljine vremena, koje je potrebno poslanom zvuku s nekog mjesta, da se kao jeka povratni na to mjesto. Uzevši u obzir brzinu zvuka u tvari (zrak 332 m/sek, voda 1440 m/sek), koja ispunja prostor, kojega dubinu ili visinu želimo izmjeriti, izračuna se iz vremenskog razmaka zvuka i jeka dužina polaznog i povratnog puta zvuka. Na ovom temelju osnovao je U. Behm g. 1912 napravu za mjerenje morskih dubina, koja se može primijeniti i u zrakoplovstvu, ali samo za manje visine. Za veće visine sigurnije je baro-metrijsko mjerenje. Behmov aparat usavršavan je kasnije u više različitih oblika.

Akustički znakovi (njem. Akustische Signale; engl. acoustic signals, audible signals; franc. signaux acoustiques; tal. segnali acustici od grč. akuein »slušati«) daju se pomoću električnih zvonovnih uređaja, parnih pištaljka ili sirena, usnih pištaljka, doglašivača i praskalica, osobito kod željeznice, i to samostalno kao pružni znakovi, znakovi osoblja, koje prati vlakove, kod razvrstavanja, za upozorenje na putnim prijelazima, kao dopuna optičkih znakova, za upozorenje na znakove o stanju pruge, za davanje zna kova pomoću parne pištaljke sa lokomotive ili za navije- stanje kojeg stalnog znaka. Lj. P.

AKUSTIČNI ili auditivni tip •* **Predodžba.**

AKUT (lat. acutus »oštar«) jedan je od tri grčka akcenta. Bilježi se uzlaznim položitim znakom, n. pr. agathós »doabar«. Od modernih jezika upotrebljava ovaj isti znak fr., španj. i madž. ortografija, ali u franc. t. zv. *accent aigu* ne označuje naglasak nego zatvoreni vokal i stoji samo na slovu *e*, primjer *degré* »stepen«, *zéro* »ničniti«, slično i u madž. Ovdje je diakritički znak. U španjolskoj ortografiji označuje se akutom mjesto akcenta u svim slučajevima, kad nije naglašena penultima ili preposljednji slog. Primjeri: *gramática*, *nación*, *leonés* (pridjev od imena provincije León) i t. d. U hrvatskom, gdje se akcenti uopće ne bilježe, akutom se označuje naglašena duljina, koja raste. Primj.: rúka, múka (protivno od mûka), sêka i t. d. P.S.

AKUTAGAWA, Ryunosuke, * 1892, † 1927, moderni ja panski novelist. Mnogo graje izazvala je njegova novela *Hana* (Nos). Glavna su mu djela: *Un* (Usud), 1918; *Saigo Takamori*, 1918; *Hina* (Lutke), 1923. A. se u naponu snage i na vrhuncu literarne slave otrovao. Z. D.

AKUTAN (lat. acutus »oštar«), oznaka za tijek bolesti, ako je naglo počela i brzo dosegla vrhunac intenziteta. Ta

kvim tijekom su obilježene mnoge zarazne bolesti, kao tifus, škrlat, pjegavac, kolera, kuga i dr. U užem smislu se upotrebljava u patološkoj anatomiji i histologiji upale, gdje akutna upala znači prvu fazu reakcije tkiva na podražaj. Akutna bolest i akutna upala mogu postepeno prijeći u kroničnu formu. S. S.

AKUZATIV (lat. casus accusativus od accusare »optužiti«, čime se na latinski prevodi grčki gramatički izraz *aitiatike ptosis*; tomu odgovara u ruskoj i bugarskoj gramatici izraz *viniteinyj padež*) označuje u indoevropskim jezicima 4. padež, kojim se dopunjuje značenje glagola na pitanje koga? ili što? Služi kao objekt uz prelazne glagole, kao izraz cilja uz glagole kretanja (primjer: lat. *ire domum* »ići kući«), mjere ili cijene (primjer: *Ova puška valja stotinu dukata*), vremenskog i prostornog širenja (primjeri: *Isao je jednu milju daleko*. *Prospavao je čitavu noć na mjesecini*). U indoevropskim jezicima bio je morfološki okarakteriziran dočetkom -m u singularu muškog i ženskog roda i dočetkom -ns u pluralu istih rodova. U srednjem je rodu jednak nominativu. U romanskim jezicima razlikuje se akuzativ od nominativa jedino položajem prema glagolu. Za akuzativ rezerviran je položaj poslije glagola, a za nominativ položaj pred glagolom (primjer: franc. *Pierre aime Paul* »Petar ljubi Pavla« prema *Paul aime Pierre* »Pa-vao ljubi Petra«). Za latinski i grčki, a djelomice i za njemački te za romanske jezike, karakteristična je konstrukcija *accusativus cum infinitivo*, prema kojoj subjekt infi-nitiva postaje objekt izvjesnih glagola. Primjer: *Te iturum esse trans mare credere non possum* (Cicero) »Ne mogu vjerovati, da ćeš ići preko mora«, franc. *Je le vois partir* »Vidim ga gdje odlazi«, njem. *Ich sah ihn fliegen* »Vidio sam ga gdje leti«.

LIT.: K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strassburg 1902—1904; A. Meillet, *Introduction à l'étude de comparative des langues indo-européennes*, 7. izd., Pariz 1934; T. Matetić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 2. izd., Zagreb 1931; P. Skok, *Osnovi romanske lingvistike*, sv. III., Zagreb 1940. P. S.

AKUZATORNO NAČELO (lat. accusare »optužiti«) → **Kazneni postupak III.**

AKUZIMETAR, sprava za ispitivanje sluha ■* **Sluh.**

AKUZILAJ (grč. Akusilaos), rodom iz Arga, logograf iz prve polovice 5. st. Premda je bio donekle suvremenik »oca povijesti« Herodota, ipak nije shvaćao historije kritički, nego je miješao priču i utvrđene događaje. Oslanjajući se na Hesiodovu *Teogoniju* i *Katalog žena* sastavio je u prozi jonskim narječjem u 3 knjige djelo *Rodoslovija* (Genea-logia). Sačuvali su se samo odlomci, koje su drugi pisci upotrijebili kao citate.

AKVAMARIN (od lat. aqua marina »morska voda«), vrst minerala berila. Razvija se u lijevipim stupičastim heksa-gonskim kristalima, koji su obično prozirni i lijepe nježne žuckastozelene ili modrušastozelene boje. Neki su i modri. Zbog svoje boje, prozirnosti i velike tvrdoće, koja je iz-

među kremenita i topaza, vrlo je voljen dragi kamen, pa su ga mnogo upotrebljavali za ures već u helenističko doba i u doba cara Augusta pa još i danas, te ga bruse kao dragi kamen za prstenje i igle. Najvažnija su mu nalazišta na Uralu u okolini sela Mursinke i Šajtanke kod Sverdlovska, pa u Braziliji u Minas Novas u pokrajini Minas Geraes.

F.T.

AKVAREL je slikarija izvedena vodenom bojom, koja tankim slojem pokriva svijetlu bijelu podlogu, tako da ta prosijava kroz boje svojim svijetlom i time proizvodi naročitu draž. Obično se čista tehnika akvarela izrađuje na posebnom zrnatom papiru od lanenih vlakna. Papiri od drvenih i pamučnih sastojina nisu podnesni za akvarelno slikarstvo. Najpodnesniji su papiri njemački Zanders i Schöller-Hammerovi, a upravo su nenadmašivi i daleko poznati engleski What-mannovi te talijanski Fabriano papiri. Ti su trajni i nepromjenljivi. Za akvarel se upotrebljava i pergamen, koji nema onih odlika, što ih imaju dobri akvarelni papiri.

Akvarelne se boje razređuju vodom, a sredstva vezanja su različita: arapska guma, dekstrin, med, riblje ljepilo i druge klje, kojima se dodaje glicerina, kan-dis ili sirup. Boje su biljne i mineralne, dolaze u trgovini u krutim različitim oblicima ili kao mekana smjesa u malim šalicama i tubama (finije i skuplje vrste). Od tih boja nisu postojane one, u kojima ima smola i njihovih sastojina. Trajne su i na svijetlu nepromjenljive slijedeće boje: od žutih svi okeri, sien-ska naravna zemlja, kadmijsko žutilo i indijsko žutilo; od crvenih crveni oker, željezni oksidi, caput mortuum, aliza-rinski kraplak i umjetni indigo (cinobar nije trajan); od modrih ultramarin, kobalt, cölin-modrilo i nada sve potrebno u akvarelu pariško modrilo; od zelenih boja kromov oksid (vatreni i tmavi), permanentno zelenilo (svijetlo i tamno), kobaltovo zelenilo i sve zelene zemlje. Od smeđih se boja upotrebljuju paljena sienska zemlja, paljena zelena zemlja, umbra i sepia, a od crnih crnilo od slonove kosti. Nu te se boje mogu izostaviti s akvarelne palete, jer se miješanjem drugih boja mogu polučiti življi i svježiji tonovi istih vrednota.

Iskustvo je pokazalo, da su za akvarel najbolje boje engleske proizvodnje, dok su se raznobojni njemački tuševi, početno vrlo svježi i lijepi, vremenom pokazali kao promjenljivi na danjem svijetlu.

Akvarelna slika, kao vrlo osjetljiva, čuva se ponajbolje u mapama, a kad je izložena pod staklom, ne smije nikako ležati na staklu, već mora između stakla i akvarela biti razmak.

LIT.: George Barret, *Anleitung zur Aquarellmalerei*; Max Doerner, *Malmaterial und seine Verwendung*; G. Gérard, *L'aquarelle pratique*; J. G. Vibert, *La science de la peinture*. AKVAMARIN L

j. B.

AKVARELNO SLIKARSTVO je tako staro, kao što je staro i slikarstvo uopće. U najranijim se likovnim izrazima javlja akvarel. Već u starom Egiptu bio je akvarel na papi-rusovim podlogama glavno sredstvo izraza, kao i u Kini na papiru i svili. Tako isto u Japanu, Indiji i Perziji ostvaren je veliki broj slikarskih izraza akvarelom. Kod Grka, Rimljana i u starokršćanskoj umjetnosti akvarel je važan, jednako u bizantskom periodu, otkuda prelazi u sredovječne samostanske kulturne oaze duž čitavog kontinenta kao samostalna tehnika i kao podloga za druge tehnike slikarstva. Rukom pisani i bogato ukrašeni bezbrojni kodeksi, psaltiri, misali, kronike i brevijari znače najjači procvat akvarelno umijeća. Te su se minijature, ukrasni obrubi i inicijali izvodili tako, da su se crteži, izvučeni perom, polagali akvarelom u lokalnim bojama, a zatim dogotavljali modelacijom i ukrašavali konačno pozlatom. Bezbrojni su divni primjeri te tehnike srednjeg vijeka i rane renesanse po čitavoj Evropi; i u našim su krajevima izrađivani važni i vrijedni primjeri te likovne tvorbe (tako Hrvojev glagoljski misal iz 15. st., ispisan od popa Butka, uz mnoge druge), što se čuvaju po riznicama i samostanima dalmatinske i posavske Hrvatske. Među značajnim svjetskim sitnoslikarima, tim majstorima stare akvarelne tehnike, jedan je od prvaka u doba talijanskog preporoda Hrvat Julije Klović (Giulio Clovio, 1494—1578), rođen u Grižanima.

Ta se stara slikarska tehnika upotrebljavala i na slonovoj kosti u svrhu izradbe malih portretnih minijatura, koje imaju naročitu draž, prozračnost i živost zbog svjetluca-vosti same podloge. Akvarelna tehnika bila je pomagalo i važan faktor za razvitak drugih slikarskih tehnika kao freska, tempere, gouacha i same tehnike uljenih boja, jer su pojedini majstori akvarelom stvarali podlogu za daljni rad na svojim slikama. Pojedini su slikari akvarelom izvodili svoje kartone, kao Mantegna kartone za *Cesarov triumf* (danas u londonskoj galeriji). Dürer se služio akvarelom kod izrađivanja studija kostima. Akvarelom je izvodio svoje nada sve vrijedne krajolike. I Holbei-novi su akvareli značajni. Kasnije kroz čitavi period baroka služi akvarel velikom broju slikara kao pomoćno sredstvo za stvaranje prethodnih nacrti: od jednostavnih tuširanih skica u dvije boje (sepia i modro) pa sve do projekata velikih dekoracija u svim bojama. Početkom 18. st. razvilo se naročito akvarelno slikarstvo u Engleskoj u prvom redu prikazima krajolika i arhitektonskih spomenika. Od mnogih se akvarelista ističe tehnikom napose Warwick-Smith, koji podlaže svoje akvarele, početno neutralnom podlogom od tri glavne boje i na tu podlogu stavlja šarene žitke tonalitete. Domalo akvarel poprira u Engleskoj gotovo prvu ulogu i daje čitavom likovnom razvitku svoj biljeg. (→ Engleska umjetnost).

Tri su glavna razdoblja te značajne engleske likovne tvorbe: u prvom (1725 do 1780 je glavni akvarelista Sandby (1725—1809), slikar genre-a i pejzaža; drugo razdoblje (1783 do 1850), označuju radovi velikog ilustratora Williama Bla-kea, Thomasa Girtin-a, De Wint-a i na daleko poznatog J. M. Turnera (1775 do 1851), koji svojim živim, osebnim akvarelima prethodi čitavim generacijama evropskih slikara; te završno treće razdoblje od 1850 do danas broji uz mnogobrojne odlične akvareliste i E. Burne-Jonesa (1833—1898) i Dante Gabriela Rossettija (1818—1882). Od nedavnih valja istaknuti Orpena i Franka Brang-wyna.

Taj je veliki razvitak akvarelno slikarstva u Engleskoj udružio slikare u pojedina umjetnička društva, koja su njegovala samo akvarel, kao što su »Society of painters in water-colours« i »Institute of painters in water-colours«. Za tim su se engleskim primjerom povodili Pariz, Rim, Bruxelles, Berlin, Beč i t. d. stvarajući posebne umjetničke grupacije slikara-akvarelista. Sva ta društva nisu bila na visokoj umjetničkoj razini. Pokazalo se po tome, što se je akvarelna tehnika, to vrlo teško i suptilno slikarsko sredstvo, često izrodila u dopadljivo sredstvo spretnih mediokriteta, virtuozna, diletanata i ambicioznih nedarovitih slikarica.

Nasuprot takvom kvantitativnom razvitku akvarela stoje kvalitativni radovi pojedinih velikih predstavnika evropskog slikarstva u različitim zemljama, a ponajviše u 19. st. u Francuskoj, gdje su prvaci kao Géricault, Delacroix, Däumier, Manet, Renoir, Cézanne uz mnoge druge značajne slikare sve do danas s Mattise-om, Segonzacom, Rouault-om, Signac-om i Vlaminckom stvarali djela u akvarelu svjetskoga značenja. Vodeća uloga Francuske u 19. st. za-

sjenila je realizacije u drugim romanskim zemljama. Amerika je slijedila u razvitku akvarela Englesku, dok su Ho-landija i sjeverne zemlje u akvarelu umijele ostale kod svojih lokalnih značajka. U Njemačkoj su takve značajke u biedermeierskom razdoblju utisnule svoj pečat odličnim akvarelima portreta i minijatura. Romantičar M. Schwind izvodio je akvarelom cikluse priča (o lijepoj Meluzini). München i Beč imali su u akvarelu svoje predstavnike, od kojih se ističe R. Alt, rođeni akvarelista starog Beča i njegove okoline. Akvarelom se mnogo služio i Adolf Menzel kao i kasniji njemački impresionisti, a poslijeratnoj njemačkoj grupaciji ekspresionista je akvarelu gotovo glavno slikarsko sredstvo, tako F. Marcu, Pechsteinu, Feiningeru, Groszu i Švicarcu Paulu-Klee-u.

Kod slavenskih je naroda udomaćen akvarelu na počecima njihovih suvremenih razvitaka u 19. st., tako kod Rusa akvarelira Brillov (1799—1855), Gagarin (1810—1893), a pogotovu veliki realista I. Rjepin (1844—1930), koji je stvorio značajne akvarelne prikaze ruskog života i ruskih ljudi (*Tolsto*).

I demonski Vrubeļ (1856—1910), a pogotovu Somov, Benois i kazališni dekorater Bakst ostvaruju akvarelom svoje najjače radove. Kod Poljaka Wyczolkowski, Michałowski i ingeniozni Wyspianski uz čitavu četu kasnijih mladih slikara (Zak) služe se akvarelom. Od čeških slikara treba kod akvarela spomenuti napose Manesa (1820—1870), dekoratera Muchu i Aleša (1852—1913), koji akvarelira likove mitskog i seljačkog života, a od kasnijih Švabinskog, koji akvarelom kolorira svoje velike crteže, pa među brojnim slikarima od najmlađih Sedlačka, koji akvarelnim žitkim načinom ostvaruje tipični češki pejzaž. Sličnih je bilo pojava akvarelnog umijeća i na jugu među slavenskim narodima. Kod Slovenaca, Bugara i Srba akvarelu je ponajviše služio kao pomoćno sredstvo slikarima u svrhu studija ili je opet upotrebljen za izradbu folklornih dokumentacija. Takvi su vrijedni dokumenti od neuke ruke Nikole Arsenovića (1823—1885), rođenog u Osijeku. On vjerno prikazuje narodno seljačko ruho u drugoj polovini 19. st.

Ni kod Hrvata nije akvarelu postao posebnom granom slikarskog umijeća, više je služio kao sredstvo pripravnih bilježaka i skica. I kod Hrvata postoje akvareli iz 17. i 18. st. kulturno-historijskog dokumentarnog značenja. To su većinom akvarelirani crteži starih gradina i gradova (Zagreb, Varaždin). No to su radovi od nevješćih ruku, a na umjetničkoj razini izvodi takve dokumente Slovak I. Zasche (1826—1863) u polovini 19. st. Izrađuje uz ostali rad akvarelnu vedutu Zagreba, te solidne studije pejzaža s krša iz Like i tamošnje seljačke nošnje (*Seljakinja iz Brinja*) na poticaj bana Jelačića. U slavenskom središtu u Osijeku izrađuje manje sretno H. Hötendorf (1807—1869) niz crteža koloriranih akvarelom. Motivi su to slavenskih gradina i malih folklornih studija. U kasnijem razvitku rijetko se služe akvarelom slikari zagrebačkog kruga. Ponajviše akvareliraju Iveković, Tišov i Čikoš na poticaj I. Kršnjavoga, koji ih šalje u svrhu snimanja starih gradova i karakterističnih motiva po čitavoj Hrvatskoj (Iveković: *Lički pastir*). No ipak iz tog kruga izlazi najdarovitiji akvarelist, kojeg je Hrvatska u prošlom vijeku imala, a to je tragična pojava slikarice Slave Raškaj (1877—1906). Neki njezini akvareli ozaljskih i seljačkih motiva spadaju među najbolje primjere te slikarske vrste kod nas. Odlikuju se profinjnim nježnim skladom. Akvarelom se služio Rački i Vidović, te M. Vanka, koji tamnim tonovima sklada šarenilo (*Unutrašnjost seljačke crkve*, akvareli iz okoline Zagreba).

Napredno i više slikarski rješava akvarelom Račić (1885 do 1908) pojedine, većinom pariške motive. Kraljević (1885 do 1913) s istim shvaćanjem služi se akvarelom (*Pastuh*), dok se Becić (1886) približava više ilustrativnom načinu, pogotovu za vrijeme rata 1914—1918, kad izvodi za pariški »Illustration« (1917—1918) spretno i vješte akvarelne i kolorirane crteže sa solunske fronte.

Virtuoznost i lakoća poteza odlikuje kasnije Becićeve serije akvarela većinom iz Bosne, s utoka Neretve i iz dalmatinske Hrvatske. J. Mise, Varlaj i Šulentić služe se često akvarelom. Od Šulentića su uspjeli akvareli s puta iz Sjeverne Afrike i Južne Amerike. Putne su bilješke i akvareli Lj. Babica iz dalmatinske Hrvatske, iz Španjolske i iz Italije kao i većina njegovih brojnih kazališnih inscenacija. Svi ti pojedini slikari izrađuju svoje slike ili čistom

akvarelnom tehnikom ili opet pridodavajući bjelilo pretvaraju tehniku akvarela u gouache, kako to majstorski čini Milivoj Uzelac u svojim živim ukusnim realizacijama. Tom se kombinovanom tehnikom služe i drugi slikari kao Po-stružnik, Motika, Tomašević, Tiljak, Parać, Šimunović i Režek vraćajući se od vremena na vrijeme kod rada čistom akvarelu, kako ga odlično izrađuje među najmlađim hrvatskim slikarima slabo poznati A. Petričić akvarelirajući motive starog Zagreba.

LIT.: E. Hughes, *Early English Water-Colour*, 1913; L. Brieger, *Das Aquarell*; G. B. Allen, *Water-Colour Painting*, 1898; A. W. Rich, *Water-Cotour Painting*, 1918; Ruskin, *Modern Painters* (1813—1860). Lj. B.

AKVARIJ (lat. aquarium) je posuda ili sprema za umjetno držanje i njegovanje vodenih životinja. Osobito rado drže ljudi po kućama akvarije s malenim ribicama, najčešće sa zlatnom ribicom. Držanje akvarija je prastari običaj Kineza, koji su na umjetni način odgojili zlatnu ribicu i mnogo njenih pasmina.

Sa slatkom vodom i slatkovodnim životinjama uređen je slatkovodni akvarij. Ako je u takvu akvariju uređeno još suho tlo, da na nj mogu izlaziti žabe, kornjače i vodenjaci, onda je to *akvaterarij*. N. F.-k.

Slatkovodni akvariji zasade se raznim vodenim biljem. To je bezuvjetno potrebno za održanje zdravlja riba, jer biljke proizvode kisik potreban ribama za disanje. Na mnogim biljkama ribe odlažu ikru. Biljke treba zasaditi, prije nego se akvarij napuni vodom, u malene lončice napunjene mu ljevitom zemljom ili (u većim akvarijima) na dno pokri veno takvom zemljom, na koju gore još dolazi sloj čistoga pijeska. Najprikladnije su slijedeće vrste: vodena kuga (*Elodea canadensis* Casp.), krocanj (*Myriophyllum spicatum*

L.), *Ludwigia alternifolia* L., uvijuša (*Vallisneria spiralis* L.) i streljača (*Sagittaria natans* Michx.). Z. A.

S morskom vodom i morskim životinjama uređen je morski akvarij. Da bi se u akvariju mogao upoznati i proučavati posve zaseban životinjski svijet, koji je inače ne dokučiv oku, uredili su u mnogim lučkim gradovima i znatnijim zoološkim vrtovima posebne zgrade s velikim akvarijima. Najstariji je prekrasni Acuario Neapolitano u Napulju. Kod nas je ureden mali morski akvarij na Marjanu u Splitu, a veći se nalazi u Oceanografskom zavodu u Splitu. N. F.-k.

AKVILA, 2. st. pr. Kr., rodom iz Ponta, židovski pro-zelit, odgojen u školi palestinskih rabina. Njegov prijevod biblije na grčki je ropski doslovan, ali su ga Židovi upotrebljavali u raspravama s kršćanskim apologetima i čitali u sinagogama. Sačuvani su odlomci iz Heksapla i nešto u palimpsestima, koji su nađeni u Kairu. E. O.

LIT.: A. Vacant, *Diet, de théol. catholique*, I., 1725.

AKVILEJA (tal. Aquileia, slov. Oglej), danas malo mjesto (1250 stan., čitava općina nešto manje od 9000 duša) u SJ Italiji na željezničkoj pruzi Trst—Venecija na rubu furlanske ravnice udaljeno 9 km od morske obale Jadrana, s kojim ga spaja kanal »anfora«. Marljivi stanovnici intenzivno obrađuju bonificiranu plodnu zemlju, ali slava A. se temelji na velikoj pustoši rimskog emporija i sredovječne crkvene metropole.

Osnutak A. stoji u vezi s čestim seobama nemirnih keltskih plemena srednje Evrope. Početkom 2. st. pr. Kr. prodrle su keltske čete s visina istočnih Alpa u venetsku ravnicu i utaborile se blizu mora, ali su bile zabrinute za svoju slobodu, jer su osjećale, da će Rim iza sretno dovršenog Drugog punskog rata proširiti svoju moć i na sjeveroistok italjskog poluotoka. Iza uzaludnih pregovora Rimljani doista silom istjeraše kelto-ilirska plemena razorivši njihov grad. Nedaleko ovih ruševina utemelji Rim g. 181 pr. Kr. jaku vojničku koloniju (3000 vojnika) pod imenom Aquileia, da brani Italiju od barbarskih invazija i da s ove strane spriječi eventualni napad makedonskog kralja Filipa V. (Liv., XL., 57.6). Ime je keltskog podrijetla, kao na pr. Celeia (Celje) ili Noreia (u Štajerskoj), i možda preuzeto od porušenoga keltskog grada. Na keltsku prošlost upućuju također nalazi keltskog novca i ime epihoričkog božanstva Belena (v.), srodnog s Apolonom. Koloniju su uredila trojica (tresviri coloniae deducundae), Publije Kornelije Scipion Nazica, Gaj Flaminije i Lucije Manlije Acidin. Ime trećega je i na epigrafičkom spomeniku (u muzeju); reljef nekog drugog nedavno iskapanog spomenika prikazuje rijetku predodžbu simboličkog oranja prve brazde (suleus primigenius) za bedem nove kolonije.

A., osnovana kao colonia Latina izvan granice uže italске države, imala je ispočetka posve vojnički karakter. Stoga je i njezin tloris bio sličan tlorisu vojničkog logora, za koji su karakteristične dvije glavne ulice, *cardo maximus* i *decu-manus m.*, okomito križane u većem trgu (*forum*). I ako je prvobitni tloris kolonije u daljnjem razvitku više puta preinačen i proširen, osobito u carsko doba, ipak se glavni raspored stare kolonije računa do naših dana. *Cardo* je istovetan s današnjim drumom Terzo—Aquileia—Grado, a *decumanus* odgovara otprilike cesti Aquileia—Monastero—Villa Vicentina.

A. je imala vojničku funkciju do cara Augusta, kad su državne granice proširene do Dunava, a zatim se vrlo brzo razvila u jak trgovački emporij gornjeg Jadrana spajajući u sebi ulogu kasnijih Mletaka i Trsta. Položaj na sjevernom kutu Jadrana, i to ne tik na samoj morskoj obali, već malo udaljen (60 stadija po Strahonu V, 8), na plovnoj rijeci Natisonu, u blizini alpskih prijelaza, bio je vanredno zgodan za vojničku, a još više za trgovačku misiju grada.

BAZILIKA U AKVILEJI (Foto Brisighelli)

Kolonija je bila g. 169 pr. Kr. pojačana s novih 1500 vojnika-iseljenika. Više puta je A. bila ishodište ratnih operacija protiv keltskih i ilirskih plemena, tako 178/7 protiv Histra, 129 protiv Kama, Tauriska i Japuda, kada je konzul Gaj Sempronije Tuditan prodro sve do rijeke Krke u dalmatinskom primorju (*Titius flumen*). Također i za Cezara je A. bila važna strateška točka. On je ovdje sa svojim legijama proveo zimu g. 56 pr. Kr., a tom je prigodom primio izaslanstvo Isejaca (Višana), koji su imali neke sporove na kopnu u staroj Saloni. Cezar proširi granice Italije do rijeke Formija (Rižana) u Istri, što je donijelo koristi i A., koja se sve više razvija u trgovačko središte. Malo prije A. je dobila viši stupanj italčkog municipija i bila u poslovima političkih iskaza uvrštena u tribus Velina. Na čelu uprave bila su dva kolegija: *quattuorviri iure dicundo* i *quattuorviri aedilicia potestate* s općinskim vijećem (*decuriones*). Kada je u carsko doba stupanj kolonije bio viši i bolji od municipija, postade A. opet italčkom kolonijom, i to glavnim mjestom X. italčkog okruga (*regio*), koji sačinjavaju Venetia et Histria. Kada su Augustovi pastorki Tiberij i Druzo osvajali čitav Ilirik do Dunava, bijaše A. logistički centar svih operacija i sjelo glavnog štaba. Ovdje je boravio sam August prateći iz bližega uspješno prodiranje svojih vojskovođa, a ovdje je g. 10 pr. Kr. primio i Heroda, kralja Judeje. O prisutnosti cara u A. svjedoče nam također nadgrobni natpisi pretorijanaca (*careve garde*), a indirektno i mnogobrojni kipovi i poprsja članova carske obitelji.

Sveopći mir (*pax Augusta*), što ga je August postigao za Italiju i čitav rimski imperij, bio je za A. od neizmjerne koristi. Trgovina s novim pokrajinama razvija se naglo i brojno; od njih A. prima uglavnom sirovine, željezo i drvo, životinje, kože i krzno te robove kao radne sile, a u provincije izvozi proizvode rimske industrije iz same Italije i iz dalekih krajeva Sredozemnog mora, kao keramiku, sta-klariju, brončane i željezne predmete, ali također vino, ulje, riblje konzerve i t. d. Preduvjet i podloga za toliko razvijeni promet bile su odlične ceste, koje su spajale A. s italčkim gradovima (*Via Aemilia*, *Annia* i *Postumia*) i s novim rimskim pokrajinama do Dunava. To su: *Via Gemina*, koja je vezala Akvileju—Soču (*Pons Aesontii*)—

Vipavu (*Frigidus*) — Ajdovščinu (*Castra*) —Vrhniku (*Nauportus*)—Ljubljanu (*Emona*). Odavde je jednim ogrankom vodila preko Ptuja (*Poetovio*) na Beč (*Vindobona*)—Petrozell (*Carnuntum*) i O'čudu (*Aquincum*), a drugim na Sisak (*Siscia*)—Sr. Mitro vicu (*Sirmium*) do Carigrada; onda *Via Flavia* na Trst (*Tergeste*) i Pulu (*Polia*), odnosno na Trsat kod Sušaka (*Tarsatica*) i dalje na Dalmaciju; nadalje *Via Iulia Augusta* iz Akvileje preko *Tricesima* i *Zuglio* (*Iulium Carnium*) u *Lienz* (*Aguontum*) u Alpama s jedne strane i preko Beljaka (*Santicum*) u *Celovac-Klagenfurt* (*Virunum*) na drugoj strani. Za svoju trgovinu na Jadranskom i Sredo zemnom moru imala je A. na rijeci Natisonu (*Natisone*, *Nadiza*) tik do svojih bedema prostrano pristanište, po trebnje lučke uređaje i skladišta, koja su nedavno otkopana.

U sveopćem miru, koji je vladao u carsko doba dugo vremena gotovo po čitavom rimskom imperiju, čini se, da su gorske utvrde mnogih italčkih gradova, pa i A., bile suviše te su stoga bile porušene u korist potrebnijih i korisnijih građevina. Kao grom iz vadra neba djelovao je usred ovog mira upad Kvada i Markomana u sjeveroistočnu Italiju 169 po Kr. A. je odoljela opsadi i invaziji ovih germanskih plemena, ali je stradao obližnji *Opitergium* (*Oderzo*). Sam car Mark Aurel uze na se brigu za obranu Italije i imperija te u dužem ratovanju prisili neprijatelje na uzmak preko Dunava.

Manje od jednog stoljeća kasnije morala je A. izdržati drugu kud i kamo težu opsadu. G. 238 pos. Kr. pritisnuo ju je sam rimski vladar Maksim Tračanin, (235—238), koji joj je prije bio učinio mnogo dobra popravivši glavne drumove u okolici, tako da je na natpisima spomenut kao *Aquileiensium restitutor et conditor*. U svojem bezobzirnom

vladanju car se naslanjao jedino na svoje svjedoke, koji su ga bili podigli na prijesto. Time je izazvao sukob s rimskim senatom i italčkim građanstvom. Maksim pohri iz provincije preko Emone u Italiju, da pokori senat i građanstvo. Ali mu se opre A., iako je caru mnogo dugovala, i ostane vjerna senatu. Opsada (*bellum Aquileiense*) je trajala dugo i nije imala uspjeha. Napokon sami vojnici ubiše cara i njegova sina prijestolonasljednika Maksima (*Herodijan*, VIII., 2—5). U vezi s tim događajem stoji jedan nedavno iz gradskih zidina iskopani žrtvenik, posvećen kapitolinskoj trojici i Martu u počast neposrednih nasljednika ubijenog cara, t. j. Pupijena i Balbina te princa Gor-dijana. Na pobočnoj strani isklesan je vrlo zanimljiv reljef, koji prikazuje personifikaciju A., po antiknom shvaćanju Fortunu A., kako kleči pred prijestoljem božice Rome i kako uzdignutih ruku zahvaljuje svojoj majci za spas iz ratne nevolje i opasnosti.

Kroz ostalo vrijeme 3. st., kada su vojnici sami birali careve i njihove suparnike, i kada je čitav imperij bio uvučen u vrtlog njihovih međusobnih borba i ratova, stradala je dakako mnogo i A. Ipak ona uza sve nevolje mnogo znači u povijesti imperija. Tako je dobila pod Dioklecijanom svoju kovnicu, koja je radila do Valentinijana III. (425—435), a sačuvala je također i u novom Dioklecijanovu rasporedu imperija razne grane velike državne administracije. Budući da je A. bila baš na istočnim vratima Italije, na pruži između istoka i zapada, kroz nju su prolazile mnoge vojske radi porasta unutarnjih trzavica i vanjskih ratova, te su u njoj više puta boravili carevi, tako Galijen, Kvintil, Dioklecijan, Maksimijan, Konstantin Veliki i još drugi. G. 340 Konstans, sin Konstantina Velikoga, potuče kod rijeke Alse u blizini A. svoga brata Konstantina II. A. se odlučila u ovoj borbi careve djece za trećega sina Konstancija, ali je morala zbog te vjernosti opet podnijeti tešku opsadu, štaviše, osvoji je carev rođak Julijan. G. 388 u A. je uapšen i ubijen Maksim, takmac i protivnik Teo-dozija Velikoga, a sam Teodozije potuče malo zatim u okolini A. na rijeci Frigidu (*Vipava*) svoje neprijatelje Arbo-gasta i Eugenija.

Na kraju 4. st. pjesnik Auzonije u svojem panegiriku (*Ordo urbium nobilium* 64 i si.) veliča A., njezine zidine i luku (*moenibus et portu celeberrima*) i navodi je na devetom mjestu u nizu rimskih gradova (u Italiji A. natrikljuju samo Rim, Milan i Kapua). Ali ratovi, invazije i sukobi, prouzrokovani seobama naroda, slomili su napokon i moć i blagostanje Akvileje. Junački je još jednom odoljela opsadi Alarikovoj (408) te malo zatim iza duge ustrajne obrane 452 pala žrtvom Atila i njegovih krvočelnih četa. Stanov-

nici, povrativši se u razoreni i zapaljeni grad, prihvatili su i ovu vrlo tešku nevolju, ali dolaskom Langobarda g. 568 pretrpjela je antikna A. svoj konačni slom.

Kršćanska nauka uvedena je u A. u 3. st. vjerojatno djelovanjem vjernika, koji su dolazili iz Rima, ali valjda najviše s istoka; bili su to trgovci, vojnici, radnici i robovi. Legendarna je ličnost prvoga biskupa sv. Herma-gore i historijski nepotvrđeno apostolsko podrijetlo oglej-ske crkve (sv. Marko). Prvi historijski dokumentirani biskup je Teodor, koji je 314 sudjelovao na koncilu u Arlesu i koji je odmah iza Konstantinova edikta 313 sagradio u A. veliku crkvu u obliku prostrane dvojne pravokutne dvorane s krstionicom i drugim u liturgiji određenim prostorijama. Jedna dvorana bila je crkva u užem smislu i služila je za liturgiju, druga za sastanke svećenstva i vjernika, za crkvene sabore i t. d. Obje su bile ukrašene velikim, majstorski izvedenim podnim mozaicima, koji su se sačuvali ispod tla današnje bazilike i na groblju izvan crkve oko zvonika. Ovi mozaici spadaju među najvažnije starokršćanske umjetnine 4. st. Provalom Huna 452 stradale su požarom ove Teodorove građevine, a povrh njih sagradi oglejski biskup opet dvojni crkvu u još većim dimenzijama s obzirom na umnoženu kršćansku općinu. Ova druga crkva, liturgijska i saborna dvorana s baptiste-rijem it. d. pada žrtvom invazije i pljačke Langobarda (568).

Kako je A. prije bila ishodište vojničke, političke i finan-cijalne moći i ekspanzije Rima u Podunavlje, kako je ona u sjeveroistočnim krajevima Italije te u susjednim pokrajinama, u Reciji, Noriku, obim Panonijama, donekle i u sjevernoj Dalmaciji širila rimsku kulturu i otvarala put rimskoj trgovini, tako je sada s pomoću svojih svećenika i misionara kršćanska A. pridobila isto područje za novu vjeru i postala postepeno neospornom metropolom te goleme kulturne i crkvene sfere. Gdje god se u spomenutim pokrajinama danas slučajno ili sistematskim arheološkim radom otkrivaju starokršćanski spomenici, gotovo se uvijek moraju utvrditi posredne i neposredne veze s Akvilejom. Odmah iza proglašenja milanskog edikta organizira se u A. važno središte crkvene nauke; ovdje djeluju osobito u drugoj polovici 4. st. veliki učitelji i pisci, kao oglejski biskupi Valerijan i Hromacije, veliki Atanasije, Rufin i neko vrijeme naš Jeronim. Biskup Ambrozije iz Milana predsjedava u A. g. 387 koncilu protiv arijevtva.

Katastrofom langobardske invazije svršava se sjajna povijest antične i starokršćanske Akvileje. Nadbiskup Paulin, prvi, koji nosi naslov patrijarha, ostavlja A. bježeći s čitavom riznicom i traži sklonište od neprijatelja na bližem otoku u sigurnom Gradu. Njegovi nasljednici ostaju u Gradu i nazivaju se patrijaršima Nove Akvileje. Prostrani teritorij oglejske metropole dijeli se tada na kopnenu kneževinu langobardsku s glavnim gradom Čedadom (Cividale) i na bizantinsko primorje s Istrom i otočjem, koje ima svoje središte u Gradu. U političkoj i vjerskoj protivnosti s Bizantom Langobardi, pristaše arijevske herezije, biraju 607 Ivana za oglejskog patrijarha, tako da od ove godine dalje vladaju dva oglejska patrijarha, jedan u Akvileji, drugi u Gradu. Ali porušena i zbog stagnacije voda u nečistim kanalima nezdrava A. nije više pravo sjelo patrijarha, već on stoluje u Krminu (Cormons) i Čedadu. Lan-gobardskoj državi učini kraj Karlo Veliki (774). Karlo i njegovi nasljednici smatraju oglejske patrijarhe svojim pomagačima, darivaju ih feudalnim dobrima te proširuju teritorij i vlast patrijarhata sve do Drave.

Budući da koncem 8. st. panonska Hrvatska, a početkom 9. st. i dalmatinska Hrvatska, potpadaju pod franačku vlast, A. odašilje i u naše zemlje (ponajviše franačke) misionare u svrhu pokrštenja Hrvata (isp. na pr. štovanje svetaca iz franačke zemlje kao Sv. Martina iz Toursa, te biskupe, opate i svećenike s germanskim imenima kod nas). Hrvatski knezovi još i kasnije pohađaju oglejskog patrijarha u A. ili u Čedadu, da se poklone svetim moćima i da polože zakletvu sinovske vjernosti i odanosti nad evanđeljem. Tako čine Trpimir i njegov sin Petar te Branimir sa ženom Marušom, kojih su imena zabilježena u prastarom evanđelistaru Sv. Marka (iz 6. st.), koji se danas čuva u arheološkom muzeju Čedada (Cividale).

Kako patrijarsi nisu više stalno stolovali u A., ostala je i crkvena zgrada prilično zapuštena i zanemarena. Patrijarh Maksencije (811—833) vraća se u A. i popravlja temeljito staru baziliku; lijepe ograđne ploče ukrašene pleterom, sačuvane u crkvi i u muzeju, valjda su iz njegova doba.

Od 850 stoluju u A. gotovo neprekidno do 1435 njemački patrijarsi. Najmoćniji kao crkveni poglavar i kao svjetovni velmoža bijaše Poppo (1019—1045), koji je iz temelja sagradio novu, veliku do danas sačuvanu romansku baziliku s lijepim freskama u apsidi, od crkve odijeljeni zvonik i pa-trijaršijsku palaču. Od njemačkog cara Konrada II. dobio je Poppo privilegij kovnice, kojim su se njegovi nasljednici služili do 15. st.; on je obzidao A. novim čvrstim bedemom, ali nije uspio da opet pridobije Grado za oglejski patrijarhat. Iza njegove smrti moć se patrijarha još povećala, tako da je A. u 12. st. imala 17 suffraganskih biskupija. Berthold von Andechs (1218—1251) mogao se hvaliti, da je njegova crkva prva u svetom rimskom carstvu. Ali on sam, kao patrijarh-knez rimskog carstva, učini prvi kobni korak, koji je vodio postepeno neminovnoj propasti moćne metropole, naredivši naime premještanje svih ureda iz A. u Videm (Udine). Tako je A. opet nakon Popponove renesanse počela tiho sve to više propadati. Dugotrajne borbe između carstva i papinstva bile su sudbonosne i kobne za nju, jer patrijarsi kao pristaše gvelfa nisu više uživali zaštitu i pomoć njemačkih careva.

(Foto Alinari)

PREDROMANSKI PLUTEJ IZ BAZILIKE

Elementarne nepogode djelovale su također nepovoljno. G. 1348 jak potres poruši većim dijelom romansku baziliku, ali je Marquard von Randeck (1365—1381) popravio u gotičkom stilu.

Susjedi patrijarhata, s jedne strane Mletačka republika, s druge gorički grofovi, a zatim Austrija, širili su svoju moć i svoj teritorij na račun oglejskog posjeda. G. 1509 zapre-mila je A. Austrija. Patrijarh je tada obično stolovao u Mlecima i nije više ni posjećivao A. Rivalitet između Habsburgovaca i Mletaka oduzeo je patrijarhatu ono malo duhovnog ugleda, što mu je preostalo od nekadašnje moći i stare slave. G. 1751 papa Benedikt XIV. bulom »Innuentia nobis« ukine definitivno patrijarhat osnovavši mjesto njega dvije nadbiskupije, jednu u Videmu (Udine), za mletačke zemlje, i drugu u Gorici, za austrijski posjed. Oglejska crkva morala se zadovoljiti skromnim, samo od pape zavisnim položajem.

Marija Terezija prva je počela da s uspjehom popravlja moćvarno tlo oko A., i to sistematskim uređivanjem jaruga, nasipa i brana; bilo je to od velike koristi za poljoprivredu i za higijenske prilike siromašnih stanovnika. Ali tek u najnovije doba provedeno je to poboljšanje na zadružnoj osnovi s pomoću električnih sisaljka, što je od neprocjenjive koristi i za arheološko istraživanje zemlje, koja je još uvijek vanredno bogata arheološkim i historijskim spomenicima.

Talijani su ušli u A. 1915 na prvi dan (24. V.) rata. Već za trajanja Svjetskog rata, a još više iza rata učinili su vrlo mnogo za mjesto, za njegove antične i starokršćanske spomenike smatrajući posjed A., bivše rimske kolonije, nekim uzvišenim simbolom svojih revindikacija.

Spomenici. Od čuvenog velikog rimskog emporija nije se ništa sačuvalo nad zemljom; bijedni su vidljivi ostaci vodovoda (Santo Stefano) i gradskih zidina (Marignane). U plodnoj furlanskoj ravnici kamen je velika rijetkost i drago-

cjena grada. Razumljivo je, da su profesionalni radnici još do nedavna iskopavali veće i manje kamene balvane, pljačkajući tako po nekropolama i unutar gradskih zidina. Topografija antične A. dosada je samo malim dijelom istražena. Poznati su u glavnim linijama gradski bedemi (u cjelokupnoj dužini od 4 km), položaj amfiteatra i cirkusa, i malog Jupiteru posvećenog hrama, jednog mitreja, dviju zgrada za terme, dalje neke popločene ulice, veće poganske nekropole i samo neke starokršćanske crkve izvan gradskog područja.

Tek poslije rata počelo se intenzivno raditi na naučnom istraživanju tla, i to zaslugom društva »Pro Aquileia« i s državnim potporom. Već su postignuti veliki i važni uspjesi time, što su iskopani ovi objekti: lučko pristanište duž obala stare rijeke Natisone, lučka skladišta, mostovi, bedemi grada iz republikanskih vremena, kule, vrata i različite utvrde iz rimskog doba, forum iz 2. ili početka 3. st. i t. d.

Bonifikacijom terena i djelovanjem sisaljka na električni pogon omogućeno je, da iskopane starine ostaju otvorene i vidljive. Zaslugom spomenutog društva uređena je i u A. t. zv. arheološka zona i sistemizirana »Via sacra« od zaselka Monastero do veličanstvene bazilike.

Rimski spomenici i jedan dio starokršćanskih čuvaju se u bogatom g. 1882 osnovanom, a 1908 prostranim lapidarijem proširenom muzeju. Već u 17. st. počeli su pojedinci sakupljati oglejske starine; većinu privatnih zbirki bila je već Austrija nabavila za muzej. Još ima spomenika A. u Trstu, u Vidmu (Udine), Čedadu (Cividale) i Beču, a crkvenih osobito u Gorici i Gradu.

Arheološki muzej u A. vrlo je važan osobito s obzirom na bogatstvo nadgrobnihi spomenika, koji su odlično zastupani od republikanskih vremena do starokršćanskog doba i od najskromnijeg stečka do velebnog mauzoleja. Od svih tih predmeta zanimljivi su u prvom redu jantari i gerne, staklarija, većim dijelom sve proizvođi lokalno umjetničkog obrta, keramika i brončani nakiti. Posebnu pažnju zaslužuju mozajici. Muzejska zgrada, već premalena za sve bogate zbirke, bit će uskoro proširena.

Oglejska je bazilika prava riznica starokršćanske i sredovječne umjetnosti. U njoj i u zgodno pokrivenim prostorijama oko zvonika čuvaju se najprostraniji starokršćanski mozajici iz početka 4. st. (biskupa Teodora).

Umjetnost plerterne plastike ranoga srednjega vijeka dobro je zastupana u oltarnim pregradama i nekim kapite-lima kripte. Iz doba romanike (11. st.) su sama crkva (freske u apsidi, t. zv. Sv. grob), neke skulpture, zvonik i ostaci palače patrijarha Poppona. Freske u kripti odlično prikazuju slikarstvo u 12. i 13. st. i bizantski utjecaj; mletačka gotika opaža se u dijelovima restauriranim od patrijarhe Marquarda (14. st.) i u nekim nadgrobnihi spomenicima. Pravi je biser rane renesanse visoko nad kriptom uzdignuti prezbiterij s tribunalom, baldahinima, balustradom i glasovitim oltarom. Tu su radili lombardski majstori, a nadzor je vršio arhitekt Dominico de Maffei, a neke detalje je izradila bez sumnje sama ruka majstora Bernardina da Bissona. Iz početka 16. st. je lijepi triptih Pellegrina da San Daniele, talijanskog umjetnika slavenskog podrijetla. Napokon mala crkva sv. Antuna u blizini muzeja zgodno predočuje baroknu arhitekturu sitnih dimenzija (iz 1697).

Na istoku bazilike dostojno i lijepo je uređeno »grobje junaka«, uokvireno prastarim čempresima; ovdje se nalazi grob desetorice nepoznatih vojnika po projektu arhitekta G. Cirillija, veliko mramorno raspelo palim vojnicima (kipar E. Furlan), *Andeo milosti* od E. Ximenesa i drugi spomenici moderne umjetnosti.

LIT.: H. Maionica, *Aquileia zur Römerzeit*, Gorica 1881; Isti, *Fund karte von A.*, Gorica 1883; A. Calderini, *Aquileia romana, studi di storia e di epigrafia*, Milan 1930; C. Constantini, *Aquileia e Grado, guida storico-artistica*, Milan 1916; Giov. Brusin, *Aquileia, guida storica e artistica*, Udine 1929; Isti, *Gli scavi di Aquileia*, Udine 1934. O novim iskopinama i arheološkim radnjama za A. izvješćuje časopis *Aquileia Nostra*, Udine 1., 1930 i dalje. C. Lanckoronski, *Der Dom von Aquileia*, Beč 1906; A. Calderini, P. Paschini i dr., *La basilica di Aquileia*, Bologna 1935; A. Guis, *Die christliche Kultanlage aus konstantinischer Zeit am Platze des Domes von A.* (u Jahrbuch des kunsth. Instit. der Zentral-Kommission für Denkmalpflege 1915, IX.); P. Paschini, *La chiesa aquileiese ed il periodo delle origini*, Udine 1906.

M. Ab-č.

Akvilejski patrijarhat. Akvilejsku je crkvu osnovao apostol Marko, kojega je, priča se, sam Petar poslao u Akvileju. A prema tradiciji postavio je Marko svoga učenika Mohora (Hermagoras) prvim biskupom u A., što da se zbililo sredinom 1. st. O počecima biskupije u A. ne znamo ništa pouzdano. Očito je međutim, da je već krajem starog vijeka stekla akv. crkva veliki ugled među crkvama Italije i postala metropolitanskom za Mletačku, Istru, Norik i dio Recije, kamo se iz A. tada širilo kršćanstvo. U 6. st. nastao je sudbonosan po A. spor zbog t. zv. triju poglavlja, kako su nazivali spise triju bizantinskihi teoloških pisaca. Papa ih je 554 osudio, ali se akv. biskup sa svojim pristašama nije htio pokoriti toj osudi, nego je naprotiv uzeo od tada naslov patrijarha (prvi put 558). Prigodom provale Langobarda u Italiju (568) pobjegao je patrijarh iz A., koja je pala pod Langobarde, na bizan-tijski otok Gradež (Grado) te je tu i ostao, ostavši kao i njegovi nasljednici u nauci o tri poglavlja. Tek iz smrti patrijarha Severa (607) odrekao se akv. patrijarh (sa sjedištem na otoku Gradežu) raskolrištva. Sada međutim onaj dio akv. patrijarhata, koji je bio podređen Langobardima i ustrajao u shizmi, nije htio više priznati patrijarha iz Gra-deža, nego je langobardskom pomoću u A. izabrao svoga vlastitoga patrijarhu. Od sada ima akv. patrijaršija dva patrijarha, ortodoksnoga na Gradežu (koji se zove i Nova A.) i shizmatičnoga u A. Prvome je podređena bizantijska Istra i bizantijsko-mletačko primorje, dok vlast drugoga seže preko langobardske Italije. Oko 698 odrekao se i akv. patrijarh shizme, našto je papa priznao oba patrijarhata, gradeški i onaj u A.

G. 774 osvojili su langobardsku Italiju Franci i stekli u političkom pogledu i zemlje akv. patrijarhata. Akv. patrijarh imao se sad boriti za teritorij, što mu je još od rimskog doba bio u crkvenom pogledu podređen u istočnim Alpama, koje su od kraja 6. st. naselili Slovenci, a među kojima je od druge polovice 8. st. stala širiti kršćanstvo salzburska crkva. Taj novi spor (sa salzb. crkvom) riješio je car Karlo

811 tako, da ima u Karantaniji biti rijeka Drava granicom između salzburskog i akv. metropolitanskog područja. Kad su Franci 788 zauzeli bizantijsku Istru, slomili prvih godina 9. st. otpor Avara i uklopili i dalmatinsko-hrvatsku kneževinu u svoju vlast, proširio je akv. patrijarh svoje djelovanje i utjecaj i na te pokrajine. Kao osobito zaslužnog sa misijskog djelovanja među Avarima i Slovenima valja istaknuti patrijarha Pavlina (782—802). Provale Madžara u Italiju (od kraja 9. do sredine 10. st.) nanijele su tešku štetu akv. patrijarhu i privremeno prekinule njegov rad među Slovincima. Tek u drugoj polovici 10. st., kada su Madžari odbijeni, dolazi do novog misijskog djelovanja i crkvene organizacije patrijaršije među Slovincima, te se popravljaju goleme štete, što su ih nanijele madžarske provale. Akv. patrijarši pozivaju u Fur-laniju radi njezine obnove u 10. i 11. st. seljake koloniste — Slovence. Akv. patrijarh dolazi tada u uže veze i sa sjeverom. Vladari njemačke države dobivaju u akv. patrijaršima, koji su od druge polovice 10. do sredine 13. st. većinom njemačkoga roda, vjerne pomagače svoje državne i crkvene politike. S njemačkim patrijaršima i tjesnim političkim oslonom na sjever došle su na područje akv. patrijaršije brojne njemačke porodice, a utjecaj se sjevera jako vidi i u njezinom upravnom i umjetničkom životu u kasnom srednjem vijeku. Valja spomenuti u to doba i bogate poklone zemalja, što su ih dobivali od njemačkih vladara njima vjerni patrijarši. Od značajnih patrijarha 11. st. istaknut ćemo Popona (1019—42), obnovitelja grada, stolne crkve i kaptola, i Sigeharda (1068—77). Njega je pridobio za se njemački kralj Henrik IV. u borbi za investituru, jer mu je 1077 podijelio markgrofije Furlaniju, Kranjsku i Istru. Patrijarh postaje na taj način svjetovni dinasta. Poslije smrti patrijarha Sigeharda patrijarh je svjetovnu vlast nad Istrom i Kranjskom opet izgubio, a opet je stekao 1093 nad markgrofijom Kranjskom. Na mjesto patrijarha, koji nisu bili sposobni da izgrade svoju svjetovnu vlast u Kranjskoj, dolaze do prve riječi u zemlji njihovi namjesnici, koji imaju kao A. feudalnu povlasticu zemaljsko upra-viteljstvo u Kranjskoj. Dok svjetovna vlast patrijarha u 11. i 12. st. nije bila značajnija, proširili su patrijarši i uredili svoju metropolitansku vlast. Pod akv. patrijaršiju kao metropoliju prešle su 1081 biskupije u Trstu i Poreču, 1094 biskupija u Puli, nekoć podčinjena Gradežu (Gradu), a 1180 se gradeški patrijarh odrekao formalno svih istarskih biskupija. Time je konačno završio spor između A. i Gra-deža (Grada), koji je trajao preko 500 godina. Tako je 17 biskupija došlo pod metropolitansku vlast akv. patrijarha. U prvoj polovici 13. st. pokušali su patrijarši utvrditi odnosno obnoviti svoju svjetovnu vlast. Patrijarh Wolferger

(1204—18) postigao je 1209, te mu je ponovo dana mark-grofijska Istra, nastojeći da na temelju privilegija iz 1077 i 1093 oživi i prava na markgrofijsku Kranjsku. Međutim su Wolferger, a i njegov nasljednik Bertold (1218—51), izvedući svoju svjetovnu vlast, nailazili u Kranjskoj i Istri na jake protivnike, ondje na Babenbergovce i druge dinastičke porodice, ovdje na gradske općine, sjedinjene politički i gospodarski s Mlecima.

Počevši od patrijarha Grgura de Montelongo (1251—69) politička i gospodarska moć akv. patrijarha naglo opada. Na akv. stolici sjede od sada većinom patrijarski romanskoga roda, koji je vode u sve to veću političku i gospodarsku povezanost s Italijom, što je spojeno s jakom imigracijom iz ostalih dijelova Italije (osobito Toskane i Lombardije). S juga je okružuje u gospodarskom pogledu trgovačka politika Mletaka, kojih je privredni, a i politički utjecaj osobito u Istri od 13. st. dalje sve to jači. U Fur-laniji su pospješile propadanje svjetovne vlasti akv. patrijarha borbe između plemstva i općina, dok su u Kranjskoj, na Krasu i u Goričkoj nanosili golemu štetu imutku i pravima patrijaršije grofovi iz Gorice, koji su bili također odvjetnici patrijarha, i Habsburgovci, koji teže preko zemalja patrijaršije na Jadran. U tom takmičenju za vlašću postaju na gornjem Jadranu glavnim baštinikom akv. patrijaršije Mleci. Oni su konačno uništili 1420 svjetovni dominij patrijarha u Furlaniji i Istri, dok su u istočnom dijelu (Kranjska, Kras) postali glavnim baštinikom njegovih posjeda i prava Habsburgovci naslijedivši 1500 i goričku granu goričkih grofova. I nove su biskupije (među njima ljubljanska, osnovana 1461) raskrojile crkveno područje akv. patrijaršije. Dioba na mletački i habsburško-austrijski dio urodila je dugotrajnim sporovima između Austrije i Mletaka i brojnim osnovama, kako bi se austrijski dio osnivanjem novih dijeceza mogao izdvojiti iz crkvene kompetencije akv. patrijarha, koji imaju svoje sjedište u mletačkom Vidmu (Udine) i stoje posvema pod utjecajem Mletaka. Na kraju krajeva došlo je do *oga, te je papa Benedikt XIV. ukinuo 1751 akv. patrijaršiju, za austrijski dio osnovao nadbiskupiju u Gorici, a za mletački dio nadbiskupiju u Vidmu. Zadnji patrijarh postao je 1753 nadbiskupom videmskim.

LIT.: B. M. de Rubeis, *Monumenta ecclesiae Aquileiensis*, 1740; *The saurus ecclesiae Aquileiensis*, izd. J. Bianchi, 1847; G. de Renaldi, *Memorie storiche dei tre ultimi secoli del patriarcato d'Aquileia (1411—1751)*, 1888; *Regesta pontificum Romanorum, Italia pontificia, VII, Venetiae et Histriae pars I., Provincia Aquileiensis*, izd. P. F. Kehr, 1923; P. Paschini, *Storia del Friuli, I-III.*, 1934—36.

M. K.-s.

Akvilejski novci. Akvileja je, radi svoga položaja, ubrzo nakon osnutka postala važno privredno središte. Za prvih careva A. ide u red prvih gradova Italije, i taj položaj zadržala je i u prvom, drugom i trećem st., što vidimo i po tome, što je u A. g. 300 Dioklecijan (284—305) osnovao državnu kovnicu novca, gdje se kovalo zlato, srebro i bronca u tri oficine, obilježene na novcu slovima P, S, T ili grč. brojanim oznakama A, B uz skraćenicu imena grada AQ. Za vrijeme dioklecijanske tetrahrije radile su prve dvije oficine za auguste, a treća za cezare, od 305—324. Kovnica je ponovno proradila 333, i u njoj se kovalo do početka 5. st. pod oznakom AQUIL. ili samo A.

NOVAC AKVILEJSKOG PATRIJARHA LUDOVICA II. DE TECH
1419-1435). Denar: Av. PATNA — AOVIŁE - Rev. † LODOVICVS.
DE • TECH

Polovinom 6. st. prihvatili su akvilej. biskupi naslov patrijarha. Od njih je jedan od važnijih, Poppo (1019—1045), dobio od cara Konrada II. 1028 pravo kovanja novca. Tim se pravom iscrpljivo i konsekventno služe patrijarski tek od Pilgrima Spanheima (1130—1161), koji je počeo kovati srebrne denare imitirajući novac salzburških nadbiskupa iz kovnice u Friesachu u Koruškoj, poznat pod nazivom Friesacher, frisaticci, od kojih se akvilej. novac razlikuje samo natpisom: Pfatriarcha) A(aquileiensis) i, kasnije, AQUILEGIA ili ERIACENSIS. S tim natpisima i crkvenim zabatom s dva tornja na reversu i likom biskupa pod mitrom na aversu koju se akvilej. novci do konca 12. st. i šire se i oni pod nazivom: denarii Frisacenses naročito u našim zemljama. Zato je hrvatski herceg Andrija (1196—1204), da sprječiti to širenje frizatika i akvilejaca na svome teritoriju, na svoj prvi hrvatski novac stavio također za-bat sa dva tornja. Ali taj bezimni tip napušta patrijarh Wolferger (1204—1218) i stavlja na svoje novo kovane novce svoje ime (VOLF-KER. P.); osim toga je odsad lik biskupa drugačije crtan, a pločica dobiva izgled zdjelice kao kod novca Vêrone i Venecije. Akvilejski se denari odsad šire sve jače, a kada je oko 1245 prestala s radom kovnica u Friesachu, akvilejci postaju glavni novac u krajevima južno od Alpa, štoviše prema njima se kuju denari

NOVAC AKVILEJSKOG PATRIJARHA BERTHOLDA ANDECHS-
MERANSKOG (1228—1251)
Av. BERTO — LDVS • P • • Rev. † CIVITAS ■ AQVILEGIA

i u kovnicama u Trstu, Ljubljani, Kamniku i Kostanjevici. Naročito je mnogo pomogao širenju akvilej. denara patrijarh Berthold Andechs-Meranski (1228—1251), koji je (1209—1211) kao nadbiskup u Kaloči bio i hrvatski ban pa je kovao i svoj autonomni hrvatski odnosno slavonski banski novac. Za kasnijih patrijarha širi se nelegalno akvilej. novac i po Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni. Zadnji

je akvilej. novac kovan za patrijarha Ludovika II. de Tech (1419—1437). Kada je Venecija 1423 zauzela Akvileju, obustavljen je rad tamošnje kovnice. Čini se, da su akvilejski novci

NOVAC AKVILEJSKOG PATRIJARHA ANTONIJA II.
PANCIERA DE PORTOGRUARO (1407—1418). Denar: Av. AQU • ILE ■
GEN • SIS. Rev. † ANTONIVS • PATRIARCA

u hrvatskim zemljama bili dosta cijenjeni. Zato je Venecija, pošto je 1409 ovladala Zadrcom, dala 1410 i 1414 kovati poseban novac za Dalmaciju s grbom na aversu, preuzetim s akvilej. denara predzadnjega patrijarha Antonija II. Panciera de Portogruaro (1407—1418). Akvilejski je novac bio poznat i dalje na istoku u hrvatskim zemljama, pa je Nikola Iločki kao titularni kralj Bosne (1471—1477) pedesetak godina iza prestanka rada u akvilej. kovnici kujući svoje kraljevske novce oponašao denare zadnje dvojice akvilejskih patrijarha, Antonija II. i Ludovika II.

LIT.: L. Laffranchi-Monti, *La monetazione del bronzo in Aquileia d'eta riformata di Diocleziano al regno di Massenzio* Bolletino di num., 1907, 3—9; M. Bernhart, *Handbuch*, 329; Baumgartner, *Das Eriacensis-Gepräge und seine Beischläge*, Num. Zeitschrift, Beč 1935, 83; *Corpus nummorum Italicorum*, VI., Rim 1922; A. Luschin v. Ebengreuth, *Friesacher Pfennige*, Num. Ztschf., Beč 1923; Puschi, *La Zeccha de'patriarchi d'Aquileia*, 1884; Themessl, *Münzen u. Münzwesen des Patriarchenstaates Aquileia*, Beč 1911; I. Rengjio, *Novci Nikole Iločkog*, Sarajevo 1929.

I. R.-o.

AKVIZICIJA ■* Prisivajanje dobara.

AKYAB, grad u Brit. Burmi, na Arakanskoj obali, 37.000 stan., porastao od 1826, kad je pripao V. Britaniji; izvoini rižu, duhan, pamuk, papar, indigo, slador, ribe i drvo. M. Š.

ALA (lat. »krilo«). 1. U rimskoj vojsci pokrajinske i sa vezničke čete (2 legije, 10.000 pješaka, 1.800 konjanika), koje su se borile na krilima, dok su u središtu bili rimski građani, u užem smislu konjanički eskadron od 300 mo maha, u carsko doba 500 do 1000 momaka. 2. Pobočni prostor rimske kuće s obih strana atrija, s voštanim likovima preda.

3. A. je demonsko biće slično azdaji (od perzijskog *aži Dahaka* preko Turaka), koje se zamišlja da leti i vodi oblake i gradom uništava usjeve (šbori se kao ala s beričetom«, Vukov Rj.). Za alu se kaže, da je nesita, a za čovjeka, koji je nesit kao ala, alav. Ala može ljude alosati t. j. oduzeti čovjeku pamet i zdravlje.

M. P.

ALABAMA, savezna država USA na *Jl*, u porječju Alabame između 35° sjev. širine i Meksičkog zaliva organizirana 1819, 134.669 km² i 2.500.000 stan., od toga više od polovine bijelaca. Rijeka Alabama nastaje od rijeka Coose i Talapoosa, a poslije utoka rijeke Tombigdee zove se Mobile. Duga je 1400 km, ali je plovna samo u gornjem toku do grada Montgomery i u donjem pod imenom Mobile. Država A. zaprema tri područja, naime gorja Cumberland

i Piemont na 5 i nizozemlje na *J* do mora. Gorja su bogata ugljenom i željezom, a nizina od Montgomeryja do Mexicokog zaliva je vanežno plodna. Ovdje izvrsno rodi riža, slador, voće, a nadasve pamuk. Stoga se ova država zove zemljom pamuka. U suprotnom podneblju odlično uspijeva i šuma, koja prekriva polovinu zemlje. Proizvodi se golemo mnoštvo drva, osobito borovine. Prvi je ovamo došao Hermando de Soto 1540, a bijelci su se počeli na seljavati tek 1702. Isprva bijaše francuska kolonija. Počet kom 19. st. još nije bilo gradova, a sada je već četvrtina stanovništva u gradovima. To su Birmingham sa 180.000, luka Mobile sa 65.000 i glavni grad Montgomery sa 50.000 stan. Ipak se više od polovine stanovništva bavi zemljom radnjom. Od industrija je najvažnija tekstilna. Promet se razvija na plovnim dijelovima rijeka, razgranjenim željezničkim prugama i dobrim automobilskim cestama. Središte gospodarskoga života je grad Mobile, kulturnoga grad Tuscaloosa (sveučilište), a političkoga glavni grad Montgomery. N. Ž.

ALABAMSKO PITANJE je oznaka za spor, koji je za sjeveroameričkog rata za oslobođenje nastao između američkih Sjedinjenih država i Engleske. Južna konfederacija bijaše tada naručila brodove u inozemstvu, kako bi navaljivala na sjeveroameričke brodove i smetala trgovini sje-vernoameričke unije. Tako je 1862 nabavila u Liverpoolu brod Alabama. Sjeveroamerički konzul u Liverpoolu uložio protest i zatraži od engleskih oblasti, da brod zaplijene. Engleske vlasti zatraže od svojih pravnika posebna mnijenja, radi čega su Sjedinjene države smatrale, da je Engleska prekršila neutralnost. Alabama prouzroči time sjeverno-američkoj trgovačkoj mornarici gubitak od kakvih šezdeset brodova, no njega potopi 19. VI. 1864 američka krstarica Kearsage u kanalu ispred Cherbourga. Poput Alabame dala je južna konfederacija opremiti u Engleskoj krstarice Florida, Georgia i Shenandoah.

Nakon svršetka rata zatraži vlada Sjedinjenih država reparacije, kako ih je već označila u notama od 20. XI. 1862 i 23. X. 1863, te 30. VIII. 1865. Velika Britanija odbije američki prijedlog, no pristane 30. XI. 1866 na mirno rješenje spora putem arbitraže i 14. I. 1869 odlučio dogovorno, da će pitanje ispitati posebno englesko-američko povjerenstvo, ali da ne će ulaziti u pitanje, je li Engleska smjela južnu konfederaciju smatrati zaraćenom strankom. No američki senat odbije taj prijedlog. Konačno je riješeno to pitanje englesko-američkim ugovorom o arbitraži u Washingtonu od 8. V. 1871. Arbitražni sud sastao se u Zenevi 15. XII. 1871 i 14. IX. 1872 donio odluku, prema kojoj je Engleska imala isplatiti Sjedinjenim državama odštetu u iznosu od 15,5 milijuna dolara u zlatu, koju svotu je i platila. J. N.

ALABANDA, stari grad u Maloj Aziji, procvao u rimsko doba kao rimski saveznik protiv Filipa V. Macedonskoga. G. 197 pr. Kr. promijenio ime i prozvao se Antiohijom, kasnije opet primio staro ime. Sada je utvrđeno, da se nalazio u blizini 'Arab Hisar-a. LIT.: Tschirikower, *Die hellenistischen Städtegründungen*, Leipzig 1927.

ALABARDI,

Giuseppe, zvan Schioppi, † prije 1650, mletački slikar. Slikao je prospekte i ukrašavao mletačke crkve i palače freskama i dekorativnim uljnim slikama. Radio je i u duždevoj palači i crkvi degl' Incurabili. Zanetti kaže, da su od njegovih djela 1792 bile sačuvane samo dvije freske u palači Bragadin.

LIT.: A. M. Zanetti, *La pittura veneziana*, Mleci 1771; Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, L., Leipzig 1907. A. Seh.

ALABASTAR, ala-bastrit ili sadreni ala-bastar. I. Vrst zrnasta gipsa. Razlikujemo ga dvije vrsti: *mekani* i *tvrdi*. Mekani je bijel kao snijeg, a tvrdi različite boje ili je prevučen bojadisanim prutanjima. Upotrebljavali su ga već u staro doba u kiparstvu, napose onaj iz Gornjeg

Egipta od staroga grada Alabastrona (otuda ime). Priredivali su od njega krasne reljefe u grobnicama egipatskih piramida, u dvorovima Asiraca u Ninivama. Stari Grci i Rimljani ukrašavali su njime unutrašnjost svojih vila. Priredivali su od njega i posude za čuvanje masti, vjerujući, da će u njemu pohranjena mast sačuvati dugo svježinu. I danas je vrlo cijenjen materijal za uresne predmete. Iako je male tvrdoće, upotrebljavaju ga u Italiji i u Južnoj Španjolskoj za ukrasne dijelove na zgradama. Prave od njega dovratnike, balustrade, fasade, stupove, pa čak i stepenice, a onda ukrasne vaze, okvire, postelje, kutije i t. d. Tanke ploče od alabastra, t. zv. alabastrine, služile su prije upotrebe stakla za prozorske ploče. To se činilo sve do 9. st. u kršćanskim crkvama i maurskim zgradama. Krajem srednjega vijeka, a još i danas, napose u Njemačkoj, upotrebljavaju ga za oltare, epitafije i nadgrobne spomenike u

F. T. 2. **A. egipatski** ili orijentalni, zove se i mramorni oniks. Prutasta vrsta vapnenca, od česti aragonita. Prutanja su vijugava kao u ahata. Ima ga u okolici Tetova, na pr. kod Leška i Plaćišta. Mnogo se cijeni u umjetnom obrtu. Priređuju od njega ukrasne zdjelice, vaze, pribor za pisanje i t. d. Veći komadi služe u arhitekturi napose za ukrašavanje unutrašnjosti zgrada. Upotrebljavali su ga već i stari Grci i Rimljani za skupocjeno posude za piće.

LIT.: F. Tucan, *Mramorni oniks i aragonit iz okoline Tetova*, Rad A., knj. 261. str. 33. F. T.

Alabastar je vrlo prikladan za izradivanje manjih ukrasnih skulptura i drugih predmeta, naročito posuda, koje

mlječnom prozirnošću i finom glatkoćom alabastra dobiva osobitu ljepotu. U srednjem vijeku mnogo se upotrebljavao za nadgrobne spomenike, osobito u Engleskoj. U novije vrijeme proizvode se sitni ukrasni predmeti i posude od alabastra u tvornicama u Firenci, Volterri, Livornu, Milanu i drugdje. Prije upotrebe staklenih ploča izradivali su za prozore tanke alabastrine ploče (zване alabastrine), koje su do 9. st. iz štednje upotrebljavali na kršćanskim crkvama, arapskim i maurskim građevinama. Gotičke zgrade upotrebljavale su alabastrine do 15. st. radi krasnog mlječnog svijetla i radi lake veze s kamenim stijenama. Neke alabastrine još su sačuvane, na pr. u katedrali u Torcellu kod Venecije.

I. B. h.

ALABASTER, William, * 1567, † 1640, engleski humanist. Preveo je na latinski tragediju *Roxana* (1632), što ju je pod imenom *La Dalila* napisao talijanski pisac Luigi Groto. Istu je dramu preveo na hrvatski Savko Gučetić Bendešević. Važno je izdanje Alabasterove *Roxane*, jer je na na slovnom listu jedna od tri poznate slike londonskog kaza lišta u doba Shakespearea. J. T-a.

ALACOQUE, Marie Marguerite, * Lhatecour 22. VII. 1647, † Paray le Monial 17. X. 1690. U Paray le Monial-u stupila među redovnice od Pohodenja. Od 1673 primala je u viđenjima objave o Presv. Srcu Isusovu te je širila Njegovo Stovanje u duhu zadovoljavanja za uvrede. U početku je nailazila na nerazumijevanje i kod samih poglavara, dok se nije namjerila na bi. Klauđija de la Colombiere (1642—1682), isusovca. Proglašena je blaženom 1864, a sveticom 1920. Slavi se 17. X. Autobiografija i duhovna pisma.

LIT.: *Život bi. Marije Margarete Alakok*. S franc. preveo i ponupio Stj. Babunović D. I. (Zagreb 1917). D. N.

ALAČEVIC, stara odlična obitelj u Makarskoj, koja je dala više vrijednih ljudi:

1. **Ante**, * Drvenik 1780, † 1856, sakupljač hrvatskih narodnih pjesama u Makarskom Primorju, neretvanskoj krajini, Boki Kotorskoj, u okolici Omiša, Imotskog, Vrgorca,

5. Lovro, * Split 17. VI. 1882. Pučku školu i višu realku polazio u Splitu, gdje je maturirao 1902. Zatim je bio nad zornik u pomorskoj službi u Splitu. G. 1907 živio je u Americi, u Boliviji i Peru. Prošao je čitavu Južnu Ameriku, a bio je i u Srednjoj Americi. G. 1910 vratio se u domovinu. Bio je marljiv i plodan suradnik *Materinske Riječi* u Buenos Airesu. A. D-n.

ALADAR, prvi ban čitave Slavonije, spominje se u ispravi kralja Bele IV., izdanoj plemenitoj općini Turropolje 1225. U toj ispravi po prvi put nalazimo na teritoriju Hrvatske dva bana, jednoga za Slavoniju, a drugoga za Dalmaciju i Hrvatsku (de maritimis banus). Ova upravna razdioba dotada jedinstvenoga hrvatskog teritorija ostala je čitavo 13. i 14. st. J. G-c.

ALADIN, glavni junak u priči o čarobnoj svjetiljci, koja njezinu posjedniku ispunjava svaku želju. Neki čarobnjak prisvaja je sebi, ali ga A. nadmudruje i ubija. Priča se nalazi u francuskom prijevodu arapske zbirke *Tisuću i jedna noć* od Gallanda, a u orijentalnim izdanjima je nema. Zotenberg ju je našao u pariškom rukopisu *Notices et extraits des manuscrits* (Bilješke i izvaci iz rukopisa). Bajka je razmjerno moderna, opisujući dosta vjerno egipćanske običaje za vladanja zadnjih mamelučkih sultana 15. i 16. st.

ALADŽA, 1. gradić u Turskoj nedaleko Ankare.

2. Džamija u Foči na Drini, spada po svojoj savršenoj arhitekturi i živopisnim ornamentima među najljepše građevne spomenike turskog doba u Bosni. Prekrasne boje dale su džamiji ime, jer aladža turski znači »šaren«. Sagrađena je 1550 (957 po Hidžretu). Aladžu je sagrađio Nazir Hasan, sin Jusufa Sinana, vrhovni upravitelj rudarstva, koji je prvi put spominje 1542, a umro je prvih dana prosinca 1553 i pokopan uz ovu džamiju.

LIT.: Zarzycki-Arnt-Stratimirović, *Aladža džamija u Foči*, Glasnik zem. muzeja, 1891. H. K.

ISUS PERE NOGE APOSTOLIMA Reljef od alabastra, 16.—17. stoljeće, talijanski ili holandski rad, Zagreb, Hrv. nar. muzej za umjetnost i obrt

Dubrovnik i na otocima Braču i Hvaru. Sakupljao je pjesme 1820 do 1856, a njegov je rad nastavio do 1860 Miroslav Alaičević. Njihova se dva zbornika nalaze u vlasništvu Matice Hrvatske. U starijem zborniku, koji je pisan talijanskim pravopisom, imade 168 pjesama, a u mladem 365. 2. Josip, * 1826 (?), † Zadar 7. III. 1904, sudac po različitim mjestima Dalmacije, savjetnik Pokrajinskoga suda u Zadru. Istakao se kao marljiv istraživač domaće povijesti i kao arheolog, zanimajući se napose za zemljopis i topografiju rimske Dalmacije. S prof. Mihovinom Glavinicom osnovao je 1878 *BuUettino di archeologia e storia dalmata* i zajedno s njim uređivao ga do svog odlaska u Zadar (1887). U tom listu stampao je preko 100 rasprava. U Zadru je osnovao s Böttnerima tromjesečnik *Tabularium*, arhivsku reviju, a u Dubrovniku s Gelcicem *Biblioteca stottica Dalmata*. Suradivao je i u drugim časopisima; bio član dopisnik berlinskoga i bečkoga Arheološkoga zavoda i Narodnog muzeja u Zagrebu.

3. Nikola, * Makarska 9. X. 1847, † Makarska 12. X. 1918, pučki učitelj i pisac. Od njegovih brojnih radova spomena je vrijedan zbornik: *Slavni i zaslužni muževi* i t. d. (Split, 1910), gdje je uz ostalo ukraťo prikazao sve glavnije ljude iz povijesti svoga grada i Makarskog Primorja. St. P.

4. Jerko, * Makarska 18. III. 1876. Diplomiravši 1900 u Beču stupa kao građevni inženjer u službu drž. željeznica, suradujući kod raznih osnova i gradnje pruga u teškom terenu; u zapadnom Tirolu sudjeluje u triangulaciji za izgradnju željeznica; osobito se istakao kod iskolčenja osi Tauernskog tunela Jesenice—Rosenbach, gdje je i upravljao gradnjom. Poslije sloma AU postaje upravitelj željeznice Banjaluka—Dobrljin i pomoćnik ravnatelja drž. željeznica u Sarajevu. Od 1922 redovni profesor Visoke tehn. škole, kasnije tehn. fakulteta, u Zagrebu na katedri *Željeznice i putovi*; navršivši godine drž. službe, odlazi 1936 u mirovinu. Kao vještak za gradnju željeznica sudjeluje u svim raspravama kod trasiranja i gradnje pruga te utvrđivanja programa za izgradnju željezničke mreže u Jugoslaviji; osobito se založio svojim stručnim mišljenjem i člancima za izgradnju Unske pruge preko Bihaća i Knina. Bio je jedan od osnivača *Hrvatskog doma* u Zadru. Lj. P.

MANASTIR ALADŽA

ALADŽA-HAN, željeznička stanica u istočnoj Turskoj na anatolskoj pruzi.

ALAGIĆ, 1. Šukrija, * Tuzla 20. V. 1881. Ruždiju (vrsta niže srednje škole) je svršio u Sarajevu, a gimnaziju u Sarajevu i Mostaru. G. 1901—1905 učio je u Beču slavistiku i orijentalistiku. Kao profesor služio je od 1905 u Saraje-

vu, Mostaru, Derventi i Tuzli, gdje je bio ravnatelj gimnazije. G. 1927 biran je u Vakufsko-mearifski sabor u Sarajevu. Umrovljen je 1931, a umro je 31. I. 1936 u Derventi. Za bosansko-hercegovačke gimnazije je napisao i štampao udžbenik iz arapskog jezika *Nuhbetu min kitabi sireti Resul-il-Lahi* (Izbor iz knjige »Način života Božjega poslanika« od Ibni Hišama) u 2 dijela: arapski tekst i rječnik. Prema misirskom komentatoru Kur-ana Muhamedu Rešidu Ridau prevodio je Kur-an i tumač. Izdao je 4 knjige s arapskim tekstom arapskim slovima, zatim latinicom, doslovan prijevod i tumač. Preveo je do 59 ajeta (rečenica) 4. sure (poglavlja) *Niša'*, t. j. otprilike sedminu Kur-ana. Preveo je i izdao *Tefstru džuz-i amme* (prijevod i tumač 23 kraće sure s kraja Kur-ana).

2. **Tomó**, † Visuć (Lika) 2. XI. 1901, rektor pravoslavne bogoslovlje u Reljevu kod Sarajeva. Svršio je bogoslovlje u Sr. Karlovcima i postao kancelista pri zadarskoj konsistoriji. Zatim je bio profesor i rektor u bogoslovlju u Reljevu. G. 1894 prisilile su ga austrijske vlasti da napusti Bosnu, te je do smrti upravljao pravoslavnom parohijom u Mazinu, a zatim u Visuću. Bio je primjeran svećenik i rodoljub. Radio je na bogoslovskoj književnosti, a radove je objavljivao po raznim časopisima, naročito u Dabrobosanskom Istočniku.

ALAGOAS, l. država na atlantskom primorju Brazila, 58.971 km² i 1.200.000 stan., većinom kreola. Obalni pojas je djelomice pješčan i pokrit mnogobrojnim jezerima. Ovdje dobro rodi riža i sladorna trska, a u unutrašnjosti duhan, kukuruz, manioka i pamuk. Velike su površine pod tropskom šumom odnosno prepuštene stoci za pašu. Zemlja je kolonizirana u 16. st., ali radi preobilja vlage ne privlači Evropljane. Željeznica ima malo. Izvozi se duhan i šećer, a pamuk se već tvornički preraduje. Glavni je grad bio Ala-goas, a sada je Maceió, koji ima bolju luku i brzo napreduje (80.000 stan.).

2. Grad u državi istoga imena na istočnoj obali Brazila, nekada glavni, ima 12.000 stan.

ALAGONA, obitelj španjolskog podrijetla, vrlo utječajna na Siciliji u 15. st. Jedan član ove porodice *Artale* bio je štitnik malodobne jedinice sicilskog kralja Fridrika III. Blagog, te jedan od četvorice namjesnika, koji su vladali Sicilijom u doba Marijine maloljetnosti te za vrijeme njenog boravka u španjolskoj prije ženidbe s Martinom mladim. U težnji, da zavlada Sicilijom, ugrabio je Mariju, međutim u siječnju 1379 Guglielmo Raimorido Moncada spasi je iz dvorca Orsini u Cataniji i povede u dvorac Licata, a kasnije u Augustu, s namjerom, da je prebaci u španjolsku, no Artale videći, da će mu planovi propasti, opkolio vojskom dvorac Augustu, iz kojega bude 1382 Marija oslobođena i odvedena u Cagliari. Artale umre 1389. Nećak ovoga istoimeni *Artale* poznat je po upornoj borbi, koju je vodio protiv Marije i Martina nakon njihova do laska na Siciliju.

ALAGOVIĆ, Aleksandar, * Manigha (Slovačka) 30. XII. 1760, † Zagreb 18. III. 1837, zagrebački biskup. Potječe od slavonske obitelji, koja se spasla u Slovačku bježeći ispred Turaka. Gimnaziju uči u Njitra i Trnavi, bogoslovlje u Pešti. U Požunu postaje svećenik, pa dalje kanonik i župnik u Galantni, gdje počinje sa građenjem bolnice, pa je cijeli život gradio. Župnik u Požunu, pa kanonik u Ostrogonu, 1809 ravnatelj centralnog sjemeništa u Pešti, 1810 naslovni biskup rožanski.

U Zagreb dolazi tek u kasnije dane života, 1821 kao kanonik i prior vranski, a to je tada bilo vrlo unosno mjesto. Kao prepozit kaptola odmah je došao u sukob s kaptolom. G. 1828 već je namjesnik banske časti, a poslije Vrhovca postaje 29. X. 1829 zagrebački biskup, te je u Rimu prekoniziran 13. V. 1830, posvećen u Kalocsi 30. V. 1830, a u Zagrebu instaliran 25. VII. 1830. Svečano je doveden iz Gradača u Zagreb. A tada je imao već 70 godina! Za cijelo vrijeme biskupovanja — kroz 7 godina — radio je i gradio.

Već je 1822 dao sagraditi dvorac u Novoj Vesi, danas u posjedu Hagenauerovih, te podigao tamo prekrasan park sa staklenicima, jezercem, oranžerijem i t. d., kako je opisan u listu »Deutsche allg. Gartenzeitung« od 1828. To je bio kasniji Franz Josefs Garten, a danas tu prolazi avenija Medveščak. Sigurno je on dao sagraditi onu prekrasnu ogradu pred prepoziturom na Kaptolu, što mu je sagradio Felbinger, a valjda je on zasadio i onaj lijepi kesten. U katedrali podigao je novcem biskupa Vrhovca veliki oltar, nu taj nije uspio, te je uklonjen, a oltarna je slika danas u Pregradi. Sagradio kor u katedrali sa preskupim orguljama, digao novu sakristiju, načinio novi krov katedrali, na žalost s nezgodnim nagibom, pod je u crkvi izravnao. Pred katedralom sagradio je stube. Izgradio je biskupski dvor, napose istočno krilo, izmijenio unutrašnjost, sagradio oranžeriju, koja je ostala do potresa. Nekadašnji kalni Ribnjak pretvorio je u krasan nadbiskupski vrt, koji je bio sve do nadbiskupa Mihaloviča otvoren publici. Kolik je bio njegov udio pri izgradnji Maksimira nije još ustanovljeno, no čini se, da je on odlučio, da se stvori engleski a ne francuski park, no mnogo nije mogao izvesti, jer je bio drugdje zaposlen. Još je dospio da podigne istočni dio sjemeništa i uredi knjižnicu u Bakačevoj kuli.

Alagović se brinuo naročito za podmla-dak; osnovao je orfa-notrofi u Požegi, u nekadašnjem isusovačkom posjedu, te ostavio zakladu od 60.000 forinti za uzdržavanje toga sirotišta za 24 dječaka i 6 djevojčica. Kako se vidi, bio je to velik i prebrz rad, a da bi mogao posve uspjati. Ipak je mnogo dobra i vrijedna učinio, napose tamo, gdje je rad povjerio majstoru Felbingeru. Indirektno je zaslužan i za hrvatsku književnost; on je doveo u Zagreb oca Augusta Šenoa kao biskupskog poslastiča-ra; isto tako doveo je u Zagreb i oca majke A. Šenoa Rabacsa, koga je učinio svojim »dvorskim«. Po Rabacsu potpisivao se August Šenoa na početku svoga književnoga rada Rabačević.

Štampom je izdao djelo *čtejenja i evangeliumi na vse nedele i svetke celoga leta za potrebuvanje slavne biskupije zagrebečke*, 1831. Bio je

prijatelj glazbe, pokrovitelj zagrebačkog Glazbenog društva, koje je na njegovim zadužnicama 15. IV. 1837 izvodilo Mozartov Rekvijem.

A. je svakako jedna od najzanimljivijih ličnosti na stolici zagrebačkih biskupa. Kao čovjek iz tuđeg kraja i iz drugog vremena nije ni mogao sudjelovati u ilirskom pokretu, tako da je on bio po strani, pa niti ga je tko pravo volio, niti je za njim žalio. Memoriale zagrebačkih kanonika govori o njemu dosta negativno: »vrlo naobražen čovjek, ali je bio gvozdene volje, velike oholosti, nestalan, sve je htio nasilno, ništa s ljubavlju i poniznošću postići«. Slično o njemu sudi i svjetovnjak Tkalac. Dakle feudalac i gospodin, koji zna samo za svoju volju. A i vanjšina ga takvim prikazuje; i stariji i kasniji portret prikazuje ga kao francuskog abbéa iz 18. st.

LIT.: A. biografiju je napisao Ledinski; o njemu donosi dosta podataka Imbro Tkalac u djelu *Jugenderinnerungen aus Kroatien*; J. Barle, *O gradnji sakristije prvostolne crkve u Zagrebu*, Vjesnik Hrvat. arh. društva, X. 146; M. Šenoa, *Moj otac*; G. Deželić, *Spomen cvijeće Matice Hrvatske*; J. Barle, *Iz povijesti gnus žrivenika u zagreb. prvostolnoj crkvi*. Narodna Starina, sv. 24, str. 465; o proslavi A. 50-go-dišnjice misništva — *Novine Horvatske*, I, br. 1 (6. XII. 1835). G. S.

ALAH (Allah), arap. označuje samo jedinog Boga, stvoritelja svijeta, za razliku od riječi *ilāh*, koja označava božanstvo uopće i upotrebljava se za sve, što se obožava i čemu se čovjek klanja. Stoga ova posljednja riječ ima množinu *ālilāh*, dok riječ *Alah* nema množine i kao da se srasla s određenim članom, te se bez njega nikada ne spominje.

Arapu nisu prije islama imali jedinstvene vjere. Neki su bili ateisti u pravom smislu riječi; neki su vjerovali u Stvoritelja, ali nisu vjerovali u zagrobni život. Neki su obožavali idole smatrajući, da se samo preko njih mogu približiti Stvoritelju i t. d. Kod njih je bilo ime stvoritelja *Alah* za razliku od ostalih božanstva i idola.

Glavni stup islamske vjere jest vjerovanje, a glavni stup vjerovanja je opet vjerovanje u Boga, Alaha. Islamsko očitovanje (šehadet) sadrži samo dvije točke vjerovanja: »Svjedočim, da nema boga osim Alaha, i svjedočim, da je Muhamed njegov rob i njegov poslanik«.

Po islamu Alah uistinu postoji. Tomu je dokaz sve, što postoji osim Alaha. To su sve njegova djela, koja vidimo i znamo. Kako nema učinka bez uzroka, to znamo, da ni ovaj svijet nije mogao postati bez nekog prauzroka, bez Tvorca, a to je Alah. Islamski su učenjaci na različite načine tumačili taj dokaz i zadaća je apologetike (ilmul-kelama), da nas s tim dokazima upozna. Kur'an najviše ističe dokaz, osnovan na pravilnosti, koju vidimo u svijetu, na divnom uređaju i prekrasnom skladu, koji postoji u svijetu (teleološki dokaz).

Ljudi mogu poznati samo Božja svojstva i djela, a ne mogu upoznati bitnost Alaha. To islamsko vjerovanje o Alahu lijepo ocrtaiva zrekta jednog islamskog velikana: »Sve, što čovjeku na um padne, Alah je iznad svega tog.«

Alah ima svoja svojstva (sifat) i svoje visoke atribute (el-esmaul-husna), kojima ga je Kur'an opisao, i na temelju, kojih treba udesiti vjerovanje o Bogu. Inače će poimanje Boga biti prema islamskom učenju krivo i netočno. Alah je bez početka; nije postao niti ga može nestati; jedan je i jedini; nema slike ni prilike; nije tijelo ni tvar; ne naliči ni na što, što osim njega postoji i što se uopće može zamisliti; mjesto mu nije potrebno, niti može na njega vrijeme utjecati; ni s čim nije ujedinjen i ni u što utjelovljen; živ je naročitim svojim savršenim životom; sve zna, bilo to tajno ili javno, sve čuje, sve vidi, sve može, sve, što hoće, čini, govori, ali ne pomoću organa, nego savršanim božanskim govorom; sve je stvorio i ništa se bez njegova stvaranja na svijetu ne može dogoditi. To su najglavnija Božja svojstva, po kojima ga islam predstavlja i traži, da vjerovanje u Boga bude prema njima udešeno. M. H.

À LA HAUSSE — À LA BAISSE (hausse fr. »visina«, porast; baisse fr. »nizina, spuštanje«) predstavlja smjer spekulacije na porast ili pad tečajne vrijednosti na burzi. Oni, koji spekuliraju putem kupnje na porast tečajeve, zovu se hosiste, a oni, koji spekuliraju na pad tečajeve putem prodaje, zovu se besiste. U Francuskoj je pored toga za hosiste uobičajen naziv mineurs (koji miniraju, t. j. koji dižu u zrak), a za besiste contre mineurs (koji miniraju u protivnom smjeru). U Engleskoj zovu hosiste bulls (bikovi, jer dižu na rogovima), a besiste bears (medvjedi, jer gaze nogama). O samoj spekulaciji à la hausse i à la baisse → burza. J. B.-c.

ALAIMO, iz Lentinija (na Siciliji), pristaša gvelfa, protjeran od Hohenstaufovca Manfreda. Od Karla Anžuvina, koga je papa doveo na sicilijski prijestol nakon izumrca dinastije Hohenstaufovaca, vraćen, vrši visoke državne funkcije u Beneventu i Siciliji. Za »Sicilijanske večernje« (1282) voda je pučke stranke i junacki brani Messinu. Prima ara-gonsku dinastiju, ali bude osumnjičen od kralja Jakova, zatečen u Kataloniji i napokon ubijen 1287.

ALAIS, starorimski Alesium, francuski grad na južnom podnožju Cevenna, željezničko čvorište prema Marseilleu, Clermoutu i Lyonu, sa 42.000 stan.; ima katoličku visoku školu i razvijenu industriju (metalurgija, svila, staklo, kemikalije i dr.), a u blizini su rudnici ugljena, olova, cinka, asfalta, te topli izvori. Središte borba protiv lamizarda, protestantske sekte.

ALAJ-BARJAKTAR (tur.), vojnički časnik ili potčasnik, koji je pred alajem, t. j. pred dijelom vojske, nosio zastavu. Kad je bila na turskoj strani uređena krajina, alaj-barjačari i barjaktari imali su stalnu službu i stalne dohotke. Na kršćanskoj su strani imali iste dužnosti i povlastice zastavnici. Uspomene na takve službe sačuvala su se u rrezime-nima Barjaktarević i Zastavniković. Kako se mijenjalo ustrojstvo vojske, imao je alaj različitu jačinu. Alaj-bezi imali su prema tome uza se veći ili manji broj alaj-barjak-tara. S barjaktarskim ili zastavničkim činom bio je povezan poseban kodeks časti (→ barjak).

ALAJBEG. Alaj, t. j. parada, svečani pohod, mnoštvo ljudi, a kad je govor o količini vojske: pukovnjaja; alaj-bajrak t. j. pukovnijska zastava, alajbeg i miralaj pukovnik. Do reformi u Turskoj alajbeg je bio zapovjednik spa-hija (v.) u jednom sandžaku (okružju). Na njegov prijedlog davana su i oduzimana lena spahijama. Alajbezi nisu imali određena sjedišta, nego je svaki sjedio ondje, gdje mu je bilo leno. Oni su vodili spahije u boj. U Bosni su od 18. st. bila 4 sandžaka i 4 alajbega, i to: bosanski, hercegovački, kliski i zvrnički. Potomci nekih alajbega u Bosni zovu se danas Alajbegovići. G. 1838 dokinuta je čast alajbega. H. K.

ALAJBEGOVIĆ, Ibrahim, historičar, inače poznat pod imenom Pečevi Ibrahim ef. Porodica je njegova iz okoline Sarajeva. Otac mu se odselio u Pečuh u Madarskoj i tamo se stalno nastanio, gdje se i Ibrahim rodio oko 1573. Majka mu je od ugledne porodice Sokolovića. Služio je većinom kao financijski činovnik u Turskoj. Nekad je zamjenjivao i namjesnika, te otud je i naziv paše, koji mu neki pridaju. Umro je 1649 ili 1651 u Pečuhu. Najviše je poznat po svojoj kritički pisanoj povijesti Turske, koja seže od početka vlade Sulejmana Veličanstvenoga (1520) do smrti Murata IV. (1639) i nosi naziv *Tariki-Pečevi*. Djelo je za nas od velike važnosti, jer posvećuje najviše pažnje događajima u Bosni i Madžarskoj.

LIPIĆ: Handžić, Ibrahim ef. Pečevića Alajbegović. Sarajevo 1939. M. H.

ALAJUELA, I. pokrajina srednjoameričke republike Co-starike, 11.000 km² i 105.000 stan., znatno stočarstvo i kultura kave i sladorne trske.

2. Glavni grad istoimene pokrajine na visoravni podno vulkana Poas, ima 9.000 stan., koji izvoze kavu, šećer i miodrije željeznicom, koja ide pored grada ovom pokrajinom od atlantske do pacifičke obale. Sjedište je biskupa. V. B.-c.

ALALEONA, Domenico, * Montegiorgio 1881, † 1928, skladatelj, dirigent, glazbeni pisac, kritičar. Pisao je brojna djela iz glazbene teorije, povijesti, pedagogije i estetike. Od njegovih skladba treba spomenuti: I operu (Afirra), niz pobjevaka (*Albe, Melodie Pascoliane, Canti di maggio, Can-*

zoni italiane i dr.) u svescima za glas uz pratnju klavira, gudačkog kvarteta, malog i velikog orkestar; kantatu (*Attolite portas*), rekvijem, kolorističke studije za orkestar *Fiori* i dr. S. S.-i.

ALALKOMENE, I. starogrčki grad u Beotiji na sjevernom obronku Helikona, glasovit radi Alalkomeneja, Ate-nine svetinje; 2. starogrčki grad na otoku Itaci; 3. grad ilirskog plemena Deuriopa, na gornjem Erigonu, u makedonskom kotaru Deuriopu, u pokrajini Peoniji. Z. D.

ALAMAN, Lucas, * Guanajuato 1792, † 1855, meksički povjesničar (*Rasprave o meksičkoj povijesti, Povijest Meksika*) i državnik. Zastupnik u španjolskim Cortesima, zatim voda konzervativne stranke u Meksiku. Bio je više puta ministar. Zaslužan je za razvoj meksičke privrede i školstva.

ALAMANNI, Luigi, * 1495, † 1556, talijanski književnik, Firentinac. Progan iz političkih razloga, dugo je živio u Francuskoj, gdje je izdao svoje prvijence *Opere toscane* (1532—33). Njegova je lirika ljubavna, rodoljubna, moralna i religiozna; satire su mu političke. Prevodi i oponaša grčke i latinske pjesnike i prvi uvodi u modernu književnost epigram i pindarsku odu. Osim lirike dao je i drugih djela, neke drame i poeme, a najpoznatije mu je djelo poučan poem *Delta Coltivazione* (1546), o obrađivanju polja i o seoskom životu uopće s mnogim epizodama. Kod nas je Dominiko Ranjina prepjevao neke njegove izvorne i prevedene epigrame.

LIT.: H. Hauvette, *Un exilé florentin à la cour de France au XVI siècle: L. A., sa vie et son oeuvre*, Pariz 1903; F. Foffano, // *poema cavalleresco*, Milan 1905; G. Toffanin, // *Cinquecento*, Milan 1929; J. Torbarina, *Italian influence on the poets of the Ragusan Republic*, London 1931; B. Croce, *Poesia popolare e poesia d'arte*, 1933; E. Carrara, *La poesia pastorale*, Milan 1908, str. 387 i si. M. D.-c.

ALAMEDA, lučki grad od 30.000 stan. u saveznoj državi Kaliforniji, USA, blizu Oaklanda i nasuprot gradu San Francisco, ima brodogradilišta, ljevaonice željeza, industriju konzerva i boraksa, koji se kopa u blizini. V. B.-c.

À LA MODE (franc. »po modi«), podrugljiv naziv za kičošku naprilitanu nošnju u Njemačkoj u prvoj polovici 17. st. i za podražavanje francuskog odmjerenog i ukočenog načina izražavanja onoga vremena. Iz njemačkoga i kasnog latinskog prešli su i u naš stariji jezik servilni naslovi kao presvijetli, poglaviti, velemožni i si. I njemačka književnost baroka sa svojim usiljenim načinom izražavanja i nena ravnim poredbama nazivala se je radi toga à la mode lite raturom. G. Š.

ALANDSKO OTOČJE, Šved. Åland, fin. Ahvenanmaa, finski otočje na ulazu u Botnički zaliv između Finske i Švedske, složeno od 300 otoka, otočića, skolja i grebena granitnog i gnajsnoga sastava predstavljajući komad t. zv. baltičkoga štita iznad mora, koji je u ledeno doba ispre-bražden ledenjakom i razdrobljen u sadašnji arhipelag. Njegova je površina 1.442 km². Na istoku su manji, a na zapadu veći otoci, najveći je Fasta Åland (640 km²), a naseljenih je 80. Na njima stanuje 29.000 žitelja švedskoga podrijetla i jezika. Morski prolaz Södra Kvarken dijeli otočje od Švedske, a na istoku je grebenima posuto more sve do finske obale (Skär). Lakih potresa ima u ovom labirintskom području i danas. Tlo je dijelom golo, malogdje plodno, a dijelom po-

krito gustim borovima, hrastovim šumama i tamnim jezerima. Stanovništvo na većim otocima, gdje je u nizinama sačuvano nešto plodne zemlje, bavi se poljodjelstvom i stočarstvom, a inače su ribarstvo i brodarstvo općenita zanimanja. Glavni grad Mariehamn na najvećem otoku ima 2.000 žitelja. Otočje je u srednjem vijeku pripadalo Finskoj, a 1809 je prešlo pod Rusiju, koja je sagradila tvrđavu Bo-marsund na glavnom otoku. Englesko i francusko brodogovje

Koliko se izbočuje iz zametka, nema u njemu više gotovo nikakve šupljine nego se preko vanjskog zametnog omota seroze združiti sa sluznicom maternice u plodvu ili placentu. Seroza se na površini izbočuje u mnoge resice pa se radi

*Šumančana kesica
amnton*

ALANDSKI OTOCI

je u krmskom ratu razorilo tvrđavu, a mirom u Parizu 1856 je Rusiji zabranjeno svako utvrđivanje ovog otočja. Nakon sloma Rusije pojavilo se alandsko pitanje između Finske i Švedske. Premda je plebiscit u veljači 1918 ispio u korist Švedske, otočje je po odluci Društva naroda 1921 predano Finskoj uz obvezu, da poštuje švedsku narodnost pučanstva i vojnu neutralnost toga područja; dobilo je autonomiju i posebni sabor, u urede i škole uveden je švedski jezik, a vojna je dužnost otočana ograničena na službu kod svjetionika i na pilotiranje po kanalima arhipelaga. Ugovorom baltičkih država u Ženevi od 20. X. 1921 Alandsko je otočje neutralizirano. (→ Finska).

ALANI, iranski konjanički nomadski narod, sarmatske pripadnosti, dolazi s Kaspijskoga mora prema zapadu u Pontsku nizinu za vrijeme početaka rimskoga carstva. Alani ulaze u kavkasko i dunavsko rimske pokrajine, u Armeniju i Malu Aziju. U 4. st. dolaze pod Hune, te jedan dio Alana bude dolaskom Gota naseljen u Panoniji. S Vandalima i Suevima podu preko Germanije i Galije u Hispaniju i sjev. Afriku, gdje im se zameće trag. Pretežan dio A. ostaje u stepi između Dona i Kavkaza i prima preko Bizanta kršćanstvo. U 13. st. potjeraju Mongoli A. duboko u kavkasko gorje, dok su se neki od njih naselili u Madžarskoj (Jazigi). Preostali A. (As, Assi) žive još i danas u Kavkazu pod imenom Oseti. -*■ Oseti, Sarmati.

A. su još važni s obzirom na teoriju o iranskom podrijetlu Hrvata. Bijeli su Hrvati, izgleda, bili Iranci, te spadali u etnički sklop Anta; a ovi bi vjerojatno mogli biti Alani, što međutim još nije riješeno.

LIT.: Ebert, *Südrußland im Altertum*, 1921; Vasmer, *Untersuchungen über die älteren Wohnsitze der Slawen*, I. *Die Iranier in Südrußland*, 1923; Bleichsteiner, *Das Volk der Alanen*, Berichte d. Forschungsanstalt f. Osten u. Orient, 1918; Haxthausen, *Transkaukasien*, II., 1856; Gerhardt, *Alanen u. Osseten*, Ztschr. d. deutsch. Morgenland. Ges. 93, 1939; Vernadsky, *On the Origins of the Antae*, Journal of the American Oriental Society, 59., 1939; W. Tomaschek, s. v. *Alani*, u Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der klassischen Altertums-Wissenschaft*, sv. I., 1894. Z. V.

ALANIN -* Aminokiselina.

ALANTOIS, I. mokraćni mjehur, posebni prolazni zametni organ kod sisavaca, ptica i gmazova, koji služi za disanje i prehranu zametka. To je uglavnom kožnati mjehur, proširena izbočina zadnjeg crijeva, koja izlazi kroz pupak daleko iz trbuha zametka. Kod zametaka ptica i gmazova ulaze u nju mokraćovodi, pa je napunjena mokraćom i radi toga služi kod njih i kao zametno spremište mokraćne. Na površini alantoisa razraslo se vrlo mnogo nježnih žilica, pa ga optače obilje krvi. Radi toga ima on još druge važnije zadatke u razvoju zametka; kod ptica i gmazova služi neko vrijeme kao zametni organ za disanje, a kod sisavaca kao zametni organ za prehranu. Kod ptica i gmazova prilagodne vrlo povećani i prostrani alantois uz lupinu jajeta. Kako je ova šupljikasta, lako ulazi iz vana preko nježnih žilica u krv kisik, a izlazi ugljični dioksid, i tako je u drugoj polovini zametnog razvoja ptica i gmazova alantois istodobno još i glavni organ za disanje zametka. Tek malo prije nego izađe iz jajeta, preuzmu disanje pluća. Kod najvećeg dijela sisavaca služi alantois kao organ za prehranu zametka.

ZAMETAK PILETA U JAJETU, STAR NEKOLIKO DANA, S ALANTOISOM

toga zove horion. Kroz mnogobrojne žilice na površini alantoisa, koje se još izbočuju u resice horiona, dolazi u dodiru s nježnim žilicama u plodvi do neprestane izmjene svih sastojina krvi između majke i zametka. Na taj način prima zametak sisavaca hranu, diše, a i njegove izlučine prelaze u majčinu krv. N. F-k.

2. Kod domaćih životinja ovojnica ploda, koja nastaje kao izvrnat krajnjeg dijela crijeva embriona. Najprije se zapaža alantoizna krvrga, a zatim se javlja i alantoizni zaton. Ta tvorba krajnjeg dijela crijeva postepeno se povećava i uraštava između pupčane vrećice i amniona u prostor, koji je omeđen amnionom, horionom i pupčanom vrećicom. Posljedica snažnog rasta alantoizne vreće je ta, da srastu njeni listovi s horionom i amnionom u alantohorion, odnosno alantoamnion. Važnost tog srastanja biva razumljiva, kada se znade, da uz osnovu alantoisa izlaze iz embrionalnog tijela arterije, koje se granaju u zidu alantoisa, kao i to, da alantohorion sudjeluje kod stvaranja posteljice (placenta foetalis). Preko alantoisa dolaze dakle pupčane arterije i vene u vezu s horionom i tako je omogućena izmjena tvari između ploda i majke.

Kod nekih životinja (konj, govedo) šupljina alantoizne vreće ispunjena je velikim količinama tekućine. Kod svinje nestaje alantoizna šupljina pod kraj fetalnog perioda. Alan-toiznu tekućinu čini fetalna mokraća i transudat krvnih sudova, a sadrži mokraćevinu i njene soli, alantoidin, grož-dani šećer i razne druge soli.

Kod čovjeka alantois vrši samo svoju glavnu zadaću t. j. provodi krvne sudove, a ne funkcionira uopće kao fetalna mokraćna vrećica.

Alantoizna šupljina reducirana je samo na uski alantoizni kanalčić.

LIT.: O. Zietzschmann, *Lehrbuch der Entwicklungsgeschichte der Haustiere*, Berlin 1924; O. Srdinko, *Učebnice embriologije človeka i obrat lovu*, Prag 1921. T. V.

ALANUS AB INSULIS (franc. Alain de Lille), * Lille između 1120—1128, † Citeaux 1202, cistercit, skolastički teolog, pridoslovac i pjesnik, nazvan doctor universalis. Po uputama Lateranskog crkvenog sabora (1179) udario je sa svojim redom na krivovjerje i napisao: *De fide catholica contra haereticos*, pobijajući Albigenze u južnoj Francuskoj, Židove i muslimane. U teoretskim spisima: *Regulae sive maximae theologicae* i u teološkom priručniku *Distinctiones distinctionum theologiarum* nastojao je prema zasadama Aristotelove i Boetijeve filozofije i novoplatonizma stvoriti teološki sistem, deducirajući ga iz općih filozofskih pravila. Pjesnička su mu djela *Anticlaudianus* i *Doctrinale altum sive Liber parabolarum*. Antiklaudijan je enciklopedija filozofskog i teološkog znanja onoga vremena, zaodjenuta u poetsko-ekstatičko ruho. Čovječju dušu vodi teologija i vjera svemirom i nebom, kao što je u *Božanskoj glumi* Danteu bio vodičem kroz pakao i čistilište Vergil (utjelovljeni razbor i filozofija), a kroz raj Beatrice t. j. objava Božja i bogoslovlje.

LIT.: Baumgartner, *Die Philosophie des A.*, Münster 1896; Migne, *Patrologia latina*; F. Überweg, *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, Berlin 1928. G. S.

ALAPAJEVSK, ruski industrijski grad na istočnom rubu srednjeg Urala na želj. pruzi Sverdlovsk—Nižnij Tagil, ima 15.000 stan.; metalurzijska industrija i rudnici željeza.

ALAPIĆ, Gašpar, † Vukovina 4. IV. 1584, hrvatski ban, potomak velikaške obitelji, koja se u Hrvatskoj javlja istom u 15. st. Baltazar A. bijaše hrvatski podban i župan zagre-

bački. Bio je također kapetan Medvedgrada, koji je tada pripadao hercegu Ivanu Korvinu, pa je od njega 1496 kupio imanje Vukovinu u Turropolju. Baltazar je imao dva sina, Ivana i Jurja. Ivan se vjenčao dva puta, pa je za prvu ženu uzeo Margaretu, sestru Nikole kneza Zrinskoga, a za drugu Elizabetu, kćer Vuka Frankopana Brinjskoga. Ivan je sudjelovao u boju kod Obreške, gdje je hrvatski ban Petar Erdedi 10. IX. 1565 potukao Turke. Juraj Alapić se odlikovao kod obrane Petrovaradina, koji je veliki vezir Ibrahim 9. VII. 1526 opkolio s velikom turskom vojskom. Odbio je s tisuću vojnika dva snažna juriša. Turci su Petrovaradin zauzeli istom 28. srpnja, kada su već izginuli svi branitelji osim 90, kojima je veliki vezir dopustio slobodan odlazak. Među onim hrvatskim junacima, koji su uz Ni kolu Zrinskoga 1566 branili Siget, bijaše i Gašpar Alapić. I on je uz svoga rođaka Zrinskoga provalio iz zapaljene tvrde, ali nije poginuo u borbi s Turcima. Gašpar je bio jedan od one četvorice, koji su preživjeli slom Sigeta i pali u tursko ropstvo. Turci običavahu tražiti otkupninu za ratne zarobljenike. Alapićevu su glavu ucijenili samo s 500 forinti. Gašpar bijaše naime malenoga stasa, a grbava tijela i nakazna lica. Kako pak bijaše obučen u jednostavno odi jelo, smatrahu ga Turci prostim vojnikom, jamačno slugom Nikole Zrinskoga. Kasnije se Gašpar opetovano istaknuo u borbama s Turcima. G. 1573 ugušio je seljačku bunu u Hrvatskoj. Potukao je naime s konjanicima kneza Jurja Zrinskoga 6. II. 3000 pobunjenih kmetova kod Kerestince i Mokrica. Kada se pak 8. II. u Zagrebu sabraše banske i ple mičke čete (oko 5000 konjanika i pješaka), postade im vo dom Gašpar. On ih sutradan povede u Zagorje, gdje je kod Stubice potukao Matiju Gupca. 15. X. 1574 imenovan je hrvatskim banom. Instaliran je 19. XII. 1574 na saboru u Zagrebu, ali je preuzeo samo vojničke poslove, dok je upravu i sudbenost zadržao biskup Juraj Drasković kao drugi ban hrvatski. Drasković i Alapić zamoliše već na proljeće 1576 kralja Maksimilijana, neka ih riješi banske službe. Kralj je to učinio istom početkom 1578, kad je na hrvatskom saboru 5. II. predstavljen novi ban Krsto barun Ungnad. Gašpar Alapić je pokopan u pavlinskoj crkvi u Remetama. R. H-t.

ALARCÓN, Hernando de, * Trujillo (Španija) 1500, španjolski moreplovac i obretnik. Stigavši u Meksiko, poslan je da otkrije zapadne obale prema kalifornijskom zalivu, gdje dopre do ušća Kolorada. Prvi je sastavio zemljopisnu skicu tih predjela i dokazao, da je Kalifornija poluotok. Ipak su mnogi i dalje smatrali tu zemlju otokom.

ALARCÓN Y ARIZA, Pedro Antonio de, * Guadix 10. III. 1833, † Valdemoro 19. VII. 1891, španjolski pjesnik, novinar i političar. Isprva je izdavao revolucionarne časopise, ali je poslije 1868 branio ustavnu monarhiju. G. 1859 bio je dobrovoljac u marokanskoj vojsci. O tome je napisao *Diario de un testigo de la guerra de Africa*, 1860. Bio je zastupnik, državni savjetnik i neko vrijeme poslanik u Stockholmu. Napisao je brojne novele, kojih sadržaj daje pravu šarenu sliku španjolskog života. Jedan od prvih njegovih pokušaja *La Noche-buena del Poeta* (Pjesnikov Božić) doživio je preko 1000 izdanja. Novele su mu sabrane u zbirkama *Historietas nacionales*, *Novelas cortas*, *Amores y amovios*, *Cuentos amatorios*, *Narraciones inverosímiles*. Među novelama svakako valja istaći *Sombrero de tres picos* (Troughl je šerir); ta je novela, protkana objesnim humorom. Puna moraliziranja je novela *El escándalo*. Pristaše Zolina natu-ralizma pobijali su njegov veseli istinski životni realizam kao neiskreni idealizam. Zadržje njegovo djelo *Historia de mis libros* je neke vrste literarna piščeva oporuka.

LIT.: E. Pardo Bazán, *Refratos y apuntes literarios*, Obras completas, sv. 32. M. A.

ALARCÓN Y MENDOZA, Juan Ruiz de, * Tasco (Meksiko) oko 1580, † Madrid 4. VIII. 1639, osnivač španjolske karakterne komedije. Živi naizmjenice u Španjolskoj i u Meksiku kao odvjetnik i drž. savjetnik. Gurav, zajed ljiive čudi, odlučan protivnik Lope de Vega i tadašnje kaza lišne publike. Komedije su mu: *Las paredes oyen* (Zidovi čuju), *La verdad sospechosa* (Sumnjiva istina), *Examen de maridos* (Isplit oženjenih) i dr.; drame: *El tejedor de Se govia* (Seviljski tkalac) i *Ganar amigos* (Stjecanje prijatelja). A. M.

ALARD, Jean Delphin, * Bayonne 1815, † Pariz 1888, znameniti francuski virtuoz na violini, uvelike cijenjen i kao pedagog; od 1843 do 1875 profesor na pariškom konzervatoriju (njegovu su učenici Garcin, Sarasate). A. je izdao odličnu školu za violinu, prevedenu na tri jezika, nadalje antologiju skladba starih majstora violine *Les maîtres clas siques de violon*, te cio niz svojih djela u modernom vir tuoznom stilu (koncerti, etide, fantazije i dr.). S. S.-i.

ALARIK. Najstaknutiji poglavica Vizigota, kojima je car Teodosije dozvolio da se nasele na Balkanu. Poslije Teodosijeve smrti (395), kad su na istoku provalili Huni u Malu Aziju i Siriju, digoše se Vizigoti pod vodstvom Alarika, nezadovoljni, što carstvo nije ispunilo dana obećanja. Alarik okupi oko sebe još neka plemena s lijeve obale Dunava i provali u Makedoniju i Trakiju, a zatim krene u Tesaliju, južni dio poluotoka, osvoji Atenu, velik dio njenih stanovnika odvede u roblje, popali Korint i na tom svom upadu opljačka svu zemlju od Tesalije do Peloponeza. Konačno se ustavi u Ahaji. Ovakvo nastupanje omogućile su Alariku nesuglasice između cara Arkadija i njegova prefekta Rufina s jedne i Stilaha, vojnog zapovjednika i skrbnika cara zapadnog dijela carstva, Honorija, s druge strane. Da Alarika izbaci iz Peloponeza, gdje su se njegove čete upravu u Arkadiji nalazile, prebaci Stilaho 395/6 godine velikom flotom vojsku na Peloponez. Zatim opkoli Alarika u arkadijskim gorama (u gorju Pholoë), ali mu pothvat

propadne zbog njegova oklijevanja i zbog slabe discipline njegovih vojnika, koji su se dali u pljačku. Sve to iskoristi Alarik, koji prođe kroz vojsku, koja ga je opkolila, i preveze se u Epir sa svojim Gotima i s bogatim plijenom. Poslije ovog neuspjeha vrati se Stilihu u Italiju, a car Arkadije imenova Alarika vojnim zapovjednikom Ilirika (magister militum per Illyricum), a njegove Gote uze, pod njegovim zapovjedništvom, u svoju službu. Na taj su način Goti, kao carski plaćenici, živjeli na Balkanskom poluotoku, između istočnog i zapadnog rimskog carstva, pune tri godine, sve do 401. Tada, vjerojatno potaknut na to od istočnorimskog dvora, provali Alarik u Italiju. Pljačkajući dopre do Milana, koji i podsjedne. Kod Pollentije (402) i Vérone sukobi se sa Stilihom, koji pobijedi. Stiliho sklopi s Alarikom sporazum, prema kojemu se Alarik vrati u Ilirik, gdje će pomagati Stilihu. Po nagovoru Stilihovu imenova Honorije Alarika za vojnog zapovjednika Ilirika, da sa svojom vojskom ude u Epir. Tu se on trebao sjediniti s vojskom, koju je Stiliho imao poslati iz Italije, preko mora. Alarik ude u Epir i čekaše Stilihove obećane čete. Ali one ne dolažahu, radi nove situacije, nastale provalom germanskih naroda Alana, Burgunda, Sveba i Vandala preko Rajne u galske provincije (406). Kako je, zbog otpada od istočnog i pristajanja uz zapadnog cara, Alarik došao u veliku neprikluku, tražio je od zapadnog cara ogromnu odštetu od četiri tisuće funti zlata. Da taj svoj zahtjev podupre, krene preko Panonije i Norikuma do same italske granice. Iako se rimski senat žestoko opirao Alarikovu traženju, ipak uspije Stilihu, da mu se tražena svota isplati. Stiliho je sada trebao Alarika, koga je odlučio poslati 408 protiv protucara Konstantina, koji se proglasio carem u Britaniji i bio stekao pristalica u Galiji. Međutim radi naglog pojačanja protugermsanske struje u Italiji bje Stiliho po naređenju Honorija smaknut. Kad u ovakvim prilikama nije Honorije htio da ispuní Alarikove zahtjeve: naseljenje njegovih vojnika u Norikumu, opskrbu njegove vojske žitom i njegovo imenovanje rimskim vojnim zapovjednikom, provali Alarik preko granica Julijskih Alpa u Italiju i stigne pod bedeme Rima. U takvoj nevolji pristade rimski senat na golemu kontribuciju, koju je Alarik tražio, našto se on povuče u Tusciju. Kad je car Honorije ponovno odbio Alarikove spomenute zahtjeve, dode on po drugi put pod Rim i prisili senat da izabere za cara gradskog prefekta Priska Atala (Priscus Attalus). Novi car imenova Alarika zapovjednikom konjaništva i pješadije, ali mu nije htio povjeriti osvajanje Afrike. Međutim je Alarik ratovao protiv Honorija i opkoli ga u Raveni. Videći, da ne može uspjjeti s Atalom, skine ga Alarik i ponovno počne pregovore s Honorijem. Kad ti pregovori ne uspiješe, dode Alarik treći put pod Rim. 4. VIII. 410 prodriješe Goti u grad, koji pljačkahu tri puna dana. Iza toga, obogaćen plijenom, krenu Alarik u južnu Italiju, da se preveze sa svojom vojskom na Siciliju i u Afriku i da ih osvoji. Tako bi on bio postao gospodarom žitnice Italije i tamo osnovao i utvrdio svoje kraljevstvo, daleko od spletaka, koje su se uvijek javljale u središtu carstva. S mnogo truda skupio je Alarik brodovlje, koje je imalo prevesti njegovu vojsku, ali je velika oluja uništila njegovu mornaricu. Poče skupljati novu mornaricu, ali ga u tom poslu zatekne smrti. Goti pokopaše svog velikog vojskovođu ispod korita rijeke

Buzenta, koju su navratili u drugi tok. Alarik nije dospio da ostvari svoju životnu zadaću: da svom narodu osigura slobodan i nezavisan život unutar granica rimske države na stalno određenom i omeđenom zemljištu.

LIT.: R. Keller, *Stilicho*, Berlin 1884; Mommsen, *Stilicho und Alarich* (u Hermes, 1903). G. N.

ALARODI je zajedničko ime za antička plemena (Mo-schoi, Tibareni, Taoi, Tzanoi, Khalubes i t. d.), koja su stanovala na južnom Kavkazu u blizini Crnoga mora između jezera Van i rijeke Arakses (danas Aras) na teritoriju današnjih Armenaca. Spominje ih Herodot u svojoj Historiji III., 94 i VII., 79 u obliku *Alarôdioi*. To je jedina potvrda za njihovo postojanje. Grčki oblik znači one, koji stanuju oko brda Ararat. Ime se naime dovodi u vezu sa židovskim (biblijskim) imenom brda *Ararat*, koje se asirski zove *Urartu*, babilonski *U rastu*. U modernoj lingvističkoj nauci značenje grčkoga naziva veoma je prošireno. E. Meyer i M. Hommel upotrebljavaju ovaj naziv za antičke stanovnike Kavkaza i Prednje Azije, dok je Pauli ustvrdio, da su s njima srodni i Etrusci, Pelazgi, Rheti, Liguri i Iberi (danas Baski). Još jače je raširio značenje grčkoga naziva lingvista Slovenac Karl Oštir, koji tvrdi, da je alarodski jezik pet tisuća godina prije Krista obasirao golem teritorij, u koji su išli ovi prastari jezici: 1. staro-evropski u potpunom opsegu, t. j. iberobaskički, pikto-ligurski, reto-etruski-čanski i iliro-pelazgički; 2. stari jezici prednje Azije, t. j. sumerski, mitanni, vān, elam, protohetejski, arzava i svi azijski obalski idiomi Male Azije, zatim čitav Turan; 3. hamitski, t. j. berberski i kušitski u sjevernoj i istočnoj Africi, ukoliko svi predindoevropski jezici Evrope (izuzevši finougrijski), Prednje Azije i sjeverne Afrike. O prednjoazijskim starim jezicima -*■ Azija.

LIT.: K. Oštir, *Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft*, sv. 1., Beč i Leipzig 1921, i mnogi drugi njegovi spisi po raznim našim i stranim časopisima. Teoriju Karla Oštira prikazuje na najshvatljiviji način nizozemski lingvista J. Schrijnen u članku *L'alarodien et l'accent d'intensité initial dans les langues indo-européennes*, u časopisu *Mémoires de la Société de lins-uistiQue de Paris*, sv. XXIII., 1927, str. 54 i sl. P. S.

ALARODSKA RASA → Rase.

ALAS Y URENA, Leopoldo Garcia de las, * Zamora 25. IV. 1852, † Oviedo 13. VI. 1901, španjolski pisac i kritičar, profesor prava. Izašao na glas svojim oštrim kritikama pod pseudonimom Clarin. Pod utjecajem Zole pisao je novele i romane: *La Regenta* (1885), *Su unico hijo* (Njegov jedini sin, 1890), *Dona Berta* (1894) i dramu *Teresa* (1895).

BIBL.: *Paginas escogidas*, Madrid 1917.

A.M.

ALASIA DA SOMMARIPA, Gregorio (Alessandro), * Sommariva del Bosco (Pjemont) 1578, † Rim (?) 1626, talijanski servit (član reda službenika Bl. Dj. Marije). G. 1596 ušao je u red i došao 1601 u Devin, gdje je vodio nasobinu reda i naučio slovenski jezik. Za potrebe pastve talijanskoga svećenstva izdao je *Vocabolario italiano e schiavo* (Udine 1607. unikat u Sveuč. knjižnici u Ljubljani), koji uz rječnik obuhvaća kratku slovnice slovenskoga jezika i najpotrebnije slovenske tekstove, što su se onda čitali, govorili i pjevali u crkvama.

LIT.: *Slovenski biogr. leksikon*, s. v.; A. Breznik, *Razprave znanstvenega društva v Lj.*, III., 114—116. J. G.

ALASKA. 1. Sjeverozapadni poluotok Sjeverne Amerike između Bristolskog zatona i Kenai-Sunda prema zapadu do mora, u kojem se nalazi grupa otoka Aleuta. I Aleuti su insularni nastavak poluotoka Alaske. Poluotok A. obuhvaća 22.000 km². → Amerika (Sjeverna).

2. Teritorij U. S. A., zaprema 1,518.717 km², od čega otpada 37.190 km² na otoke, a to su Aleuti, Pribylowi otoci, St. Mathieu otoci, St. Laurent otoci i Nunivak otoci. Ima 63.256 stanovnika, od toga bijelaca 28.640, Eskima i Indijanaca 29.983, nešto Kineza, Japanaca, crnaca i ostalih. Geološke, geotektonske, orografske i hidrografske, pedološke i klimatske prilike A. * Amerika.

Prastanovništvo se sastoji od dva roda: na sjevernoj i zapadnoj obali stanuju Eskimi, a na južnoj obali i u unutrašnjosti Indijanci. Rusi su prvi od Evropljana otkrili i zaposjeli Alasku 1741, primamljeni ponajviše krznom ra-zličnih morskih sisavaca, ali 1876 proda Rusija taj svoj posjed Udruženim Američkim Državama. Međa između Brit-ske Sjeverne Amerike i A. bila je povučena nakon dugih pregovora po 141° zapadne dužine. Od tog vremena počelo je naseljavanje i privredno iskorišćivanje A. Intenzivan lov na morževe vrlo brzo je prorijedio te morske sisavce u Behringovu moru. Ribo lov na iosose bio je također snažno razvijen. Međutim je i kopanje zlata zauzelo velikog maha. G. 1896 otkrivena su bogata ležišta zlata u području Klondike,

ALASTOR

velike eksploatacije oslabila, napustio je najveći dio stanovništva vrlo brzo Dawson, tako da je od 25.000 stanovnika, koliko ih je bilo 1899, ostalo samo 1.000.

Nekoliko godina iza toga otkrivena su bogata zlatna ležišta kod Nome na poluotoku Sewardu, ali su se i brzo iscrpila. Ima nešto i ugljena. Gajenje i sijanje žitarica posve je nemoguće poradi oštre klime; tek na pojedinim mjestima uspijeva donekle krumpir. Stočarstvo je vrlo ograničeno. Ljeti dotjeraju trgovci iz San Francisca krupnu stoku na

(Foto Sella) BRDO

SV. ILIJE NA ALASKI I LEDENJAK MALASPINA

livade, kojih u A. ima dosta; stoka tu pase do početka zime, pa je onda pokolju u urođenimcima prodaju. Za prometne svrhe služe eskimski psi i sobovi. Promet se mora boriti s velikim poteškoćama. Rijeka Yukon je za ljetnih mjeseci plovna i za veće brodove, ali u zimi, koja traje 9 mjeseci, manjkaju gotovo sva prometna sredstva. Građenje željezničkih pruga skopčano je s velikim troškovima i prirodnim teškoćama, pa ta*o polagano napreduje. Sjedište vlade je u gradu Juneau (4.037 stan.), a ostala su važnija naselja: Fairbanks 2.099 stan., Nome 1.213, Sitka 1.053 i Aueharage 2.276 stan.

LIT.: Salin, *Die wirtschaftliche Entwicklung von Alaska und Yukon*, Tübingen 1914; Brooks, *Mineral resources of Alaska*, Washington 1914; J. Unterwood, *Alaska, an Empire in the making*, London 1925. O. O.

ALASTOR, duh osvete. On je kod grčkih tragičara personifikacije kletve, koja leži na opačini. A. osobito tišti kuću Atrejevu. Inače A. označuje duha, koji kažnjava opačinu, pa uopće zlog duha, koji je opreka dobrom duhu (Agato-demonu). Napokon A. služi i kao pogrdno ime za opakog čovjeka.

A. je i natpis jedne pjesme od Shelleyja.

Z. D.

pritoka rijeke Yukona, pa su sa svih strana svijeta tamo pohrlili kopači zlata, tako da je Dawson od malog sela postao ubrzo znatan grad, koji je željeznička pruga povezala s obalom. Kad su međutim ležišta zlata radi

ALASTRIM, brazilski naziv za veoma blagi oblik pravih boginja kod necijepjenih (blage ili bijele boginje ili i paravariola, engl. mildsmallpoxes). Od 1922 javlja se alastrim ponegdje u obliku manjih epidemija, osobito u Engleskoj, Nizozemskoj i Švicarskoj. A. ima veliko epidemiološko značenje, jer se epidemija alastrima može s vremenom pretvoriti u epidemiju teških variola. Preboljenje alastrima ne štiti nipošto protiv eventualnoga kasnijega oboljenja od teških pravih variola. Misli se, da je alastrim neka nestalna i povratna vrst pravih variola. Zašto se alastrim pojavljuje baš u navedenim krajevima, a ne drugdje, nije poznato, kao ni drugi neposredni uzročni momenti toga varijeteta. Važno je, da se alastrim daje samo vrlo teško presaditi na govedo (tele), te je sasvim nesposoban za proizvodjenje ikakve za praksu upotrebljive limfe. Kod nas je alastrim do sada sasvim nepoznata bolest.

E. M.

ALASEHIR (nekad Philadelphia, koja se spominje u Apo kalipsi), kotarski grad sa 30.000 stanovnika na istoku od Smirne, s kojom ga spaja željeznica. Kupalište s toplim sumpornim kupkama.

N. Z.

ALAT → Oude.

ALA-TAU, imena mnogih gora u Sibiru (→■ Tien-Shan). ALATRI, grad u talijanskoj pokrajini Frosinone, općina ima oko 17.000 stan. Okolica mu je rodna (masline, grožđe, žitarice); ima nešto šume i pašnjaka. Sam je grad podignut na mjestu starog Aletrija (Aletrium). Sudeći po zidinama nastao je u 6. st. pr. Kr. Zidine su sagrađene od golemog tesanog kamena bez zbučke (kiklopske zidine). Nad jednim ulazom u gornji grad (lijepe sačuvane akropole) postavljen je kao arhitrav monolit od preko 5 m dužine. A. je već od 6. st. sjelo biskupije. Crkva S. Maria Maggiore je najbolji primjer romanskog stila sa šiljastim lukovima. U njoj sakristiji nalaze se lijepe polihromne skulpture iz 12. st.

ALAUN (lat. alumen), postaje u Zemljinoj kori djelova njem sumporne kiseline na neke alumosilikate. Poznat je kalijski alaun ili kalinit, $K_2SO_4 \cdot Al_2(SO_4)_3 \cdot 24 H_2O$. Krista lizira tesimalno. Nalazi se samo u kristalastim nakupi nama kao cvjetanje (eflorescencija) po lavama i alaunskim škriljcima, gdje postaje trošenjem pirita, koji se nalazi kao sastavak nekih škriljastih lapora, a ima ga i po ugljenicima, koje je zahvatio požar. Staklaste je sjajnosti; bezbojan je i bijel, proziran i providan. Osim toga ima u prirodi i amonijak, natrijskog, magnezijskog, manganskog i željeznog alauna.

F. T.

Alaun se spaja u slabim otopinama s bjelčančevinom stanica čovječjeg tijela i tvori talog, djeluje dakle kao treslovina t. j. kao adstringens (sredstvo protiv krvarenja). Uzimlju ga kod katarata grla, nosa, za grgljanje kod angine, protiv proljeva i fluor albusa (bijeli cvijet) žena. Zaustavlja i krvarenje. Aqua haemostatica, voda protiv krvarenja, slaba je otopina alauna u vodi.

A. V.

Alaunski kamen ili alunit. Kristalizira heksagonski. Najviše je jedar, gust, zrnast, zemljast i okupljen u šuplji kave kao izjedene mase. Staklasta je sjaja, a na kalotinama sedefast. Proziran je i neproziran; bezbojan, bijel, crven kast, žućkast. Kemijski mu je sastav $K(Al \cdot 20H)_3(SO_4)_2$. Ako žareni alunit stavimo u vodu, otapa se kalijski alaun, a ostaje neotopljeni aluminijski hidrat. Na toj je osobini osnovano dobivanje alauna iz alunita, pa je vrlo važan mineral za dobivanje alauna. Postanak mu je vezan za vulkanske ekshalacije. Zato ga nalazimo po površinskim eruptivnim stijenama, koje su sastavljene od glinenaca. Djelova njem sumporne kiseline, koja se razvija pri ekshalacijama oko solfatara, pretvaraju se glinenici u alunit. Ima ga u većoj količini na Majdanu kod Boljetina u kraju Kosovske Mitrovice.

F. T.

A. škriljac. Crni ili smeđerni glineni škriljevac, bogat je piritom, često ugljenom i bitumenom. U njemu se nalaze kao sporedni mineralni sastavci aluminijski i željezni sulfati.

F. T.

ALAUPOVIĆ, Tugomir, * Dolac (kraj Travnika) 18. VIII. 1870, književnik* i političar; gimnaziju je polazio u Travniku (kod isusovaca) i Zagrebu, sveučilišne nauke (slavistiku) u Zagrebu i Beču. Služio kao profesor u Sarajevu, kao ravnatelj gimnazije u Tuzli, a zatim kao nadzornik srednjih škola u Sarajevu. Nakon umirovljenja vršio za Svjetskog rata u Matici Hrvatskoj službu tajnika; poslije propasti AU bio ministar vjera (1918—1919), pa državni savjetnik. U Bosni je organizirao hrvatska kulturna društva (Napredak, Trebević), sudjelovao kod osnivanja Hrvatske centralne banke u Sarajevu i Hrvatske narodne zajednice. Već kao srednjoškolar štampa pjesme u zadarskoj Iskri, a zatim piše u Vijencu, Nadi, Prosvjeti, Životu, Beharu Vrhbosni i t. d. Opsirnija su mu epska djela *Nesudnica* (1893) i *Nase rane* (Nada 1898). Matica Hrvatska izdala izbor njegovih lirskih pjesama (*Probrane pjesme*, 1902). Napisao monografije o *Ivanu Franu Jukiću* (Lzveštaj sarajevske gimnazije za šk. g. 1906/7 i zasebno), *Marijanu Šu-njiću* i *Grgi Martiću*. Piše i pod pseudonimom Tugomir Hrvat-Bošnjak. U kalendarima Napretka i Serafinskom perivoju i dr. ima i njegovih pripovijesti. A-eva lirika i epika proizišle su iz nacio-I nalnih prilika Bosne i iz pje-I snikove težnje za nacional-I nim i kulturnim pridizanjem i tamošnjeg hrvatskog elemen-I ta. *Nesudnica* je prožeta I mišlju o potrebi sloge među I jednokrvmnom braćom različitih vjera i ispunjena prizorima njihove žalosne međusobne borbe. Kroz liriku mu probija nacionalna nota, u vezi s refleksijama o hrvatskoj prošlosti, hrvatskim zemljama i ljudima. Ciklus *Seoske elegije*, koji nije štampan u cjelini, daje njegovoj poeziji socijalnu notu. Ali u toj lirici ima i ličnih tonova, ljubavnih elemenata, s refleksijama o Bogu, prirodi i životu. Prigodničarski i romantičarski elementi te patetičan ton, koji je vežu uz tradiciju starije hrvatske

lirike, spojeni su u njoj sa snagom ritma, čistoćom jezika i sigurnošću izraza.

LIT.: J. Milaković, *Tugomir Alauповić*, Sarajevo 1919.

A. B.-c.

ALAVA, najjužnija baskijska pokrajina u sjevernoj Španjolskoj između Baskijskoga gorja i gornjega Ebra, na sjeveru gorovita sa planinskim pašnjacima i zašumljenim dolinama, a na jugu humovita i nizinska zemlja s kulturom kukuruza i pšenice, vinove loze i voćaka. U brdima ima željeza, antimona, bakra i mnogo mineralnih vrela. Na njezinoj površini od 3045 km² stanuje 99.000 otjelja, najgušće uz dolinu Ebra (La Rioja). Bave se ratarstvom i po nešto industrijom papira, tkanina, žigica i asfalta. Živahna je trgovina ratarskim proizvodima, vinom i kožom. Glavni grad Vitoria leži u gorovitom dijelu pokrajine, u kojemu je najviši vrh Penas de Gorbea (1510 m). Alava je bila u srednjem vijeku nezavisna, a 1332 se dragovoljno sjedinila sa Starom Kastiljom. Preko nje je važan prijelaz iz unutrašnjosti Španjolske na more.

V. B.-č.

ALAVA, 1. Juan de, španjolski arhitekt na prijelazu iz 15. i 16. st., jedan od predstavnika t. zv. *estilo platereseo* (srebrnarski stil). Od 1531 stalno je u Salamanci kao maestro mayor tamošnje katedrale.

2. Miguel Ricardo de, * Vitoria 1781, † Barèges les Bains 1843, španjolski general i državnik. Sklon reformatorskim i liberalnim idejama, ali nestalan. Do 1808 je pristaša Franca, onda Engleza. G. 1812 nakon proklamacije ustava prvi guverner Madrida. Sudjelovao u revoluciji 1820, bježio u Englesku, odakle se 1834 vratio, imenovan od kraljice Kristine grandom.

A. M.

ALA VIII su šijitski muslimani, kojima je četvrti kalif Ali gotovo jedina veličina islama. Stanuju u Siriji na području od 6200 km², koje su Francuzi 1920 odijelili od Libana i uredili kao zasebnu Alavitsku državu s 260.000 stanovnika, no u njoj ostalo stanovništvo nema mira od fanatičnih Alavita. Kraj je slabo plodan. Izvozi nešto duhana, stoke i poljskih proizvoda. Glavni grad Ladikije (stara Laodicea) na Sredozemnom moru u zapuštenoj luci ima 7000 stan. Ovdje i uopće u gradovima je žiteljstvo mirno, ali na selu su Alaviti svuda pokora i mandatnoj vlasti francuskoj i ostalim narodnostima različitih vjera.

N. Ž.

ALBA (lat. »bijela«), misna košulja. Rimljani su nosili pod gornjom tunikom donju, od bijele tkanine, koja se zvala mjesto alba tunica kratko alba. Crkva je primi za liturg. ruho. A. je do tla duga i široka košulja s dugim i uskim rukavima, propisno izatkana od konoplje ili lana. Ukrašuje se dolje na rubu i na krajevima rukava vezivom

ili skupocjenim prugama. Od 16. st. obično se prišivaju čipke na rubove. A. je također i bijela tunika, što su je nosili novokršteni od Velike subote do druge subote ili nedjelje. A. označuje bjelinu, čistoću duše (→ Bijela ne djelja).

B. S.

ALBA, grad u Pijemontu sa preko 14.000 st., danas cvatući trgovački centar, jedno od najpoznatijih vinogradarskih središta Italije s odličnim vinarским uređajima. U rimsko se doba zvao *Alba Pompeia*. Od tog rimskog grada postoji dosta ostataka. G. N.

ALBA DE JOS, madž. »Alsófehérvár«, rumunjski kotar na istočnom rubu erdeljskog rudogorja, 3.646 km², 215.000 stan. (80% Rumunja, 14% Madžara, 4% Nijemaca), ima dobre željezničke veze s Clujem i Brašovom. Pretežno je agrarni kraj s rudnicima zlata na zapadu i soli na jugoistoku. Glavni je grad Aind.

ALBA, Fernando Alvarez de Toledo, vojvoda, * Lisabon 29. X. 1507, † Lisabon 11. XII. 1582, španjolski vojskovođa i državnik. Uživajući nepokolebivo povjerenje cara Karla V. borio se protiv Tunisa i Alžira, i branio Kataloniju i Navaru, u Schmalckandenskom ratu pobjedio prote stantske gradove južne Nje mačke i odlučio carevu po bjeđu kod Mihlberga 1547. Kao potkralj napuljski bo rio se uspješno protiv pape i Francuza. Sin Karla V., njolski kralj Filip II., poslao ga je 1567. kao generalnog kapetana u Nizozemsku, da ondje podupre politiku Fili (Bakrovez F. Haasenherbera) pove polusestre kraljevske namjesnice Margarete, voj volkinje parmanske. Svojim naslijem uzbunio je još većma španjolskim vladanjem nezadovoljne nizozemske protestante i pogubio dvojicu najuglednijih nizozemskih velmoža Hoorna i Egmonta, dok je knez Oranski pobjegao. Napokon je Filip morao A. opozvati. G. I.

ALBA JULIA (Belgrad, njem. Karlsburg, madž. Gyula-Féhérvár), grad u Rumunjskoj (Sedmogradska-Transilvanija), sa 12.500 stan., Rumunja, Madžara, Nijemaca i Židova. Leži u dolini rijeke Maroša (Maures). Koncem srednjeg i početkom novog vijeka bio je važna tvrđava i rezidencija sedmogradskih knezova, pa mnogi građevni spomenici sje čaju na to doba. U crkvi u tvrđavi nalaze se grobovi Ivana Korvina, Ivana Hunyadija i kralja Žigmunda. Sjedište je rimokatoličkog biskupa i svećeničkog seminara s vrijednom bibliotekom. U tom gradu krunio se rumunjski kralj Ferdinand 1922. Okolica je bogata žitom, vinovom lozom i stokom. N. P.

ALBA LONGA, najstariji grad Lacija. Legendarna historija pripovijeda, da je A. L. osnovao Askanije, sin Ene-jin. A. L. nalazila se oko 20 km jugoistočno od Rima na Albanskim brežuljcima, najvjerojatnije na mjestu, gdje se danas nalazi Castel Gandolfo. S Albom je legendarna historija povezala osnutak Rima. Rim je nekoć bio kolonija A. L., no pošto se osamostalio, razori je po tom pričanju pod trećim svojim kraljem Tullom Hostilijem u 1. polovini 7. st. pr. Kr. Iz vremena A. L. postoji velika nekropola na Monte Cucco i Monte Crescenzo jugoistočno od Castel Gandolfa. G. N.

ALBACÈTE (arap. al-basit »prostran i otvoren kraj«), 1. španjolska pokrajina, visočje u Murciji, većinom pusta stepa (La Mancha) s gorskim lancima od 1800 m visine na jugu. Ni podneblje nije ugodno: velike opreke temperature, mnogo magle i malo kiše. Na površini od 14.863 km² teško živi 32.000 stan., koji goje ovce, obraduju vinograde i vade rude (bakar, sumpor i ugljen) u gorju, gdje ima i rudnih vreća.

2. Glavni grad istoimene pokrajine, 37.000 stan., jedan od najvećih gradova u novokastilskom visočju, 686 m nad mo rem, na cesti Madrid—Valencija i na željezničkim prugama Madrid—Alicante i Madrid—Cartagena, kanalom iz doba Karla IV. vezan s rijekom Jucar, trgovački (godišnji saj movi) i obrtnički grad, osobito poznat po izradi noževa i bodeža s krasnim koricama. V. B-c.

ALBAN, svetac. 1. Prema martirologiju Rabana Maurusa, benediktinskog opata u Fuldi (†856) došao je sv. A. s nekog jugoistočnog otoka (Naksos) najprije u Milan, a zatim u Mainz, gdje su ga pogubili Huni. Zaštitnik je grada Mainza, a slavi se 21. lipnja (Acta Sanct., jun., IV., 86). 2. I prvi engleski mučenik zvao se Alban, pogubljen u Verulam za vrijeme cara Dioklecijana (284—305). Slavi se 22. srpnja (Rim. Mart.). D. N.

ALBANESE, Giovanni Battista, † oko 1663, talijanski kipar i arhitekt. Djelovao je u prvoj polovini 17. st. u Vicenzi i Mlecima. Prvi među suvremenim arhitektima odvojio se A. od Palladijeva klasicizma i priklonio raspojasanoj baroku (primjer: Monte di Pietà u Vicenzi). Na pročeljima svojih građevina gomilao je obilan plastički ukras. Na mletačkoj crkvi S. Giorgio Maggiore ima od njega pet mramornih kipova, koje je izveo po crtežima Palladijevim.

LIT.: C. Mollini, *Lacrime di Parnasso in morte di G. Albanese*, Vicenza 1663; Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, I., Leipzig 1907. A. Sch.

ALBANI COLLI—* **Albansko Humlje**.

ALBANI, Francesco, * Bologna 17. III. 1578, † Bologna 4. X. 1660, talijanski slikar. Učiteljji su mu bili Dionys Calvaert i Annibale Carracci. Prvo je njegovo znatnije djelo (1598) ciklus fresaka s prizorima iz života Enejina (Bologna, Palazzo Fava). Na slici za crkvu

S. Maria del Piombo (Rim, Kapitolinska galerija) javlja se ono dražesno kolo sitnih amoreta, koje će kasnije postati za nj tipično. Oko 1600 polazi u Rim i radi u zajednici s Annibalom Carraccijem (freske u kapeli S. Diega u crkvi S. Carlo degli Spagnuoli, danas u Barceloni). Dalja su njegova djela freske u dvoru Bassano de Sati i palači Verospi u Rimu. Izašao je na glas svojim sitnim idiličnim slikama, pejzažima, u kojima vode kolo puti i amoreti (najpoznatije su: *Cetiri elementa* u Turinu i rimskoj galeriji Borghese). Ima od njega i religioznih slika (Bologna, Dresden, Pariz, Rim).

LIT.: Bolognini-Amorini, *Vita del celebre pittore F. A.*, Bologna 1837; H. Tietze u Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, I., Leipzig 1907. A. Sch.

ALBANIJA, staro ime za zemlju na jug Kavkaza u do linu Kura. Spominju je Strabon, Plinije, Dionisije iz Hali-karnasa. Danas Azerbajdžan. M. Š.

ALBANIJA (alb. Shqipnia) zaprema dio Balkanskog po luotoka uz obalu Jadranskog i Jonskog mora. Ovdje je na Otrantskim vratima najbliži prijelaz s Apeninskog polu otoka do središnjih predjela Balkanskog, i u tom je strate gjska važnost Albanije. Ona obuhvaća 27.538 km², proteže se u meridijanskom smjeru na duljinu od 340 km, a širina joj koleba između 75 i 150 km. Kopnene granice vode ve činom gorskim lancima, a duljina im iznosi 734 km, dok je morska obala duga 400 km. Z. D-i.

Geologija. U obalnom području sjeverne Albanije prevladava razvoj gornje krede, eocena i oligocena, a u prostoru Drač-Tirana dolazi miocen. U području *Cikala* ima naslaga trijasa paralelno s obalnim naslagama; na trijasu dolaze jurske naslage (radioliti), a uz podnožja se javlja stariji tercijar. *Sjeverna albanska ploča* zaprema najviše gorske česti, pa je izgrađena u jezgri od paleozojskih škri- ljavaca, iznad kojih leži vapnenačko kamenje trijasa, jure i krede. Eruptivno područje *Meritida* facijelno se pribli-žuje Cukali-u, s razlikom, što u juri dolazi serpentin mjesto radiolita. Na serpentinu leži donja i gornja krede. U srednjoj Albaniji nizinski dio izgrađen je od boranih tercijarnih naslaga, koje svršavaju u antiklinali rudistnih i numulitnih vapnenaca Kruje. Nutarnji dio sastavljen je od starijih formacija, pa od serpentinsko-škripljivačko-rožnjačke formacije, krednih naslaga i nešto mlađeg tercijara u Skumbi području. Sličnu gradu imaju i južni albanski gorski lanci, samo mjesto mlađeg dolazi stariji tercijar.

Tektonski je Cukali posteoecensko gorje s jednostavnim prema jugu navučenim borama, a preko njega navučena je sjevernoalbanska ploča, dok je prema jugu eruptivna masa Meritida. Ponovnim izdizanjem iz tih navlaka pojavila se masa Cukala. Slični tektonski odnosaji vladaju i u srednjoj Albaniji, gdje je serpentinsko-škripljivačka-rožnjačka zona prevučena preko fliša. Nizinski borani tercijarni gorski lanac sjeverni je nastavak jadransko-jonske zone, dok se borani gorski lanci Malakustre izdižu u epirske gorske nizove s premacima i navlakama prema zapadu.

LIT.: J. Cvijić, *Die dinarisch-albanische Scharung*, Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss. math.-nat. Kl., knj. 110, I., Beč 1901; F. Nopcea, *Zur Geologie von Nordalbanien*, Jahrb. d. geol. R. A., knj. 55, Beč 1905; F. Nopcea, *Geologische Grundzüge der Dinariden*, Geolog. Rundschau, knj. 12, sv. 1—2, Leipzig 1921; E. Nowack, *Die Geologie des mittleren und südlichen Albanien*, Zeitschrift d. deutsch. geolog. Gesell., knj. 72, sv. 8—10, Berlin 1920; E. Nowack, *Morphogenetische Studien aus Albanien*, Zeitschr. d. Gesell. f. Erdkunde, br. 3—4, Berlin 1920.

J. P.-k.

Reljef. Po reljefu se Albanija može podijeliti na četiri dijela.

1. Južno od Semanija (albanski Epir) pružaju se uporedni vijenci epirskog gorja. Primorski greben diže se neposredno uz more do visine od 1000 m, pa je obala stjenovita i visoka. Taj greben svršava na poluotoku Karaburunu, a genetički mu pripada i otok Sazani. Najviši usponi albanskog Epira su Tomor 2480 m, Ostravice 2384 m, Gra-mos 2519 m.

2. Nisku Albaniju čini nizinsko i brežuljkasto zemljište, obuhvaćeno uglavnom u trokutu između Skadra, Elbasa-na i Valone. Nizinu su stvorile veće albanske rijeke svojim naplavinama, dok je morska struja uz obalu izgradila prijesape, koji zatvaraju zatoke i primorska jezera. Obala je najvećim dijelom ravna i niska, a budući da pored toga donje tokove rijeka prate široka poplavna područja, Albanija je s mora teško pristupačna. Iznad nizinskog tla dižu se (tercijarni) brežuljci, kojih ogranci dopiru na mjestima do mora čineći rtove.

3. Dalje na istoku diže se neposredno gorje visoke Albanije. Ono pripada kao i epirsko gorje pindskom spletu, a pruža se u smjeru SSZ—JJI. Vapnenačka površina je pretežno gola i pretvorena u krš. a područje serpentina je po-krito šumom ili travnjacima, pa je prema tome i naseljeno gušće nego krš. Najviši usponi su oblikovani glacijalnom erozijom. Zapadne vijence odvaja od središnjeg visočja uzdužna tektonska uleknina, koja je prečagama (Čerme-nika i dr.) podijeljena na nekoliko dijelova. Protječu je gornji tokovi rijeka Shkumbini i Mati, a na sjever se uleknina produžuje nizom malih kotlina sve do Skadarskog jezera. Među zapadnim grebenima se ističu Mali i Skan-derbegut (1706 m), te Gur i Topit (2379 m), a u središnjem visočju Zepë (2000 m), Mali i Dejës (2246 m) i Jablanica (2257 m).

Središnje vijence ograničuje s istočne strane uzdužna brazda, koja se sastoji od niza kotlina, razdvojenih razmjerno niskim prečagama. Te su kotline: Kolon ja, Korčan-ska i kotlina Ohridskog jezera. Na sjeveru je Crni Drim urezao u prečagama sut ješke i tako međusobno povezao daljne kotline: Debarsku (pripada Jugoslaviji), Peškojpej-sku (Peshkupia) i Kukësi. Među istočnim gorskim

	visol tina	T e m p e r a t u r a			Padal ine u mm
		siječanj	srpanj	god.	
Skadar	10 m	4.1°	25.5°	14.9°	1456
Drač.....	7 m	7.8°	24.7°	16.8°	1090
Valona.....	10 m	8.9°	25.0°		1080

Visoko gorje ima planinsku klimu s kratkim i hladnim ljetima te dugim i oštrim zimama, a kiša ima dosta u svim godišnjim dobama. Najviše kiša ima u Prokletijama, gdje padne godišnje preko 2000 mm.

Hydrografija. Albanske rijeke teku (s izuzetkom Crnog Drima) uglavnom od istoka prema zapadu, a budući da su im tokovi međusobno usporedni s malo pritoka, ima više samostalnih riječja. Odvirak Skadarskog jezera Bojana (Buna) spojena je jednim rukavom s Drimom. Ovaj je nastao sastavom Crnog (Drim i zi) i Bijelog (Drim i bardhë) Drima. Dalje na jugu se redaju Mati, Arzen, Shkumbini, Semani (koji je nastao sastavom Devollija i Osuma) te

vijencima ističu se na granici prema Jugoslaviji Paštrik (1983 m), Koritnik (2394 m) i Korab (2764 m).

4. Od ^dinarskog gorja pripadaju Prokletije (Biesheke te Nemuna, Sjevernoalbanske Alpe) djelomično Albaniji. One se povijaju iz normalnog dinarskog smjera u smjer JZ—SJ. Ta se izmjena smjera opaža i kod najsjevernijih pindskih grebena (Paštrika i Koritnika), a uzrok je u tome, što se oko Drima sučeljuju ogranci obaju sistema. Goli nazupčani vrhovi Prokletija dosižu na tlu Albanije visinu od 2600 m (Maja Jezerce 2580 m, Maja e Kehuravë 2600 m).

Klima. Sredozemna klima prodire preko primorske ravni i duž riječnih dolina dosta duboko u unutrašnjost. Niska se Albanija ističe vrućim i suhim (2—3 mjeseca) ljetima i blagim zimama. Na hladniju polovicu godine otpada preko 70% padalina. Prema unutrašnjosti se godišnja količina padalina povećava.

Vijosë. Tri velika jezera, Skadarsko, Ohridsko i Prespan-sko pripadaju Albaniji samo djelomično, a od ostalih valja spomenuti tektonsko jezero Vutrinto, te Maličko jezero (Maliq, 3 m duboko) u Korčanskoj kotlini, koje je nastalo proširenjem rijeke Devolli.

Biljni svijet. Od primorja prema unutrašnjosti mijenja se biljni plašt prilagođujući se promjenama klime i sve većim usponima. Na manjim i srednjim visinama raširene su makije i svijetle mediteranske šume. Iznad ovih slijedi regija hrasta, zatim bukve i crnogorice (jele), a visoko gorje pripada alpinskoj regiji. Stanovništvo je najgušće naseljeno na podnožju gorja, na prijelazu iz niske u visoku Albaniju, te u dolinama i kotlinama unutar gorja. Tu je ono bilo izolirano, pa se moglo održati u kontinuitetu od ilirskih vremena do danas. No radi izoliranosti postoji i jaka razlika među stanovništvom pojedinih basena. Primorje je radi malarije najslabije naseljeno, a tek u zadnje doba se ovdje isušuju močvare i krče šume te stvaraju naselja i to mahom talijanskih kolonista.

Po popisu od 1930 imala je Albanija 1,003.097 stanovnika, pa gustoća iznosi 31 na 1 km². Po procjeni 1938 bilo je 1,038.000 stanovnika. Arbanasi čine 82.2% svega pučanstva, a ostalo su Srbi (65.000), Aromuni (55.000), Turci i Grci.

ALBANSKI GRB

Y//IA MUSLIMAN/

**PriAVOSLAV
Nt ! KA TOL
/C/**

**MAMCA /ZMEĐU G f GA
I TOSKA**

M J E R I L O :

á so I i KM
so too ito

ALBANSKA PLEMENA I NJIHOVA VJERSKA PRIPADNOST

Arbanasi (turski Arnauti, dok se sami nazivaju Shqi-pëtar) su indoevropskog podrijetla, a izvan Albanije ih ima još u Jugoslaviji (482.000), Grčkoj (200.000), južnoj Italiji (83.000), Maloj Aziji, Rumunjskoj, Bugarskoj i u Sje-

dinjenim Državama Sjeverne Amerike (8000). Stanovništvo pripada pretežno dinarskoj rasi, a u južnoj Albaniji su zastupane također mediteranska i prednjoazijska rasa.

Po narječju se Arbanasi dijele na dvije skupine, na sjeveru Shkumbina stanuju Gegi (54%), a južno Toski (46%). Arbanasi su podijeljeni na 65 plemena. Plemenska se organizacija održala među Gegima, a među Toskima je gotovo potpuno nestala. Najsjevernija skupina plemena zove se Malisori, a južno od Drima stanuju Dukadžini, Miriditi i Matija.

Po vjeri se stanovništvo dijeli na muslimane (687.000), pravoslavne (214.000) i katolike (103.000). Muslimani suniti nastanjeni su oko Crnog Drima te između Shkumbina i Shushice (pritoka Vijosë); muslimani begtachi, koje ostali muslimani smatraju hereticima, a ima ih oko 80.000, rašireni su između Shkumbina i Drima. Pravoslavni je elemenat naseljen u kotlinama Korče i Gjinokastre te u primorju od Valone do Sarande, a katolici oko Skadra i Drača.

Privreda je u Albaniji na dosta primitivnom stupnju. Obradeno tlo obuhvaća samo 12% ukupne površine. Ostalo su šume (36%), planinski pašnjaci (30%), neplodne i rao-

na nisko planinsko zemljište južno od Drima do visine od 964 m, da na taj način izbjegne Drimovu sušesku. Dolinom Bijelog Drima vodio je u Metohiju, a odatle na Kosovo polje. Danas je vrijednost ovog drumu radi državnih granica neznatna. U srednjoj Albaniji je najpovoljnija poprečna brazda dolina rijeke Shkumbini i njom je vodila rimska cesta Via Egnatia.

Gradnja suvremenih prometnih linija forsira se u posljednje doba radi podizanja privrede i stratejskih razloga. Do 1937 bilo je izgrađeno 2100 km cesta. Uglavnom se grade ceste iz primorskih gradova prema istoku. U me-ridijanskom smjeru je najvažnija cesta od Skadra do Sarande. Cestovna je mreža još nedovoljna, pa prostrani predjeli imaju samo konjske putove. Redovite veze održavaju se na kopnu autobusima, budući da do danas nema nijedne željeznice, iako je projektirana gradnja nekoliko pruga.

Od luka ima Valona najbolje prirodne uvjete za razvoj, no Drač je radi svog središnjeg položaja i blizine glavnog grada Tirane predestiniran, da postane prvom lukom Albanije. U Draču su izvedene tek najnužnije lučke gradnje (lukobran i gat), da se omogući pristajanje brodova. Obalnu plovidbu i međunarodne pomorske veze održavaju najviše talijanski brodovi, manje grčki i jugoslavenski. Talijanske avionske linije održavaju promet između većih albanskih gradova pa između Tirane i Barija.

Školstvo je još u počecima. G. 1936—1937 bilo je 615 pučkih škola, 6 gimnazija i nekoliko stručnih škola. Sveučilišnu obrazovanost stiče albanska omladina najviše na talijanskim sveučilištima. Nepismenih je još uvijek vrlo mnogo, osobito među ženama.

Vjerske organizacije. Na čelu muslimanske vjerske zajednice stoji veliki muftija. Pravoslavni su organizirani u albanskoj autokefalnoj crkvi na čelu s arhiepiskopom u Tirani. Katolici imaju apostolskog delegata, te nadbiskupe u Skadru i Draču, a teritorijalno su podijeljeni na pet biskupija.

Politička organizacija. Po današnjem političkom uređenju Albanija je ustavna monarhija pod savojskom dinastijom, u personalnoj uniji s Italijom. Kralja zastupa kraljevski namjesnik, a zakonodavnu vlast vrši fašistička korporativna komora. Članovi te komore jesu članovi središnjeg vijeća albanske fašističke stranke i članovi središnjeg komiteta korporativnog gospodarstva (svega 60 članova). Vlada je sastavljena od predsjednika i sedam ministara, a zemlja je u upravnom pogledu podijeljena na 10 prefektura.

Zastava je crvena s dvoglavim crnim orlom i liktorskim znakom.

Naselja. U gradovima se miješaju sredozemni i tursko-istočnjački utjecaji (po Cvijiću: arbanski varijetet). Prvi su utjecaji jači u primorskim gradovima, a drugi u gradovima unutrašnjosti (Berat, Elbasani). Moderniji značaj ima Tirana, gdje se mnogo gradilo, otkad je postala glav-

7 Humu-riiiiiiii8

PRIVREDNA KARTA ALBANIJE (po Chataignan-Nowacku) 1. Glavna područja žitarica — 2. Riža — 3. Agrumi — 4. Ugljen — 5. Bakar — 6. Piriti — 7. Granica sredozemne vegetacije — 8. Petrolejska cjev — Poteršana mjesta su središta duhanske proizvodnje A — asfalt; K — krom; N — nafta; Ni — nikalij; P — pamuk; Z — željezo

čvarne površine. Ratarstvo se usredotočuje u kotlinama, riječnim dolinama te na brežuljkastom zemljištu, a u nekim je krajevima provedeno i umjetno navodnjavanje. Kukuruz

je najraširenija žitarica, proizvodi se dva do tri puta više od pšenice. Riža se uzgaja u okolici Tirane i Elbasana. U južnoj Albaniji je rašireno sredozemno voćarstvo, najviše masline (oko pola milijuna stabala) i dudovi, manje agrumi. Duhane je dobre kvalitete, a sadi se najviše u okolici Skadra.

Za planinske krajeve je stočarstvo najvažnija grana privrede. Ono je zadržalo neke polunomadske značajke. Broj ovaca iznosi oko 1.7 milijuna, a koza oko 1 milijun. Govedarstvo je slabije rašireno (oko 400.000 grla), a nije velik broj ni tegleće stoke (magaraca, mazga i konja).

Rudno bogatstvo nije veliko, a iskorišćuje se najviše petrolej, koji se dobiva u Selenici. Radi potreba Italije proizvodnja naglo raste, te je 1937 dosegla 70.000 t. Do Valone je provedena petrolejska cjev. Ima dalje lignita, bakra (u gori Puki), pirita, kroma i kaolina. U primorju oko Valone dobiva se morska so.

Razvijen je kućni obrt: ćilimarstvo, kožna roba i metalni proizvodi, a industrija je tek u počecima. Postoji tvornica duhana, tvornica pamučne robe, prerada kože i dr.

Vanjska je trgovina u zadnjih petnaest godina vrlo porasla. Radi velikih investicija te radi privredne i kulturne izgradnje zemlje trgovinska je bilanca stalno pasivna. Izvoz je neznatan, uglavnom se radi o vuni, kožama, siru i nafti.

Promet. Reljef zemlje pruža razvoju prometa znatne poteškoće. Od prirodnih prometnih linija valja istaći onu kroz Skadarska vrata na sutoku Dinarskog i Pindskog spleta. Tradicionalni skadarsko-priprenski drum vodio je najprije dolinom Drima, a dalje se uspinjao

nim gradom. Izgled Korçe se također dosta izmijenio zgradama, koje su podigli povratnici iz Amerike.

Najveći su gradovi: Tirana (31.000), Skadar-Shkodra (29.000), Korça (23.000), Elbasani (14.000), Gjinokastra (11.000), Berat (10.000), Drac-Durrësi (10.000) i Valona-Vlora (9.000).
; U sjevernoj Albaniji je raširen t. zv. dematski (ibarski) tip sela, gdje su kuće u pojedinim zaseocima (dematima)

ALBANSKA MUŠKA NOŠNJA (Foto ENIT)

Ije prema jugu sve većma prevladuje zbijeno selo grčko-sredozemnog tipa. Kuće su ovdje zbijene, a usred sela je obično trg. Inače se općenito opaža utjecaj tursko-istočnjački, dok čitlučkih sela ima samo mjestimice (oko Skadra).

U tipu kuća miješaju se tursko-istočnjački i grčko-egejski utjecaji. Grčko-egejska kuća raširena je u južnoj Albaniji. Kuće su na kat građene često od kamena, a dvorište oko kuće je obično popločeno. I kuće tursko-istočnjačkog tipa su redovito na kat, no građene su od ćerpiča ili pletera, a dvorište je ograđeno visokim zidom. Raširene su kule, koje pružaju ne samo zaštitu, nego služe i kao stanovi. Imaju više katova, zidane su od kamena, a često nemaju prozora nego samo puškarnice. Gradili su ih ponajviše imućniji ljudi u doba, kad je javna sigurnost bila na niskom stupnju.

LIT.: Y. Chataigneau, *L'Albanie*, u Vidal de la Blache-Gallois, *Géo-graphie Universelle*, VII, 2., Pariz 1934; H. Louis, *Albanien*, Stuttgart 1927; O. Maull, *Albanien*, u Seydlitz'sche Geographie, Breslau 1931; J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, Zagreb 1922; Guida d'Italia, *Albania*, Milano 1940; E. Nowack, *Albanien*, u Klute, *Handbuch der geographischen Wissenschaft*, Potsdam. Z. D-i.

Povijest. A. je tako prozvana po pokrajinskom imenu Albanon, kojim su Bizantinci označivali od 11. do 15. st. krajeve oko Kroje i Elbasana. Narodno se ime javlja prvi put kod Ptolemeja u 2. st. pr. Kr. kao oznaka centralnoga ilirskoga plemena Albana u planinama kod Kroje. Po drugi put osvanjuje tek 1042, a otada se širi, dok ne obuhvati sve ilirske ostatke u četverokutu Avlona-Ohrid-Prizren-Bar i njihove izdanke prema sjeveru. Politički su Albanci pripadali prema tome uglavnom dračkom natu, koji je uredio car Teofil u 9. st. Slaveni okrnjše albanski četverokut dvostruko: s jedne strane prodriže u 7. st. iz Povardarja preko Biograda, današnjega Berata, do jadranske obale između Drača i Avione, s druge pak strane otkiđoše od dračke provincije po svoj prilici 1042—43 za Vojislava Zetskoga krajnji sjever sa Skadrom; svakako je već kralj Bodin stolovao u Skadru. Za Komnena dođuše postade opet bizantski, ali već Manuilova smrt (1180) omogućila je Nemanji, da se ponovo domogne Skadra. Otada ostade grad srpski s kratkim bizantskim prekidom oko 1215.

Međutim se pojavio neprijatelj iz Italije, apulski Normani. Njihov vojvoda Robert Guiscard, čije ambicije se-zahu do Carigrada, iskrca se 1081 pred Dračem i osvoji ga 1082, sin mu pak Boemund zauze Epir i zapadnu Mace-doniju te doprije do Larise u Tesaliji. Tek Robertova smrt i pomoć Mlečana, koji nisu mogli dopustiti, da budu zatvoreni u Jadranskom moru, uništiše normanske nade, a ni nov pokušaj Boemundov 1107—8 nije ih više ostvario. Rasulo bizantskoga carstva za 4. križarskoga rata činilo se

NIJA

177

Mlečanima zgodna prilika, da bi sad oni mogli zamijeniti Normane. 1205 podložiše stoga Drač, dok im se u unutrašnjosti poklonio Dimitrij, sin Progonov, knez u Albanu. Ali već nekoliko godina poslije otjera ih epirski despot Mihajlo I. i priključio otete krajeve svojoj despotovini. U dvoboju, koji se doskora zametnuo između Epira i Nikeje za obnovu bizantskoga carstva, Mihajlo II. Epirski vezao se s Manfredom, kraljem sicilskim, dajući mu 1258 svoju kćer za ženu i kao miraz Krf, Drač, Avionu i Biograd. Ali 1266 pade Manfred u borbi protiv Karla I. Anžujskoga, ba-štinika normanskih želja za Bizantom, gdje je malo prije Mihajlo VIII. Paleolog skinuo posljednjega latinskog cara Balduina II. Karlo stoga sklopi već 1267 s Balduinom ugovor u Viterbu, kojim dade sebi ustupiti suverenstvo nad vojvodinom Ahajskom, a kad 1271 Mihajlo Epirski umrije, upotrijebi slabost njegovoga sina Nikefora L, da prisvoji 1272 Manfredove albanske posjede i stvori od njih »kraljevinu Albaniju« pod upravom generalnog kapetana u Draču. 1274 otmu mu dođuše Mihajlo VIII. opet Biograd, ali se on zato domogne Kroje. Budući da mu se osim toga poklo-niše još i vojvoda atenski i grof falačko-kefalenijski, pa mu se približiše i srpski i bugarski vladar, to se odjednom okupio oko mlade

kraljevine gotovo sav slavensko-franački Balkan. Ipak mu, uza sve to, Mihajlo VIII. ote Kroju, a Sicilska večernja 1282 spriječi Karla, da se osveti, šta više, sin mu Karlo II. izgubi još i Avionu, tako da se bizantski posjed zabio kao klin između kraljevine Albanije i Epira.

Anžujski planovi protiv Bizanta prijedoh na sina Karla II., Filipa Tarentskoga. Vjenčanjem s Tamarom, kćeri Nikefora Epirskoga, steče Filip 1294 Naupakt i pravo na suverenstvo poslije tastove smrti također nad Epirom; otac mu još predade kraljevinu Albaniju s vrhovnom vlašću nad franačkim kneževinama u Grčkoj. Ali ni Filip nije bio bolje sreće od oca. Stalne naime borbe, izazivane nemirnom anžujskom politikom, išle su samo u prilog Srbima, koji su se proširili tako duboko na jug, da se Stjepan Uroš II. mogao već 1309 dičiti titulom »kralja Albanije«. Smutnje pak u Bizantu poslije smrti cara Andronika III. (1341) dovedoše napokon do toga, te je Stjepan Dušan ujedinio cijelu Albaniju osim Drača pod svojom vlašću, osvojivši

NOŠNJA MLADICA (Foto Venus, Tirana)

1343 Kroju, a 1345 Biograd i Avionu. Očigledno u vezi sa svim time nastala je velika seoba Arbanasa na jug, počevši oko 1300. Uzvitlani burm, koju je izazvao prodor Anžu-jaca na Balkan, brdani silažahu u Tesaliju, a doskora i u Epir, pošto je Stjepan Dušan zauzeo 1348 i te zemlje i počeo goniti grčke arhonte i pronijare, kako bi na njihovim zemljištima mogao naseljavati svoje albanske ratnike.

Rasap srpskoga carstva poslije Dušana pretvori Albaniju u pregršt malih kneževina, kojima vladahu domaći

dinasti, tako n. pr. Musaki u okolini Avione, Dukadžini u Lješiu ili između rijeke Škumbija i Mata Karlo Topija, »knez albanski«, susjed zetskih Balšića, koji stekao 1372 zenidbom Avionu. Anžujska vlast u tom meteuju utrnu: Karlo Topija zauze 1368 prvput, a 1385 trajno posljednji njihov grad Drač. Na nesreću je međutim srpska katastrofa na Marici otvorila Turcima put u Albaniju. Očajavajući zbog njihove nadmoći, mali se dinasti obratiše sada Mlečanima: Durad Topija, sin Karlov, preda im 1392 Drač, isto učine 1393 Dukadžini u Lješiu, a Durad II. Balšić ustupi im 1396 Skadar. Timurlenkova pobjeda nad Turcima 14U2 kod Angore olakša doduše pritisak toliko, da su Mlečani mogli proširiti svoju vlast duboko u zaleđe: Ni-kita Topija u Kroji, susjed mu Ivan Kastriota na Matu, pa čak i Dušmani u planinama Gomjegja Pilota blizu Pri-zrena bijahu kletvenici mletački. No Turci su se brzo oporavili. 1410 mora im se podložiti Ivan. 1415 poslije Nikitine smrti zaposjednuše Kroju, a 1417 je i Aviona njihova.

Prvi ustanak Arbanasa protiv novih gospodara (1433 do 1436) izjalovio se. Ali kad 1443 Madžari i Srbi snažnom ofenzivom stegoše Turke, Arbanasi se digoše po drugi put pod vodstvom Arnita, dinasta u srednjoj Albaniji, a njemu se pridruži Durad Kastriota Skenderbeg, sin Ivanov, koji ih još iste godine progna iz Kroje. Slavna obrana toga grada 1450 od samoga sultana Murata II. pronese Skenderbegov glas širom kršćanske Evrope; i Muhamed II. uzalud je dva puta opsjedao Kroju (1466 i 1467). Ali kad Kastriota iduće godine umrije, Turci redom skršše otpor albanskih dinasta. Mlečani držahu još neko vrijeme Kroju, no 1478 pade i ona, 1479 još Skadar, a 1501 napokon Drač. Uporedo s turskim osvajanjima vršila se druga albanska seoba, ali sada u južnu Italiju. Prvi se val prelio po svoj prilici već u 3. desetljeću 15. st. u Apuliju i Kalabriju. Drugi se sastojao od albanskih plaćenika kralja Alfonsa, koji su mu pomogli 1443 osvojiti Kalabriju, pa su ondje ostali i osnovali sa svojim porodicama cio niz naselja, kao Caraffa, Carfizzi, Cizzerie i t. d. Nova pojačanja dođoše, kad je Skenderbeg 1461 pohitao Alfonsovom sinu Fernandu u pomoć protiv kondotijera Giacoma Piccinina i dobio za nagradu namjesništvo Apulije s feudima Monte S. Angelo i S. Giovanni di Rotondo. Poslije smrti Skender-begove bila je južna Italija prirodno sklonište za sve one, koji se nisu htjeli pokoriti Turcima. Istinu je doduše, da se većina albanskih dinasta prilagodila novom stanju, te se zajedno sa svojim podanicima poturčila. No mnogi su se i iselili. Skenderbegov sin Ivan postade u Napulju vojvoda od S. Pietra u Galatini, markezi pak d'Atripalda, koji izumriješe tek 1873, potjecahu od Skenderbegova brata Staniše.

Turska vlast u Albaniji nikad nije sezala duboko. Donekle se nametala stanovnicima nizina, ali je slabo dopirala do planina i gudura sjeveroalbanskoga velegorja, gdje je opća nesigurnost u burno doba 14. i 15. st. izazvala preporod staroga plemenskoga sistema. Polunomadski, pastirski katuni udruživali i stapali su sa sobom usplahirene ratarske gomile u vojnički organizovana plemena. Tako nastade pleme Miridita, koje je brojilo već u 16. st. na hiljade ratnika, tako i pleme Malisora, Klementa, Hota, Tuza i t. d. Jedina vlast, koju ti gorštaci priznavahu dobrovoljno i sa strahopoštovanjem, bila je crkva. Kad je Turska navalila 1592 na Austriju, papin je poziv na križarski rat živo odjeknuo kod Arbanasa. Žarište je njihove bune bio Lješ, čiji je biskup stupio na čelo pokreta. Iz sjeverne se Albanije ustanak naglo širio, te zahvatio konačno sav kršćanski Balkan. Ipak nije uspio, jer nije bilo ozbiljne pomoći izvana. Austrija je sklopila već 1606 mir na ušću rijeke Žitve; tek kad ga je obnavljala u Beču 1615, pošlo joj je za rukom, da osigura sebi pravo zaštitnice albanskoga katolicizma.

Poučeni nepouzdanošću kršćanske raje, Turci stadoše u 17. st. krepko podupirati širenje muslimanskih Arbanasa. Tako otkoče tada nova seoba prema sjeveroistoku i istoku u Staru Srbiju i Macedoniju, te se nastavlja sve do druge polovine 19. st., olakšana srpskim seobama 1690 i 1739 u Austriju i uzmicanjem turskih Srba u oslobođenu kneževinu poslije Karadordeva ustanka. Stopama srpskih iseljenika doprli su Arbanasi do Raške, Leskovca i Kumanova.

Privilegirani položaj muslimanskih Arbanasa odražavao se također u vojsci i upravi. Iz južne Albanije potjecaše sultanova tjelesna straža; južnoalbanski begovi bijahu generali, ministri, veliki veziri i dvorjani, a narod je plaćao

poreze prema svome nahodjenju i davao vojnika samo toliko, koliko se njemu htjelo. Svaki bi oštrij zahtjev uprave izazivao bunu. Tipični predstavnici nikada neslomljenoga prkosa tih gorštaka bijahu Ali paša Janinski i Mehmed Ali Egipatski. Prvi je proširio svoju vlast vremenom od Epira na srednju Albaniju, zapadnu Macedoniju i cijelu Grčku; trebalo je dvije godine rata, 1820 do 1822, da bude svladan. Drugi je postao 1805 namjesnik u Egiptu i osnovao tamo današnju dinastiju.

Teritorijalne odredbe Berlinskoga kongresa 1878 na štetu Arbanasa izazvaše ustanak »Albanske lige«, koji je Turska jedva ugušila trogodišnjim ratom. Albanska je anarhija dobila potkraj stoljeća međunarodnu važnost zbog austrijsko-talijanskoga suparništva. Austrija se koristila svojim tutorskim pravom od 1615 u Albaniji na taj način, što je podupirala albanske crkve i svećenike te osnivala i izdržavala katoličke škole. Kad se Italija vratila poslije abesinske katastrofe 1896 u Evropu, tražila je naknadu na Jadranu. Pod geslom »mare nostro«, u kojem se slijevao protivu-austrijski iredentistički program sa zahtjevom za gospodstvom nad albanskom obalom, povela se propaganda širokih razmjera, kojoj su se stavili na raspoloženje najugledniji političari, kao kasniji ministri vanjskih poslova San Giuliano i Guicciardini. Agitacija se mogla služiti ne samo albanskim kolonistima u južnoj Italiji, nego i jezičnim uspjesima austrijskih škola, u kojima se podučavalo talijanski. Sistematski i bez obzira na troškove počeli su sada i s talijanske strane osnivati škole i bolnice te pojačavati trgovačke veze s Albanijom, a ujedno su nastojali probuditi albanski nacionalizam krilaticom »Albanija Arbanasima«. Austrija, prihvaćajući u nevolji svojih nacionalnih borba tu formulu, prihvatila je i njen privremeni cilj, autonomiju Albanije, sporazumom od 1897 i 1901, kojim se osim toga odrekla svake jednostrane akcije u Albaniji, vežući buduću svoju politiku za suglasnost s Italijom. Kruti centralizam mlado-turske revolucije stavio je doskora austrijsko-talijanski sporazum na kušnju. Arbanasi su se naime redom dizali 1910, 1911 i 1912, dok nije u srpnju

iste godine mladoturski režim pao. Ali u listopadu je izbio balkanski rat i pokrenuo pitanje ne više autonomije Albanije, nego podjele. Tada su Arbanasi 28. XI. na skupštini u Avioni proglasili svoju nezavisnost, ali su Crnogorci zauzeli Skadar, Srbi zaposjeli Lješ i Drač, a Grci južnu Albaniju. Tek pod pritiskom Austrije i Italije pristala je konferencija velikih sila u Londonu u prosincu 1912 na osnutak samostalne Albanije i prihvatila 1913 izbor princa Vilima od Wieda za albanskog kneza. No on je vladao jedva od 7. III. do 3. IX. 1914. Čim je stupio na albansko tlo, digla se južna Albanija; pod utjecajem Esad-paše buknuo je ustanak i u Tirani te se brzo proširio na cijelu srednju Albaniju. Kad je svjetski rat lišio kneza i oslonca o velike sile, otišao je, na što su Talijani još u prosincu 1914 zaposjeli Avionu, Crnogorci Skadar, a Esad-paša zavladao ostalom Albanijom.

Poslije kapitulacije Crne gore zauzeli su Austrijanci 1916 sjeverne krajeve do Škumbija i organizirali albanske dobrovoljačke čete pod zapovjedništvom Ahmeda Zogua, dok su Bugari ušli u Berat i Elbasan. Da bi predobio Arbanase za Italiju, proglasio je general Ferrero 1917 nezavisnost Albanije pod talijanskim protektoratom. Ali tek slom Austrije 1918 dao je Talijanima potpuno slobodne ruke. U prosincu se sastavila u Draču s njihovim odobrenjem vlada, ali nije prošlo ni godinu dana, a već su Arbanasi ustali i suzili talijansku vlast na Drač, Avionu, Elbasan i Berat. Napokon su Talijani 1920 priznali ugovorom u Tirani potpunu samostalnost Albanije, zadržavši za se samo otok Saseno na ulazu u avionski zaljev. Kako je još iste godine pala najjača ličnost, Esadpaša, kao žrtva atentata u Parizu, počeo je sada nagli uspon Ahmeda Zogua.

1920 još parlamentarac, postao je 1921 ministar unutrašnjih poslova, a 1922 ministar predsjednik i diktator. Biskup Fan Noli sruši ga lipanskim revolucijom 1924, ali se Zogu vrati već u prosincu i postize za nekoliko sedmica, te se Albanija u siječnju 1925 proglasila republikom i izabere njega za predsjednika. Ugovorima od 1926 i 1927 pridružio se Italiji, koja mu dopusti 1930, da se proglasi za kralja. No kad je za pregovora o pojačanju talijansko-albanskih veza došlo na početku travnja 1939 do demonstracija, iskračala je Italija 7. IV. svoje čete u Draču, Avioni i San Giovanni di Medua te za nekoliko dana zaposjela cijelu kraljevinu. Ustavotvorna pak skupština svrgnu Zogua i zaključila, da

ponudi talijanskom kralju personalnu uniju s Italijom. Primivši tu ponudu, on se proglasi 16. IV. kraljem Albanije.

LT: L. Freiherr v. Chlumecky, *Österreich-Ungarn und Italien*, 1907; L. Thallóczy, *Illyrisch-albanische Forschungen*, 1916; M. Sufflay, Srbi i Arbanasi, 1925; B. Caniglia, *Italia e Albania*, 1925; A. Baldacci, *L'Albania*, 1929; F. Wallisch, *Neuland Albanien*, 1930. Lj. H.

Jezič arbanški ide u indoevropsku jezičnu porodicu. Unutar ove stoji danas sam za sebe, jednako kao i grčki jezik. To znači, da ne sačinjava ni s kojim današnjim indoevropskim jezikom jezičnu grupu. U pogledu povijesne izmjene jezika na Balkanskom poluotoku arbanški je jezik predslavenski i predrimski, kao i grčki. Po mišljenju bečkog albanologa Norberta Jokla razvio se iz ilirotračkoga, a po mišljenju Hermanna Hirta razvio se iz ilirskog. Na kojoj se točki Balkana nalazi njegova kolijevka, ne može se točno odrediti. Izvjesno je samo toliko, da se nije razvio ondje, gdje se danas govori, nego istočnije na balkanskom kontinentu, negdje u staroj Dardaniji ili današnjoj Makedoniji.

Arbanški se jezik raspada u dva glavna dijalekta, koji se prema imenima dvaju glavnih arbanških plemena zovu *gegnishite* i *toskërishte*, t. j. prema imenima Gega (sjevernih) i Toska (južnih Arbanasa). Srednji dijalekt, koji sami Arbanasi smatraju najljepšim, govori se u gradu Elba-sanu (starom slavenskom Konjuh). Od tih dijalekata nije još obrazovan zajednički književni jezik, nego se oba upotrebljavaju u književnosti i službeno, ali se radi na tome, da se i arbanški jezik ujednači, kao što se je ujednačila i arbanška latinica.

Razlika između ta dva dijalekta tiče se izgovora dvoglasnika, nosnih glasova i t. zv. rotacizma. Toske su napustili nosni izgovor, koji Gege poznaju. Mjesto dvoglasnika izgovaraju Gege jednostavne samoglasnike (monofononge). Toske izgovaraju među vokalima r mjesto n, Gege ne. Evo nekoliko primjera za upoznavanje razlika u njihovu govoru: 1. Geg. *dll* = Tosk. *diet* »sunce«; Geg. *dyr* = Tosk. *dyer* »vrata«; Geg. *pintur* = Tosk. *punëtar* »radnik«; 2. Geg. *shqypni* = Tosk. *shqypëri* »šćipetarska zemlja«, »Ar-banija«. Poluvokal *ë*, koji živi u tosčkome, ne izgovara se u gegičkom dijalektu.

Naš je naziv za taj narod i njegov jezik *Arbanas* (staro-srp. *Arbanasin*), pridjev *arbanaski* ili *arbanški*, izvedenica od srednjovjekovnog grada, koji se piše lat. *Arbanum* (sta-ro-srp. Rab'n), kod Ptolemeja se zove *Albanopolis* i odgovara današnjem nazivu Kruja, što u arbanškom jeziku znači »izvor«. I zaista okolica ovoga grada ima oko 40 izvora. Dočetak -as u *Arbanas* poznati je arbanški sufiks -as, koji odgovara našem sufiksu -janin ili -ćinin. Prema tome Arbanas znači stanovnik srednjovjekovnog grada Rabena ili Kruje, koju je u doba Turaka branio od Kačić-Miošića opjevani arbanški narodni junak Skenderbeg. Po imenu toga grada zovu se samo oni Arbanasi, koji su se iselili iz Albanije u Italiju za najezde Turaka. Oni veće za se i *Arbër*. Tako se zovu još i Arbanasi, koji se iseliše u Grčku, a tako zovu Arbanase i moderni Grci, koji im kažu *Arvanitis*, što je pravilna grčka izvedenica, stvorena pomoću grčkoga sufiksa -itis, koji također odgovara našem -janin. Od grčkoga stvorioše Turci svoj naziv *Arnaut*, koji se i kod nas upotrebljava, a dolazi i u našim muslimanskim i nemuslimanskim prezimenima, kao *Arnautović*, i to zbog toga, što su u tursko doba Arnauti bili i kod nas većinom tamničari, turski žandari i t. d. Svi Arbanasi zovu sami sebe *Shqipëtar*, a svoj jezik *shqipë*, što neki etimo-lozi dovode u vezu s arbanškim glagolom *shqipon* »razumijem«, za koji se tvrdi, da dolazi od latinskoga *excipere* »razabrati«, »čuti«. Po pučkoj etimologiji dovodi se arbanško narodno ime i u vezu s arbanškom imenicom *shqipë* »orao«.

Područje arbanškog jezika raspodijeljeno je danas ovako: Arbanški se govori najvećim dijelom u današnjoj Albaniji, gdje je jezik ureda i književnosti. Na jugu, na potozu od Santi Quaranta do Kostura i Prespe, graniči dijelom s novogrčkim jezikom i slavenskim, makedonskim govorima. Od Prespe do Debra, Prištine na Kosovu i do Đakovice u Metohiji graniči sa starostokavskim i starosrpskim govorima. U Drenici, oko Mitrovice, nalazi se jaka arbanška anklava, gdje je razvijena arbanška narodna pjesma, jednako kao i u sjevernoj Albaniji. Na potozu od Đakovice do Zagoraca i Bara u Crnoj Gori graniči s jugozapadnim hrvatskim ili srpskim govorom. Izvan ove linije živi arbanški jezik sporadično u selima skopske kotline, u Dervenu do Tetova i Kačanika.

Na tom području spominju se Arbanasi prvi put u 11. st., i to u Epiru. Na istoku i sjeveru tSg područja oni su nastali kretanjem svoga stanovništva u vrijeme turskoga vladanja na Balkanu. Poslije nestanka srednjovjekovne srpske države, kad Arbanasi napuštaju katunski (nomadski) život, kakav su vodili u staroj srpskoj državi, jednako kao i Vlasi, oni se šire, potiskujući svagdje stalno sjedilačko pređašnje slavensko žiteljstvo. Jedini ostatak epirskih Slavena jest danas selo Boboštica kod Korče. (*Korča* je turski izgovor našega naziva *Gorica*, koji Novogrci izgovaraju *Korica*).

U tursko vrijeme nastadoše i arbanške brojne naseobine u Grčkoj, gdje se šire po Atici sve do Salamine, tako da je i nekadašnje slavensko selo Hrvati kod Maratona danas napušćeno Arbanasima, jednako kao i selo Hrvati na Pre-spanskom jezeru.

Druga arbanška velika dijaspora nastala je na apeninskom poluotoku također u prvo vrijeme provale Turaka na Balkan. U Italiji žive Arbanasi u četiri središta, u pokrajinama Siciliji blizu Palerma, u Kalabriji (danas službeno Lukanija), Basilikati, Puglie i Abruzzi. Njihov dolazak u Italiju je iste prirode kao i dolazak Hrvata u ovu zemlju. Nastao je, kad Turci osvojiše njihovu zemlju, pa se Arbanasi kao i Hrvati spašavaju bijegom u kršćanske zemlje.

U tursko doba njihova kretanja ne idu samo u pravcima na istok i zapad, nego i na sjever. Tako dodoše i do Zadra, gdje se u predgrađu Arbanasi održaše do danas. Zadarske Gege potječu iz Krajine (arbanški Kraja kod Skadarskog jezera). Gege iz plemena Klimenti, koji se na-seliše u Nikincima u Srijemu (upor. ime sela

Nikaj kod Skadra, što znači isto što i Nikinci), pohrvatise se. U Rumunjskoj nalazimo ih još u selu Vulčanesti (»Vukanovci«, reklo bi se-hrvatski) i u Arnautkoi (»arbanško selo«), u Turskoj blizu Carigrada, gdje se održaše do danas.

Za turskog vremena išla su njihova kretanja i dalje na sjever sve do Kuršumlije, ali s povlačenjem turske vlasti povukoše se odatle i oni.

Nauka broji danas oko milijun i po ljudi, koji govore arbanški. Po vjeri su najvećim dijelom muslimani, zastupani u oba glavna plemena, među Gegama i Toskama. Manjim dijelom su katolici, i to samo sjeverna gegička plemena, kao Mirditi, Klimenti i t. d.

Pravoslavni su danas zastupani samo kod Toska. Pravoslavna albanska crkva je autokefalna.

Nauka, koja se bavi izučavanjem jezika, književnosti, folkloru i povijesti ovoga naroda, zove se albanologija. Jedan od njezinih utemeljitelja je lingvist Gustav Mayer, koji je napisao i etimološki rječnik toga jezika. Danas je glavni predstavnik te nauke bečki profesor Norbert Jokl. Na beogradskom sveučilištu predaje je Henrik Barić. Tu postoji i seminar za arbanšku filologiju. Na zagrebačkom sveučilištu predavao je arbanški jezik pokojni Josip Florschütz. Od Hrvata bavio se izučavanjem povijesti arbanškog naroda pokojni M. Sufflay, a jezika P. Skok, od Slovenaca R. Nachtigal i K. Oštr. U Italiji se bavi tom naukom Carlo Tagliavini, profesor na sveučilištu u Padovi, gdje ima i seminar za arbanšku filologiju.

U poređenju s indoevropskim prajezikom ukazuju se kao glavne odlike arbanškoga jezika ove crte: 1. dugo indo-evropsko *ē* prelazi u arbanškom jeziku u o: *cforē* »ruka« prema grčkom *cheir*; 2. kratko indoevropsko *ō* prelazi u arbanško a: *natē* prema našoj riječi *noć*; 3. dugo indoevropsko *ō* prelazi u e; drugo i treće lice jednine prezenta *njeh* »znaš«, »znaš«, prema latinskom *nōscis, nōscit*; 4. za indoevropsko s ima četiri različite zamjene: *š, h, inter-dentalni spirant th* i palatal *gj*: *sate* i naše *sjekira, hyl* »zvijezda« i naše *sunce, thi* i naše *svinja, gjashtë* i naše *šest*; 5. za indoevropsku konzonantsku grupu *sk* imaju Arnauti zamjenu *h*; upoređi gore pomenute arbanške riječi *njeh, njoh*; 6. za indoevropske palatale poznaju Arbanasi istu zamjenu, koju i Slaveni; prema tome i njihov jezik ide u grupu *satem*: arbanško *vis* »mjesto« odgovara staroj hrvatskoj riječi *vas*, arbanško *dhcmp* = naše *zub*; 7. u morfologiji stvorili su Arbanasi novi oblik t. zv. admirativ, t. j. oblik, koji se upotrebljava, kad se čovjek čudi; *ka* »ima« govori se, kad se čovjek ne čudi, a kad se čudi, veli se: *paska* u istom značenju. Osim toga ima taj jezik veliku sklonost za stvaranje složenih riječi. Zbog toga lako pravi neologizme.

Rječnik ili Vokabular ovoga jezika sačinjavaju: 1. kao u svakom indoevropskom jeziku riječi, baštinjene iz indoevropskog prajezika. Od tih riječi nekeje već navedosmo; 2. riječi zajedničke s rumunjskim jezikom: arbanški *mod*-

hullë »grašak« * = rumunjski *mazăre*. Te zajedničke ru-munjsko-arbanske riječi vele nam, da i Rumunji i Arbanasi potječu iz istoga etničkog supstrata na Balkanu. Rumunji su romanizirani Ilirotračani, a Arbanasi su očuvali iliro-trački još i danas. Oni nisu romanizirani; 3. brojne arban-ske riječi posuđenice su iz balkanskog latineta: *kërshtëndella* »Božić«, što dolazi od *Christi natale*, »rođenje Isusovo«. Broj je latinskih riječi u arbanskom tolik, da je jedno vrijeme u nauci vladalo mišljenje, da je arbanski jezik napola romanski jezik, da su Arbanasi napola romanizirani; 4. kao svaki drugi balkanski jezik, tako i arbanski ima golem postotak turskih riječi. Među te treba ubrojiti i arapske i perzijske, koje preko turskoga uđu u balkanske jezike. Primjera ne bi trebalo navoditi, jer se naši turcizmi nalaze i u arbanskom. Upor. ipak *teneqë* »lim« i *teneçe* (Bosna); 5. arbanski jezik ima i zanimljivih posuđenica iz starijeg doba srpskog ili hrvatskog jezika. Te se riječi odnose ponajviše na staro državno uređenje, jer su Arbanasi, kao što gore rekosmo, živjeli u staroj srpskoj državi kao katunsko ili nomadsko pučanstvo: *kasnëc* »te-lal, općinski glasnik« ^{TM} *kaznac* »glavar sela« u dubrovačkoj okolici; *pëndar* »seljak, poljodjelac« = »puđar«, izvedenica od *putiti* »čuvati«; 6. arb. ima još posuđenica iz novogrčkog jezika: *glukë* »slatko, koje se daje prigodom posjeta«, *lipsem* »nemam« (upor. *lipsati*). U teško pitanje posuđenica iz starogrčkoga ne upuštamo se.

Arbanski jezik nije samo posuđivao mnoštvo elemenata iz jezika, s kojima graniči, nego je i sam pozajmljivao drugim jezicima, napose najbližim narječjima, s kojima graniči; tako riječ *karpa* »stijena«, koja se govori u make-donsko-slavenskim narječjima, *drëteza* »jagoda«, koja se govori u Paštrovićima. Od naših posuđenica iz arbanskog najraširenija je riječ *çeno* »malo pseto, štene«.

Arbanski jezik karakteriziraju još i crte, koje su zajedničke ostalim balkanskim jezicima. Od tih je najznačajnija t. zv. postpozitivni član, t. j. koji se dodaje imenici. Primjer: gur »kamen« (neodređeno) glasi s određenim članom *gun' »la pierre, der Stein«*. Ista se pojava nalazi u rumunjskom i bugarskom, čuđa im je zajednička pojava napuštanje infinitiva i zamjena tog oblika podređenim rečenicama: *bëri që flë* »činio se, da spava«. Takve se konstrukcije nalaze u novogrčkom, bugarskom, hrvatskom ili srpskom i rumunjskom.

Glavni sustav arbanskog jezika razlikuje se znatno od hrvatskoga napose time, što ima interdentalne spirante, koji se pišu *th* i *dh*, a izgovaraju se kao u engleskom i novogrčkom; zatim što toskičko narječje ima poluvokal, koji se piše *ë*, i napokon, što gegičko narječje obiluje nosnim vokalima, koji se izgovaraju dijelom kao u francuskom, dijelom kao u portugalskom, a pišu se kvacicom ô iznad vokala: a, ê, î, ô, û, y, i što ima zaokruženo ü, koje se piše y.

Arbanski se jezik danas piše službeno latinicom. Nekada se pisao grčkim i arapskim slovom. Arbanska se latinica znatno razlikuje od hrvatske time, što ima cédille i pomoćni suglasnik *h* pored gore pomenute kvaciće, koja nikada ne znači duljinu, nego uvijek nosni izgovor. Evo pregleda slova, koja se razlikuju od hrvatske latinice: ç = č, dok se samo c bez cédille izgovara jednako kao naše c, U — l, & nj (ćirilicom К>) piše se i izgovara jednako kao hrv. nj (= n Jug. Akad.). S pomoćnim suglasnikom *h* pišu se: *sh = š, zh = ž, xh = dž*; samo *x — z, gj = đ, q = ć* ili se izgovara kao grčko kapa (k) pred *e, i*.

Napomena: Gramatika arbanskoga jezika za Hrvate i Srbe još nije napisana. Postoje samo Kujundžićev *Rečnik arbanskoga jezika*, kako se govori u Đakovici, i L. Lukaj, *Fjaluer shqyp-srbohrvatisht = Rečnik arbansko-srpskohr-vatski*, Beograd 1935. Ovaj rječnik daje kao uvod i pregled arbanskih oblika. Od njemačkih gramatika spomenimo: G. Weigand, *Albanesische Grammatik*, Leipzig 1913 (prikazuje elbasanski govor); M. Lambertz i G. Pekmezi, *Lehr- und Lesebuch des Albanischen*, Beč i Leipzig, Hartleben; G. Pekmezi, *Grammatik der albanesischen Sprache*, (Laut und Formenlehre), Beč 1908 (gramatika naučnog karaktera). Talijanske manje gramatike brojne su, tako: P. Fulvio Cordignano, koja je napisana kao uvod u njegov *Dizionario della lingua albanese e italiana*, 2 sv., Skadar 1934 i 1939. Rječnici su brojni. Pomenimo K. Christopho-ridi, *Lexikon tes albanikes glosses* (Albansko-grčki rječnik), Atena 1904; njemački A. von Godin, *Deutsch-albanisches*

Wörterbuch, Leipzig 1930. Albansko-talijanski rječnici su brojni. Pored Cordignana spominjeno: P. A. Busetti, *Vocabolario ital.-alb.*, Skadar 1911; Angelo Leotti, *Dizionario albanese-italiano*, Rim 1937. Od domaćih rječnika *Bashkimi Fjaluer* teško je pristupačan. Etimološki rječnik Gustava Meyera pod naslovom *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg 1891, već je zastario. Na polju albanske etimologije najviše je radio poslije Meyera Norbert Jokl. Bibliografiju svih albanoloških pu blikacija daje Jokl u *Indogermanisches Jahrbuch* vrlo detaljno i sa sumarnim kritičkim prikazima. Od časopisa, koji su posvećeni albanologiji, spominjemo Barićev *Arhiv za arbansku starinu, jezik i etnologiju*, Beograd 1923 (ćir.); *Revue internationale des études balkaniques*, Beograd 1934 i si., *Studi albanesi*, koje izdaje Istituto per l'Europa orientale u Rimu. Od hrestomatija spomenimo: Holger Perdersen, *Albanesische Texte*; J. U. Jarnik, *Albanische povidky*; P. J. Cordignano, *Lingua albanese* (Grammatica-Letteratura-Fraseologia e Proverbi), Skadar 1934. P.S.

Književnost Arbanasa je vjeran odraz historijske sudbine albanske zemlje. U svom razvitku ona prikazuje, kako su se književne zone vjersko-pokrajinskoga karaktera organički slile u jedinstvenu narodnu književnost 19. st.

Od ovih zona najstariji je krug katoličkih književnika sjeverne Albanije, koji sjedinjuju zapadni humanistički duh s misionarskim djelovanjem. Arbanasima prirodni smisao za rat i borbe usko ih veže s vlastitim narodom. Ovamo idu: Gjôn Buziuk, pisac *Misala* 1555, najstariji poznati arbanski pisac, Pieter Budi iz Mata, prevoditelj kršćanskog nauka (*Doctrina christiana i Speculum confessionis*, 1662), Frangu i Bardhe (»bijeli Franjo«), latinski Franciscus Blanchus, pisac najstarijeg albanskog rječnika *Dictionarium latino-epiroticum* 1635, i

Pieter Bogdan, pisac Cuneus-a *prophetarum* 1685. Djela ovih pisaca stoje u službi održanja katoličke vjere i arbanskog materinog jezika protiv Islama, koji je tada vladao u zemlji. Odatle njihova više kulturno-historijska nego književna vrijednost. Važni su ipak za povijest arbanskog jezika, jer im jezik stoji na starijem stupnju razvitka narječja Gega, a ovaj stupanj toga narječja više se približuje starijem stupnju narječja Toska, na kojem su pisali talijanski Arbanasi, negoli što se danas približuje gegički toskičkom. U ovom krugu kao pisac sve nadvisuje Pieter Bogdan.

Pravoslavna	književna
zona na jugu Albanije	
obasiže isto tako vjer	
ska i leksikalna djela	
kao i katolička na sje	
veru. Ovdje kao i ondje	
talentirani svećenici ra	
de na širenju riječi Bo	
žje u albanskom jeziku.	
Književnici ovoga kru	
ga obrazuju se u sta	
rom cincarskom (aromunskom)	
poja kod Korče, koja se	
u starije doba slavenski	
zvala Gorica. Ovamo	
idu Cincari (Aromuni)	
Teodor Kavalioti i Da	
niel, obojica leksiko	
grafi 1770, 1802, jero	
****?. monah Koste iz Berata	
(u starije doba Belgrad),	
**** koji je ostavio u ruko-	

DJEVOJČICA U NAROD'NO'IP^{1^0^01^}
IZ SKADRA

grčko-arbanski rječnik, Grigor iz Gjinokastera, prevodilac Evandolja u toskičko narječje, i braća Spiridon i Anastas Čelo, koji potječu iz istoga grada. Ovamo se može ubrojiti i Marko Bócari, borac iz kraja zvanog Sulë, koji je 1908 sastavio novogrčko-albanski rječnik.

Daleko od domovine razvio se talijansko-albanski krug pjesnika. Arbanasi, koji su se zbog turskih navala iselili u južnu Italiju i Siciliju, razvili su ondje živ duhovni život. Iz nastojanja, da se očuvaju vjera i narodni običaji, rodilo se ondje bogato duhovno (religiozno) i svjetsko pjesništvo. Na Siciliji Lekë Matrënga prevodi 1592 Ledesmin Katekizam, a Nicolò Figlia i Nicolò Brancato sastavljaju u 18. st. duhovne pjesme, koje su postale pučke i danas se još pje-

vaju. U Kalabriji je živio Giulio Variboba, pjesnik Marijina života (*Gjelu e Shën Mërisi Virgjër*) 1762. On je po svoj prilici najstariji albanski pjesnik.

Sve ove književne struje slijevaju se u 19. st. u albansku narodnu književnost. Zapadna romantika dopirala je polagano iz Njemačke i Francuske i u jugoistočnu Evropu i razvila ovdje domoljubnu (patriotsku) notu. Isto se vidi ikod albanskih pjesnika. U Italiji dobila je albanska književnost dva romantičara; u Kalabriji živjeli su: Girolamo de Rada, pjesnik divne elegičke idile *Milosaat* i epsko-lirske pjesme *Serafina Thopia* i *Skanderbekku i paf aan* (Skender-beg bez mane), i Giuseppe Serembe, spontani pjesnik svjetske boli. Iz Sicilije potječu Gabriele Dara, koji u *Kënka e sprasme e Bales* (Balina posljednja pjesma) opominje na Ossiana, i napokon Giuseppe Schirò, pjesnik rapsodije *Al-banesi*, idile *Mili e Haidhia* i epa *Te dheu i huaj* (Na tuđoj zemlji), a iz Grčke Anastas Kulurioti i Panajot Kupi-tori. U domovini djeluje Nairn Fràshëri, koji na albanskoj duhovnoj osnovici sjedinjuje romantičke zvuke s perzijskom mistikom. Glavna su mu djela *Querbelaja*, *Istori e Skenderbeut* (Povijest Skenderbegova), *Bageri e Bulqësija* (Stado i poljoprivreda) i *Lulet e Verës* (Ljetno cvijeće). Zbog svog izrazitog značaja Nairn je postao narodni pjesnik albanski par excellence, ali kod njega djelo čovjeka nadvisuje pjesničko stvaranje. Kostandin Kristophoridhi, prevodilac evanđelja i pisac znamenitog albanskog rječnika, opisao je s puno mašte u pučkom tonu lov gorštaka (*Gjaja e Malësorit*). Čajup je pučki pjesnik albanskog seoskog života (*Baba-Tomori*). Ndrë Mjedja veliča ilirsko-albansku prošlost u ciklusu soneta, pisanih u stilu oda pod naslovom *Lissus*. Franjevačkom redu pripadaju Shtiefen Gječov, oduševljeni sakupljač albanskih starina i zakonika *Kanuni i Leke Dukagjinit*, nježni liričar Vinçenc Prehnushi (*Gjelh e Lule*, Lapovi cvijeća) i Gjergj Fishta, koji je epičar (*La-huta e Maleis*, Gusle malisorske), liričar (*Marrizi Zànavet*, Ludovanje vila), religiozni pjesnik (*Vallja e Parrizit*, Rajski ples) i satiričar (*Anzat e Parnasit*, Ose Parnasa, *Gomari i Babatasit*, Babatasin magarac). Kao epičar stoji Fishta u vezi sa fra Grgom Martićem. Nakon pjesnika De Rada u Fishti je albanska književnost opet dosegla svoj vrhunac. S etničkog gledišta Fishta je najbolji predstavnik njezin. Asdrën prikazuje se kao obrazovani pjesnik i kao iskren patriot u *Rreze Dielli* (Sučeve zrake), *Endra e Lotë* (Sanje i suze), *Psalmu murgu* (Tužni psalam), Faik Konitza kao uzor književnog toskičkog narječja, a Fan Noli kao ozbiljan prevodilac Shakespearea, Ibsena, Omar Khajjama, Cervan-tesa i Ibaneza. Lumo Skendo istakao se u *Hi dhe shpuze* (Pepeo i žeravica) kao pjesnik prave albanske seoske (etnografske) novele. S njime se završava starija generacija današnjih pjesnika. Od mladih ističu se liričar Lasgush Pora-deci (*Vallja e Yve*, Ples zvijezda, *Y Ili i zemrës*, Zvijezda srca), pripovjedač i liričar Ernest Koliqi (*Hieja e mëleve*, Sjena brda, *Tregtar flamujsjsh*, Trgovac zastava, *Gjurnat e Stinëve*, Staze godišnjih doba), dramatičar Etehëm Haxhia-demi (*Skënderbeu*, *Ulissi*, *Akili*) i pripovjedač Mitrush Ku-teli (*JVere shqipëtare*, Albanske noći).

Kad se usporedi s ostalim balkanskim književnostima, pokazuje albanska ove zajedničke crte: 1. Iz lokalnih književnosti razvija se polagano zajednička narodna. 2. Ističe se jak utjecaj narodnog pjesništva na umjetno i obratno zbog toga, što je ovdje umjetno pjesništvo ponajviše seoskog izvora. 3. Pjesništvom ovladava patriotska nota; književnost stoji u službi narodne stvari, što škodi čisto umjetničkoj vrijednosti pjesništva. Albanski pjesnici prošlog vijeka nisu bili rezultat života albanske države, nego su pripravljali njezin postanak.

LIT.: Gaetano Petrotta, *Popolo, lingua e letteratura albanese*; Justin Krota, *Letratryra shqipe*; Eqrem Çabej, *Elemente të gjuhësisë e të literaturës shqipe për shkollat e mesme* (Osnovi albanske lingvistike i književnosti za srednje škole); Eqrem Çabej, *Per gjenezën e literaturës shqipe* (O postanku albanske književnosti). E. Ç.

Etnografija. Način kako se Arbanasi nastanjuju, kako žive, naročito njihovi običaji daju im posebnu fizionomiju među balkanskim narodima. Među ovima ističu se kao zasebna jedinica, ali zbog dubokih veza, što postoje između njih i ostalih Balkanaca, čine s ovima veće jedinstvo. Lokalne razlike, koje se danas opažaju u albanskom narodnom životu, sekundarne su prinove, izazvane tuđim utjecajima, koji su se u različitim krajevima različito jako izvijeli. Ako se oduzmu ove prinove od onoga, što preostaje kao zajednička crta Arbanasa, dobija se praalbanski etnografski sloj, koji se očuvao iz davnine.

U folkloru balkanskih naroda postoji poganski, kršćanski i muslimanski sloj. U pogledu etničke strukture razlikujemo u ovih naroda staro-balkanski ili tračko-ilirski sloj od starogrčkoga, rimskoga, slavenskoga, bizantinskoga i turskoga. Ovi slojevi ne mogu se uvijek strogo lučiti jedan od drugoga radi toga, što stariji slojevi žive često u mladima u novom obliku.

Jednako kao predi današnjih Arbanasa živu i sadašnji gorštaci, kao njihovi potomci, u slobodnim pojedinačkim utvrđenim kućama na osami, koje se zovu *kulla*. Kulla je tipični predstavnik albanske nastambe uopće kao i albanskog načina mišljenja (mentaliteta). Sa gledišta kulturne historije sjeverno-albansku kuću proučio je Nopcsa; što se tiče južno-albanske kuće, nije se došlo dalje od opisnog proučavanja.

PANORAMA ARGIROKASTRA (Foto ENIT)

Premda je narodna nošnja uopće podvržena velikim promjenama, ipak su Arbanasi očuvali iz starine t. zv. *fustan*, koji se iz starog doba našao kod Vača u Kranjskoj. Ova nošnja pripada ilirskom kulturnom krugu. Danas nose fustan Cincari (Aromuni) u sjevernoj Grčkoj i u Moreji (Peloponezu). Ženska haljina u obliku zvona, kako se nosi u Velikoj Malesiji (Malcija e Madhë), odgovara posvema ženskim haljinama, koje se vide na neolitskim figurama, nađenim kod Ključevca u Srbiji, kao i na haljinama iz davne Mikene i Krete.

Sa gledišta kulturne historije zanimljivi su albanski seoski, pastirski i zanatlijski alati, kao i motivi umjetnog obrta, nakiti, vezenje, filigranski radovi i oružje.

Kao prvi oblik albanske društvene organizacije ukazuje se nedjeljiva velika porodica, koja odgovara hrvatskoj i srpskoj zadruzi. Poslije nje dolazi pleme. Plemenska organizacija bila je živa i na jugu Albanije u Labëriji, Himari i Suli. Prema Francuzu Ami Boue zvalo se pleme ovdje *fare*, na sjeveru *fis*. Turci su zvali pleme *bairék*. Na čelu plemenu stajao je *bajraktar*. Pravni izraz plemenske organizacije sadržan je u običajnom pravu, poznatom pod imenom *Kanuni i Lekë Dukagjinit* (Zakonik Leke Dukadžina),

kojemu se trag nalazi ovdje ondje i na jugu Albanije. Izgleda, da je ovo pravo sadržavalo smjesu iz starog domaćeg i germanskog prava.

Arbanasi se čvrsto drže domaćih običaja i navika. To im je glavna značajka, koja daje zaseban biljeg albanskom životu. Ako se Arbanasi sele, oni ih posvuda nose sa sobom. S fanatičkom vjernošću održavaju ih i u Grčkoj i u Italiji. Običaji prate život pojedinog Arbanasa i daju njegovu životu simboličko značenje. Kod rođenja, svadbe, gozbe, kod smrti, sahrane i zadušnica prastari običaji žive još i danas u Albaniji. Često su jednaki običajima drugih balkanskih naroda. Isto vrijedi i za albanski narodni život, koji se odvija kroz godinu i za godišnjih svetkovina: za panj na Badnje večer (*buzni bujár*), za običaje oko Nove godine, dvanaest svetih noći, poklade i proljetne svetkovine. Iz tih običaja proviruju stari poganski običaji u novom obliku. Paralele, što ih pružaju grčki običaji opisani kod Homera, potvrđuju to.

Albanski običaji postali su produktivni i prema vani. Tako njihovi običaji kod ugošćavanja, koji se ističu posebnim ceremonijalnom nalaze se i kod sjevernih Grka i Cincara (Aromuna). Jugoslavenski krajevi, kao Boka i Riječka nahija, preuzeli su albanske pogrebne običaje. Albanska *besa* prodršla je i kao pojam i kao riječ u isto vrijeme i u ostale balkanske jezike, uključivši ovamo i turski jezik.

KUCA U ELBASANU

(Foto ENIT)

Vrlo zanimljiva su lica, koja dolaze u albanskom vjerovanju. Mnoga lica, o kojima pjeva Homerova Odiseja, žive još i danas na Balkanu. Pod slavenskim utjecajem stoji vjerovanje balkanskih naroda u demone, u kukolake (alb. *vurkollék*). Albanska *zana* odgovara hrvatskoj i srpskoj vili. Kod ovog albanskog vjerovanja rimsko je samo ime. Albanska riječ *zana* potječe naime od lat. *Diana*. Samo lice po svoj prilici potječe iz predrimskog doba. Koze sa zlatnim rogovima, što ih imaju albanske vile zvane *zána*, ostatak su iz ilirske mitologije i pojavljuju se kod Slovenaca u priči o Zlatorogu. Prastara poganska božanstva žive još i danas u pojedinim svecima, koji se slave u Albaniji.

Albanski običaji nalaze svoj duhovni izraz u albanskom narodnom pjesništvu, koje je, kao balkansko pjesništvo uopće, u uskoj vezi s narodnim običajima. Bez njih se uopće ne može razumjeti narodno pjesništvo. Dječjem svijetu pripadaju albanske pjesme uz kolijevku, priče, bajke, zagonetke, kao i različiti stihovi, izričaji i rime. U posljednjima nalaze se često nerazumljive riječi, koje se ukazuju obično kao osakaćene posudbenice iz kojeg susjednog jezika. U albanskim poslovicama zrcali se socijalni život, naročito u pravnim poslovicama.

Albanske ljubavne pjesme vrlo često su slane i šaljive, a često i melankolične. Pjesme u kolu (ili korske) su svadbene i naricaljke. Postoje još i albanske vojničke pjesme i rugalice.

Važno mjesto zauzimaju u albanskom folkloru junačke pjesme. Ove su u kasnijem srednjem vijeku stajale kod svih balkanskih naroda pod utjecajem bizantinskog junaka Digenis Akritasa. Sjeverni albanski i jugoslavenski je epski ciklus o braći Muji i Halilu, Ovaj ciklus, kako se čini, počiva na ilirskoj, kasnije slaviziranoj osnovici. Dugotrajno tursko ratovanje davalo je junačkim pjesmama neprestano novu materiju. U Albaniji stvaraju se neprestano nove junačke i druge narodne pjesme, a stare opet dobivaju neprestano novi oblik.

Veliku sličnost pokazuju pučki napjevi balkanskih naroda. U njima su se, kako izgleda, izmiješali stari i domaći napjevi s orijentalnima, koje su donijeli na Balkan Bizantinci i Turci.

Kao bitno u albanskoj etnografiji ukazuje se ovo dvoje: 1. Albansko jedinstvo, koje nije uvijek očigledno na polju narodoznanstva. 2. Prema ostalim balkanskim narodima vršili su Arbanasi na polju etnografskom ne samo ulogu primalaca, nego i ulogu davalaca.

LIT.: Hahn, *Albanesische Studien*; Jokl, *Linguistische und kultur historische Untersuchungen*; Nopsca, *Albanien, Bauten, Trachten und Geräte Nordalbanien*; Lambertz, *Albanische Märchen*; Lambertz, *Volks poesie der Albaner*.

ALBANSKO HUMLJE (Colli Albani), nisko gorje vulkanskog podrijetla u rimskoj Campagni, 15 km južno od Rima. U tri mlada kratera su jezera Lago di Albano, Nemi i Pavone. U sredini se izdiže kao čunj Monte Cavo (u rimsko doba Mons Albanus) do 949 m. Na njemu je meteo rološka stanica. Glavna naselja ovoga zdravog i lijepog kraja, Marino, Genzano, Velletri i Frascati, imaju dobre veze s glavnim gradom, iz kojega dolaze izletnici u Alban sko humlje, pokrito vilama usred maslina, kestena i vinove loze.

V. B-ć.

ALBANSKO JEZERO, Lago di Albano, u Albanskom humlju južno od Rima, malo jezero (6 km²) u vulkanskom krateru s najvećom dubinom od 170 m. Otječe umjetnim kanalom nedaleko Castel Gandolfo. Ljepota jezera u zdravom kraju privlačila je posjetnike od starine. Već u starome vijeku je služilo rimskim bogatašima kao ljetovalište. U njegovoj okolini, koja je obrasla hrastovim i kestenovim šumama, izgrađeni su raskošni ljetnikovci i vile. Ovamo

vodi tramvaj iz Rima.

V. B-ć.

ALBANUS TURINUS, prvi pisac, koji je (1541) izdao rimsku (latinsku) kulinarsku knjigu od Apicija.

E. M.

ALBANY, 1. Glavni grad države New York, na plovnoj rijeci Hudson i na početku kanala Erie, čvoriste sjeverne pacifičke željeznice. Osnovani su ga Holandani 1614. Njihovu prošlost i građevnu karakteristiku pokazuju starije četvrti. G. 1754 je ovdje održan kongres pod predsjedništvom Benjanima Franklina protiv Engleske. Stanovnici (120.000) bave se industrijom i trgovinom drva, piva i strojeva. Ima sveučilište i veliku knjižnicu, zvjezdarnu i arsenal. Ljeti ga mnogo pohađaju izletnici iz New Yorka ploveći parobrodima na daljini od 235 km.

2. Grad i zimsko lječilište u državi Georgija na plovnoj rijeci Flint-River, koja teče u Mexicki zaliv. Ima 12.000 stan. Bave se industrijom pamuka i drva. U okolini su izvori radja.

3. Grad, luka i kupalište, na južnom rtu Zapadne Australije, lijepo smješten u Sundu kralja Georga, spojen željeznicom sa gradom Perthom na zapadnom primorju kopna. U povoljnom podneblju razvita je kultura cvijeća. Stanovnici (4000) trguju žitom u vunom.

4. Kraj od 4.700 km² u južnoj Africi.

N. Ž.

5. Rijeka u kanadskoj pokrajini Ontario. Izlazi iz jezera Saint Joseph, u plovnoj je vezi s Nipigonskim i Gornjim jezerom, utječe u James Bay kod Fort Albany poslije toka od 950 km. Kad nema leda, plovna je malne do polovice toka. D. Ž.

ALBANY (rod), galsko ime Škotske. Poslije toga razu mijevalo se do 11. st. područje između le Taya i le Fortha (grofovija Perth). Mladi prinčevi Škotske kuće nosili su titulu »vojvode od Albanya« u 15. i 16. st. Među njima su najpoznatiji: Robert Stuart, regent, † 1420; Aleksandar Stuart, brat Jakova II., umro u progonstvu u Francuskoj 1485; Ivan Stuart, koji je pošao sa Lujom XII. i Franjom I. u Italiju, † 1536. Ovu je titulu u doba kraljice Viktorije dobio njen četvrti sin Leopold, * 7. IV. 1853, koji se 1882 oženio princesom od Waldecka. On je otac vojvode Karla Eduarda od Sachsen-Coburg-Gothe. U ovoj časti na slijedio ga je mladi sin Leopold, rođen 15. VII. 1884, kao drugi vojvoda od Albanya.

S. A.

A. Luisa Marija Karolina, * Mons 29. IX. 1753, † Firenca 29. I. 1824, grofica, kćerka princa Gustava Adolfa von Stolberg-Geldern. G. 1772 udala se za engleskog prijestolonasljednika Karla Eduarda Stuarta, koji je s njom vrlo loše postupao. Zbog toga je od njega pobjegla i živjela u Firenci s pjesnikom Alfierijem. Dopisivala se s Ugom Fosco-lom, pjesnikom i kulturnim historičarom, i opatom Luigijem di Bremono.

LIT.: Baughan, *The last Stuart queen, Louise of Albany*, 1910; Reumont, *Die Gräfin von Albany*, 2 sv., Berlin 1860; Saint René Taillandier, *La Comtesse d'Albany*, Pariz 1862; Vernon Lee, *The Countess of Albany*, London 1884; Pelissier je 1902 izdao njen *Portfeuille i Lettres inédites* (1904).

ALBANZANI, Donato degli, * oko 1326, † oko 1411, talijanski humanist i gramatičar. Bio je u Ravenni učitelj i Giovanniju (Conversino) da Ravenna, kasnijem tajniku dubrovačke republike (1383—87). Preveo je na talijanski dva prozna djela: *Uomini illustri* (De viri illustribus) od Petrarke i *Donne famose* (De claris mulieribus) od Boecaccia.

LIT.: F. Novati, *D. d. A. alla corte estense*, *Archivio storico ita-liano*, s. 5, VI, 1890; R. Sabbadini, *Giovanni da Ravenna*, Como 1924.

M. D-ić.

ALBARELLI (Alberelli, Alborello), Jacopo, mletački slikar i kipar, živio je koncem 16. i početkom 17. st. Bio je 34 godina pomoćnik Jakova Palme mladega i slikao na njegov način, tako da je teško odvojiti slike jednoga i drugoga, pogotovu što se od A. nije sačuvalo nijedno neosporno djelo.

LIT.: Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, I, Leipzig 1907.

A. Sch.

ALBARELLO (tal), valjkasta posuda od fajanse, vrste ilovače, maursko-španjolskog podrijetla, s arapskim natpisima; naziv i za ljekarničke posude od majolike. Pravili su ih na istoku, u Španjolskoj, od 15. st. i u Italiji.

LIT.: H. Wallis, *The Albarello*, London 1904.

ALBATROS (od portug. alcatraz i Diomedea exulans), velika ptica, burnica, raskriljena 3—4 m, bijele boje s crnim krilima. Na velikoj glavi je snažan kukast kljun, a među

LIT.: O. G. Cockayne, *Complete Peerage: Dictionary of National Biography*, XI.

ALBEN, Petar, ban Dalmacije i Hrvatske (1412—1419), gospodar Medvedgrada, banovao je za vrijeme kralja Žigmunda Luksemburškoga, a naročito se istakao u žestokoj borbi protiv Mlečana i vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića.

J. G-c.

ALBENGA, grad od 5000 stan. na ušću rijeke Cente u Ligurskom zalivu, u rimsko doba Alburn Ingaunum sa znatnim starinama, među kojima se ističe most na lukove. Sje dište biskupa od 5. st. sa starokršćanskom krstionicom i stolnom crkvom iz 15. st. Ovuda prolazi Rivierom di Ponente željeznica Genova—Nizza.

V. B-ć.

ALBENIZ, Isaac, * Camprodon 1860, † Cambó 1909, znameniti klavirski virtuoz i jedan od najutjecajnijih španjolskih skladatelja, osnivač španjolske nacionalne škole. Bio je učenik Marmontela u Parizu i bruxelleskog konzervatorija. A. je u svojim skladbama, od kojih su najvažnije one za klavir (suite *Iberia*, *Catalonia*, španjolski plesovi i popjevke, karakterne skladbe), polazio od ritmike narodnih plesova i popjevaka. Ostale su A. kompozicije: opere, operete (*Zarzuélas*), oratorij *Christus*, popjevke.

LIT.: H. Collet, *A. et Granados*, Pariz 1925; J. de Mariave, *Études musicales*, Pariz 1917.

S. S-1.

ALBERDI, Juan Bautista, * Tucuman 1818, † 1884, argentinski politički pisac. Za Rosasove diktature prognjen, postao kasnije poklisarom u nekim evropskim državama. Utjecao je mnogo na ustavni, ekonomski i politički život zemlje svojim spisima, u kojima propagira primjenu evropskih i sjeveroameričkih doktrina na posebne argentinske prilike.

LIT.: Martin Garcia Méron, *Alberdi, ensayo crítico*, 2. izd., Buenos Aires 1916.

A. M.

ALBERGATI, Ercole, talijanski komičar 15. st., zvan također i Zafarano. Bio je u službi kneza od Mantove, a budući da se razumio u konstrukciju pozornica, upotrijebio ga je 1478 Giovanni Bentivoglio kod velikih svečanosti prilikom vjenčanja svojega sina Hanibala sa Lukrecijom d'Esté.

LIT.: L. Rasi, *Comici italiani*, Firenca 1897—1905.

U.

ALBERGATI CAPACELLI, Francesco, * 1728, † 1804, talijanski komediograf iz Bologne. Najprije je prevodio francuske tragedije i komedije (*Scelta di... tragedie fran-cesi*, 1764—68). Autor je brojnih komedija, između kojih se ističu: *Il saggio amico*, *Il porno*, *La notte*, *Le convulsioni*. Najviše se sviđala njegova komedija *Il ciarlatore maldicente*. Bio je pristaša Goldonija i njegova reformiranja komedije. Pisao je i *Novelle* (1779). Izdao je 3 knjige svojih pisama (*Lettere*) i cjelokupna djela u 12 knjiga (1783—85).

LIT.: E. Masi, *La vita, i tempi, gli amici di F. A. C. Bologna* 1878; I. Sanesi, *La commedia*, II, Milano 1935.

M. D-ić.

ALBERI, I. Eugenio, * Padova 1. X. 1809, † Vichy, lipanj 1878, tal. historičar. Proslavio se zarano svojim djelom *Guerre d'Italia del principe Eugenio di Savoia*. G. 1848 borio se u ratu protiv Austrije. Izdao djela Galilejeva s komentarom. Najvažnije mu je historijsko djelo *Relazioni degli ambasciatori veneti nel secolo XVI* (1839 i d.).

2. Pavao, rodom iz Rima, domestik pape Siksta V. Kao dubrovački nadbiskup stolovao je u Dubrovniku 1589 do 1591. Njegovu nastojanju se ima zahvaliti, da je izglađen dugi spor između nadbiskupije i gradskog velikog vijeća, koje nije htjelo dopustiti nadbiskupu pristup u gradski reli-kvijar od straha, da bi moglo odavle nestati starih gradskih

ALBATROS

prstima na nogama plovna kožica za plivanje. Ustrajno leti nad južnim dijelovima Tihog i Atlantskog oceana, a gni jezdi se na osamljenim otocima.

K. B.

AL-BATTANI ili Albategnius, * 850, † 929, znameniti arapski astronom. Izradio astronomske tablice, koje je po novno izdao C. A. Nallino u Milanu (1899—1907) pod ime nom *Opus astronomicum*. Utvrdio je elemente Sunčeve staze i precesiju.

F. M-ć.

ALBAY, grad na otoku Luzon (Filipini), leži na južnom pristranku Mt. Maiona (2420 m); ima preko 70.000 stan. i živahnu trgovinu: izvozi kopru, slador, rižu, duhan i slatke krumpire.

M. Š.

ALBEDO, mjera za sposobnost površine tijela, da odrađuje svjetlost. Albedo je određen omjerom množine svjetlosti, koja se difuzno odrađuje od površine tijela, prema množini svjetlosti, koja pada na površinu. Tako na pr. albedo 015 znači, da se od tijela odrađuje 15 postotaka primljene svjetlosti. Mjerenjem je utvrđeno, da zemaljsko tlo ima albedo 0 10 do 0 20, šume i duboka mora 0 03 do 005, dok gusti oblaci imaju albedo do 0 80. U astrofizici je albedo nebeskih tjelesa Sunčeva sustava, koja su rasvi jetljena od Sunca, važan za upoznavanje prirode njihove površine.

J. G-g.

ALBELLY, Antun Ferdinand, * Varaždin 22.1.1794, † Po-zun 1. II. 1875, akademijski profesor. Učio gimnaziju u Varaždinu, filozofiju u Zagrebu (1810—11, školski drug A. Mihanovića), zatim pravo i tu (1814—1815) i u Ugarskoj, gdje je postao i doktor filozofije. A. je nastavnu službu iz općeg javnog i međunarodnog prava započeo u Zagrebu (1821—27) na pravnom fakultetu, nastavio u Đuru (1829—34), a završio u Požunu (1835—47). Kao dobar grecist privatno je predavao akademika i grčki jezik. Štamptom izdao: *Encyclopaediae in jurid. politic. studium introductio*, 1830; *Philosophiae juris praecognita*, 1831. Mnogo je putovao Evropom, o čemu je ostavio u rukopisu putopisne skice, koje je na samrti sa svojom knjižnicom i porodičnim portretima ostavio zagrebačkoj sveuč. biblioteci.

LIT.: *Sveučilište kralj. SHS u Zagrebu 1874—1924*, Spomenica Akad. Senata, str. 27, 29, 200.

F.F.

ALBEMARLE, Aubemale, Aumerle, engleski velikaški naslov, nastao engleskom varijantom latinskog imena Alba Maria, kako se prvotno zvao i francuski grad Aumale. Prvi je dobio taj naslov (s posjedom) Odo, rodak Vilima Osvajača. Kao grofovski naslov dobila ga je holandska porodica Keppel od Vilima III. 1696. Šesti grof A. bio je George Thomas (1799—1891). Posvetivši se vojničkom pozivu, bio je poslan u Indiju, odakle se vratio kopnom preko Perzije, Kavkaza i Rusije. O tome putu izdao knjigu *Journay from India to England*. Za rusko-turskoga rata 1829 pohodio je Balkan i o tome putovanju izdao posebnu knjigu (*A Journey across the Balkans*).

dragocjenosti. Nadbiskup je dobio naime jedan od četiri ključa relikvijara. Pošto je dao nanovo urediti grobnicu bosanskog kralja Stjepana u crkvi sv. Stjepana u Dubrovniku, uredio je Alberi i znamenitu knjižnicu dominikanaca i zaprijetio crkvenim izopćenjem svakom pojedincu, koji bi neovlašteno odnio koju knjigu ili rukopis. A. D.

ALBERICH (germ. alp »bijelo biće«, »vilovnjak«, u pravezi s lat. albus »bijel«; germ. rich »vladalac«, kralj vilovnjaka. U Nibelungenliedu otmilje mu Sigfried »tarnkapu«, t. j. kabanicu, koja ga čini nevidljivim, i oduzimalje mu nibelunško blago. Od Germana preuzeli su ga Francuzi u obliku *Aubri*, *Auberon* t. j. Oberon, te je kao takav ušao i u francusku pučku knjigu (*Huon de Bordeaux*), a odavle u Wielandov romantični ep *Oberon*, gdje štiti glavnoga junaka Huona na njegovu putu u Bagdad. U R. Wagnerovoj muzičkoj drami *Der Ring des Nibelungen* ne će Rajnske kćeri da uslišaju A. ljubav, a on im zato ukrade zlato i sakuje od njega prsten, da bi njegovom pomoću zavladao svijetom. Bog Wodan se domogne prstena, da njime otkupi od divova božicu mladosti; zato ga A. prokune i nakon toga nastupa *Suton bogova*. G. Š.

ALBERICH DE BESANÇON - Aleksandar Veliki (roman o Aleksandru Velikom).

ALBERICO, da Barbiano, * između 1300 i 1350, † 1409, tal. kondotijer iz porodice grofova Cunio u Romagni. Stupio je kao mladac u četu engleskog kondotijera Giovannija Acuto (John Hawkwood), a kad se izvježbao, odlučio sam obrazovati četu, koju bi sačinjavali samo Talijani, dok su u dosadašnjim ratničkim družinama bili gotovo isključivo stranci. Za njegovim se primjerom onda povelode drugi talijanski kondotijeri. Sastavivši četu od 7000 vojnika, od kojih je bilo 1000 konjanika, ratovao je kao kondotijer za Barnabu Viscontija, papu Urbana VI. i Karla II. Dračkog, kome omogućiti da uđe u Napulj, zarobi kraljicu i baci je u zatvor. Tada (1381) okruni papa Karla II. za napuljskoga kralja. Inače je A. sa svojom vojskom obilazio naokolo i pljačkao. G. 1383 ponovo ratuje za Karla II. protiv Ludvika Anžujca. Kad je Karlo Drački pošao u Hrvatsku i Ugarsku, gdje je ubijen, A. služi njegovu sinu Ladislavu, koji mu daje u vlast (signoriju) Trani i Giovinazzo. Kad je 1392 pao u zarobljeništvo, otkupi ga sa 30.000 dukata Gian Galeazzo Visconti, uzevši ga u svoju službu. Kad su mu brata Giovannija pogubili Bolonjci, ratuje A. protiv njih i porazi ih 1402. Poslije opet ratuje za papu, sada za Bonifacija IX., koji mu daje Tossignano i Castelbolognese. LIT.: E. Ricatti, *Storia delle compagnie di ventura*, 1844. G. N.

ALBERIK, I. A. I., grof u Fermu, markgrof Spoletski, pošto je ubio posljednjeg člana stare spoletske dinastije, Gvidona IV. Vjenčavši se s Marozijom stupi u trijesnu vezu s njenim ocem, gospodarom rimskim, »senatorom« Teofilaktom, i uništi 915 zajedno s njime, papom Ivanom X., Bizantincima i južnoitalijskim knezovima dugogodišnje uporište afričkih Saracena na Gariglianu.

2. A. II., sin prvoga, gospodar rimski 932/954. Kad se njegova majka Marozija preudala 932 za italskoga kralja Hugona, želeći mu pribaviti Rim sa carskom krunom, A. stade na čelo ustanka, dade se izabrati za »kneza i senatora svih Rimljana« i protjera Hugona, a svoju majku baci u tamnicu. U smislu nacionalizma rimskoga plemstva, koje, zaneseno slavom »vječitoga grada«, jednako zaziraše od franačkih kao i od italskih careva, pobjedonosno je obranio samostalnost Rima i od kasnijih napadaja Hugonovih. Bio je sav tako rimski, da je papa Agapit II. morao 951 odbiti čak izaslanike Otona Velikoga, koji su došli, da bi pregovarali o obnovi carstva.

S time se slagalo, što je aristokratski nacionalizam ostavljao i papama tek vrlo skućeno mjesto. A. ih je doduše formalno priznavao gospodarima crkvene države i datirao svoje akte po njihovim godinama, ali je stavljaio svoje ime na papinske novce i vršio ne samo svjetovnu vlast, nego duboko zahvaćao i u crkvenu, prisvojivši sebi pravo, da sam imenuje nasljednike sv. Petra. Opasnost, da se crkva jednog dana digne protiv ovakvoga presizanja, mislio je još na kraju svoga života ukloniti time, što je zahtijevao od rimskih plemića zakletvu, da će izabrati njegova sina i nasljednika Oktavijana i za papu, čim umre Agapit. I zaista je Oktavijan već 955 zauzeo kao Ivan XII. papinski prijesto. Međutim je aristokratsku papinstvo nosilo već u trenutku najvećeg svog trijumfa u sebi klicu propasti, jer je još A. usrdnim podupiranjem samostanske reforme opata Otona iz Clunija doveo baš onu silu na rimsko tlo, koja je izgradila jedva sto godina poslije pod geslom oslobodjenja crkve od države novo univerzalno papinstvo na ruševinama rimsko-nacionalnoga.

LIT.: W. Sichel, *Alberich II. und der Kirchenstaat*, Mitteilungen d. Instituts f. österr. Geschichtsforschung, 23, 1902; P. Fedele, *Ricerche per la storia di Roma e del papato nel secolo X.*, Archivio storico della R. Società Romana di storia patria, 33, 1910; L. Djehesne, *Les premiers temps de l'État pontifical*, 1911; L. Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelalter*, III/2, 1911. Lj. H.

ALBERONI, Giulio, * Firenzuola 21. V. 1664, † Pia-cenza 26. VI. 1752, kardinal, Talijan u službi Španjolske, ministar vanjskih poslova Filipa V. Španjolskog. Bio je sin vinogradara, školovan je najprije u zavodu barnabita u Piacenzi, a zatim ga Barni, papinski vicelegat u Raveni, odgoji u Rimu za svećenika. Za rata za nasljedstvo u Španjolskoj služio je kao tumač vladi u Parmi i maršalu Vendôme, koji zapovijedaše francuskim četama u Italiji. S maršalom Vendôme pade u Pariz, gdje bi predstavljen Luju XIV. Kad je Vendôme bio imenovan generalisimom Filipa V., dođe s njim u Španjolsku. Vendôme umre 1712, a Alberoni postade 1713 opunomoćenim ministrom vojvode od Parme u Madridu. U tom svojstvu uspije ostvariti brak Filipa V. s Elizabetom Farnese, nećakinjom vojvode od Parme. Posljedice toga bijahu pad princeze Orsini, koja je dotada imala glavnu riječ na Španjolskom dvoru, imenovanje Alberonija savjetnikom kraljičinim, a

1717 njegovo imenovanje za ministra vanjskih posala, pošto ga je papa već imenovao kardinalom. Alberoni je, u sporazumu s kraljicom, dobio čitavu vlast u svoje ruke. Njegova je vanjska politika išla u prvom redu za tim, da uništi ugovor u Utrechtu, 1713, koji je završio rat za nasljedstvo u Španjolskoj, te Španjolskoj oduzeo nizine evropske posjede i ostavio joj samo teritorijalni integritet, dalje da Elizabeti Farnese, ženi Filipa V., osigura nasljedstvo u vojvodinama Parme i Piacenzi, koje su tada bile u vlasti Austrije, da obnovi Španjolsku državu reformama u upravi, vojsci i financijama. Ove smione planove nije umio uvijek spojiti s meto-dičnom provedbom, a u svojim odlučnim zamislima nije vidio stvarne poteškoće, koje im stajahu na putu. Kraljica Elizabeta tjerala ga je, da njezinim sinovima, koji bijahu isključeni iz španjolskog nasljedstva na prijestolje, pribavi prijestolja izvan zemlje. Alberoni se baci na vratolomnu politiku, da Španjolskoj vladarskoj kući pribavi Milan, Napulj, Siciliju i Sardiniju. Otpremi jaku vojsku i brodovlje i 1717 zaposjedne Sardiniju, a 1718 Siciliju. Tim se povodom obrazova četvorni savez između Engleske, Francuske, Austrije i Nizozemske. Glavnu je riječ u savezu imala Engleska kao garant Utrechtskog ugovora. Englesko je brodovlje 22. VIII. 1718 kod rta Passaro gotovo potpuno uništio španjolsko brodovlje. Alberoni je kovao nove planove. Pomišljao je na savez Španjolske s Rusijom i Švedskom, a kad mu se ova namjera izjalovila, pokuša, pomoću španjolskog poslanika u Parizu Cellamarea, da se u Francuskoj spremi urota, koja bi bacila u zatvor nasljednika prijestolja vojvodu od Orléansa, a Filipa V. proglasila skrbnikom Luja XV. Plan bi otkriven, Francuska objavi Španjolskoj rat, francuska vojska prijede preko Pireneja, dok je Austrija svoje pothvate upravila na Siciliju. To je bio slom politike i Filipa V. i Alberonija. Na zahtjev saveznika lišen je svih svojih služba i časti 5. XII. 1719. U roku od 8 dana morao je ostaviti Madrid, a za 3 tjedna Španjolsku. A. pade u Italiju u nadi, da će mu, kao kardinalu, papa Klement XI. povjeriti koju drugu službu. Papa mu zaprijeti sudbenim postupkom, pa se Alberoni sakrio u jedan samostan blizu **Bologne**. Nakon smrti Klementa XI. 1721 dobio je mjesto u konklavu i sudjelovao kod izbora pape Innocenta XIII. Klement XII. imenova ga legatom u Raveni, a Benedikt XIV. legatom u Bologni. Pošto je tri godine upravljao ovom pokrajinom, povukao se u Piacenzu. Nakon njegove smrti pripadnje njegova golema imovina španjolskom kralju Filipu V. Kao ministar toga kralja zadivio je svijet svojim smionim pothvatima na polju vanjske politike.

LIT.: S. Bersani, *Storia del Cardinale Giulio Alberoni*, Piacenza 1861; A. Professione, *Giulio Alberoni dal 1708 al 1714*, Verona 1890; Isti, *Il ministero in Spagna e il processo del cardinale Giulio Alberoni*, Torino 1897; Gimeno, *Alberoni* u publikaciji Académie diplomatique internationale, Séances et travaux, XIII, br. 3—4, Pariz 1940. J. N.

ALBERT I., * Bruxelles 1875, † Bruxelles 1934, belgijski kralj, sin grofa Filipa Flandrijskoga i Marije Hohenzollern-Sigmaringen. U mladosti je mnogo putovao: 1898 u Ameriku, 1906 sa suprugom u Veliku Britaniju i sam u Kongo, gdje je u pet mjeseci prošao i potpuno nepoznatim krajevima. Nastojanjem engleske kraljice Viktorije uzeo je za ženu bavarsku princezu Elizabetu. Ona mu je rodila troje djece: 1901 Leopolda (sadašnjega kralja), 1903 Karla Teo-

dora i 1906 Mariju José, suprugu talijanskog nasljednika prijestolja (Umberta). Stupio je na prijestolje u prosincu 1909 shvaćajući ozbiljno vladarski zadatak. Dne 23. IV. 1910 otvorio je u glavnom gradu veliku svjetsku izložbu. Za njemačke provale u Belgiju 1914 pozvao je narod na obranu, kojom je sam ravnao. Uklo-nivši obitelj u Englesku preuze sam zapovjedništvo nad vojskom,kojoj bijaše uzor hrabrosti i ustrajnosti. U jeseni 1918 pobjednički je ušao s belgijskim i engleskim četama u Bruxelles. Kada je svjetski rat zaključen mirom, koji je Belgiju riješio okupacije, posvetio se obnovi zemlje, osobito u smjeru gospodarskog i socijalnoga preporoda naroda. Nesretnim slučajem poginuo je prilikom izleta. Bio je razu-ALBKT I., BELGIJSKI KRALJ ^{mm}. čovjek hrabar vojnik, omiljeli vladar.

LIT.: M. Bierné, *Albert et Elisabeth de Belgique*, Pariz 1917; Beyens, *Le roi Albert*, Bruxelles 1919. N. 2.

ALBERT IV., † 1374, grof gorički. Zajedno sa svojom braćom Majnhardom VII. i Henrikom III. naslijedio je 1327 svoga oca Alberta III. kao grof gorički. G. 1342 podijelio je s braćom baštinu tako, da je on dobio grofoviju Istarsku s Pazinom i grofoviju na Slovenskoj krajini ili u Metlici. Kao protivnik Mlečana i akvilejskoga patrijarha tijesno se svezao s Habsburgovcima, koji su se baš za Alberta II. i Rudolfa IV. Austrijskoga zaratili s patrijarhom, da bi preko njegovih posjeda na Kršu prokrčili izlaz na Jadran. Bu dući da A. nije imao djece, sklopio je 1364 s Habsbur govcima i ugovor o nasljedstvu, prema kojemu su oni stekli 1374 obje spomenute grofovije. Ali da osigura položaj svo jih podanika i pod novom vlašću, A. je potvrdio trima po veljama još 1365 stara prava ne samo istarskih i kranjskih vitezova nego i trga Metlice. Lj. H.

ALBERT DE UNGH (zapravo od Velikoga Miholjca i Ungvara), ban hrvatsko-dalmatinski 1419—26, prior vran-ski. Pratio je kralja Žigmunda na sabor u Konstancu (1414), a 1419 postavljen je za hrvatsko-dalmatinskog bana baš usred mletačke akcije protiv Dalmacije. Banu bi povjerena obrana Dalmacije. On je svojoj vojsci pridružio i Vlahe. Najveći otpor Mlečanima davao je Trogir, koji je branio i Albert. Mlečani osvojiše gotovo čitavo Primorje, a rat se svršio 1420 bez mira ili primirja. Iza toga nemamo vijesti o djelovanju bana Alberta, iako se spominje kao ban sve do 1426.

LIT.: Klaić, *Povijest Hrvata*, II/2, Zagreb 1901. S. G.

ALBERT, Eduard, * Senftenberg u Češkoj 20. I. 1841, † Senftenberg 26. IX. 1900, profesor kirurgije u Innsbrucku i Beču. Stvorio cio niz naročitih metoda operacija napose na 'nstima. Napisao je velik broj radnja iz svoje struke. **BIBL.:** *Lehrbuch der spez. Chirurgie* (1898) i *Diagnostik der chirurgischen Krankheiten* (1900). L. T.

ALBERT, Eugen d', * Glasgow 1864, † Riga 1932, nje mački skladatelj i jedan od najvećih klavirskih virtuozu svoga vremena; učenik Pauera, Hansa Richtera i Liszta. Kao klavirski virtuoz oduševljavao je fenomenalnom tehnikom, monumentalnom snagom i ve ličinom tona, te prebujnim temperamentom, a u daljem razvitku i sve više produ bljenom interpretacijom (oso bito Bacha i Beethovena). U kasnijem se radu posvećuje uglavnom skladanju opera, od kojih su *Odlazak* (prva izv. u Zagrebu 1915), i naročito u verističkom stilu pisana opera *U dolini* (prva izv. u Pragu 1903, u Zagrebu 1910), te *Mrve oči* (prva izv. u Zagrebu 1933) mogle zabilježiti najveći us- (*Foto Scherl*) Pjeh. U Zagrebu je izvedena EUGEN D'ALBERT i A. opera *Kći mora* (1913), pa je tom prigodom A. nastupio u Zagrebu i kao klavirski virtuoz i kao dirigent. Komponirao je osim toga i koncerte za klavir, violoncello, djela za orkestar, sonatu i druge skladbe za klavir, gudački kvartet, popijevke i t. d., ka- dence k Beethovenovim klavirskim koncertima, obradio neke Bachove kompozicije za klavir, redigirao Beethove- nove i Lisztove klavirske skladbe i t. d. S. S. i.

ALBERT VELIKI, sveti, * kao Graf v. Bollstädt Lauingen prema nekima 1193, prema drugima 1206, † Köln 15. XI. 1280, prirodoslovac, filozof i teolog, nazvan Doctor universalis. Postao je dominikanac u Padovi 1223. Pijo XI. proglasio ga naučiteljem Crkve i svecem 10. I. 1932.

Naučavao je na školama u Kolnu, Hildesheimu, Fri-burgu, Regensburgu i Strassburgu. Postavši u Parizu učitej teologije predaje od 1245 do 1248, kada ide u Köln, da organizira dominikanski studij. Papa Aleksandar IV. imenuje ga 1260 regensburškim biskupom, ali se dvije godine kasnije odreče te časti. Otada mnogo putuje po Njemačkoj i Češkoj, da propovijeda križarske vojne. G. 1274 polazi na općeniti sabor u Lyon, a 1277 u poodmakloj starosti putuje u Pariz, da obrani nauku svog mrtvog učenika Tome Akvin-skoga.

Djela. Iz područja filozofije i prirodnih nauka najvažniji su njegovi komentari Aristotelovih djela, pored toga i komentari nekih spisa Euklidovih i Ptolemejevih. Za zoologiju i botaniku su važna djela *De animalibus* i *De vegetalibus* (životinjstvo i botanika). U teologiju spadaju ponajprije njegovi komentari *Sv. Pisma*. Rastumačio je Joba, Psalme, Izajju, Jeremiju, Baruha, Ezekijela, Danijela i Male Proroke. Iz Novoga Zavjeta ima komentar svih

evanđelja, poslanica Sv. Pavla i Apokalipse. Dao je tumač djela Pseudo-Dionizija Areopagite i Sentencija Petra Lombard-skog. Originalna su njegova djela: *Summa de creaturis* i *Summa theologica*. Pisao je o Euharistiji i sv. Misi. Naročito je obilno obradio Mariologiju. Rastumačio je uglavnom sve pisce, koji su u njegovo doba imali veće značenje. U obrađivanju tuđih djela služio se dvostrukom metodom. Običavao je ponajprije obraditi niz pitanja, koja su mogla zanimati sredovječnog skolastika, a nametala su mu se u povodu spisa, što ga je tumačio. To su t. zv. *Scriptum supra*. Drugi put je jednostavno parafrazirao autorovu misao ne upuštajući se u njezinu vrijednost. To je važno znati za prosuđivanje Albertovih misli općenito, a naročito onih u prirodnim naukama. Koji put A. jednostavno iznosi opažanja i tvrdnje starih arapskih i grčkih prirodoslovaca ne upuštajući se u njihovo kritičko prosuđivanje. U tom slučaju bilo mu je samo do toga, da pomljivo zabilježi, što su drugi vidjeli, upoznali i primijetili. On sakuplja građu, ali se ipak razlikuje od suvremenika i subrata V. Beauvaisa, koji jednostavno niže izvatke različitih pisaca. »On je radio«, veli Frühwirth, »i to s najvećom kompetencijom, kojoj nema sličnosti, na svim područjima ljudskoga znanja: bavio se astronomijom i geologijom, kemijom i fizikom, botanikom i zoologijom, medicinom i psihologijom.« Nije samo zabilježio, što su drugi o prirodnim pojavama zapisali, nego je sam lično istraživao prirodu i pomnjivo bilježio njezine pojave, pa je često puta popravljao mišljenje starih prirodoslovaca. Nastojao je, koliko je to bilo u njegovo doba moguće, da se sam uvjeri o različnim činjenicama, da sam provjeri stvari držeći se principa, da »treba iskustvo ne samo jednostrano, nego sa svakog stajališta provjeriti«.

Značenje. A. je prvi u srednjem vijeku sastavio cijelu enciklopediju ljudskoga znanja, kojom je želio objasniti kršćanske istine. Po naravi asimilatoran duh dao se na proučavanje cijele poganske i kršćanske tradicije, crpeći podatke od svih starih i savremenih pisaca. Naročito je poznao Aristotela, koga nadasve cijeni i misli njegove uvodi u kršćanske škole, usprkos nepovjerenja, koje je postojalo prema ovome grčkom misliocu kod tadanjih teologa. To je jedna od njegovih glavnih zasluga, napose ako

se uzme u obzir, da je pokrajinski sabor u Parizu 1212 zabranio naučavanje Aristotelovih djela, da je 1215 papinski legat Courçon tu zabranu potvrdio, da je kasnije Urban IV. 1263 zabranu ponovno potvrdio. Po tom stavu prema Aristotelu Albert se odvajao od ostalih skolastika i postaje najznačajnija ličnost u trinaestom stoljeću na polju prirodnih znanosti (Carus). I u filozofiji se odvajao od svojih suvremenika. U metafizici potpuno prihvaća teoriju mogućnosti i čina, aplicirajući je na sve grane filozofije. Protivno od tadanjih pristupa Augustinovića, A. ne dopušta nikakve materijalnosti kod čistih duhova, zabacuje teoriju o množini supstancijalnih forma, prihvaća distinkciju duše i njezinih sposobnosti, nijeće da bi duša bila neposredno djelovala. Naročito je jasno razvio teoriju o aktivnom i pasivnom umu, pobijajući teoriju Averoesa i Avicene. Bori se također protiv Avicebra, Davida iz Dinanta i Alma-rika de Bene, braneci autentičnu Aristotelovu nauku. Zapaženo je također, da je A. još prije sv. Tome Akvinskoga precizno riješio prijeporno pitanje srednjega vijeka o uni-verzalnoj i odlučno postavio objekt ljudske spoznaje u bit materijalnih predmeta. Odvajao se i u filozofiji, a još više u teologiji od augustinova. On teologiju luči od filozofije i daje joj dolično mjesto u hijerarhiji ljudskih znanosti. U izgradnji teologije naročito se poslužio obilnim znanjem kršćanskog novoplatonizma, iako A. nije mogao u originalu čitati Platonova djela, već je do poznavanja njegove filozofije došao preko arapsko-kršćanskog platonizma. Nadasve se s njom upoznao preko djela Pseudo-Dionizija, kojega u cjelosti komentira. Iskristio je sve filozofske struje, golemo znanje prirodnih nauka i svestrano poznavanje Sv. Pisma za izgradnju znanstvenog teološkog sistema. Svestranim, upravo nevjerojatnim znanjem, oštrim darom zapažanja, kritičkim darom sudjenja i konačno neutrudivim radom od mladosti do duboke starosti A. je mogao učiniti preokret u znanosti svoga vremena. Iako nije dosegao bistrine sintetičnog duha sv. Tome, pa mu ne pripada čast prvaka skolastike, ipak je univerzalnim znanjem, svojim kritičkim duhom, darom opažanja, neobično svestranom kulturom, koja se odražuje nadasve u njegove dvije *Summae*, pripremio gradnju za izgradnju najsavršenijega skolastičkog sistema.

BIBL.: Sveukupna djela su izašla u Lyonu 1651 od Jammyja u 21 svz. Preštampao ih je A. Borgnet u 38 sv., Pariz 1890-99.

LIT.: Meerssemann, *Introductio in opera At. M.*, Brugge 1931; Scheeben, *Albert der Grosse, Zur Chronologie seines Lebens*, Vechta 1931; Fr. Pelster, *Kritische Studien zum Leben u. zu den Schriften Alberts des Grossen*, Freiburg i. M. 1920; A. Schneider, *A. M., sein Leben u. seine wissenschaftliche Bedeutung*, 1927; F. Strunz, *A. M., Weisheit u. Naturforschung im Mittelalter*, Beč 1926; Huñagel, *Die Wahrheit als philosoph.-theol. Problem bei Albert dem Deutschen*, Bonn 1940; H. Bošković, *Albert Veliki*, Zagreb 1932.

A. V. bio je poslije smrti u nekim zemljama razglašen kao meštar crne magije. Pod njegovim su imenom izašli neki falsifikati, koji su naučavali čarobnjaštvo. Usporedo s time širile su se o njem svakojake apokrifne anegdote. Neki su govorili, da je bio neobično niska stasa. Kad je jednom došao u Rim, bio je primljen u audijenciju od pape. Stajao je uspravno, ali je papa mislio, da kleči, pa mu je rekao: »Nemojte klečati, ustanite!« Da tu anegdotu pobiju, izmjerili su oni, koji su otvarali Albertovu grobnicu, njegove kosti iznoseći očevidan dokaz, da je on bio čovjek normalna uzrasta. Drugi su pripovijedali, da je on načinio čovječju glavu, koja je davala odgovore na njegova pitanja. Njegov učenik sv. Toma Akvinski razbio je tu glavu, a Albert mu je rekao: »Razbio si djelo od trideset godina«. Albertovi su životopisci morali pobijati i tu izmišljotinu. Možda je ovakvim pričama dao povod njegov *Libellus de alchimia* (Knjižica o alkemiji), u kojem Albert Veliki doduše pobija najveće pretjeranosti alkemista, ali ipak zastupa mišljenje, da je alkemija ozbiljna nauka. P. G.

Albert Veliki zanimao se za teoriju alkemičara, ali im je praksu poznavao uglavnom iz knjiga, dok je u laboratoriju, čini se, malo radio. Njegovi alkemijski recepti pretežno su kompilacije starijih autora. Bio je mišljenja, da se kovine kao i sve druge tvari sastoje od četiri elementa (uzduh, vatra, voda i zemlja), koji svojom kombinacijom daju dru-gotne sastavine (materia proxima): živu i sumpor. Iz većih ili manjih količina čistog ili manje čistog sumpora (pretežno sastavljena iz uzduha i vatre) i žive (pretežno sastavljene iz vode i zemlje) izgrađene su kovine. Vjerovao je u pretvaranje kovina u zlato s pomoću eliksira. Među ostalim je držao, da se srebro može lakše pretvoriti u zlato od drugih kovina, jer kod njega treba da se promijeni samo

boja, a to se po njegovu mišljenju može učiniti bez po-teškoća.

H. I.

ALBERTA, jugozapadna pokrajina (do 1907 teritorij) Kanade, od Britanske Kolumbije na Z do rijeke Saskatchewana na I prostirući se od Stjenjaka (Rocky Mountains) s njegovim povijarcima preko stepenastih Prerija u niže krajeve rijeka S. i N. Saskatchewan, Athabaska i Peace River i njihovih mnogobrojnih pritoka prema jezerima Winnipeg i Athabaska. Prostrane i jezerima bogate Prerije imaju blago podneblje s toplim vjetrovom chinook (koji je nalik na Föhn) od jeseni do proljeća, tako da na golemim poljanama bujnih pašnjaka na J i / pokrajine pasu nebrojena stada svinja, ovaca, goveda i plemenitih konja. U zemlji, koja zaprema 661.161 km, polovica je površine podesna za kul-turu tla, ali je zasada iskorištena tek 1/4. Sve se više goje žitarice, sladorna repa i lan. Penjući se na Z preko sve viših Prerija u planine izmjenjuju se pašnjaci s gustim crnogoričnim šumama, koje se još slabo iskorišćuju. Na J i Z pokrajine ima bogatih ležišta ugljena, petroleja i zemnog plina, a rijeke bi mogle dati mnogo vodene snage. Stanovništva je razmjerno malo, 650.000 duša, i to najvećim dije-lom u Prerijama, gdje je razvito stočarstvo kao u Texasu, a sredina zemlje i sjever slabo su napučeni. Najveći je trgo-vački grad Calgary na pritoku Saskatchewanu. Ima 70.000 stan., a glavni grad Edmonton na North Saskatchewanu raste brže i ima preko 80.000 stan. Obje kanadske pacifičke željeznice prolaze ovom pokrajinom, pa su ovi gradovi

važne stanice za njih, prvi na južnoj pruži, a drugi na sjevernoj. Blizu mjesta Banff ograničila je kanadska vlada na rodni park, u kojem se štite bizoni i druge već rijetke živo-tinje. Industrija je u počecima. Najrazvijenija je mlinarska i stočarska, zatim metalurzijska, tekstilna i staklena. Izvoze se proizvodi prirode.

VB-ć.

U Alberti postoje od novijeg vremena brojne hrvatske na-seobine: *Calgary* (najveće mjesto i prolazna stanica za rudo kope i farme), *Chipman* (farme), *Chisholm* (šume), *Coal-spur* (rudnici), *Coleman* (rudnici), *Drumheller* (rud. i šum. rad), *Edmonton* (gl. grad i sjedište vlade, najvažniji eko-nomsko-trgovački centar, tvornički i konstruktivni radovi, naši iseljenici već 1910 na željezničkim prugama), *Jasper* (farmeri i šum. poslovi), *Mercoal* (ugljen), *Mountain Park* (ugljenokop, iselj. od 1926), *Robb* (rud. i šum.), *Roycroft* (farmeri) i t. d. U A. ima oko 6000 Hrvata s brojnim pot-pornim, sportskim i prosvjetnim društvima, osobito u *Calgary*.

M. B.

ALBERTAL, Ivan, slov. graditelj i rezbar u Trebaju, spominje se od 1626 do 1647. Kad je 1624 grom ošteti svod zagrebačke stolne crkve, sklopili su biskup i kaptol s Albertalom ugovor o njegovu popravku. Taj rad bio je završen 1632, kojim je prilikom graditelj dovršio i glavni oltar. Između 1633 i 1643 sagradio je A. toranj na južnoj strani stolne crkve, a 1647 iza požara opet srušeni crkveni svod i pjevački kor. Tada je sklopljen ugovor, da će Alber-tal dignuti toranj za 14 lakata, sagraditi ga od kamena i obložiti mramorom.

LIT.: Kukuljević-Sakcinski, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, F. M.

ALBERTAL ili **Alberthal(er)**, Hans, graditelj 17. st. Ne zna se, kada i gdje je rođen, ali je stalno, da je podrijetlom iz doline Albulu u Graubündenu. G. 1593 upravlja gradnjom Willibaldsburga u Eichstättu na Dunavu. G. 1603—1605 gradi krio isusovačkog seminara u Dillingenu, 1609—1611 župsku crkvu u Haunsteinu (»najraniji primjer prodiranja renesanse u ladanjsku crkvenu arhitekturu«, G. Dehio), 1610—1617 upravlja gradnjom ranobarokne isusovačke crkve u Dillingenu. G. 1619—1628 gradi župsku crkvu u Dillingenu, 1619—1626 crkvu Sv. Trojstva u Innsbrucku 1624 toranj dvorske crkve u Neuburgu, a 1627 suraduje kod gradnje dvora u Sigmaringenu. Time se svršava njegova djelatnost u Njemačkoj. Čini se, da kod svojih konstrukcija nije bio odviše savjestan, pa su svodovi i zidovi crkava u Innsbrucku i Dillingenu, čim su sagrađeni, počeli pucati i rušiti se. Kako je po ugovorima bio dužan da naknadi svaku štetu, zaplijenjen je 1630 u Dillingenu njegov znatni imetak. Iz Njemačke je došao u Sloveniju, gdje se poslije 1630 javlja u Trebju kod Novog Mesta. Od 1633—1650 djeluje, uz kratke prekide, u Zagrebu kao »knez Hanž Albertal paumešter«. Naime, 15. I. 1633 sklapa zagrebački biskup Franjo Hasanović Ergeljski s A. ugovor za novi zvonik katedrale, dovršen 1641, a 4. IX. 1643 za izvođenje njegove kape. Poslije požara 1645 slijede s njim novi ugovori: 12. IV. 1645 za završnji kameni vijenac ukoliko čitave crkve i za neke popravke, 23. I. 1647 za izgradnju svoda nad pje-

valištem, koji je 1646 bio postradao od groma. Ovaj je posao svršio 1650. A. je umro poslije 1655. Na njegovim građevinama nalaze se pored renesansnih (gdjekad pače još i gotičkih) također arhitektonski elementi ranog baroka.

LIT.: I. Kukuljević, *Prvostolna crkva zagrebačka*, Zagreb 1856; I. Kukuljević, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb 1858; I. K. Tkalčić, *Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada*, Zagreb 1885; J. Braun S. J., *Die Kirchenbauten der deutschen Jesuiten*, II., Freiburg i. B. 1910; G. Dehio, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler*, III., Berlin 1925; D. Kessler, *Die Katholische Stadt Pfarrkirche zu Dillingen*, Dillingen 1931. A. Seh.

ALBERTANO iz Brescicie, * krajem 12. st., sudac u Bresciji, zastupao grad u vijećanjima lombardijske lige 1226 i 1231. Upravljaio je obranom grada Gavarda (1237) protiv cara Fridrika II., a kad je grad pao, bude A. odveden kao zarobljenik u Cremonu. Premda laik, bio je vrlo obrazovan u crkvenim stvarima, te je napisao nekoliko djela, u kojima obraduje čudoredna pitanja.

BIBL.: *De amore et dilectione Dei et proximi et aliarum rerum et de forma honestae vitae: De arte loquendi et tacendi* (1245); *Liber consolationis et consilii* (1246). Z. D-i.

ALBERTARIO, Emilio, * 30. V. 1885, profesor rimskoga prava na sveučilištu u Rimu; urednik glasovitog časopisa *Studia et documenta historiae et iuris*, koji izdaje od 1935 Pontificium institutum utriusque iuris u Rimu. A. je jedan od beskompromisnih predstavnika mlade romanističke škole, koji duhovitim, oštroumnim, ponekad i odviše radikalnim otkrivanjem interpolacija zastupa tezu, da je rimsko pravo poslije klasičnog doba podleglo gotovo revolucionarnom bi-zantsko-helenističkom utjecaju, koji je njime ovladao i orijentalizirao ga.

BIBL.: Glavni su mu radovi: *Introduzione storica allo studio del diritto romano Giustiniano*, I., Milan 1935; *Corso di diritto romano, parte generale delle obbligazioni*, Milan 1940; brojne rasprave sakupljene u *Studi di diritto romano: I. Persone e famiglia*, Milan 1923, III. *Obli-gazioni*, Milan 1936, V. *Storia metodologica esegesi*, Milan 1937. M. H-t.

ALBERTAZZI, Adolfo (1865—1924), talijanski pripovjedač i književni historičar iz Bologne, profesor književnosti, Carduccijev učenik. Autor je brojnih novela i romana, a najbolja su mu djela neke novele, jedrim stilom pisane, žive slike obično iz »malog svijeta«, prožete iskrenom čovječnosti; na pr. u zbirkama novela *Vecchie storie d'amore* (1895), *Novelle umoristiche* (1900), *Zucchetto Rosso* (1914), *Strane storie di storia vera* (1920), *La mer-ciaina del Piccolo Ponte* (1924). Bavio se i književnom povijesti; u djelu // *Romanzo* (1902—04) dao je povijest tal. * pripovjedačke književnosti od srednjeg vijeka do 1900.

LIT.: L. Russo, / *narratori*, Roma 1923; L. Tonelli, *A. A.*, Bologna 1925; Id., *Alla ricerca della personalità*, L. Milan 1923; II., Catania 1929; C. Pelizzi, *Le lettere italiane del nostro secolo*, Milan 1929; B. Croce u *Critica*, IV., 1906; R. Serra, *Le lettere*, Rim 1920; P. Pancrazi u" *Resto del Carlino*, 13. V. 1924. M. D-ić.

ALBERTI, splitska vlasteoska porodica, koja se spominje već u 13. st. O Albertu Albertiju tvrdi Garrara, da je kao gibelin pobjegao iz Firence u isto vrijeme, kad i Dante. Porodica Alberti po tome bi bila talijanskog, zapravo toskanskog podrijetla. Međutim su Jireček (Die Romanen in den Städten Dalmatiens) i Ljubić zastupali mišljenje, da su Alberti hrvatskog podrijetla i da im je ranije porodično ime bilo Jančić. Tradicija o toskanskom podrijetlu te porodice stvorena je prema tome tek naknadno, vjerojatno u vrijeme renesanse. Od te porodice ima nekoliko značajnih muževa. Lav Alberti, rođen 1298, bio je uman i veoma ugledan čovjek. Nikola Alberti se na svršetku 14. i na početku 15. st. istakao kao pjesnik. Mate Alberti bio je splitski arhidakon i hrvatski književnik (1555—1623). Njegov suvremenik Ivan Alberti (→■ niže) poginuo je 1596 kod Klisa. A. D.

I. Ivan, potomak stare plemićke porodice splitske i rodak potomaka pjesnika Marka Marulića, ostavio je neumrlu uspomenu u vojevanju protiv Turaka potkraj 16. st. Imao je brata Nikolu, koji je bio kanonik i arhidakon u Splitu. Ivan Alberti proslavio se u ratu za oslobođenje Klisa. Da isposluje pomoć od pape, bio je 1594 u Rimu. U jednom spisu spominje ga državni tajnik kardinal Aldo-brandini (10. IV. 1594). Bio je određen za vođu kršćanskih četa, koje su imale osloboditi Klis od Turaka. Da to spriječe, Mlečani su ga zatvorili, ali su ga odmah i pustili na slobodu, jer je uživao zaštitu pape Klementa VIII. i austrijskih nadvojvoda Ferdinanda i Maksimilijana. Albertijevi pomagači za oslobođenje Klisa bili su ne samo Uskoci i njegovi sugrađani u Splitu, već u prvom redu nekoji fratri, kao: fra Andeo Trogirani, dominikanci fra Du jam i fra Vicenco, te bosanski franjevac fra Đuro. Ivan Alberti osvojio je Klis na Cvjetnicu 1596 i o tom poslao odmah papi izvještaj, moleći ga ujedno, da se zauzme u Veneciji, da mu ne bi republika sprečavala dovoz hrane po moru i progo-

nila one svoje podanike, koji su njemu dobrovoljno pomogli pri oslobođenju Klisa. On je naime doznao, da će Venecija tim ljudima zaplijeniti imovinu, kuće sraziti sa zemljom i

(Fotografski arhiv I. akademije) NADGROBNA PLOČA

IVANA ALBERTUA, UJAKA MARULICEVA, U SPLITSKOJ KATEDRALI

na njihove glave raspisati ucjenu. U istom izvještaju moli papu, da za ispražnjenu nadbiskupsku stolicu splitsku ime nuje Nikolu Marulića, negdašnjega pitomca Germanicuma; U doba osvojenja Klisa boravio je u Rimu spomenuti Iva^ nov brat, kanonik i arhidakon splitski Nikola Alberti, ko jemu je u tom predmetu poslao izvještaj splitski kanonik Jerolim Pavon. To je najpoptežniji izvještaj o oslobođenju Klisa, koji je napisao suvremenik. Ali Klis je već 27. V. 1596 bio opet turski, budući da su kršćanske čete bile hame- tom poražene. Turci su u toj prilici Ivana Albertija zarobili, odrubili mu glavu i poslali je u Carigrad. Njegovoj kćeri doznao je car Rudolf posredovanjem Nikole Marulića pri pomoć u iznosu od 3.000 škuda. B. P-ć.

Njegovu smrt pjeva pjesan *Nasliduje boj ili vazetje od Klisa*, a da mu je tom prilikom bilo posvećeno i više pjesama, svjedoči Spličanin Marko Dumaneo (1628—1701).

LIT.: A. Ciccarelli, *Opuscoli riguardanti la storia*, 1811, str. 21; *Grada za povijest književnosti hrv.*, knj. VI., str. 71 i dalje. F. F.

ALBERTI

2. **Nikola**, Splitski, hrvatski pjesnik iz kruga učenika Marka Marulića (1450—1524). Živio u prvoj polovini 16. st. Izmjenjivao pjesničke poslanice s Hvaraninom Hanibalom Lučićem, i samo odatle znamo za natpis njegove pjesni *Jovetov boj u Flegri* Iz Vrtla Petra Lucijana Trogirana (1575) poznata je njegova *Pisan Gosposji blaženoj*.

LIT.: I. Kukuljević, *Pjesnici hrvatski XV. v.*, str. 68—69; *Stari pisci hrvatski*, knj. VI., str. 283—4.

3. **Matija**, * 1555, † 1624, vlastelin splitski, doktor prava, izdavač i redaktor tekstova crkvene književnosti. Arhaiziranim jezikom izdao 1617 »Pija V. povelinjem ... na dvor *Oficij B(lažene) Marije D(ive)*«. Kad je 1627 Zbor za širenje vjere spremao izdanja, podesna jednako za sve Hrvate, pa i ostale južne Slavene, u korespondenciji o tome spominju se iz njegove ostavine rukopisi misala i brevijara, pa rječnik i Navorova gramatika. Bio je veliki poklonik Dubrovnika i Poljaka, a u pitanju jedinstvenog hrv. književnog jezika odlučno je zastupao čakavsku orijentaciju. Pripisuje mu se epska pjesan *Muka Gosp. Isukrsta*, pri čemu se valjda misli na defektnu ovcu pjesan istoga sadržaja u Zborniku Trogirana Iv. Lulica od 1615.

LIT.: *Grada za povijest knjiž.* hrv., knj. VII.; *Croatia Sacra*, IV., 143 i dalje; *Vrela i prinosi*, 6., str. 1 i dalje.

ALBERTI, I. Adamo, * 1809, † 1890, tal. glumac i pisac komičnih i karakternih pozorišnih djela. Raširio je pučku dramu po Italiji.

2. **Domenico**, * Venecija 1710, † Rim 1740, tal. skladatelj opera i klavirskih sonata s homofonim načinom pisanja, jednostavnom bas-pratnjom i raskidanim akordima. Taj se način pisanja uobičajio kasnije kod polifonog stila.

3. **Friedrich August**, * Stuttgart 4. IX. 1795, † Heilbronn 12. IX. 1878, geolog. Djelovao je u Njemačkoj i otkrio u Würtembergu naslage soli. Naročito se bavio ispitivanjem formacije trijasa, kojoj je dao i ime. Glavno mu je tehničko djelo *Halurgische Geologie* (2 sv., 1852). Od geoloških djela treba spomenuti *Beitrag zu einer Monographie des bunten Sandsteins, Muschelkalks und Keupers und die Verbindung dieser Gebilde in einer Formation* (1834) pa *Überblick über die Trias* (1864).

4. **Konrad**, * Breslau 9. VII. 1862, † Berlin 24. VI. 1918, putujući glumac i tajnik berlinskoga Centralnog kazališta. Pravo mu je ime Konrad Sittenfeld. Pisao je kritičke spise, na pr.: *Der moderne Realismus in der deut. Literatur*; pripovijesti: *Riesen und Zwerge, Die Alten und die Jungen*; drame i kulturno-filozofsko djelo *Der Weg der Menschheit*.

5. **Leon Baptista**, * Genova 1404, † Rim 1472, član firentinske obitelji. Učio je pravo u Bologni; živio je na papinskom dvoru u Rimu, zatim se u Firenci počeo baviti umjetnošću; pošto je neko vrijeme proživio u Bologni, vraća se ponovo na papinski dvor u Rimu i tu ostaje do smrti. Bio je najsvestraniji talenat na početku talijanske renesanse: humanist, arhitekt, kipar, slikar, talijanski pisac, matematičar, muzičar te ljubitelj gimnastike, sporta i velikog društva. Zato se u liku te umjetničke duše, koja čezne za ljepotom, sintetički odražuje kulturni život u doba renesanse; u njemu je najbolje oličena fizionomija »novog čovjeka«. Najviše se ističe kao arhitekt. Obdario je brojnim umjetninama i veličanstvenim gradnjama mnoge talijanske gradove: Firencu, Mletke, Rimini, Mantovu, Rim.

Autor

je brojnih rasprava na latinskom i talijanskom jeziku o različitim predmetima. **Alberti** se izdiže iznad svih talijanskih pisaca u prozi 15. st., premda nije ostavio nijednog velikog remek-djela. Njegove su rasprave najbolji književni dokumenat o mudrosti i ravnoteži, koje su bile ideal humanističke koncepcije života. Glavno mu je književno djelo rasprava u dijalogu *Delia famiglia* (1443) na talijanskom jeziku, gdje govori o dječjem odgoju, o braku, o dužnostima oca obitelji, o prijateljstvu i t. d. Dao je više takvih dijaloga, na pr. *Teogenio* (1434 do 1438), o odnosu između

LEON BATTISTA ALBERTI <sup>det</sup> ammo (1442), *De iclarchia de'Pastij*, Pariz, Louvre) (1470), o načinu upravljanja

državom i obitelji. Alberti je uvjeren, da je čovjek gospodar svoje sreće, da »slijepa sudbina podjarmljuje samo onoga, koji joj se pada«. On vjeruje u čovječju snagu i u njegovu moć stvaranja. Glavni je cilj čovjeka, da razvije svu svoju ličnost u harmoničnom skladu tjelesnih i duševnih sposobnosti, ličnih i općih interesa. Njegov se moral osniva na zakonu ravnoteže, »ne quid nimis«, kao i u materijalnom svijetu: treba živjeti harmonično, treba imati mjeru u svemu i znati se svladavati (mediocritas). Pisao je i latinski o umjetnosti: njegova je najveća rasprava o slikarstvu *De Pictura* (1435), a najznamenitija je o arhitekturi *De re aedificatoria* (1450). Mnogo je njegovih djela prevedeno na francuski, engleski, njemački, španjolski i druge jezike.

LIT.: C. Mancini, *Vita di L. B. A.*, Firenze 1911; C. Ricci, L. B. A. *Architetto*, Torino 1917; A. Venturi, L. B. Alberti, Roma 1923; V. Benedetti Brunelli, L. B. A. e il rinnovamento pedagogico nel Quattrocento, Firenze 1925; G. Semprini, L. B. Alberti, Milano 1927; G. Semprini i V. Benedetti Brunelli u *Enciclopedia italiana*, I, Rim 1929, s. v.; V. Rossi, // *Quattrocento*, II. izd., Milan 1933. IH. D.čić.

Leon Battista Alberti bio je i genijalan arhitekt. On je u Italiji prvi kritički proučio Vitruvijevo djelo o antiknoj arhitekturi i prvi je na temelju toga udžbenika sistematski i stručno izmjerio stare rimske

arhitektonske spomenike. Nakon temeljite teoretske pripreve osniva i sam građevine,

LEON BATTISTA ALBERTI, Palača Rucellai u Firenci

prepuštajući njihovo izvođenje graditeljima od zanata. G. 1446 poziva ga Ghismondo Pandolfo Malatesta u Rimini, da pregradi čednu gotičku crkvu S. Francesco u »Tempio Ma-latestiano«, veličajni spomenik njegove porodične slave i njegove ljubavi prema lijepoj Isotti. Djelo, međutim, nije nigda dovršeno, pa nam umjetnikovu zamisao predočuje, barem uglavnom, samo jedna medalja iz 1450, koju je izradio Matteo de'Pasti. Izvedeno je, dijelom, samo pročelje (za koje je kao motiv poslužio Augustov slavoluk u Riminiju) i uzdužne izvanjske stijene s nišama, u kojima stoje sarkofazi. Hrentinski bankar Giovanni Rucellai povjerava A. zadaću, da načini nacrt za njegovu palaču, kapelu sv. Pan-kracija i za pročelje crkve S. Maria Novella. Palača Rucellai (gradio ju je Bernardo Rossellino 1446—1451) svojom kombinacijom umjerene rustike i triju redova pilastara u spratovima (u prizemlju dorsko-toskanski, u srednjem i gor-

njem spratu slobodno varirani jonski i korintski) ishodište je svih kasnijih firentinskih palača. Pročelje crkve S. Maria Novella postalo je svojim pobočnim potpornjima sličnim poluzabatima u gornjem spratu, koji se svršavaju u rozetama, uzorom pročeljima kasnijih baroknih crkava i njihovim značajnim volutama. Najznatnije je A. djelo crkva S. Andrea u Mantovi (građena u svom prvom periodu od 1472 do 1482, u drugom do 1597; kube Filipa Juvare iz 18. st. nije u skladu s osnovnom koncepcijom). I njena je unutrašnjost znatno utjecala na kasniji razvoj baroknih crkava (Vignolina rimska crkva II Gesu). Mantovanska crkva S. Sebastiano sačuvana je samo fragmentarno. Ove su dvije crkve izvedene za Lodovica Gonzagu. Sva je vjerojatnost, da je A. izradio za papu Nikolu V. nacрте za pregradnju stare rimske bazilike sv. Petra i izgradnju Borgia od Vatikana do Andeoske tvrđave. Nije dokazano, da je po nacrtu A. izgrađen srednji dio firentinske palače Pitti. Sva su A. arhitektonska djela najznatniji građevni spomenici quattrocenta. A. su učenici bili Matteo de'Pasti, Luča Fancelli, Matteo Nuti i Bernardo Rossellino, ko ji su izvodili majstorove nacрте.

LIT.: R. Rettembacher, *L. B. A.*, Leipzig 1878; F. Schumacher, *L. B. A. und seine Bauten*, Berlin 1899; E. Lodi, *L. B. A. architetto*, Firenca 1906; H. Willich, *Die Baukunst der Renaissance in Italien bis zum Tode Michelangelos*, Berlin 1914; C. Ricci, *L. B. A.*, Firenca 1917; K. Wozniemann, *Geschichte der Kunst*, IV², Leipzig 1924; G. Samprini, *L. B. A.*, Milan 1927. A. Sch.

6. Leandro, * Bologna 11. XII. 1479, † Bologna 9. IV. 1553, tal. historičar i geograf, pisac filozofskih i teoloških spisa. Bio je dominikanac. **Prvo*** svoje djelo *De viriis illustribus Ordinis Praedicatorum* izdao je u Bologni 1517. Zatim **sljedi** čitav niz povijesnih djela o Bologni, Veneciji i dr. Od geografskih mu djela bilo je najraširenije *Descrittione di tutta Italia*, Bologna 1550. Kod pisanja toga djela **uzor** ALBERTINKLLI, Izgon Adama mu je bila Italija ilustrata, koju je 1453 izdao Flavio Zagreb, Strossmayerova galerija Biondo.

LIT.: Nicéron, *Mémoires des hommes illustres*, XXVI, Fantuzzi, *Scrittori bolognesi*, I. i IX., Campori, *Lettere inedite riguardanti la patria per le prov. modenese*, 1863; Mazzuchelli, *Scrittori d'Italia*; A. Magnaghi, *Le Relazioni Universali di G. Bot ero e le origini della statistica e dell' antropogeografia*, Turin 1906; G. Roletto, *Le cognizioni geografiche di L. A.*, u Boll. Soc. geogr. ital., 1922, str. 255-85. U.

ALBERTINA, I. čuvena grafička zbirka u Beču. Osnovao ju je vojvoda Albrecht (1738—1822), sin poljskog kralja Augusta III., a zet cara Franje I. Poslije njegove smrti bili su joj vlasnici redom nadvojvode Karlo, Albrecht i Friedrich. Prešavši 1918 u državno vlasništvo, spojena je god. 1920 s grafičkom zbirkom bečke Nacionalne biblioteke. Alber-tina ima više od dvadeset hiljada izvornih crteža starih majstora (među njima su naročito brojno zastupani Rafael, Dürer, Rubens i Rembrandt), dvije stotine pedeset hiljada bakroreza, bakropisa, drvoreza i litografija, te priručnu knjižnicu od pedeset hiljada svezaka.

LIT.: J. Schönbrunner, *Die Albertina*, Beč 1887; J. Schönbrunner-J. Meder, *Handzeichnungen alter Meister aus der Albertina und anderen Sammlungen*, I.—XII., Beč 1896—1908, *Handzeichnungen aus der Albertina*, I.—II., Beč 1923—1925; A. Stix, *Beschreibender Katalog der Handzeichnungen in der Graphischen Sammlung Albertina*, Beč 1926. A. Sch.

2. Naziv za sveučilište u Königsberga Taj je naziv dobilo ovo sveučilište po prvomu pruskom vojvodi Albrechtu (v.), koji ga je osnovao 1544. U Albrechtovo doba bili su na tom sveučilištu zbog vjerskih nemira česti neredi. Dalo je njemačkoj nauci više slavni imena (Kant!).

ALBERTINELLI, Mariotto di Biagio di Biondo, * Firenca 13. X. 1474, † Firenca 5. XI. 1515. Učitelj su mu bili Cosimo Rosselli i Piero di Cosimo. Od 1493—1512 radi u zajednici s Bartolommeom della Porta. Vasari priča o njegovu putu u Rim, odakle su ga bolesna prenijeli u košari u Firencu, gdje je doskora umro. Najznatnije je na nj utjecao Fra Bartolommeo della Porta, a ponešto i Lorenzo di Credi. Kasnije se priklanja smjeru Leonardovu. Važnija su njegova djela (ponajčešće signirana i datirana): *Navješterije* (katedrala u Volterri, 1497), *Pohod Marijin kod Elizabete* (Firenca, Uffizi, 1505), *Bogorodica sa svecima* (Firenca, Akademija, 1509), *Triptih* (Muzej Poldi-Pezzoli, Milan), *Navještenje* (Firenca, Akademija, 1510), *Izgnanje Adama i Eve iz raja* (Zagreb, Strossmayerova galerija).

LIT.: F. Knapp, *Fra Bartolommeo della Porta und die Schule von San Marco*, Halle a. S. 1903; A. Venturi, *Storia dell' arte italiana*, VIII/1, Milan 1925; H. Bodmer, *Opere giovanili e tarde di M. A.* (Dedalo IX.).

A. Sch.

ALBERTINI, I. Benigne * Dubrovnik 1. XII. 1789, † Skadar 1838. Početne nauke svršio u Dubrovniku, filozofiju u

teologiju učio u Anconi, Macerati i Raveni. Stupio u franjevački red. U Dubrovniku izašao na glas kao odličan govornik. Propovijedao u Napulju i Rimu (u crkvi Ara Coeli). Pisao prigodnice na talijanskom i hrvatskom jeziku. Postao član rimske Akademije Arkadije. Papa ga je imenovao biskupom u Skadru, a zatim splitsko-makarskim biskupom, ali prije nego je preuzeo upravu biskupije, umre naglom smrću u Skadru.

2. **Luigi**, * Ancona 19. X. 1871, talijanski poli tičar, i publicist. G. 1896, postade tajnikom u uredništvu »Corriere della Sera«, doskora riere stupi u nakladno društvo toga istog lista i konačno preuze njegovu upravu. Na početku svjetskog rata 1914/15 odlučno zalagaše za stupanje u rat na strani Italije. Evi va dom Antante i tim G. 1918—1920, postade senatorom. še prijateljski opozicioni stav prema fašističkom režimu, istupi iz uredništva »Corriere della sera«. G. 1894 izdao je djelo *La questione delle otto ore di lavoro*.

ALBERTINOV → **Cvjetišić Vjekoslav**, **ALBERT NYANZA** (Albertovo jezero), plitko, 5300 km² veliko jezero u Središnjem afričkom jarku (u Istočno-afričkom jezerskom visočju) nadmorske visine 617 m. Pri ma Semliki, odvirak Eduardova jezera, i Viktorijin Nil, odvirak Viktorijina jezera. Iz A. izvire Bahr-d-Djebel («gorska rijeka»), od kojega kasnije nastaje Bahr-el-Abiad ili Bijeli Nil. S. R.

ALBERTOLLI, talijanska graditeljska obitelj.

1. **Giocondo** (1742—1839), graditelj i dekorater. Istakao se mnogim radovima po Italiji, a u Milanu je podučavao u graditeljstvu. U umjetničkom radu držao se i starinskih uzora, ali je među njima zabacivao sve, što se udaljuje od prirodnoga, pa je to načelo preporučivao i učenicima. Njegova se djela često zamjenjuju s djelima njegovih srodnika.

2. **Raffaele** (1770—1812), njegov sin, pomagao je ocu u radu i poučavanju na Akademiji u Milanu.

3. **Fernando** (1781—1844), Giocondov sinovac, i sam profesor arhitekture, sagradio u Milanu palaču grofova Taverna.

ALBERTOV KANAL veže Meusu sjeverno od Liègea preko belgijskog sjevero-istočnog dijela sa Scheldom ispred

Anversa. Vrlo je važan i kao komunikacija, a služi i u svrhe natapljanja prostora. No velika je važnost Albertova kanala u njegovu svojstvu kao obrambene linije, koja bi imala spriječiti prodor u Belgiju preko Meuse iz nizozemskog Maastrichta preko one vrece nizozemskog Limburga, odnosno iz nizozemskog Brabanta. Nakon iskustva iz svjetskog rata Belgija je poslije mira sva svoja materijalna sredstva upotrijebila, da utvrdi svoje obrambene linije na granicama, a među drugima i taj Albertov kanal, koji se nado-vezuje na utvrđenu i obrambenu liniju rijeke Meuse te zatvara ulaz u Belgiju sa sjeveroistoka u pravcu Bruxellesa. Albertov je kanal na svojoj sjeveroistočnoj strani bio providen mnogostrukim zaprekama svake vrste i mitskim pojasi, a ujedno je bio providen jakim utvrđama i utvrdi-cama, naročito u južnom dijelu. Ta se linija Albertova kanala smatrala neprobojnom. Osobito su se oko važnih mostova preko njega nalazile utvrde, koje su kosom vatrom priječile prijelaze. Iza samog kanala nalazile su se rezervne linije i uporišta. Ipak Albertov kanal nije ispunio ono, što se od njegove obrambene snage očekivalo. Već drugi dan proboja kod Maastrichta i kod tvrđave Eben Emel iznad Liègea uspjelo je njemačkim divizijama oklopljenih kola, da prijedu Albertov kanal u južnom dijelu zauzevši brzo jedan most i pretu-rivši preko njega jake odrede na jugozapad. Svi protunapadaji i pokušaji, da se taj most natrag zauzme, sruši topništvom ili iz zraka, nisu uspjeli. Svi su protunapadaji odbijeni. Prodor se sve više širio, sve jači odredi prelazili su kanal, brzo su se postavljali novi mostovi, a do dovršenja tih mostova prelazile su čete na gumenim čamcima kanal i pojačavale čete u mostobranu. I sjevernije uspjelo je u širokoj liniji prijeći kanal te brzo doći na liniju Dyle. Već nakon pet dana Nijemci su stajali daleko naprijed i poduzimali prijelaz preko Dyle kod Louvainia i ispod Anversa. SI. P-ć

ALBI, grad u jugozapadnoj Francuskoj, sjedište d partementa Tarna i nadbiskupije, na lijevoj obali istoimene rijeke, 174 m nad morem. Ima oko 29.000 stan., koji se bave pretežno trgovinom vina; u gradu ima tvornica tekstilne robe, boja i destilerija.

U starom gradu, koji je još uvijek sačuvao srednjovjekovni karakter, naročito se ističe svojom monumentalnošću katedrala Sv. Cecilije, jedno od umjetničkih čudesa i naj-originalniji spomenik gotškoga stila južne Francuske. Ima masivni toranj visok 78 m, harmoničkih linija, vanredno interesantan sa svoje živopisne i umjetničke strane. Katedrala je tip utvrđenih crkava, što ih je francuska arhitektura stvorila na jugu u 13. st. Njeni zidovi ojačani moćnim potpornjima, na kojima se uokolo apside dižu mali tornjevi s dugim i uskim prozorima, okrunjeni platformama, sve bez ikakve skulpture i ornamenta, imaju izgled veličajne strogosti feudalnih tvrđava. Građena je od 13. do 16. st. Vanjska dekoracija se ograničila na portal i na kva-dratični trijem od bijeloga mramora, dovršen 1512 u vanredno kićenog gotici. Nutrina ima impozantne proporcije: 107 m duljine, 28 širine, 35 visine. Jedina lađa, kor i apside okruženi su s 29 kapelica. Kor je jedinstvena rezbarska radnja, ukrašena bezbrojnim ljupkim statuama, prozorima i licima iz Staroga zavjeta i 72 divna anđela. To je jedno od najljepših umjetničkih djela u južnoj Francuskoj, izgrađeno u delikatanj kićenog gotici na početku 16. st. Inače je to glasovito prstenište *Sainte C cile d'Albi*, u koje su rado dolazili i ALBI, Katedrala francuski kraljevi.

U starini je *Albiga* bio glavni grad galskoga plemena *Albigensa*, zatim je postao rimska *civitas*, kasnije pak sje dište biskupije. U 12. st. i u početku 13. st. Albi je žarište heretičnoga pokreta, koji se počeo naglo širiti (→ Albigenzi).

D. Ź.

ALBICIJA. Ukrasno drveće srodno akacijama (v.). *Albizia julibrissin* Durazz. oveće je drvo podrijetlom iz Per zije. Zbog dugih, njezoružičastih svilenastih prašnika, u gustim čupercima, zovu je »svilenom akacijom«. Sade je u Dalmaciji u vrtovima pod pučkim imenom »julimbriš«. Najotpornija je od svih »mimoza«. Cvate ljeti, dok *Albizia lophantha* (Willd.) Boiv. sa žutim cvjetovima nalik na valjkaste četkice cvate zimi.

Z. A.

ALBICINI, Cesare, * Forli 1825, † Bologna 1891, talijanski političar. Poslije svršenih pravnih nauka, a u najznačajnijim vremenima razvitka nove Italije, sudjeluje živo u talijanskom političkom, životu, postavši redom narodnim zastupnikom, ministrom prosvjete i sveučilišnim profesorom. Njegovi sabrani spisi izašli su u knjizi *Politica e storia* (1890), a napisao je i komentar o Galeazzu Marescottiju, koje djelo sam Carducci smatra »pravim biserom moderne povijesne književnosti«.

ALBIGENZI, heretici (katari), zvani prema glavnom središtu, južnofran-cuskom gradu Albiju. Njihova pojava znači prvi narodni pokret protiv zapadne crkve, to opasniji, što se tu Rim sukobio ne s nesređenim gomilama, nego sa čvrstom organizacijom, koja je imala kao i on svoje biskupe, dakone i sinode. Stroga je askeza davala »savršenima« (*perfecti*) sigurnost vječnoga spasa, a obični su vjernici (*credentes*) mogli ipak živjeti svakidašnjim životom, odgađajući *consolamentum* (krštenje rukopolažanjem), kojim se savršenstvo stjecalo, makar i do samrti. Premda je herezija već u 12. st. osvojila cijelu grofoviju toulousku, te je i sam grof Rajmund VI. imao uza se uz katoličkoga biskupa još i svećenika-heretika, to se Rim ipak dugo ograničavao na propovijed i izopćivanje. Tek kad je 1208 ubijen papin

legat Rajmund de Castelnaud, Inocencije III. proglasi križarski rat. Kako je obećao učesnicima već za 40 dana vojničke službe iste povlastice kao i križarima, koji su išli u Palestinu, to se skupila velika vojska naročito iz sjeverne Francuske pod vodstvom papina legata Arnolda Amalrika, opata samostana u Citeauxu. Počela je svoje djelo 1209 pokoljem stanovništva u B zieru, zauzela nato Carcassonne i predala osvojenu zemlju Simonu de Mont-fort. Nastavljajući rat do istrage sada pod njegovim zapovjedništvom, potisla je Rajmunda VI. do Toulouse. Uzalud je pohrlio 1213 kralj Petar II. Aragonski svome šurjaku u pomoć; kod Mureta ga je Simon pobijedio i ubio. Tako je pala i Toulouse. Rajmund je morao pobjeći u Englesku, a lateranski ga je koncil 1215 zauvijek svrgnuo s prijestola i postavio na njegovo mjesto Simona, zadržavši za Raj-mundova istoimenoga sina samo ono malo, što još nije

bilo osvojeno. No kad se Rajmund VI. vratio, Toulouse mu otvori vrata, a Simon padae 1218 kod opsade. Slijedećih godina izgubi njegov sin Amalrik komad po komad očeve baštine; napokon se 1224 odreče svojih prava u korist francuskoga kralja Luja VIII. Taj doduše umrije već 1226, ali su se njegove čete borile dalje, dok Rajmund VII. nije bio tako iscrpljen, te je Pariškim ugovorom od 1229 ustupio glavni dio svojih zemalja francuskoj kruni.

Tako je bila dvadesetogodišnjim ratom istrebljena here-zija; uništeni su bili i prkosni južnofrancuski feudalci; pobi-jediše crkva i francuski kralj, koji je tu prviput prodro do Sredozemnog mora. Ali naličje tih pobjeda bijaše slom bogate provansalske kulture, koje su trubaduri i vitezovi bili dotada uzor evropskom društvu od Engleske do Sicilije.

LIT.: P. Alphandéry, *Les idées morales chez les hétérodoxes latins en début du XIIIe siècle*, 1903; A. Luchaire, *Innocent III.*, t. II. (*La croisade des Albigeois*), 2. izd., 1906; E. Holmet, *The Albigensian or Catharist heresy, a story and a study*, 1925; Gui Bernard, *Manuel de l'Inquisiteur*, I. sv. 1926; J. Guiraud, *Histoire de l'Inquisition au Moyen Age*, I. sv. (*Cathares et Vaudois*), 1935.

ALBINI, I. Srećko, * Županja 10. XII. 1869, † Zagreb 18. IV. 1933, skladatelj i ravnatelj hrvatske opere. Gimnaziju i trgovačku školu učio je u Grazu i Beču, ali je u isto doba i privatno učio glazbu (naročito kod prof. W. Mayera) u Grazu. Iza svršenih nauka posvetio se dirigentskom zva nju. Najprije je kao dirigent djelovao u gradskom kaza listu u Grazu, gdje je počeo i skladanjem glazbeno-dramatskih djela. Iza ukinuća hrvatske opere (1902), otišao je u Beč, gdje se intenzivno bavio skladanjem opereta, koje su sa znatnim uspjehom prikazivali u inozemstvu (u Nje mačkoj, Italiji, Engleskoj i dr.), a i u Zagrebu za operetno razdoblje (od 1903 do 1909). Odmah kod osnutka treće hrvatske stalne opere pozvan je A. u Zagreb kao operni ravnatelj, pa je razvio veliku organizatornu djela tnost brinući se, da hrvatska opera u izvedbama dosegne visoki stupanj reproduktivne umjetnosti. G. 1919 je pošao u mirovinu. Zanimao se mno go pitanjima zaštite autorskih prava, pa je surađivao i kod izradbe nacрта za autorski kon, kao i kod organizacije autorskog društva u Zagrebu. Njegova su najznatnija djela: uvertira Miletićevoj glumi »Tomislav, prvi kralj hrvat ski«, kantata *Četiri godišnja doba*; više skladbi za klavir; popijevke za jedan glas i klavir; opera *Maričon* SRČKO ALBINI po libretu M. Smrekara (prva izvedba u Zagrebu 1901); balet *Na Plitvička jezera* (po zamisli Miletićevoj scenarij je izradio A. sam, prva izv. u Zagrebu 1898); operete: *Nabob* po libretu L. Krenna (prva izv. u Beču 1905); *Barun Trenk* po libretu VVilnera i Bodanskoga (prva izv. u Leipzigu 1908); *Madame Troubadour* (prva izv. u Zagrebu 1907); *Mala baronesa* (prva izv. u Beču 1908); *Bosonoga plesačica* (zapravo prerađeni *Nabob*, I. izv. u Leipzigu 1909). B. Š.

2. Alfred, * 1896, svršio visoku tehničku školu u Zagrebu. Radio u ateljima kod V. Kovačića, kasnije kod H. Erlicha. Radi samostalno od 1927. Nastavnik Tehničkog fakulteta u Zagrebu. Gradio je osim stambenih kuća Hrvatski dom i Gradsku štedionicu u Osijeku, vilu Meixner i Hrvatski kulturni dom na Sušaku.

ALBINIZAM (od lat. albus »bijel«). Albin je nakazna životinja, kojoj zbog nekog bolesnog stanja potpuno nedostaje pigment, od kojeg imaju sve druge normalne životinje svoje značajne boje. Čisti albin sisavca ili ptice ima bijelu kožu, dlaku ili perje i crvene oči, jer u njima nema pigmenta, pa se vidi krv u nježnim žilicama.

A. nije u prirodi tako rijedak, te se češće nađu različite životinje potpuno (totalni albinizam) ili djelomično bijele (parcijalni albinizam). Tako kod nas krtica, puh, miš, štakor, lastavica, kos, vrabac, svraka, vrana, gavran, zmije smukulja, bjelica, bjelouška, poskok, onda daždev-njak, jegulja, som, puž veliki balavac i t. d.

Albinske se životinje ne mogu održati u prirodi, jer ih neprijatelji lakše opaze i brže ulove. Ali pod posebnim prilikama mogu se održati, osobito gdje nemaju neprija telja, kao na nekim otocima. Na Islandu ima na pr. vrlo mnogo albina gavrana, a na Farøerima ima više albina nego crnih. Na Azorima su također vrlo česti albini kosa i prepelice; i na N. Zealandu ima albinotičkih ptica. N. F-k.

A. se javlja i kod čovjeka. Pigment (melanin) nedo staje u koži, u kosi i u oku. No kako u oku nalazimo i kod albinota uvijek bar malo pigmenta, to totalni albinizam kod čovjeka zapravo ne postoji. Kroz mekanu, bes-pigmentnu, ružičastu kožu prosijevaju najmanji krvni su dovi. Kosa je žućkasto-bijela ili sasvim bijela. Zjenica i boja oka čine se radi prozirnosti bjeloočnice i žilnice crven kastima. Roditelji su mnogih albinota u krvnom srodstvu. A. je nasljedan. Način i tip nasljeđivanja nije još konačno utvrđen. A. može biti i djelomičan. I crnci mogu biti albi-noti. Na 10 do 20.000 ljudi dolazi približno po 1 albinot. O albinizmu govorimo, kad kod albinota postoje pigmentirana područja, koja vidimo prostim okom. F. K.

ALBINOM, Tommaso, * Mleci 1674, † Mleci 1745, talijanski skladatelj. Napisao je oko 50 opernih djela, pretežno za mletačka kazališta. Od većeg su značenja njegove kan-tate, a naročito instrumentalne skladbe — sam veliki J. S. Bach napisao je tri fuge

na njegove teme. Skladbe: koncerti, simfonije, trio-sonate, sonate da chiesa, *Tratteni-menti armonici per camera*.

ALBINUS, Bernhard Siegfried, * Frankfurt na Odri 1697, † Leyden 1770, odvjetak znamenite liječničke obitelji Weiss. Medicinu je izučio u Leydenu kod oca, koga je na slijedio na sveučilištu baveći se ponajviše anatomijom i pišući o tom na latinskom jeziku. L. T.

ALBIT (lat. albus »bijeli«). Natrijski glinenac iz grupe plagioklasa. Njegovi triklinski kristali većinom su maleni, a bistri su kao voda ili bijeli. Redovno su se razvili kao sraslaci, obično u obliku sitnih mnogih lamela (t. zv. poli-sintetski sraslaci). Javlja se i jedar u lisnatim i zrnastim nakupinama. Nalazi se kao mineralni sastavak u kiselim eruptivnim stijenama i u kristalastim škriljcima (-* gli nenac). F. T.

ALBIZZI, jedna od prvih porodica firentinske plutokracije. Od 1282, kad su kapitalisti, t. zv. popolo grasso, isključili plemstvo iz vlade i predali vlast šestorici predstojnika cehova (priori delle arti), pa sve do 1434 bili su A. 93 puta birani za priore. U razrednim borbama 14. st. stajahu prema tome uz oligarhiju protiv Gauthiera de Brienne, koji je vladao gradom od 1341 do 1343 oslanjajući se o prosti puk, popolo minuto, onda protiv Ghibellina, koji su izgubili zakonodavno pravo da vrše javne službe, i napokon protiv demokratskoga režima »ciompa«, članova nižih cehova, koji su srušili 1378 vlast velikih trgovaca i obrtničkih poduzetnika. Poslije obnove oligarhije 1382 A. bijahu na čelu stranke, koja je bila na vladi, dok nije prevrat od 1434 doveo na vlast njihove protivnike, a njih prognao. Lj. H.

ALBO, Yoseph, * vjerojatno u Montrealu oko 1380, † 1440, španjolski hebrejski teolog i propovjednik u Soriji. U vjerskim raspravama u Tortosi (1413—14) zastupa Ži dove. U svom djelu *Iq-garim* (Temeljne zasade) ne slaže se s Majmonidesovim intelektualizmom, ali nastoji uskladiti njegovu nauku s naukom Hasdaja Crescaca, cijeneći u prvom redu moralnu i religijsku savršenost. A. M.

ALBON, langobardski kralj, naslijedi oko 565 oca Au-doinea, koji je Langobarde naselio u jednom dijelu Panonije i Norika. Pristup riznicama tadašnjega svijeta zatvarahu mu s jedne strane Gepidi, držeći Srijem, a s druge Narzes, kojega je Justinijan postavio za egzarha u Italiji. Porazjen 565 od Gepida sklopi savez s Avarima obećavajući im ci jelu gepidsku zemlju i polovicu plijena; nato 567 pobijedi i uništi Gepide. Kako je u to vrijeme Narzes opozvan iz Italije, okrene se A. sada prema jugozapadu, a Avarima ostavi obračun s Bizantom. 568 povede svoj narod i avar ske pomoćne čete po starom putu Emona—Akvileja u Ita liju, ostavivši u staroj domovini dio Langobarda za slučaj neuspjeha. Proživši bizantski limes u Furlanskoj, prodire uz rijeku Pad, osvoji 569 Milan, a do svoje smrti (ubijen 572) pokori gotovo cijelu Gornju Italiju i Toskanu. F. H.

ALBONA, rimski grad u Istri. Danas Labin. Spominje se u natpisima C. I. L., III., 3046—3063. Prema Konstantinu Porfirogenetu (Dc adm. imp. 30 p. 146) pruža se Hrvatska do grada Albone (mehri tu kastru Albonu). Z. D.

ALBONI, Marietta, * Città di Castello 1823 ili 1826, † Ville d'Avray kraj Pariza 1894, znamenita altistica. Na stupala je s najvećim uspjehom na pozornicama Italije, Pariza, Londona, te sjeverne i južne Amerike. S. S-i.

ALBORADA la, beletristički list na španjolskom jeziku, izlazio u Sarajevu od 28. XI. 1900 do 16. VIII. 1901 (30 brojeva). Izdavač i urednik Abraham A. Cappon. H. K.

ALBORI, porodica, koja se spominje u 17. st. u sjev. Ita liji, a u 18. st. u Kotoru. U Kotoru je rođen Eugen Albori, koji se istakao u austrijskoj vojničkoj službi kao pukovnik u bitki kod Custozze te je promaknut do čina generala infanterije i dobio naslov baruna 1880. General Eugen barun Albori bio je i namjesnik Bosne i Hercegovine. Budući da nije imao djece, postigao je, da barunski naslov prijede na djecu brata mu, trgovca u Trstu. U zadnje vrijeme je pokrenuto pitanje, da li je porodica Albori hrvatskog podrijetla, i da li je ime Albori potalijančeno ime porodice Dubravice, koja je imala grb iste osnove. Međutim je moguće, da su Albori podrijetlom iz kotorske okolice: villa Albori de Cesari spominje se naime 17. VI. 1417 nedaleko Budve. (Ljubić, Listine, VII., 235.) A. D.

ALBORNOZ, Gil Alvarez Carrilo de, * oko 1300, † 1367, kardinal i državnik. Španjolac po narodnosti, postade 1339 toledski nadbiskup. Kao papinski legat bio je vrlo zaslužan za pobjedu kršćana nad Abd ul-Hasanom od Maroka i nje govim saveznikom, sultanom od Granade 1340. G. 1350 pro gna ga kastilski kralj Petar Okrutni, i on se skloni papi Klementu VII., koji ga imenuje kardinalom. Kao papinski legat u Italiji 1353—1357 i 1358—1367 osvoji i obnovi Crkvu Državu, sklonivši što milom, a što silom male tirane na pokornost. U početku mu je u Rimu bio suradnikom Cola di Rienzi. Njegovo je djelovanje omogućilo papi Urbanu V., da se iz Avignona povra ti 1367 u Rim. Usposta živši red u papinskim zemljama izda opći zakonik *Liber constitutionum Sanctae Maitis Ecclesiae*, koji je vrijedio sve do 1816. F. M-n.

ALBRECHT (staronjem. adal »plemstvo«, brecht »sijajac«), ime više vladara i vojvoda:

1. A. L., vojvoda austrijski, kralj njemački 1298—1308, najstariji sin Rudolfa I. Habsburškoga. Svoga se protukandidata Adolfa Nassauskoga riješio 1298 u bitki kod Gellheima, a njega je pogubio nećak Johann Švapski. Vijesti o borbi Švicaraca za slobodu u doba njegova vladanja nisu istinite.

2. A. II., kao austrijski vojvoda (1404—1439). Poslije njega, koji je umro 9. XII. 1437, u Znojmu, izabran je za XII. u Požunu, kra ugarsko-hrvatskoga. Kao prvi je došao na ugarsko-hrvatskojestolje, jer je bio oženjen Žigmundovom kćeri Elizabtom. Kruneci se 1. 1438 u Stolnom Bio gradu morao se obve zati, da bez privole madžarskih i hrvatskih staleža ne će primiti ALBRECHT AUSTRIJSKI njemačke carske kralj hrvatsko-ugarski Beč, ne. Protiv njega je ustala njegova punica Barbara, koja je htjela da poslije smrti muža Žigmunda sama vlada.

Albrecht ju je zarobio i odredio joj mjesto prisilnog bora u Požunu. U ožujku 1438 podigli su Madžari u Budimu ustanak protiv svojih sugradana Nijemaca, koji su držali, da im dolazak Habsburgovaca na prijestolje daje potpunu vlast u gradu. Njemački knezovi ponudiše Albrechtu krunu, koju je on i prihvatio primoravši ugarsko-hrvatske velikaše, da mu dadu privolu za taj korak. Budući da je kralj Albrecht poslije toga boravio u zemljama njemačke krunice, nastalo je među Madžarima i Hrvatima veliko nezadovoljstvo. Turci su rušili posljednje ostatke srpske samostalnosti i utvrđivali se sve više kao potpuni gospodari Balkana. Radi toga povratio se Albrecht u Ugarsku. U kolovozu 1439 polazio je Albrecht s vojskom između Dunava i Tise prema Srijemu i Srbiji, da priteče u pomoć opsjednutomu Smederevu. Kad je 27. VIII. Smederevo palo u turske ruke, raspršala se malo pomalo njegova vojska, koja je bila došla do ušća Tise nasuprot Slankamena. Ostatak vojske suzbio je neke turske čete, koje su se zaletjele u Srijem. Međutim u vojsci su stale harati bolesti. Albrecht se morao vratiti iz Srijema, jer je obolio od srđobolje, od koje je 27. X. 1439 umro u selu Neszmely-u blizu Ostrogona. Za Albrechta pogoršao se feudalni sustav na štetu seljaka. U Hrvatskoj su najviše ojačali Talovci (v.).

3. A. III. **Pobožni**, vojvoda Bavarске, * 1401, † 1460. Dobrotvor samostana, u njemačkoj književnosti obraden češće njegov brak s pekarskom kćeri Agnes Bernauer (Hebbel, Ludwig, Greif).

4. A. V., vojvoda Bavarске, * 1528, † 1579. Na poticaj svoga tasta cara Ferdinanda I. pozvao je isusovce u Bavaršku, da iskorijene protestantizam. Osnovao je mnoge zavode nauke i umjetnosti, i otad se München proćuo kao grad umjetnosti.

5. A. Medvjed (der Bär), prvi markgrof Brandenbura, * 1100, † 1170. Zatirač Poljskih Slavena i kolonizator slavenskih pokrajina porajnskim seljacima i vitezovima, koji su proveli ponijemćenje Slavena.

6. A. III., izborni knez Brandenbura, * 1414, † 1486. Radi tjelesne jakosti i odanosti viteškim običajima nazvan Ahil. Od njega potječe *Dispositio Achillea* 1473, t. j. Ahilov kućni red, kojim se odredila nedjeljivost kneževine i na sljedstvo po primogenituri.

7. A. II., knez-izbornik Mainza i nadbiskup Magdeburga, * 1490, † 1545. Od 1514 nadbiskup u Mainzu, od 1518 kardinal, bio je prijatelj njemačkih humanista, ali je skrivio Tetzlovu aferu, koja je dala povoda Lutherovu protestu. Poslije se borio protiv protestantizma i prvi je uveo isusovce u Njemačku.

8. A., markgrof Brandenbura, * 1522, † 1557. Velik protivljenik i nasilnik, stoga nazvan Alkibijad. Najprije se, premda protestant, bori 1547 na carevoj strani protiv Schmalkaldenskog saveza, a 1552 kao otpadnik od cara na pada Bamberg, Würzburg i Nürnberg. G. 1554 prognan, sklonio se u Francusku.

9. A. II. **Mudri** (der Weise), vojvoda austrijski, † 1358. Stekao 1335 Korušku i Kranjsku. Često je bio zvan za posrednika među knezovima. Izmirio je Witteisbacha i Luksemburgovce.

10. A. VII., nadvojvoda austrijski, * 1559, † 1621. G. 1577 kardinal, 1584 nadbiskup Toleda, 1583—1596 potkralj Portugala, 1596 namjesnik u Nizozemskoj, gdje mu je 1609 uspjelo sklopiti primirje s pobunjenicima.

11. A., posljednji veliki meštar njemačkoga viteškog reda i prvi vojvoda Pruske, * 1490, † 1568. G. 1511 postao je veliki meštar reda, uskratio lensku prisegu poljskom kralju, 1525 pristao uz Luthera i s privolom poljskoga kralja stvorio od posjeda njemačkog reda sekulariziranu vojvodinu Prusku kao vazalnu pokrajinu. Tim je Pruska bila osigurana, da ne će biti sjedinjena s Poljskom. Zaslužan je za njemačko školstvo u tim krajevima (sveučilište u Königsbergu 1544).

12. A. Srćani (der Behertze), vojvoda Saske, * 1443, † 1500, proslavio se kao 12-godišnji dječak svojom odva-žnošću, kad je njega i njegova starijeg brata Ernesta oteo Kunz von Kaufungen (»sächsischer Prinzenraub«). G. 1485 podijelio je s bratom posjede (ernestinska i albertinska loza). U.

13. A. **Friedrich Rudolf**, * 3. VIII. 1817, f 18. II. 1895, nadvojvoda austrijski, najstariji sin nadvojvode Karla. Već 1845 postao je general, a 1847 po smrti svoga oca vojvoda Teschena. Pošto je bio optužen, da je za vrijeme revolucije 1848 dao nalog, da se puca u narod, odrekao se službe. G. 1849 odlikuje se u bitki kod Novare, a po završetku rata imenovan je vrhovnim zapovjednikom trećeg kora u Češkoj i guvernerom Mainza. G. 1851 postaje generalni guverner Ugarske (do 1859). U Dalmaciji ga zamjenjuje u namjesničkoj časti general Mamuia. G. 1863 imenovan je feldmaršalom, a 1866 preuzima vrhovno zapovjedništvo nad austrijskom vojskom u Gor. Italiji te pobjedi Talijane kod Custozze. Poslije toga rata preuzima vrhovno zapovjedništvo i daje se na organiziranje vojske. Bio je jedan od najvećih veleposjednika u monarhiji (Belje). Franjo Josip I. osobito ga je cijenio i dao se od njega savjetovati. U svoje vrijeme bio je smatran najvećim autoritetom u vojničkim stvarima.

LIT.: C. v. Duncker, *Feldmarschall Erzherzog Albrecht*, Beč 1897; Emmer, *F. M. Erzherzog Albrecht*, III. izd. 1895. S. A.

14. A., vojvoda Württemberga, * Beč 23. XII. 1865, u svjetskom ratu zapovjednik četvrte vojske, od 1921 nominalni nasljednik württemberskog prijestolja.

ALBRECHT, I. Eugen, * Senthofen 21. VI. 1872, † 18. VI. 1908, njemački biolog i patolog. Medicinu svršio u Münchenu. Proučavao napose tuberkuloznu degeneraciju tkiva, a onda nekrozu i nekrobiozu. Kasnije je radio mnogo na području nauke o novotvorinama. Postao je ravnatelj patološkoga odjeljenja Senckenbergova zavoda u Frankfurtu am Mainu (1904).

BIBL.: *Vorfragen der Biologie*, 1900. L. T.
2. Karl, * Leipzig 4. IV. 1823, † Friburg i. Br. 18. I. 1904, Stenograf. Djelujući kao učitelj u Leipzigu udario je temelje metodici Gabelsbergerove stenografije udžbenikom, koji je izdao u Leipzigu 1854. Od 1865 do 1892 uređivao je »Allgemeine deutsche Stenographenzeitung«.

ALBRECHTSBERGER, Johann Georg, * Klosterneuburg 1736, † Beč 1809, uvaženi glazbeni teoretičar, koji se istaknuo kao kontrapunktist, pisac znatnih teoretskih djela i skladatelj. Uvelike su ga cijenili kao učitelja, te je i sam Beethoven 1794 učio kod njega. A. kompozicije su iz područja crkvene, simfonijske i komorne glazbe, a napisao je i velik broj preludija i fuga za orgulje i klavir i t. d. Zbor njegovih kompozicija izašao je u zborniku »Denkmäler deutscher Tonkunst in Österreich«.

ALBRECHT, I. Fran, * Kamnik 17. XI. 1889, lirski pjesnik, kritičar i prevodilac. Gimnaziju je svršio u Kranju, pravo učio u Beču, slavistiku u Ljubljani, gdje je sadio činovnik na sveučilištu. U pjesmi je izrazita prelazna ličnost između impresionizma i ekspresionizma. Sadržajno je njegova pjesma ljubavnog, misaonog i socijalnog značaja, a oblikom se našla između psalmističke širine Župančičeve pjesme, for-malističke savršenosti Levstikovih i Gregorčičevih učenika te uzbudljivosti ekspresionističkih manifesta i traktata. Prva zbirka *Mysteria dolorosa*, 1917, izricala je bol, nadu i radost ratnih dana uoči prevrata; u drugoj *Pesni življenja*, 1920, sabrane su socijalne, filozofske i ljubavne pjesme. U prozi je napisao osim mladenackih crtica i novelica pripovijest *Zadnja pravda*, gdje je ocrtao na osnovi životopisne građe i anegdota posljednje trenutke Frana Levstika. Bio je dugogodišnji urednik »Ljubljanskog zvonca« i revije »Svoboda«, napisao mnogo kritika i polemika. Zaslužan je i kao okretan prevodilac iz klasične, češke i njemačke književnosti.

LIT.: *Slovenski biogr. leksikon*, I, 5. A. S-k.

2. Ivan, * Hotedšica u Notranjskoj (Slov.) 7. V. 1893, iričar, pripovjedač i omladinski pisac. Učio je gimnaziju u Ljubljani, sveučilište u Grazu, iza rata bio u raznim službama, a sada živi kao umirovljeni sveučilišni činovnik u Ljubljani i suraduje kod mnogih listova i naklada. U lirici je tipičan epigon slovenske Moderne. Sadržajna su novost u Iv. Albrehta koruški motivi, koje voli razrađivati i u novelama i u pripovijestima. Originalniji je kao novelist; tu je stvorio i svoj stil, u kom se ipak ugledao u tipične predstavnike slovenskoga naturalizma: Govekara i Kraighera. •U nekim je novelama pokazao mnogo spretnosti u prika zivanju raznih duševnih i tjelesnih udesa, u koruškim pri povijestima bio štoviše preteča mladih pisaca. Najuspjelije su mu novele *Brez duše*, *V rezervi*, *Cilka*, *Krojač Marka*, *V zatišju*, *Tonijeva Tine mlada leta*, *Korenova zgodba*, *Doživljaj* i dr. A. S-k.

ALBRET, plemićki grad u Gascogni. Po njemu se zvao rod, koji možemo pratiti unatrag do sredine 11. st. Doslje dnom se kućnom politikom tako osilio, da se Arnold Amanieu d'A. (1358—1401) kao muž Margarete Bourbonnske srodio s francuskim kraljevskim domom. Ivan je stekao vjenčanjem s Katarinom de Foix 1484 navarsku krunu. Iz braka njegova sina Henrika s Margaretom, sestrom francuskoga kralja Franje I., rodila se Ivana d'A., zaštitnica reformacije u Francuskoj, koja se 1548 udala za Antuna Bourbonnskoga. Njihov je sin Henrik IV. 1589 doveo Bourbone na francuski prijesto i ediktom u Nantesu završio doba hugenotskih ratova. Lj. H.

ALBRICCI, Alberico, * Gallarate 1864, talijanski general. U vojsku je stupio 1886, a kao poručnik sudjelovao je u ratu u Africi (1888—1889). Svršio je talijansku visoku ratnu školu i prešao u generalštab. Od 1910 do 1915 bio je vojnički ataše u Beču. Na tom položaju razmotrio je austro-madžarsku vojnu organizaciju i upoznao njenu vojsku. U početku rata protiv Austro-Ugarske vršio je važnu višu službu, zatim postao šef Štaba prve armije. U svibnju i lipnju 1916 istakao se prigodom akcije austro-madžarske vojske poduzete iz Trehtina, a zatim je zapovijedao petom divizijom u odsjeku Tonale—Adamello, a iza toga drugim vojnim zborom, s kojim se u redu povukao nakon proboja kod Caporetta u listopadu i studenom 1917 do PiaVe. Ondje je organizirao obranu Montella. Zapovijedao je i na francuskoj fronti. G. 1926 imenovan armijskim generalom. Poznat je bio ne samo u talijanskoj vojsci i u krugovima tadašnjih talijanskih saveznika Francuza i Engleza, već naročito i u visokim austro-ugarskim vojničkim krugovima te u njemačkoj vojsci kao izvanredan generalstabni časnik, duboko i točno upućen u svu vojničku materiju, a naročito upoznat i s političko-vojnim prilikama i faktorima u Austro-Ugarskoj i Njemačkoj. U velikim borbama na talijansko-austrijskoj fronti istakao se svojom mirnoćom i u najtežim momentima. SI. P-ć.

ALBUBATHER (Abu Bakr al-Hasan Ibn al-Khasib al-Kufi), arapski astrolog, živio je u Bagdadu oko sredine 9. st. Nekeje njegove rasprave prevedene su između 12. i 16. st. na latinski jezik.

ALBULA, I. Klanac u Retijskim Alpama istočne Švicarske, 2315 m, veže Oberengadin s Berginom, tunel i cesta. 2. Rijeka duga 36 km, izvire 2030 m visoko, utječe u Stražnju Rajnu. 3. Švicarsko okružje u kantonu Graubünden, najviše katolici.

A. M. S.

ALBUM (lat »bijelo«, »bijela boja«), kod Rimljana po-bijeljena drvena ploča, na kojoj je pontifeks ispicao ljetopis (anale maximi), novoizabrani pretor svoj godišnji edikt, a drugi činovnici popise senatora, sudaca, svećeničkih zborova i korporacija. Tako se u rimskoj vojsci zvao i popis časnika, a u kršćanskoj crkvi u Rimu popis svećenstva (grč. kanon). U kasnom srednjem vijeku album je naziv za knjigu uvezanih ili nevezanih bijelih listova za zapise različitih osoba. U sveučilištima su tako zvali popise akademskih građana, u samostanima bilješke o gostima i t. d., a napokon je taj naziv upotrijebljen i za t. zv. spomenare. U novije doba služila je ta riječ i kao naslov za pjesničke, glazbene i umjetničke zbornike. Druge su vrsti: albumi fotografija, razglednica i poštanskih maraka, što je postala važna grana kartonaško-knjigoveškog obrta i industrije. **Album zločinaca** - * Kriminologija.

ALBUMEN → Sjemenka. ALBUMINI → Proteini. ALBUMINURIJA, izlučivanje bjelancevine u mokraći, ne postoji normalno i nastaje tek pod izvanrednim prilikama. 1. Kod zdravih bubrega nastaje, ako je organizam podvrgnut jakim fizičkim naporima (teške sportske vježbe, naporni marševi), pa ako postoji zastoj u krvotoku (srčane bolesti). Javlja se još kod raznih otrovanja bilo vanjskog bilo unutarnjeg podrijetla i kod infektivnih bolesti i grozničavih stanja. Kod ljudi slabe i nježne građe može i samo stanje dovesti do a. I iskrivljenje hrptenice može isto tako radi abnormalnog položaja bubrega biti uzrokom a. 2. Kod upale bubrega a. je sa stanovitim izuzecima redovita pojava. Izlučene količine bjelancevine kreću se od 0.10—4.5%/e. A. B-ć. ALBUQUERQUE, I. ili Alburquerque, španjolski grad od 11.000 stan. u pokrajini Estremadura, sjeverno od Badajosa i nedaleko od portugalske granice, stoga pogranična tvrđava i važan trgovački grad.

2. Grad i lječilišno mjesto od 16.000 stan. u saveznoj državi New Mexico USA, na rijeci Rio Grande del Norte i na pruzi željeznice Canadian Atlantic Pacific. Osnovan je 1706, a od 1889 ima sveučilište. Industrija i rudarstvo dobro razvijeno; trguje stokom i stočarskim proizvodima. V. B-ć.

ALBUQUERQUE, Alfonso Veliki, * Alhandra kraj Lisa-bona 1453, † Goa (Indija) 1515, portugalski namjesnik (potkralj) u Istočnoj Indiji. Borio se protiv Turaka, a 1503 podo u Indiju, da učvrsti portug. posjede. 1506 osvoji otok Ormuz na ulazu u Perzijski zaliv, važno stovarište robe, koji postade glavnim uporištem Portugalaca u Aziji. Osvojivši 1510 Gou, učini je središtem portugalskih posjeda u Indiji. Osim toga osnovao je gradove i dizao tvrđave. Kada se 1511 domogao Malake i Ceylona, prodro je do Moluka. Tako dode sva trgovina s Indijom u portug. ruke. Bras d'A., njegov naravni sin, napisao je *Commentarios do grande A. d'A.*, 4 sv., London 1557.

LIT.: A. Stephens, *A. and the early Portuguese settlements in India*, 1829. ALBURY, australski grad u Novorh južnom Walešu na rijeci Murray, koja je u doba kiša dovde plovna, nàželj. pruzi Sidney—Melbourne. Ima 9000 stan., a goji ovce, vinovu lozu i žitarice.

ALCALA (arap. »utvrđeni grad«), ime mnogih španjolskih gradova.

1. **A. de Chisvert**, grad od 7500 stan. kod Valencije u plodnoj nizini, obrasloj maslinama i južnim voćkama.

2. **A. de los Gazules**, grad od 9000 stan. sjeverno od Gibraltara na pruži Algeciras—Granada.

3. **A. de Guadaira**, grad od 11.000 stan. u Andaluziji nedaleko Seville na rijeci Guadaira, koja teče u Guadalquivir. Na rijeci su mlinovi, u gradu, maurske ruševine, a u okolici rimski vodovod.

4. **A. de Henares**, grad od 16.000 stan. usred Španjolske nedaleko Madrida na rijeci Henares, 587 m nad morem. Žitelji se bave pretežno obrtom (sapun, koža) i trgovinom. Grad se zvao u rimsko doba Complutum. U nadbiskupskoj palači je središnji arhiv sa 76 dvorana, a među brojnim starijima crkvama ističe se stolna iz 15. st. s grobom kardinala Ximenesa, koji je ondje osnovao 1508 sveučilište, preneseno 1836 u Madrid, i koji je izdao 1514/17 prvu mnogo-jezičnu bibliju (Biblia Complutensis). Rodno mjesto pjesnika Cervantesa.

5. **A. la Real**, grad na podnožju Sierra de Lucena u Andaluziji nedaleko Granade, 858 m nad morem. U plodnoj okolici uspijeva povrćarstvo i vinogradarstvo. Ima 18.000 stan.

6. **A. del Valle**, grad od 4000 stan. u vrlo plodnom kraju južne Španjolske kod Cadiza. V. B-ć.

ALCALA Y HERRERA, Alfonso de, * Lisabon 12. IX. 1599, † pod konac 17. st., portugalski pjesnik. Isprva se bavi trgovinom, koju napušta, i posvećuje se književnosti. Piše pjesme i novele srednje vrijednosti i prevodi s latinskoga. Djela: *Jardin anagramático de divinas flores lusi-tanas, espanholas e laínas* (pjesme) i *Varios efectos de amor en cinco novelas exemplares* (novele).

LIT.: Barbosa Machado, *Biblioth. Lusit.*, I, str. 27.; N. Antonio, *Hispana Nova*, I, str. 9. A. M.

ALCALDE, u Španjolskoj i Peruu gradski poglavar ili predstavnik vlasti u selima. Ime je arapskog podrijetla: *al-kadi*, sudac. U doba arapske vlasti u Španjolskoj sva civilna i vojnička vlast bila je u rukama al-kadija, a sama ustanova predstavljala je mjesno poglavarstvo. Ovu maursku ustanovu preuzeše kasnije kraljevine León i Castilia, gdje čast alcaide, koja se javlja 1020, označava predsjednika pučkog vijeća. U velikim gradovima imao je glavni alcaide još nekoliko nižih pod sobom, pa se on sam nazivao: *alcaide mayor*. Španjolski ustav od 1812 označuje alcaldea kao gradskog načelnika. Sve do 1923 kralj je imenovao alcaldea Madrida i Barcelone. J. G-c.

ALCALDE VALLADERAS, Antonio, * 1829, † 1894, španjolski pjesnik. Pripadao je andaluškoj pjesničkoj školi, a glas stekao već prvom zbirkom *Flores del Guadalquivir* (1878), koja je otkrila njegov veliki talenat. Pobjedio je u više od 40 književnih natječaja pjesmama, koje je sabrao u zbirci *Hojas de laurel* (1882). Najbolje mu je djelo *La fuente del olvido*.

ALCAMO, grad u pokrajini Trapani na zapadu Sicilije, 64.000 stan. Gajenje vinove loze po okolišnim brežuljcima. U blizini su ruševine Segeste. Srednjovjekovna prošlost grada je vrlo burna. Današnji izgled grada je skroman, ali ima u njemu vrijednih umjetnina, osobito u crkvama. Stara gradska tvrđava služi kao tamnica. V. B-ć.

ALCAMO, Cielo d' → D'Alcamo Cielo.

ALCANTARA (od arap. alqantarrah »most na lukove«), ime rijeke na Siciliji, gradova na Siciliji, u Španjolskoj i Portugalu, u Braziliji i Chile, te viteškoga reda u Španjolskoj.

1. Rijeka u sjeverozapadnoj Siciliji, duga 48 km, izvire u Monte del Moro i utječe u Jonsko more. Ona daje istočnoj Siciliji električni pogon.

2. Španjolski grad od 4000 stan. u sjevernoj Estremaduri blizu portugalske granice. Iz rimskog vremena je pored hrama sačuvan čuveni most sa šest granitnih lukova. Ondje se u 12. st. rodio sv. Petar de A., osnivač reda za borbu protiv Maura. Od samostana toga reda ostale su ruševine. Gotska crkva S. Maria de la Almocóbar sagrađena je u 13. st. na mjestu džamije. Pobjedom kod A. dne 25. VIII. 1580 odlučio je Alba sudbinom Portugala, koji je došao pod vlast Španjolske.

3. Zapadni dio grada Lisabona u Portugalu. V. B-ć.

ALCARAZ, grad u španjolskoj pokrajini Albacete, na visoravni La Mancha 960 m nad morem podno brda Sierra de Alcaraz, koje je visoko 1800 m. Ima 5400 stan. U gradu

ALCAZAR

je tvornica, koja izrađuje predmete iz mjedi, a u okolici su rudnici cinka i ljekovita vrela sumpora i željeza. V. B-ć.

ALCAZAR je ime mnogih španjolskih gradova i utvrda, a znači utvrđeni grad prema arap. alkassr, grč. kastron i lat. castrum. Osobito su poznati A. de Cordova, Sevilla, Segovia i Toledo.

A. de San Juan, grad u španjolskoj pokrajini Ciudad Real na visočju Nove Kastilije, na raskršću željeznica, koje spajaju Madrid s Valencijom, lukom Alicante i Cartage-nom, odnosno Malagom, Cadizom i Badajozom. Leži 643 m n. m. u slikovitom gorskom kraju, koji je ocrtao Cervantes u »Don Quijote«. Grad broji 17.000 stan. U njemu je vrlo živa industrija, tvornica salitre, čokolade, sapuna i barutana.

Sve je to nedavno strahovito stradalo u španjolskom građanskom ratu. U blizini su rudnici cinka i željezne rudače. Okolica je stepska, pa se stanovnici mnogo bave stočarstvom. V. B-ć.

Povijest A. de San Juan. Starorimski grad Alces, na kojega je teritoriju za ustanka Keltibera protiv Rimljana (181—178 pr. Kr.) Tiberije Sempronije Grakho porazio Keltibere. Kada su Rimljani pokorili Keltibere, ne čujemo više ništa o Alcesu sve do arapske najezde, kad se ponovno javlja pod arapskim imenom Al-Kasr, od čega Španjolci kasnije stvorise Alcázar. Grad je za pograničnih pljačkaških upada Arapa i kršćana bio potpuno razrušen, pa je tek poslije, kad ga je Alfons IX. osvojio, bio nanovo restauriran i došao u posjed reda od Santiaga, a zatim reda Sv. Ivana Jeruzalemskoga. Ovaj je red imao sjedište u dvorcu Consuegre. G. 1292 dao mu je Sancho IV. nadimak *villazgo*, a pridjevak *de San Juan* nosi od vremena, kad su ga redovnici toga reda potpuno rekonstruirali i nanovo napučili. Kralj Karlo III. predao ga je po dopuštenju Sv. Stolice skupom sa zemljama i posjedima infantu Gabrielu. svom drugom sinu. J. G-c.

ALCAZAR, Baltasar del, * Sevilla 1530, † Ronda 1606,

španjolski pjesnik i satirik. Izučavao lat. i tal. klasike. Ljubavne i misaone pjesme (*Cena jocosa*) u petrarkističkom duhu odlikuju mu se lakim stihovima. A. M.

povi: Alfons Mudri i sv. Isidor Seviljski. A. M.
ALCOY, španjolski grad od 38.000 stan. u unutrašnjosti pokrajine Valencije. Leži jugoistočno od brda Moncabrer (1386 m), a njegove saobraćajne veze vode u primorje ka gradu Alicante. Ima živu trgovinu te industriju papira i tkanina. Sjedište je viših škola, a u okolici su mnogi ljetnikovci. V. B-ć.

ALCINA ■* Palmotić DŽ., Testi F.

ALDABRA (arap. »zemlja za usjev«), 4 britska koraljna otoka u Indijskom oceanu na sjeverozapadu Madagaskara, sa susjednim otocima 143 km². Crnačko stanovništvo živi poglavito od lova na ribe i kornjače.

ALCAZAR U TOLEDU (*Orbis terrarum*)

ALCESTER, **Frederic**, * Beauchamp Paget Seymour 12. IV. 1821, † London 30. III. 1895, britanski admiral. Osobito se istakao u krimskom ratu s istočnom engleskom flotom. Godine 1880 zapovijedao je pred Ulcinjem ratnim brodom vima svih velevlasti, 1882 engleskom eskadrom pred Aleksandrijom. Dne 14. VII. 1882 zauzeo je utvrde Aleksandrije i sam Sueski kanal. SI. P-ć.

ALCHIMOWICZ, Kazimierz, * Dzięcbrow u Litvi 1840, † Varšava 31. XII. 1917, poljski slikar. Za sudjelovanje u ustanku 1863 osuđen na teški rad iza Urala do 1870. Sliкарство je učio u Varšavi, zatim u Miinchenu (s odlikom 1875). Od 1875 do 1879 boravi i izlaže u Parizu, a od 1888 stalno živi u Varšavi. Slikao je prizore iz poljske povijesti i litavske poganske prošlosti, genre-slike: *Lizdejko na ruše vinama Perkunova hrama, Gedyminov pogreb, Milda> Litavska koliba, Najam radnika*, 12 slika i 12 ilustracija iz *Pana Tadeusza*. J. B-ć.

ALCIATO, **Andrea**, * valjda Alzate 8. V. 1492, † Pavia 11. I. 1550, talijanski humanist i pravnik. Sa 15 god. stupio na sveučilište u Paviji, gdje mu je bio učiteljem glasoviti Giasone del Mayno. Nauke je svršio u Bologni. Došavši u Milano izdao je svoje *Adnotationes* (Napomene uz Justi-nijanov kodeks), pa *Paradoxa i Dispunctiones*. G. 1518 polazi za profesora na sveučilištu u Avignonu. Zatim je profesor u Bourgesu, Paviji, Bologni, Ferrari.

Od književnih mu djela spomenut ćemo *Emblemata* (Zbirka alegorija) i *Adnotationes* (Napomene uz Tacita). No glasovitija su mu pravnička djela, što ih je pod natpisom *Opera omnia* u 4 sv. izdao Guarino (Basilea 1582).

UT.: Viard, *André Alciat*, Pariz 1926; Moeller, *Andreas Alciat*, Breslau 1907.

ALCOBAÇA, gradić od 3000 stan. u portugalskoj Estremaduri na sjeveru od Lisabona, gdje je kralj Alfonso I. osnovao 1148 čuvenu cistercitsku opatiju, koja bijaše mati kom za šest novih opatija. Opatija je imala skupocjenu knjižnicu s rijetkim rukopisima. Francuzi su je 1811 opljile, a 1833/34 je ukinuta. U gotskoj crkvi iz 12. i 13. st. nalaze se grobnice Alfonza I. i kasnijih portugalskih kraljeva. V. B-ć.

ALCOCK. 1. **John**, * London 1715, † Lichfield 1800, engleski glazbenik. Kao čudo od djeteta postao je već u sedmoj godini član pjevačkog zbora u katedrali sv. Pavla. Kao virtuoz na orguljama vršio je službu orguljaša u Londonu, Plymouthu, Readingu i Lichfieldu. Izdao je mnogo svojih i tuđih crkvenih kompozicija. U.

2. Sir **Rutherford**, * 1809, † 1897, engleski diplomat i orientalist. Između 1844 i 1871 bio u konzularnoj, a onda u diplomatskoj službi u raznim mjestima Kine i Japana. On je jedan od prvih pisaca, koji su u Engleskoj pobudili zanimanje za japanski jezik i japansku umjetnost. Najpoznatije mu je djelo *The Capital of the Tycoon: a narrative of three years' residence in Japan*, 1863. G. F.

ALCOTT, Louisa May, * 1832, † 1888, američka omladinska spisateljica. Otac joj je bio Amos Bronson Alcott, lutajući filozof, koji je s Emersonom osnovao t. zv. »Transcendentalni klub«. Zbog očeve nepraktičnosti Louisa je vrlo rano bila primorana da sama zarađuje svoj kruh. Opisala je svoje doživljaje u knjizi *Little Women* (Male žene), 1868, koja se u anglo-saksonskim zemljama smatra klasičnim djelom za djecu. G.

F. ALCOVER I MASPONS, **Joan**, * Palma (Majorca) 3. V. 1854, † Palma 25. II. 1926, španjolsko-katalonski pjesnik, odvjetnik. Isprva pjeva kastiljanski, *Contemplacion, El cipreso de mi huerto* (Čempres mojega vrta), *Meteoros*, od 1901 samo katalonski, te se broji među najveće pjesnike toga jezika. Pravi je aristokrat u pjesništvu. Stihovi su mu laki i elegantni, a lirika mu se odlikuje novinom i dubljinom (*La Belenguera* — Prelja, *Cançons de la Serra* — Planske pjesme, *Elegies*). Piše i kritike. Odličan govornik. Poslije smrti izašla su mu sabrana djela; *Obras de J. A.* (Barcelona 1927). A.

M. ALCOVERRO Y AMOROS, **José**, * Tivenys (Taragona) oko 1835, † Tivenys 1912, španjolski kipar, učenik Josea Piquera. U madridskoj narodnoj biblioteci njegovi su ki

ALCAZAR U SEVILLI. Poslanička dvorana (*Orbis terrarum*)

ALDANOV, **Mark A.** (M. A. Landau), * Kijev 26. X. 1889, ruski pisac. Od 1923 živi u Francuskoj kao emigrant. Najbolji suvremeni zastupnik ruskog historičkog romana, s velikom historičkom spremom. Djela: tetralogija *Myslitelji* sadržava romane: *Devjatoe Termidora, Čortov most* (Vražji mošt), *Zagovor* (Urota) i *Svjataja Elena, malenkij ostrov* (Sv. Helena, maleni otok); trilogija iz posljednjih decenija ruskog života: *Ključ, Bjegstvo i Pester* (Spilja); I. sv. serije *Načalo konca* (Početak kraja), pa *Zagadka Tolstogo* (Zagonetka Tolstoga), *Armageddon, Ogonj i dym, Lénine*.

Deux Révolutions (Dvije revolucije), *Sovremenniki, Beivederskij tors*. O A. piše Charles Ledré u knjizi *Trois romans ciers russes*. Na hrvatski su prevedeni: *Đavolji most* i *Sv. Helena, maleni otok*. Preveo ih je Jovan Maksimović, Zagreb 1927, u izdanju »Zabavne biblioteke«.

ALDEBARAN, a zvijezda Bika, crvenkasta zvijezda 1. veličine, kod nas vidljiva u večernjim satovima u zimskim i proljetnim mjesecima. A. Ob.

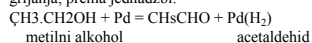
ALDEBURGH, engleski lučki grad i morsko kupalište, 135 km sjeveroistočno od Londona, s promenadom od 3K km, ima razvijen lov na rake i haringe, a rodni je grad pjesnika Crabbea, koji ga je opjevao u djelu *The Borogh*.

ALDEGREVER, Heinrich, * Paderborn 1502, † Soest poslije 1555, njemački bakrorezac i slikar. Na njegov su razvoj utjecali nizozemski slikari Mabuse i Bernaert van Orley, od kojih preuzima renesansne oblike, a u grafici naročito Dürer i Beham. Na svojim ponajčešće sitnim i brižno izrađenim bakrorezima prikazuje prizore iz pučkog života, alegorije i biblijske prizore s obiljem motiva. Najbolji su njegovi portretni i ornamentalni bakrorezi, koji su služili kao mnogo traženi predlošci zlatarima i keramičarima. »Grafička zbirka« u Zagrebu ima od A. 52 bakroreza.

LIT.: W. Schmidt u J. Mayer, *Allgemeines Künstler-Lexikon*, I, Leipzig 1872 (s kritičkim katalogom bakroreza); P. Kristeller, *Kupferstech und Holzschnitt aus vier Jahrhunderten*, Berlin 1905. A. Seh.

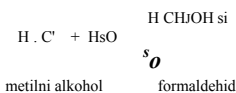
ALDEHIDI su spojevi sa -CHO skupinom. Ime aldehid je umjetna riječ, izvedena od a/cohol de/hydrogenatus. Prvi je član aldehida plinovit, a dalji su članovi bezbojne tekućine, ljuta penetrantna mirisa. U vodi se otapaju. S povećanjem broja C-atoma u lancu postaje miris aldehida ugodniji i podsjeća na miris voća i cvijeća. Aromatski su aldehidi ugodna mirisa (→■ benzaldehid, -* vanilin, - Piperonal). Aldehidska je skupina osmoforma : (od grč. osma »miris«, pherein »nositi«) t. j. nosi miris.

Aldehidi nastaju iz primarnih alkohola, ako im se oduzmu dva vodikova atoma (dehidrogenacija). Vodik se redovno oduzima oksidacionim sredstvima, zato se taj proces pričinja oksidacijom (H. Wieland). Alkohole možemo dehidrogenizirati i s paladijem bez grijanja, prema jednadžbi:

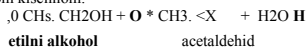

metilni alkohol   acetaldehid

U laboratoriju se proizvodi obično oksidacijom metilnog alkohola sa zrakom uz prisuće platine ili bakra kao katalizatora, koji oduzimaju vodik, a zrak ga sagorijeva, pa na taj način izlazi iz ravnoteže kao voda:

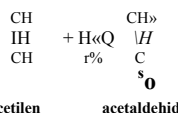

Acetaldehid nastaje iz etilnog alkohola oksidacijom sa krom-sumpornom kiselinom:

etilni alkohol   acetaldehid

: U novije vrijeme važna je u tehnici metoda dobivanja acetaldehida iz acetilena (hidratacija acetilena), koja teče u sumpornokiselotj opotini uz prisuće živih (2) soli:

Aldehidi su kemijski vrlo aktivni spojevi poradi alde-hidske skupine, u kojoj dolazi dvostruki vez između C i O atoma. Lako adiraju amonijak, cijanovodik, natrijev bisul-fit i t. d. S alkoholima stvaraju acetale (v.), s fenilhidrazi-nom fenilhidrazone, a s hidroksilaminom oksime. Aldehidi reduciraju srebro iz amonijakalne otopine, tako se prave srebrna zrcala. Reduciraju i Fehlingovu otopinu. Gornje reakcije služe za dokazivanje aldehida. Osobito je svojstvo aldehida, da se kondenziraju i da se udružuju u veće molekule, t. j. da polimeriziraju.

Od nižih članova aldehida najvažniji su formaldehidi (v.) i acetaldehid (v.), a od nezasićenih akrolein (v.). Viši se aldehidi odlikuju lijepim mirisom, kao na pr. kaprilaldehid, C₈H₁₆CHO i pelargonaldehid C₉H₁₈CHO, koji dolaze u eteričnom ulju limuna, ruža i t. d. Upotrebljavaju se u parfimeriji, kao i neki umjetno dobiveni viši aldehidi. Od nezasićenih viših aldehida važan je citronelal, koji dolazi u ulju limuna, eukaliptusa i dr. U raznom eteričnom ulju nalazi se citral, aldehid s dva dvostruka veza, koji je dobiven i sintetski. Upotrebljava se u parfimeriji, a služi kao ishodni materijal za proizvodnju umjetnih mirisa ljubice (jonona). U lišću ljubice dolazi aldehid nonadienal. M. D-ć.

ALDEN, I. Izabela, * 1841, † 1930, američka omladinska spisateljica. Pod pseudonimom »Pansy« napisala nekih 75 knjiga za djecu (*The Pansy Books*). Objavila mnogo članaka religioznog karaktera u protestantskim vjerskim časopisima. G. 1866 udala se za svećenika G. Aldena. G. F.

2. **John** (1599?—1687), jedan od »hodočasnika« (Pilgrim) Fathers, koji su g. 1620 otplovili iz Southamptona u Ameriku na ladi »Mayflower«. Nastanio se u Duxburyju u državi Massachusetts, gdje je često obavljao čast guvernera. Poznat je po pjesmi »The Courtship of Miles Standish« od Longfellowa, gdje se pripovijeda o njegovoj ženidbi s Priscillom Mullins, koju je najprije prosio u ime svoga prijatelja Miles Standish-a. G. F.

ALDERETE (ili Aldrete), **Bernardo José**, * Malaga 1565, † Cordova 1645, španjolski učenjak. Znao je mnogo je

zika; pored vjerskih pitanja bavio se i arheologijom i jezi koslovljem. Glavno mu je djelo *Del or igen y principio de la lengua castellana o romance que hoy se usa en Espana*, Rim 1606. Z. D.

ALDERMAN (starešina) je bio u plemenskom životu britanskih otoka poglavica pojedinog bratstva, koji je pri sustvovao sudskim skupšinama plemena te je s plemenskim poglavicom imao tražiti pravorijek. Kad se od plemenske ustrojila vojnička država, prešao je naziv alderman na kraljeve službenike (aldermannus regis), kasnije na općinske sudske službe (aldermannus communis). S time je izraz alderman prešao iz plemenskog u gradski život. Od 13. st. se alderman spominje gotovo u svim engleskim grofovskim gradovima. Budući da je londonska City bila podijeljena u 26 redarstvenih kotara, imala je londonska općina 25 aldermana, i to po jednoga iz 24 kotara, dok su preostala dva kotara birala po jednog aldermana doživotno (općinsko uređenje god. 1832 upotunjeno god. 1882). U drugim gradovima bilo je 4 do 6 aldermana. Jednako kao u Engleskoj naziv je aldermana bio poznat u sjevernoj Njemačkoj, postojbini Angla i Sasa, osobito u hanzeatskim gradovima. Tu znači riječ alderman s jedne strane člana užeg vijeća ili senata, a s druge prisjednika općinskog suda za lakše prekršaje, odnosno za vanparbene slučajeve i uopće mirovnog suca. U suhozemnim njemačkim gradovima, koji su se ravnali po pravu Magdeburga, spominje se namjestnik izraza aldermana izraz *Schöffe*. Tako se sudski postupnik u Magdeburgu zove *Schoffenrechi*. Pojam aldermana poznat je također i u Sjedinjenim državama, gdje ima gotovo jednako značenje kao i u Engleskoj. A. D.

ALDERNEY, franc. Aurigny, najsjeverniji otok Normanskog otočja u Kanalu između Velike Britanije i Francuske, nedaleko rta Hague na francuskom poluotoku Cotentinu, 8 km² površine, pod britanskom vlašću. U oceanskom podneblju obilan je biljni sag dobrih pašnjaka, na kojima 3000 stanovnika engleskoga podrijetla, nekad ribari i po morci, pretežno goje stoku izvozeći mlijeko i maslac u engleske velike gradove. Na otočiću je glavno naselje St. Anne. N. Ž.

ALDERSHOT, engleski grad od 30.000 stan. nedaleko Londona na pruzi prema Southamptonu. Grad je nastao iz 1854, kad su izgrađeni veliki vojni objekti na površini od 28 km². N. Ž.

ALDHEIM, Sv. (640?—709), prvi titularni biskup Sherbornea u Engleskoj, prvi značajni književnik među engleskim latinistima, učenik nadbiskupa Theodora i opata Ha-drijana u Canterburyju. Sagradio više crkava i samostana. Od njegovih latinskih djela sačuvalo se nekoliko pisama, jedna rasprava o djevičanstvu (s mnogo slavni primjera neporočnoga življenja), ista rasprava i u stihovima, knjiga o metriki, zbirka zagonetaka te više prigodnih pjesama i r. itpsia. Kićen i težak stil odaje utjecaj irskih uzora, dok grada pokazuje veliko poznavanje klasičnih i kršćanskih pisaca. Njegove staroengleske pjesme nisu se sačuvala. Ime mu se slavi 25. svibnja. Najbolje izdanje njegovih latin-

skih djela (»Opera«) priredio je Rudolf u Ehwald za »Mo numenta Germaniae Historica« (1913-19). J. T-a.

ALDINGTON, Richard, * 1892, engleski književnik. Najbolji su mu romani *Death of a hero* (Junakova smrt, 1929) i *All men are enemies* (Svi su ljudi neprijatelji, 1931). Izdao više knjiga lirike i bio jedan od osnivača škole »lma-gista«. Prevodi s grčkog, latinskog, francuskog i talijanskog.

ALDINI, Antonio, * Bologna 27. XII. 1755, † Pa via 30. IX. 1826, talijanski državnik. Po zanimanju odvjetnik i profesor prava, bude od Napoleona po utemeljenju Cisalpin-ske republike imenovan predsjednikom vijeća starijih, a zatim članom državne komisije. God. 1801 imenuje ga Napoleon predsjednikom državnog savjeta talijanske republike, no radi nesuglasica s potpredsjednikom republike Francescom Melzijem odstupa. Po osnutku kraljevine Italije daje mu Napoleon naslov grofa i imenova ga ministrom. Poslije Napoleona pada povukao se iz javnog života i živio do pred smrt u Milanu, gdje su mu austrijske vlasti u svakoj prilici iskazivale susretljivost i pažnju. J. G-c.

ALDOBRANDESCHI, tal. feudalna porodica, jamačno germanskog (langobardskog) podrijetla, što dokazuje ime Ildebrando (isp. staronjemački Hildebrand »bojni mač«), koje u toj porodici obično prelazi od oca na sina, stoviše, katkada se tako zovu i po dva brata (mladi Ildebrando Novello). Oko g. 1000 bili su se A. učvrstili u gorovitim kraju Amiata i S. Fiora, a vlast im se protezala sve do Piše i Puglie. Toskanska maremma nazivala se grofovijom A. (Contado aldobrandesco). Ta se visoravan spuštala prema Tirenskom moru s malim uzvisinama i niskim močvarnim primorjem, koje je istom u najnovije vrijeme isušeno. Područje je rodilo žitom, obilovalo stokom, a nalazilo se u njemu i rudnika srebra i željeza. Od istoka prema zapadu presijecala ga je cesta između Orvieti i Orbetella. A. i gradska komuna Orvieti bile su najveće sile toga kraja, ali su A. s vremenom oslabili razdijelivši osobito iza g. 1216 svoj porodični posjed na grane di Cetona, di Montorio i viskonta di Campiglia. A. su u političkim borbama obično pristajali uz gibeline, t. j. podupirali careve iz porodice Hohenštaufovaca, ali pod pritiskom Orvieti katkada i gvelfe, koji su pobijali politiku rimsko-njemačkih careva. S pomoću A. osvojio je car Fridrik II. g. 1240 veliki dio Toskane. Od polovice 13. st. propada porodica A.; jer su se stale jačati gradske komune onoga kraja. Već je g. 1216 grof Ildebrando A. bio prisiljen da prepusti jedan dio porodičnih posjeda gradu Orvietu, stoviše, on je cijelu grofoviju ostavio oporučno tome gradu, ako bi umro bez potomaka. Zato bukne rat između njega i mlade mu braće, i tako je došlo do diobe grofovije na više grana porodice A. Zbog neprestanih razmirica stradavala je zemlja i tranzitna trgovina velikih komuna. Osobito nasilan bio je grof Umberto A., tako da su ga Sijenci dali umoriti. Dante ga spominje u Infernu. Porodično imanje grofovske grane di Cetona dospjelo je 1250 pod vlast grada Orvieti. A. di Montorio pali su 1356 pod Sienu. Viskonti di Campiglia podupirali su patarene i bili ozloglašeni kao vitezovi otimači. Pod kraj 14. st. izumire porodica A., a oko 1400 nestaje u ispravama i oznaka »Contado aldobrandesco«. Na području grofovije A. razvila se kasnije vojvodina (ducat) di Castro porodice Farnese, iz koje je potekao papa Pavao III. (1534—49).

ALDOBRANDINI, firentinska plem. porodica, koja se g. 1500 preselila u Rim.

1. **Aldobrandino** (1388—1453) istakao se u službi svoga rodnoga grada Firence. Kao pristaša porodice Medici bio je stjegonoša republike (1434 i 1450).

2. Giovanni (1422—1481), sin Aid., bio stjegonoša 1476, ali se poslije odrekao Medicija, uz koje je pristajao.

3. Salvstro (1499—1554), protivnik porodice Medici, istaknu se u ustanku u Firenci 1527, a kad je republika pala, bi uhapšen, ali onda pobjegne u Rim, a zatim u Napulj.

4. **Ippolito**, Salvstrov sin (→■ Klement VIII.).

5. Pietro (1572—1621), nećak Klementa VIII., vršio je važne službe u pap. državi; 1593 posta kardinal. Volio je raskoš i bogatstvo. Bio je legat Ferrare i Bologne, papin emisar oko izmirenja (1601) Henrika IV. Francuskog i Karla Emanuela I. Savojskog.

6. Cinzio (1560—1610), sin jedne sestre Klementa VIII. Papinom privolom uze prezime Aldobrandini. G. 1593 postao je kardinal, vršeci onda važne službe u pap. državi.

7. Gianfrancesco (1545—1601), od jedne grane Aid. Papa Klement VIII. daje mu vrlo važne službe; postade vrlo bogat. Bio je poslanik papin kod Filipa II., zapovjednik pa- (inske vojske, koju je papa poslao Rudolf u II. za rat protiv 'uraka. † Umro je u Varaždinu u Hrvatskoj g. 1601.

8. **Salvestro** (1590—1612), posta kardinal 1603.

9. **Ippolito** (1592—1638), brat Salvstrov, kardinal (1621), ostavi svu svoju imovinu sinu svoje nećakinje Olimpije, koja se bila udala za kneza Paola Borghese, nećaka Pavla V., a onda za Camilla Pamphilja. Kad su A. g. 1760 izu mrlji, prijede sva golemu njihova imovina na porodicu Borghese;

10. Camillo (1810—1902), sin kneza Francesca Borghese, primi 1839 ime Aid., pristaša liber, ideja i ministar rata u papin, ministarstvu Antonelli (1848).

LIT.: P. Liita, *Famiglie celebri italiane*, E. I. II.

G. N.

ALDOMAŠ (mađ.) čašćenje pićem, značilo je, da je stanoviti ugovor dobio pravnu snagu. Obično se to radilo nakon ugovorene kupnje nekretnina, prije nego što bi se vršila predaja» kao znak za to, da ni jedna stranka ne smije više odustati od posla. Značaj je tog običaja pobožan, žrtva zahvalnica za postignuti sporazum. Kod toga su sudjelovale ne samo stranke (kupac i prodavalac), nego i svjedoci, aldomašnici. Aldomašnika bilo je u istom broju kod jedne i druge ugovorne stranke, a taj se broj ravnao po broju mogućih surotnika, kad bi došlo do parnice. Kod župnog stola su često vršili

ulogu aldomašnika sudac i pri-sjednici. Svakako su aldomašnici morali biti slobodni ljudi, često bratstvenici, koji su se zato po bizantskom običaju zvali »dobri ljudi«.

LIT.: Mažuranić, *Prinosi*, str. 2. i si.

A. D.

ALDRICH, I. Henry (1647—1710), dekan crkve Christ Church i potkancelar sveučilišta u Oxfordu, arhitekt (Peck-water Quadrangle), pisac latinskih epigrama i nazdravica, autor »Pregleda logike«, koji se gotovo 2 vijeka upotrebljavao kao školska knjiga. Općenito su poznati njegovi šaljivi stihovi:

»Si bene quid memini, sunt causae quinque bibendi:
hospitis adventus, praesens sitis atque futura,
aut vini bonitas, aut quaelibet altera causa.«

(Pamtim li dobro, pet je uzroka piću,
Dolazak gosta, ova ili buduća žeda,
Ili dobro vino, ili drugi kojigod uzrok).

U.

2. **Nelson Wilmarth**, sjevernoamerički političar, * Forsten (Rhode-Island) 6. XI. 1841, † New York 16. IV. 1915. U početku je djelovao u političkom životu svoje države; g. 1879 postade članom kongresa, a 1881 izabran bi u senat. Bio je jedan od najuglednijih vođa republikanske stranke i odličan stručnjak na polju financija i trgovine. Tarifa o visokim zaštitnim carinama od 5. VIII. 1909 nosi po njemu ime (Payen-Aldrich tarifa).

J. N.

3. **Richard**, * Providence 1863, † Rim 1937, američki glazbeni pisac i kritičar. Suradivao je najprije u listu »Tribune«, kasnije u »New York Times«. Napisao je komentare nekim Wagnerovim muzičkim dramama, te pojedine članke o glazbi u poznatom Groveovom »Dictionary of music«.

S. S-i.

4. **Thomas Bailey** (1836—1907), američki pisac i novinar. Deset godina je uređivao časopis »Atlantic Monthly« (1881 do 1890). Najpoznatije njegovo djelo je autobiografska pripovijest *The Story of a bad boy* (1870). Od ostalih djela u prozi treba spomenuti *Marjorie Daw and other people* (1873), *Prudence Palfrey* (1874) i *The Stillwater Tragedy* (1880). Pisao je i stihove, osobito prigodne.

G. F.

ALDRINGEN, Johann, * Didenhofen 12. XII. 1588, † 22. VII. 1634 u bitki kod Landshuta, austrijski general. U tridesetogodišnjem ratu naslijedio je najprije Tillyja, a onda Wallensteina. Kod zauzeća Mantove 1630 zadobio je veliki ratni plijen, izvor kasnjeg porodičnog bogatstva. Istakao se i kao pisac.

LIT.: Hallwich, *Joh. A.*, 1885.

ALDROVANDA *vesiculosa* L. je trajna zelen je por. rosike (-* prostolatičnice), koja pripada biološkom tipu t. zv. *mesozderih biljaka* (v.). To je nježna, 10—30 cm duga, vodena biljka s gustim prsljenima malih listova na nitastoj stabljici. Kijasto okriljene lisne peteljke nose okruglasto bubrežaste plojke, udešene za hvatanje i probavljanje malih vodenih račića. Plojka je sastavljena od dvije pole, koje su poput zaklopaca sklopljene prema gore duž srednjeg rebra zatvarajući međusobno kut od kojih 90°, a svaka ima na nutarnjoj strani osjetljive dlake i naročite probavne žlijezde (v. sliku). Dodir račića s osjetlji-

vim dlakama izaziva potpuno sklapanje dviju plojkinih pola, čime je žrtva uhvaćena i biva zatim probavljena. Cvate u strnjaju i kolovozu i tada pliva slobodno na površini vode. Mali, peteročlani cvjetovi stoje pojedinačno na vrhu stabljike. Rijetka biljka nizinskih močvara. Kod nas nađena u Obedskoj bari (Gjurašin).

LIT.: Stj. Gjurašin, *Aldrovanda vesiculosa, pripadnica hrvatske flore*, Nastavni Vjesnik, 1913.

ALDROVANDA

Ulisse, * Bologna 1522, † Bologna 4. V. 1605, talijanski zoolog, osnovao prvi botanički vrt u Bo-logni. Glavno mu je djelo *Ornithologia* (3 sv., Bologna 1559—1603), najvećim dijelom u rukopisu, u kojemu su osim ptica obrađeni i kukci i niže životinje. Važno mu je i djelo *Dendrologia naturalis* (Bologna 1668). Njegove goleme zbirke geološkog, zoološkog i botaničkog materijala zaplijenjene su od Na-poleona, ali su iz Pariza vraćene u Bolognu i sredene.

LIT.: L. Frati, *Catalogo dei manoscritti di U. A.*, Bologna 1907; *Onoranze a U. A. nel ter zo centenario dalla sua morte*, Imola 1908.

ALDROVANDINI (ili **Aldovrandini**), **Giuseppe Antonio Vincenzo**, * Bologna oko 1665, † 1707, talijanski skladatelj. Skladao je opere (15 njih), oratorije ALDROVANDA VESICULOSA

(6), komorne kon certe, trio-sonate, duhovne popijevke uz pratnju violina i t. d. S. S-i.

ALEA (lat. »kocka«, »igra na kocke«). Igralo se sa 4 kocke, koje su se bacale na ploču (alveus). Poznate su Cezarove riječi: Aléa iacta est (kocka je pala), koje je izrekao, kad je prešao Rubikon. O. G.

ALEANDRI, Ireneo, * S. Severino (Marche) 8. IV. 1795, † Macerata 6. III. 1885, talijanski arhitekt. Gradio je kazališta (Ascoli-Piceno, Spoleto, S. Severino, S. Elpidio a mare), vile, bolnice, vodovode i mostove.

LIT.: Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, I., Leipzig 1907. A. Seh.

ALEANDRO, Girolamo st., * Motta di Treviso 13. II. 1480, † Rim 1. II. 1542, humanist, legat, kardinal. G. 1508—1513 obučavao u Parizu (1513 rektor sveuč.) i Orléansu latinski, hebrejski, a osobito grčki jezik i književnost; smatran je osnivačem grčkih studija u Francuskoj. Papinski nuncij u Njemačkoj (od 1520); najviše njegovim nastojanjem izdan je proti Lutheru Wormski edikt (1521). Odsad ga vode u radu dvije ideje: da spriječi širenje protestantstva i utre put katoličkoj obnovi. Zaređen za svećenika (1524) zanoče neporočan život. G. 1524 imenovan je nadbiskupom u Brindisiju, gdje je rezidirao 1527—1529; vršio je više puta službu nuncija i legata. Kardinal je postao 1538. Literarna mu je ostavština važna osobito po dokumentima i spisima u vezi s reformom Crkve i s općim saborom, koji se imao sazvati (»otac povijesti Reforme«). Razočaran s neuspjeha sastavio je sebi dva dana pred smrt grčki epitaf: Rado sam umro, jer više ne ću biti svjedok mnogih stvari: vidjeti ih, gorče je od smrti.

LIT.: L. Pastor, *Gesch. der Päpste IV.A.*, 1906, i V. 1909, *Diet. de Théol. cath. I.A.*, 1930; J. Pasquier, *Jérôme Aleandre*, 1900. M. V.

ALEARD, rodom iz Sardinije, dubrovački nadbiskup od 1258 do 1266, ranije redovnik reda Male braće. Njegov dolazak na nadbiskupsku stolicu pada u doba pokušaja Dubrovčana, da se pod svojim knezom Damjanom Judom posve otcijepe od Mletaka što im nije uspjelo nego samo

prolazno. Kad je Juda bio protjeran, postigoše Mlečani, da je bio Aleard premješten u jednu sardinijsku nadbiskupiju, a nadbiskupom je postao Andrija iz Mletaka A. D.

ALEARDI, I. Aleardo * Verona 4. XI. 1812, † Verona 17. VII. 1878, talijanski pjesnik. Sudjelovao je u borbama za oslobođenje. Austrija ga je više godina držala u tamnici. Zatim je bio profesor u Firenci.

Izvori su nadahnuća njegovim nježnim stihovima u zbirci *Canti* (1864) žena, domovina, romantična melankolija i priroda. Svidao se romanticima, jer je njegova poezija patetičan i sentimentaln odjek duha vremena. Zavela ga je moda i pokvarila najljepše pjesničke vizije. Iskreni ljudski i rodoljubni osjećaji te plemenite i osjetljive duše samo su poneki put našli potpuni pjesnički izraz u stihovima. U pjesmi / *sette soldati* (1861) spominje jednog poginulog Hrvata, austrijskog vojnika, i njegovu ženu, koja ga čeka na našim obalama. Prevodili su ga i na hrvatski (na pr. N. Ostojić, *Ljubav i Svjetlost* u »Prosvjetici«, V., Zagreb 1896).

BIBL.: A. A., *Canti scelti* a cura di L. Grilli, Torino 1924; *Le più belle pagine di A. A.*, scelte da G. Citanna, Milano 1932.

LIT.: B. Croce, *La letteratura della nuova Italia*, I. knj. III. izd., Bari 1929; G. Biadego, *Bibliografia aleardina*, Verona 1916; C. de Lollis, *Saggi sulla forma poetica italiana dell' Ottocento*, a cura di B. Croce, Bari 1929; U. Mazzini, *Amori e politica di A. A.*, I.—II. Aquila 1930; M. Fortino, *A. A.*, Rim 1932; A. Momigliano, *Studi di poesia*, Bari 1938.

M. D-ić.

2. Lodovico, * Vicenza oko 1580, talijanski pisac. Uz ostale dramske radnje dao je ribarsku glumu 7/ *Corsaro Arimante* (1610), koje se radnja zbiva na Visu. To djelo (»favola pescatoria«) je doslovno preveo u stihovima Hvaranin Marin Gazarović, autor crkvenih prikazanja, pod naslovom *Murat Gusar* (Mleci 1623).

LIT.: G. B. Crovato, *La drammatica a Vicenza nel Cinquecento*, To rino 1895; P. Kolendić, *Gazarovičev Murat Gusar*, Glasnik Skopskog naučnog društva IL, Skoplje 1926.

M. D-ić.

ALEATORNI UGOVORI → **Ugovori na sreću**.

ALECSANDRI, Vasile, * Bacău (Moldavija) 1821, † Mir-cesti na Seretu 1890, rumunjski romantičar, podrijetlom iz bojarske porodice moldavske. Odgojen u Parizu i zanesen za latinsku ideju, piše najprije francuski, a onda nastavlja rumunjski romantičkom novelom »Prodavačica cvijeća iz Firenze« (1839). Prozaista je, liričar, dramatičar i političar. Kao dramatičar piše za kazalište u Jašu. U lirici slijedi talijansku i francusku inspiraciju (Lamartinea). Boravi u Francuskoj, Italiji i Španjolskoj. Kao predstavnika latinske ideje među Rumunjima karakterizira ga pjesma *Cântecul gîntei latine* (Pjesma latinskog plemena), koju su 1878 nagradili »Félibres« u Montpellieru prvom nagradom. Kao političar radi na ujedinjenju dunavskih kneževina Mol-davije i Vlaške. Pjesnik je rumunjske generacije g. 1848. Smatra se najvećim rumunjskim pjesnikom 19. st. Emi-nescu ga zove kraljem pjesnika, pjesnikom rumunjskoga naroda i njegove prirode. Za Jorgu je inkarnacija rumunj-skoga genija. Kao romantičar bavi se rumunjskom narodnom pjesmom i pjeva u njezinom stilu. Njegova zbirka *Poesii populäre ale Romanilor* (Rumunjske narodne pjesme) izašla je u engleskom, francuskom i njemačkom izdanju. Među ovima najpoznatija je balada o majstoru Ma-nojlu, graditelju samostana u Ardešu. Ova balada obrađuje istu temu kao naša narodna pjesma o zidanju Skadra. Osim ove poznata je iz njegove zbirke i rumunjska pastirska narodna pjesma *Miorifă*. Kao epsko-lirskog pjesnika inspirira ga ljubav spram Elene Negri u Italiji. Kao dramatičar može se označiti osnivačem rumunjskog narodnog kazališta, kojemu je dao vrlo raznovrstan repertoar: komičke dramske pjesme, monologe komičke i ozbiljne, vodvilje, drame u stihovima, među kojima treba istaći *Fântăna Blanduziei* (1884), gdje prikazuje život Horacijev, *Ovidiu* (1890), također u stihovima, gdje prikazuje tragički završetak Ovidijev u Tomima. Iz rumunjske narodne historije dao je također drame u stihovima, od kojih je najpoznatija *Despot vadă* (Vojvoda Despot). Kao prozaista pisao je različite autobiografske spise, pripovijesti, putopise i književne kritike. Po prirodi svojog bio je estet.

LIT.: D. C. Ollanescu, *V. Alecsandri*, Bukurešt 1894; P. Hanes, *His toire de la littérature roumaine*, Pariz 1937. P. S.

ALECKOVIĆ, Sulejman (Suie), * Stolac 1885. Gimnaziju je svršio u Mostaru, a pravo u Zagrebu. Sada je odvjetnik u Travniku. Pod različitim pseudonimima »cum«, »sam«, »as«, »S. Mustafov«, »Selman« i najčešće »Sulek« napisao je preko stotinu pripovjedaka iz muslimanskog života u Bosni i Hercegovini obrađujući u njima humoristično-satiričnim

načinom sukob generacija. Neke je pripovijesti sam drama tizirao, pa se s velikim uspjehom prikazuju u diletantskim izvedbama na priredbama različitih društava u Bosni i Hercegovini.

A. N.

ALEGAMBE, Philippe, * Bruxelles 1592, † Rim 1652, belgijski isusovac (od 1613), bibliograf. Izdao (1643) *Biblio-iheca Scriptorum Soc. Iesu*, nastavak bibliografija *Riba-deneire* (1606) i *Schotta* (1613). Njegovo djelo *Heroes et Victimae caritatis Soc. Iesu* (Isusovački junaci i žrtve kršćanske ljubavi) dopunio je i izdao Nadasi (1658). M. V.

ALEGORIJA (u umjetnosti) je oblikovanje ili personifikacija apstraktnih pojmova i misli; vrši se u likovnoj umjetnosti oblicima, a u književnosti riječima. Likovni se umjetnici služe tim načinom prikazivanja od najranijih perioda pa sve do današnjice. Tako se alegorički prikazi nalaze već u najstarijim nalazima na grobnim spomenicima različitih kultura na različitim geografskim mjestima. U mediteranskom je kulturnom pojasu alegorično prikazivanje napose važno, a pogotovu u staroj Grčkoj i Italiji, kako to pokazuju grčki grobni spomenici i iskopine u Pompejima s motivom mrtvačkoga plesa. No prikazi bogova i božica antalnog religioznog svijeta nisu alegorije. Kasnije se u početno kršćansko vrijeme alegorija i simbol dotiču, slike iz katakomba istodobno su alegorije i simboli. Dalji je razvitak unio alegoriju i u arhitekturu određujući smještaj i oblik tlocrta kršćanskih crkava oblikom križa. Bezbrojni su primjeri alegoričnog prikazivanja u religioznoj i profanoj umjetnosti. Ti su primjeri izvedeni u mozaiku, fresku, temperi, ulju; izvajani su u preraznim kiparskim materijalima, kao slobodni kipovi i reljefi, ili kao dekorativni arhitektonski dijelovi. Gotovo u svim stilovima zagospodavala je alegorija kod primijenjenog umijeća kao ukras na orudu, spremi, posudu, posoblju, nakitu, heraldici, ukrasnom pismu i grafici. Izradba tekstila nosi bezbroj primjera alegoričnog prikazivanja od primitivnih tkanja, pa sve do gobelina. Te su sve alegorije više ili manje na likovnom polju u vezi s literaturom. Ili su ilustracije ili opet nastaju iz motiva preuzetih od književnih radova.

Takve su mnogobrojne ale-goričke renesanske ilustracije, na pr. za Petrarkine »Tri-umfe« i Danteovu »Božansku glumu«; takve su alegorije na svadbenim škrinjama (Cassoni) prikazujući na različit način personifikacije ljubavi, smrti, kreposti, zavisti i zloće. Jedan od mnogih slikara tih škrinja bio je i Andrea Schia-vpne (1503?—1563) nazvan Meldola ili, kako su ga naši povjesničari nazvali, Medulić, jer je bio, kako većina historika drži, rodom iz Dalmacije (vjerojatno iz Zadra). Ondje su još ranije u 13. st. majstor Radovan i njegovi pomagači isklesali značajno alegorično prikazivanje mjeseca na jedinstvenom portalu trogirske katedrale. Na suprotnoj obali u Italiji na izmaku gotskog perioda slikao je Giotto svoje alegorije u Padovi na zidu Capelle Scrovegni — alegorije kreposti i poroka. U Assisiju je Giotto naslikao u hramu Poverellovu alegoriju siromaštva, kako vodi sv. Franju. Alegorije su i u Cappelli Spagnuoli u Firenci (Santa Maria Novella). U kasnijoj fazi talijanskog slikarstva služe se mnogo alegorijom; i Botticellijevo (1445—1510) »Proljeće« (Primavera) nije ništa drugo nego velika i slavna alegorija. Leonardove crtane alegorije idu u isti taj krug, što je odnjihao najsvjetlije duhove Toskane u vrijeme humanizma u sjeni arkada Medičejske Firence. U Lombardiji, na sjeveru, razvitak je bio sličan. Među mnogim majstorima stvara i majstor Mantegna (1431—1506) jedinstvene alegorije. Još dalje na sjeveru, u Njemačkoj, među prva-

NASLOVNA STRANA SIBILE KATARINE ZRINSKE

cima, alegorija je obično likovno izražavanje. Tako je Diirerov (1441—1528) »Vitez i smrt« jednako alegorični prikaz kao što su alegorički i njegovi drvorezi iz Apokalipse. Njima se pridružuje Dürerova »Melankolija«, duboka i mračna, prezasićena mističkim osjećajem i sjevernjačkim duhom. Naprotiv južnjački je duh stvarao sunčane alegorije: u Raffaelovim vatikanskim stanzama, u djelima

visoke renesanse i baroka na zlaćanim stropovima dvorova talijanskih velikaša i venecijanskih duždeva. Veći se dio velikih talijanskih slikara renesanse služi i alegorijom, tako Tizian (Nebeska i zemaljska ljubav), Tintoretto i Veronese, koji alegorizira Veneciju kao kraljicu mora. U kasnijem se razvitku na prekretnu stoljeća u Španjolskoj cere

kari, kipari i umjetno-obrtnici: Augustinčić (spomenici), Babić (dekorativni panneau za izložbu u New-Yorku), Becić (dekoracija u Poljodjelskoj banci), Hegedušić (Justitia), Kljaković (Trgovačka komora i strop bivše Slavenske banke, alegorije trgovine, industrije, pomorstva i ri- i barstva), Kerdić (alegorički prikazi na reversima većine medalja), Kršinić (likovi za beogradsku Narodnu skupštinu), Radauš (nadgrobni spomenici), Šimunović (dekoracija za Radničku komoru), Tomašević (dekoracije za Jadransku izložbu).

Lj. B.

A. u literaturi (grč. *alla agereuo* »drugo govorim«) je pjesnički ukras, kod kojega je metafora protegnuta na veći ili manji niz pojmova. Metafora, naime, zbog sličnosti dvaju predmeta, uzima riječ u prenesenom značenju, koje odgovara onom svojstvu, u kojem se oba predmeta slažu: čovjek je u životu kao putnik, koji ide prema nekom cilju, dakle se može nazvati putnikom, iako doslovno ne putuje. Tu metaforu proširuje Preradović u svojoj pjesmi *Putnik*, prenoseći je na svoj boravak u Italiji, daleko od domovine, dok je još pjevao njemački, te nije znao pravog cilja: pje sma, svakomu poznata, pokazuje, kako je Preradović iz poredbe s putnikom izveo čitavu priču s dirljivim zavr- j šetkom: to je alegorija. Preradović, koji na taj način hoće da tumači svoje misli o domovini, životu, vjeri i t. d., obi luje alegorijama: *Suho drvo*, *Djed i umuk*, *Braća*, pa i čitav veliki dramski poem *Kraljević Marko*, osnivaju se na ale goriji. Jedan od najizrazitijih primjera alegorije je Prera- dovićeva pjesma *Usud*, gdje pjesnik na kraju daje i tumač alegorijske slike. Alegorija ne smije biti nejasna, neživa, neizrazita; primjer je takve alegorije Mažuranićeva *Kob* (→ Smrt Smail-age Čengića), gdje je stvarna podloga suviše oskudna, a idejni tumač dosta nejasan. Alegorija je vrlo česta u poeziji, a i u likovnim umjetnostima. Alegorija je Bukovčev svečani zastor Hrvatskog kazališta (poklon hr vatskih preporoditelja Gunduliću), ali je u slikarstvu i ki parstvu alegorija često namještena i teatralna (naročito kad se radi o naručenim prikazima pojedinih grana znanosti, umjetnosti i dr. u svečanim dvoranama, na spomenicima i t. d.).

Lj. M.

ALEKSANDAR, kraljevi makedonski:

1. A. **Filhelen**, makedonski kralj, sin Aminte I., vladao vjerojatno 498—454 pr. Kr. Prigodom Kserksova pohoda na Grčku pristajao je naoko uz Perzijance, no potajno je po magao Grke, te je poslije bitke kod Plateje (479) i otvoreno prešao na njihovu stranu. U.

2. **Aleksandar Veliki** (356—323-pr. Kr.).

Mladost i značaj. Kad je makedonski kralj Filip bio umoren (336 pr. Kr.), mislili su protivnici Makedonije u Grčkoj, s Demostenom na čelu, da je došlo vrijeme, da se otresu makedonske hegemonije, to lakše, što je Aleksandar, Filipov sin i nasljednik, imao tek 20 godina. Nisu oni ni slutili, što

(Foto Anderson)

NADA, Giotto, Padova, Cappella degli Scrovegni

satirične alegorije Francisca Goye (1746—1828) istodobno zaključujući jedan period i otvarajući novo razdoblje evropske umjetnosti.

U francuskoj umjetnosti živi alegorija od prvih začē-taka umijeća od predivnog sitnoslikarstva, pa sve preko gobelina, s triumfima »kralja sunca« do »Putna na Citeru« od Watteau-a (1684—1721). Taj način umjetničkog likovnog izraza ne prestaje ni u 19. st.; on traje u značajnim djelima velikih slikara. Alegorije slikaju: Ingres, Chasse-riau, Delacroix (»Sloboda vodi narod«), Daumier i drugi sve do najnovijih. U umjetnosti slavenskih naroda susreće se alegorija ne samo u početnim fazama, već i u 19. st., pogotovu kod onih slavenskih naroda, koji se otimlju za svoje pravo na život, kao što je to naročito slučaj kod Poljaka i Čeha. Poljak Groetger alegorizira Slobodu i Poljsku u rodoljubnom romantičnom ciklusu litografija. Tako isto češki majstori Manes (1820—71) i Aleš (1852—1913) kao i kasniji Hynais slikaju alegorije za praško Narodni divadlo. U našim se stranama nalaze alegorički prikazi na listovima kodeksa, po našim crkvenim riznicama i biblio- tekama dalmatinske i posavske Hrvatske. U neku su ruku i nevjesti znameniti bogumilskih »kovača« (klesara) alegorije. Već na prvim stranicama naših knjiga nalaze se alegorije, tako na pr. na izdanju Marulićeve Judite (1521) okrunjena knjiga. U Sibili Katarine Zrinske je »Kolo sreće« isto tako značajna i običajna alegorija. Kasnije se u našim zagorskim baroknim crkvicama, u njihovu uresu pletu alegorični prikazi, tako lik Hrvatske na stropu crkve u Voći (kotar Ivanec). I novi razvitak umjetnosti kod Hrvata podao nam je različitih alegoričkih prikaza od naše ruke, na pr. Karaš (1821—58) Justifia. Od strane je ruke alegorija »Jugoslavija«, koju je biskup Strossmayer naručio od Zadrana Salgheti Driolija (1811—77), a prikazuje zagrljene vladare južnih Slavena, ispod kojih zavist sprema pokolj.

Alegorija je i Bukovčeva (1855—1922) velika dekoracija sveučilišne knjižnice kao i njegova kompozicija aktova »Pet osjetilac«. Alegorički su prikazi i Frangešove (1872—1940) reljefne Supraporte: Teologija, Medicina, Justicija i Filozofija u dvorani za primanja u zgradi bivšeg odjela hrv. slav. dalm. zem. vlade za bogoštovlje i nastavu, danas odjela za prosvjetu banovine Hrvatske u Zagrebu.

Alegorije su i Meštrovićevi granitni likovi spomenika »Neznanom junaku« na Avali nad Beogradom, koji pri kazuju kao karijatide u narodnom ruhu pojedine pokra jine jugoslavenske države. Meštrovićev beogradski »Po bjednik« i »Zahvalnost Francuskoj« na beogradskom Kalimegdanu također su alegorije u kamenu i bronci. U Hrvat skoj su izvedeni posljednjih decenija različiti veliki i ma- l leni zadaci, više ili manje dekorativni, alegoričkim nači nom. Kod tog rješavanja sudjelovali su mnogi hrvatski sli

se u njemu krije. Već tada je A. bio i duševno i vojnički nadasve spreman i dorastao za vladanje. Njegovi su ga odgojitelji, a posebno filozof Aristotel, uveli u tadašnje znanje, a otac ga je vodio u ratove (Perint, Bizant, Koro-neja), gdje je naučio tadašnje suvremeno vojničko znanje. Od oca je naslijedio bistar um i dubok pogled u prilike, a od majke Olimpije ambiciju i nagli temperamenat, koji je katkada provalio svom snagom, a koji je on opet znao svladati upravo svojim bistrim umom.

Borbe na Balkanu. Čim je doznao za pripremanje protumakedonske akcije, provali s jakom vojskom u Grčku i dade, da ga amfitionijska skupština u Termopilama izabere za vojskovođu Grka (stratega) protiv Perzije. Iza toga pođe u Korint, gdje obnovi savezni ugovor između Grka i Makedonije, što ga je njegov otac bio sklopio. G. 335 prodre preko Trakije do Dunava. Tamošnja plemena skllope s njime mir. Onda prisili na mir i one Ilire, koji su se bili od Makedonije odmetnuli.

Dok je A. ratovao na sjeveru, pronijele su se po Grčkoj vijesti, da je poražen, pa čak i da je umro. Protivnici Makedonije dignu ustanak: Tebanci opkole makedonsku posadu u svojoj tvrđavi Kadmeji, peloponeske državnice Elida i Argos zaključče poslati im pomoć. Atenjani ih pomagahu novcem i oružjem. Brzim hodom osvane A. u Grčkoj i pokori sve. Teba bude uništena, i gotovo cijelo stanovništvo uzeto u roblje. U Ateni, Elidi, Etoliji i drugim gradovima dode makedonska stranka na vlast.

Borba protiv Perzije. Borbu protiv Perzije, koju su tražili od početka 4. st. mnogi grčki rodoljubi, a napose Izo-krat, a pilip je djelomično započeo, A. je ne samo prihvatio, nego joj dao nov oblik i polet.

G. 334 prijede on Helespont s nekih 32.000 pješaka i 5000 konjanika, (5000 grč. plaćenika, 1500 tesalskih konjanika). Glavna snaga ove vojske bili su Makedonci, pješaci (falanga) i konjanici. Osim toga pratila ga je flota od kakvih 160—180 lada, no u tom je pogledu bio u početku dosta slab, jer su Perzijanci raspolagali s feničkom flotom, a svojom jakom flotom mogla je Atena svaki čas nastupiti protiv Aleksandrove.

U Makedoniji ostavi Antipatra s 12.000 pješaka i 1500 konjanika za obranu zemlje određivši mu, da pazi na grčke države, jer se je s pravom s te strane imao najviše bojati.

Tadašnja perzijska država nije bila ona iz vremena Kserksa i Darija I., ali ipak nije bila ni slaba. Protežući se od Egejskoga mora do Inda i od Kaspijskog mora do prve nilske katarakte, raspolagalo je to golemo carstvo neiscrpivim ljudskim materijalom. Usto je bilo u perzijskoj službi mnogo grčkih plaćenika.

Usprkos toga krene A. na tu tada najveću svjetsku državu. Na čelu svojih izabраниh makedonskih konjanika kao tjelesne garde bacio bi se na središte neprijateljske vojske, a glavnu mu je pomoć davala falanga. S laganom pješadijom, *hipaspistima*, naoružanim kratkom sulicom i laganom konjicom, mogao se brzo i uspješno kretati.

Iz Pele krene A. s vojskom prema Šestu na Hersonesu; tu ostavi Parmeniona, da preveze vojsku na Azijsku obalu. Sam pak krene na Elej, odakle otplovi na ladi, kojom je sam upravljao, do luke Ahejaca kod Ilija. Tu se iskrci, baci svoje koplje u zemlju u znak, da je osvaja, i podigne tri žrtvenika: Zeusu, Ateni i Heraklu. Na to se ovjencan zlatnim vijencem uspe na Ilij, posveti božici Ateni u njezinu hramu svoje oružje i položi vijenac na Ahilov grob. Sve je to učinio prošet poštovanjem prema onima, koji su se tu proslavili, a ujedno je htio pokazati svijetu, da on, potomak Heraklova, dolazi kao novi Ahil, da osveti Grke. Bilo je to u ožujku i travnju 334. Za to ga je vrijeme čekala njegova vojska kod Arisbe, nedaleko Abida. Odavde krene u dolinu Granika, gdje ga dočeka perzijska vojska od 40.000 ljudi, da mu zapriječi prijelaz preko rijeke. A. razbije perzijsku liniju, a zatim uništi grčke plaćenike, koji su bili smješteni u drugoj liniji (334). Sudbina Male Azije bila je sada odlučena.

Doskora padoše u A. ruke Frigija i Lidija. Sard, glavni grad Lidije, preda mu se sam. Iz Sarda krene A. u Efes. Kad se A. vojska približila gradu, bukne ondje revolucija: na vlast dodu demokrati, koji priznahu Aleksandra. Milet bude osvojen na juriš (srpanj 334), no Halikarnas, kamo su se bili sklonuli svi A. neprijatelji (Memnon, Aminta, Atenjani Efijalt i Trasilbul), opirao se žestoko. A. osvoji donji grad, a onda ostavivši jednu vojsku, da podsjeđa dvije akropole, krene dalje u Likiju. Grčki maloazijski gradovi na Egejskom moru budu redom oslobođeni od perzijskog gospodstva dobivši demokratski ustav i autonomiju. Zimi 334—3 zauzme A. Likiju i Pamfiliju. Iz Perge krene prema sjeveru i dospije u Gordij (Bela-Hissar) u Frigiji na Sangariju, odakle je vodila velika cesta preko Halisa i kroz Kapadokiju u Sušu. Tu ga je čekaio Parmenion

(Foto Anderson) SRDŽBA.

Giotto, Padova, Cappella degli Scrovegni

s pojačanjima, koja su došla iz Makedonije i Grčke. Dalje nije kretao na istok, jer je dobro znao, da je u taj čas perzijska flota bila premoćna na Egejskom moru, kao i to, da Heleni u Grčkoj žele pobjedu Perziji, a ne njemu. Aleksandrovim osvajanjem bilo je zadovoljeno i onima, koji su težili, da se Grci Male Azije oslobode, i da se svim Grecima dade mogućnost naseljavanja u unutrašnjost Male Azije, jer je sve do Sangarija bilo sada u rukama A., koji je pošao u rat kao voda i osvjetnik Grka.

U proljeću 333 skupiše se u Gordiju čete iz svih smjerova, neke iz zimovališta, neke nove iz Makedonije i

Grčke. Tu u starom sjedištu frigijskih kraljeva nalazio se uzao, za koji je postojalo drevno proročanstvo, da će onaj, koji taj uzao razriješi, postati gospodar Azije. A. preuze mačem uzao; zagonetka uzla bila je riješena. Sad se trebalo ispuniti proročanstvo.

. Time je A. pokazao, da ne kani stati na zauzetoj liniji. Zato krenu 333 iz Gordija preko Ankire prema jugu u Kilikiju, prođe preko kilikijskih vrata (prijelaz Gulek Boghas) i dopre u Tars. Tu, poslije kupanja u mrlzom Kidnu, teško oboli. Dok je ležao bolestan, zauze njegov vojskovođa Parmenion prijelaze iz Kilikije u dolinu Isa i one, što iz ove doline vode u Siriju. Kad je A. ozdravio, pokori okolne Kilikijce i gradove na obali. Tada dozna, da se Darije nalazi u Siriji. On mu smjesta pođe ususret, prijede dolinu Is i zaustavi se u Mirijandru (kod Aleksan-drete). Darije, koji je u Babilonu skupio veliku vojsku od nekih 100.000 vojnika, krene s njom uz Eufkrat i uputi se u dolinu Is. Kad to dozna A., koji je imao uza se svega 30.000 vojnika, vrati se u dolinu i napadne s desnog boka Da-rijevu vojsku. Prestrašen snažnom A. navalom, Darije pobježe, ostavi svoju majku, ženu i dijete, koji budu zarobljeni, i ode prema Tap-saku s nekih 4000 vojnika.

Aleksandrova pobjeda kod Isa odjeknula je najjače u Grčkoj, u kojoj su njegovi neprijatelji, a u prvom redu spartanski kralj Agis, bili uvijek spremni da se dignu. Agis prekinu sada svoje pregovore s Farnabazom, a sinedrij u Korintu zaključí, da na idućim ist-mijskim igrama (332) počasti Aleksandra zlatnim vijencem.

Golema vojska »kralja kraljeva« bijaše raspršena, a kralj u bijegu. A. se nije time dao zavesti i nije krenuo za kraljem. On je dobro znao, da je perzijsko brodogovje još uvijek gospodar mora, te se ne smije udaljiti u unutrašnjost prije nego primorje bude u njegovim rukama. Zbog toga krene na Arad, a Parmenion pođe prema Damasku, gdje zaplijeni Darijevo blago.

Borba za Tir i Egipat. Fenički su gradovi, uživajući punu autonomiju, iskreno pomagali Perziju, koja je s njihovom pomoću vladala morem. Uza sve to se fenički gradovi Arad, Biblo i Sidon predadoše Aleksandru. Jedino se Tir odlučno opre, i A. ga podsjedne (332). Poslije devet mjeseci junačke obrane Tir pade; 8000 njegovih stanovnika bi poklano, 30.000 prodano u roblje. Dotadašnje najveće središte feničke civilizacije postade sada tabor makedonske vojske. Darije poručí A., da će ga priznati kraljem, ponudi mu svoje prijateljstvo i savez, svoju kćer za ženu i Malu Aziju do Halisa. Sve to A. odbije. On sada više nije bio osvjetnik Helena, ALEKSANDAR VELIKI. Bronca iz Herkulana
Napulj, Museo Nazionale

Egipatu, ali morade na tom putu podsjedati puna dva mjeseca grad Gazu. Tada i Gaza postane makedonska vojna stanica. Poslije 7 dana hoda prispje s vojskom u Pelusij u Egiptu. Amo stigne i njegovo brodogovje, koje ga je pratilo uz obalu i došlo do Memfisa. Perzijski satrap u Egiptu Mazaces nije se opro, a Egipćani, koji su mrzili Perziju još od Kambiza, dočekaju Aleksandra kao oslobodioca. A., koji je i onako uvelike naginjao mistici, iskazivao je egipatskoj vjeri i obredima najveću pažnju. On sam prinese žrtvu Apisu, a zatim u hramu boga Ptaha. Tim je činom bio priznat kraljem, sinom i nasljednikom boga, zakonitim suverenom »obiju zemalja« Egipta. U Pta-hovu hramu, upućen od egipatskih svećenika u božanske tajne i obnavljajući obred uz nerazumljive formule, bez sumnje se osjećao i sam božanstvom. Za Egipćane je tim obredom doista postao sinom božjim. No hoteći i za Grke biti bar potomak božji, pođe u hram Amona, koji je za Grke bio isto, što i Zeus. Odavde doplovi rukavom Nila na obalu Sredozemnog mora, gdje udari temelje gradu, nazvanom po njemu Aleksandrija, kao budućem sjeluh grčke civilizacije (331). Iza toga krene uz obalu do Pare-tonija i odavle prema jugu u oazu Šivah prolazeći s vojskom 10 dana kroz pustinju. Prorok pozdravi Aleksandra kao »sina Amonova« i »onda ga uvede kao faraona u njegovo svetište. Aleksandar je cijelog svog života vjerovao u svoju božansku misiju i u to svoje božansko podrijetlo, ali nije nikada uveo državni kult svoje ličnosti.

Sada se vrati u Mem-fis odlučivši se na velika osvajanja, da bi postao j kraljem kraljeva. Iz Memfisa uredi novu upravu Egipta: gradansku upravu dade dvojici Egipćana, vojnu Makedoncima, a finansijsku egipatskom Grku Kleomenu. U isto vrijeme zavlada i njegovo brodogovje morem.

Borba za Aziju. Na povratku iz Egipta primi A. u Tiru atenske poslanike. Odavde krenu preko pustinje u Tapsak na Eufratu (srpanj-kolovoz 331), zatim prema Tigru na Nisibe, a onda prema jugoistoku, napredujući desnom obalom Tigra. Tu je kod Gaugamele (na visoravni Kermelis), nedaleko stare Ninive, odlučio Darije upustiti se s

njim u odlučnu bitku. Ali je i tu kao i na Isu pretrpjeta I. listopada 331 pr. Kr. perzijska vojska strašan poraz. Darije pobježe u Mediju.

Aleksandru je bila sada otvorena cijela Mezopotamija, Babilon i Suša, stara Kalde ja i stari Elam, pa čak i sveti perzijski gradovi Persepol i Pasargad. On krene prema Babilonu. Babilonski satrap Mazaros preda mu grad bez otpora; 30 dana osta mu vojska u Babilonu, da se odmara. I u Babilonu dođe A. u uski dodir sa svećenstvom (Kaldejcima) te naredí, da se ponovno sagradi porušeni veliki hram (E-Sagila).

Iz Babilona krene u Sušu, kamo je njegov general Po-liksen već bio prispio i ondje čuvao golemo blago (30.000 talenata).

Iz Suše posla A. Atenjanima kip Harmodija i Aristo-gitona, pa krene prema Persepolu pokoravajući usput okolna plemena. Satrap Ariobarzan opre se Makedoncima s 40.000 vojnika. A. rasprši tu vojsku, ude u Perzeopol, pravu prijestonicu Ahemenida, u kojoj su se nalazile njihove palače i grobovi, i pusti svoje vojnike da pljačkaju i ubijaju po gradu. Po nalogu spalili su i samu kraljevsku palaču i tako uzvratili Perzijancima, što su za Kserksove vojne spalili atensku akropolu. Za to vrijeme ode Darije iz Medije u Hirkaniju na Kaspijskom moru, kamo je za njim pošao i Ariobarzan.

A. udari iz Persepolu na Mediju, ude u Ekbatanu, odakle pošalje Parmeniona u Hirkaniju i Karduziju, Klita u Part-sku, a sam krene s laganim četama u potjeru za Darijem, koji je pobjegao sa svojima prema Hekatompilu. U naglom hodu A. ga stiže, ali kad je došlo do sukoba s perzijskom